BIBLIOTECA NAZIONALE VITT. EMANUELE
12
22 A
5 M

14-25.a.19

ARISTOTELIS STAGIRITAE

Libri omnes,

Quibus tota Moralis Philoſophia, quæ ad formandos mores tum SINGVLORVM, tum FAMILIAE, tum CIVITATIS, ſpectat, continetur.

PARS QVINTA.

Argumenta, & methodicæ capitum diſtributiones.

BIBLIOTECA NAZ. VITTORIO EMANUELE ROMA

VENETIIS, M. D. LXXXV.

QVI HOC QVINTO volumine continentur.

ARiſtotelis Moralium Nicomachiorum libri Decem, Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

Magnorum Moralium libri Duo, Georgio Valla Placentino interprete.

Moralium Eudemiorum libri Quatuor: Primus, Secundus, Tertius, & Septimus, incerto interprete. Quartum vero, Quintum, & Sextum in Quinto, Sexto, & Septimo Nicomachiorum reperies, cum idem ad verbum hi cum illis ſint.

De virtutibus libellus, Alexandro Chamaillardo interprete.

Politicorum libri Octo, Leonardo Aretino interprete.

Oeconomicorum libri Duo, ſeu vnus in duas diuiſus partes, Aretino interprete.

Eorundem Oeconomicorum libri Duo, Bernardino Donato Veronenſi interprete. Primi quidem dimidium è Græco ab ipſo tranſlatum: reliquum vero, cum Græcum codicem non haberet, paraphraſi expreſſum. Secundus vero qui in Latinis alijs codicibus non niſi paucis legebatur, è Græco tranſlatus.

PRAE-

PRAEFATIO,

ARGVMENTVM,

SIVE SVMMA

Librorum Ethicorum decem.

POST Logicas, atq; Rhetoricas perceptiones Iuuenis animum applicet ad Ethicam: vt ab eius preceptis cultura quædam vitijs radicitus extractis, cupiditatibusq; reiectis anima expedita non ſolum ad agendum rectè, & perpetuò; ſed etiam ad ſpeculandum, contemplandumq; ſeruetur. Cũ verò Ethica in tres digeratur partes, quæ ſunt Moralis, Politica, & Oeconomica; primum incumbat moribus. deinde ad Oeconomicam facultatem, ac demum ad Politicam ſe conferat. Moralis autem diuiditur in decem libros.

In primo Philoſophus vltimum finem humanum, hoc eſt, felicitatem nobis proponit, & deſcribit.

In ſecundo virtutem conſiderat, vt docet quid ea ſit, & quò pacto acquiratur.

In tertio de principijs noſtrarum actionum tractat, quæ cum à virtutibus ortum ducant; de fortitudine, ac temperantia primò loquitur.

In quarto proſequitur de liberalitate, magnificentia, atque reliquis virtutibus excepta iuſtitia.

In quinto tractat de iuſtitia, æquitate, & bonitate.

In ſexto differit de quinque habitibus, & virtutibus intellectiuis.

In ſeptimo ſcribit de virtute heroica, de continentia, de conſtantia, de voluptate, & dolore, vt obiecta ſunt harum diſpoſitionum.

In octauo agit de amicitia, eiuſq; ſpeciebus.

In nono enumerat conditiones, & proprietates amicitiæ.

In decimo de voluptate ſcribit ea, quæ felicitati eſt coniuncta, ac de vtraque felicitate, ea potiſſimum, quæ contemplatiua nuncupatur.

ARISTOTELIS
STAGIRITAE
PERIPATETICORVM
PRINCIPIS,
MORALIVM
Nicomachiorum
LIBER PRIMVS
Ioanne Bernardo Feliciano interprete.

SVMMA LIBRI.

Diuiditur hic liber in quatuor partes, ſiue tractatus.
In primo Ariſt. inquirit, an fœlicitas ſit, & an homo eam conſequi poßit.
In ſecundo definit fœlicitatem, & inueſtigat, quid ea ſit, & in quibus inſit rebus, & in quibus non.
In tertio ſcribit, à quo tanquàm à cauſa proueniat ipſa fœlicitas, & in quo eſt tanquàm in ſubiecto.
In quarto declarat, qualis ſit fœlicitas, & in qua animæ potentia conſiſtat.

TRACTATVS Primus.

Continet tractatus primus tria capita.
In primo inquirit, an in rebus humanis reperiatur aliquis finis bonus.
In ſecundo aperit in rebus humanis aliquem finem optimum reperiri.
In tertio docet, quis modus ſit dandi, ac recipiendi hanc doctrinam, & à quo auditore.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

An in rebus humanis inueniatur aliquis finis bonus, inquirit Ariſt. Diſtribuitur caput in tres partes. in prima aſſerit, & probat in humanis rebus ineſſe aliquem finem bonum, vbi legitur [Omnis ars] in ſecunda ait inter ſe fines diſcrepare his verbis [Finium verò quædam] in tertia ſoluit dubitationem quandam de finibus, dum ſcribit [neque intereſt quicquam.]

* OMNIS * ars, omniſq; diſcendi via, actio itèm, atque electio bonum quoddam expetere videtur. quapropter bene id eſſe bonum ipſum aſſeruerunt, quod omnia expetunt. Finium * verò quædam videtur eſſe differentia: alij enim operationes, alij præter has opera quædam ſunt. At quorum præter actiones fines aliqui ſunt: in his opera ipſa operationibus cenſentur præſtantiora. Cum autem multæ & actiones, & ſcientiæ, & artes ſint, multi etiam fines

nes euadant, neceſſe eſt. medicinæ quidem, ſanitas: nauium extructricis, nauis: militaris, victoriæ: domeſticæ, ac familiaris diuitiæ ipſæ. Quæcunque vero huiuſmodi ſunt, ſub vnam aliquã * facultatem, & potentiam reducuntur: quemadmodum ſub equeſtrem frenorum effectrix, aliæque omnes, quæ equeſtria inſtrumenta conficiunt. atque hæc, omniſque demum actio bellica ſub militarem: atque eodem modo ſub alias aliæ. atque in ijs omnibus fines earum que architectonicæ habentur, magis quàm reliqui omnes aliarum, quæ ſubiacent expetendi ſunt: nam illos, quoque horum cauſa ſectamur. Neque * tamen * intereſt quicquam, ſiue operationes ipſę fines actionum ſint, ſiue præter ipſas aliud quippiam ſicut in antedictis ſcientijs.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Affirmat Ariſt. in humanis rebus ineſſe vltimum finem, id eſt ſummum bonum. ſed primum aſſerit ineſſe bonum, deinde melius, tandem optimum, & hæc ibi [ſi igitur agendarum] & hæc eſt prima capitis pars. ſecunda verò oſtendit, cuius ſcientiæ ſit, cognoſcere hunc finem, & eſt [videretur autem]

SI igitur * agendarum rerum finis aliquis * eſt, quem propter ipſum, & propter quem alia volumus, neque omnia ob aliud eligimus (in infinitum enim ita fieret progreſſus, vanuſque, & inanis appetitus noſter eſſet) perſpicuum eſt eum ſummum bonum, atque optimum futurũ. Nonne igitur magnum ad vitam cognitio ipſius momentum affert? nam ſi quemadmodum ſagittari, ſcopum habeamus, magis bonum, & ho-

neſtum aſſequi poſſemus. Quod ſi ita eſt, exponendum quidnam is ſit, figura comprehendere: cuiusque ſcientiæ, vel facultatis cenſeatur. Videretur * autem eſſe eius, quæ maxime principalis; maximeque architectonica eſt: eiuſmodi ciuilis apparet. Quippe cùm ea ſit, quæ quaſnam eſſe in ciuitatibus ſcientias opporteat: tum quales quemque diſcere, & quouſque, conſtituat. Videamusque vel maximè honorabiles facultates, qualis eſt militaris, familiaris, & Oratoria, ſub ea eſſe collocatas. Cùm enim cęteris actiuis ſciẽtiis hæc vtatur quid item agendum, à quibusque abſtinendum præſcribat, ac ſanciat: eius finis aliarum omnium fines complectetur: efficieturque, vt is bonum ipſum humanum ſit: Nam ſi etiam & vni homini, & ciuitati bonũ idem ſit: bonum tamen ciuitatis & acquirere, & conſeruare, maius quid ac diuinius videtur. Ac contentus quidẽ eſſe etiam vnuſquiſque poteſt, ſi vni ſoli, pulchrius tamen, ac diuinius, ſi genti ac ciuitatibus bonũ efficiatur. Hæc igitur ſunt, quæ diſcendi hæc via, quæ ciuilis quædam eſt, appetit.

Argumentum & diſtrib. cap. 3.

Modum tradendi hanc doctrinam, atque eam recipiendi dat Ariſt. & à quo recipi debeat. Habet caput tres partes: in prima modum tradendi hanc doctrinam oſtendit. ea verò non eſt demonſtratiua, ſed à cauſis contingentibus, vt legitur ibi [Satis verò hac de re] In ſecunda ait auditorem hunc doctrinæ modum accipere oportere, & id ibi [Eodem modo etiã] in tertia parte aperit, quis eſſe debeat auditor huiuſce diſciplinæ moralis, atque his verbis [Atq; hinc fit, vt iuuenis]

Satis

SAtis vero hac * de re dictum exiſtimetur, ſi perinde explicatum fuerit, ac ſubiecta materia poſtulat. Nam exacta tractatio non ſimili modo in vnoquoque genere exquirenda eſt: quemadmodum neque in artium opificijs. Honeſta autem, & iuſta, de quibus ciuilis conſiderat, tantam differentiam, tantumque errorem in ſe habent: vt lege, non natura eſſe videantur. In bonis etiam talem quendam errorem ineſſe propterea patet, quòd multis damna ex ipſis eueniunt: nonnulli enim ob diuitias, alij ob fortitudinem periere. Contenti igitur erimus, ſi nos, cum de talibus & ex talibus diſſeramus, pingui quadam minerua, atque adumbrata figuratione verum oſtendamus. cumq; de ijs, quæ plerunque eueniunt, atq; ex ijs ratiocinemur, ſimilia etiam concluſerimus. Eodem modo * etiã vnuſquiſq; * debet ea, quæ de aliquo dicuntur, admittere; eſt enim eruditi eatenus exactam in vnoquoque genere explicationem requirere, quatenus pati rei ipſius natura poteſt. Nam & mathematicum ſuaſionibus vtentem approbare: & ab Oratore demonſtrationes exigere, ſimile vitium videtur. Verùm vnuſquiſque ea rectè iudicat, quæ cognoſcit: atque eorum bonus iudex eſt. vnam quamque igitur rem bene iudicat, qui in ea: abſolute vero omnia, qui in omnibus eruditus eſt. Atque hinc fit, vt iuuenis auditor ciuilis idoneus eſſe non poſſit: quippe cum imperitus actionum vitæ ſit, ex quibus, & de quibus rationes conficiuntur. Adde quòd cùm perturbationes ſequatur, fruſtra & inutiliter audiet. finis enim non cognitio ſed actio eſt. Intereſt autem nihil, iuuenis ætate, an moribus iuuenilis aliquis ſit; non enim defectus penes tempus eſt: ſed quia & viuit, & ſingula pro-

lis proſequitur ex perturbatione. Talibus enim cognitio, perinde atque incontinentibus inutilis euadit, illis autem eſſe perquàm vtilis poteſt: qui ſecũdum rationem, & appetitiones & actiones ſuas moderantur. Ac de audi ore quidem, & quomodo admitti huiuſcemodi rõnes debeant, quidque proponamur, hactenus exorſum ſit.

TRACTATVS Secundus.

Tractat Ariſt. de optimo fine, & ſummo bono, & quid ſit, oſtendit. Habet hic tractatus quinque capita, hoc eſt, quartum, quintum, ſextum, ſeptimum, octauum.

Primum proponit aliorum opiniones de ſummo bono, & modum aperit ipſius inueſtigandi.

Secundum reaſſumit dictas opiniones, eaſq; confutat.

Tertium refellit opinionem Platonis, de ſummo bono.

Quartum tradit fœlicitatis, ſiue ſummi boni definitionem.

Quintum aliorum opinionibus vtitur ad propoſitum, & ad datam definitionem.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Hoc caput, vt diximus, continet aliorum opiniones de ſummo bono, ſeu fœlicitate, & modum ipſius inueſtigandi. Itaque in duas diſtribuitur partes. Prima inquirit ſummum bonum ex aliorum ſententia, & legitur [Nunc iam dicamus] Secunda quærit quis modus ipſius inueſtigandi competat. & eſt [neque tamen illud nos lateat.]

NVnc iam * dicamus repetita oratione,quoniam omnis cognitio, omnisque electio bonum quoddam appetit: quidnam illud ſit, quod ciuilem appetere dicimus:quidque illud, quod omnium agendorum bonorum ſummum eſt. De nomine ſane inter omnes ferè conſtat. nam & plerique & elegantes fęlicitatem id appellant: & felicem eſſe idem quod bene viuere, beneque agere eſſe opinantur. De fęlicitate vero,quænam ſit, diſſentiunt. neque ſimili modo & vulgus & ſapientes eam definiunt. nonnulli enim aliquid ex ijs,quæ euidentia, manifeſtaq; ſunt,ut uoluptatem,ut diuitias, ut honorem:alij aliud eam eſſe dicunt.ſæpe etiam fit,ut idem de ea diuerſa opinetur.cum enim ægrotat,ſanitatem:cum pauper eſt, diuitias ſummum bonũ putat: qui autem ignorantiæ conſcij ſibi ipſis ſunt,eos admirantur, qui magnum quid ac ſupra uires ſuas referunt. Nonnulli uero præter multa hæc bona aliquid quoddam per ſe bonũ eſſe exiſtimarunt:quod eſſet in cauſa, ut omnia etiam hęc bona ſint.Sed omnes uelle opiniones exquirere ſuperuacaneum fortaſſe eſt. ſatisque erit,ſi eas ſolummodo inueſtigemus, quæ extãt maxime,ac ſuperminent: uel uidẽtur rationem aliquam in ſe habere. Neque tamen* illud nos lateat, differre inter ſe diſputationes, quæ uel à principijs fiunt, uel ad principia. Recte enim etiam Plato de hoc dubitabat: quærebatq; vtrumne ab initijs,an ad initia uia eſſet: proinde atq; in ſtadio, à munerarijs ne ad metam,an econtrario.Nam à notis eſt incipiendum,ea autem duobus modis ſunt: alia enim ſunt nobis, alia abſolute ac ſimpliciter nota. fortaſſe igitur ab ijs nobis eſt incipiendum, quæ nobis nota

ſunt.

ſunt. Quocirca bene moribus inſtitutus eſſe debet, qui de honeſtis, & iuſtis, ac omni deniq; ciuili re eſt conuenienter auditurus. principium enim eſt, quòd ſit: atque id ſi ſatis conſtiterit, nihil amplius erit opus indagare, cur ſit. Et quiciuſmodi eſt, uel iam habet, uel accipere principia facile poteſt. Cui uero neutrum horum adeſt, Heſiodum audiat hæc dicentem.

Optimus ille, poteſt qui ex ſe cognoſcere cuncta.
Ille bonus, monitis qui aliorum obtemperat: at qui
Ex ſe nec nouit, hic quæ bene conſulit alter
Percipit, admittit, qui animo, eſt ignauus, inersq́;

Argumentum & diſtrib. cap. 5.

In hoc capite Ariſto. confutat opiniones antiquorum de ſummo bono: Habetq́; caput quinque partes; prima recitat, cur ſint tot de fœlicitate opiniones. Hac potiſſimum opinionem recenſet vulgi, quod ſummum bonum eſſe in voluptatibus ſentit: vnde ſcribit [Sed nos eò redeamus.] Secunda pars confutat vulgi opinionem his verbis [Tres enim ſunt, quæ] Tertia confutat opiniones elegantiores, quæ ſummum bonum in honore collocant, atque hæc [Elegantes verò] Quarta refellit eorum ſententias, qui ſummum bonum in virtute conſtituunt, atque id [Perſpicuum igitur eſt.] Quinta reprobat eos, qui ſummum bonum in diuitijs ſtatuunt: id autem [Pecuniaria verò violenta.]

* SEd nos eò redeamus, * vnde digreſſi ſumus. Bonum enim & fœlicitatem non abſque ratione homines ex varijs viuendi modis videntur exiſtimare: plerique quidem, atque importuniſſimi voluptatem eſſe putant: vnde etiam fruitioni deditā vitam amant. Tres enim ſunt, quæ

maximè excellunt vitæ hæc, quam modo dixi: tum ciuilis: ac contemplatiua tertia. Plerique igitur ſeruiles prorſus videntur, cùm pecudum vitam eligant: rationem tamen propterea conſequuntur, quia multi ex ijs, qui in poteſtatibus ſunt conſtituti, diſſolutam perinde ac Sardanapalus vitam traducunt. Elegantes verò * & ad agendum idonei honorem eſſe felicitatem exiſtimant: hic enim ciuilis vitæ ferè finis eſt. Sed hic tamen remotior aliquando eſſe ab eo ipſo quod quęrimus bono videtur. magis enim in ijs qui honorem exhibent, quàm qui eo afficiũtur, conſiſtit. bonum vero ipſum eiuſmodi eſſe diuinamus: vt proprium quoddam ſit, quod auferri facile nequeat. Præterea ſectari honorem ob id videntur, vt ſeipſi bonos eſſe credant. Quærunt enim à prudentibus, & ab ijs, à quibus cognoſcuntur, & ob virtutem honore affici. Perſpicuũ * igitur eſt, horum etiam ipſorum ſententia honore virtutem eſſe potiorem. vnde fortaſſe etiã aliquis magis eſſe eam ciuilis vitæ finem exiſtimaret. ſed imperfectior tamen etiam ipſa eſt. Videtur enim fieri poſſe, vt qui virtutẽ habeat, vel dormiat, vel in vita nihil agat: malis præterea affligatur, ſitque maximè infortunatus cuiuſmodi hominẽ ſane felicem appellarit nemo, niſi qui ſeruare poſitionem velit. Ac de his quidem hactenus: ſatis enim etiam in circularibus de ipſis dictum eſt. Tertia vita eſt contemplatiua de qua in ſequentibus conſiderabimus. Pecuniaria vero violenta quædam eſt: & diuitiæ neq; ipſæ proculdubio ſunt id, quod quæritur bonum: ſunt enim vtiles, alteriuſque cauſa comparantur. Iccirco ea potius, quæ prius dicta ſunt, eſſe fines aliquis exiſtimaret, eò quòd propter ſe expetuntur:

peruntur: ſed neque illa tamen videntur, licet multæ ad ipſa hæc coniectæ rationes fuerint. hæc igitur miſſa faciamus.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Plato aiebat ſummum bonum eſſe ſeparatum, idq; boni ideam eſſe. hoc loco confutat Ariſt. huiuſmodi ſententiam. & quatuor partes habet caput. in prima ſic proponit [Melius verò fortaſſe eſt] in ſecunda rationes adducit quatuor concludentes non eſſe vnam communem ideam omnibus bonis. ac prima eſt [Qui igitur hanc opinionem attulerunt] ſecunda [Præterea cum bonum] tertia [Præterea in ijs, quæ vnam habent] Quarta [Dubitaret autem quiſpiam] In tertia parte ſcribit obiectionem contra rationes allatas, quæ eſt [In ijs verò, quæ dicta ſunt] In quarta ait moralem Philoſophum diligenter conſidere non oportere, vtrum bonum dicatur vniuocè, an æquiuocè: itemque loquitur de idea boni. quare inquit [ſed omittenda in præſentia]

* MElius verò * fortaſſe eſt, vt vniuerſale conſideremus, & quomodò dicatur inquiramus; quanquàm arduam nobis hanc quęſtionē futuram eſſe video: propterea quòd amici ſunt, qui formas introduxerunt. Sed forſan rectius eſſe, & oportere videretur, vt pro veritatis ſalute vnuſquiſq;, & pręſertim philoſophi ſua quoque propria refutarent. Nam licèt amici ambo ſint, ſanctum eſt veritatem ipſis in honore anteponere. Qui igitur * hanc opinionem attulerũt, in illis ideas nullas faciebant, in quibus prius, & poſterius aliquid dicerent. Vnde neq

nume-

numerorum ſpeciem, id eſt ideam conſtituebãt. At bonum dicitur & in eo quod eſt quid, & in quali, & in eo quod eſt ad aliquid. Quod vero per ſe eſt & ſubſtantia, prius eo natura eſt, quod eſt ad aliquid. eſſe enim hoc appendix quædam videtur atque accidẽs eius quód eſt. Quare communis aliqua in his idea eſſe non poteſt. Præterea * cum bonum totidem modis dicatur, quot * illud quod eſt (nam & in ſubſtantia dicitur, vt Deus & mens: & in qualitate, virtus: & in quantitate mediocre: & in eo quod eſt ad aliquid, vtile: & in tempore, occaſio: & in vbi, diuerſatio: & alia huiuſmodi) perſpicuum eſt commune aliquod vniuerſale atque vnum eſſe non poſſe. non enim in omnibus denuncupationibus, id eſt prædicamentis, ſed in vno tantùm diceretur. Præterea * in ijs quæ vnam habent ideam, vna quoq; * ſcientia eſt: atque ita bonorum omniũ vna quædam ſcientia eſſet. ſed multæ ſunt ſcientię eorum etiam, quæ ſub vna denuncupatione conſtituuntur, vt occaſionis in bello, militaris ars: in morbo, medicina, & mediocritas: in alimẽto, medicina: in laboribus, execitatoria. Dubitaret * * autẽ quiſpiam, quidnam velint per ſe vnũquodque dicere: ſi & in per ſe homine, & in homine vna & eadem ratio hominis eſt. nam quatenus homo, nihil different. Quod ſi ita eſt, neque quatenus bonum, quicquam diſtabunt. Veruntamen neque quia ſempiternum aliquid eſt, ideo magis bonum erit: ſiquidem neque album quod diutius, quàm quod vno die tantùm durat, albius eſt. Probabilius autem de ipſo Pythagorei dicere videntur: cum vnum in bonorum conſortio cõſtituant: quos quidem ſequutus videtur etiam Seuſippus. Sed de his alia ſit diſſeratio. In ijs

verò

* verò quę * dicta ſunt, controuerſia quædā ſubeſt; propterea quod non de omni bono rationes dictę ſunt: ſed ſecundùm vnam ſpeciem ea dicuntur, quę per ſe amantur & appetuntur, quę vero hęc conſeruant, aut efficiunt, quodammodo, aut contraria prohibent: propter hæc alioque modo bona dicuntur. Perſpicuum igitur * eſt, bona duobus modis dici: alia per ſe, alia propter ea, quę per ſe dicuntur. Seiungamus igitur bona hęc per ſe ab vtilibus: ac conſideremus an ea ſecundum vnam ideam dicantur. Qualia vero eſſe per ſe bona aliquis ſtatueret? an ea quę vel ſi ſola relinquantur, Perſequitur: vt ſapere: vt videre; vt voluptates nonnullę, & honores. nam licèt hęc ob aliud quippiam perſequamur: eſſe tamen ex iis, quę ſunt per ſe bona, ſtatuere * aliquis poſſet. Anne aliud quidem quippiam præter ideam? Quare vana erit ſpecies. Quod ſi hęc quoque per ſe bona ſunt, neceſſe erit eandem in omnibus ipſis boni rationem exiſtere; quemadmodum eadem in niue & ceruſa albedinis ratio eſt. at honoris, prudentię, & volu* ptatis in eo quod bona ſunt, diuerſę ac differentes rationes reperiuntur. Non eſt igitur bonum commune quid in vna idea. Sed quodammodo dicuntur? non enim videntur eſſe ęquiuoca à fortuna: nunquid eò quòd ab vno ſunt, vel ad vnum omnia ipſa conferuntur? An magis ſecundum proportionem? nam quemadmodum in corpore eſt viſus: ſic in anima eſt mens: * & aliud in alio. Sed * omittenda in pręſentia fortaſſe hęc ſunt. exactè enim de his tractare ad aliam magis philoſophiam ſpectat. Simili modo etiam de idea. Nam etiam ſi vnum aliquod ſit, quod communiter denūcupetur bonum, aut

ſeparabile quid ipſum per ſe ſit: manifeſtum eſt id neque agi neq; acquiri ab homine poſſe. Nūc autem tale quid quęritur. Melius verò fortaſſe alicui videretur eſſe, ſi ipſum cognoſceremus ad ea, quę acquiri, atque agi poſſunt, bona. nam quaſi exemplum id habentes, magis ea quę nobis bona ſunt cognoſcere, & ſi cognouerimus conſequi etiam poſſemus. Hęc quidem ratio probabilitatem quandam habet: à ſcientijs tamen videtur diſſentire: omnes enim cùm bonū quoddam appetant, idque quod ſibi deeſt, inquirant: cognitionem eius pręterm.ittunt. Dubium ſanè etiam eſt, quam vtilitatem conſequetur textor, aut faber in ſua arte, ſi bonum ipſum cognorit, vel quomodo medicus ad medēdum, aut dux ad imperādum peritior reddetur, ſi ideā ipſam contemplatus fuerit. Nam neque ita ſpeculari ſanitatem medicus videtur, ſed hominis ſanitatem: imò vero fortaſſe huius hominis ſanitatem: quippe cum ſingulis medeatur. ac de his quidem hactenus.

Argumentum, & diſtrib. cap. 7.

De fælicitatis ſubiecto, ſubſtantia, & præceptis in vnaquaque ſcientia obſeruandis ſcribit in præſentia Ariſt. tradit autem fælicitatis definitionem. caput in tres partes diſtribuitur. in prima deſcribit fælicitatem per quaſdam conditiones, quæ ſunt ſummum bonum eſſe humanum, perfectiſſimum, ac ſufficiens maximè. atque hæc ibi explicat [Nunc rurſus redeamus ad id] in ſecunda ab his, quæ propriè competunt id eſt ab eſſentia, petit propriam fælicitatis definitionem. quare ait [fortaſſe verò hoc fieret]

in tertia parte poſt allatam definitionem, oſtendit, quo pacto ſit fœlicitas exponenda, atque eius partes in definitione deſcriptæ. itaque inquit [Bonum igitur ipſum ita circunſcriptum ſit]

* NVnc rurſus * redeamus ad id, quod quæri mus, bonum: quidque id ſit, inueſtigemus, videtur enim aliud in alia actione, atque arte eſſe. nam aliud in medicina, aliud in re militari, & reliquis ſimiliter Quid igitur vniuſcuiuſque bonum eſt? An id, cuius gratia cetera aguntur? hoc autem eſt in medicina ſanitas, in arte militari victoria, in ædificatoria domus: in omni denique actione, & electione finis ipſe, cuius gratia reliqua omnia omnes agunt. Quare ſi quis communiter agendorum omnium finis eſt, id agendum bonum erit. Sin plures, hi ipſi. Iam vero digrediendo in idem deuenit oratio. Quo circa magis enitendum, vt hoc idem declaremus. Quoniam vero plures eſſe fines videntur: & horum quoſdam ob aliud expetimus, vt diuitias, tibias, inſtrumenta denique omnia: non omnes eſſe perfectos perſpicuum eſt: at optimus finis eſſe quid perfectum videtur. Quare ſi vnum aliquid erit quod perfectum ſit, id erit, quod quærimus: ſin plura, id quod perfectiſſimum horum eſt. Id autem, quod per ſe ſectandum eſt, eo perfectius dicimus, quod propter aliud appetimus, quodque nunquam ob aliud eligendum eſt, ijs quæ & per ſe & ob aliud expetuntur, abſolute autem perfectum, quod ſemper per ſe, nunquam ob aliud expetendum eſt. Eiuſmodi autem videtur felicitas maxime eſſe hanc enim propter ſeipſam ſemper, & nunquam ob aliud expetimus. At hono-

rem, voluptatem, mentem, ac virtutem omnem etiam propter ipſa expetimus, quippe cum eadem expeteremus, etiam ſi nihil inde nobis euenirent: felicitatis tamen cauſa etiam ipſa eadem expetimus, ex his felices nos futuros exiſtimantes. horum vero cauſa nullus felicitatem, neque omnino ob aliud quippiam expetit. Idem vero etiam è ſufficicientia videtur euenire. perfectum enim bonum eſſe ſufficiens apparet. Sufficiens autem dicimus, non ipſi ſoli qui vitam ſolitariam agũt, ſed parentibus, ſed filijs, ſed vxori, amicis, denique ac ciuibus: quandoquidem homo ciuilis natura eſt. Horum tamen terminus aliquis ſtatuendus eſt. nam ſi ad parentes, & nepotes & amicorum amicos hoc potenderimus, in infinitum res progreditus. Sed de hoc alias conſiderandum. Sufficiens verò id eſſe ſtatuimus: quod ſi ſolum relinquatur, ſufficientem, atque expetibilem vitam, nulliuſque rei indigam facit. Talem autem eſſe felicitatem ipſam exiſtimamus. Quinetiam maxime omnium expetandam, ſi cum alijs non connumeretur: ſi vero connumeretur, perſpicuum eſt eam vel cum minimo quoque ex bonis magis expetendam fore. ſiquidem bonorum ſupereminentiam fit id, quod adiungitur. maius vero bonum magis ſemper expetendum eſt. Itaque felicitas cum agendorum ſinis ſit, perfectum quoddam, ac ſufficiens videtur. Sed fortaſſe ſi dicamus felicitatem optimum eſſe, conceſſum quoddam ab omnibus videtur: adhuc tamen deſideratur, vt euidentius quid ea ſit, exponamus. Fortaſſe verò * hoc fieret, ſi hominis opus ſumeretur. nam quemadmodum tibicini & ſtatuario, alijſque artificibus, & denique *

omnibus, quorum opus aliquod & actio exiſtit, in opere bonum ipſum, & id quod bene eſt, videtur conſiſtere: ita homini quoque, ſi modo eius aliquod opus eſt eſſe videretur. Vtrum igitur fabri, & ſutoris opera ſunt aliqua, & actiones: hominis vero opus eſt nullum, ſed natura homo otioſius eſt? An quemadmodum oculi pedis, manus, & denique vniuſcuiuſque membri opus quoddam extat: ſic etiam hominis præter omnia hæc opus quoddam ſtatuere aliquis poſſet? Quidnam igitur hoc erit? nam viuere commune etiam cum plantis videtur: nunc vero proprium quoddam eſt, quod quæritur, vnde nutriendi, augendique vita omnis ſeparanda eſt. Sequitur ſentiendi vita, ſed ea quoque cum equo, & boue, & omnibus demum animalibus communis videtur. Reliqua eſt igitur actiua quædam vita, eius quod ratione prædïtum eſt. Id autem partim rationi obtemperat, partim eam habet, atque intelligit. Sed cum duobus modis etiam hæc dicatur, ea quæ eſt in operatione, ſtatuenda eſt. Quòd ſi eſt opus hominis animæ operatio ſecundum rationem, vel non ſine ratione, idemque genere eſſe, opus huius, & huius probi aſſeruaremus: vt citharœdi, & probi citharœdi: & abſolute in omnibus, ſi excellentia virtutis operi fuit adiuncta: citharœdi enim eſt cithara canere: probi citharœdi bene id facere. Quòd ſi, inquam, ita eſt: & hominis opus eſſe vitam quandam ſtatuimus: eamque animæ operationem & actionem * cum ratione eſſe aſſerueramus: ac probi viri bene hæc rectеque exequi eſſe cenſemus: ſingula autem bene ex propria virtute perficiuntur. Si ita eſt: operatio animæ ex virtute bonum huma-

humanum efficitur. Si plures ſint virtutes, ex optima & perfectiſſima. Et inſuper in vita perfecta. ver enim neque vna hirundo, neque vnus dies facit: ita quoque beatum, & fęlicem hominem neque vnus dies, neque breue aliquod tempus efficiet. Bonum igitur * ipſum ita circunſcriptum ſit. oportet enim fortaſſe prius figurare: deinde poſteà depingere. Videretur autem cuiuslibet eſſe ea, quæ bene circunſcriptione ſunt comprehenſa, producere ac diſtinguere: & tempus talium inuentor, vel auditor bonus eſſe. vnde & artium facta ſunt incrementa. cuiuslibet enim eſt quod deeſt, addere. Oportet autem eorum, quæ ante dicta ſunt, meminiſſe: & exactam tractationem non eodem modo in omnibus requirere: ſed in ſingulis, prout ſubiecta materia poſtulat. Atque id eatenus, quatenus arti vnicuique conuenit; faber enim & geometra diuerſo modo rectum angulum vtrique conſiderant: ille quatenus ſolummodo ad opus vtile eſt: hic cum veritatis ſpeculator ſit, quid & quale ſit, indagat. Eodem modo in alijs quoque faciendum eſt: ne plura ornamenta extrinſecus, quàm ipſum opus, euadant. Neque ſimili modo in omnibus cauſa requirenda eſt: ſed eſt in quibuſdam ſatis, ſi bene demonſtratum fuerit, quod ſint: id quod etiam in principijs ipſis contingit, quod autem ſit aliquid; primum ac principium quoddam eſt. Ex principijs vero alia ſunt, quæ inductione: alia quæ ſenſu, nonnulla quæ aſſuetudine quadam, alia quæ alio quodã modo conſiderantur. Singula autem ita ſunt tractanda, vt natura eorum poſtulat: dandaque eſt opera, vt recte definiantur: magnum enim afferre momentum ad ea quæ ſe-

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

quuntur, conſueuere. videtur enim principium plus quàm dimidium totius eſſe: compluraque, eorum quæ in quæſtionem veniunt, per ipſum manifeſtantur.

* Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Datam definitionem de fælicitate nunc explanat Ariſt. non ſolum ex concluſionibus, et propoſitionibus doctrinæ morali accommodatis; ſed etiam, ſi quid alij de ipſa fœlicitate rectè ſenſerunt, ex eorum ſententijs. Diuiditur hoc caput in tres partes. prima aſſerit definitionem de fælicitate productam explicari oportere & ex principijs, atque concluſionibus, ac prateteræ ex aliorum placitis. itaque legitur [conſiderandumquè eſt non ſolum] ſecunda, producit aliorum opiniones cum eo conuenientes ſic [cum igitur bona] tertia aptat opiniones eorum qui aliter de fælicitate ſenſerunt, propriæ ſententiæ, his verbis [Videntur autem omnia, quæ]

* Conſiderandumque * eſt de ipſa non ſolùm ex concluſione, exque ijs quibus ratio cõſtat, verum etiam ex ijs quæ de ipſa dicuntur: cum vero enim conſonant omnia, quæ in re niſunt: à falſo autem cito diſſonant, ac diſcrepãt.
* Cũ igitur * bona in tres partes diſtributa ſint, & alia externa, alia circa animam, alia circa corpus dicantur: quæ circa animam ſunt, maximè proprie, ac maximè bona appellamus: actiones autem & operationes animales circa animam ſtatuimus. Quare ex hac opinione, quæ antiqua eſt & à Philoſophis conceſſa, recte hoc diceretur. Recte etiam cõſtitutum fuit, actiones quaſdam, & operationes finem ipſum dici. ita enim ex bo-

ex bonis animæ ſunt, non externis. Conſentit etiam cum ratione hac illud, quod aiunt, bene viuere, ac bene agere felicem. ferè enim bona quædam vita & bona actio felicitas dicitur. Videntur * autem omnia, quæ circa felicitatem inquiruntur, ineſſe huic, quod à nobis dictum eſt. alijs enim virtus, alijs prudentia, nonnullis ſapientia quædam eſſe felicitas videtur: quibuſdã hæc, aut aliquid ex his cum voluptate, vel non ſine voluptate: ſunt etiam, qui ſimul externam proſperitatem aſſumunt. Atque ex his alia multi & antiqui alia pauci & illuſtres viri dictitant: quos ſanè aberrare tota via vtroſque minime, ſed in vno ſaltem aliquo, vel in pleriſque aſſequi veritatem veriſimile eſt. Cum illis ſanè qui dicunt omnem virtutem, vel quandam eam eſſe, noſtra conſentit oratio: quippe cum huius ſit operatio ſecundum virtutem, intereſt tamen non parum fortaſſe in poſſeſſione, an in vſu, & in habitu item, an in operatione eſſe optimum exiſtimemus. Fieri enim poteſt, vt habitus licèt adſit, nullum tamen bonum efficiat: id quod in dormiente, vel alio aliquo modo manente otioſo hoïe euenit, vt operatio autem nihil boni agat, non datur. aget enim neceſſario, & bene etiam aget. Sicut autem in Olimpijs non pulcherrimi, & robuſtiſſimi coronantur, ſed qui decertant, ex his enim nonnulli vincunt: ſic ex honeſtis probisque hominibus in vita illi qui recte agunt, compotes fiunt. Eſtque ipſorum vita ſuauis, ac iucunda. lętari enim ex affectionibus animæ eſt. unicuique autem id eſt iucundum, ad quod ſpectando talis rei ſtudioſus quiſpiam dicitur: vt equus equorum, ſpectaculum ſpectaculorum ſtudioſo: eodem modo & iuſti-

tię amatori iuſta: & in vniuerſum virtutis ſtudioſo virtus. Apud pleroſque vero iucunda inter ſe pugnant, propterea quòd eiuſmodi natura minime ſunt: ſed quæ ſtudioſis honeſtatis ſunt iucunda, eá natura iucunda ſunt, ac voluoptuoſa: tales autem ſunt actiones, quæ ex virtute proueniunt. Ipſorum autem vitá voluptate quaſi appendice aliqua minime indiget. ſed in ſe eam habet. Præterea enim quæ dicta ſunt, qui bonis actionibus non delectatur, bonus minime eſt. neque enim vel iuſtum quempiam dixeris, qui iuſte agendo non delectetur, vel liberalem, qui liberalibus actionibus nõ gaudeat: & in alijs ſimili modo. Quòd ſi ita eſt: actiones ſecundum virutem per ſe iucundæ ſunt: Quin etiam bonæ, & honeſtæ: atque vnumquodque horum maxime, ſi modo de ipſis probus bene iudicat autem, vt diximus. Optima igitur, pulcherrima, & iucundiſſima res eſt fęlicitas: neq; diſtincta hæc ſunt: ſicut Deliacum illud epigrãma præſcribit:

Si valet optima: ſi eſt iuſtus, pulcherrima res eſt:
Iucundiſſima, ſi quis quod amat potitur.

Omnia enim hæc operationibus ſecundum virtutem inſunt: has autem aut vnã ex his, quæ optima ſit, fœlicitatem eſſe affirmamus. Videtur tamen etiam ipſa externis bonis, ſicut diximus, indigere, fieri enim non poteſt, vel nõ facilè ſit, vt cui neceſſaria non ſuppetunt, is bona atque honeſta agat. Multa etenim & per amicos, & diuitias, & ciuilem potentiam quaſi per inſtrumẽta quædam aguntur. Quibuſdam vero priuati nonnulli, vt nobilitate, bona prole, pulchritudine beatitudinem maculant; non enim felicitatis admodum compos ille eſt, qui vel ſpecie

pror-

prorſus deformis, vel genere ignobilis, vel ſolitarius eſt, ac prole carens. Nec minus etiam fortaſſe, ſi alicui peſſimi filij fuerint, aut boni mortui ſint. Videtur igitur, vt diximus, tali etiam proſperitate fęlicitas indigere. Vnde nonnulli idem eam cum bona fortuna, alij cum virtute eſſe dicunt.

TRACTATVS Tertius.

Tertius tractatus tria habet, quæ ſequi videntur definitionem fœlicitatis, & quo modo aſſequi eam poſſimus. atque hæc leguntur in nono, decimo, ac vndecimo capite: nam

In primo horum capite conſiderat Ariſt. à quanam cauſa proueniat fęlicitas, in quo ea ſit tanquam in ſubiecto.

In ſecundo quo tempore quis dicatur fœlix. quod uidetur in vita perfecta.

In tertio quomodo poſterorum fortunæ, conditioneſq; ad fęlices iam mortuos pertineant.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Hoc igitur caput cauſam fœlicitatis habet, & in quo tanquam in ſubiecto ſit. Diuiditur autem in duas partes. in prima quærit, & recenſet cauſas, à quibus proficiſci videatur fœlicitas. itaque ſcribit [Vnde etiam dubitatur, vtrum diſciplina] in ſecunda ait fœlicitatem ineſſe tanquam in ſubiecto in homine, non quouis; ſed ætatis perfectæ: non quandocunque; ſed in vita perfecta. atque hæc ibi explicat [Meritò igitur neque bouem]

Vnde

* VNde etiam * dubitatur, vtrum diſciplina, an aſſuetudine, an alia quapiam exercitatione acquiri poſſit, an ex aliqua diuina ſorte, an ex fortuna proueniat. Si tamen aliquod aliud eſt à dijs hominibus exhibitum donum, veriſimile eſt felicitatem quoque à dijs exhiberi: ac tanto magis, quanto ipſa omnium humanarum rerum optima eſt. Sed hoc fortaſſe ad aliam magis diſceptationem ſpectat. videtur tamen, licèt à dijs non mittatur, ſed vel ex virtute, vel diſciplina aliqua, vel exercitatione accedat: ex diuiniſſimis rebus felicitas eſſe: quippe cum premium virtutis & finis optimum quoddam, ac diuinum, beatumque eſſe videatur. Eſtque præterea quoddam longe commune. diſciplina enim quadam ac diligentia acquiri ab omnibus poteſt, modo ad virtutem conſequendam læſi, ac manci non fuerint. Quòd ſi melius eſt hoc modo, quam ob fortunam felicem vnumquemque eſſe: rem ita ſe habere cõſentaneum eſt, ſi quidem & ea quæ ſecundum naturam ſunt & ea ſimiliter, quæ aut ex arte, aut quapiam alia cauſa & præcipuè optima proueniunt: ſicut quàm pulcherrime fieri poteſt, ita ſuapte natura ſe habent. Quod vero maximum ac pulcherrimum eſt, id fortunæ cõmittere, valde prauum eſt. Imò ex ratione ipſa patet id quòd quæritur. eſſe enim eam animi quandam operationem ſecundum virtutem definitum eſt. Ex reliquis vero bonis alia ineſſe ipſi neceſſe eſt: alia adiutricia atque vtilia inſtrumentaria natura ſunt. Atque hæc cum ijs quę in principio diximus, conſentirent; finem enim ciuilis facultatis optimum eſſe ſtatuebamus. at hæc magnam diligentiam adhibet, ut ciues quodammodo afficiat, bonosq; & ad honeſta agenda ido-

da idoneos reddat. Merito* igitur neque bouem, * neque equum, aut quippiam aliud animal felix appellamus: quippe cum nullum ex ipſis talis operationis eſſe particeps poſſit. Eadem etiam de cauſa neque puer felix eſt: nondum enim eſt ad tales res agendas per ætatem idoneus: qui vero dicuntur felices, ſpe dicuntur. Nam ſicut diximus, & pfecta virtute, & vita perfecta opus eſt. Multæ enim mutationes, & variæ fortunæ in vita contingunt: & fieri poteſt, vt qui maxime proſperitate floruerit, is in ſenectute in magnas calamitates incidat, ſicut in Heroicis de Priamo fabulis proditum eſt. At eum qui talibus fortunis vſus, miſerabiliterque mortuus fuerit, felicem profectò dicet nemo.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

Quādo aliquis poſſit fœlix dici, & quo tēpore, nunc Ariſt. aperit. caput hoc in duas diſtribuitur partes. in prima quærit, an qui vixit fœlix, is poſt mortem debeat appellari fœlix quoque. vnde ſcribit [Nunquid igitur neque alius quiſpiam] in ſecunda oſtendit fœlicitatem eſſe in eo, qui viuit, ſoluendo Solonis rationem: & per totam vitam nec vnquam erit miſer, atque is eſt, qui rectè agit, & in vita perfecta. quare legitur [An ſequi fortunas minimè rectum eſt]

NVnquid igitur* neque alius quiſquam homo quoad viuit, fœlix dicendus eſt, ſed ex ſententia Solonis finem ſpectare oportet? * Sique ita ſtatuendum eſt, felix ne tunc erit aliquis, vbi mortuus fuerit. An hoc abſurdum penitus eſt, præſertim apud nos, qui felicitatem operatione

quandam eſſe dicimus? Quod ſi mortuum fęlicem eſſe non dicimus, neque Solon id voluit, ſed ſolummodo hominem dixit tunc beatum appellari tuto poſſe, quippe qui extra omnia mala, & infortunia iam collocatus ſit: hoc quoque dubitationem quandam habet: videtur enim mortuo bonum, & malum adeſſe, perinde ac viuenti, & non ſentienti, vt honores, & infamiæ: filiorum & omnino poſterorum proſperæ, & aduerſæ fortunæ. Dubitationem etiam hanc afferunt. fieri enim poteſt vt ei qui vſque ad ſenectutem beate vixerit, ſecundumque rationem mortuus ſit: multæ mutationes in poſteris, ac nepotibus contingant: vt alij boni ſint, vitamque pro dignitate conſequantur, alij contrà, qui ſanè indiſtantijs erga parentes multis modis ſeſe habere poſſunt. Abſurdum igitur eſſet, ſi mortuus ſimul etiam mutaretur, & modo fęlix, modo miſer efficeretur. Abſurdum quoque eſt, ſi nihil neque ad aliquod tempus poſterorum res ad parentes pertineant. Sed redeundum ad id, de quo prius dubitabamus, ex illo enim fortaſſe etiam id, quod nunc quæritur, conſiderabitur. Si igitur finem ſpectare oportet, & tunc beatum vnumquemque dicere, non quòd ſit, ſed quòd prius erat beatus; quomodo abſurdum non eſt, ſi quando eſt fęlix, non vere dici poteſt de ipſo id quod ei ineſt: idcirco quia eos qui adhuc viuunt, ob mutationes appellare fęlices nolumus: fęlicitatemque ſtabile quid eſſe ac minime mutabile; fortunas vero ſæpe circa eoſdem reuolui exiſtimamus? Perſpicuum enim eſt, ſi ſequi fortunas velimus, nos eundem fęlicem, & rurſus

miſerum

miſerum ſæpe eſſe dicturus: Chamæleontē quē dam, imbecilliterq; ſtabilitum fęlicē facientes. *
An ſequi * fortunas minime rectum eſt: quippe cum in ipſis, ut bene vel male viuamus, nequaquam ſitū ſit. ſed ipſis humana vita, ſicut diximus, ſolummodo indigeat, ſed in operationib. ſecundum uirtutē fęlicitatis: in contrarijs contrarij præcipua vis collocata eſt. Atteſtatur aūt huic ſententiæ, & id de quo nunc dubitauimus: in nullo, n. ex operibus humanis, ſicut in operationibus ſecundū virtutem firmitas eſt. hæ ſiquidem ſtabiliores etiam ſcientijs videntur, atq; ex his ipſis ſtabiliores, quæ præſtantiores: eò ꝙ beati in his maximè, & aſſiduè uiuere conſueuerūt. hoc. n. ſimile cauſæ eſt, vt in ipſis obliuio nulla contingat. Inerit igitur id, quod quæritur, ipſi fęlici: eritque ꝑ totam vitam talis: ſemper. n. vel maxime oīum ea aget. & contemplabitur. quæ ſunt ſecundum virtutē, & fortunaſque pulcherrimè feret, atq; omni ex parte prorſus accurate, atq; aptè: quippe qui uere bonus & quadratus abſque vituperatione ſit. Cū multa aūt ſint, quæ à fortuna eueniunt, quæ & magnitudine & paruitate inter ſe differūt; parua tā ſecunda quàm aduerſa vitæ nullū momentū afferre perſpicuū eſt: magna vero & multa ſi bona ſint, beatiorē uitā reddent; nam & ipſa ſunt ad augendū ornatum idonea, & vſus ipſorū pulcher, honeſtuſque eſt, ſi contra eueniant, premūt, ac lædunt beatitudinem: quippe cum & moleſtias afferant, & multis operationibus impedimento ſint: Quòd ſi operationes vitæ dominæ ſunt, quemadmodū diximus, nullus ex beatis miſer efficeretur: nunquam enim odioſum quippiam ac prauū aget. Nam cum qui re vera bonus eſt,

ac

ac prudens. decore omnem fortunam perſerre & pro facultatibus ſemper pulcherrima quęq; atq; optima agere exiſtimamus, perinde ac ducem bonum præſenti exercitu maxime bellice vti: & ſutorem ex datis corijs pulcherrimum calceum facere: atque eodem modo reliquos artifices putamus. Quod ſi ita eſt, felix quidem miſer nunquam efficietur: beatus tamen non erit, ſi in Priami calamitates inciderit. Neque etiam varius quidam erit, ac mutabilis, neque enim vel facile vel à quibuſlibet infortunijs, ſed à multis & ingentibus à felicitate dimouebitur. Atque ex talibus effici rurſus felix in paruo tempore non poterit: ſed ſi modo id liceat, in multo quodam, ac perfecto tempore continget, ſi in eo magnas aliquas, ac prçclaras res fuerit conſecutus. Quid igitur vetat, quo minus eum felicem dicamus, qui ex perfecta virtute operatur: externiſque bonis abunde fuerit inſtructus: non quolibet tempore, ſed perfecto? An addendum qui & victurus ita eſt, & ſecundum rationem uita defuncturus: nam futurum incertum nobis eſt: felicitatem uero finem, ac perfectum quid omnino & prorſus conſtituimus. Si vero ita eſt, ex ijs qui uiuunt, beatos eos dicemus, quibus hæc, quę dicta ſunt, & adſunt, & aderũt: ac beatos quidem, ut homines. Sed de his quidem hactenus definitum ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. II.

Quomodo poſterorum fortunæ ad defunctos pertineant, admouet Ariſt. in hoc capite tripartito: nã primò oſtendit calamitates poſterorum, & amicorum pertinere, vel redundare ad felices. itaque ſic ſcribit

[For-

[*Fortunas verò poſterorum*] *ſecundò calamitates, ſi ne fortunas poſterorum, & amicorum pertinere ad mortuos, non tamen vt ad viuentes. atque id* [*ſatis fortaſſe erit*] *Tertiò fortunas poſterorum parum, aut nihil ad mortuos attinere: &, ſi attinent; non ita tamē, vt fœlices nō fœlices, aut nō fœlices fœlices reddere poßint. & hoc* [*Magis autē fortaſſe dubitandū*]

FOrtunas * verò poſterorum, atque amicorū omnium dicere nihil conferre longe eſſe ab amicitia alienum, quin etiam opinionibus contrarium videtur. Cum tamen multa ſint ea, quæ eueniunt, variaſque habeant differentias: & alia magis, alia minus pertineant: ſigillatim omnia diſtinguere prolixum, atque infinitum videtur: ſi autem vniuerſaliter ac figura dixerimus, ſatisfortaſſe erit, ſi videlicet quemadmodum ex eius calamitatibus aliæ pondus, ac momentum quoddam ad vitam afferunt, aliæ leuiores videntur: ſic quoque ea, quæ amicis ſimiliter omnibus accidunt. In ſingulis vero calamitatibus differentia ea eſt, viuentibuſne, an mortuis contingant, quæ ſanè multo maior eſt, quàm ſi nefariæ res ac diræ in Tragœdijs præexiſtant, an agantur. Conſideranda igitur hoc modo etiam differentia eſt. Magis * autem fortaſſe dubitandum de uita defuncti, an boni alicu ius vel contrarij poſſint eſſe participes. Videtur enim ex his etiam ſi pertingat ad ipſos quippiam, ſiue bonum ſiue contrarium; exile quoddam ac paruum id eſſe, vel abſolutè & ſimpliciter, vel ipſis. Sin minus, tantum ſaltem ac tale vt neque felices eos, qui non ſunt facere, neque eos qui ſunt priuare felicitate poſſit. Conferre igitur quid defunctis proſperi amciorum

ſucceſſus videntur: ſimili modo etiam in fortunia: ita tamen ac tantum, vt neque felices, reddere infelices, neque quippiam tale efficere valeant.

TRACTATVS Quartus.

In hoc tractatu inueſtigat Ariſt. vtrum fœlicitas ſit in numero bonorum laudabilium, an honorabilium collocanda: & in qua animæ parte conſiſtat. continet autem duo capita, quæ ſunt duodecimum, & decimumtertium.

In primo horum quærit, vtrum fœlicitas ſit bonorum laudabilium, an honorabilium.

In ſecundo in qua parte animæ ſita ſit fœlicitas, docet.

Argumentum, & diſtributio cap. 12.

Caput præſens admonet fœlicitatem potius eſſe bonum honorabile, quam laudabile. diuiditur in tres partes. in prima proponit vtrum fœlicitas ſit bonorum laudabilium, an honorabilium. atque id (His ita definitis de fęlicitate] In ſecunda percipimus fœlicitatem non eſſe in numero laudabilium, & probat ratione, & auctoritate ibi (videtur autem omne laudabile] In tertia concludit fęlicitatem eſſe in numero honorabilium, & perfectorum, quia eſt principium, hoc eſt, cauſa, & cauſa finalis, cuius gratia omnia facimus. & hac [nobis vero ſatis id eſſe debet]

* His ita * definitis de felicitate, conſideremus vtrum ex ijs ſit, quæ laude, an potius quę ho

nore

nore digna habentur: nam eam non eſſe inter facultates reponendã, manifeſtum eſt. Videtur autẽ * omne laudabile propterea laudari, quia * qualitate aliqua prędītũ eſt, & ad aliquid quodã modo refertur: iuſtum.n.& fortẽ, & omnino bonũ virũ, quinetiã virtutẽ, ob actiones & opera ſolemus laudare: robuſtũ quoq;, & curſui habilẽ, & vnumquenq; ex alijs, nõ alia de cauſa, quàm ꝙ qualitate quadã præditi ſunt, & ad bonũ quoddam, honeſtumq; quodam modo ſe habent. Atque hoc ex Deorum laudibus perſpicuũ eſt: nã cum ad nos referuntur, ridiculi videntur id autẽ contingit ex eo ꝙ laudabiles per relationem, vt diximus efficiuntur. At ſi taliũ eſt laus, optimorum ſanè nullã eſſe laudẽ cõſtat, ſed maius quiddam ac melius, quemadmodum videtur. Deos enim beatos ac fęlices dicimus, beatos itẽ dicimus viros eos, qui maximè diuini ſunt. Simili modo etiam bona, nemo enim fœlicitatem laudat, quemadmodum iuſtitiam: ſed vt diuinius quid ac melius, beatam rem dicit, ac prædicat. Recte etiam videtur Eudoxus in defenſione voluptatis principatum ei attribuere: ex eo enim quod non laudatur, cùm bonum ſit, indicari exiſtimabat eam rebus laudabilibus eſſe pręſtantiorem, talem autem eſſe Deum, & bonũ ipſum cẽſebat: quippe cùm ad hæc reliqua etiam referantur. Laus enim virtutis eſt. Idonei enim ad honeſtas res agendas ex ea afficiuntur. Commendationes vero operum ſunt, tam animæ quàm corporis ſimili modo. Verùm hæc exacte tractare forſitã eorum magis eſt, quorum labor in laudationibus conficiendis verſatur, nobis * verò * ſatis id eſſe debet. ꝙ ex his quę diximus, ex honorabilibus perfecti que rebus eſſe fęlicitatem

conſiſtat: Videtur autem & ex eo ita ſe habere quia principium eſt: huius enim gratia reliqua omnia omnes agimus, principium vero & cauſam bonorum honorabile quoddam ac diuinũ ſtatuimus.

Argumentum, & diſtributio cap. 13.

De numero igitur bonorum honorabilium eſt fęlicitas. Sed in qua animæ parte ſit ipſius ſedes, inueſtigat Ariſt. nam aſſeruit eam eſſe animi operationem, atqae de virtutibus tractat in definitione fęlicitatis productis. hæ verò non cognoſcuntur, niſi potentias animæ cognoſcamus eo modo, quo ad Moralem Philoſophum pertinet. Diuiditur igitur hoc caput in tres partes. prima vult prius eſſe virtutem cognoſcendã, & animam aliqua ex parte: vt melius fęlicitas percipiatur. itaque ſic ſcribit Ariſt. [Quoniam igitur fęlicitas animæ] ſecunda pars diuidit animam duplici modo, in rationalem. ſ. & irrationalem, quæ duplex eſt, uegetatiua, & ſenſitiua, vel appetitiua. hæc ibi leguntur [Dicuntur autem de ipſa in extrarijs] Tertia pars diſtinguit virtutes ad partes animæ, quarum ſunt habitus: ſiquidem diuidendo partes animæ ſubiecta virtutum inuenimus. partes autem animæ humanæ ſunt duæ, ratio ſcilicet, & appetitus ſenſitiuus. hæc ibi [Virtus quoque ſecundum hanc differentiam diſtinguitur]

* QVoniam * igitur fęlicitas animæ per virtutẽ perfectam operatio quædam eſt: de virtute conſiderandum videtur, hoc enim modo fortaſſe efficietur vt melius de fęlicitate etiam cõtemplemur. Videtur autem & is qui re vera ciuilis

uilis eſt, circa hanc maxime laborare: propoſitū enim eius eſt, vt ciues bonos, legibuſque obtēperantes efficiat. Atque huiuſce rei argumentū tam Cretenſium, quàm Lacedæmoniorū legiſlatores habemus: & ſi qui alij tales extiterunt. Quòd ſi ciuilis facultatis hæc conſideratio eſt, patet inquiſitionem hanc perinde atque à principio propoſuimus, futuram. De virtute autem, humana ſcilicet, conſiderandum eſt: nam & de bono humano, & de fęlicitate humana, quærebamus. Virtutem vero humanam dicimus non corporis, ſed animę; fęlicitatem quoque animæ operationem appellamus. Sed ſi hæc ita ſe habent, perſpicuum eſt, ciuilem quæ ad animam ſpectant, quodammodo cognoſcere oportere: quemadmodum oculum, & totum corpus, eū qui curaturus eſt. Atq; eò magis, quò ciuilis facultas honorabilior, meliorq; medicina eſt. Elegantes quoque medici multa circa cognitionē corporis pertractant. Contemplandum igitur etiam ciuili homini de anima eſt: atque id, horū cauſa, & quatenus ſatis eſt ad ea quæ hic quærūtur. nam exactius abſolutiusq; rem hanc excutere laborioſius fortaſſe eſt ac difficilius, quàm præſenti negocio conueniat. Dicuntur * autem de ipſa in extrarijs etiam diſputationibus nonnulla, quæ ſatis ſunt: vtendumque ipſis eſt. Quēadmodū alteram partem eius eſſe rationis participem, alteram expertem, nam vtrum diſtinctæ ſint, vt corporis partes & omnia diuiſibilia, an ratione tantum duæ ſint, re autem ſeparari inter ſe minime poſſint, vt in circūnferentia cō uexum & concauum: illud vero nihil ad propoſitum refert. Irrationalis autem partis, alia con muni & vegetali perſimilis eſt. ita appello eam, *

quæ augendi, & alendi cauſa eſt; talem enim animæ facultatem in omnibus quæ aluntur, ſtatueret aliquis: & in fœtibus quoque: quin etiã eandem hanc in perfectis: & conuenientius ẽt quàm aliam quampiam. Huius autem communis quædam virtus, non humana apparet: quippe cùm pars hæc & facultas in ſomnis maxime operari videatur: bonus autem & malus diſcerni in ſomno minime poſſit. Vnde inquiunt felices in dimidia parte vitæ à miſeris nihil diſtare. Atque hoc conuenienter euenit, otium enim animæ ſomnus eſt, quę vel bona vel mala dicitur. Niſi quatenus paululum motioues aliquæ ad eam pertingunt: eatenus habent deſtorum meliora quàm quorumlibet viſa apparent. Ac de his quidem ſatis, atque hæc nutriendi facultas, eſt enim humanæ virtutis expers, omittenda eſt. Videtur autem etiam altera quædam natura animæ irrationalis eſſe. quæ rationis tamẽ quadam ex parte capax ſit. Continentis enim & incontinentis rationem, animæ item id quod rationem habet laudamus; quippe cũ recte & ad optima incitet, videtur tamen aliud quid etiam in ipſis ineſſe, quod pugnet, reſiſtatque rationi. Planè enim quemadmodum reſoluta corporis membra ſi ad dextram mouere volueris, è contrario in ſiniſtram deferuntur: ſic quoque in anima contingit, in contrarias enim partes incõtinentium appetitiones feruntur. Sed in corporibus quidem quod præter propoſitum fertur, videmus. Fortaſſe autem nihilominus in anima quoque eſſe quippiam præter rationem exiſtimandum eſt, quod ei aduerſetur, ac reſiſtat: quo modo verò diuerſum ſit, nihil refert. Quod tamen etiam ipſum rationis eſſe particeps videtur,

tur,quemadmodum diximus : cõtinentis enim rationi obtemperat. Atque etiam magis fortaſſe in temperante,ac forti obediens eſt : omnia enim in his rationi conſonant. Eſſe igitur irrationalis quoque hæc duplex videtur, nam vegetalis nullo modo cum ratione communicat:& cõcupiſcibilis autem & omnino appetibilis particeps rationis quodam modo eſt : quatenus ipſi obedit,imperioque eius obtemperat. Ita profecto & patris & amicorum habere rationem dicimus, & non ſicut mathematicorum. Parere autem quodam modo rationi irrationalem cum autem admonitio, & omnis increpatio, & cohortatio indicat. Quòd ſi dicendũ eſt hanc quoque partem rationem habere, duplex erit ea quæ rationem habet. altera enim proprie & in ſe eam habebit : altera ita, vt is qui dicto patris audiens eſt. Virtus* quoque ſecundum hanc differentiam diſtinguitur: nam alias ex ipſis intellectiuas, alias morales dicimus : ſapientiam, perſpicaciam, & prudentiam, intellectiuas: liberalitatem & temperãtiam, morales. Cum enim de moribus loquimur, non ſapientem aut perſpicacem, ſed mãſuetum, aut temperantem aliquẽ dicimus. Laudamus etiam ſapientem ex habitu: habitus vero laudabiles virtutes appellamus.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

Cum fœlicitas, quæ eſt homini ſummum bonum, ſit vel effectus virtutis, vel aliquid, quod eſt cauſa uirtutum; Ariſt. in hoc libro ſecundo ſcribit de uirtute in genere, ac primum de cauſis virtutis, deinde de definitione eius, & poſtea de ſpeciebus. Poſſidet igitur liber ſecundus tres partes, ſiue tractatus.

Primus recenſet cauſas, à quibus virtus proficiſcitur.

Secundus aſſignat virtutis definitionem: vt percipiamus, quid ea ſit.

Tertius diuidit virtutem in ſpecies: vt ſingulæ innoteſcant.

TRA-

TRACTATVS Primus.

Tractatus primus quatuor habet capita.
In primo ſcribit Ariſtote. à qua cauſa virtus prone-niat.
In ſecundo quæ ſint operationes, à quib. fiat virtus.
In tertio circa quæ verſetur virtus moralis.
In quarto quomodo ex operationibus ſtudioſis gene-retur virtus.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

Repetit differentiam virtutis intellectiuæ, & moralis. atq; eã patefacit non ex ſubiecto ſed ex cauſa. deinde agit de virtute morali, quam ſentit non à natura nobis eſſe inſicum, neque præter naturam: ſed à conſuetudine & actionibus noſtris oriri. Diuiditur caput in duas partes. in prima repetit virtutis diuiſionem antea datam, & affert duplicem virtutem. itaque ait [cum duplex igitur virtus ſit] in ſecunda parte oſtendit à quanam cauſa fiat virtus. eamque eſſe aſſerit agendi conſuetudinem tribus rationibus. vnde inquit [Ex quo etiam patet] prima ratio eſt [Nihil enim ex his] ſecunda [Præterea eorum, quæ natura] tertia [Huic rei atteſtatur id]

CVM * duplex igitur virtus ſit, * quẽadmodum diximus, intellectiua & moralis: intellectiua vt plurimum ex doctrina habet & generationem & incremẽtum: vnde & experientia & tempore indiget: moralis vero ex more, id eſt aſſuetudine acquiritur, vnde etiam nomen

habuit, parua in more immutatione facta. Ex
* quo* etiam prӕter nullam ex moralibus virtuti
* bus natura in nobis acquiri. Nihil * enim ex ijs
quӕ natura fiunt, aſſueſcere aliter poteſt, vt lapis, cum natura deorſum feratur, nunquam ſurſum ferri aſſueſcet: neque ſi millies quiſpiam cum ſurſum proijciendo velit aſſueſacere, neq; ignis deorſum ferri: neq; aliud quippiam aliter quàm natura comparatum ſit, vnquam aſſueſcet. neque igitur natura, neq; prӕter naturam virtutes hӕ in nobis acquiruntur: ſed cùm ido-
* nei ad ipſas ſuſcipiendas natura ſimus, aſſuetudine perficimur. Prӕterea eorum * quӕ natura nobis eueniunt, facultates prius accipimus, deinde reddimus operationes: id quod in ſenſibus perſpicuum eſt: non enim ex eo quod ſӕpe vel videmus, vel audiuimus ſenſus & videndi & audiendi accepimus. ſed econtrario, habentes vſi ſumus, & non vſi habuimus, ſed virtutes accipimus, vbi prius fuerimus operati, quemadmodũ etiã in alijs artibus: quӕ enim vbi didicerimus facere oportet ea, faciendo diſcimus, ſicut enim ӕdificando ӕdificatores, cithara canendo citharœdi efficiuntur: ita quoque iuſta agendo iuſti, temperantia temperantes. fortia fortes euadi-
* mus. Huic rei* atteſtatur id, quod in ciuitatibus fieri conſueuit, legum latores enim ciues aſſuefaciendo bonos reddunt: hӕcque eſt vniuſcuiuſque legumlatoris voluntas: qui vero id bene non efficiunt, peccant, atque in hoc bona reſpublica à mala differt. Accedit quod ex ijſdem & per eadem omnis virtus & acquiritur, & corrũpitur: ſimili modo etiam ars. ex eo enim ꝙ citharã pulſant & boni & mali citthariſtӕ euadunt: eadem ratione quoque ӕdificatores, & reliqui
omnes

omnes nam ex eo ꝙ ædificant bene, boni: ex eo quòd male, mali efficiuntur. niſi enim ita eſſet, nullo opus eſſet doctore, ſed omnes vel boni fie rent, vel mali. Ita igitur in virtutibus quoque eſt; agendo enim quæ ad commercia hominum ſpectant, alij iuſti, alij iniuſti efficimur: agẽdo: quæ in terribilibus rebus conſiſtunt aſſueſcen- doque vel confidere vel timere, alij fortes, alij ignaui euadimus: pari modo in ijs quæ ad cupi ditates & iras pertinent, temperantes alij, & mã ſueti, alij iracundi & intemperantes fieri conſpi ciũtur: illi, quod hoc: hi quòd illo modo in illis ſe gerunt & vt vno verbo dicã, ex ſimilibus ope rationibus habitus fiunt: vnde operationes qua litate quadam prȩditas oportet reddere, quippe cum ex earum differentijs habitus quoque con ſequantur. non igitur parum refert, ſic ne an ſic ſtatim ab adoleſcentia conſueſcat aliquis, ſed quàmplurimum: imo totum in eo penitus con ſiſtit.

Argumentùm, & diſtributio cap. 2.

Declarat Ariſt. quænam ſint actiones, à quibus proueniat virtus, & à quibus corrumpatur: ſiquidem ad mediocres inclinet operationes: nam exceſſus, & defectus eam corrumpit. Diſtribuitur caput in tres partes. in prima proponit, quòd, & quo pacto ſit de actionibus agendum, & id [Quoniam igitur præſens tractatio] in ſecunda docet, quæ actiones efficiant, atque corrumpant virtutem. et eſt [Primum igitur illud conſiderandum] In tertia vult eaſdem actiones ortũ ducere ab habitu ſiue uirtuóſo, ſiue uitioſo; ex quibus generatus eſt talis habitus. eaq; eſt [At uerò non ſolũ generationes]

Quo-

* QVoniam * igitur præſens tractatio non eſt ſpeculationis cauſa, quemadmodum aliæ (non enim ſit, vt cognoſcamus quid ſit virtus, ſed vt boni efficiamur, alioqui nulla eius eſſet vtilitas) neceſſe eſt, vt de actionibus, quomodo agendæ ſint, conſideremus: quippe cum in eis ſita vis ſit, vt habitus quoque præditi qualitate quadam reddantur, ſicuti diximus. Agere igitur ſecundum rectam rationem commune eſt, & in præſentia ita ſumatur: dicetur autem poſtea de ipſo, & quid ſit recta ratio, & quomodo ad alias virtutes ſeſe habeat. Illudque prius conceſſum apud nos conſtet, omnem de agendis diſputationem figura quadam, non autem exacte pertractari oportere: quemadmodum in principio etiam docuimus, cum pro ſubiecta materia rationes eſſe poſtulandas, quæque in actionibus verſantur, vtiliaque ſunt, nullam habere ſtabilitatem, ſicut neque ſalubria, diceremus. Cumque vniuerſalis ratio eiuſmodi ſit, minus exquiſitam quoque particularem eſſe manifeſtum eſt: quippe cum neque ſub artem, neque ſub preceptionem aliquam cadat: debeantque illi qui agunt, ſubinde opportunitatem obſeruare: id quod in medicina, & gubernandi arte conſpicitur. Verum licet talis præſens hæc

* tractatio ſit, enitendum eſt tamen, vt ei ſuccurramus. Primum * igitur illud conſiderandum res huiuſcemodi & à defectu & ab exceſſu corrumpi ſolere (opus enim eſt, vt in obſcuris manifeſta adducamus teſtimonia) ſicut in viribus & ſanitate conſpicimus. quæ enim nimium excedunt modum, exercitationes, & quæ item deficiunt, vires corrumpunt: ſimili modo potus & cibi nimis vel copioſi vel tenues ſanitatem:

moderata verò omnia & faciunt, & augent, & conſeruant. Idem quoque in temperantia, & fortitudine, & alijs virtutibus fit. Qui enim omnia fugit & timet, neque quicquam ſuſtinet, ignauus: qui contrà nihil omnino timet, ſed omnia adit, audax efficitur. Ita etiam qui omni voluptate fruitur, à nullaque abſtinet, intemperans: qui omnes fugit: quemadmodum agreſtes, ſtupidus quidam eſt. nam & temperantia & fortitudo ab exceſſu & defectu corrumpi, à mediocritate autem conſeruari conſuerit. At verò ** non ſolùm generationes, & incrementa, & corruptiones ex ijſdem & ab eiſdem efficiuntur: verùm etiam operationes in ijſdem quoque erunt. nam in alijs, quæ manifeſtiora ſunt, res ita ſe habet: vt in viribus. nam & illæ tum ex multi cibi ſumptione, tum ex multis laboribus ſuſtinendis comparantur: & vtraque hæc præſtare maximè omnium robuſtus poteſt. Idem in virtutibus contingit: ex eo enim, quod abſtinemus a voluptatibus, efficimur temperantes: & effecti temperantes maxime abſtinere à voluptatibus poſſumus. pari ratione in fortitudine, aſſueſcendo formidanda contemnere, & ſuſtinere fortes efficimur: effecti verò, maxime ſuſtinere, ac pati terribilia poſſumus.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

Signum acquiſiti habitus, vel non acquiſiti ſumitur ex voluptate, & dolore. Ex voluptate, ſi actiones facilè producantur. Ex dolore, ſi difficilè: nam indicat voluptas habitum acquiſitum, & dolor non acquiſitum. Diuiditur caput in tres partes. in prima affirmat virtutem circa voluptates, atque dolores verſari:

ſari: & id ab actionibus. In ſecunda idem aſſerit ab habitibus, hoc eſt, à virtute. In tertia idem probat ab homine. Itaque ſeptem profert rationes ad hanc concluſionem comprobandam, quæ legitur. [Signum autem habituum] prima ratio eſt [quippe cum ob voluptatem] Secunda [Præterea ſi uirtutes] tertia [Præterea quemadmodum] quarta [De iiſdem autem etiam] quinta [Adde quòd] ſexta [Quinetiam ad regulam] ſeptima [Præterea uoluptati repugnare.]

SIgnum autem habitum ſit vel voluptas, vel ægritudo, quæ facta ſubſequitur. Nam qui è corporis voluptatibus abſtinet, ſi eo ipſo gaudet, temperans: ſi dolet, intemperans eſt exiſtimandus. qui item ſuſtinet terribilia & vel gaudet, vel certè non dolet, fortis: qui autem dolet, ignauus eſt; moralis enim virtus circa voluptates doloresque verſatur: quippe * cum ob voluptatem mala agamus: ob dolorem verò ab honeſtis abſtineamus. Quapropter, vt Plato inquit, ab adoleſcentia ita inſtitutos eſſe oportet homines, vt ijs gaudeant, & doleant, quibus gaudere & dolere debent: hæc enim recta eruditio eſt. Præterea ſi * virtutes circa actiones & affectus ſunt, & omnem affectum, omnemque actionem ſequitur vel voluptas vel dolor: iccirco virtus circa voluptates & dolores verſatur. indicant id punitiones, quæ per dolores adhibentur: ſunt enim medicationes quædam: at medicationes per contraria fieri conſueuerunt. Præterea, * quemadmodum etiam prius diximus, omnis animę habitus ad ea & circa ea naturam ſuam habet, à quibus deterior fieri & melior conſueuit. at per voluptates & ægritudines praui habitus fiunt. dum perſequuntur

tur aut fugiunt homines, aut quas non debent, aut quando non debent, aut quemadmodum non debent, aut quod alijs modis à ratione talia præſcribuntur. Vnde etiam definientes virtutes nonnulli impartibilitates, tranquilitateſque eſſe quaſdam eas aſſerunt: non tamen recte: quia abſolutè dicunt, neque addunt, Vt oportet, & quando, & cętera quę adiunguntur. talis igitur virtus eſſe circa voluptates & dolores facultas quędam ponitur, quę optimas res agat: vitium autem contrarium. De * ijſdem autem etiam inde eſſe manifeſtum poterit: quod cùm tria ſint, quę in electionem, tria item quę in repudiationem cadunt, honeſtum, vtile, & iucundum: & tria contraria, turpe, inutile, & moleſtum: circa omnia hęc bonus vir recte agit, malus verò peccat. ac pręcipuè circa voluptatem. nam & communis hęc eſt animalibus, & omnia, quæ in optionem veniunt, conſequitur: quippe cum tam honeſtum quàm vtile iucundum ac voluptuoſum videatur. Adde, * quod ab infantia ipſa voluptas in omnibus nobis inoleuit: vt difficilè ſit affectum eiuſmodi vitæ noſtræ penè incorporatum atque imbibitum extergere. Quinetiam * ad regulam voluptatis & odoris actiones dirigere alij magis, alij minus conſueuimus: vt propterea præſentem tractationem circa hæc verſari neceſſe ſit. non enim parum ad actiones facit bene, ne an malè gaudeamus, aut doleamus. Præterea * voluptati repugnare difficilius eſt, quam iræ, vt Heraclitus inquit: at circa id quod difficilius eſt, ſemper & ars & virtus verſatur; quod enim bene fit, melius in eo eſt. quare propter hoc etiam circa voluptates & dolores totum nego-

negocium & moralis & ciuilis verſabitur. qui enim bene his vtetur, bonus: qui malè, erit malus. Virtutum igitur circa voluptatem & dolorem verſari, ab iiſdemque, à quibus fit, & augeri & corrumpi; cùm ſcilicet non eodem modo exiſtunt, necnon circa eadem operari, ex quibus ortum habet, ſatis dictum ſit.

Argumentum & diſtributio cap. 4.

Cum igitur virtus fiat ab agendi conſuetudine, & ab actionibus noſtris: euenit, vt rectè agentes, recti ſiant. Sed quonam pacto id fiat, dubitat Ariſt. nam ſi vir iuſta agit; iam videtur eſſe iuſtus. vnde non eſt opus, vt fiat. quærit diſcrimen eſſe inter iuſta agere, & iuſtè agere. Diuiditur aũt caput in tres partes. prima proponit dubitationem, eaque eſt [Dubitaret autem] Secunda eſt, in qua aperit iuſtis actionibus iuſtos fieri, nec ſequi agentes iuſta iam eſſe iuſtos: quia non iuſtus eſt ſtatim is, qui iuſta agit: ſed is, qui ita agit ſecundum habitum, qui in eo exiſtit. quapropter ſcribit [Res igitur iuſtè] In tertia reprehendit eos, qui non rectè agendo, aſſerunt ſe cognoſcere probas actiones: ſed vt ægri, qui præcepta medici noſcũt, tamen ea non ſeruant, efficiunt. idcirco ait [plerique tamen]

DVbitaret autem quiſpiam quo modo dicamus iuſtos iuſta agendo, temperantia temperantes effici oportere. nam ſi agunt iam iuſta & temperantia, iuſti iam ſunt, & temperantes: ſicut ſi grammatica & muſica, grãmatici & muſici iam ſunt. An neque in artibus ita res ſe habet: quippe cùm poſſit grammaticum quippiam aliquis facere, vel ex fortuna, vel alio ſuggerente.

te.tũc tamen erit grãmaticus, & ſi grãmaticum aliquid, & grammaticè faciet: hoc eſt ex grammatica arte, quæ in ipſo eſt. Præterea neq; ſimile hoc eſt in artibus, & virtutibus. quæ enim ab artibus fiunt, id in ſeipſis habent, ꝙ benè effectę ſint: ſatis ſiquidem illud eſt, vt quoquo modo efficiantur. quæ verò ſecundum virtutes fiunt, nõ ſi aliquo modo ipſa ſeſe habeant, continuo iuſtè & temperanter aguntur: ſed ſi etiam qui agit, aliquo modo affectus agat: primum quidẽ, ſi ſciens: deinde, ſi eligens: atq; eligens propter ipſa: tertio, ſi ſtabili atq; immutabili affectu præditus agat. Hæc verò ad alias artes conſequendas connumerari non ſolent, ſed ipſa ſola cognitio ſufficit: ad virtutes autem cognitio parũ, vel nihil valet: reliqua non parum, ſed multum ac totum conferunt: quippe quæ ex eo etiam comparentur, quod ſæpe iuſta & temperantia aguntur. Res igitur * iuſtæ & temperantes dicuntur, cùm fuerint tales, quales vir iuſtus vel temperans ageret. iuſtus verò vir & temperans eſt, non qui hæc agit: ſed qui etiam ita agit, vt iuſti & temperantes ſolent. rectè igitur ex eo, ꝙ iuſta agit, iuſtus: & ex eo quòd temperantia, temperans fieri dicitur, non agendo autem hæc, ne futurum quidem eſſet, vt bonus quiſpiam euaderet. Plerique tamen cùm hæc non agant, ad diſputationem confugiunt, putantq́ue ita ſe Philoſophari, ac probos futuros: qui ſanè perinde faciunt, atque ægrotantes: qui cùm medicos diligenter audiant, nihil tamen eorum, quæ ab ipſis mandantur, efficiunt. ſicut igitur neque illi corpore vnquam bene valebunt, dum ita curantur: ſic neque iſti animo, dum ita philoſophantur, bene habebunt. *

TRACTATVS Secundus.

In hac parte Ariſt. ſcribit definitionem quæ non ſolum uirtutis eſſentiam obtinet; ſed etiam fœlicitatis, in cuius definitione ponitur uirtus. Digeritur autem in duo capita, hoc eſt, in quintum, & ſextum, in horum primo genus uirtutis inueſtigat: in ſecundo differentias.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Inquirit Ariſt. genus uirtutis, quod habitum, non affectum, nec potentiam eſſe exiſtimat, & quòd habitus, affectus, & potentia in animo ſint palam facit. Habet igitur caput duas partes, propoſitionem, ſ. & explanationem. proponit ibi [Poſt hæc autē] propoſitū narrat his uerbis [Quoniam igitur tria ſunt] in hac parte exponit quis ſit affectus ſic [Affectus autem uoco] quæ potentiæ ibi [Facultates uerò] quid habitus ſic [Sed habitus eos appello] Quòd uerò habitus ſit uirtus, non potentia, nec affectus, explicat his uerbis [Affectus igitur neque ipſæ uirtutes]

* POſt hæc * autem quid ſit ipſa virtus, conſiderandum eſt. Quoniam * igitur tria ſunt, quæ in anima efficiuntur, affectus, facultates, habitus: aliquid ex jjs eſſe virtutem neceſſe eſt. Affectus * autem voco cupiditatem, iram, excandeſcentiam, timorem, fiduciam, inuidiam, gaudium, amicitiam, odium, deſiderium, æmulationem, miſericordiam: ea denique omnia quæ voluptas vel dolor conſequitur. Facultates verò ſeu

ſeu potentias eas, quibus idonei eſſe dicimur, vt his omnibus afficiamur: id eſt quibus vel iraſci, vel dolere, vel miſereri poſſumus. Sed habitus * eos appello, quibus vel bene vel male ad * affectus nos habemus: vt ad iraſcendum, ſi vehementer aut remiſsè, malè: ſi mediocriter bene. ſimili modo ad reliqua. Affectus * igitur * neque ipſæ virtutes, neque ipſa vitia ſunt. Nam neque ex illis boni, vel mali dicimur, ſed ex virtutibus, aut vitijs. neq; ex illis laudari, aut vituperari conſueuimus. non enim qui timet, aut iraſcitur, laudatur: neq; qui iraſcitur abſolutè, vituperatur. ſed qui quodammodo ita afficitur: ſed ex virtutibus & vitijs & laudamur, & vituperamur. Præterea iraſcimur, & timemus ſine electione: virtutes verò ſunt electiones quędã, aut non ſine electione exiſtunt. Ad hæc, ex affectibus moueri dicimur, ex virtutibus verò & vitijs non moueri, ſed quodam modo diſponi. Propterea neque facultates & potentiæ ſunt: quippe cùm neque boni, neque mali ob id dicamur, quod abſolutè agere poſſimus: neque laudemur, aut vituperemur. Adde quòd facultate prædití & potentes natura ſumus: boni aut mali, ſicut ſuperius diximus, natura minimè efficimur. Si ergo virtutes neque affectus ſunt, neque facultates; habitus neceſſariò ſunt. Quid igitur ſit virtus genere, ita dictum eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Inuento uirtutis genere, inueſtigat Ariſt. quanã ſint eius differentiæ, ut definitio habeatur: Ad harũ notitiã diuidamus caput in quatuor partes: ĩ prima proponit, cũ uirtus ſit habitus, quis habitus ſit,

atque id eſt, quod virtus moralis perficit hominem e id [Oportet aut, ſit non ſolum] Quod virtus moralis hominem perficiat, ſic oſtendit [Dicendum eſt igitur] In ſecunda parte ait virtutem eſſe habitum, qui non in exceſſu, defectuue conſiſtat; ſed in medio, & medium quale ſit. itaque inquit [In omni igitur re cõtinua] In tertia concludit virtutem eſſe medij coniectatricem. atque his uerbis [Quòd ſi omnis ſcientia] in hac exponit quoque quæ ſint media, quæ reſpiciat virtus. unde legitur [De morali loquor: hæc enim] in hac concludit virtutem eſſe mediocritatem; vbi ſcribit [mediocritas igitur quædam] in hac totam uirtutis definitionem deſcribit, vbi ait [Virtus igitur eſt habitus electiuus] In quarta parte, cum antea ſcripſiſſet effectus, & actiones ſuſcipere exceſſum, defectum, & medium; declarat non omnem effectum, & actionẽ ſuſcipere medium. quod tribus probat rationibus. concluſio eſt [Neque tamen omnis actio] prima ratio eſt [nonnulli enim] ſecunda [Perinde igitur eſt] tertia [Quemadmodum autem]

OPortet * autem, vt non ſolùm ita dicamus, habitum eſſe virtutem: ſed qualiſnam habitus ea ſit, quoque explicemus. Dicendum eſt igitur omnem virtutem, & ipſum id cuius eſt virtus, bene affectum reddere, & opus eius bene efficere. exempli gratia, oculi virtus & oculum ipſum, & opus ipſius bonum facit: quippe cum oculi virtute fiat, vt bene inſpiciamus. ſimili modo equi virtus & equum ipſum probum efficit, & ad curſum, geſtandumque ſeſſorem, ac ſuſtinendos hoſtes idoneum. Quòd ſi in omnibus ita ſe habet res, virtus quoque hominis nihil aliud erit quàm habitus, ex quo & bonus homo ipſe efficietur, & bene opus ſuum reddet. quomodo

modo autem id fiet, & antea diximus, & nunc etiam eſſe manifeſtum poterit: ſi qualiſnam ſit natura ipſius virtutis contemplemur. In * omni * igitur re continua ac diuiſibili aliud plus, aliud minus, aliud æquale accipere poſſumus: atque hæc vel quantum ad ipſam rem attinet, vel quantum ad nos. æquale autem inter exceſſum & defectum medium quoddam eſt. Ac rei quidem medium id dico, quod ab vtroq; extremo æquè diſtat: eſtque unum & idem omnibus. quantum verò ad nos, quod neque modũ excedit, neque deficit: idq; non vnum & idem apud omnes eſt. verbi cauſa, ſi decẽ plura ſunt, & duo pauca: ſex media accipiunt quantum ad rem: quippe quæ ex æquo & ſuperent, & ſuperẽtur. id quod ſecundùm arithmeticam rationem medium eſt. Quantum ad nos verò non ita eſt accipiendum. non enim ſi alicui decem minas comedere multum eſt, duas parum: ſex ei Alipta comedendas præcipiet. nam fortaſſe id quoque ei qui ſumpturus ſit, erit vel nimium vel patum: Miloni quidem parum: nimium autem ei qui exercitationem incipiat. Idem in curſu & lucta conſiderandum eſt. Ita igitur vnuſquiſq; ſcientiæ alicuius particeps, exceſſum & defectũ fugiens, mediũ quærit, atq; eligit: ac mediũ quidem non rei, ſed quod quantum ad nos mediũ eſt. Quòd ſi omnis * ſcientia ad mediũ ſpectãs, * atque ad ipſum ſua opera dirigens ita opus bene abſoluit: vt de bene abſolutis operibus illud dici cõſueuerit, vt neque demi, neque addi quicquã poſſe fateamur: quaſi exceſſus & defectus quod bene eſt, corrumpat: mediocritas conſeruet. Si boni igitur artifices, vt nunc dicebamus, ad hoc ſpectantes operantur: virtus verò omni

arte exactior eſt & melior, quemadmodum eti
natura: efficitur proculdubio vt ea medij coni
ctrix ac collimatrix ſit. De morali loquor: hæ
enim circa affectus, & actiones verſatur: in qui
bus exceſſus, & defectus, & medium eſt: vt & ti
meat, & confidat aliquis, cupiat & abhorreat,
iraſcatur & miſereatur, ac demum lętetur & do
leat magis & minus: atq; vtraq; hæc non bene
nam quãdo oportet, & ob quæ, & erga quos, &
cuius cauſa, & vt oportet, hæc facere, medium
eſt atque optimum: id quod eſt ipſius virtutis.
Simili modo circa actiones eſt exceſſus & defe-
ctus & medium. at virtus circa affectus actioneſ
que verſatur: in quib. exceſſus peccat, defectus
vituperatur, medium verò & laudem & rectam
exequutionem conſequitur. Hæc autem vtraq;
* ad virtutem pertinent. mediocritas * igitur quæ
dam virtus erit, cum medij ipſius coniectrix, col
limatrixq; ſit. Præterea peccare multis modis
poſſumus: malum enim eſt infiniti, vt Pythago
rici coniectabant, bonum autem finiti: rectè a-
gere vno vero modo tantùm licet. atque iccirco
illud facile, hoc difficile eſt: facile ſiquidem eſt
à ſcopo aberrare, ſicut ipſum attingere difficile.
ob id igitur exceſſus & defectus vitij eſt, virtu-
tis mediocritas. nam,

Simpliciter, bonus eſt, ſed malus omnimode.

* Virtus igitur * eſt habitus electiuus in medio-
critate quantum ad nos conſiſtens: quæ quidem
mediocritas ratione præfinita ſit: atque ita, vt
prudens præfiniret: mediocritas autem duorũ
vitiorum, alterius per exceſſum, alterius per de
fectum. atq; eo etiam, quòd vitia alia deficiunt
ab eo quod fieri debet, alia exuperant & in affe
ctibus & in actionibus: virtus verò medium &
inue-

inuenit, & eligit. Quapropter ſubſtantia quidē & ratione quæ quid ſit res exponit, mediocritas: quantum ad optimum autem ſpectat. & qđ bene ſe habet; extremitas virtus eſt. Neque tamen* omnis actio, omniſque affectus mediocritatem admittit. nonnulli enim ſunt affectus, qui ſtatim vel ipſo nomine cum prauitate implicantur: vt maleuolentia, impudentia, & inuidia: & item actiones, vt adulterium, furtum, homicidium. omnia enim hæc & huiuſcemodi ita appellantur, quia non exceſſus ipſorum aut defectus; ſed ipſa mala ſunt: vt nullo modo poſſit quiſpiam in ipſis rectè agere, ſed peccare ſemp neceſſe ſit: neque bene, aut non bene ſe gerat, dum quatenus & quādo, & quomodo oportet, adulterium committit: ſed dum abſolutè vnum quodque horum facit, continuo peccet. Perinde igitur* eſt, ac ſiquis iniuſtè, ignauè, intemperanterque agendo ponendam eſſe mediocritatem, exceſſumque, & defectum cēſeat: nam hoc modo exuperationis & defectionis mediocritas, exuperationis item exuperatio, & defectionis defectio inueniretur. Quemadmodum, autem temperantię & fortitudinis nullus eſt exceſſus, aut defectus, propterea quòd medium ipſum extremum etiam quodammodo eſt: ita neque illorum mediocritas vlla, aut exceſſus aut defectus eſſe poteſt; ſed vtcunque agantur, peccatū eſt. omnino enim neque exuperationis, aut defectionis mediocritas; neque mediocritatis exuperatio, aut defectio vlla eſt.

TRACTATVS Tertius.

Virtutis eſſentiam, atque definitionẽ aperuit Ariſt. hoc autem tempore diuidit virtutem in ſpecies vnĩcuique nomen imponẽs proprium. Diſtribuitur hæc pars in tria capita, quæ ſunt ſeptimum, octauum, ac nonum.

In primo horum diuidit virtutem tanquam genus in ſpecies.

In ſecundo comparat extrema inter ſe, & medium, quod eſt virtus ad extrema.

In tertio tradit præcepta, quibus virtutes acquirere poſſimus.

Argumentum & diſtrib. cap. 7.

Diuidit hoc loco virtutem, vt genus in ſpecies. caput autem in duas digeritur partes. prima proponit ſic [At verò non oportet] Secunda enumerat virtutes, & extrema, quæ verſantur circa affectus, & virtutes quæ reſpiciunt res externas, & quæ actus exteriores in humano conſortio. additq́, quaſdam mediocritates, & eorum exceſſus, & defectus: quæ non ſunt propriè virtutes, ſed potius affectus, vt verecundia. primum igitur enumerat virtutes ſic [circa timores] deinde virtutes, quæ verſantur circa res externas ibi [circa dationem] Addit mediocritates, quæ non ſunt virtutes neque habitus hoc loco [ſunt quorum in affectibus.]

* AT verò * non oportet ſolùm vniuerſaliter hæc dicere, ſed particularibus etiam accommo-

commodare. quæ enim de actionibus fiunt diſputationes, ſi vniuerſaliter tractantur, communiores: ſi particulariter, veriores ſunt. circa particularia enim actiones verſantur, quibus conſentanea eſſe debent quæ dicuntur. Sumēda igitur hæc ex deſcriptione ſunt. Circa * timores * quidem, & fiducias mediocritas fortitudo eſt. eorum verò qui excedunt, ille qui intrepiditate excedit, vacat nomine: multa enim ſunt quæ nomen non habent: qui confidendo exuperat, audax eſt. at qui & in timendo exuperat, & in confidendo deficit, is eſt ignauus. Circa voluptates verò & ægritudines non omnes, ſed corporales, atque eas maximè quæ in tactu exiſtunt. circa ægritudines autem minus, mediocritas temperantia eſt: exceſſus intemperantia. at quia non admodum inueniri conſueuerunt, qui in voluptatibus deficiant, iccirco neque nomen aliquod huiuſcemodi homines adepti ſunt: ſed ſtupidi appellentur. Circa * donationem, acceptionem * que pecuniarum mediocritas eſt liberalitas: exceſſus & defectus prodigalitas, & illiberalitas ſeu auaritia: in quibus contrario modo excedūt & deficiunt homines. prodigus enim in largiendo excedit, in accipiendo deficit: auarus contra excedit in accipiendo, in dando deficit. Ac de his quidem nunc figura quadam ac ſummatim dicimus, hac ipſa breuitate contenti; poſtea accuratiùs de ijſdem pertractabimus, ac definiemus. Iam circa pecunias aliæ quoque ſunt diſpoſitiones, è quibus mediocritas magnificentia eſt. nam magnificus à liberali eo differt, quòd ille circa parua, hic circa magna verſatur. exceſſus eſt decori imperitia, ſeu indecorum, & ineptitudo operaria: defectus paruificentia: quæ vi-

tia differunt etiam ipſa ab ijs, quæ ci ca libera- litatem ſunt quomodo vero differant, poſterius dicetur. At vero circa honorem & ignominiam mediocritas eſt magnanimitas: exceſſus inflatio, quæ dicitur defectus puſillanimitas. Sicut autem magnificentiæ liberalitatem correſpondere diximus, vt in eo ab illa differret, quòd circa parua verſatur: ita magnanimitati, quæ in magno honore verſatur, alia quædam virtus correſpondet, cuius circa parua officium eſt, fit enim, vt ſicut oportet, honor appetatur: & magis etiã vel minus quàm oportet, vnde qui in appetitione hac excedit, ambitioſus: qui deficit, inambitioſus dicitur: medius nomine vacat. diſpoſitiones quoq; ipſæ innominatæ ſunt: ambitioſi tantum, excepta, quæ ambitioſitas dicitur. hincque euenit, vt extremi de media ſede decertent. & nos quoq; medium interdùm ambitioſum, interdum inambitioſum vocitamus: & mòdò ambitioſum, modo inambitioſum laudamus. Qua de cauſa verò id fiat, in ſequẽtibus dicetur. nunc autem de reliquis eo modo quo cœpimus, pertractandũ eſt. Circa iram igitur exceſſus, & defectus, & mediocritas quoq; eſt: ſed, cum nominibus ferè careant, medium manſuetum, mediocritatem manſuetudinem vocabimus. ex extremis verò ille qui excedit, iracundus ſit, & vitium iracundia: qui deficit, iræ vacuus, & defectus iræ vacuitas appelletur. Sunt autem etiam aliæ tres mediocritates, quæ ſimilitudinem quandam inter ſe habent, ſed tamen differunt: cùm enim circa ſermonum, actionumq; communionem omnes verſentur, in eo ſunt diſſimiles, ꝙ vna circa verum, quod in ipſis eſt, aliæ circa iucundum negocium ſuum habent: quod quidem iucundum

duplex,

duplex,alterum in loco, alterum in omnibus vitæ commercijs conſiſtit.Dicendum igitur de his quoq; eſt, vt magis in omnibus mediocritatem eſſe laudabilem perſpiciamus,extrema verò neque recta,neq; laudabilia, ſed vituperatione digna haberi, ex his verò pleraque nomine etiam ipſa vacant.ſed tentandum tamen ſicut in cęteris,nomina quoque his inuenire:quo & dilucidior fiat, & facilius intelligi oratio poſſit. Circa verum igitur,qui mediocris eſt,verax, medio critas ipſa veritas ſeu veracitas nuncupetur. fictio verò,ſi in maius quid,quàm re vera ſit,tendit,arrogantia,& qui eam habet, arrogans: ſin in minus, diſſimulatio, quique ea eſt prædirus, diſſimulator appelletur. Circa iucundum verò, ſi eſt in ioco mediocris, facetus, & diſpoſitio ipſa facetudo eſt:exceſſus ſcurrilitas; & qui ea eſt præditus, ſcurra: qui autem deficit, ruſticus quidam,& ruſticitas ipſe habitus dicitur.ſi eſt in cęteris vitæ commercijs, qui ſicut debet iucundus eſt, amicus, & mediocritas amicitia: qui excedit, ſi nullius rei cauſa, obſequioſus: ſi ob vtilitatem aliquam ſuā id facit, adulator, atqui deficit,in omnibusque iniucúndè ſe gerit, litigioſus quidam & moroſus appellatur. Sunt * quoque * in affectibus,& in ijs,quę circa affectus ſunt,mediocritates quædam. verecundia enim virtus quidem non eſt, ſed laudatur: tamen ſimili modo verecundus. nam & in his alius mediocris dicitur,alius excedens,alius deficiens,atque excedens quidem quaſi pauidus qui in omnibus verecundatur: deficiens qui nihil omnino veretur, impudens: mediocris verecundus appellatur. Indignatio quoque inuidiæ mediocritas eſt & maleuolentiæ: qui quidem habitus circa illam ægritu-

ægritudinem & voluptatem verſantur,quæ ſuſcipitur ex ijs,quæ alijs contingunt.indignabundus enim dolore afficitur,cùm aliquos proſpera fortuna indignè vti videt; inuidus verò hunc excedens ex omnibus dolorem percipit: at maleuolus tantum à dolendo deficit, vt etiam gaudeat. Ac de his quidem alius erit diſſerendi locus. De iuſtitia quoque,quia non ſimpliciter dicitur,poſtea diſtinguemus, ac de vtraque quomodo mediocritates ſint, explicabimus; de virtutibus item rationalibus ſimili modo.

Argumentum,& diſtributio cap.8.

Comparat Ariſt. extrema inter ſe, & virtutem, quæ eſt medium,cum extremis: itaque de mutua virtutum,ac vitiorum oppoſitione diſſerit,ac præterea vitiorum inter ſe. Diuiditur caput in quatuor partes. in prima proponit media,quæ ſunt virtutes: atque extrema,quæ ſunt vitia inter ſe omnia opponi.quare ſcribit [Cum tres autem diſpoſitiones] In ſecunda ait virtutem eſſe vitijs contrariam,& quo pacto opponatur, ita dicit [Nam quemadmodum æquale] In tertia aſſerit vitia magis inter ſe eſſe contraria, quàm virtuti. & id duabus comprobat rationibus, quarum prima eſt ſumpta à diſtantia his verbis [Cum hæc igitur ita inter ſeſe] ſecunda à diſsimilitudine hoc loco[Adde,quòd] pars quarta oſtendit virtutem magis opponi alteri extremorũ,et cur hoc pacto [Iã verò medio]

* CVm tres * autem diſpoſitiones ſint, duo ſcilicet vitia,per exceſſum vnum, alterum perfectum, & virtus vna quæ mediocritas eſt: omnes omnibus quodammodo opponuntur. extremæ enim & mediæ,& inter ſe contrariæ ſunt:

media verò extremis. nam * quemadmodum * æquale ſi minori comparetur, maius: ſi maiori, minus euadit: ita quoque medij habitus tam in effectibus, quam in actionibus, ſi ad effectus ſpectemus, excedunt: ſi ad exceſſus, deficiunt. fortis enim reſpectu ignaui, audax: reſpectu audacis contrà ignauus videtur. ſimili modo etiam temperans, ſi ad ſtupidum referatur, intemperans: ſi ad intemperantem, ſtupidus. item liberalis ad auarum comparatus, prodigus: ad prodigum vero auarus: vnde efficitur, vt extremi medium ad alterum vterque expellant: & fortem quidem timidus audacem, audax timidum vocet, atque in alijs ſimili modo. Cùm hæc * igitur ita inter ſeſe oppoſita ſint: extremis maior * inter ſe quam cum medio contrarietas eſt, quippe cùm longius à ſe mutuò quàm à medio diſtent, quemadmodum magnum à paruo, & paruum a magno abeſt longius, quàm alterutrum ab eo quod æquale eſt. Adde * quod nonnullis * extremis cum medio eſſe ſimilitudo quædam videtur: vt audaciæ cum fortitudine, & prodigalitati cum liberalitate: at extremis inter ſeſe maxima eſt diſſimilitudo. Quæ verò maximè à ſe mutuò diſtant, contraria eſſe definiuntur: quare fit, vt magis contraria ea ſint, quæ magis diſtant. Iam verò * medio in nonnullis defectus, * in nonnullis exceſſus magis opponitur: exempli gratia, fortitudinî nequaquam audacia quæ eſt exceſſus, ſed ignauia quæ eſt defectus, magis aduerſatur: temperantiæ item non ſtupiditas quæ deficit; ſed quę excedit, intemperantia magis oppoſita eſt. Id verò duabus de cauſis euenit, vna eſt ex ipſa re: nam quia propius eſt & ſimilius medio alterum extremum, iccirco non id, ſed

contra-

contrarium magis opponimus: vt quoniam ſimilior eſſe fortitudini propriorque audacia videtur, ignauia verò diſſimilior: ignauiam fortitudini magis opponimus, quippe cùm ea, quæ magis à medio diſtant, magis contraria eſſe videantur. atque hæc vna ex re ipſa cauſa eſt. Altera eſt ex nobis ipſis. ad quæ enim nos natura quodammodo magis ſumus affecti, ea medio magis eſſe contraria videntur: verbi cauſa, ad voluptates natura magis ſumus affecti. iccirco ad intemperantiam ſumus, quàm ad modeſtiam procliuiores: hæc igitur magis contraria eſſe dicimus, ad quæ maius incrementum in nobis fit: ac propterea intemperantia, quæ eſt exceſſus, temperantiæ magis contraria eſt.

Argumentum, & diſtrib. cap. 9.

Ariſt. tradit præcepta, quibus medium, id eſt uirtutem conſequi poſſimus. Habet caput tres partes. prima epilogum continet eorum, quæ ſunt ſcripta, & difficultatem inueniendi medium repetit. eaque eſt [Virtutem igitur moralem] ſecunda tria habet præcepta ad medium inueniendum. primum eſt [Idcirco probum eſſe] ſecundum [ſpectandum verò eſt] tertiũ [in omnibus autem] In tertia parte affirmat Ariſt. difficilè eſſe mediũ determinatè aſſignari præſertim in ſingulis rebus, circa quas verſantur actiones noſtræ quare dicit [Quanquam id fortaſſe difficile]

* Virtutem * igitur moralem mediocritatem eſſe, atque id quomodo; mediocritatemq; eſſe duorum vitiorum, quorum alterum per exceſſum, alterum per defectum ſit: nec non eiuſmodi eam eſſe, propterea quod medij cõiectrix

eſt,

eſt, quod in affectibus, actionibusq; exiſtit, ſatis dictum eſt. Idcirco * probum eſſe etiã difficile * eſt: quippe cùm in vnaquaq; re medium inueniꝛe ſit difficile, vt circuli mediũ deprehendere nõ cuilibet, ſed ſcientis ſolummodo eſt: ſic quoque & iraſci, & dare pecuniam, & ſumptus facere cuiuſlibet eſt, & facile: at cui, & quantum, & quando, & cuius cauſa, & quomodo oportet eadem hæc facere, non cuiuſlibet, neque facile eſt: ſi quidem rectè facere, & rarum eſt, & laudabile, quemadmodum etiã honeſtum. Quocirca oportet eum, qui medium coniectare vult, primum à magis contrario recedere, quemadmodum etiam Calypſo ita monebat,

Sic procul à fumo, atque vndis cohibere carinam.
Sit memor.

Ex extremis enim alterum magis, alterum minus peccabile eſt. Quoniam igitur me dium aſſequi ita exquiſitè difficile eſt: ſecunda, vt inquiũt, nauigatione minima ex malis ſumenda ſunt. Id autem erit eo maximè modo, quo diximus. Spectandum * verò eſt, ad quę nos procliuiores * ſimus: quippe cùm alij ad alia natura propenſi ſint: id quod ex voluptate & dolore qui nobis euenit facile perſpiciemus: atque in contrarium nos ipſos abſtrahendum, nam ſi procul à peccando nos ipſos remouerimus, ad medium deueniemus, id quod qui ligna diſtorta dirigunt, facere conſueuerunt. In * omnibus autem à iucũ * ditate & voluptate maximè cauendum eſt: non enim de ipſa incorrupti iudicamus. Quod ergo Troianorum proceres erga Helenam, fecerunt, id nobis quoque erga voluptàtem faciẽdum eſt: in omnibusque voce illorũ erga ipſam vtendum. ſi enim ita à nobis ipſam dimiſerimus, minus

pecca-

peccabimus. Hæc igitur facientes, vt ſummatim dicam, maximè mediũ aſſequi poterimus. * Quanquã * id fortaſſe difficile admodum eſt, & præcipuè in particularibus ac ſingulis, nõ enim facile definire poſſumus quomodo, & quibus, & ob quæ, & quatenus iraſcendũ ſit: nos namq; interdum eos, qui deficiunt, laudamus, & manſuetos vocamus: interdum qui exaſperantur, infenſiq; ſunt, viriles appellamus: qui verò parum à rectè agendo ſiue ad maius, ſiue ad minus declinat, non vituperatur: ſed qui multum excedit: is enim minimè latet. quouſque autem & quatenus reprehendendus aliquis ſit, definiri ratio non facile poteſt. non enim ſtatui diuerſum quippiam à ſenſibilibus debet; alia verò in particularibus conſtituta ſunt, & in ſenſu iudicium eſt. Hoc itaq; tantum id declarat, medium habitum in omnibus eſſe laudabilem: oportereque modò ad exceſſum, modò ad defectum declinare: ita enim facillimè fiet, vt medium rectumq; ipſum aſſequamur.

ARI-

ARISTOTELIS
MORALIVM
Nicomachiorum
LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

Cum in ſecundo lib. Ariſt. de virtute in genere ſcripſiſſet, deq́; ortu, cauſa, definitione, & ſpeciebus eius: in hoc lib. tertio de vnaquaq; virtutis ſpecie agit. Sed, cum virtus à noſtris oriatur actionibus, & hæ ab aliquibus principijs originem ducant, quæ ſunt ſpontaneum, & non ſpontaneum, conſultatio, electio, voluntas, & huiuſmodi, prius de his tractandum eſſe exiſtimat. Quocirca liber tertius in tres diſtribuitur partes, ſiue tractatus.

In primo aperit omnia principia motuum, & actionum noſtrarum.

In ſecundo de fortitudine diſſerit.

In tertio de temperantia tractat.

TRACTATVS Primus.

De omnibus igitur morum, atque actionum noſtrarũ principijs hoc loco ſcribit Ariſt. Habet autem hæc pars quinque capita.

Primum continet, quid ſponte, & quid inuitè fit.

Secundum quid electio ſit.

Tertium agit de conſultatione.

Quartum de voluntate.

Quintum adaptat huiuſmodi principia ad uirtutes, & uitia.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

Quid ſponte, & quid inuitò fiat, legitur in hoc capite, quod in tres partes diuiditur. in prima quid inuiti facimus per violentiam, & id cognoſcere oportet philoſophum moralem, vt duabus rationibus probat. prima eſt [Cum uirtus] Secunda [id quod etiã] Exponit autem quomodo agimus inuiti per uiolentiã his uerbis [Videntur verò inuita] In ſecunda parte quid inuiti facimus per ignorantiam, explanat ſic [At quod per ignorationem fit] In tertia quid ſponte agimus, ſignificat dicens [ſpontaneum illud eſſe uidebitur.]

* CVM * virtus circa affectus, actioneſque verſetur, cumque in ſpontaneis laudes, & vituperationes, in inuitis venia, interdum etiam miſericordia exiſtat: neceſſarium fortaſſe eſt ijs, qui de virtute cõſiderant, ſpontaneum, & in-

& inuitum definire: id quod * etiam ijs qui* leges ſanciunt, ad præmia, pœnasque inſtituendas minimè inutile eſt. Videntur * verò inuita ea eſſe, quæ aut vi, aut ignoratione efficiuntur. Id autem eſt violentum, cuius principium extrinſecus eiuſmodi eſt, vt ei neque qui agit, neque qui patitur, quippiam conferat: quemadmodum ſi ventus aliquò, aut homines qui poteſtatem habeant, nos detulerint. Quęcunque autem timore maiorum malorum vel ob honeſtum aliquod aguntur: vt ſi tyrannus aliquibus, quorum parentes, ac liberos in poteſtate haberet, turpe aliquid agere iuberet, quique id agerent, ſalui eſſent: qui non agerent perirent: vtrum ſpontanea ſint, an inuita, controuerſum eſt. Tale quid etiam in iacturis contingit, quę in tempeſtatibus fieri conſueuerunt: nemo enim ſponte abſolutè ſua abijcit; ſed ob ſalutem tum ſuam, tum aliorum, omnes, modo mentis compotes ſint, facere id videntur. Miſtę igitur huiuſmodi actiones cùm ſint, ſpontaneis tamen magis ſunt ſimiles: quippe cùm eligendę ſint; tunc cùm aguntur, finis verò actionis in occaſione ſit. & ſpontaneum igitur & inuitum, quando id agit quiſque, dicendum eſt: agit autem ſponte: principium enim mouendi inſtrumentarias partes in huiuſcemodi actionibus in ipſo eſt: at quorum principium in ipſo eſt, ea agere vel non agere in ipſo quoque eſt ſitum. ſpontanea igitur huiuſcemodi ſunt, ſimpliciter verò inuita: quippe cùm tale quippiam per ſe eligat nemo. Ob actiones autem huiuſcemodi interdum etiam laudantur homines, cum pro magnis, & honeſtis rebus turpe aliquid, aut moleſtum ſuſtinuerint: ſi vero econtra

rio, vituperàn ur: nam turpiſſima ſuſtinere nullius honeſtæ, aut mediocris rei cauſa. malū eſt. Ob nonnulla verò laus quidem minimè, ſed venia exhibetur: cùm ea quæ non debet, agit quiſpiam ob eiuſmodi, quæ & humanam naturam excedunt, & à nullo ſuſtinerentur: quædam autem fortaſſe ſunt, ad quæ perpetranda nemo cogi, compellive poteſt: ſed potius extrema quæq; pati, ac mori conuenit: etenim ridicula ea ſunt, quæ Euripideum Alemæonem ad matrem interficiendam compulerunt. Sed difficile interdū eſt iudicare, quale pro quali eligendum, ac quid pro quo ſuſtinendum ſit: difficilius etiam in ijs, quę decreuerimus, perſiſtere. vt plurimū enim, quæ expectantur, moleſta: quæ verò cogunt, turpia ſunt. vnde & laudes & vituperia ijs contingere conſueuerunt, qui vel fuerunt, vel non fuerunt, coacti. Qualia igitur eſſe violenta dicenda ſunt? An ſimpliciter cùm & cauſa extrinſecus fuerit, & qui agit, nihil contulerit: quæ verò licèt per ſe inuita ſint, nunc tamen & pro his eligenda fuerint, principiumque in agente habuerint: ea per ſe inuita, nūc autem & pro his ſpontanea ſunt? imò ſunt ſpōtaneis ſimilia. actiones enim circa particularia fiunt: hæc autem ſpontanea ſunt, quoniam igitur differentiæ multæ in particularibus exiſtunt: qualia pro qualibus eligenda ſint, definiri non facile poteſt. Quòd ſi quiſpiam & iucunda & moleſta eſſe violentia id circo dixerit, quòd extrinſecus ſint, & nos cogant: is efficiet, vt ea ratione omnia ſibi eſſe violenta vnuſquiſq; putet: quippe cum horum cauſa omnia omnes agant: alij violenter & inuiti ob moleſtum: alij ob iucundum cum voluptate. Sed ridiculum ſanè eſt in externam potius cau-

ſam

ſam referre, quàm in ſeipſum, quòd huiuſcemodi rebus facilè capiatur: & honeſta ſibi, turpia iucundis aſcribere. Videtur autem violentum id eſſe, cuius principium extrinſecus eſt, nihilq; ad id cōfert ille, qui cogitur: at quòd * ob ignorationem fit, non ſpontaneum quidē omne eſt: ſed inuitum id eſt, quod vel dolorem vel pœnitentiam affert. qui enim cum ex ignoratione quippiam egerit, factum minimè ægrè fert: is ſane neque ſponte egit, id quod ignorauit: neq; inuitus, cùm non doleat. ex ijs igitur, qui ex ignoratione agunt, quem facti pœnitet, feciſſe inuitus videtur, quem non pœnitet, quia tamen diuerſus eſt, nō ſponte egiſſe dicatur: nam quia differt, melius, eſt vt nomen quoque proprium habeat. Diuerſum quoque eſt, ex ignoratione, & ignorantem agere. qui enim vel ebrius eſt, vel iratus, non videtur ex ignoratione agere, ſed ob aliud quippiam ex ijs quæ dicta ſunt: quippe cùm non ſciens, ſed ignorans agat. Vnuſquiſque igitur prauus, quid agendum, à quibusque abſtinendum ſit, ignorat: obque huiuſcemodi errorem iniuſti, & omnino mali homines efficiuntur. Inuitus igitur dici debet, non ſiquis ignorat id quod conducit: non enim ignoratio, quæ in electione conſiſtit, inuiti eſt cauſa, ſed prauitatis: neque ea quæ eſt vniuerſalis: quippe cùm ob eam homines vituperentur, ſed ea, quæ circa particularia verſatur, in quibus & circa quæ actio exiſtit. in his enim & miſericordia, & venia locum habet: nam qui horum aliquid ignorat, is ſanè inuitus agit. Melius autem fortaſſe eſt, vt hæc quænam, & quot ſint, explicemus. conſiderandum igitur eſt, quis, & quid, & circa quid, aut in quo agat: interdum etiam quo, vt inſtru-

mento: & cuius cauſã, vt ſalutis: & quomodo, vt ſenſum an vehementer. hęc enim omnia niſi inſanus ſit, nemo ignorat: ſed neque ipſum agentem: quo pacto enim ſe ipſum ignorauerit quiſpiam? ignorare tamen id quod agit aliquis poteſt: exempli cauſſa, cùm lapſos ſe dicendo eſſe inquiunt, aut ignoraſſe arcanum eſſe: vt Aeſchylus myſteria: aut oſtendere volentes emiſiſſe, vt catapultam: exiſtimare etiam aliquis filium eſſe hoſtem poſſet, vt Merope: & mucronatam, haſtam retuſam eſſe: & lapidem eſſe, pumicem poſſet item quis ſalutis cauſa verberans ac feriens interficere: & monſtrare uolens, quemadmodum faciunt ij qui ſummis manibus certãt, percutere. Cùm in omnibus igitur his, in quib. eſt actio, ignorantia contingat: fit, vt qui aliquid ex his ignorauerit, inuitus egiſſe videatur. atque id in præcipuis maximè: præcipua autem eſſe ea videntur, in quibus ipſa actio eſt, & id cuius cauſa quippiam fit. Oportet tamen, vt actio hæc, quæ ex tali ignoratione inuoluntariè facta eſſe dicitur, dolorem ac pœnitentiam afferat. Cùm igitur inuitum ſit, quod vel vi vel ignoratione agitur: ſpontaneum * illud eſſe videbitur, cuius principium eſt in eo qui agit, particularia cognoſcente, in quibus actio conſiſtit? Fortaſſe enim non rectè dicuntur inuita ea eſſe, quæ vel ex ira, vel ex cupiditate efficiuntur. Primùm enim nullum ex alijs animalibus ſponte aget: ſed neque pueri. Deinde, vtrum nihil ex ijs quæ vel ex cupiditate, vel ex ira agimus, ſponte faciemus? an honeſta ſponte, turpia inuiti agemus? An id ridiculum exiſtimandũ eſt, cùm vna cauſa vtrorumque ſit? Abſurdum fortaſſe etiam eſt, inuita ea eſſe dicere, quæ oportet

tet appetere.oportet autem & ob aliqua iraſci, & nonulla appetere,vt ſanitatem, & diſciplinã, videnturque ea quæ inuita ſunt, moleſta: quæ ex cupiditate fiunt,iucunda eſſe Præterea quid intereſt inter ea quæ ex ratione,aut ex ira peccamus,ad hoc vt inuiti feciſſe videamur?fugienda enim ambo ſunt: videnturque irrationales affectus nihilominus humani eſſe: actionesque ipſius hominis ab ira, & cupiditate proficiſcuntur:vt abſurdum ſit inuita hæc exiſtimare.

Argumentum,& diſtrib.cap.2.

De electione nunc differit Ariſt. hæc eſt principium externarum actionum. diuiditur caput in tres partes. in prima igitur, ab electione, ſiue conſilio cognito mores dijudicari videntur. atque id [Quippe quæ] In ſecunda quidnam ſit electio. & hoc [electio verò ſpontaneum] & probat eam non eſſe cupiditatem quatuor rationibus. prima eſt [Qui verò eam] ſecunda [& incontinens] tertia [Adde,quod] quarta [cupiditas præterea] Deinde aſſerit electionem non eſſe voluntatem pluribus rationibus. prima legitur ibi[At verò neque voluntas &c.] ſecunda [Voluntas præterea] tertia [Voluntas præterea finis] Poſtea oſtendit eam non eſſe opinionem rationibus: proponit dicens [Verum neque opinio eſt] ratio prima [opinio enim] ſecunda [Adde, quod] tertia [bona enim] quarta [Et eligimus] quinta [& electio quidem] ſexta [quæ item maximè] In tertia parte quid ſit electio,conſiderat,ſed non exactè:verùm poſtea. vnde ait [Quid igitur]

CVm quid ſit ſpontaneum , quidq; inuitum definiuerimus: ſequitur vt de electione iã

differamus: quippe quæ & virtuti maximè eſſe affinis, & magis, quàm actiones mores ipſos iudicare videatur. Electio * verò ſpontaneũ quoddam eſſe apparet: non idem tamen prorſus eſt. ſpontaneum enim latius patet: nam & ſpontaneum cum pueris & reliquis animalibus commune eſt, electio minimè: & quæ de improuiſo fiunt, ſpontanea ſunt, non autem ex electione. * Qui verò * eam vel cupiditatem, vel iram, vel voluntatem, vel opinionem quandam eſſe affirmant, non rectè dicere videntur: electio enim non eſt communis nobis cum brutis, ſed cupi- * ditas & ira, eſt. Et incontinens * cum cupiditate quidem agit, non tamen cum electione: continens contra cum electione, & non cum cupidi- * tate. Adde * quòd electioni cupiditas aduerſatur: cupiditas autem cupiditati minimè. Cupidi- * tas * præterea iucundi & moleſti eſt: electio neque iucundi, neque moleſti. Sed ira quoque eſſe multo minus videtur: minimè enim quæ ex ira fiunt, ex electione facta eſſe exiſtimantur. At ve- * rò * neque voluntas vllo modo eſt: licet proxima ei eſſe videatur. electio ſi quidem eorũ minimè eſt, quæ fieri non poſſunt: quæ ſiquis diceret ſe eligere, ſtolidus eſſe videretur: voluntas verò * eſt; vt immortalitatis. voluntas * præterea eſt eorum etiã, quæ nullo modo ab eo qui vult, agi queunt; vt hiſtrionem aliquem, aut athletam victorem euadere. cuiuſmodi ſanè nihil quiſpiam eligit: ſed ea ſolummodo quæ ex ſeſe fieri poſſe * exiſtimauerit. voluntas *, præterea finis magis eſt: electio verò eorum quæ ad finem ſpectant. vt, ſani eſſe volumus: eligimus verò ea, quibus ſani eſſe valeamus. fœlices quoq; eſſe volumus, atque ita dicimus: dicere verò, eligimus fœlices

eſſe,

eſſe, minimè conuenit. omnino enim in ijs eſſe electio videtur, quæ in noſtra poteſtatę ſita ſunt. Verùm neque opinio eſt. opinio * enim circa * omnia verſatur, nec minus circa æterna, & quę fieri nequeant, quàm quæ in noſtra ſita ſunt po * teſtate. adde * quod vero & falſo. non bono & malo diſtinguitur: at electio his magis. In vniuerſum verò eſſe idem cum opinione electionem fortaſſe, neque diceret quiſpiam: ſed ne cũ aliqua quidem in particulari. bona etenim aut mala eligendo qualitate quadam affecti ſumus: opinando autem minimè. Et eligimus capere aliquid, aut fugere, aut eiuſmodi quippiam: opinamur verò quid ſit aliquid, aut cui, aut quomodo conferat, ſed accipere vel fugere non admo * dum opinamur, & electio * quidem laudatur, eo quod eius eſt, cuius eſſe magis oportet, aut quod recta eſt: opinio, quia eſt vera. Quæ * item * maximè ſcimus eſſe bona, eligimus: quæ non admodum ſcimus, ea opinamur. videnturq; non ijdem optima & eligere & opinare: ſed nonnulli ſunt, qui melius opinantur, ob vitium tamen eà quæ non decet, eligere conſueuerunt. Antecedat autem, an ſequatur electionem opinio, nihil intereſt: non enim id nunc conſideramus, ſed an idem cum opinione aliqua electio ſit. Quid * igitur, aut quale eſt electio, quando ni- * hil eorum eſt, quæ dicta ſunt? ſpontaneum ſanè eſſe quoddam videtur. non omne tamen ſpon- * taneum eligibile eſt: ſed id ſcilicet, quod eſt pręconſultatum: quippe cum electio ſeu propoſitum cũ ratione, ac cogitatione exiſtat: id quod ſignificare nomen etiam ipſum videtur. quaſi id quod eligitur ſeu proponitur, ex alijs legatur, ponaturve ante alia.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

De conſultatione hoc loco diſputat Ariſt. & definitionem tradit electionis, in qua cadit conſultatio: eſt enim electio quaſi quidam finis, & effectus conſultationis. Dividitur caput in tres partes. In prima patefacit de quibus eſt, & de quib. non eſt conſultatio: nā de his eſt rebus, de quibus homo mentis compos conſultat. itaque dubitando ſcribit [Verùm conſultantne] deinde de quibus non fiat conſultatio agit, ac primò quòd non de æternis, ac neceſſarijs ibi [De æternis autem] ſecundò neque de his, quæ in eo ſint motu, vt ſemper eodem fiant modo. & hac [at neque de ijs, quæ in motu] tertiò neque de his, quæ à fortuna fiunt. & id [neque item de ijs, quæ fortuna] quartò neque de humanis omnibus. itaque ait [ſed neque de humanis] ſed de quibus conſultatio fiat, ſcribit ibi [Conſultamus autem de agendis rebus] In ſecunda parte declarat modum, & ordinem procedendi in conſultatione, deinde effectum, tertiò terminum. Modum, & ordinem his verbis [Ac conſultamus quidem] Effectū ſic [Atque hi cum in rem, quæ fieri nequeat] terminum hoc modo [Videtur autem] In tertia comparat Ariſt. conſultationem, & electionem inter ſe, atque vtranque exponit. Itaque ait [Conſultabile autem, & eligibile]

VErùm conſultantne de omnibus homines, quodlibetque eſt conſultabile: an de quibuſdam non eſt conſultatio? Sed fortaſſe conſultabile id dicendum eſt, de quo mentis cōpos vir, non quiuis vel ſtolidus, vel inſanus conſultaret. De æternis autem nemo conſultat: vt de mundo, aut diametro & latere quòd nulla inter ſe æqua-

ſe ęquabilitate conueniāt: at neq; * de ijs quæ * in motu quidem ſunt, ſed ſemper tamen circa eadem verſantur, ſiue neceſſitate, ſiue natura, ſiue aliqua alia de cauſa: vt de ſolſtitijs, atq; ortibus: neq; de ijs quæ alias aliter eueniunt: vt de ſiccitatibus, & imbribus: neq; * item de ijs quæ * fortuna contingunt: vt de theſauri inuentione. Sed neq; * de humanis omnib. cōſultamus: verbi cauſa quomodo Scythæ optimè adminiſtrare rempub. poſſint, nullus ex Lacedæmonijs conſultat: nihil enim ex his eiuſmodi eſt, vt agi per * nos ipſos valeat. Conſultamus* autem de agendis rebus, atq; ijs quæ in noſtra ſitæ ſunt poteſtate: hæc enim reſtant: quippe cùm cauſę nullę aliæ eſſe videantur, quàm natura, & neceſſitas, & fortuna: mens præterea, atq; omne id quod per hominē agit: vnuſquiſq; autem de ijs, quæ per ipſum agi poſſunt, conſultet. Ac circa quidem exquiſitas, ac certas ſcientias, easq; quę ex ſeſe ſibi ſufficiunt, nulla conſultatio eſt: vt de literis: non enim dubitamus, quomodo ſcribendum ſit. Sed de ijs, quæcunq; per nos fiunt, neq; ſemper eodē modo eueniunt, cōſultamus: vt de ijs quæ ad medicam artem ſpectant. & pecuniariam: atq; eò magis etiam in gubernandi arte deliberamus, quàm exercitatoria, quāto minus exactis, atq; exquiſitis rationibus conſtat. ac ſimili modo de reliquis. Magis etiam in artibus quàm in ſcientijs conſultatio eſt: eò quòd in ipſis magis ambigere conſueuimus. Conſultatio autem de illis eſt, quæ vt plurimum quidē fiūt: incerta tamen ſunt quomodo euadant: & in quibus indeterminatio exiſtit. Ad magnas verò res conſultores etiam adhibere conſueuimus, nobis ipſis diffidentes, quaſi ſufficere ad di-

* ſcernendum ſoli nequeamus. Ac cõſultamus * quidem non de finibus, ſed de ijs quæ ad finem tendunt. nam neque medicus an ſanare, neque orator an perſuadere, neque ciuilis an bene legibus inſtitutam patriam reddere debeat: neq; ex alijs quiſpiam de fine conſultat. ſed omnes, cùm finem quendam ſtatuerint, quo modo, ac per quæ euenire is poſſit, deliberant: ſique is per plura fieri poſſe videatur, per quodnam facillimè atque optimè fieri queat, conſiderat. ſi per vnum, quo modo per id effici rectè valeat: & illud item per quid, atque id tantiſper, donec ad primam cauſam deuenerint: id quod in inuentione extremum eſt. Qui enim conſultat, quærere videtur & reſoluere prædicto modo, quemadmodum deſignationem. Non quælibet autẽ quæſtio conſultatio eſt, vt mathematicæ: ſed quælibet tamen conſultatio inquiſitio eſt, & quod extremum eſt in reſolutione, in generatione eſſe primum videtur. atq; * hi cùm in rem quæ fieri nequeat, inciderint, deſiſtunt: vt ſi pecunijs opus ſit, earumq; expeditio nullo modo appareat: ſi vero fieri poſſe res videatur, eam aggrediuntur. fieri autem poſſe ea dicuntur, quæ per nos fieri poſſunt: nam quę per amicos fiunt, per nos quodam modo fieri videntur: quippe cum principium in nobis ſit. Quæruntur autem interdum inſtrumenta, interdum vſus ipſorum, ſimili modo quoque in reliquis interdum per quod, interdum quo pacto, aut per quid quippiam fieri debeat. Videtur * autem, quemadmodum dictum eſt, homo eſt actionum principiũ: conſultatio vero de ijs eſſe, quæ ab ipſo homine agi queunt: actiones autem aliorum cauſa fiũt. non eſt igitur conſultabilis finis: ſed ea in conſultatio-

ſultationem veniunt, quæ ad finem ipſum ſpe-ctant: neque hæc tamen particularia: vt, an panis hoc ſit, vel ſubigatur, vel qualitate affectus ſit, vt oportet: ad ſenſum enim hæc pertinent. nam ſi ſemper conſultaret quiſpiam, infinitè progrederetur. Cõſultabile * autem, & eligibile * idem eſt: niſi quod eligibile definitum iam eſt: quippe cum nihil aliud ſit, quàm id quod ex deliberatione ante poſitum fuerit. definit enim vnuſquiſque tunc inquirere quomodo ſibi agẽdum ſit, cùm in ſe ipſum principium rerum obtinet: ea enim eſt, quæ eligit. Hoc autem ex antiquis etiam rebus publicis manifeſtũ eſt, quas Homerus imitabatur. nam reges ea, quæ elegerant, ad populum referebant. Cùm igitur eligibile nihil aliud ſit, quàm conſultabile appetibile eorum quæ in nobis ſunt: & electio quoq; eorum, quæ in nobis ſunt cõſultatiua appetitio erit. ſimul enim atq; cõſultauimus, iudicamus: atq; inde ſecundùm conſultationem appetimus. Circa quæ igitur verſetur electio, quodque eorum ſit, quæ ad fines tendunt, figura dictum iam ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Cum tractarit Ariſt. de eo, quod fit ſponte, de conſultatione, & electione; ad voluntatem ſe confert, quæ eſt actus internus, à quo actiones externæ veniunt & dicitur non ſolum potentia volitiua voluntas; ſed & actio. In hoc capite aperit ea, quæ eſt actus talis, & id, quod eſt affectabile voluntate, i. obiectum voluntatis. Habet caput tres partes. prima quod voluntas eſt finis, non eorum quæ ſunt ad finem. quare ſcribit [Voluntatem verò] ſecunda

conti-

continet duas opiniones de obiecto voluntatis. prima legitur [Quæ ſanè nonnullis] ſecunda [nonnullis apparentis boni] primam confutat ſic [ſed euenit, vt] ſecundam hoc modo [& illis, qui bonum apparens] Tertia pars propriã affert ſententiam. ſ. id quod eſt per ſe bonum eſſe ſimpliciter volibile, vel obiectum voluntatis: atque id, quod eſt apparens, non ſimpliciter; ſed aliqua ex parte. atque hoc confirmat. dicit igitur [Quòd, ſi hæc non placent]

VOluntatem* verò finis ipſius eſſe, dictum iam eſt: quæ ſane* nonnullis videtur boni ipſius eſſe, nonnullis* apparentis boni. ſed euenit,* vt & illis, qui bonum eſſe voluntate appetibile aſſeruntid quod vult is, qui non rectè eligit, non ſit voluntate appetibile: nam ſi eſt voluntate appetibile, erit continuò etiam bonũ: at malum fortè eſt: & illis, * qui bonum apparens voluntate appetibile eſſe inquiunt, nihil ſit natura voluntate appetibile: ſed quod vnicuique ita viſum fuerit. at aliud alijs videtur: & aliquando etiam ſi ita inciderit, contraria apparent. Quòd ſi hæc non * placent, nunquid dicendum, ſimpliciter quidem, ac reuera voluntate appetibile eſſe id, quod eſt bonum: vnicuique verò id, quod videtur vnicuique: ac probo, quidem, quod re vera etiam eſt: videri improbo, quodcunque inciderit. quemadmodum etiam in corporibus euenit: bene enim affectis ſalubria ea ſunt, quæ re vera ſunt eiuſmodi: morbo correptis diuerſa. ſimili modo amara, & dulcia, & calida, & grauia, & id genus reliqua. ſingula enim probus vir rectè iudicat: & in ſingulis verum ipſi apparet. In vnoquoque enim habitu propria quædam & hone-

ſta,

ſta, & iucunda ſunt. & in ſingulis plurimum fortaſſe probus vir in dignoſcendo eo quod verum eſt, differt: quippe qui tanquam regula, ac menſura ipſorum ſit: pleriſque autem è vulgo hominibus deceptio ſurrepere ob voluptatem videtur: quibus ſcilicet voluptas, licèt non ſit, bonum tamen apparet: eligunt enim iucunditatem quaſi bonum, dolorem quaſi malum fugiunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Actis noſtrarum actionum principiis, ea adaptat Ariſt. ad uirtutes, & uitia aſſerens & uirtutes, & uitia eſſe in noſtra poteſtate. atque redarguit quorundam opinionem. Diſtribuitur caput in quatuor partes. in prima probat uirtutes, & uitia in noſtra poteſtate eſſe. & id [Cum igitur voluntatem] In ſecunda opinionem ſcribit quorundam, qui affirmabāt virtutes eſſe in noſtra manu, non uitia. itaque ſcribit [Nam dicere neminem] In tertia producit fundamentum huius opinionis. & eſt [ſed fortaſſe] atque id & alias confutat, ut patet. In quarta parte repetit ea, quæ dicta ſunt, & aſſerit non aquè actum & habitum ſubici principio ſponte agendi. & hoc [Ac communiter quidem]

CVm igitur * voluntate appetibilis finis ſit, * conſultabilia autē, & eligibilia ea, quæ ad finē ſpectant: actiones quæ circa hæc fiunt, & ex electione, & ſpontaneæ etiam proculdubio ſunt. at virtutum operationes circa hæc verſantur: efficitur igitur, vt virtus quoq; in nobis, & ſimiliter vitium ſit. In quibus enim in noſtra poteſtate ſitum eſt agere, ſitum eſt etiam non agere:

re: & in quibus non agere, ſimili modo etiam agere. quapropter ſi agere, cùm honeſtum ſit, in noſtra eſt poteſtate, non agere quoq; cum turpe ſit, in nobis erit collocatum. ſi item non agere, cum turpe ſit, in nobis eſt, agere quoque, cum turpe ſit, erit noſtræ facultatis. Quod ſi honeſta agere & turpia, & ſimili modo non agere in noſtra eſt poteſtate: id autem erat, ut boni & mali ſimus: in noſtra poteſtate quoque erit, vt & frugi ſimus, & nequam. Nam * dicere neminem neque ſponte improbum, neque inuitum beatum eſſe, alterum falſum eſſe, alterum verũ videtur: quippe cùm beatus nemo inuitus euadat: improbitas verò ſpontanea ſit. Alioqui iis quæ nunc dicta ſunt, repugnandum eſt, dicendumq; hominem principium minimè eſſe, neque actionum ſicut filiorum eſſe generatorem. Quòd ſi hæc videntur, neque in alia principia referre actiones noſtras poſſumus, quam in ea quæ in nobis ſunt: quorum principia in nobis ſunt etiam ipſa in nobis eſſe, & ſpontanea neceſſe eſt His atteſtari & priuatim ſinguli, & ipſi legumlatores videntur: qui eos, qui mala perpetrant, caſtigant, ac puniunt: ſi tamen neq; vi coacti ea egerint, neq; ex ignoratione, cuius ipſi ſibi cauſam non exhibuerint; eos autem, qui honeſta agunt, honoribus proſequuntur: vt & hos incitent, & illos prohibeant. Atqui ad ea, quæ neque ſpontanea ſunt, neq; ſunt in nobis, agenda hortatur nemo: quippe cùm nihil antiquum ſit, vt perſuaſi ſimus aut calefieri, aut dolere, aut eſurire, aut quoduis aliud eiuſmodi: nihilo enim minus ea patiemur. Nam ob ignorationem etiã puniunt, ſi ſibi ipſe ignorationis cauſa quiſpiam ſuiſſe videatur. Vnde ebrijs duplices pœnæ inſti-

tutę

tutæ ſunt. in ipſo enim qui inebriatur, principium eſt: cum ſui quiſque in eo dominus ſit, vt non inebrietur: id quod ignorationis eſt cauſa. Eos quoque puniunt, qui aliquid eorum ignorant, quæ ad leges pertinet. quæ quidem & ſciri debeant, & difficilia non ſint. Simili modo etiā in alijs, quæcunque ignorare per negligentiam videntur, eo quod in ipſis ſit non ignorare: quippe qui adhibendæ diligentiæ domini ſint, ac poteſtatem habeant. Sed fortaſſe * eiuſmodi aliquis eſt, vt diligentiam non adhibeat. at vt eiuſmodi ſint homines, atque & iniuſti & intemperantes euadant, ipſi in cauſa ſunt. dum & diſſolutè ac remiſsè viuunt, & maleficia perpetrant, & in compotationibus, talibusq; alijs libidinib. ætatem degunt. operationes enim quæ circa ſingula ſunt, tales homines reddunt. atque hoc ex ijs eſſe manifeſtum poteſt, qui ad quodlibet certamen, aut actionem ſeſe exercent; id enim operari aſſiduè ſolent. ignorare igitur ex operationibus circa ſingula habitus exiſtere, valde ſtupidi hominis eſt. Abſurdum præterea eſt, & eum qui iniuſtè agit, iniuſtum eſſe nolle & eum qui intemperanter, intemperantem. ſed ſiquis non ignorans ea agit, ex quibus iniuſtus efficitur: ſponte iniuſtus eſt. non tamen ſi voluerit, iniuſtus eſſe deſinet, & iuſtus erit. Nam neque qui ægrotat, ſanus efficitur: licèt, ſi ita contigerit, ſponte ægrotet tum intemperanter viuendo, tū mediocrum præceptis non obtemperando: verū tunc quidem licebat ei non ægrotare: vbi tamē ſemel neglexit, non amplius licet. Quemadmodum, neque qui lapidem proiecit, reſumere eū amplius poteſt, quamuis in eo emittendi, ac proijciendi facultas fuerit: principium enim in ipſo

ipſo erat: eodem modo quoq; & iniuſto & intemperanti à principio licebat non eſſe eiuſmodi: vnde ſponte eiuſmodi ſunt: vbi verò ſemel tales euaſerunt, non amplius non eſſe tales eis licet. Sed neq; animi ſolùm vitia ſpõtanea ſunt, verũ corporis etiã in nonnullis, quos ſcilicet increpare conſueuimus. qui enim natura deformes ſunt, eos reprehendit nemo: ſed illos qui per otium & negligẽtiã tales euaſerunt: ſimili modò ſi turpitudo vel ex infirmitate, vel ex mẽbri alicuius mutilatione contigerit. nullus enim ei, qui vel natura, vel ex morbo, vel ex vulnere factus ſit cæcus, cæcitatem exprobrabit, ſed miſerebitur potius: at eum obiurgant omnes, qui ex temulentia, vel aliam quapiam intemperantia excęcatus fuerit. atque ita fit, vt vitia corporis, quæ in noſtra poteſtate ſunt, vituperentur: quæ non ſunt, minimè. quòd ſi ita eſt, in alijs quoq; vitia, quæ reprehenduntur, in noſtra erunt poteſtate. Quod ſiquis dixerit: omnes id appetunt, quod bonum eſſe ipſis videtur: viſionis autem dominium habet nemo: ſed talis vnicuiq; finis apparet, qualis quiſque eſt. Verùm ſi vnuſquiſq; habituum ſibi quodam modo in cauſa eſt, viſionis quoque quodammodo erit: ſin autem nemo ſibi eſt in cauſa, vt mala faciat, ſed ex ignoratione finis ea agit ex iisq; ſummum bonũ cõſequuturũ exiſtimat: appetitio verò finis minimè ſpontanea eſt, ſed oportet vt vnuſquiſq; idoneus natus ſit habeatq; quaſi viſum, quo rectè valeat diſcernere, & id quod verè bonum eſt eligere: ſiq; is eſt bono ingenio præditus, cui bona naturæ affectio inſita eſt: quod enim maximum eſt, & pulcherrimum, quodq́ue ab alio accipere aut diſcere nullo modo licet; id quale natura

eſt,

eſt, tale ipſe habebit: atque ita quidem benè & rectè natura eſſe affectum ipſa erit perfecta ac vera naturæ habilitas, atque aptitudo. Si inquã hæc vera ſunt, cur magis virtus quàm vitiũ ſpõte acquiratur, non uideo. vtrinque enim tam bono, quàm malo ſimili modo finis vel natura vel quomodocunque & apparet, & ſtatuitur: ad quem poſtea cætera referentes quomodocũnque agunt. ſiue igitur finis non natura vnivuique apparet, qualiſcunque is ſit, ſed aliquid etiam apud ipſum eſt: ſiuè naturalis quidem finis eſt, quia tamen reliqua probus virſpõte agit, virtus ſpontanea eſt nihilominus vitium quoque ſpontaneum ſit, neceſſe eſt. nam ſimiliter quoque malo in actionibus ineſt facultas, vt ex ſeſe agat: etiam ſi in fine non ſit. Si ergo quemadmodum dicitur, ſpontaneæ ſunt virtutes habituum enim coauctores quodammodo nos ſumus, ex eoque quòd ſumus qualitate quadam affecti talem etiam finem ſtatuimus, vitia quippe quæ ſimili ratione efficiantur, ipſa etiam ſpontanea erunt. At communiter * quidem de virtutibus à nobis dictum eſt: genuſque ipſarum figura quadam, id eſt, ipſas mediocritates eſſe, atque habitus: à quibus item fiant: ad ipſaſque agendas idoneos eſſe homines ſecundùm ipſas: in nobiſque etiam eas eſſe, & ſpontaneas: atque ita demum, vt recta ratio præſcripſerit. Non ſimili autem modo actiones ſpontaneæ ſunt, atque habitus: actionum enim à principio vſque ad finem domini ſumus, cùm ſingula quæque cognoſcamus: at habituum principij * tantum facultas in nobis eſt: ſingulorum autem additio non nota: quemadmodum in

ægrotationibus. quoniam tamen in noſtra erat poteſtate vel ita, vel non ita vti: etiam habitus ipſi ſpontanei ſunt.

TRACTATVS
Secundus.

De fortitudine agit Ariſt. in hoc tractatu, qui quatuor continet capita, quæ ſunt ſextum, ſeptimum, octauum, & nonum. primum recitat materiam, & obiectum, circa quod verſatur fortitudo.
Secundum aperit operationes, & vitia oppoſita.
Tertium quinq; narrat ſpecies non veræ fortitudinis.
Quartum recenſet quaſdam proprietates, quæ fortitudini competere videntur.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Materiam, & obiectum fortitudinis palam facit. hoc autem caput tres continet partes: prima materiã, & obiectum fortitudinis, & id [Ac primum dicamus] Secunda tractat id, quod propriè eſt princeps obiectum fortitudinis, & alia remouet. atque illud [Non circa omnia] Tertia, cum fortitudo verſetur circa terribilia, adfert quid ſit illud terribile, circa quod verſetur propriè fortitudo; & aſſerit id eſſe mortem. Itaque ait [Circa qualia igitur.]

6 SEd iam repetita oratione, de ſingulis virtutibus, quænam ſint, & quales, & quomodo diſferamus; ita enim fiet, vt etiam quot ſint, facilè

* conſtet. Ac primum * dicamus de fortitudine quam quidem eſſe mediocritatem, quæ circa timores, fiduciasq; verſetur, ſuperius dictum iam eſt.

eſt. Timemus aũt ea ſcilicet quæ terribilia ſunt: ea verò ſunt, vt ſimpliciter dicamus, mala: vnde etiam timorem expectationem mali eſſe definiunt, ac timemus quidem mala omnia: vt infamiam, paupertatem, morbum, ſolitudinem amicorũ, mortem. Non circa * omnia tamẽ eſſe vir fortis videtur: quippe cum nonnulla omnino timere debeamus, quæ & timere honeſtum, & non timere turpe eſt: vt, infamiam: qui enim eã timet modeſtus ac verecundus: qui non timet, impudens eſt. à nonnullis tamen per translationem fortis appellatur: cùm ſimile quid cum forti viro etiam ipſe habeat: nam etiam fortis intrepidus quidam eſt, timoreque vacuus. Paupertatem autem fortaſſe timere nõ licet, neque morbum, neque omnino quippiam, quod neque à vitio proficiſcatur, neque per nos ipſos fiat. Sed neque qui in his eſt intrepidus, fortis eſt: ſed ex ſimilitudine tamen fortis dicitur. nonnulli ſiquidem ſunt, qui licèt in bellicis periculis ſint timidi; liberales tamen ſunt, & in abijciendis pecunijs fidenter ſe gerunt. Neq; prçterea ſiquis filiorum aut vxoris contumeliam, aut inuidiam, aut tale quippiam timet, is timidus eſt: neque fortis, ſi flagris cçdendus confidit. Circa * qualia igitur terribilia fortis verſatur? An circa maxima? nemo enim tolerantior malorum eſt. mors autem maximè omnium rerum eſt horribilis: quippe cum terminus ſit: nihilque amplius homini mortuo neq; bonum, neque malum eſſe videatur. Sed neque circa mortem quamlibet verſari fortis videtur: vt, ſi in mari, vel morbo contigerit. Circa qualem igitur verſabitur? An circa eam, quæ in pulcherrimis rebus contingit; eiuſmodi ſunt, quæ in bello oppetuntur: in ma-

ximo ſcilicet, & pulcherrimo periculo. His conſentiunt etiam honores, qui & à ciuitatibus, & à Regibus inſtituti ſunt. Ille itaque propriè vir fortis dicetur, qui circa prælatam mortem impauidus fuerit, circaq; ea quæ mortem afferunt, cùm proxima ſunt: eiuſmodi autem maximè ſunt, quæ in bello occurrere conſueuerunt. Veruntamen & in mari & in morbis vir fortis impauidus eſt: non ita tamen, vt maritimi homines: hi enim deſperata ſalute ſua ægrè eiuſmodi genus mortis ferunt: illi bona ſpe ob nauigandi peritiam freti ſunt. Fortes præterea in ijs viriliter ſe gerunt, in quibus vires ſpectantur, aut præclarum eſt mori: quorum neutrum in talibus generibus necis exiſtit.

Argumentum, & diſtrib. cap. 7.

Explicat Ariſt. operationes fortitudinis, & exceſſus eius, ac defectus. Habet caput duas partes. prima dicit aliud terribile excedere humanam conditionem, qualis eſt terramotus: aliud non: & horum alia magna, alia parua, alia intenſa, alia remiſſa. ſcribit igitur [Id autem, quod terrorem] Secunda explanat operationes vitiorum, quæ ſunt fortitudini oppoſitæ: atque hæ ſunt exceſſus, ac defectus: atque id [Ex illis verò, qui] Tandem quandam fortitudinis deſcriptionẽ tradit, quæ eſt [Itaque ſicut dictum eſt]

* ID autem * quod terrorem incutit, non omnibus eſt idem: dicimuſque aliquid ſupra hominem eſſe: quod quidem vnicuique ſanæ mentis homini terribile eſt. at quæ hominem non excedunt, magnitudine differunt, & eo quòd magis vel minus efficiuntur: ſimili modo ea quæ fidu-

ciam nobis afferunt. Fortis autem vir, vt homo, erit interritus: timebit tamen etiam ipſe huiuſmodi mala, ſed vt oportet tamen, & vt ratio præſcribit, honeſtatis cauſa ſuſtinebit, ac feret: quippe cùm hic finis virtutis ſit. efficitur autem vt magis, & minus hæc timeamus: item, vt ea quæ non ſunt terribilia, quaſi terribilia ſint, timeamus. Peccataque committuntur, aliud cùm timemus ea quæ non oportet, aliud cùm non ſicut oportet, aliud cùm non oportet, vel aliquid eiuſmodi. ſimiliter quoque circa ea quæ fiduciam efferunt. Qui igitur ea, quæ oportet, & cuius cauſa oportet, & vt oportet, ſuſtinet, ac timet, & ſimili modo etiam confidit, fortis eſt: quippe cùm pro dignitate, & ſicut ratio præſcribit, fortis vir, & patiatur, & agat. Finis autē vniuſcuiuſque operationis eſt, qui ſecundùm habitum exiſtit: at viro forti fortitudo ipſa honeſta res eſt: talis igitur erit etiam finis: quippe cùm fine ſingula definiantur, honeſtatisque cauſa fortis vir ſuſtineat, atque agat ea, quæ ex ipſa fortitudine ſunt. Ex illis verò, * qui exuperant, qui intrepiditatē excedit, nomine vacat: multa enim huiuſmodi nominibus vacare ſuperius à nobis dictum eſt: poſſet tamen eſſe inſanus quidam, atq; indolēs, ſiquidem neq; terræ motus neque vndationes timeat: id quod Celtas facere dicunt. At qui confidendo in terribilibus rebus excellit, audax eſt: qui quidem audax, & arrogans eſſe, & fortitudinis affectator videtur: ſicut enim ille circa formidabiles res ſe gerit, ita hic ipſe videri vult: in quibusq; poteſt, illum imitatur, vnde efficitur, vt pleriq; ex ipſis timidaudaces ſint: in his enim audacter ſe gerentes formidoloſa non ſuſtinent. Qui autem timendo excedit, is eſt ignauus: nam

& quæ non oportet, & ſicut non oportet, timet: & reliqua eiuſmodi omnia ipſum conſequuntur, confidendo etiam deficit; ſed in doloribus excedens magis eſt manifeſtus: quippe cùm deſperabundus quidam ſit, ignauus: omnia enim timet. econtrario fortis: confidere enim benè ſperantis hominis eſt. Circa hæc igitur & ignauus, & audax, & fortis verſantur: diuerſo tamen modo. illi enim excedunt, & deficiunt: hic mediocriter ſe gerit, atque vt oportet. atq; audaces quidem præcipites ſunt, voluntque ante ipſa pericula periclitari. in ipſis verò conſtituti abſiſtunt: ſed fortes in operibus ipſis acres, ac celeres, antea quieti ſunt. Itaq; ſicut * dictū eſt, fortitudo mediocritas eſt circa terribilia, & ea quæ fiduciam afferunt, in ijs rebus, quas diximus: & ea de cauſa quia honeſtum eſt, eligit, ac ſuſtinet: vel quia id non facere turpe eſt. Mori autem vt vel paupertatem, vel amorem, vel moleſti quippiam fugiamus, fortis viri minimè eſt, ſed potius timidi: quippe cùm laborioſa fugere, molicies ſit. neq; hanc mortem ſuſtinet quiſpiam, quia honeſtum ſit, ſed vt malum euitet, ac fugiat. fortitudo igitur tale quippiam eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Nunc Ariſt. enumerat ſpecies fortitudinis non veræ, ſed ſimilis, & diſtinguit veram ab hac. Continet igitur caput quinque partes. in prima ait primam fortitudinis non veræ ſpeciem appellari ciuilem. eaque eſt, cum ciues pericula ſubeunt, non propter honeſtatem: ſed vt vel infamiam fugiant, & honorem ſibi cōparent: vel vt pœnam vitent. Itaque legitur. [Dicuntur autem] In ſecunda ſentit ſecundam non veræ fortitudinis

titudinis ſpeciem dici peritiam quandam præſertim in rebus bellicis. Sed hæc experientia, & arte acquiritur, non electione. vnde dicit [Videtur autem] In tertia ſcribit eam quoque dici iram, vt ea, quæ per irã fit fortitudo: ſiquidem ira vires ſubminiſtrare videtur. Dicit igitur [Et iram quoque] In quarta quartam explanat ſpeciem, quæ eſt in ijs, qui ſpe confidunt; eò quòd ſæpe hoſtes ſuperarint. Ea verò eſt [Neque etiam illi] in quinta parte quintam deſcribit non veræ fortitudinis ſpeciem, quæ fit ab ignoratione. ideo dicit [Fortes etiam videntur]

DIcuntur * autem etiam aliæ fortitudines * quinque modis. Primum * ciuilis: maximè enim ea ſimilis eſt: quippe cùm ciues tum ob mulctas, & opprobria, tum ob honores legibus inſtitutos pericula ſubeant: atque ob id fortiſſimi eſſe videantur illi, apud quos ſicut ignaui ignominia, ita fortes honore afficiuntur, tales ẽt Homerus inducit: vt Diomedem, & Hectorem:

Nã mihi Polydamas faciet conuicia primus.

& Diomedes:

Sic aliquando inter Troas iactabitur Hector?
Tydides metuens à me eſt in caſtra fugatur.

Atque hæc quidem fortitudo illi maximè, quæ prius dicta eſt, aſſimulatur, propterea quod ob virtutem exiſtit: ob verecundiam ſiquidem, & honeſti appetitionem, honoris ſcilicet, & opprobrij, quod turpe eſt fugiendi cauſa. Eodem referre etiam eos quiſpiam poſſet, qui ab ijs, qui principatum obtinet, coguntur: peiores tamen in eo ſunt, quòd non ob pudorem, ſed ob timorem id faciunt: atq; vt non quod turpe, ſed quod * moleſtum eſt, fugiant: cogunt enim illi qui poteſtatem in alios habent: vt Hector:

Si verò pugnam quem detrectare videbo.
Is certè nulla poterit ratione cauere.
Quin auibus, canibusq́, obiectus præda voretur.

Et qui imperant, & ſi receſſerint, verberāt, idem faciunt: necnon qui ante foſſas, vel tale quippiam acies inſtruunt: omnes enim cogunt. Verùm non ob neceſſitatem, ſed ob honeſtatem * fortem eſſe oportet. Videtur * autem vniuſcuiuſque etiam rei experientia fortitudo quædam eſſe: vnde etiam Socrates fortitudinem eſſe ſciētiam exiſtimabat. Ac tales quidem alij alijs in rebus ſunt: in bellicis verò milites: quippe cùm * multæ vanæ res belli eſſe videantur, quas ipſi * maximè exploratas habent. vnde ob id fortes videntur, quia cuiuſmodi res illæ ſint, alij ignorant. atq; ita & ſubire eas, & nihil pati ex peritia militari maxime poſſunt. Item & cauere, & percutere, cùm armis vti valeant, eaq; habent, quæ & ad faciendum & non patiendum maximè idonea ſunt. vt cum alijs quaſi inermibus armati, & quaſi certandi imperitis athletæ ipſi decertent. In huiuſcemodi enim certaminibus non fortiſſimi quique pugnaciſſimi etiam ſunt: ſed qui robore maxime præditi ſunt, corporaque optima habent. Nam milites timidi tunc efficiuntur, cùm vel creſcit periculum, vel copijs & apparatibus deſtituuntur: primi enim fugiunt. at ciuilis exercitus manet, mortemque appetit. Id quod in Hermæo contigit: huic enim turpe eſt fugere: morsque huiuſcemodi ſaluti anteponenda. illi verò initio tanquam ſuperiores periculis ſeſe exponunt: cognita deinde refugiunt, * mortem magis quàm turpitudinem metuentes. ſed vir fortis talis minimè eſt. Et iram * quoque in fortitudinem referunt: fortes enim videntur

eſſe

eſſe illi etiam, qui iracundè perinde ac feræ contra vulnerantes feruntur. propterea quòd fortes iracundi eſſe conſueuerunt. ita enim eſt maximè ad pericula ſubeunda perrectrix, ac præcipitatrix. vnde etiam Homerus: *- vires iniiciat ira*. Et, *animos iramq; ciebat*. Et, *per nares acris ſubiit furor*. Et, *ſanguis ſerbuit intus*. Omnia enim eiuſmodi excitationem atque impetum iræ ſignificant. ſed fortes quidem honeſtatis cauſa agunt, ira tamen ipſos adiuuat: feræ autem ob dolorē; propterea quòd enim vel percuſſæ ſunt, vel timent, incitantur: nam ſi in ſyluis vel ſaltibus ſuis fuerint, non irruunt. Non igitur fortes ſunt: quippe quæ dolore & ira in periculum impulſę feruntur, nihil mali ac moleſti præuidentes. nam eo modo etiam aſini eſſent fortes, cùm eſuriunt: qui ſi etiam verberētur, a pabulo minimè recedunt. Quin etiam adulteri multa ob libidinem audacia perpetrant. non igitur ſunt fortes, qui ex dolore, aut ira in periculum impelluntur. Maximè autem naturalis eſſe hæc videtur, quæ eſt ex ira: videturque eſſe fortitudo, vbi electionem, & id cuius cauſa faciendum vnumquodq; eſt, aſſumpſerit. & homines etiam cum iraſcuntur, dolent: lætantur cùm vlciſcuntur. qui autem ob hæc faciunt quippiam, pugnaces quidem ſunt, ſed non fortes: quippe cùm nō honeſtatis cauſa, neque vt ratió præſcribit, ſed ob affectum agant: ſimilitudinem tamen quandam habent. Neque * etiā illi, qui bene ſperant, * fortes ſunt. nam propterea in periculis confidunt, quia & ſæpe & multos vicerunt: ſimiles tamen ſunt, eò quòd vtrique ſunt confidentes. ſed fortes ob antedicta cōfidunt. hi autem, quia ſe ſuperiores eſſe, nihilque mali viciſſim perpeſ-

ſuros exiſtimant: id quod ebrij quoque facere conſueuerunt: in bonam enim ſpem inducuntur: cùm verò ipſis talia non contingunt, quæ ſperauerant, fugiunt. At verò fortis viri erat, ea quæ terribilia homini & ſunt, & videntur, ea de cauſa ſuſtinere: quia id facere honeſtum: non facere turpe eſt. Ideo eſſe etiam fortioris videtur in improuiſis terroribus intrepidum, imperturbatumque ſeſe præſtare, quàm in conſpicuis: ex habitu enim id magis proficiſcitur, minusque ex præparatione. Nam quæ antea palam fiunt, ex conſideratione quiſpiam eligere ac ratione poteſt: quæ repentè accidunt, non niſi ex habitu. Fortes * etiam videntur eſſe illi qui ignorant: & ſanè non longè abſunt à bene ſperantibus: in eo tamen ſunt peiores, quòd hi nullam habent ſui exiſtimationem: illi habent. vnde etiam aliquandiu manent: hi verò decepti ſi vel cognouerint aliud quid eſſe, vel ſuſpicati fuerint, fugiunt. Id quod Argiui fecerunt, cùm in Laconas quaſi eſſent Sicyonij, incidiſſent. Quales igitur ſint fortes viri, & qui videantur fortes, dictum iam eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

In hoc capite Ariſt. recenſet proprietates quaſdã, quæ veræ fortitudini competere videntur. Habet caput quatuor partes. prima continet, quo pacto fortis ſe habeat ad metus, ad fiducias, & ad terribilia, ſint formidoloſa. itaque legitur [Quamuis autem circa fiducias] Secunda quòd fortitudo verſatur circa dolores, & ex forti actione prouenit etiam aliquis dolor. & dicit [Tolerandis igitur] tertia, quomodo fortitudo ad voluptatem ſe habeat: habet enim voluptatem,

ideo

ideò inquit [Veruntamen] quarta, quòd non eſt fortitudinis proprium pro vili vel cauſa, vel lucro vitã abijcere, ſed vitam amare, nec eam deſerere niſi pro bono communi, & pro honeſtate. quare hæc infert [Nihil autem fortaſſe]

QVamuis * autem circa fiducias, & timores * verſetur fortitudo: non ſimili modo tamẽ in vtriſque, ſed in timendis rebus magis ſpectatur. qui enim in his imperturbatus fuerit, ſicutque debet, ſe geſſerit: is magis eſt fortis, quàm qui in illis, quæ fiduciam aſſerunt. Tolerandis igitur * moleſtis rebus homines, ſicut dictum * eſt, fortes dicuntur. vnde etiam moleſta res eſt fortitudo, & meritò laudatur: quippe cùm moleſta ſuſtinere, quàm à iucundis abſtinere difficilius ſit. Veruntamen fortitudinis finis iucundus quidem eſſe videri poteſt, ſed obſcurati tamen ab ijs, quæ circum ipſum accidunt: quemadmodum in gymnicis certaminibus euenit. Pugili enim iucundus ſanè finis eſt, cuius cauſa agit, coronæ videlicet, & honores: verbera verò, cùm ſit carneus, dolorem afferunt: atque omnis demum labor moleſtus eſt. quia autem hęc multa ſunt, finis ipſe cuius cauſa certamen ſubijt, parua res cùm ſit, nullam in ſe habere iucunditatem videtur. Si igitur circa fortitudinem idem eſt, mors & vulnera moleſta quidem erunt forti viro, & inuito contingent: ſuſtinebuntur tamen quia id facere honeſtum, non facere turpe eſt. Ac quò magis omni virtute ornatus, & felicior fuerit, eò magis ob mortem dolebit: quippe cùm eiuſmodi vir maximè dignus ſit, qui viuat: maximiſq; bonis ſciens priuetur: quod dolorem affert. nihilo minus tamen fortis erit: & fortaſſe

etiam

etiam magis, quia honeſtatem in bello omnibus his anteponit. Non igitur in omnibus virtutibus ineſt, vt cum iucunditate operemur, niſi * quatenus finem ipſum attingimus. Nihil * autem fortaſſe prohibet, quin milites optimi ſint illi, qui non modò tales, ſed etiam minus fortes, & nullo alio bono præditi ſunt: hi enim * prōpti ſunt ad pericula obeunda, vitamq; cum paruo lucro commutant. Ac de fortitudine quidem hactenus dictum ſit, nam quid ea ſit, ex antedictis figura quadam comprehendere non eſt difficile.

TRACTATVS
Tertius.

Ad temperantiam ſe confert Ariſt. de qua ſcribit in decimo, vndecimo, & duodecimo capite: quorum Primum aperit ſubiectum, circa quod temperantia verſatur, & extrema oppoſita.

Secundum narrat operationes, quæ à temperantia, & à vitiis oppoſitis procedunt.

Tertium comparat intemperantiam cum timiditate.

Argumentum & diſtrib. cap. 10.

Hoc igitur caput de temperantia ſubiecto, atque de extremis oppoſitis diſputat. habet autem tres partes. in prima proponit, & propoſitionis rationem ſic ſcribit [Poſt hanc autem] in ſecunda in medium producit in genere materiam, circa quam temperantia verſatur: ad quam explanandum tria ſcribit: quòd ea eſt mediocritas circa voluptates: minus autem circa dolores, & intemperantia, quo & id [Ac temperantiam

tiam quidem] *In tertia in ſpecie oſtendit de qua materia ſit temperantia, & intemperantia. at de voluptate, conſiderat primum, & eam ſic diuidit* [*Circa quales verò*] *quòd non maximè probat hoc loco* [*nō ſecus etiam*] *ſed quod ad corporis voluptates reſpiciant, exponit ibi* [*Sed circa corporis voluptates*] *non autem ad omnes, & confirmat his verbis* [*Qui enim his gaudent*] *Cum autem aſſeruiſſet non circa voluptates viſus, auditus, & olfactus* (*voluptates enim corporis à quinque ſenſibus percipiuntur*) *ait circa guſtum, & tactum, ſed magis circa tactum eſſe voluptatem, quæ ſit temperantiæ, & intemperantiæ ſubiectum. itaque ſcribit* [*Circa eiuſmodi igitur*]

POſt * hanc autem dicamus de temperantia: hæ enim irrationalium partium eſſe virtutes videntur. Ac * temperantiam quidem mediocritatem eſſe circa voluptates, à nobis dictū iam eſt: nam minus, nec ſimili modo circa dolores verſatur. in his etiam intemperantia exiſtit. Circa quales verò ſit voluptates, definiendū eſt: animæq; ac corporis voluptates diſtinguendas; vt ambitioſitas, & diſcendi cupiditas. vterque. n. ex his ea re gaudet, cuius eſt cupidus: corpusq; minimè, ſed cogitationem potius affectam habet: atq; hi qui in talibus voluptatibus cōſtituti ſunt, neq; temperantes, neq; intemperantes dicuntur. non ſecus etiā qui in alijs ſunt, quæ ad corpus non ſpectant: qui enim fabularum, narrationumq; ſtudioſi sūt, & de quibuslibet rebus colloquendo dies conterunt: nugaces appellare conſueuimus, non intemperantes, neq; eos intemperantes dicimus, qui vel pecuniarum, vel amicorum cauſa dolore afficiuntur. Sed * circa corporis voluptates temperantia ſolummodo verſatur:

verſatur: atq; eas non omnes. Qui enim ijs gaudent, quæ viſu percipiuntur, vt colore, figura, pictura: neque temperantes, neque intemperantes dicuntur: licèt eſſe videantur, & vt oportet, etiam his, & per exceſſum, & defectum gaudeãt. Simili modo in ijs, quæ ad auditum pertinent: neque enim quiſpiam vel eos qui ſupra modum cantibus, aut fabularum actione oblectantur intemperantes: vel eos, qui vt oportet, idē faciunt, temperantes appellarit. Neque item eos, qui odoribus gaudent, niſi ſecundum accidens: nam qui malorum, vel roſarum, vel ſuffimentorum olfactu delectantur, minimè vocamus intemperantes: ſed eos potius qui vnguentorum, aut opſoniorum odore illiciuntur: quippe cū his propterea oblectentur intemperantes, quia per hęc in recordationem concupitarum rerum venire conſueuerunt. Videre enim etiã quoslibet alios licet, cùm eſuriunt, cibariorum odoribus oblectari. at verò talibus oblectari intemperantis eſt: ab eo enim concupitæ res eiuſmodi ſunt. Adde quod neque cęteris animalibus ex his ſenſibus voluptas percipitur, niſi ex accidenti. nam neq; canes odore leporum: ſed comeſtione gaudent: ſenſum verò odor præbuit. neque leo bouis voce, ſed eſu lætatur: ex voce autem propè eum eſſe cùm ſenſerit, ea videtur oblectari. ſimili modo neq; ſi viderit, aut inuenerit ceruum, vel ſylueſtrem capram, voluptate aliqua afficitur, niſi quia cibum inde habebit; Circa * eiuſmodi igitur voluptates temperantia, & intemperantia verſatur, quæ cęteris quoque animalibus communes ſunt; ſeruilesq; ob id ac ferinæ habētur. hæ autem ſunt & tactus & guſtatus. Sed guſtatu parum vel nihil vti videntur: quippe cum guſta-

tus indicium ſaporum ſit.id quod faciunt ij,qui vel vina explorant,vel obſonia condiunt.at non admodum his oblectantur, vel nõ quatenus intemperantes,ſed fruitione ipſa, quæ tota per tactum efficitur in cibis,in potibus,& ijs,quæ venerea nuncupantur.Vnde gulæ deditus quidam Philoxenus Eryxius guttur ſibi longius gruis collo dari optabat:vtpote qui tactu oblectaretur.tactus autem ſenſuum eſt maximè communis,circa quem intemperantia verſatur. Et merito eſſe vituperabilis videri propterea debet: quia nobis ineſt,non quatenus homines, ſed quatenus ſumus animalia.Talibus igitur oblectari,& acquieſcere ferinum eſt.Nam voluptates,quæ maximè liberales per tactum efficiuntur, exceptæ ab his ſunt: vt illæ ſunt, quæ in gymnaſijs per frictionem,calefactionemque fieri conſueuerunt.non enim circa totum corpus,ſed circa partes quaſdam intemperantis tactus verſatur.

Argumentum,& diſtributio cap. 11.

Quæ operationes à temperantia, ac intemperantia proueniant, hoc continet caput, quod in quatuor diſtribuitur partes.in prima ſpecies cupiditatum deſcribendo Ariſt.declarat,quo modo ſe habeat intemperans in actionibus circa cupiditates, & voluptates.vnde legitur [At verò cupiditatum aliæ] In ſecunda aperit,quo pacto ſe habeat temperans, & intemperans in actionibus circa dolores,& inquit [Circa autem dolores] In tertia exponit vitium temperantiæ oppoſitum. & eſt defectus, qui inſenſibilitas, ac ſtoliditas appellatur.de quo hæc [At qui deficiãt] In quarta docet, quomodo temperans ſe habet in actionibus circa voluptates,cupiditates,& dolores, dicẽs,

quòd

quòd mediocritatem ſeruat, & extrema fugit. atque id [Temperans autem]

* AT verò * cupiditatum aliæ communes videntur eſſe, aliæ propriæ, atque oppoſititiæ. vt alimenti cupiditas naturalis eſt: ſiccum enim, vel humidum alimētum, vel etiam vtrunq; cùm indigent, omnes cupiunt. quinetiam appetit & iuuenis, vt inquit Homerus, florenſque cubile: tale verò ac tale, vel eadem non omnes, iccirco noſtrum eſſe id videtur. Habet tamen & aliquid naturale: quippe cùm alia alijs iucunda ſint, & omnibus ſuauiora quædam ſint cęteris quibuslibet. In naturalibus igitur cupiditatibus pauci: atq; hi in vno, id eſt nimiò peccant. qui enim comedit vel vilia quælibet, aut bibit, quoad ſupra modum repleatur: is multitudine naturalis cupiditatis terminos excedit. naturalis enim cupiditas indigentiæ repletio eſt. atque iccirco huiuſmodi homines ventrifurentes appellantur: propterea quòd vltra quàm deceat, ventri replendo ſtudent. ac tales quidē euadunt ij, qui ſeruili admodum ingenio præditi ſunt. Circa verò proprias cupiditates multi, ac multis modis peccant: nam cùm talis cuiuſdam rei ſtudioſi homines dicantur, quia oblectantur vel quibus non oportet, vel magis quàm plerîq; faciant, vel non vt oportet, vel non quo oportet: in omnibus ſanè intemperantes excedunt: quippe qui & gaudent nonnullis, quibus non oportet, quæ odio profectò digna ſunt: & ſi aliquibus gaudendum eſt, magis quàm oportet, quàmque pleriq; gaudeant, id facere conſueuerunt. Atque exceſſum quidem circa voluptates intemperantiam eſſe ac vituperabilem, perſpicuum eſt. Circa au-

cà autem * dolores non quemadmodum in for * titudine, ita hic ſuſtinendo temperans; non ſuſtinendo intemperans dicitur: ſed intemperans vnuſquiſque eſt, dum propterea quòd iucunda non conſequitur, magis quàm oportet, dolet: doloremque ipſi affert voluptas: temperãs, dum abſentia, abſtinentiaque voluptatis nullo dolore afficitur. Intemperans igitur iucunda omnia appetit, vel ea quæ maximè iucunditatem afferunt: duciturq; à cupiditate adeò, vt ea omnib. alijs anteponat: atque ita fit, vt doleat, dum & voto fruſtratur, & cupit: quippe cùm non ſine dolore cupiditas ſit, dolere autem ob voluptatẽ abſurdum videtur. At qui deficiant * circa volu * ptates, minuſque quàm oporteat, illis oblectentur, non ferè inueniuntur: talis enim ſtupiditas humana non eſt: nam cœtera animalia cùm delectum ciborum habeant, alijs oblectantur, alijs minimè. ſi vero quiſpiam ſit, cui nihil ſit iucundum, nullaque inter hunc & illum cibũ differentia ſit; is ſanè procul eſſe ab hominis natura videtur. Quocirca quia eiuſmodi homines non admodum eſſe conſueuerunt, effectũ eſt, ut ne nomen quidem vllum conſequuti ſint. Temperans autem * circa hæc mediocri * ter ſe habet: nam neque ijs oblectatur, quibus intemperans maximè conſueuit, ſed potius ægrè afficitur: neque omnino ijs gaudet, quibus non oportet: neque ulla aliqua huiuſmodi re vehementer oblectatur: neq; ſi abſit, dolet: neq; cupit niſi mediocriter: neque magis quàm decet, quapiam re, neq; quando non decet, afficitur: neq; demum tale aliquid appetit: ſed ea tantummodo iucunda, quæ vel ad ſanitatem, vel ab bonã habitudinem faciunt; atq; ea qui-

dem mediocriter, & ſicut decet, & cœtera etiã, quæ his impedimento non ſint, vel præter honeſtatem, vel ſupra facultates: nam qui ita facit, magis tales voluptates amat, quàm dignum ſit. At temperans non eiuſmodi eſt, ſed ſicut recta ratio præſcribit.

Argumentum, & diſtributio cap. 12.

Comparat Ariſt. intemperantiam cum timiditate, & diſtinguit eas. caput in duas partes diuiditur, in prima comparat pluribus rationibus temperantiam cum timiditate. & inquit [Intemperantia verò] In ſecunda affirmat intemperantiam ſimilem eſſe vitijs puerorum, & ait [Nomen autem ipſum]

INtemperantia* verò ſpontaneo magis ſimilis, quàm ignauia videtur: quippe cum hæc ex voluptate, illa ex dolore exiſtat: ex quibus altera eligenda: alter fugiendus eſt. Ac dolor quidem exturbat, & corrumpit naturam eius, qui eo afficitur: voluptas autem nihil tale facit. Magisq; ſpontanea eſt: atque idcirco maiori opprobrio proſequenda. Nam & aſſueſcere his rebus, cùm plures in vita hominum eiuſmodi ſint, faciliùs eſt: & aſſuetudo ipſa periculo vacat, in formidoloſis autem rebus contrarium eſt. Ignauia etiã non ſimili modo vt particularia eſſe ſpontanea videri poſſet: ipſa enim doloris eſt expers: res autem particulares dolore adeò exturbant, vt & arma abijcere, & cętera indecorè gerere homines non vereantur: atq; idcirco eſſe etiam uiolentæ videntur. At intemperanti econtrario euenit. particularia enim quippe cùm ea concupiſcat, atque appetat, ſpontanea ſunt: totum autẽ

atque vniuerſum minus. nemo enim eſt, qui in- temperans eſſe cupiat. Nomen* autem ipſum * intemperantiæ, ſeu incaſtigationis de pluribus peccatis dicere conſueuimus, vtrum verò ab vtro dicatur, nihil ad præſens negotium refert: poſterius enim à priore dictum eſſe ſatis conſtat: ac non malè videtur fuiſſe tranſlatum: nã quod turpia appetit, incremẽtumque magnum accipit, caſtigandum eſt, ac temperandum: huiuſmodi autẽ maximè eſt & cupiditas & puer: quippe cùm & ex cupiditate viuãt pueri, & maximè in ipſis voluptatis vigeat appetitio. Si igitur non obediens, neque imperanti ſubditum id fuerit, longè lateque efferetur: inſatiabilis ſiquidem rerum iucundarum appetitio eſt, & ſtulto vndecunque occurrit: cupiditatis præterea operatio quod cognatum ſibi eſt, auget: & ſi magnæ vehementesque fuerint cupiditates, rationem extrudunt. Quapropter mediocres eas eſſe oportet, ac paucas, rationique minimè aduerſantes. Atque id, quod tale eſt, obediens, ac caſtigatum, temperatumq; appellamus. Sicut enim puerum ad pædagogi præceptum viuere oportet: ita concupiſcibilem animæ facultatem rationis imperio obtemperare: atque ideo temperantis cupiditas cum ratione conſentiant, neceſſe eſt: quippe cùm vtriſq; propoſitus ſcopus honeſtas ſit: nam & temperans cupit, quæ oportet, & quando oportet: & ratio quoque ita præſcribit. Atque hæc de temperantia dicta à nobis ſint.

ARISTOTELIS

MORALIVM

Nicomachiorum

LIBER QVARTVS.

SVMMA LIBRI.

Scribit Ariſt. in hoc libro de liberalitate, magnificentia, magnanimitate, de virtute innominata circa honores, de manſuetudine, amicitia non propriè dicta, de veritate, comitate, ac tandem de verecundia, quæ non virtus eſt, ſed affectus laudabilis. Digeritur hic liber in quinque tractatus.

In primo explanat virtutes, quæ ſunt circa pecuniar, hæ ſunt duæ, liberalitas, ſcilicet & magnificentia.

In ſecundo exponit virtutes circa honores, quæ duæ ſunt, ſcilicet magnanimitas, & virtus innominata. & hæc quatuor circa bona verſantur externa.

In tertio aperit virtutem circa ea quæ mala exiſtimantur externa, & eſt manſuetudo.

In quarto oſtendit virtutes circa communem conuerſationem,

ſationem, & actus humanos. hæ ſunt tres, amicitia, veritas, & comitas.
In quinto agit de verecundia.

TRACTATVS
Primus.

Nunc Ariſt. explanat virtutes, quæ circa pecunias verſantur. hæ ſunt duæ, liberalitas, ſcilicet & magnificentia. Idcirco hac pars in duo capita diuiditur, in primo de liberalitate, in ſecundo de magnificentia differit.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

Caput hoc quatuor partes poßidet. prima proponit, & probat materiam, ſiue ſubiectum liberalitatis, & vitiorum oppoſitorum, quæ ſunt prodigalitas, & auaritia, verſari circa pecunias. ideo legitur [Nūc dicamus] Secundò tractat de actibus liberalitatis, prodigalitatis, & auaritiæ. atque plures producit ſententias, vt quòd pecunijs poſſumus bene, & malè vti, & id [Iis autem quorum] quòd liberalis optimè vtitur diuitijs, & pecunijs. & hoc [& diuitijs igitur] quòd vſus pecuniarum eſt ſumptus, & datio, & acceptio, & cōſeruatio eſt poſſeßio, atque illud [Vſus autem] quòd viri liberalis eſt potius dare vbi oportet, quàm capere unde oportet. & hoc pluribus confirmat rationibus. ideo inquit [Atque idcirco liberalis] In ſecunda parte ſcribit Ariſt. conditiones, & proprietates, quæ liberalitati competunt: ac primo ſit ut oportet, & quando oportet, & honeſtatis gratia, & vt ratio dictat. Itaque ait [At uerò omnes] deinde non doleat & id [atque id] tertiò accipiat

vnde oportet. & hoc [nam neque] quartò non negligat res ſuas. & id [neque res ſuas] quintò non det inconſultò. atque illud [neque dabit] Hæ ſunt conditiones, proprietatum verò una ſit, ut excedat in dando. et hoc [liberalis viri] alia ut det pro facultatibus. & id [liberalitas tamen [tertia ut liberalis magis eſt is, qui ex patrimonio habet. igitur ait [Cum autem eſſe] quarta, ut non facilè eſt diues. & hoc [ut uerò facilè] His relatis comparat liberalem cum prodigo his verbis [cum igitur liberalitas] ac præterea tertiam partem aggreditur, in qua prodigum ſimplicem, & prodigum aliàs uitioſum comparat cum auaro dicens [Dictum à nobis eſt,] deinde aliqua de prodigo refert incommoda, quæ ſunt dare, & non accipere. & hæc [Ac quæ ad prodigalitatem] tertiò quòd melior eſt prodigus, quàm auarus. & hoc [Qui autem] De prodigis mixtis ſcribit ibi [Plerique tamen prodigi] In quarta parte de auaritia loquitur, ac plures profert concluſiones. & prima eſt, quòd auaritia eſt res inſanabilis. unde ait [At illiberalitas incurabilis eſt] Secunda quòd auaritia eundo uires acquirit. & id ſignificat [Et latè patet] Tandem comparans extrema cum medio aſſerit auaritiam magis opponi liberalitati. quod legitur ibi [Meritò uerò]

* NVNC * dicamus de liberalitate. Circa pecunias autem eſſe mediocritas videtur: liberalis enim non in bellicis rebus, neque in ijs in quibus temperans, neque item in iudicijs; ſed in datione, acceptioneque pecuniarum, ac magis in datione laudem meretur: pecunias autem omnia ea dicimus, quorum æſtimationem numus metitur. Prodigalitas autem, & liberalitas exceſſus, & defectus

circa pecunias ſunt, atque illiberalitate quidem illis ſemper attribuimus, qui magis quàm decet, pecunijs ſtudent. at prodigalitatem complicantes alijs interdum adiungimus: nam & incontinentes, & eos qui in intemperantiam opes conſumunt, prodigos vocare conſueuimus. idcirco huiuſmodi homines eſſe improbiſſimi videntur; propterea quòd multa ſimul vitia habeant: non tamen propriè ita appellantur. Debet enim prodigus eſſe is, qui vno tantùm vitio ſit prçditus, vt ſcilicet fortunas ſuas conſumat: prodigus enim ſeu inſeruatus eſt, qui per ſe ipſe perditur: nam eſſe ſui ipſius perditio videtur etiam bonorum diſſipatio: vtpote cùm ea ſint, ex quibus vitam traducamus. Atque ad hunc modum ſanè prodigalitatem accipimus. Ijs autem, * quorum eſt vſus aliquis,& benè & malè vti licet: at diuitię ex vtenſilibus ſunt: optimè verò vnaquaque re vtitur is, qui virtutem vnicuique rei conuenientem habet: & diuitijs * igitur is optimè vtetur, qui ea virtute erit prædi tus, quæ circa diuitias verſatur, atque hic ipſe vir liberalis eſt. Vſus *, autem pecuniarum ſumptus ac datio: acceptio verò, & conſeruatio eſſe poſſeſſio potius videtur.atque* idcirco liberalis viri magis eſt dare quibus oportet, quàm accipere,vnde oportet; & non accipere vnde non oportet. magis enim beneficio afficere, quàm affici,& honeſta agere, quàm non agere turpia, virtutis proprium eſt. At obſcurum non eſt ex datione conſequi,vt beneficia conferamus, honeſtaque agamus: ex acceptione verò vt beneficijs afficiamur, non agamusque turpia. gratia item ei qui dat, exhibetur, non ei,qui non accipit: & laus etiam magis. non accipere pręterea

quàm dare facilius eſt: ſuum enim quiſq; magis non profundere, quàm alienum non accipere conſueuit. Liberales quoque illi dicuntur qui dant: qui autem non accipiunt nō liberalitatis, ſed iuſtitię non minus laudem conſequuntur: qui verò accipiunt, ne prorſus quidem laudantur. Quin etiam liberales maximè omnium ferè, qui virtute quapiam alia prędīti ſunt, amari conſueuerunt: vtilitatem enim afferunt: at id in
* datione collocatum eſt. At verò * omnes ex virtute actiones & honeſtę ſunt, & honeſtatis cauſa fiunt: & liberalis igitur honeſtatis cauſa dabit, & rectè. dabit enim & quibus, & quęcunque & quando oportet: reliquiſque alijs modis, qui
* rectam dationem conſequuntur: atq; * id vel iucundè, vel ſine dolore. quod enim ex virtute fit, id vel cum voluptate, vel ſine dolore certè effi-
* citur: minimè autem moleſtum eſt. nam * neque qui vel ijs quibus non oportet, vel non honeſta-
* tis, ſed alia quapiam cauſa dat, eſſe liberalis dicetur, ſed alius quidam, neque qui moleſtè dat. is enim pecunias honeſtis actionibus anteponeret: at hoc minimè liberalis eſt. Sed neque accipiet vnde non oportet. non enim eius, qui nō magnifacit pecunias, talis acceptio eſt, neq; erit petax. non enim ad eum ſpectat qui beneficia in alios confert, vt facilè beneficijs afficiatur: vnde autem oportet, accipiet, ex proprijs videlicet poſſeſſionibus: nō quia honeſtum id ſit, ſed quia
* neceſſarium, vt habeat quod det. neq; * res ſuas negliget: quippe cùm ex ipſis velit aliquibus
* ſuppeditare: neq; * dabit quibuslibet, vt habeat quod det quibus oportet, & quando, & vbi ho-
* neſtum eſt. Liberalis * viri etiam valde eſt ita in dando excedere, vt pauciora ſibi relinquat: quip

pe cùm ad ſe minime reſpicere liberalis proprium ſit. Liberalitas* tamen pro facultatibus di* citur: non enim in multitudine eorum quæ dantur, ſed in habitu eius qui dat, actio liberalis cōſiſtit: qui quidem habitus eſt, qui dat pro facultatibus. Vnde nihil vetat, quin liberalior aliquis ſit, qui pauciora dederit, ſi modo ex paucioribus etiam fuerit elargitus. Illi autem * eſſe libe-* raliores videntur, qui non ipſi acquiſiuerunt facultates, ſed ab alijs accepere: propterea quod indigentiam experti minimè ſunt: & omnes ſua ipſorum opera, vt parentes, & poetæ, magis ama* re conſueuerunt. At verò facile * non eſt, vt liberalis diues ſit, qui neque accipiendi, neque conſeruandi, ſed erogandi potius eſt ſtudioſus: neq; pecunias propter ipſas, ſed dandi cauſa æſtimat. Atque idcirco crimini dari fortunæ conſueuit, quòd qui maximè digni ſunt, minimè diteſcant. id autē non abſque ratione accidit: quippe cùm fieri minimè poſſit, vt habeat pecunias is, qui nullam diligentiam adhibet, vt eas habeat: id quod in cęteris etiam rebus fit. Non dabit tamen quibus non oportet, neque quando non oportet, & reliqua huiuſcemodi: alioqui non ageret ſecundum liberalitatem: neque ita expenſas pecunias poſſet in ea quæ debet, expendere. Sicut enim diximus, is eſt liberalis, qui pro facultatibus, & in ea quæ debet, ſumptus facit: qui verò excedit, prodigus: atque ideo tyrannos prodigos non dicimus: facile enim eſſe minimè videtur, vt dationibus & ſumptibus excedere opū multitudinem poſſint. Cum igitur * liberalitas * mediocritas ſit, quæ circa pecuniarum dationem acceptionemque verſatur; liberalis dabit & expendet in ea quæ oportet, & quotcunque

oportet,

oportet, tam in paruis, quàm in magnis, atque id iucundè faciet: accipiet item & vnde oportet, & quocunque oportet. Nam cùm virtus circa vtraque ſit mediocritas, vtraque vt debet, faciet. moderatam enim dationem talis acceptio conſequitur: quæ autem non eſt talis, contraria eſt: quæ igitur conſequuntur, in eodem ſimul cõtingunt: quæ verò ſunt cõtrariæ, minimè. Quòd ſi inciderit, vt præter quàm deceat, & bene ſe habeat expenderit: dolebit quidem, ſed moderatè, & ſicut debet. nam ob quæ oportet, & ſicut oportet, & lætari, & dolere ad virtutem ſpectat.
* Eſt etiam liberalis quantum ad pecunias attinet, in ſocietate vitæ perfacilis. iniuria enim affici poteſt, cùm magni pecunias non æſtimet, magisque ægrè fert, ſi quid, quod oportuerit, non expenderit: quàm dolet, ſi quid expenderit, quod minimè debuerit, neque Simonidi aſſentitur. prodigus verò etiam in his peccat: nam ob quæ oportet, & ſicut oportet, neque lætatur, neq; dolet, id quod progredientibus manifeſtiùs patebit.
* Dictum à * nobis eſt, prodigalitatem, & illiberalitatem exceſſus eſſe, & defectus: atque eas in duobus, datione, & acceptione conſiſtere: nam etiam ſumptum in dationem reponimus. Prodigalitas enim in dando, & non accipiendo excedit, in accipiendo autem deficit: illiberalitas contrà, in dando deficit, in accipiendo excedit; ſed in paruis tamen. Ac quæ ad * prodigalitatem quidem ſpectant, non admodum coaugeri conſueuerunt: quippe cùm facile minimè ſit, vt qui nulla ex parte accipit, omnibus largiatur: citò enim priuatos eos homines, qui dant, facultas deſerit: qui quidem prodigi eſſe etiam videntur, id eſt inſeruati. Nam qui huiuſmodi eſt, non paulò

paulò melior illiberali eſſe videretur: cùm & ab ætate, & inopia curari facile poſſit, atque ita ad medium redire. cum enim ea habeat, quæ ſunt liberalis, quippe qui det quidem, & nõ accipiat, ſed neutrum tamen neque vt debet, neque bene faciat, ſi ad hoc tantũ vel aſſueuerit, vel aliquo alio modo fuerit mutatus, liberalis euadet, fiet ſiquidem vt & det quibus oportet, & non accipiat vnde non oportet, vnde neque eſſe moribus prauus videtur: in dando enim & non accipiendo excedere non mali, & ignobilis, ſed ſtolidi potius hominis eſt. Qui autem * hoc modo eſt prodigus, longè illiberali, & auaro, cùm ob antedicta, tum propterea eſſe melior videtur: quia ipſe multis, illiberalis nemini prodeſt, imò ne ſibi ipſe quidem vtilis eſt. Plerique * tamen prodigi, ſicut dictum eſt, etiam vnde non oportet, accipiunt: atque in hoc ſunt illiberales: qui adeo ad accipiendum prompti efficiuntur, quia cum velint expendere, facere id facile nequeunt: cito enim ipſis opes deficinnt: vt aliunde ſibi comparare eas cogantur, quoniam præterea nullam honeſtatis curam habent, vndique nullo habito delectu accipiunt: dare enim cum cupiant, quo pacto, & vnde id faciant, non curant. Quapropter neque liberales eorum dationes ſunt, cùm non ſint honeſtæ, neque huius ipſius cauſa, neq; vt oportet, efficiuntur: imò interdum eos, quos oporteret eſſe pauperes diuites redeunt, atq; ijs qui moderati ſunt moribus, nihil: adulatoribus autem & cęteris; qui aliam quampiam voluptatem ipſis ſumminiſtrant, multa largiuntur. vnde efficitur, * vt plerique ex his intemperantes etiã ſint: nam & quia facilè expendunt, in intemperantias etiam profusè ſumptus faciunt: & quia

non

non ad honeſtatem ſpectantes viuunt, ad voluptates quoque declinant. Prodigus igitur ſi incorrectus permaneat, in hæc tranſit: ſi curationem admittat, ad mediocritatem deuenire, ho-
* neſtatemq; poteſt. At illiberalitas * incurabilis eſt; nam & ſenectus, & omnis imbecillitas reddere illiberales videtur: magisq;, quàm prodigalitas, hominibus natura inſita eſt: nam plerique
* ſunt pecuniarum cupidi magis, quàm ad dandũ
* prompti: Et latè patet, * multiformisq; eſt. Multi enim modi* eſſe illiberalitatis vidẽtur: nã cum in duobus conſtituta ſit, in dandi exceſſu, & defectu accipiendi, non omnibus integra adeſt, ſed interdum ſeparatur: atq; ita fit, vt nonnulli in accipiendo excedant, alij in dando deficiant: nam qui his nominibus præditi ſunt, vt dicantur parci, tenaces, retracti, & reſtricti, omnes in dando deficiunt. Non appetunt autem aliena, neque accipere volunt alij ob probitatem quandam, turpiumq; rerum euitationem. videntur enim aliqui, vel certè dicunt, propterea conſeruare, ne aliquando agere turpe aliquid cogantur. Inter hos eſt etiam cuminiſeca, & vnuſquiſque alius huiuſmodi, qui nomen ſortitus eſt ab exceſſu, quod nemini quicquam daturus ſit. Alij ob timorem ab alienis abſtinent: propterea quòd facile minimè eſt, vt ſi aliquis aliena acceperit, alij ab eo quicquam non accipiant: atq; idcirco neq; accipere, neque dare ipſis his placet. Nonnulli verò in accipiendo excedũt, dum & vndecunq; & quodcunque accipere non verentur: vt ſunt, qui illiberalia opificia exercent, & lenones, & id genus cæteri, & fœneratores, qui etiam parua magnis cum vſuris accipiunt; qui quidem omnes, neque vnde debent, neque quan-

quantum debent, accipiunt. Communis autem his omnibus turpis quæſtus videtur: cauſa enim lucri omnes, atque eius parui, opprobria ſubeunt. Nam qui magna vnde non oportet, & quæ non oportet, accipiunt, vt tyrannos, qui vrbes populantur, & templa diripiunt, non illiberales, ſed improbos potius, ſed impios, ſed iniuſtos appellare cõſueuimus. At aleator, & fur ſeu ſpoliator, & latro ex illiberalibus etiã ipſi ſunt: cùm turpi lucro dediti ſint. vtrique enim lucri cauſa negociantur, & opprobria ſuſtinent: & hi quidem pericula maxima acceptionis cauſa ſubeunt: illi ab amicis, quibus dare deberent, lucrantur: vtriq; igitur cùm vnde non oportet, velint lucrum comparare, turpi lucro dediti ſunt, atque omnes huiuſcemodi acceptiones ſunt illiberales. Meritò verò * illiberalitas contraria liberalitati propterea eſſe dicitur, quòd maius malum quàm prodigalitas eſt, magisque in ea peccant homines, quàm in prodigalitate, de qua ſuperiùs iam diximus. De liberalitate igitur, & oppoſitis vitijs hactenus dictum ſit. *

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Cum circa pecunias verſentur liberalitas, & magnificentia; ſequitur, vt hoc loco de magnificentia Ariſto. diſſerat. Diuiditur caput in quinque partes. in prima exponit materiam magnificentiæ, & eius oppoſitorum: & ait eam in ſumptuoſas actiones diffundi, atque ad perſonam, quæ agit, & ad id, quod agitur, & vtrunque decorum ſeruare. Itaque inquit [Sequi videtur] deinde eãdẽ eſſe materiã & uitiorũ oppoſitorũ, quæ ſunt modicitas, et exceſſus, de quib. ſic loquitur [At qui in paruis] In ſecunda parte oſtendit,

quo modo magnificus ſe habeat ad materiam ſuam. i. circa magnos ſumptus: & hoc ſeptem cõditionibus, quarum prima eſt [Magnificus autem] ſecunda [Atque huiuſmodi ſumptus] tertia [iucundè etiam] quarta [largè] quinta [conſiderabitq;] ſexta [neceſſe verò eſt] ſeptima [Si circa eadem] In tertia parte aperit ſumptus magnificos, & perſonam. ſumptus hoc loco [Ex impenſis autem] perſonam ibi [Decent etiam] In quarta ſcribit ſumptus priuatorum, qui duo ſunt, alter [quæ ſemel fieri] alter [& ſi alicui rei] & ſententiam addit ſeptem conditionibus, & legem magnifico. ſententia eſt [Magnifici etiam] lex eſt [& in ſingulis] In quinta parte explanat vitia magnificentiæ oppoſita, & primum id, ex quo ſordidus, rudis, & ignarus dicitur homo. & eſt [At qui excedit] deinde defectum recenſet, atque quinque conditiones. & hæc [At paruificus]

* SEqui videtur,* vt de magnificentia, ſeu magni decentia diſſeramus: nam etiam ipſa eſſe quædam virtus videtur, quæ circa pecunias verſatur: non in omnes tamẽ, quæ ad pecunias ſpectant, actiones, ſicut liberalitas, diffunditur; ſed in ſumptuoſas tantùm: atque in his liberalitatẽ magnitudine excelli. nam ſicut nomen ipſum ſignificat, in magnitudine decens ſumptus eſt: magnitudo autem eſt ad aliquid: non enim aut triremis, aut ſupplicationũ prã fecto idem ſumptus eſt: ſed qui eſt decorus & ipſi, & in quo, & circa quod fit. At qui in paruis, aut mediocribus pro dignitate ſumptus facit, magnificus minimè dicitur: vt id, Mendico panem poſcenti ſæpe ferebam: ſed qui in magnis. nam qui eſt magnificus, liberalis etiam continuò magnificus. Huius verò habitus defectus paruificentia, ſeu paruidecen-

uidecentia: exceſſus decori imperitia, & inepti-
tudo quædam operaria appellatur. & eiuſmodi
cœteri habitus, qui non excedunt & magnitudi
ne circa quæ oportet: ſed in quibus non opor-
tet, & ſicut non oportet, ſplendorem affectant. *
Verùm de his poſterius dicemus. Magnificus *
autem ſeu magnidecens eſſe ſcienti ſimilis vide
tur: quippe qui & quod decet contemplari, &
magnos conſonè facere ſumptus poſſit. quem-
admodum enim in principio diximus, habitus
operationibus definitur, & ijs quorum habitus
eſt: magnifici verò ſumptus & magni ſunt, & de
centes: talia igitur erunt etiam opera. ita enim
fiet, vt ſumptus, & magnus, & operi decorus e-
uadat: vt & opus ſumptu, & ſumptum opere di-
gnum eſſe oportet, vel etiam ſumprum excede- *
re. Atque * huiuſmodi ſumptus magnificus ho-
neſtatis cauſa faciet: commune enim hoc eſt vir *
tutibus: iucundè * etiam, & largè: * eò quòd *
nimis exacta ratio paruifici eſt: conſiderabitq; * *
magis quomodo pulcherrimum, ac decentiſſi-
mum opus efficiatur, quàm quanti conſtet, quo
modoque fieri minimo precio poſſit. Neceſ-
ſe * verò eſt, vt magnificus ſit etiam liberalis: *
nam & liberalis expendet, & quæ oportet, &
ſicut oportet. in his tamen quod eſt magnum,
magnifici eſt: vt magnitudo. Si circa * eadem *
liberalitas ſit; etiam ab æquali ſumptu opus ma
gnificentius faciet. non enim eadem & poſſeſ-
ſionis & operis virtus eſt: nam poſſeſſio antepo-
nitur, quæ eſt digniſſima, ac preciofiſſima: o-
pus, quod magnum, & pulchrum eſt. talis e-
nim rei ſpectatio eſt admirabilis. quod autem
eſt magnificum, eſt admirabile: operiſque ma
gnificentia, virtus in magnitudine eſt. Ex impē-

* ſis autem, *quas honorabiles dicimus, illæ ſunt, quæ ad Deorum donaria, ædificationes, & ſacrificia pertinent: quæque ad omne denique geniorum numem ſpectant: quæ item ad publicā munificentiam glorioſæ ſunt: vt ſicubi vel ludorum edendorum, vel triremium extruendarum, vel epuli ciuitati exhibendi ſplendidè gerendam præfecturam exiſtimant. In omnibus autem, ſicut dictum eſt, ad agentem quoque haberi relatio debet, quiſnam, & ex quibus facultatibus agat. digni enim his eſſe ſumptus debent, & non ſolùm operi, verùm etiam facienti decenter eſſe accommodati. Atque idcirco pauper nequaquam eſſe magnificus poteſt, cùm ea non habeat, ex quibus ſumptus decenter faciat: nam qui id aggreditur, ſtultus eſt: præter dignitatem enim æger, præterque id quod oportet. id autem ſecundum virtutem eſt, quod rectè fit. Decent * etiam eos huiuſmodi ſumptus, quibus tale aliquid præceſſit, vel ab ipſis factum, vel a maioribus, vel ab ijs, qui ad ipſos pertinēt: nobiles itē, & illuſtres, & qui ſunt huiuſmodi: omnia nanque hæc magnitudine in ſe habent. & dignitatem. Ac maxime quidē talis magnificus eſt, in taliburque impenſis magnificentia, ſicut dictum eſt, verſatur: quippe quæ & maximæ ſint, & honorificentiſſimæ. Sed ex priuatis tamen etiam illæ ad magnificū ſpectant, quæ ſemel fieri conſueuerunt: vt nuptiæ, & ſiquid tale eſt: & ſi alicui rei uel tota ciuitas ſtudet, uel qui in dignitate conſtituti ſunt: quæ etiam ad hoſpitum ſuſceptiones, & dimiſſiones attinent, ad munera item, & remunerationes: non enim magnificus in ſuum, ſed in publicum decus ſumptuoſus eſt. munera autem quandam

cum templorum donarijs habent ſimilitudinē. Magnifici * etiam eſt, ita ædes extruere, vt diuitijs conueniant: quippe cùm etiam hoc ornamentum quoddam ſit, & in ea opera ſumptus magis facere, quæ ſunt magis diuturna: pulcherrima enim hæc ſunt: & in * ſingulis decorū ſeruare: nam non eadem ſunt Dijs & hominibus, aut ad templum & ſepulchrum ornandum accommodata. Et quoniam vnuſquiſque ſumptus ſuo in genere eſt magnus, magnificentiſſimus eſt ille, qui in magna re eſt magnus. Hic verò, qui in his magnus eſt, eſtque inter magnitudinem, quæ eſt in opere, & eam quæ eſt in ſumptu, differentia: pila enim & lecythus pulcherrima puerilis quidem doni in ſe habent magnificentiam: huiuſce tamen rei pretium paruum eſt, & illiberale: atque iccirco magnifici eſt; vt in quocunque genere quippiam fecerit, magnificè id faciat. quod enim eiuſmodi eſt, & ſuperari non facilè poteſt: & ita ſe habet, vt ſumptus dignitas poſtulat. Ac magnificus quidem talis eſt. At qui excedit, ineptuſque eſt, ſumptus faciendo ſupra quam deceat, excedit, ſicut dictum eſt: in paruis enim rebus multa impendit: ſplendoremque abſonè affectat: vt qui & ſodales, qui ſymbolum dederunt, nuptiali conuiuio excipit: & ædilitatem gerens comœdis in tranſitu purpuram exhibet, ſicut Megarenſes conſueuerant: atque hæc omnia non honeſtatis, ſed oſtentandarum diuitiarum cauſa faciet, vt inde in admirationem ſui homines adducat atq; vbi multa oporteat expendere, pauca: vbi pauca, multa expendet. At paruificus in omnibus deficiet: nam & * ſi magnos ſumptus fecerit, in paruo deficiendo

poſtea honeſtatem perdet: & quodcunque fecerit, cunctando faciet, ſpectandoque id, vt quàm minimum expendat: conquereturque inſuper, ac maiora quàm decet, ſe facere omnia exiſtimabit. Ac ſunt quidem habitus hi vitia: non tamen huiuſmodi, vt opprobria afferant: propterea quòd neque alijs nocent, neque deformes admodum ſunt.

TRACTATVS Secundus.

Quæ virtutes circa bona quædam externa verſentur, hoc eſt, circa honores, memorat Ariſt. hæ ſunt duæ magnanimitas, & virtus innominata circa mediocres honores. igitur duo erunt capita. primum quidem continet magnanimitatem, ſecundũ virtutẽ innominatã.

Argumentum, & diſtrib. cap. 3.

In genere primum tradit ſubiectum, ſiue materiam magnanimitatis, deinde in ſpecie, ac poſtea quo modo vitia ei oppoſita ſe habeant ad huiuſmodi materiam: caput habet quatuor partes. prima materiam magnanimitatis eſſe magna in genere aſſerit ibi [Iam verò] quomodo extrema oppoſita ſe habeant ad eandem materiam ſic refert [At qui cum ſit indignus] Quæ verò ſit magnanimitatis materia in ſpecie, ac itidem vitiorum oppoſitorum recitat his verbis [Si autem magnis ſe] Itaque magnanimitas, & vitia oppoſita circa honores verſantur. deinde comparat magnanimitatem ad alias virtutes morales [At magnanimus ſiquidem] In ſecunda parte diſputat de actibus magnanimis quo ad propriam materiam, hoc eſt, honorem, & quo

quo ad materias ſecundas, ideſt ad proſperitatem quã dam, vt diuitias, & id generis. quò ad propriam materiam ſic [Ac maximè quidem magnanimus] quò ad ſecundos hoc pacto [nihilominus tamen] In tertia parte multas recitat magnanimi proprietates: primã à fortitudine ibi [Neque verò aut] Secundam à liberalitate ſic [Talisq; eſt] tertiam & à liberalitate, quæ eſt [Meminiſſe præterea] quartam [Magnanimi quoque eſt] quintam à virtutibus acceptam, quæ in viuendi ratione conſiſtunt, eaq; eſt [Neq; ad honoratas res] ſextam [Neceſſe etiam eſt] ſeptimam [Maioremq; curam] octauam [dicatq;, & agit] nonam [Magnanimi quoque eſt] decimam [Adde, quòd neque] vndecimã [neque iniuriarum memor] duodecimam [Neque hominiloquus] decimatertiam [De neceſſariis item] decimamquartam [eiuſmodi præterea eſſe] decimamquintam [Quinetiam & motus] Talis igitur ſit magnanimus. In quarta parte declarat vitia magnanimitati oppoſita, quæ ſunt puſillanimitas, & inflatio. de puſillanimo primum recitat actionem, deinde rationem actionis, demum effectum inſequentem, & hæc [Qui autem deficit, puſillanimus] De inflatis oppoſito ſermone ſic [At inflati ſtolidi ſunt.]

IAm * verò magnanimitas circa magna vel ex * nomine verſari videtur. circa qualia autem verſetur, primùm aſſumamus. qua in re nihil refert, habitumne ipſum, an eum, qui ſecundùm habitum eſt, conſideremus. Eſſe ſanè magnanimus is videtur, qui cùm magnis ſit dignus, magnis quoque ſeſe dignum eſſe exiſtimat: nam qui non pro dignitate id facit, ſtolidus eſt: at virtute præditus neque ſtolidus, neque ſtultus eſt quiſpiam. Atque eſt quidem magnanimus hic, quem dicimus. Qui autem paruis eſt dignus, eiſ-

demque ſe dignum cenſet, temperans, non magnanimus eſt: quippe cùm magnanimitas in magnitudine conſiſtat, perinde ac pulchritudo in magno corpore: nam parui elegantes, & concinni, non autem pulchri dicuntur. At qui cùm * ſit indignus, dignum ſe magnis putat, inflatus quidem eſt: non omnis tamen eſt inflatus, qui maioribus, quàm ſit, dignum ſe eſſe cenſet. Qui autẽ minoribus dignum quàm ſit, ſe eſſe arbitratur, puſillanimus eſt: ſiue magnis, ſiue mediocribus, ſiue etiam paruis dignus ſit, modo minoribus dignum ſe eſſe cenſeat. maximè tamen eſſe videretur huiuſmodi is, qui magnis eſt dignus: nam quid feciſſet, ſi tantis non eſſet dignus? Eſt igitur magnanimus magnitudine extremus, in eo verò quod oportet, medius: eo enim dignum ſe cenſet, quod pro dignitate eſt: illi autem excedunt, & deficiunt. Si autem * magnis ſe eſſe dignum exiſtimat magnanimus, dignus cùm ſit, & præcipuè maximis, circa vnum maximè verſabitur: quod quid ſit ex dignitate ipſa definiendum eſt. dignitas autem ad externa bona dicitur: quorum maximum id eſſe statueremus, quod dijs attribuimus, quodque maximè appetunt, qui in dignitate conſtituti ſunt, quod item ob præclariſſimas res dari præmium conſueuit: at huiuſmodi eſt honor: externorum enim bonorum id maximum eſt: circa honores igitur, & ignominias vt oportet, verſatur magnanimus. Quin abſque ratione quoque magnanimi munus circa honorem eſſe apparet: magni etiam viri honore ſeipſos dignos maximè exiſtimat, ac pro dignitate illi quidem. ſed puſillanimus deficit, tam ſi ad ipſum, quàm ſi ad magnanimi dignitatem ſpectemus.

mus. inflatus autem ad ſe ſolummodo, non autem ad magnanimum excedit. At magnanimus* ſi quidem maximis eſt dignus, optimus quoque ſit neceſſe eſt: maiori enim honore dignus eſt, qui eſt melior: maximis verò, qui eſt optimus. oportet igitur, vt qui magnanimus re vera eſt, bonus etiam ſit: eſſe etiam magnanimi videtur id quod in vnaquaque virtute magnum eſt. nulloque pacto ei conuenit, vt ſuaſione aliqua fraudulenter vtatur, ac fugiat, aut iniuſtè agat. cuius enim causa turpe aliquid faciet is, cui nihil eſt magnum? nam ſi quis diligenter ſingula conſideret, magnanimus ſi non eſt bonus, prorſus ridiculus videbitur. imò neque honore quidem erit dignus, ſi ſit malus: quippe cùm virtutis præmium ſit honor, boniſque attribuatur. Videtur igitur magnanimitas, quaſi ornamentum quoddam eſſe virtutum: nam & maiores ipſas reddit, & ſine ipſis eſſe non poteſt. ac propterea re vera eſſe magnanimũ difficile eſt, cum id exiſtere ſine integritate nullo modo queat. Ac maximè quidem magnanimus circa honores, & ignominias verſatur: ob eoſque honores, qui & magni ſunt, & à probis viris exhibentur, mediocriter quidem lætabitur, vtpote ſibi accommodatos, vel etiã minores, quàm ſibi conueniat: integræ enim, & abſolutæ virtuti nullus honor tribui dignus poteſt: admittet tamen eos magnanimus à probis uiris, licèt inferiores ſint; propterea quòd non habent illi maiores, quibus afficere ipſum valeant. ſed qui à quibuſlibet è vulgo hominibus, ob paruaſque res exhibentur, eos prorſus contemnet: non enim eſt eis dignus. ſimili modo etiam ignominiam, quip-

pe quæ circa ipſum iure non accidat. Maximè igitur, ſicut dictum eſt, circa honores verſatur magnanimus, nihilo minus * tamen & in diuitijs, & poteſtatibus, & omni tam proſpera, quàm aduerſa fortuna, quomodocunque contigerit moderatè ſe geret: vt neque in proſperis ſucceſſibus lætitia geſtiat, neque in aduerſis rebus triſtitia ſupra modum obruatur. Nam neque circa honorem quaſi maxima res ſit, ita ſe gerit: poteſtates autem, & diuitiæ ob honorem expetendæ ſunt: qui enim ipſas habent, ob eas affici honoribus volunt. cui verò vel honor ipſe paruus eſt, ei cętera quoque ſunt parua. Quapropter magnanimi eſſe etiam contemptores videntur. Quin etiam fortunæ proſperitates videntur conferre ad magnanimitatem: qui enim nobiles ſunt, & diuites, & in poteſtate conſtituti, honore digni habentur: in excellentia enim quadam ſunt. omne autem, quod bono aliquo excellit, eſt honorabilius. propterea huiuſmodi res magis reddere magnanimos homines conſueuerunt: nanque à quibuſdam honorantur. ſed re vera ſolus bonus honorandus eſt. cui tamen vtraque inſunt, is magis habetur dignus, qui honore afficiatur. Qui autem ſine virtute huiuſmodi bona poſſident: neque meritò magnis honoribus dignos ſe eſſe arbitrantur, neque rectè magnanimi dicuntur: quippe cum hæc abſque integra atque abſoluta virtute eſſe non poſſint: ſed contemptores, contumelioſi, atque huiuſmodi vitijs prædіti efficiuntur. non facile enim fit, vt ſine virtute conſonè, ac moderatè proſperos rerum ſucceſſus quiſpiam ferat. dum igitur hi ferre proſperam fortunam nequeunt,

queunt, putantq́ue ſe alios excellere, omnes alios deſpiciunt: ipſi verò agunt quotcunque forte inciderit: imitantur enim magnanimum, licèt ei ſimiles minimè ſint. atque id faciunt in quibus poſſunt: quæ enim ex virtute ſunt, ea non agunt, ſed contemnunt alios. At magnanimus iure, ac merito contemnit: nam verè opinatur: plerique alij autem ita, vt fortè incidit. Neque verò * aut paruipericlitans, aut frequenti * periclitans, propterea quòd pauca ſunt, quæ magnifaciat: ſed magnipericlitans eſt. & cùm periclitatu, vitæ ſuæ non parcit, quaſi dignum omnino non ſit ei viuere. Talisque * eſt, vt afficiat * beneficijs alios, ipſe affici erubeſcat: excellentis enim illud eſt: hoc eius, qui excellitur. eſtq́ue eiuſmodi, vt plura retribuat. ita enim fiet, vt qui prior contulerit beneficium, inſuper debeat, beneficiumq́ue accepiſſe videatur. Meminiſſe * præterea eorum videntur, quibus benignè fecerint: eorum autem à quibus acceperint minimè: qnippe cùm is, qui acceperit, minor ſit eo, qui beneficium contulerit: ipſi autem velint eſſe ſuperiores: vnde etiam illa iucundè, hæc iniucundè audire conſueuerunt. Atque iccirco ne- * que Thetis beneficia loci dicitur commemorare: neque Lacedæmonij ad Athenienſes: ſed tantummodo ea, quibus fuerant affecti. Magnanimi * quoque eſt à nemine quippiam, aut vix * tandem petere, ſed promptè alijs miniſtrare: præſtareq́ue ſe apud eos, qui in dignitate ſunt, præclaraq́ue fortuna vtuntur, magnum: apud mediocris ſortis homines mediocrem: eò quòd illos ſuperare difficile, atque egregium, hos facile eſt. & inter illos gloriari eſt à generoſo animo minimè alienum, inter humiles verò in-

H 4 uidioſum:

ſtudioſum: quemadmodum inter imbecillos viribus non contendere. Neque * ad honoratas res accedere, aut vbi alij principatum obtinent: ocioſumque eſſe, ac cunctatorem, niſi vbi magnus aliquis honor, magnumque opus eſt: paucasque res agendas; ſed magnas eas, ac celebres aggredi. Neceſſe etiam * eſt, vt apertè tam odium quàm amorem præ ſe ferat: latere enim velle, timentis hominis eſt. Maioremque * curā veritatis, quàm opinionis habeat: dicatque * & agat omnia apertè: id enim eſt contemptoris, ideo liberior in loquendo eſt: eſt enim etiam eius, qui liberior in loquendo ſit. vnde eſt & contemptor, & verax, niſi vbi per diſſimulationem loquitur. diſſimulatione autem vtitur ad multitudinem. Magnanimi * quoq; proprium id eſt, vt viuere ad alterius arbitrium non poſſit, niſi ad amici: eſt enim ſeruile. vnde etiam omnes adulatores famularij: & humiles homines adulatores ſunt. Adde quòd * neque eſt admirator. nihil enim magnum ipſi eſt, neque * iniuriarum memor: quippe cùm magnanimi non ſit meminiſſe, & præſertim malorum, ſed ea potius deſpicere. Neque * hominiloquus: neque enim aut de ſe, aut de altero quippiam dicet. neque vt vel ipſe laudetur, vel alij vituperentur, curat. ſed neque eſt laudator: atque iccirco fit, vt neque maledicus, ne in inimicos quidem, niſi ob contumeliam ſit. De neceſſarijs * item, aut paruis minimè eſt querulus, aut precanundus; ita enim ſe gerere eius hominis eſt, qui circa hæc ſtudeat. eiuſmodi * præterea eſt, vt honeſta potius, & infructuoſa, quàm fructuoſa, & vilia acquirat, & poſſideat: eſt enim eius, qui ex ſe ſufficiat. Quin etiam & motus ipſe magnanimi

nimi

nimi eſſe tardus videtur, & vox grauis, & loquutio ſtabilis: nam neque qui circa pauca ſtudet, eſt feſtinabundus: neque qui nihil magnum exiſtimat, contentus, & vehemens. acuta autem vox, & celeritas ex his efficitur. Ac talis quidem magnanimus eſt. Qui autem * deficit, * puſillanimus: qui excedit, inflatus eſt. ſed neque hi tamen mali, non enim malefici ſunt: ſed eſſe peccantes videntur. puſillanimus enim, cum bonis dignus ſit, ſeipſum ijs ipſis priuat, quibus eſt dignus: videturque prauum quoddam in eo habere, quòd & bonis dignum ſe non eſſe exiſtimat, & ſeipſum etiam ignorat. alioqui cùm bona ſint, quibus eſt dignus, ea proculdubio appeteret. Non tamen huiuſmodi homines ſtolidi, ſed eſſe intelligentes potius videntur: taliſque opinio peiores etiam ipſos reddit. ſinguli enim ea, quæ dignitati ſuæ conueniunt, appetere conſueuerunt. adde quòd & ab honeſtis actionibus, & ſtudijs quaſi ſint indigni, & ab externis quoque bonis ſimili modo abſtinent. At inflati* ſtolidi ſunt, ſeque ipſos ignorant, atque id palam, quaſi enim ſint digni, honorabiles res aggrediuntur, deinde redarguuntur: veſtituque etiam, & habitu, atque huiuſcemodi rebus ornantur: proſperaſque fortunas ſuas eſſe manifeſtas volunt: de ipſiſque prædicant, quaſi ob eas honores ſint conſequuturi. Magnanimitati autem puſillanimitas magis eſt oppoſita, quàm inflatio: quippe quæ & magis contingat, & peior ſit. Magnanimitas igitur circa honorem magnum, ſicut dictum eſt, verſatur. *

Argu-

Argumentum,& diſtributio cap.4.

Secundam virtutem aggreditur circa honores paruos, vel mediocres, quæ nomine caret: attamen eſt mediocritas, ſiue modeſtia, & habitus medius inter extrema illa, quorum alterum ambitio dicitur, alterum honoris contemptio. Diſtribuitur caput in tres partes. prima eſt propoſitio hæc [Circa honorem] Secunda eſt narratio rei propoſitæ, quæ ibi [Quemadmodũ autem] Tertia tractat de medio, atque extremis circa honores paruos, vel mediocres. vnde inquit [Quia verò nomine vacat]

* CIrca * honorem autem eſſe quædam alia virtus etiam videtur, vt ſuperius diximus, quæ magnanimitati ita reſpondet, vt magnificẽtiæ liberalitas: illæ enim vtræque ſicut à magnis abſtinent, ſic in mediocribus, & paruis nos vt oportet, afficiunt, ac diſponunt. Quemadmodũ autem in datione, & acceptione pecuniarum & mediocritas eſt, & exceſſus & defectus: ita quoque in honoris appetitione licet, & magis quàm oportet & minus, & vnde oportet, & vt oportet, vnumquenq; ſe gerere: nam & ambitioſum vituperamus: quippe qui & magis, quàm oportet, & vnde non oportet, honorem affectet: & inambitioſum: eò quòd ne ob honeſta quidem facta honore affici velit. Interdum tamen fit, vt vel ambitioſum quaſi virilem & elegantem: vel inambitioſum quaſi modeſtum, & temperantem laude proſequamur, vt ſuperioribus in libris dictum iam eſt. Perſpicuum autem eſt, cùm pluribus modis talis cuiuſdam rei ſtudioſus, & cupidus aliquis dicatur, non ſemper nos ad idem

honoris

honoris cupidum, id eſt ambitioſum referre: ſed cùm laudamus, ad id quòd magis, quàm pleriq; è vulgo: cùm vituperemus ad id, quod magis quàm oporteat, honores ipſos appetat. Quia verò * nomine vacat mediocritas: fit, vnde ea quaſi deſerta ſede extrema decertent. Verùm in quibus eſt exceſſus, & defectus, ibidem quoque eſſe medium neceſſe eſt. appetunt autem honores & magis, & minus: ergo etiam vt oportet. Laudatur igitur hic habitus, quæ eſt circa honorem nomine vacans mediocritas: quæ ſanè ſi ambitioni comparetur, inambitioſitas: ſi inambitioſitati, ambitioſitas: ſi vtriſque, vtraque eſſe quodammodo videtur. Id quod etiam circa alias virtutes eſt. Extremi autem hic videntur inter ſe opponi, propterea quòd medium nullum nomen ſortitum eſt. *

TRACTATVS Tertius.

Expoſitis virtutibus, quæ ſunt circa bona externa, ad virtutem ſe confert Ariſt. eam, quæ mala externa reſpicere videtur. Hæc eſt manſuetudo, quæ circa iram verſatur. Hæc pars vnum tantum habet caput, quod quintum eſt.

Argumentum, & diſtrib. cap. 5.

Hoc caput in ſex digeritur partes. prima ait manſuetudinem verſari circa iram, tãquam propriam materiam, atque iram eſſe affectum, iracundiam verò habitum excedentem circa hunc affectum. itaq; legitur [Iam verò manſuetudo] Secunda tractat de ipſa mediocritate,

diocritate, vt ſiquis iraſcitur pro quibus oportet, & vt oportet, & quando, laudantur. quod hoc loco patet [Qui igitur ob quæ.] Tertia tradit manſuetudinis defectum, & inquit [At defectus] Quarta continet exceſſum circa iram, & dicitur iracundia; cuius ſunt tres ſpecies, eaque eſt [Exceſſus verò] De prima ſpecie ſic [ſupra modum autem] de ſecunda hæc [Acerbi verò] de tertia ibi [Infeſtor autem] Quinta pars comparat extrema inter ſe, & ad medium, & aſſerit exceſſum magis, quàm defectum opponi manſuetudini. Idcirco habet [At verò manſuetudini] Sexta pars aperit non facilè deſcribi poſſe præciſè, & ad vnguē quando, & pro quibus, & quouſq; ſit creſcendū. ideo legitur [Quod autem tum in ſuperioribus.]

* IAm verò * manſuetudo circa iram mediocritas eſt. nam cum nomine hac in re careat medium, & ferè etiam extrema, ad medium manſuetudinem ipſam referimus: licèt ad defectũ, qui nomen non habet, declinare magis videatur. at exceſſus iracundia quædam dici poteſt: nam affectus eſt ira, quam quæ efficiunt, ſunt multa & diuerſa. Quæ igitur ob quæ oportet, & quibus oportet, iraſcitur, adde etiam quo modo, & quando, & quouſque debet, laudatur: eſſeque is manſuetus poteſt: quippe cum manſuetudo ipſa laude afficiatur. Manſuetus enim ille eſt, qui perturbatione vacat, & ab affectu minimè ducitur; ſed quemadmodum ratio ipſa ſtatuerit, ita & ob id, & tam diu ſuccenſet: peccareque potius videtur in defectu: quippe qui non ad vltionem, ſed ad veniam dandam promptior * ſit. At * defectus, ſiue iræ vacuitas quædã ſit, ſiue quippiã aliud vituperantur: nã qui & ob quę oportet, & ſicut oportet, & quando, & in quos

opor-

oportet, non iraſcuntur; hi profectò eſſe ſtolidi videntur: qui enim non iraſcitur, neque videtur ſentire, neque dolere affici, neque eſſe idoneus ad vlciſcendum. At tolerare ſi laceſſeris, patique vt tui contumelia afficiantur; ſeruile profectò eſt. Exceſſus * verò ſecundum omnes quidem * modos fit: nam & in quos non oportet, & ob quæ non oportet, & magis item, & citius, & diutius, quàm oportet, exiſtit: non tamen ita, vt vniuerſa eidem inſint: non enim id poteſt: nam malum etiam ſeipſum perdit: & ſi integrum ſit; intolerabile euadit. Iracundi igitur citò quidem iraſcuntur, & quibus non debent, & ob quæ non debent, & magis quàm oportet: ſed, quod optimum in ſe habent, citò etiam deſiſtunt. hoc autem ipſis propterea euenit, quia iram minimè continent, ſed reddunt. vnde ob celeritatem manifeſti ſunt, deinde ceſſant. ſupra * modum au- * tem celeres ſunt, & ad omnes res & quacunque de cauſa iracundi, ij qui ſunt excandeſcentes & ſummè biliosi. vnde nomen etiam habent. Acerbi verò * difficulter reconciliantur, & longo tẽ- * pore iraſcuntur: continent enim iram, & non niſi vbi reddiderint, ceſſant: nam vltio his iram ſedat, dum voluptatem loco doloris inducit. quod quoſque non euenit, grauatum animum habent. quia verò id non eſt manifeſtum; neque ſuaſione apud eos vtitur quiſpiam: & ipſi ſecum iram concoquere non niſi mora quadam temporis poſſunt. ſuntque huiuſmodi homines tum ſibi ipſi moleſtiſſimi, tum ijs qui maxime ipſis ſunt amici. Infeſtos * autem eos dicimus, * qui & ob quæ non debent, & magis item quàm debent, & diutius ſuccenſent: & placari ſine vltione vel etiam punitione non poſſunt. At

verò

* verò * manſuetudini exceſſum magis opponimus. quippe cum & magis fiat: humanum enim magis eſt vindictam ſumere: & ad conuictum hominum infeſti etiam peiores ſint. Quod autem * tum in ſuperioribus etiã libris diximus, tum ex ijs, quæ dicuntur, ſatis conſtat, quomodo, quibus, ob quæ, quanto tempore iraſcendũ ſit, quouſque item aliquis progrediens, vel rectè facturus ſit, vel peccaturus, non eſt facilè definire: qui enim paululum tranſgreditur, non vituperatur, ſiue ad nimium, ſiue ad parum deflexerit: imò interdum & eos qui deficiunt, laudamus, manſuetoſq; appellamus, & eos qui infeſti ſunt, tanquam ad imperandum idoneos, viriles nuncupare conſueuimus. Quantum igitur, & quomodo quiſpiam tranſgreſſus ſit vituperandus, ſtatui ratione non facile poteſt: in particularibus enim & ſenſu iudicium eſt. Veruntamẽ illud ſatis perſpicuum eſt, ſicut medium habitum, quo efficitur, vt & quibus oportet, iraſcamur, & ob quæ, & quomodo oportet, & ſecundum cętera omnia huiuſmodi, eſſe laudandum: ita exceſſum & defectum, ſi parum quidem peccant, parum: ſi paulò amplius, magis: ſi multum, vehementer eſſe vituperandos: ex quo efficitur, vt medium habitum conſectandum eſſe manifeſtum ſit. Atque hæc de habitibus, qui circa iram exiſtunt, dicta ſufficiant.

TRACTATVS Quartus.

Hæc pars explanat virtutes circa humanos actus, ſiue actiones, & communem hominum conſuetudinem,

nem, ex quibus voluptas, aut dolor proficiſcitur. continet autem tria capita, quæ ſunt ſextum, ſeptimum, & octauum.

Primum horum tractat de ea virtute, quam per ſimilitudinem vocat comitatem.

Secundum de veritate agit.

Tertium diſputat de facetudine.

Argumentum, & diſtributio cap.6.

Caput hoc differit de affabilitate, ſiue comitate, ac de vitijs oppoſitis. Diuiditur in tres partes. In prima oſtendit Ariſt. circa eas voluptates, & dolores, qui proueniunt in ſermonum, ac factorum communicatione inueniri medium, & extrema. Et propterea inquit [At in congreſſionibus] In ſecunda ait nomen huiuſce medij ad amicitiæ ſimilitudinem accedere: ſed ab amicitia differre: quia nec medium non eſt cũ affectu, & amore: ſed illa eſt. itaque ſcribit [Nomen tamen] In tertia quaſdã deſcribit proprietates huic habitui competentes. prima [vbique tamen] Secunda [ſpectans autem] tertia [videtur enim] quarta [diuerſo autem modo] quinta [collætificare quidem] In tertia recenſet vitia oppoſita, quæ ſunt aſſentatio, adulatio, & moroſitas, de quibus ſic [Qui autem obſequitur]

AT in * congreſſionibus quoque, & conuictu, ſermonumque, & negociorum communitate eſſe alij placidi, & obſequioſi videntur, qui omnia in gratiam laudant, nulloq; in re aduerſantur: ſed minimè moleſtos exiſtimant ſe eſſe oportere ijs, quibus cum habent conſuetudinem. alij econtrario in omnibus aduerſantur, nullamq; ſibi habendam rationem putant, ne

ne moleſti ſint: qui moroſi & litigioſi nuncupatur. Verùm ſicut hos vtroſque habitus eſſe vituperabiles: ita medium eſſe laudabilem conſtat. quo videlicet efficitur, vt vnuſquiſque & quæ oportet, & ſicut oportet, vel admittat, vel grauatè ferat. Nomen * tamen huic medio nullum impoſitum eſt: ſed amicitiæ maximè ſimilis videtur: talis enim eſt, qui habitu hoc medio eſt præditus, qualem modeſtum ac probum amicum eſſe volumus: ſi id videlicet aſſumpſerit, vt diligat: nam ab amicitia in eo differt, quòd eſt ſine affectu diligendi eos, quibuſcum verſatur: non enim quia vel amat, vel odit, ſuſcipit ſingula vt debet, ſed quia eſt talis: qui, pe cùm idē facturus ſit tam apud notos, quàm ignotos: tam apud familiares, quàm eos quibus cum nulla familiaritas interceſſerit. vbique tamen * prout ſingulis conueniet: non enim perinde familiares atque externos, aut ſtudio proſequi, aut dolore afficere nos conuenit. In vniuerſum igitur dictum eſt in congreſſionibus hunc vt oportet, ſe eſſe geſturum. ſpectans * autem ad honeſtatem, & vtilitatem id attendet, vt dolorem non afferat, vel collætificet, & obſequatur * Videtur enim circa voluptates, doloreſque eos verſari, qui in congreſſionibus exiſtunt: in quibus ſi vel non honeſtum ipſi fuerit, vel damnoſum etiam obſequi id minimè faciet, ſed grauatè ſe geret, potiusq; eſſe moleſtus volet. ſi item obſequium facienti, aut dedecus, atque id non paruum, aut damnum, aduerſario autem dolorem paruum allatura ſit, non admittet, ſed ægrè feret, ac repudiabit. diuerſo autem modo cum ijs, qui in dignitate conſtituti ſunt, & priuatis, cum magis item, & minus familiaribus, cęteriſque diuerſi-

inter

inter ſe generis hominibus congreſſiones faciet: ſingulisque id quod decet, attribuet. ac * collætificare quidem per ſe eliget, cauebitque contriſtare. ſed euenientia tamen ipſa ſi maiora fuerint, honeſtatem inquam, & vtilitatem conſequetur: voluptatisque cauſa magnæ, quæ poſteà ſubſequutura, ſit paruum dolorem afferre non verebitur. Ac medius quidem talis eſt, nomenq; nō habet. Qui autem * obſequitur, ſi nulla alia de cauſa id facit, niſi vt iucundus ſit, placidus eſt & obſequioſus: ſi vt emolumentum aliquod adipiſcatur, atque id vel pecunijs, vel ijs rebus, quæ pecunijs comparantur, adulator. at eum qui omnia moleſtè accipit, eſſe moroſum, & litigioſum iam diximus. quia verò medium caret nomine, inter ſeſe extrema ipſa opponi videntur.

Argumentum, & diſtrib. cap. 7.

De mediocritate, quæ in conuictu, vitaque ſocietate conſiſtit, nonnulla Ariſt. dicit. Hæc quidem veritas dicitur, quæ locum tenet inter duo extrema, arrogantiam, ſcilicet & diſſimulationē. Caput in quatuor partitur ſectiones. in prima proponit ſubiectum veritatis, & extremorum, ac probat commodum fore de his perſequi. Itaque ſcribit [Circa eadem ferè] In ſecunda parte quid ſit medium circa hanc materiam, & quid extrema, & quæ pertinent ad vtraque, aperit dicens [Arrogans quidem] In tertia deſcribit mediocritatem, & quid ad eam maximè pertineat, & ad veracem. & eſt [Sed de vtriſque his] In quarta leguntur vitia huic mediocritati oppoſita, atque arrogantem tripliciter dici, & in quo arrogantia conſiſtat. & hæc [Qui autem maiora quàm] deinde alterum extremum, ideſt defectum comparat cum exceſ-

ſu, & duobus modis fieri. defectum obſeruat ibi [At * *diſsimulatores.*]

* Circa eadem * ferè etiam arrogantię mediocritas verſatur: quæ quidem etiam ipſa nomen non habet. non ab re autem erit, vt de his quoque diſſeramus. nam & ſingula pertractando melius quæ ad mores ſpectant, percipere poterimus: & virtutes eſſe mediocritates tunc demum credemus, vbi in omnibus id ita ſe habere perſpexerimus. In conuiuendo igitur qui cum voluptate, & dolore congreſſiones faciunt, dicti iam ſunt. nunc de veracibus, & mentientibus, atque id tam verbis, quàm actionibus, & fictione * dicendum eſt. Arrogans * quidem eſt is, qui illuſtria quædam, vel quæ non habet, vel maiora quàm habeat, fingit, ac ſibi vendicat. diſſimulator contrà, qui quæ ſibi inſunt vel negat, vel diminuit. At medius cùm ſit ipſe ille qui eſt, & tã vita, quàm verbis verax, ea ipſa planè quæ ſibi inſunt, neque maiora, neque minora eſſe confitetur. Atque horum vnumquodque poteſt, & alicuius, & nullius rei cauſa fieri. qualis autem vnuſquiſque eſt, talis etiam, niſi alicuius rei cauſa faciat, & agit, & dicit: necnon ita vitam quoque ſuam omne inſtituit. ac per ſe quidem mendacium prauum eſt, & vituperatione dignum, verum honeſtum, & laudabile. iccirco fit, vt verax ipſe qui eſt medius, laudem mereatur: mentientes autem vituperio afficiendi ſint: vtriq; illi quidem, ſed magis tamen arrogãs. Sed de vtriſ* que * his iam dicamus: ac prius de veraci. non enim de eo intelligi volumus, qui in pactionibus verum dicit, atque ijs, quæ ad iniuſtitiã vel iuſtitiam ſpectant: id enim eſt alterius virtutis: ſed

de eo,

de eo, qui licèt nihil huiuſmodi interſit, & vita & verbis propterea verum dicit, quia talis ex habitu eſt, qui ſanè, cum ſit huiuſmodi, merito eſſe probus videtur. qui enim veritatis eſt ſtudioſus, & vbi nihil refert, verum dicit: multo magis vbi refert, id faciet. vbi enim turpe eſt mendacium; cauebit profectò quod per ſe etiam euitabat: Talis autem eſt laudabilis: licet magis ad id declinet, quod vero minus eſt: nam quia inuidioſæ ſunt nimiæ excellentiæ, id eſſe moderatius videtur, atque aptius. Qui autem * maiora, quàm habeat, fingit, ſi id nullius rei cauſa facit; prauo quidem ſimilis eſt: alioqui enim minimè gauderet mendacio: vanus tamē potius videtur, quàm malus. Sin alicuius cauſa, aut gloriæ, & honoris: atque is non admodum eſt vituperabilis, ſicut arrogans: aut argenti, eorumque, quæ ad argentum pertinent, qui deformior eſt. At arrogans non in poteſtate, ſed in electione conſiſtit: ex habitu enim & quia eſt talis, arrogans eſt. Quemadmodum etiam mendax, alter eſt, qui mendacio ipſo gaudet: alter, qui vel gloriam, vel lucrū appetit. Qui igitur gloriæ cauſa arroganter ſe gerunt, eiuſmodi res ſimulant, ob quas laudari, feliceſque prædicari homines cōſueuerunt: qui lucri, eas quarum fruitione alij oblectantur: quæq; etiam ſi non adſint, latere facilè poſſunt: vt medicum eſſe, aut vatem, aut ſapientem, atq; iccirco plerique huiuſmodi res ſibi fingunt atq; arrogant: quippe cùm in ipſi ea ſint; quæ diximus. At * diſſimulatores minùs quàm ſit dicentes, moribus eſſe elegantiores videntur. apparet enim eos non quæſtus gratia id facere; ſed vt euitent importunitatē, ac faſtum. atq; hi quoq; maximè illuſtria, & clara ſolent recuſare: quem *

admodum etiam Socrates faciebat. Qui autem parua, & manifeſta diſſimulant, verſutè delicati dicuntur, & contemnendi ſunt. Adde, quòd hæc arrogantia interdum videtur: vt Lacedæmoniorum veſtitus: nam tam exceſſus, quàm nimius defectus ad arrogantiam ſpectat. qui verò moderatè diſſimulationem vtuntur, eaque diſſimulant, quæ non nimis ſunt aperta, eaque ante oculos poſita, elegantes videntur. Ac veraci quidem arrogans magis opponitur: peior enim eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Cum in hac vita ioco ſeſe recreent homines, in hoc capite de facetudine, ſiue ioco, ſiue comitate, ſiue de ridiculis diſſerit Ariſt. atque de extremis. Diuiditur autem in tres partes. In prima affirmat in facetudine eſſe poſſe virtutem, & vitia oppoſita, dum ſcribit [Cum autem in vita] In ſecunda parte exponit medium, & vitia, & ait excedentes in ridiculis ſcurras dici: deficientes ruſticos, & duros: medium tenentes vrbanos, atque hæc ſic aſſerit, & comprobat ibi [Qui igitur ridiculis] In tertia quid ad ſingulos horum habitus pertineat, hoc eſt, ad vrbanum, ſcurram, & ruſticum, his verbis declarat [Huic autem medio.]

* CVm autem in * vita requies etiam quędam ſit, in qua homines ioco vtantur: videtur etiam hic eſſe congreſſio quædam moderata & dicendi ea quæ oportet, & vt oportet, & audiendi. differentia quoque in eo erit, vt & inter tales quoſdam dicamus, & tales audiamus. Circa quæ exceſſum etiam eſſe medij, & defectum perſpi-

perſpicuum eſt. Qui igitur * ridiculus excedũt, * ſcurræ eſſe, atque importuni videntur: qui ridicula penitus affectant, adeo vt ſtudeant potius riſum mouere, quàm honeſtè loqui, doloreque eum non afficere quem cauillantur. Qui autem neque ipſi quicquam ridiculi dicunt, neq; alios dicent, ei æquo animo patiuntur, ruſtici, & duri ſunt. At qui aptè, ac moderatè iocantur, faceti, ac verſatiles dicuntur, quaſi ad verſionem apti: morum enim huiuſcemodi eſſe videntur motiones: atque vt corpora, ita etiam mores ex motionibus iudicantur. Quoniam verò ridiculum admodum redundat, & plerique ſunt, qui iocis delectãtur, & cauillis magis, quàm deceat: effectum eſt, vt ſcurræ quaſi elegãtes faceti nuncupentur: quos tamen differre ab elegantibus, ac non parum quidem ex ijs, quæ diximus, manifeſtum eſt. Huic autem * medio habitui con- * gruit etiam vrbanitas, ſeu dexteritas. vrbani verò eſt, ac dexteri hominis talia dicere, & audire, qualia probo, atque ingenuo conueniunt. Quædam enim ſunt, quæ & ioco dicere, & audire talem hominem decet: & ingenui hominis iocus a ſeruilis, & item eruditi ab ineruditi ioco diſtat. Id quod ex comœdijs veteribus, & nouis licet vnicuique perſpicere: illis enim verborum obſcœnitas, his obſcœnitatis ſuſpitio tantùm riſum faciebat. Hæc autem in honeſtate non paruam habent differentiam. Vtrum igitur ea re definiendus eſt aptus cauillator, quod ea dicat, quæ ingenuum hominem decet, an quòd moleſtia non afficiat audientem, aut etiam oblectetur? An hoc quoque nullam certam definitionem admittit: aliud enim alij & odioſum, & iucundum eſſe conſueuit: quocirca

talia etiam audiet: nam quæ quiſque audire patitur, eadem quoque facere videtur: ſed non omnia faciet: cauillum enitu conuicium quoddam eſt. legum latores autem, cùm nonnulla conuicia prohibeant, debeant fortaſſe cauilla etiam vetare. Elegans igitur, & ingenuus quaſi ſibi ipſe lex ſit, ita ſe geret. ac talis quidem medius eſt, ſiue vrbanus, & dexter, ſiue facetus appellandus ſit. Scurra autem cùm ſuperetur ridiculis, neque ſibi, neque alijs parcit, modò riſum moueat: eaque dicit, quorum nihil elegans diceret, nonnulla autem ne audiret quidem. At ruſticus eſt ad huiuſcemodi conſuetudines ineptus: cùm enim nihil ipſe conſerat; omnia ægrè accipit. Ac requies ſanè & locus in vita eſſe neceſſaria videntur. Tres igitur hæ, quas diximus mediocritates, in vita ſunt: quæ in verborum omnes, actionumque quarundam communitate verſantur: in quibus illud intereſt, quòd vna circa veritatem, reliquæ circa iucunditatem conſiſtunt: ex ijs verò quæ circa voluptatē ſunt, altera in iocis, altera in reliquis vitæ congreſſionibus locum habet.

TRACTATVS Quintus.

Argumentum, & diſtrib. cap. 9.

Hæc pars vnum tenet caput, in quo de verecundia agitur. tres habet partes. In prima ſentit Ariſt. verecundiam non eſſe virtutem, ac duabus confirmat rationibus. Sententia eſt [De verecundia autem] primæ ratio eſt [affectus enim] Secunda [Rubeſcunt] In ſecunda

cunda parte dicit verecundiam ætati iuuenili conuenire tantum, & probat. dicit igitur [At non omni ætati] ratio prima eſt [nam qui] Secunda [Seniorem] obiectiones tres ſoluit, primam ſic [Quòd ſi alia ſunt] Secundam [Quare minimè] tertiam [Si verò impudentia] In tertia parte ait, cum verecundia non ſit virtus, ſed affectus laudabilis, & continentia quoq; vnde mirum non eſt, ſi laudabilis ſit. Ideo ſcribit [ſed neque continentia.]

De verecundia * autem quaſi de virtute aliqua dicendum non eſt: affectus * enim magis eſſe, quàm habitus videtur: quippe quæ timor quidam infamiæ eſſe definiatur, exiſtatq́; non ſecus, ac timor, qui circa res terribiles accidit. Rubeſcūt * ſiquidem qui pudore afficiuntur: * qui mortē timent, pallent: vt corporalia vtraque eſſe videantur: id quod affectionis magis, quàm habitus eſt. At non * omni ætati affectus hic cō * uenit, ſed iuuenili tantùm: nam * qui ea ſunt * ætate, oportere eſſe verecundos exiſtimamus: propterea quòd, cùm ex perturbatione viuāt, ob idque in multis peccent; à verecundia peccare prohibentur. ac iuuenes quidem, qui verecundi ſunt, laudamus. ſeniorem * quòd ſit pudibun- * dus, laudauerit nemo: nihil enim eum quicquam agere debere cenſemus, in quo pudor conſiſtat: nam pudor probi viri eſſe nullo pacto poteſt: cùm ob malas res exoriatur: neque enim agen- * dæ res eiuſmodi ſunt. Quòd ſi * alia ſunt re vera turpia, alia opinione, nihil refert: neutra enim * agi debent. Quare * minime eſt erubeſcēdum: praui nanque hominis eſt, eſſe eiuſmodi, vt turpe aliquid agat, ita verò eſſe affectum, vt ſi turpe quid egeris erubeſcas. ac propterea probum

te eſſe exiſtimare, abſurdum planè eſt: nam ex ijs, quæ ſponte agimus, verecundia exiſtit: probus autem vir ſponte nunquam malè aget. Quo circa verecundia ex conditione probata res eſt: ſi enim ageret, erubeſceret: at hoc circa virtutes minimè contingit. ſi verò * impudentia malum eſt, & cùm quis turpia agere non verecundatur; nihilo magis bonum eſt exiſtimandum, cùm quis turpia agendo erubeſcit. Sed * neque continentia, virtus eſt, ſed quoddam aliud miſtum, de qua poſterius pertractabimus. Nunc de iuſtitia dicamus.

ARISTOTELIS
MORALIVM
Nicomachiorum

LIBER QVINTVS.

SVMMA LIBRI.

De iuſtitia, quæ omnium eſt præclariſſima virtus, & cognitu difficillima, hoc tempore tractat Ariſt. ac itidem de iniuſtitia, de iure, & iniuria, ac ſpeciebus, de æquitate, & æquo. Diſtributio huius libri tripartita eſt. prima amplectitur iuſtitiam propriam: ſecunda æquum, & bonum: tertia iuſtitiam non propriam. Prima pars duos detinet tractatus, & duæ aliæ duos. itaque quatuor ſunt tractatus.

TRACTATVS
Quartus.

Tractatus primus quinque complectitur capita. Primum agit de iuſtitia in genere, atque eam in legalem, ſiue legitimam, & particularem diſtribuit.

Secun-

Secundum exponit particularem iuſtitiam, eam definit, ac in duas diuidit ſpecies, ſcilicet in commutatiuam, & diſtributiuam.

Tertium explicat quo pacto medium ſit accipiendum in iuſtitia diſtributiua.

Quintum confutat errorem de iuſtitia, & opinionem Pythagoricorum refellit.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

Hoc caput quadripartitum eſt: nam, cum Ariſt. diſputet in genere de iuſtitia, & iniuſtitia; primum proponit ſic [De iuſtitia, & iniuſtitia conſiderandum eſt] ſiquidem proponat primum circa quas actiones ea verſetur: deinde qualis mediocritas ſit: poſtea inter quæ ſit tanquam inter extrema ipſum iuſtum, vt medium. Et hæc eſt prima pars. In ſecunda deſcribit iuſtitiam, & iniuſtitiam ſecundum communem hominum ſententiam, atq; deſcriptiones probat. Deſcribit dicens [Videmus igitur omnes] probat: [Neque enim] In tertia parte diuidit iuſtitiam, & iniuſtitiam in partes ſubiectiuas, & inquit [Sequimur autem plerunque] In quarta exponit iuſtitiam, quæ dicitur tota virtus, & legalis ſiue legitima. & hæc [Quoniam autem illegitimus]

* DE iuſtitia * & iniuſtitia conſiderandum eſt, circa quales actiones verſentur, qualis itē ſit mediocritas iuſtitiæ: & ius etiam quorum ſit mediū. Hæc autem cōſideratio eadem docendi via progrediatur, qua vſi in ſuperioribus etiā fuimus. * Videmus * igitur omnes eiuſmodi habitū appellare iuſtitiam ſolere, ex quo

ad

ad agendas res iuſtas homines idonei efficiuntur: ex quo item iuſtè agunt, voluntq́; iuſta: iniuſtitiam quoque ſimili modo, ex quo iniuſtè agant, & volunt iniuſta. Idcirco etiam à nobis vt in figura hæc ſtatuantur. Neque enim * in ſcientijs, & facultatibus, & in habitibus idem eſt modus: nam facultas, & ſcientia eadem cùm ſit, eſſe contrariorum videtur. habitus autem contrarius contrariorum eſſe nullo modo poteſt, verbi cauſa, ex ſuauitate contraria minimè aguntur: ſed ſalubria tantummodo: quippe cùm ſanè quẽpiã incedere dicamus, cùm ita incedit, vt ſanus. Sæpe quidem contrarius habitus ex contrario, ſæpe item idem habitus ex ſubiectis ſibi rebus agnoſcitur: nam & ſi bona corporis habitudo fuerit nota, mala quoque habitudo innoteſcet: & ex benè habitis corporibus bona habitudo, & ex bona habitudine viciſſim corpora ipſa, quę benè affecta ſunt, fiunt manifeſta: ſi enim bona habitudo carnis denſitas eſt: neceſſe eſt, vt & mala habitudo raritas ſit: & quod bona habitudinè eſt affectum, ſpiſſitudinem in carne efficiat. Sequitur autem plerunque, vt ſi vnum multis modis dicitur, alterum quoque dicatur: vt ſi ius, etiam iniuria. Iuſtitia autem, & iniuſtitia dici pluribus modis videtur: ſed quia proxima ipſarum cognominatio eſt: latet, nec ſicut in ijs, quæ procul diſtant, magis apparet: magna enim in forma differentia eſt, vt clauem æquiuocè dici manifeſtum eſt, & eam quæ collo animalium ſubiacet, & eam qua fores clauduntur. Sed ſumamus quot modis iniuſtus dicatur. Videtur igitur iniuſtus is eſſe, qui & illegitimus, & pluris vſurpator, & iniquus eſt: quare iuſtum quoque eſſe & legitimum, & æquum patebit. Ius ergo etiam

ipſum legitimum, & æquum erit: iniuria contra illegitima, & iniqua. Nam quia iniuſtus etiam eſt pluris vſurpator; circa bona non omnia verſabitur: ſed circa ea tantùm, in quibus fortunæ proſperitas, & aduerſitas conſiſtit, quæ ſemper quidem abſolutè ac ſimpliciter bona ſunt, quibuſdam tamen non ſemper bona euadunt: homines autem ea optant ac perſequuntur. At non opus eſt. optare enim deberent, vt quæ ſimpliciter ſunt bona, ſibijpſis quoque bona eſſent: & eligere ea, quæ ſibijpſis bona ſunt. Quanquam iniuſtus non ſemper plus, ſed ijs quæ ſimpliciter mala ſunt. minus etiam eligit: ſed quia minus de malis eſſe quodammodo bonum videtur, in bonis autem eſt pluris vſurpatio: propterea pluris eſſe vſurpator videtur, eſt item iniquus: hoc enim continet, & commune eſt: necnon illegitimus, hoc eſt legum tranſgreſſio, id eſt iniquitas omnem iniuſtitiam continet: eſtque omni iniuſtitiæ communem. Quoniam * autem illegitimus iniuſtus, legitimus vero iuſtus eſt; omnia legitima eſſe quodammodo iuſta perſpicuum eſt: nam quæ ſunt à legumlatrice facultate definita, ea legitima ſunt: quorum ſingula iuſta eſſe affirmamus: leges autem de omnibus præſcribunt, ea ſpectantes quæ vel communiter omnibus conferunt, vel optimis quibusque, vel principalibus, qui ſcilicet aut virtute, aut tali aliquo modo huiuſmodi fuerint. atque ita vno quidem modo ea iuſti dicimus, quæ felicitatem, eiusque partes ciuili ſocietati & efficiunt, & conſeruant. Quin etiam lex præcipit & id quod fortis viri opus eſt, vt non deſerere ordines, non fugere, non abijcere arma: & id quod eſt temperantis, vt non committere adulterium, non

contu-

contumelioſè ſe gerere: & id quod eſt manſueti. vt non verberare, non maledicere: ſimili modo quoque ſecundum alias virtutes, & vitia alia iubet, alia prohibet: ac recta quidem lex eſt, quæ rectè: mala, quæ tumultuariè poſita eſt, atque hæc quidem iuſtitia virtus perfecta eſt, non abſolutè tamen; ſed ad alterum, vt propterea ſæpe iuſtitia virtutum præſtantiſſima eſſe videatur: & neque heſperus, neque lucifer ſit adeò admirabilis. adde quod in prouerbium dicimus,

Iuſtitia in ſe virtutes complectitur omnes.

Ac perfecta quidem maximè eſt, quia perfectæ virtutis eſt vſus: perfecta autem, quia qui eam habet, non ſolùm ſecum; ſed cum altero etiam virtute vti poteſt. Multi enim ſunt, qui in priuatis rebus virtute vti poſſunt: in cęteris quæ ad alium ſpectant, non poſſunt. vnde rectè illud Biantis dictum videtur. Principatus virum oſtendet, quippe cùm ad alterum iam, & in ſocietate princeps verſetur. Ob id quoque ipſum iuſtitia ſola ex omnibus virtutibus eſſe alienum bonum videtur; quia ad alterum ſpectat: agit enim ea, quæ alteri conducunt, aut principi, aut reipublicæ. Peſſimus igitur eſt, qui & ſecum, & cum alijs prauitate vtitur: optimus autem non qui ſecum, ſed qui cum alijs virtutem exercet: quippe cùm id difficile admodum ſit. Itaque neque hæc iuſtitia pars virtutis, ſed integra virtus eſt: neque huic oppoſita iniuſtitia pars vitij, ſed integra eſt vitioſitas. quid verò virtus, & iuſtitia hæc differat, ex ijs, quæ diximus, iam patet. vtraque enim eadem eſt: eſſe tamen vtrarunque non eſt idem: nam quatenus ad alterum ſpectat, iuſtitia: quatenus talis quidam eſt habitus, virtus ſimpliciter eſt.

Argu-

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Cum Ariſt. ſcripſiſſet iuſtitiam legitimam eſſe aggregatum quoddam ex omnibus virtutibus; nūc quid ſit particularis iuſtitia, quæ eſt ſpecies virtutis ducta à proprijs virtutibus, & à iuſtitia legitima. & quotuplex ſit. Partes quatuor habet hoc caput. In prima aperit aliam eſſe iuſtitiam, quæ eſt pars virtutis atque id ab iniuſtitia oppoſita primò: vt [Quærimus autem] oſtendit ſecundò ſic [Adde quod ſi alius] tertiò his verbis [Præterea alia omnia] In ſecunda parte comparat iuſtitiam legitimam quæ dicitur tota, cū ea, quæ pars dicitur, atque particularis. hac verò comparatio amplectitur eas conuenientiam, ac differentiam. inquit igitur [Quare perſpicuum eſt] In tertia parte patefacit, quem ordinem hæ iuſtitiæ inter ſe habeant, & dicit [Definitum iam fuit] In quarta, iuſtitia legitima omiſſa, loquitur de iuſtitia, quæ particularis eſt, & pars, & in duas digerit ſpecies, diſtributiuam. ſ. & commutatiuam, ſiue commerciorum correctiuam. & hoc [Iuſtitia igitur particularis]

* QVærimus autem * eam, quæ in partes virtutis iuſtitia eſt: eſt enim quædā, vt dicimus. ſimili modo & de iniuſtitia eam quærimus, quæ locum partis obtinet: quæ ꝙ ſit, illud eſt argumentum, quòd qui aliqua alia prauitate operatur, licèt iniuſtè agat; nihil tamen amplius vſurpat, cuiuſmodi exempli cauſa eſt, qui aut abijcit ſcutum ob ignauiam, aut aliquem ob acerbitatem maledictis inſectatur, aut ob auaritiam pecunijs non iuuat. Quando autem plus vſurpat aliquis, ſæpe id nullo ex talibus vitijs, at neque vniuerſis, ſed prauitate tamē quadam agit, cùm

vitu-

vituperetur, atque iniuſtitia. Eſt igitur alia quædam iniuſtitia, quæ tanquam pars eſt integræ illius, & vniuerſalis : item iniuria quædam, quæ in parte conſiſtit illius iniuriæ vniuerſalis, quæ præter legem eſt. Adde, quòd * ſi alius lucrandi * cauſa adulterium committat, pecuniasque accipiat, alius tribuat, damnoque afficiatur ob cupiditatem ; hic intemperans magis eſſe videbitur, quàm pluris vſurpator: ille iniuſtus, & non intemperans, perſpicuum ſcilicet, propterea ꝙ * lucrandi cauſa id facit. Præterea alia * omnia iniuſtè facta ad quandam prauitatem ſemper referuntur: vt ſi adulteratus ſit aliquis ; ad intemperantiã: ſi aſtitem in acie deſeruerit, ad ignauiam: ſi verberauerit; ad iram. at, ſi lucratus eſt quiſpiam, ad nullũ aliud vitium redigi id, quàm ad iniuſtitiam poteſt. Quare perſpicuum eſt eſſe iniuſtitiam quandam ab illa integra, & vniuerſali iniuſtitia diuerſam, quæ locum partis obtineat, atque vniuoca ſit: eò quòd in eodem genere eſt definitio: vtriuſque enim vis in eo conſiſtit, vt ad alterum ſpectent. ſed hæc tamẽ circa honorem, aut pecunias, aut ſalutem, aut ſi cuncta nomine vno poſſent comprehendi, circa ea omnia verſatur, ob voluptatẽ, quæ è lucro conſequitur, illa autem circa vniuerſa, circa quæ etiam probus vir munus ſuum exercet. Eſſe igitur iuſtitias plures, atq; ex his vnam quandam, quæ diuerſa à tota, & integra virtute ſit, iam patet: quæ autem ea ſit, & qualis, ſtatuendum eſt. Definitum iam * fuit iniuſtum id eſſe, quod & il * legitimum, & iniquum eſſet : ius vero, quod & legitimum, & æquum : ex illegitimo verò iniuſtitia prior illa, de qua diximus, exiſtit. At quia iniquum, & illegitimum non eſt idem; ſed diuer

ſa

ſa ita ſunt, vt pars, & totum: omne enim iniquũ eſt illegitimum, non omne autem illegitimum eſt iniquum: & plus omne eſt iniquum; non autem contrà iniquum omne plus eſt: efficitur, vt iniuria quoque, & iniuſtitia non eadem; ſed diuerſa ab illis ſint: atque hæc vt partes, illa vt tota habeãtur: hæc enim iniuſtitia vniuerſæ illius iniuſtitiæ pars eſt, & iuſtitia iuſtitiæ ſimiliter.

Quare etiam de iuſtitia particulari, & particulari iniuſtitia, de iure item, & iniuria dicendum eſt. ea igitur, quæ ex tota virtute cõſtituta eſt iuſtitia; & iniuſtitia, quarum altera totius virtutis, altera totius vitioſitatis vſus ad alterũ eſt: omittatur ius quoque, & iniuria, quæ ex his dẽpendent, quomodo definienda ſint, manifeſtũ eſt. Pleraque enim legitima ea ferè ſunt, quæ ex integra, ac tota virtute præcipiuntur: nam lex ſecundùm vnamquanque virtutem viuere iubet, ſecundùm vnumquodq; vitium prohibet, effectricia autẽ totius virtutis ea ſunt legitima, quæ legibus ad publicam inſtitutionem ſancita ſunt. Quæ verò ad ſingulorum inſtitutionẽ ſpectant, qua abſolutè vir bonus euadit, ciuiſne ſit facultatis, an alterius, poſtea definiemus: non enim idem fortaſſe eſt virum aliquem, & ciuem omnem eſſe bonum. Iuſtitiæ igitur * particularis, iuriſq; eius, quod ad ipſam attinet, vna ſpecies eſt, quæ in diſtributionib. aut honoris, aut pecuniarum, aut cœterarum rerum cõſiſtit, quę diuidi in eos poſſunt, qui eiuſdem ciuitatis particeps ſunt. in his enim euenit, vt alter alterũ iniquam, vel æquam habere portionem queat: altera, quæ in commercijs hominum emendandis verſatur. Cuius duę ſunt partes: nam ex commercijs alia ſunt ſpontanea, alia inuoluntaria.

ſpon-

ſpontanea eiuſmodi ſunt, venditio, emptio, mutuatio, ſponſio, vſura, depoſitio, conductio: atq; hæc ſpontanea ea de cauſa dicuntur; quia principium commerciorum horum ſpontaneum eſt. ex inuoluntarijs autẽ clandeſtina alia ſunt, vt furtum, adulterium, veneficium, lenociniũ, ſeruorum ſeductio, doloſè perpetratum homicidium, falſa teſtificatio: alia violenta, vt flagellatio, vincula, mors, rapina, mutilatio, conuiciatio, contumeliæ illatio.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

De iuſtitia diſtributiua diſputat hoc loco Ariſt. caput duas habet partes. in prima explicat iuſtum diſtributiuum eſſe medium ſecundum aliquam proportionem, vel ſimilitudinem rationis. quòd iuſtum diſtributionum ſit tale medium, probat ſic [Quoniam autem] & probat primò his verbis [Eſt autem æquum in minimis] ſecundò ſic [Hoc autem ex eo ꝙ] In ſecunda parte explicat qualis ſit hæc proportionalitas, et ſimilitudo dicẽs [Ius igitur q̃ddã eſt] aſſerit aũt eã eſſe geometricam ſic [Qualis primi reſpectu.

QVoniam * autem & iniuſtus iniquus, & iniuria iniqua eſt: mediũ quoddam eſſe iniqui perſpicuum eſt: id autem eſt æquum: in quacunque * enim actione eſt plus, & minus, in eadem eſſe æquum neceſſe eſt. ſi igitur iniuria eſt iniqua; ius eſt ęquum: id quod etiam abſq; ratione omnibus manifeſtũ eſt: cùm verò æquum ſit medium; ius quoque procul dubio mediũ quoddam erit. Eſt autem * æquum in minimis duobus. Neceſſe eſt igitur, vt ius & medium, & ęquũ ſit, & ad quoddam, & quibuſdam, & in eo quidem, quòd eſt medium, eſt aliquorum; ea autẽ

ſunt plus & minus;in eo quòd eſt æquum; duorum:in eo vero ꝙ ius,quibuſdam,& ad quoſdã. Itaque neceſſario conſequuntur, vt ius in quatuor minimis verſetur:nam & ij quibus ius aliquod eſt,duo ſunt,& res duæ etiam, in quibus ius ipſum conſiſtit: eademq; & in quibus æqualitas eſt:ſicut enim ſe habent ea in quibus,eodẽ modo etiam illa:nam ſi non ſunt æquales, neq; æqualia habebunt. Inde enim pugnæ, & criminationes oriri conſueuerunt: cum aut æquales non æqualia, aut non æquales æqualia habent, * & potiuntur. Hoc autem * ex eo quod pro dignitate fit, etiam patet. ius enim quod eſt in diſtributionibus, pro dignitate quadam eſſe oportere omnes fatentur. Dignitatem tamen non omnes eſſe eandem aſſerunt; ſed populari ſtatu vtẽtes libertatem: principatum paucorum ſectantes diuitias; & nonnulli nobilitatem, qui in optimatum adminiſtratione degunt, virtutem. Ius * igitur quiddam * eſt,quod in proportione conſiſtit. Quod enim proportione conſtat,id nõ tam vnitario numero, quàm numero in vniuerſum propriũ eſt: nam proportio æqualitas eſt rationũ;in quatuorq; minimis reperitur, diſiunctam ſanè in quatuor conſiſtere perſpicuum eſt: ſed & continentem nihilominus:vno enim hæc per inde ac duobus vtitur, biſq; id accipit, in hunc * modũ: qualis primi * reſpectus eſt ad ſecundũ, talis ſecundi ad tertium: bis enim hic ſecũdùm dictum eſt. Quare ſi ſecundum bis poſitum ſit, quatuor erunt ea quæ conſtant proportione. Eſt autem etiam ius in minimis quatuor, ratioque eadem eſt: quippe cùm diſiuncta ſimili modo inter ſe ea ſint & quibus, & quæ. Sicut igitur primus terminus ſeſe habebit ad ſecundum;ita ter

tius

tius ad quartum:igitur etiam alterna vice, ſicut primus ad tertium, ita ſecundos ad quartum; quare etiam totum ad totum, quod diſtributio binatim copulat: atque, ſi etiam ita compoſita fuerint;iuſtè copulat. Primi igitur termini cùm tertio, & ſecundi cum quarto iugatio ius illud eſt,quod in diſtributione cōſiſtit. Ius autem eſt mediū eius inquam,quod nō præter proportionem eſt. quod enimproportione conſtat,eſt medium:ius autem conſtat. Hanc vero proportionem mathematici geometricam vocant: propterea quòdin geometria euenit, vt eandem totum ad totum rationem habeat, quam habet alterutrum ad alterutrum. Non eſt autem continens hæc proportio: non enim vnus & idem terminus efficitur, & cui & quod. Ius hoc igitur eſt id,quod proportione cōſtat:iniuria id, quod præter proportionem eſt.vnde fit vt alteri plus, alteri minus exhibeatur,id quod & in actionib. ipſis contingit: qui enim iniuria afficit, plus; qui afficitur,minus ex bonis habet. in malis autem contrà: quippe cùm minus malum, ſi ad maius comparetur, boni locum obtineat: minus enim malum magis expetendum eſt,quàm maius: at quod eſt expetendum, eſt bonum: & quod magis, maius. Atque hæc vna iuris ſpecies eſt.

Argumentum,& diſtributio cap.4.

Legitur in hoc quarto capite de iuſtitia commerciorum correctiua,quæ eſt medium ſecundum arithmeticam proportionalitatem, & inter lucrum, & damnum: unde bipartitum eſt caput: ſiquidem in altera parte percipimus huiuſmodi iuſtitiam:ut [Reliqua ve

rò altera] In alterà audimus quo pacto inueniatur medium, quod ſit inter plus, & minus more arithmetico: quemadmodum [Aequum autem medium eſt].

* RElìqua verò * altera iuris eſt emendatiui, quod in commercijs tum ſpontaneis, tum inuoluntarijs fit: diuerſamque à priore ſpeciem habet. Ius enim publicorum bonorum distributiuum ea ſemper fit proportione, quæ dicta ſuperius eſt: nam ſi ex pecunijs publicis facienda ſit diſtributio, eadem ratione fiet, quam habent inter ſe ea, quæ fuerint contributa, iniuriaque item huic iuri oppoſita præter eandem eſt proportionem. Ius verò, quod in cõmercijs eſt, eſt quidem æquum quoddam, & iniuria iniquum: non tamen illa conſtat proportione; ſed arithmetica: nihil enim refert probuſne vir malum, an malus probum ſuo priuarit: neq; probuſne, an improbus adulterium commiſerit: ſed ad ſolam nocumenti differentiam lex ſpectat: perindeque perſonis vtitur, ac ſi æquales ſint, ſi ille iniuria afficiat, hic afficiatur: hic lædat, ille lædatur. Quare iniuriam hanc, cum ſit iniqua, æquare iudex conatur. Nam cùm hic percuſſus eſt, ille percuſſit: hic interfecit, ille autem interijt: affectio, & actio in partes non æquas diuiſa eſt, ſed de lucro detrahens iudex damno redigere ad æqualitatem eas conatur. Dicuntur enim hæc abſolutè loquendo de talibus etiam rebus, licet nonnullis minimè idoneum nomen eſſe videatur; vt lucrum ei, qui percuſſit, damnum ei, qui percuſſus eſt, accommodari poſſit Sed vbi tamen perpeſſio ipſa fuerit menſurata, hoc damnum, illud lucrum vocatur. Quare æquũ pluris, & paucioris medium eſt: lucrum autem, &

item & damnum eſt & plus, & minus, contrario tamen modo: plus enim boni, & minus mali eſt lucrum, contrarium vero, damnum: quorum quidem medium æquum eſt, quod eſſe ius dicimus. Ius igitur emendatiuum lucri, & damni medium eſt: vnde etiam cùm altercantur homines, ad iudicem confugiunt. ad iudicem autẽ ire eſt ire ad ius ipſum: quippe cùm iudex nihil aliud ſit, quàm ius quoddam animatum: & quærunt iudicem medium: & vocant nonnulli mediatores, quaſi ſi medium fuerint conſequuti, ius quoque ipſum ſint conſequuti. Ius igitur medium quoddam eſt: ſi quidem & iudex. iudex autem ad æqualitatem redigit. Et quemadmodum ſi linea in duas inæquales partes diuiſa ſit; illud quo maior pars dimidium excedit, ab ea aufert, & adiungit minori: cum autem totum æqualiter fuerit bipartitum, tum verò ſuum ſe habere inquiunt, cùm æquum quiſque acceperit. Aequum autem * mediũ eſt pluris & paucioris arithmetica proportione: ac propterea appellatur ius δίκαιον, eò quod δίχα, id eſt bifariam diuiſum eſt: quaſi δίχαιον, id eſt bipartitum dixeris: & iudex δικαστὴς, quaſi διχάστης id eſt bipartitor dicitur. Si enim duo ſint æqualia, & ab altero aliquid auferatur, & addatur alteri; id duabus talibus partibus alterum excedet: nam ſi dempta quidem eſſet vna pars ab altero, non adiuncta tamen alteri; vna tantùm parte eiuſmodi excederet. efficietur igitur, vt & id cui eſt adiunctum, vna parte mediũ, & medium vna ſimiliter illud excedat, à quo detractum eſt. Ex hoc ergo cognoſcemus, & quid ab eo detrahendum ſit, qui plus habet: & quid ei qui minus habet, adiungere debeamus. *

id enim, quo medium excedit, minus habenti addendum eſt: id autem quo exceditur, à maximo eſt detrahendum. Sint æquales inter ſe lineæ A A, & B B, & C C: dematurque ab A A pars quædam A E, & addatur ei in qua eſt C C: efficiaturque C D. Quare tota D C C linea excedet E A parte ea, in qua eſt C D: & ea, in qua eſt C F. excedet igitur etiam mediam, id eſt B B parte C D.

```
   3        3
A--|--|--E--|--|--A
         6
B--|--|--|--|--|--B
   3        3        3
C--|--|--F--|--|--C--|--|--D
```

Eſt autem hoc in alijs quoq; artibus: tollerentur enim, niſi & quod facit, & quantum, & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto, & tali afficeretur. Quin etiam nomina hæc damnum & lucrum ex ſpontaneis contractibus videntur emerſiſſe. cum enim quis plus habet, quàm ſuũ erat; lucrum: cùm minus, quàm à principio habuerat; damnum facere dicitur, in vendendo ſcilicet: & emendo, alijsque huiuſmodi, quæ legibus permittuntur. Cùm autem neq; plus, neque minus, ſed ſua cuique per ſe ipſa euaſerint; ſua ipſorum habere dicuntur, neque damnum pati, neque lucrari. Quare ius lucri cuiuſdam, & damni eorum eſt medium, quæ præter ſpontaneum fiunt: cùm æquum quiſque & prius, & poſterius habet.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Recitat Ariſt. ſententiam Pythagoricorum de iuſtitia, eamque reprobat, & docet quomodo iuſtum ſit medium: deinde quòd iuſtum Pythagoreum ſit retaliatio, quæ in correctiua iuſtitia reperitur. poſtea, cum iuſtum ſit medium: declarat quo pacto iuſtitia, quæ eſt habitus ſit mediocritas. Habet autem caput quatuor partes, quarum prima opinionem Pythagoricorum continet his verbis [Videtur autem nonnullis] hanc ſic refellit [Verùm retaliatio] qua reprobata ſecunda pars incipit, ac palam facit talem ſententiam veram eſſe in aliqua parte iuſtitiæ correctiuæ, ſcilicet in ea, quæ in commercijs hominum conſiſtit. Itaque legatur [Sed in communitatibus] probat autem, & explicat ſimul formam, ſecundum quam dicitur iuſtam eſſe retaliationem dicens [contrà enim faciendo] atq; ad declarãdam formam ſimilitudinis rationum, ſecundum quam ſit iuſta retaliatio producit artifices, & varia opera, inter quæ iuſta fieri poßit commutatio. ideo inquit [Coniunctio autem] His actis, tertia pars accedit, in qua primũ aperit Ariſt. ea omnia, quorum eſt permutatio, comparabilia eſſe quodã modo debere ſecundum communem menſuram, quæ eſt numus, qui rebus menſuram, & æſtimationem imponit. propterea ait [Idcirco omnia ea] deinde quo pacto menſurentur res permutandæ, quæ inter ſe ſint cõparabiles, ſic exponit [Oportet igitur quotus] poſteà explicat quo modo fiat recta retaliatio in rerum permutationibus per numum, quem aſſeruit vicem indigentiæ ſubire. & hæc [Erit igitur retaliatio] præterea omnia humana continere videntur. oſtendit ſic [Indigentiam verò quaſi] atque cum numus intercedit, fit menſuratio, & pretium imponitur, vt permutatio

 fiat.

fiat. idcirco dicit [Sit domus A.] In quarta parte quo pacto iuſtitia ſit mediocritas, diſputat; & probat ibi [His definitis] idemque de iniuſtitia ſcribit ſic [Iniuſtitia autem contra eſt]

* Videtur autem * nonnullis & retaliatio abſolutè, & ſimpliciter ius ipſum eſſe: quemadmodum Pythagorei dicebant: ius enim abſolutè eſſe retaliationem definiebant, verùm retaliatio,* neque ad diſtributiuum ius, neque ad emẽdatiuum accommodatur. volunt tamen ipſi Rhadamanti quoque ius hoc dicere,

Si contra paſſus fuerit, quod ſecerit idem;
Iudicium planè rectum, vindictaque fiet.

Sæpenumero enim diſſidet: vt ſi magiſtratum quis gerens percuſſerit, repercutiendus non eſt: ſi autem magiſtratum gerentem quis percuſſerit; non ſolum eſt percutiendus, ſed ſupplicio inſuper afficiendus. adde, quod ſpontène, an inuiti fecerimus, multum refert. Sed in com-
* munitatibus* commercialibus tale ius retaliatũ conſeruat rem, ſi ex proportione, non ex æqua-
* litate exiſtat: contrà enim * faciendo ex proportione ciuitas continetur. Vel enim dant operam homines, vt malum reddant, alioqui eſſe ſeruitus videtur, niſi par pari referatur: vel vt bonum recipiant, alioqui nulla fiet participatio: participatione autem ciuitates conſtant, ac continentur: vnde etiam Gratiarum templum obuiam ſtatuunt, vt retributio efficiatur: quippe cùm id proprium Gratiarum ſit; vt & ei, qui nobis gratificatus eſt, viciſſim inſeruiamus: & ipſe rurſus gratificando nos prouocet.
* Coniunctio autem, * quæ per diametrum fit, retributionem hanc facit, conſtat proportione.

exem-

exēpli gratia, ſit ædificator, in quo ſtatuatur A: ſutor, in quo B: domus, in quo C: calceus, in quo D. oportet igitur, vt ædificator à ſutore opus ipſius accipiat, & ipſe ſuū illi tradat. Quòd ſi primum ſit æquum ex proportione, deinde retaliatum efficiatur; erit id, quod dicimus: ſin minus; æquum non erit, neque conſiſtet: nihil enim vetat, quominus opus alterius alterius opere præſtabilius ſit. quocirca adæquanda ea ſunt. Eſt autem hoc in alijs quoque artibus: tollerentur enim, niſi & quod facit, & quantum, & quale faceret: & quod eo afficitur, & tanto, & tali afficeretur. Non enim ex duobus medicis ſocietas fit, ſed ex medico, & agricola: & demum diuerſis, & non æqualibus. ſed hi tamen adæquandi ſunt. Iccirco omnia* ea, quorum eſt permutatio, comparabilia eſſe quodam modo debent, ob quod numus in vſum venit, qui quodam modo medium efficitur: metitur enim omnia: quare etiam exceſſum, & defectum: quot ſcilicet calcei domui, vel alimento æquales ſint. Oportet igitur, * quotus eſt ædificator, aut agricola ad ſutorem, tot calceos ad domum, aut alimentum æquiparari: niſi enim ita ſit, nec permutatio, nec ſocietas eſſe vllo modo poterit: id autem non erit, niſi æqualia omnia quodammodo inter ſe ſint. oportet igitur, vt vno quodam, ſicut dictum eſt etiam prius, cuncta menſurentur. at id eſt re vera quidem indigentia, quæ omnia continet: nam ſi nulla re indigerent homines, aut non ſimiliter; efficeretur, vt vel non eſſet vlla omnino, vel non eadem permutatio. ſed indigentiæ tamen loco ex pacto quaſi ſubſtituitur

numus.

numus. vnde etiam nomiſma appellatur, eo quod non natura; ſed νόμῳ, id eſt, inſtituito & lege conſtet: in nobiſque ſit eum mutare, atque inutilem reddere. Erit igitur * retaliatio, cùm adæquata iam ſingula fuerint: vt quo loco eſt agricola ad ſutorem, eodem opus ſutoris ad agriculæ opus ſit. Cum autem permutarint; in figuram proportione redigere opus non eſt: alioqui alterum extremum vtraſque haberet exuperationes. ſed vbi habuerint ſua quiſque; ita æqui, & ſocij efficiuntur: eò quod in ipſis fieri hæc æqualitas poteſt. Sit agricola A: alimentum C: ſutor B: opus ipſius adæquatum D. ſi autem non hoc modo fiat retaliatio; nulla erit ſocietas.

6 agricola A ———————— B ſutor 3

4 alimentum C ———————— D calcei 4

* Indigentiam * vero quaſi rem vnam quandã eſſe quæ contineat, illud declarat: quòd cũ mutua ope non indiguerint; aut vtrique, aut alteri, permutationem non faciunt: quemadmodum cùm eo, quod quiſpiam habet, alius indiguerit, vt vino, pro quo frumenti exportationẽ concedunt. id igitur adæquatum prius ſit, neceſſe eſt. Sed licèt nunc non indigeat quiſquam; pro futura tamen permutatione quaſi ſponſor, ſi indigentia inciderit, eam fore, nobis inciderit numus: qui enim eum affert, accipiendi facultatem habeat neceſſe eſt. Idem tamen etiam ipſi huic contingit: non enim ſemper æqualiter poteſt; quamuis magis ſoleat permanere. iccirco precio cuncta æſtimata eſſe oportet: ita enim ſemper erit permutatio. at ſi ea fuerit; ſocietas quoque ſit neceſſe. Numus igitur, vtpote mediũ, commenſurabiles inter

les inter ſe efficit res, atque ita adæquat: neq;.n. vlla eſſe ſocietas poteſt, niſi ſit permutatio: neq; permutatio, niſi ſit æqualitas: neq; æqualitas, niſi etiã commenſuratio ſit. Ac re quidem vera fieri non poteſt, vt quæ adeò inter ſe diſtant, commenſurabilia efficiantur: ſed pro indigentiæ tamen ratione ſatis cõmodè fit. vnum igitur quoddam eſſe oportet, atque id ex conſtitutione. vnde etiam nomiſma, id eſt numus vocatur: hic enim eſt, qui commenſurabilia reddit omnia: numo enim omnia mẽſurantur. Sit * Domus A: minæ decem B: lectus C: ſitque A dimidium ad B: ſiquidem quinque minis domus digna eſſe cenſeatur, aut æquali re: lectus autem, id eſt C decima ſit pars ipſius B. patebit profectò quot lecti domui æquales euadant: nimirum quinque. *

A	B	C
domus		lectus
5	10 minæ	1

Ita autem fieri conſueuiſſe permutationem antè quàm numus inueniretur, perſpicuum eſt. nihil enim intereſt an lecti quinque, pro domo vna exhibeantur: an tantum, quanti lecti ipſi quinque conſtant. Quid igitur iniuria, quid item ius ſit, dictum iam eſt. His ita * definitis perſpicuum eſt, iuſtam actionem inter efficere iniuria, & affici medium quoque eſſe: illud enim plus habere eſt, hoc minus. Iuſtitia verò non eodem modo, quo aliæ ſuperiores virtutes, mediocritas eſt: ſed ob id quia medij eſt, iniuſtitia autem extremorum. Ac iuſtitia quidem eſt, qua iuſtus dicitur iuſti operator ex electione, ac diſtributor tam ſibi ad alterum, quàm alteri ad alterum: non ita vt expetendarum re-

rum *

rum maiorem partem ſibi, minorem alteri exhibeat damnoſarum econtrario, ſed æquum ex proportione diſtribuat: & alteri ad alterū ſimili modo. Iniuſtitia * autem contrà eſt, qua iniuſti operator, & diſtributor vnuſquiſque dicitur. id autem exceſſus, & defectus eſt vel vtilis rei, vel damnoſæ præter proportionem. atque idcirco iniuſtitia exceſſus eſt, & defectus; quia exuperationis, & defectionis eſt. In ſe quidem exuperationis rei illius, quæ abſolutè eſt vtilis; & defectionis damnoſæ: in alijs in vniuerſum quidem ſimiliter, quantum tamen ad id ſpectat, quod præter proportionē eſt vtro modo inciderit. iniuſtè facti autem minus eſt iniuria affici, maius afficere. De iuſtitia quidem, & iniuſtitia, quænam ſit vtriuſque natura: de iure ſimiliter, & iniuria in vniuerſum, ad hunc modum dictum iam ſit.

TRACTATVS Secundus.

Ius multifariam dicitur, vt ciuile, & quod habet ſimilitudinem ciuilis. Ius ciuile diuiditur in naturale, & legitimum. continet quoque diſtributiuum, & commutatiuum. Hæc eſt tractatus ſumma: qui in quatuor diſtribuitur capita, quæ ſunt ſextum, ſeptimum, octauum, & nonum.

Primum horum docet, quid ſit ius ciuile, & in quibus conſiſtat, & in quibus non.

Secundum diuidit ius ipſum.

Tertium ſoluit dubitationem antea propoſitam.

Quartum dubitationem proponit de iniuria, eamque ſoluit.

Argu-

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Quid ſit ius ciuile, in quibus conſiſtat, & in quibus non, explicat Ariſt. in hoc capite, quod tripartitum eſt: nam in prima parte quærit, quænam ſint iniuriæ, ob quas homo dicatur iniuſtus. Hoc problema eſt [Quoniam verò] & exempl. id declarat tali [concumbere cum muliere] In ſecunda ait ius ciuile illud eſſe, quod eſt in ſocietate vitæ humanæ, & eſt cauſa talis ſocietatis, & conſeruator tale, vt libertas reip. conſeruetur aut diſtributiuum geometricè, aut commutatiuum arithmeticè. Ideo ſcribit [Non eſt autem ignorandum] deinde affirmat ius ciuile eſſe inter liberos, & æquales: non inter patrem, & filium: dominum, & ſeruum: virum, & vxorem. & hoc [Eſt enim ius] Hinc tres ſententias educit. prima eſt [Propterea non ſinimus] Secunda [Quoniam verò] Tertia [Merces igitur] In tertia parte agit de iure non vero, ſed ſimili, quod eſt triplex, inter patrem, & filium: dominum, & ſeruum: virum, & vxorē, quemadmodum ibi [At verò herile ius.]

QVoniam * verò fieri poteſt, vt quis, licèt iniuſtè agat, non tamen ſit iniuſtus; qualianam iniuſtè facta quiſpiam committens in vnaquaque iniuſtitia iniuſtus continuò eſſe dicendus eſt? furne, an adulter, an latro? an ita quidem nihil intererit? nam * concumbere cum muliere quis poſſet non ignarus, qua cum rem habeat: non tamen ex electionis principio; ſed ex affectu id faceret? qui ſanè iniuſtè quidem agit, non tamen eſt iniuſtus, ſicut neque fur, licet furatus ſit: neque adulter, licèt adulterium commiſerit. ſimili modo etiam de alijs. Quomodo

modo ſanè retaliatio ad ius ſeſe habeat, dictum iam ſuperius eſt. Non eſt * autem ignorandum id, quod nunc quærimus & ſimpliciter ius, & ciuile ius eſſe. hoc autem eſt, quod communionē vitæ affert, vt liberis hominibus, & æqualibus neceſſaria ſufficiant: atque id vel proportione, vel numero. quare quibus hoc non adeſt, inter
* eos neque ius ciuile eſſe exiſtimandum eſt: ſed ius quoddam, & per ſimilitudinem. Eſt * enim ius inter illos, quibus etiam lex eſt: lex autem inter eos eſt, in quibus eſt iniuſtitia: iudicium enim iuris, & iniuriæ diiudicatio eſt: in quibus verò eſt iniuſtitia, in ijs quoque iniuſtè facere eſt. Non in omnibus tamen, in quibus eſt iniuſtè facere, eſt etiam iniuſtitia. hoc autem eſt, cum quis plus ex ſimpliciter bonis, minus ex ſimpliciter malis ſibi attribuit. Propterea non ſinimus dominari hominem, ſed rationem: eò quod ſibi ipſi id facit, & tyrannus euadit. eſt autem qui dominatur, iuris ipſius cuſtos: at ſi iu-
* ris, æqui etiam. Quoniam verò * eſſe ipſi nihil amplius videtur, ſiquidem eſt iuſtus, non enim amplius ex ſimpliciter bono ſibi attribuit, niſi id ipſi proportione conueniat: iccirco alteri laborat. Atque ideo iuſtitiam alienum eſſe bonum
* inquiunt, quemadmodum etiam prius dictum eſt. Merces * igitur quædam danda eſt: ea au-
* tem eſt honor, & donum. quibus verò hæc ſatis non ſunt, ij tyranni efficiuntur. At verò * herile ius, ac paternum idem cùm his minime eſt; ſed ſimile: nullius enim erga ſua ſimpliciter iniuſtitia eſt: poſſeſſio autem, & liberi quoad tantuli fuerint, & non ſeparati, quaſi quædam vniuſcuiuſque ſunt: at ſeſe lædere eligit nemo: vnde nullius erga ſe iniuſtitia eſt. igitur neque ciuile
ius,

ius, neque iniuria erit: quippe quæ & lege exiſtant, & inter eos, in quibus eſſe lex poteſt: hi autem erant illi, quibus & dominandi, & obtemperandi æqualitas ineſt. Iccirco magis erga vxorem, quàm liberos, & poſſeſſiones ius eſt: id enim eſt ius familiare: quod tamen à ciuili etiam ipſum diuerſum eſſe conſtat.

Argumentum, & diſtributio cap. 7.

Ius ciuile diſtinguit Ariſt. in naturale, & legitimum. naturale idem eſt apud omnes, & à natura duci videtur. legitimum non. Caput hoc duas habet parteis. in prima diuidit ius ciuile, & inquit [Ciuile autem ius] In ſecunda parte exponit primum quidnam ſit ius, quod à natura eſt his uerbis [Quidnam autē] deinde quid ſit id, quod ex inſtituto ſit [Iam uero] tertiò quòd ius ciuile accipitur uniuerſale, & particulare. & hoc [Vnumquodque autem] tandem quid inter ſe differant iniuſtè factum, iniuria, iuſtificatio, & ius. quod legitur [Iniuſtè autem]

Ciuile autem * ius aliud naturale eſt, aliud * legitimum. naturale, quo vbicunque eandem vim habet, & non quia vel ita videtur, vel minimè: legitimum, quod à principio vtrum hoc, an illo modo fiat, nihil refert: vbi vero fuerit inſtitutum, refert. vt mina captiuos redimi, vt caprum ſacrificare, non duas oues: ea item quæ de ſingulis ſanciunt, vt Braſidæ ſacrificare: nec non ea quæ ſunt decretalia. Sed nonnulli omnia eſſe huiuſmodi videntur: quia quod eſt natura, immobile eſt, & vbique eandem vim habet: quemadmodum ignis, qui & hic, & apud Perſas vrit: iura verò moueri vident. At hoc non ita

ita eſt, ſed quodam modo; quãquam apud Deos fortaſſe n llo modo eſt: apud nos autem eſt quoddam etiam naturale, quod mobile ſit licèt
* non omne: ſed eſt tamen aliud natura, aliud non natura. Quidnam autem ſit * quod natura eſt, ex ijs qui poſſunt aliter ſeſe habere: & quid non natura, ſed lege, & inſtitutione, ſi quidem vtraque mobilia ſimili modo ſunt, perſpicuum eſt: & in alijs quoque eadem determinatio accommodabitur: natura enim dextra manus potior
* eſt: licèt fieri poſſit, vt omnes ambidextri ſint. Iura verò * ex inſtitutione, & vtilitate ſimilia menſuris ſunt: non enim vbique ſunt æquales vinariæ, & frumentariæ menſuræ; ſed maiores ſunt vbi emunt: vbi vendunt minores. ſimili modo non naturalia; ſed humana iura, non eadem vbique ſunt: nam neque reſpublica apud omnes eſt eadem: ſed vna tantùm vbique ea
* eſt ſecundùm naturam, quæ optima eſt. Vnumquodque * autem ius, & legitimum, vt vniuerſalia ſeſe habent ad particularia: nam quæ aguntur, multa ſunt: illorum autem vnumquodque
* eſt vnum: vniuerſale enim eſt. iniuſtè * autem factum, & iniuria, iuſtificatio item, & ius inter ſe differunt: iniuria enim cùm natura ſit vel conſtitutione, cùm ſit, iniuſtè factum euadit: prius verò quàm facta fuerit; iniuria tantummodo eſt: nam vbi eſt facta, iniuſtè factum dicitur. ſimili modo etiam iuſtificatio. Sed id tamen, quod commune eſt, potius iuſtè factum: iuſtificatio verò iniuſtè facti correctio vocatur. horum autem ſigillatim qualeſnam, & quot ſpecies ſint, ac circa quæ verſentur, poſtea conſiderandum eſt.

Argu-

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Ariſto. in hoc capite ſoluit problema propoſitum in ſexto, in quo quærebat, quænam ſunt iniuriæ, ob quas homo dicatur iniuſtus; & quodnam ius, ob quod propriè quis ſit iuſtus. Quod ripartitum autem eſt hoc caput. in prima enim parte dicit, quòd omnia, quæ fiunt ſpontè, ſunt ius, uel iniuria: quæ verò coactè, non dicuntur neque ius, neque iniuria, niſi per accidens. Itaque primum dicit [cum iura verò] deinde accedit ad ſecundam partem, & oſtendit quænam ſint iniuriæ, ex quibus propriè quis dicatur iniuſtus. & is eſt, qui ſponte agit, hoc eſt cum electione. idcirco ſcribit [Ex ſpontaneis autem alia] ſed actio tripliciter læditur: ſi quidem prima fit ab agente inuitò, ſecunda à ſponte agente, tertia ab eligente. Et propterea dicit [Verū cum tres.] In tertia probat eum, qui ob prauitatem, & cum electione nocet, iniuſtum dici oportere; & ait [Quocirca rectè ea] In quarta parte diſtinguit ea, quæ videantur fieri a nobis inuitis, & dicit horum quædam eſſe uenia digna, aliqua minimè. ideo ſcribit [At ex his, quæ inuiti agimus.]

CVm iura uerò, & iniuriæ ſint ea, quæ diximus: & iniuſtè agit, & iuſtè quiſpiam, cum ſpontè agit; nam, cum inuitus facit, neque iniuſtè, neq; iuſtè agere cenſendus eſt, niſi ex accidētia: accidit enim, vt ea, quæ agunt, uel iuſta ſint, vel iniuſta. At iuſtè, uel iniuſtè factum ſpōtaneo, & inuito definitur. Cum enim ſpontaneū fuerit, vituperatur: tuncq; etiā eſt iniuſtè factum. Quare fit, vt iniuſtum quidem eſſe quippiam poſſit, quod tamen nondum iniuſtè factum ſit, niſi id etiam affuerit, vt ſponte factum ſit. Appello au-

tem ſpontaneum, quemadmodum etiam prius dictum eſt, illud, quod in ſua quiſque poteſtate ſitum cognoſcens, neq; ignorans agit, aut quē, aut quo, aut cuius: id eſt aut quem uerberet, aut qua re, aut cuius cauſa: & vnumquodque, illorum, non per accidens, neque per uim. ut ſiquis apprehenſa manu ipſius alium uerberet: non ſponte autem ipſe id faciat: non eſt enim in ipſo. fieri etiam poteſt, ut qui uerberatur, ſit pater: ipſe autem hominem eum quidem eſſe, aut ex præſentibus aliquem ſciat; patrem tamen eſſe ignoret. ſimili modo quoque de illis, quorum cauſa quippiam fit, definiendum eſt, ijsque quæ ad actionem totam ſpectant. Quod autem ignoratur, aut non ignoratur; non eſt tamen in ipſo: vel per vim fit: inuitum eſt: multa enim ex ijs, quæ ſunt natura, ſcientes etiam agimus & patimur: quorum nihil neque ſpontaneum eſt, neque inuitum: ut ſeneſcere, uel mori. Sed id quod per accidens fit, tam in iuſtis, quàm in iniuſtis ſimili modo contingit: nam ſicut ſi quis inuitus, & timore inductus reddiderit depoſitum, is neque iuſta agere, neque iuſtè facere dicendus eſt, niſi per accidens: ſic pari modo qui coactus, & inuitus non reddiderit, per accidens iniuria afficere, & iniuſta
* agere eſt dicendus. Ex ſpontaneis * autem alia cum electione agimus, alia ſine electione: cum electione ea agimus, quæ præconſultauimus: ſine electione, quæ nulla præconſul-
* tatione adhibita facimus. Verum, cum * tres ſint læſiones, quæ in ſocietatibus eueniunt, quæ cum ignoratione fiunt, ſunt peccata: cum neque quem, neque quod, neque quo, neq; cuius cauſa exiſtimauerat quiſpiam, ea egerit: vel

enim

enim non eſſe percuſſurum, uel non hoc, vel non hunc, uel non huius cauſa putauit: ſed acci dit id, cuius cauſa minimè putarat: verbi gratia, non, ut uulneraret, ſed vt ſtimularet: aut non quem, aut non ſicut uolebat. Quando igitur præter rationem euenerit læſio; infortunium eſt: quando uerò non præter rationem, ſed ſine tamen uitio; peccatum: peccat enim quiſque, cùm in ſe principium cauſæ habuerit: infortunate egit, cùm extrinſecus. At, cum cognoſcens quidem, ſed ſine tamen præconſultatione agit quiſpiam; iniuſtè factum eſt: vt ſunt, quę ex ira fiunt, aliiſque affectibus, qui neceſſarij, naturaleſq; hominibus accidunt: qui in his enim lædunt, & peccant, iniuſtè quidem agunt, ſuntque hæc iniuſtè facta, nondum tamen iniuſti ob hæc, neque praui ipſi homines habentur: quippe cùm læſio ipſa ex prauitate minimè euenerit. Nam cùm ex electione lęſerit quiſpiam; tunc demum iniuſtus ac prauus eſt. Quocirca rectè ea quę* ex ira fiunt, non eſſe ex prouidentia iudicantur: non enim principium affert, qui iratus facit; ſed qui ad iram prouocauit. Præterea neque id factum ſit, necne; ſed iurene, an iniuria factum ſit controuerſia eſt: ira ſiquidem apparens iniuſtitia eſt: non enim ſicut in commercijs factumne ſit, contendunt, ubi neceſſe eſt alterum prauum omnino eſſe, niſi ex obliuione id faciant: ſed de facto conſentientes: iurene, an iniuria id factum ſit altercantur: quod qui inſidioſè fecit, minimè ignorat. quare alter iniuria ſe eſſe affectum putat, alter minimè. Si autem ex electione læſerit; iniuſtè agit: & ex his iam iniuſtè factis iniuſtus eſt, qui iniuriam facit: cùm uel præter proportionem fuerit, aut

æquum. ſimili modò etiam iuſtus eſt vnuſquiſq;, cùm ex electione iuſtè egerit. iuſtè agit autem, ſi tantummodo ſponte agat. At ex ijs, * quæ inuiti agimus, alia ignoſcenda ſunt, alia minimè: nã quæ non modo ignorantes, ſed ex ignoratione committimus, ſunt ignoſcenda: quæ verò nõ ex ignoratione, ſed ignorantes facimus, ex affectò tamen neque naturali, neque humano, uenia digna minimè ſunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Ex dictis Ariſt. aliquas monet dubitationes in hoc capite, cuius partes ſunt quatuor: in prima enim in dubium uenit, an re uera ſua ſpontè, quis iniuriam patiatur. dubium proponit. [Dubitare autem quiſpiam] deinde aliud ſequitur, vtrum omnes patiantur iniuriam inuiti, an quidam inuiti, quidam ſpontè: cùm in eã dixiſſet eum iniuriam facere, qui ſponte agit iniuſtum; & ſi agit ſine electione; non eſt iniuſtus, ſi eligens eſt iniuſtus. & id [Quemadmodum iniuria] poſtea ad dubitationem aliam ſe confert duplicem. ſ. utrum qui patiuntur ius, omnes inuiti patiuntur, an quidam ſpontè, quidam inuiti: quapropter duo ſunt oppoſitionum paria, quæ ſunt Iniuriam agere, iniuriam pati, ius agere, & ius pati, ideo dicit [ſimili modo de iuſtificando] Ex dictis aliud affert dubium, & ſoluit. dubitatur enim, utrum omnis, qui patitur iniuſtum, patiatur iniuriam: ita, vt idem ſit iniuſtum pati, & iniuriam pati. idcirco quatuor ſunt oppoſitiones, ſ. iuſtum agere, iuſtum pati: iniuſtum agere, iniuſtum pati: ius agere, ius pati, iniuriam agere. iniuriam pati. Dubitatio eſt [Nã de eo dubitaret] quam ibi ſoluit [fieri enim poteſt] præterea problema corroborat antea illatum producens

deſcriptionem agendi iniuriam. & dicit [Verum ſi abſolutè] ſoluit autem ſic [An fortaſſe] in ſecunda parte cum ex ſupradictis duo determinanda reſtabant. ſ. vtrum iniuriam faciat is, qui diſtribuit, an qui accipit vltra dignitatem; quæſtio oritur in diſtribuendo utrum faciat iniuriam, an qui plus accipit. ſecunda, vtrum ſibi faciat iniuriam. inquit igitur [Duo præterea ex iis] ſoluit poſtea, ut patet, pluribus rationibus. In tertia parte tres producit vulgi opiniones, et eas refellit. prima eſt [Homines autem in ſua poteſtate] ſecunda [ſimili modo quoque] tertia [ob id autem ipſum] In quarta parte oſtendit in quibus bonis dici debeat eſſe ius, ſiue iuſtum, & ad quas pertineat huiuſmodi iuſtitia tam diſtributiua, quàm commutatiua. & dicit [Iura autem inter eos ſunt.]

DVbitare autem* quiſpiam poſſet, an ſatis de facienda, patiendaque iniuria definitum ſit. Ac primùm an ſit id, quod Euripides dixit, abſurdè inquiens,

Quomodò parentem occiderim exponam breui:
Volens uolentem uel nolentem non volens.

Vtrum re uera fieri poſſit, ut ſponte quiſpiam iniuria afficiatur, necne, an omne id inuitum ſit? quemadmodum iniuria* afficere quoq; ſpontaneum totum eſt: an ſpontaneum aliud, aliud ſit inuitum? Et ſimili modo* de iuſtificando: iuſtè agere enim ſpontaneum totum eſt: ut meritò utroque modo opponi debeat, & iniuria affici & iuſtificari: vt vel ſpontaneum, uel inuitum vtrunque eſſe affirmemus. Abſurdum autem videretur, ſi iuſtificari ſpontaneum eſſe totum diceremus: quippe cũ nonnulli ſint, qui nõ ſpõte iuſtificentur. Nam etiam* de eo dubitaret quiſpiam, utrum unuſquiſq; qui iniuſtum ali-

quid paſſus eſt, iniuria quoq; afficiatur: an ſicut in agendo, ita in patiendo quoque res ſeſe habeat. fieri enim * poteſt, ut in utriſq; ex accidenti iuſta cōſequamur. idem autem in iniuſtis quoq; euenire manifeſtum eſt: quippe cùm non idem ſit iniuſta agere, & iniuſtè agere, id eſt iniuria afficere: neque iniuſta pati, & iniuria affici: ſimiliter quoque iuſtè agere quempiam, & iuſtificari dicendum eſt: non enim poteſt quiſpiam iniuria affici, niſi aliquis ſit, qui iniuria afficiat: neque iuſtificari, niſi iuſtè quiſpiam agat, iureque afficiat. Verum ſi abſolutè * iniuria afficere eſt ſponte lædere, ſponte autem lędere eſt ſcientem quem, & quod, & quomodo: intemperans uerò ſponte ſeipſum lædit: ſponte is iniuria afficeretur: poſſetque fieri, ut ipſe ſeipſum quiſpiam iniuria afficeret. at hoc vnum ex ijs eſt, quæ in dubium veniunt, vtrum iniuria afficere ſeipſum quiſpiam poſſit. Adde, quòd ſponte etiam ob intemperantiam aliquis ab alio volente iniuria afficeretur: ut hoc modo quiſpiam ſponte affici iniuria queat. An fortaſſe * non recta definitio eſt: ſed, cùm dicimus lædere eſſe ſcientem & quem, & quod, & quomodo, addendum eſt, præter illius voluntatem qui læditur. læditur igitur ſponte aliquis, atque iniuſta patitur: nullus tamen eſt, qui iniuria ſponte afficiatur, quippe cum id uelit nemo: ne incontinens quidem: ſed præter voluntatem agat: nemo enim vult id, quod non eſſe bonum exiſtimat. at incontinens quod non eſſe agendum putat, id agit: qui enim ſua ipſius dat, ſicut Homerus inquit Glaucum dediſſe Diomedi,

Aurea pro ferreis, ac pro centena nouennis.

nulla afficitur iniuria: quippe cum in ipſius poteſtate

teſtate ſit dare, iniuria verò affici, minimè in ipſo eſt: ſed eſſe aliquem oportet, qui iniuria afficiat. Atque iniuria affici quidem non eſſe ſpontaneum, manifeſtum eſt. Duo præterea ex* ijs, quæ propoſuimus, ſuperſunt dicenda: vtrum is, qui plus præter dignitatem diſtribuit, iniuriam afferat, an is qui id habet, fieri ne item poſſit, ut ſe ipſum quiſpiam iniuria afficiat. Nā ſi fieri poteſt id, quod prius dictum eſt: & qui diſtribuit, iniuria afficit, non qui habet plus; ſi quis alteri quàm ſibi plus diſtribuit ſponte & ſciens, is ſe ipſe iniuria afficit: id quod facere modeſti hominis conſueuerunt: modeſtus enim eiuſmodi eſt, vt imminui ſua non difficulter patiatur. An neque hoc ſimplex eſt: ex alio enim bono, ſi ita incidit, plus vſurpauit: ut ex gloria, aut eo quod abſolutè honeſtum eſt. Sed ſoluitur etiam ex iniuria afficiēdi definitione: nihil enim præter ſuam patitur voluntatem, ut propterea affici iniuria minimè poſſit; ſed lædatur tantum: ſi modò pati ipſum quippiam dicendum eſt. Perſpicuum quoque eſt, eum qui diſtribuit, iniuria afficere, non eum ſemper qui plus habet. non enim cui iniuſtum ineſt, is iniuriam facit, ſed cui ineſt id ut ſponte hoc faciat: id autem eſt, vnde principium actionis proficiſcitur: quòd ſanè in diſtribuente, non in accipiente conſiſtit. Adde, quòd, cùm facere multis modis dicatur: & quodammodò inanimata interficiant, & manus, & ſeruus, cùm mandauerit aliquis: hæc ſanè non iniuſtè faciunt; ſed iniuſta tamen committunt. Accedit, quòd, ſi ignorans iudicauit quiſpiam, non iniuria afficit, quantum ad legitimum ius attinet; neque iniuſtum iudicium eſt: ſed quodammodò tamen iniuſtum

aliud enim legitimum, aliud primum ius eſt. At ſi ſciens iudicauit iniuſtè; plus ſibi uſurpat & ipſe uel gratiæ, uel uindictæ: perinde quidem ac ſiquis iniuſte facti quoque ipſe partem accepe- rit: & ille etiam, qui ob hæc iniuſtè inducauit, plus habet. Etenim in illis, qui agrum adiudica- uit, is non agrum, ſed argentum accepit. Homi- * nes autem* in ſua poteſtate ſitum exiſtimant, ut iniuria afficiant. propterea etiã ius ipſum putant facile eſſe: quod tamen nõ eſt. rem habere enim cum uxore uicini, & percutere proximum, & manu porrigere pecuniam & facile eſt, & in ip- ſis: ſed ita tamen ſe habentes hæc facere, neque * facile, neq; in ipſis eſt. Simili modo * quoque co gnoſcere iuſta, & iniuſta nullam ſapientiam eſſe exiſtimant: propterea quòd difficile minime eſt ea intelligere, de quibus leges præſcribunt. Ve- rùm iuſta non hæc ſunt, niſi per accidens: ſed ea ſunt iuſta, quæ quodammodo aguntur, & quo- dammodò diſtribuuntur. Id autem difficilius eſt, quàm ſalubria cognoſcere: nam illic mel, vi- num, veratrum, aductionem item, & inciſionem noſcere facilius eſt: quomodo autem ad ſanita- tem afferendam, cui, & quando adhibendi hæc ſint, tam eſt ſanè difficile cognoſcere, quàm me- * dicum eſſe. Ob id autem * ipſum etiam iuſti ho- minis eſſe exiſtimant, nihilo minus iniuſtè age- re: quoniam nihilo minus iuſtus. imò etiam ma gis facere unumquodque ex his poteſt: nam & rem habere cum muliere, & percutere, & uir for tis ſcutum abijcere, & in fugam uerſus in vtram partem uelit, currere poteſt. Sed ignauè agere, & iniuſtè non eſt hæc facere, niſi per accidens: nam hæc facere eſt, cùm aliquis ita ſe habens agit. Quemadmodum etiam mederi, & ſanare

non

non eſt incidere, aut non incidere, vel medicamenta adhibere, aut non adhibere: ſed quodam modo utraque hæc facere. Iura autem * inter * eos ſunt, qui bonorum ſimpliciter ſunt participes: in quibus & exceſſum habens, & defectū: quibuſdam enim horum non eſt exceſſus, vt fortaſſe Dijs: quibuſdam nulla pars utilis eſt, ut incurabilibus, & malis; ſed nocent omnia: ac quibuſdam quadamtenus, atque hoc propterea humanum eſt.

TRACTATVS
Tertius,
Et ſecunda pars princeps.

Scribit Ariſt. de bonitate, & æquitate, & quo pacto bonum, & æquum ſe habeant ad iuſtum: videtur etiam eſſe iuſtum quoddam. Itaque qui de æquo, & bono conſiderat, is & de iuſto conſiderare debet. Habet hæc pars unum caput.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

Hoc caput bipartitum eſt. In prima parte proponens Ariſt. inueſtigat, quid ſit bonum, & æquum his uerbis [ſequitur, ut de æquitate] in ſecunda ſoluit dubitationem, & cauſam adducit dicens [in qua omnia quodammodo.]

SEquitur, vt * de æquitate, & æquo, & bono, * quomodo ſcilicet illa ad iuſtitiam, hoc ad ius reſpiciat, diſſeramus: Neque enim ſi quis rectè conſideret, ut idem abſolutè ſpectare, neque vt diuerſum prorſus genere videtur: & interdum

dum æquum,& bonum, hominemque ipſum eiuſmodi laudamus, ita vt ad alia quoque tranſferre hoc nomen laudando conſueuerimus, æquum hominem probum appellantes: interdum, dum rationem ſequimur, abſurdum videtur æquum & bonũ, ſi præter ius quiddam eſt, eſſe laudabile. vel enim ius non eſt honeſtum: vel æquum & bonum non eſt ius, ſi diuerſum quid eſt: vel ſi vtrunque eſt honeſtum, idem vtraque ſunt. Ac dubitatio quidem circa æquum & bonum ferè ex his contingit: in qua omnia* quodammodo rectè ſeſe habent, nihilque eſt quod ſibi aduerſetur, ac repugnet. nam, cùm æquum & bonum iuris cuiuſdam æquum ſit; melius ius quoddam eſt: neque tamen quaſi diuerſum aliquod genus eſt iure ipſo melius. Ius igitur, & æquum, & bonum idem eſt: cùm enim vtraque honeſta ſint; æquum & bonum honeſtius, meliusque eſt. Dubitatio autem hæc oritur; quia æquum & bonum ius eſt non ſecundùm legem, ſed legitimi iuris correctio. Cuius rei cauſa eſt, quòd lex in vniuerſum omnis ſtatuitur: nec fieri poteſt, vt rectè de quibuſdam in vniuerſum definiatur. in quibus enim neceſſe eſt, vt vniuerſum dicatur, rectè autem id non poteſt: lex id ſumit quod vt plurimum ſit, non ignorans ſanè quod peccatur. & nihilominus tamen rectè ſeſe habet: quippe cùm peccatum in lege minimè ſit, neque in legiſlatore; ſed in rei ipſius natura conſiſtat: ſtatim enim rerum agendarum materia eiuſmodi eſt. Quando igitur lex in vniuerſum dixerit, & præter vniuerſale poſtea quippiam contigerit: tunc rectè ſe habet, ſi qua legiſlator omiſit, abſoluteque ac ſimpliciter loquendo peccauit,

uit,corrigatur defectus:id quod legiſlator etiam ipſe ſi adeſſet,dixiſſet:& ſi ſciuiſſet, ita præſcribentem legem inſtituiſſet. Icci̇rco ius quidem eſt & melius quodam iure,non eo tamen quod abſolutè eſt & ſimpliciter, ſed eo quod ex abſo ſolutè loquendo peccat. eſtque ea æqui & boni natura, vt legis qua parte deficit,ob vniuerſale, emandatio ſit.id enim eſt in cauſa,vt etiam non omnia ſecundùm legem ſint; propterea quòd vt de quibuſdam lex ſanciatur,fieri nullo modo poteſt. qua propter decreto opus eſt: indefiniti enim indefinita etiam eſſe regula debet. ſicut ædificationis Lesbiæ plumbea norma, quæ ad lapidis figuram tranſmutatur,neque immobilis manet:ſic decretum ad res ipſas accomodatur. Quidnam igitur ſit æquum & bonum, & quid ius, & quo iure melius id ſit, perſpicuum iam eſt. Ex quo etiam patet quiſnam æquus & bonus vir ſit:qui enim talia eligit,atque agit, neq; eſt exactus iuris exequutor in peiorem partem, ſed imminuit potius;etiam ſi legem ad id adiutricem habeat:is æquus & bonus eſt; habituſq; ipſe æquitas,quæ quidem iuſtitia quædam, nec diuerſus ab ea habitus eſt.

TRACTATVS
Quartus.

Agit nunc Ariſt.de iuſtitia metaphoricè dicta: iuſtitia.n.& iniuſtitia dicũtur aut propriè, veluti quæ ſunt inter diuerſos homines:aut impropriè, vt q̃ ſunt vnius hominis ad ſe ipſum.Plato aũt dicebat iuſtitiã, et iniuſtitiã eſſe ad aliũ,& ad ſeipsũ. ideo aiebat nemine pati iniuriã,ſed facere: quoniã quiſq; ſibi facit

iniu-

iniurã. ſed Ariſ. aſſerit iuſtitiã eſſe ad aliũ; et idcirco ferre ab aliis virtutibus. quare conſiderandum eſt, an ſibi quis iniuriã faciat. Habet autem hæc pars unum caput.

Argumentum, & diſtributio cap. 11.

*Diuiditur hoc caput in tres partes. in prima oſtendit Ariſto. neminem ſibi iniuriam facere. atque hinc ſoluitur dubium illatum. arguit pro dubitatione duabus rationibus, ſed prius ſic proponit dubium [Ex his, * quæ diximus] prima ratio eſt [nonnulla enim] ſecunda [Præterea cum quis] ſoluit dubium, & ait neminem ſibi iniuriam facere, & id pluribus rationibus ſoluit [ſed cuiꝰ ciuitati nimirũ] ratio prima eſt [quippe cum] ſecunda [eiq;, qui] tertia [Adde, quòd] quarta [Necnon ſpontaneum] quinta [Præterea fieri poſſet] ſexta [Ad hæc uerò] ſeptima [Ac demum] In ſecunda parte videtur comparare inter ſe agere, & pati iniuriam dicens utraq; mala eſſe, ſed facere iniuriam eſſe peius, quàm pati. vnde ait [Perſpicuum autem eſt] In tertia declarat iuſtitiam impropriam, ſiue metaphoricam ibi [At uerò per translationem.]*

* EX his quæ * diximus, manifeſtum etiam ut, an fieri poſſit, ut quis iniuria ſeipſum afficiat, necne. Nonnulla * enim ſunt iura, quæ ad uniuerſam uirtutem ſpectantia à legibus ſunt inſtituta: exempli cauſa, lex non iubet ſe ipſum quempiam occidere: quæ autem non iubet, uetat. Præterea cùm * quis præter legem lædit, non referens læſionem, ſponte iniuriam facit: qui autem ſpõte facit, is ſciens. & quem, & quo modo, facit, at qui ob iram ſeipſum iugulat, ſponte præter rectam legem id agit, quod lex non permittit:

mittit: iniuriam igitur facit. ſed cui?* ciuitati nimirum, non ſibi: quippe* cùm ſponte patiatur: * nemo uerò ſponte iniuria afficiatur. Vnde etiam ipſum ciuitas mulcta: eique,* qui ſe ipſum necauit, quaſi ciuitatem iniuria affecerit, ignominia quædam irrogatur. Adde, quod *neq; eo modo* poteſt quiſpiam ſe ipſum iniuria afficere, quo iniuſtus ille eſt, qui ſolummodo iniuſtè agit, & non omnino eſt prauus: id quod diuerſum ab illo eſt; eſt enim quodammodo iniuſtus ita prauus, ut ignauus: non ut totam in ſe habens prauitatem. Quare neque ſecundùm hanc ſibi facit iniuriam quiſpiam: ſimul enim idem auferri, ac detrahi eidem poſſet: quod omnino nequit: ſed ſemper inter plures eſſe ius, & iniuriam neceſſe eſt. Necnon * ſpontaneum, & ex electione, * & prius: nam qui propterea, quòd paſſus eſt, idem viciſſim facit; iniuriam facere minimè uidetur. ipſe autem ſeipſum iiſdem ſimul & afficit, & afficitur. Præterea * fieri poſſet, ut ſponte * quiſpiam iniuria afficeretur. Ad hæc * verò ſine * particularibus iniuſtè factis iniuriam facit nemo: at nemo uel cum ſua vxore adulterium committit, uel parietem ſuum perfodit, vel ſuas ipſius opes furatur. Ac demũ, * quòd iniuria ſeipſum quiſpiam afficiat, definitione ea ſoluitur, qua iniuria affici unumquemque conſtitutum eſt. Perſpicuum autem * eſt vtrunque tam iniuria affici, quàm afficere, eſſe malum: alterum enim eſt minus, alterum amplius habere, quàm ſit mediocre: quemadmodum in medicina ſalubris; in exercitatoria eius rei, quæ ad bonum habitum facit. peius tamen eſt iniuria afficere: quippe cùm id cum vitio fit, & vituperabile: & cum vitio quidem vel perfecto, & abſolutè,

lutè, vel propè: non enim omne quod ſpontaneum eſt, eſt cum iniuſtitia. at iniuria affici ſine vitio & iniuſtitia eſt: iniuria igitur affici per ſe minus malum eſt. Nihil tamen vetat, quin ex accidenti eſſe maius malum poſſit. ſed ars tamen id nihil curat: quippe quæ inquit lateris dolorē maiorem eſſe morbū quàm ceſpitationem: licèt ex accidenti alterum interdum euenire queat: ſi contingat, vt ex ceſpitione aliquis ceciderit, atque ita ab hoſtibus captus fuerit, atque interfectus. At verò per* tranſlationem, & ſimilitudinē eſt ius non ſibi ad ſe ipſum, ſed ſibi cum quibuſdam ex ſuis: quanquam non omne ius, ſed herile tantùm vel familiare: in his enim rationibus pars animæ noſtræ rationis particeps ab ea quæ eſt expers, diſtat. ad quæ cùm ſpectamus, eſſe iniuſtitia quædam ad ſe ipſum videtur: quoniam ſcilicet fieri poteſt, vt in his aliquo modo præter ſuas appetitiones quiſpiam afficiatur. Sicut igitur Principi, & ſubdito, ita his quoque inter ſe eſſe ius quoddam videtur. Ac de iuſtitia quidem, cęteriſque moralibus virtutibus in hunc modum defi nitum ſit.

ARISTOTELIS MORALIVM

Nicomachiorum

LIBER SEXTVS.

SVMMA LIBRI.

Diuiſit Ariſt. uirtutes in morales, & intellectiuas: poſtquam aũt de moralibus abundè diſputauit; ſe confert ad intellectiuarum explanationem: ut, cognita cuiuſque virtutis natura; perfectè cognoſcamus fœlicitatem, in cuius definitione uirtutem collocauit maximam partem. Diuiditur hic liber in quatuor tractatus.

In primo tractat Ariſt. de partibus animæ, quæ ſunt noſtrarum actionum prudentia.

In ſecundo ſcribit de uirtutibus intellectiuis.

In tertio differit de nonnullis habitibus, qui ſimilitudinem habere videntur cum ipſa prudentia.

In quarto mouet, ac ſoluit quæſtiones quaſdam de ſapientia, & prudentia.

TRA-

TRACTATVS Primus.

Hæc pars continet eas animæ partes, quæ ſunt noſtrarum actionum principia. ſunt autem res, prudentia, ſcientia, ſapientia, & intellectus. Diuiditur uero in duo capita.

In primo proponit quid ſibi dicendum ſit, ueluti exordium: atque producit diuiſionem potentiarum animæ.

In ſecundo exponit ea, quæ ſunt humanarũ actionum principia.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Hoc caput in duas diſtribuitur partes. in prima Ariſto. placet uirtutem medium eſſe inter exceſſum, & defectum, ut recta vult ratio, quæ diffuſa eſt in habitibus moralibus, & intellectiuis: nam in his ineſt quoddam perfectum, quod reſpòciens homo, qui talem habitum habet, magis & minus agit, ut rectam poßidebit rationem. Ineſt aliud quoque, hoc eſt, quidam terminus mediocritatum, è quo proficiſci ad exceſſum, aut defectum non licet. Hæc eſt propoſitio, & cauſa, ac ueluti proœmium exponendum. unde dicit [Quoniam prius diximus] in hac explicanda proponit rectam rationem prædictã. In ſecunda parte repetit virtutum diuiſionem in libri primi calce deſcriptam, & dicit animi noſtri duas eſſe partes, rationalem. ſ. & irrationalem: rationalem duplicem, alteram qua neceſſaria percipimus, & ea quorum principia aliter ſe habere non poſſunt: alteram, qua ea cognoſcimus, quæ modo fieri, & modo nõn fieri poſſunt, & ea, quorum

 prin-

principia ſunt contingentia. Inquit igitur [Cum igitur uirtutes animi] deinde membra diuiſionis data, probat ſit [Ad ea enim.]

QVoniam prius * diximus & mediũ * eſſe eligendum, nõ autem exceſſum neq; defectũ, & mediũ eſſe ſicut ratio recta præſcribit; hoc iã diſtinguamus: In omnibus enim antedictis habitibus, quemadmodum in alijs, eſt quidam ſcopus, ac finis, in quẽ reſpiciens is qui habet rationem, intendit, ac remittit. eſtque quidam mediocritatem terminus, quas inter exceſſum & defectum eſſe dicimus, cum ſecundum rectam rationem extiterint. Ac ſi ita dicamus, verum quidem eſt, nõ tamen perſpicuum: quippe cùm in omnibus alijs ſtudijs, circa quæ eſt ſcientia, verum ſit dicere, neque amplius neque minus eſſe elaborandum, neque ociandum; ſed mediocriter, atque vt recta ratio præſcribit: nam qui ſolùm hoc habet, nihil amplius cognoſces: verbi cauſa qualia corpori exhibenda ſint: ſi quis dixerit, ea quæ iubet medicina, & ſicut is qui ea eſt præditus, ſtatuit. Iccirco oportet etiam circa animi habitus non ſolùm verè hoc dictum eſſe; ſed etiam determinatum, quænam ſit recta ratio, quæque eius finitio ſit. Cùm igitur virtutes * animi diuideremus, * alias morum, alias mentis eſſe diximus. Ac de moralibus quidem iam diſſeruimus: de reliquis nunc dicamus, ſi prius tamen de anima nonnulla expoſuerimus. Superius.n. duas eſſe animæ partes dictũ eſt, alterã rõnis capacem, alteram expertẽ, nunc verò eodem mõ rõnis capax diuidẽda ẽ. ſtatuanturq; duæ eſſe rõne ꝑditę partes:

vna, qua eiuſmodi res contemplamur, quarum principia aliter ſeſe habere non poſſunt; altera, qua ea conſideramus, quæ eſſe aliter poſſunt. * Ad ea enim, quæ * genere ſunt diuerſa, cognoſcenda, ex anima quoque partibus diuerſa genere ea eſt, quæ ad vtrunque cognoſcendum eſt apta; ſiquidem ex ſimilitudine quadam, atque affinitate cognitio ipſis contingit. Quarum altera ſciendi, altera ratiocinandi facultas dicatur: conſultare enim, & ratiocinari idem eſt. at de ijs, quæ non poſſunt aliter ſeſe habere, conſultat nemo. Quare ratiocinatrix vna quædam pars eſt eius animæ partis, quæ rationis eſt capax. Quis igitur vtrarunq; harum optimus habitus ſit, ſtatuendum eſt: is enim eſt vtriuſq; virtus: at uirtus ad opus proprium ſpectat.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Actionum humanarum principia nunc explanat Ariſt. caput autem in tres digeritur partes. in prima ſcribit, quot ſint talia principia, quæ tria ſunt ſenſus, appetitus, & intellectus. ſed nec ſenſus, nec appetitus ſunt potentiæ rationales, nec perceptiuæ. ergo intellectus, qui duplex eſt, ſpeculatiuus, & actiuus. hic igitur, & appetitus, qui uoluntas dicitur intellectum ſequens ſunt principia noſtrarum actionum. dicit igitur [Tria autem ſunt] *In ſecunda aſſerit mentis ſpeculatiuæ bonum, & malum eſſe uerum, & falſum: actiuæ ueritatem, quæ recto appetitui .i. uoluntati competat. & hoc differũt diceni* [contemplatiuæ autem] *In tertia oſtendit, quo pacto ſe habeat mens actiua, & appetitus ad humanas actiones: nam electio eſt principium effectiuum actionum noſtrarum, appetitus, &*

mens

miens eſt principium electionis ; legamus igitur [*Electio igitur*]

TRia autem ſunt,* quæ in anima actionis, ac * veritatis dominium habent: ſenſus, intellectus, & appetitus. Sed ex his ſenſus nullius principium actionis eſt, id quod perſpicuum eſt ex eo, quòd beſtiæ ſenſum cùm habeant, actionis participes minimè ſunt. Qđ verò in cogitatione affirmatio, & negatio eſt, idē in appetitu perſequutio eſt; & fuga. Quare cū moralis virtus habitus electiuus ſit, electio uero cōſultatrix appetitio: propterea oportet, ſi modò electio proba eſt, vt & ratio ſit vera, & appetitus rectus: & eadē illa dicat, & hic perſequatur. Atque hæc cogitatio, ſeu mens, & ueritas actiua eſt. Contemplatiuæ * aūt cogitationis & nō actiuæ, neq; effectiuę benè, & malè eſſe, eſt verū, & falſum: hoc.n. totius cogitatiuæ opus eſt, ſed actiuæ, & cogitatiuę veritas eſt, quæ appetitui recto conſentanea ſit. Electio igitur actionis* principiū eſt, unde eſt mo * tus, non cuius cauſa; electionis verò appetitus, & ratio, quæ alicuius cauſa eſt. Vnde neq; ſine intellectu, & cogitatione, neque ſine morali habitu electio eſt: bona etenim actio, & quod item contrarium in actione eſt, ſine intellectu, & cogitatione, & moribus non exiſtit. Cogitatio uerò ipſa nihil mouet; ſed ea, quæ cauſa alicuius eſt, & actiua: hæc etiam enim effectiuè dominatur; quippe cùm cauſa faciat alicuius unuſquiſque qui facit: neque finis abſolutè; ſed ad aliquid & alicuius ſit, id quod fit, non tamen id quod agitur: bona enim actio finis eſt: finis uero ipſius eſt appetitus. Iccirco uel appetitiuus intellectus, vel intellectiuus appetitus ele-

ctio eſt. Tale autem principium eſt homo. Nihil autem eſt eligibile, quod factum eſt, verbi cauſa, Ilium expugnaſſe eligit nemo. non enim conſultat quiſpiam de eo quod factum eſt; ſed de eo quod futurum eſt, eſſeque aliter poteſt. quod autem factum eſt, quin factum ſit, fieri nullo modo poteſt.

Iccirco rectè Agato inquit:

Re nanque ſola hac ipſe priuatur Deus,
Vt facta minimè infecta poſſit reddere.

Vtrarumque igitur intellectiuarum partium opus veritas eſt. Quocirca ſecundùm quos habitus vtraque maximè verum dicet, ij vtrarumq; virtutes erunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

Hoc tertium caput bipartitum eſt: ſiquidem primò Ariſt. enumerat virtutes animæ rationalis, quæ ſunt quinque, ars. ſ. ſcientia, prudentia, ſapientia, & intellectus. ex his anima ſemper videtur proſpicere, vel dicere verum, affirmando, vel negando. opinionem, & exiſtimationem inter virtutes non connumerat: quia opinio non eſt virtus: nec exiſtimatio, quæ hoc loco idem ſignificat quod opinio. Dicit igitur [Sūpto igitur] ſecundò ſcientiam explicat ex obiecto, & ex cauſa, ac tandem eam definit. Ex obiecto [Scientia igitur] & tria concludit, quod ſcilicet verſetur circa æterna, circa neceſſaria, & circa id, quod non generatur, neque corrumpitur. Ex cauſa, & generatione eius ait ſcientiam fieri ex præcedenti cognitione, ex ſyllogiſmo, & ex ſyllogiſmo demonſtratiuo. vnde legatur [Omnis præterea ſcientia] Definitionem ſcientiæ tradit dicens eam eſſe habitum, qui fit per demonſtrationem ex veris, primis, immediatis, & ex

notio-

notioribus, ac prioribus concluſione, & eius cauſis, vt in lib.1. Poſter. Itaque ſcribit [*Efficitur igitur, vt ſcientia*]

SVmpto igitur * altius principio rurſus de ipſis dicamus. Sint autem ea, quibus anima affirmando, aut negando verum dicit, numero quinque: hæc verò ſunt Ars, Scientia, Prudētia, Sapientia, Intellectus: nam exiſtimatione & opinione fieri poteſt, vt mentiamur. Scientia igitur * quid ſit, inde manifeſtum eſt: ſi exquiſitè tractare, & non ſequi ſimilitudines opus eſt. Omnes enim id, quod ſcimus, non poſſe aliter ſeſe habere exiſtimamus: quæ autem aliter eſſe poſſunt, cùm extra contemplationem fuerint, an ſint, nec ne, latent. ſcibile igitur neceſſariò eſt: ergo æternum. quæ enim neceſſario ſunt, abſolutè omnia ſunt æterna: quæ autem ſunt æterna, generationi, & corruptioni minimè ſubiacent. Omnis præterea ſcientia eiuſmodi eſt, vt doceri ſcibile verò, vt diſci poſſe videatur, ex præcognitis autem fit omnis doctrina: vt in Reſolutorijs etiam diximus: nam altera ea inductione fit: altera ratiocinatione: atq; inductio quidem principium eſt vniuerſalis, ratiocinatio ex vniuerſalibus. Sunt igitur principia, ex quibus conſtat ratiocinatio, quorum non eſt ratiocinatio: ergo inductio. Efficitur igitur, * vt ſcientia quidem demonſtratibus ſit habitus & quæcunq; alia in Reſolutorijs definiuimus. Quando enim quodammodo credit, & nota ipſi ſunt principia; ſcit: nam ſi non magis quàm cōcluſio, ea nota ſint ſcientiam ex accidenti habebit. Ac de ſcientia, quidem in hunc modum definitum ſit.

Argumentum,& diſtributio cap.4.

Artem aggreditur Ariſt. quæ ſicut ſcientia eſt habitus intellectus ſpeculatiui; eſt habitus mentis conſultatiuæ. caput quatuor habet partes: in prima dicit duos eſſe habitus, qui verſantur circa ea, quæ poſſunt aliter ſe habere: quorum unius eſt principium agendi, hoc eſt, prudentia, alter, qui eſt ars, principium faciẽdi. vnde agere, & actio eſt prudentiæ facere, & affectio eſt artis, ut patet his verbis [Eius autem, quod eſſe] In ſecunda definitionem docet artis hoc pacto [Quoniam autem] In tertia admonet tria ad artẽ concurrere, contemplationem, inuentionem, & generationem rei faciendæ: & id [Ars autem omnis] In quarta quantum diſtet ars per ſuam materiam ab alijs intellectiuis habitibus, exponit ſic [Neque enim eorum] tandem quid ſit ars, & inertia concludit ibi [Ars igitur]

* Eius autem, * quod eſſe aliter poteſt, aliud efficiendum, aliud agendum eſt. Effectio autem, & actio diuerſum quid eſt, de ipſis autem his, extrarijs etiam ſermonibus credimus: Quare etiam habitus actiuus cum ratione ab effectiuo habitu cum ratione diuerſum quid eſt, neq; à ſe mutuo continentur: neque enim actio effe-
* ctio, neque effectio actio eſt. Quoniam autem * ædificatoria, ars quædam eſt, atque id, quod habitus quidam cum ratione effectiuus; neq; vlla ars eſt, quæ non ſit habitus cum ratione effectiuus: neque vllus huiuſmodi habitus, qui non ſit ars: efficitur, vt & ars, & habitus cum ratio-
* ne vera effectiuus idem ſit. Ars autem omnis * circa generationem verſatur, comminiſciturque,

que, & contemplatur, vt eorum aliquid fiat, quæ & eſſe, & non eſſe poſſunt: quorumque principium eſt in eo qui facit, non in eo quod efficitur. Neque enim * eorum eſt ars, quæ ex neceſ * ſitate vel ſunt, vel fiunt: neque eorum, quæ ſunt ſecundùm naturam: in ſe enim hæc principium habent. Quia autem effectio, & actio diuerſum quid eſt, non actionis, ſed effectionis eſſe artem neceſſe eſt: & quodammodo circa eadem verſatur & ars & fortuna, ſicut etiam Agatho inquit:

Fortunam amat ars artem ipſa fortuna inuicem.

Ars igitur, ſicut dictum eſt, habitus quidam eſt cum ratione vera effectiuus: inertia autem ecōtrario, habitus cum ratione falſa effectiuus, circa id quod aliter eſſe, atque aliter poteſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

De prudentia nunc diſputat Ariſt: quæ mentis conſultatiuæ non factiuæ, ſed actiuæ eſt perfectio. hæc eſt recta ratio, quæ definitur mediocritas omnium virtutum moralium. Caput igitur in tres partes diſtribuitur. In prima quid ſit prudentia aperit, & quid ab arte, & ſcientia differat: proponit igitur prius ſic [De prudentia verò] explicat deinde prudentiam his verbis [Videtur igitur] Diſcrimen verò producit dicēs [De his verò quæ] Definitionem [Reſtat igitur] probat diſcrimen duplici ratione, quæ ſecundam partem concludunt. prima eſt [Iam verò artis] ſecunda [Atque in arte] In tertia oſtendit ſubiectum, in quo prudentia ineſt, & id eſt pars animæ conſultatiua, & ratiocinatiua, ſicut & opinio eſt in hac parte. ſed opinio non eſt virtus. unde inquit [Cum autem duæ]

* De prudētia verò * ita ſtatuere poſſemus, ſi cō ſideramus, quoſnam eſſe prudentes dica-
* mus. Videtur igitur * prudētis viri eſſe propriū, poſſe rectè conſultare de iis, quæ ſibiipſi bona ſunt, atque vtilia, non ex parte, vt quænam ad ſanitatem, & robur conferant; ſed quæ ad bene viuendum in vniuerſum. Cui rei argumento illud eſt, quòd eos etiam, qui circa aliquid conſultant, prudentes appellamus; cùm ad finem aliquem bonum de ijs, quorum non eſt ars, rectè ratiocinantur. Quare in vniuerſum quoque is erit prudens, qui eſt conſulatorius. De ijs verò,
* quæ aut * eſſe aliter non pñt, aut nequeunt ſub actionem ipſius cadere, conſultat nemo. Quapropter ſi modò ſcientia eſt cum demonſtratione: & eorū quorum principia poſſunt aliter ſe habere, nulla eſt demonſtratio: omnia enim poſſunt aliter ſe habere: de neceſſarijs autem non licet conſultare: prudentia neque ſcientia, neq; ars eſſe vllo modo poterit. Scientia quidem, propterea quia id, quod in actionem venit, eſſe aliter poteſt: ars, quoniam aliud actionis, & aliud effectionis genus eſt. Reſtat igitur, vt prudentia habitus ſit vera cum rōne actiuus circa ea, quæ & bona, & mala homini ſunt: nam effectionis finis diuerſum quid ab ea eſt: actionis verò, non ſemper: ipſa enim bona actio finis eſt. Propterea Periclem atque huiuſmodi viros prudentes eſſe exiſtimamus; quia & quæ ſibi, & quæ alijs hominibus ſunt bona, poſſunt contemplari; eos autem eſſe tales putamus, qui familiares, & ciuiles ſunt. Inde etiam eſt, quòd temperantiam σωφροσύνην appellamus, vt pote prudentiam conſeruantem; talem enim exiſtimationem conſeruat: quippe cùm iucundum, & moleſtum nō

omnem exiſtimationem corrumpat, & peruertat, verbi cauſa triangulum tres angulos duobus rectis æquales habere, vel non habere: ſed eas tantùm, quæ ad agendas res ſpectant. Principia enim agendarum rerũ ſunt id, cuius cauſa res aguntur: illi autem, qui aut voluptate, aut dolore corruptus eſt, principium ſtatim non apparebit, neque eius cauſa, atque ob id omnia eligi, atque agi oportere: vitium enim eiuſmodi eſt, vt principium corrumpat. Quamobrem neceſſe eſt prudentiam habitum eſſe cum ratione vera, actiuum circa ea, quæ humana bona ſunt. Iam verò artis * eſt virtus, prudentiæ autem minimè. Atque in* arte quidem qui ſponte peccat, magis eligẽdus eſt; minus, qui in prudentia idẽ facit ſicut etiam circa virtutes. Igitur prudentiam non artem; ſed virtutem quandã eſſe manifeſtum eſt. Cum autẽ* duę ſint animæ partes, quæ rationis capaces ſunt, prudẽtia alterius virtus eſſe videretur, id eſt opinatiua: nam circa id, quod aliter ſe habere poteſt, & opinio, & prudentia verſatur. Adde, quòd neque habitus eſt duntaxat cum ratione. cuius rei indicium eſt, quòd eiuſmodi habitus eſſe obliuio poteſt, prudentiæ non poteſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Exponit Ariſt. intellectum, ſiue habitum intellectiuum principiorum. Diuiditur caput in duas partes. In prima diſtinguit habitum intellectiuum à cæteris dicens [Quoniam verò ſcientia] In ſecunda arguit nec ſcientiam, nec ſapientiam, nec artem, nec prudentiam eſſe principiorum rerũ ſcibiliũ, ſed intellectum. & ait [Si igi-

[Si igitur ea] Exiſtimatio autem eſt, tanquam genus ad omnes habitus intellectiuos.

QVoniam verò * ſcientia ab vniuerſalibus, ac neceſſarijs exiſtimatio eſt: rerum autem demonſtrabilium, ſcientiæque omnis principia ſunt: cum ratione enim eſt ſcientia: efficitur, vt principij rei ſcibilis neque ſcientia, neque ars, neque prudentia eſſe poſſit: quòd enim eſt ſcibile, demonſtrabile eſt: hæ autem circa ea verſantur, quæ eſſe aliter poſſunt. Sed neque verò ſapientia horum eſt; ſapientis enim eſt de non-* nullis habere demonſtrationẽ. Si igitur ea, * quibus uerum, & nunquam falſum dicimus circa ea quæ vel poſſunt, vel non poſſunt aliter euenire, ſunt ſcientia & ſapientia & prudentia, & intellectus: ex tribus autem horum eſſe nihil pōteſt, tria dico, prudentiam, ſapientiam, & ſcientiam, reſtat intellectum eſſe principiorum.

Argumentum & diſtributio cap. 7.

De ſapientia, quæ eſt omnium habituum intellectus nobiliſſima, differit Ariſto. hoc tempore; ea ſiquidem eſt, in cuius operatione humana collocatur. Bipartitum autem eſt hoc caput. In prima parte oſtendit à ſigno, & ſimilitudine ſapientiam ſecundum quid; ut pateſaciat eam, quæ ſimpliciter, & propriè dicitur; & ideo dicit [Sapientiam autem] deinde ſapientiam propriè dictam aggreditur ibi [Cæterum eſſe] eamq; ſic definit [Quare ſapientia] In ſecunda parte diſputat, quantum differat ſapientia à prudentia, & id ſex rationibus. proponit his uerbis [Abſurdum enim eſt] prima ratio eſt [niſi ſcilicet] ſecunda [nam ſi ſalubre] tertia [Perſpicuum autem eſt] quarta [Vnde Anaxagoram]

xagoram] *quinta* [*prudentis enim*] *ſexta* [*Adde; quod neque.*]

SApientiam autem * in artibus attribuere illis conſueuimus, qui abſolutiſſimi in ipſis ſunt: vnde Phidiam ſapientem marmorarium, Polycletum ſtatuarium ſapientem dicimus, nihil aliud hic ſapientiæ nomine, quàm artis ipſius uirtutem ſignificantes. Cęterũ eſſe * alios quoſdam omnino, non ex parte ſapientis exiſtimamus, neque alia aliqua in re ſapientes; quemadmodum inquit Homerus in Margite: *

Is nec foſſor erat, nec erat robuſtus arator,
Aut alia re aliqua ſapiens. ſic numina diuûm
Conceſſere,

Quapropter exactiſſimam ſcientiarum eſſe ſapientiam, manifeſtum eſt. Sapientem igitur * non ſolùm ea; quæ ex principiis ſunt cognoſcere; ſed etiam circa principia ipſa uerum dicere oportet. Quare ſapiẽtia * erit intellectus, & ſciẽtia: ac quaſi habens caput ſcientia rerum præſtantiſſimarum. Abſurdum eñ * eſt, ſi quis ſcientiam ciuilem, aut prudentiam honeſtiſſimam eſſe exiſtimat: niſi ſcilicet * homo ſit optimum omnium, quæ in mundo ſunt. Nam ſi * ſalubre, & bonum hominibus, ac piſcibus diuerſum eſt, album autem, & rectum idem, ſapiens quoque idem, prudens diuerſum eſſe omnes aſſeuerarent: id enim ſingula quod circa ſeipſum quod bene ſe habet, cõſiderat, prudens eſſe dicerent, eique ſeipſa committerent. Vnde etiam beſtias nonnullas prudentes eſſe inquiunt, quæcunque in vita traducenda prouidendi habere vim quandam vñr. Perſpicuum * aũt eſt ſcientiam ciuilem & ſapientiam eandem eſſe nullo modo poſſe, nam,

nam, ſi eam, quæ circa ſibiipſis utilia uerſatur, ſapientiam dicent: multæ erunt ſapientiæ: non enim vna eſt, quæ omnium animalium bonum conſideret, ſed ſingulorum diuerſæ, niſi ſcilicet vna quoq; ſit medicina circa omnia, quæ ſunt. Quòd ſi hominem cæterorum animalium optimum eſſe dixerint, id nihil refert: quando quidem homine alia natura ſunt longè diuiniora, vt ea quæ ſunt manifeſtiſſima, ex quibus mun-
* dus conſtitutus eſt. Conſtat igitur ex* ijs, quæ dicta ſunt, ſapientiam eſſe rerum præſtantiſſimarum natura ſcientiam, & intellectum. Vnde Ana-
* xagoram* & Thalem atq; huiuſmodi homines, cùm ignorare ea quæ ſibi vtilia ſunt, viderint, non prudentes, ſed ſapientes eſſe, dicunt: ac ſuperuacua quidem, & admiranda, & difficilia, & diuina cognoſcere ipſos aſſerunt, ſed inutilia tamen: propterea quòd non humana bona inquirunt, prudentia autem circa humana bona verſatur, atq; ea quæ in cõſultationem cadunt.
* Prudentis enim * id maximè opus eſſe dicimus, vt rectè conſultet: de illis aũt conſultat nemo, quæ euenire aliter nequeunt: neque de iis quorum finis aliquis non eſt, atque is eiuſmodi, vt agendum bonum ſit. Bonus autem cõditor abſolutè ille eſt, qui quod optimũ homini ex agendis rebus eſt, coniectura aſſequi, ratiocinando
* poteſt. Adde ꝙ neq; * vniuerſalium tantùm prudentia eſt, ſed opus eſt, vt ſingula etiam cognoſcat. eſt enim actiua. at actio circa particularia verſatur. Hinc fit, vt nonnulli etiam neſcientes nonnulli ſcientibus actuoſiores ſint: & in reliquis illi, qui ſunt periti: nam ſi quis leues quidem carnes cognouerit, faciles concoctu eſſe, & ſalubres, quæ tamen leues ſint, ignoret; is profe

cto ſanitatem non efficiet,ſed ille efficiet magis, qui auium carnes eſſe leues,& ſalubres ſciuerit; prudentia verò actiua eſt.Quare vel vtraq; cognitionem,vel hanc potius habere oportet.Eſſet autem quædam et hic architectonica, ac princeps.

Argumentum,& diſtributio cap.8.

Iterum Ariſt. de prudentia, ac de eius partibus loquitur : cum ab ea proficiſcatur recta ratio omnium uirtutum moralium gubernatrix. Eam verò in partes diſtinguit ſubiectiuas . Diuiditur caput in tres partes. In prima affirmat ciuilem facultatem, & prudentiã eſſe habitum eundem re,& ſubiecto;ſed ratione differre: & hoc explicat dicens[Atque eſt quidem]Deinde prudentiam digerit in partes: nam talis prudentiæ habitus aut eſt ad ſe ipſum , & prudentia dicitur : aut ad plures in ciuitate,& appellatur prudentia ciuilis, quæ aut eſt facultas legum ferendarum, & hæc præſidet alijs prudentiæ partibus:aut verſatur circa ſingula ciuilia,ut ius dicendo,decreta agendo . hæc miniſtra eſt,& dicitur actiua,& conſultatiua.itaq; dicit[Eius autem prudentiæ] In ſecunda producit quandam vulgi opinionem de prudentia,quæ eſt [videtur ille] hunc primò ſic refellit[tametſi fortaſſe]ſecundò [præterea verò]tertiò[Huiuſce autem rei] quartò [Præterea error]In tertia parte diſtinguit ſcientiam, & intellectũ a prudentia,& inquit[Prudentia autem.]

ATq; eſt quidẽ* ciuilis ſcientia, & prudentia idẽ habitus: eſſentia tñ ipſius eadẽ nõ eſt. Eius autem prudentiæ, quæ circa ciuitatem verſatur,altera eſt,vt architectonica,ac præſes,quæ eſt legis latrix : altera vt particularis, quæ communi

muni nomine ciuilis appellatur: atque hæc actiua eſt & conſultatiua: decretum enim vtpote extremum agenda res eſt. Iccirco ciuitatem adminiſtrare hi tantummodo dicuntur; hi enim perinde, ac manuales artifices ſoli agunt. At verò prudentia etiam maximè ea eſſe videretur, qua circa ſeipſum, & vnum quiſpiam vtitur, atque hæc communi nomine prudentia appellatur illarum autẽ alia familiaris, alia legislatrix, alia ciuilis dicitur: atque huius altera conſultatiua, altera iudicialis. Species igitur cognitionis quędam eſſet, ſibiipſi proſpicere: ſed differentiam
* magnam tamen habet, videturque ille, * qui ſua cognoſcit, in hisque verſatur, prudens, ciuiles autem negocioſi. Vnde etiam Euripides.

Quo nanque pacto valeo prudens dicier?
Cui ſic licebat inter alios milites
Negocio eſſe ſine vllo, & æquam ſumere
Partem bonorum cætero cum exercitu?
Nam curioſos, atque agentes plurima
Odere diui.

Quærunt enim quod ſibi bonum eſt: idque agendum eſſe exiſtimant. Ex hac igitur opinione euenit, vt prudentes hi ſint; tametſi fortaſſe * vniuſcuiuſque bonum ſine re familiari, & ciuili non eſt. Præterea verò * quomodo proprium vniuſcuiuſque bonum adminiſtrare oporteat, obſcurum eſt, atque idcirco conſiderandum. Huiuſce autem * rei indicium quoq; illud eſt, quod iuuenes licèt geometrici, & mathematici, atque in eiuſmodi rebus ſapientes euadant; prudentes tamen euadere non videntur. Cauſa autem ea eſt, quod particularium eſt prudentia, quæ ex experientia nobis innoteſcunt,

teſcunt, iuuenis autem expertus non eſt: experientiam enim temporis afferet longitudo. Nã illud etiam cõſideratione dignum videtur: quid ſit, quòd puer fieri mathematicus poteſt, ſapiẽs, aut naturalis non poteſt. An quia illa per abſtractionem ſunt, horum autem principia ab experientia ſumuntur: & hæc non credunt quidem iuuenes, ſed dicunt: illorum vnumquodq; quid ſit, obſcurum non eſt. Præterea error * in conſultando, vel circa vniuerſale, vel circa ſingulare contingit. vel enim omnes aquas ponderoſas eſſe prauas, vel hanc eſſe ponderoſam ignorat quiſpiam. Prudentiam autem * non eſſe ſcientiam perſpicuum eſt: eſt enim vltimi, ſicut diximus: quippe cùm eiuſmodi ſit id, quod in actionem cadit. Vnde etiam intellectui oppoſita eſt: ille enim eſt terminorum, quorum nulla ratio eſt: hæc vltimi, cuius non eſt ſcientia, ſed ſenſus: neque is propriorum, ſed eiuſmodi, quo ſentimus, in mathematicis triangulum eſſe vltimum: ſiſtet enim etiam illic, ſed hic ſanè ſenſus magis eſt, qui eſt prudentia: ille ſpecies altera eſt.

TRACTATVS Tertius.

Nunc exponit Ariſt. quaſdam aptitudines, ſiue habitus, qui cum recti ſint, videntur cum prudentia coniungi. hi ſunt bona conſultatio, ſagacitas, ſententia, & id generis. Diuiditur hic tractatus in tria capita.

In primo agitur, quid ſit bona conſultatio.

In ſecundo quid ſit ſagacitas.

In

In tertio quid ſit ſententia. Hæc ſunt nonum, decimũ, & vndecimum.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Hoc caput tres habet partes. in prima ait Ariſto. quærere vniuerſalius, quam conſultare, nec bona conſultatio eſt bona coniectatio: quia ſit ſine diſcurſu, cõſultio cum diſcurſu. deinde eſſet ſolertia ideo inquit [Iam verò quærere] In ſecunda parte docet, quid ſit bona conſultatio à genere: nam qui rectè deliberat, is agit rectitudine quadam: & is eſt, qui bene conſultat. vnde dicit [Sed quoniam errat] In tertia, inuento genere bonæ conſultationis, inueſtigat differentias definitioni congruas, quæ non eſt ſcientiæ rectitudo, ſed conſilij. idcirco ſcribit [quæ tamen neque ſcientię] deinde oſtendit quanam eſſe debeat hæc conſilij rectitudo, ea ſcilicet quæ ſit circa bonum finem ſibi propoſitum, & circa media, quæ ad hunc tendunt finem tempore opportuno. itaque ait [Quoniam verò rectitudo] tandem bonæ conſultationis deſcriptionem hãc profert [ſi igitur p. ..ientium eſt].

a Iam verò * quærere, & conſultare inter ſe differunt, conſultare enim quærere aliquid eſt. Oportet autem de bona conſultatione, quidnã ſit, ſtatuere: verũ ſcientia aliqua, an opinio, an bona coniectatio, an aliquid aliud genus. Scientia quidem non eſt: non enim de ijs quæ ſciũt, inquirunt: bona autem conſultatio, conſultatio quædam eſt: qui verò conſultat, quærit, & ratiocinatur. Sed neque bona coniectatio eſt: quippe cùm & abſque ratione, & cito bona coniectatio ſit: longo autem tempore conſultent. Vnde aiũt, citò agenda eſſe quæ conſultaueris: tardè verò, ac diu

ac diu conſultandum. Adde ꝙ ſolertia, & bona conſultatio diuerſa inter ſe ſunt. ſolertia verò bona quædam coniectatio eſt. Neque vera bona conſultatio opinio vlla eſt: ſed quoniam errat, qui* malè conſultat: qui benè, rectè id facit, * bonam conſultationem eſſe rectitudinem quã- * dam perſpicuum eſt: quæ tamen neque* ſcientiæ eſt, neq; opinionis: ſcientiæ ſiquidē neq; rectitudo vlla eſt, neque error: opinionis aūt veritas rectitudo eſt. Accedit, ꝙ definitum iam omne id eſt, cuius eſt opinio. Quinetiam neq; ſine ratione, bona conſultatio eſt: cogitatione igitur eſt inferior: quippe cùm nondū ſit enunciatio: nam opinio non inquiſitio; ſed enunciatio iam eſt. qui autem conſultat, ſiue benè, ſiue malè id faciat, quærit aliquid, ac ratiocinatur. Sed bona conſultatio conſultationis rectitudo quædam eſt. iccirco primum quid ſit, & circa quid verſetur conſultatio, eſt quærendum. Quoniam verò *rectitudo pluribus modis dicitur; non omnem rectitudinem eſſe bonam conſultationem * perſpicuum eſt: incontinens enim, & prauus qđ proponit ſibi ratiocinando videre, aſſequetur: vt ita rectè quidem conſultauerit: magnum tamen malum ſibi compareit. At benè conſultaſſe, eſſe bonum quoddam videtur: talis enim rectitudo conſultationis bona conſultatio eſt, quæ ad bonum aſſequendum ſpectat. Sed fieri tamen poteſt, vt falſa ratiocinatione id aſſequamur, quodq; oportet facere aſſequamur, per quod tamen oportet, non aſſequamur: ſed medius terminus falſus ſit. quare neque eadē erit bona conſultatio, qua quòd oportet quidem aſſequetur quiſpiam, non tamē per quod oportet. Præterea fieri poteſt, vt multo tempore ali-

quis, aliquis verò citò conſultans quiſpiam aſſequatur. ergo neque illa adhuc bona conſultatio eſt: ſed ea rectitudo, quæ ſecundùm vtilitatē & id quod oportet, & ſicut, & quando, exiſtit. Fieri item poteſt, vt & abſolutè benè conſultet quiſpiam, & ad quendam finem. Bona itaque conſultatio abſolutè ea eſt, quæ ad finem abſolutè: quædam uerò bona conſultatio, quæ ad quendam finem ſpectās perficitur. Si igitur prudentium eſt* bene conſultare, bona cōſultatio rectitudo ea eſſe videretur, quæ ſecundum vtilitatem ad quendam finem ſpectat, cuius prudentia vero exiſtimatio eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

Quid ſit ſagacitas, ſiue perſpicatia, aperit Ariſt. et aſſerit ſagacitatem eſſe habitum, ſiue diſpoſitionem, & eius contrarium habitudinem. Hoc caput duas habet partes. in prima proponit ſagacitatem eſſe habitū his verbis [Iam verò] In ſecunda parte poſtquam oſtendit quid non ſit ſagacitas, docet quid ea ſit dicēs [ſed ſicut perſpicere]

* IAm verò perſpicacia* quoq; eſt, & hebetudo, quibus homines perſpicaces, atque hebetes dicimus. neque omnino idem cum ſcientia, vel opinione hæc eſt: omnes enim eſſent perſpicaces. neque medicina: de ſalubribus enim eſſet. neque geometria: nam circa magnitudines verſaretur. neque enim de ijs, quæ ſemper ſunt, & motu carēt, perſpicacia eſt: neq; de ijs, quæ quomodolibet fiunt: ſed de quibus dubitaret quiſpiam, atque conſultaret. Ideo circa eadem quidem, circa quæ prudentia, verſatur: idem tamē

pru-

prudentia,& perſpicacia nō eſt: prudentia enim præceptiua eſt: quid enim agendum, aut non agendum ſit, finis eſt ipſius: perſpicacia verò iudicatiua tantummodo: idem namque eſt perſpicacia, & bona perſpicacia: perſpicaces ſiquidem etiam benè perſpicaces ſunt. Neque verò habere, neque acquirere prudētiam perſpicacia eſt: ſed ſicut perſpicere* dicitur diſcere, cùm ſcientia quiſpiam vtitur; ita quoque cum opinione vtitur ad ea iudicanda, de quibus prudentia eſt, alio dicēte: & iudicāda quidē rectè: bene enim, & rectè idem eſt: & inde nomen hoc uenit perſpicacia, qua bene perſpicaces homines ſunt, ex ea ſcilicet quæ in diſcendo conſiſtit: diſcere enim ſæpenumero, perſpicere dicimus.

Argumentum & diſtributio cap. 11.

Ad alium mentis habitum, ſiue diſpoſitionem venit Ariſt. hæc dicitur ſententia ad prudentiam pertinens, atque coniuncta. Diuiditur caput in duas partes; in quarum altera docet, quid ſit ſententia his verbis [*Ea verò, quæ vocatur ſententia*] *In altera parte comparat ſententiam, ſagacitatem, prudentiam, & intellectum, ſiue habitum principiorum actiuorum inter ſe dicens* [*Sunt autem omnes habitus*]

EA verò, quæ vocatur * ſententia; qua bene ſentiētes, & habere ſententiam quoſdam dicimus, eſt æqui & boni viri iudicium rectum. Cui rei id argumentum eſt, quod æquum & bonum virum maximè eſſe ad conſentiendum, id eſt ignoſcendum idoneum dicimus: æquitatē verò eſſe, habere conſenſionem, & veniam circa ſingula. conſenſio autem ſententia eſt iudi-

catiua recta æqui & boni viri: at recta ea eſt, quæ eſt veracis. Sunt autem * omnes habitus cõſentaneè ad idem tendentes: nam & ſententiã, & perſpicaciam, & prudentiam, & intellectum ad eoſdem referentes dicimus: dum & ſententiam, & intellectum iam habere, & prudentes, & perſpicaces appellamus: omnes enim facultates hæ vltimorum ſunt, & particularium. Atque in eo quidem, quòd ad iudicãdum idoneus quiſpiam eſt, de ijs quæ egit prudens, perſpicax, & bene ſentiens, ſeu conſentiens erit: nam equè communia bonis omnibus ſunt, in eo quòd ad alium ſpectant. Agendæ autem res ex ijs ſunt, quæ particularia, & vltima omnium ſunt. nam & prudentem oportet ea cognoſcere: & perſpicacia, & ſententia circa agenda verſatur. at hæc vltima ſunt. Intellectus quoque vltimorum eſt in vtranque partem: primorum enim, & vltimorum terminorum intellectus eſt, non ratio. ille quidem, qui in demonſtrationibus verſatur, immobilium terminorum, & primorum: alter qui in actiuis conſiſtit, vltimi, & eius quod euenire aliter atq; aliter poteſt, & alterius propoſitionis. Hæ enim eius, cuius cauſa aliquid eſt, principia ſunt: quippe cũ ex ſingularibus vniuerſalia exiſtant, quorum ſanè habere ſenſum oportet: is autem ſenſus intellectus eſt. Quocirca eſſe etiã hæc naturalia videntur, ac ſapiens quidem natura nemo eſt: ſed ſententiam habet, & peſpicaciam, & intellectum. Indicium cuius illud eſt, quòd hæc ſequi etiam ætates exiſtimamus: taliſq; ue ætas intellectu, & ſententia prædita eſt, quaſi cauſa ex natura ipſa ſit. Ideo & principiũ, & finis intellectus eſt: ex his enim, & de his demonſtrationes fiunt. Quare peritorum homi-

num,

nium, & ſeniorum, ſeu prudentum pronunciationibus, & opinionibus abſque demonſtratione, non minus quàm demonſtrationibus attendendum eſt: quia nanque ex ipſa experientia viſum habent, principia intuentur. Quid igitur ſapientia, & prudentia ſit: & circa quæ vtraq; verſetur: tum alterius alteram animę portionis virtutem eſſe, dictum iam eſt.

TRACTATVS Quartus.

Adſert Ariſt. dubitationes quaſdam de prudentia, & ſapientia: eaſq; ſoluit. Habet hic tractatus duo capita, quæ ſunt duodecimum, & decimũ tertium.

In primo quorum mouet dubitationes, & eas ſoluit aperiens connexionem quãdam inter prudentiam, & morales virtutes.

In ſecundo exponit hanc connexionem.

Argumentum, & diſtributio cap. 12.

Hoc caput duas continet partes. in prima Ariſto. dubitat, an proſint ſapientia, & prudentia vitæ humanæ, & ait non [Dubitaret autem] ſecundò quòd prudentia non videntur vitæ humanæ conferre, & probat dicens [at prudentia hoc quidem habet] tertiò dubitat de nobilitate ſapientiæ, atque prudentiæ ſic [Accedit ad hæc quòd] Et adductis rationibus cõfirmantibus nec ſapientiam, nec prudentiam conferre, ſe infert ad ſecundam huius capitis partem, in qua tribus modis ſoluit dubitationes aſſerens eas conferre primo hoc pacto [Primum itaque] ſecundo hic [Deinde ẽt efficiũt] tertiò his uerbis [Præterea opus]

* DVbitaret autem * quiſpiã de ipſis his habiti
bus, qua in re vtilis ſint: ſapientia enim ni-
hil completatur, quo fieri homo felix poſſit:
quippe cùm nullius ſit generationis: at pruden-
* tia hoc quidẽ habet, * ſed cuius cauſa opus ipſa
eſt? ſi quidem prudentia eſt, quæ circa ea verſa-
tur, quæ iuſta, & honeſta, & bona homini ſunt:
ea autem ſunt huiuſmodi, quæ agere uiri boni
eſt. at nihilo magis ad agendum idonei eò quòd
cognoſcimus ipſa hæc, ſumus, ſiquidem habitus
virtutes ſunt: quemadmodum neq; ſalubria, ne
que bonæ habitudini conuenientia, quę non eò
quòd faciunt, ſed quia ex habitu exiſtunt, ita di
cuntur: nihilo enim ad agendum idonei magis
ex eo ſumus, quòd medicinã, aut exercitatoriã
habemus. Quòd ſi non horum cauſa prudentia
ſtatuẽda eſt, ſed vt probi fiant: ijs ſanè, qui probi
ſunt, nihil erit vtilis: quin etiam neq; ijs, qui nõ
habent: quippe cùm nihil referat, habeatne ali-
quis, an habentibus alijs obediat; ſatisq; nobis
ſit, quemadmodum & in ſanitate: nam quamuis
ſani eſſe velimus; medicinam tamen non diſci-
* mus. Accedit ad hæc, * quòd abſurdum eſſe vide
retur, ſi principalior, & pręſtantior, quàm ſapiẽ-
tia ea eſſet, quæ ipſa eſſet deterior; quæ enim
facit, circa ſingula dominatur, atq; imperat. De
his igitur dicendum eſt: nunc enim de ipſis tan-
* tum dubitationem expoſuimus. Primum itaq; *
vtraſque per ſe neceſſario eſſe expetendas dici-
mus: cùm vtriuſque animæ portionis virtutes
ſint, licèt neutra ex ipſis quicq̃ efficiat. Deinde
* etiam efficiunt * quidem, non tñ ut medicina
ſanitatẽ: ſed ut ſanitas bonę habitudinis opera
tiones: ſic ſapientia felicitatẽ: cùm enim totius
virtutis pars ſit, dum habetur, atq; operatur, fę-

licem facit. Præterea opus & ex* prudētia, & ex * morali virtute perficitur: uirtus enim propoſitū ſcopum; prudentia quæ ad ipſum tendunt, recta efficit. Quartę autem animæ partis, id eſt altricis, nulla talis virtus eſt: quippe cū in ea agere, aut nō agere ſitum minimè ſit. At vero de eo, quòd ex prudentia ad agēda vel honeſta, vel iuſta nihilo aptiores ſint homines, paulo altius incipiendum eſt, hoc ſumpto initio: quemadmodum iuſta agentes nonnullos nondum eſſe iuſtos dicimus, vt eos, qui ea quæ à legibus præcipiuntur, vel inuiti faciunt, vel ex ignoratione, vel ob aliquid aliud, & non ob ipſa, cùm tamen ea agant, quę oportet, quæq; bonum virum decet: ita licet, vt quodam modo ſe habens quiſpiam ſingula agat, vt bonus ſit: id eſt ex electione, & ipſorum eorum cauſa, quæ aguntur. Electionem igitur rectam virtus facit: quæcunque autem natura comparatum eſt, vt illius cauſa agātur, non virtutis; ſed alterius facultatis ſunt. Attendendum autem eſt, ac de his manifeſtius dicendum. Eſt itaq; facultas quædam, quam calliditatem vocant: ea eſt talis, vt quæ ad ſuppoſitum ſcopum conducunt, agere poſſit, atq; aſſequi: atq; hæc quidem ſi propoſitum honeſtum ſit, eſt laudabilis: ſi prauum, uerſutia eſt. Vnde etiam prudentes callidos, & verſutos eſſe dicimus: Prudentia verò hæc facultas non eſt: non ſine tamē facultate hac exiſtit: ſed habitus oculo huic animæ non abſque virtute acquiritur, ſicut diximus, & perſpicuum eſt. Ratiocinationes enim agendarum rerum principium habent: quandoquidem eiuſmodi eſt finis, & quod optimum eſt: quodcunq; illud fuerit. Sit enim verbi cauſa, quod incideret: id, niſi bono viro, non

apparet: propterea quòd diſtorquet prauitas, facitq́;, vt circa actiua principia fallamur. Quare non poſſe quempiam prudētem eſſe, niſi bonus ſit, manifeſtum eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 13.

In ſuperiori capite, quam habeat connexionem prudentia cum virtutibus moralibus Ariſt. admonuit: in præſenti tradit uirtutes morales abſq; prudentia eſſe non poſſe, & omnes uirtutes ſimul eſſe, cum unà ſint cum prudētia. caput hoc tripartitum eſt. in prima parte probat uirtutem moralem non poſſe eſſe ſine prudētia, & dicit [ſed conſiderādum rurſus] In ſecunda ſoluit argumentationem, et obiectionem eorū, qui aiebāt uirtutes morales non eſſe ſimul: ideo inquit. [Ex his igitur, quæ dicta ſunt] In tertia parte breuiter repetit ſolutiones duas in altero capite datas, & tertiam tradit. itaque ſcribit [Perſpicuum autem eſt]

* SEd conſiderandum * rurſus etiam de virtute eſt: nā ſimili modo quoque virtus ſeſe habet, ſicut prudentia cum calliditate, non idem quidem, ſed ſimile tamen quid eſt: ita virtus naturalis cum ea, quæ propriè virtus dicitur. Omnibus enim ſinguli ex motibus eſſe quodam mō natura videntur: nam & iuſti, & temperantes, & fortes ſumus, & cætera ſtatim ab ipſo ortu habemus. Sed aliud tamen eſt, quod quærimus, vt propriè bonum ſit, & talia alio modo adſint: Etem pueris, & beſtijs naturales inſunt habitus: ſed ſine intellectu, & mente eſſe noxij apparent. Cæterum tantùm inſpici videntur: quòd quemadmodum in corpore valido, quod ſine viſu mouetur,

uetur, contingit, vt vehementer erret, propterea quòd viſu caret: ita quoque hic euenit ſi intellectum acceperit, in agendo differt: atque habitus licèt ſimilis ſit, propriè tamen virtus tunc erit. Quare quemadmodum in opinatiua parte duæ ſpecies ſunt, calliditas, & prudentia: ita in morali duæ quoque ſunt, quarum altera virtus naturalis, altera propriè virtus eſt: atque harum ea, quæ propriè virtus eſt, non ſine prudentia exiſtit. Vnde etiam omnes virtutes prudentias eſſe inquiunt: & Socrates partim rectè quærebat, partim errabat. quòd enim prudentias eſſe omnes virtutes opinabatur, errabat: rectè dicebat, ꝙ non ſine prudentia eſſe eas aſſerebat. Signum autem illud eſt, quòd nũc omnes, cùm definiũt virtutẽ, vbi habitũ eam eſſe dixerunt, & ad quæ eſt, adiungunt ſm rectam rationem. recta autem ratio eſt, quæ ſm prudentiã exiſtit. Videntur igitur vaticinari quodam modo omnes talem eſſe habitum virtutem, qui ſm prudentiam exiſtit. Paululum tamen tranſeundum eſt: virtus.n. non tam ſecundum rectam rationem, quàm cũ recta ratione habitus eſt: at recta de huiuſmodi ratio eſt prudentia. Ac Socrates quidem rationes virtutes eſſe exiſtimabat: ſcientias enim eas eſſe omnes dicebat, nos cùm ratione eſſe arbitramur Ex his igitur * quæ dicta ſunt, conſtat neq; propriè bonum eſſe ſine prudentia, neque prudentem ſine morali virtute quempiam poſſe. Quin etiam ratio illa hinc ſolui poſſet, qua ſeparatas eſſe inter ſe virtutes diſſereret aliquis: eo quòd idem ad omnes aptiſſimus minimè ſit, atque iccirco alias iam, alias nondum acquiſiuerit. hoc ſiquidem in naturalibus virtutibus licet: in ijs verò quibus abſolutè bonus *

vocatur

vocatur quiſpiam, non licet: ſimul enim cũ prudentia, quæ vna eſt, omnes exiſtent. Perſpicuum
* autem eſt* & prudentia eſſe opus: etiam ſi nõ eſſet actiua; propterea quod partis animæ uirtus eſt: & ſine prudentia, & virtute eſſe electionem rectam non poſſe; eò quòd hæc finem, illa quæ ad finem tendunt, vt agamus, facit. At verò neq; præſidet ſapientiæ: neq; melioris, quàm ipſa partis eſt. quemadmodum neque ſanitati medicina: neque enim ipſa vtitur, ſed ut fiat, prouidet. quocirca illius cauſa præcipit, non autem illi: Simile præterea illud eſt, ſi quis ſcientiam ciuilem, propterea quòd de omnibus præcipit, quæ in ciuitate ſunt: Dijs præeſſe, ac dominari etiam diceret.

ARI-

ARISTOTELIS MORALIVM

Nicomachiorum

LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

Diſputauit Ariſt. in ſuperioribus libris de uirtutibus moralibus, quæ appetitũ perficiunt: ac de intellectiuis, quæ intellectum ſpeculatiuum, & actiuum explent. nunc de fœlicitate agendum erat, niſi prius quædam cognitu neceſſaria intercederent. hæc ſunt affectus, uel diſpoſitiones quædam circa mores, quæ non ſunt propriè uirtutes, uel uitia; ſed ſimilia; unde ſunt perſequenda, uel fugienda. Meritò igitur in hoc ſeptimo libro diſſerit de uirtute heroica, de immanitate, de continentia, & incontinentia, de conſtantia, & mollitie, de uoluptate, & dolore. Diuiditur autem liber in duos tractatus.

In primo producit habitus, & diſpoſitiones dictas, & eas explanat.

In ſecunda ſcribit de uoluptate, & dolore.

TRACTATVS Primus.

Primus tractatus decem continet capita.

In primo ait tres eſſe ſpecies fugiendorum circa mores, quæ ſunt vitium, incontinentia, & immunitas, ſiue feritas. contraria tria, uirtus, continentia, & virtus heroica.

In ſecundo repetit priſcorum opiniones de continentia, & incontinentia, & dubitat.

In tertio dubitationem ſoluit primam.

In quarto aliam.

In quinto circa uoluptates, quæ è meta humanæ conditionis egrediuntur, continentiam, & incontinentiam dici ſecundum quid, non ſimpliciter, & propriè.

In ſexto comparat incontinentiam ſimpliciter, & propriè dictam ad incontinentiam iræ, quæ eſt incontinentia ſecundum quid.

In ſeptimo ſcribit differentias temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitionum, & comparat eas inter ſe.

In octauo comparat intemperantiam, & incontinentiam inter ſe.

In nono ſoluit dubitationem contra priſcorum opinionem.

In decimo refellit opinionem priſcorum.

Argumentum, & diſtributio, cap. I.

Tres ſunt circa mores fugiendarum rerum ſpecies, uitium, incontinentia, & feritas: tres quoq; ſequenda

rum,

rum, virtus, continentia, & virtus heroica, quæ ſic appellatur: quoniam qui eam poſſident, ſunt Dijs ſimiles, quemadmodum eſt contrario feritas. caput autẽ in duas diſtinguitur partes. In prima proponit ſpecies dictas ſic [Poſt hæc alio ſumpto] In ſecunda tradit de incontinentia, & mollicie, continentia, & tolerantia ibi [De incontinentia verò] & primum ſcribit opiniones priſcorum, quorum prima eſt [Videtur igitur] ſecunda [idem quoque eſſe] tertia [atque incõtinens] quarta [Temperantem quoque] quinta [& prudentem] ſexta [adde, quòd]

Poſt hęc alio* ſumpto initio dicẽdum eſt, rerum circa mores fugiendarum tres ſpecies eſſe, vitium, incontinentiam & feritatem: quarum duabus quæ ſint contraria, manifeſtum eſt: alterum enim virtutem, alterum continentiam vocamus. feritati autem maximè opponi quiſpiam diceret virtutem, quæ ſupra nos eſt, heroicam quandam, ac diuinam: quemadmodum Homerus Priamum de Hectore dicentem inducit, eò quòd valde erat bonus,

Non hominis mortalis filius ille
Eſſe videbatur, ſed magna è ſtirpe deorum.

Quòd, ſi ex hominibus, ſicut dicunt, ob virtutis excellẽtiam diuini efficiuntur; huiuſmodi quidam ſcilicet eſſet habitus, qui feritati opponitur. Nam ſicut beſtiæ neque vitium eſt, neque virtus, ita neque Dei, ſed hæc præſtantius quid virtute; illa diuerſum quoddam à vitio genus eſt. Quoniam verò rarum eſt, vt vir diuinus ſit: quemadmodum Lacones, cùm aliquem valde

admi-

admirantur, diuinus, inquiunt, vir eſt: ſic & ferinus natura inter homines rarus aliquis eſt: maxime tamen inter Barbaros reperitur. fiunt verò nonnulli tales etiam ex morbis, & læſionibus. quin etiam eos homines, qui vitijs exuperant, ita infamamus. Sed de tali quidem affectione poſterius mentio quædam facienda eſt. de vi-
* tio autē dictum eſt prius. De incontinentia * verò & mollitie, & deliciis nunc eſt diſſerendum: de continentia item, & tolerantia: neque enim quaſi iidem cum virtute, & prauitate habitus ſint, neque vt diuerſum genus, vtraque harum exiſtimanda eſt: Oportet autem, ſicut in alijs fecimus, ponere ea, quæ apparent, & prius dubitare, deinde ita demonſtrare, ac maxime quidem omnia illuſtria, & probabilia circa hos affectus: ſin minus, pleraq; & præcipua producere debemus: nam ſi ſoluantur ea, quæ difficultatem habent; illuſtria verò, & probabilia relinquantur;
* ſatis erit demonſtratum. Videtur igitur * continentia, & tolerātia ex bonis & laudabilibus: incontinentia verò, & mollities ex prauis, & vitu-
* peratione dignis rebus eſſe. idem quoque * eſſe continens, & perſtans in conſilio rationis, idem incontinens, & è rationis conſilio excedens. at-
* que incontinens * quidē cognoſcens praua eſſe quæ agit, ob affectum tamen agitat continens, cum prauas ſciat eſſe cupiditates, ob rationem
* eas non ſequitur. Temperantem quoque * continentē, & tolerantem eſſe dicunt. atq; eum, qui eiuſmodi ſit, alij omnem eſſe temperantē aſſerunt, alij minime: & intemperantē incōtinentē, & incontinentē intemperantem confusè, alij diuerſos eſſe aiunt. At prudentē interdum negant eſſe poſſe incontinentem: interdum nonnullos

qui ſint prudentes, & calidi, eſſe incontinentes affirmant. Adde, quòd incontinentes & iræ, & honoris, & lucri etiam dicuntur. Atque ea, quidem quæ dicuntur, huiuſmodi ſunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Dubitat Ariſto. circa prædictas opiniones priſcorum, & declarat, & confutat ea, quæ ei neceſſaria eſſe uideatur. Habet caput ſex partes. In prima de tertia opinione dubitat, utrum. ſ. aliquis rectè exiſtimans agat incontinenter: nam quidam priſci ſentiebant incontinentem ſcientem eſſe improbũ, ob cupiditatem agebat. Dubitat igitur [Dubitaret autem quiſpiam] & arguit contrà ex Socratis ſententia ib [abſurdum enim eſt] contra quam ſententiam ſic arguit [quæ ſanè ratio] deinde ſoluit ſecundum quorundam opinionem dicens [ſunt autem nonnulli] contra horum opinionem arguit his uerbis [Veruntamen ſi opinio] In ſecunda parte mouet dubium de quinta opinione, utrũ in incontinenti ſit prudentia, & ait [Prudentia igitur] In tertia arguit contra quartam opinionem, quæ erat temperantiam, & continentiam eſſe idem. & inquit [Adde, quòd ſi continens] In quarta arguit contra ſecundam opinionem, quæ erat, ꝙ continens idem eſt, quod conſtans, & perſeuerans in oratione, uel potius propoſito, & opinione. & id [Præterea ſi continentia facit] In quinta dubitat circa primam opinionem, ꝙ. ſ. incontinentia eſt de genere bonorum, incontinentia de genere prauorum, in quo prauorum genere ſit collocanda, & utrum ſit peior, quàm uitium. & hæc [Accedit quòd] ſed ſextò dubitat circa ſextã opinionem, quòd ſcilicet incontinentia eſt circa multa ſubiecta, & uniuerſa, ut honorem, lucrum, & id gene-

ris,

vis, arguit contrà. Itaque ſcribit [Inſuper ſi circa omnia.]

* Dubitaret autem * quiſpiam, quo modo rectè exiſtimans aliquis agat incontinenter. Nam vt ſciens quiſpiam agat, aiunt nonnulli fie-
* ri nullo modo poſſe: abſurdum enim * eſt, ſi adſit ſcientia, vt exiſtimabat Socrates, aliud quid dominari, ac quaſi mancipium hominem trahere. Socrates enim aduerſus rationem omnino pugnabat, quaſi nulla eſſet incontinentia: neminem ſiquidem aiebat exiſtimare præter id,
* quod optimum eſt, agere; ſed ex ignoratione. quæ ſanè oratio * iis aduerſatur, quæ euidenter apparent. quærendumq; eſt circa affectum ſi ex ignoratione agit quiſpiam, quis ignorationis modus ſit: nam non exiſtimare qui incontinentes agit agenda eſſe ea quæ agit, antequam in affectu ſit conſtitutus, manifeſtum eſt. Sunt
* aũt nonnulli, * qui alia concedunt, alia non. ſciẽtia enim nihil eſſe potẽtius cõcedunt: illud non dant, præter id, quod viſum fuerit melius, agere neminem. ac propterea inquiunt incontinentem non ſcientiam, ſed opinionem habentem à uoluptatibus ſuperari. Veruntamen, ſi opi-
* nio, * non ſcientia, neque ualida exiſtimatio eſt, quæ reſiſtit, ſed remiſſa, qualis eſt in ambigentibus; venia danda eſt, quòd non in his perſiſtat quiſpiam aduerſus uehementes cupiditates. at prauitati, aut alicui ex alijs uituperatione
* dignis rebus uenia non datur. Prudentia igitur * reſiſtente id fit? validiſſima enim res ea eſt. ſed eſt abſurdum: fiet enim, ut idem ſimul & prudens ſit, & incontinens. at facere ſponte prauiſſima quæque prudentis eſſe nemo diceret. Præ-

terea

terea ad agendum idoneum eſſe prudentem ſuperius demõſtratum eſt: quippe qui ultimorum quidam ſit, & uirtutes reliquas habeat. Adde, quod ſi continens* ex eo eſt, quòd uehementes, * & prauas habet cupiditates: neque temperans erit continens,neq; continens temperans: propterea quòd neque quod nimium eſt, neque pra uas habere cupiditates eſt temperantis: ſed tamen oportet. Nam ſi bonæ ſint cupiditates, habitus,qui prohibet,ne eas ſequamur,prauus eſt: qua re efficietur, ut non omnis continentia honeſta ſit.ſi imbecillæ uerò ſint,& non prauæ; nihil egregium erit: ſi prauæ, & imbecillæ; nihil magnum.Præterea,ſi continentia*facit, ut in o- * mni opinione perſiſtamus etiam in falſa; praua eſt: ſi item ab omni opinione exturbat incontinentia;aliqua incontinentia reperietur, quæ ho neſta ſit: ut Sophoclis Neoptolemus in Philoctete.laude dignus enim eſt, cùm in ijs,quæ ipſi Vlyſſes ſua ſerat, quia mentiri ęgrè ferebat, non perſtet.Quinetiam captioſa ratio mentiens, dubitatio eſt: dum enim uolunt incredibilia conuincere, ut ſi aſſequuti fuerint, arguti eſſe uideātur: facta ratiocinatio dubitatio euadit: uincta enim mens eſt, dum ſtare quidem non uult: propterea, quod non placet, quod conclusum eſt: quia tamen quomodo ſoluat rationem non habet; progredi non poteſt. Euenit autem ex quadam ratione, ut imprudentia cum incontinentia uirtus ſit: contraria enim agit ob incontinentiam,quàm exiſtimet: mala autem eſſe bona, non eſſeque agenda exiſtimat: quare bona, & non mala aget.Accedit,quòd*qui ex eo, quod * perſuaſus eſt, & ex electione iucunda & agit,& ſectatur; melior eſſe eo uideretur, qui non ex

conſilio, ſed ex incontinentia eadẽ agit; aptior enim eſt, ut curetur: quippe qui admittere diſſuaſionem poſſit. at incontinens ei prouerbio eſt * obnoxius, quo dicimus, Quando aqua fauces ſtrangulat, quid amplius bibere opus eſt? nam ſi non perſuaſus eſſet ea quæ agit, ſi diſſuaderetur, * deſiſteret: nunc autem perſuaſus, nihilominus alia agit. Inſuper ſi circa omnia * incontinentia, & continentia uerſatur; quis abſolute incontinens erit? nã omnes incontinentias qui habeat, eſt nemo: quoſdã autem abſolutè eſſe dicimus. Ac tales quidẽ dubitationes incidunt. ex his autem alia tollenda ſunt, alia relinquenda: quippe * cum dubitationis ſolutio nihil aliud, quàm inuentio ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

Nunc Ariſto. ſoluit primam dubitationem. ſ. utrum incontinens agat ſciens incontinenter: Diuiditur caput in tres partes. in prima diſputat, utrum ſciens, uel non ſciens incontinens agat: & , ſi ſciens, quonam pacto; deinde circa quæ uerſetur incontinentia, an circa omnes uoluptates: unde legitur. [Primum conſiderandum] & duas profert dubitationes, & ſoluit. prima eſt [Initium autem conſiderationis eſt] ſecunda [Deinde an incontinentia] In ſecunda parte oſtendit ſolutionem contra Socratem datam non eſſe bonam dicens [Nam ſi uera opinio] In tertia ſoluit quæſtionem, & tres affert diſtinctiones, deinde ſoluit a rebus agendis. prima diſtinctio eſt [Sed quoniam duobus modis] ſecunda [Præterea cum duo modi ſint] tertia * *[Adhæc habere ſcientiam] a rebus agendis dubitationem ſoluit, uelut quartam hoc pacto [Adde, quòd ita quoque] Deinde ad ſolutionem accedit, qua intelligi*

poſſit,

poßit, quo pacto incontinens agat, & dicit [Quando agitur uniuerſalis opinio.]

PRimum igitur * conſiderandum eſt, utrum * cognoſcentes, necne, agant, & quomodo cognoſcentes: deinde circa quę incontinens, & cōtinens, hoc eſt, utrum circa omnes uoluptates, & ægritudines, an circa definitas aliquas ſtatuendus ſit: tum utrum continens, & tolerans idem ſit, an diuerſus; & ſimili modo de cæteris, quæ cognata contemplationi huic ſunt. Initium autē conſiderationis * eſt, utrum continens, & incontinens in eo, quòd circa quædam, an in eo, quòd quodam modo verſantur, habeant differentiā: id autem, quod dico tale eſt: utrum incontinens ex eo, quòd circa talia uerſatur tantummodo, ſit, incontinens, an ex eo, quòd quodammodò uerſatur, an non; ſed ex utriſque. Deinde an * incontinentia, & continentia circa omnia uerſetur, necne: qui enim abſolutè eſt incontinens, non circa omnia uerſatur, ſed circa quæ intemperans: neque abſolutè ad ea ſeſe habet: idem enim cum intemperantia eſſet: ſed eo, quòd hoc modo habet: ille enim ex electione ducitur præſentem uoluptatem ſemper eſſe perſequendam exiſtimans: incontinens uerò, cum non exiſtimet, perſequitur. Nam ſi uera * opinio, * & non ſcientia ſit, ex qua incontinenter agunt homines: nihil ad rationem id refert: cum nonnulli ex ijs, qui opinantur, non ambigant: ſed certò ſe ſcire exiſtiment. Si igitur opinantes propterea, quia leuiter credunt, magis quàm ſcientes præter exiſtimationem ſuam agent: ſcientia ab opinione nihil differet: nonnulli enim ſunt, qui nihilo minorem ijs, quæ opinantur, quām

alij ijs, quæ ſciunt, fidem adhibeat. id Heraclitus oſtendit. Sed quoniam duobus* modis ſcire dicimus: tam enim dicitur ſcire, qui habet ſcientiam & ea non vtitur, quàm qui vtitur: differentia erit, ſiquis agat ea, quæ nõ debet, dum habet quidem ſcientiam; ſed non cõtemplatur; & dum habet, & contemplatur: hoc enim videtur abſurdum: ſed non, dum non cõtemplatur. Præterea*, cùm duo propoſitionum modi ſint, nihil uetat, quo minus qui vtraſq; habet, præter ſcientiam agat, dum vniuerſali vtitur, & non particulari. particularia enim ea ſunt, quæ in actionem veniunt. Diuerſum autem eſt vniuerſale: alterum enim in ipſo, alterum in re eſt: ut omni homini ſicca conferre: & ipſum eſſe hominem: vel ſiccum eſſe quod huiuſmodi eſt: an verò hoc, huiuſmodi ſit, aut non habet, aut non operatur. Ex his igitur modis incredibile eſt, quanta differentia futura ſit: vt ſi ita cognoſcat quiſpiam; nihil abſurdum: ſin aliter; mirandum videatur. Ad hæc habere ſcientiam* alio modo contingit hominibus, quàm dictum ſit: nam dum habet quis, & ea non vtitur; diuerſum eſſe habitum uidemus: ut & habere quodammodo, & non habere uideatur: cuiuſmodi eſt qui dormit, qui furit, qui vino oppreſſus eſt. ita autẽ affecti ſunt etiam illi, qui in perturbationibus ſunt conſtituti: iræ enim, & venereorum cupiditates, nonnullaque huiuſmodi corpus etiam manifeſtè immutant, quoſdamq; in furores inducunt: ut pateat ſimili modo affectos incõtinẽtes dici oportere. Quòd autem verba ex ſcientia dicant, id argumentum nullum eſt: qui enim ſunt in his affectibus conſtituti, demonſtrationes, & carmina Empedoclis dicunt: qui item primum didicerunt, connectunt

ſtunt quidem verba, nondum tamen ſciunt;cognatum enim,ac coalitum eſſe oportet.ad quod tempore opus eſt. Quocirca eos,qui incontinenter agunt,ita dicere exiſtimandum eſt, vt illi faciunt, qui hiſtrionis munere funguntur. Adde, quod ita quoq; * naturali quadam ratione inſpicere cauſam quiſpiã poſſet: altera enim vniuerſalis opinio eſt: altera de particularibus rebus, quibus præſidet ſenſus. quanto autem ex ipſis una euaſerit: alibi quidem enunciet anima, in effectiuis verò,agat ſtatim, neceſſe eſt: ut ſi omne dulce guſtandum eſt, hoc autem eſt dulce, vtpote vnum quoddam ex particularibus: neceſſe eſt vt qui poteſt, & non prohibetur, ſimul hoc quoq; agat. Quando igitur vniuerſalis* opinio ineſt,quę prohibeat guſtare:altera uerò,quę omne dulce ſuaue eſſe dicat:hoc autē eſt dulce, atq; hæc,eſt quæ operatur: fortè verò adeſt cupiditas:illa quidem fugiendum eſſe ait, cupiditas ducit: quippe cùm mouere vnumquodq; ex mẽbris queat. Quare fit, vt ex ratione quodãmodo, & opinione incontinenter quiſpiam agat: qua quidem opinio non per ſe,ſed ex accidenti contraria ſit: cupiditas enim, non opinio rectæ rationi contraria eſt. Vnde etiam beſtiæ incontinentes propterea non ſunt, quia particularium imaginationem,& memoriam habent, nõ vniuerſalium exiſtimationem. Quomodo verò ſoluatur ignorantia, & incontinens rurſus efficiatur ſciens,eadem ratio eſt,quę & de temulento, & dormiente,non propria huius affectionis,quę quidem à naturæ indagatoribus audienda eſt. Quoniam autem vltima propoſitio eſt expoſitæ ſenſui rei opinio,actionumq; domina eſt; hanc vel non habet, qui in affectu eſt conſtitutus, vel

ita habet, ut non tamen eo, quòd habet, eam liceat ſcire, ſed dicere duntaxat, nõ ſecus ac uino oppreſſus Empedoclis carmina. propterea item, quod vltimus terminus nõ eſt uniuerſalis, neq; ita ut vniuerſalis ſciẽtiam efficere uidetur. Atq; id, quod quærebat Socrates, uidetur contingere. non enim affectus exiſtit præſente ea, quæ videtur propriè eſſe ſcientia; quippe quæ neque ipſa ex affectu diſtrahatur; ſed præſente ea, quæ ſenſitiua eſt. Vtrũ igitur cognoſcens, necne, & quomodo cognoſcens agere incõtinente quiſpiam poſſit, hactenus dictum ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Aliam exponit Ariſt. quæſtionem, quæ eſt, Vtrum quis ſit abſolutè incontinens, & circa quã materiã ſit, qui ſimpliciter eſt incontinens. Hoc autem caput quatuor detinet partes. in prima proponit duas quæſtiones. prima, utrum quis ſimpliciter ſit incontinens, an omnes incontinentes ſecundum quid ſint. ſecunda, ſi quis ſit ſimpliciter, & abſolutè incontinens, circa quam materiam propriè ſit. itaque dicit [Iam uerò utrum.] In ſecunda parte materiam in genere recitat dicens eam eſſe uoluptatem, & dolorem ſic [circa uoluptates quidem] In tertia diuidit materiã, & concludit incontinentes ſimpliciter dici eos, qui uerſantur circa eas corporis uoluptates, circa quas uerſatur temperans. & ſunt uoluptates guſtus, & tactus. idcirco ait [Quoniam uerò ex his] incontinentes uerò ſecundum quid dicitur, qui uerſatur circa honores, lucrum, iram, & id generis. In quarta parte diuidens recenſet eam incontinentiam, quæ humanæ naturæ cõditionem tranſgreditur; & dicit. [Quoniam uerò ex cupiditatibus.]

Iam

IAm verò vtrum* aliquis abſolutè incontinẽs * ſit, an omnes ex parte: etſi ſit, circa quæ uerſetur, dicendum deinceps eſt. Circa voluptates* * quidem, & dolores continentes, & tolerantes, necnon incontinentes, & molles uerſari perſpicuum eſt. Quoniam uerò ex iis,* quæ voluptatẽ * afferunt, alia neceſſaria ſunt, alia eligenda quidem per ſe, ſed eiuſmodi tamen, ut exceſſum etiam habeant: neceſſaria quæ ad corpus ſpectant, cuiuſmodi ſunt alimentum, veneris uſus, ac cætera huiuſmodi corporalia, circa quæ temperantiam, & intemperantiam conſtituimus: non neceſſaria, ſed per ſe eligenda, victoria, honor, diuitiæ, ac reliqua talia, quæ bona ſunt, & iucunda: eos, qui in his præter rectam rationem quæ in ipſis eſt, abſolutè quidem incontinentes non dicimus: ſed addentes pecuniarum, lucri, honoris, iræ incontinentes appellamus, & non abſolutè: vt pote diuerſos, & qui ex ſimilitudine dicantur. Non ſecus atque ille homo dicebatur qui in Olympiis vicit: illius enim communis ratio à propria parum diſtabat: ſed diuerſa tamen erat. Cui rei id ſignum eſt, quòd incontinẽtia, non ut error tantùm, ſed vt vitium quoddã, quod aut abſolutè, aut ex parte aliqua ſit, vituperatur: horum autem nemo. ſed illorũ, qui circa corporales fruitiones verſantur, circa quas temperantem, & intemperantem exiſtere diximus, qui non ex electione, ſed præter electionem, & conſilium exceſſus, & iucundorum ſectatur, & moleſtorũ fugit, famis videlicet, ſitis, caloris, frigoris, cæterorumq; omnium, qua ad tactum, guſtatumq; ſpectant: is non cum additione, quòd circa hæc ſcilicet ſit, verbi cauſa irę, ſed abſolutè tantummodo incontinens dicitur.

* Indicio illud eſt: nam intemperantes circa has, non circa aliquā ex illis dicuntur. & propterea * incontinentem, & intemperantem; continētem item & temperantem non ex illis quempiam in eodem conſtituimus; propterea quod circa eaſdem * quodammodo voluptates, doloresq; eoſdem verſentur: quanquam hi circa eadem quidem vtriq; verſantur, non tamē eodem modo: illi enim eligunt: hi non eligunt. Vnde magis intemperantem eum diceremus, qui vel nihil, vel leuiter cupiens & exceſſus ſectatur, & dolores mediocres fugit: quàm hunc, qui propterea idē facit, quia vehemente cupiditate afficitur. quid enim faceret ille, ſi aut valida aliqua cupiditas, * aut in neceſſariarum rerum inopia vehemens dolor inceſſeret? Quoniam verò* ex cupiditatibus, & voluptatibus aliæ ſunt ex ijs, quæ genere ſunt honeſta, ac proba: nam iucundorum non nulla natura ſunt expetēda; alia his contraria, alia media, ſicut prius diuiſum à nobis eſt, vt pecuniæ, lucrum, victoria, & honor: in omnibus porrò & talibus, & medijs, non quia afficiuntur, & cupiunt, & amant, vituperātur homines: ſed quia quodammodo afficiuntur, & excedunt. Iccirco quicunq; præter rationem vel ſuperātur, vel aliquid ex ijs, quæ natura ſunt honeſta, & bona, perſequuntur, vt illi qui circa honorem magis quàm oporteat, ſtudent, vel circa filios & parentes: bona enim hæc ſunt, & qui circa ea ſtudent, laudari conſueuerunt: ſed in his tamē exceſſus etiam quidam eſt, ſi quis quemadmodum Niobe aduerſus Deos pugnaret: aut erga patrem ita eſſet affectus, vt Satyrus qui patricola appellabatur: valde enim inſanire videbatur. Nulla igitur circa hæc prauitas exiſtit ob id qđ

dictum

dictum eſt: propterea quòd vnumquodq; per ſe eſt ex ijs, quæ natura ſunt expetenda: praui, tamen & fugiendi exceſſus ipſorum ſunt. ſimili modo quoque neque incontinentia; quippe cùm incontinentia non modò fugienda, verùm etiam ex ijs ſit, quæ vituperatione digna habentur. ex affectus tamen ſimilitudine incontinentiam adiungentes circa vnumquodque dicunt: vt malum medicum, malum hiſtrionem, quem abſolutè malum nullo modo vocarent. Quemadmodum itaque neque hic propterea quòd vnũquodque ipſorum non vitium, ſed proportione ſimile eſt: ita videlicet etiam illic exiſtimandũ eſt incontinentiam, & continentiam eam duntaxat eſſe, quæ circa eadem, circa quæ temperantia verſatur, & intemperantia: nam circa iram per ſimilitudinem dicimus: vnde etiam addentes iræ incontinentem, ſicut honoris, & lucri appellamus.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Nunc Ariſt. oſtendit continentiam, & incontinentiam ſecundum quid, non propriè dici eam, quæ circa exceſſus voluptatis verſantur, Diuiditur autem hoc caput in duas partes. In prima accipimus immanes trifariam dici homines, aut à natura peruerſa, aut à conſuetudine, aut à morbo: & ideo incontinentes ſecundum quid, & impropriè appellari. itaque ſcribit [Cum autem nonnulla] In ſecunda parte dicit impropriè incontinentes ſic effectos appellari. vnde legitur [Quibuſcunque igitur]

CVm autem * nonnulla iucunda natura ſint, * atque ex his alia abſolutè ac ſimpliciter, alia

alia pro generibus animalium, atque hominũ: nonnulla verò non natura, ſed partim ex læſionibus, partim ex conſuetudine, partim etiam ob naturas prauas huiuſmodi ſint: circa quoq; horum ſingula inſpicere ſimiles habitus poſſumus. Dico autem ferinos: cuiuſmodi erat ea mulier, quam grauidarum ventres reſcindere, atq; inde fœtus comedere conſueuiſſe inquiunt: vel ea, quibus aiunt quaſdam efferatas circa Pontũ nationes oblectari: alios enim crudis, alios humanis carnibus veſci, alios ſibi inuicè infantes ad epulandum mutuare perhibent, vel quod de Phalaride dicitur. Atque hi quidem ferini habitus ſunt. alij verò nonnullis ex morbo, & inſania contingunt: vt illi, qui matrem mactauit, & in cibum ſumpſit: qui item conſerui iecur comedit: alij item morboſi ſunt, vel ex conſuetudine: vt pilorum euulſiones, vnguium roſiones, carbonum etiam, & terræ comeſtiones: præterea venereorum vſus cum maribus: id quod tũ natura, tum conſuetudine euenit, quemadmodum illis, qui à pueritia couſueuerunt. Quibuſcunque igitur * in cauſa eſt natura, eos incontinentes appellaret nemo: ſicut neque fœminas, quòd non ſubagirent, ſimili modo neque eos, qui ex conſuetudine morboſè ſeſe habent. At cùm habet quidem vnumquodque horum quiſpiam, vitij terminos excedit, perinde atque immanitas, ac feritas: cùm habet tamen & vel ſuperat, vel ſuperatur, ea neque continentia abſolutè, neque incontinentia eſt, ſed ex ſimilitudine. ſicut etiam illæ, qui circa iram affectus eſt, non incontinens; ſed hoc modo affectionis incontinens dicendus eſt. Omne enim excedens vitium & imprudentia, & timiditas, & intempe-

rantia,

rantia,& acerbitas partim ferinum eſt, partim morboſum. Qui nanq; talis natura eſt, vt omnia timeat, etiam ſi mus obſtrepuerit, ferina is timiditate timidus eſt. quidam etiam felem ex morbo timebat. ex imprudentibus item, qui irrationabiles ſunt, & ſenſu tantummodo viuunt, ferini habentur: cuiuſmodi nonnullæ longinquorũ Barbarorum nationes ſunt. Qui autem ex morbo aut comitiali, aut inſania idem faciunt, morboſi ſunt. Fieri verò poteſt, vt ex his aliqua inter eum quiſpiam habeat tantùm, & nõ ſuperetur. quemadmodum ſi Phalaris cupiens infantem edere, ſe cohibuiſſet: vel ad venereorum nefariã voluptatem incitatus, quiſpiã fit etiam, vt non ſolùm habeat hęc aliquis, verùm etiã ſuperetur. Quemadmodum igitur prauitas, quæ homini conuenit, abſolutè prauitas dicitur: qua vero cũ additione appellatur, non abſolutè, ſed ferina, vel morboſa prauitas vocatur: eodem modo eſſe incontinentiam patet aliam ferinam, aliam morboſam: abſolutè verò ſolam eam, quæ intemperantiæ humanæ correſpondet. Incontinẽtiam itaque, & continentiam circa ea tantùm verſari, circa quæ intemperantia, & temperantia, circa alia verò aliam incontinentiæ ſpeciem eſſe, quæ non abſolutè; ſed per tranſlationem ita dicatur, perſpicuum eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Comparat in præſentia Ariſt. incontinentiam exquiſitã cum incontinentia iræ, quæ eſt incontinentia ſecundum quid. Habet caput hoc duas partes. in primã comparat incontinentias, & dicit deteriorem eſſe incon-

*continentiam cupiditatis, quæ iræ; ſed iræ minus tur-
pem. atque id probat quatuor rationibus. proponit ibi
[Iam verò minus] ratio prima habet naturam irati. et
eſt [ira enim audire] ſecunda eſt [Præterea magis
ignoſcendum] tertia [Adde, quòd qui] quarta
[Accedit quòd] In ſecunda parte comparat inter
ſe uitium humanum, & immanitatem; & aſſerit im-
manitatem eſſe minus malum, quã vitium dicens [Ha
rum autem ipſarum]*

* IAm uerò minus * turpem eſſe incontinentiã
iræ, quàm cupiditatum cõſideremus: ira enim
* audire quidem * rationem videtur; ſed nõ rectè
tamen percipere, quemadmodũ feſtini miniſtri
faciunt, qui priuſquã omnia, quæ dicuntur, audi
uerint, excurrunt: deinde ab actione aberrant:
& canes quoq; antequam inſpexerint, an ami-
cus ſit quiſpiam, ſi ſtrepitum tantummodo fece-
rit, latrant: ita ira ob feruorẽ, celeritatemq; na-
turæ, audiens quidẽ, ſed non quid præcipiatur,
attendens, ad vindictã incitatur: nam ſtatim vbi
ratio, vel imaginatio cõtumeliã aut cõtẽptũ eſſe
oſtenderit, ipſa quaſi ratiocinãdo collegerit bel-
lũ ei eſſe inferẽdũ, indignatur. at cupiditas ſi tã-
tùm ratio, aut ſenſus ſuaue eſſe aliquid dixerit,
ad fruitionẽ eius incitat. quare ira rationẽ quo-
dãmodo ſequitur: cupiditas nõ ſequitur. turpior
igitur cupiditas eſt. iræ. n. incontinens à ratione
quodãmodo vincitur: hic verò à cupiditate, non
* à ratione ſuperatur. Præterea magis * ignoſcen-
dũ eſt, ſi quis naturales appetitiones ſequatur:
nam talib. ẽt cupiditatibus quæ communes om-
nibus ſunt, & quatenus ſunt communes, venia
magis dari conſueuit. at iracundia, & acerbitas
naturalis magis eſt, quàm cupiditates, quæ exce

dunt,

dunt, & neceſſariæ minimè ſunt: quemadmodū ille, qui ſe excuſabat, quòd patrem verberaſſet: Nam hic, inquit, ſuum, & ille item ſuū verberauit: & cōmonſtrans infantem hic etiam, inquit, vbi vir euaſerit, me ipſum verberabit: gentile enim nobis hoc eſt. ille quoq; qui trahebatur à filio, vbi ad ianuam deuentum eſt, deſiſtere iubebat: nam ſe quoque euſque patrem ſuū traxiſſe. Adde, quòd qui * inſidioſius agunt, ſunt iniuſtiores: iracundus verò minimè eſt inſidioſus, ſed apertus, ſicut etiam ira. at cupiditas huiuſmodi eſt, qualem etiam Venerem dicunt.

Cyprigenæ enim fraudes nectentis, &

Zonam de pectore ſoluit, inquit Homerus,

Hic fraus eſt, quæ vel prudenter decipit ipſos.

Quare ſi iniuſtior, & turpior incontinentia hæc eſt, quàm ea quæ circa iram verſatur: & abſolutè incōtinētia, & quodāmodo vitiū erit. Accedit, ꝙ * dolore affectus cōtumelia vtitur nemo. Qui autem ex ira quiſpiam facit, cū dolore id facit: qui verò cōtumelia vtitur, cū voluptate. ſi igitur ea ſunt iniuſtiora, ob quæ indignari maximè cōuenit, incontinētia quoq; cupiditatis eiuſmodi erit: quippe cū in ira contumelia minimè ſit, incontinentiā itaque cupiditatis ea, quæ circa irā exiſtit, eſſe turpiorem: cōtinentiam item & incōtinentiam circa cupiditates & voluptates corporis verſari, manifeſtū eſt. Harum autē ipſarum * differentiæ ſumendæ ſunt. ſicut enim à principio dictum fuit, aliæ, tā genere, quā magnitudine humanæ ſunt, ac naturales: aliæ ferinæ: aliæ ex læſionibus, & morbis euenIētes, ac circa harū primas temperātia & intemperantia verſatur: vnde beſtias neque temperantes, neque intemperantes dicimus, niſi per trāſlationem: & ſi quo

alio modo omnino animalium genus aliud ab alio tum contumelia, & ſalacitate, tum voracitate differt. Non enim electionem, neq; rationem habent, ſed è natura non ſecus ac furentes homines excesſerunt: feritas autem minus quidem, quàm vitium; ſed horribilius tamen malũ eſt: quippe cum non ſit corrupta, quemadmodum in homine, optima pars; ſed deſit, & nõ habeat. Simile nanque eſt perinde, ac ſi in animatum ad animatũ conferre velimus, vtrum peſus ſit; ſemper enim prauitas eius, quòd non habet principium: intellectus autem eſt principium: minus idonea ad nocendum eſt. Non ſecus igitur eſt, ac ſi iniuſtitiam ad iniuſtum hominem quiſpiam conferat: vtrunque enim aliquo modo peius eſt: millies plura enim mala homo malus, quàm beſtia perpetraret.

Argumentum, & diſtributio cap. 7.

Producit differentias temperantiæ, continentiæ, conſtantiæ, & oppoſitorum, & comparat inter ſe; cùm uideantur circa eandem uerſari materiam. Diuiditur caput in duas partes. In prima deſcribit differentiam inter incontinentiam, & mollitudinem, & earum oppoſita, quæ ſunt continentia, & conſtantia: hæ ſiquidẽ uerſantur circa dolores, & uoluptates tactus, & guſtus fugiendo, aut perſequendo: atque circa hæc uerſatur temperantia, & intemperantia. dicit igitur [At uerò circa tactus] deinde diſtinguit continentiam, & incontinentiam à temperantia, & intemperantia dicens [ſed quia nonnullæ] poſtea oſtendit continentiam eſſe conſtantia præſtantiorem, & ait [Ex his uerò, quos diximus] Explanat præterea mollitudinem; & incon-

incontinentiam, atque inquit [Qui verò deficit] In ſecunda parte diuidit incontinen iam in intemerariam incontinentiam, & in infirmam. ac ſic explicat [Incontinentia alia temeritas.]

AT verò circa tactus * guſtatusq; voluptates * & dolores, cupiditates item, & fugas, circa quas intemperantia, & temperantia definita prius eſt, ita ſe habere quiſpiam poteſt, vt vel quibus plerique ſunt ſuperiores ab ijs vincatur: vel ea ſuperet, quibus plerique ſuccumbunt. Ex his autem, qui circa voluptates verſatur, alter incontinens, alter continens: qui circa dolores, alter mollis, tolerans alter dicitur: plurimorum verò habitus medij ſunt, licèt magis ad deteriores declinent. Sed quia nonnullæ * voluptates * neceſſariæ ſunt, aliæ non neceſſariæ, & quadan tenus: exceſſus verò, & defectus neceſſarij minimè ſunt: & ſimili modo etiam circa cupiditates, & dolores res ſeſe habet: qui iucundarum rerum exceſſus vel cum exceſſu, vel ex electione & propter ipſas, nullamque aliam ob rem euenientem perſequitur, intemperans eſt. Neceſſe enim eſt hunc non eſſe eiuſmodi, ut eum pœniteat: quare eſt incurabilis: nam quem non pœnitet, incurabilis eſt: qui verò deficit, eſt huic oppoſitus: qui eſt medius, temperans. ſimili modo quoque qui corporis dolores, non quia ſit inferior, & vincatur; ſed ex electione fugit. At eorum, qui non * eligunt, alter ob voluptatem, * alter ob id ꝙ fugit dolorem ex cupiditate euenientem, ducitur: quare inter ſe differunt. vnicuiq; enim peior eſſe videretur, ſiquis aut nihil, aut leuiter cupiens turpe aliquid perpetraret, * quàm ſi vehementi cupiditate affectus idem faceret.

ceret. item ſi non iratus, quàm ſi iratus verberaret quiſpiam. quid enim ageret, ſi in affectu
* eſſet conſtitutus? ideo intemperans incõtinente deterior eſt. Ex ijs verò quos* diximus, alter in mollitiei ſpecie magis eſt, alter eſt incontinens; incontinenti autem continens: mölli tolerans opponitur: tolerare.n. in reſiſtendo conſiſtit, continentia in continendo & cohibendo. diuerſum autem eſt reſiſtere & cohibere, nõ ſecus ac nõ ſuperari, & vincere, vt hac cauſa con-
* tinentia quàm tolerantia ſit expetibilior. Qui verò deficit* in ijs aduerſus quæ pleriq; renituntur, & pollunt; is mollis eſt, & delicatus, deliciæ enim mollia quædam eſt; qui ſcilicet pallium trahit, ne ſi ipſum tollat, dolorem ſibi laborando creet: & dum ægrotãtem imitatur, miſerum eſſe non exiſtimat, cum miſero ſimilis ſit. Pari modo quoque circa continentiã, & incontinentiam res ſeſe habet: non enim ſiquis vehementibus, & modũ excedentibus aut voluptatibus, aut doloribus vincitur, id mirum eſt, quin ſi reſiſtens vincitur, venia etiam dignum habetur: vt Theodecti Philoctetes à vipera morſus, aut Carcini in Alope Cercyon: & ſicut ij, qui cùm cohibere riſum nitantur, in profuſum cachinnũ erumpunt: id quod Xenophanto contigit. Sed q̃ ab ijs vincitur, ijſque nequit repugnare, quibus pleriq; poſſunt reſiſtere: atque id non ex natura generis, aut morbo. Quemadmodum apud Perſarum Reges mollities ex genere eſt: & ſicut fęmina à mari diſtat. Iocoſus quoq; eſſe intemperans videtur, ſed eſt mollis: iocus enim cum ſit requies, relaxatio eſt. Iocoſus vero ex ijs eſt,
* qui in hac excedunt. Incontinentia alia* temeritas, alia imbecillitas eſt. nam alij vbi conſultarunt,

runt,in ijs quæ decreuerunt, ob affectum poſtea non perſtant: alij quia non conſultarunt, ab affectu ducuntur:nonnulli enim,quemadmodum qui ſe prius titillarint, nō titillantur:ita quoque ipſi cum præſenſerint, ac præuiderint,ſeq; ipſos & rationem præexcitarint, ſiue iucundum, ſiue moleſtum quippiam fuerit,ab affectu non ſuperantur,præcipuè verò celeres, & atra bile affecti temeraria incontinentia ſunt incōtinentes: illi enim ob celeritatem, hi ob vehementiam rationem non expectant; propterea quòd procliues ad ſequendam imaginationem ſunt.

Argumentum,& diſtributio cap.8.

Comparat Ariſt.inter ſe intemperantiam,& incontinentiam pluribus rationibus.diuiditur autem hoc caput in duas partes. in prima explicat differentiam inter incontinentem,& intemperantem.& probat intēperantem eſſe incontinente deteriorem tribus rationibus.prima eſt [& intemperans] ſecunda [Quocirca nō ſicut]tertia[atq; omnino] in ſecūda parte producit aliā partē quæſtionis,in qua oſtēdit, incontinens facilè diſſuaderi pōt,intēperans uero non facilè. oſtendit nunc oppoſitum dicens [quoniam uerè alter talis eſt] *

AT intemperans,* ſicut dictum eſt, non eſt * eiuſmodi, vt eum pœniteat: perſtat enim in propoſito; ſed incontinentem quodammodo pœnitet. quocirca non ſicut* dubitauimus, ita * ſeſe res habet, ſed hic facile poteſt ſanari, ille incurabilis eſt: quippe cùm prauitas ex morbis aquæ inter cutem & tabi, incontinentia comitialibus perquèm ſimilis ſit. illa enim continua, hæc non continua improbitas eſt. atq; omnino diuerſum eſt incōtinentiæ, & vitij genus: vitium

enim latet, incontinentia non latet. Ex ijs autem ipſis illi, qui exturbantur, meliores ſunt, quàm qui rationem habent, atq; in ea non perſiſtunt: à minori enim affectu ſuperantur: & non inconſulti, vt alteri ſunt. nam ſimilis inconti- nens eſt ijs; qui & cito, & pauco vino, & pauciore etiã quàm plerique inebriantur. Incontinentiam igitur non eſſe vitium, manifeſtum eſt; ſed quadam ex parte fortaſſe: hæc enim præter electionem; id ex electione; ſed in actionibus tamen habet ſimilitudinem, quemadmodum Demodocus in Mileſios dicebat: Mileſij ſanè non ſunt quidem imprudentes: ſed ea tamen agunt, quæ imprudentes ſolent: ſic incontinentes licèt iniuſti non ſint, iniuſtè tamen agunt. Quoniam
* verò alter talis * eſt, vt nõ ex eo, quòd perſuaſus ſit, voluptates corporis ſupra modum, & præter rectam rationem ſequatur: alter autem perſuaſus eſt, quia eſt talis vt eas ſequatur: illi diſſuaderi facilè poteſt: huic non poteſt. Virtus enim, & prauitas principium altera corrumpit, altera conſeruat. in actionibus autem principium illud eſt, cuius cauſa res fit, ſicut in mathematicis ſuppoſitiones: nam neq; illic ratio eſt, quæ doctrinam tradat principiorum, neque hic; ſed virtus vel naturalis, vel aſſuetudine comparata rectè opinandi circa principiũ præceptrix eſt. Ac temperans quidem huiuſmodi eſt: huic verò contrarius intemperans: eſt etiam quidam qui ex affectu è recta ratione exturbatur, quem ſanè ſuperat affectus, vt ex recta ratione minimè agat, nõ tamen ita ſuperat, vt talis euadat, qui eiuſmodi voluptates effuſè ſibi eſſe ſectandas perſuaſum habeat: atque hic eſt incontinens, qui intemperante melior eſt, nec eſt abſolutè prauus: quip-

pe cum in eo id quod optimum eſt, id eſt principium ipſum conſeruetur; contrarius huic alius eſt qui perſiſtit, neque ex affectu exturbatur. Hinc igitur alterum probum, alterum prauum eſſe habitum patet.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Soluit dubitationem allatam in ſecundo cap. contra opinionem priſcorum, qui dicebāt continentem eſſe perſeuerantem in ratione, & opinione, incontinentem uerò contrà. Ex quo conceſſo oſtendit fieri poſſe, ut aliquis continens ſit bonus, at continens malus hanc difficultatem ſoluere uidetur Ariſto. in hoc capite, quod in tres partes diuiditur in prima quærit; utrum continentis ſit perſiſtere in quauis opinione; an in recta: & ſoluit unde ait [vtrum igitur continens] & concludit; q. per accidens in quauis perſiſtit, in recta per ſe. deinde oſtēdit eſſe aliquos pertinaces, qui continentes appellari non debent: & id [ſunt autem nonnulli] poſtea loquitur de his, qui non perſiſtunt in opinione; attamen non ſunt incontinentes, & hoc [ſed ſunt etiam] in ſecunda parte declarat quo pacto continentia ſubit rationē mediocritatis, & collocatur inter duo extrema; quæ cum non ſint uitia; ſunt tamen propinqua uitio. ut continentia eſt propinqua uirtuti, quāquam propriè uirtus non eſt. inquit igitur [cum autem ſit] in tertia parte docet iure ueram eſſe priſcorum opinionē, qui dixerunt continentiam eſſe temperantiam, & incontinentiā intemperantiam. cum uerſentur circa eadem. & propterea inquit [cæterum quia multa.]

VTrum igitur* continens is eſt, qui in quali-* cunque ratione, & qualicunq; electione, an qui in recta tantùm perſiſtit? vtrum item incon-

tinens, qui in qualicunq; & ratione, & electione preſtat, an qui in falſa ratione, & non recta electione permanet? nunquid ex accidenti in qualicunque, per ſe verò in uera ratione, & in recta electione perſiſtit alter, alter non perſiſtit? nā ſi quis illud ob hoc eligit, & ſectatur hoc per ſe: prius illud ex accidenti ſectatur, atque eligit. per ſe autē ſimpliciter, & abſolutè appellamus. Quare fit, vt quodammodo in qualicunque opinione, abſolutè autem in vera alter perſeueret, * alter non perſeueret. Sunt autem nonnulli * in opinione perſeuerantes, quos pertinaces vocāt, vt obſtinati, & qui non facilè diſſuaſionem admittunt: qui ſimilitudinem quidem cum continente quandam habent, ſicut prodigus cum liberali, audax cum forti, diuerſi tamē in multis ſunt: cōtinens enim ex affectu, & cupiditate nō immutatur: nam cum inciderit, ſuaſioni obtemperans eſt: ille non à ratione: cupiditates enim admittunt plerique, atque à voluptatibus du- * cuntur. Ac ſunt quidem * pertinaces, qui ſuę sūt ſententię homines, & ineruditi, & ruſtici, atque hi quidem ſuæ ſunt ſententiæ, ex voluptate & dolore, gaudent enim cum vincunt, ſi non diſſuaſi fuerint: dolent cōtra, ſi ſua, perinde ac ſint decreta irrita fuerint effecta, vt hac ratione incontinenti magis, quàm continenti ſimiles ſint. * Sed ſunt etiam * quidam, qui in iis quæ decreuerunt, non perſtant, neq tamen ob incontinentiam, vt in Philoctete Sophoclis Neoptolemus, atqui is ob uoluptatem quidem non perſiſtit: ſed honeſtum erat. verum enim dicere ipſi erat * honeſtum; cum ad mētiendum ab Vlyſſe fuiſſet perſuaſus: non enim omnis, qui ob voluptatem quippiam agit, intemperans eſt, aut prauus, aut

incontinens: ſed qui ob turpem voluptatem agit. Cùm autem ſit* quidem etiam talis, qui corporalibus minus, quam oporteat, oblectetur, neque in ratione tamen perſiſtat; inter hunc, & incontinentem medius continēs eſt: incontinens enim in ratione non perſiſtit, quia magis quàm oportet: hic, quia minus, quàm oportet, quippiā ſectatur. at continens perſtat, & ob neutrum immutatur. Si cōtinentia verò honeſta eſt; vtroſq; hos contrarios habitos eſſe prauos, ſicuti etiam videntur, neceſſe eſt: quia tamen alter ex his in paucis, & raro ſolet reperiri: fit, vt, quemadmodum temperantia intemperantiæ eſſe contraria tantùm videtur; ſic incontinentiæ continentia eſſe videatur. Ceterùm quia * multa dicuntur ex ſimilitudine; conſequitur, vt continētia temperantis quoq; per ſimilitudinem ſit: nam & continēs eiuſmodi eſt, vt nihil præter rectā rationē ob corporis uoluptates faciat: & ſimiliter temperans; ſed ille tamen prauas habet cupiditates: hic non habet: atque hic eſt talis, vt præter rationem nō oblectetur, ille vt oblectetur quidem, ſed tamen non ducatur. Similes item incontinens, & intemperans inter ſe ſunt: qui quidem, cùm ſint diuerſi, vtrique corporis uoluptates ſequuntur: ſed alter oportere exiſtimans, alter nō exiſtimans id facit.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

Oſtendit Ariſto. continentiam eſſe mediocritatem, nunc refellit priſcorum opinionem, quin tam quod. ſ. incontinens non ſit prudens. diuiditur caput in tres partes. in prima probat, q; prudens non ſit incontinēs, nec incontinens prudens: & ait [ſed neq; ut idem] & probat

probat primò ſic [qui enim prudens ſit] ſecundò [adde quod] in ſecunda parte eam repetit dubitationem, utrum ſciens ſit continens, & utrum agat ſciens: & ait [neque igitur ut] in Tertia parte comparat duas ſpecies incontinentiæ inter ſe: & oſtendit, quod incontinens temerarius, melancholicus eſt ſanabilior, quàm infirmus, atq; id his uerbis [atq; ex incontinentiis.]

* Sed neque vt *idem ſimul & prudens, & incõ
* tinens ſit, fieri vllo modo poteſt: qui enim * prudens ſit, eum ſimul & probum eſſe moribus
* demonſtratum eſt. Adde quod * non in eo ſolũ quòd cognoſcit, eſt prudens quiſpiam; ſed in eo quod eſt actuoſus, incontinens autem actuoſus non eſt. Callidum tamen eſſe incontinentem, nihil vetat, vnde etiam prudentes eſſe nonnulli videntur, qui ſint incontinentes: propterea quòd calliditas eo modo quo ſuperius diximus, à prudentia diſcrepat, eſtq; quantum ad rationem ſpectat, proxima: quantum ad electionem, di-
* uerſa. Neque igitur, vt * cognoſcens, & contemplãs, ſed vt dormiens, & vino oppreſſus, ac ſpõte quidem agit: quodam enim modo cognoſcit & quid, & cuius cauſa facit: prauus tamẽ non eſt: quippe cùm electio eius proba ſit: quare ſemiprauus eſt, & non iniuſtus, nõ enim eſt inſidioſus. Alter enim ex ipſis in ijs, quæ conſultauis, nõ preſtat: alter qui atrabile eſt affectus, ne conſultat quidem omnino. Ac ſimilis quidem eſt incõtinẽs ciuitati, quæ omnia quidem quæ fieri debent, decernat, legesq; bonas habeat, ſed eis tamen non vtatur: quemadmodum Anaxandrides cauillatus eſt: Nil iura curans conſulebat ciuitas: prauus verò vtenti quidem legibus, ſed malis, ſimilis eſt. Verſatur autem incontinentia, & con-

& continentia circa id, quod multitudinis habitum excedit: nam alter amplius, alter minus perſtat, quàm multitudinis facultas ſit. Atque ex incontinentijs * ſanabilior illa eſt, qua qui * atra bile ſunt præditi, vti conſueuerunt, quàm ea, quæ illorum eſt, qui conſultant, ſed poſtea tamen in ijs, quæ conſultant, non perſiſtunt: incontinentes item ex aſſuetudine, quàm ex natura ſanari facilius poſſunt: quippe cùm conſuetudinem, quàm naturam immutare facilius ſit: nam ob id quoque conſuetudinem mutare eſt difficile: quia naturæ per quam ſimilis eſt, quemadmodum etiam Euentus inquit:

Conſuetudo quidem rerum tractatio longa eſt:
Quam procedentem naturam dicimus eſſe.

Quid igitur continentia ſit, & incontinentia, quid tolerantia, & mollities, quamque hi habitus inter ſe rationem habeant, dictum iam eſt.

TRACTATVS
Secundus.

In hoc tractatu tradit Ariſt. doctrinam de uoluptate, atque dolore, quid ſint, & quam priſci de his habuerint opinionem. Diuiditur hic tractatus in quatuor capita, quæ ſunt undecimum, duodecimum, decimumtertium, & quartumdecimum.

In primo horum adfert priſcorum opiniones de uoluptate, & dolore, atque eorum rationes.

In ſecundo ſoluit rationes, & refellit ea, quæ neceſſaria ſibi eſſe uidentur.

In tertio oſtendit uoluptatem aliquam eſſe non ſolum bonum; ſed & ſummum bonum.
In quarto recenſet uoluptates corporis, quæ praua eſſe uidentur.

Argumentum, & diſtributio cap. 11.

Recenſet Ariſto. opiniones Priſcorum de uoluptate, & dolore, & eorum rationes adducit. Continet hoc caput tres partes. in prima proponit ciuilem philoſophum contemplari oportere de uoluptate, & dolore inquiens [At uerò de uoluptate] & hoc tribus confirmat rationibus. prima eſt [is enim finis [ſecunda [Præterea de his] tertia [& fœlicitatem] In ſecunda parte ad opiniones Priſcorum accedit, quæ tres erant. prima [Quibuſdam igitur] ſecunda [alij nonnullas bonas] tertia [tertia ſententia] In tertia parte adfert ſex rationes primæ opinionis: prima eſt [Atqui omnino] ſecunda [Temperans præterea] tertia [item prudens] quarta [uoluptates etiam] quinta [Huc accedit] ſexta [Adde, quòd pueri] Deinde duas producit rationes pro ſecunda opinione, & inquit [Quòd autem non omnes] poſtea pro tertia his uerbis [At non optimum eſſe.]

AT verò de voluptate, & dolore contemplari eius eſt, qui circa ciuilem facultatem philoſophatur: is enim * finis eius architectus eſt, ad quem ſpectantes vnumquodque tum malũ, tum bonum appellamus. Præterea de * his conſiderare neceſſarium etiam eſt: quippe cùm virtutem moralem, & vitium circa voluptates, & dolores conſtituerimus: & felicitatem * pleriq; exiſtere cum voluptate afferant: vnde etiam

beatum

beatũ à verbo χαίρειν,quod eſt gaudere,μακάριον nominarint:Quibuſdam igitur * nulla voluptas * neque per ſe,neque ex accidenti eſſe bonum videtur:non. n.poſſe idem & bonũ eſſe,& uoluptatem aſſerunt.alij nonnullas* bonas, pleraſq; prauas eſſe opinantur. tertia ſentẽtia * præterea eſt, * etiam ſi omnes ſint bonæ, optimum tamen uoluptatem eſſe nullo modo poſſe. Atq; omnino * quidem non eſſe bonum propterea dicunt,quod omnis uoluptas generatio eſt ſenſibilis in naturam: nulla enim generatio finibus eſt cognata, uerbi cauſa,nulla ædificatio domus eſt. Temperans præterea * uoluptates fugit: item prudens * quod dolores uacat, perſequitur, non quod iucundum eſt.uoluptates* etiã prudentiæ ſunt impedimento.atque eo magis, quò quis magis obſectatur, ut in venereorum uoluptate contingit. in qua conſtitutus nemo intelligere quippiam poteſt.

Huc accedit, * quòd voluptatis nulla ars eſt: * cùm tamen bonum omne opus artis eſſe cẽſeatur.Adde quòd * pueri quoque & beſtię volupta * tes perſequuntur.Quòd autem non* omnes eſſe * probas dicant, proſpera eſt, quia turpes etiam nonnullæ, & probrioſæ, & noxiæ quoque repe- riuntur: quippe cùm morboſa ſint quædam ex iis,quæ voluptate afficiunt.At non optimũ* eſſe * uoluptatem aſſerunt, ob id quia non finis; ſed generatio eſt. Atque ea quidem, quæ dicuntur, huiuſmodi ſunt.

Argumentum,& diſtributio cap.12.

Ariſt.in hoc capite cõfutat Priſcorũ opiniones de uoluptate.

luptate, & dolore, & præſertim primam, & tertiam. * *ſecundæ verò potius rationes refellit, quàm ipſam opinionem. Diuiditur caput in ſex partes. In prima ſic ait [At enim non effici] & arguit contra primam opinionem his verbis [primum quia] deinde cõfutat primã rõnẽ primæ rationis hoc loco [Præterea cum bonum] In ſecunda parte refellit rationem tertiæ opinionis, & dicit [Adde, quod non eſt neceſſe] In tertia redarguit modum probandi, & rationem ſecundæ opinionis dicens [Nam quòd aiunt] In quarta arguit quartam rationem primæ opinionis, & ait [Neque prudentia verò] In quinta quintam rationem ſoluit ſic [Nullam verò voluptatem] In ſexta refellit ſecundam, tertiam, & ſextam primæ opinionis his verbis [Quòd autem temperans]*

* AT enim * non effici ex his, vt voluptas aut bonum, aut optimum non ſit, hinc perſpicuum erit: primum, quia * bonum dupliciter: alterum enim abſolutè, alterum alicui bonum dicitur: & naturæ, & habitus id ſequentur. quare ſequentur quoq; idem & motiones, & generationes. Quæ item eſſe praue videntur, abſolutè aliæ ſunt prauæ, non tamen alicui, ſed eligendæ alicui ſunt: aliæ ne huic quidem, niſi aliquando, & paruo tempore, & non ſunt eligendæ: quædã verò ne voluptates quidem ſunt, ſed videntur: quæcunque cum dolore. & medicinæ cauſa exiſtunt: cuiuſmodi voluptates ægrotantium ſunt. * Præterea cùm * bonum aliud operatio ſit, aliud habitus: quæ in naturalem habitum cõſtituunt, ex accidenti ſuaues, ac iucundæ ſunt, operatio autem eſt in cupiditatibus ſubmoleſti habitus, ac naturæ. Nam ſine dolore etiam, & cupiditate voluptates exiſtunt, vt contemplandi operationes,

nes,quæ minimè indigentis naturæ ſunt. Argumento id eſt, quòd non eadem iucunditate oblectantur,dum repletur natura, & dum conſtituta eſt.ſed dum eſt conſtituta, ijs quæ abſolutè ſunt iucunda,dum repletur, contrarijs etiã gaudent, accidit ſiquidem, & amaris delectantur: quorum nihil neque natura,neq; abſolutè iucũdum eſt.quare neq; ipſæ voluptates: ſicut enim iucunda inter ſeſe diſtant,ita quoque voluptates quæ ab ipſis eueniunt. Adde,quòd non eſt * neceſſe, vt aliud quid melius voluptate ſit,quẽadmodum nonnulli dicunt, finem ipſum generationis: generationes enim voluptates non ſunt, neque cum generatione omnes exiſtunt, ſed operationes ſunt, & fines:neque ex ijs,quæ gignuntur,ſed ex ijs quibus vtimur, efficiũtur. finis item non omnium diuerſum quid eſt; ſed earum quæ ad natura perfectionem deducuntur.Vnde ſenſibilem generationem voluptatem eſſe dicere,non rectè ſe habet: ſed potius dicendum eſt,operationem eſſe eam habitus, qui ſecundùm naturam eſt, & potius quàm ſenſibilẽ, impedimento vacantem. Videtur autem ex eo generatio eſſe; quia propriè bonum eſt: operationem enim generationem eſſe exiſtimant, cũ tamen diuerſa ſit.Nam quòd* aiunt prauas eas * eſſe,quia morboſa nonnulla ſunt iucunda; idẽ de ſalubribus dicendum eſſet; quædam enim ex ipſis ad rem pecuniariam praua ſunt: vt hoc modo praua ambo eſſentia. at in hoc non ſunt praua:quippe cùm contemplari quoque, quantum ad ſanitatem attinet, nocumentum interdum afferat. Neque prudentiæ* verò, neque * alicui habitui impedimento eſt ea quæ ab vnoquoque procedit voluptas,ſed alienę: nam quæ à con-

à contemplando, & diſcendo proueniunt, magis vt contemplemur, ac diſcamus, efficiunt. Nullam vero *voluptatem artis ullius eſſe opus, probabiliter contingit: quippe cum neque alterius operationis ullius ars ſit, ſed facultatis: tametſi & unguentaria ars, & opſonatoria eſſe uoluptatis uidentur. Quòd autem *temperans fugiat, & prudens dolore carentem uitam perſequatur, perſequantur item tam pueri, quàm beſtiæ, omnia eodem modo ſoluuntur. Nam quia dictum eſt, quo modo bonæ abſolutè, & quo modo non bonæ uoluptates omnes ſint: tales pueri, & beſtiæ perſequuntur: harumque indolentiam prudens ſectatur, quæ cum cupiditate & dolore exiſtunt, & corporis ſunt: huiuſmodi enim ſunt hæ: harum item exceſſus ſecundum quos intemperans, intemperans eſt. propterea temperans has fugit: nam etiam temperantia uoluptates ſunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 13.

In præſentia Ariſt. probat uoluptatem eſſe bonum, & aliquem ſummum bonum. Habet hoc caput tres partes. in prima probat uoluptatem eſſe bonum. & id ſic [Cæterum dolor] In ſecunda probat, quòd aliqua uoluptas ſit ſummum bonum, ut ipſa fælicitas, & dicit [Iam uerò] In tertia parte adfert rationem, quæ confirmat aliquam uoluptatem eſſe bonum. & id hoc pacto [Perſpicuum etiam eſt]

*Caeterum *dolor quoque eſſe malũ, & fugiendum cõceditur: atq; alius abſolutè malum, alius eò, q quodam modo impedimento eſt, fugiendæ

giendæ autem rei, quatenus eſt fugienda, & mala, bonum contrarium eſt: bonum igitur quoddam eſſe voluptatem neceſſe eſt. Nam quemadmodum ſoluebat Speuſippus, non competit ſolutio. ſicut malus minori & æquali, ita contrarium hic eſſet: non enim idem quod malum ali quod voluptatem eſſe quiſpiam dixerit. Iam verò ſi * nonnullæ uoluptates ſunt prauæ; nihil uetat aliquam eſſe optimam: ſicut ſcientiam aliquam, licet prauæ quædam ſint. fortaſſe uerò etiam neceſſarium eſt, ſiquidem vniuſcuiuſque habitus operationes ſine impedimento ſunt, ſiue omnium operatio ſit fęlicitas, ſiue alicuius ipſorum, ſi impedimento uacet, eam eſſe maximè expetendam. hoc autem eſt uoluptas. Quare efficitur, ut quædam uoluptas optimum ſit, licet multæ uoluptates fortè abſolutè prauæ ſint. ac propterea omnes felicem uitam, iucundam eſſe exiſtimāt: uoluptatemq; fęlicitati conſentaneè anneẟunt: quippe cùm nulla operatio, quæ impeditur, perfecta ſit, fęlicitas uerò ſit ex perfectis. Ideo fit, vt ex corporis & externis bonis, fortunaq; ipſa inſuper indigens fęlix, ne hæc impediant. Nam qui eum, qui rota torquetur, & calamitatibus magnis opprimitur, ſi bonus ſit, fęlicem eſſe dicunt; uel inuiti, uel ſpontè nihil dicunt. Quia uerò inſuper fortuna indiget fęlix; idem eſſe nonnullis fortunæ proſperitas, & felicitas uidetur: cùm tamē non ſit: nam ipſa quoque cum excedit, impedimento eſt. ac fortaſſe non amplius fortunæ proſperitas appellari iure poteſt: quippe cum eius definitio ad felicitatem ſpectet. Quod item omnes & beſtię & homines uoluptatem ſequuntur, ad ipſam eſſe quodam modo optimum indicat.

*

Non prorſus fama illa perit, quam multa per orbem
Turba hominum celebrat.

Sed quia neq; eadem natura, neque idē habitus optimus aut eſt, aut videtur: neque voluptatem eandem omnes, voluptatem tamen omnes ſequuntur, fortaſſe ēt non eam ſequuntur, quam putant, neq; quam dicerent, ſed eandem. omnia enim natura diuinum quid habent. Sed corporis voluptatis nominis huius hæreditatem conſequutæ ex eo ſunt, quòd ſæpè in ipſas incidunt homines, omnesq; earum ſunt participes, vnde quia ſolæ notæ ſunt, ſolas has eſſe opinantur.
* Perſpicuum etiam * eſt, niſi voluptas ſit bonum & operatio, fieri non poſſe, vt iucundè felix uitam traducat. Cuius enim cauſa indigeret ipſa, ſi non eſt bonum? ſed etiam moleſtè viuere poterit. nam neque malum, neque bonum eſt dolor, ſi neq; voluptas. Quare cur fugeret? neque igitur probi viri vita erit iucundior, niſi etiam operationes ipſius ſint.

Argumentum, & diſtributio cap. 14.

Ariſt. nunc ſcribit de uoluptatibus corporis, diuiditur caput in tres partes in prima dubitationem mouet de corporis uoluptatibus, & eam ſoluit. dubium eſt [At verò de corporis uoluptatibus] ſolutio [An ita bona] In ſecunda parte aſsignat cauſam, cur uoluptates corporis magis uideantur expetibiles, quàm aliæ; cum tamen non ſint expetendæ, ideo ait [Quoniā autem non tantum] In tertia explanat quanam uoluptas ſit potior, illa quæ animi, an quæ corporis eſt. & inquit [Quæ autem ſine dolore]

* At verò de corporis * voluptatibus conſiderandum illis eſt, qui nonnullas voluptates

valde eligendas eſſe dicunt, illas videlicet quæ honeſtæ ſunt, ſed non corporales, & eas circa quas verſatur intemperans. Qui fit igitur, vt cõtrarij dolores praui ſint? malo etenim bonum contrarium eſt. An ita bonæ* ſunt illæ, quę ſunt neceſſariæ, propterea ꝙ quod non eſt malum, bonum eſt? An aliquatenus bonæ ſunt? Habituũ enim, & motuum, quorum melioris exceſſus, non eſt: neque voluptatis eſt exceſſus: quorum autem eſt, eſt etiam uoluptatis. at corporis bonorum eſt exceſſus, & prauus proſequendo exceſſum, & non neceſſarias voluptates prauus eſt: omnes ſiquidem & opſonijs, & vinis, & venereis quodammodo oblectantur, ſed non ut debent. Contra in dolore: non enim exceſſum fugit quiſpiam, ſed omnino fugit: quippe cùm exceſſui dolor contrarius minime ſit, ſed ei qui exceſſum perſequitur. Quoniam autem* non tantùm opus eſt, vt verum dicamus; ſed etiam oportet, vt falſi cauſam explicemus: hoc enim ad finem faciendam conducit. nam cùm rationi conſentanea uiſa fuerit cauſa, cur uerum appareat eſſe, quod uerum non eſt: facit, ut verò magis fidem adhibeamus: iccirco dicendum eſt, qui fiat, vt corporis voluptates expetibiliores eſſe uideantur. Primum igitur, quia expellit dolorē: atque ob doloris exceſſum excedentem uoluptatem, quaſi medela quædam ſit, atque omnino corporis voluptatem perſequuntur. medela autem uehementes fiunt: unde eas etiam perſequuntur; quia circa contrarium videntur, atq; ob duo hæc bonum non eſſe voluptas videtur, ſicut dictum eſt; quoniam aliæ prauæ naturæ actiones ſunt, ſiue ab ortu, ut beſtiarum, ſiue ex conſuetudine, vt prauorum hominũ; aliæ ſunt

medelæ

medelæ quia ſunt indigentis : meliusque eſt habere quàm fieri : aliæ accidunt , dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ ſunt. Adde quòd qui uehemẽtes ſunt: illi eas perſequuntur, qui lætari alijs nequeunt. ipſi ſi quidem ſitis quaſdã ſibi præparant. quando igitur innoxiæ ſunt, increpatione uacat, quando noxiæ, prauum eſt: neq; enim habent alia, quibus lætentur, & neutrum habere pleriſq; moleſtum eſt ob naturã. Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales diſputationes teſtantur, quæ videre, & audire eſſe moleſtum aſſerunt. ſed cõſueti iam ſumus, vt inquiunt. ſimiliter etiam in iuuentute ob auctionem perinde ac temulenti afficiũtur; & iuuentus iucundum quid eſt. Atra bile uerò affecti natùra ſemper medela indigẽt. corpus enim eorũ ex temperatura ſemper mordetur: ſemperq; appetitu vehementi incitantur. uoluptas autem & contraria & quæuis, modo ſi uehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac praui euadunt. Quæ autẽ * ſine dolore ſunt voluptates, exceſſum non habent. atq; hæ natura, non ex accidenti iucundarum rerum ſunt. Ex accidenti autem iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, vt medicinam conſequamur, dum id quod ſanum ſubſtat, agit aliquid: propterea eſſe iucundum uidetur: natura verò iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt. Nulla autem res propterea eſt, quæ eadem ſemper ſuauis ſit, quia ſimplex natura noſtra minimè eſt, ſed inſitum diuerſum quid etiam habet, quo eſt corruptibilis: vt ſi alterum quid agat, id alteri naturæ ſit præter naturam. cùm verò adæquantur, neque moleſtum, neque iucundum id, quod agitur eſſe videatur.

Nam ſi alicuius natura ſimplex ſit, ei ſemper eadem actio erit iucundiſſima. atque iccirco Deus ſemper vna, ac ſimplici gaudet voluptate: neque enim motionis tantum, ſed immobilitatis etiã operatio eſt: magisque in quiete, quàm in motu voluptas conſiſtit. At verò mutatio omnium res ſuauiſſima eſt, vt poeta inquit, ob prauitatem quãdam. ſicut enim homo prauus mutabilis eſt: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim eſt ſimplex, neq; proba. Ac de continentia quidem & incontinentia, & de voluptate & dolore; quidque vnũquodque horum, & quomodo alia ex ipſis ſunt bona, alia mala, dictum iam eſt. poſthac verò de amicitia dicemus.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum

LIBER OCTAVVS.

SVMMA LIBRI.

Sequitur, ut de Amicitia diſſeramus. quæ ſi accipiatur propriè dicta, continet honeſtatem, iucunditatem, & utilitatem, & ſolum eſt inter bonos. itaq; ut eſt habitus in anima, uidetur collocari in uoluntate: & ut refertur ad alios eſſe bonum maximum externum. quare nunc uirtus eſſe videtur, nunc coniuncta cũ uirtute. diuiditur liber in tres tractatus.

Primus conſiderat amicitiam, quæ eſt inter æquales.

Secundus amicitiam, quæ eſt inter inæquales.

Tertius narrat quærelas, quæ inter amicos oriri ſolent.

TRACTATVS Primus.

In primo tractatu conſiderat Ariſtote. amicitiam, quæ eſt inter æquales. diuiditur autem in ſex capita.

Argumentum, & diſtributio cap. I.

Hoc caput habet duas partes. Prima, quòd conſideratio de amicitia ad moralem philo. pertinet, itaque ait [poſt hæc ſequitur] & id probat ſex rationibus pri ma eſt [quippe quæ] ſecunda [reſq; eſt] tertia [ineſſe etiam natura] quarta [uidetur etiam ciuitates] quinta [adde quòd] ſexta [neq; ſolum] in ſecunda parte producit priſcorum opiniones de amicitia, & refellit, & comprobat, dicens [controuerſia autem.]

POſt hæc ſequitur, * vt de amicitia diſſeramus: quippe quę * aut virtus quædam, aut cùm uirtute eſt. Reſq; eſt ad vitam maximè neceſſaria: abſque amicis enim viuere; licet cætera bona omnia ſuppeterent, eligeret nemo: nam & diuites, & principatus, poteſtateq; habentes, maximè indigere amicis videtur. Quid enim prodeſt eiuſmodi proſperitas, ſi beneficiū tollatur, quod erga amicos & precipuè ſit, & maximè laudatur? aut quomodo ſine amicis cuſtodiri, conſeruarique poſſet? quanto enim amplior, tanto etiam periculoſior eſt. In pauperta-

te etiam,& reliquis infortunijs amicus eſſe vnicã refugium putant. Iuenibus item conducit ad id vt non peccent: & ſenioribus ad obſequium & ad defectum actionum, ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & ijs qui in ſtatu ſunt conſtituti, ad honeſtas res capeſſendas. Si binij ſimul ire parent: nam & ad intelligendum & agendum magis idonei ſunt. Ineſſe etiam * natura ei videtur quod genuit, erga id quod genitum eſt: ei item, quod genitum eſt, erga id quod genuit: atque id non tam in hominibus, quàm in auibus, & pleriſque alijs animalibus contingit: & ijs item quæ eiuſdem nationis ſunt, & hominibus præcipuè: vnde humanos, id eſt hominum amatores laudamus. Quàm familiaris etiã, atque amica res ſit homini vnuſquiſque homo, in erroribus quoque conſpiecere licet. Videtur etiam * ciuitates continere amicitia. & legiſlatores magis ipſi, quàm iuſtitiæ ſtudent: concordia enim eſſe ſimile quid amicitiæ videtur, quã illi maximè affectant: ſeditionem verò, quæ inimicitia eſt, maximè expellũt: nam ſi ſint amicij iuſtitia opus non eſt: ſin autem ſint iuſti, amicitia indigent. Adde quòd * id quod maximè ius eſt, eſſe amicabile videtur: neque ſolum * neceſſarium eſt, verùm etiam honeſtum: amicorum enim amatores laudamus. multorumque amicitia una quædam eſſe ex honeſtis rebus videtur. præterea uonnulli eoſdem & bonos viros amicos eſſe opinantur. Controuerſia autem * de ipſa non parua eſt: nam alij ſimilitudinem quandam eam eſſe ſtatuunt, & ſimiles amicos. unde ſimilem inquiunt ad ſimilem ire, & graculum ad graculum, & cętera huiuſmodi. alij econtrario figulos omnes tales eſſe inter ſe dicunt: ac

de ip-

de ipſis altiùs, & naturaliùs inueſtigant. Euripides quidem inquiens:

Humentem amare pluuiam cum terra eſt arida;
Cælumq; ſacrum cùm grauatum eſt imbribus,
Telluris arentis cadere in ſinum appetere.

Et Heraclitus aduerſarium eſſe conferens: & ex differētibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria uerò his aſſerūt cùm alij, tum Empedocles: ſimile enim ſimile appetere ait. Sed naturales dubitationes miſſas faciamus: quippe quæ præſenti conſiderationi minimè ſint accommodatæ. quæ autem humanæ ſunt, & ad mores, affectusque pertinent, inſpiciamus: utrum uidelicet inter omnes homines amicitia contingat, an fieri non poſſit, vt praui amici ſint vtrum: item una ſpecies amicitiæ an plures reperiantur. Qui enim unam eſſe ſpeciem, ex eo opinantur, quòd magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam, quæ diuerſa ſunt ſpecie, magis & minus admittere conſueuerunt, de quibus antea iã dictum eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Nunc inueſtigat Ariſt. definitionem amicitiæ, & coniungit ſuperiorem quæſtionem cum hoc capite. quæ eſt vtrum plures, an vna ſit ſpecies amicitiæ. quod cognoſcemus ab eius obiecto. i. amabili. diuiditur caput in duas partes. in prima inueſtigat genus amicitiæ, quod eſt beneuolentia, & inquit [*fortaſſe verò*] *in ſecunda differentias ſcribit, quæ conueniant definitioni amicitiæ, quæ ſunt duæ, mutua, & non latens. & propterea dicit* [*cum tria verò ſint.*]

* Fortaſſe verò * de his conſtabit, ſi amabile ipſum cognitum fuerit: quippe cùm nō quodlibet amari videatur; ſed quod amabile eſt: id autem an bonum, aut iucundum, aut vtile ſit. Vtile autem id eſſe videri poteſt, per quod bonū aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia ſint, vt fines. Vtrum igitur bonum amant, an quod ipſi bonum eſt? diſcrepant enim interdum hæc. ſimiliter quoque circa ipſum iucundum. Videtur autem quod ipſi bonum eſt, amare vnuſquiſque: & eſſe quidem quod abſolutè bonum eſt, amabile: cui verò, quod cuique eſt. at amat vnuſquiſque nō quod ipſi eſt bonum, ſed quod apparet: ſed id nihil refert. nam amabile apparens erit. Cùm tria ve-
* rò * ſint, propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minimè dicitur: quippe cùm neque redamatio, neque voluntas boni illorum vlla ſit. ridiculum enim eſſet fortaſſe, ſi vino quiſpiam bona vellet: nam ſi modo aliquid eſt, ſaluum eſſe illud vult aliquis, vt ipſe habeat. Amico autem inquiunt bona velle oportere illius cauſa: eoſque qui ita bona voluut, ſi non idem ab illo exiſtat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectioue amicitiam eſſe. An addendum eſt, Non latentem? nam multi beneuoli ſunt ijs etiam quos non viderunt: quos ſcilicet putant modeſtos eſſe, vel vtiles. quo etiam modo, illorum quiſpiam erga hos affici poſſet: ac beneuoli quidem eſſe inter ſe hi videntur. amicos autem eos, qui quo modo inter ſe affecti ſint, ignorant, appellare quis poſſet? Oportet igitur, vt beneuoli mutuo inter ſe ſint, velintque bona ob vnū aliquid ex ijs, quæ dicta ſunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

Aſſignauit Ariſt. definitionem Amicitiæ, & eã confirmauit. nunc eam diuidit in plures ſpecies. caput hoc duas habet partes. in prima exponit duas amicitiæ ſpecies, quarum una eſt ad vtilitatem, alia ob iocunditatem. unde dicit [*ea verò inter ſe*] *in ſecunda parte exponit aliam ſpeciem, quæ eſt ob bonitatẽ, in qua conſiſtit vera amicitia. & ait* [*bonorum verò*]

EA verò * inter ſe ſpecie differunt: ergo dilectiones quoq; & amicitiæ. tres enim æquales numero amabilibus amicitiæ ſpecies ſunt: quippe cùm in vno quoque ſit redamatio non latenus qui autem mutuo ſe amant, volunt ſibi mutuo bona eatenus, quatenus amant. Qui quidem ob vtilitatem amant, ſe mutuo non per ſe amant: ſed quatenus bonum aliquod à ſe mutuo percipiunt. Simili modo qui ob voluptatem amici ſunt: non enim vrbanos amant, quia qualitate quadam ſunt affecti; ſed quia iucundi ipſis ſunt: ita, & qui ob vtilitatem, & qui ob voluptatem amant: illi ob ſuum bonum; hi ob ſuam voluptatem diligunt, non quatenus eſt ille qui amatur, ſed quatenus eſt vtilis, vel iucundus. Ex accidenti igitur amicitiæ hæ ſunt: nõ enim quatenus eſt ille qui amatur, quicunque is ſit, eatenus amatur: ſed quatenus bonum aliquid alter, alter voluptatem affert. Huiuſmodi autem amicitiæ diſſolui facilè poſſunt, cùm ſimiles ipſi nõ permaneant: nam ſi non amplius iucundi, aut vtiles fuerint, amare deſiſtunt. at vtile non permanet, ſed aliàs aliud euadit: quo fit, vt diſſolu-

to eo, ob quod amici erant, amicitia quoque ipſa diſſoluatur, quippe quæ propter illud erat. Maxime verò inter ſenes huiuſmodi amicitia videtur exiſtere: non enim qui hac ætate ſunt, iucundum perſequuntur, ſed vtile: quicunque item ex iuuenibus, in ſtatuque conſtitutis hominibus vtilitatem ſectantur. Tales autem neq; uiuere ſimul conſueuerunt: quandoque etiam neq; ſunt iucūdi: neque tali conſuetudine indigent, niſi vtiles ſint: eatenus enim ſunt iucundi, quatenus bonum aliquod ſperant. inter has hoſpitalem etiam reponunt. At iuuenum amicitia * eſſe ob uoluptatem videtur: quippe cum ex affectu vitam traducant: & maxime quod ſibi iucundum eſt, quodque eſt præſens ſectentur. mutata autem ætate iucunda, ipſa etiam diuerſa euadunt; vnde citò amici & fiunt, & eſſe deſinunt. quia amicitia vnà cum iucunditate mutatur. talis verò voluptatis velox mutatio eſt. Iuuenes etiam amatorij ſunt: quippe cum ex perturbationis affectu, & voluptate multa illa amatoriæ affectionis uis oriatur. ideo fit, ut & ament, & citò deſiſtant, ſæpe eodem die ſententiam mutantes: ſimulq; toto die verſari, & cōuiuere uelint: ita enim id quod ex amicitia requirūt, ipſis * euenit. Bonorum verò,* & eorum qui in virtute ſunt ſimiles, amicitia perfecta demū eſt: hi enim mutuò ſibi bona ſimiliter volunt, quatenus ſunt boni: boni autem ſunt per ſe. at qui amicis bona volunt ipſorum cauſa, maximè amici ſunt: quippe cùm per ſe, ita ſeſe habeant, & non ex accidenti. vnde horum amicitia præcipuè permanet, quoad boni fuerint: virtus verò ſtabilis res eſt. Eſtq; vterq; & abſolutè bonus & amico; nā boni & abſolutè, & ſibi mutuò boni ſunt: vtiles

item,

item, & iucundi ſimiliter: boni enim ſunt & ab ſolutè, & ſibi mutuo iucundi. ſingulis ſiquidem propriæ actiones, & tales voluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel ſimiles ſunt. Vnde fit, vt talis amicitia ſtabilis meritò ſit. in ipſa enim omnia quæ amicis eſſe debent, coniunguntur: nam cùm omnis amicitia ob bonum ſit, aut ob voluptatem, vel abſolutè, vel amanti, & per ſimilitudinem quandam; huic omnia antedicta per ſe inſunt. huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt. & abſolutè bonum, abſoluteq́; iucundum ineſt. hæc autẽ maximè amabilia ſunt: & amare etiam & quæ maximè eſt amicitia atque optima in his eſt. Par autem eſt, vt raræ tales amicitiæ ſint: quippe cum pauci huiuſmodi reperiantur. adde, quòd tempore & conſuetudine indiget. nam, vt eſt in prouerbio, fieri nequit, ut mutuò homines ſeſe cognoſcant prius quàm ſalem qui dicitur, conſumpſerint: neque prius ſeſe admittant, ſintq́; inter ſe amici, quàm alter alteri amabilis & videatur eſſe, & credatur. Qui autem citò ſeſe gerunt amicè inter ſe, volunt illi quidem eſſe amici: ſed non ſunt tamen, niſi quoque & amabiles ſint, & ſe eſſe non ignorent: ac voluntas quidem amicitiæ uelox eſt, amicitia minimè. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta eſt: ex omnibuſque his exiſtit: ſimiliſque vtrique ab vtroq; eſt. id quod ineſſe amicis neceſſe eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Comparat Ariſt. amicitiam utilem & iocundã cum bona, atq; docet quibus in rebus ſimiles ſint, & quibus diſſimiles. Caput hoc bipartitum eſt. in prima

parte

parte exponit ea, in quibus ſimilitudinem habere videntur duæ illæ amicitiæ cum vera, & perfecta. Dicit igitur [At verò quæ] In ſecunda narrat quæ diſſimilitudo ſit inter has, & quomodo differant à bona amicitia. vnde plures adfert conditiones, quibus diſtinguuntur. & ait [atque ob voluptatem] prima conditio eſt [primi enim] ſecunda [ſolaq; eſt] tertia [ſed non admodum] quarta [cum verò]

* AT verò * quæ ob iucundum exiſtit amicitia, huius ſimilitudinem habet: nam boni iucundi inter ſe ſunt: ſimili modo quoque qui ob vtilitatem amant: quippe cùm boni quoque tales erga ſe mutuo ſit. Maxime autem inter hos etiam amicitiæ tunc perdurant, cùm æqualitas ab vtriſque mutuò exhibetur, vt voluptas: neq; tantummodo ita; verùm etiam ab eodem vt vrbanis: ſed non vt amatori & amato: hi enim non ijſdem oblectantur: ſed alter amore illius, alter obſequijs amatoris gaudet. quo fit, vt deſinente ætatis flore, quandoque etiam amicitia ipſa deſinat: quippe cùm alteri facies non amplius iucunda ſit, alteri obſequium non præſtetur. Multi autem permanent, ſi pares moribus cum ſint, ex conſuetudine mores dilexerunt. at qui non iucunditatem in amatorijs rebus; ſed vtilitatem compenſant, ijs minus & amant, & perſeuerant. Qui verò ob vtilitatem ſunt amici, vnà cum vtilitate diſſoluuntur: nam non ſui mutuò erant amici, ſed vtilitatis. Atque ob vo* luptatem * quidem & vtilitatem & praui inter ſe, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcumque eſſe amicus poteſt: at per ſeipſos non niſi bonos eſſe manifeſtum eſt: praui enim, niſi vtilitas aliqua intercedat, mutua conſuetu-

dine

dine non oblectantur. ſolaque * eſt bonorum *
amicitia, in qua nullus calumniæ locus pateat: non enim facilè cupiam de eo credunt, qui longo tempore ab ipſis fuerit probatus. & credere in his eſt, & nulla iniuria ſe mutuò afficere: & quicquid demùm in vera amicitia eſſe cenſetur. In alijs verò ſocietatibus nihil vetat, quo minus talia exiſtant: nam, cùm homines eos quoque amicos vocent, qui ob vtilitatem ſunt amici, vt ciuitates: confœderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis cauſa videtur: & eos qui ob voluptatem ſe mutuò diligunt, vt pueri: fortaſſe tales homines dicere amicos nos quoque debemus: ſpeciesque amicitiæ eſſe plures: ac primo quidem, & propriè, cùm quæ bonorum eſt hominum, quatenus ſunt boni: reliqua verò per ſimilitudinem: quatenus enim bonum quid, & ſimile inter ipſos eſt, eatenus ſunt amici. iucundum ſiquidem voluptuoſis hominibus bonum quid eſt. ſed non admodum * hæ coniunguntur: *
neque ijdem & ob vtilitatem, & ob iucunditatem fiunt amici: quæ enim ex accidenti ſunt, non admodum copulantur. Cùm verò * in has *
ſpecies amicitia diſtributa ſit: praui ob vtilitatem vel voluptatem, qua in re ſunt ſimiles: boni ob ſeipſos ſunt amici: in eo enim, quòd boni ſunt, ſeſe mutuò amant. atque hi abſolutè amici, illi ex accidenti ſunt, & quia cum his habent ſimilitudinem.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Comparat nunc Ariſt. amicitia cum ſuo actu, & quo ſint dicendi amici, & apti ad amicitiam. Diui-

ditur

medelæ quia ſunt indigentis: meliusque eſt habere quàm fieri: aliæ accidunt, dum perficiuntur. ex accidenti igitur probæ ſunt. Adde quòd qui uehemẽtes ſunt: illi eas perſequuntur, qui lætari alijs nequeunt. ipſi ſi quidem ſitis quaſdã ſibi præparant. quando igitur innoxiæ ſunt, increpatione uacat, quando noxiæ, prauum eſt: neq; enim habent alia, quibus lætentur, & neutrum habere pleriſq; moleſtum eſt ob naturã. Semper enim laborat animal: quemadmodum etiam naturales diſputationes teſtantur, quæ videre, & audire eſſe moleſtum afferunt. ſed cõſueti iam ſumus, vt inquiunt. ſimiliter etiam in iuuentute ob auctionem perinde ac temulenti afficiũtur; & iuuentus iucundum quid eſt. Atra bile uerò affecti natùra ſemper medela indigẽt. corpus enim eorũ ex temperatura ſemper mordetur: ſemperq; appetitu vehementi incitantur. uoluptas autem & contraria & quæuis, modo ſi uehemens, dolorem expellit. ac propterea intemperantes ac praui euadunt. Quæ autẽ * ſine dolore ſunt voluptates, exceſſum non habent. atq; hæ natura, non ex accidenti iucundarum rerum ſunt. Ex accidenti autem iucunda appello quæ medicinam afferunt: nam quia accidit, vt medicinam conſequamur, dum id quod ſanum ſubſtat, agit aliquid: propterea eſſe iucundum uidetur: natura verò iucunda, quæ talis naturæ actionem efficiunt. Nulla autem res propterea eſt, quæ eadem ſemper ſuauis ſit, quia ſimplex natura noſtra minimè eſt, ſed inſitum diuerſum quid etiam habet, quo eſt corruptibilis: vt ſi alterum quid agat, id alteri naturæ ſit præter naturam. cùm verò adæquantur, neque moleſtum, neque iucundum id, quod agitur eſſe videatur.

Nam

Nam ſi alicuius natura ſimplex ſit, ei ſemper eadem actio erit iucundiſſima. atque iccirco Deus ſemper vna, ac ſimplici gaudet voluptate: neque enim motionis tantum, ſed immobilitatis etiã operatio eſt: magisque in quiete, quàm in motu voluptas conſiſtit. At verò mutatio omnium res ſuauiſſima eſt, vt poeta inquit, ob prauitatem quãdam. ſicut enim homo prauus mutabilis eſt: ita etiam natura, quæ mutatione indiget: non enim eſt ſimplex, neq; proba. Ac de continentia quidem & incontinentia, & de voluptate & dolore; quidque vnũquodque horum, & quomodo alia ex ipſis ſunt bona, alia mala, dictum iam eſt. poſthac verò de amicitia dicemus.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum

LIBER OCTAVVS.

SVMMA LIBRI.

Sequitur, ut de Amicitia diſſeramus. quæ ſi accipiatur propriè dicta, continet honeſtatem, iucunditatem, & utilitatem, & ſolum eſt inter bonos. itaq;, ut eſt habitus in anima, uidetur collocari in uoluntate: & ut refertur ad alios eſſe bonum maximum externum. quare nunc uirtus eſſe videtur, nunc coniuncta cũ uirtute. diuiditur liber in tres tractatus.

Primus conſiderat amicitiam, quæ eſt inter æquales.

Secundus amicitiam, quæ eſt inter inæquales.

Tertius narrat querelas, quæ inter amicos oriri ſolent.

TRACTATVS Primus.

In primo tractatu conſiderat Ariſtote. amicitiam, quæ eſt inter æquales. diuiditur autem in ſex capita.

Argumentum, & diſtributio cap. 1.

Hoc caput habet duas partes. Prima, quòd conſideratio de amicitia ad moralem philo. pertinet. itaque ait [poſt hæc ſequitur] & id probat ſex rationibus: prima eſt [quippe quæ] ſecunda [reſq; eſt] tertia [ineſſe etiam natura] quarta [uidetur etiam ciuitates] quinta [adde quòd] ſexta [neq; ſolum] in ſecunda parte producit priſcorum opiniones de amicitia, & refellit, & comprobat, dicens [controuerſia autem.]

Poſt hæc ſequitur, * vt de amicitia diſſeramus: quippe quę * aut virtus quædam, aut cùm uirtute eſt. Reſq; eſt ad vitam maximè neceſſaria: abſque amicis enim viuere; licet cætera bona omnia ſuppeterent, eligeret nemo: nam & diuites, & principatus, poteſtateq; habentes, maximè indigere amicis videtur. Quid enim prodeſt eiuſmodi proſperitas, ſi beneficiũ tollatur, quod erga amicos & precipuè fit, & maximè laudatur? aut quomodo ſine amicis cuſtodiri, conſeruarique poſſet? quanto enim amplior, tanto etiam periculoſior eſt. In pauperta-

te etiam, & reliquis infortunijs amicus eſſe vnicã refugium putant. Iuenibus item conducit ad id vt non peccent: & ſenioribus ad obſequium & ad defectum actionum, ad quas ob imbecillitatem auxilio indigent: & ijs qui in ſtatu ſunt conſtituti, ad honeſtas res capeſſendas. Si binij ſimul ire parent: nam & ad intelligendum & agendum magis idonei ſunt. Ineſſe etiam * natura ei videtur quod genuit, erga id quod genitum eſt: ei item, quod genitum eſt, erga id quod genuit: atque id non tam in hominibus, quàm in auibus, & pleriſque alijs animalibus contingit: & ijs item quæ eiuſdem nationis ſunt, & hominibus præcipuè: vnde humanos, id eſt hominum amatores laudamus. Quàm familiaris etiã, atque amica res ſit homini vnuſquiſque homo, in erroribus quoque conſpicere licet. Videtur etiam * ciuitates continere amicitia. & legiſlatores magis ipſi, quàm iuſtitiæ ſtudent: concordia enim eſſe ſimile quid amicitiæ videtur, quã illi maximè affectant: ſeditionem verò, quæ inimicitia eſt, maximè expellũt: nam ſi ſint amicij iuſtitia opus non eſt: ſin autem ſint iuſti, amicitia indigent. Adde quòd * id quod maximè ius eſt, eſſe amicabile videtur: neque ſolum * neceſſarium eſt, verùm etiam honeſtum: amicorum enim amatores laudamus. multorumq́ue amicitia una quædam eſſe ex honeſtis rebus videtur. præterea uonnulli eoſdem & bonos viros amicos eſſe opinantur. Controuerſia autem * de ipſa non parua eſt: nam alij ſimilitudinem quandam eam eſſe ſtatuunt, & ſimiles amicos. unde ſimilem inquiunt ad ſimilem ire, & graculum ad graculum, & cętera huiuſmodi. alij econtrario figulos omnes tales eſſe inter ſe dicunt: ac

de ipſis altiùs, & naturaliùs inueſtigant. Euripides quidem inquiens:

Humentem amare pluuiam cum terra eſt arida:
Cœlumq; ſacrum cùm grauatum eſt imbribus:
Telluris arentis cadere in ſinum appetere.

Et Heraclitus aduerſarium eſſe conferens: & ex differētibus pulcherrimam coaptationem fieri: & omnia ex lite oriri. contraria uerò his aſſerūt cùm alij, tum Empedocles: ſimile enim ſimile appetere ait. Sed naturales dubitationes miſſas faciamus: quippe quæ præſenti conſiderationi minimè ſint accommodatæ. quæ autem humanæ ſunt, & ad mores, affectusque pertinent, inſpiciamus: utrum uidelicet inter omnes homines amicitia contingat, an fieri non poſſit, vt praui amici ſint vtrum: item una ſpecies amicitiæ an plures reperiantur. Qui enim unam eſſe ſpeciem, ex eo opinantur, quòd magis & minus admittit: non idoneo argumento nituntur: nam ea etiam, quæ diuerſa ſunt ſpecie, magis & minus admittere conſueuerunt, de quibus antea iā dictum eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Nunc inueſtigat Ariſt. definitionem amicitiæ, & coniungit ſuperiorem quæſtionem cum hoc capite. quæ eſt vtrum plures, an vna ſit ſpecies amicitiæ. quod cognoſcemus ab eius obiecto. i. amabili. diuiditur caput in duas partes. in prima inueſtigat genus amicitiæ, quod eſt beneuolentia, & inquit [fortaſſe verò] in ſecunda differentias ſcribit, quæ conueniant definitioni amicitiæ, quæ ſunt duæ, mutua, & non latens. & propterea dicit [cum tria verò ſint.]

* Fortaſſe verò * de his conſtabit, ſi amabile ipſum cognitum fuerit: quippe cùm nō quodlibet amari videatur; ſed quod amabile eſt: id autem an bonum; aut iucundum, aut vtile ſit. Vtile autem id eſſe videri poteſt, per quod bonū aliquod aut voluptas efficitur: ita vt bonum & iucundum amabilia ſint, vt fines. Vtrum igitur bonum amant, an quod ipſi bonum eſt? diſcrepant enim interdum hæc. ſimiliter quoque circa ipſum iucundum. Videtur autem quod ipſi bonum eſt, amare vnuſquiſque: & eſſe quidem quod abſolutè bonum eſt, amabile: cui verò, quod cuique eſt. at amat vnuſquiſque nō quod ipſi eſt bonnm, ſed quod apparet: ſed id nihil refert. nam amabile apparens erit. Cùm tria verò * ſint, propter quæ amant homines, de inanimatorum amore amicitia minimè dicitur: quippe cùm neque redamatio, neque voluntas boni illorum vlla ſit. ridiculum enim eſſet fortaſſe, ſi vino quiſpiam bona vellet: nam ſi modo aliquid eſt, ſaluum eſſe illud vult aliquis, vt ipſe habeat. Amico autem inquiunt bona velle oportere illius cauſa: eosque qui ita bona voluut, ſi non idem ab illo exiſtat, beneuolos dicunt. beneuolentiam enim in mutua affectioue amicitiam eſſe. An addendum eſt, Non latentem? nam multi beneuoli ſunt ijs etiam quos non viderunt: quos ſcilicet putant modeſtos eſſe, vel vtiles. quo etiam modo, illorum quiſpiam erga hos affici poſſet: ac beneuoli quidem eſſe inter ſe hi videntur. amicos autem eos, qui quo modo inter ſe affecti ſint, ignorant, appellare quis poſſet? Oportet igitur, vt beneuoli mutuo inter ſe ſint, velintque bona ob vnū aliquid ex ijs, quæ dicta ſunt.

Argu-

Argumentum, & diſtributio cap. 3.

Aſſignauit Ariſt. definitionem Amicitiæ, & eã confirmauit. nunc eam diuidit in plures ſpecies. caput hoc duas habet partes. in prima exponit duas amicitiæ ſpecies, quarum una eſt ad vtilitatem, alia ob iocunditatem. unde dicit [ea verò inter ſe] in ſecunda parte exponit aliam ſpeciem, quæ eſt ob bonitatẽ, in qua conſiſtit vera amicitia. & ait [bonorum verò]

EA verò * inter ſe ſpecie differunt: ergo dilectiones quoq; & amicitiæ. tres enim æquales numero amabilibus amicitiæ ſpecies ſunt: quippe cùm in vno quoque ſit redamatio non latenus qui autem mutuo ſe amant, volunt ſibi mutuo bona eatenus, quatenus amant. Qui quidem ob vtilitatem amant, ſe mutuo non per ſe amant: ſed quatenus bonum aliquod à ſe mutuo percipiunt. Simili modo qui ob voluptatem amici ſunt: non enim vrbanos amant, quia qualitate quadam ſunt affecti; ſed quia iucundi ipſis ſunt: ita, & qui ob vtilitatem, & qui ob voluptatem amant: illi ob ſuum bonum, hi ob ſuam voluptatem diligunt, non quatenus eſt ille qui amatur, ſed quatenus eſt vtilis, vel iucundus. Ex accidenti igitur amicitiæ hæ ſunt: nõ enim quatenus eſt ille qui amatur, quicunque is ſit, eatenus amatur: ſed quatenus bonum aliquid alter, alter voluptatem affert. Huiuſmodi autem amicitiæ diſſolui facilè poſſunt, cùm ſimiles ipſi nõ permaneant: nam ſi non amplius iucundi, aut vtiles fuerint, amare deſiſtunt. at vtile non permanet, ſed aliàs aliud euadit: quò fit, vt diſſolu-

to eo, ob quod amici erant, amicitia quoque ipſa diſſoluatur, quippe quæ propter illud erat. Maxime verò inter ſenes huiuſmodi amicitia videtur exiſtere: non enim qui hac ætate ſunt, iucundum perſequuntur, ſed vtile: quicunque item ex inuenibus, in ſtatuque conſtitutis hominibus vtilitatem ſectantur. Tales autem neq; uiuere ſimul conſueuerunt: quandoque etiam neq; ſunt iucũdi: neque tali conſuetudine indigent, niſi vtiles ſint: eatenus enim ſunt iucundi, quatenus bonum aliquod ſperant. inter has hoſpitalem etiam reponunt. At iuuenum amicitia * eſſe ob uoluptatem videtur: quippe cum ex affectu vitam traducant: & maxime quod ſibi iucundum eſt, quodque eſt præſens ſectentur. mutata autem ætate iucunda, ipſa etiam diuerſa euadunt; vnde citò amici & fiunt, & eſſe deſinunt. quia amicitia vnà cum iucunditate mutatur. talis verò voluptatis velox mutatio eſt. Iuuenes etiam amatorij ſunt: quippe cum ex perturbationis affectu, & voluptate multa illa amatoriæ affectionis uis oriatur. ideo fit, ut & ament, & citò deſiſtant, ſæpe eodem die ſententiam mutantes: ſimulq; toto die verſari, & cõuiuere uelint: ita enim id quod ex amicitia requirũt, ipſis * euenit. Bonorum verò,* & eorum qui in virtute ſunt ſimiles, amicitia perfecta demũ eſt: hi enim mutuò ſibi bona ſimiliter volunt, quatenus ſunt boni: boni autem ſunt per ſe. at qui amicis bona volunt ipſorum cauſa, maximè amici ſunt: quippe cùm per ſe, ita ſeſe habeant, & non ex accidenti. vnde horum amicitia præcipuè permanet, quoad boni fuerint: virtus verò ſtabilis res eſt. Eſtq; vterq; & abſolutè bonus & amico; nã boni & abſolutè, & ſibi mutuò boni ſunt: vtiles

item,

item, & iucundi ſimiliter: boni enim ſunt & abſolutè, & ſibi mutuo iucundi. ſingulis ſiquidem propriæ actiones, & tales voluptatem afferunt: bonorum autem actiones tales, vel ſimiles ſunt. Vnde fit, vt talis amicitia ſtabilis meritò ſit. in ipſa enim omnia quæ amicis eſſe debent, coniunguntur: nam cùm omnis amicitia ob bonum ſit, aut ob voluptatem, vel abſolutè, vel amanti, & per ſimilitudinem quandam; huic omnia antedicta per ſe inſunt. huic enim ſimiles etiam reliquæ ſunt. & abſolutè bonum, abſoluteq; iucundum ineſt. hæc autẽ maximè amabilia ſunt: & amare etiam & quæ maximè eſt amicitia atque optima in his eſt. Par autem eſt, vt raræ tales amicitiæ ſint: quippe cum pauci huiuſmodi reperiantur. adde, quòd tempore & conſuetudine indiget. nam, vt eſt in prouerbio, fieri nequit, ut mutuò homines ſeſe cognoſcant prius quàm ſalem qui dicitur, conſumpſerint: neque prius ſeſe admittant, ſintq; inter ſe amici, quàm alter alteri amabilis & videatur eſſe, & credatur. Qui autem citò ſeſe gerunt amicè inter ſe, volunt illi quidem eſſe amici: ſed non ſunt tamen, niſi quoque & amabiles ſint, & ſe eſſe non ignorent: ac voluntas quidem amicitiæ uelox eſt, amicitia minimè. hæc igitur & tempore & reliquis perfecta eſt: ex omnibuſque his exiſtit: ſimiliſque vtrique ab vtroq; eſt. id quod ineſſe amicis neceſſe eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Comparat Ariſt. amicitiam utilem & iocundã cum bona, atq; docet quibus in rebus ſimiles ſint, & quibus diſſimiles. Caput hoc bipartitum eſt. in prima parte

parte exponit ea, in quibus ſimilitudinem habere videntur duæ illæ amicitiæ cum vera, & perfecta. Dicit igitur [At verò quæ] In ſecunda narrat quæ diſſimilitudo ſit inter has, & quomodo differant à bona amicitia. vnde plures adfert conditiones, quibus diſtinguuntur. & ait [atque ob voluptatem] prima conditio eſt [primi enim] ſecunda [ſolaq; eſt] tertia [ſed non admodum] quarta [cum verò]

* AT verò * quæ ob iucundum exiſtit amicitia, huius ſimilitudinem habet: nam boni iucundi inter ſe ſunt: ſimili modo quoque qui ob vtilitatem amant: quippe cùm boni quoque tales erga ſe mutuo ſit. Maximè autem inter hos etiam amicitiæ tunc perdurant, cùm æqualitas ab vtriſque mutuò exhibetur, vt voluptas: neq; tantummodo ita; verùm etiam ab eodem vt vrbanis: ſed non vt amatori & amato: hi enim non ijſdem oblectantur: ſed alter amore illius, alter obſequijs amatoris gaudet. quo fit, vt deſinente ætatis flore, quandoque etiam amicitia ipſa deſinat: quippe cùm alteri facies non amplius iucunda ſit, alteri obſequium non præſtetur. Multi autem permanent, ſi pares moribus cùm ſint, ex conſuetudine mores dilexerunt. at qui non iucunditatem in amatorijs rebus; ſed vtilitatem compenſant, ijs minus & amant, & perſeuerant. Qui verò ob vtilitatem ſunt amici, vnà cum vtilitate diſſoluuntur: nam non ſui mutuò erant amici, ſed vtilitatis. Atque ob voluptatem * quidem & vtilitatem & praui inter ſe, & boni erga prauos, & neuter erga qualemcumque eſſe amicus poteſt: at per ſeipſos non niſi bonos eſſe manifeſtum eſt: praui enim, niſi vtilitas aliqua intercedat, mutua conſuetudine

dine non oblectantur. ſolaque * eſt bonorum * amicitia, in qua nullus calumniæ locus pateat: non enim facilè cupiam de eo credunt, qui longo tempore ab ipſis fuerit probatus. & credere in his eſt, & nulla iniuria ſe mutuò afficere: & quicquid demùm in vera amicitia eſſe cenſetur. In alijs verò ſocietatibus nihil vetat, quo minus talia exiſtant: nam, cùm homines eos quoque amicos vocent, qui ob vtilitatem ſunt amici, vt ciuitates: confœderationes enim inter ciuitates fieri vtilitatis cauſa videntur: & eos qui ob voluptatem ſe mutuò diligunt, vt pueri: fortaſſe tales homines dicere amicos nos quoque debemus: ſpeciesque amicitiæ eſſe plures: ac primo quidem, & propriè cùm quæ bonorum eſt hominum, quatenus ſunt boni: reliqua verò per ſimilitudinem: quatenus enim bonum quid, & ſimile inter ipſos eſt, eatenus ſunt amici. iucundum ſiquidem voluptuoſis hominibus bonum quid eſt. ſed non admodum * hæ coniunguntur: * neque ijdem & ob vtilitatem, & ob iucunditatem fiunt amici: quæ enim ex accidenti ſunt, non admodùm copulantur. Cùm verò * in has * ſpecies amicitia diſtributa ſit: praui ob vtilitatem vel voluptatem, qua in re ſunt ſimiles: boni ob ſeipſos ſunt amici: in eo enim quòd boni ſunt, ſeſe mutuò amant. atque hi abſolutè amici, illi ex accidenti ſunt, & quia cum his habent ſimilitudinem.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Comparat nunc Ariſt amicitiam cum ſuo actu, & quo ſint dicendi amici, & apti ad amicitiam. Diuiditur

ditur aut hoc caput in duas partes. in prima quaſdam confirmat concluſiones. prima, ꝙ ſicut in aliquibus uirtutibus ſit habitus, in aliquibus actus coniunctus cum habitu; ſic in amicitia. eaq; eſt [Quemadmodum aũt] ſecunda, ꝙ abſentia longa, & diuturna amicitiã diſſoluit. & ea eſt [Sicq; diuturna] tertia ꝙ ſenes, & ſeueri non ſunt apti ad amicitiam contrahendam, aut ad amicè agendũ. itaq; dicit [Senes autem] quarta, quòd qui ſe mutuo admittunt, non tamen ſimul uiuunt, ſunt potius beneuolis ſimiles, quàm amicis, ut ibi dicit [ſed qui ſe mutuo] quinta, ꝙ bonorum amicitia eſt maxima, & perfecta. quod ſic explicat [Ac maximè quidem] In ſecunda parte probat amicitiam potius eſſe habitum, quàm affectum; amationẽ uerò potius affectũ. ideo inquit [Cæterum dilectio]

* QVemadmodum autẽ * in virtutibus alij ex habitu, alij ex operatione boni dicuntur: ita quoque in amicitia eſt. nam qui in conuictu degunt, mutua conſuetudine oblectantur, & bona ſibi mutuò ſuppeditant: qui verò dormiunt, uel locis diuiſi ſunt, non operantur illi quidem: ſed ita tamen affecti ſunt, ut amicè operentur: nam loca non amicitiam abſolutè, ſed operationem diſſoluunt. Sique diuturna * abſentia fuerit; amicitiæ quoque videtur obliuionem inducere. vnde dictum eſt: multas iam amicitias diſſoluit inaffabilitas. Senes autem, * aut auſteri eſſe ad amicitiam idonei non videntur: quippe cũ parum voluptatis in ipſis inſit: cùm moleſto autem, aut non ſuaui verſari poſſit nemo: natura enim quod moleſtum eſt, fugere: quod iucundum, appetere videtur. Sed qui ſe * mutuo admittunt, non tamen ſimul viuunt; beneuolis potius, quàm amicis ſimiles ſunt: nam nihil eſt

ita

ità amicorum, ut ſimul viuere: præſidium enim indigi appetunt: ſimul autem diem traducere etiam beati: quippe cum ſolitarijs hit eſſe mini mè conueniat: ſimul verò degere non liceat, niſi iucundi ſint, ijſdemque oblectentur. id quod habere ſodolitia amicitia videtur. Ac maximè * quidem amicitia, ſicut ſępius iam diximus, bonorum eſt. quod enim abſolutè bonum, ac iucũdum eſt. amabile eſt, atque eligibile: unicuique verò, quod vnicuique eſt tale. bonus autem bono ob vtraque hæc. Cæterùm dilectio * affectui, amicitia habitui ſimilis eſt. Dilectio enim nihilominus eſt erga inanimata. cùm electione verò redamant: at electio ab habitu eſt: & bona volunt ijs, quos amant, illorum cauſa non ex affectu, ſed ex habitu: & amantes amicum, quod ſibijpſis bonum eſt, amant: bonus enim uir amicus effectus bonum ei fit, cui eſt amicus. vterque igitur & quod ſibi bonum eſt, amat: & æqualem vicem voluntati, & iucunditati refert: ęqualitas enim amicitia dicitur. At hæc in bonorum amicitia maximè inſunt.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

Nunc comparat Ariſt. amicitiam cum amicis; ipſa enim habitus eſt in ſubiecto, & non pōt eſſe niſi in amicis. hoc caput diſtribuitur in quatuor partes. in prima comparat amicitiam ad ſubiecta, ut declaret qui homines ſint apti propriè ad amicitiam, & qui non, ut auſteri, & ſenes; unde dicit [in auſteris uerò] in ſecunda parte agit de multitudine amicorum, & oſtendit, ſi amicitia perfecta eſt aliquem non poſſe eſſe pluribus amicum: & id tribus rationibus, quia inquit [at uerò

uerè ut multis] *in tertia parte tractat de amici* [illegible] *diſtributis, qui ad diuerſa deputantur officia reſpectu unius amici. uerba ſunt* [*at qui in poteſtatibus*] *in quarta aſſerit ſpecies has amicitiæ conſiſtere in quadam æqualitate, & ait* [*atque hæ quidem amicitiæ.*]

* IN auſteris uerò, * & ſenibus eo minus amicitia fit, quo ſunt moroſiores, minuſq; conſuetudinibus gaudeant: hæc enim maximè uidentur eſſe amica, amicitiæq; effectricia. atque iccirco iuuenes citò amici efficiuntur: ſenes non ita: quippe cum non fiant amici illis, quibus non oblectantur. Simili modo quoque auſteri. ſed hi beneuoli quidem inter ſe ſunt: quia bona uolunt, & ad indigentias ſubueniunt: amici tamen non admodum ſunt, propterea quòd non ſimul diẽ traducunt, neque mutua conſuetudine delectantur, quæ ad amicitiam pertinere maximè videntur. At verò * vt multis quiſpiam ſit amicus amicitia perfecta, fieri non poteſt, quemadmodum neque vt amore multorum ſimul aliquis capiatur: exuperationi enim ſimile hoc eſt. quod autẽ eſt huiuſmodi, ad vnum ſpectare natura conſueuit. Multos verò eidem ſimul vehementer placere, non facile eſt: fortaſſe etiam neque bonum eſſe. opus præterea eſt & experimentum capere, & conſuetudine vti: id quòd perquàm difficile eſt. Ob vtilitatem tamen, & iucunditatem fieri poteſt, vt multis quis placeat: multi enim tales ſunt: & in breui tempore miniſtrationes fiunt. Magiſque ex his ea ſimilis eſt amicitiæ, quæ ex iucunditate exiſtit; cum eadem ab vtriſque exhibentur: & ſeſe mutuo, vel iiſdem oblectantur: cuiuſmodi iuuenum amicitiæ ſunt: magiſque in his quod liberale eſt, conſpicitur. Quæ verò

eſt ob

eſt ob vtilitatem, vulgarium hominum eſt. Et beati vtilibus minimè indigent, ſed iucundis: volunt enim ſimul cum aliquibus viuere, & moleſtiam paruo tempore tolerant: nam aſſiduè ſuſtineret nemo: quin ne bonum quidem ipſum, ſi moleſtum ipſi eſſet. iccirco amicos iucũdos quęrunt. fortaſſe verò oportet, vt etiam bonos, cum tales ipſi ſint: & ſibi ipſis item bonos: ita enim ipſis inerunt ea, quæ amicis ineſſe debent. At qui in * poteſtatibus cõſtituti ſunt, diſtinctis amicis vti videntur: alij enim ipſis vtiles, alij iucundi ſunt. vt autem vtraque iidem exhibeant, non admodum contingit: quippe cum neque iucundos cum virtute, neque vtiles ad honeſtas res quærant: ſed alios vrbanos voluptatis cauſa, alios idoneos ad agenda ea quæ mandata fuerint. hæc autem in eodem non admodum ſunt. probum quidem virum eſſe ſimul, & iucũdum, & vtilem, dictum iam eſt. Sed ei qui excellit, huiuſmodi amicus fieri non ſolet, niſi etiam virtute excellatur: ſin minus, non adæquatur ex rata portione ſuperatus. Cœterùm non admodum tales eſſe conſueuerunt. Atque hæ quidem * amicitiæ in æqualitate conſiſtunt. eadem enim ab vtriſque exhibentur, voluntque ſibi mutuò: aut alterum pro altero recompenſant, vt voluptatem pro vtilitate. has autem minus eſſe amicitias, minuſque permanere, dictum iam eſt. Sed & ob ſimilitudinem & ob diſſimilitudinem eiuſdem & eſſe, & non eſſe amicitiæ videntur: ex ſimilitudine enim, quam habent cum ea, quæ eſt ex virtute, videntur amicitiæ: quippe cum altera iucunditatem, altera vtilitatem in ſe habeat, quæ vtraq; illi etiam inſunt: in eo verò, quòd illa calumnia vacat, ſtabiliſque eſt, hæ citò immutantur, aliiſque

que

que multis differunt: ex illius diſſimilitudine amicitiæ non uidentur.

TRACTATVS Secundus.

Expoſuit Ariſto. ſpecies amicitiæ, quę in æqualitate conſiſtunt. nunc ſcribit de amicitijs, quæ fiunt inter inæquales homines, & in excellentia ponuntur. diuiditur autem hic tractatus in ſex capita, quæ ſunt ſeptimum, octauum, nonum, decimum, undecimum, & duodecimum.

Argumentum, & diſtributio cap. 7.

Habet hoc caput tres partes. in prima oſtendit alias eſſe amicitias præter memoratas, ueluti amicitiã in ſupereminentia, de qua ſic agit [altera eſt amicitiæ ſpecies] in ſecunda parte docet, quo pacto amicitiæ, quæ conſiſtunt in excellentia permanere diui poſſint, & hoc [atque eadem quidem] in tertia mouet dubitationem, & eam ſoluit; quia dixit amicitiam diſſolui, ſi alter amicorum uehementer, alter excedat. quod uidetur eſſe contra id, quod dictum eſt amicum optare bonum amico. dubium ergo eſt. vtrum amici velint amicis maxima bona. idcirco inquit. [unde etiam in dubitatione uenit.]

Altera eſt amicitiæ * ſpecies ex ſupereminentia; vt patri erga filium, & denique ſeniori erga iuniorem, & viro erga vxorem, & principi omni erga ſubditos. Sed hæ inter ſe etiam differunt: non enim eadem eſt parentibus erga liberos,

beros, & principibus erga ſubditos; verum neq; patri erga filium, & filio erga patrem. neq; uiro erga vxorem, & uxori erga virum: diuerſa enim vnicuiq; horum virtus, diuerſumq; opus eſt: diuerſa item ea ob quæ amāt: diuerſi igi ur etiam amores,& amicitiæ erunt.atq; eadem * quidem * vtriq; ab altero neq; exhibentur, neq; ſunt requirenda: ſed cum parentibus liberi ea tribuūt, quæ debentur ijs, qui genuerunt, & parentes filijs ea quæ filijs exhiberi debēt: ſtabilis talium, ac bona amicitia eſt. In omnibus autem amicitijs, quæ per ſupereminentiam exiſtunt, amor etiam proportione eſſe debet: ut meliorē amari magis, quàm amare, & utiliorem, & aliorum unumquenq; ſimiliter: cùm enim pro dignitate amor extiterit; tunc quodammodo æqualitas fit;id quod eſſe amicitiæ uidetur. At uerò æquale in iuſtis, & amicitia eſſe nō ſimiliter videtur. nam in iuſtis primo eſt, quod eſt pro dignitate, ſecundo quod in quantitate eſt; in amicitia uerò quod eſt in quātitate primo, ſecūdo quod pro dignitate eſt. id autem perſpicuum eſt, ſi multa virtutis,& vitij, affluentiæ, aut alicuius alterius diſtantia fuerit: non enim amplius ſunt amici; ſed ne eſſe quidem ſe dignum putant. Hoc autem in Dijs clariſſimè patet, qui plurimum omnibus bonis præſtant.item in Regibus:neque enim his plerique eſſe amicos ſe dignum ducunt, cum inferiores longè ſint: neque optimis & ſapientiſſimis, illi qui nihil ſunt. In his tamen exacta præfinitio non eſt, quouſque ſint amici: multis enim ablatis adhuc manet. ſi verò longè ſeparatus aliquis ſit, vt Deus, non amplius manet. Vnde etiam in* dubitationem uenit:nūquid * amici amicis maxima ex bonis uelint, ut Deos

eſſe: non enim amplius ipſis erunt amici: neque etiam erunt bona: amici enim bona ſunt. Si igitur rectè dictum eſt, amicum amico velle bona eius ipſius cauſa; eũ ipſum qualiſcunque eſt, manere oporteret: homini autem permanenti maxima bona adeſſe volet, & fortaſſe non omnia; ſibijpſi enim maximè bona vnuſquiſque vult.

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Nunc oſtendit quo amare, & amari ſe habent ad amicitiam, et quod amicitia magis conſtat in amare, quàm amari. diſtribuitur caput in tres partes. in prima comparat inter ſe amari, & honorari, dicens [plerique autem] in ſecunda comparat amare, & amari, inter ſe, ideſt amatorem actiuum, & paſſiuum: deinde declarat quo pacto conſeruetur amicitia amore actiuo. comparat ſic [ſed in eo quòd amat] quo pacto conſeruetur amicitia ibi docet [quare inter quos] in tertia parte oſtendit, quo modo fieri poſſit amicitia, & terminis oppoſitis: veluti quòd amicitia quoquo modo fit inter pauperem, & diuitem, doctum, & indoctum: tales enim amici uidentur oppoſiti.

* Plerique autem * ob ambitionem amari magis videntur velle, quam amare: vnde amatores adulatorum plerique ſunt adultor. n. amicus eſt qui excellitur, aut ſe eſſe talem, magiſque amare, quàm amari ſe ſimulat. amari autem, & honorari, quod videlicet plerique appetunt, prope accedere inter ſe videntur. ſed non per ſe tamen honorem eligere videntur, ſed ex accidenti: gaudent enim plerique, cum ab ijs, qui in poteſtate conſtituti ſunt, honorantur, ob ſpẽ:

quippe

quippe cùm ſi aliqua re indiguerint, eam ab ipſis conſequuturos ſe eſſe exiſtiment atque ita honore quaſi ſigno quodam beneficij accipiendi lætari conſueuerint. Qui verò à probis uiris & ſcientibus honorẽ affectant, ij propriam opinionem de ſe ipſis confirmare cupiunt: gaudentque quòd boni ſint, eorum iudicio qui id dicũt, credentes. at amati per ſe gaudent quo circa id melius eſſe, quàm honorari: & amicitia expetenda per ſe eſſe uideretur. Sed in eo quòd amat * aliquis magis, quàm in eo quòd amatur, conſiſtere uidetur. Argumento ſunt matres, quæ amando gaudent: nõnullæ enim filios ſuos educandos tradunt, amantque ſcientes, redamari non curant, ſi vtrunq; non poteſt: ſed ſatis ipſis videtur, ſi liberos ſuos bene agentes inſpiciant, amantque ipſos, etiam ſi ob ignorationem, illi quæ matri debẽtur, tribuere nequeant. Cùm verò amicitia magis in amando conſiſtat, & amatores amicorum laudentur; amare eſſe amicorũ virtus videtur. quare inter quos * hoc pro digni tate fit, ij ſtabiles amici ſunt: amicitiaq; eorum permanet. at hoc modo illi etiam qui inæquales ſunt, amici maxime eſſent: eò quòd adæquari poſſunt. æqualitas verò, & ſimilitudo amicitia eſt; & præcipuè ea quæ eſt ex virtute ſimilitudo. cùm enim ſtabiles per ſe ipſi ſint; etiam inter ſe mutuò permanent: & neque indigent prauis, neq; talia ſubminiſtrant: ſed vt ita dicam, etiam prohibent: bonorum ſiquidem eſt, neque ipſos peccare, neque amicis permittere. Praui autem firmitatem quidem nullam habent: neque enim ſibijpſis ſimiles permanent. ſed ad paruum tempus tamen amici fiunt, prauitate inter ſe mutuo oblectati. qui vero ſunt vtiles, & iucũdi, diutius

durant: permanent enim quoad voluptates, & vtilitates ſibi mutuo exhibuerint. Ex cōtrarijs* autem maximè videtur fieri amicitia, quæ ob vtilitatem exiſtit. vt pauper diuiti, imperito ſciens amicus fit: quod enim conſequitur aliquis indigus, illud appetens aliud quid recompenſat. Huc trahere etiā quiſpiam poſſet amatorem & amatum, pulchrum item & turpem. Vnde amatores ridiculi interdum videntur, dùm ſicut amant, ita ſe eſſe amandos cenſent. ſi ſimili modo ſanè eſſent amabiles; fortaſſe cenſere ita deberent: cum nihilo vero huiuſmodi habeant: ridiculum eſt. Sed forſitan neq; contrarium per ſe contrarium appetit, ſed ex accidenti: medij autem appetitio eſt, quod bonum eſt. verbi cauſa, ſicco bonum eſt nō ſi humidum euadat, ſed ſi ad medium perueniat: calido item & alijs ſimili modo. Verùm hæc cum paulò à propoſito alieniora ſint; in præſentia omittantur.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Agit Ariſt. de ciuili amicitia, hoc eſt, quo pacto amicitia conſiſtat in ſocietate. continet hoc caput duas partes. in prima oſtendit, quo modo amicitia conſiſtat in ſocietate dicens [Videtur autem] in ſecunda parte ait omnes alias ſocietates ſimiles eſſe partibus ſocietatis ciuilis, & ad eam reduci, ut partes ad totum. ac primum oſtendit, quomodo conueniunt, et ait [at uerò ſocietates] deinde in quo differunt, & id [reliquæ igitur ſocietates]

Videtur autem,* quemadmodum in principio dictum eſt, circa eadem, & in ijſdem & ami-

& amicitia eſſe, & ius: in omni enim ſocietate eſſe quoddam ius videtur, & amicitiæ quoque: conuictores enim, & commilitones tanquam amicos appellant. pari modo etiam qui in alijs ſocietatibus verſantur. quatenus autem inter ſe commercium habent, eatenus amicitia inter ipſos eſt: nam & ius, & prouerbium communes res amicorum eſſe inquit. rectè ſanè, in communitate ſiquidem amicitia eſt. fratribus autem, & ſodalibus communia omnia ſunt: reliquis definita, atque aliquibus plura, quibuſdam paucio ra, quippe cùm amicitię quoque aliæ magis ſint, alię minus. Differunt autem & iura ipſa: non.n. eadem ſunt parentibus erga filios, & fratribus inter ſe: neque ſodalibus eadem, & ciuibus, ſimili modo etiam in reliquis amicitijs diuerſæ igitur etiam iniuriæ ad vnumquemque horum ſunt, incrementumque accipiunt, quo magis erga amicos fiūt, vt pecunijs ſodalem priuare grauius eſt, quàm ciuem, & non opem ferre fratri, quàm alieno: patrem item percutere quàm quē libet alium. Augeri etiam ſimul cum amicitia ius ipſum natura conſueuit: vtpote cum ijſdem conſiſtant, & æqualiter pertingant. At uerò ſocietates* omnes partibus ciuilis ſimiles ſunt: * nam ob vtile aliquod conueniunt homines, aliquidque eorum comparantes, quæ ad uitam pertinent: & ciuilis ſocietas vtilitatis gratia uidetur, & à principio conſtitiſſe, & perſeuerare: id enim & legumlatores coniectant, & ius eſſe inquiunt, quod communiter conducit. Reliquæ igitur* ſocietates particulatim vtilitatem appetunt. exempli cauſa, nauigatores eam, quæ ex * nauigatione euenit: vel ad pecuniarum comparationem, vel tale aliquid ſpectantem: com-

militones eam quæ ex bello acquiritur, ſiue pecunias, ſiue victoriam, ſiue vrbem appetant: ſimiliter quoque tribules, & curiales. Nonnullæ verò ſocietates fieri ob voluptatem videntur, chorealium ſcilicet ſodalium, & contributorum: quæ ſacrificij, & conuictus cauſa conficiuntur. Atq; hæ quidem omnes ſub ciuili conſtitutæ ſunt: nõ enim præſentem vtilitatem ciuilis appetit, ſed ad omnem vitam ſpectat. Et qui ſacrificia faciunt, circa eaque conuentus, honores Dijs exhibent: & ſibijpſis cum voluptate requiem cõparant: priſca enim ſacrificia, & conuentus videntur poſt fructuum collectiones quaſi primitiæ quædam fieri conſueuiſſe: in his enim maximè temporibus ocio vacabant omnes. igitur ſocietates partes eſſe ciuilis videntur: tales autem amicitiæ tales ſocietates conſequentur.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

Diſtinguit Ariſt. ſocietatem ciuilem in ſpecies. & eas exponit, & ſimul ſocietates rei familiaris; quia ad illas non ſolum ſe oſtendit iuſtitia, ſed etiam amicitia: nam in quibus ſocietatibus eſt iuſtum, in his videtur eſſe amicitia: diuiditur caput in duas partes. in prima diſtinguit ſpecies rei ciuilis. quas tres eſſe aſſerit, & rectas gubernationes, & tres digreſſiones, ſiue declinationes. unde inquit [ciuilitatis verò tres ſpecies ſunt] deinde diſtinguit labes rectarum gubernationum dicens [ac regni quidem] tertiò tranſgreſſionem optimatum ubi inquit [ex optimi potentia] quartò exponit tertiam labem, quæ dicitur popularis poteſtas, & ait [ſed ex cenſi potentia] in ſecunda parte

te. adſert aliquas ſocietates in re familiari ſimiles illis tribus dictis rectis, & non rectis. & dicit [quarum ſimilitudines] & eſt una ſocietas. alia eſt [viri, & vxoris] tertia eſt [fratrum autem]

CIuilitatis verò * tres ſpecies ſunt, totidemq; * tranſgreſſiones, quaſi corruptiones quædam illarum. Ac ciuilitates quidem, regnum, & optimi potentia, & tertia, quæ à cenſibus exiſtit: quam cenſipotentia vocare accommodatum videtur: ſed plerique rempublicam eam appellare conſueuerunt; harum optima regnum; peſſima cenſipotentia eſt. Ac regni * quidem tranſ- *
greſſio tyrannis eſt: ambo enim vnius imperio conſtant: plurimum tamen differunt. Tyrannus enim ſuam, rex ſubditorum utilitatem ſpectat: non enim eſt rex, niſi ex ſe ipſe ſufficiat, omnibusque bonis excellat: at qui talis eſt, nulla re indiget. quocirca vtilitatem non ſibi; ſed ſubditis procurabit: nam qui eiuſmodi non eſt, ſortitius potius eſt, quàm rex. Tyrannis verò contrariò huic, ſuum ipſius bonum perſequitur, clariusque eam eſſe peſſimam, manifeſtum eſt: id enim eſt peſſimum, quod optimo eſt contrarium: è regno autem in tyrannidem tranſitus fit: tyrannis enim principiatus vnius prauitas eſt: & prauus Rex, Tyrannus euadit. Ex *
optimi potentia * autem in paucipotentiam fit mutatio, vitio Principium, qui præter dignitatẽ res ciuitatis diſtribuunt, & omnia, aut pleraque bona ſibijpſis reſeruant, & magiſtratus ſemper ijſdem demandant, diuitias plurimi facientes, vnde pauci, atque ijdem praui loco optimorum dominantur. Sed ex cenſipotentia * in populi po *
tentiam: hæ enim finitimæ inter ſe ſunt: mul-

titudinis enim & cenſipotentia eſſe conſueuit. & æquales omnes qui in cenſu ſunt. At populipotẽtia, quippe cùm paulùm Reipublicę ſpeciem trãſgrediatur, minimè praua eſt. Ac reipublicæ quidem, ſeu ciuilitates in hunc maximè modum immutantur: ita enim ad minimum, & facillimè tranſeunt. Quarum ſimilitudines, * & quaſi exempla ſumere etiam in familijs quiſpiam poſſet: patris enim erga filios ſocietas figuram regni habet: quippe cum patri cura filiorum ſit, vnde etiam Homerus. Iouem patrem appellat, eò quòd regnum paternum imperium eſſe debet. At apud Perſas patris imperium tyrannicũ eſt, qui vt ſeruis filijs ſuis vtuntur. Tyrannicum item eſt heri erga ſeruos: in eo enim id quod hero vtile eſt, agitur. Sed hoc eſſe rectum videtur: Perſicum illud prauum, atque errans. eorum enim qui ſunt diuerſi, diuerſa quoque imperia ſunt. Viri, & vxoris* optimatum poteſtati ſimile apparet, pro dignitate ſiquidem imperat vir, ac circa ea circa quæ virum decet: quæ autẽ vxori conueniunt, ea illi attribuit: nam ſi omnium dominus eſſe velit vir, in paucipotentiam delabitur: præter dignitatem enim id facit, & non quatenus eſt melior. Interdum verò vxores quoque, quibus patrimonium omne obtigit, dominantur: vnde non ex virtute, ſed ex diuitijs & potentia, ſicut in paucorum potentatu imperia fiunt. Fratrum autem * ſocietas cenſipotentiæ ſimilis eſt: ſunt enim æquales, niſi quatenus ætatibus diſtant: vnde ſi longè ætatibus diuerſi ſint; fraterna inter ipſos amicitia non amplius eſt. Populipotentia autem in ijs maximè cohabitationibus apparet, quæ ſine domino ſunt: ibi enim æquales omnes: in ijs item, vbi cum princeps imbe-

imbecillis ſit; poteſtatem agendi quidlibet vnuſquiſque habet.

Argumentum, & diſtributio cap. 11.

Quo pacto ſe habeat amicitia in regia, paterna, familiari, & fraterna oſtendit Ariſt. diuiditur hoc caput in duas partes. in prima demonſtrat quia amicitia eſt in ſocietatibus rectis. vnde ſicut ſe habet iuſtitia ad ſocietatem, ſic & amicitia. dicit igitur [in vnaquaque autem ciuilitate] & affirmat amicitiam regis ad ſubditos eſſe in excellentia beneficij, & talis videtur etiam eſſe paterna: excedit tamen paterna magnitudine beneficiorum. quare ſcribit [ac ius inter hos] deinde declarat quo pacto amicitia uiri ad uxorē eſt ſimilis amicitiæ, quæ ſit in optimatum gubernatione, & ait [viri item] poſtea oſtendit amicitiam fraternam, quæ eſt veluti ſodalitia, ſeruare amicitiam, & ſodales, & pares, & ait [at verò fratrum amicitia] hæc eſt ſimilis amicitiæ, quæ fit in ſocietate reipublicæ. in ſecunda parte aperit quo modo ſe habeat amicitia in tranſgreſſionibus ſocietatum ciuilium, & primò, quod in tyrannide, quæ tranſgreſſionum eſt peſſima, aut nihil amicitiæ, aut valde exigua eſt. & dicit [in tranſgreſſionibus autem]

IN vnaquaque autem* ciuilitate eatenus amicitia appparet, quatenus & ius. Regi ſanè erga ſubditos in beneficij ſupereminentia: bene facit enim ijs, qui ſub regno ſuo ſunt: ſiquidē bonus cùm ſit, ipſorum curā habet, vt bene agant, non ſecus atq; ouiū paſtor. vnde Homerus Agamemno-

memnonem paſtorem populorum dixit. Talis autem paterna etiam eſt; tametſi magnitudine beneficiorum præſtát; autor enim eius eſt, quod videtur eſſe maximum, vt videlicet ſint filij, eorumq; educationis, & inſtitutionis. id quod maioribus quoque attribuitur. Nam & pater filiorum, & maiores nepotum, & Rex à ſe rectorum natura imperium obtinet. Atque amicitiæ hæ in

* ſupereminentia ſunt. atque iccirco honorantur
* parentes, ac ius inter * hos non idem eſt, ſed pro dignitate: ſic enim & amicitia. Viri item * & vxoris eadem amicitia eſt, atq; in optimi potentia conſtituta: quippe cùm ſecundum virtutem & præſtantiori amplius bonũ ſit, & vnicuiq; quòd
* conuenit: ita quoq; etiam ius. At vero fratrum * amicitia ſodalitiæ eſt ſimilis; æquales ſiquidem ſunt & coætanei, atq; huiuſmodi ſimilium morum, ſimiliumque affectuum plerunque ſunt. huic ſimilis reipublicæ illis amicitia eſt, quæ ex cenſis cõſtat: quippe cùm in ea æquales inter ſe eſſe ciues debeant, ac probi: per viceſque, & ex æquo principatus fiat, ſimili modo amicitia. In
* tranſgreſſionibus * autem ſicut iuris, ita amicitiæ etiã parum admodum eſt: & minimum omnium in peſſima: in tyrãnide ſiquidem amicitiæ reperitur aut nihil, aut parum: in quibus enim principi, & ſubdito cõmune eſt nihil: in ijs, neq; amicitia eſt: quippe cùm neque ius aliquod ſit, ſed tale quippiam, quod artifici erga inſtrumentum, animæ erga corpus, hero erga ſeruum: nã hæc vtilitatem ab ijs conſequuntur, qui ipſis vti conſueuerunt. Sed erga inanimata neque amicitia vlla eſt, neque ius, neque erga equum, aut bouem, neque erga ſeruum, quatenus ſeruus eſt: nihil enim habent commune: nam ſicut

ſeruus

ſeruus animatum eſt inſtrumentum, ita inſtrumentum inanimatus ſeruus eſt. quocirca in eo quòd eſt ſeruus, erga ipſum amicitia non eſt: in eo quòd homo, eſt: quippe cum vnicuique homini ius quoddã eſſe videatur erga vnumquemque, qui cum ipſo legis, ac fęderis eſſe particeps poteſt, & amicitia igitur erit, quatenus homo eſt. Atq; in tyrannidibus quidem & amicitiæ, & iuris parum admodũ eſt, in populi adminiſtrationibus plurimum: cùm enim ſint æquales mul ta inter ſe habent communia.

Argumentum, & diſtributio cap. 12.

Hoc loco diuidit Ariſt. amicitias inter ſe, & de ſodalitia, & filiali. nam ẽt ſi omnes in ſocietate ſint conſtitutæ: tamen aliæ natura magis, aliæ paßionibus, & electione magis conſtare videntur. cum ergo uariæ ſint cauſæ, & uariæ amicitiæ; iure ſunt diſtinguendæ. diuiditur igitur caput in tres partes. in prima præmittit, quòd omnis amicitia conſiſtat in quadam ſocietate: tamen poteſt diſtingui amicitia conſanguinea, & ſodalitia à cæteris. idcirco inquit [in communione igitur] in ſecunda parte agit de amicitia, quæ eſt inter conſanguineos, & propinquos, dicens [conſanguinea autem] in tertia exponit amicitiam coniugalem, quæ & ſi non ſit ex eodem ſanguine: tamen natura uidetur conſtare. & inquit [uiro item, & uxori.]

IN communione igitur,* & ſocietate oĩs amicitia conſiſtit, ſicut dictum eſt: cõſanguineam tamen, & ſodalitiam ſegregaret quiſpiam: nam ciuiles, & tribules, & nauticæ, & quæ ſunt huiuſ modi, ſocialibus magis ſimiles ſunt: eſſe enim *

quaſi

quaſi ex pactione quadã videntur, inter has uero aliquis etiam hoſpitalitiam reponeret. Conſanguinea * autẽ eſſe multiformis uidetur, & tota ex paterna dependere: parentes enim amant liberos, quaſi ex ſe quiddam ſint: liberi autem parentes, quaſi ex illis quippiam ſint; magiſque ſciunt parentes, qui ex ſe orti ſint liberi, quam nati ex illis ſe eſſe genitos, maiorem item id à quo aliquid eſt, cum genito habet neceſſitudinis connexionem, quàm quod factum eſt, cum eo qui fecit: proprium enim ei, à quo oritur quippiam, eſt id, quod ex ipſo oritur: vt dens ut capillus, & quodlibet ei qui id habet: illorum autẽ nulli id à quo oritur, vel minus, accedit etiã longinquitas temporis, hi ſiquidem liberos ſtatim vbi nati ſunt, amant: illi progreſſa temporis parentes, vbi intelligentiam, aut ſenſum adepti ſunt. Atq; hinc cur * matres magis diligant, etiã patet. Parentes igitur filios vt ſeipſos amãt: qui enim ex ipſis oriunt̃, ſunt quaſi alteri ipſi, dum ſeparati ſunt; filij autẽ parentes, ut ab illis producti. At fratres ſe mutuò diligunt ex eo quòd ex ijſdem nati ſunt: eadem enim quam cùm illis habent, natura ipſos inter ſe eſſe idem facit: vnde inquiunt eundem ſanguinem, eandemque radicem: atq; huiuſmodi: ſunt itaq; idem quodammodo etiam in diſtinctis. Multum etiam ad amicitiam facit & coeducatio, & ætas: ætate enim æqualem æqualis delectat: & conſueſcentes ſodales ſunt. vnde fraterna hac amicitia ſodalitiæ eſt perſimilis. Patrueles item, & reliqui cognati ex his coniunctionem habent; eò quòd videlicet ab ijſdem ſunt: ſuntque alij propinquiores, alij alieniores, quò vel proprius, vel lõgius autor generis abeſt. Eſtque amicitia filijs

erga

erga parentes, & hominibus erga Deos tāquam erga bonum quoddam, atque excellens: beneficia enim maxima contulere; quippe cum ſint in cauſa, ut & ſint, & enutriti, atq; educati fuerint, poſteaquam in lucem uenerunt. habetque huiuſmodi amicitia iucūditatem, atq; utilitatem, eò magis, quàm alienæ, quò etiam communior uita inter ipſos eſt. Sunt item in fraterna, ea quæ in ſodalitia, & magis inter probos, & omnino ſimiles: quo coniunctiores etiam ab ortu ſe mutuò diligunt, quoque moribus ſunt ſimiliores, qui ex iiſdem nati ſunt, ſimulque nutriti, atque inſtituti ſimiliter. Temporis præterea comprobatio plurima, ac firmiſſima eſt. Atque in cæteris cognatis ita amicitiæ ratio proportione ſeruatur. Viro item, & uxori * amicitia eſſe natura * videtur: homo enim coniugale magis, quàm ciuile animal eſt: quantò prior, magiſque neceſſaria eſt familia, quàm ciuitas, & filiorum quoq; procreatio animalibus communior. Sed alijs quidem animalibus eatenus communicatio eſt at homines non ſobolis procreandæ tantùmmodo; ſed rerum etiam, quæ ad vitam ſpectant, comparandarum cauſa cohabitāt: officia enim continuò diuiſa inter ipſos ſunt, alia viri, & alia vxoris: ſibique mutuò opitulantur, quæ propria ſunt, in commune conſtituentes; atque ob id & vtilitas & iucunditas eſſe in hac amicitia uidetur. eſſe etiā poſſet ob virtutem ſi probi eſſent: eſt ſi quidem vtriuſq; uirtus: atque eiuſmodi re gauderent. Vinculum autem ipſorum eſſe filij videntur, vnde citius qui liberis carent, diſſolui conſueuerunt, quippe cùm filij commune bonū ambobus ſit. quod autem commune eſt, connectit. At uero cùm quæritur quomodo uiro cum

vxore

vxore ſit conuiuendum, & demum amico cum amico: nihil aliud quæri uidetur, quàm quo pacto ius eſt: neque enim amico erga amicũ, neq; erga alienum, & ſodalem, & condiſcipulũ idem iùs eſſe conſtat.

TRACTATVS Tertius.

In hoc tractatu Ariſt. explanat, quo pacto fiant incuſationes, & querelæ in amicitijs; unde agitur de duplici iure, & de compenſanda amicitia. diuiditur hic tractatus in duo capita, quæ ſunt decimumtertium, & decimumquartum.

Argumentum, & diſtributio cap. 13.

In hoc capite demonſtrat Ariſt. querimonias, quæ oriuntur in amicitijs parium amicorum. habet autem quatuor partes. in prima narrat, quomodo ab amicis poſſint euitari querelæ, & dicit tres eſſe ſpecies amicitiæ eo modo, quo triplex eſt obiectum, utile, ſcilicet aut iucundum, aut bonum. ideo ſcribit [cum tres ſint amicitiæ] in ſecunda parte affirmat in amicitijs ob vtilitatem contractis fieri querelas, non in ſtudioſis, & inquit [expoſtulationes autem] in tertia oſtendit, quòd in amicitijs ob utilitatem fiunt querelæ, deinde cauſas explicat, poſtea docet, quo pacto euitari poſſint. quòd fiant querelæ, ſic exprimit [at ea eſt] querimoniæ cauſam recenſet ibi [uidetur autem] in quarta mouet dubitationem, & eam ſoluit. dubitat, ſi reddendum eſt ſecundum dignitatem, & conuenien tiam,

tiam, quis debet ſtatuere menſuram huius beneficij, ille, qui accepit, an qui contulit. dubitat igitur ſic [dubitationem autem] ſoluit [nunquid igitur.]

CVm tres ſint amicitiæ,* quemadmodum in * principio dictum eſt, & in vnaquaque alij in æqualitate, alij in excellentia ſint amici: ſimiliter enim boni fiunt amici, & melior peiori: ſimiliter etiam iucundi, & ob vtilitatem, vel æquales in adiumentis exhibendis, vel differentes: eos, qui in æqualitate conſiſtunt, & amando & reliquis adæquari oportet: eos vero qui ſunt inæquales, reddere quod proportione ſuperemihentiæ requiritur. Expoſtulationes * autem, & que- * relæ in ea amicitia fieri conſueuerunt, quæ ex utilitate eſt, vel ſola, vel maximè: atque id non iniuria: qui enim ob uirtutem amici ſunt, ad beneficia ſibi mutuo conferenda ſunt prompti, quod virtutis, & amicitiæ proprium eſt. eorum verò, qui in hoc certant, expoſtulationes nullæ, neque pugnæ eſſe poſſunt: quippe cùm erga eum qui amat, & benefacit, indignetur nemo; ſed, ſi gratus ſit, benefaciendo etiam ipſe reſpondeat: quique benefaciendo exuperat, cùm conſequatur id, quod cupit, accuſare nullo modo amicum poſſit: nam vterque bonum appetit. Neque in ijs admodum quæ ex voluptate conſiſtunt, contingere accuſatio conſueuit; ſimul enim vtriſque id fit, quod cupiunt, ſi conuictu mutuo oblectantur: ridiculus enim videretur, qui non oblectantem accuſaret; cùm liceat non ſimul degere. At ea eſt expoſtulatrix * amicitia, quæ ex vtilitate contrahi * tur: nam cùm ob commodum proprium mutua conſuetudine vtantur, pluris ſemper indigent,

gent, minusq; ſe habere exiſtimant, quàm conueniat: accuſantque quòd quantum indigent, tantum etiam non conſequuntur, cùm digni ſint: qui vero benefaciunt, tantum exhibere nequeunt, quantum indigent illi qui accipiunt. Videtur autem ſicut ius* eſt duplex, alterum nō ſcriptum, alterum legitimum: ſic amicitia, quæ ex vtilitate fit, moralis altera eſſe, altera legitima. querelę igitur tunc præcipuè oriuntur, cùm non ex eadem contractus fiunt ac diſſolutiones. Ac legitima quidem in condictis conſiſtit, altera omnino vuulgaris è manu in manum: liberaliter altera in tempus; ex pacto tamen quid pro quo reddendum ſit, in qua manifeſtum quidem eſt, & non ambiguum quod debetur: ſed amica dilatio conceditur, vnde inter nonnullos ex his iudicia minimè fiunt, ſed acquieſcendum putant, cum fide inter ſe contraxerint. Sed moralis non in condictis verſatur, ſed tanquàm amico donat, aut quodcunque aliud alteri exhibet: deinde aut æquale, aut amplius ſibi eſſe recipiendum cenſet, quaſi non dederit; ſed mutuarit: cùm autem non ſicut contraxit, etiam diſſoluat, alterum accuſabit: hoc verò contingit, proptetea quòd volunt quidem honeſta omnes, aut pleriquc, ſed vtilia tamen eligunt: honeſtum enim eſt beneficium conferre, non ut viciſſim recipiamus; vtile autem beneficio affici eſt. Siquis igitur poteſt, retribuere debet dignas gratia ijs, quæ accepit, atque id ſponte: inuitus enim amicus faciendus non eſt: igitur eò quòd aberrauerit in principio, ab eoq; acceperit beneficium, à quo non oportebat: non enim ab amico accepit, atque eo qui propter ipſum id faceret: perinde ac ſi ex condictis bene-

neficio affectus ſit, ita diſſoluendum, pepigiſſet ſiquidem qui poteſt, ſe eſſe redditurum: & eum qui non poteſt, neque ille qui dedit, dignum cenſuiſſe, qui acciperet. quare ſi poteſt, reddendum eſt. in principio autem eſt conſiderandum, à quo, & qua conditione beneficio afficiatur quiſpiam, vt his acquieſcat, vel minime. Dubitationem * autem hæc res habet, vtrum utilitate eius qui accepit, an beneficio eius qui contulit, metiendum ſit id, quod retribuere debemus: qui enim acceperunt, extenuantes rem talia ſe accepiſſe à benemeritis dicunt, quæ ſicut illis parua erant, ita ipſi accipere ab alijs poterant: illi verò contrà, quæ maxima erant apud ſe, & ab alijs non licebat, & in periculis, ac neceſſitatibus huiuſmodi ſe dediſſe aiunt; nunquid igitur * quia ob vtilitatem eſt amicitia, eius qui beneficio eſt affectus, vtilitas menſura eſt? hic enim eſt is, qui indiget: & ille huic opitulatur, quaſi æquum gratiam recepturus. tanta igitur fuit opitulatio, quantum adiutus eſt. vnde tantum eſt illi reddendum, quantum eſt conſequutus vel etiam amplius, id quod honeſtius eſt. In amicitijs autem, quæ ex virtute exiſtunt, criminationes nullæ ſunt; ſed eius electio qui beneficium contulit, menſura ſimilis eſt: quippe cum virtutis, ac morum præcipua vis in electione conſiſtat.

Argumentum, & diſtributio cap. 14.

Querelæ quomodo fiant in amicitijs inæqualium perſonarum, quæ dicuntur ſecundum excellentiam, & de abdicatione ſcribit. diuiditur caput in tres partes. in prima dicit eos diſſentire, & quere-

las fieri ab his, quia vterq; debere plus habere, quàm habeat, exiſtimat: idcirco ait [in illis uerò] in ſecunda parte declarat ueritatem rationum utriuſq; partis, & redigit ad concordiam dicens [uidetur aũt uterq;] in tertia infert, quòd filio non licet abijcere patrem, & dicit [at idcirco non licere.]

* IN illis verò, quæ * ex ſupereminentia fiunt, diſſenſiones quoq; accidere cõſueuerunt: vterq; enim plus ſibi eſſe habendum cenſet, quod quãdo fit, amicitia diſſoluitur: nam qui melior eſt, conuenire ſibi exiſtimat, vt plus habeat: bono.n. amplius eſſe tribuendum. ſimiliter etiam qui eſt vtilior: inutilem.n. aiũt non oportere æqualem partem habere: alioqui miniſtrationem futurã non amicitiam, niſi pro dignitate operũ fiant ea, quæ in amicitia aguntur: putant ſi quidem ſicut in pecuniarũ communicatione plura accipiunt, qui plura contulerunt: ita in amicitia quoque eſſe faciendum. At indignus & peior econtrario: boni.n. amici eſſe opem ferre indigentibus. quid enim inquiunt, prodeſt, ſi probo uiro, aut potenti quiſpiam ſit amicus, ſi nullam utilitatem ex * eo ſit conſequuturus? videtur autem * vterq; rectè cenſere, oportetq; vtriq; ex amicitia amplius quidem tribui, non eiuſdem tamen rei amplius: ſed ei qui excellit, honoris: ei qui indiget, lucri: uirtutis enim. & beneficij præmium honor, indigentiæ ſubſidium lucrum eſt. Hoc ita ſe habere in rebus publicis apparet: non.n. honore afficitur, qui nullum bonum reipu. affert: quippe cum id quod publicum eſt, ei detur, qui de republica bene meretur: publicum autem quoddam eſt honor: non.n. fieri poteſt, vt & lucretur quiſpiam ex republica, & honoretur: cùm in omnibus minus

nus habere ſuſtineat nemo. ei igitur, qui in pecunijs eſt inferior, honorem: ei qui munera non accepit, pecunias tribuunt: quod enim pro dignitate fit, amicitiam, ſicut dictũ eſt, & adæquat, & conſeruat. Ita igitur etiam cum inæqualibus verſandum eſt. ab eoque qui aut in pecunijs, aut in virtute eſt adiutus, retribuendus honor eſt: atque id, quatenus facultas ipſius fert: quod.n. fieri poteſt, non quod pro dignitate fit, amicitia exigit. Neque enim quod pro dignitate fit, in omnibus eſt: ſicut in honoribus, qui Dijs aut parentibus exhibentur: nemo enim referre his dignã gratiam poſſet; ſed qui pro viribus colit, is eſſe probus videtur. Atque iccirco non licere filio * patrem abdicare, patri autem filium licere videretur; reddere enim oportet eum, qui debet. at quicquid fecerit filius, nihil dignum collatis beneficijs fecit. quare ſemper debet. quibus autem debetur, ijs dimittendi eſt facultas: igitur patri quoque erit. Adde, quòd nemo fortaſſe unquam abſceſſurus ab eo videretur, niſi prauitate exuperaret: nam præter naturalem amicitiam ſubſidium non detrectare humanum eſt. ei verò fugiendum eſt, aut non ſtudendum opem ferre, ſi ſit prauus: beneficio enim affici uolunt plerique, facere autem ut inutile fugere conſueuerunt. Ac de his quidem hactenus dictum ſit.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum

LIBER NONVS.

SVMMA LIBRI.

Sequitur, vt exponamus multas proprietates, & quæſtiones, quæ competunt non ſolum amicitiæ proprię dictæ; ſed etiam quæ alijs conueniunt. diuiditur hic liber in tres tractatus.

In primo recitat ea, quæ pertinent ad amicitiæ conſeruationem, & diſſolutionem. & addit quaſdam operationes ad amicitias pertinentes.

In ſecundo quaſdam monet dubitationes à perſona amantis, & eas ſoluit: ut poſtea perfectè cognoſcatur amicitia, & natura eius quoad fieri poteſt.

In tertio alias adfert dubitationes à perſona eorum, qui amantur, atque eas ſoluit.

TRACTATVS Primus.

Explicat nunc Ariſt. ea, quę ad conſeruationem, et diſſolutionem amicitiæ attinent. & quaſdam recenſet operationes ad eius uſum. diuiditur hic tractatus in ſeptem capita.

Argumentum, & diſtributio cap. 1.

Hoc caput duas habet partes. in prima narrat quo modo conſeruetur amicitia disſimilium, & quo modo fiant querelæ propter reprahenſionem. dicit igitur [in omnibus amicitijs] & hoc pacto amicitia disſimilium conſeruatur. deinde exponit quo pacto querelæ, & diſcordia oriantur ex reprahenſionis defectu, dicens [in amatoria autem] in ſecunda parte exhibet remedia huiuſmodi querelarum, ſed prius dubium adfert, & ſoluit. dubitat autem [ſed dignitatē rei ſtatuere] poſtea oſtendit quomodo fieri debeat remuneratio in amicitijs, & ſocietatibus, & inquit [ubi uerò nulla.]

IN omnibus amicitiis, * quæ disſimiles ſpecie ſunt, id quod proportione reſpondet, ſicut dictum eſt, amicitiam conſeruat: quēadmodum & in ciuili, ſutori pro calceis pro dignitate commutatio fit: textori item, & reliquis. Atque hic communis menſura numus comparatus eſt; ad quem omnia referun-

tur, quoque menſurantur omnia. In amatoria autem* amator interdum criminatur, quòd cum ſupra modum amet, non redametur: cùm nihil ipſe, ſi ita inciderit, amabile in ſe habeat: ſæpe item amatus, quòd cùm ille prius promiſerit omnia, nihil poſtea præſtet. Huiuſmodi autem querimoniæ contingunt, cùm alter uoluptatis cauſa amatum amat, alter amatorem ob vtilitatem: & hæc ambobus non adſunt: nam cùm horum cauſa amicitia conſtet, cum ea non fiunt ob quæ amabant, amicitiæ diſſolutio efficitur: non enim ſe mutuò amabant: ſed ea quæ vtriſque aderant, quæ ſtabilia non ſunt, quocirca huiuſmodi etiam ſunt amicitiæ. At morum amicitia per ſe cùm ſit, permanet, ſicut dictum eſt. Diſſentiũt autem etiam, cum alia fiunt ipſis, & non ea quæ appetunt perinde enim eſt, ac ſi nihil fiat, cum id non conſequitur quiſpiam quod cupit: quemadmodum citharœdo ille qui quanto melius caneret, tanto plura pollicitus fuerat: cùm repeteret mane quod fuerat ipſi promiſſum, voluptatum pro voluptate reddidiſſe ſe dixit. ſi igitur vterque id volebat; ſatis habuiſſet: ſin alter oblectationem, alter lucrum, & ille habet, hic minimè; nõ rectè id, quod ad ſocietatem ſpectat, inter hos eſſet. quibus enim indiget quiſpiam, ijs & ſtudet, atque illius cauſa hæc dabit. Sed dignitatem rei* ſtatuere vtrius eſt? eiuſne qui prius contulit, an eius qui prius accepit? ille enim qui confert, ei videtur permittere. id quod aiunt etiam Protagoram facere conſueuiſſe: cum enim qualiacunque docuiſſet, ei qui didicerat, iubebat æſtimare, quanti viderentur eſſe digna ea, quæ ſciebat & tantum accipiebat. in talibus autem ſa-

tis eſt nonnullis illud: Aſt homini merces. Atqui cùm pecuniam præceperint, nihil poſtea faciunt ex ijs,quæ dixerunt: ob nimios promiſſionum exceſſus meritò in accuſationes incidunt: non enim præſtant ea, quæ pepigerunt. Atque hoc fortaſſe ſophiſtæ coguntur facere propterea,quòd nemo eis daret argentum ob ea quæ ſciunt.hi igitur cum non faciant ea, ob quæ mercedem acceperunt,meritò accuſantur. Vbi uerò nulla * ſubminiſtrationis pactio fit; illos q̃ * per ſe prius dant, abſq; crimine vllo eſſe dictum iam eſt: eiuſmodi enim amicitia eſt, quæ ex virtute conflatur. retributioque eſt ex electione facienda: ea enim amici,& uirtutis eſt. Ita etiam conuenit ijs, qui philoſophię cauſa inter ſe habent ſocietatem. non enim pecunijs dignitas æſtimatur: neque honor ęquiparabilis exhiberi poſſet: ſed fortaſſe ſatis eſt,ſicut etiã erga Deos, & parentes, id quod fieri poteſt. Quòd ſi datio eiuſmodi non fuerit, ſed ob aliquod, maximè quidem fortaſſe ea facienda eſt retributio, quæ utriſque pro dignitate eſſe uideatur: ſin id non contingit, non modo neceſſarium uidebitur, ut is qui prius habet,ipſe ſtatuat, uerum etiam iuſtum: quantam enim is utilitatem conſequutus fuerit, aut pro quanto uoluptatem elegerit, ſi tantum ille receperit; dignam remunerationem habebit. nam etiam in uenalibus rebus ita fieri apparet. Quibuſdam etiam in locis leges ſunt, ne de uoluntarijs commercijs iudicia fiant: eo quòd oporteat cum eo cui credidit, ita diſſoluere, quemadmodum ſocietatem inijt. iuſtius enim eſſe putat,ut cui permiſſum eſt, is ſtatuat, quàm qui permiſit. Nam plerunque non æqui æſtimant qui habent,& qui habere uolunt. ſua

enim ſingulis, & quę dant, & digna multo pretio uidentur. ſed retributio tamen tanta fit, quantam ſtatuerint illi qui acceperunt. Oportet autem fortaſſe non tanti ęſtimare, quanti apparet alicui cùm habet: ſed quanti ęſtimabat, antequam haberet.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Quaſdam adfert dubitationes circa officia, & remunerationes, & eas ſoluit concludens cuiq; pro dignitate beneficia eſſe rependenda. diuiditur caput in duas partes. in prima tres proponit dubitationes, quæ pertinent ad officia humana cuiuſque perfectionis, & artis, & ait [*at uerò huiuſmodi*] *in ſecunda ſoluit in genere primum ſic* [*nunquid autem*] *deinde particulatim hoc pacto* [*& beneficia retribuenda*] *in qua parte ſecundam, & tertiam quæſtionem ſoluit, primam uerò, ubi legitur* [*non omnia igitur.*]

* AT verò huiuſmodi * res dubitationē admittunt, vtrum videlicet pati oĩa tribuenda ſint, & parendum in omnibus? an ægrotans debeat medico obtemperare? & qui eligit imperatorem, belliciæ rei peritum hominem eligere. Simili modo amicone magis, an probo uiro inſeruiendum? & bene merito reddendane magis gratia ſit, quàm ſodali dandum, ſi vtriuſque non liceat? Nunquid autem * omnia huiuſmodi exactè definire facile non eſt? multas enim atq; omnigenas & magnitudine & paruitate, & honeſtate, & neceſſitate habent differentias. illud tamen obſcurum nō eſt: non omnia eidem eſſe

redden-

reddēda. Et beneficia * retribuenda, ut plurimũ, * magis ſunt, quàm ſodali inſeruiendum: & ſicut mutuum cui debet quiſpiam, reſtituendum magis, quàm ſodali dandum. Sed fortaſſe neq; hoc ſemper, vt ſi quis redemptus à latronibus fuerit, vtrum is viciſſim redimere eum debet, qui liberarit, quicunq; ille ſit, an non capto quidē, ſed repetendi reddere, an patrem redimere? redimere enim patrem magis etiam quàm ſeipſum debere videretur. Quod igitur dictum eſt, in vniuerſum debitum eſt reddendum; ſed ſi datio honeſtate, aut neceſſitate ſuperexcedat, ad hæc eſt declinandum: Interdum enim neque æquum eſt, ut quod prius alter contulit beneficium, rependamus: cùm ille probum virum eſſe ſciens benefecerit: ab hoc verò fiat retributio ei quem prauum eſſe exiſtimat. nam neque ei, qui mutuauit, remutuandum eſt: ille enim cùm putaret ſe recepturum eſſe, probo uiro mutuauit: hic autem à prauo recepturum ſe quippiam nō ſperat. ſiue igitur re vera ita res ſe habet, æqualis dignitas minimè eſt. ſiue non ita quidem eſt, ſed opinantur, non abſurdè facere videntur. Veruntamen id quod ſæpe dictum à nobis eſt, diſputationes de affectibus & actionibus ita definitæ ac certæ ſunt, ſicut ea, circa quæ verſantur. Non omnia igitur * omnibus eſſe retribuenda, * neque patri omnia: quemadmodum neque Ioui omnia ſacrificantur: obſcurum minimè eſt. quæ verò alia parentibus, & fratribus, & ſodalibus, & bene meritis reddenda ſunt: ſingulis propria & accommodata ſunt attribuenda. Ita verò etiam facere uidentur. ad nuptias enim cognatos inuitant: his enim commune genus eſt: atque iccirco actiones quoque, quæ circa id

ſunt, communes ſunt, ob eandem cauſam quoque ad ſponſalia conuenire debere cognatos maximè exiſtimant. Parentibus autem alimenta præcipue ſuppeditanda eſſe viderentur, vt pote cum debeamus: cumque illis qui in cauſa ſunt, vt ſimus, honeſtius ſit, quàm nobis ipſis in his opem ferre. honor quoque parentibus quemadmodum Dijs, exhibendus eſt: non omnis tamen parentibus. neque enim idem patri & matri: neque is qui conuenit ſapienti, aut duci, ſed paternus: & ſimili modo maternus. Omni item ſeniori honor pro ætate reddendus eſt, aſſurgendo, & ſeſſione cedendo, atque huiuſmodi cæteris. ſodalibus autem & fratribus loquutio libera, omniumque communitas exhibenda eſt. Cognatis itaque & tribulibus & ciuibus, reliquiſque omnibus enitendum eſt, vt ſemper quod accommodatum eſt, tribuamus, quæque, vnicuique inſunt quantum ad coniunctionem, & virtutem, & vſum attinet, comparatione facta diiudicemus, atque eorum quidem quæ eiuſdem ſunt generis, facilius iudicium eſt: difficilius eorum quæ differunt, non ob id tamen deſiſtendum: ſed ita vt fieri poteſt, facienda diſtinctio eſt.

Argumentum, & diſtributio cap. 13.

Monet dubitationes, & quædam narrat, quæ ad amicitiarum diſſolutionem ſpectant. & cõcludit quãdo ſit amicitia ſeruanda. primũ de amicitijs vtilib. & iucundis dat ſolutionẽ dubitans utrũ ſint amicitiæ diſſoluendæ altero amicorũ non permanente. diuiditur hoc caput in duas partes. in prima loquitur de amicitijs, quæ

quæ ſunt ob vtilitatem, aut iucunditatem, et monet dubium hoc [oritur autem dubitatio] in ſecūda ſcribit de amicitijs, quæ ſunt ob virtutem, & quatuor mouet dubitationes. in prima eſt [at ſi admiſerit] ſecunda [nunquid verò ſtatim] tertia [at verò ſi alter perſtet] quarta [nam aut nihilo]

ORitur autem * dubitatio, vtrum cum ijs, qui non permanent, diſſoluendæ ſint amicitiæ, necne, an cum ijs qui ob vtilitatem, aut iucunditatem ſunt amici, cùm non amplius ea habent, diſſolutionem fieri abſurdum non eſt: illorum enim erant amici: quibus deficientibus conſentaneum eſt, ut etiam ipſi non amplius ament. Criminaretur autem quiſpiam, ſi ille qui ob vtilitatem, aut voluptatem amat, ſe ob mores amare ſimulauerit. Sicut enim in principio diximus, plurimæ diſſenſiones inter amicos oriuntur, cùm non ſimiliter & putant, & ſunt amici. Cùm igitur fruſtratus fuerit aliquis, atque ob mores ſe diligi exiſtimarit; cùm nihil eiuſmodi ille agat; ſeipſum is culpet. cùm autem illius ſimulatione deceptus fuerit; eum qui deceperit, accuſare iuſtum eſt: atque eo magis quam eos qui monetas adulterant, quo circa rem precioſiorem maleficium huius eſt. At ſi admiſerit * vt bonum, prauus verò ille euaſerit, & videatur: nunquid amplius amandus eſt? An fieri non poteſt? ſiquidem non quodlibet eſt amabile, ſed bonum: neque amandum prauum eſt: praui enim eſſe amicum, aut ſimilem prauo fieri nullo modo oportet. ſimile autem ſimili eſſe amicum, dictum iam eſt. Nunquid verò ſtatim * facienda diſſolutio eſt? An non cùm omnibus, ſed cum ijs qui ob prauitatem incurabiles

rabiles ſunt? nam qui correctionem admittunt, ijs eo magis in moribus, quàm in facultatibus ferendum auxilium eſt, quo & præſtantiores, & amicitiæ ſunt accommodatiores. Videtur autem ille qui diſſoluit amicitiam, nihil abſurdi facere: quippe cùm non huic, neque tali fuerit amicus. quocirca cùm eum immutatum reſeruare nequeat, abſcedit. At verò ſi alter perſtet, * alter verò probior euaſerit, ita vt longè præſtet virtute, nunquid vtendum amico eſt? An fieri non poteſt? in magna autem diſtantia id maximè perſpicuum fit, vt in amicitijs à pueritia conflatis. ſi enim alter permaneat animo puer, alter vir quàm optimus euadat: quo pacto eſſe poterunt amici, cùm neq; ijſdem oblectentur, neque gaudeant, & doleant? neque enim inter ſeſe mutuò hæc inerunt ipſis. abſque his verò eſſe amicos non licebat: quippe cùm fieri nequeat, vt ſimul degãt. Sed de his dictum iam eſt. Num autem * nihilo ſecius ſe gerere debet erga ipſum, ac ſi nũquam fuiſſet amicus? an antehabitæ conſuetudinis memoria retinenda eſt: & quemadmodum amicis magis quàm alienis gratificandum eſſe exiſtimamus: ita ijs qui fuerunt, ob amicitiam quæ prius interceſſit tribuendum aliquid eſt: quando non ob nimiam prauitatem facta eſt diſſolutio.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Scribit Ariſ. quæ amicitiæ operationes ſint, de earũ origine, & quæ, & quot ſint. tria inter cętera eſſe videtur, quæ competunt amicitiæ veræ tanquam opera, & officia propria. atque hæ ſunt beneficentia, beneuolentia,

tia, & concordia & hæ videntur oriri ex amore, quo vir ſtudioſus & bonus ſeipſum amat. diuiditur hoc caput in tres partes. in prima dicit operationes, & officia amicitiæ quæ ſeruanda ſunt erga amicos originem ducere ab his, quæ quiſque ſibi facit, et tribuit vnde dicit [iam verò ea] & profert ea quibus definiri videtur amicitia. [ſtatuunt enim] in ſecunda parte narrat quo modo ea, quæ tribuuntur amicis, ſe habent ad virum bonum, & quomodo vir bonus hæc ſibi ipſi tribuit, & inquit [quorum vnumquodque] in tertia parte explicat quo pacto ſupradicta competant hominib. nõ ſtudioſis. & dicit [at antedicta ineſſe videutur]

IAm verò ea, quæ * ad amicos attinent, & quib. amicitiæ definiuntur, ex ijs quæ erga ſe quiſque agit, eſſe videntur profecta: Statuunt enim amicum eſſe eum qui vult, & agit bona, aut quæ apparent, illius cauſa: vel eum qui vult & eſſe & viuere amicum ipſius cauſa. id quod matres erga filios faciunt: & amici, inter quos offenſio aliqua incidit. Alij eum qui ſimul degit, & eadẽ eligit: aut qui condolet, & congaudet cum amico. maximè verò etiam hoc matribus contingit. At aliquo ex his amicitiam quoque definiunt, quorum vnumquodque * probo viro erga ſeipſum ineſt: cœteris vero, quatenus tale ſe eſſe exiſtimant. Videtur enim, quemadmodum dictum eſt, virtus, & probus vir vnicuiq; eſſe menſura: is enim ſecum conſentit, & eadem tota anima appetit. Et vult etiam ſibijpſi bona, & quæ apparent, atque agit. boni enim eſt ſui quoque cauſa bonum elaborare: intellectiuæ ſiquidem partis gratia, quæ eſſe vnuſquiſq; noſtrum videtur. Vult quoque viuere ſe, & ſaluum eſſe, & maximè id, quo ſapit. Probo enim viro eſſe bonum

num eſt. Vnuſquiſque autem ſibi ipſi vult bona, effectus verò alius illud quod euaſit, omnia habere eligit nemo; habet enim etiam nunc Deus bonum, ſed cùm ſit ipſe id, quodcunque eſt. Vnuſquiſque verò id quod intelligit, eſſe videretur, vel præcipuè. quique eſt huiuſmodi, ſecum degere vult. iucundè enim id facit: quippe cùm & factorum oblectabiles recordationes, & futurorum ſpes bonæ ſint: tales autem ſint iucundę. Contemplationibus præterea abundat cogitatione; condoletque, & collætatur ſecum maximè idem prorſus, & moleſtum eſt, & iucundum, & non aliàs aliud. pœnitentia ſiquidem vacat, vt ita dicam. Eo qđ igitur probo viro erga ſeipſum vnumquodq; horum ineſt, iſque erga amicum, perinde atque erga ſeipſum ſeſe gerit: eſt enim amicus alter ipſe: amicitia quoque eſſe horum aliquid videtur, & amici illi quibus hæc inſunt. Nam vtrum erga ſeipſum amicitia ſit, necne, in præſentia omittamus. videretur autem eatenus eſſe amicitia, quatenus eſt duo vel plura ex ijs quæ dicta ſunt: & quia exceſſus amicitiæ ſimilis eſt ei quæ erga ſeipſum eſt. At antedicta ineſſe* videntur etiam pleriſque, quamuis praui ſint. nunquid tamen quatenus ſibi placent, probóſque ſe eſſe exiſtimant, eatenus participes eorum ſunt. Nam ex ijs qui vehementer ſunt praui & facinoroſi, nemini hæc inſunt: quin ne videntur quidem, ferè autem neque prauis. diſſentiunt enim inter ſe, dum alia cupiunt, alia volunt: vt incontinentes, qui loco eorum quæ ſibi eſſe bona videntur, iucunda quidem eligunt, ſed noxia. alij autem ob ignauiam & ſegnitiem, ab agendis ijs deſiſtunt, quæ ſibi eſſe optima exiſtimant. At qui multa & grauia ſcele-
ra

ra perpetrarunt: & ob prauitatem odio habentur, & vitam fugiunt, ſeque ipſos interficiunt. Ac quærunt quidem improbi huiuſmodi alios, quibuſcum diem traducunt, & ſeipſos fugiunt: propterea quòd quando ſecum ſunt, multorum & grauium ſcelerum recordantur, atque alia huiuſmodi ſperant, quorum quando cum alijs verſantur, obliuiſcuntur: cumque nihil in ſe amabile habeant, amicè erga ſeipſos nullo modo afficiuntur. Neque igitur collætantur, neque condolent huiuſmodi homines ſecum; ſeditione enim anima eorum agitatur. pars enim vna ob prauitatem dolet, cùm aliquibus abſtinet, altera lætatur, & quaſi diuellentes illa huc hæc illuc, trahit. & licèt fieri nequeat, vt ſimul doleat & lætetur quiſpiam, ſed paulò pòſt tamen dolet, quia lætatus eſt: nolletque ea ſibi iucunda extitiſſe. pœnitentia enim praui pleni ſunt. Prauus ergo cùm nihil in ſe habeat amabile, neque erga ſeipſum amicè eſſe affectus videtur. Quòd ſi ita ſe habere valde miſerum eſt, enixè fugienda prauitas eſt, dandaque opera vnicuique, vt probus euadat: ſic enim fiet vt & erga ſeipſum amicè eſſe affectus, & aliorum eſſe amicus poſſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Declarauit Ariſt ea, quæ ad amicitiam pertinent, & reduxit ad beneficentiam concordiam, & beneuolentiam nunc de ſingulis diſputat, ea, quæ ſunt ſcitu neceſſaria. & primò de beneuolentia. hoc caput tripartitum eſt. in prima parte diſſerit quid non ſit beneuolentia. & ait [iam verò beneuolentia] in ſecunda oſtendit quid ea ſit dicens [videtur igitur] in tertia declarat cuiuſ-

inſnam amicitiæ beneuolentia non dicatur principium, at cuius dicatur. ideo inquit [non ea quidem quæ ex vtilitatem]

* IAm verò* beneuolentia eſt quidem ſimilis amicitiæ, amicitia tamen non eſt: quippe cùm beneuolentia erga ignotos quoque, & latens eſſe poſſit: amicitia non poſſit. Et prius etiam dicta hæc ſunt. Sed neque amatio eſt: neque enim intentionem, neque appetitionem, habet quæ amationem conſequuntur. atque amatio quidem cũ conſuetudine beneuolentia de recenti etiã fit. Id quod etiam erga certatores contingit. beneuoli ſiquidem eis fiunt, ſimulque cum eis volũt: nihil tamen cooperarentur: ſicut enim diximus, de recenti beneuoli fiunt, & leuiter diligunt. Videtur

* igitur* principium amicitiæ eſſe, non ſecus atq; amoris ea voluptas quæ ex aſpectu percipitur. nemo enim amore capitur, niſi prius ſpecie fuerit oblectatus. qui vero forma oblectatur, nihilo magis amore capitur; ſed cùm & abſentes deſiderat, & præſentes cupit. Ita verò etiam amici eſſe non poſſunt. niſi beneuoli prius fuerint, beneuoli autem nihilo magis diligũt: volunt enim tantùm bona ijs quibus ſunt beneuoli, nihil tamen cooperarentur, nullamque pro ipſis moleſtiam ſuſciperent. Quocirca translatione vtens aliquis eſſe ipſam principium amicitiæ diceret: quæ cùm inueterata fuerit, & in conſuetudinem

* deuenerit, amicitia euadat: non ea quidem, *quæ ex vtilitate. aut voluptate conciliatur. neque enim ob hæc beneuolentia exiſtit. Nam qui beneficio eſt affectus, pro ijs quæ accepit, beneuolentiam retribuit, iuſtè ſe gerens. Qui verò aliquem proſperè agere vult ſpe vtilitatis conſequẽdæ ea

ea re; non illi, ſed ſibi potius beneuolus eſt: quē admodum neque amicus, ſi commodi alicuius cauſa illi obſequitur. Omnino autem beneuolentia ob virtutem, & probitatem quandam exiſtit, cùm pulcher aliquis, aut fortis, aut ſale aliquid viſus cuipiam fuerit, ſicut de certatoribus iam diximus.

Argumentũm, & diſtributio cap. 6.

De concordia, quæ ad amicitiam pertinet, ſcribit Ariſt. ea, quæ neceſſaria ſunt; habet caput quatuor partes. in prima oſtendit circa quod, & cuius non dicitur eſſe concordia dicens [concordia præterea] in ſecunda exponit circa quæ dicitur eſſe concordia, hoc eſt circa ea, quæ aguntur, vel agi poſſunt à nobis. & id [ſed ciuitates concordes] in tertia declarat quõ concordia ſe habet ad amicitiam ciuilem, & ait, ꝙ videtur eſſe idē & hoc [concordia verò ciuilis] in quarta agit de ſubiecto concordiæ dicens, quod concordia eſt in bonis viris. ideò ait [eſtq; huiuſmodi concordia]

Concordia præterea * ſpectare quoq; ad amicitiam uidetur: vnde opinionis conſenſio minimè eſt: hoc enim ijs etiam qui mutuò ſeſe ignorant, poſſet ineſſe. neque eos qui qualibet de re conſentiunt, concordes eſſe inquiunt: verbi cauſa, ſi de cœleſtibus conſentiant: concordes enim de his eſſe ad amicitiam nō attinet. ſed ciuitates cōcordes * eſſe dicunt, cùm de illis quę conferunt, conſentiũt, & eadem eligunt, aguntq; ea quæ publicè viſa fuerint. Circa agēda igitur concordes ſunt, atque ea quæ in magnitudine conſiſtunt, & vtriuſque, vel omnibus ineſſe poſſunt. vt ciuitates cùm omnibus viſum fuerit ma-

giſtratus electione eſſe creandos: vel ineundam cum Lacedæmonijs ſocietatem: vel regnare Pittacum, quando etiam ipſe uoluerit. At cũ vterq; ſeipſum vult, vt in Phœniſſis, in ſeditione ſunt. Concordes autem eſſe non eſt, ſi idem vterque animo concipit, quodcunq; illud ſit: ſed ſi quod in eodem eſt. vt cùm & populus & probi viri optimos regnare conſentiunt. ita enim omnibus
* contingit id quod appetunt. Concordia * verò ciuilis eſſe amicitia videtur: quemadmodum etiam dicitur. circa conducentia enim verſatur, atque ea quæ ad vitam attinent. eſtque huiuſ-
* modi* concordia inter probos viros: hi enim & ſecum, & inter ſe ſunt concordes, cùm in iiſdem, vt ita dicam, ſint. huiuſmodi ſiquidem hominum voluntates permanent, neq; trãſfluunt, ſicut Euripus: voluntque ea, quæ & iuſta ſunt, & conducunt: atque hæc communiter appetunt. At vt praui concordes ſint, niſi parumper, ſicut etiam vt ſint amici, fieri non poteſt: cùm in vtilibus rebus ampliorem partem appetant; in laboribus contrà & miniſtrationibus deficiant. cũ
* enim vnuſquiſque ſibi hæc velit, alterum ad examen reuocat, & prohibet. nam quod commune eſt, perit, cùm ab his non ſeruetur: atque inde euenit, vt cùm alij neceſſitatem inferant, ipſi verò quæ iuſta ſunt facere nolint, ſeditione agitentur.

Argumentum, & diſtributio cap. 7.

Nunc docet Ariſt. de ipſa beneficentia dicens primò, quod benefactores videntur magis amare debitores ſuos, in quos beneficia contulerunt; quam amentur con-

contrà ſecatur. caput in tres partes. in prima declarat, quod qui conferunt beneficia, videntur magis amare ſibi obligatos, quàm amentur ab eis, & quærit cauſam vnde ait [videntur eos quos beneficijs] in ſecũda parte affert rationem, quam adducebant nonnulli ad hoc propoſitum dicens [pleriſque igitur id contingere] in tertia primò ſoluit rationem allatam priſcorum, poſtea affert ſententiam ipſam. ſoluit ſic [ſed eſſe hac humana] poſtea producit quatuor rationes, quę demonſtrant, quod benefici magis amant eos, in quos contulerunt beneficia, quàm amentur. prima eſt [id quod etiam in artificialibus] ſecunda [adde quod ei] tertia [præſentis ſi quidem operatio] quartam ſic exponit [atque amatione ſanè affectioni]

AT verò benefici * amare magis videntur eos * quos beneficij affecerunt, quàm affecti illos à quibus acceperunt. id quod quaſi à ratione diſſentaneum quæri conſueuit. Pleriſque igitur* * id contingere propterea videtur, quia hi debẽt, illis debetur. ſicut ergo in mutuis illi qui debẽt, eos non eſſe volunt, quibus debent: qui verò mutuarunt de ſalute debitorum curam etiam habent: ſic & eos aiunt qui beneficium contulerunt, vtpote gratias recepturos, velle illos eſſe * quibus contulerunt: illis autem non eſſe curæ, vt quippiam retribuant. Atque Epicharmus quidem fortaſſe diceret ipſos hæc ex prauo ſpectantes dicere. Sed eſſe hæc humana* res videtur. im * memores enim ſunt plerique magiſque beneficium accipere quam conferre appetunt. Videretur autem huiuſce rei magis naturalis cauſa eſſe, neque ſimilis ei quæ de mutuantibus relata * eſt. non enim eſt dilectio circa illos; ſed voluntas vt ſalui ſint, recipiendi cauſa. at qui benefi-

cium contulerunt eos, qui acceperunt, diligunt, atque amant, etiam ſi nulla in re ipſis vtiles vel in præſentia ſint, vel in poſterum ſint futuri. Id * quod etiam * in artificibus contingit; vnuſquiſque enim opus proprium magis amat, quàm ab opere amaretur, ſi animantium fieret. Maximè verò fortaſſe circa poetas idem euenit, qui poemata propria perinde ac filios ſupra modum amant. Huic rei ſimile eſt, quod ad benemeritos attinet: nam beneficio affectus opus ipſorum eſt: id igitur amant magis, quàm opus eum qui effecit. Huiuſce rei illud in cauſa eſt, quòd eſſe eſt expetibile, atque amabile omnibus: ſumus autem operatione & actu: viuendo enim atque agendo ſumus. qui fecit igitur operatione opus ipſum, quodammodo eſt: quocirca amat opus, propterea quòd eſſe appetit. at hoc naturale eſt. quod enim poteſtate eſt, id operatione o-* pus ipſum indicat. Adde, quod * ei qui beneficium contulit, honeſtũ illud eſt quod actione eſt perfectum: quare gaudet eo in quo illud eſt. qui verò affectus eſt, nihil honeſti habet in illo qui affecit. ſed ſi modo quicquam habet, id eſt quod conducit. at id minus iucundum, atque * amabile eſt. Præſentis ſiquidem operatio, * futuri ſpes, facti memoria iucunda eſt. at iucundiſſimum eſt, quod operatione conſiſtit, atq; amabile ſimili modo. ei igitur qui affecit, opus permanet: honeſtum enim eſt diuturnum. ei verò qui eſt affectus, præterijt vtilitas: Ac memoria quidẽ honeſtarum rerum iucunda eſt: vtilium non ad modum, vel minus. expectatio verò, ſeſe habere * contrario modo videtur. Atque amatio * ſanè affectioni: amari affectioni ſimile eſt. amare igitur, atque ea quæ ad amicitiam pertinent, eos

conſequuntur, qui in actione excellunt. Præterea omnes ea, quæ laborioſè facta ſunt, magis amant: vt qui pecunias acquiſiuerunt, magis quã qui ab alijs acceperunt. at beneficio affici labore uacare: benefacere laborioſum videtur. Propterea etiam matres liberorum ſunt amantiores: laborioſior ſiquidem generatio eſt, magisq; ſe ſuos eſſe filios ſciunt. id autem beneficis quoque eſſe proprium videtur.

TRACTATVS Secundus.

Mouet Ariſt. nunc quaſdam dubitationes neceſſarias circa amicitiam à perſona amãtis. & diuiditur tractatus in duo capita, quæ ſunt octauum & nonum.

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Dubitat Ariſt. an ſeipſum maximè amare oporteat, an aliũ; ſolent n. vulgo obiurgari, qui ſui ſunt amantiſſimi. diuiditur caput in tres partes. in prima proponit dicens [at. n. dubitatur utrum amare] & arguit ad vtranq; partem. pro vna parte ſic [increpant. n.] pro alia ibi [ab orationibus tamen his] in ſecunda parte determinat quæſtionem diſtinguẽdo quo pacto aliquis dicatur amator ſui. & inquit [quocirca fortaſſe huiuſmodi orationes] in tertia oſtẽdit amatorem eſſe laudandum, qui ſe amat ſecundum mentem, & rationem & ait [merito igitur his] & quaſdam concluſiones declarat, quæ pertinent ad explanationem ſententiæ allatæ, & has ibi [ſicut autem & ciuitas] & diſtinguit amatorem mentis ab amatore ſenſus oſtendendo

dendo; quod tales amatores uidentur differre ſpecie. & hoc ſic [vnde etiam ſui amator maximè] & quia oſtendit philoſophus in præcedentibus ſtudioſum oportere maximè eſſe amatorem ſui; tunc remouet dubitationem ex dictis ortam his uerbis [uerum autem eſt, quod de probo dicitur.]

* AT enim dubitatur,* vtrum amare ſeipſum maximè, an aliquem alium oporteat. increpant enim eos qui ſeipſos maximè amant: & quaſi in dedecus ſui amatores appellant. videturque prauus ſui cauſa omnia agere, ac tanto magis, quanto improbrior fuerit: vnde ipſi crimini dant, quòd ab ſeipſo nihil agat. Probus autem ob honeſtatem: atque id eo magis, quo melior eſt amicique cauſa: ſui autem cauſa agere omittit. Ab orationibus * tamen his opera ipſa diſcrepant: atque id non abſurdè. dicunt enim eũ maximè amandum eſſe, qui maximè ſit amicus: maximè verò eſt amicus, qui vult bona eı, cui maximè vult, illius cauſa, etiam ſi id ſciturus ſit nemo. at hęc vnicuique erga ſeipſum, & cætera et omnia quibus amicus definitur, maximè inſunt. dictum ſiquidem eſt omnia quæ ad amicitiam attinent, à ſeipſo ad alios quoque deuenire. prouerbia item omnia conſentiunt, ut Vna anima: &, Communia omnia amicorum: &, Aequalitas amicitia: &, Tibiæ genu propinquius. omnia em̃ hæc vnicuique erga ſeipſum maximè inſunt: quippe cùm amicus maximè ſibi ipſi ſit. Amare igitur etiam ſeipſum maximè oportet. Cùm igitur vtrique probabilitatem afferant, non iniuria in dubium venit, utros ſequi magis debeamus. * Quocirca fortaſſe * huiuſmodi orationes quorſum vtræque & quatenus ueræ ſint, diuidendum

eſt,

eſt, ac diſtinguẽdum. Si itaque ſtatueremus quo pacto vtrique ſui amatorem appellant, forſitan hoc conſtaret. Qui igitur hoc in opprobrium inducunt, eos ſui amatores uocant, qui ſibi in pecunijs, honoribus, & uoluptatibus corporis amplius uendicant. plerique enim hæc appetũt: hiſque, perinde atque optima ſint, omni ſtudio incumbunt. vnde etiam decertabiles res ipſæ euaſerunt. Qui ergo in his plus ſibi vſurpant, cupiditatibus, atque omnino affectibus, irrationalique animæ parti obſequuntur. huiuſmodi autem plerique è vulgo ſunt: atque iccirco à pleriſque qui praui ſunt, impoſita appellatio eſt. Merito * igitur his, qui ita ſui ſunt amatores, opprobrio datur. Eos autem qui huiuſmodi rei ſibi attribuũt, ſolere à pleriſque ſui amatores uocari, dubium non eſt. nam ſiquis ſemper vel iuſta agere, uel temperantia, vel qualicunq; alia ex virtute maximè omnium agere ſtudeat, ſemperq; quod honeſtum eſt; ſibi vendicet; eum ſui amatorem appellabit nemo, neque uituperabit: quanquam is magis eſſe ſui amator videretur: cùm ea quæ maximè & honeſta, & bona ſint, ſibi attribuat: ſuique præſtantiſſimę parti obſequatur, eique in omnibus obtemperet. Sicut autẽ & ciuitas * eſſe maximè id videtur quod in ipſa præſtantiſſimũ eſt, & omnis congregatio: ita & homo. & ſui amator igitur eſt, qui id amat, eique obſequitur. continens item & incontinens ex eo dicitur, ꝙ mens contineat reliqua, & uincat, aut minimè: quaſi id vnuſquiſque ſit. uidenturque egiſſe ipſi, & ſponte, ea quæ cum ratione maximè egerunt. Id igitur præcipuè eſſe unumquenque probumque uirum præcipuè id amare, obſcurum non eſt. vnde etiam * ſui amator maximè

eſſet. diuerſa quidem ſpecie ab eo, qui uituperatur: qui ſenè tanto differt, quanto vita cum rationi illi præſtat, quæ ex perturbatione traducitur, & appetitio vel honeſti, vel eius quod conferre videatur. Eos itaque qui circa honeſtas actiones precipuè ſtudent, omnes admittunt ac laudant. ſi omnes autem ad honeſta conſequenda certarent, honeſtiſſimaque agere contenderēt; & publicè omnibus opportuna, & priuatim ſingulis maxima bona euenirent. ſiquidem uirtus tale quid eſt. Quocirca bonus uir eſſe ſui amator debet: nam honeſta agendo, & ſibi & alijs proderit. prauus non debet: eò quòd prauos affectus ſequens, & ſibi & alijs nocebit. Ac prauo quidem homini quæ agere debet, & quæ agit, inter ſe diſcrepant: at probus quæ debet, ea etiam agit. mens enim omnis, quod ſibi optimum, eſt, eligit: probus verò menti obtemperat. * Verùm autem * eſt quod de probo uiro dicitur, eum amicorum cauſa & patriæ multa agere, etiam ſi pro ipſis mors fuerit oppetenda. nam & pecunias & honores proijciet, & demum ea bona, quæ in certamen apud homines ueniunt, dum quod honeſtum eſt, ſibi ipſi vendicant. Breui enim tempore lætari uehementer magis eligeret, quàm longo leuiter: & viuere honeſtè vno anno, quàm multis quomodolibet: unam item actionem honeſtam & magnam, quàm multas & paruas. Hoc autem ijs fortaſſe euenit, qui pro alijs mortem obire conſueuerunt. eligunt enim magnum quoddam honeſtum ſibi ipſis, pecuniaſque profunderent, quo amici plures accipiant. pecuniæ enim amico, ipſi honeſtum comparatur. quod autem maius bonum eſt, ſibi attribuit. In honoribus etiam & magiſtratibus idem

modus eſt: omnia enim hæc amico concedit. honeſtum ſiquidem hoc ipſi eſt, ac laudabile, ut merito probus eſſe videatur, cùm honeſtatem omnibus anteponat. Fieri item poteſt, ut actiones amico permittat: ſitque ipſi honeſtius, quod cauſa amico fuerit, ut eas egerit, quàm ſi ipſe egiſſet. In omnibus igitur laude dignis rebus honeſtatis amplius ſibi attribuere uir probus uidetur. Atque ita quidem ſui amatorem eſſe oportet, ſicut dictum eſt: ut plerique autem ſunt, minimè.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Poſtquam ſoluit Ariſt. queſtionem de amatore reſpectu ſuipſius; monet dubitationem de eodē reſpectu alterius, & eam ſoluit. ſecatur caput in duas partes. in prima proponit dubitationem, quę eſt, vtrū uir fœlix indigeat amicis: dubitat ibi[iam uerò de felice] & arguit pro parte negatiua ibi[nihil.n.beatis] & pro parte affirmatiua duabus rationibus. prima eſt [ſed abſurdum uidetur] ſecunda[nam ſi amici] ex his dubitat utrum in aduerſis, an in ſecundis magis indigeamus amicis, dicens [vnde etiam in quaſtione] in ſecunda ſoluit quaſtionem, & affert tres concluſiones. prima eſt[quid ergo illi primi dicunt] ſecunda [ſed neque illis, qui ob uoluptatem] tertia[id autem uerum fortaſſe minimè eſt.]

IAm verò de felice ipſo* quoq; dubium eſt, in-* digeat ne amicis, necne: nihil enim beatis ex ſeque ſufficientibus opus eſſe amicis inquiunt: adſunt enim ipſis bona: ut cùm ex ſe ſufficiant, nulla re amplius indigeant, amicum autem, cùm

ſit alter ipſe, ſuppeditare ea, quę per ſe quiſpiam nequit. unde, fortuna cùm dat bene, quidnam amicis eſt opus? Sed abſurdum *uidetur, cùm bona omnia felici attribuamus, amicos non tribuere: quod ex bonis externis eſſe maximum uidetur. Nam ſi amici * magis eſt beneficium conferre, quàm accipere: boni item uiri & uirtutis eſt benefacere: benefacere autem amicis, quàm alienis honeſtius eſt; probus vir ijs indigebit qui beneficio afficiantur. Vnde etiam in * quæſtionem uenit, vtrum in aduerſa, an in proſpera fortuna amicis magis opus ſit: eo quod & qui in infortunio eſt conſtitutus, ijs indigeat, qui beneficia conferat: & qui fortunati ſunt, ijs, quibus benefaciant. Adde, quòd abſurdum fortaſſe eſt, ut beatum ſolitarium eſſe faciamus. nemo enim eſſet, qui omnia bona habere per ſeipſum eligeret: quippe cum ciuile animal ſit homo, & ad conuictum natura aptum. & felici igitur hoc ineſt: quæ enim natura bona ſunt, habet: conſtat autem cum amicis, & probis uiris melius eſſe quàm cum alienis, & quibuſlibet hominibus diem traducere: opus igitur felici amicis eſt. Quid ergo * primi illi dicunt, & quomodo illorum uera oratio eſt? An quia pleriqueamicos eos eſſe opinãtur, qui utiles ſunt: talibus igitur, cùm bona ipſi omnia adſint, nullo modo indigebit beatus: ſed neque illis * qui ob voluptatem ſunt amici, vel parumper. cùm enim uita eius iucunda ſit, aduentitia voluptate non indiget. cùm itaque talibus amicis non indigeat, non indigere amicis videtur. Id autem verum * fortaſſe minimè eſt: in principio enim dictum iam eſt, felicitatem operationem quandam eſſe, operationem autem fieri, & non eſſe ut poſſeſſionem

nem aliquam, patet. at ſi felicem eſſe in viuẽdo & operando conſiſtit; boni autem uiri operatio honeſta, & iucunda per ſe eſt, ſicut in principio diximus: & quod eſt proprium vniuſcuiuſque, iucundum quoq; eſt: alios verò ſpectare magis quàm noſmetipſos, aliorumque actiones, quàm noſtras poſſumus: proborum autem virorum actiones qui ſint amici, bonis ſunt iucundę: ambo enim ea habent, quæ iucunda natura ſunt: beatus profectò amicis huiuſmodi indigebit, ſiquidem actiones honeſtas, & proprias contemplari vult: tales autẽ ſunt boni viri, qui amicus ſit. Felicẽ præterea iucundũ viuere oportere exiſtimant. at ſolitario difficilis vita eſt: non eſt enĩ facilè per ſeipſum aſſiduè operari; cum alijs verò, & ad alios facilius. operatio igitur quę magis erit continua, iucunda per ſeipſam erit. id quod circa beatum eſſe oportet. Probus enim vir, quatenus eſt probus, ſicut ex uirtute proficiſcentibus actionibus gaudet; ita eas moleſtè fert, quæ ex uitio exiſtunt: non ſecus atque muſicus pulchris modulationibus oblectatur, prauis offenditur. Adde, quòd ex conuictu cum bonis exercitatio etiam quædam uirtutis efficeretur: quemadmodum quoque Theognis inquit:

A iuſtis diſce bona: ſi verſabere amico
Cum prauo, amittes mens bona ſi qua tibi eſt.

Si etiam naturalibus conſideremus, prout amicus probo eſſe natura expetendus uidetur. quod enim natura bonum eſt probo viro, bonũ & iucundum eſſe iam diximus. Viuere autem ipſum definiunt poteſtate ſenſus animalibus, hominibus ſenſus & intellectionis. poteſtas verò in operationem reducitur. at in operatione id quod præcipuum eſt, conſiſtit. uiuere autẽ nihil aliud

eſſe,

eſſe, quàm ſentire vel intelligere præcipuè & propriè videtur. ſed viuere ex ijs eſt, quæ bona & iucunda ſunt. Definitum enim eſt. quod autem eſt definitum, ex boni natura eſt: quod verò natura eſt bonum, probo viro etiam bonum eſt: atque iccirco iucundum eſſe omnibus videtur. Non debemus autem prauam vitam & corruptam, in doloribusque conſtitutam ſumere: ea enim indefinita eſt, non ſecus atque ea, quæ in ipſa inſunt. Ac de dolore quidem in ſequentibus planior res efficietur. Quòd ſi viuere ipſum eſt bonum, iucundum quoque eſt: quod ex eo etiã videtur, ꝙ omnes id appetunt: & præcipuè probi viri, & beati. his enim vita maximè eſt expetenda: ipſorumque vita beatiſſima eſt. Qui autem videt, ſe videre ſentit: & qui audit, ſe audire: & ſe ambulare, qui ambulat: atq; in alijs ſimili modo quiddam eſt, quod ſentit nos operari, ſentire verò poſſemus nos ſentire, & intelligere nos intelligere. nos ſentire autem vel intelligere, nihil aliud eſt, quàm nos eſſe: eſſe enim ſentire vel intelligere erat. at ſentire ſe viuere ex ijs eſt, quæ per ſe ſunt iucunda: vita enim natura bonũ eſt: bonum verò ſibi ineſſe ſentire, eſt iucundum. viuere autem expetendum eſt & præcipuè bonis: propterea ꝙ eſſe bonum ipſis, & iucundum eſt. conſentientes enim id, quod per ſe bonum eſt, lętitia afficiuntur. Cæterùm ſicut erga ſeipſum, ita erga amicum affectus eſt probus vir: alter enim ipſe eſt amicus. quemadmodum igitur vnicuique ſe eſſe, ita quoq; amicum eſſe expetẽdũ eſt, vel ſimiliter: at eſſe ob id erat expetendum, quia ſe bonũ eſſe ſentiebat: talis autem perſenſio ſuauis per ſe eſt: ſentire igitur ſimul etiam amicum eſſe oportet. id autem fieri in conui-

uendo,

uendo, communicandiſque tum verbis, tum cõſilijs poteſt: ita enim conuiuere de hominibus dici videtur: & non ſicut de pecudibus, in eodem loco paſci. Si igitur beato viro eſſe expetibile per ſe eſt, cùm bonum natura, & iucundum ſit: ſimile autem amici quoque eſſe ipſum eſt: amicus etiam ex ijs eſſet, quæ expetenda ſunt. at quod ipſi eſt expetendum, id ineſſe ipſi opus eſt, alioqui indigens hac parte erit: ei igitur, qui felix futurus eſt, probis amicis opus erit.

TRACTATVS Tertius.

Explicat Ariſt. alias dubitationes à perſona eorum, qui amantur, & eas ſoluit. diuiditur hic tractatus in tres partes quæ ſunt cap. 10. 11. 12.

Argumentum, & diſtributio cap. 10.

In prima quærit, an multi ſint nobis comparandi amici & ait [ſed nunquid] in ſecunda cum amicitia trifariã dicatur, ſoluit, ꝙ amici ob vtilitatẽ non ſunt plurimi comparandi, & dicit [illis ſanè qui ad vtilitatem] deinde neq; amici ob voluptatẽ, & inquit [qui itẽ voluptatis cauſa] tertiò qui ob uirtutem dicens [probi autem amici] & probat pluribus rationibus prima eſt [neque enim] ſecunda [eſſe præterea] tertia [difficile quoquẽ] quarta [ita verò uſu venire]

SEd nunquid* quàmplurimi amici faciendi ſunt? An quemadmodum de hoſpitalitate conſone dictum illud videtur, *

Mul-

Multorum neque ſis hominum, neq; nullius hoſpes.
Sic in amicitia quoque conueniet, neq; amicis prorſus carere, neq; amicos ſupra modum multos ſibi conciliare. Illis ſanè, qui ad vtilitatem ſpectant, valde etiam congruere id quod dictum eſt, videretur: multis enim vicisſim ſubminiſtrare laborioſum eſt: nõ eſtq́, ad id agendum ipſis victus ſufficiens. plures igitur quàm qui ad proprium victum cõueniant, admodũ curioſi ſunt: tum ad bene viuendũ impedimentum afferunt.
* nihil itaque ipſis opus eſt. Qui item * voluptatis cauſa amant, pauci ſufficiunt: non ſecus atque
* in edulio condimentum. Probi autem * amici vtrum plurimi numero eſſe debent? An amicorũ quoque multitudinis, ſicut & ciuitatis modus
* quidam eſt? neque * enim ex decem hominibus conſtare ciuitas poteſt: neq; item ex decies decem millibus ciuitas exiſtit. Sed quantitas non eſt fortaſſe vna quædam, ſed omnis quæ inter definita quædam media eſt. amicorum igitur quoque multitudo definita quædam eſt, & fortaſſe plurimi illi ſunt, quibus cum vitam traducere quiſpiam poſſet. id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur. Non poſſe aũt cum multis viuere quempiam, multiſq; ſe impertire,
* obſcurum non eſt. Eſſe * præterea illos quoq; inter ſeſe amicos oportet: ſi inter ſe omnes cõuicturi ſunt: id aũt difficile in multis eſt. Difficile
* quoq; * illud eſt, vt congaudeat quiſpiam & cõdoleat accommodatè cum multis. veriſimile enim eſt ſimul incidere poſſe, vt cum altero collætandum, cum altero condolendũ ſit. Fortaſſe igitur
* rectè ſe habet, nõ quærere quamplurimos habere amicos, ſed tot, quot ad conuiuendum idonei ſint: neque enim fieri poſſe videretur, vt multis

vehe-

vehementer amicus quiſpiam ſit:iccirco neq; vt pluriũ amore ſit captus : exuperatio enim amicitiæ quædã eſſe conſueuit:id autem erga vnum eſt : & vehemẽter igitur erga paucos quoq; erit. Ita verò uſu* venire hoc etiã in rebus videtur in * amicitia em̃ ſodalitia multi amici non exiſtunt, ſed quæ celebrantur amicitiæ,inter duos dicuntur. Qui autem multorum ſunt amici, & cum omnibus familiariter verſantur : ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos obſequioſos vocant. Nam ciuiliter multis eſſe amicus poteſt quiſpiã, etiam ſi obſequioſus non ſit,ſed re vera probus: ob uirtutem verò, & propter ſeſe erga multos non poteſt:ſed contentus eſſe vnuſquiſq; debet, ſi vel paucos huiuſmodi inuenerit.

Argumentum,& diſtributio cap.11.

In hoc capite aliam adfert quæſtionem Ariſt.ad amicitiam pertinentem, & eam ſoluit. quæſtio eſt utrũ magis ſit opus amicis in aduerſis rebus, an in ſecundis.diuiditur hoc caput in tres partes.in prima proponit quæſtionem ſic[utrum autem] deinde ſoluit dicens [atque in aduerſis] in ſecunda parte oſtendit præſentiam amicorum eſſe iucundam, tam in conditione proſpera,quàm in aduerſa. & inquit [eſt.n.præſentia] in tertia tradit quædam præcepta ſeruanda erga amicos in proſpèris,& in aduerſis rebus,eaq; ſunt, [quocirca uideretur.]

Vtrum autem in* proſpera,an in aduerſa fortuna amicis opus eſt? in vtraq; enim requiruntur : nam & informati ſubſidio: & fortunati conuictoribus indigent, iiſque hominibus in *

quos

quos beneficia conferant; benefacere enim volunt. Atque in * aduerſis quidem rebus neceſſarium magis id eſt, vtilibus ſiquidem ibi eſt opus, in proſperis tamen eſt honeſtius. Vnde etiam probos quærunt, hoc ſiquidem beneficijs afficere, cum hiſq; vitam traducere, expetendum magis eſt. Eſt enim * præſentia hæc amicorum tam in proſperis, quàm in aduerſis rebus iucunda. q dolent enim condolentibus amicis ſubleuari cõſueuerunt. Vnde etiam dubitaret quiſpiam, nunquid quaſi oneris partem ſuſcipiant, an id quidem minimè, ſed præſentia ipſorum ſuauis cùm ſit, condolentique, intellectio dolorem minorẽ reddat. Sed hāc ne ob cauſam, an ob aliud quippiam ſubleuentur, omittamus: euenire tamen prorſus illud, quod dictum eſt, videtur. Ipſorum verò præſentia miſta quædam eſſe apparet. nam videre amicos iucundum eſt, præſertim in aduerſa fortuna conſtituto, affertq; ſubſidium quoddam ad minuendum dolorem; amicus enim conſolationem præſtat & aſpectu & oratione, ſi commodus ſit: quippe cùm & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. ſentire aūt dolore affici amicum ſuas ob calamitates. moleſtū eſt: in cauſa.n.eſſe amicis, vt doleant, vnuſquiſque euitat, ac fugit. Atque iccirco qui uiriles natura ſunt, cauent ne amici ſecum condoleant. & niſi ipſe dolorem qui ab illis ſuſpicitur, indolentia exuperent, non ſuſtinet: atq; omnino collugentes non admittit, propterea quòd lugubris neq; ipſe eſt. Mulierculæ verò, atque huiuſmodi uiri collamentantibus delectātur: eoſque vt amicos, & condolentes diligunt, ſed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. At uerò in proſperis rebus amicorū præſentia, & vitæ traductionem

nem iucundam habet, & intellectionem, quòd ſua ob bona lætentur. Quocirca* videretur ad proſperas fortunas promptè amicos eſſe inuitandos: beneficium enim eſſe honeſtum eſt ad aduerſas autem tardè: quippe cùm malorum participes quàm minimum facere amicos deceat. Vnde ille: Eſſe me miſerum eſt ſatis, maximè autē aduocandi ſunt amici, quando parua moleſtia ſuſcepta prodeſſe multum poſſunt. At ire econtrario fortaſſe conuenit ad infortunatos non inuitatum & promptè: amici enim benefacere eſt, & maximè ijs, qui in indigentia conſtituti ſunt, & qui non petierunt: vtriſq; ſiquidem honeſtius eſt, atque iucundius ad fortunatos verò, vt cooperemur quidem, promptè: etenim ad hæc quoq; amicis opus eſt, ut autem beneficijs afficiamur, tardè; quando quidem ſtudere vtilitatem conſequi, honeſtum non eſt. Inſuauitatis tamen reijciendo fortaſſe vitanda opinio eſt: quandoque enim contingit. Eſſe igitur amicorum præſentia expetenda in omnibus videtur.

Argumentum, & diſtributio cap. 12.

Monet in hoc capite aliam quæſtionem de ſocietate amicitiæ, hoc eſt, ſi in amicitia propriè dicta ſit aliquid expetibile uehementer, ſicut aſpectus videtur eſſe in amore amatorio; de præcipuo igitur amicorum munere, & bonorum, & malorum amicitia ſcribit. caput eſt tripartitum. in prima parte proponit quæſtionem, & dicit [*igitur quemadmodum*] *in ſecunda ſoluit dubitationem dicens*[*amicitia enim*] *in tertia ex hac ſolutione infert ſententias duas, & inquit* [*prauorum igitur amicitia.*]

* Igitur quemadmodum * amore captis in ſpicere eſt amabiliſſimum, magiſque hunc ſenſum quàm cæteros eligũt: vtpote cùm ex eo amor & maximè exiſtat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maxime eſt: amicitia enim * eſt communicatio, & ſicut erga ſeipſum, ita quoque erga amicum ſeſe habet; at ſenſus erga ſe vniuſcuiuſq; ꝙ ſit, expetibile eſt: erga amicum igitur quoq; erit: ſed eius operatio in cõuiuendo fit, quare meritò id appetunt. Quodque eſt ſingulis eſſe ipſum, aut cuius cauſa uiuere eligunt: ea in re cum amicis degere uolunt. Quocirca alij compotant, alij alea colludunt: coexercẽtur quidam & conuenantur: nonnulli comphiloſophantur: in eo ſinguli diem ſimul traducẽtes, quod maximè in uita amant: cùm enim conuiuere cum amicis uelint, hæc faciunt, hæcq; cum illis communicant, quibus cum ſe conuiuere exiſtimant. * Prauorum igitur * amicitia praua eſt: praua enim ſecum communicant: inſtabiles cum ſint, & praui etiam efficiuntur, dum ſibi mutuò ſimiles euadunt. at proborum proba, atq; honeſta eſt, congreſſionibuſq; inſuper augetur, videnturq; hi meliores quoque effici, dum operantur, ac ſe mutuò corrigunt: exprimunt enim à ſe mutuò ea, quibus oblectantur, unde id: A iuſtis diſces bona. Ac de amicitia quidem hactenus dictum ſit. Sequitur, ut de uoluptate differamus.

ARISTOTELIS MORALIVM Nicomachiorum

LIBER DECIMVS.

SVMMA LIBRI.

Deſcripſit in principio Ariſto. fœlicitatis figuram, & uirtutes ad eam attinentes. nunc figuram deſignatam coloribus pingit, & ornat: ut apertius nobis declaretur. fœlicitas autem alia eſt actiua, alia contemplatiua. de actiua egit, de contemplatiua hoc loco loquitur. diuiditur liber in duos tractatus.

In primo ſcribit de uoluptate, quæ annexa eſt fœlicitati, deinde de dolore.

In ſecundo de fœlicitate, primum in genere, deinde in ſpeciem actiuam, & ſpeculatiuam.

TRACTATVS Primus.

Habet hic tractatus voluptatem, & dolorem annexa fœlicitati, diuiditur in quinque capita.

Argumentum, & diſtributio cap. 1.

Hoc caput tres habet partes, ut tres ſunt rationes, quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere uoluptatis conſiderationem. proponit igitur [post hac fortaſſe] prima ratio eſt [quippeq;] ſecunda [maximumq; eſſe] & hæc eſt ſecunda pars. tertia uerò ratio, & pars [præſertim cum magnam.]

* * POſt hæc * fortaſſe ſequirur, vt de volüptate diſſeramus: quippe * quã maximè affinis eſſe generi noſtro videatűr, unde iuuenes voluptate & dolore quaſi gubernaculo dirigentes erudiunt. Maximumq; eſſe ad morum virtutem videtur, ſi gaudeamus, quibus oportet, & oderimus ea, quæ odio habenda ſunt: hæc enim cum momentum, ac vim ad virtutem, & ſelicem vitam habeant, per totam vitam pertinent, iucunda ſiquidem eligunt, fugiunt ea, quæ dolorem afferunt. De talibus autem minimè prætermittendum eſſe videretur. * præſertim * cum magnam habeant controuerſiam. Nonnulli enim bonum ipſum voluptatem eſſe dicunt, alij econtrario

trario admodum, prauam rem eam eſſe affirmant. Atque illi quidem fortaſſe rem eſſe ita perſuaſi: ſed hi, melius eſſe ad vitam noſtrã rati, ſi uoluptas, quanuis non ſit, praua eſſe demonſtrentur: pleroſque enim ad ipſam eſſe procliues, ſeruireque aiunt voluptatibus, ut iccirco in contrarium ipſos reducere opus ſit ſic enim fore, ut ad medium redeant. Videndum autem ne nõ rectè hoc dicatur. orationes enim de ijs, quæ in affectibus, & actionibus conſiſtunt, minorem quàm opera ipſa habent probabilitatẽ, quando itaque diſcrepant ab ijs, quæ ſenſu percipiuntur: contemptæ veritatem quoq; ipſam inſuper tollunt. nam qui vituperat voluptatem, ſi appetere ipſam quandoque conſpiciatur; declinare ad ipſam uidetur, quaſi omnis uoluptas eiuſmodi ſit: nõ eſt enim multitudinis diſtinguere. Videntur igitur ueræ orationes non ſolùm ad cognoſcendum, ſed ad uitam quoq; ipſam eſſe vtiliſſimæ. cùm enim rebus conſentaneæ ſunt, creduntur: atque ita audientes ad uitam, ſicut ipſæ præfinierunt, traducendam incitant. Sed de his ſatis. Ea nunc, quæ de uoluptate dicuntur, perſequamur.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Narrat opiniones, & rationes eorum, qui dixerunt uoluptatem eſſe ſummum bonum humanum. ſecatur hoc caput in duas partes. in prima recitat opinionem Eudoxi ſic [Eudoxus quidem] poſtea explicat qua' uor rõnes, quib. ille probabat ſuũ propoſitũ. prima eſt [propterea quòd oĩa] ſecunda [nec minus aũt] tertia [ma i mè aũt id eſſe expetendũ] quarta [& cuiuis ex bonis] in ſecũda parte adfert rationes aduerſantes Eudoxo,

quæ tres uidentur. prima eſt [atq; huiuſmodi ſanè ratione Plato] ſecunda [nam qui id bonum] ultima [ſed neq; de contrario.]

* EVdoxus quidem * uoluptatē bonū ipſum eſſe exiſtimabat, propterea ꝙ omnia uidebat eā appetere, tam quæ prædita eſſent ratione, quàm quæ ea carerent: atq; in omnibus quod eſt expetibile, id honeſtum: & quod maximè huiuſmodi, id præſtantiſſimum eſſe cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus eſſe optimum indicare: vnumquodque enim quod ſibi bonum eſſet, inuenire, non ſecus atque alimentum. quod igitur omnibus eſſet bonum, quodque omnia appeteret, ipſum bonum eſſe conficiebat. Cuius ſanè rationes ob morum virtutem, magis quàm propter ſeipſas credebantur: præcipuè enim temperans eſſe uidebatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hæc dicere, ſed quia ita re uera eſſet.

* Nec minus *autem ex contrario quoque manifeſtum idem eſſe exiſtimabat. dolorem enim per ſe omnibus fugiendum eſſe, contrariū autem ſimili modo expetendum. Maximè autem* id eſſe expetendum dicebat, quod non ob aliud, neque alterius cauſa eligeremus: huiuſmodi verò proculdubio voluptatem eſſe: quippe cum à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eo quòd expetenda per ſeipſa uoluptas ſit.

* Et cuiuis* ex bonis adiunctam eligendnm magis ipſum reddere: ut iuſtè agere, & temperanter, augeriq́ue bonum ipſum ſeipſo. Sed hęc quidē ratio videtur ex bonis eſſe ipſam oſtendere, nihilo tamen magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum cum altero magis expetendum eſt, quàm ſolum. Atque huiuſmodi ſanè ratione

Plato quoq; voluptatem ipſum per ſe bonum eſſe deſtruit: iucundam enim uitam cum prudentia, quàm ſine prudentia eſſe magis expetendã, & ſi miſtum eſt præſtantius: ipſum per ſe bonũ voluptatem non eſſe: quippe cum ipſum per ſe bonum nulla re ipſi adiuncta magis expetendũ efficiatur. Perſpicuum autem eſt ipſum per ſe bonum, neque aliud quicquam eſſe poſſe, quod cũ alio ex ijs quæ per ſe ſunt bona, magis expetendum ſit, quoddam igitur eſt eiuſmodi, cuius etiam nos participes ſumus: tale enim eſt, quod quæritur. Nam qui id* bonum eſſe negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt: quod enim omnibus videtur, id eſſe affirmamus, qui verò hanc fidem tollit, is non admodum probabiliora dicturus eſt. nam ſi mente carentia hæc appeterent, eſſet ſanè aliquid, quod dicitur: at ſi etiam ea quæ prudentia ſunt prædita, quomodo dicere aliquid poſſunt? Fortaſſe verò in prauis quoque naturale, quoddam bonum eſt præſtantius, quàm ipſa per ſe ſint, quod proprium bonum appetit. Sed neque* de contrario rectè eſſe dictum videtur. non enim ſi dolor eſt malum, continuo uoluptatem eſſe bonum inquiunt. oppoſitum ſiquidem malum malo eſſe aiunt. & vtraq; ei quod neutrum eſt. Non malè ſanè hæc dicentes, non tamen uerè. ſi enim vtraque eſſent mala, fugienda quoque vtraque eſſe oportebat: ſi neutra, neutrum aut ſimiliter. Sed illum quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum uidentur, ita igitur etiam opponantur.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Allata opinione Eudoxi de voluptate, producit

Ariſt. in medium opiniones eorum, qui dicebant uoluptatem non eſſe bonum. diuiditur caput in duas partes. in prima narrantur opiniones Platonicorum, & eorum rationes, quæ ſunt tres. prima eſt [at. n. neque ſi ex qualitatibus] ſecunda [dicunt etiam bonum] tertia [præterea cum perfectum] & ſoluit primum ibi [ſed non rectè dicere] & oſtendit uoluptatem non eſſe generationem duabus rationibus. prima eſt [quo pacto itẽ eſſe generatio] ſecunda [dicunt item dolorem] poſtea, q. neq; eſſe repletionem ſic [opinio autem hæc] ultimo deſtruit quartam rationem his uerbis [aduerſus eos autem] in ſecunda parte narrat quatuor rationes priſcorum probantium uoluptatem non eſſe bonum. quarum prima eſt [declarare etiam uidetur amicus] ſecunda [nemo præterea expeteret] tertia [uel turpe aliquid] quarta [expeteremus nanq;.]

* AT enim neq; ſi ex* qualitatibus nõ eſt uoluptas, propterea neq; ex bonis eã eſſe cenſendum eſt. nam neq; uirtutis operationes ſunt * qualitates, neque felicitas. Dicunt etiam* bonum definitum eſſe, uoluptatem verò indefinitam, propterea quòd admittit, ut magis & minus fieri poſſit. at ſi ex uoluptatis ſuſceptione id iudicant, idem & in iuſtitia, & in reliquis uirtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiuſmodi homines eſſe affirmant. iuſti enim & fortes magis ſunt: fit etiam, ut & iuſtè & temperanter magis, & minus agamus. Sin autem in uoluptatibus ipſis hoc ſtatuunt: uideantne non dicant cauſam huiuſce rei, ſi aliæ miſtione omni vacent, miſtæ aliæ ſint. Quid prohibet autem, quia ſicut ſanitas, quæ cùm definita ſit, admittit tamen, vt eſſe magis ac minus poſſit: ita quoque eſſe voluptatem dicamus? non enim contempe-

ratura eadem in omnibus: neque vna quædam ſemper in eodem eſt, ſed remittitur, atque aliquandiu perdurat: eoq; differt, quod magis, & minus ineſt. Tale igitur quippiam in voluptate quoque eſſe poteſt. Præterea cùm * perfectum ipſum per ſe bonum, motiones verò & generationes imperfectas eſſe ſtatuant: voluptatem motionem eſſe & generationem conantur demonſtrare. Sed non * rectè dicere id videntur, neque motionem eam eſſe verum eſt. mutationi enim omni propria eſſe tarditas & celeritas videtur: & ſi non per ſeipſam, ut motui mundi, at ad aliud: uoluptati verò neutrum horum ineſt. fieri enim poteſt ut citò quiſpiam voluptatem perceperit, ſicut vt iratus ſit: ut autem percipiat, minimè: neque ad alterum, ut ambulet verò, & creſcat, atque omnia huiuſmodi poteſt. Ac mutari quidem in uoluptatem citò & tardè licet operari autem ex ipſa, id eſt voluptate affici, citò non licet. Quo pacto item * eſſe generatio poteſt? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, ſed in illud diſſolui vnumquodq;, ex quo generatur, & cuius generatio eſt voluptas, dolor eius corruptio erit. Dicunt item * dolorem indigentiã eius, eſſe quod ſecundùm naturam eſt: voluptatem repletionem. at hæc corporis ſunt affectiones: ſi igitur uoluptas eius quod eſt ſecundum naturam repletio eſt; illud in quo replectio fit, eſſet id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id eſſet: ſed non uidetur, voluptas igitur repletio non eſt, ſed unuſquiſque & uoluptate affici dum fit repletio: & dolorem percipere, dum ſecatur, conſueuit. Opinio autem * hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus uidetur extitiſſe. vbi enim indigi effecti fuerint,

Multorum neque ſis hominum, neq; nullius hoſpes:
Sic in amicitia quoque conueniet, neq; amicis prorſus carere, neq; amicos ſupra modum multos ſibi conciliare. Illis ſanè, qui ad vtilitatem ſpectant, valde etiam congruere id quod dictum eſt, videretur: multis enim vicisſim ſubminiſtrare laborioſum eſt: nō eſtq; ad id agendum ipſis victus ſufficiens. plures igitur quàm qui ad proprium victum cōueniant, admodū curioſi ſunt: tum ad bene viuendū impedimentum afferunt.
* nihil itaque ipſis opus eſt. Qui item * voluptatis cauſa amant, pauci ſufficiunt: non ſecus atque
* in edulio condimentum. Probi autem * amici vtrum plurimi numero eſſe debent? An amicorū quoque multitudinis, ſicut & ciuitatis modus
* quidam eſt? neque * enim ex decem hominibus conſtare ciuitas poteſt: neq; item ex decies decem millibus ciuitas exiſtit. Sed quantitas non eſt fortaſſe vna quædam, ſed omnis quæ inter definita quædam media eſt. amicorum igitur quoque multitudo definita quædam eſt, & fortaſſe plurimi illi ſunt, quibus cum vitam traducere quiſpiam poſſet. id enim maximè ad amicitiam pertinere videbatur. Non poſſe aūt cum multis viuere quempiam, multiſq; ſe impertire,
* obſcurum non eſt. Eſſe * præterea illos quoq; inter ſeſe amicos oportet: ſi inter ſe omnes cōuicturi ſunt: id aūt difficile in multis eſt. Difficile
* quoq; * illud eſt, vt congaudeat quiſpiam & cōdoleat accommodatè cum multis. veriſimile em̄ eſt ſimul incidere poſſe, vt cum altero collætandum, cum altero condolendū ſit. Fortaſſe igitur rectè ſe habet, nō quærere quamplurimos habere amicos, ſed tot, quot ad conuiuendum idonei ſint: neque enim fieri poſſe videretur, vt multis

vehe-

vehementer amicus quiſpiam ſit: iccirco neq; vt pluriū amore ſit captus: exuperatio enim amicitiæ quædā eſſe conſueuit: id autem erga vnum eſt: & vehemēter igitur erga paucos quoq; erit. Ita verò uſu* venire hoc etiā in rebus videtur in * amicitia eñ ſodalitia multi amici non exiſtunt, ſed quæ celebrantur amicitiæ, inter duos dicuntur. Qui autem multorum ſunt amici, & cum omnibus familiariter verſantur: ij nemini ſunt amici, niſi ciuiliter, quos obſequioſos vocant. Nam ciuiliter multis eſſe amicus poteſt quiſpiā, etiam ſi obſequioſus non ſit, ſed re vera probus: ob uirtutem verò, & propter ſeſe erga multos non poteſt: ſed contentus eſſe vnuſquiſq; debet, ſi vel paucos huiuſmodi inuenerit.

Argumentum, & diſtributio cap. 11.

In hoc capite aliam adfert quæſtionem Ariſt. ad amicitiam pertinentem, & eam ſoluit. quæſtio eſt utrũ magis ſit opus amicis in aduerſis rebus, an in ſecundis. diuiditur hoc caput in tres partes. in prima proponit quæſtionem ſic [utrum autem] deinde ſoluit dicens [atque in aduerſis] in ſecunda parte oſtendit præſentiam amicorum eſſe iucundam, tam in conditione proſpera, quàm in aduerſa. & inquit [eſt. n. præſentia] in tertia tradit quædam præcepta ſeruanda erga amicos in proſperis, & in aduerſis rebus, eaq; ſunt, [quocirca uideretur.]

Vtrum autem in* proſpera, an in aduerſa fortuna amicis opus eſt? in vtraq; enim requiruntur: nam & informati ſubſidio: & fortunati conuictoribus indigent, ijſque hominibus in *

quos

quos beneficia conferant; benefacere enim volunt. Atque in* aduerſis quidem rebus neceſſarium magis id eſt, vtilibus ſiquidem ibi eſt opus, in proſperis tamen eſt honeſtius. Vnde etiam probos querunt, hoc ſiquidem beneficijs afficere, cum hiſq; vitam traducere, expetendum magis eſt. Eſt enim* præſentia hæc amicorum tam in proſperis, quàm in aduerſis rebus iucunda. q dolent enim condolentibus amicis ſubleuari cõ ſueuerunt. Vnde etiam dubitaret quiſpiam, nunquid quaſi oneris partem ſuſcipiant, an id quidem minimè, ſed præſentia ipſorum ſuauis cùm ſit, condolentique, intellectio dolorem minorē reddat. Sed hãc ne ob cauſam, an ob aliud quippiam ſubleuentur, omittamus: euenire tamen prorſus illud, quod dictum eſt, videtur. Ipſorum verò præſentia miſta quædam eſſe apparet. nam videre amicos iucundum eſt, præſertim in aduerſa fortuna conſtituto, affertq; ſubſidium quoddam ad minuendum dolorem; amicus enim conſolationem præſtat & aſpectu & oratione, ſi commodus ſit: quippe cùm & mores nouerit, & ob quæ vel lætetur, vel doleat. ſentire aũt dolore affici amicum ſuas ob calamitates. moleſtũ eſt: in cauſa.n. eſſe amicis, vt doleant, vnuſquiſque euitat, ac fugit. Atque iccirco qui uiriles natura ſunt, cauent ne amici ſecum condoleant. & niſi ipſe dolorem qui ab illis ſuſpicitur, indolentia exuperent, non ſuſtinet: atq; omnino collugentes non admittit, propterea quòd lugubris neq; ipſe eſt. Mulierculæ verò, atque huiuſmodi uiri collamentantibus delectãtur: eoſque vt amicos, & condolentes diligunt, ſed in omnibus imitari proculdubio meliorem debemus. At uerò in proſperis rebus amicorũ præſentia, & vitæ traductionem

cundam habet, & intellectionem, quòd
bona lætentur. Quocirca* videretur ad
as fortunas promptè amicos eſſe inuitan
neficium enim eſſe honeſtum eſt ad ad-
utem tardè: quippe cùm malorum parti
iàm minimum facere amicos deceat. Vn
Eſſe me miſerum eſt ſatis, maximè autē
ndi ſunt amici, quando parua moleſtia
a prodeſſe multum poſſunt. At ire econ-
ortaſſe conuenit ad infortunatos non in
& promptè: amici enim benefacere eſt,
mè ijs, qui in indigentia conſtituti ſunt,
on petierunt: vtriſq; ſiquidem honeſtius
e iucundius ad fortunatos verò, vt coope
uidem, promptè: etenim ad hæc quoq;
opus eſt, ut autem beneficijs afficiamur,
uando quidem ſtudere vtilitatem conſe-
eſtum non eſt. Inſuauitatis tamen reij-
ortaſſe vitanda opinio eſt: quandoque
ntingit. Eſſe igitur amicorum præſentia
da in omnibus videtur.

rgumentum, & diſtributio cap. 12.

in hoc capite aliam quæſtionem de ſocietate hoc eſt, ſi in amicitia propriè dicta ſit ali- tibile uehementer, ſicut aſpectus videtur eſſe amatorio; de præcipuo igitur amicorum mu- norum, & malorum amicitia ſcribit. caput ſtum. in prima parte proponit quæſtionem, igitur quemadmodum] in ſecunda ſoluit du- s dicens [amicitia enim] in tertia ex hac ſo- fert ſententias duas, & inquit [prauorum citia.]

* IGitur quemadmodum * amore captis inſpicere eſt amabiliſſimum, magiſque hunc ſenſum quàm cæteros eligũt: vtpote cùm ex eo amor & maximè exiſtat & oriatur: ita quoque amicis conuiuere expetendum maximè eſt: amicitia enim * eſt communicatio, & ſicut erga ſeipſum, ita quoque erga amicum ſeſe habet: at ſenſus erga ſe vniuſcuiuſq; ꝙ ſit, expetibile eſt: erga amicum igitur quoq; erit: ſed eius operatio in cõuiuendo fit, quare meritò id appetunt. Quódque eſt ſingulis eſſe ipſum, aut cuius cauſa uiuere eligunt: ea in re cum amicis degere uolunt. Quocirca alij compotant, alij alea colludunt: coexercẽtur quidam & conuenantur: nonnulli comphiloſophantur: in eo ſinguli diem ſimul traducẽtes, quod maximè in uita amant: cùm enim conuiuere cum amicis uelint, hæc faciunt, hæcq; cum illis communicant, quibus cum ſe conuiuere exiſtimant. Prauorum igitur * amicitia praua eſt: praua enim ſecum communicant: inſtabiles cum ſint, & praui etiam efficiuntur, dum ſibi mutuò ſimiles euadunt. at proborum proba, atq; honeſta eſt, congreſſionibuſq; inſuper augetur, videnturq; hi meliores quoque effici, dum operantur, ac ſe mutuò corrigunt: exprimunt enim à ſe mutuò ea, quibus oblectantur, unde id:

A iuſtis diſces
bona. Ac de amicitia quidem hactenus dictum ſit. Sequitur, ut de uoluptate diſſeramus.

ARISTOTELIS

MORALIVM

Nicomachiorum.

LIBER DECIMVS.

SVMMA LIBRI.

Deſcripſit in principio Ariſto. fœlicitatis figuram, & uirtutes ad eam attinentes. nunc figuram deſignatam coloribus pingit, & ornat: ut apertius nobis declaretur. fœlicitas autem alia eſt actiua, alia contemplatiua. de actiua egit, de contemplatiua hoc loco loquitur. diuiditur liber in duos tractatus.

In primo ſcribit de uoluptate, quæ annexa eſt fœlicitati, deinde de dolore.

In ſecundo de fœlicitate, primum in genere, deinde in ſpeciem actiuam, & ſpeculatiuam.

TRACTATVS Primus.

Habet hic tractatus voluptatem, & dolorem annexos fœlicitati, diuiditur in quinque capita.

Argumentum, & diſtributio cap. 1.

Hoc caput tres habet partes, ut tres ſunt rationes, quibus oſtendit ad moralem philoſophum pertinere voluptatis conſiderationem. proponit igitur [poſt hæc fortaſſe] prima ratio eſt [quippeq;] ſecunda [maximumq; eſſe] & hæc eſt ſecunda pars. tertia verò ratio, & pars [præſertim cum magnam.]

* POſt hæc * fortaſſe ſequitur, vt de voluptate diſſeramus: quippe * quæ maximè affinis eſſe generi noſtro videatur, unde iuuenes voluptate & dolore quaſi gubernaculo dirigentes erudiunt. Maximumq; eſſe ad morum virtutem videtur, ſi gaudeamus, quibus oportet, & oderimus ea, quæ odio habenda ſunt: hæc enim cum momentum, ac vim ad virtutem, & felicem vitam habeant, per totam vitam pertinent, iucunda ſiquidem eligunt, fugiunt ea, quæ dolorem afferunt. De talibus autem minimè prætermittendum eſſe videretur. præſertim * cum magnam habeant controuerſiam. Nonnulli enim bonum ipſum voluptatem eſſe dicunt, alij e contrario

trario admodum, prauam rem eam eſſe affirmant. Atque illi quidem fortaſſe rem eſſe ita perſuaſi: ſed hi, melius eſſe ad vitam noſtrã rati, ſi uoluptas, quanuis non ſit, praua eſſe demonſtrentur: pleroſque enim ad ipſam eſſe proclives, ſeruireque aiunt voluptatibus; ut iccirco in contrarium ipſos reducere opus ſit ſic enim fore, ut ad medium redeant. Videndum autem ne nõ rectè hoc dicatur. orationes enim de ijs, quæ in affectibus, & actionibus conſiſtunt, minorem quàm opera ipſa habent probabilitatẽ, quando itaque diſcrepant ab ijs, quæ ſenſu percipiuntur: contemptæ veritatem quoq; ipſam inſuper tollunt. nam qui vituperat voluptatem, ſi appetere ipſam quandoque conſpiciatur; declinare ad ipſam uidetur, quaſi omnis uoluptas eiuſmodi ſit. nõ eſt enim multitudinis diſtinguere. Videntur igitur ueræ orationes non ſolum ad cognoſcendum, ſed ad uitam quoq; ipſam eſſe vtiliſſimæ. cùm enim rebus conſentaneæ ſunt, creduntur: atque ita audientes ad uitam, ſicut ipſæ præfinierunt, traducendam incitant. Sed de his ſatis. Ea nunc, quæ de uoluptate dicuntur, perſequamur.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Narrat opiniones, & rationes eorum, qui dixerunt uoluptatem eſſe ſummum bonum humanum. ſecatur hoc caput in duas partes. in prima recitat opinionem Eudoxi ſic [Eudoxus quidem] poſtea explicat quatuor rõnes, quib. ille probabat ſuũ propoſitũ. prima eſt [propterea quòd oĩa] ſecunda [nec minus aũt] tertia [maximè aũt id eſſe expetendũ] quarta [& cuiuis ex bonis] in ſecũda parte adfert rationes aduerſantes Eudoxo,

quæ tres uidentur. prima eſt [atq; huiuſmodi ſanè ratione Plato] ſecunda [nam qui id bonum] ultima [ſed neq; de contrario.]

* EVdoxus quidem * uoluptatē bonū ipſum eſſe exiſtimabat, propterea ꝙ omnia uidebat eã appetere, tam quæ prædita eſſent ratione, quàm quæ ea carerent: atq; in omnibus quod eſt expetibile, id honeſtum: & quod maximè huiuſmodi, id præſtantiſſimum eſſe cernebat: omnia autem ad idem ferri, id omnibus eſſe optimum indicare: vnumquodque enim quod ſibi bonum eſſet, inuenire, non ſecus atque alimentum. quod igitur omnibus eſſet bonum, quodque omnia appeteret, ipſum bonum eſſe conficiebat. Cuius ſanè rationes ob morum virtutem, magis quàm propter ſeipſas credebantur: præcipuè enim temperans eſſe uidebatur: vt non vt amicus voluptatis putaretur hæc dicere, ſed quia ita re uera eſſet. Nec minus * autem ex contrario quoque manifeſtum idem eſſe exiſtimabat. dolorem enim per ſe omnibus fugiendum eſſe, contrariũ autem ſimili modo expetendum. Maximè autem * id eſſe expetendum dicebat, quod non ob aliud, neque alterius cauſa eligeremus: huiuſmodi verò proculdubio voluptatem eſſe: quippe cum à nemine requiramus, cur voluptate afficiatur: eo quòd expetenda per ſeipſa uoluptas ſit. * Et cuiuis * ex bonis adiunctam eligendnm magis ipſum reddere: ut iuſtè agere, & temperanter, augeri que bonum ipſum ſeipſo. Sed hęc quidē ratio videtur ex bonis eſſe ipſam oſtendere, nihilo tamen magis, quàm aliud quippiam. omne enim bonum cum altero magis expetendum eſt, quàm ſolum. Atque huiuſmodi ſanè ratione

Plato

Plato quoq; voluptatem ipſum per ſe bonum eſſe deſtruit: iucundam enim uitam cum prudentia, quàm ſine prudentia eſſe magis expetendã, & ſi miſtum eſt præſtantius: ipſum per ſe bonũ voluptatem non eſſe: quippe cum ipſum per ſe bonum nulla re ipſi adiuncta magis expetendũ efficiatur. Perſpicuum autem eſt ipſum per ſe bonum, neque aliud quicquam eſſe poſſe, quod cũ alio, ex ijs quæ per ſe ſunt bona, magis expetendum ſit, quoddam igitur eſt eiuſmodi, cuius etiam nos participes ſumus: tale enim eſt, quod quæritur. Nam qui id* bonum eſſe negant, quod omnes appetunt: nihil dicunt: quod enim omnibus videtur, id eſſe affirmamus, qui verò hanc fidem tollit, is non admodum probabiliora dicturus eſt. nam ſi mente carentia hæc appeterent, eſſet ſanè aliquid, quod dicitur: at ſi etiam ea quæ prudentia ſunt prædita, quomodo dicere aliquid poſſunt? Fortaſſe verò in prauis quoque naturale, quoddam bonum eſt præſtantius, quàm ipſa per ſe ſint, quod proprium bonum appetit. Sed neque* de contrario rectè eſſe dictum videtur. non enim ſi dolor eſt malum, continuo uoluptatem eſſe bonum inquiunt. oppoſitum ſiquidem malum malo eſſe aiunt. & vtraq; ei quod neutrum eſt. Non malè ſanè hæc dicentes, non tamen uerè. ſi enim vtraque eſſent mala, fugienda quoque vtraque eſſe oportebat: ſi neutra, neutrum aut ſimiliter. Sed illum quidem fugere ut malum, hanc expetere ut bonum uidentur, ita igitur etiam opponantur.

Argumentum, & diſtributio cap. 2.

Allata opinione Eudoxi de voluptate, producit

Ariſt. in medium opiniones eorum, qui dicebant uoluptatem non eſſe bonum. diuiditur caput in duas partes. in prima narrantur opiniones Platonicorum, & eorum rationes, quæ ſunt tres. prima eſt [at.n. neque ſi ex qualitatibus] ſecunda [dicunt etiam bonum] tertia [præterea cum perfectum] & ſoluit primum ibi [ſed non rectè dicere] & oſtendit uoluptatem non eſſe generationem duabus rationibus. prima eſt [quo pacto itē eſſe generatio] ſecunda [dicunt item dolorem] poſtea, & neq; eſſe repletionem ſic [opinio autem hæc] ultimo deſtruit quartam rationem his uerbis [aduerſus eos autem] in ſecunda parte narrat quatuor rationes priſcorum probantium uoluptatem non eſſe bonum. quarum prima eſt [declarare etiam uidetur amicus] ſecunda [nemo præterea expeteret] tertia [uel turpe aliquid] quarta [expeteremus nanq;.]

* AT enim neq; ſi ex* qualitatibus nō eſt uoluptas, propterea neq; ex bonis eā eſſe cenſendum eſt. nam neq; virtutis operationes ſunt * qualitates, neque felicitas. Dicunt etiam* bonum definitum eſſe, voluptatem verò indefinitam, propterea quòd admittit, ut magis & minus fieri poſſit. at ſi ex uoluptatis ſuſceptione id iudicant, idem & in iuſtitia, & in reliquis uirtutibus eueniet, ex quibus euidenter magis & minus eiuſmodi homines eſſe affirmant. iuſti enim & fortes magis ſunt: fit etiam, ut & iuſtè & temperanter magis, & minus agamus. Sin autem in uoluptatibus ipſis hoc ſtatuunt; uideantne non dicant cauſam huiuſce rei, ſi aliæ miſtione omni vacent, miſtæ aliæ ſint. Quid prohibet autem, quia ſicut ſanitas, quæ cùm definita ſit, admittit tamen, vt eſſe magis ac minus poſſit: ita quoque eſſe voluptatem dicamus? non enim contempe-

ratura eadem in omnibus: neque vna quædam ſemper in eodem eſt, ſed remittitur, atque aliquandiu perdurat: eoq; differt, quod magis, & minus ineſt. Tale igitur quippiam in voluptate quoque eſſe poteſt. Præterea cùm * perfectum ipſum per ſe bonum, motiones verò & generationes imperfectas eſſe ſtatuant: voluptatem motionem eſſe & generationem conantur demonſtrare. Sed non* rectè dicere id videntur, neque motionem eam eſſe verum eſt. mutationi enim omni propria eſſe tarditas & celeritas videtur: & ſi non per ſeipſam, ut motui mundi, at ad aliud: uoluptati verò neutrum horum ineſt. fieri enim poteſt ut citò quiſpiam voluptatem perceperit, ſicut vt iratus ſit: ut autem percipiat, minimè: neque ad alterum, ut ambulet verò, & creſcat, atque omnia huiuſmodi poteſt. Ac mutari quidem in uoluptatem citò & tardè licet operari autem ex ipſa, id eſt voluptate affici, citò non licet. Quo pacto item* eſſe generatio poteſt? non enim ex quolibet quodlibet gigni videtur, ſed in illud diſſolui vnumquodq;, ex quo generatũ, & cuius generatio eſt voluptas, dolor eius corruptio erit. Dicunt item * dolorem indigentiã eius eſſe quod ſecundùm naturam eſt: voluptatem repletionem. at hæc corporis ſunt affectiones: ſi igitur uoluptas eius quod eſt ſecundum naturam repletio eſt; illud in quo replectio fit, eſſet id quod voluptatem perciperet: corpus igitur id eſſet: ſed non uidetur, voluptas igitur repletio non eſt, ſed unuſquiſque & uoluptate affici dum fit repletio: & dolorem percipere, dum ſecatur, conſueuit. Opinio autem * hæc ex voluptatibus & doloribus circa alimentum euenientibus uidetur extitiſſe. vbi enim indigi effecti fuerint,

atque

atque ob id dolore præoccupati: percipere volu luptatem ex repletione aiunt. At hoc non circa omnes voluptates accidit. dolore enim uacant tum diſciplinares, tum ex ijs, quę ſenſus afficiūt, illæ quæ olfactu, quæ auditu, & viſu percipiuntur. Multæ item recordationes, & ſpes huiuſmodi ſunt. Cuius igitur hæ erūt generationes, cùm nullius rei præceſſerint indigentię, cuius repletiones eſſe hæ poſſint? Aduerſus eos autem * qui probroſas voluptates producunt dicere quiſpiā poſſet non eſſe ea iucunda. non enim ſi malè affectis iucunda ſunt, iccirco abſolutè quoq; eſſe ea iucunda exiſtimandum eſt: ſed ipſis illis tantummodo: quemadmodum neque ſalubria, aut dulcia, aut amara, quæ ægrotantibus: neq; alba, quæ lippientibus eſſe huiuſmodi uidentur. An ita quoque dici poſſet, expetendas quidem eſſe uoluptates, non tamen ex his: quemadmodum etiam diuitem eſſe, expetendum eſt, ſed non ex proditione: & ſanum eſſe item, ſed non ex cuiuſlibet rei eſu. An ſpecie differunt voluptates. quæ enim ex honeſtis rebus exiſtunt diuerſæ ab illis ſunt, quæ ex turpibus percipiuntur: neque fieri poteſt, ut iuſti quiſpiam voluptate afficiatur, niſi ſit iuſtus: aut muſici, niſi ſit muſicus: atque in reliquis ſimili modo. Declarare autem uidetur etiam amicus, ab adulatore diuerſus cùm ſit, nō eſſe bonum uoluptatem: aut voluptates eſſe ſpecie diuerſas. hic enim ad bonum uerſari: ille ad uoluptatem uidetur, atque illud probo datur: hoc laudi eſt, utpote cùm ad alia, atque alia uerſentur. Nemo præterea * expeteret uel uiuere ita, ut pueri, mente præditus illis uoluptatib. quā maximè fieri poteſt, afficeretur, quibus pueri oblectari conſueuerunt. uel turpe aliquid * agendo

ita

ſta gaudere,ut nullum unquam dolorem percepturus ſit.Et circa multa ſtudium adhiberemus, etiam ſi nullam afferrent uoluptatem: ut uidere meminiſſe,cognoſcere,uirtutes habere. quod ſi hæc uoluptates neceſſario conſequuntur, nihil refert.expeteremus* nanque ea nihilominus,li * cèt etiam nulla inde uoluptas exoriretur. Voluptatem igitur neque eſſe ipſum per ſe bonum, neque omnem eſſe expetendam: nonnullaſque eſſe per ſe expetibiles,quæ differant aut ſpecie, aut ijs à quibus eueniunt planum uidetur. Ac de ijs quidem quæ de uoluptate & dolore ferun tur,ſatis dictum ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 4.

Nunc propriam explicat Ariſt.ſententiam, & oſtẽdit quid,& qualis ſit ipſa voluptas. partitur caput in quatuor partes.in prima præmiſſa ſua opinione,explanat, in qua temporis menſura fieri videatur ipſa voluptas & comparat ipſam cum uiſione, quæ ſit tota ſimul. hoc exponit dicens [quid nam autem ſit voluptas] in ſecunda ait voluptatem non eſſe neque motum,neque generationem duabus rationibus. proponit ibi[idcirco neque motus eſt] & prima ratio eſt [in tẽpore enim] ſecunda [hoc autem ex eo etiam videtur] in tertia parte demonſtrat quid ſit voluptas, & ſeruat quendam ordinem declarando quænam ſit perfecta operatio cuiuſque potentiæ percipientis, & quod voluptas eſt perfectio operationis, & quomodo voluptas perficiat operationem, & quo modo ſit in quocunque ſenſu. & hoc ibi [perfectè autem eius] in quarta declarat cauſas quorundam proprietatum, quæ competunt voluptati,& tres exponit quæſtiones pertinen

tes

res ad declarationem voluptatis. prima eſt [quouſque autem ſenſibile] ſecunda [quo modo igitur fiet] tertia [nonnulla tamen] vltimò mouet duas alias quæſtiones dicens [omnes autem voluptatem appetere]

* QVidnam autem * ſit voluptas, aut qualis, clarius fiet, ſi diſputationem à principio repetamus. Viſio enim quocunque tempore eſſe perfecta videtur. nulla enim re deficit, quæ poſtea ſuccedens ſpeciem eius perficiat. huic ſimilis quoque voluptas eſt. totum ſiquidem quoddam eſt: neque vllo in tempore ſtatuere aliquis voluptatem poſſet, cuius, ſi longiore fieret tempore, ſpecies perficeretur. Idcirco * neque motio eſt. in tempore enim * fit omnis motus, & cuiuſdam etiam finis eſt. vt ædificatio tunc perfecta eſt, cùm fecit id, quod appetit, vel in omni videlicet tempore, vel in hoc. nam in partibus temporis imperfectæ omnes, & à tota, & inter ſe ſunt ſpecie diuerſæ. lapidum ſiquidem compoſitiò diuerſa à columnæ virgatione: atque hæ vtræque à templi extructione differunt: templi enim effectio, cùm nulla res deficiat ad propoſitum, perfecta eſt: fundamenti verò, & triglyphi fabrica eſt imperfecta: quippe cum vtraque partis ſit. Specie igitur differunt. neque fieri poteſt, vt in quocunque tempore motionē ſpecie perfectam ſumamus, niſi in toto. Simili modo quoque in ingreſſione, & cæteris. nam ſi delatio eſt motio, quæ alicunde aliquò fit; eius differentiæ ſunt ſecundùm ſpeciem, volatus, ingreſſus, & ſaltus; atque huiuſmodi: neq; tantum hoc modo, verùm etiam in ingreſſione ipſa differētia eſt: nam alicunde & aliquò non idem in ſtadio & in parte eius eſt, & in alia, atq; alia parte:

neque percurrere lineam hanc, & illam. non ſolùm enim lineam, ſed in loco conſtitutam pertranſit: in diuerſo autem hæc, quàm illa eſt. Sed accuratiùs de motu albi jam diximus. Videtur autem non in omni tempore motio eſſe perfecta. ſed pleræque imperfectæ, & ſpecie differentes: ſiquidem alicunde aliquò ſpeciem earum efficit. at voluptatis in quolibet tempore perfecta ſpecies eſt. perſpicuum igitur eſt, & diuerſas has inter ſe eſſe: & voluptatem quippiam ex ijs eſſe, quæ integra, ac perfecta ſunt. Hoc autem ex eo * etiam videretur, quòd moueri niſi in tempore quippiam non poteſt: voluptate autem affici poteſt. quod enim in ipſo Nunc fit, totum quoddam eſt. Ex his autem manifeſtum eſt, non rectè dicere eos qui voluptatem eſſe motionem, vel generationem aſſerunt. non enim omnium hæc dicuntur: ſed partibilium, & eorum quæ tota minimè ſunt. nam neque uiſionis generatio eſt, neque puncti, neq; unitatis. neque enim horum quippiam motio aut generatio eſt. igitur nec uoluptatis quoque erit: quippe cùm totum quoddam ſit. ſed ſenſus cuiuslibet, cùm circa ſenſibilem rem operatur. Perfectè autem * eius qui benè eſt affectus circa pulcherrimum ex ijs, quæ ſenſui ſubijciuntur. tale enim quid maximè eſſe perfecta operatio videtur. Verum autem ipſum ſenſum, an id in quo ipſe eſt, operari dicamus, nihil interſit. in vnoquoque enim optima eius eſt operatio, quod optimè affectum eſt erga præſtantiſſimum ex ijs, quæ ipſi ſubijciuntur. Atque hæc perfectiſſima eſſet, ac iucundiſſima. In omni enim ſenſu voluptas eſt: in omni item ſimili modo intellectione & contemplatione, iucundiſſima

mæ

ma autem ea eſt,quæ perfectiſſima: at perfectiſſima eius eſt, quod bene affectum eſt erga optimum eorum,quæ ipſi ſubijciuntur. operationē uerò voluptas perficit. Non eodem tamen modo & uoluptas perficit, & ſenſibile, & ſenſus, cùm bona ſunt. quemadmodum neque ſanitas & medicus ſimili modo in cauſa ſunt,ut ſani ſimus. In unoquoque autem ſenſu uoluptatem fieri perſpicuum eſt: quippe cùm & uiſiones, & auditiones eſſe iucundas dicamus. patet enim profectò eas uel quàm maximè eſſe, ſi & ſenſus præſtantiſſimus ſit, & circa tale quippiam operetur. nam ſi huiuſmodi ſunt & quod ſentitur, & quod ſentit; ſemper exiſtet uoluptas, modo adſit quod agat, & quod afficiatur. Perficit autem operationem uoluptas, non ut habitus quidam, qui ineſt, ſed ut finis ſuperexoriēs: perinde atque uenuſtas ijs qui in flore ætatis cō ſtituti ſint. quouſque autem ſenſibile, vel intelligibile, & id quod iudicat, uel contemplatur tale fuerit, quale eſſe debet; in operatione inerit uoluptas: cùm enim id & quod ut afficiatur & quod ut efficiat,idoneum eſt, ſimilia ſunt, & inter ſe eodem modo ſe ſe habent: idem fieri na
* tura conſueuit.Quo modo* igitur fit, ut nemo aſſiduè uoluptate afficiatur? an defatigatur? omnia enim humana ad aſſiduè operandum imbecillia ſunt.quocirca neque uoluptas aſſiduè euenit: operationem enim conſequitur. Nonnulla
* tamen*ſunt,quæ cum noua ſunt,oblectant: poſtea uerò non ſimili modo, hāc ob cauſam: quia primum incitatus animus eſt,in eorumq; operatione intentus,quemadmodum in uiſu faciunt, qui inſpiciunt: poſtea verò operatio eiuſmodi non amplius fit, ſed neglecta vnde etiam voluptas

ptas hebetatur. Omnes autem uoluptatem appetere, propterea unuſquiſque exiſtimaret, quia uiuere omnes appetunt. vita vero operatio quædam eſt. Et circa ea vnuſquiſque & ijs operatur, quæ uel maximè placent, ut muſicus auditu circa modulationes: diſcendi ſtudioſus mente circa contemplationes: atque ita ſinguli ex cæteris. uoluptas uerò operationes perficit: & uiuere quoque ipſum, quod appetunt. merito igitur uoluptatem etiam appetunt, quippe quæ uiuere ipſum, quod expetendum eſt, perficiat. Vtrum uerò uitam ob uoluptatem, an uoluptatem ob uitam expetamus, in præſentia omittatur: coniuncta enim hæc inter ſe ita ſunt, ut ſeparari nullo modo queant: quippe cum & ſine operatione non fiat uoluptas, & operationem omnem uoluptas perficiat.

Argumentum, & diſtributio cap. 5.

Vt autem magis naturam uoluptatis percipiamus, oſtendit Ariſt. uoluptates eſſe ſpecie diuerſas. ſecatur caput in quatuor partes. in prima probat uoluptates differre ſpecie ex diuerſitate operationum tribus rationibus. proponit ibi [vnde differre etiam ſpecie] & prima ratio eſt [quæ enim ſpecie diuerſa] ſecunda [ſimili modo] tertia eſt [magis præterea inde] in ſecunda parte idem oſtendit ex parte probitatis, & improbitatis duabus rationibus. prima eſt [at uerò cum operationes probitate] ſecunda [nam & cupiditates] in tertia parte narrat diuerſitatem uoluptatum ex parte puritatis, & impuritatis dicens [uiſus autem à tactu] in quarta ſimiliter oſtendit uoluptates differre ſpecie ex diuerſitate ſubiectorum, & hoc dup. primò ſic

ſic[eſſe uerò unicuique animalium] ſecundò ex diuerſitate hominum, ubi ait[in hominibus tamen] ultimò demonſtrat, quòd inter omnes uoluptates humanas ea eſt optima, qua eſt ſtudioſi hominis, dicens [uidetur autem.]

* VNde differre etiam * ſpecie uidentur. quæ n. ſpecie diuerſa ſunt, à diuerſis perfici exiſtimamus, ita ſiquidem apparent & naturalia, & quæ arte efficiuntur. vt animalia, arbores, pictura, ſtatuæ, domus, vas. ſimili * modo quoque diuerſas ſpecie operationes à ſpecie differentibus perfici putamus: mentis autem operationes ab ijs, quæ ſunt ſenſuum, atque hæ inter ſeſe ſpecie differunt. quare etiam quæ ipſas perficiunt voluptates. Conſtare autem hoc ex eo etiam poſſet, quod voluptas vnaquæque operationi ei affinitate eſt coniuncta, quam perficit. ſimul enim operationem propria atque affinis voluptas auget: quippe cùm ſingula magis iudicent, abſoluantque exactius qui cum uoluptate operantur. ut qui geometricis rationibus oblectantur, geometrici euadunt, & ſingula magis intelligũt, atque aduertunt. ſimili modo muſicæ ſtudioſi, & ædificandi, & cæteri alij in ſuo quiſque opere proficiunt, dum eo oblectantur, ac gaudent, voluptates verò ſunt, quæ incrementum exhibent. at affinia ſunt & propria quæ augent. quæ autem diuerſis ſpecie ſunt propria, inter ſe quoque ſpecie differunt. Magis præterea * inde hoc pateret, quòd uoluptates quæ à diuerſis eueniũt, operationibus ſunt impedimento. ſtudioſi enim tibiarum orationibus attendere nequeunt, ſi tibia canentem quempiam adiuerint, tibiæ cantu magis, quàm præſente operatione oblectati.

volu-

voluptas igitur quæ ex tibiæ cantu prouenit operationem circa orationem corrumpit. Id in cœteris quoque vſu venit, cùm circa duo ſimul operatur quiſpiam; quæ enim eſt iucundior operatio, alteram extrudit: atque eo magis, quo in voluptate longius excelluerit: adeo vt ex altera operetur nihil. Atque iccirco fit, vt cum aliqua re vehementer gaudemus, aliud quid nō admodum agamus: cumque alijs leuiter oblectamur, alia faciamus, ut in theatris bellaria eſitant: id tunc maximè faciunt, cùm viles certatores ſunt. Quoniam autem propria voluptas exactè abſoluit operationes, diuturnioresq́;, & meliores reddit: alienæ verò labefactant, ac perdunt: longè eas inter ſe diſtare manifeſtū eſt. Fore enim alienæ uoluptates id faciunt quod proprij dolores: proprij enim dolores operationes corrumpūt. verbi cauſa, ſi alicui uel ſcribere iniucundum eſt & moleſtum, vel ratiocinari, cum dolorem afferat operatio, fit, vt is neq; ſcribat, neq; ratiocinetur. Ex proprijs igitur uoluptatib. & doloribus contrarium circa operationes contingit. propriæ autem ſunt voluptates, quæ ex operatione aliqua per ſe exiſtunt. alienæ verò aliæ appellantur, propterea quòd ſimile quid efficiunt, quod dolor. corrumpunt enim: ueruntamen non ſimili modo. At verò* cum operationes probitate, & prauitate differant: & aliæ ex ipſis expetendæ ſint, aliæ fugiendæ, aliæ neutræ: ſimili modo voluptates etiam ſeſe habent: in unaquaq; enim operatione propria uoluptas exiſtit, in bona honeſta, in praua improba. Nam & cupiditates honeſtorum laudabiles, turpium uituperabiles ſunt. Affiniores autem operationibus ſunt voluptates, quæ in ipſis

exiſtunt, quàm appetitiones. hæ enim & temporibus & natura diſtinctæ ſunt: illæ adeo annexę operationibus ſunt, adeoque ab ipſis indiſtinctę, vt an idem cum uoluptate operatio ſit, ambiguum eſſe videatur. Neque tamen voluptatem eſſe mentem, aut ſenſum putãdum eſt: eſt enim abſurdum: ſed quia non ſeparantur, eſſe idem quibuſdã uidentur. ſicut igitur operationes, ita
* quoq; diuerſæ voluptates ſunt. Viſus autem à* tactu puritate differt: & auditus & olfactus à guſtatu: ſimili modo quoq; differunt uoluptates: atq; ex his illæ quæ circa mentem exiſtunt: &
* vtræq; à ſe mutuo. Eſſe vero *vnicuique animali propria voluptas, quemadmodum etiam opus videtur: ea enim eſt quæ in operatione exiſtit. id in unoquoq; conſideranti ita eſſe apparebit. equi ſiquidem, & canis, & hominis uoluptas diuerſa eſt. Quemadmodum Heraclitus inquit, aſinos ſtramentitias paleas magis quam aurum eſſe electuros: quippe cum aſinis pabulum auro iucundius ſit. Ac uoluptates quidem eorum quæ ſpecie diuerſa ſunt, ſpecie differunt: quæ ſunt eorundem, indifferentes eſſe conſentaneum
* eſt. in hominibus* tamẽ non parum variant. eadem enim alios dolore, alios oblectatione afficiunt, quibuſdam moleſta & odioſa, iucunda & amabilia nonnullis ſunt, in dulcibus quoque idem euenit. quippe cum non eadem febricitanti, & ſano eſſe huiuſmodi videant: neque calidũ quippiam imbecillo, & ei qui bono habitu præditus ſit. ſimiliter in alijs etiam contingit. Vide-
* tur * autem in omnibus ſimilibus id eſſe quod probo uiro apparet. Quòd ſi hoc rectè dicitur, quemadmodum uidetur, & eſt: & vniuſcuiuſq; menſura eſt uirtus, & bonus uir, quatenus eſt ta-

lis;uoluptates quoque erunt quæ huic uidentur, & iucunda ea quibus hic oblectatur. Si cui tamē ea uidentur iucunda quæ huic ſunt moleſta, nihil mirum eſſe debet: multa etenim corruptelæ hominum, & labes contingunt. non ſunt nanq; iucunda: ſed his, atque ita affectis. Eas igitur quæ ſine dubio turpes ſunt, non eſſe dicendas uoluptates, niſi corruptis hominibus, manifeſtū eſt. Ex ijs uerò quæ eſſe honeſtæ uidentur, qualis, aut quænam eſſe hominis dicenda eſt? an ex operationibus patet, has enim ipſæ uoluptates ſequuntur. ſiue igitur una, ſiue plures ſint perfecti & beati uiri operationes: quæ has perficiunt uoluptates, præcipuè hominis uoluptates eſſe dicerentur: reliquæ autem ſecundo loco, & ex parte aliqua, non ſecus atque operationes.

TRACTATVS Secundus.

Docet nunc Ariſt. fœlicitatem eſſe ultimum finem rerum humanarum. & diuiditur hic tractatus in quatuor capita, quæ ſunt ſextum, ſeptimum, octauum, nonum.

Argumentum, & diſtributio cap. 6.

De fœlicitate in communi, & in genere agit Ariſt. ſecatur caput in quatuor partes. in prima proponit dicens [reliquum eſt, ut de fœlicitate] in ſecunda repetendo iam dicta in primo libro probat duabus rationibus fœlicitatem non eſſe habitum, & hoc ſic [diximus eā non eſſe habitum] in tertia parte adfert duas concluſiones,

ſiones, ſcilicet quòd fœlicitas eſt operatio, & quòd cum ſit operatio, per ſe eſt expetibilis. id aūt [quòd ſi hæc non placent] in quarta oſtendit, quòd fœlicitas eſt operatio per ſe expetibilis à uirtute proficiſcens, & hoc artificioſè, ubi inquit [cuiuſmodi eſſe actiones uidentur] & hic demonſtrat fœlicitatem non conſiſtere in ludo, & ioco, ſex rationibus. quarum prima eſt [ea ſunt precioſa, & iocunda] ſecunda [abſurdum enim eſt luſum] tertia [ludere autē ut ſerio agat] quarta [at eſſe ex uirtute uita fœlix] quinta [& melioris ſemper partis] ſextam, & ultimam narrat dicens [frui item corporis uoluptates.]

CVM dicta autem ſint ea, quæ ad uirtutes, & amicitias, & uoluptates ſpectant: reliquum eſt, ut de felicitate * figura quadam differamus, quoniam finem eam humanarum rerum eſſe ſtatuimus. Si igitur antedicta repetamus, bre-
* uior nobis euadet oratio. Diximus eam non * eſſe habitum. nam in eo ineſſet, qui per totam uitam dormiret, & plantæ vitam traduceret, maximiſque infortunijs afflictaretur. Quòd ſi
* hæc * non placent, ſed magis in operationē quandam ipſa reponenda eſt, ſicut in ſuperioribus eſt dictum: ex operationibus autem aliæ ſunt neceſſariæ, & ob alia expetendæ, aliæ per ſe: patet, felicitatem aliquā ex ijs quæ per ſe, & non ob aliud ſunt expetendæ, eſſe ſtatuēdam. felicitas enim nullius rei indiga eſt, ſed ex ſeſe ipſa ſufficit. Per ſe autē ſunt expetendæ illæ, ex quibus præter operationem requiritur nihil: cuiuſ-
* modi eſſe actiones * uidētur, quæ ex virtute fiūt: bona enim, & honeſta agere ex ijs eſt, quæ per ſe expetuntur. Quin etiam ex luſionibus illæ quæ iucundæ ſunt: quippe cum non ob aliud ipſas

eligant:

eligant:damnum enim ex ipſis potius quàm vtilitatem & corpora & fortunas negligentes, conſequuntur. Confugiunt autem ad huiuſmodi diuerſationes plerique eorum, qui felices habentur. vnde apud tyrannos in exiſtimatione ſunt, qui in talibus diuerſationibus ſunt vrbani. quippe cum in ijs quæ illi appetunt, ſeſe exhibeant iucundos. indigent autem talibus. Ac uidentur quidem hæc felicia eſſe, propterea quòd qui in poteſtatibus conſtituti ſunt, his uacant. ſed nullum fortaſſe argumentum huiuſmodi homines ſunt. non enim in dominatu uirtus collocata eſt. aut intellectus, ex quibus honeſtæ operationes exiſtunt. Neque, ſi iſti, quia ſynceræ, & liberalis uoluptatis guſtum non habent, ad corporis uoluptates confugiunt; propterea has magis eſſe expetendas exiſtimandum eſt. nam & pueri quæ apud ſe in precio ſunt, præſtantiſſima eſſe opinantur. Conſentaneum igitur eſt, ut ſicut pueris & viris diuerſa eſſe in precio videntur: ita prauis & bonis quoque videantur. Vnde quemadmodum ſæpe dictum eſt, ea ſunt preciosa &* iucunda, quæ probo uiro huiuſmodi ſunt. atque ea maximè expetenda operatio eſt unicuique, quæ ex habitu proprio: probo autem uiro, quæ ex uirtute fit. Non eſt igitur in luſu felicitas. abſurdum *enim eſt luſum eſſe finem: & negociari, & laborare tota uita ludendi cauſa. nam omnia, ut ita dicam, præter felicitatē alterius cauſa expetimus: quippe cum finis ipſa hæc ſit. ſerio autem agere, & laborare luſionrs cauſa ſtultum planè ac puerile admodū uidetur. Ludere autem* vt ſerio agat quiſpiā ex Anacharſidis ſententia uidetur rectè ſe habere quipppe cum luſus requiei ſimilis ſit. & cum ne-

queant homines aſſidue operari, requiē indigēt. non eſt igitur finis requies: cauſa enim operatio* nis fit. At eſſe ex virtute * vita felix videtur: hæc autem ſtudioſa & ſeria eſt, non in luſu verſatur. Meliora præterea ſeria & ſtudioſa eſſe dicimus ridiculis, & ijs quæ cum luſu fiunt. Et melioris* ſemper partis, & hominis operationem eſſe ſtudioſiorem affirmamus. melioris autem operatio præſtantior, felicitatique accommodatior iā * eſt. Frui item * corporis voluptatibus quilibet etiam mancipium, non minus quàm optimus poſſet: mancipio autem felicitatem tribuit nemo, ſiquidem neque etiam vitam: non enim in talibus diuerſationibus felicitas conſiſtit: ſed in operationibus quæ ex virtute proficiſcuntur quē admodum dictum eſt prius.

Argumentum, & diſtributio cap. 7.

Poſt explanationem fęlicitatis in communi, conſiderat nunc Ariſt. de fælicitate contemplatiua, quæ ſumma eſt inter humana bona. continet hoc caput quatuor partes. in prima quaſi declarando, non indiget enim probatione, demonſtrat, quid ſit fælicitas, & ait [ſi verò fælicitas eſt] in ſecūda probat ſex rationibus, quòd ſumma, & perfectiſsima fęlicitas humana eſt optima operatio mentis. ſ. ipſa contemplatio. prima ratio eſt [nam & præſtantiſsima eſt] ſecunda [& præterea aſſiduiſsima] tertia [exiſtimamusq. oportere voluptatem] quarta [cum ſufficientia quæ dicitur] quinta [ſola præterea ipſa per ſeipſam] ſexta [videtur item fælicitas in ocio] In tertia parte concludit, quòd operatio contemplatiua eſt perfecta fæiicitas hominis repeten do breuiter rationes ſupra allatas dicens [ſi igitur ex actio-

actionibus] in quarta ait, quod talis ita contemplatiua eſt potior, quam ea, quæ eſt ſecundum hominem. & hoc ib: [ac talis quidem uita] vltimò adfert ſententiã priſcorum nonnullorum, qui dicebant homines, cum ſint mortales, oportere ſapere mortalia, & non immortalia. hanc deſtruit dicens [neque verò oportet quemadmodum nonnulli]

SI verò felicitas * eſt ex virtute operatio, cõſentaneum eſt eam ex illa eſſe, quæ præſtantiſſima eſt: hęc autem eius erit, quod eſt optimum. Siue igitur id intellectus ſit, ſiue aliud quippiam quod ſanè ſecundùm naturam videtur principatum obtinere, & præſidere, notionemq; habere de honeſtis, & diuinis rebus; ſiue diuinum quoddam etiam ipſum ſit, ſiue ex ijs, quæ in nobis ſunt diuiniſſimum: huius ſecundùm propriam virtutem operatio, perfecta felicitas eſſet: quam eſſe contemplatiuam dictum iam eſt. Atq; hoc tum cum ſuperius dictis, tum cum veritate conſentiens eſſe videretur. nam & * præſtantiſſima eſt hæc operatio, quippe cùm ex ijs, quæ in nobis ſunt, intellectus huiuſmodi ſit: & ex ijs quæ in cognitionem cadunt, illa circa quæ intellectus verſatur. Et præterea * aſſiduiſſima. contemplari ſi quidẽ aſſidue magis, quàm operari quippiã poſſumus. Exiſtimamusq; oportere voluptatem felicitati eſſe admiſſam. iucundiſſima: autẽ ex virtutis operationibus ea proculdubio eſt, q̃ ſecundùm ſapientiam ſit. Philoſophia ergo mirabiles habere & puritate & nobilitate voluptates videtur. Conſentaneum autem eſt, ſciẽtibus quàm quærentibus iucundiorem vitæ traductionem eſſe. tamẽ ſufficientia * quæ dicitur, in contemplatiua maximè eſt. Nam eorum quidem,

quæ ad uiuendum neceſſaria ſunt, & ſapiens, & iuſtus, & cæteri indigent. huiuſmodi tamen hominibus cùm abunde res ſuppetunt, iuſtus ijs indiget erga quos, & quibus cum iuſtè agat: temperans item ſimili modo, & fortis & cæteri ſinguli; ſapis verò etiam ſi per ſeipſum ſit contemplari poteſt: atque id tanto magis, quanto ſapientior fuerit. melius quidem fortaſſe ſi adiutores habeat: ſufficientiſſimus tamen ipſe eſt. Sola præterea ipſa * per ſeipſam amari uideretur: quippe cum ex ea præterquàm quòd contemplatus fuerit quiſpiam, eueniat nihil, ex agendis autem rebus aut plus, aut minus aliquid præter actionem nobis comparamus uidetur item * felicitas in ocio eſſe. negocijs enim diſtringimur, ut ociemur: & bellum gerimus, ut in pace degamus. Atque actiuarum quidem virtutum operationes in ciuilibus, vel bellicis rebus verſantur: quarum actiones negocioſæ videntur. Bellicæ ſanè etiã omnino. nemo enim eſt, qui uel bellum expetat, vel apparatum bellicum faciat bellandi cauſa. ſanguinarius enim prorſus quidam eſſe uideretur ſi amicos ea cauſa ſibi hoſtes redderet, ut pugnæ, & cædes orirentur. Ciuilis quoque hominis operatio negotioſa eſt præter ipſam etiam ciuitatis adminiſtrationem, dum poteſtates, & honores ſibi & ciuibus comparat, vel etiam felicitatem ipſam, quæ diuerſa eſt à ciuili, quam etiam quærimus, vtpote ſcilicet diuerſam. Si igitur ex* actionibus, quæ ſecundùm virtutes fiunt, bellicæ & ciuiles pulchritudine & magnitudine excellunt, atque hæ negotioſæ ſunt, finemque quendam appetunt, & non per ſe ſunt expetendæ; intellectus verò operatio tum ſtudio præſtare, cum contemplatiua ſit, tum appetere præ-

ter ſeipſam finem nullum uidetur, habereque uoluptatem propriam, quæ operationem ipſam auget: & ſufficientia quoq;, & otioſitas, & indefatigabilitas, utpote humana, & quæcunque alia beato attribuuntur, ex hac operatione uidentur exiſtere: perfecta ſanè felicitas hæc hominis eſt, ubi uitæ lōgitudinem perfectam eſt nacta. nihil enim eorum quæ ſunt felicitatis, imperfectum eſt. Ac talis quidem* vita præſtantior eſſet, quàm homini conueniat: non enim quatenus homo eſt, ita viuet: ſed quatenus diuinum quid in ipſo ineſt. quanto autem id præſtat compoſito, tanto quoque eius operatio ab operatione diſtat, quæ ex uirtute alia exiſtit. Si igitur intellectus diuinum quid eſt, ſi ad hominem reſpiciamus: ſic uita quæ ex intellectu traducitur, ſi humana uitæ comparetur, diuina etiam ipſa eſt. Neq;* uerò oportet quemadmodum nonnulli monent, unumquemque cum ſit homo, humana, & cum ſit mortalis, cogitare mortalia: ſed quatenus licet, immortalem ſe reddere, omniaque efficere vt ex præſtantiſſimo omnium quæ in ipſo eſt, uitam traducat. nam licèt id mole ſit paruum: ui tamen, & pretio omnia longo interuallo excellit. Id autem eſſe etiam vnuſquiſque uideretur, ſiquidem præcipuum, & melius eſt. quocirca abſurdum eſſet, ſi non ſuam quiſque, ſed alicuius alterius vitam expeteret. Quodque dictum ſuperius eſt, nunc etiam conuenit. quod enim naturæ vniuſcuiuſque eſt accommodatum, id præſtantiſſimum, ac iucundiſſimum vnicuique eſt. ergo etiam homini vita, quæ ex intellectu traducitur: ſiquidem maximè id homo eſt.

*

*

Argumentum, & diſtributio cap. 8.

Comparat Ariſt. fœlicitatem actiuam cum contemplatiua, & affirmat eſſe longè præclariorem contemplatiuam, quàm actiuã. ſecatur caput in tres partes. in prima probat quatuor rationibus fœlicitatem actiuam eſſe inferiorem contemplatiua. prima ratio eſt [ſecundo verò loco] ſecunda [uidetur verò, uel parum uel minus] tertia [nam perfectam fœlicitatem] quarta [argumento illud eſt] in ſecunda parte oſtendit, quo pacto fœlix contemplatiuus ſe habeat ad externa bona, & hoc ita [opus erit autem] & quomodo non indigeat multis & ratione, & auctoritate: ratione ibi [non tamen multis, & magnis] auctoritate ſic [quin & Solon] in tertia parte declarat, quo modo fœlix contemplatiuus ſe habeat ad eſſentias ſeparatas afferendo tres concluſiones, dicens. [at qui ex intellectu operatur.]

* HAec igitur etiam feliciſſima eſt. Secundo * verò loco ea, quæ ex alia virtute exiſtit: quippe cum operatione, quæ ſecundum ipſam fiunt, humanæ ſint. Iuſta enim, & fortia, & cætera ex alijs uirtutibus erga nos mutuò agimus in commercijs, & uſibus, actionibuſque uarijs, & in affectibus, ſeruantes quod decorum unicuique eſt. hæc autem humana eſſe omnia uidentur. Nonnulla verò etiam è corpore videntur euenire: multamque affinitatem cum affectibus habere morum uirtus. Quin etiam prudentia cum morum uirtute, atque hæc cum prudentia coniuncta eſt. ſiquidem prudentiæ principia ex uirtutibus moralibus, rectitudo verò moralium virtutum

tutum ex prudentia exiſtit: at hæ connexæ cum affectibus ſunt, & circa compoſitum uerſantur. uirtutes verò compoſiti humanæ ſunt, & uita igitur quæ ſecundum ipſas traducitur, & felicitas huiuſmodi erit. Mentis autem ſeparata eſt. de ipſa enim hoc tantummodo eſt dictum: nam exquiſi è tractare maius eſt, quam præſenti propoſito conueniat. Videtur verò * vel parum uel minus quàm moralis, externarum rerum apparatu indigere, neceſſarijs enim rebus utriſq; eſt opus;atq; id ex æquo eſto:licet magis circa corpus, & quæ huiuſmodi ſunt, ciuilis laboret. parum enim quid differret. Sed in operationibus longè diſtabit. liberali enim ad liberalia agenda, & iuſto ad retributiones faciendas pecunijs erit opus: quippe cum obſcuræ uoluntates ſint, ſimulentq; ie etiam illi, qui iuſti non ſunt, iuſtè agere ſe velle.fortitudinis item potentia, ſi modo quippiam ex uirtute exequi debet: & temperanti poteſtate opus erit. quo pacto enim aut talis aut alius quiſpiam eſſe manifeſtus poſſit? Sed quæri conſueuit, utrum electio an actio magis propria uirtutis ſit: cùm in utriſque conſiſtat virtus. vnde manifeſtum eſt in vtriſque id futurum,quod perfectum eſt.ad actiones autem exequendas multis eſt opus: & quò plures, & meliores ſunt,eò pluribus.Contemplanti verò nulla huiuſmodi rerum ad operationem quidem diligentia eſt: quin ferè contemplationi eſſe impedimento conſueuerunt. quatenus tamen homo eſt, cum pluribuſque uitam degit, ex uirtute agere proponit. talibus igitur ad humanè ſe gerendum indigebit. Nam profectam * felicitatem contemplatiuam quandam operationem eſſe: conſtare uel inde poſſet, quod Deos maximè

ximè beatos, & felices eſſe exiſtimamus. Nam quales actiones attribuere eis debemus, iuſtàſne? ſed ridiculi ſanè uiderentur, ſi commercia facerent, & depoſita redderent, atque alia huiuſmodi inter ſe contraherent. Nunquid fortes? ut formidoloſa ſuſtineant, periclitenturque quia honeſtum ſit? An liberales? ſed cui dabunt? abſurdum quippe, ſi etiam ipſis numum, aut tale quippiam adeſſe dicamus. Nam ſi temperantes eſſe eos aſſeruerimus, quidnam eiuſmodi eſſent? quòd enim paruas cupiditates non habeant, moleſta atque inuidioſa laus eſt. ſi demum omnia percurramus, quæ ad actiones attinent; parua, & indigna dijs eſſe uidebuntur. At uiuere Deos omnes exiſtimant: quare etiam operari. nõ enim vt de Endymione dicitur, dormire eos oportet. ei igitur qui uiuit, & actione, & effectione item magis caret, præter contemplationem quid reſtat? Quare Dei operatio cum beatitudine excellat, contemplatiua erit: & ex humanis ea erit feliciſſima, quæ huic maximè
* eſt cognata. Argumento illud * eſt, quòd cætera animalia quæ tali operatione penitus carent, expertia felicitatis quoque ſunt. Dijs enim beata tota uita eſt. hominibus autem eatenus, quatenus ſimilitudo quædam eiuſmodi operationis in ipſis ineſt. at cæterorum animalium nullum eſt felix, propterea quòd contemplationis particeps nullo modo eſt. Quouſque igitur protenditur contemplatio, eouſque etiam fælicitas ſeſe extendit: & quibuſcunque magis ineſt contemplatio, ijs magis quoque ineſſe felicitatem conſtat: atque illam quidem non ex accidenti, ſed ex ipſa cõtemplatione. ipſa enim per ſeipſam eſt precioſa. Quare felicitas contemplatio quædam

dam eſt. Opus erit * autem & externa proſperi * tate homini nato. non enim ad contemplãdum natura ex ſeſe ſufficit: ſed oportet, ut & corpus ualeat, & alimentum, & cætera obſequia ſuppetant. Non tamen* multis & magnis opus fore * felici exiſtimandum eſt: etiam ſi abſq; externis bonis beatum quempiam eſſe non liceat. non enim in exuperatione ſufficientia conſiſtit, neq; iudicinm, neque actio: quippe cùm fieri poſſit, ut qui etiam terræ & mari non imperat, honeſta agat. ex mediocribus ſiquidem rebus agere ex uirtute unuſquiſq; poſſet. Id quod cernere inde euidenter licet, quod priuati homines non minus, imò etiam magis, quàm potentes, honeſta agere uidentur. Satis igitur eſt, ſi tot facultates ſuppetant. felix enim erit uita eius, qui ex nirtute operatur. Quin & Solõ* felices rectè fortaſſe definit; cùm inquit eos eſſe, qui externis rebus mediocriter fuerunt inſtructi, & honeſtiſſima egerunt, ut exiſtimabat, modeſteque uixerunt. fieri onim poteſt, ut mediocria poſſidentes ea agant, quæ oportet. Videtur etiam Anaxagoras felicem non diuitem neque potentem exiſtimaſſe: cùm dixit, ſibi nõ eſſe mirum futurum, ſi pleriſque è uulgo abſurdus quiſpiam eſſe uideatur: eos enim externis rebus, quarum tantummodo ſenſum habent, iudicare conſueuiſſe. Sapientũ igitur opiniones cum rationibus conſentiunt; ac fidem quidem aliquam talia quoq; afferunt: ſed verum ipſum tamen in agendis rebus ex factis, & uita iudicatur: in his enim præcipua uis conſiſtit. Quocirca antè dicta ita conſideranda ſunt, ut ad uitam, & facta referantur: & ſi cum factis conſentiunt, admittenda: ſi ab his diſcrepant, uerba ſunt exiſtimanda. At qui

ex intellectu operatur, huncque extollit, atque optimo afficit. is eſſe Deo cariſſimus uidetur. nã ſi aliquam humanarum rerum curam dij habẽt, ſicut videtur; conſentaneum eſt ipſos re illa quæ optima eſt, atq; ipſis maximè cognata, delectari, qui eſt intellectus: eoſq; qui eam maximè amãt, & honorant, remunerari. vtpote qui eorum quæ ipſis ſunt amica, curam habeant, recteque & honeſtè agant. Hæc autem omnia ſapienti maximè ineſſe, obſcurum non eſt: is igitur eſt Deo cariſſimus: eundemque eſſe etiam feliciſſimum veriſimile eſt. Quare ita quoque efficitur, vt ſapiens maximè felix ſit.

Argumentum, & diſtributio cap. 9.

Contemplata iam doctrina de moribus, & poſtremò de vltimo fine humano, nunc determinat Ariſt. de ferendis legibus, quibus homo poteſt euadere bonus: unde non ſolum oportere ſcire quid ſit uirtus, & ratio bene uiuendi; ſed etiam deducere in actum. tripartitum igitur caput. in prima parte declarat, quòd non ſufficit cognoſcere hæc præcepta, ſed oportet deducere in actum, dicens [nunquid igitur] & hoc probat ibi [nam ſi uerba ad reddendos homines] & oſtẽdit, quòd ad hoc, ut homines communiter fiant boni ſermonibus, & præceptis doctrinæ, requiritur conſuetudo, uel inſtitutio bona, dicens [fieri autem bonos] in ſecunda parte vult hominem eniti oportere, ut aptus euadat ad ferendas leges. & quomodo fieri hoc poſſit, oſtendit ibi [in ſola uerò Lacedæmoniorum] & quatuor adfert conditione, per quas fortè putaret aliquis publicas leges differre à priuatis. prima eſt [ſcriptæ ne ſint, an non ſcriptæ] ſecunda [neque unuſne an multi] tertia

[ſicut

[ſicut enim in ciuitatibus] quarta [adde, quòd priuatæ educationes] in tertia parte docet, quo pacto talis poteſt euadere aptus ad bonas leges ferendas. & mouet dubitationem ibi [poſt hæc igitur conſiderandum eſt] quam explanat, et ſoluit his uerbis [an non ſimile quid in ciuili.]

NVnquid igitur ſi de his* & uirtutibus, præterea ẽt de amicitia, & uoluptate ſatis figura dictum eſt, finem habere propoſitum hoc noſtrũ eſt exiſtimandum? An quemadmodum dicitur, in agendis rebus finis non eſt contemplari ſingula & cognoſcere, ſed agere: neq; igitur in virtute ſatis eſt, ſi eam cognouerimus: ſed ut eam habeamus, eaq; vtamur, eſt enitendum: vel ſi quo alio modo boni efficimur. Nam ſi uerba ad reddẽdos homines probos ſufficerent: multas ſanè & magnas mercedes, vt inquit Theognis, afferrent, oportetq; ea comparare: ſed videntur quidem poſſe liberales adoleſcentes hortari atque incitare, moreſq; eorum ex virtute ſibi obnoxios generoſos, ac uerè honeſtatis ſtudioſos reddere. At pleroſque ad probitatem prouocare non poſſe: non enim pudori, ſed timori obedire: neque abſtinere à malis ob dedecus, ſed ob pœnam conſueuerunt: nam cùm ex affectu viuant, proprias uoluptates, atq; ea ex quibus exiſtunt, perſequuntur: doloreſq; oppoſitos fugiũt: eius autem quod honeſtum, & verè iucundum eſt, cùm id prorſus nõ deguſtarint, ne notionem quidem vllã habent. Eos igitur qui tales ſunt, ad moderationem traducere quæ oratio poſſet? fieri enim nequit, aut facile nõ eſt, vt quæ ex diutino vſu moribus ſunt præoccupata, verbis amoueamus. ſed ſatis fortaſſe eſt, ſi quamuis omnia adſint, à quibus probi

effici videmur, euadere participes virtutis poſſimus. Fieri autem * bonos alij natura, alij conſuetudine, alij doctrina exiſtimant. Ac quod ad naturam quidem attinet, in nobis non eſſe manifeſtum eſt, ſed ex quadam diuina cauſa, ijs qui re vera fortunati ſunt. oratio vero, & doctrina videndum eſt nunquid non in omnibus uim habeat, ſed opus ſit, vt præcultus auditoris animus ſit, ad recte & gaudendum, & odio proſequendum, non ſecus ac terra, quæ ſemen ſit nutritura. non enim audiret orationem dehortantem, neque intelligeret qui ex perturbatione uiuit. qui autem ita affectus eſt, diſſuaderi qui poteſt? non enim omnino orationi, ſed vi cedere perturbatio videtur. Oportet igitur mores prius virtuti eſſe accommodatos, vt & honeſtatem diligant, & abhorreant turpitudinem. Vt autem à pueritia quis inſtitutione recta ad virtutem inſtruatur, difficile eſt: niſi ſub talibus legibus fuerit educatus: nam temperanter, toleranterq; viuere pleriſque, & præſertim adoleſcentibus iucundum non eſt. quocirca eſt opus ut & educatio, & ſtudia conſtituta legibus ſint: ita enim fiet, vt conſuetudine tractata moleſta eſſe deſinant. Non ſatis tamen fortaſſe eſt, ſi quando adoleſcentes ſunt homines, educationem rectam & curam conſequantur: ſed cùm in viros quoque adulti debeant ipſa hæc exercere, atque aſſueſcere: ad hæc etiam, & omnino ad omnem uitam opus legibus eſt. plerique enim neceſſitati potius quàm rationi: & mulctis, quam honeſtati obediunt. Quapropter ſunt, qui legiſlatores cenſeant inuitare ad uirtutem ac prouocare homines honeſtatis cauſa debere: eò quòd probi ex conſuetudine præcipuè obtemperaturi ſint: il-

lis

lis verò qui non parent, ſuntque natura inertiores, caſtigationes & pœnas irrogare: qui autem inſanabiles ſunt, prorſus exterminare. probum enim & qui ad honeſtatem uiuit, rationi eſſe obediturum: prauum autem uoluptatem appetentem non ſecus ac iumentum dolore puniri. vnde etiam tales dolores exhiberi oportere inquiunt qui uoluptatibus quæ amantur, maximè aduerſentur. Quòd ſi, quemadmodum dictum eſt, eum qui bonis futurus eſt, honeſtè educatum eſſe, atque aſſuetum oportet; deinde ita in honeſtis ſtudijs viuere, & neque inuitum, neque ſponte praua agere: id autem fieret, ſi ex intellectu quodam & recto ordine uim habente uita traduceretur: paterna quidem iuſſio neque vim, neque neceſſitatem habet: ſicque omnino uiri unius, niſi res, aut talis aliquis ſit, at lex, cùm ex prudentia quadam ex mente profecta oratio ſit, cogendi uim habet. Atque homines quidem, qui appetitionibus aduerſantur, etiam ſi rectè id faciant, plerique odio proſequuntur. at lex cùm probitatem iubet, odio non eſt. In ſola verò *, Lacedæmoniorum ciuitate cum paucis educationis & ſtudiorum habuiſſe curam legiſlator uidetur: in plerisq; alijs neglecta hæc fuerunt: viuitque unuſquisq; ſicut uult, Cyclopum more, filijs dans iura ſuis & vxori. Præſtantiſſimum quidem eſt, ut curam publicam & rectam habeamus, atque id facere poſſimus: ſi tamen publicè id negligatur; conuenire unicuiq; uidetur, ut liberis ſuis & amicis ad uirtutem conducat, uel conducere ſaltem proponat. Maximè autem id poſſe facere uidetur ex ijs, quæ dicta ſunt, is qui ad leges ferendas idoneus euaſerit. per leges enim uidelicet curæ publicæ, atq;

honeſtæ per honeſtas fieri conſueuerunt. Scri* ptæ* ne ſint, an non ſcriptæ, intereſſe nihil videtur: neque vnuſne, an multi per eas inſtituantur, quemadmodum neque in muſica, & excitatoria, cœterisque alijs ſtudijs. Sicut enim in ciuitatibus legum inſtituta & mores: ſic in domibus paternæ orationes, & mores valent. quin ob cognationem & beneficia etiam magis: quippe cũ affecti erga parentes iamdudum, atque obtem* perantes natura ſint. Adde, ꝙ* priuatæ educationes à publicis differunt, non ſecus atque in medicina. cùm enim uniuerſaliter febricitanti inedia, & quies conferat: alicui tamen forte non ita conducit: & pugillandi artifex non omnibus fortaſſe eandem pugnam imponit. Videnturq; magis exactè abſolui ſingula, ſi priuata cura adibeatur. magis enim quod accommodatum ſibi eſt, unuſquiſque conſequitur. Sed curam optimè adhiberet quidem ſingulis rebus & medicus & exercitationis magiſter, & vnuſquiſque alius qui vniuerſale cognoſceret, quid omnibus aut talibus conducat: communium enim rerum ſcientiæ & dicuntur, & ſunt: nihil tamen fortaſſe vetat, quominus unius alicuius rei, licèt ſcientia præditus non ſit, curam habere quiſpiam poſſit: qui modò quæ in vnaquaque re accidant, experientia diligenter obſeruarit. Quēadmodum etiam medici nonnulli optimi eſſe ſibi ipſis videntur, qui alteri ferre opem nullā queunt. nec minus forſitan ei qui artifex & contemplatiuus effici vult, ad vniuerſale videtur eſſe procedendum, atque id quomodo fieri poſſit, cognoſcendum. de hoc enim ſcientias eſſe dictum iam eſt. Ac fortaſſe ei qui vult ſiue multos, ſiue paucos diligentia ac ſtudio melio-

res

res reddere, vt ad legumlationem idoneus euadat, enitendum eſt: ſi legibus boni effici poſſumus. quamcunque enim & prius latam rectè diſponere cuiuſlibet non eſt: ſed ſi modo eſt cuiuſpiam, eſt ſcientis. ſicut in equeſtri arte, & reliquis, quarum cura aliqua & prudentia eſt. Poſt hæc igitur * conſiderandum, vnde aut quomodo ad leges ferēdas fieri idoneus quiſquiam poſſit. an ſicut in cœteris fit, ex ciuilibus? An nō ſimile quid * in ciuili & reliquis ſcientijs & facultatibus apparet? quippe cùm in cęteris ijdem facultates tradant qui ex eis operantur: vt medici, & pictores. ciuiles autē res rhetores docere profiteantur, cùm tamē nemo ex ipſis eas agat, ſed illi tantùm qui rempublicam gerunt. qui quidē facultate quadam potius & experientia, quàm intellectione id agunt. Nam neque ſcribere neque dicere de huiuſmodi rebus conſpiciuntur: cùm tamen fortaſſe id præclarius fuerit, quàm iudiciales & deliberatiuas orationes conficere. Neque ciuiles vel filios ſuos, vel aliquos alios reddere amicos videntur: id quod fuerat ſanè conſentaneum, ſi modo potuiſſent. neque enim ciuitatibus melius quicquam reliquiſſent: neq; vel ſibi vel cariſſimis quibuſq; adeſſe quicquam quàm huiuſmodi facultatem maluiſſent. Non parum tamen cōferre experientia videtur: non enim ex ciuili conſuetudine magis ciuiles redderentur. vnde etiam fit, vt qui de ciuili facultate cognoſcere appetunt, ijs opus inſuper experientia ſit. At rhetores ij, qui hæc profitentur, valde procul abeſſe ab ea docenda videtur. neque enim omnino qualiſnam ea ſit, & circa quæ verſetur, ſciunt. non enim eandem cum rhetorica, aut peiorem eam eſſe ſtatuerent: neq;

bimus, quæ ciuitates, & ſingulas reſpublicas, & corrumpunt & conſeruant, quáſque ob cauſas aliæ bene, aliæ econtrario adminiſtrentur. His enim conſideratis, quænam optima reſpublica ſit, & quomodo vnaquæque inſtituta, quibuſque legibus & moribus vtens; magis perſpicere poterimus. Sumpto igitur hinc initio dicamus.

Librorum Decem Moralium Nicomachiorum finis.

Etſi hos Moralium Nicomachiorum libros, ex Ariſtot. uerbis, Politicorum libri ſubſequi debere videtur: tamen quoniam & aliis eius nomine libri de moribus pertractantes inueniuntur: eos omnes, ne Moralis Philoſophia fieret interruptio, ante illos de Republ. collocaſſe opportunum viſum eſt.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ, PERIPATETICORVM PRINCIPIS, MAGNORVM Moralium

LIBER PRIMVS,

Georgio Valla Placentino interprete.

SVMMAE LIBRI.

De bono. De virtute in genere. De vltroneo, ac aliȷs, quæ ad ipſum ſpectant. De virtutum ſpeciebus. De veritate, ac ȷs, quibus ipſam coniectamus.

De virtute agendum eſſe: & Antiquorum de ea afferuntur opiniones. Cap. I.

QVoniam de pertinentibus ad mores dicere conſtituimus, primum cuiuſnam rei pars ſit mos, ducimus conſiderandum. Vt igitur paucis abſoluam, non rei alius videtur pars eſſe, quàm ciuilis. Atqui ciuilibus in rebus citra quempiam qualem eſſe, effici nihil poteſt, qualem inquam, vt ſtudioſum eſſe, ac probum, ſtudioſum

dioſum porrò eſſe, idem quòd virtutes habere. Quòd ſi quiſpiam ciuilibus in rebus ſolers eſſe debeat, eundem moris ſtudioſum eſſe oportet. Apparet itaq; rei ciuilis, omne negocium quod circa mores eſt, partem eſſe atque principium: vt in totum iure mihi videatur habere appellationem negotium atq; tractatio, non moralem, ſed ciuilem. Expedit itaq; (vt eſt videre) de uirtute primum dicere, & quid ſit, & ex quibus conſtet. nec enim ferè vtile fuerit uirtutem quidē noſſe, ut verò ſit, ac ex quibus, negligere; quādoquidem ex quibus ſit coniectare, nedū ut norimus quid ſit, conſiderandum. ſimul enim noſſe uolumus, ac huiuſmodi nos eſſe. At nequaquā facere poterimus niſi ex quibus, & quomodo ſit percalluerimus. Scire igitur quid ſit uirtus, neceſſe eſt. ſiquidem & ex quibus ſit, & quomodo, ſcitu haud quaquā facile eſt ignoranti quid ſit, quemadmodum in ſcientijs. Verùm ne latere quidem nos oportet, ſi qui de his prius diſſeruere. Primū igitur Pythagoras de uirtute dicere aggreſſus eſt, quanquam non rectè, uirtutes ſiquidem ad numeros referendo, ſuam virtutum nō fecit inſpectionem, nec enim iuſtitia eſt numerus pariter par. Cui ſuccedens Socrates de hac re melius pleraq; diſſeruit: ſed ne ipſe quidem rectè, quoniam uirtutes ſcientias efficiebat: quod fieri nullo modo poteſt. Cunctæ ſiquidem ſcientiæ cum ratione: at qui ratio in ſolo animæ gignitur intellectu: quocirca uirtutes omnes in animæ parte rationali efficiantur, neceſſe eſt. Euenit itaq;, ut qui uirtutes ſcientias faciat, irrationalem animæ partem extinguat; quod faciendo, affectum ac morem perimat. Quamobrem non rectè hoc modo uirtutes amplexus eſt.

Poſtea demum Plato animam in partem, quæ teneret rationem,& in eam, quæ eſſet rationis expers, rectè diſtribuit: redditque ſuas vtrique virtutes, quatenus hæc, probè: reliqua verò, neutiquam rectè, quandoquidem virtutem cum tractatione, quæ de bono per ſe eſſet, admiſcuit: nõ equidem rectè, quia non peculiare,& ſuum: neque enim de eo quod eſt, ac de vero differentẽ, de virtute dicere oportuit: illi ſiquidem nihil eſt cum hoc commune. Tanta igitur illi, & hoc modo amplexi ſunt.

De bono in communi. *Cap. II.*

DEinceps ergo nobis conie&andum, quidnam de his dicendum fuerit. Intuendum igitur eſt in primis, ſcientiæ omnis, atque facultatis finem eſſe aliquem, idque per ſe bonum. nulla ſiquidem ſcientia, facultas nulla mali cauſa eſt. Quòd ſi facultatum omniũ bonus eſt finis, non dubium, quinetiam optimæ ſit optimus: atqui ciuilis optima eſt facultas: igitur ipſius finis bonus. De bono itaque (vt videtur) nobis dicendum eſt. At de bono non in vniuerſum, ſed nobis bono. neque enim Deorum bonum agẽdum eſt, quemadmodum de eo alia habenda fuerit oratio.& conſideratio nunc ſit aliena. De nobis itaque bono dicendum eſt. De quo ſanè diſſerendum in primis eſt, quònam dicatur modo. neque enim ſimplex atque vnum eſt, quandoquidem dicitur bonum, aut quod in vnoquoq; eſt optimũ, id uerò ſuapte natura deligibile: aut cuius participatione alia ſunt bona, id nimirum idea boni eſt. An igitur de boni idea loqui oportet? An non? atqui vt commune, quod eſt in om-

nibus bonum.aliud enim ab ipſa idea videri debet, ſiquidē ſeparatile id per ſeſe eſt, quod idea: commune verò in cunctis exiſtit, non vtiq; idē quod ſeparatile. nec enim vnquam ſeparatile, & per ſeſe agnatam vim habens, in cunctis fuerit. Nunquid igitur de hoc nobis differendum bono, quod in omnibus exiſtit? An non? quid ita? nempe quoniam id commune eſt, vt definitio & inductio: definitionem autem oportet cuiuslibet referre eſſentiam; ſeu bonum, ſeu malum ſit, ſeu quiduis aliud, refert certè definitio, vt eiuſmodi bonum in vniuerſum eſt, non quatenus ipſum per ſeſe diligibile. Verùm quod in cunctis exiſtit, definitioni eſt ſimile. definitio certè ait bonum eſſe quippiam, quod neq; ſcientia, neque facultas vlla dicit. neq; enim finem ſuum aſſerit bonum eſſe, verùm id alterius eſt inſpicere facultatis, quandoquidem neq; medicus, neque ædificator refert, hic quidem ſanitatem eſſe bonam, ille verò domum; ſed hic quidem quod ſanitatem prætendat, & quemadmodum faciat, ille verò domum. Non dubium igitur, quin ne rei ciuili quidem de cōmuni bono dicendum ſit: vna ſiquidem & hæc reliquarum ſcientiarum eſt. Atqui hoc nullius eſt dicere aut facultatis, aut ſcientiæ, vt de fine, ne quidē igitur rei ciuilis, quod de communi bono eſt dicere eo, quòd per definitionem eſt. Verùm enimuero neque de eo, quod per inductionem commune: quid ita? quòd, cùm voluerimus particulariter aliquod bonum demonſtrare, aut definitione demonſtramus, ut ratio eadem congruat ei quod per ſe bonum, & ei quod bonum eſſe demonſtrare voluerimus: aut inductione, ſicut cùm velimus magnanimitatem bonū eſſe demō-

ſtrare,

ſtrare, dicimus, nimirum iuſtitia bonum eſt, & fortitudo, ac omnino uirtutes: magnanimitas autem uirtus eſt: ergo & magnanimitas bonum. Non igitur de communi per inductionem bono rei ciuili dicendum eſt: quòd eandem contingere non poſſunt huic, & per definitionem cõmuni bono: nam quod bonum, hinc etiã dicet. Manifeſtum igitur de optimo bono dicendum eſſe, eoq; quod nobis optimum ſit. In totum autem uiderit quiſpiam non unius eſſe ſcientiæ, aut facultatis de uniuerſali bono conſiderare. Cur ita? nempe quòd bonum eſt in omnibus prædicamẽtis. nam in quo, in quali, in quanto, in quando, in ad aliquid, ac prorſus in omnibus. Cæterùm Quando bonum in medicina, medicus nouit: iat in gubernatoria, gubernator: & in ſingulis ſinguli. Quando ſecandum quidem ſit, nouit medicus: at quando nauigandum, gubernator. In qualibet utique Quando bonũ, quiuis quod propter ſe cognouerit. neq; enim medicus q̃d in gubernatoria bonum Quando cognouerit: neque gubernator, quod in medicina. Ne igitur quidem hoc modo de communi bono dicendũ eſt, ſiquidem Quando, in cunctis commune eſt, ſimiliter etiam quod ad aliquid bonũ, ac quod in alijs prædicamentis, commune omnibus. Atqui nullius eſt facultaist, aut ſcientiæ dicere quod in unaquaque eſt: ne igitur quidem rei ciuilis eſt dicere de communi bono. de bono igitur, ac de optimo, atque nobis optimo. Cæterùm, cum qui uelit quippiam demonſtrare, minimè apertis non oportet exemplis uti; ſed ubi obſcura aperienda ſint, manifeſtis, ac in eis quæ ſub intelligentiam cadunt, ſenſibilibus: ea ſiquidem ſunt apertiſſima. Cum igitur de bono

dicere

dicere quiſpiam tentauerit, de idea neutiquam dicendum eſt: tametſi de idea dicendum exiſtimem, ubi de bono dicant. Aiunt nanque de maximè bono eſſe diſſerendum: at id unumquodq; præcipuè tale eſt, ut præcipuè ſit bonum idea, ut opinantur, huiuſmodi certè oratio fortaſſis uera. uerùm neutiquam ciuilis ſcientia uel facultas, de qua in præſentia nobis eſt oratio, de hoc per ſe bono, ſed nobis bono. Nulla ſiquidem ſcientia aut facultas de fine loquitur, quòd ſit bonũ. & proinde, ne quidem res ciuilis; ideo non de bono, quod iuxta ideam eſt, loquitur. Verum fortaſſis ait, hoc per ſe bono utendum eſſe principio, ab eo progrediendo ad ſingula. In quo ne ita quidem rectè, expedit ſiquidem, ſua cuiuſlibet ſumere principia. abſurdum enim ſit, uolenti oſtendere triangulum duobus rectis æquales habere angulos, ſumere principium eiuſmodi, anima immortalis eſt: neque enim hoc propriũ: oportet ſiquidem principium ſuũ eſſe eius rei, qua de agatur, atque coniunctum. nunc uerò abſque hoc quid anima ſit immortalis, demonſtrauerit quiſpiam duobus rectis æquales habere triangulum, itidem & de bonis eſt inſpicere alia citra ideam boni, proinde proprium non eſt huius per ſe boni principium. Ac ne quidem Socrates rectè ſciẽtias uirtutes faciebat. Is enim nihil incaſſum & temerè eſſe arbitratus eſt, ex eo autem quod eſt, uirtutes eſſe ſcientias, ei eueniebat uirtutes eſſe fruſtra, quid ita? In ſcientijs nimirum contingit pariter noſſe ſcientiam quid eſt, & ſcitum eſſe. nam ſiquis norit quid ſit medicina, is confeſtim eſt medicus, ſimiliter etiam in alijs ſcientijs. At in uirtutibus non idem eſt. neque enim ſi quis nouerit quid ſit iu-

ſtitia, continuò etiam iuſtus eſt: itidem & in aliijs. Euenit igitur, & temerè virtutes eſſe, & non eſſe ſcientias.

Quot modis dicatur bonum. Cap. III.

AT quoniam de his nobis diſſerendum eſt, annitamur bonū dicere, quot dicatur modis. Sunt nimirum bonorum alia honorabilia, laudabilia alia, potentiæ alia: honorabile huiuſmodi dico, quod diuinum, quod melius, vt anima, mensque eſt, quod antiquius, quod principium, & alia id genus. Honorabilia certè, in quibus honor: talia ſiquidem omnia honor comes conſequitur. igitur etiam virtus honorabile bonum eſt, quando ab ipſa probus quiſpiam gignitur, is nanque in virtutis penetrat habitum. At laudabilia, vt virtutes: ab ipſarum nanque actionibus laus emergit. Quæ verò potentiæ, vt dominatus, opulentia, robur, pulchritudo, ijs nanque bonus benè, vt malus malè vti potuerit, ideo etiam potentiæ eiuſmodi bona nuncupantur, bona certè ſunt: vſu ſiquidem ipſorum boni, non vtique mali approbantur, id genus nimirū bonis euenit: ortus cauſam ipſorum eſſe fortunam. à fortuna nanque & opulentia, & dominatus eſt, & quæcunque prorſus in poteſtatis ordinem perueniunt. Reliquum porrò ac quartum inter bona eſt ſalubre, etiam bonum efficiens, ſicut exercitiū ſanitatis, ac ſi id genus eſt aliud. Verùm aliam quoque ſubeunt bona diſtributionem. Vt bonorum quædam prorſus & omnifariam ſunt eligibilia, quædam verò non. veluti iuſtitia, aliæque virtutes, omnifariam & omnino ſunt eligibiles: at robur, & opulentia, potentiaque

tiaque

tiaque, & id genus alia, neque omnifariam, neq; omnino. Ruſus quoque aliter: Bonorum alia ſunt fines, alia non, quemadmodum ſanitas qui dem finis: atque ſanitatis cauſa neutiquam finis eſt. Et quæcunque ita habent, eorum ſemper finis melior, vt ſanitas melior quã quæ ſalubria, in totumq; prorſus id melius, cuius gratia ſunt & alia. Ruſus ipſorum finium, præſtat ſemper qui perfectus eſt imperfecto. Eſt nimirum perfectus, cuius acceſſu nullo amplius nobis opus eſt. Imperfectus autem, cuius aduentu alium deſideramus, quemadmodum iuſtitiæ duntaxat aduentu, plura deſideramus: at felicitatis acceſſu, nulla re amplius nobis opus eſt. Is ergo nobis optimus quem deſideramus, qui finis perfectus, abſolutus nãque finis bonum eſt: necnõ finis bonum. Hinc igitur, quonammodo optimum conſiderandum eſt: nunquid eo modo, vt ipſum quoq; recenſeamus. An id videbitur alienum? ſiquidem optimum finis eſt perfectus: at perfectus finis, vt paucis abſoluam, nil aliud quã felicitas eſſe videtur. Ex multis porrò bonis felicitatem conſtare comprobatur. Quòd ſi optimum coniectans, ipſum quoque cum alijs annumeres, ipſum ſe melius eſſe conſtabit, ſiquidem optimum erit. Vt ſalubria ponendo & ſanitatem, conſideres quidnam horum omnium optimum, nempe ſanitas: quòd ſi horum optimum eſt, id ſe quoque melius, quòd admodum abſurdum eſt: non igitur optimum ita coniectandum. Sed an id quodammodo fuerit, vt abſque ſe? An hoc etiam abſurdũ? nam felicitas ex quibuſdã conflata bonis eſt, hoc verò ex quibus conſtet bonis, an ſic optimum, conſiderare fuerit alienum. neque enim eſt quicquam aliud ab-

his

his felicitas,uerùm hæc ipſa, an ita quiſpiam recte concernens, optimum conſiderauerit? ſicut ipſam felicitatem quæ ex his ſit bonis, diiudicãs erga alia quæ in ipſa collecta non ſunt: ita optimum conſiderans, recte conſiderauerit. Cæterùm non eſt ſimplex, quod nũc quærimus, optimum, ut dicat quiſpiam, optimum cunctorum bonorum, in unum concretorum eſſe prudentiam. Verùm hoc ferè modo, non quærendũ eſt optimum bonũ. perfectum ſi quidem quærimus bonum. At prudentia ſola, neutiquam perfectũ. non igitur hoc optimum quod quærimus, neq; indagamus optimum. Præterea áliam admittũt bona ſectionem. ſunt ſiquidem bonorum, alia in anima, ut uirtutes: alia in corpore, ut ſanitas, uenuſtas: alia externa, opulentia, dominatus, honor, & ſi quid eſt huiuſmodi. At horum quæ in anima ſunt, optima. Quæ porrò in anima deſinita ſunt bona, trifariam diſtribuũtur, in prudentiam, in uirtutem, & in uoluptatẽ. Poſt hoc igitur, quod profitemur omnes, etiam finis uidetur bonorum, idemque abſolutiſſimum eſſe felicitas, quod ſanè fatemur eſſe in bene agẽdo, ac bene uiuendo. Cęterùm finis ſimplex non eſt, ſed duplex. quorundam enim eſt finis ipſa actio, vſuſque, ſicut viſus. Eſt nimirũ uſus optabilior habitu: finis autem vſus. nemo ſiquidem uelit uiſum habere ad non ſpectandum, ſed conniſtandum. idem de auditu, cæteriſque dicendũ. proinde quorum uſus & habitus eſt, ſemper melius & optabilius eorum eſt uſus habitu. vſus enim & actio finis, cum ſit propter vſum ipſe habitus. Poſt id ſi conſiderauerit quiſpiam, in cunctis ſcientijs intuebitur non aliam eſſe cõſiderationem in extruenda domo, quàm in proba domo,

ſed utrobique ſuppetere ædificatoriam, & cuius effector ædificator, ut cuius ſit uirtus, eiuſdem ſit effectrix. Idem in alijs omnibus par eſt coniectare.

Virtutem in anima eſſe: felicitatem verò in actione cõſiſtere, & in ætate perfecta. Cap. IIII.

PRæterea intuemur, alia re nulla, quàm anima nos uiuere, in anima autem eſt uirtus, idem certè fatemur facere animam, animæque virtutem. Cæterùm virtus in unoquoque, cuius eſt uirtus, idem facit: at anima etiam alia. Atqui anima viuimus, ob animæ itaque virtutem bene viuimus. Cæterùm bene viuere, & bene agere nihil aliud dicimus, quam felicẽ eſſe: ergo & feliciter agere, & felicitas in uiuendo eſt. verùm bene viuere eſt in viuẽdo ex virtutibus. hoc igitur eſt finis, & felicitas, & optimũ. In vſu itaque ſit neceſſe eſt & actione felicitas. nam quorum habitus vſuſque eſt, uſus & actio finis: atqui animæ uirtus eſt habitus, & actio & vſus ipſius, eorum quę ſub electionem cadũt: ergo finis ipſius actio vſuſque fuerit, felicitas igitur in uiuendo ex virtutibus ſit, neceſſe eſt. Quoniã igitur optimum bonũ eſt felicitas, & hęc ipſa finis; actione viuendo ex virtutibus, felices fuerimus, optimumque bonum habuerimus. Cùm igitur ſit felicitas bonum perfectum ac finis, nos latere non oportet, id in ętate perfecta eſſe, non enim in puero (quia nec puer dici felix poteſt) ſed uiro: is nanque perfectus, & ne quidem in tempore imperfecto: ſed perfecto, perfectũ fuerit utiq; tempus, quandiu homo uiuere potuerit, rectè nanque à multis dicitur, felicem in longiſſimo

vitę

vitæ tempore eſſe iudicandum: vt opus ſit perfe ctum eſſe, & in tempore perfecto, & in homine. Quod autem ſit actio, hinc quiſpiam poterit intueri. In ſomnis nanque, vt inter viuendum ſi quiſpiam dormiat, eiuſmodi nolim talem dicere eſſe felicem, ipſi quidem exiſtit viuere: ſed eidem ex virtutibus, quod erat ex actione, viuere non exiſtit.

De anima altrice portione quadam: & in ipſa virtutem non eſſe. Cap. V.

RVrſus quod mox dicendum, non admodum quæ diximus participare, & ne quidem ab ipſis longè abeſſe videbitur. quippe quòd animæ portio quædam eſſe putetur, qua alimur, quam altricem appellamus. iure profectò ita: ſiquidem lapides ali non poſſe intuemur. & perinde non dubium, quin ſit ali animatorum. Quòd ſi animatorum cauſa eſt anima, atque animæ talium partium nulla alendi fuerit cauſa, quales ſunt rationalis, vel iraſcibilis, vel concupiſcibilis, ſed alia quædam præter has; & ei nullum magis peculiare poſſumus nomen, quàm alentis accõmodare. Dicat fortaſſis quiſpiam, nunquid ex hac quoque parte animæ virtus eſt, nam ſi fuerit, non dubium quin etiã eadem agere opus ſit. perfectæ ſiquidem virtutis actio felicitas eſt. At nunquid eius ſit, vel nõ ſit virtus, alia fuerit oratio. Quæ ſi fuerit, huius non eſt actio. nam in huiuſmodi parte impulſus eſſe non videtur: ſed igni videtur eſſe conſimilis, cui quicquid immerſeris, abſumet. at ſi non obieceris, ne quidem ad capiendum impellitur. ita hęc habet pars animæ, vt ſi alimentum obijcias,

alat: ſin minus, ne quidem ad alendum commoueatur, & perinde ne quidem actio, cuius non eſt commotio. proinde hæc pars ad felicitatem capeſſendam nihil coadiuuat. Deinceps igitur, quid ſit virtus, dicendum, quandoquidem eius actio felicitas eſt. Vt paucis itaque abſoluam, virtus habitus eſt optimus. Verum non ſatis fortè ſit ita ſimpliciter loqui, ſed euidentius fuerit definiendum.

Diuiſio animæ: & virtutem ab exceſſu, defectuq; corrumpi. Cap. VI.

PRimùm igitur de anima, in qua exoritur, nõ quid ſit anima (alia ſiquidem eius rei conſideratio) ſed ut quodammodo diſtribuatur, dicendum eſt. Anima nimirum, ut receptum eſt, in duas partes diſtribuitur, in eam quæ rationem habet, & quæ rationis expers eſt. Ex ea parte quæ habet rationem, exoritur pruden tia, ſolertia, ſapientia, ingenium, memoria, & id genus alia. At ex parte rationis experte, quæ virtutes appellamur, temperantia, fortitudo, iuſtitia, & quæuis aliæ, quas ex moribus ducimus eſſe laudabiles. ex his nanque conſequi laudem dicimur. At ab eis quæ à ratione dimanant, nemo laudatur. nec enim quòd ſapiens, nec quòd prudens, nec prorſus ex huiuſmodi aliquo quiſpiam laudandus accedit. neque porrò rationis expers, quatenus ad ſe ſuggerendum idoneum eſt, ſuggeritque ei quod obtinet rationem. Eſt nempe moralis virtus, quæ ab exceſſu defectuque corrumpitur. Quòd autem tam defectus, quàm exceſſus corrumpat, ex eis eſt videre, quæ ad mores pertinent. (vten-

dum ſanè in rebus incertis teſtimonijs, certis eſt.) Confeſtim nanque in exercitijs hoc uiderit quiſpiam. quæ ſi excedant, robur affligunt: ſin deficiant, eodem modo habent. idem in potu ciboq; euenit: affluentibus enim ſanitas abſumitur. idem fit & ſubductis: quæ ſi moderata fuerint, corporis firmitudinem cuſtodiunt atq; ſanitatem. His conſimile euenit in temperantia, & fortitudine, reliquisque virtutibus: nam ſi quempiam eo uſque feceris intrepidum, vt ne quidem Deos metuat, iam non fortis, ſed demẽs fuerit: ſin cuncta formidantem, meticuloſus. fortis ergo erit, qui neque omnia metuet, neque nihil. Hæc igitur tam augent, quam labefaciunt virtutem. nimij nanque metus, & omnes labefaciunt, itidem qui de re nulla metu commouentur: atqui circa metus eſt fortitudo: mediocriter itaque metus fortitudinem locupletant. ab eiſdẽ igitur tam amplificatur, quàm labefactatur fortitudo. ex metu nanque ita afficiuntur idem de cæteris dicendum virtutibus.

Virtutem in er voluptatem & ægritudinem collocari. Et vnde moralis uirtus dicta ſit.
Cap. VII.

RVrſus, non his modo virtutem quiſpiam definierit, ſed etiam ęgritudine & voluptate. Nam voluptate allecti, improba factitamus: ægritudini autem ſuccumbentes, ab honeſtis deficimus. alioqui non eſt virtutem & vitium admittere citra ægritudinem, & uoluptatem. inter uoluptates igitur, & ægritudines virtus collocatur. Virtus porrò moralis hinc cognomen habet, ſi modò uelimus ex literis veritatem excutere. dicendum erit morem à mora habuiſſe

habuiſſe cognomen, breuis in longam literæ facta mutatione: moralis ſiquidē appellatur, quòd ex mora aſſueſcat. Idq; certum, quod virtus nulla, quæ ex parte oriatur irrationali, ex natura naſcatur. ſi quidem eorum quæ natura ſiunt, nihil eſt quod aſſuetudine aliud euadat. uelut lapis, grauiaq; prorſus omnia, quæ ferendi deorſum uim agnatam habent, ſi à quouis ſurſum verſus ſæpius iactari aſſueſcant, nunquā tamen ſurſum attollētur, ſed ſemper deorſum cadent; idem de cæteris eſt intelligendum.

De affectibus, potentijs, & habitibus.
Cap. VIII.

PRæterea, qui uelit quid ſit uirtus dicere, ſcire expedit quęnam demum in anima procreentur. Sunt autem hæc huiuſmodi, affectus, potentiæ, habitus. & proinde non dubium, quin horum quædam ſit uirtus. Affectus igitur ſunt, ira, metus, odium, cupido, liuor, miſeratio. talia comitari conſueuerunt ęgritudo, & uoluptas. Potentiæ autem, quibus affici dicimus: nempe vnde poſſumus excandeſcere, agreſcere, miſereſcere, & alia huiuſmodi. at habitus ſunt, unde erga hęc habemus benè, uel malè, ſicut ad excandeſcendum. ſi nanque ſupra modum iracundè, malè in ira habemus. ſin in quibus expedit, prorſus ad iram non commouemur, ita quoque malè in ira habemus. mediocriter itaq; habendo, ut neque ſupra modum commoueamur, neque prorſus ſimus incommobiles, tum ſi ita habeamus, rectè affecti ſumus. In ſimilibus quoque alijs idem intelligendum. iracundum nanque & bene, in medio irę & ad iram incommobilitatis poſitum eſt. Simile eſt in iactantia.

& diſſimulatione: plura nanque quàm adſint ſibi arrogare, iactantiæ eſt: minus uero, diſſimulationis. inter hæc igitur medium eſt ueritas. Idem in cæteris omnibus eſt intelligendum. id enim proprium ipſius eſt habitus, ut bene malève erga hæc habeat, bene in ijs habere fuerit neque excedere, neq; deficere. erga medium ita que iſtorum unde laudandi accedimus, habitus eſt: ſicut malè erga exceſſum & defectum. quandoquidem igitur harum perturbationum uirtus eſt medium: perturbationes autem ſunt ægritudines & voluptates, aut non citra ægritudinem uel uoluptatē; uirtus certè eſt circa ægritudines uel uoluptates. id quod hinc certum. Sunt nimirum etiam affectus alij, ut uidebitur cuipiam, in quibus non in exceſſu & defectu aliquo eſt uitium: uelut adulterium, & adulter: nec enim magis eſt talis, qui ingenuas conſtuprarit. Cæterùm & hoc, & ſi quid aliud huiuſmodi eſt, quod à uoluptate comprehenditur, quæ per intemperantiam, vel etiam quod in defectu, quodque in exceſſu ſub vituperationem cadit.

Quid medietati opponatur. Cap. IX.

Deinceps igitur fuerit ſanè dictu neceſſarium, quidnam demum medietati aduerſetur, exceſſuſne an defectus. Nam quibuſdam medietatibus defectus opponitur, ut nonnullis exceſſus. ſicut fortitudini neutiquam exceſſus exiſtens audacia, ſed quæ pefectus eſt timiditas: temperantiæ uero intemperantia & incōmobilitas circa uoluptates. non utique quæ defectus eſt incōmobilitas opponitur, ſed intem-

perantia quæ exceſſus eſt. Sunt nimirum utraque tam exceſſus, quàm defectus medietati oppoſita, medietas ſiquidem exceſſu inferior, ſed defectu ſuperior. Ideo etiam prodigi, liberales eſſe illiberales aiunt, contrà illiberales, prodigos uocant. Audaces uero & petulantes, fortes nominant timidos; ut timidi, fortes petulantes & furibundos dicendos putant. Duabus itaque de cauſis duximus medietati opponendum eſſe exceſſum atque defectum. quippe quòd è re ipſa licet nobis conſiderare, utrum potius extremorum ad medium proprius accedat, propinquior ne liberalitatis ſit prodigalitas, an auaritia. longinquior certè fuerit auaritia. atqui à medio quæ magis abſunt, magis oppoſita exiſtimantur: è re itaque ipſa defectum magis opponi apparet. Eſt etiam & aliter uidere, ut ad quæ mentem magis pronam habemus, eà medio ſint magis contraria. uelut ad intemperantiam nati ſumus proniores, quàm ad decus capeſſendum: quamobrem ſi additamentum potius ad ea fiat, ad quæ ſumus proniores, ad quæ ſit additamentum, ea ſunt magis contraria: atqui proniores ad intemperantiam ſumus, quàm ad decus capeſſendum: magis ergo exceſſus medietati contrarius: intemperantia ſiquidem intemperantiæ eſt exceſſus. Quid demum ſit uirtus, hinc nobis liceret intueri. medietas ſiquidem affectuum quædam eſſe uidetur. Proinde qui uelit moribus comprobari, ei affectuum meditas eſt quæuis conſtituenda. Et perinde probum eſſe operoſum atque difficile eſt: quandoquidem in unoquoq; medium capere, operoſum eſt. uelut circulum deſcribere cuiuis obuium eſt: at in ipſo medium capere,

Z 3 arduum.

arduum. itidem & excandeſcere quidem facile, nec non contrarium hic: at mediocriter habere, arduum. In totum autem in quauis perturbatione eſt videre, quod medium ambiat eſſe facile, medium verò, unde laudemur, arduū. ideo etiam raro probus.

Probos & malos eſſe in nobis exiſtere: vbi redarguitur Socrates aliter opinatus. Cap. X.

QVoniam de virtute dictum eſt, deinceps fuerit conſiderandum, poſſit ea adeſſe nobis necne. Verùm quemadmodum Socrates dixit, in nobis non eſt probos vel malos eſſe. quandoquidem ſi quis roget quemuis, velitne iuſtus eſſe, an iniuſtus, nemo delegerit iniuſtitiam: itidem de fortitudine & timiditate, reliquiſque uirtutibus ſemper eodem modo. inde non dubium, quin ſi mali ſint aliqui, non ſpontanei ſint mali, & perinde ne quidem probi. Hæc ratio neutiquam uera: nam cur demum legislator mala facere non permittit. at honeſta & proba iubet & & in malis quidem mulctam infligit delinquentibus: in rebus autem honeſtis, niſi honeſta peregerint, alioqui iniquum fuerit, ubi in nobis non ſit, hoc legum conditores facere. cæterùm, ut uidetur, in nobis eſt probos & improbos eſſe. Item laudes & vituperationes id quoque atteſtatur: virtutem eanque laus, uitium autem uituperatio conſequitur. atqui laus & uituperatio non inuitis attribuitur: manifeſtum igitur hoc modo in noſtro arbitrio eſſe bona malaque facere. Collationem verò huiuſmodi proferebant, volentes demōſtrare vltroneum nō eſſe. quid nanque

eſt,

eſt, inquiebant, quòd ægrotantes ſqualidos nemo uituperat? At hoc minimè uerum. tales nanque reprehendimus, cum ſuæ ægritudinis ipſos cauſam eſſe cognouerimus. Quodque malè habent corpus, utpote id uoluntarium eſſe, apparet nimirum, in vitio & uirtute eſſe uoluntarium. Rurſus hinc etiam potuerit quiſpiam euidentius intueri, quòd omnis natura eius eſt eſſentiæ procreatrix, qualis ipſa eſt: uelut ſtirpes, & animalia. nam utraque gignunt, ex principijſque producunt: vt arbor ex ſemine id nanq; principium eſt: Quod porrò principia conſequitur, ita habet. vt enim habuerint principia, ita quæ de principiis ortum ducunt. Perſpicuè autem licet hoc in Geometria magis intueri: ubi cùm aliqua ſumpſeris principia, ut ea habuerint. ita etiam quæ ipſa conſequuntur. uelut ſi triangulum duobus rectis æquales habet angulos, quadratum quoque quatuor angulis rectis habeat, neceſſe eſt. & ſi triangulum ſecus, ita etiam & quadratum commutabitur. ex altera parte enim ei reſpondet. & ſi quadratum quatuor angulis rectis æquales non habuerit angulos, ne quidem triangulum duobus rectis habebit æquales. Idem igitur atque conſimiliter de homine quoque intelligendum. Nam cum ſit homo progenitricis eſſentiæ, ex principiis quibuſdam atque actionibus quibus efficit, homo progenetans eſt. Nam quid aliud? neque enim inanimatum aliquod efficere dicimus, neque etiam animatorum citra hominem quicquam. manifeſtum igitur actionum hominem eſſe progenitorem. Proinde quoniam actiones commutari intuemur, nec eadem unquam agimus, ſuntque actiones ex aliquibus progenitæ

principijs, manifeſtum; quādoquidem actiones immutantur, etiam actionum immutari principia, à quibus ſunt: quemadmodum collatione oſtendimus geometrica. Atqui actionis tam bonæ quàm malæ principium eſt propoſitum & voluntas, & quicquid ad rationem tendit. Nō dubium igitur, quin hæc quoque commutentur. ſponte nanque actiones immutamus, & perinde etiam principium atque propoſitum. nam hæc ſponte fit mutatio. Proinde non dubium, quin in nobis ſit & probos & malos eſſe. Fortè hic quiſpiam occurrerit. quandoquidem ineſt iuſtum probumque eſſe, ero, ſi voluero omnium probiſſimus. Id fieri nullo modo poteſt. cur nam? quoniam non hoc in corpore gignitur. neque enim ſi quiſpiam voluerit corporis curam habere, omnium optimum habebit corpus. nā opus eſt non curam modò intendere, verùm etiam natura honeſtum & bonum corpus eſſe, melius certè habebit corpus, non tamen eſſet omnium optimum. Idem de anima intelligendum eſt. neque enim iuxta propoſitum ſuum erit omnium probiſſimus, niſi etiam natura extiterit. melior quidem certè erit.

De ſpontaneo, & tribus appetitus generibus.
Cap. XI.

QVoniam igitur probum eſſe in nobis apparet, conſequens dictu neceſſarium videtur de ſpontaneo diſſerere, quidnam ſit ſpontaneum: ad uirtutem nanque capeſſendam dominantiſſimum eſt ſpontaneum. In totum uerò dicendum eſt ſpontaneum, quod non coacti agimus. verum de hoc, magis adhuc perſpicuè diſſerendum eſt. Nempe ad id quod agimus, a-
liquis

liquis exurgit nobis appetitus. atqui tres ſunt appetitus ſpecies, cupiditas, furor, uoluntas. Primum igitur actionem, quæ à cupiditate oritur, ducimus coniectandam, ultroneane, an inuita ſit: inuita neutiquam eſſe uideri debet. cur ita, & unde id? nempe quòd quæcunque inuiti agimus, coacti faciamus neceſſe eſt. Atqui ubi ſubeſt agentibus aliqua neceſſitas, ægrimonia conſequetur. uerùm ex cupiditate agentes uoluptas comitatur. proinde hoc pacto non erit ex cupiditate agere quippiam inuito animo, ſed ultroneo. Cœterùm ratio eſt alia, quæ ab incontinētia huic aduerſatur. Nemo enim, inquiunt, ſpōte mala peragit, qui ſciat mala eſſe: uerùm qui incontinens eſt, ſcit ea eſſe improba. agit tamen, ac ex cupiditate illectus agit: non ergo ſpontaneus: coactus ergo eſt. Hinc porrò eadem nos oppugnabit oratio. nam ſi ex cupiditate, non ex neceſſitate: cupiditatem enim uoluptas comes cōſequitur. ſed quæ ex voluptate, non poſſis dicere ex neceſſitate. Alioquin non dubium eſt, quin incontinens ſponte incontinentia agat: quandoquidem qui afficiunt iniuria, vltro afficiunt iniuria: atqui incontinentes iniuſti ſunt, atque iniuria afficiunt: incontinens ergo in incontinentiā ſponte delabitur.

Socratica argumentatio, quæ vltroneum non eſſe dicit.
Cap. XIII.

VErùm enimuero, inquiunt, ratio aduerſatur, non eſſe ultroneum. Continens ſiquidem laudatur, quod ſponte quæ ex continentia ſunt agat. aut laudatur in eis, quæ ſpōte fiūt. quòd ſi ex cupiditate ultroneum eſt, quod cupidita-

piditati aduerſatur, inuitum erit. ſed continens contra cupiditatem inſurgit : continens ergo non ſpontaneus fuerit continens . vtrum hoc non uidetur : non ergo extra id quod ex cupiditate eſt, voluntarium . Rurſus idem eſt in eis quæ ex furore.eædem nanque huic (quas de cupiditate diximus) rationes conueniunt. & perinde ambiguitatem faciunt . iræ ſiquidem eſt quod ad incontinentem continentemq́ue pertinet . Reſtat ſpecies reſidua appetitum (ut in diſtributione poſuimus) voluntas,vt an ſit ſpontanea,coniectemus.Atqui incontinentes , quatenus impelluntur, eatenus uolunt.agunt igitur incontinentes mala , uolentes. ſponte nimirum nemo mala agit , ubi ſciat eſſe mala: neque incontinens mala agit, uolens mala agere : non ergo ſpontaneus . Ne quidem igitur uoluntas eſt ſpontanea. Hæc plane perimit oratio incontinentiam , & incontinentem.nam ſi non ſpontaneus,ne quidem vituperabilis.at eſt uituperabilis incontinens, ſpontaneus ergo . voluntas igitur ſpontanea.Cùm ſint itaque contrarię quędam rationes magis perſpicuæ,de ſpõtaneo diſſerendum eſt.

De vi. Cap. XIII.

PRius itaque de vi, & neceſſitate dicendum fuerit . Vis enim etiam in carentibus anima: ſingulis nanque inanimatis ſuus eſt locus attributus. igni quidem ſuprà , terræ autem infrà : eſt nimirum uiolati, ſurſum lapidem ferri, ignem uerò deorſum. eſt etiam animal uiolari, ut equum recta uia decurrentem , præoccupatum uertere aliorſum . Quibuſcunque igitur exte-

exterior eſt cauſa, aliquid contra naturam, aut præterquàm volunt faciendi, cogi, dicimus facere. quæ faciunt. at quibus ipſis ineſt cauſa, hos nequaquam cogi dicimus. Neque incontinens negauit ſe malum eſſe, verùm à cupiditate agendi mala ſe coactum. Violenti igitur hæc nobis erit definitio, quorum agendi cauſa à qua cogantur, fuerit externa, uis eſt. quorum autem interior ac in ipſis cauſa eſt, nequaquam uis.

De neceſſitate. Cap. XIIII.

RVrſus de neceſſitate, neceſſarioq́ue dicendũ. Neceſſarium non omnino, neque in omni dicendum eſt, quemadmodum ſunt quæcunque cauſa uoluptatis agimus. Nam ſi quiſpiam dicat ſe à uoluptate coactum, quòd amici mulierem uitiarit, fuerit alienum: nec enim in omni neceſſarium eſt, ſed in extrinſecus aduenientibus. ut ſi offendatur quiſpiam, à rerum neceſſitate coactus maius aliud quippiam deuitare. hoc modo in agrum properare coactus ſum, niſi fœdatum uelim agrum inuenire. in huiuſmodi itaque eſt neceſſarium.

Spontaneum animi ſententia eſſe: & quotuplicitur inuitum dicitur. Cap. XV.

AT quoniam in nullo eſt impulſu ſpontaneum, reliquum eſt, ut fit ex animi ſententia. Inuitum enim eſt, quod ex neceſſitate, uique efficitur: & tertio loco, quod non fit ex animi ſententia. quod planè ex his quæ fiũt, certũ eſt. Nam cùm quis aliquem ceciderit, occiderítve, aut eiuſmodi aliquid effecerit; horũ nihil

præuidens, eum dicimus inuitum feciſſe: quippe quòd ultroneum in animaduertendo eſſe facile deprehendatur. Velut olim mulierem aiunt quandam poculum exhibuiſſe cuidam amatorium, dein eo poculo hominem mortuum concidiſſe; eam uerò mulierem in Areopagum perfugiſſe: quam præſentem non alia de cauſa liberarunt, quàm ꝙ non id præuidens effeciſſet. amatoris ſiquidem cupiditate obcæcata, in eo fuerat hallucinata, & perinde neutiquam ſpõtanea eius poculi amatorij viſa fuerat exhibitio: quandoquidem non ea mente dederat, ut perderet hominem. Inde igitur in id quod ex animi ſententia fit, capit voluntarium.

De propoſito. *Cap.* XVI.

RElíquum præterea eſt, ut propoſitum delectumque conſideremus, ſitne apppetitus, nec ne. Appetitus nanque in cæteris quoque gignitur animalibus: propoſitum uerò non. Siquidem cum ratione propoſitum eſt; at ratio nulli alij deputatur animali: non igitur fuerit appetitus. Verùm nunquid uoluntas? An ne id quidem? uoluntas nanque eorum etiam eſt, quę fieri non poſſunt: uelut uolumus quidem eſſe immortales: at id nobis non proponimus, deligimuſque. Rurſus propoſitum finis non eſt, ſed ad finem. ſicut nemo proponit ſaneſcere, ſed quæ ad ſanitatem tendunt proponimus, deambulando, curſitando. at fines nolumus: bene enim ualere uolumus. Hinc certum eſt, non idem eſſe voluntatem & propoſitum. Verùm ita habere uidetur propoſitum, ut eius eſt appellatio. ut hoc pro illo ponimus, atque deligimus.

mus. ſicut optimum pro deteriore, quod in noſtra ſit opinione & perinde deligi ſuum eſſe uideatur. Quòd ſi horum nihil eſt propoſitum, nunquid quod ex animi ſententia, id in propoſito eſt? An ne id quidem: multa enim intelligimus & opinamur ex animi ſententia. Nunquid igitur quæ intelligimus, ea etiam proponimus? an non? ſæpe ſiquidem intelligimus de Indis, at nequaquam proponimus atque deligemus. non ergo mentis ſententia propoſitum. quoniam igitur horum nihil eſt propoſitum: ſuntq; hæc animæ inſita: aliquorum conuenientium coeuntiumque propoſitum eſſe neceſſe eſt. Quoniam igitur eſt, quemadmodum paulò antè memorauimus, bonorum ad finem tendentium delectus, atque propoſitum, non utique finis. Ac eſt eorum quę in noſtra poteſtate ſunt, & eorum, quæ nobis diuerſam ingerant ratiocinationem: hòcne, an hoc deligendum non dubium quin prius opus ſit ea ipſi intelligere, & in conſilium uocare. Cumque nobis intelligentibus quod pręſtare videatur, tum ad agendum aliquis inſurgat impulſus, id agendo, ex propoſito agere ducimur. Quòd ſi propoſitum appetitus: quidam eſt in conſilium deueniens cum animi ſententia, non eſt ſpontaneum, quod delegibile: ſponte enim agimus multa, antequam intelligamus atque conſultemus. ſicut ſedendo, exurgendo, & id genus alia faciendo, ſponte quidem, ſed citra intelligentiam. Non ergo ſpontaneum deligibile, ſed deligibile ſpontaneum: ſi quid enim agere conſultantes propoſuerimus, ſponte agimus. Exiſtunt uerò ex conditoribus legum nonulli, qui ſpontaneum & ex propoſito definiant, planeque diſtinguant:

im-

minoreſque ſpontaneis, quàm à propoſito agentibus mulctas infligant. Eſt igitur propoſitum in eis, quæ ſub actionem cadunt, & eis ipſis, in quibus noſtrum ſit agere, & non agere, & ità vel non ita, & in quibus propter quid eſt capere. Verùm propter quod ſimplex non eſt. In Geometria ſiquidem cum quis dixerit quadratum quatuor rectis æquales habere, & percunctatur propter quid, occurrit, quia etiam triangulum duobus rectis æquales habet. in his igitur ex definito principio ſibi propter quid aſſumpſerunt. At in eis quæ ſub actionem cadunt, in quibus eſt propoſitum, non ita. nullum ſiquidem ponitur definitum. ſed ſi quis exquirat, cur hoc feciſti? quoniam non erat aliter vt facerem: vel quoniam ita melius ex ipſis euenientibus (qualiacunque apparuerint eſſe meliora) delectus ſumitur, & ob ea ipſa. quamobrem etiam in huiuſmodi eſt conſilium capere, vt expediat. At in ſcientijs nequaquam: nemo ſiquidem quemadmodum ſcribere opus ſit nomen Archiclis, init conſilium; quia quo pacto ſcribendum nomen Archiclis, eſt iam definitum. Mendum igitur non intelligentia gignitur, ſed in ſcribendi actione poſitum, in quibus certè non eſt intelligentia error, ne de eis quidem initur conſilium. ſed in quibus iam vt expedit optimum eſt, inde mendum procreatur. Atqui in eis quæ ſub actionem cadunt, optimum eſt: & in quibus duplex mendum. Delinquimus igitur, tàm in eis quæ ſub actionem cadunt, quàm ex virtutibus: pariter enim virtutem coniectantes, per agnata nobis itinera hallucinamur. eſt ſiquidem in defectu exceſſuq; hallucinatio. in horum vtrumlibet deferimur voluptate, & ægrimonia: quandoquidem

quidem ex voluptate in mala delabimur, vt ex ægrimonia, honeſta fugitamus.

De animi ſententia. Cap. XVII.

RVrſum autem eſt, non quemadmodum ſenſus, animi ſententia: velut viſu non poterit quicquam aliud quàm videre, non auditu, aliud quàm audire. itidem neque conſultamus, nunquid audiendum auditu, an videndum. at animi ſententia non huiuſmodi, ſed id & alia poteſt efficere. ob hoc ibi iam exiſtit conſultari. Eſt igitur in bonorum delectu, non in fine delictum. huic certè omnes aſtipulantur ſententiæ, vt ſanitatem eſſe bonum. verùm quæ ad finem ſunt, uelut expediatne ſanitati hoc comeſſe, an non. Facit igitur plurimum in his ad hallucinãdum voluptas, & ægrimonia: hãc ſiquidem amplectimur, illam vero fugimus.

Cuiuſnam rei virtus coniectrix ſit. Cap. XVIII.

QVoniam igitur diſtribuimus, in quo, & quomodo ſit delictum, reliquum eſt, vt intuemur cuiuſnam rei ſit virtus coniectrix, finiſne, an ad finem: velut honeſtine, an ad honeſtum. Quo pacto ſcientia, vtrum ædificatoriæ ſcientiæ finis, ſpecioſi proponendi, an quæ ad finem ſpectandi. nam ſi hoc, ſpecioſe proponetur, ſicut pulchram domum efficere. at quæ ad hoc, non alius quiſquam inueniet, neque exhibebit, quàm ædificator. itidem in alijs quoque omnibus ſcientijs. Eodem modo igitur in virtute habere videbitur, vt ad finem potius ipſius tendat conſideratio. rectè nimirum propoſuerit,

quæ ad finem ſunt, & ex quibus finis cõſtet. nec quiſquam alius exhibebit inuenietq́, quæ ad finem expediant. iureque hoc uirtus propoſuerit, quibus in rebus optimi principium eſt vnũquodque quod efficiat, & proponat. Nihil igitur virtute melius eſt: quandoquidem huius cauſa etiam ſunt alia, atque ad ipſam principium eſt. huius cauſa magis ſunt, quæ ad hoc. at finis principio alicui aſſimulatur, & eius cauſa eſt vnum, quoduis: verùm id erit modo aliquo: perinde certum, vt etiam in uirtute. quandoquidem cauſa eſt optima, ipſam magis finis eſſe coniectricẽ, quàm eorum quæ ad finem ſunt. Atqui virtutis finis eſt honeſtum. honeſti ergo magis coniectrix eſt virtus, quàm ex quibus conſtet. ſunt nempe hæc ipſius. At in vniuerſum videri poteſt alienum. quandoquidem in pictura, ſi quiſpiam fortaſſis egregius fuerit imitator, non tamen laudandus accedet, niſi optimam imitandi habuerit intentionem. Virtutis demum id omnino eſt ſibi honeſtum proponere. Dixerit quiſpiam, Cur ita? num actionem meliorem eſſe dixerimus, quàm virtutem ipſam: at nunc, non ex quo actio eſt, id virtuti vtpote honeſtius attribuimus, ſed in quo non eſt actio? ita. Atqui nunc hoc dicimus, habitu actionem eſſe meliorem. Alij nanque probũ inſpicientes, ab actione dijudicant, quòd non poſſint cuiuſlibet quomodo habeat iudicare propoſitum: nam ſi foret ſingulorum noſſe ſententiam, qualis erga honeſtatem eſſet, etiam citra actionem probus eſſe videri potuerat. Denique quoniam affectuum quaſdam recenſuimus medietates, circa quos affectus verſentur, hinc nobis dicendum eſt.

De fortitudine, & forti. Cap. XIX.

CVm igitur ſit fortitudo circa audaciam ac metum, conſiderandum fuerit circa cuiuſmodi metus, atque audacias. Nunquid igitur ſi quiſpiam metuat, ne rem diſperdat ſuam, is timidus? ſin circa hæc ſit audax, fortis, an non? itidem ſi quis formidat ſolum, aut audeat, neq; periculoſum fatendũ eſt eſſe metuentem, atq; fortem non metuentem. non igitur in eiuſmodi metibus, & audacijs fuerit fortitudo. At ne quidem in talibus, cuiuſmodi ſi quis tonitrus, & fulmina non metuat, vel quiduis aliud ſupra hominem horrendum fuerit, non iam fortis, ſed furens. In metibus itaque & audacijs humanis eſt fortitudo, in eis, inquam, quæ cæteri metuant, aut omnes, in quibus qui audeat, fuerit fortis. His itaque definitis conſtituendum fuerit (quandoquidem multis in rebus fortes dici poſſunt) qualis ſit fortis. Eſt enim ab experientia fortis aliquis, velut milites, iſti ſiquidem ab experientia didicerunt in huiuſmodi loco, vel huiuſmodi tempore, vel rebus ita habentibus, fieri non poſſe, vt malum ſubeant. & perinde qui hæc nouerit, & ea de cauſa ingruentes hoſtes ſuſtinuerit, non fortis, nam ſi horum nihil extiterit, non tolerauerit. Proinde ab experientia fortes dicendi non ſunt. Neque Socrates recte aiebat fortitudinem eſſe ſcientiam: quandoquidem ex conſuetudine ſcientia capiens experientiam, efficitur ſcientia; at ab experientia tolerantes neutiquam fatemur, planeque negamus fortes eſſe: non igitur fortitudo fuerit ſcientia. Rurſus ſunt [illegible] fortes ab experientia

contrario. inexperti ſiquidem eorum quæ eueniant, ab ea rerum nulla experientia ſunt intrepidi, & ne hos quidem fortes eſſe dixerim. Sunt porrò qui fortes è perturbationibus exiſtimentur: uelut amantes, aut lymphatici: at ne hos quidem fortes dicere oportet: quando quidem ſi ab ipſis affectus auferatur, non erunt amplius fortes. fortem ſiquidem perpetuò fortem eſſe oportet. & perinde ne feræ quidem, vt ſues, dici fortes poſſunt, quòd ſuccumbant ingemantque percuſſæ; neque fortem ob perturbationem dicere conuenit. Eſt viciſſim fortitudo alia; quæ ciuilis exiſtimatur. velut ſi qui ciuium pudore offuſi, tolerent pericula, vt fortes exiſtimentur. quemadmodum verbi cauſa Homerus Hectora dicentem inducit.

Polydamas vereor me carpat in agmine primus.

Ideo pugnandum eſſe exiſtimat. At ne quidem hæc dicenda fortitudo. in iſtorum enim ſingulis eadem congruet definitio: quo nanque ablato non perdurat fortitudo, efficere fortem non poteſt: vt ſi pudorem, vnde fortis erat, abſtuleris. Sunt item & aliter fortes exiſtimati ob ſpem, boniquе expectationem. at ne hos quidem dicere fortes poſſis: quandoquidem tales ac in talibus fortes dicere, videbitur alienum. proinde in nullis huiuſmodi fortitudo collocanda eſt. qualis igitur & quiſnam fortis ſit, hinc conſiderandum. Ac vt paucis abſoluam, qui nulla iam ſupradicta cauſa fortis eſt, verùm quod id honeſtum eſſe cenſeat, idque faciat, ſeu aliqua, ſeu nulla oblata fuerit occaſio. Neque tamen prorſus citra perturbationem, impulſumque gignitur fortitudo: expedit verò impulſuum habere rationem, honeſti cauſa, ad intrepidè periclitandum.

tandum. qui hoc modo, is erit fortis. & circa hæc fortitudo. Nec verò intrepidos eſſe oportet, ita vt cùm forti fuerit occurſum, in totum nihil metuatur. nec enim talis fortis, cui prorſus nihil eſt hortendum. ita nãque etiam lapis, & reliqua inanima fuerint fortia. Cæterùm metuendum quidem, ſed tolerandum. nam ſi nihil metuens toleret, neutiquam fortis. item (vt etiam paulo antè de metu atque periculo diſſeruimus) non omne, ſed eſſentia quadam delectum intelligimus. Neque item in fortuito, & quouis tempore: verùm in quo & metus, & plura imminent pericula. nam ſi quis decimo poſt anno futurum non metuerit periculum, quonam pacto fortis? ſunt enim, quòd longè abſint, fiducia pleni: qui ſi fuerint proximi, moriantur metu. Hæc deniq; fortitudo, & hic fortis.

De temperantia, & temperante. *Cap. XX.*

TEmperantia eſt intemperantiæ & incommobilitatis circa voluptates medietas. Nam temperantia, ac prorſus virtus omnis habitus eſt optimus. at optimus habitus optimi eſt: optimum verò inter exceſſum defectumque medium. quando quidem vtrinque prominent vituperandi, tam exceſſu quàm defectu. Proinde ſi optimum medium: & temperantia inter intemperantiam & incõmobilitatem eſt quædam medietas: horum itaque fuerit quædam medietas temperantia, quæ circa voluptates, & ægrimonias verſatur. Non tamen omnes, & quæ circa omnia. Neque enim ſi quiſpiam picturæ aut ſtatuæ vel huiuſmodi alterius oblectetur aſpectu, erit iam intemperans. ſimiliter ne quidem

audiendo, aut olfaciendo, ſed in eis voluptatibus quæ in tactu ſunt & guſtu. Neque temperans circa eiuſmodi vt a nulla tali capiatur voluptate: nam tum incommobilis, planeque ſenſu carens fuerit: verùm qui oblectetur, & non agatur in ipſorum exceſſum, ita fruens, ne quid faciat operoſum: totusque agendo ab honeſtate pēdeat, non agendo quicquam niſi modeſtè. nam quicū que ab exceſſu talium voluptatum abſtinuerit, vel metus, vel cuiuſpiam alterius rei cauſa, temperans non eſt. Neque enim cœtera animalia, pręter hominem, dicimus temperantia, quòd ab ipſis ratio abſit, qua honeſtum deligimus: omnis ſiquidem virtus honeſti eſt, & ad honeſtum tendit. Proinde erit temperantia circa voluptates, & ægrimonias, eaſque in tactu guſtuque progenitas. Demum conſequens eſt, vt de manſuetudine dicamus, & quid, & in quibus ſit.

De manſuetudine, & manſueto. Cap. XXI.

MAnſuetudo igitur eſt inter iracundiam, & iracundiæ ceſſationem. In totamque exiſtimantur virtutes medietates eſſe. Quod autem ſint medietates, hinc facilè quis dixerit. Nam ſi quod optimum, in medietate eſt collocatum: eſtque virtus habitus optimus, atque optimum eſt virtus: ergo ſit medium neceſſe eſt. Quod ſanè certum, ſingula conſiderantibus. Nam quia iracundus eſt, qui vſquequaque & plurimum exandeſcit, ac eiuſmodi ſub reprehenſionem cadens, nec decet vſquequaque excandeſcere omnibus, & omnino ſemper: neque contra ita habere, vt cuiquam nunquam, is nanq; incommobilis ſub reprehenſionem cadit. Cum igitur tam

is qui

is qui ad exceſſum, quàm qui ad defectum peruenit, ſub reprehenſionem cadat: qui hic homo medius fuerit, manſuetus ac laudabilis. Neque enim ab ira deficiens, neque item excedens in ipſa, laudabilis, ſed qui mediocriter in his habet, is manſuetus: harumque perturbationum 53
medietas manſuetudo.

De liberalitate liberali, & eorum extremis, ac de plurimis auaritiæ ſpeciebus. Cap. XXII.

Liberalitas autem eſt inter prodigalitatem & auaritiam medietas collocata, verſantur autem huiuſmodi perturbationes circa pecunias. Prodigus nanque eſt, qui vbi non decet, impendit, & plura quàm deceat, & cùm minimè decet. At auarus, ei contrarius, nõ impendit vbi decet, & quãtum decuerit, & quando decuerit. Vtrique ſub reprehenſionem cadunt: vnus quidem deficiendo, alter verò excedendo. Liberalis ergo quandoquidem laudabilis eſt, mediũ inter hos tenet locum. quiſnam demum? nempe qui vbi decet, & quantum decet, impendit. Sunt autem plures auaritiæ ſpecies: ſicut eorum quos nugiuendulos appellamus, cuminique emptores, nècnon turpilucri, & paruiloqui, qui omnes auaritiæ ſuccumbunt. Malum nanq; multiplex, at bonum ſoliſtimum. Quemadmodum ſanitas quidẽ ſimplex; ſed multiformis morbus: itidem virtus ſimplex, cùm ſit vitium tamen multiforme, cũncti ſiquidẽ memorati, ob pecuniam ſub vituperationem cadunt. Vtrum igitur liberalis eſt pecuniam nanciſci, & cõparare, an non? neq; enim vllius alterius eſt virtutis. Nam neq; fortitudinis eſt arma fabricare, ſed alterius; verùm

ipſius eſt accipere, eiſq; rectè vti. Idem de tempe rantia, cęteriſq; dicendum, at ne quidem libera litatis, ſed pecuniam incutientis.

De magnanimitate, magnanimo, & eorum extremis. Cap. XXIII.

MAgnanimitas eſt inſolentiæ, & puſillanimitatis medietas, & circa honorem, inhonorantiamq; verſatur: & honorem quidem non à multis, ſed à probis attributum, qui ei præcipuè conueniat. Probi nanq; periti iudices rectè honorabunt. Honorari itaq; ſe, qui dignus honore fuerit, potius volet ab his, qui ipſum cognouerint: neque.n.de omni honore fuerit, ſed optimo magnanimitas; honorabile bonum, & ordinem obtinens principatus. Iure igitur deſpecti & improbi, magnis rebus ſe dignos opinati, ac ſubinde honorando, dicũtur inſolentes: qui verò ſeſe ſummittunt, & magis, quàm par eſt abijciunt, puſillanimi. Horum igitur medius, qui non ſe ita abijcit, vt minore, quàm ſit par honore velit honeſtari, neque rurſum maiore, quàm deceat, neq; omni, is demum eſt magnanimus. Et proinde certum eſt, magnanimitatem eſſe inſolentiæ, & puſillanimitatis medietatem.

De magnificentia, & magnanimo, & eorum extremis. Cap. XXIIII.

MAgnificentia eſt iactationis, & vilitatis medietas: verſatur autem magnificentia circa ſumptus, quos magnificum facere par eſt. Quicunq; igitur, vbi non expedit, ſumptum facit, glorioſus iactabũduſq; eſt, vt ſi quis ſodales ita epu-

lo accipiat, ac ſi nuptias faciat, is glorioſus: talis nanq; eſt, qui quo tempore non expedit, ſuam in dicat affluentiam. Huic contrarius eſt vilis, qui vbi oportet, magnificè non impendit, nec facit, vt nuptiarum dignitas expoſtulat ſumptum, ſed ibi deeſt, is nimirum vilis. At magnificentia, vel ex ipſo nomine nobis poteſt qualis ſit innoteſce re: opportuno nanq; tempore magnificè factum rectè magnificentiæ nomen aſſequetur. Magnificentia igitur fuerit, quandoquidem laudabilis eſt inter exceſſum defectumq; circa ſumptus idoneos quędam medietas. Sunt & nonnullis plures magnificentiæ exiſtimatæ: velut dicentibus, magnificè ſeſe infert, & huiuſmodi aliæ magnificentiæ, non propriæ, ſed a tranſlatione nomen inuenientes. Nec enim in illis magnificentia, ſed in eis, quæ diximus.

De indignatione, indignabundo, & eorum extremis. Cap. XXV.

INdignatio eſt inuidentiæ, & maleuolentiæ medietas: ambæ nanq; iſta ſub vnū uperatione cadunt, at indignabūdus laudabilis: Eſt autē indignatio, quædam ægrimonia de bonis, quæ indigno alicui aliquo pacto euenerunt. Indignabundus, qui in huiuſmodi triſtatur, idemq; rurſus triſtetur: ſi quem viderit indignè malis afflictatum, ac demum indignatio, & indignabūdus talis. Cui cōtrarius eſt inuidens, quippe qui triſtabitur, cùm quempiam prorſus, ſiue dignum, ſiue indignum bene agere viderit; cui ſimiliter maleuolus par eſt, quippe qui lætatur, quod quis male agat, ſiue dignus, ſiue indignus ſit. Nec indignabūdus eiuſmodi: verùm inter hos medius.

De grauitate, grauo, & eorum extremis.
Cap. XXVI.

GRauitas eſt inter moroſitatem, & delectationem medium; quæ circa conuerſationes. Moroſus namque eſt eiuſmodi; vt nullius conuerſatione aut colloquio capiatur; ſed (vt nomen ipſius indicat) à ſuo more: nam moroſus quaſi aliorum mores improbans, ſibique places, eſt nominatus. Delectator autem talis, vt omnium velit habere conuerſationem, & omnino, & omnifariam: horum neuter laudabilis. At grauis in medio iſtorum laudabilis: neque enim erga omnes, ſed erga meritos: non erga neminé, ſed erga hos ipſos conſueſcit.

De verecundia, verecundo, & eorum extremis. Cap. XXVII.

VErecundia eſt inter imprudentiam, & ſtuporem medietas, in actionibus colloquijſque conſtituta. Impudens eſt, qui vbique, & in omnes loquitur, & omnia vtcunque euenerint. At ſtupidus ſeu attonitus, huic contrarius, & cunctos veritus, tam agendo, quàm dicendo. ſolertiæ enim expers talis eſt; qui in cunctis obſtupeſcit. At verecundia, & verecundus inter hæc medium tenet locum. neque enim cũcta, & omnino (vt impudens) & dicit & agit: neque porrò (vt attonitus) in omni & omnino trepidabit: verùm aget loqueturque, vbi, & quæ, & quãdo expediat.

De urbanitate, urbano, & eorum extremis. Cap. XXVIII.

VRbanitas eſt ſcurrilitatis, & ruſticitatis medietas: in ſalibusque committitur. Scurra ſiquidem

ſiquidem eſt, qui cuncta, & omnino inceſſendū eſſe exiſtimat. Ruſticus vero qui neque inceſſere vult, neque rectè inceſſum iri exiſtimat, ſed excandeſcit. Vrbanus qui inter hos medius, neque omnes, neq; omnino inceſſens, neq; item ipſe agreſtis, ac durus. At erit duobus ferè modis vrbanus: nam & moderatè inceſſere percalluerit, & aliorum iaculationem tolerabit. Ita nimirum vrbanus, atque vrbanitas.

De amicitia, amico, & eorum extremis,
Cap. XXIX.

AMicitia inter aſſentationem & inimicitiam medietas, in actione ſermoneq; uerſatur. Aſſentator nanque eſt, qui plura quàm ſit par, adſintque cuipiam, arrogat. At infenſus, inimicusq; qui derogat, etiam quæ adſunt, quorū neuter iure laudandus accedit. Inter quos medius eſt amicus, quippe qui nec plura præſentibus cuiquam aſtruit, neque quæ minimè conueniant laudauerit, neque contrariò imminuet. neque omnino aduerſabitur, præterquàm exiſtimetur tribuendum. Huiuſmodi igitur eſt amicus.

De ueritate, uero, & eorum extremis.
Cap. XXX.

VEritas inter diſſimulationem, & iactationem in oratione verſatur, non omni. Glorioſus nimirum eſt, qui plura quàm adſint ſibi arrogat, aut ſcire fingit, quæ non nouerit. Huic contrarius diſſimulator, pauciora & minora eſſe ſua ſimulans: quæque nouit diffitetur, occultatque quæ cognoſcit. Neutrum horum facit verus. neq; n. plura, neq; pauciora quàm quæ ſibi affuerint, confinget: ſed ea demum & eſſe ſibi & ſcire dicet, quæ teneat. Sint denique hæ ipſæ uir

tutes,

tutes, an ſecus, alia fuerit conſideratio. At ꝙ me- dietates iam memoratorum, hinc certum eſt; ꝙ qui ad hæc viuunt, laudibus exornantur.

De iuſtitia, & iuſto, & eorum oppoſitis.
Cap. XXXI.

CONſequitur, vt iã, de iuſtitia dicamus, quid ſit, & in quibus, & circa quæ: ſi prius tamẽ quid ſit iuſtum expoſuerimus. Et ſanè iuſtum duplex, vnum quidem ex lege: iuſta ſiquidem perhibent, quæ lex iubet. at lex fortia & temperata nos facere iubet, prorſusque cuncta quę ex virtutibus ducuntur. Et perinde iuſtitiam perfectam quandam eſſe virtutem dicunt. nam ſi iuſta ſunt quæ lex facere præſcribit: lex autem, quæ ex omnibus virtutibus ſunt mandat: qui igitur ex lege iuſtis obtemperat, perfectam nãciſcitur probitatem, proinde iuſtus & iuſtitia, virtus quædam perfecta eſt, vnum itaque quoddam iuſtum in his, & circa hæc. Verum enimuero non id iuſtum, neque circa hæc peruestigamus iuſtitiam: hoc nanque modo iuſta, quatenus per ſeſe à iuſto ſunt: nam temperans & fortis & continens, per ſeſe eſt eiuſmodi. Sed iuſtũ indagamus, quod ad alterũ refertur, aliud ſanè quàm quod dictũ eſt ex lege iuſtũ: nam non eſt per ſeſe eſſe iuſtũ, quod in aduerſarios alterũ iuſtis cõperitur, id nimirum eſt, quod quęrimus iuſtum, ac circa hoc iuſtitiã. Quod agitur in alterum iuſtum (vt paucis abſoluã) æquale eſt: nã iniuſtum inæquale. cùm enim bonorum maiora ſibi aſciuerint, malorũ uerò minora admiſerint, id inæquale. & hoc modo iniuſtũ, & afficere iniuria opinamur. Non dubiũ igitur, cum ſit iniuria in rebus inæqualibus, quin iuſtitia & iuſtũ in æquale-

derum

derum æqualitate collocetur. Proinde certum eſt iuſtitiam medietatem quandam eſſe inter exceſſum atque defectum, & multum & paucum. Cum enim iniuſtus afficiendo iniuria plus habet, & affectus iniuria in afficiendo iniuria minus, tum horum medium iuſtum fuerit, atqui medium æquale eſt: ergo æquale pluris & paucioris fuerit iuſtum, iuſtusq; qui æquale volet. ſed æquale in duobus ſaltem conficitur: ergo in alterum æquale eſſe, iuſtum eſt, talis demũ fuerit iuſtitia. Cum igitur iuſtitia in iuſto & iuæquali, & in medietate: iuſtum quidem, in quibuſdã iuſtum dicatur, æquale verò in quibuſdã æquale, nècnon medium in quibuſdam medium: erit iuſtitia & iuſtum erga quoſdã, & in quibuſdã. Quoniam igitur iuſtum æquale eſt, & huic proportionale, æquale iuſtum fuerit. Atqui proportionale in quatuor nihilominus perficitur. nam quemadmodum A ad B, ita C ad D. Sicut proportionale eſt, vt qui multa poſſideat, proferat multa: ita qui pauca poſſideat, pauca proferat. rurſus eodem modo qui plurimum allaboret, plurima capiat: qui verò parum laboret, parum capiat, vt autem laborans ad non laborã tem habuerit, ita plurima ad pauca: vt verò laborans ad plurima, ita non laborans ad pauca. Viſus ſanè eſt in libris de Repub. Plato vti eiuſmodi de iuſto proportione. Agricola enim (inquit) cibũ parat, ædificator verò domũ, vt textor veſtem, ita calceolarius calceũ: agricola igitur ædificatori cibum ſuggerit, & ædificator agricolæ domum. Ita & eodem modo cæteri omnes habent, & perinde quæ apud ſe, permutant in ea quæ apud alios, eſt nanque huiuſmodi proportio: nam vt agricola calceolario & textori, etiam

alijs

alijs omnibus eadē inuicem inter ipſos eſt proportio, quæ continet totam Rempubl. atq; comprehendit: vt liceat nobis intueri iuſtum proportionale eſſe, ſiquidem continet iuſtum. Reſpub. idemque eſt iuſtum, quod proportionale. At quoniam ædificator ſuo opere plura meretur, quàm calceolarius præſtet, difficile quoque eſt rependi contrà à calceolario aduerſus ædificatorem; neque enim pro calceis par fuerit domum capere: hinc iam cenſuerunt, quo hæc omnia venalia ſint, argento vti, quod numiſma vocant, vt pro dignitate cuiuſlibet fiat inter ipſos inuicem contrahentes permutatio, quæ ciuilem communicationem contineat. Cùm igitur in his, & quæ proximè dicta ſunt, iuſtum ſit, erit iuſtitia circa hæc cum delectu ex habitu impulſum nacta. Eſt verò etiam iuſtum ex altera parte reſpondens, non tamen vt aiebant Pythagorici: rati nanque illi ſunt iuſtum eſſe, vbi quæ quis effeciſſet, eandem eſſent talionis vice ferenda, quod erga omnes non eſt idem. Neque enim iuſtum eadem ſeruo aduerſus ingenuum ferre: quandoquidem ſi ſeruus ingenuum ceciderit, iuſtum non ſit ex altera parte tantùm cœdi, ſed impenſius, iuſtumque eſt in proportione contra reſpondendi: nam quemadmodum ingenuus aduerſus ſeruum melius habet, ita reſpondere factis aduerſum qui fecerit. Itidem etiam ingenuo aduerſus ingenuum erit: nec enim iuſtum eſt, vt qui oculum eruerit, ei tantum talionis pœna infligatur, ſed multò plura ferat proportionis conſecutione, quandoquidem & cœpit prior, & affecit iniuria. Atqui vtrinque illata iniuria eſt, & perinde proportionale eſt, ut ob iniurias etiam plura ferat, quàm

quàm fecerit, id iuſti exigit ratio. Verùm quoniam multis modis iuſtum dicitur, definiendum fuerit de quonam demum iuſto ſit nobis diſcrepatio. Eſt nimirum (vt perhibent) iuſtum ſeruo aduerſus dominum, & filio aduerſus patrem; in quibus æquiuoco nomine iuſtum ciuile dici videbatur. Eſt nanque iuſtum (de quo nunc loquimur) ciuile iuſtum, id propemodum in ipſa æqualitate poſitum: communicantes nanque ciuiles nonnulli, natura quidem conſimiles eſſe volunt, alij vero more. At filio erga pàtrem, & ſeruo erga dominum ius ullum non eſſe videbitur: neque enim puero meo aduerſum me, neque manui, neq; itidem alicui membro. ſimiliter igitur habere videbitur, & filius erga patrem, nam quemadmodum membrum patris eſt filius, niſi iam virilem induerit ætatem, qua ab ipſo ſeparetur: tum enim in ſimilitudine, & æqualitate eſt patri, ſed ciuibus huiuſmodi eſſe licet. eadem de cauſa, ne quidem vernæ erga dominum, eſt iuſtum. domini nanque quiddam eſt verna: cæterum ſi modo ei iuſtum ſit aliquod, id iuſtum erga ipſum fuerit domeſticum, quod in præſentia minimè indagamus, ſed ciuile, ſiquidem in ſimilitudine & æqualitate ciuile iuſtum videri debet. Præterea in mulieris, & viri communicatione iuſtum eſt, ferè quod ciuile iuſtum. deterius nanque eſt mulier viro, ſed quiddam magis domeſticum, & quodammodo magis æqualitatis particeps, & perinde ipſorum uita communicationis ferè ciuilis eſt: proinde iuſtum etiam mulieri erga uirum præcipuum, quodammodo iam præ alijs ciuile eſt. Quoniam igitur iuſtum eſt, quod in ciuili communicatione poſitum, tam iuſti-

tia,

ſia, quàm iuſtus circa ciuile iuſtum erit. Sed iuſtorum quædam natura, quædam lege ſunt. Verum arbitrari ita oportet, ne putemus nunquam excidere, quæ natura ſunt, quę ſanè etiam mutationem ſubeunt; vt, inquam, ſi iaculari omnes ſemper ſiniſtra annitamur, euademus ſcæuæ, atqui à natura ſiniſtra eſt: at dextra minus nihilo à natura potiora ſunt ſiniſtris, tametſi cuncta ſiniſtra, ſicut & dextra facimus, neque quod intercidant, ob hoc à natura non ſunt, verùm ſi vt plurimum diutiuſq; ita permaneant, & ſiniſtra eſt ſiniſtra, & dextra dextra, id quod à natura eſt. Idem in à natura iuſtis, ſi noſtro vſu immutentur, ob hoc non à natura iuſta non fuerint, imò equidem fuerint. nam quod vt plurimum perdurat, id propalam iuſtum à natura eſt: quod verò nos conſtituamus, legeque ſciſcamus, id certè iuſtum, atque etiam ex lege iuſtum nuncupamus. præſtat igitur iuſtum, quòd à natura eſt, illi quod ex lege. Cæterum quod indagamus, iuſtum ciuile eſt; atqui ciuile, non natura, ſed lege eſt. Sed iniuſtum & iniuria, neutiquam idem prorſus ducendum eſt, ſi quidem iniuſtum lege definitur: veluti depoſito quemquam fraudare, iniuſtum ſit: at iniuria, vbi iniuſtè aliquid perpetretur. Itidem porrò iuſtum, ac (vt ita loquar) iuſtificatio, non eſt idem. nam iuſtum lege definitum eſt, cùm ſit iuſtificatio, iuſta cauſa faciendi. Quando igitur iuſtum, & quando non? nempe (vt paucis abſoluam) cùm dedita opera, & ſpontè quis peregerit (quid ſpontè ſit, paulò antè nobis dictum eſt) & quādo conſultò, & in quem, & cui, & qua de cauſa, is iuſta peragit. Itidem, ac ſimiliter erit etiam iniuſtus, qui conſultò, & in quem, & cui,

&

& cuius cauſa deliquerit. At cùm horum nihil conſultò, iniuſti tamen quippiam commiſerit; tum demum iniuſtus non eſt, ſed infortunatus. Nam ſi patrem occiderit, ſe hoſtem ratus occidere, iniuſtum quidem commiſit: & cùm neminem affecerit iniuria, egit tamen infeliciter. Quoniam igitur non afficere iniuria, vbi iniuſta peragantur, id eſt, in ignorando poſitum, hoc paulo antè diſſeruimus, cùm neutiquam conſulto quenquam offendit, neque cui, neq; qua de cauſa factum eſt, definienda quoq; videtur ignorantia: quonam pacto per ignorantiam quem lædit, non afficit iniuria. Sit nimirum hæc diffinitio. Quandocunque perpetrandi aliquid abſoluta fuerit ignorantia, id non fit conſultò, & perinde ne quidem afficit iniuria. At cùm ipſe ſuæ cauſa fuerit ignorantiæ, perpetrarit que quippiam ex ignorantia, cuius ipſe extiterit cauſa, is planè afficit iniuria, ac eiuſmodi iure criminis arguetur: velut in ebrijs euenit. vino nanque merſi, ſi quid mali perpetrarint, ſine controuerſia afferunt iniuriam: quandoquidem ipſi ſibi eius ignorantiæ cauſa extiterunt: par enim fuit, ne tantum proluerētur, vt ignorantes cœderent patrem. Idem in alijs eſt ignorantijs, quæ ex ipſis gignuntur facientibus: vt qui per ipſas inferant iniuriam, ſint iniuſti. Quorum autem non ipſi ſunt cauſa, ſed ignorantia, vt delinquant, neutiquam iniuſti: eſt enimuero eiuſmodi ignorantia naturalis, uelut neſcii infantes partes cędunt. Hæc nimirū naturalis inſcitia non facit, vt ab actione infantes dicantur iniuſti: ipſa ſiquidem hæc faciendi cauſa, eſt inſcitia: neque ipſi ſuæ ſunt cauſa inſcitiæ: ideo ne quidem iniuſti dicuntur.

tur. Verùm de ferenda iniuria ut dicam; vtrum qui afficitur iniuria ſponte afficitur, an non? iuſta nanque & iniuſta ſponte agimus. At non ſponte afficimur iniuria. cruciatus ſiquidem deuitamus: & perinde non dubium, quin nō ſponte afficiamur iniuria, quod ultrò nemo lędi ſuſferat. Nam affici iniuria, nonne eſt offendi? eſt ita. Cęterùm ſunt quibus licuit æquale aſſequi, idque alijs concedunt; quod ſi ęquale conſequi iuſtum fuit, & minus habere iniuria affici, ſponteque minus habet: ſponte ergo, ait, quis afficitur iniuria. Verùm manifeſtum hinc porrò eſt, quod ne ſponte quidem. Nam cuncti qui minus conſequuntur, & illis uice nanciſcuntur aut honorem, aut laudem, aut gloriam, aut amicitiam, aut aliud id genus. Verùm qui vicem alicuius ſubit, cuique rependitur pro eo, quod amiſit, neutiquam afficitur iniuria, quod ſi iniuria non afficitur, ne quidem ſponte ergo. Rurſus, qui minus aſſequuntur, & quatenus æquale non accipiunt, affecti iniuria, iidem nobilitati, & exornati hac de cauſa euadunt, quod dicant ęquale mihi capere licuit, at nolui. ceſſi equidem ſeniori, aut amico. Atqui affectus iniuria exornatur nemo. quod ſi in illatis iniurijs nulla exornatio eſt, & in his exornantur deiecti; hoc modo prorſus affecti non fuerint iniuria. quod ſi iniuriæ non ſubijciunt, ne quidem ſponte afficiuntur iniuria. Inſerim in huiuſmodi oratione controuerſari videmur incontinentibus; quandoquidem incontinens nequiter agendo, ſe offendit, idque ſponte facit. conſultò igitur ſeſe ipſe lędit. proinde ſponte ipſe à ſeſe afficitur iniuria. Cæterum hic propoſita definitio hanc p. æpedict: rai idnem Eſt autem definitio, nemi-

nem velle affici iniuria. At incontinens, volens incontinenter agit. proinde ſi ipſe ſe afficit iniuria: vult ergo mala ſibi infligere. Atqui vult nemo affici iniuria: proinde ne incontinens quidem ipſe ſeſe ſponte affecerit iniuria. Cæterum hinc fortaſſis ambigat quiſpiam, nunquid accidat, vt ſibi quiſquam inferat iniuriam. in incontinentem ſiquidem iniecta conſideratione videatur contingere, hoc nempe modo; ſi quæ agenda lex iubet, ea ſunt iuſta: qui non agit ea, iniuſtè facit. ac ſi erga quem agendum iubeat, neutiquam erga eũdem id egerit, ipſum afficit iniuria. Lex certè temperantem eſſe iubet, rem ſuam non oblimare, corpus procurare, ac id genus alia. qui ergo hæc non peragit, ſe afficit iniuria: quandoquidem ergo alium neminem, talium eſt affectio iniuriarum. Atqui hæc nunquam vera extiterint, vt contingat ſe quempiam afficere iniuria. Contingere enim qui poteſt, vt eodem tempore plus quiſpiam habeat & minus, ut ſimul ſponte & inuito agat quicquam. ſiquidem qui afficit iniuria, quatenus afficit, plus admittit: iniuria affectus, quatenus afficitur, minus. quòd ſi ipſe ſibi infert iniuriam, contigerit vt per idem tempus plus idem habeat, & minus. verùm hoc fieri non poteſt: non ergo ſe quiſpiam affecerit iniuria. Rurſus qui afficit iniuria, ſponte facit iniuriam, at affectus iniuria, inuitus fert iniuriam. proinde ſi contingat ſe quempiam afficere iniuria, contingerit ſimul & inuito & ſponte quicquam agere. id autem fieri non poteſt: nequidem igitur ita contigerit, ſibi quenquam inferre iniuriam. Rurſus ſi conſiderauerit quiſpiam particulares iniurias, nemo ſit qui non faciat iniu-

riam: aut depoſito fraudando, aut adulterium committendo, aut furando, aut aliquod eiuſmodi iniuriæ genus particulatim admittendo. nec tamen quiſpiam ſe vnquam depoſito fraudauit, neque ſuam adulterio vitiauit vxorem, neque ſibi furatus eſt. quòd ſi in huiuſmodi eſt afficere iniuria, neque contingit horum quicquam aduerſum ſe facere iniuriam. Sin ſecus, ea non fuerit ciuilis iniuria, ſed domus adminiſtrationis, planeque familiaris. anima ſi quidem in plures diſtributa partes, nam habet ſuam quidem deteriorem, alteram verò meliorem. Proinde ſi quid in anima procreetur iniuriarũ, id partium aduerſum ſe inuicem eſt. Familiarem porrò iniuriam diſtribuimus in deteriorem ac meliorem, vt fiat aduerſum ſe iuſtum, & iniuſtum. verùm id nos non coniectamus, ſed ciuile. & perinde id genus iniurijs, quas nos demum perueſtigamus, neutiquam contingit vt ſe quiſquam afficiat iniuria. At inſuper vter afficit iniuria, & vtro iniuria eſt? in eóne, qui vtcunque iniuſtè poſſideat, an iudicante atque diſtribuente, veluti in certaminibus? enimuero qui præmium à præſide atque hæc iudicante accepit, non ipſe facit iniuriã, tametſi ei iniuſtè tributum eſt. Sed qui tulit iudicium, malequè attribuit, is affecit iniuria. Eſtque vbi idem afficiat iniuria, & vbi non. nam quatenus verè, & ut iuſti natura poſtulabat, non iudicauit, eatenus affecit iniuria. quatenus verò eidem iuſtum eſſe viſum eſt, neutiquam affecit iniuria.

De duplici animæ rationalis partibus: & quo pacto à ſeinuicem diſtinguantur.
Cap. XXXII.

QVoniam autem de virtutibus, & quæ ſint, & in quibus, & circa quæ, iam dictum eſt, de ſingulisque, quemadmodum ſi recta agamus ratione, ſit optimum: ita nimirum ex recta ratione agere dicendum, eſt. vt ſi quis dixerit ſanitatem fieri optimam. ſalubria exhibendo, id vtique minus apertum, & perinde aperito mihi quæ ſint ſalubria. idem valet in ratione, & tam quid ſit ratio, quàm quæ ſit recta ratio noſſe: fermè fuerit neceſſarium, primùm in qua ratio gignitur conſiderare. Paucis equidem de anima antea locuti, diximus animæ partem eſſe, quæ habeat rationem. Ea, inquam, pars vna animæ habens rationem, in duas eſt partes diſtributa. quarum vna quidem conſultatrix, altera autem ſcientiæ indagatrix, quæ quòd inter ſe inuicem diſtinguantur, ex ſubiectis facilè fuerit intueri. Nam quemadmodum inter ſe inuicem differunt colores, & ſuccus, & ſonus, & odor, itidem alios ipſis ſenſus natura acommodauit. ſonum nanque auditu, ſuccum guſtu cognoſcimus, & colorem viſu: ſimiliter cætera eodem modo expedit coniectare. Quòd porrò alia ſint ſubiecta, alias quoque eſſe animæ partes manifeſtum eſt, quibus illa cognoſcimus: aliud ſiquidem intellectile eſt, & ſenſile aliud. atqui ſubiecta illa, anima deprehendimus: alia ergo pars fuerit quæ circa ſenſilia, & alia quæ circa intellectilia. conſultatrix autem circa ſenſilia in motuq; verſatur, atq; prorſus circa omnia quæ in ortu interituque ſunt.

nam conſultamus de eis quæ in noſtra ſunt poteſtate, agendi ac non agendi delectu, circa quæ conſilium ac propoſitum eſt agendi. hæc nimirũ ſenſilia, in motuque ad permutandum, proinde pars animæ ex ratione propoſitrix, atque delectrix, ſenſilis.

De ueritate, & iis quibus ipſam coniectamus.
Cap. XXXIII.

HIs itaque definitis, deinceps de ueritate dicendum fuerit: quoniam de ipſa nobis eſt ſermo: vtq; verũ habeat coniectemus. Eſt profectò ſcientia, prudentia, mens, ſapiẽtia, exiſtimatio. & circa igitur aliquid unumquodq; iſtorum eſt. Scientia igitur eſt circa id, quod ſub ſcientiã cadit: quod cum demonſtratione, ac ratione eſt explicatum. Prudentia verò, circa ea quæ ſub actionem cadunt, in quibus delectus, euitatioq;, & in nobis agere ac non agere eſt. Nimirum facientium & agentium non idem factile, & actile nam factilium, præter facturam, finis ſupereſt alius. ſicut domificatiuæ præter ædificationem (cùm ſit domus effectrix) ipſius finis, præter facturam, domus eſt. itidem in opificina (ita enim nobis libet appellare quam tectonicam Græci uocant) aliiſque facturis. At in eis quæ ſub actionem cadunt (practica vocant Græci) præter actionem, nullus eſt alius finis, ut præter citharæ modulatum finis non eſt alius: ſed id eſt finis, exercitium & actio. circa actionem itaque, & quę in agendo poſita ſunt prudentia. Circa facturam, & quæ in faciendo poſita ſunt, ars: ſiquidem in faciendo potius, quàm agendo, eſt autem exercere. proinde fuerit pru-

dentia,

dentia, deligendi & agendi, quę in noſtra ſunt poteſtate, habitus, tendente ad commodum ipſa quoque actione. Prudentia autem uirtus eſt non (ut facile eſt intueri) ſcientia. laudandi ſiquidem ſunt prudentes: at laus uirtutis. Item ſcientię quidem omnis uirtus eſt. At prudentiæ uirtus non eſt: ſed ut apparet, idipſum quiddam uirtus eſt. Mens porrò eſt circa principia intellectilium: ſcientia enim eorum quę ſunt cum demonſtratione. atqui principia ſunt indemonſtrabilia: & perinde non circa principia ſcientia eſt, ſed mens. Sapientia porrò ex ſcientia, menteque conſtituitur. eſt nanque ſapientia circa principia, ipſa quoque mentis particeps. At quatenus circa ea quæ poſt principia ſunt cum demonſtratione, ſciẽtiæ eſt particeps. & perinde non dubium, quin ſapientia ex mente ſcientiaque conficetur. Proinde circa ea uerſabitur, circa quæ mens, atque ſcientia. Exiſtimatio eſt, qua in omnibus ferimur ancipites, eane ita, an ſecus. Sed utrum prudentia & ſapientia idem eſt, an non? Sapientia enim eſt circa ea, quæ cum demonſtratione, quęque ſemper ita habent: prudentia non de talibus, ſed de his quæ ſunt in permutatione. quemadmodum rectum inflexumue, & cauum, & talia quę ſunt eiuſmodi. At conferentia eo non habent modo, ut non inter ſeinuicem permutẽtur: ſed permutantur, ut nunc hoc conferat, quod eras non conferet: & huic liceat, huic autem non, atque hoc modo conferat. Atqui circa ea, quę conferunt, prudentia eſt, non ſapientia. Differunt ergo inter ſe prudentia, atque ſapientia. Vtrum ſapientia uirtus eſt, an non? Hinc perſpicuum eſt ex ipſa certè prudentia uirtutem

eſſe. Nam ſi virtus eſt prudentia, partis nempe alterius (vt diximus) quæ ex ratione ſunt, eſtq; prudentia, q̃ ſapientia deterior. circa deteriora enim verſatur: quandoquidem ſapientia circa æternū diuinumq;, vt diximus, cum prudentia de hominis ſit commodo: quare ſi quid deterius virtus eſt, æquum etiam fuerit, quod melius eſt eſſe virtutem. non dubium igitur, quin ſapientia ſit virtus. Quid eſt, aut circa quod induſtria? Eſt nempe induſtria, in quibus & prudentia, circa ea quæ ſub actionem cadunt. Induſtrius ſiquidem dicitur, quatenus conſulere rectè aliquid iudicare, ac perſpicere potuerit circa puſilla: in puſillisque eius iudicium. Eſt igitur induſtria, atque induſtrius, prudentiæ & prudentis pars: nec citra hęc; neque enim induſtrium à prudente ſeparaueris. Idem profectò, & in aſtutia exiſtimandum eſt. Nam aſtutia, & aſtutus non eſt quidem prudentia, neq; prudens: quinimo prudens aſtutus, ideo aſtutia ſibi quodammodo aſciſcit prudentiam: cæterum aſtutus etiam malus dicitur, quemadmodum Mentor aſtutus quidem fuiſſe viſus eſt, non etiam prudens. Prudentis nanque & prudentiæ eſt optima expetere, eaq; ſemper ſibi proponere, atq; agitare. At aſtutiæ & aſtuti fuerit, conjectare, ex quibuſnam demum fiant ſingula, quæ ſub actionem cadunt, & quæ exhibenda. Aſtutus in eiuſmodi, ac circa talia eſſe videatur. Dubitauerit quiſpiam & admirari potuerit, q locuti de moribus, deq; ciuili negotio, de ſapientia dicamus. Nempe primum de hac re non videatur eſſe aliena conſideratio, ſi (vt diximus) eſt virtus. Item Philoſophi eſt de his demum conjectare, quæcunque in eodem fuerint: at neceſſarium, cùm de his quæ in anima loquimur, de omnibus

dicere:

dicere: atqui eſt in anima ſapientia: proinde alienum non fuerit de anima quoque dicere. Quemadmodum verò habet aſtutia ad prudentiam, ita de cunctis virtutibus haberi putandum eſt. veluti inquam ſunt virtutes, quæ natura ſint ſingulis ingenitæ, tanquam impulſus quidam ad fortia, ac iuſta, in vnoquoque citra rationem, nec non de ſingulis erga eiuſmodi poſſis cognoſcere. ſunt autem tàm conſuetudine, quàm propoſito. At quæ cum ratione ſunt, velut temperantia, aut fortitudo, quatenus ſunt virtutes, vt ingenitæ, laudabiles. Naturalis igitur virtus ea ipſa, quæ citra rationem, à ratione parum ſeparata, & à laude parum deficiens, rationi & propoſito adiuncta, perfectam efficit virtutem: ideo etiam cum ratione exercetur. Nec citra rationem eſt ad virtutem naturalis impulſus: neque rurſus ratio, atque propoſitum admodum perficitur, vt ſit virtus citra impulſum naturalem. Ideo non rectè Socrates ſentiebat, cùm diceret virtutem eſſe rationem: proficeret ſiquidem nihil agendo fortia atque iuſta, qui neſciret ac rationi non proponeret: & perinde virtutem rationem eſſe, non rectè aiebat. Sed qui nunc, melius: nam iuxta rectam rationem honeſta agere virtutem eſſe perhibent. At ne ita quidem rectè aget: ſiquidem quiſpiam iuſta, nullo propoſito honeſtorum, nulla cognitione, ſed irrationali aliquo impulſu rectè hæc, & iuxta rectam rationem, velut inquam recta iuſſerit ratio, ita agat. cæterùm huiuſmodi tamen actio neutiquam ſub laudem cadit. Sed melius, vt nos definimus, cum ratione impulſum eſſe ad honeſtatem. hoc nanque virtus etiam ſub laudem cadit. Vtrum prudentia virtus, an non, ambigere nanque quiſpiam potuerit. Ve-

rùm enimuero, hinc eſſe virtutem certum fue-
rit. Nam ſi iuſtitia, & fortitudo, cæteraque virtu-
tes, quòd honeſtorum, quę ſub actionem cadant,
laudabiles accidant, non dubium quin pruden-
tia quoque eorum ſit, quæ ſub laudem cadunt,
quæq; in virtutis ordinem veniunt. Nam ad quæ
fortitudo agenda commouetur, in eadem etiam
prudentia, in totumq; vt ipſa præſcribit, ita etiã
agit fortitudo: proinde ſi hæc ſub laudem cadit,
ea faciendo, quæ præſcripſerit prudentia, etiam
ſine controuerſia, prudentia ſub laudem cadit,
virtuſq; eſt. Vtrum prudentia ſub actionem ca-
dit, an non, licuerit hinc noſſe cuiuis, ſpectando
ſcientias, quemadmodum ædificaturam. Eſt nan
que in ædificatura, vt dici ſolet, vnus quidẽ quiſ-
piam architecton Græcè, quem nos tum archite-
ctum, tum opificem nominamus. cui ſummini-
ſtrat ſeſe ædificatoris domus, eſt faber. eſt ſanè
architectus, ſeu opifex, cuius præſcripto ad do-
mum extruendam ſe faber accingit. Idem in re-
liquis fabrilibus habet, in quibus eſt architectus,
& eius cuiuſuis miniſter faber, & architectus e-
rit, & huius ipſius faber, ac miniſter. Si igitur eo-
dem modo, etiam in virtutibus habet, quod æ-
quum ac rationale, etiam prudentia ſub actionẽ
cadit. quandoquidem virtutes omnes ſub actio-
nem cadunt, quarum prudentia, tanquam archi-
tectus quidam eſt: quandoquidem vt ipſa præ-
ſcripſerit, ita virtutes, & qui ex virtutibus agunt.
cum igitur virtutes ſub actionem cadant, etiam
ſub actionem cadet prudentia. Vtrum omnibus
quæ in anima, hęc imperat, vt cenſetur, pariterq;
ambigitur, an ſecus? Melioribus certè, vt ſapien
tia eſt, imperare videri par non eſt, ſed ea, vt dici
ſolet, cuncta procurat, præſcribenſque domina
eſt.

eſt. Cæterum forſitan, vt in ædibus habet Atrienſis: is nanq; præeſt omnibus, diſpenſatque omnia, ſed nondum idem imperat omnibus, verum domino ocium parat, ne is præpeditus rerum domeſticarum neceſſitate, diſſoluatur, quominus honeſti quippiam, & officioſi agat: ita atque ſimiliter prudentia, tanquam ſapientiæ quidam Atrienſis, ei ocium parat, vt ſuum peragat opus, affectus cohibendo, eoſque temperando.

ARISTOTELIS MAGNORVM Moralium

LIBER SECVNDVS.

SVMMAE LIBRI.

De æquitate, modeſtia, promptitudine, feritate, incontinentia, & continentia, uoluptate, proſpera fortuna, honeſta probitate, recta ratione, ac amicitia.

De æquitate, & æquo. *Cap. I.*

POſt ea, quæ tradidimus, par videtur vt de æquitate diſſeramus, quidq́; ſit, & in quibus, & circa qualia. Eſt nimirum æquitas & æquus, qui deſcripta legibus iuſta diminuit ac moderatur: nã quæ legiſlator particulatim examinatè ad vnguem definire nõ poteſt, ſed in vniuerſum loquitur; hic in eiſdem intercedens, deligit quæ legiſlator particulariter quidem definire volebat, verùm ei facere non licuit. eiuſmodi certè æquus, non omnino iuxta diminuens: quandoquidem quæ natura ac verè iuſta ſunt, non diminuit, ſed ea duntaxat, quæ legiſlator deſeruit, cùm explere non poſſet.

De modeſtia, & modeſto. *Cap. II.*

MOdeſtia ac modeſtus eſt, circa quæ & æquitas. nempe circa iuſta, quæ omiſſa à legiſlatore, non ſatis ad vnguem definita ſunt: vt iudex inueniatur eorum, quæ legiſlator omittit, certoque cognoſcit à legiſlatore prætermiſſa, quæ iuſta ſunt, is modeſtus eſt. Itaq; non citra æquitatem, modeſtia. iudicare ſiquidem modeſti: agere verò ad iudiciumq; perducere æqui fuerit.

De promptitudine. *Cap. III.*

PRomptitudo eſt circa quæ & prudentia: nēpe circa ea, quæ ſub actionem cadunt: quippe quæ circa propoſitum & euitationē. Eſt ſanè non citra prudentiam, nam prudentia horū ſub actionem cadens eſt, at promptitudo, habitus, ſeu affectio, vel quiduis huiuſmodi, inſtructio optimorū & commodiſſimorum, eorum quæ ſub actionem cadunt. Et perinde promptitudinis ea videri non debent, quæ fortuitu quoquomodo eueniant: nā quibus ratio deeſt, quod optimum ſit conſiderās, vbi quoquomodo eueniat aliquid, hunc promptum neutiquam dixeris, ſed fortunatum. nam quæ officia citra iudicantis rationem fuerint, ſeritates ęquum eſt appellare.

Dubitationes quædam circa iuſtitiam, prudentiam etiam: necnon & alias virtutes,
Cap. IIII.

SEd nonne iuſti eſt, colloquio & conuerſatione ęquale cuilibet attribuere, vt inquam qua lis

lis fuerit quilibet, talem effectum aſſequi, an non? id certè aſſentatoris, & delectantis eſſe planè uideatur. cæterum iuxta cuiuſque dignitatem attribuere colloquium, ac conuerſationem, id iuſti, & probi omnino eſſe videbitur. Dubitare etiam forte quiſpiam potuerit, an iniuriam inferre ſit offendere ſponte, & ſcienter, & quempiam, & ut, & qua de cauſa. eſt autem nocumentum & iniuria, de bonis ac circa bona. afferens ergo iniuriam & iniuſtus cognouerit & qualia bona, & qualia mala ſint: id autem, ac talia percallere prudentis, atque prudentiæ eſt. hoc modo fuerit abſurdum, vt bonū ingens prudentia comitetur iniuſtum. An exiſtimandum non eſt, ut iniuſtum prudentia comitetur? Neque enim coniectat iniuſtus. ac ſimpliciter, & eidem bonum iudicare nō poteſt, verùm hallucinatur: cum prudentiæ ſuum ſit id inſpicere ex ſententia poſſe. Itidem ut in medicina aliud eſt, quod ſimpliciter ſalubre intuemur, quodq́; ſanitatem efficiat: quod ueratrum, & elaterium, & ſectiones, & exuſtiones ſalubres ſint, ſanitatemque prætendant, nec tamen ut hæc omnes, ita medicinæ habemus ſcientiam non enim particulare nouimus bonum, ut nouit medicus cuipiam hoc bonum, & quando, & qualiter affecto, in quo demum medicina ſcientia eſt. Salubria igitur ſimpliciter cognoſcentes, nec dum tamen conti nuò nos medicina comitatur ſcientia. Itidē iniuſtus. quòd igitur ſimpliciter eſt bonum, & tyrannis, & dominatus, & imperium nouit. uerum ſibine bonum, an ſecus, uel quando, uel quomodo affecto, neutiquam nouit id quod eſt in primis prudentiæ, & proinde iniuſti comes non eſt prudentia: bona ſiquidem deligit, qui-

bus

bus afferat iniuriam, quæ certè bona ſimpliciter, non ipſi ſunt bona. quandoquidem opulentia & dominatus ſimpliciter bonum eſt, ipſi certè non fortaſſis bonum: nam qui imperat: rerum copia affluens; multa ſibi amiciſque nequiter facit, quando iuri uti dominatu non poteſt. Hinc ambigendam conſiderandumque uidetur, ſi ne aduerſus nequam iniuria, necne. Nam ſi in offenſione iniuria eſt, & in priuatione bonorum offenſio, neutiquam uideri poteſt offendere. ſiquidem quæ ſibi eſſe bona arbitratur, bona non ſunt. nam dominatus & opulentia nequam hominem offendunt, quod ipſis rectè uti non poſſit. proinde ſi quæ aduentantia offendunt, ea bona abſtulerit, afficere non uidetur iniuria. Multis eiuſmodi oratio uidebitur admirabilis. Omnes ſiquidem opinantur, ſe poſſe dominatu & imperio & opulentia uti: neutiquam rectè coniectantes. quod ex legiſlatore certum eſt. Legis nanque lator non omnibus ſuadet imperare: uerùm (ut dictum eſt) cui ætas, cui copia non defuerit ad dominandum: non autem omnem poſſe imperare. Quòd ſi quiſpiam indignetur ſe carere imperio, a que gubernatione, dixerit quiſpiam; Neque tibi ea eſt anima, vnde imperare gubernareque poſſis. Corpore quidem cernimus aliquos ſaneſcere non poſſe ſimpliciter ſibi bona exhibendo. at ne languori ſuccumbat corpus, uolens conualeſcere, aquam prius, & inediam exhibet. Ita qui nequam habuerit animam, ne quippiam mali exerceat, ei opulentia, & imperium, & dominatus, & omnino alia id genus, ſunt auferenda: quanto mobilior, mutabiliorque eſt corpore anima. Nam quemadmodum improbum corpus quiſpiam

fortius,

fortius, uiȼtum debet ſibi adhibere idoneum: ita improbam animam naȼtus, ſe viuendo reddere debet idoneum ad quæ memorauimus, deuitanda. Hoc etiam ambiguum eſſe poteſt: ut cùm non ſit aliter agere fortiter, quàm iuſtè, quando natura quis videatur aȼturus. In naturalibus quippe virtutibus ſolum dicebamus impulſum ſine ratione ad honeſtatem eſſe oportere. ita nimirum eſt deleȼtus in ratione, quodq; rationem habeat, ut pariter capiat & deligat. Virtutem perfeȼtam eſſe dicebamus, quæ cum prudentia forat, non utique ad honeſtum citra naturalem impulſum, neque uirtus virtutis aduerſabitur. agnatum nanque habet atque inſitum, vt rationi obtemperet, vt ipſa præſcribit, vt quo agit, eò declinet. qui nanque ſibi proponit, melior. Et ne quidem aliæ ſine prudentia uirtutes ſunt, neq; prudentia abſque reſiduis uirtutibus perfeȼta: verùm inuicem ſeſe coadiuuant, comitantes prudentiam. At nihilominus addubitet quiſpiam, nunquid ita in virtutibus habeat, quemadmodum in reliquis bonis quæ externa, quæq; in corpore? hæc nanque cùm fuerint eximia, deteriores efficiunt, ſicut opum affluentia elatos facit, & truculentos: itidem reliqua bona, dominatus, honor, pulchritudo, magnitudo. Nunquid igitur & in uirtute ita habet, ut ſi cuipiam iuſtitia vel fortitudo fuerit exuberans, fiat deterior, an non? cæterùm à uirtute quidem honor gignitur: qui cum ingens fuerit, deteriores facit: & perinde uirtus fecerit deteriores, cum maior euaſerit. An id neutiquam verum? quandoquidem & ſi ſunt multa alia virtutis opera, quemadmodum ſunt, id etiam in primis eſt, vt qui eis bonis muniatur, eiſdem reȼtè

vti poſſit. Si demum probus, aduentante ei uel honore vel ingenti dominatu, ipſis non utetur; neutiquam fuerit probus. neque honor, neque imperium, probum fecerit deteriorem: & perinde ne quidem virtus. In totum autem, quoniam à principio nobis determinatum eſt, virtutes eſſe medietates; quòque magis ſit uirtus, eo magis erit medietas: proinde quo ſublimior uirtus euadet, accedetque ad magnitudinem, non deteriorem, ſed meliorem efficiet. medietas nanq; inter exceſſum, defectumq; perturbationum erat medietas. atque hæc igitur hactenus.

De continentia, & incontinentia, ac feritate agendum eſſe. Cap. V.

DEinceps aliud nobis ſumendum eſt principium, de continentia, incontinentiaque dicturis, quemadmodum fuerit alienum, has in virtutum, uitiorumque numerum redigere, ita de his futurum ſermonem, alienum viſum iri neceſſe eſt. nec enim hæc virtus cæteris par eſt. in alijs ſiquidem eodem tendunt tam ratio quã perturbationes, nec inuicem ſibi aduerſantur. At in hac ſe inuicem oppugnant ratio & affectus. Sunt nimirum in anima. unde mala eſſe dicatur, tria: uitium, incontinentia, feritas. De vitio igitur ac virtute quid ſit, ac in quibus, à nobis ſupra dictum eſt: modò de incontinentia ac feritate dicendum.

De feritate. Cap. VI.

EST autem feritas quoddam uitium exuberans, cùm eouſque nequam prorſus quempiam

piam intuemur, ut ipſum non hominem, ſed feram eſſe dicamus, ſicut & vitium ipſam feritatem. Huic virtus oppoſita nominis expers eſt. quippe quòd eiuſmodi ſupra hominem, tanquam heroica quædam ac diuina. Eò certè hæc uirtus nominis expers, quòd Dei uirtus nulla. præſtantior ſiquidem omni uirtute Deus, ac nõ uirtute probus. nam tum uirtus ſit Deo melior. ideo nominis expers hæc uirtus, quæ feritatis vitio oppoſita eſt. Deſiderat nimirum diuina, & ſupra hominem tali uitio obiectari. quòd quemadmodum feritas uitium hominem excedens euadit, ita ei oppoſita virtus.

De incontinentia, & continentia.
Cap. VII.

De incontinentia, & continentia dicturis, expedit nobis, quæ ambiguos & contrarios ſermones admittunt, ſignificare: ut ex dubijs orationibus conſiderando & exquirendo ueritatem, ad id quod perſpiciendum eſt, perueniamus. nam tum demum ita uerum ſcrutari poterimus. Senex igitur Socrates tollebat prorſus, ac negabat eſſe incontinentiam: dicẽdo neminem eſſe qui mala facienda, ſciens eſſe mali, deligeret. atqui incontinens uidetur ſciens mala deligere: agi nanque à perturbatione. Hac ratione incontinentiam eſſe non exiſtimauit. nequaquam rectè. alienum nanque fit, hac ratione perſuaſos, quòd factum eſt perſuaſibiliter extinguere: incontinentes ſiquidem ſunt homines, & ijdem malorum periti. uerum tamen ea perpetrant. Quoniam igitur incontinentia eſt, nunquid incontinens aliquam habet peritiam, qua inſpiciat exquiratque mala? At id non viſum

fuerit

fuerit cuipiam. quandoquidem alienũ ſit quod in nobis potentiſſimum firmiſſimumque eſt, vi ab aliquo ſuperari. ſiquidem ſcientia, omnium, quæ in nobis, firmiſſima, & nulli eſt obnoxia violentiæ. & perinde hæc ratio aduerſatur, quo minus credatur eſſe ſcientia. Cæterùm nunquid ſcientia quidem non eſt, ſed opinio? at ſi habet incontinens opinionem, vituperandus non accedet. Nam ſi mali aliquid, non admodum prævidens planeq; cognoſcens, ſed opinatus agat, uenia dignus uideatur. quod uoluptate agendi mala, non admodum mala eſſe cognouerit, ſed tantùm fuerit opinatus. At quos uenia dignos eſſe cenſemus, eos neutiquam reprehendimus, & perinde ſi opinionem habet incontinens, uituperandus non erit. atqui uituperandus eſt. Huiuſmodi rationes ambiguitatem obijciunt, quandoquidem quæ ſcientiam eſſe negauerunt abſurdum quiddam euenire compellunt: & quę ne opinionem quidem, pariter aliena euenire oſtendunt. Verùm & dubitauerit hìc quiſpiam, quòd quia temperans & continens eſſe videtur, temperantine futuræ ſint uehementes cupiditates. quòd ſi continens erit, vehementibus agi cupiditatibus opus fuerit. neque enim continentem dixeris, qui mediocres compeſcat cupiditates. Quòd ſi uehementes cupiditates non habeat, ne quidem temperans erit: neque enim temperans qui nullo modo agitur à cupiditatibus. Ambiguitatem quoque talia mouent. contingit ſiquidem exinde rationibus, incontinentem quandoque fore laudabilem, & uituperabilem continentem. Sit nanque quiſpiam, inquit, ratiocinio hallucinatus, vt ratiocinanti, quæ honeſta ſint, mala, videantur, ac cupiditate

ad honeſta dicatur. ratio quippe agere non permittit: at cupiditate affectus. aget atqui talis, eſt incontinens.aget ergo honeſta: cupiditas nanq; in talia adducit, ſed ratio prohibet: ratiocinio ſiquidem honeſtorum hallucinabatur. Is igitur incontinens quidem erit, ueruntamen laudabilis. nam quatenus honeſta peragit, laudabilis: abſurdum id profectò euenit. Rurſus hallucinetur interim ratiocinio, & honeſta ei minimè honeſta eſſe videantur, at cupiditate ad honeſta ducatur:continens nimirum eſt concupiſcens quidem, ſed non peregens id ob rationem. itaque ratiocinio hallucinatus honeſtorum,prohibebitur agere,quæ concupiſcit. prohibebitur ergo honeſta agere, ad hæc ſiquidem adduxit cupiditas. uerùm cùm honeſta agere oportuerit, non agens uituperandus accedit ergo continens quandoque erit uituperandus: id quod ualde dictu abſurdum contigerit. Vtrum incontinentia & incontinens, in cunctis & circa cuncta, ſicut circa pecunias, & honorem, & iram, & gloriam? nam circa hæc omnia exiſtimantur,uel eſſe,uel non eſſe incontinentes. verùm circa quid ſit definita incontinentia, addubitauerit quiſpiam. Hæc igitur ſunt quæ faciunt dubitationem. At ambiguitates ſoluere neceſſe eſt. Primùm igitur quæ de ſcientia habita eſt dubitatio,ita diluenda uideatur: nimirum eſſe abſurdum, ſcientiam habere, & ipſam eijcere vel interdicere. Eadem de opinione fuerit oratio:nihil ſiquidem refert, ſitne opinio an ſcientia. Nam ſi vehemens fuerit opinio, quatenus ſtabilis eſt & credulitate inconcuſſa, à ſcientia non differt,credendo ita habere, vt exiſtimant, ſi habeant opiniones: ſicut Heraclitus Ephe-

ſius talem habuit, de quibus opinabatur, opinionem. alienum vtique nihil incontinenti, ſiue habeat ſcientiam, ſiue opinionem, qua dicimus flagitium aliquod committere. Eſt quippe ſcire duplex. vnum quidem habere ſcientiam: nam tum demum ſcire quempiam dicimus eam rem, cuius teneat ſcientiam. alterũ verò ipſam exercere ſcientiam. Incontinens igitur eſt, qui honeſtorum tenet ſcientiam, ſed eam nõ exercet. Cùm igitur hac non exercebitur ſcientia, nihil eueniet alienum, committere flagitium ipſum qui teneat ſcientiam. Eſt enim quemadmodum in dormientibus. iſti ſiquidẽ cum habeant ſcientiam, multa tamen in ſomnis moleſta & perpetrant & perpetiuntur: neque enim ſcientia tum exercetur. idem eſt de incontinente. euenit ſiquidem vt dormienti, non exercere ſcientiam. Et perinde ſoluitur dubitatio. Fuerat ſiquidem dubitatum, nunquid ſcientiam incõtinens eijciat, eàve intercidat: quandoquidem vtrunque videbatur abſurdum. Cæterùm hinc fuerit ruſus manifeſtum, quemadmodũ diximus in Analyticis, ex duabus fieri ſyllogiſmum propoſitionibus: earumq́ue primam vniuerſalem, ſecundam, quæ ſub illa, particularem. veluti, Scio omnem hominem febricitantem, ſanum facere: atqui hic febricitat: ſcio igitur & hunc ſanum facere. Eſt ergo vniuerſali quidẽ ſcientiæ, Scio deputatũ: alteri verò particulari non. eſt igitur, ut etiam tum ſcientiam habenti fiat hallucinatio, uelut hominem febricitantem ſanum facere, ſi hic vtique febricitat, quem non nouerim. Itidem igitur de incontinente qui habeat ſcientiam, idem error eueniet. contigerit enim incontinentem in vniuerſum habere ſcientiam, vt

talia ſunt improba, & perniciosa. nec tamen hæc ipſa, particulatim noſſe improba. proinde ita habendo ſcientiam aberrabit: quandoquidem in uniuerſum habet, non etiam particulariter. Non itaque hoc modo fuerit alienum, ut incontinens habendo ſcientiam, mali aliquid agat. eſt enim ſicut inebrijs, à quibus cum exceſſit ebrietas, & ad ſeſe radierunt, non excidit ipſis ratio, nec quidem ſcientia quæ ſub ebrietate delituerat, fueratque proſtrata: deinde ab ebrietatis immunis rurſus fit, qui prius erat. Ita habet incontinens. perturbatio enim cohibendo ratiocinium ſepelit: cùm verò à perturbatione fuerit liberatus, ut qui ebrius, rurſus in ſeſe redit. Eſt & quædam alia de incontinente, quæ dubitationem faciebat, oratio. vbi laus incontinentem ſequebatur aliquando, & continentem uituperatio; quod neutiquam euenit. neque enim cōtinens aut incontinens, qui ratione falſus eſt, ſed qui recta inſtitutus ratione, qua tam mala, quàm bona diſcernit. Incontinentes quidem, qui & eiuſmodi ratione nō perſuaſus eſt, ſed continens, qui perſuaſus, ab ipſis nō agitur cupiditatibus. neque enim cuicunque uidetur patrem cædere turpe eſſe: ſed qui cædere concupiſcit, & abſtinet, is continens eſt. Proinde ſi in ijs neque continentia neque incontinentia, ne quidem laudabilis fuerit incontinentia: vt neq; vituperabilis continentia, quemadmodum videbatur. Sunt nimirum incontinentiarum aliæ quidem valetudinariæ, naturales aliæ. Valetudinariæ eiuſmodi, ut eorum qui diſcerpunt capillos, & manducant. Quòd ſi quiſpiam huic imperet voluptati, non continuò laudabilis eſt: neque uituperabilis, quatenus non imperat: aut
non

non admodum probabilis. Naturales autem, vt in iudicio conuictum olim aiunt filium, quòd patrem cæcidiſſet, defendiſſe, quòd is patrem quoque ſuum cæcidiſſet, aufugiſſetq;. naturale etenim in iudicibus fuiſſe crimen viſum eſt: Quòd ſi quis à cædendo patre ſe conuenerit, non cõtinuo laudabilis, & ne nos quidem eiuſmodi nunc incontinentias & continentias quærimus ſed quibus vituperandi accedunt, atque ſimpliciter laudandi. Bonorum certè quædam ſunt externa, ut opulentia, dominatus, honor, amicitia, gloria. Quædam circa corpus neceſſaria, vt tactus, & guſtus. Qui ergo circa hæc incontinens, is incontinens ſimpliciter eſſe videatur, & vt corporalis, & quam quærimus incontinentiam, circa hæc eſſe videbitur. Ambigitur quoque, circa quidnam ſit incontinentia. Circa honorem non eſt ſimpliciter incontinens: lau datur enim quodammodo, qui circa honorem incontinens. nam honoris amans videtur. In totum autem dicimus, & in eiuſmodi ponendo incontinentem, circa honorem, aut gloriam, aut iram eſſe incontinentem. Verùm ſimpliciter incontinenti nõ accommodamus circa quæ, ut ei adſit manifeſtum aliquod ſine appoſitione eius circa quod ſit. eſt enim ferè circa uoluptates & ægritudines corporis incõtinens. Hinc manifeſtum eſt, circa hæc verſari incontinentiam: nam quoniam incontinens vituperabilis, ſubiecta eſſe oportet vituperabilia. Honor igitur, & gloria, & domitatus, & pecuniæ, & circa quæcunque talia dicuntur incontinentes, ſub vituperationem non cadunt: at corporis voluptates vituperandæ: ideo non iniuria qui circa has magis, quàm ſit par verſatur, is in-

continens prorſus dicitur. Verùm quoniam incontinentiarum.quæ circa alia verſari dicuntur, quæ circa iram maximè reprehendenda inconti nentia,vtrum magis reprehendenda eſt,quæ circa iram,an quæ circa voluptates? Eſt igitur,quæ circa iram incontinentia ſimilis pueris ad ſubminiſtrandum promptis: hi nanque cùm dixerit dominus,cedò mihi,promptitudine erecti,antequàm audierint quid ſit ſubminiſtrandum, inter ſuggerendum hallucinantur: ſæpe enim liber fuit exhibendus, & graphium dedere. Itidem incontinens iræ ſuccumbit. cùm primum enim audierit verbum,quod quiſpiam affecit iniuria, ira ad vlciſcendum inſultat, neutiquam patiens audire, expediatne an non, vel non ita vehementer. Huiuſmodi igitur ad iram impulſus, quæ iræ deputatur incontinentia, non admodum videtur inceſſenda. At ad voluptatem impulſus ſub reprehenſionem cadit, ſunt nanq; diſtincta in ipſa, ob rationem quæcunque auertunt ne agatur aliquid, & tamen ob rationem agitur.Ideo magis eſt,quam per iram reprehendenda incõtinentia voluptatis: quandoquidem per iram incontinentia ægrimonia eſt: nemo ſiquidem ſtomachatus non ægreſcit: at quæ ex concupiſcentia cum voluptate, idcirco magis vituperabilis, quòd ex voluptate incontinentia abeſſe à conuitio non videtur. Vtrum verò tolerantia & continentia idem eſt,an non? nam continentia, necnon continens circa voluptates eſt, ipſas coercendo: at tolerantia circa ægrimonias: ſiquidem patiens ac ſuſtinens ægrimonias,is tolerans eſt. Rurſus incontinentia & mollicies idẽ non eſt. Mollicies ſiquidem, & mollis eſt ſuccumbens laboribus,nõ certè omnibus, ſed quos

alius

alius aliquis neceſſariò duxerit ſuſtinendos: incontinens verò, qui voluptates ſuſtinere non poſſit, ſed remolleſcens ab eis agatur. Eſt porrò quiſpiam intemperans appellatus. nunquid igitur intemperans idem, quod incontinens: atque ipſe idem incontinens, quod intemperans? Nempe intemperans eiuſmodi eſt, vt quæ agit, eadem & optima & commodiſſima ſibi eſſe arbitretur, nec vllam habet rationem, quæ eius videatur aduerſari voluptatibus. at incontinens habet rationem, quæ aduerſatur ei, quatenus cupiditate agitur. Vter autem curatu facilior, intemperãs, an incontinens? Certè intemperans curatu facilior videatur. nam ſi ratio ei aduenerit, quæ mala eſſe doceat, ipſe non operabitur: at incontinenti non deeſt ratio, & tamen agit mala, proinde huiuſmodi incurabilis eſſe videbitur. Cæterum, vtrum deterius afficitur, cui nihil adeſt boni, nec quod per illud exiſtit, quàm ille cui quod honore præcellit, malè affectum eſt? Eſt nimirũ incontinens, qui bonum obtinet, rectam rationem, cùm intemperans non habeat. cùm ergo ratio vtriuſque principatum obtineat, incõtinentis honoratiſſimum principium præſto: quod eſt, ab intemperante abeſt: ergo incontinente intemperans deterius habet. Rurſus, vt ſupra mentionem fecimus de feritatis vitio, non eſt ipſum in fera ſpectare, ſed in homine, feritatis ſiquidem nomen adeptum eſt id vitium, ob ſingularem improbitatem. Sed cur in fera nihil? nempe quod improbum in fera principium non ſit: eſt ſiquidem ratio principium. Quis uerò improbior, flagitioſiorque fuerit, incertum eſt, leone, an Dionyſius, an Phalaris, an Clearchus, vel horum quiſpiã inſignis cuiuſdam immanitatis.

Certum autem eſt malum in his principium illuſtria facinora conieċtaſſe. at in fera nullum prorſus eſt initium. Ita igitur improbum eſt, in ipſo intemperante principium, nam quatenus quæ mala ſunt, committit, etiam ratio ei aſtipulatur: cenſetque ea eſſe peragenda, quia improbum in ipſo eſt principium. At in incontinente ſanum principium eſt: vt hinc melior incontinens intemperãte eſſe videatur. Sunt etiam incontinentiæ binæ ſpecies, vna quidem prorumpens, & improuiſa, & confeſtim proueniens: velut cùm ſpecioſam viderimus mulierem, & confeſtim afficiamur, & ab affeċtu erumpit impulſus ad aliquid perpetrandum, quod fortaſſe non expediat. Altera verò, velut quædam imbecillitas, quæ cum ratione inſurgit auertente. Prior igitur non admodum ſub reprehenſionem cadere videbitur: quandoquidem etiam virtutis ſtudioſis poteſt euenire, calidis & ingenioſis. Secunda autem frigidis & melancholicis, tales nimirum reprehendendi. Rurſus videas aliquem præoccupantem, quòd ſpecioſa mulier obijciatur, non affici: conuenit igitur ſe cohibere. nam qui eiuſmodi ratione præuenerit, ex obuia viſione incontinens non commouebitur, nec turpe quicquam aget. Verùm qui ratione cognouerit indecens aliquid, ad idque voluptate delabetur & remolleſcet; is multo magis reprehendendus. Neq; enim probus vnquam, eiuſmodi fuerit incontinens. ratio nanq; præueniens ſe non permiſerit, dux ſiquidem ea in ipſo probo exiſtit: cui nõ obtemperat improbus, ſed uoluptati deditus & remolleſcit, & quodammodo effœminatur. Vtrum uerò temperans ſit continens, quod ſupra fecimus ambiguũ, nunc differ mus.

Eſt

Eſt igitur temperans & continens. nam continens non ſolùm eſt præſentes cupiditates cohibens, verùm etiam talis, vt ſi nullæ adſint cupiditates, ita inſtructus, vt eas poſſit cohibere. Eſt autem temperans, qui nullas habeat cupiditates malas, rectèque rationi circa hæc inſiſtat, at continens, qui malas habet cupiditates, & aduerſum ipſas rectam rationem, proinde temperantem continens comitatur, eritq; temperans continens: ſiquidem temperans non afficitur, continens uerò afficitur quidem, ſed compeſcit affectus, quatenus afficitur: temperanti autem iſtorum eſt neutrum: ideo continens temperãs non eſt. Vtrum intemperans incontinens, an incontinens intemperans? Aut neuter alterũ comitatur. incontinens enim eſt, cuius ratio perturbationes oppugnat: at intemperans, non huiuſmodi, ſed qui mala agit, ſimulq; incontinens aſtipulantem habet rationem. Non itaque intemperans, qualis incontinens: neque incontinens, qualis intemperans. Præterea improbior incontinente eſt intemperans. curatu enim difficiliora, quæ naturalia, quàm quæ ex conſuetudine gignuntur: ob hoc ſi quidē ualida eſſe videtur conſuetudo, quòd naturæ inſideat, intemperans igitur eiuſmodi, cuiuſmodi quiſpiam naturâ eſt, ob hoc, & hac de cauſa in ipſo improba ratio eſt. Neque talis eſt incontinens, quia ne quidē ratio eiuſmodi nō proba, oportuit nanq; ipſam eſſe improbam, ſi foret natura, qualis eſt improbus. Incontinens igitur cōſuetudine malus eſſe videbitur, vt natura intemperans: curatu nanque longè difficilior intemperans, quandoquidem cōſuetudo conſuetudine exploditur: at natura à nemine extrudi poteſt. Vtrum autem

tem cùm ſit incontinens eiuſmodi, vt norit & non cedat rationi, ſitque prudens huiuſmodi, vt recta ratione ſingula perpendat: acciderit, vt incontinens ſit prudens, an non? ex his enim quæ dicta ſunt ambigere quiſpiam potuerit. Verùm ſi quæ à nobis antea dicta ſunt, ſuſcipere voluerimus, non erit prudens incontinẽs. dicebamus nanque prudentem eſſe, non cui recta ratio modo ineſſet, verùm etiam quæ ex ratione optima viderentur, & perinde incontinens non fuerit prudens. Cæterùm talis, aſtutus quidem eſt, diſtribuimus ſiquidem paulò antè aſtutum à prudente, vt inter ſe differrent, interim vnus quidẽ circa hæc ſolers, alter verò non ſolers, aſtutum igitur incontinentem eſſe contingit: neq; enim ſolers circa quæ & aſtutus: prudentem uerò incontinentem eſſe non contingit.

De voluptate. Cap. VIII.

POſt hæc de uoluptate diſſerendum eſt, cùm de felicitate ſit nobis oratio: felicitatem autem arbitrantur omnes, aut voluptatem eſſe & vitam delectabilem, aut non citra uoluptatem. Nempe uoluptatem vrgentes, nec inter bona enumerandam eſſe exiſtimantes, ipſam citra ægritudinem eſſe voluerunt. ſine ægritudine eſſe igitur vicinum voluptati eſt. Quapropter de voluptate quoque dicendum, non modo quia etiam alij ita arbitrantur, uerùm etiã quod nobis de uoluptate dicere neceſſarium eſſe cenſeamus. Nam cùm de felicitate nobis ſit oratio, fœlicitatemq; definierimus, planeque dixerimus in uita perfecta eſſe uirtutis actionem, ſitque virtus circa uoluptatem, & ægritudinem, de voluptate

luptate dicere neceſſe eſt, quandoquidem citra uoluptatem non eſt felicitas.Primùm itaque dicemus,qnòd nonnulli ferant,voluptatem in numerum bonorum non venire exiſtimãtes: aiunt nanque primò ortum eſſe voluptatẽ: at ortum quiddam imperfectum: bonum porrò imperfecti locum nunquam obtinere. Secundo loco,uoluptates eſſe quaſdam improbas: at improbitatem,nunquam bonum admittere.Rurſus, quod gignatur in omnibus. nam & malo & improbo, & ferę & cicuri deputatur: at bonum malis am miſceri nefas,& ne quidem multis cõmune eſt. Quodq́ue nõ potentiſſimum uoluptas, at bonũ potentiſſimum, quodq́ue honeſta agendi ſit impedimentum. nam quod honeſta agere prohibeat,bonum qui poteſt eſſe? Primùm igitur primo occurrendum de ortu, ratioq́ue diluenda, quòd neutiquam vera ſit. Eſt igitur in primis nõ omnis uoluptas ortus. nam quæ ab inſpiciendo voluptas gignitur,ortus non eſt,nec quæ ab audiendo, & olfaciendo. neque enim ex egeſtate procreata,quemadmodum in alijs,ut ex comedendo,uel bibendo, hæ nanque ex egeſtate, & redundantia fiunt,aut ſaturando egeſtatem,aut redundantiæ auferendo: ideo ortus eſſe uidentur, at egeſtas & redundantia ægritudo: igitur ægritudo hic,ubi ortus uoluptatis.Atqui in ſpectando, & audiendo, & olfaciendo non eſt, vt ægritudo antecedat. nemo ſiquidem ſpectando delectatus,aut olfaciendo,prius teſtatus eſt. itidem in animi ſententia inſpiciẽti delectatio eſt, citra præcedentem ægritudinẽ, & perinde fuerit voluptas aliqua, quæ ortus non eſt. Quòd ſi uoluptas,ut eorum dictat oratio, id eo bonum non eſt,quia ortus: eſtq́ue uoluptas aliqua, quæ

ortus

ortus non eſt, fuerit vtiq; bonũ uoluptas. Atqui in totùm nulla eſt voluptas ortus: nam neque quæ à comedendò, & bibendò voluptates ortus dici poſſunt. Verùm hallucinantur, qui has uoluptates ortus eſſe perhibent. putant ſiquidem quoniam prolatis rebus gignitur voluptas, ob hoc ortum eſſe: ſed non eſt, quandoquidem eſt pars animæ quædã, qua oblectamur, ſimul prolatis quibus indigebamus rebus, ea pars animæ quatenus exercetur, & mouetur, oblectatur. Atqui motus ipſius & exercitiũ uoluptas eſt, quòd cùm prolatis rebus ea pars animæ exerceatur: aut propter ipſius actionem ortum eſſe cenſent voluptatem, quòd certa ſit rerum prolatio, animæ tamen pars incerta, perinde atq; ſi quis hominẽ eſſe opinetur corpus, quòd id ſub ſenſum cadat, non autem animam, verùm eſt anima. itidem & in hoc. eſt nanque pars quædam animæ, qua oblectamur, quæ ſimul atque res prolatæ ſunt, exercetur: ideo nulla voluptas eſt ortus. Verùm & conuerſio (inquiunt) in naturã, quæ ſub ſenſum cadit. nam non cõuertentibus ſeſe in naturam voluptas eſt, ſiquidem conuertẽdo naturæ egeſtatem ſit eius exaturatio. at (vt diximus) eſt, vt nulla egeſtate fiat oblectatio; ſiquidẽ egeſtas ægritudo: at citra ægritudinẽ dicimur oblectari, & perinde non fuerit voluptas egeſtatis conuerſio; indignum nanque in huiuſmodi voluptatibus nihil. Proinde ſi ideo quòd ortus eſt uoluptas, bonum eſſe non exiſtimetur, nullaq; eſt uoluptas ortus: bonum vtique fuerit voluptas: ſed propterea, ꝙ non omnis (inquiunt) voluptas bonum, quiſpiam id deprehẽderit hoc pacto. Nam quia bonũ in omnibus dicitur eſſe prædicamentis, nempe in eſſentia, & in ad aliquid,

quid,& in quanto,& quando, ac in totum omnibus. illud quoque manifeſtum per omnia voluptatem aliquam comitari; proinde quia in omnibus prædicamentis eſt bonum, etiam uoluptas fuerit bonum, & perinde quoniam in his quidem per ſe bona, etiam voluptas fuerit per ſe bonum, atqui à bonis uoluptas eſt uoluptas: bonũ ergo fuerit omnis uoluptas. Simul certũ hinc etiam differre inter ſe ſpecie uoluptates: quandoquidem differunt etiam prædicamenta, in quibus eſt uoluptas. Neque enim eſt, quemadmodum in ſciẽtijs, vt Grammatica, uel quacunq; alia: nam ſi habeat quis ſplendidè grammaticam, itidem afficitur qui ſub ea grammatica grammaticus, eo modo quo & alius qui habeat grammaticam: & propterea non differunt grammaticæ, quæ in ſplẽdendo, quæq; in obſcuro. At in voluptate, non ita. nam quæ ex ebrietate voluptas, & quæ ex copulatu, non eodem modo afficiunt: quamobrem ſpecie inter ſe diſtingui videbuntur uoluptates. Cæterùm quia ſunt & malæ uoluptates, etiam ob hoc uoluptas bonum non eſſe videbatur, at id voluptatis minimè proprium iudicium eſt, ſed naturæ atque ſcientiæ. Nam eſt & natura mala, ſicut vermium,& crabronum, ac prorſus vilium animalium, nec tamen ob hoc natura malorum. Eodem modo habent & malæ ſcientiæ, ſicut ſedentariç, nec tamen ob hoc malum ſcientia eſt, ſed genere bonum, tam ſcientia quàm natura. Nam quemadmodum ſtatuarius inſpiciendus nõ eſt, qualis quiſpiam ſit, ex eo quod euenerit malè exerceri, ſed quod bene: ita ne quidẽ ſciẽtiam naturam ve, aut quippiam aliud, quale ſit, ex malis, ſed ex probis. iiidem ergo voluptas

quoque

quoque genere bonum eſt. Quòd uerò ſint & malæ uoluptates, ne nos quidem latet. nam ſunt etiam diuerſæ naturæ animaliũ, ut bona & mala, ſicut hominis quidem bona, lupi uerò uel cuiuſuis alterius feræ mala: ſimiliter equi natura altera quàm hominis, & aſini, & canis. At uoluptas conuerſio eſt ex eo, quod contra naturam, in naturam cuiuslibet ſuam: proinde cuius fuerit ſuauiſſima improbę naturæ, ea improba voluptas eſt. neque enim equo quod homini, & ne quidem alijs. at quoniam diuerſæ naturæ ſunt, diuerſæ quoque uoluptates. Nam uoluptas conuerſio eſt, & conuerſio (inquiunt) in naturā inſidet, proinde & malæ naturæ mala conuerſio eſt, ut probæ proba. Qui porrò voluptatem probam eſſe contendunt, eo afficiuntur modo, quo qui neſcientes nectar, Deos uinum potare exiſtimant, nihilq; eſſe eiuſmodi peculiare putant, ex inſcitia in id delabuntur. His ſimiles ſunt, qui cunctas voluptates ortas eſſe aſſerunt, & neutiquam bonum. nam quod alias voluptates ignorent præter eas, quæ corporis ſunt, eas ducunt ortas eſſe, nec bonas, in vniuerſum non rentur voluptatem eſſe bonum. Quoniam igitur eſt voluptas, & conuerſæ naturæ, & conuertentis; conuerſæ quidem ex egeſtate ad expletionem; conuertentis autem, quę à viſu & auditu, & id genus alijs: meliores fuerint conuertentis naturæ actiones: voluptates nanque vtrouis modo dictæ, ſunt actiones. Proinde non dubium, quin à viſu voluptates, & auditu, & intelligentia ſint longè optimæ, cumque ſub corpus cadunt, ab exaturatione procreentur. Rurſum id dicebatur; quod ne quidem bonum; ſiquidem quòd in omnibus ſit,

&

& commune omnibus, non bonum. id certe in honoris cupido, & honoris cupiditate magis proprium eſt. honoris ſiquidem cupidus ſolus vult habere, & illo cœteros anteire. Voluptatem igitur, ſi ipſam per ſe bonum eſſe oporteat, eſſene eiuſmodi conuenit; an non? atqui etiam contrario modo. ob id nanque bonum eſſe videatur, quod cuncta expetant, agnatum enim cunctis, bonum expetere. & perinde, ſi cuncta voluptatem expetunt, genere bonum fuerit voluptas. Rurſus quòd ſit impedimentum voluptas, ipſam bonum eſſe negauerunt, impedimentum eſſe aſſerendo, quòd non rectè videantur conſiderare. Neque enim ad res tranſigendas eſt impedimentum, ſi qua ſit alia impedimentum: vt ebrietatis voluptas agere inhibuerit. Cœterùm ita etiam ſcientia ſcientiæ fuerit impedimentum. nam non eſt, vt ſimul utranq; exerceat. Sed cur non bonum ſcientia, ſi voluptatem ex ſcientia excitarit? & vtrum impedimentum ſit, an ne? cœterùm multo magis aget voluptas. nanque ad magis agendum, inde ſuſcitata impellit, quia probum faciendo, agit quæ ex virtute, & ea ſuauiter agit. Nũquid multo etiam magis, quæ ad actionem pertineant, exercebit? ac ſi oblectatus egerit, probus erit: ſin triſtatus honeſta proſequatur, non probus, ægrimonia nanque in eis quæ ex neceſſitate, eſt. proinde ſi quiſpiam ægreſcat, honeſta proſequendo, coactus peragit. qui autem à neceſſitate agere compellitur, non probus. Cœterùm non eſt, vt non triſtetur, uel oblectetur, quæ ad virtutem pertineant proſequendo, nec aliquod medium eſt. Cur? nempe quòd virtus in affectu, affectus verò in ægritudine & voluptate,

nec

nec quicquam in medio poſitum eſt. Non dubium igitur, quin virtus cum ægritudine, vel uoluptate ſit. Si quis igitur mœſtus honeſta proſequatur, non bonus. proinde non fuerit virtus cum ægrimonia: cum voluptate ergo. Tantum ergo abeſt impedimentum, vt etiam ad agendum exhortetur, in totumque non contingit, vt ſit citra voluptatem, quod ab ipſa procreatur. Alia fuit oratio, quòd nulla ſcientia faciat voluptatem. Ne id quidem verum eſt. cõuiuiorum nanque ſtructores; & coronarum, necnon vnguentarij voluptatis ſunt effectores. Cæterùm alijs ſcientijs non eſt voluptas, vt finis, ſed cum voluptate, nec citra uoluptatem. eſt igitur etiam ſcientia voluptatis effectrix. Rurſus etiam aliter dicebatur, quòd non optimum. Verùm hoc modo, atque hac ratione ſingulas ieris perditum virtutes: ſiquidem fortitudo optimum non eſt. Nunquid igitur ob hoc non bonũ? An id abſurdum fit? itidem & in alijs, quòd voluptas quia non optimum, non eſſe videatur bonum. Dubitauerit autem quiſpiam, per virtutes tranſiens huiuſmodi: vt quia ratio quandoque imperat affectibus: de continente enim hoc dicebamus: & econuerſo affectus imperant rationi, vt euenit incontinentibus: quia (inquam) expers rationis pars animæ, vitium admittendo, imperat rationi bene diſpoſitæ: talis ſiquidem incontinens, & ratio ſimiliter mala: quamobrem ipſa quoq; benè diſpoſitis perturbationibus imperabit, ſuam virtutem continentibus. hoc ſi ita, euenerit abuti virtute: improba nanque ratione affectus, virtutem vſurpando, ipſa abutetur. hoc nimirum abſurdum euenire videbitur. Tali ſanè dubitationi facilè ex

eis quæ à nobis antè de virtute dicta ſunt, eſt occurrere, atque refellere. Tum demum nanque virtutem eſſe dicebamus, cùm ratio bene affecta, perturbationibus ſuam virtutem habẽtibus fuerit moderata, necnon perturbationes rationi conſentaneæ. Ita nanque affecta inter ſe inuicem cõſentient, vt ratio quod optimum ſit, ſemper præſcribat. perturbationes verò felicè bene diſpoſitæ id exequantur, quod ratio præſcripſerit. Si ratio igitur malè fuerit affecta, perturbationes verò bene, non fuerit virtus, deficiente ratione. nam ex vtroque virtus. proinde non contigerit virtute abuti. Simpliciter verò non (quemadmodum alij opinantur) dux ratio virtutis eſt atque principium, ſed potius perturbationes. Ad honeſtum nanque, impulſum quendam oportet primò innaſci irrationalem, qui producatur: atque ita poſtremo rationem eſſe diſcernentem, atque conſtituentem. quod ſanè viderit quiſpiã ex pueris, & rationis expertibus animantibus. In his nanque ſine ratione perturbationum impulſus exoriuntur, primò ad honeſtum: mox poſterior adueniens ratio & conſtituens, honeſta agere exhortatur. Sed non ſi à ratione ad honeſta ceperit principium, perturbationes conſentientes comitantur. verùm ſæpenumero controuerſantur. Quamobrem potius conuenerit perturbationem ad virtutem anteire benè affectam, quã rationem.

De proſpera fortuna. *Cap. IX.*

INterea dicendum de proſpera fortuna eſt, poſteaquàm de felicitate nobis eſt oratio. Arbitrantur nanque multi felicem vitam fortuna-

tam eſſe, vel non eſſe circa fortunatam. & forte non iniuria: abſq; enim exteris bonis, quorum domina fortuna eſt, felicem eſſe non contingit idcirco de ſecunda fortuna nobis dicendum: nècnon quis prorſus ſit fortunatus, & in quibus, & circa quid. Primùm igitur ad hæc quiſpiam accedens, ſpectanſque dubitauerit. quandoquidem non dixerit fortunam eſſe, vt natura eſt ſemper cauſa cuius eſt, eius vt plurimum eodem modo eſt effectrix. at fortuna nunquam, verùm temerè & ſine ordine, ac vt ſors tulerit. ideo fortuna in eiuſmodi eſſe dicitur, vbi neque mens ulla, neque recta ratio eſt. nam vbi id, nihilominus eſt quidquam ordinatum, ac eſt ſemper eodem modo. non ita fortuna. Iccirco vbi mens plurima ac ratio, ibi fortuna minima. ubi plurima fortuna, ibi mens perexigua. At nunquid ſecunda fortuna eſt, vt Deorum quædam cura? an id minimè uideri debet? talium ſiquidem dominum præficimus Deum, ut bona malaque meritis diſtribuat. fortuna & quæ à fortuna, tam verè quàm ut ſors tulerit, fiunt. quod ſi huiuſmodi diſtributori Deo aſcripſerimus, malum ipſum iudicem faciemus, neque iuſtum. id nefas Deo deputare. Cæterum præter hæc, ad nihil aliud fortunam quiſpiam ordinarit. proinde non dubinm, quin horum aliquid ſit. mens certè ac ratio, nècnon ſcientia, prorſus alienum ab hoc eſſe videatur. præterea neque cura, neque beneuolentia quæ à Deo, videatur eſſe felicitas, quoniam malis attribuitur. atqui Deum malorum curam habere fas non eſt. Reliquum igitur, & maximè peculiare fortunæ natura eſt. Eſt nimirum proſperitas ipſaq; fortuna in his quæ in nobis non ſunt, neq; eorũ

quo-

quorum ipſi ſumus domini, quæque poſſimus efficere. Ideo iuſtum quatenus iuſtum, nemo fortunatum dicit. & ne quidem fortem, nec prorſus quenquam alium à virtute præditum. in nobis ſi quidem eſt hæc habere, vel non habere. Sed enim in talibus magis peculiare, ac ſuum, dicimus fortunam & proſperitatem. ingenuum nanque dicimus fortunatum, ac prorſus cui talia bona extiterint, quorum ipſe neutiquam dominus eſt. veruntamen ne hinc quidem propriè proſperitas diceretur. Eſt tamen fortunatus ſæpenumero dictus. nam præter alicuius conſiderationem, cùm & alicui bonum aliquod agere contigerit, dicimus fortunatum: & eum, cui iure infligi damnum debuerat, eiuſmodi hominē lucrum facientem, dicimus fortunatum. Eſt igitur proſperitas, in agendo bonum aliquod præter rationem. & in non ſubeundo, vt debuit, malo. Cęterum potius ac magis peculiare in bono capiendo proſperitas videatur. ſiquidem bonum capere, per ſeſe fortunatū quiddam eſſe videatur: malum verò non ſubire, ex caſu fortunatū. Eſt igitur proſperitas rationis expers. natura nanque fortunatus eſt, qui ſine ratione ad bona impellitur, eaq́; conſequitur. Id verò naturæ eſt. nam animæ ineſt huiuſmodi à natura, quo ſine ratione impellatur ad ea, vnde bene habemus, eouſque. vt ſi quis roget ita habentem, Curnam id tibi ita libet agere; neſcio, inquit, ſed libet. Simile propemodum lymphaticis. ſiquidem lymphatici citra rationem ad aliquid agendum impelluntur. Proſperitatem verò, ſuo ac peculiari nomine appellare non habemus: verum ipſam ſæpe dicimus eſſe cauſam. at hæc cauſa à nomine alienum quiddam eſt. quoniam cauſa,

& cuius eſt cauſa, aliud eſt: & citra impulſum bona conſequentem cauſa, cauſa dicta eſt, ut malum non ſubire, uel porrò minimè animo deputatum, bonum capere. nanciſcique bonum eſt profectò huiuſmodi proſperitas ab illa diſtincta, uideturque hæc ex rerum fieri interuentu, ex caſuque proſperitas: & perinde tametſi eſt huiuſmodi proſperitas, non tamen ad felicitatem talis (inquam) proſperitas fuerit peculiaris, cuius in ipſo impulſus principium bonorum eſt aſſuetudinis. Quoniam igitur eſt felicitas non ſine bonis externis, & quæ à proſperitate (ut iamdudum dicebamus) oriuntur, felicitatem coadiuuant. De proſperitate igitur hactenus.

De honeſta probitate, honeſto, ac bono.
Cap. X.

QVoniam de ſingulis particulatim diximus, reliquum iam fuerit, ut in totum componendo ſingula accumulemus. Eſt igitur non malè nomen impoſitum in conſummato probo honeſta probitas. honeſtus & bonus nanque dicitur, cùm perfectè probus. ſiquidem uirtutis bonum & honeſtum fatentur, ſicut iuſtum honeſtum & bonum aiunt, fortem, temperantem, ac prorſus virtutum omnium. Quoniam igitur in duo diſtribuimus, ut alia quidem honeſta, alia uerò bona dicamus: & bonorum, alia quidem ſimpliciter bona, alia verò non: honeſta porrò, ut uirtutes, & uirtutum actiones. bona certè, dominatum, opulentiam, gloriam, honorem, & id genus alia. Eſt igitur honeſtus & bonus, apud quẽ ſimpliciter bona ſunt bona, & ſimpliciter honeſta honeſta ſunt. talis nanq; honeſtus

&

& bonus. Sed apud quem ſimpliciter bona non ſunt bona, is neque honeſtus & bonus: ſic vt ne quidem bene valere videatur, cui ſimpliciter ſalubria non ſint ſalubria. Nam ſi opulentia, & dominatus adueniendo quippiam offenderint, optanda non fuere: ſed talia quæ non oſtendãt, ſibi eſſe optauerit. Qui autem talis ſit, qualis correptus ex bonis, ne ei adſint, ne quidem honeſtus ac bonus eſſe videatur: ſed cui per ſe bona omnia, bona ſint, nec ab ipſis abſumatur, vt ab opulentia & dominatu, is honeſtus & bonus.

De recta ratione. *Cap. XI.*

DE eo quod eſt ex virtutibus rectè agere, neutiquam ſatis abſolutè dictum eſt. nam dicebamus ex recta ratione agendum eſſe. verum ignarus interrogauerit, id fortaſſis quiſpiam, ex recta ratione quidnam ſit, & ubi recta ratio? Eſt nimirum ex recta ratione agere, cum animæ pars irrationalis non prohibuerit rationalem ſuam exercere actionem. tum demum enim ex recta ratione erit actio. Quoniam enim animæ partem, vnam quidem deteriorem habemus, alteram meliorem, ſemper deteriorem melioris cauſa obtinemus. ſicut in corpore & anima, corpus animæ cauſa habere dicimur, cum ita habuerit ne præpediat, ſed ita coniungatur & conſurgat ad animæ opus perficiendũ. quandoquidem deterius melioris eſt cauſa: ita vt ſecum meliorẽ exerceat. Cùm igitur affectus menti non inhibuerit ſuum opus exercere, an non tum ex recta ratione fuerit? Ita propemodum. Verùm fortaſſis dixerit quiſpiã, quomodo

affectus habuerint, cùm non impedientur? at quandonam ita habebunt, vt non prohibeantur? Neſcio. quippe dictu neutiquam facile eſt. Neque enim medicus, ſed quando dixerit febricitanti ptiſanam proferendam: at quo pacto ſe bricitare ſentiam? cùm (inquit) impalluiſſe videris: at palleſcentem quomodo ſciero? hic occurrit medicus, ſi non habes ex te (inquiens) vt talia ſentias, non habeo amplius quid dicam. Hoc pacto de alijs communis huic erit oratio. Similiter habet & in affectibus dignoſcendis. aliquid nanque per ſeſe ſenſu oportet conijcere. Quærat porrò & hoc fortaſſis quiſpiam, nunquid rè ipſa iſta cognoſcens, ero continuò felix? nam ſunt qui opinentur. Hoc certè eſt huiuſmodi, vt cœterarum ſcientiarum nulla diſcenti vſum præbet & actionem, ſed habitum duntaxat, ita ne quidem hic, hæc ſciendo, viſum tradit. Felicitas enim eſt (vt fatemur) actio, non habitus, neque enim ſciendo ex quibus conſtet felicitas, ſed ex vtendo his: atqui horum vſus & actio eſt. nec eſt præſentis tractationis hoc tradere: quandoquidem neque vlla alia quæpiam ſcientia vſum tradit, ſed habitum.

De amicitia, & amicis. Cap. XII.

VErùm enimuero inter cuncta huiuſmodi nobis de amicitia dicere neceſſe eſt, quid ſit, & in quibus, & circa quid. quandoquidem ad omnem uitam ipſam tendere perſpicimus, & omni tempore bonum eſſe, quo ad felicitatem complectendam. Primùm igitur uidebitur melius percurrere, ac excutere, quæ ambigua ſunt.

Nam

Nam eſt in primis amicitia in ſimilibus, vt videtur, ac dici ſolet. ſiquidem graculus (inquiunt) graculo aſſidet, ſemperq; Deus ſimile agit ad ſimile. dicitur quoque canis ſemper in eadem tegula dormitare. Interrogatus fertur Empedocles, curnam canis ſemper in eadem dormiat tegula, dixiſſe, quoniam ſimile canis habet tegulæ, & perinde ob ſimilitudinem eò tendere. Alijs porrò viſum eſt, potius in contrarijs gigni amicitiam. amat ſiquidem imbrem terra (inquiunt) cùm ſolum exaruit. quippe quòd (inquiunt) contrarium contrario velit conciliari, at in ſimilibus nihil fieri contingit. ſi quidem ſimile (vt aiunt) ſimili non eget. ac talia iactantur. Iterum, vtrum operoſum eſt amicum fieri, an facile? velut aſſentatores cōfeſtim aſſentiuntur, nec amici ſunt, vt eſſe videntur. Dubitauerit in his quoque quiſpiam, num fuerit probus malo amicus, an ne? amicitia ſiquidem in fide & conſtantia. at malus, neutiquam talis. An malus malo amicus? Ne id quidem. Primum igitur definiendum qualem conſideremus amicitiam. eſt nanque (vt opinantur) amicitia etiam erga Deum, atque inanimata, neutiquam rectè. Amicitiam nanque hic eſſe dicimus, ubi amor reciprocus. at erga Deum amicitia neutiquam reciprocum. & ne quidem amare ſuſcipit. alienum nanque fuerit, ſi quiſpiam dixerit Iouem amare. At ne quidem ab inanimatis amorem eſſe continget reciprocum: amor tamen erga inanimata eſt, vt vinum, vel huiuſmodi aliud. Ideo non erga Deum quærimus amicitiam, neque erga inanimata, ſed erga animata, atque erga ea in quibus ſit amare mutuò. Quòd ſi quis deinceps conſideret, quid ſit amabile, vidēdum

eſt igitur non quicquam aliud, quàm per ſe bonum. Aliud nempe eſt amabile, & aliud amandum: quemadmodum conſultabile & conſultandum: vtrique enim bonum ineſt. Ita etiam amabile quidem, ſimpliciter bonum: amandum verò eodem modo bonum. Iterum amandum quidem, etiam amabile: at amabile non idem eſt, quod amandum. Hinc igitur & hac de cauſa eſt ambiguitas: num probus malo ſit amicus, ànne. Conneſtitur nanque quodam modo per ſe bono ſibi bonum, & amandum amabili. habetur autem, & conſequitur bonum iucundum eſſe, & commodum. proborum igitur amicitia eſt, cum ſe mutuò amauerint: amant autem ſe inuicem, quatenus amabiles: & amabiles, quatenus boni. non igitur probus, inquit, malo erit amicus. Atqui erit: quandoquidem per ſe bonum comitatur commodum, & iucundum, ſi malus eſt qui ſuauis, hac de cauſa amicus. rurſus quatenus commodus, eatenus amicus. Verùm non erit ex amabili eiuſmodi amicitia: ſiquidem amabile bonum eſt: atqui malus non amabilis: non ergo propter amabile, ſed propter amandum. Sunt nanque ab vniuerſali amicitia, quæ in ipſis probis eſt, hæ quoque amicitia, quæ ex iucundo, & quæ ex commodo. qui ergo propter iucundum amicus, non tenet propter bonum amicitiam: neque qui propter commodum. Atqui ſunt hæ amicitiæ, quæ propter bonum, quæ propter iucundum, quæ propter commodum: nec tamen eędem, & ne quidē prorſus inter ſe inuicem alienæ, ſed ab eodem quodammodo dictę ſunt: velut medicum cultellum dicimus, medicū hominē, & medicam ſcientiam. hæc non ſimiliter dicuntur: ſed cultellus,

quòd ad medicinam vtilis ſit, medicus dicitur: at homo, quòd ſanitatem faciat: ſcientia verò, quòd ſit cauſa, atque principium. Itidem & amicitiæ nō itidem quæ proborum, quippe quòd propter bonum, & quæ propter iucundum, & quæ propter commodum. Neq; dicuntur æquiuocè: verùm non ſunt eædem: ſed circa eadem quodammodo, ac ex eiſdem. Quòd ſiquis dicat, qui propter iucundum amat, ei amicus non eſt, quandoquidem non propter bonum amicus eſt, is in amicitiam proborum demigrat, quæ ex his omnibus conſtat, quippe ex bono & iucundo, & ex commodo. proinde non eſt verè ex illa amicitia amicus, quæ propter iucundum, vel propter commodum. Vtrum igitur erit probus probo amicus, an non? ſiquidem non eget (inquit) ſimilis ſimili. Hæc nimirum oratio, propter commodum indagat amicitiam. nam quatenus alter altero indiget, eatenus ſunt amici, quatenus propter commodum conciliantur: cum aliter definiatur, quæ propter commodum amicitia, & quæ propter virtutem, & quæ propter voluptatem: æquum vtique hoc multo magis eſſe, qui virtute conciliantur: cuncta ſiquidem ipſis bona exiſtunt, & iucundum, & commodum Cæterùm etiam probus malo. nam quatenus fortaſſis iucundus eſt, eatenus etiam amicus. Et malus malo. nam quatenus idem fortè ipſis commodum, eatenus amici ſunt: fieri nanque intuemur, cum idem fuerit commodum, eos ob commodum conciliari: proinde nihil prohibet, etiam malis aliquod commodum eſſe. Conſtantiſſima igitur, ac ſtabiliſſima, & honeſtiſſima, quæ ineſt probis amicitia: quippe quòd propter virtutem, ac per ſe bonum. Nam virtus incommutabilis:

& quæ per eam conciliatur amicitia, conſtantiſſima eſt. at quæ ex commodo ſtabilis non eſt amicitia, quippe quæ cum commodo elabitur. ſimiliter etiam quæ propter voluptatem. Optimorum igitur amicitia, quæ per virtutem excitata eſt. multorum autem, quæ commodum, & quæ propter voluptatem, in oneribus, & his quæ obueniunt. Contingit autem etiam indignari cum malis amicis, pariterque admirari. Eſt uerò non abſurdum. cùm enim amicitia principium ceperit voluptatem, propter quod amici ſunt, itidem & commodum, ſimul enim hæc deficiunt, neutiquam etiam perdurauerit amicitia. At ſæpe perſtat quidem amicitia, uerũ abuſus amico eſt. ideo indignatur; neque id iniuria. non enim propter virtutem cum hoc tibi fuerat conciliata, ut alienum non videatur nihil eſſe ex virtute. Quamobrem non rectè indignantur, qui amicitiam per uoluptatem conciliarunt, quod exiſtiment ipſam per virtutem duraturam: quod fieri non poteſt. non enim quæ propter uoluptatem & commodum, ex virtute eſt. Voluptate igitur conciliati, non rectè virtutem quærunt. neque enim comitatur voluptatem & commodum aliquod virtus: ſed contrà, ea ambo virtutem conſequuntur. Alienum enim niſi bonos, putare ſibi fore iucũdos. *quandoquidem mali* (vt inquit Euripides) *ipſi ſibi ſunt iucundi, malus verò contabeſcit.* nec enim uoluptatem uirtus comes conſequitur; ſed virtutem uoluptas comitatur. Vtrum verò etiam oportet in amicitia proborum eſſe voluptatem, an non? Alienum enim non uideri oportere. nam ſi ab ipſis inter ſe inuicem auferas ſuauitatem, alios ad conſueſcendum in uita iucundos

amicos

amicos adeunt. nam ad ſimul viuendum nihil maius eſt, quàm iucundos eſſe. quamobrem alienum eſt non arbitrari, probos maximè ſimul inuicem uitam agere, id uerò citra iucundum non eſt. expedit ergo (ut uidetur) his maximè iucundis eſſe. Quoniam autem diſtributę ſunt in tres amicitiæ ſpecies, in hisq; ambigebatur, vtrum in ipſa æquabilitate amicitia eſſet, an in eo quod eſſet inæquabile. Eſt igitur in vtroque: nam proborum, per ſimilitudinem perfecta amicitia eſt. at quæ per diſſimilitudinem, ac quæ propter commodum. Nam eo modo copioſo pauper, ob inopiam eorum quib. affluit diues, amicus eſt. ac eadem de cauſa, malus probo. ſiquidem propter uirtutis inopiam, à quo ſibi opitulatum iri putat, ei ob hoc amicus eſt. fit igitur propter commodum inter diſſimiles amicitia. Hac de cauſa dixit Euripides,

Amat imbrem terra, cùm ſolùm exareſcit.

His, utpote contrarijs, amicitia ob commodum exoritur. nam ſi libeat maximè contraria facere inter ſe inuicem utilia, ut ignem & aquam componendo, ignis ſi deſit humor, abſumitur, quem ſibi attrahit tanquam alimentum: tantum quidem, vt non ſuccumbat, nam ſi ſuperarit humor, ignis abſumitur. ſi verò moderatus, conferet, Non dubium igitur, quin in maximè contrarijs ob commodum ſit amicitia. Deducuntur autem amicitiæ omnes, tam ipſa æqualitate quàm inæqualitate, in tres diſtributæ ſpecies. Eſt autem in cunctis contentio inter ſe inuicem amicitijs, cùm nequaquam ſimiliter amauerint, uel fecerint, uel ſuppetiuerint, uel cum id genus aliquid. & cum unus quidem uehementer facit, alter uerò deficit, in deficiendo inclamatio

matio eſt, atque incuſatio. Præterea in quibus idem eſt amicitiæ finis, vt ſi vtrique propter commodum inter ſe inuicem amici concilientur, aut propter iucundum, aut propter virtutem, defectus qui ab altero, exploratus ac certus eſt. Si igitur plura tu mihi bona cōtuleris, quàm ego tibi, non ambigo quin tu de me bene meritus, à me plus amari debeas. Vbi autem non hac amicitia amici fuerimus, ibi maiores differentiæ: defectus ſiquidem ab vtroque incertus: vt ſi propter voluptatem vnus quidem ſit amicus, & propter commodum alter, inde oritur ambiguitas: neque enim qui commodo excedit, voluptatem cenſet dignam, quæ commodo rependatur: nec qui voluptate ſuperat, dignam gratiam in ipſo commodo ſe exiſtimat accipere. idcirco in eiuſmodi amicitijs magīs exoriuntur differentiæ. Qui verò ex inæqualitate amici ſunt, nempe excedentes opibus, vel alio huiuſmodi aliquo, non ſibi cenſent amandum eſſe, ſed ab inferioribus amari oportere exiſtimant. At amare melius eſt, quàm amari. ſiquidem amare voluptatis actio quædam eſt, & bonum: ab eo autem quod ametur nulla actio eſt: nempe cognoſcere, melius quàm cognoſci: cognoſci enim & amari etiam in carentibus anima exiſtit: at cognoſcere & amare in rebus animatis. Rurſus beneficum eſſe, melius quàm ſecus: qui amat, quatenus amat, beneficus eſt: amatus verò, quatenus amatur, non. Sed homines honoris cupiditate incenſi, amari quàm amare malunt: quòd quatenus amantur, videantur præcellere. amatus ſiquidem voluptate, vel copia, vel virtute præcellit. At honoris cupidus eminentiam affectat: & qui excellunt, ſibi non amandum

dum eſſe arbitrantur, quòd in quibus excedunt, à amantibus reprendi opinantur. Item ipſis ſunt deteriores illi, ob hoc non cenſent amare debere, ſed amari. Sed qui egenus pecuniarum, aut voluptatum, aut virtutis, is affluentem ſuſpicit & amat, quòd ea conſequatur, aut ſe conſecuturum opinetur. Sunt autem & aliæ ex conſimili affectu conciliatæ amicitiæ, & ex eo, quòd cuipiam bona velint, in quibus non eſt cuncta hæc comprehendens facta amicitia: nam ſæpenumero alijs bona volumus, attamen cum alio vitam agere malimus: vtrum hoc amicitiæ dicere oportet, an conſummatæ amicitiæ nempe per virtutem affectus? in ea ſiquidem amicitia hæc inſunt cuncta: nam cum alio nemine uitam agere libuerit: ſiquidem iucundum, & commodum, & virtus ineſt probo, cui bona in primis voluerimus, & cum ipſo viuere, & bene viuere, & non cum quoquam alio magis. Nunquid ſibi & erga ſe amicitia, an non? id nunc omittamus, dicemus poſtea: ſed enim nobis ipſis cuncta volumus, nempe nobiſcum viuere, vitamque ducere vnà volumus: id ferè etiam neceſſarium; & bene viuere & viuere, ac bonum velle, non cuiquam alij magis. Rurſus ſimilium affectuoſi in primis ſumus nobis ipſis: nam ſi labamur, vel in huiuſmodi aliquid dedicamus, confeſtim triſtamur. Hac de cauſa videatur erga ſe ſibi amicitia. Talia quidem certè, vt in ſimilitudine affectationem, & bene viuere, & id genus alia, aut erga nos ipſos dicimur referre amicitiam, aut in eam quæ perfecta ſit: in ambabus enim ſunt hæc omnia, nempe vnà vitam agere, & eſſe velle, & bene eſſe, ac cætera omni in his ſunt. Rurſus videatur ferè in quibus iuſtum eſt, in eiſdem

eſſe

eſſe amicitia. quamobrem quod iuſtorum ſunt ſpecies, totidem & amicorum. Iuſtum certè eſt, & hoſpiti erga ciuem, & ſeruo ergà dominum, & ciui erga ciuem, & filio erga patrem, & vxori erga virum, & quæcunque ſimpliciter aliæ conciliationis, & amicitiæ ſunt in horum ſingulis. amicitiarum verò hoſpitalis validiſſima videatur. neque enim vllus eſt communis, de quo ambigatur, finis, vt inter ciues. ſiquidem ambigunt propter exceſſum inter ſe inuicem, nec amici permanent. Nunc demum illud dicendum eſt, vtrum erga ſe ſit amicitia, nècne.

De amicitia erga ſe. *Cap.* XIII.

QVoniam igitur perſpicimus, vt paulò antè dicebamus, quòd ex ſingularibus amare cognoſcitur: ſingularia verò nobis ipſi in primis uelimus: nempe bona, & eſſe, & bene eſſe, & ſimilium affectantiſſimi nobis ſumus, & nobiſcum uiuere præcipuè malimus. Quòd ſi ex ſingularibus cognoſcitur amicitia: ſingularia verò nobis ipſis ineſſe uolumus: non dubium quin ita erga nos ſit amicitia, quemadmodum & iniuriam erga nos ipſos eſſe dicebamus. Nam quemadmodum alter quidem afficiens iniuria, alter uerò affectus iniuria, unus & idem eſt: & ob hoc, ne quidem eſſe uidebatur iniuria: eſt nimirum, ut dicebamus, in animæ partibus conſiderationem iactantes. quandoquidem eſt uidere, cùm plures non conſentiunt, tum aduerſum ſe eſſe iniuriam: ita igitur hic erga ſe eſſe videatur amicitia. Nam quoniam amicus eſt (vt famur, cum demum uoluerimus impensè amicum

cum dicere) una mea & huius anima eſt. At quando animæ plures ſunt partes, tum vna fuerit anima, cùm erga ſe inuicem conſenſerint ratio & perturbationes. ita nanque una erit perinde atque ſi una facta ſit, erit erga ſe amicitia. Hæc autem erga ſe erit in bono amicitia, quandoquidem in eo ſolo animæ partes bene inter ſeinuicem habent, quando inter ſe non diſſerunt. quoniam malus nunquàm ſibi amicus eſt: ſe nanque ſemper oppugnant. nempe incontinens cùm quid per voluptatem nequiter egerit, mox pœnitentia affligitur, ac ſe excruciat. iidem & in alijs vitijs malus habet, ſeſe oppugnando, ac ſibi aduerſando. Eſt autem amicitia etiam in ipſa æqualitate, ut ſociorum, per æqualitatem numero & poteſtate boni. Neuter ſiquidem ipſorum debet altero plus ſibi aſcire, neq; numero bonorum, neque poteſtate, neque magnitudine, ſed ex æquali habere ſocij aliqui cupiunt. At per æqualitatem, patris erga filium, & ſubditi & imperantis, & potioris & deterioris, & uxoris & uiri eſt conſideratio: ac ſimpliciter ubicunque inter potiorem & deteriorem in amicitia ordo interceſſit. hæc nanque eſt ex ratione in diſparilitate amicitia. Neque enim vnquam æquale vllus ex bono dabit, ſi meliori deterioriq́ue dederit: ſed maius ſemper ei qui excedat. Id quippe eſt quodammodo ratione æquale, cùm minus bonum capit deterior eo, qui melior eſt.

De affinitate. Cap. XIIII.

AMicitiarum omnium, quæ iam memoratæ ſunt, in primis cognatus eſt amor, qui in affi-

in affinitate, eaq; ex patre in filium. Et cur nam pater filium magis amat, quàm filius patrem? vtrum (vt nõnulli inter multos rectè aiunt) quod pater beneficus erga filium ſit, quodque filius de patre benemeritus ſit? hæc igitur cauſa in amicitia per commodum conciliata eſſe videbitur. quemadmodum & quæ per ſcientiam ſpectatur, ita quodammodo hic habebit. Eſt igitur idẽ finis atque actio, neq; aliud aliquid præter actionem finis, vt tibicini eadem actio atque finis. per flare enim tibias ei, & finis & actio eſt. non autẽ ædificationi: nam præter actionem alius eſt finis. Eſt igitur amicitia actio quædam, nec finis alius eſt præter actionem in amando, ſed illud idem. Patet igitur ſemper magis quoquo modo ſatagit, ob hoc ꝙ eius factio ſit filius, id quod in alijs cernimus: omnes ſiquidem erga, quod ipſi effecerunt, ſunt quodammodo beneuoli. pater igitur filio, vtpote ſuæ factioni, bona vult, memoria ſpeq; adductus. ideo magis filium pater diligit, quàm filius patrem.

An beneuolentia amicitia ſit. *Cap. XV.*

Expedit autem iam dictas & exiſtimatas amicitias exiſtimare, sitne amicitia, vt beneuolentia videaturne amicitia. Simpliciter igitur beneuolentia, neutiquam amicitia eſſe videatur: ſiquidem frequenter multis, aut videndo, aut audiendo aliquid de aliquo bono, beneuoli efficiamur, an tum etiam amici, an ne? neque enim, ſi quiſpiam Dario apud Perſas exiſtẽti beneuolus (quẽadmodum fortaſſis) fuerit confeſtim etiam erga Darium illi fuerit amicitia. At amicitiæ beneuolen-

lentia quandoq; initium eſſe videbitur. Fiat nempe beneuolentia amicitia, ſi voluntatem aſciuerit qui bona poteſt præſtare, ei præſtandi in quo ſit beneuolentia. Moris certè beneuolentia eſt, & erga morem: nemo ſiquidem aut vino, aut cuiquam alij inanimato ſuaui bono beneuolus eſſe perhibetur: ſed ſi quis morum ſtudioſus, erga ipſum beneuolentia. Neque citra amicitiam beneuolentia eſt, ſed in eodem: iccirco amicitia eſſe videtur.

De concordia. *Cap.* *X V I.*

Concordia autem eſt confinis amicitiæ, ſi propriè modo dictam accipias concordiam. nam ſiquis Empedocli aſtipuletur, arbitreturq; ſicut ille eſſe elementa, nũquid concors erit Empedocli, an ne? vel ſi quid aliud tale? Primùm certè non eſt concordia in eis, quæ ſub intelligentiam, ſed quæ ſub actionem cadunt: & in his qui idem cognouerunt, ſed ſi cum hoc intelligendi idem delectum habeant, circa quæ pariter intelligunt. Nam ſi ambo dominari cognouerunt, hic quidem ſe, ille verò ſe, nunquid ſunt concordes? an non? cæterùm ſi ego me velim imperare, & ille me, iam concordes hoc pacto ſumus. Eſt nimirum concordis eſſe, in eis quæ ſub actionem cadant, cum eiuſdem voluntate. circa ſtatum igitur dominantis, in eiſdem quæ ſub actionem cadant, propriè dicitur eſſe concordia.

Quomodo probus ſeſe amabit. *Cap. XVII.*

VErùm quoniam eſt (vt diximus) ſua alicuius erga ſe amicitia, vtrum probus ſeſe amabit, an ne? eſt certè ſe amans, qui ſua de cauſa agit omnia, vbi modò aliqua ſuggeratur vtilitas. Malus igitur ſui amans erit: ſua enim de cauſa agit omnia probus verò non; hac enim de cauſa eſt probus, quòd alterius cauſa id agat: & proinde ſui amans non eſt. Atqui omnes ad bona proſiliunt, opinanturque ſua in primis eſſe oportere: idque præcipuè manifeſtum eſt ex opulentia ac dominatu. Probus igitur alij hæc ſtatuet, nec vt officioſum in primis ſibi, ſed ſi alium viderit qui his commodè magis vti poſſit, facilè conceſſerit. Alij, hoc inſcitia quadam non facient: neque enim opinantur talibus bonis abuſuros, vel etiam ob honoris cupiditatem imperant. Probus verò horum neutrum efficiet: & perinde ne quidem propter eiuſmodi bona ſui amans erit, verùm ſi honeſtas poſtularit: id enim ſolum nemini alij conceſſerit, at commoda & iucũda ceſſerit. Itaq; in delectu honeſtatis ſui amans erit, at vbi commodum ac iam dicta voluptas affectabitur, improbus erit, non bonus. Vtrum probus ſeſe maximè amabit, an non? Eſt certè, vbi ſeſe maximè amabit, eſt vbi non. Nam cùm dicimus probum bona cedere, quæ ad vtilitatem tendant, amicum magis, quàm ſe amicum amauerit? ita. verùm amico concedens, ſibi honeſtatem accommodat, eoq; modo iſta concedit. Eſt igitur vbi amicum ſe magis diligat, eſtq; vbi ſeſe maximè, in ipſo nanque commodo, amicum: at vbi honeſtũ & bonum, ipſe ſeſe maximè diligit. Eſt igitur bo

ni etiam amans, nec ſui amans: ſolùm enim ſiquidem ſeſe amat, quòd bonus. Malus autem ſui amans eſt. neque enim habet quapropter ſe amet, ſicut honeſtum aliquod, ſed citra hæc ipſe, quatenus ipſe eſt, ſeſe amabit. & perinde hac de cauſa propriè ſui amans diceretur.

De eo, quod ſibi ſatis. *Cap. XVIII.*

Dicendum de eo, quod ſibi ſatis, & non altero indigente. vtrum qui ſibi ſatis, egebit amicitia, an ne? nempe ipſe ſibi ſatis erit, etiam ob hoc, ſiquidem etiam poetæ talia iactitant. Cum dęmon bene dederit, quid amicis opus eſt? Vnde etiam gignitur inopia? Vtrum qui cuncta habeat bona, quique ſibi ſatis ſit, amicis egebit, an tum etiam maximè? cui enim bene faciet, aut quo cum vitam ducet? neque enim ſolus deget. Quòd ſi his opus erit, neque contingunt hæc citra amicitiam; qui ſibi ſatis eſt, egebit amicitia. Quæ igitur in ſermonibus conſueta capi ſimilitudo ex Deo, neque illic rectè, neque hìc fuerit vtilis. Neque enim ſi Deus ſibi ſatis, nec vllo indigens, ob hoc etiam nos nullo indigebimus. Eſt nimirum iactatus de Deo huiuſmodi ſermo, nã quoniam bona cuncta obtinet Deus, ac ſibi ſatis eſt; quid faciet? neque enim dormiet. Inſpiciet aliquid, inquiunt: id nãque pulcherrimum, & maximè peculiare. Quid igitur inſpiciet? nam ſi quicquam aliud inſpiciet, id erit melius, hoc vero abſurdum eſt, vt ſe quicquam melius habeat Deus. Ipſe igitur ſeſe inſpiciet. at hoc delirum, nam homini qui ſeſe ſuſpiciat, vtpote attonito, inclamamus. quid igitur Deus inſpiciat omittamus; neque de eo quòd ſibi Deus ſatis ſit, conſi-

deremus, ſed de homine. Vtrum qui ſibi ſatis ſit, is egeat amicitia, necne? quòd ſi quis amicũ ſpectans viderit quid ſit, & qualis amicus, talis qualis alter ego eſſe, tum vehementer amicum facies, quemadmodum dictum eſt, hic alter Hercules, alter amicus ego. Quoniam igitur difficillimum eſt (quemadmodum quidam dixere ſapientes) ſeſe cognoſcere, & ſuauiſſimum: nam ſe noſſe, iucundum: ex nobis ipſis certè nos non poſſumus inſpicere. Quòd autem non nobis poſſumus, hinc certum, quòd alijs inclamamus, nec nobis cogniti, quòd eadem faciamus. id verò fit, aut quia bene volumus nobis, aut propter affectum. at nobis hæc ad rectè iudicandum obſtant plerisq;. Quemadmodum igitur, ſi velimus ipſi noſtram ſpectare faciem, in ſpeculo obtuemur; itidem eſſe, cùm nos cognoſcere voluerimus, amicum ſpectantes noſſe potuerimus. eſt ſi quidem (vt diximus) amicus alter ego. Quòd ſi iucundum eſt ſe noſſe, idque ſcire non eſt ſine altero amico; opus erit amicitia, qui ſibi ſatis ſit, vt ſe cognoſcat. rurſus etiam ſi honeſtũ (vt eſt) benefacere, eum qui à fortuna bona obtineat, cui benefaciet? quo cum vitam aget? non enim ſolus deget. nam vitam ducere cum alio, & iucundum, & neceſſarium eſt. Quòd ſi hæc honeſta & iucunda, necnon neceſſaria, & hæc ſine amicitia eſſe non poſſunt, opus erit amicitia qui ſibi ſa tis ſit.

De

De multorum amicitia. *Cap. XIX.*

VTrum multos habere amicos expedit, an paucos? Neque profectò multos (vt paucis abſoluam) neque paucos oportet. nam ſi multi erunt, amorem in ſingulos diſtribuere erit operoſum, in cunctis ſiquidem alijs imbecilla natura noſtra, in plurima peruenire non poteſt. neq; enim viſu diutiſſimè poſſumus: ſed ſi plus mediocritate inſtiteris, ob imbecillam naturam deficit, nec auditu. neque aliis eiuſmodi omnibus. Qui igitur amare non poſſit, deficit: iusque fuerit ut inclametur coarguaturque; quòd amicus ſit, nec amet: cæterùm hac ratione eſſe non poſtulat amicitia. Rurſus ſi multi, nunquàm mœrere deſierint, inter multos nanque par eſt, ut aliquod ſemper accidat infortunium, vnde triſtari neceſſe ſit: neque porrò paucos, vnum uel duos eſſe expedit: ſed inter parum & multum, ut tempus, atque ad amandum ſatis ſit impulſus.

Quomodo amico vtendum ſit. *Cap. XX.*

DEinceps conſiderandum fuerit, quomodo vtendum ſit amico. Eſt profectò non in omni amicitia coniectatio, ſed in qua ſe inuicem amici obiurgant. Atqui non in alijs eodem modo ſe obiurgant, ſicut in ea quæ patris erga filiũ, eadem non eſt inclamatio, vt par fuerit nonnullis, quemadmodum ego tibi, & tu mihi: quòd ſi non, hic tam uehemens fuerit inclamatio. At in amicis in æqualibus non eſt par, eſt uerò patris erga filium amicitia in minimè æquali, itidem vxoris erga virum, aut vernæ erga

dominum, prorſusq; deterioris, & melioris. In eiuſmodi non erunt incalamationes, ſed ubi pares amici, & in ipſa amicitia talis erit obiurgatio. Proinde conſiderandum, quo pacto utendũ amico fuerit, in ea demum amicitia, quæ inter pares fuerit conciliata.

Magnorum Moralium Ariſtotelis, finis.

LECTORI.

Moralium etiam Eudemiorum libros (vt & alij fecere) huic Magnorum Moralium volumini ſubiecimus: qui, quanquam eadem, quæ & Nicomachij pertractent, ea tamen ſæpenumero diuerſo explicant modo. Ariſtotelis autem operibus inſeri ſolent: cùm (cuinſcunque illi fuerint) eos ex ipſius depromptos officina Poſteriores approbarint. Secluſimus tamẽ Quartum, Quintum, & Sextum libros (quanquam in Græcis reperiantur exemplaribus) cum ijdem ad verbum ſint cum Quinto, Sexto, Septimoq; Nicomachiorum: ne idem penitus, bis fruſtra repeteretur.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ, PERIPATETICORVM PRINCIPIS,

Moralium Eudemiorum,

LIBER PRIMVS.

SVMMAE LIBRI.

Circa beatam vitam, ac felicitatem conſiderationes quàmplurimæ: Et non dari ipſius boni Ideam.

De beata uita agendum eſſe, de eoq́; in quo conſiſtat, variæ opiniones. Cap. I.

Qui numinis ſententiam in Delo ediſſerit, ueſtibulo templi inſcripſit. Non in eodem omnia conuenire, Bonum honeſtum, & Iucundum. Nam iuſtitiæ quidem cultum, rem eſſe pulcherrimam, ſanitatem præſtantiſſimam, rei uerò amatæ conſecutionem ſuauiſſimam. Quod nos nequaquam conceſſerimus: felicitas enim cùm optima ſit, & pulcherrima, eadem etiam iucundiſſima exiſtit. Cęterùm inter conſiderationes uarias, quæ in unaquaq; re, naturaque excutienda negotium faciunt, & contemplationem egent, aliæ ad cognoſcēdum tantùm pertinent,

aliæ verò ad acquiſitionem, & negotia ſpectant. Quamobrem quæ in ſola contemplatione poſita ſunt, opportuno tempore (id quod methodi proprium minus eſt) à nobis pertractabuntur.

Ante omnia verò conſiderandum, in quonam vita beata conſiſtat, & quo pacto ad eam perueniatur. Vtrum, quemadmodum homines parci, magni, & colore differentes, ſic quibus nomen beatorum contigit, natura fiant. An per diſciplinam, velut certam eò deſtinatam ſcientiam. An per exercitationem: haud enim pauca, neq; natura, nec arte aliqua, ſed conſuetudine ſola parantur: vt mala malis, bona bonis. Aut nullo quidem horũ modorum, ſed aut Dei alicuius afflatu, quod fanatico furore correptis, aut numine inſtinctis accidit. Aut etiam fortuna. plurimi enim felicitatem idem quod ſecundam fortunam eſſe arbitrantur. Patet igitur beatitudinem euenire, vel per hæc omnia, vel quædam, vel vnum aliquid. nam ad hæc principia referuntur omnes rerum generationes: ac ab intelligentia perfectæ actiones ad eas, quæ à ſcientia fluunt, transferri queant. Porrò bene beateque viuere in tribus maximè rebus conſiſtit, ijs nempe quæ potiſſimum expetuntur. Nam prudentiam alij, alij virtutem, alij verò voluptatem vt ſummum aliquid eligunt, contenduntque inter ſe de harum magnitudine & poteſtate, quę nam ad felicitatis conſecutionem vim adferat vberiorem. Vnde fit, vt quidam prudentiam virtuti, alij prudentiæ virtutem, nonnulli vtrique voluptatem anteponant: quocirca ad bene beateq; viuendum, quidam vnum ex his, alij duo, nonnulli omnia requirant. Et qui de his præcipiunt, aiunt oĩbus ſcopum quendam rectè viuẽdi

propoſitum

propoſitum eſſe, qui modo ex electione viuere iam queant: vt ſunt honor, gloria, opes, eruditio: quem ſpectans quiſq; omnes actiones peragit. Quapropter vita propoſito fine carens, inſignis ſtultitiæ argumentum eſt. In primis verò apud ſeſe quiſque, nec temerariè, nec ſegniter conſtituere debet, quanam parte beata vita conſiſtat, & quid ſit, quo ſine nemini ea contingat. Neque enim ſanum eſſe, & id, & quo ſine neque at conſiſtere ſanitas, pro eodem reputari non debent: ita nec rectè viuere idem cum eo eſt, citra quod id nemo conſequatur: quod idem etiam in alijs innumeris obſeruatur. Sunt autem cauſæ eiuſmodi, non equidem vitæ, ſanitatiſve propriæ ſed communes (vt ſic loquar) omnium habituum & operationem: nam abſque reſpiratione neque vigilia nec motus, nec bonum aut malum in uniuerſum vllum ſubſiſtit. Aliæ uerò propriæ ſunt magis vniuſcuiuſque naturæ, quas ignorare non conueniat. neque enim ex æquo cum iam dictis ad bonam habitudinem acquirendam faciunt carnium eſus, atque cibo ingeſto deambulatio. Atque hæc ſint, quæ difficultatem controuerſiamq; pariunt; dum quid ſit rectè viuere, & unde contingant homini inquiritur: nam id, quo ſine nemo queat beatus eſſe, nonnulli felicitatis partem exiſtimant. Verùm omnes omnium de his opiniones perſequi ſuperuacuum ſit, quando & ægroti, ac deliris, & pueris quædam videantur, quæ nemo ſanæ mentis in quæſtionem poſuerit. Ratione enim opus non eſt: ſed his quidem ætate prouectiore, qua corrigatur iudicium: illis verò punitione politica medicave, quæ dolori inferendo plagis, vim habet haud minorem. Similiter & vulgi, de re-

bus

bus omnibus ferè pronunciantis obmittēda ſententia eſt, abſurdum quippe ratione cum ijs contendere, qui non rationem, ſed mulctam mereantur.

Dubitationes de vita excellentisſima: & eam ſecundum diuerſos in diuerſis poni generibus. *Cap. II.*

POrrò cum in omni negotio quæſtiones oriantur, patet ēt de vita excellentiſſima dubitationes, opinioneſq; occurrere, quas ſit expendere operæprecium: controuertentium.n.argumētis rationes contrariæ demonſtrantur. Ignorare inſuper haud quaquam conuenit ſubtractationis principium ea, quibus omnis conſideratio deſtinatur. ſ. è quibus bene recteq; uiuere contingat (beatè.n.parcius dicere conuenit, ob ſpem quæ in ſingulis à bonis honeſtiſq; uiris percipi ſolet.) Nam ſi vel in fortuitis, vel ijs quæ natura eueniunt, ſita eſt vita, honeſtas, commoditaſq;: ſpes eius præcidatur; multis quippe, qui fruſtra eò cura ſedulitateque enitantur, ſiue id quod in ipſis eſt, ſiue ſtudium actionemque ſpectes. Verùm ſi in operatione penes ipſum poſitam, & in eo qualis quiſq; ſit, bene viuere conſtituatur, & communius & diuinius bonū fuerit: illud quidem, quia pluribus participare liceat: hoc, quòd operationes huiuſmodi vel illiuſmodi formare habeat neceſſum. Equidem quæ de his ambiguntur & diſputantur, perſpicua pleraque fuerint, ſi conſtiterit, quid verè tandem felicitatem oporteat appellare. An pro animo, hoc vel illo pacto diſpoſito, vt quidam ſapientes vetereſque exiſtimarunt, definire eam conueniat: an verò

pro totius hominis ſtatu, aut operationum potius qualitate, & modo. Diſtinctis autem inter ſeſe vitæ conditionibus, & ſtudijs, felicitatem nonnulli haud quaquam in eis collocant, ſed neceſſariorum gratia tantùm expeti contendunt: cuiuſmodi ſunt artes odioſæ, vt appellantur, & quæſtuariæ. (Odioſas autem voco, gloriæ tantum deſtinatas, męchanicas autem voco, ſellularias, & mercenarias: quæſtuarias autem, foro, cauponiciſque artibus comparatas.) Ergo cum ad vitam bene, beateq; tranſigendam tria (vt ſupra diximus,) velut potiſſima bonorum genera ordinata ſint, virtus, prudentia, & voluptas, totidem etiam vitæ genera enaſci conſtat, quas omnes mentis ſaltem compotes adipiſci & ſectari cupiant: nempe ciuile, philoſophicum, & voluptuarium. Philoſophus enim prudentiam contemplationemque veritatis: ciuilis, actiones honeſtas, eas inquam, quæ à virtute proficiſcuntur: voluptuarius verò corporis voluptates expetit. quapropter, vt ſuprà dictum eſt, alium, quàm priores, felicem, beatumq; arbitratur. Vnde Anaxagoras Clazomenius à quodam interrogatus, quemnam beatiſſimum iudicaret: Nullum, inquit, ex ijs quos exiſtimas: ſed qui à felicitate alieniſſimus tibi videatur. Animaduerterat enim niſi magnum, pulchrum, aut diuitem, neminem felicis appellatione dignum illi cenſeri: cum contrà ſibi felices beatique haberentur, qui iuſtis, honeſtiſque actionibus tranquillè incumberent, diuinaque aliqua contemplatione participarent. Cęterùm recta, ſynceraque iudicatio de rebus difficultate vbique plena eſt: tum in primis de ijs, quæ obuia omniumque cognitioni expoſita vulgus arbitra-

bitratur, vt quid in vita expetendum ſit; quo ue comparato plenam cupiditatem conſequantur. Multa quippe mortalium vitam circunſtant, & moleſtam faciant & acerbam, vt ſunt morbi, dolorum intentio, tempeſtates, ut ſi hæc conſideranti optio à principio detur, non naſci potius quàm hæc experiri velint. Qua conditione vita puerilis eſt, ad quam nemo prudens, etiam ſi queat, redierit. Ac multa quidem, vel voluptatis dolorumque expertia, uel inhoneſtis ſaltem uoluptatibus iuncta, eiuſmodi ſunt vt non eſſe omnino quàm viuere, melius iudicetur. Ac in uniuerſum, ſi congeras cuncta, quæ vel agunt vel patiuntur homines nō volentes (quia nec ipſius gratia) adiectis infinitis temporum ſpatijs, nihilo tamen magis uiuere, quam non viuere eligatur. Eodem pacto neque ob cibi venerisque voluptates, ſi reliquis deſtituta fuerit, quas uel cognitio uel uiſus, aut ſenſus quiſpiam alius ſuppeditarit, nemo niſi ſeruile mancipium magnopere ſibi vitam exeptandam iudicarit; patet enim à bruto ita affectum hominem nihil diſtare, adeo ut bos Aegyptius, quem ut Apin colunt, hos monarchus multis modis antecellat. Eadem ratio eſt de ſomni voluptate. Quid enim refert, ſiue à prima natiuitatis die ad ultimam vſque, mille annis aut circiter ſomno profundo ſtertas, an uitam plantæ uiuas: illæ enim eadem propemodum, qua infantes, vita participant, nam & hi ut primum in utero concepti ſunt, excreſcūt quidem, ſed velut iugi ſomno ſopiti. Vnde conſtat, nequaquam noſtræ cognitioni expoſitum, quid rectum illud bonumque in uita fiet. Quocirca Anaxagotas, ambigentem quendam ſciſcitantemque quare viuere potius quàm non viuere

re expetendum eſſet, iuſſit cœlum mundique totius conſtitutionem & ordinē contueri: ſentiens vitæ cupiditatem, non niſi ſcientiæ alicuius gratia laudabilem eſſe. Cęterū qui Sardanapalum, aut Smindiriden Sybaritam, aut alium quemcunq; vitæ voluptuariæ indulgentem, beatum prædicant, hi in lætando felicitatem poſuiſſe videntur. Rurſum alij reperiuntur qui nec prudentiam nec corporis voluptates, actionibus à virtute prætulerint: quippe quas non gloriæ alicuius gratia ſectantur; tum etiam cùm felicitatem minimè conſequuntur. Sed & multis ciuilibus appellatio non contingit. nam nec reuera ciuiles ſunt, qui honeſtas per ſe actiones expetūt: cùm plerique alij habendi ſtudio & gratia diuitiarū uitam eiuſmodi capeſſant. Inde manifeſtum eſt, felicitatem ad tria uitæ genera transferri ciuile, philoſophicum, & voluptuarium, neque clam eſt, quæ harum circa corporis voluptates conſumetur: quæ item, qualiſque ſit, tum quo pacto fiat: ut non ſit neceſſum, quæ ſint, ſed num ad felicitatem, & quo pacto conferant perquirere: itē an uoluptates honeſtas uitæ applicare oporteat, an alio pacto quopiam inter ſeſe communicent: ſunt enim & uoluptates aliæ, quibus in rationibns colligendis beatum non abſque dolore tantum, ſed iucundè etiam viuere arbitrātur. Verùm de his poſtea dicetur. Virtutis uerò, prudentiæque naturam excutiemus, quæ ſit, & utrū beatæ uitę partes exiſtant, vel ipſe uel operationes ab ipſis profectæ: iunguntur enim felicitati, ſi non ab omnibus, certè ab inſignioribus, & precio aliquo dignis.

Socratis opinio de virtute: ac ipſius redargutio.
Cap. III.

SOcrates igitur ſenex ille finem ſummum ponit homini uirtutis cognitionem: & quid ſit iuſtitia, quid fortitudo, & quæ pars reliqua eius inquirit. Et rectè id, quando ſcientias uirtutes oẽs arbitrabatur, ut iuxta hunc noſſe iuſtitiã & iuſtum eſſe coincidant, quemadmodũ & geometriã architectonicãq; didiciſſe, & geometrã architectumq; eſſe. Quocirca, nõ quo pacto, & ex quib. fiat, ſed quid ſit uirtus inueſtigat, id qđ in ſcientijs cõtemplatiuis uſu uenit. neq; enim aliud eſt Aſtrologiæ, Geometriæ, Phyſiologiæq; officium, quàm ut naturã ſubiectarum rerũ noſint & intelligant. ſed enim ad eas ipſas nihil obſtat, ad res neceſſarias multas utiles nobis frugiferasq; fieri. Verùm alius eſt actiuis ſcientijs, alius cognitioni cõtemplationiq; finis propoſitus ut ſanitas medicinæ, recta iuris legumq; conſtitutio politicæ. Ergo, cùm res quidem honeſtas cognoſcere pulchrũ ſit, in uirtutis tamen conſideratione non tam quid ſit, quàm à quib. petatur, cognoſcẽdum eſt. Neq; enim ſcire quid ſit fortitudo magnopere, ſed fortes eſſe potius uolumus: non ſcire iuſtitiam, ſed iuſti eſſe: quẽadmodum ſani eſſe beneq; habere, quã ſanitatem bonumq; habitum cognoſcere. Probationẽ uerò horum omnium colligere per rationes oportet, adhibitis teſtimonijs, exemplisq; apparẽtib. Potentiſſimum uerò eſt, in omni probatione cõfeſſum omnib. teſtimonio ꝓpoſita firmare poſſe: ſi id nequeas, omnino uel aliquam ueriſimilitudinẽ adferre: reſidet. n. penes omnes aliqua uerita-

ueritatis confeſſio, quæ noſtris confirmandis queant adduci. Nam & ea, quæ uerè quidē, ſed minus aperte dicuntur, perſpicua fiunt, ſi cōfuſa notioribus cōmutaris, rationes porrò in unaquaq; methodo, uel philoſophicè, uel ſecus adhibentur: quæ etiam in politicis haud ſuperuacuè ita accommodantur, ut nō ſolum quid, ſed quare quid (quod philoſophi eſt propriū in unaquaq;) intelligatur. Qua in re animaduerſio accurata requiritur. Sunt enim quidā, qui ut philoſophi eſſe appareat, nihil, ſi nihil appareat dicere ignorantes peregrinas incidunt, tractationesq; inanes aduocant, idq; uel per ignorātiam uel etiā per inſolentiā: qua fit, ut nonnunquā periti rebusq; agendis idonei, ab eiuſmodi uincantur, qui hæc nec intelligant, nec in agendo induſtria ulla ualeant. Cuius rei cauſa eſt inſcitia: quæ in unaquaq; re nihil eſt aliud quā inopia iudicij, qua propriæ oēs à peregrinis diſtinguantur. Rectè uerò habet, ſi cauſæ rationē, rēq; demōſtratā ſtudioſè diſcuſſeris. Tum (ut modo dictū eſt) non ſolùm certis rationibus, ſed apparentib. ſæpe potius inſiſtere oportet, animūque aduertere. nā eas, niſi queas ſoluere, uiolenter ad fidem habēdam pertraheris. quocirca ſæpe quidē id quod demonſtratur ratione, uerùm exiſtit quidem, ſed non ea ex cauſa, quæ fortè adfertur. nam & ex falſis uera colliguntur: quemadmodum in Analyticis oſtenditur.

Bonorum diuiſio, ac in quo membro felicitas ſit conſtituenda. *Cap. IIII.*

HAec præfati, à primis obſcurioribusq; exorſi, ad manifeſtiora progrediemur, quid ſit fe-

ſit felicitas veſtigaturi. Quæ omnium quidē conſenſu inter humana bona, maximum eſt, & præſtantiſſimum. (Humana adijcio, quia excellentiori fortaſſe cuidam congruat, vt Deo alicui.) nam reliqua animātia homine inferiora, huius appellationis prorſus ſunt expertia. Neque enim felix dicitur æquus, aut piſcis, aut aliud quodcunque animantis genus: niſi fortè naturæ bonitate præſtanti, diuinaque re aliqua fruatur, vnde nomen hoc trahat: ſed alia quadam bonorum participatione aliud alio commodius, incommodiuſve viuit: quod ad eum modum habere deinceps excutietur. Nunc verò dicamus, quod bona, alia ſunt agibilia, quædam non: id ita intelligas, ꝙ vt entia, quædam motu carent, ita etiam bona nōnulla; atq; hæc fortaſſe natura ſunt præſtantiſſima. Alia verò agibilia quidem, ſed agibilia præſtantioribus homine. Quia verò agibile bifariam dicitur (nam & quorum gratia agimus, & quæ propter illa actione participiant, ut ſanitas & diuitiæ, queque horum gratia fiunt, ſalubria quæſtuariaque inter agibilia connumeramus) patet & felicitatem inter agibilia homini præſtantiſſimum dicendum eſſe.

Non dari ipſius boni Ideam. *Cap. V.*

ITaque cōſiderandum quod ſit optimum illud, quotque modis dicatur. Id tribus potiſſimum opinionibus conſtat. Omnium enim bonorum excellentiſſimum inquiunt ipſum bonum. Ipſum autem bonum eſſe, quod & primum ſit, & alijs ſuæ bonitatis cauſa: quorum utrunque Ideæ boni competit. Vtrunque dico, & primum eſſe,

eſſe,& cauſam bonorum, quibus adfuerit. iuxta hanc enim bona maximè dici, vt quæ participatione, ſimilitudineq; huius primi boni, re uera bona & ipſa exiſtant. ſublata enim Idea, participantia quoque auferri: quippe quæ ex eius participatione nomen boni ſortiuntur. Primum autem eum habere modum ad poſterius, vt bonũ ipſum boni Idea ſit, quæ ut reliquæ à participantibus ſeparatur. Verum huius opinionis conſideratio alterius exercitationis eſt, & logicæ magis: refellentes enim, communeſq; rationes nulla alia ſcientia ſubſiſtunt. Porrò ſi breuiter hæc dicere conuenit, pronunciamus primùm, Ideas non boni ſolùm, ſed cuiuſcunq; alterius inutiliter, cõtentioſeque affirmari. Plurimi autem modi ſunt, tum peruagatarum populariùmq;, tum philoſophicarum rationum, quibus hæc inquiſitio fieri ſolet. Deinde ſi maximè Ideas, atq; Boni Ideas conceſſerint, nihil tamen id vel ad vitam honeſtam, vel actiones contulerit: quoties enim ens, toties & bonum dicitur. Quemadmodum enim ens (vt alibi quoq; oſtenſum) ſignificat quid ſit res, aut qualis, nonnunquam quanta, aut quando, & præterea in eo ponatur interdum quod moueatur, aliquando verò quod moueat: ſic & bonum in ſingulis his ordinibus conſpicitur. Subſtantia enim mẽtem & Deum, qualitas iuſtum, quantitas mediocre, quando tẽpus & opportunitatem, motus docentem doctumq; complectitur. ergo ut ens non vnum eſt in prædictis conſideratũ, & ita nec bonum. & proinde neq; una ſcientia & entis, & boni. Sed nec conformia inter ſeſe ad eandem conſiderationem pertinent, vt tẽpus & mediocritas: ſed alia aliud tempus, alia aliam mediocritatem ſpectant. Vt

opportunitas, mediocritasque in alimento, quas medicina & gymnaſticè: circa actiones verò bellicas ars militaris: & ſic alia de alijs tradit, docetque: multo itaque minus ipſum bonum vna aliqua ſcientia cõprehendi queat. Præterea in quibus prius & poſterius fuerit, eis communem quandam Ideam & ſeparabilem nequeas conſtituere: ſic.n.ſit aliquid primo prius: prius enim & commune & ſeparabile eſt, eò ꝙ ablato communi, neceſſe ſit & primum tolli: vt duplum multiplicium primum eſt, non licet multiplex cõmuniter prædicatum ſeparari, quippe ꝙ duplo prius eſt: ſiquidem Ideam communem eſſe cõtendas: perinde.n.fiat, ac ſi commune illud ſeparabile reddas: nam ſi iuſtitia bona eſt, & fortitudo erit. Præterea conſiderandum quidnam vocẽt ipſum bonum. Ipſum quidem adiectum eo videtur, vt communem rationem intelligas, rationem, quæ quid aliud eſt, quàm æternum & inſeparabile? Verùm album diebus multis nihilo magis albũ eſt quàm quod vno. quapropter commune bonum idem cum Idea cenſeri non debet: omnibus enim ineſt. Rurſum verò oſtendendum, quonam pacto in præſentiarum bonum demonſtret. Nunc equidem confeſſa bona demonſtrat, ex ijs penes quæ bona reſidere in confeſſo eſt. Ex numeris quod iuſtitia & ſanitas bonum. ordines enim & numeri ſunt, ut numeris vnitatibusque ineſſe bonum affirmetur, cùm vnum ipſum bonum ſit. Verùm ex confeſſis, vt ſanitate, robore modeſtia, adſtruere oportet & in immobilibus magis honeſtum eſſe; omnia enim hæc ordo quidam & quies. quòd ſi ſic habet, alia vtique magis bona ſunt quippe quæ hæc intra ſeſe complectantur. Verum haud germana demonſtratione

proba-

probatur, vnum eſſe ipſum bonum, quòd nume ri concupiſcant. Non enim appetere manifeſtè dicuntur, ſed ſimpliciter admodum concupiſcẽtiam etiam dicunt, quàm quo pacto quis tribuat vita expertibus. Itaque operæprecium eſt circa hæc nonnihil occupari, neque committere. ut citra rationem tranſmittantur, quæ ratione adhibita non difficulter perſuadeantur. & affirmare omnia entia bonum aliquid appetere, verùm id quidem: vnumquodq; enim proprium bonum expetit: oculus viſum, corpus ſanitatem, ſic etiã reliqua. Verùm non eſſe ipſum bonum eiuſmodi, dubitationes habet, & politicæ inutile eſſe: proprium enim bonum videtur, quemadmodũ & in aliis, ut gymnaſticæ bona habitudo: aut em nulli boni ſpecies, aut omnibus ex æquo vtilis eſt. porrò non agibile, ſimiliter neque commune bonum, neque cõe, neque ipſum bonum eſt. Si nãque mediocri bono inſit, nihil operabitur: ne que enim quomodocunq; medicina in quolibet operabitur, ſed ut ſanitas acquiratur. ſimiliter & reliquę artes ſingulæ. Verùm quot modis dicatur bonum, & quod in eo ſit pulchrum, & quod agibile & non agibile: eiuſmodi autem bonum eſt id, cuius gratia: non eſt autem in immobilibus: liquebit, ꝙ neque commune, neque ipſum bonũ quod quæritur, Idea boni exiſtat: illud n. immobile eſt, non agile: hoc verò mobile, ſed nihilo tamen magis agibile. Id autem cuius gratia finis eſt præſtantiſſimus, primumq; omnium & cauſa inferiorum: quocirca rerum homini agibilium ipſum bonum, finis ſubiectus, ſ. omnium rectrici, politicæ, œconomicæ, prudentiæq;. Qui habitus ab alijs, quidem differunt, eò, ꝙ eiuſmodi ſunt: verùm à ſeinuicẽ quomodo diſtinguantur,

poſt explicabitur. Cęterum finem cauſam inferioribus eſſe oſtendit ratio, qua finem definientes, reliqua eò bona demonſtramus, ꝙ finis cauſa exiſtant: velut ſanum vt ſit corpus, quia cauſa eſt aliqua, ea vtiq; ad ipſum confert: porrò ſanū eſſe tanquam cauſa mouens ſanitatis eſt, quæq; vt alij bono ſanitas ſit facit. Præterea neque hoc monſtratur, ſanitatem bonam eſſe ſcilicet, niſi ſophiſta ſit, nō medicus is, qui ea de re diſputat: hi enim in aliena harena ſeſe iactando cauillantur: neque vllius artis principium monſtratur.

Id verò quod homini, vt finis bonum eſt, cum omnium quæ quidem poſſunt ab homine fieri, ſit præſtantiſſimum, videndum præſtantiſſimum quoties dicatur: ſiquidem hoc pręſtantiſſimum eſt: initium diſputationis aliud ſumentibus.

*

ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER SECVNDVS.

SVMMAE LIBRI.

De virtute in vniuerſum. Quo pacto inter vitia virtutes conſtituantur, ac inter ſe opponantur. De voluntario, violento, ac electione. De fine, ac ijs qua ad ipſum ducunt: ac quis ſit ipſius virtutis finis.

Bonorum diuiſio. Virtutem in opere exiſtere quiſq; ſit ipſius vſus, & opus. Cap. I.

POſt hæc autem de ſequentibus, aliud principium conſtituentibus, dicendum. Omnia.n. bona aut extra nos ſunt, aut in animo poſita ſunt; præſtantiora autem animi bona, quemadmodum & peruulgata oratione diſtinguimus. Prudentia enim virtus & voluptas in animo ſunt, quorum aut nonnulla, aut omnia fines omnibus eſſe videntur. Animi autem bona, alia habitus, & potẽtiæ ſunt, alia operationes & motus. Quibus ita poſitis, & de virtute fateamur præſtantiſſimam diſpoſitionem eſſe aut habitum, aut potentiam ſingulorum, quorum vſus aliquis opuſve extiterit.

terit. id autem inductione manifeſtum fiat. Quē admodum enim ueſti & opus aliquod & vſum aſſignamus, præſtantiſſimumque eius habitum virtutem dicimus: ſic & de animo ſentiendum. Eſt enim aliquod eius opus præſtantiorisque habitus præſtantius opus, & vt ſeſe habitus ad inuicem, ita actiones ab ipſis profectæ habent, ac opus vniuſcuiuſque finis. Vnde manifeſtum eſt, opus habitu præſtare. finis enim qua finis, vtique excellentiſſimus eſt, quando & ſupra conceſſum, finem & vltimum & optimum eſſe, vtpote cuius gratia cuncta fiant. Patet igitur opus habitum diſpoſitionemq; excellere. Verùm opus bifariam dicitur. In alijs enim ab uſu diuerſum eſt, vt ædificatoriæ domus, non ædificatio: medicinæ ſanitas, non ſanatio, neque medicatio. in alijs uerò uſus opusq; non diſtant: vt viſus viſio, mathematicęq; ſcientiæ ſpeculatio. quocirca neceſſum, vt quorū opus in uſu conſiſtat, vſum habitu præſtare His ita determinatis, dicimus opus negocij etiam virtutis opus eſſe: verū non eodem pacto, vt ſutoriæ, ſutionisq; calceus. Et ſiquidem ſutoriæ, boniq́ue ſutoris virtus eſt aliqua, opus erit ipſius bonus accommodatusq; calceus eodē modo & in reliquis. nam & animæ opus eſt vitam rebus inferre: eius verò vſus vigilia: quandoquidem ſommus deſidia quædam eſt & quies. Quapropter cùm opus unum atq; idem ſit neceſſario, animæ virtutiſque opus fuerit uita compoſita & honeſta, id uerò bonū anguſtius, quod felicitatem ſuprà vocauimus, erat enim ea præſtantiſſima nobis. Porrò fines in animo cōſtituti bona excellentiſſima ſunt. ipſe uerò habitus, & actus, quia eſt melior diſpoſitione operatio, erit & optimi habitus optima

etiam

etiam operatio: virtus autē optimus habitus eſt. quocirca operatio uirtute ſiue anima profecta, præſtantiſſimum bonum eſt. cumq; felicitatem præſtantiſſimum illud eſſe conſtet, erit ea animæ excellentis operatio. Hæc igitur perfectū quippiam eſt. uita uerò & perfecta & imperfecta, ſimiliter & uirtus. quippe quòd alia integra ſit totaque, alia uerò particula tantùm. Vnde & imperfectorum quoque imperfecta operatio eſt, quo oſtenditur, felicitatem eſſe uitæ perfectæ, & ſecundùm perfectam uirtutem operationem. Atq; hoc in definitione genus rectè cōſtitutum eſſe teſtatur communis omnium conſenſus, qui benè agere, beneq; uiuere idem, quod felicē beatumq; eſſe cenſent: quorum unumquodq; uſus eſt & operatio, uitaque & actio. actiua enim uita vſibus etiam comparata eſt. nam faber frena conficit, equiti etiam uſui futura. Tum etiam quod nec die tantùm vna, nec puerili, neq; omni ætate felicitatē conſtare poſſe dicimus. Quocirca friuola eſt Solonis ſententia, negantis uirum ullum beatum eſſe, niſi vbi finem attigerit. Nihil quippe imperfectum felix eſſe poteſt, cùm integrum non ſit. Deinde laudes uirtutis actionibus, earumq; encomijs impenduntur, & coronãtur, non qui uincere quidem poſſint nec vincant tamen, ſed uictores. Sed & iudicium, quo qualis quisq; ſit cōſtituitur ex operibus, ſpectat. Præterea ob id non laudari felicitas ſolet, quia reliqua uel partes eius exiſtunt, uel per eā fiunt, aut ad ipſam referuntur. quamobrem aliud eſt prædicatio, aliud laus, aliud item encomium. Encomium enim oratio eſt, facta cuiuſque ſingularia exponens. Laus verò vniuerſalia celebrans. Prædicatio autem finem intendit.

Vnde manifeſtum redditur interdum,quo de cõtrouertitur,quare media uitæ parte, boni honeſtiq; prauos nihil antecellant:nihil enim diſcriminis inter dormientes eſt. Somnus enim eſt vitæ otium, non operatio. Quapropter nutritiuæ partis uirtus, quemadmodum nec corporis pars totius uirtutis nequaquam cenſeri debet: eo ꝙ in ſomno uim ſuam uberius exerat, agatq; nutrix facultas: cùm contrà ſenſitiua, concupiſcenſque dormientibus ſint imperfectiores, quatenus motu non participant: phantaſiæ verò, niſi morbo, aut alio quopiam malo præpeditæ fuerint, ſapientum efficaciores.

Animę duas eſſe partes, ratione participãtes, uirtutis item duas ſpecies. *Cap. II.*

VErùm quia uirtus animæ eſt, non accidentariè, de anima conſiderandum deinceps ſtudioſius erit. Sunt enim humanæ animæ duæ partes, quarum utraque ratione participat, ſed non eodem modo. altera enim ut imperio, altera verò ut obſequentiæ auſcultationiq́ue nata: ſi quid præterea fuerit rationis expers, prætermittatur. Neque uerò refert in parteſne diuidi anima queat, an nequeat, ſunt enim illi facultates diuerſæ, tum illæ etiam, quas memorauimus ſuprà. Quemadmodum in curua ſuperficie concauum connexumq; ſeparari non poſſunt, item in eadam rectum & album. quanquã rectum eſt, quod album non eſt, niſi per accidens ſubſtantia ſit eiuſdem licet. Ita ſi quæ pars animæ præterea adſcribitur, obmittitur, vt naturale. humanæ nanque animæ hæ partes propriæ ſunt, quocirca nec nutrix, nec cõcupiſcibilis

bilis facultas exiſtimari hominis propria debet. Ex naturæ enim humanæ condi ione neceſſum eſt rationem, ac rerum agendarum principium, tum operandi potentiam ineſſe. Porrò quia ratio non imperat rationi, ſed affectionibus & cupiditati; oportet & has quoq; partes aſſignari. & quemadmodũ bona habitudo ex ſingulis corporis uirtutibus conſtat: ita & animæ uirtus quatenus finis, è ſingulis conflatur. Virtutis uerò duæ eſpecies ſunt, moralis alia, alia intellictiua. neque enim iuſtos tantùm, ſed etiam intelligentes, ſalientesq; laudamus, quia virtutem, eiuſue opus audibus celebrari ſuprà oſtendimus: hę uerò cũ non operentur, ipſę quidem operationes tamen virtutum exiſtunt. Quia uerò intellectiuę partes cùm ratione ſunt, à parte rationem habente uendicantur, quæ Imperium obtinet in anima, nempe quæ ratione participat. Morales uerò irrationalis quidẽ partis ſint, ſed quę neceſſariò ſequitur dicentem. neq; enim interroganti, cuiuſmodi ſit moribus aliquis, reſpondemus ſapiens uel callidus, ſed manſuetus, aut confidens.

Moralium uirtutem circa iucunda, ac triſtia uerſari.
Cap. III.

HIs itaque conſequens, vt de uirtute morali. primùm quid ſit, & quæ eius partes conſiſideretur, ad hęc enim etiam reducuntur ea per quæ fiant. Oportet autem inquiſitionem, quemadmodum in alijs, ita fieri, ut prius conſte quod omnes quęrũt, & proinde per ea quę uerè quidem, ſed non perſpicuè dicuntur, ea quę & uera ſunt, & perſpicua colligere. Perinde enim ſe hęc ueſtigatio habet, ac ſi ſanitatem finire diſpo

ſitio:

ſitionem corporis optimam inſtituamus: & Coriſcum illum, qui in foro ſedet, nigerrimum eſſe dicamus. quid enim ſit alterutrum horum ignoramus. proinde quo quid ſit vtrunque cognoſcatur, operæpretium eſt quo pacto habeat prænouiſſe. Primum igitur conſtituatur, præſtantiſſimam actionem à præſtantiſſimis virtutibus producit, & in ſingulis quid optimum ſit efficere, idque ab vniuſcuiuſque uirtute. Vt è laboribus, commodis, nutrimentoque idoneo bona habitudo oritur, ex habitudine uerò optima, optima etiam elaborant homines: deinde omnem diſpoſitionem ex iiſdem hoc uel illo pacto illatis naſci & corrumpi velut ſanitas ex laboribus, alimento, & anni tempore: quæ inductione patent. Proinde & virtus, talis diſpoſitio eſt, naſcens à motibus animæ præſtantiſſimis, & vnde animæ affectiones, operaque præſtantiſſima proueniunt, & ab iiſdem aliquo modo & fit, & læditur. ad ea uerò vſus ipſius à quibus augetur & labefactatur, circa quæ & rectiſſimè vitam diſponit. Cœterùm circa iucunda triſtiaque virtutem verſari argumento ſunt punitiones, quæ vt medicationis vice per contraria vſurpantur in alijs, ita per hæc quoque fiunt. Patet igitur uirtutem moralem circa iucunda triſtiaque uerſari.

Quid per hæc nomina, Mos, Affectus, Potentia, ac Habitus ſignificetur. Cap. IIII.

QVoniam verò mos, vt nomen indicat, à conſuetudine incrementum capit: (Adſueſcit enim operatrix facultas exercitatione non naturali, vt hoc uel illo pacto moueatur: etſi inanima-

nimatis id non contingat: nemo enim lapidem quemlibet crebrò ſurſum iactum, itidem facere, niſi ui extrinſecus adhibita uidit) rectè morem animæ iuxta imperantem rationem uocari, ac potentia qualitatem ſequi dicimus. Neque verò prætereundum eſt, iuxta quas animæ affectiones quales quidam mores dicantur: iuxta potentias uerò paſſionum à quibus paſſiui, iuxtaque habitus modum erga affectus, dicuntur mores, uel affecti aliquo modo, uel paſſionibus minimè obnoxij. Cæterùm diuiſio conſtituatur deinceps ex affectuum, potentiarumque, & habituum animæ enumeratione. Voco autē affectus, iram, metum, verecundiam, cupiditatem, & in vniuerſum quæ per ſe voluptas, triſtitiaue ſenſitiua ſequitur: & ſecundùm hæc quidem qualitas nulla formatur, ſed afficiuntur homines iuxta potentias. Voco autem potentias, quibus fit, vt com motè aliquid agere dicamus, vt iracundus, ſtupidus, amoribus deditus, verecundus, impudens. Habitus uerò ſunt, quibus afficitur, vt hæc ſecundùm rationem nobis inſint, aut contrarium: vt fortitudo, modeſtia, timor, intemperantia.

Morales virtutes omnes circa medium inter exceſſum, ac defectum verſari; ipſarumque omnium per exempla adumbratio.

Cap. V.

QVibus ita determinatis, conſtituendum, in omni continuo diuiſibiliq; exceſſum, defectum, mediumque reperiri; atque hæc vel mutuò ad ſe inuicem, uel noſtri reſpectu: ut gymnaſtica, medicina, ædificatoria, gubernatoria, &

ria,& quæ & quæcunque actiones aliæ,ſiue iuxta ſcientiam inſtitutæ,ſiue ſcientiæ expertes,aut artificioſæ ſiue inartificioſæ: motus enim continuum quidpiam eſt, actio vero motus. In omnibus vero ſcien ia & ratio medium noſtri reſpectu, & quid optimum ſit præcipit:idque paſſim habitum gignit præſtantiſſimum. quod etiam inductione & ratione probari poteſt:contraria enim contrarijs pugnant, extrema vero & medijs & ſibi: medium enim vtrumlibet eſt ad vtrumlibet: ut æquale minore quidem maius, maiore verò minus exiſtit. Itaque neceſſarium eſt virtutem moralem circa media quædam uerſari, & medium quidpiam virtutem eſſe. Reſtat igitur, vt dicatur cuiuſmodi medietas virtus ſit, & circa quæ verſetur media: quæ omnia dilucidius exemplis, uelut in tabula adumbrabimus. Sumatur enim Iracundia,doloris carentia,manſuetudo. Confidentia,timor, fortitudo. Impudentia,ſtupor,uerecundia. Intemperantia, ſine ſenſu vita, modeſtia. nam oppoſitum modeſtiæ, quod hic ἀναισθησίαν vocamus, nomine verò caret, Vindicta; Lucrum; damnum, iuſtum. Prodigalitas,ſordes, liberalitas. Iactantia, diſſimulatio, veritas. Adulatio, odium, amicitia. Placendi ſtudium,contumacia, grauitas. Mollities, afflictio, tolerantia. Oſtentatio inepta, puſillanimitas, magnanimitas. Profuſio ſumptuoſa, illiberalitas, magnificentia. Verſutia,ſtultitia, prudentia. Hæc atque eiuſmodi affectiones animis accidunt, ab exceſſu defectuque nomen acquirunt. Iracundus enim dicitur, qui vehementius, & citius, & ob plura quàm deceat excandeſcit. Dolore autem vacans deficit, in quibus,& quando,& quomodo conueniebat. Confidens

fidens, qui non metuit. nec quæ decebat, nec quando, nec quomodo. Timidus vero qui metuit quæ non conuenit, nec quando, nec quomodo. Similiter & intemperans cupiditatibuſq; indulgens, & qui modum neſciat in re quacunq; tandem. Senſu verò humano caret, qui nec quantum expedit, nec ſecundùm naturam concupiſcet, ſed omnis affectionis, ad inſtar lapidis, expers eſt. Lucri cupidus, qui vndequaque quæſtum aucupatur. Negligentes verò, aut nuſquam aut à paucis certò conquirunt. Iactabundus, plura quàm poſſideat oſtentat. Diſſimulator, pauciora. Aſſentator, plura quàm deceat laudat, odio proſequens, pauciora. Qui nimis ad voluptatem comparat orationem, placendi ſtudioſus. Verum qui ægrè aut pauca ad gratiam dicit, contumax appellatur. Et qui nullum dolorem, etiam, ſi expediat, ſuſtinet, mollis. Qui vero omnem, proprio quidem & ſimplici nomine caret, ſed tranſlatio, obduratus, ærumnoſus, miſeriſque natus dicitur. Oſtentator ineptus, qui pluribus ſe dignum arbitratur quàm deceat. Puſillanimus, qui paucioribus. Profuſus, qui omnibus ſumptibus excedit. Illiberalis qui omnibus parcit. Similiter & parcus & prodigus: hic enim excedit erogando modum, alter eum non attingit. Verſutus, in omnibus & undequaque alios inutilitatis captione anteuertit. Stolidus verò etiam iſtic ceſſat, ubi non oportebat. Inuidus, ob ſucceſſum plus quàm deceat angitur. nam & dignorum ſucceſſibus affliguntur tales. Contrarius huic nomine caret: is ſcilicet qui ſpectans indignorum ſucceſſum, nihil commouetur tamen, ſed expeditus eſt, ſecuruſque alienorum, perinde ac ſolent, qui

ventri

ventri tantùm inſeruiunt: ille verò difficilis eſt ob inuidiæ in orbum. Quæ verò in ſingulis ita habeant per accidens, ſuperuacuum eſt determinare: nulla.n.ſcientia, vel cõtemplatiua vel actiua, ea ratiocinando, agendove iungit: hæc.n.contra deceptiones artium logicas adferuntur. Quocirca ſimpliciter hæc determinata nobis ſufficiant, accuratius deinceps pertractanda, vbi de oppoſitis inter ſe habitibus diſputabitur. Affectionum verò eiuſmodi ſpecies ex eo nomen trahunt, ꝙ aut iuxta exceſſum temporis, aut ſecundũ quòd magis quidq; eſt, aut relatione ad aliquid differant, ij in quibus affectus exteruntur. Animo nãque præceps dicitur, eo ꝙ citius, quàm oporteat prorumpat. Sæuus verò & immanis, eo quòd violentius prorumpat. Acerbus verò, quòd iraſcendi captet occaſionem. Percuſſor verò & cõtumelioſius à punitionibus ex ira profectis. Delicati autem guloſi, vinolentiq;, eo ꝙ vtroq; alimenti genere nimis, & præter rationem deliniuntur. Cæterùm ignorari non oportet, quando quomodo pro vberiore paſſione capitur, id quibuſdam ex his non competere. Vt adulter non ex eo vocatur, quia magis ſoleat coniugatis miſceri, ſed malitia eius facti quædam expenditur: ſimul nanq; & paſſio, & talem eſſe iunguntur, nec ſegregatur etiam ab eiuſmodi contumelia. Vnde ſæpe controuertitur, an qui congreſſus ſit, etiam adulterium commiſerit: vtputa ſi ignorans, aut coactus fecerit: & qui percuſſerit, etiam contumeliatus ſit; atque eodem pacto in reliquis.

Virtu-

Virtutes omnes morales circa dolores, ac uoluptates verſari; easq; mediocritates eſſe inter extrema: quæ & ipſis, & ſibi inuicem pugnant. Cap. VI.

HIs ita peractis, non prætereundum, ꝙ duę cũ ſint animæ partes, virtutes etiam iuxta eaſdem diſtingui: aliæ.n.rationalis partis cõtemplatiuæ, quarum opus eſt veritatis inquiſitio, vel quomodo habeat, aut generatur: aliæ verò partis irrationalis, cupiditatibuſq; obnoxiæ: nõ enim, ſi in partes diuidi anima queat, idcirco omnes eius cupiditate participant. Mores verò honeſtos aut prauos elucere neceſſum in dolorum voluptatumq; fuga, aut perſecutione: id quod ex diuiſionibus affectuum, potentiarum, habituumq; patet: potentiæ enim & habitus affectionũ ſunt: ipſi verò affectus dolore, voluptateq; finiuntur. Itaq; & ex his, & ſuperioribus cõſtat, omnes virtutes morales circa dolores voluptateſq; verſari. Omnis enim animi voluptas in ea intẽdit, quibus meliores, deterioreſve reddimur: etenim in dolorum, ac voluptatum fuga, & perſecutione tum prauos fieri mores manifeſtum eſt, quando nec vt oportet, nec quas oportet perſequuntur, ac fugiunt. Ideoq; promptum illud omnibus eſt, vt animum in voluptatibus, & triſtitijs impertur batè, ac tranquillè conſiſtentem, virtutem definiant, contrariaq; de vitio loquãtur. Quandoquidem autem virtutem iam liquet habitum eiuſmodi eſſe, quo & effectiui optimorum reddantur homines, vt optimè etiam ad ea diſponantur: (optimum enim præſtantiſſimum illud eſt ſecundum rectam rationem, medium nempe

noſtri

noſtri reſpectu, exceſſus defectuſque) neceſſum eſt uirtutem moralem mediocritatem in re qualibet eſſe, aut in voluptatibus doloribuſque, & in iucundis ac triſtibus circa media quædam verſari. Mediocritas verò illa interdum in voluptatibus conſiſtit, in iiſdem enim & exceſſus & defectus: interdum in doloribus: nonnunquam in vtriſque: exceſſus enim fit, vel nimis iucundis lætando, uel triſtibus nimis dolendo. idque uel ſimpliciter, vel termini communis reſpectu: vt cum non uelut vulgus, ſed uir bonus, quemadmodum decet commouetur. Quia uerò habitus quidam eſt, iuxta quem in eadem re hic quidem ad exceſſum, alius uerò ad defectum prolabatur; neceſſum eſt, vt quemadmodū hęc & ſibi ipſis & medio contraria ſunt, ſic etiam habitus & ſibi inuicem & virtutibus pugnare. Contingit autem oppoſitiones alibi quidē omnes iuxta perſpicuus eſſe, alibi uerò in exceſſibus, alicubi in defectu magis. Cauſa autem contrarietatis eius eſt, quia non qui & quæ ſemper inęqualiter, ſimiliterve admodum, ſed qui nunc quidem ab exceſſu, nunc autem è defectu citius tranſit ad medium, is cōntrarius magis uidetur. Quemadmodum in corporibus laborando quidem excedere, quam deficere; edendo uero deficere, quàm excedere, ſalubrius eſt: Itaque & delectus rerum earum, ij inquam, qui in his exercitationibus ſunt, ſimiliter habent. Pro ratione que hac aut magis, aut minus conducibiles dicuntur; ut nunc quidem qui laborum, nunc qui continentiæ ſtabilitatiſq; ſtudioſiores ſunt, apti magis ſanitati uideantur. Et contrà, cum a mediocri & ab eo quod ratio probat diſcetur, nunc quidem ignauus ille

labo-

laborumque fugiens, non autem ambo, nunc uerò luxu perditus & non famelicus ille deleꝺtu deterior dicetur. Id uero euenit, quod natura non in omnibus æqualiter à medio diſtat: laboribus enim minus quàm voluptatibus capimur. quæ ſimiliter circa animam habent. Contraria verò conſtituimus habitum, in quo magis excedunt, & in quem vulgus inclinatur: alter verò late, perinde ac non exiſtat prorſus: quia eñ contingit rarius, non ſentitur. Ita enim iram manſuetudini opponimus, & iracundum manſueto. nam etſi excuſſus contingat in manſuetudine exercenda, ſiue admittenda reconciliatione, ſiue non iraſcendo cum ſit cæſus alapis, pauci tamen eiuſmodi reperiuntur, omnibus in alterum extremum propenſis. ita nanque minimè ſolet eſſe blanda.

Quarum actionum homo principium ſit. & dominus. *Cap. VII.*

POſteaquam igitur habitus circa quamlibet paſſionem, ac exceſſus defectuſque, & contrarios habitus, quos habent ſecundùm rectam rationem homines, enumerauimus; ſupereſt, vt quid ſit recta ratio, cuiuſve termini reſpectu, medium vocandum ſit, exponatur. Manifeſtum uerò omnes virtutes morales, omniaque uitia circa voluptates doloreſque exceſſus quoſdam eſſe atque defectus. uoluptates autem à memoratis habitibus affectionibuſque fiunt. uerum optimus habitus rei cuiuſque medius exiſtit. unde patet uirtutes aut omnes, aut quaſdam in mediocritate ſitas eſſe. Quapropter aliud principium conſiderationi ſequenti conſtituatur,

Etenim ſubſtantiæ omnes ſecundum naturam principia quædam ſunt,& poſſunt ſingulæ multa eius generis progignere : vt homo hominem, & animal,in vniuerſum animalia animalia,plãtæq; plantas. Præter hæc verò ſolus oĩum animãtium homo actionum quarundam principium eſt: quippe quòd præter hunc nullum agere præterea dicitur. Sed enim ea propria vocantur, è quibus primum motus proficiſcuntur.iuſtiſſimè verò omnium, è quibus aliter nihil queat produci, cuiuſmodi penes Deum ſunt. Immobilia autem,vt in mathematicis, non per ſe quidem,ſed ſimilitudine quadam principia appellantur. Hic enim ipſo principio labefactato, labefieri omnes,quæ ab illo principio fluxere,demonſtrationes oportet : cum ipſæ inter ſe demonſtrationes altera alteram tantiſper non euertunt, quantiſper illa communis ſuppoſitio, vnde lucem iſtæ ſuam habent,non euertitur. homo igitur motus cuiuſdam principium eſt : nam actio motus eſt. Quia verò principium, quemadmodum & in alijs,eorum quæ per ipſum ſunt,fiuntq; cauſa exiſtit:vt in demonſtrationibus,ita hic quoque penſiculare ea conuenit. Nã ſi habente trigono duos rectos, neceſſum eſt tetragonum quatuor rectis conſtare, manifeſtum eſt quòd trigonus duos rectos habens cauſa eius exiſtat. Verùm ſiquid in trigono mutaris,neceſſarium eſt & in tetragono mutes:vt ſi tres habuerũt ſex,& ſi quatuor,octo. Sin verò non mutes,vt illud, ita hoc quoque habeat neceſſe eſt. Id ita neceſſario euenire ex Analyticis patet. verùm in præſentiarum in tantillũ neque dicere accuratè, neque non dicere conuenit. Nam ſi nulla alia triangulo cauſa eſt, cur habeat,idipſum principium erit & cauſa, qua reli-

qua adſtruantur. Quocirca ſi quædam ſunt eiuſmodi, ut etiam contrà habere poſſint, neceſſariò etiam principia ſunt eiuſmodi. nam ex neceſſarijs nihil niſi neceſſarium concluditur: quæ verò à nobis oriuntur, etiam contrariè euenire poſſunt. equidem quæ penes homines ſunt, pleraq; eius generis comperiuntur: atque ipſi talium ēt principia exiſtunt. Quarum igitur cumq; actionum principium & dominus homo cōſtituitur, ea patet fieri & non fieri poſſe, in ſua ēt manu eſſe, qui fiant vel non fiant. vt puta quorum ipſe dominus eſt, ut vel ſint, vel non ſint: quæ verò in ipſo ſita ſunt, vt faciat vel non faciat, eorum vti que cauſa exiſtit. Quoniam autem virtus ac vitium, & vtrorumque effectus, hi quidem laudantur, illi verò vituperantur: vituperantur autem laudanturque non quæ à neceſſitate, vel natura vel fortuna inſunt, ſed quorum ipſi cauſa ſum': quorum uerò alij, eorundem etiam laus vel nota erit: manifeſtum virtutē ac vitium circa eiuſmodi verſari, quorum cauſa quiſq; eſt, & actionis principium. Quocirca diſpiciendum quorū cauſa, quarumque actionum principium homo exiſtat: etenim confitemur omnes voluntariorū tantùm, & eorum quæ electionem admittunt, neque à volentibus deliberatoq; ſuſpiciuntur, cauſam quemque eſſe: inuoluntariorum verò ne quaquam. vnde ſatis conſtat, voluntariorum tantùm virtutem eſſe ac vitium. Idcirco quid voluntarium, & inuoluntarium, atque electio ſit, cùm virtus his vitiumque deſcribantur, explicandum eſt. primum autem voluntarium ipſum, & inuoluntarium conſiderandum.

De voluntario. *Cap.* *VIII.*

ETribus verò his vnum exiſtere videtur, aut iuxta cupiditatem,aut electionem,aut intelligentiam. Nam voluntarium ſecundùm hæc aliquid eſt: inuoluntarium verò præter hæc aliquid. Porrò cupiditas in tres partes diſtribuitur, conſultationem, iraſcentiam, & cupiditatem. itaque hæc diſtinguenda ſunt, & primum quidem ſecundùm cupiditatem. Omne enim,quod iuxta cupiditatem eſt, voluntarium vtique iudicatur. nam inuoluntarium omne violentum videtur: & ſi violentum ſit, etiam acerbum erit; omne ſcilicet, quod coacti faciunt, aut patiuntur,quemadmodum Euenus inquit: *Omnem rem neceſſariam moleſtam eſſe.* Itaq; ſi quid moleſtum, idem etiam violentum erit,& contrà: quicquid verò præter cupiditatem eſt, id omne dolorem infert: iucundorum enim cupiditas eſt. itaque violenta etiã inuoluntaria ſunt, & proinde quæ ſecundùm cupiditatem, eadem voluntaria: hæc enim inter ſeinuicem ſunt contraria. Porrò omnis malitia reddit deteriorem; intemperantia autem malitia quædam eſſe uidetur: intemperans, qui præter rationem ſequitur cupiditates, volens igitur faciet, & voluntarium iuxta cupiditatem;abſurdum enim ſit, intemperantes redditos,iuſtiores fore. Ex his igitur voluntarium ſecundùm cupiditatem iudicari queat, ex alijs verò contrarium; quicquid enim ſit voluntariè, id ſit à volente: quodque à volente, id voluntarium. nemo autem vult quod malùm eſſe norit. Verùm intemperans non quæ vult, facit: ſiquidem intemperantes agere eſt ex cupiditate id

quod

quod optimum quis arbitratur agere, vnde uolentem nolentemq; eundem agere contingeret: quod eſt impoſſibile. Continens verò iuſtius agit incontinente. nam continentia virtus eſt: & proinde iuſtiores efficit ſui ſtudioſos. tum vero exercetur, cùm contrà cupiditatem ſecundùm rationem viuitur. Quocirca iuſtè, quemadmodum & prauè agere voluntarium eſt: vtraq; enim voluntaria apparant; & neceſſum ſi alterum voluntarium ſit, etiam alterum eſſe; quod verò præter cupiditatem fit, voluntarium, idem igitur volens aget, & non volens. Sic etiam propemodum ſeſe de ira habet. Nam continentia & incontinentia, quemadmodum circa cupiditatem, ita circa iram quoque verſari videntur: nam quòd irę repugnat triſte eſt, & violētia eius cohibitio: itaque ſi violenta etiam inuoluntaria, & quod ſecundùm iram fit, voluntarium. Videtur & Heraclitus, vim iræ contuens, reprehenſionem eius permoleſtam atteſtari. *Difficilè enim*, inquit, *ira reſiſtere eſt*. anima enim ſcuitur, animoque indulget ira. Sin impoſſibile eundem quippiam nolentem, volentemque vnum idem facere, magis voluntarium eſt, quod à voluntate, quàm cupiditate, aut iraſcentia fit: argumento eſt, quòd multa facimus etiam abſque ira, & cupiditate. Supereſt igitur, vt, an quod volūt homines, idem ſit voluntarium, conſideretur: videtur nanq; & id impoſſibile, quando & ſuprà conſtitutum eſt, malitiam reddere iniuſtiores: ac intemperantia quidem malitia eſt. Contrarium verò vſu venit, eò quòd nemo quæ mala arbitratur, velit, quæ tamen facit intemperans. Itaq; ſi iniuria afficere ſpontaneum eſt, id autem ex volantate: ergo intemperans factus non iniurius, ſed temperan-

te priore illo iuſtior erit: quod eſt impoſſibile. Voluntarium igitur non eſſe, quod iuxta cupiditatem fit, neq; inuoluntarium, quod contra cupiditatem fit, patet. Sed & neque id quod ſecundùm electionem, ex iiſdem manifeſtum eſt. nam quod ab electione fit, demonſtratum eſt inuoluntarium non eſſe; ſed magis quòd quiſq; vult, id voluntarium: verùm contingit etiam non volentem tamen ſpontaneum aliquid agere, atque ſolum id eſt demonſtratum: multa inſuper repentino motu facimus: eligit autem repentè nemo. Etenim ſi trium horum aliquod voluntarium eſt neceſſariò, erit aut ſecundùm cupiditatem, aut electionem, aut intellectum, ex quibus cùm duo priora non ſint, relinquitur vt in eo, ꝙ contemplando quis agat ſitum, voluntarium illud dicamus. Cæterùm paululum progreſſi oratione, ſinem tractatui de voluntario inuoluntarioque imponemus. Eorum enim quæ vi, aut non vi eueniunt, conſideratio prioribus cognata eſt, ac propria: omne enim violentum inuoluntarium, quocirca de violento conſiderandum eſt, quid ſit, quove pacto ad voluntarium inuoluntariumque ſe habeat.

De violento. *Cap.* *IX.*

Videtur autem violentum & neceſſarium, viſque & neceſſitas voluntario perſuaſionique in rebus agendis opponi. In vniuerſum autem violentum, neceſſitatemque etiam inanimatis aſſignamus. Nam & ignem vi coactumque deorſum ferri cernimus: verum, quando vero ſecundum naturam, propriumque impetum fertur, nec violentia, nec voluntarium ſubeſt, ſed

nomine

nomine caret oppoſitio, verùm cùm præter hæc cōtingunt, vt dicimus fieri. Eodem pacto & animalia & inanimata vi multa cùm facere, tum pati animaduertuntur: quando ſcilicet præter naturalem impetum ab externo aliquo mouentur. Quod in anima quidem expertibus ſimplex principium eſt, ſed in animatis ſæpe ſimplex, vt in quibus non ſemper ratio cupiditaſque conſonant. Ac cæteris quidem animalibus quemadmodum & inanimatis violentum ſimplex eſt: quippe quæ cupiditati (nam ea viuunt) ratione minimè cōtrarium habeant: homini verò ambo inſunt certa quędam ętate, ea ſcilicet quæ rebus per rationem agendis idonea eſt: neq; enim vel puerum, vel feram agere dicimus. Proinde, cùm violentum omne moleſtū eſſe, nec vi quiſquam ſed gaudens agere videatur; magna de temperante intemperanteque controuerſia oritur, eò quòd uterque contrarios intrà ſe impetus ſentiens agit. Vnde temperantem vi ſeipſum à ſuauium capiditate abſtraxiſſe aiunt: dolet enim luctans cum reſiſtente cupiditate. Intemperans autem vi, præter rationē rapitur, minus tamen affligitur. nam cupiditati lætus indulget, quippe qui ſuauibus intendit: quocirca non vi, ſed volens agit, quia dolore vacat. Porrò perſuaſio uiolentiæ neceſſitatique opponitur: temperans uerò ea ſectatur, de quibus perſuaſus eſt, non vi, ſed volens. nam cupiditatis citra perſuaſionem trahit, quippe quæ ratione caret. Quòd igitur ij ſoli ui inuitiq; facere videantur, quamque ob cauſam, ſcilicet ob ſimilitudinem, qua & inanimata agere dicimus, expoſuimus hactenus. Sed enim ſi & quod in determinatione poſitum iſtic fuerat, adijciatur, ſoluitur quod dictum eſt.

ſitionem corporis optimam inſtituamus; & Coriſcum illum, qui in foro ſedet, nigerrimum eſſe dicamus. quid enim ſit alterutrum horum ignoramus. proinde quo quid ſit vtrunque cognoſcatur, operæpretium eſt quo pacto habeat prænouiſſe. Primum igitur conſtituatur, præſtantiſſimam actionem à præſtantiſſimis virtutibus producit, & in ſingulis quid optimum ſit efficere, idque ab vniuſcuiuſque uirtute. Vt è laboribus, commodis, nutrimentoque idoneo bona habitudo oritur, ex habitudine uerò optima, optima etiam elaborant homines: deinde omnem diſpoſitionem ex ijſdem hoc uel illo pacto illatis naſci & corrumpi velut ſanitas ex laboribus, alimento, & anni tempore: quæ inductione patent. Proinde & virtus, talis diſpoſitio eſt, naſcens à motibus animæ præſtantiſſimis, & vnde animæ affectiones, operaque præſtantiſſima proueniunt, & ab ijſdem aliquo modo & fit, & læditur. ad ea uerò vſus ipſius à quibus augetur & labefactatur, circa quæ & rectiſſimè vitam diſponit. Cœterùm circa iucunda triſtiaque virtutem verſari argumento ſunt punitiones, quæ vt medicationis vice per contraria vſurpantur in alijs, ita per hæc quoque fiunt. Patet igitur uirtutem moralem circa iucunda triſtiaque uerſari.

Quid per hæc nomina, Mos, Affectus, Potentia, ac Habitus ſignificetur. *Cap. IIII.*

QVoniam verò mos, vt nomen indicat, à conſuetudine incrementum capit: (Adſueſcit enim operatrix facultas exercitatione non naturali, vt hoc uel illo pacto moueatur: etſi ina-

nima-

nimatis id non contingat: nemo enim lapidem quemlibet crebrò ſurſum iactum, itidem facere, niſi ui extrinſecus adhibita uidit) rectè morem animæ iuxta imperantem rationem uocari, ac potentia qualitatem ſequi dicimus. Neque verò prætereundum eſt, iuxta quas animæ affectiones quales quidam mores dicantur: iuxta potentias uerò paſſionum à quibus paſſiui, iuxtaque habitus modum erga affectus, dicuntur mores, uel affecti aliquo modo, uel paſſionibus minimè obnoxij. Cœterùm diuiſio conſtituatur deinceps ex affectuum, potentiarumque, & habituum animæ enumeratione. Voco autē affectus, iram, metum, verecundiam, cupiditatem, & in vniuerſum quæ per ſe voluptas, triſtitiaue ſenſitiua ſequitur: & ſecundùm hæc quidem qualitas nulla formatur, ſed afficiuntur homines iuxta potentias. Voco autem potentias, quibus fit, vt commotè aliquid agere dicamus, vt iracundus, ſtupidus, amoribus deditus, verecundus, impudens. Habitus uerò ſunt, quibus afficitur, vt hæc ſecundùm rationem nobis inſint, aut contrarium: vt fortitudo, modeſtia, timor, intemperantia.

Morales virtutes omnes circa medium inter exceſſum, ac defectum verſari; ipſarumque omnium per exempla adumbratio.

Cap. V.

QVibus ita determinatis, conſtituendum, in omni continuo diuiſibiliq; exceſſum, defectum, mediumque reperiri; atque hæc vel mutuò ad ſe inuicem, uel noſtri reſpectu: ut gymnaſtica, medicina, ædificatoria, gubernatoria, &

ria,& quæ & quæcunque actiones aliæ,ſiue iuxta ſcientiam inſtitutæ,ſiue ſcientiæ expertes,aut artificioſæ ſiue inartificioſæ: motus enim continuum quidpiam eſt, actio vero motus. In omnibus verò ſcientia & ratio medium noſtri reſpectu, & quid optimum ſit præcipit:idque paſſim habitum gignit præſtantiſſimum. quod etiam inductione & ratione probari poteſt:contraria eñ contrarijs pugnant, extrema vero & medijs & ſibi: medium enim vtrumlibet eſt ad vtrumlibet: ut æquale minore quidem maius, maiore verò minus exiſtit. Itaque neceſſarium eſt virtutem moralem circa media quædam uerſari, & medium quidpiam virtutem eſſe. Reſtat igitur, vt dicatur cuiuſmodi medietas virtus ſit, & circa quæ verſetur media: quæ omnia dilucidius exemplis, uelut in tabula adumbrabimus. Sumatur enim Iracundia,doloris carentia,manſuetudo. Confidentia,timor, fortitudo. Impudentia,ſtupor,uerecundia. Intemperantia, ſine ſenſu vita, modeſtia. nam oppoſitum modeſtiæ, quod hic ἀναισθησίαν vocamus, nomine verò caret, Vindicta; Lucrum; damnum ; iuſtum. Prodigalitas,ſordes, liberalitas. Iactantia, diſſimulatio, veritas. Adulatio, odium, amicitia. Placendi ſtudium,contumacia, grauitas. Mollities, afflictio, tolerantia. Oſtentatio inepta, puſillanimitas, magnanimitas. Profuſio ſumptuoſa, illiberalitas, magnificentia. Verſutia,ſtultitia, prudentia. Hæc atque eiuſmodi affectiones animis accidunt, ab exceſſu defectuque nomen acquirunt. Iracundus enim dicitur, qui vehementius, & citius, & ob plura quàm deceat excandeſcit. Dolore autem vacans deficit, in quibus,& quando,& quomodo conueniebat. Confidens

fidens, qui non metuit, nec quæ decebat, nec quando, nec quomodo. Timidus vero qui metuit quæ non conuenit, nec quando, nec quomodo. Similiter & intemperans cupiditatibuſq; indulgens, & qui modum neſciat in re quacunq; tandem. Senſu verò humano caret, qui nec quantum expedit, nec ſecundùm naturam concupiſcet, ſed omnis affectionis, ad inſtar lapidis, expers eſt. Lucri cupidus, qui vndequaque quæſtum aucupatur. Negligentes verò, aut nuſquam aut à paucis certò conquirunt. Iactabundus, plura quàm poſſideat oſtentat. Diſſimulator, pauciora. Aſſentator, plura quàm deceat laudat, odio proſequens, pauciora. Qui nimis ad voluptatem comparat orationem, placendi ſtudioſus. Verum qui ægrè aut pauca ad gratiam dicit, contumax appellatur. Et qui nullum dolorem, etiam, ſi expediat, ſuſtinet, mollis. Qui vero omnem, proprio quidem & ſimplici nomine caret, ſed tranſlatio, obduratus, ærumnoſus, miſeriſque natus dicitur. Oſtentator ineptus, qui pluribus ſe dignum arbitratur quàm deceat. Puſillanimus, qui paucioribus. Profuſus, qui omnibus ſumptibus excedit. Illiberalis qui omnibus parcit. Similiter & parcus & prodigus: hic enim excedit erogando modum, alter eum non attingit. Verſutus, in omnibus & undequaque alios inutilitatis captione anteuertit. Stolidus verò etiam iſtic ceſſat, ubi non oportebat. Inuidus, ob ſucceſſum plus quàm deceat angitur. nam & dignorum ſucceſſibus affliguntur tales. Contrarius huic nomine caret: is ſcilicet qui ſpectans indignorum ſucceſſum, nihil commouetur tamen, ſed expeditus eſt, ſecuruſque alienorum, perinde ac ſolent, qui

ventis

ventri tantùm inſeruiunt: ille verò difficilis eſt ob inuidiæ morbum. Quæ verò in ſingulis ita habeant per accidens, ſuperuacuum eſt determinare: nulla.n.ſcientia, vel cõtemplatiua vel actiua, ea ratiocinando, agendove iungit: hæc.n.contra deceptiones artium logicas adferuntur. Quocirca ſimpliciter hæc determinata nobis ſufficiant; accuratius deinceps pertractanda, vbi de oppoſitis inter ſe habitibus diſputabitur. Affectionum verò eiuſmodi ſpecies ex eo nomen trahunt, ꝙ aut iuxta exceſſum temporis, aut ſecundũ quòd magis quidq; eſt, aut relatione ad aliquid differant, ij in quibus affectus exteruntur. Animo nãque præceps dicitur, eo ꝙ citius, quàm oporteat prorumpat. Sæuus verò & immanis, eo quòd violentius prorumpat. Acerbus verò, quòd iraſcendi captet occaſionem. Percuſſor verò & cõtumelioſius à punitionibus ex ira profectis. Delicati autem guloſi, vinolentiq;, eo ꝙ vtroq; alimenti genere nimis, & præter rationem deliniuntur. Cæterùm ignorari non oportet, quando quomodo pro vberiore paſſione capitur, id quibuſdam ex his non competere. Vt adulter non ex eo vocatur, quia magis ſoleat coniugatis miſceri, ſed malitia eius facti quædam expenditur: ſimul nanq; & paſſio, & talem eſſe iunguntur, nec ſegregatur etiam ab eiuſmodi contumelia. Vnde ſæpe controuertitur, an qui congreſſus ſit, etiam adulterium commiſerit: vtputa ſi ignorans, aut coactus fecerit: & qui percuſſerit, etiam contumeliatus ſit; atque eodem pacto in reliquis.

Virtu-

Virtutes omnes morales circa dolores, ac uoluptates verſari; eaſq́; mediocritates eſſe inter extrema: quæ & ipſis, & ſibi inuicem pugnant.
Cap. V I.

HIs ita peractis, non prætereundum, ꝙ duę cū ſint animæ partes, virtutes etiam iuxta eaſdem diſtingui: aliæ.n.rationalis partis cōtemplatiuæ, quarum opus eſt veritatis inquiſitio, vel quomodo habeat, aut generatur: aliæ verò partis irrationalis, cupiditatibuſq; obnoxiæ: nō enim, ſi in partes diuidi anima queat, idcirco omnes eius cupiditate participant. Mores verò honeſtos aut prauos elucere neceſſum in dolorum voluptatumq; fuga, aut perſecutione: id quod ex diuiſionibus affectuum, potentiarum, habituumq; patet: potentiæ enim & habitus affectionū ſunt: ipſi verò affectus dolore, voluptateq; finiuntur. Itaq; & ex his, & ſuperioribus cōſtat, omnes virtutes morales circa dolores voluptateſq; verſari. Omnis enim animi voluptas in ea intēdit, quibus meliores, deterioreſve reddimur: etenim in dolorum, ac voluptatum fuga, & perſecutione tum prauos fieri mores manifeſtum eſt, quando nec vt oportet, nec quas oportet perſequuntur, ac fugiunt. Ideoq; promptum illud omnibus eſt, vt animum in voluptatibus, & triſtitijs imperturbatè, ac tranquillè conſiſtentem, virtutem definiant, contrariaq; de vitio loquātur. Quandoquidem autem virtutem iam liquet habitum eiuſmodi eſſe, quo & effectiui optimorum reddantur homines, vt optimè etiam ad ea diſponantur: (optimum enim præſtantiſſimum illud eſt ſecundum rectam rationem, medium nempe

noſtri

noſtri reſpectu, exceſſus defectuſque) neceſſum eſt uirtutem moralem mediocritatem in re qualibet eſſe, aut in voluptatibus doloribuſque, & in iucundis ac triſtibus circa media quædam verſari. Mediocritas verò illa interdum in voluptatibus conſiſtit, in ijſdem enim & exceſſus & defectus: interdum in doloribus: nonnunquam in vtriſque: exceſſus enim fit, vel nimis iucundis lætando, uel triſtibus nimis dolendo. idque uel ſimpliciter, vel termini communis reſpectu: vt cum non uelut vulgus, ſed uir bonus, quemadmodum decet commouetur. Quia uerò habitus quidam eſt, iuxta quem in eadem re hic quidem ad exceſſum, alius uerò ad defectum prolabatur; neceſſum eſt, vt quemadmodũ hæc & ſibi ipſis & medio contraria ſunt, ſic etiam habitus & ſibi inuicem & virtutibus pugnare. Contingit autem oppoſitiones alibi quidẽ omnes iuxta perſpicuus eſſe, alibi uerò in exceſſibus, alicubi in defectu magis. Cauſa autem contrarietatis eius eſt, quia non qui & quæ ſemper inæqualiter, ſimiliterve admodum, ſed qui nunc quidem ab exceſſu, nunc autem è defectu citius tranſit ad medium, is contrarius magis uidetur. Quemadmodum in corporibus laborando quidem excedere, quam deficere; edendo uero deficere, quàm excedere, ſalubrius eſt: Itaque & delectus rerum earum, ij inquam, qui in his exercitationibus ſunt, ſimiliter habent. Pro rationeque hac aut magis, aut minus conducibiles dicuntur; ut nunc quidem qui laborum, nunc qui continentiæ ſtabilitatiſq; ſtudioſiores ſunt, apti magis ſanitati uideantur. Et contrà, cum a mediocri & ab eo quod ratio probat diſcetur, nunc quidem ignauus ille

labo-

laborúmque fugiens, non autem ambo, nunc uerò luxu perditus & non famelicus ille delectu deterior dicetur. Id uero euenit, quod natura non in omnibus æqualiter à medio diſtat: laboribus enim minus quàm voluptatibus capimur. quæ ſimiliter circa animam habent. Contraria verò conſtituimus habitum, in quo magis excedunt, & in quem vulgus inclinatur: alter verò late, perinde ac non exiſtat prorſus: quia enim contingit rarius, non ſentitur. Ita enim iram manſuetudini opponimus, & iracundum manſueto. nam etſi excuſſus contingat in manſuetudine exercenda, ſiue admittenda reconciliatione, ſiue non iraſcendo cum ſit cæſus alapis, pauci tamen eiuſmodi reperiuntur, omnibus in alterum extremum propenſis. ita nanque minimè ſolet eſſe blanda.

Quarum actionum homo principium ſit. & dominus. *Cap. VII.*

POſteaquam igitur habitus circa quamlibet paſſionem, ac exceſſus defectuſque, & contrarios habitus, quos habent ſecundùm rectam rationem homines, enumerauimus; ſupereſt, vt quid ſit recta ratio, cuiuſve termini reſpectu, medium vocandum ſit, exponatur. Manifeſtum uerò omnes virtutes morales, omniaque uitia circa voluptates doloreſque exceſſus quoſdam eſſe atque defectus. uoluptates autem à memoratis habitibus affectionibuſque fiunt. uerum optimus habitus rei cuiuſque medius exiſtit. unde patet uirtutes aut omnes, aut quaſdam in mediocritate ſitas eſſe. Quapropter aliud principium conſiderationi ſequenti conſtituatur,

Etenim ſubſtantiæ omnes ſecundum naturam principia quædam ſunt, & poſſunt ſingulæ multa eius generis progignere: vt homo hominem, & animal, in vniuerſum animalia animalia, plãtæq; plantas. Præter hæc verò ſolus oĩum animãtium homo actionum quarundam principium eſt: quippe quòd præter hunc nullum agere præterea dicitur. Sed enim ea propria vocantur, è quibus primum motus proficiſcuntur, iuſtiſſimè verò omnium, è quibus aliter nihil queat produci, cuiuſmodi penes Deum ſunt. Immobilia autem, vt in mathematicis, non per ſe quidem, ſed ſimilitudine quadam principia appellantur. Hic enim ipſo principio labefactato, labefieri omnes, quæ ab illo principio fluxere, demonſtrationes oportet: cum ipſæ inter ſe demonſtrationes altera alteram tantiſper non euertunt, quantiſper illa communis ſuppoſitio, vnde lucem iſtæ ſuam habent, non euertitur. homo igitur motus cuiuſdam principium eſt: nam actio motus eſt. Quia verò principium, quemadmodum & in alijs, eorum quæ per ipſum ſunt, fiuntq; cauſa exiſtit: vt in demonſtrationibus, ita hic quoque penſiculare ea conuenit. Nã ſi habente trigono duos rectos, neceſſum eſt tetragonum quatuor rectis conſtare, manifeſtum eſt quòd trigonus duos rectos habens cauſa eius exiſtat. Verùm ſiquid in trigono mutaris, neceſſarium eſt & in tetragono mutes: vt ſi tres habuerũt ſex, & ſi quatuor, octo. Sin verò non mutes, vt illud, ita hoc quoque habeat neceſſe eſt. Id ita neceſſario euenire ex Analyticis patet. verùm in præſentiarum in tantillũ neque dicere accuratè, neque non dicere conuenit. Nam ſi nulla alia triangulo cauſa eſt, cur habeat, idipſum principium erit & cauſa, qua reli-

qua adſtruantur. Quocirca ſi quædam ſunt eiuſmodi, ut etiam contrà habere poſſint, neceſſariò etiam principia ſunt eiuſmodi. nam ex neceſſarijs nihil niſi neceſſarium concluditur: quæ verò à nobis oriuntur, etiam contrariè euenire poſſunt. equidem quæ penes homines ſunt, pleraq; eius generis comperiuntur: atque ipſi talium ēt principia exiſtunt. Quarum igitur cumq; actionum principium & dominus homo cōſtituitur, ea patet fieri & non fieri poſſe, in ſua ēt manu eſſe, qui fiant vel non fiant. vt puta quorum ipſe dominus eſt, ut vel ſint, vel non ſint: quæ verò in ipſo ſita ſunt, vt faciat vel non faciat, eorum vti que cauſa exiſtit. Quoniam autem virtus ac vitium, & vtrorumque effectus, hi quidem laudantur, illi verò vituperantur: vituperantur autem laudanturque non quæ à neceſſitate, vel natura vel fortuna inſunt, ſed quorum ipſi cauſa ſum°: quorum uerò alij, eorundem etiam laus vel nota erit: manifeſtum virtutē ac vitium circa eiuſmodi verſari, quorum cauſa quiſq; eſt, & actionis principium. Quocirca diſpiciendum quorū cauſa, quarumque actionum principium homo exiſtat: etenim confitemur omnes voluntariorū tantùm, & eorum quæ electionem admittunt, neque à volentibus deliberatoq; ſuſpiciuntur, cauſam quemque eſſe: inuoluntariorum verò ne quaquam. vnde ſatis conſtat, voluntariorum tantùm virtutem eſſe ac vitium. Idcirco quid voluntarium, & inuoluntarium, atque electio ſit, cùm virtus his vitiumque deſcribantur, explicandum eſt. primum autem voluntarium ipſum, & inuoluntarium conſiderandum.

De voluntario. *Cap. VIII.*

E Tribus verò his vnum exiſtere videtur, aut iuxta cupiditatem,aut electionem,aut intelligentiam. Nam voluntarium ſecundùm hæc aliquid eſt: inuoluntarium verò præter hæc aliquid. Porrò cupiditas in tres partes diſtribuitur, conſultationem, iraſcentiam, & cupiditatem. itaque hæc diſtinguenda ſunt, & primum quidem ſecundùm cupiditatem. Omne enim,quod iuxta cupiditatem eſt, voluntarium vtique iudicatur. nam inuoluntarium omne violentum videtur: & ſi violentum ſit, etiam acerbum erit; omne ſcilicet, quod coacti faciunt, aut patiuntur,quemadmodum Euenus inquit: *Omnem rem neceſſariam moleſtam eſſe.*Itaq; ſi quid moleſtum, idem etiam violentum erit,& contrà: quicquid verò præter cupiditatem eſt, id omne dolorem infert: iucundorum enim cupiditas eſt. itaque violenta etiã inuoluntaria ſunt, & proinde quæ ſecundùm cupiditatem, eadem voluntaria: hæc enim inter ſeinuicem ſunt contraria. Porrò omnis malitia reddit deteriorem; intemperantia autem malitia quædam eſſe uidetur: intemperans, qui præter rationem ſequitur cupiditates, volens igitur faciet, & voluntarium iuxta cupiditatem;abſurdum enim ſit, intemperantes redditos,iuſtiores fore. Ex his igitur voluntarium ſecundùm cupiditatem iudicari queat, ex alijs verò contrarium; quicquid enim fit voluntariè, id fit à volente: quodque à volente, id voluntarium. nemo autem vult quod malum eſſe norit. Verùm intemperans non quæ vult, facit: ſiquidem intemperantes agere eſt ex cupiditate id

quod

quod optimum quis arbitratur agere, vnde uolentem nolentemq; eundem agere contingeret: quod eſt impoſſibile. Continens verò iuſtius agit incontinente. nam continentia virtus eſt: & proinde iuſtiores efficit ſui ſtudioſos. tum vero exercetur, cùm contrà cupiditatem ſecundùm rationem viuitur. Quocirca iuſtè, quemadmodum & prauè agere voluntarium eſt: vtraq; enim voluntaria apparant; & neceſſum ſi alterum voluntarium ſit, etiam alterum eſſe; quod verò præter cupiditatem fit, voluntarium, idem igitur volens aget, & non volens. Sic etiam propemodum ſeſe de ira habet. Nam continentia & incontinentia, quemadmodum circa cupiditatem, ita circa iram quoque verſari videntur: nam quòd iræ repugnat triſte eſt, & violētia eius cohibitio: itaque ſi violenta etiam inuoluntaria, & quod ſecundùm iram fit, voluntarium. Videtur & Heraclitus, vim iræ contuens, reprehenſionem eius permoleſtam atteſtari. *Difficilè enim*, inquit, *iræ reſiſtere eſt*. anima enim fruitur, animoque indulget ira. Sin impoſſibile eundem quippiam nolentem, volentemque vnum idem facere, magis voluntarium eſt, quod à voluntate, quàm cupiditate, aut iraſcentia fit: argumento eſt, quòd multa facimus etiam abſque ira, & cupiditate. Supereſt igitur, vt, an quod volũt homines, idem ſit voluntarium, conſideretur: videtur nanq; & id impoſſibile, quando & ſuprà conſtitutum eſt, malitiam reddere iniuſtiores: ac intemperantia quidem malitia eſt. Contrarium verò vſu venit, eò quòd nemo quæ mala arbitratur, velit, quæ tamen facit intemperans. Itaq; ſi iniuria afficere ſpontaneum eſt, id autem ex volantate: ergo intemperans factùs non iniurius, ſed temperan-

te priore illo iuſtior erit: quod eſt impoſſibile. Voluntarium igitur non eſſe, quod iuxta cupiditatem fit, neq; inuoluntarium, quod contra cupiditatem fit, patet. Sed & neque id quod ſecundùm electionem, ex iiſdem manifeſtum eſt. nam quod ab electione fit, demonſtratum eſt inuoluntarium non eſſe; ſed magis quòd quiſq; vult, id voluntarium: verùm contingit etiam non volentem tamen ſpontaneum aliquid agere, atque ſolum id eſt demonſtratum: multa inſuper repentino motu facimus: eligit autem repentè nemo. Etenim ſi trium horum aliquod voluntarium eſt neceſſariò, erit aut ſecundùm cupiditatem, aut electionem, aut intellectum, ex quibus cùm duo priora non ſint, relinquitur vt in eo, quod contemplando quis agat ſitum, voluntarium illud dicamus. Cæterùm paululum progreſſi oratione, finem tractatui de voluntario inuoluntarioque imponemus. Eorum enim quæ vi, aut non vi eueniunt, conſideratio prioribus cognata eſt, ac propria: omne enim violentum inuoluntarium, quocirca de violento conſiderandum eſt, quid ſit, quove pacto ad voluntarium inuoluntariumque ſe habeat.

De violento. Cap. IX.

Videtur autem violentum & neceſſarium, viſque & neceſſitas voluntario perſuaſionique in rebus agendis opponi. In vniuerſum autem violentum, neceſſitatemque etiam inanimatis aſſignamus. Nam & ignem vi coactumque deorſum ferri cernimus: verum, quando vero ſecundum naturam, propriumque impetum fertur, nec violentia, nec voluntarium ſubeſt, ſed nomine

nomine caret oppoſitio; verùm cùm præter hæc cōtingunt,vt dicimus fieri. Eodem pacto & animalia & inanimata vi multa cùm facere, tum pati animaduertuntur: quando ſcilicet præter naturalem impetum ab externo aliquo mouentur. Quod in anima quidem expertibus ſimplex principium eſt, ſed in animatis ſæpe ſimplex, vt in quibus non ſemper ratio cupiditaſque conſonant. Ac cæteris quidem animalibus quemadmodum & inanimatis violentum ſimplex eſt: quippe quæ cupiditati(nam ea viuunt) ratione minimè cōtrarium habeant: homini verò ambo inſunt certa quędam ętate,ea ſcilicet quæ rebus per rationem agendis idonea eſt: neq; enim vel puerum,vel feram agere dicimus. Proinde,cùm violentum omne moleſtū eſſe, nec vi quiſquam ſed gaudens agere videatur; magna de temperante intemperanteque controuerſia oritur, eò quòd uterque contrarios intrà ſe impetus ſentiens agit. Vnde temperantem vi ſeipſum à ſuauium capiditate abſtraxiſſe aiunt: dolet enim luctans cum reſiſtente cupiditate. Intemperans autem vi, præter rationē rapitur, minus tamen affligitur. nam cupiditati lætus indulget, quippe qui ſuauibus intendit: quocirca non vi, ſed volens agit, quia dolore vacat. Porrò perſuaſio uiolentiæ neceſſitatique opponitur: temperans uerò ea ſectatur,de quibus perſuaſus eſt,non vi, ſed volens. nam cupiditatis citra perſuaſionem trahit, quippe quæ ratione caret. Quòd igitur ij ſoli ui inuitiq; facere videantur, quamque ob cauſam,ſcilicet ob ſimilitudinem,qua & inanimata agere dicimus, expoſuimus hactenus. Sed enim ſi & quod in determinatione poſitum iſtic fuerat, adijciatur, ſoluitur quod dictum eſt.

Quando igitur foris, quippiam præter impetum intrinſecum mouerit, ſedaritve, vi id fieri aſſeueramus: quando verò ſecus, non ui. In temperante autem, intemperanteque inſitus impetus ducit (vtrunque enim habet) & neuter vi & coactus, ſed volens vterq; agit: nam principiũ, quod foris eſt, præter naturalem impetum, ſiue moueat, ſiue motum impediat, neceſſitatem vocamus: vt ſiquis manu, & voluntate, & cupiditate retinentis arrepta, percutiat alium: verum ſi intrinſecus principium fuerit, vis non eſt: quandoquidem & uoluptas ineſt & cupiditas, quæ ſtatim à natiuitate in omnibus deprehẽditur. Atq; his ferè duobus à natura quippiam ineſſe determinamus, eo ſcilicet, quòd a natiuitate ſtatim à natiuitate ineſt, & quòd generatione exiſtente facilè conſequimur, ut ſenectus, canities, ac alia id genus. Itaque non ſecundum naturam facit alteruter, ſed ſecundum naturã ſimpliciter, ſed non eandem. Quæſtionibus igitur de temperãte intemperanteque, utrum ui & non uolens agat alter, aut uterque, aut ui ſimul inuitiq; ambo, & ſi uis uoluntaria ſit, num uolentes ſimul & nolentesq; agant, ex dictis haſtenus occurrẽdum. Verùm & aliter vi coactique agere dicuntur, non diſſentientibus inter ſe mutuò ratione, & cupiditate, quando ſcilicet id faciũt, quod moleſtum quidem & friuolum iudicãt, ſed neglectum, dãnum aut mortem inferat: hæc enim omnes, aut coactos facere aiunt, aut non, faciunt autem omnes: nam obmittere quidem licet, ſed ferendum incommodum. Verùm ex his alia quidem violenta, alia vero non uiolenta fortè quis dixerit. Quæcũque enim eorum, per quæ uel facere, uel non facere penes ipſum eſt, etiam ſi non uolens

fa-

facit,tamen & facere ſponte dicitur, & non ui: quæ verò penes ipſum non ſunt, vi quodammodo, ſed non ſimpliciter fieri dicuntur, eò quòd non illud ipſum eligit, ſed alicuius gratia agit. Verùm ex his eſt quoddam diſcrimen. Nam ridiculus fuerit, ſi, ut contractus quis uitaret, occidiſſet alterum, vi ſe id coactumque feciſſe dicat; maius enim acerbiuſque malum oportet non facienti propoſitum ſit. Sic enim coactus, & non vi faciet, ſcilicet quando malum boni gratia, uel ob maioris mali repulſionem agit, idque inuitus: neque enim penes ipſum hęc ſunt, quocirca & amorem, & iras quaſdam, & naturalia nonnulla inter inuoluntaria connumerant: quia uiolenta nimis & ſuprà naturam ſunt, unde & ueniam merentur, eo quòd ui cogere naturam ſoleant. Sed & magis ui, inuiteque facere uidetur; qui facit ne uehementius aut leuiter doleat, uel etiam ne gaudeat: nam ad ipſum refertur vniuerſum, quod ferendo natura eſt. Verum quæ neque naturalis cupiditatis, nec rationis ſunt, non debet penes ipſum eſſe cēſeri, quamobrem phanatici, & qui futura prædicunt, quamlibet intellectus opus faciunt, non tamen id penes ipſos eſſe aſſeueramus, neque ut faciant, quæ fecerunt, neque vt dicant quæ dixerunt. Sed & nec per cupiditatem. Itaque & intellectus quidam affectuſque, aut actiones ſecundum eiuſmodi rationes & intelligentias: in noſtra poteſtate non ſunt: ſed quemadmodū Philolaus inquit, rationes quædam ſunt nobis potentiores. Ergo uoluntariorum, ac inuoluntariorum cōſideratio, eorum quæ ui eueniunt tractatui iungenda eſt, atque hæc ita ſint inter ſeſe diſtincta. Nam qui ſpontaneum maximè interpellant, in ſe coactos

actos dicunt, ut in eam animi ſententiam uenirent. Et quia finem id iam habet, & uoluntariū, nec cupiditate nec electione terminatum eſt, reliquum eſt ut ea, quæ iuxta intellectum fiunt, determinentur. Videtur autem inuoluntario contrarium eſſe uoluntarium, & quod cuiuſq; gratia ſciens quis facit, interdum enim nouit quòd pater ſit, non tamen quod occidat, ſed ſeruet potius, vt Peliades petebant quidem poculum, ſed vt amatorium & uino plenum, id verò uenenum erat. ignorans autem quem, cui, & quid, ex ignorantia, non per accidens agere dicitur. quod autem ab ignorante tali fit, inuoluntarium eſt, ergo voluntarium contrarium eſt. Quæ igitur penes ipſum ſunt, ut facere obmittat, facit non ignorans & per ſe, ea vtique uoluntaria ſunt, & voluntarium id ipſum eſt: quæ uerò ignorans, ex eo quòd ignorat ea, inuitus facit. Porro quia ſcire & intelligere bifariam capiuntur, vel ut habeatur, uel vt vſurpetur ſcientia, qui habens non vtitur, interdum ignorans meritò dicitur, interdum uerò nequaquam, uelut ſi per negligentiā non vtatur. Similiter & is vituperetur, qui vel facilium uel neceſſariorum peritiam, & per negligentiam, aut dolorem aliquem uoluptatemque non ueſtiget. Hæc loco huic inſerenda uidebantur. De uoluntario igitur, & inuoluntario hoc modo determinatum ſit.

De electione. *Cap.* X.

DE electione verò deinceps dicemus, expoſitis primum nonnullis quæſtionibus. Ambigat enim fortaſſe quis, in quo genere oriantur, tum in quali conſtituenda ſint, aut eademne

aut

aut diuerſa ſint voluntarium & inuoluntarium: Maximè verò quidam aſſueuerant, & quærenti etiam ita fortè videri queat, electionem ex duo bus his alterum eſſe, ſcilicet aut opinionem aut appetitum: vtraque enim conſectanea uidētur. Verùm appetitum non eſſe, patet ex eo, quòd tum aut voluntatem, aut cupiditatem, aut iram eſſe neceſſum ſit: nemo quippe niſi horum aliquid patiens appetit. Ira porro cupiditasque etiam feris ineſt: electio verò nequaquam, & tamen quibus hæc ambo inſunt, multa abſque ira cupiditateque eligunt: ſed dum paſſionibus affliguntur, non eligunt, ſed tolerant Præterea cupiditati, iræq; ſemper dolor iungitur: multa verò non abſque dolore eligimus. Voluntas inſuper & electio idem non ſunt. volunt enim interdum etiam ea homines, quæ impoſſibilia norunt, vt omnibus hominibus imperare, immortalem eſſe: id quòd nemo ſciens impoſſibile elegerit: & in uniuerſum, quæ & ſi non per ſe, ſed ſibi tamē impoſſibilia uel factu uel obmiſſu norit, unde manifeſtum electionem eſſe rerum penes nos ſitarum. Similiter clarum, nec opinionem eſſe, neque ſimpliciter, ſi quis aliquid putet, cùm eligibile eiuſmodi quid ſit, quod uiribus noſtris pa retur, multa uerò opinione concipiunt, quæ pe nes nos non ſunt, vt diametrum commenſurabilem. Porrò nec vera eſt nec falſa electio, ſed & nec rerum penes nos ſitarum opinio, qua fa ciendum aliquid uel non faciendum arbitramur. Commune uerò id eſt de opinione & uoluntate. nemo enim finem, ſed ea quæ fini con ſequendo conferunt, eligit: quemadmodum nemo ſanum eſſe, ſed ambulare, ſedere, ſanitatis gratia. neque felicitate potiri quiſpiam eligit,

ſed quæſtus ſtudium & periclitationes, felicitatis adipiſcendæ gratia. Et in vniuerſum declarat ſemper eligens, quod, cuiuſve gratia eligat. eſt enim aliud id cuius gratia, & quod gratia alterius eligit: vult autem maximè finem, vt in pretio & ſanum eſſe, feliciter beateque viuere. Itaque patet aliam & opinionis & voluntatis rationem eſſe: voluntas enim & opinio maximè finem ſpectat, quod non facit electio. Ergo electionem patet, nec volũtatem, nec opinionem, nec ſimpliciter vllam animi perceptionem eſſe: quo ſimul elucet, & quid ſit, quidve ab ijs differat, ac ut ſe ad voluntarium habeat. Porrò poſſibilium eſſe aut non eſſe, alia eiuſmodi ſunt, ut de ijs ſuſpiciatur deliberatio: alia verò ut non ſuſpiciatur: quorum enim generatio penes nos non eſt, etiam ſi fieri non fieri poſſint: ſed quæ vel natura vel aliis ex cauſis fiunt, de ijs ſciens nemo conſultare inſtituat. Verùm quæ non tantùm fieri non fieri poſſunt, ſed in conſultationem etiam venire ſolent, ea ſunt quæ pro arbitrio facere non facere poſſumus, quapropter non de remotis apud Indos, nec de circuli quadratura deliberamus: nam illa ad nos non ſpectant, hoc uero fieri nequit. Sed & nec de omnibus quæ à nobis queant fieri. vnde manifeſtum nec opinionem ſimpliciter electionem eſſe, eligibilia verò etiam agibilia, rerum ſcilicet penes nos exiſtentium. Proinde miretur fortè quis, quo pacto medici, quæ ſcientia complectuntur, in deliberatione ponant, cum id non faciat grammaticus. Ratio eius ex eo conſtat, quòd aut ratiocinando, aut ſenſu error omnis committatur, quorum utrunque in Medicina contingit: in grammaticis veaò iuxta ſenſum

& actio·

& actionem quam ſpectant, in infinitum progrediuntur. Quoniam igitur neque opinio, neque uoluntas eſt electio, eſt certè velut vtrunque & non ambo: ex improuiſo enim nemo eligit, ſed cum faciendum videtur, conſpiratque uoluntas: quæ cum ambo eligenti inſint, vtroque conſtabit electio. Conſiderandum autem quomodo inſint hæc. idq; ex ipſo nomine primum. Nam electio non ſimpliciter eſt, ſed alterius ad alterum. vnde conſiderationem conſiliumq; requirit, & proinde ex opinione conſultatiua conſtituetur. Neque enim de fine, qui rebus omnibus quidam propoſitus eſt, ſed de ijs quæ ad finem, ſuſpicitur conſultatio: id verò omnes conſultamus, donec ad nos tranſtulerimus generationis principium. Quòd ſi nemo eligit, niſi re prius conſultata expenſaque, melius ſit an deterius; volunt autē quæ poſſibilia nobis ſunt, non quæ ad finem: erit electio cupiditas rerum penes nos ſitarum, deliberatiua enimuero omnes quæ eligimus, eadem volumus: nec tamen quæ uolumus, omnia eligimus. Porrò deliberatiuam facultatem voco, cuius principium eſt conſultatio, quæ & concupiſcit id, quod vtile decreuerit. Quapropter nec reliquis animantibus, nec omni ætati aut homini electio ineſt, eo quòd nec conſultare, nec cauſam quare quid eueniat iudicare queat. Opinationem tamen, faciendumne quippiam ſit, nihil vetat pluribus ineſſe, ſed ratione perſpicere nequaquam: animæ enim pars deliberatiua rationes cauſasque veſtigat. Nam ſi cuius gratia, vna ex cauſis exiſtit, (nam quare quid, cauſa eſt, & id cuius gratia quid eſt aut fit, ut profectionis facultatum comportatio, quandoquidem eius gratia proficiſcun-

ciſcuntur) conſtat eos qui propoſito fine carent, conſultationi parum idoneos eſſe. Quapropter cùm quis facit aut negligit, quę penes nos ſunt, vt faciamus vel non faciamus, idque non ignoranter, volens vtique aut facit, aut non facit. Cæterùm multa eiuſmodi citra conſultationem & præcogitationémque agimus, vnde neceſſum omne eligibile voluntarium eſſe, non autem voluntarium ſtatim eligibile: item quæ ex electione fiunt, omnia voluntaria ſunt, non autem voluntaria omnia iuxta electionem. Similiter ex his manifeſtum, affectiones rectè in voluntarias, inuoluntarias, & conſultatas diſtribui: quæ etſi non ſint accurata, veritatem tamen modo aliquo attingunt. verùm, deinceps de his in tractatu de iuſtis. Electionem igitur nec voluntatem ſimpliciter, nec opinionem eſſe patet, ſed opinionem cum appetitione, quando ex conſultatione concurrunt.

De fine, & ijs quæ ad finem ducunt: vbi virtutis aſsignatur definitio. *Cap. XI.*

ET quia conſultantes omnes gratia alicuius conſultant, & ſcopum habent præfixum certum, quoniam reſpiciunt vtile, de fine quidem nemo deliberat, qui principium eſt, & fundamentum, quemadmodum in contemplatiuis ſcientijs ſuppoſitiones: de quibus breuiter ſub principium: verùm in Analyticis accuratè diſſeruimus. Cæterùm conſideratio de ijs quæ ad finem ducunt, partim verò inartificialis apud omnes eſt, vt bellum gerat necne, his quibus hoc in conſultatione eſt. Obuium autem magis eſt quapropter id eſt, cuius gratia conſultatio

exi-

exiſtit, vt opes, vt voluptas, aut aliquid aliud huiuſmodi, quodcunque finis eſt vice: nam conſulit quiſquis conſilium capit, vel finem rectè perſpexerit, conſtitueritque: tendit enim eò conſulendo, quomodo hic finis in ipſum adducatur, vel quomodo ipſe perduci in finem poſſit. Finis autem ſemper natura bonus eſt, de quo & particulariter conſultant, medicus de remedio adhibendo, dux de caſtrorum metatione, quibus finis propoſitus eſt bonum, id ſcilicet, quod ſimpliciter optimum. Verùm quod præter naturam eſt, ex aliqua peruerſitate, non id quidem verè, ſed apparens bonum eſt, cuius rei cauſa eſt, quòd entium quorundam vſus, non niſi ijs quibus facta natura ſunt, applicari poteſt: vt ſunt viſibilia; neque enim videre licet, quorum viſio non ſit, neque audire quorum nulla auditio. Sed per ſcientiam etiam, ea quorum ſcientia non eſt, poſſunt fieri; neque enim æqualiter ſanitatis morbiq; eadem eſt ſcientia, ſed illius quidem, iuxta huius autem præter naturam. Sic & uoluntas ſecundùm quidem naturam boni eſt, præter naturam verò mali: & vult natura quidem bonum; præter naturam verò, & ex mentis quadam euerſione, malum. Verùm cuiuſq; corruptio euerſioq;, non in quolibet, ſed in contraria & media competit: hos enim limites transgredi non licet. Et quia error non in quælibet, ſed in contraria committitur, quibus contraria ſunt, tum in ea contraria, quæ iuxta ſcientiam opponuntur, neceſſum eſt, & errorem & electionem à medio ad contraria ferri. Porrò contraria ſunt, mediũ, maius & minus, eo quòd iucundum & triſte ſic habeant, vt ab anima iucundum quidem bonum iudicetur, iucundius

verò melius: & triſte malum, triſtius & deterius: vnde patet circa voluptates & dolores, virtutes vitia verſari: circa eligibilia nanque conſiſtunt. Electio autem circa bonum, malum, & apparentia, quæ natura ſunt voluptas & dolor, verſatur. Quoniam igitur ipſa virtus moralis ipſa mediocritas eſt, omniſque circa voluptates, & dolores verſatur, vitium autem circa exceſſum & defectum, & ea prorſus, in quibus etiam virtus conſiſtit: neceſſum eſt, virtutem moralem habitum eſſe electiuum mediocritatis, quoad nos, in iucundis & triſtibus, iuxta quæ qualis quiſq; moribus dicitur, dolens gaudenſve. dulce nanque ſiue amarum diligens, non qualis quidam moribus dicitur.

Virtutem actionem non peccabilem, finemq; rectum reddere. Cap. XII.

QVibus ita determinatis, diſpiciatur, utrũ virtus electionem reddat nõ peccabilẽ finẽq; rectum: nempe vt cuius gratia debeat, tãtum eligat: an, vt nonnullis videtur, rationem abſoluat, id quod temperantiam dicimus, quippe quæ rationem non euertit. Sed.n. virtus & temperantia diſcernuntur ab inuicem, de quibus poſt erit dicendi locus: quibus enim cumque rationem rectam præſtare virtus videtur, id cauſa exiſtit, cuiuſmodi etiam temperantia. Cæterùm eam laudabilium eſſe, præmiſſis dubitationibus, oſtendetur. Porrò ſcopum quidem licet eſſe rectum, verùm in ijs quæ ad ſcopũ, aberrare. rurſum ſcopo etiam falſo propoſito, in ijs quæ ad ipſum tendunt, rectè habere. interdum verò vtraq; fallũt.

Vtrum

Vtrum igitur virtus ſcopum, an ea quæ ad ſcopū regit? Aſſeueramus autem ſcopum à uirtute conſtitui: quocirca nec collectione, nec ratione aliqua hæc demonſtrabuntur, ſed vt principium hoc poſitū nobis eſto. Neque enim medicus conſiderat, an eſſe ſanum, ſed vtrum deambulare, an non deambulare oporteat. Neque gymnaſtes an bene habere, ſed vtrum luctari, vel non luctari expediat: ſimiliter neque alia vlla circa finem occupatur. Quemadmodum enim in contemplatiuis ſuppoſitiones principiorum locum obtinent, ſic & effectiuis finis, & principium eſt & ſuppoſitio: quoniam ſi hoc ſanum eſſe conuenit, neceſſum eſt hoc eſſe, ſi quidem illud expectes: quemadmodum iſthic, ſi triangulo duo recti, neceſſum eſt hoc conſequi. Cogitationis igitur principium finis eſt, actionis verò cogitationis terminus. Si igitur omnis rectitudinis, aut ratio cauſa eſt, aut virtus, ſi ratio non fuerit, per virtutem finis, non quæ ſunt ad finem, conſtituetur. Finis autem eſt id cuius gratia: omnis. n. delectio alicuius eſt de aliquo: cuius igitur gratia medium eſt, eius cauſa virtus, quæ id cuius gratia eligit. Verū quæ deceant conſecutio alterius eſt facultatis, quæ id cuius gratia eligit: non enim ipſius eſt electio, ſed eius quod ipſius gratia. Equidem finis gratia agere oportet: verùm vt finis rectus præfigatur, electionis munus eſt, cuius cauſa eſt virtus, quocirca qualis quiſq; ſit, ex electione iudicamus, non quid, ſed cuius gratia faciat expendentes. Similiter & vitium contrariorum gratia electionem efficit: nam ſi quis cùm in poteſtate ſua ſit bonū agere, malumq; obmittere, agat contrarium, neceſſum eſt hunc honeſti ſtudioſum haud quaquā eſſe. Itaq; virtus & vitium voluntaria ſunt, cùm

nulla neceſſitas ad mala perpetranda cogat: inuoluntaria enim cùm turpia ſint, non vituperantur tamen: contraq; bona non inuoluntaria, ſed voluntaria laudantur. Poſtremò omnes laudantes, vituperanteſq;, electionem magis, quàm facta intuemur, etiamſi virtute ſit eligibilior operatio. Faciunt item mala quidem coacti, ſed eligit ea nemo. Sed & quia difficilè electionem cuiuſmodi ſit perſpicere, idcirco ex operibus qualis quiſque ſit iudicare neceſſum habemus. isaque eligibilior actio, ſed laudabilior electio. Expoſitis igitur hæc eueniunt, & conſentanea ſunt apparentibus.

ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

De virtutibus moralibus omnibus, iuſtitia excepta.

De fortitudine, forti, & eorum extremis. Cap. I.

MEdiocritates igitur eſſe in virtutibus, eaſq́; electiuas, & cõtraria earum vitia, quæq́; ſint, vniuerſaliter dictum eſt. Singulatim verò vnamquanque perſequentes, primùm de fortitudine dicemus: ferè.n.apud omnes in conſeſſo eſt, & fortem circa terribilia verſari, & fortitudinem unam è uirtutibus eſſe. Diſtinximus autem in tabula ſuperiore, vtrum confidentia & fortitudo, cum aliquo pacto ſibi inuicem opponantur, etiam inter ſe contraria ſint. Vnde manifeſtum, qui ab ijs habitibus nomen habent, etiã inter ſeſe inuicem opponi. quemadmodum timidus: nam is magis, quàm deceat timere, minus verò audere dicitur; & confidens qui ipſe quoq; ex eo, ꝙ huiuſmodi ſit, minus.ſ. quàm deceat ti-

mens, magiſque quam deceat audens nomen trahit. vnde & audax ab audacia denominatur. Quocirca cum fortitudo ſit circa timores audaciamque habitus præſtātiſſimus: decet verò nec ut audaces, qui in nonnullis deficiunt, in alijs uerò excedunt, agere: neque timidorum inſtar, qui in eodem peccant, non eodem tamen ſed contrario modo: audendo enim deficiunt, timēdo uerò excedunt: manifeſtum eſt, mediam audaciæ timiditatiſque diſpoſitionem fortitudinē eſſe: is enim habitus optimus. Videtur autem fortis metu uacare ut plurimum, timidus autem metui obnoxius eſſe. Et hic quidem multa, pauca, magnaque, & parua metuit, idque vehementer, & citò: ille verò contrà, aut prorſus non, aut leuiter, ægrè & rarò, & non niſi magna. & hic q. dem vehementer terribilia ſuſtinet: ille vero nec leuiter quidem horrida. Quæ igitur ſuſtinet fortis primum ſibine, an alteri terribilia? Etenim ſi alteri terribilia ſufferat, nihil videatur magnificum fortem eſſe. ſin verò ſibiipſi, neceſſum eſt non niſi magna & horrida terrorem incutere. Itaque ſi terribilia vehementer, vehemens: ſin leuiter, infirmus etiam metus fuerit. vnde contingit fortem multos magnoſque terrores formidare. Verùm videtur timidum contrariè forti tudo præparare, vt in eo quòd aut nihil aut pauca timeat, eaque & leuiter & ægrè. Sed enim horribile, quemadmodum & iucundum & bonum, bifariam dicitur: alia enim ſimpliciter, alia verò cuidam iucunda bonaque vocantur non ſimpliciter: ac contrà praua & minimè iucunda, quemadmodum quæ prauis vtilia ſunt, & quæ iucunda pueris, quà pueri ſunt: ſic etiam terribilia alia ſimpliciter, alia verò alicui. Quæ igitur timidus

dus metuit, quà timidus, nemini terribilia ſunt. Alia rurſum leuiter, alia plurimis timentur. Et quæcunque naturæ humanæ horribilia ſunt, ea ſimpliciter terribilia vocamus: fortis verò ad hęc intrepide habet ſuſtinetque eiuſmodi, quæ partim ipſum quoq; terrent, partim verò non: qua enim homo eſt, terribilia illi quoq; ſunt; qua uero fortis, non ſunt aut certè leniter, aut nequaquam. Terribilia tamen dicuntur, quæ à pleriſq; timeri ſolent, quo circa hic habitus laudatur. Quemadmodum enim robuſti, ſaniq́ue appellātur, non ut illi nonnullis laboribus frangantur, aut hi nullo exceſſu debilitētur, ſed ex eo, quod vel prorſus non turbantur, aut ſimpliciter aut leniter, à quibus multi & plerique; valetudinarij enim & infirmi & timidi communibus vulgaribusq́ue paſſionibus afficiuntur, ſed citius vehementiuſq́ue quàm ſolent multi: pręterea, quibus multi afficiuntur, ea uel non prorſus vel leniter ipſos tangunt. Quæritur autem num forti nihil ſit terribile, neque metuat quicquam. An nihil uetat, pro eo ac dictum eſt ipſum quoque timere: fortitudo enim rationem ſequitur, ratio uerò honeſta capeſſere iubet. quocirca qui nō per hanc ſuſtinet, is aut ſtupidus eſt, aut confidens: verò qui ob honeſtum tantùm non metuit, ſolus fortis eſt. Timidus igitur quæ non decet metuit: audax vero in quibus non oportet, audet: fortis verò in utroque agit quod decet, & proin medius exiſtit. nam quę ratio dictat, ea & metuit & ſuſtinet. quæ magna, acerba, interitumq́ue inferentia niſi ſint honeſta, ſubire haud iubet. Audax verò etiam non iubente ipſa ſubit: timidus verò ne ſi iubeat quidem: ſolus autem fortis ipſius iuſſui obtemperat.

De quinque ſpeciebus fortitudinis non vera. Cap. II.

SPecies autem fortitudinis quinque ſunt numero;eadem enim ſuſtinent,non tamen eaſdem ob cauſas.Vnde vna ciuilis, quam verecunda pariat,Altera militaris,ex peritia vſuq; rerum profecta:non quemadmodum dixit Socrates, vt horribilia,ſed vt auxilia horribilium peritiã:uelut eſt puerorum inſanorumq; fortitudo, qua hi horribilia ſuſtinent,illi vero ſerpentes manibus prehẽdunt. Alia rurſum ex ſpe naſcitur,qua lautè conuiuati ebrijque pericula ſuſpiciunt. nã vinum ſpẽ ſolet addere. Poſtremo alia ex affectuũ impotentia rationis expers, ut amore irave aecẽſorum.nam ſiue amet quis,audax potius quàm timidus erit, multaq; pericula ſuſtinebit. uelut qui in Metaponto tyrannum occidit: & in Creta fabulas recitauit,Siue ira commoueatur:nam extra ſe rapitur animus. Vnde & feræ ſylueſtres fortes dicuntur, nec ſunt tamen : concitatæ eñ ſunt eiuſmodi: non concitatæ, quemadmodum & audaces,inæquales ſunt vehementer.Maximè autem uaturalis eſt ab ira profecta fortitudo; inuicta enim ira, quapropter & pueri optime pugnant. ciuis autem propter legem exiſtit. Cæterum harum nulla ſecundum veritatem comparata eſt:ad cohortationes tamen in periculis vsũ adferunt hæc omnia non mediocrem.

Quæ dicantur horribilia. Cap. III.

DE horribilibus igitur cum ſimpliciter iam dixerimus, non ab re fuerit de his fuſius de-

determinare. In vniuerſum igitur horribilia dicuntur metus effectiua, ea ſcilicet quæ dolorem inferunt corruptiuum. Nam quibus alia afflictio incidit, alium etiam dolorem, diuerſumq; affectum, non metum parit. nam qui moleſtiam aliquam proſpicit, velut eam, qua inuidi, aut æmuli, aut pudore ſuffuſi affliguntur; aliud nomen ſortitur, eò quòd metus eorum tantùm malorum eſt, quorum natura interitum videtur inferre. Quocirca nonnulli quamlibet molles, fortes tamen ſunt in quibuſdam: & nonnulli duri ac tolerantes, timidi. Videtur enim propemodum proprium fortitudinis munus eſſe, circa mortem, eiusque acerbitatem rectè affici. nam ſi algorem quis & calorem, pro eo ac ratio dictat, ſuſtinet, cum à periculo abſint, verùm ad mortem mollis ſit & timidus, non ob aliud, niſi ob interitum: alius verò ad eadem quidem mollis, erga mortem autem intrepidus, ille quidem timidus, hic autem fortis iudicari ſanè queat. periculum nanque ijs conſtare terribilibus tantùm dicitur, quæ in propinquo habent eiuſmodi interitus effectiua, apparet autem periculum, quando prope cernitur. Terribilia igitur, circa quæ verſari fortis aſſolet, dicta iam nobis ſunt, eò quòd appetentia effectiua doloris corruptiui, oportet nec procul, ſed in propinquo apparere, nec magnitudine humanæ virtutis proportionem excedere. Quædam enim neceſſum eſt, omnibus terribilia videantur, omnesq; percellant. Nihil enim vetat, quominus, quemadmodum calida frigidaq; & alia quædam corporis humani habitus viresque ſuperant, ita animi affectionibus nonnullis opprimamur. Timidi, enim & audaces ſecundùm habitus decipiun-

tur:illis.n:non horribilia, horribilia tamen viden tur;& quæ leuiter metuenda ſunt, vehementer: audaci verò contrarium, horribilia animoſa videntur:& quæ vehementer, leuiter. viro autem forti vera horribilia maximè. Quocirca nec ſi qs ignoranter pericula ſuſtineat, fortis eſt: velut qui fulmen, ex inſania ferat illatum, ac ſi cognoſcat quantum ſit periculum, ex iræ impetu agat: quēadmodum ſi Celtæ, ſumptis armis, occurrant fluctibus, cuiuſmodi furioſa fortitudo prorſus Barbarorum eſt. Nonnulli verò ob alias voluptates pericula ſuſtinent: nam & ira voluptatem habet quandam, cum ſpe nempe vltionis ſumendę. Verùm nec ſi ob eiuſmodi, nec ob alias voluptates, malorumve grauiorum fugam, mortem, obeat, verè fortis quiſquam propterea meritò dicatur. Nam ſi mori iucundum ſit, ſæpe per intemperantiam morerentur laſciui: quemadmodum & hodie, cùm ipſa quidem morte minimè, ſed inferētibus eam ſuauibus exiſtentibus ſit, vt quidam per incontinentiam certum ſibi concilient interitum. Non ignari etiam certam mortem propoſitam, quo ex genere nullus fortis videatur. Neque ſi quis dolorem fugiens, (quod ſolent multi) mortem accerſat, fortis fuerit. Quemadmodum enim Agathon inquit, praui homines qui doloribus victi, mortem eligunt, veluti Chironem fabulæ perhibent, ob dolorem vlceris mortem optaſſe, licet immortalem. Non procul ab his diſtant, qui ex peritia pericula ſuſtinent, id quod pleriq; ſolent militantes. Id nanq; contrarium Socratis ſententiæ, opinātis ſcientiam fortitudinem eſſe: neq; enim quia nouerint horribilia, qui ſuper mucronibus iaculorum ingredi didicerunt, id auſi ſunt, ſed quia præſidia contra

læſionem explorata habent. Neque ènim qui au dacius pugnant,idcirco fortes ſunt, quemadmodum nec robur, nec diuitiæ iuxta Theognim for titudinem gignunt. Vir enim,vt inquit, paupertate domatur omnis. Manifeſta nanque quidam ſuſtinent pericula, eo ꝙ diſcrimen nullum futurũ nouerunt,cum paratum ſit præſidium: argumento eſt,quòd malis iam reuera imminentibus, retrocedunt. Inter omnes igitur partes ea uidetur virtuti proxima, quæ ex verecundia naſcitur fortitudo. Quemadmodum & Homerus Hectorem ſcribit,periculum obijſſe verecundia impulſum. *Hectorem verecundia cœpit: primus nanque Pulidamas me reprehenderit.* atque ea eſt quam diximus ciuilem. Cæterum uera neque hæc eſt, neque alia ex his vlla, ſed furori ſimilis eſt ferarum, quæ impetu feruntur: neque enim uel ob ignominiã, vel ex ira, uel quòd non morituros ſe arbitrẽt, aut ꝙ facultatibus præſeruatiuis inſtructi ſint, ſuſtinere horribilia opinor: nam ita nihil horribile eſſe iudicarint. Et quoniam uirtus omnis electiua eſt. nempe,ut ſupra diximus, quòd omnia gratia alicuius, eius nempe quod honeſtum eſt, huius inſtinctu eligatur, patet fortitudinem, quia uirtus eſt, horribilia gratia alicuius ſuſtinẽda docere. neque ex ignorantia,vt quæ iudicium format, neque ob voluptatem, ſed ob ſolam honeſtatem. quoniam ſi nõ ſit honeſtum, ſed furioſum,quia turpe,id nequaquã ſuffert. Circa quæ igitur uerſetur fortitudinis mediocritas,& quorum ſit, & propter quid,& horribilia quam uim habeãt, ſatis in præſentiarum explicatum didcĩ.

De temperantia, & eius extremis.
Cap. IIII.

POrrò de temperantia & intemperantia deinceps diſſerere conabimur. Intemperans autē multifariam dicitur: interdum.n.quando nō eſt caſtigatum nec emendatum, quemadmodum incaſtratum dicimus,quòd caſtratus nō ſit,quorum caſtrati nonnulla poſſunt, alia non poſſunt. (dicimus enim incaſtratum,& quod caſtrari nō poſſit, & quod cùm poſſit, non ſit tamen caſtratum)ſic & intemperans dicit, vel quòd temperiē caſtigationemque natura nō admittat, vel quod admittat quidem,ſed nunquàm ſit caſtigatum. ueluti puer in ijs peccatis, quæ rectè moderatur temperans: iuxta eam enim intemperiem homines intemperantes dicuntur. Rurſum & id intemperans dicitur, quòd vel ægrè, uel non omnino caſtigatione vlla emendari queat. Multifariam autem cum dicatur intemperantia, patet circa voluptates quaſdam & dolores verſari: tū quòd ex diſpoſitione circa eas uaria, & à ſe inuicem, & ab alijs homines differant.prius autem deſcripſimus quo pacto intemperantiam appellatione transferamus. nam eos qui nullo ſenſu erga eos commouentur, inſenſatos alij, nonnulli aliud nomen imponunt. Verùm non eſt nota hæc affectio, neque vulgaris, eò quòd magis in alteram partem peccetur, & quòd congenitus ſit omnibus iucundorum eiuſmodi, ſenſus & delinitio. Huiuſmodi autem ſunt, quos Comici inducunt agreſtes homines, qui nec modorata quidem neceſſariaque ulla ſuauitate miſcent. Et quia temperans circa voluptates

verſatur, neceſſum eſt etiam cupiditates quaſdam illi propoſitas eſſe. Itaque quæ ſint iſta, explicare oportet; neque enim circa omnes cupiditates, omniaque ſuauia uerſatur temperans, ſed opinione quidem circa ſenſibilia duo, guſtabile ſcilicet, & tangibile, reuera autem circa tangibilia tamen. Nam circa uiſionis uoluptatem, quæ citra ueneris cupiditatem pulchrorum, aut dolorem, qui turpium aſpectu naſcitur, aut eam quæ ex auditione ſuauiter conſonantium; aut ſecus, aut quæ olfactè fragrantium aut fœtidorum prouenit, non uerſatur temperans: neque enim uel patiendo, uel non patiendo dicitur intemperans. Siue igitur quis aut pulchram ſtatuam, aut equum, aut hominem cernat, uel ſuauiter audiat canentem, nec bibere nec edere, nec veneri indulgere uelit, ſed pulchra quidem videre, & canentem audire, is intemperans minimè videatur, quemadmodum nec Sirenum cantibus deliniri; ſed circa duo hæc ſenſibilia verſantur, quę & reliquorum animantium ſenſibus incurrentia, dolorem, uoluptatèmve cient: ea ſcilicet quæ guſtu, tactuve ſentiuntur. Cæterùm quæ reliquis ſenſibus ſuauia exiſtunt, nullum ferè illis ſenſum mouent, vt circa proportionum pulchritudinis contuitionem nihil magnopere moueri uidentur. ſed & nec auſculationibus ſonorum, riteque conſonantium, neq; ſuaue aut grauiter olentibus: licèt omnes ſenſus acutius percellant. Sed & odoribus iis gaudent maximè, qui per accidens, non per ſeſe oblectant. Dico autem per ſe, quibus gaudemus nec ſperantes, nec recordantes aliud, uelut cibi aut potus. nam ob aliam. hoc eſt edendi bibendiq; uoluptatem ijs gaudemus. per ſe

verò

verò,vt eſt lucorum & florum. Quocirca ſcitè Stratonicus dixit,illa quidem pulchrè, hæc verò ſuauiter fragrare.Et quia guſtabile aliquod,non omnem voluptatem feræ attingunt, nec quantū extremo linguæ apice,ſed quantum toto guttture ſentitur. quapropter gulones non optant linguam longam, ſed quemadmodum Philoxenus ex Hyride, vulturis guttur. Itaque circa tangibilia, vt ſimpliciter dicam,intemperantia eſt conſtituenda,circa ea, quæ etiam intemperans verſatur.nam vinolentia,edacitas,luxuria,crapula, etiam omnia eiuſmodi circa ſenſus prædictos ſunt: quas in parteis intemperantia diuiditur. Verùm qui viſum, auditione, olfactuq; excedit, non dicitur intemperans. citraque ignominiam tales errores uituperamus, & prorſus circa quæ non dicuntur continentes. incontinentes uerò nec temperantes ſunt, nec intemperantes.Inſenſatus igitur, aut quocunque alio nomine appellare conueniat, qui in omnibus deficiat, quibus ſolent plerunque omnes participare, atque lætari. Verùm qui excedit, intemperans eſt:omnes enim his & natura gaudent, & aliquo etiam modo concupiſcunt, nec tamen ſunt, vel dicuntur intemperantes:etenim conſecuti, excedunt magis quàm oporteat gaudendo;non conſecuti magis quàm oporteat dolendo. Sed nec dolore etiā uacantes dicuntur: non enim deficiunt gaudendo dolendòve, ſed magis excedunt. Quia igitur circa hæc eſt exceſſus defectuſque, manifeſtum quòd & mediocritas, qui habitus optimus eſt, & vtrique contrarius. Itaque temperantia habitus præſtantiſſimus, circa quę intemperans verſatur, quæ in dictis iucundis ſenſibilibus tenens medium,inſenſilitatis intemperantiæq; medio-

critas exiſtit. Exceſſus verò intemperãtia eſt. Defectus autem nomine caret, aut ſupra poſitas appellationes ſortitur. Accuratius verò deinceps de iucundorum genere pertractabitur, ubi de cõtinentia incontinentiaque agemus.

De manſuetudine, & eius extremis. *Cap. V.*

EOdem pacto de manſuetudine, rigiditateq́ue ſentiendum eſt. Nam & manſuetum qualẽ quendam eſſe erga dolorem ex ira profectum cernimus. Supra enim iracundo, rigido & agreſti (omnia enim hęc ſunt diſpoſitionis eiuſdem) ſeruilem, & inſenſatũ oppoſuimus: eò quòd ita vocentur, quotquot non moueãtur ad iram quibus oporteat: ſed laceſſiti faciles humileſq́ue ſeſe præbeant ad contemptum: oppoſita enim ſibi inuicem ſunt, celeriter & ægrè, leniter & vehementer; & dolor, quem iram dicimus, longò tempore durãs, ei qui breui. Quoniam verò quẽadmodum & in alijs, hic quoque exceſſus defectusq́ue repetitur. Rigidus eñ eſt eiuſmodi, qui citius magis, longioreq́ue tempore tamen nec quando, nec quibus oportet, ac in multis afficitur: Seruilis autem contrarius quiſpiam eſt. Medius autem inter inæqualitatem conſiſtit: & qa vterque habitus uitioſus eſt, patet medium horũm æquanimitatem eſſe: neque .n. præcurrit, aut excedit: neque quibus nõ oportet iraſcitur, nec quibus oportet non iraſcitur. Quocirca cùm & manſuetudo circa eaſdem affectiones verſet habitus optimus, erit & manſuetudo mediocritas quædam, & manſuetus inter rigidum, ſeruilemq́ue medius.

De

De liberalitate, & eius extremis.
Cap. VI.

SVnt porrò & magnanimitas, & magnificentia, & liberalitas mediocritates. Liberalitas enim circa acquiſitionem amiſſionemq; facultatum verſatur. Nam qui omni acquiſitione gaudet, omnique amiſſione dolet utrunque magis q̃ oportet, illiberalis eſt qui vtrunq; minus quã oporteat, prodigus: qui verò ut oportet vtrunq;, liberalis. vt oportet hic, velut in alijs etiam expono, quemadmodum recta ratio dictat. Et quia illi quidem in exceſſu defectuq; ſunt: nam vbi extrema ſunt, iſthic & medinm, quòd præſtantiſſimum eſt in quaque ſpecie, & vnum: neceſſum & liberalitatem inter prodigalitatem, illiberalitatemq; circa facultatum acquiſitionem, & amiſſionem mediam conſiſtere. Bifariam autem facultates quæſtuariamque vocamus: alia enim ꝑ ſe eſt facultatum poſſeſſio, velut calcei & ueſtis: alia verò per accidens: nec tamen ita, ut ſi quis lance calcei uice vtatur, ſed velut emptio, conductioq; mercenaria, emuntur enim & calcei. pecuniæ autem cupidus præ quæſtu accidentario circa numiſmatum poſſeſſionem occupatur: illiberalis uerò, & prodigus circa accidentiarum lucrandi modum. nam ille quidem in acquiſitione naturali augmentum quærit: prodigus uerò in neceſſarijs deficit: liberalis autem ex abundãti copia largitur. Species verò harum differre dicuntur, eo quòd magis & minus circa particulas oſtenduntur illiberalis, parcus, ſordidus, turpis lucricupidus. Parcus enim, eo quòd non erogetur, dicitur. Turpis uutem lucri cnpidus, quòd

omnia

omnia corrodat. Sordidus, qui vehementer in exiguis obnititur. Deceptor verò, depilatorque, qui iniuſtus ex illiberalitate eſt. Ita contrà prodigorum hic quidem cautus eſt, qui inordinatè conſumit: ille verò incōſideratus, qui in eo quē ferre dictat ratio, durare dolore non poteſt.

De magnanimitate & eius extremis. *Cap. VII.*

DE magnanimitate autem, ex ijs quæ de magnanimis dicta ſunt, determinare oportet: eo ꝙ ut in alijs iuxta affinitatē, & ſimilitudinē, quoad latent progredi conuenit. Ita & de magnanimitate tractantibus idem uſu venit. Quocirca nonnunquam contrarij eadem affectant, quemadmodū prodigus & liberalis, perfractus & grauis, audax & fortis. circa eadem. n. verſantur, & cognati ſunt aliquouſque. nam & audax & fortis pericula ſuſtinet, ſed hic quidem ſic, ille verò aliter, quæ plurimum inter ſe diſtant. Dicimus autem magnanimius iuxta nominis appellationem, uelut vi & magnitudine animi inſtructum, itaq; & graui & magnifico ſimilis videatur; quādoquidem omnes virtutes quodammodo ſectatur. nam recto iudicio de rebus maximis pariter & infirmis bonis pollere laudabile eſt. Videntur autem ea magna eſſe, quæ optimo habitu inſtructus proſequitur, circe eiuſmodi ſcilicet iucunda. Magnanimitas verò eſt præſtantiſſima. iudicat autem in unoquoque maius & minus rectè iuxta ſapientis uirtutiſq; præſcriptum. unde uel ipſa omnes virtutes, uel ipſam omnes conſequuntur. Præterea contemptiuus dicitur magnanimus. Singulæ verò virtutes rerum præter ratio-

rationem magnarum ſunt cõtemptrices. vt forti tudo periculorum: id enim magnum inter turpia deputat, & neque multitudinem omnem iudicat formidandam. & intemperans uoluptates. liberalis opes multas magnasque ſpernit: id q̃d magnanimi eſſe videtur, eo quòd in paucis occupetur. atque hæc magna ſunt, eo quòd nec cuiuſlibet iudicium ſpectat. Magis quippe magnanimus ſpectat quid uni ſapienti probetur, quàm multitudini, ut uulgo. Quemadmodum ad Agatonem dixit Antiphon, malignè defenſionem laudantem. neglectus enim propria maximè affectio magnanimi. Porrò nec vitæ, nec opum, quibus ſtudere magnopere videntur homines, curam gerit, ſed tamen honoris. itaque & dolet ignominia affectus, & indigni ſubiectus imperio: gaudet autem principatum aſſecutus. unde contraria videntur. nam circa honores occupari, & quæ vulgus ſentiat de ſe contemnere, non ſunt conſentanea. quocirca accuratius hæc diſcutere oportet. Nam honor exiguus & magnus bifariam capiuntur. aut enim à multis is & uulgaribus, aut ab illuſtribus ille contingit. qui rurſus pro re, in qua euenit, differt. magnus enim non ſolùm honorantium multitudine, aut qualitate, aut pretio æſtimatur, ſed ueritate. unde & principatus & reliqua præclara, & ſtudio digna bona cenſentur, quæ reuera eximia exiſtunt. Quocirca nulla virtus magnitudine caret, qua & amplificare & ius reddere videtur in quibus fuerit. ſed enim & inter cœteras uirtutes magnanimitas eminet. quare peculiari vocabulo hac præditus magnanimus appellatur. Quoniam uerò bona alia honorabilia ſunt, alia uerò, ut ſupra determinauimus:

mus: ex quibus alia ex uero eximia, alia parua ſunt, quibus nonnulli cùm digni ſint, ſeipſos dignos etiam arbitrantur, in iiſdem ſolet elucere magnanimus. Quadrifariam uerò hæc diſcernuntur. Nam & dignum eſſe ijs, & ſeſe dignum ijs iudicare contingit. Interdum verò & mediocribus dignum ijs quoque ſe dignum iudicare. Nonnunquam uerò econuerſo utralibet hæc ad ſeinuicem componuntur. nam cùm exiguis aliquis dignus, magnis atque honorabilibus ſe dignum arbitratur; alius maximis dignus, paruis ſe dignum exiſtimat. prior quidem hic eſt exiguis dignus, magnaque affectans, vituperationem meretur. dedecens enim id eſt, ac minimè honeſtum, præter dignitatem quidpiam conſequi. uerùm & is uituperandus, qui præſenti honore dignus, eum tamen auerſetur. reſtat, iam vtrique horum contrarius, qui cum rebus magnis dignus ſit, ſeipſum etiam dignum arbitretur. hic laudabilis & inter hos medius eſt. Et quia circa honoris electionem fruitionemque circa honorabilia reliqua bona diſpoſitio eſt præſtantiſſima magnanimitas, & quemadmodum oſtendimus non circa vtilia occupatur, ac ipſa mediocritas cum primis laudabilis, manifeſtum etiam magnanimitatem eſſe quandam mediocritatem. Ex contrariorum autem, hoc quod diximus indignum, maximis ſeſe dignum arbitrantem, lentitudo. tales quippe lentos dicimus, qui magna uenditant, cùm non inſint. Verùm ubi dignus magnis, ſe indignum cenſet, puſillanimitas appellatur. puſillanimis enim eſt, qui præclara meritus, ijs ſeſe indignum iudicarit. Itaque magnanimitatem neceſſum eſt mediocritatem eſſe, inter puſillanimitatem &

ſentitudiuem. Porrò quartus ex his, neq; omnino vituperatione dignus, neque magnanimus, in nulla re magni quippiam conſecutus, neq; enim vel dignus exiſtit, vel ita de ſe ipſo cēſet, quapropter non eſt contrarius. Nam etſi planè, contraria inter ſe videantur, magnis dignum magna, & paruis dignum exigua deberi ſibi arbitrari. contraria tamen non ſunt, eo quòd hic reprehenſione careat, quandoquidem ex rationis inſtinctu agit, & eadem quæ magnanimus naturæ conditione. Cùm uterque quibus dignus eſt, ſeſe dignum arbitratur, magnanimus ex ijs, quibus dignus eſt ſeſe dignum cenſebit. puſillanimis verò cùm magna inſint ei bona honorabilia, ſi eis ſe indignum iudicat, quid faceret, ſi paruis dignus eſſet? aut igitur magnis ſe dignū iudicans, letus, aut pauciorum. quocirca nemo puſillanimē dixerit, qui inquilinus tantū, ſe nō imperio dignū cēſeat, ſeque ſubijciat, verùm qui honeſto loco natus ſit, imperiumque rem magnam iudicarit.

De magnifico, & eius extremis.
Cap. VIII.

MAgnificus autem non ex qualibet operatione, electionève, vt dicitur, ſed ex ſumptibus: niſi fortè per translationem ita vocetur. abſque ſumptu autem magnificentia non eſt, nam πρέπον, id eſt decens, inornatus: ornatus verò non in quibuslibet, ſed in neceſſariorum exceſſu conſiſtit. Verùm qui in magno ſumptu decentem magnitudinem eligit, eamque mediocritatem cum eiuſmodi voluptate expetit, magnificus eſt. qui uerò amplius quàm par ſit, & præter modum, is nomine caret: tametſi quandam
affini-

affinitatem inter ſeſe habent, quos vocant ineptos & prodigos. Nam qui opulentus dilecti hominis nuptijs ſumptus ſuppeditat, eum apparatum ſe dicere arbitratur. Qui frugales paucaque deſiderantes excipienti conueniat, paruificus. Verùm qui nuptiali apparatu eos excipiat, nec ob gloriam, neque pro autoritate peculiari aliqua, prodigo ſimilis videtur. Verùm qui pro dignitate iuxtaque rationem id facit, magnificus eſt. decorum enim iuxta dignitatem eſt, quandoquidem nihil præter dignitatem decet. decorum autem eſſe oportet. etenim decentis eſt agere iuxta dignitatem, & quod deceat, & circa quid deceat. aliud enim decorum eſt circa familiaris, aliud circa amati nuptias. atque ipſi etiam in tantum aut eiuſmodi: vt ſpectaculum, Cimonem non Themiſtoclem, quòd humiliore fortuna hactenus eſſet, decere aiebat. ille verò, cui qualiſcũque ſit dignitas perinde eſt, nullus eſt horum. De liberalitate uero ſimiliter ſe habet. nam liberalis aliquis eſt, quando libet.

De indignatione, verecundia, amicitia, grauitate, ueracitate, vrbanitate. Cap. I X.

ET ferè etiam ſic cœtera circa mores, vel laudabilia vel vituperabilia. nam alia exceſſus, alia defectus, alia uerò mediocritates ſunt paſſiuæ, quemadmodum inuidus & alienis malis gaudens. iuxta hos enim habitus dicitur, inuidus quidem angi, dignorum ſucceſſu: hic vero in eadem paſſione nomine carere, ſed ei affectioni obnoxius, notus eſt, gaudendo indignorum uel caſibus uel ſucceſſibus, item & dignorum lætando. Medius uerò inter hos eſt indigabun-

da; & quod ueteres *νέμεσιν* vocant, à dolendo, ob indignorũ ſucceſſum. quapropter & Nemeſin Deam eſſe arbitrantur. Verecundia mediocritas eſt inter impudentiã, & ſtuporem. Nam qui nullam de ſe exiſtimationem moratur, impudens: qui omnes, ſtupidus: qui verò apparentes quaſdam modeſtè, verecundus. Amicitia verò mediũ inter inimicitiam & adulationem. Nam qui omnibus pro cupiditate ſua iucundè congreditur, adulator eſt: qui uerò voluptatem omnē vitat, odioſus: verùm qui nec ſectatur, nec refugit omnem voluptatem; ſed quod optimum videtur in congreſſu obſeruat, amicus eſt: Grauitas verò mediocritas eſt inter contumaciam, & placendi ſtudium. Nam qui nihil in conuictu alteri largitur, ſed contemnit, contumax: qui verò omnia omnibusque ſe ſubijcit, placendi ſtudioſus eſt: qui verò alia quidem largitur, alia non; grauis appellatur. Verus autem & ſimplex, quem rigidum vocant, inter diſſimulatorem & iactabundũ medius eſt. Nam qui ſua deteriora mentitur quàm ſunt, idque non ignorans, diſſimulator: qui verò maiora prædicat, iactabundus eſt. verùm qui vt habeat exponit, verus, & iuxta Homerum ſapiens appellatur. & in vniuerſum, hic quidem veri, ille falſi amator eſt. Porrò vrbanitas mediocritas eſt: & vrbanus inter ruſticum, & ſcurram medius. Quemadmodum enim circa alimentum, vorax & terius differunt, quòd ille nihil aut pauca aut ægrè admittat, hic uerò facilè omnia, ſic ruſticus habet ad importunum aut ſcurram. nam ille ridiculum nihil aut ęgrè admittit, hic uerò omnia & promptè & ſuauiter. Verùm neutrum ita decet, ſed quædam admittenda ioca, quædam non. idque

iuxta

iuxta rationem: quod facit vrbanus. Demonſtratio autem eadem, quandoquidem & eiuſmodi eſt vrbanitas, & non quem transferentes dicimus, æquiſſimus habitus, & mediocritas laudabilis, extrema vero vituperabilia ſunt. Duplex autem vrbanitas eſt. alia enim qui ridiculis gaudet, iociſque etiam in ipſum ſcommate iactis: alia quæ iocos luſusque per exhibere alijs poteſt. Diuerſæ quidem à ſeinuicem, ſed mediocritates ambæ. nam qui & exhibere iocum alijs poteſt, quo afficiatur ſyncerè iudicans, & qui in ſe dictum ferre ridiculum, inter importunum & frigidum medius eſt. Quæ determinatio melior eſt, quàm ſi illuſo, quomodocunque affecto, moleſtum eſſe quod dicitur afferatur: quippe quòd magis placere, ea moderatione prædito conueniat. hic enim rectè iudicet. Cæterùm omnes hę mediocritates etſi laudabiles ſunt, non tamen virtutes dici debent, neque earum contraria, vitia: quippe quòd hæc omnia ex affectionum diuiſione, carere electione conſtat. vnaquæq; enim harum affectio quædam eſt: & quia naturalis eſt, ad naturales etiam virtutes refertur. naturales enim quodammodo virtutes hæ ſunt, vt ex ſequentibus patebit, eum prudentia. vnde & inuidia iniuſtitiæ (nam ad alium ſpectant actiones ab ipſa profectæ) & indignatio iuſtitiæ, verecundia modeſtiæ adcenſentur. quocirca & eo in genere modeſtiam definiunt: verus autem & uanus eiuſmodi, vt ille ſapiens, hic ſtultus ſit, verum medium magis extremis contrarium eſt, quàm ipſa ſibi, eò quòd illud cum neutro iungatur, & ſit, hæc uerò frequenter, ſuntque nonnunquam timido audaces, ac partim prodigi, partim illiberales, & prorſus vitioſè inæquales.

Nam cùm rectè inæquales ſunt, medij exiſtunt: medio nanque extrema aliquo modo inſunt, verùm contrarietates non videntur extremis ſimiliter iuxta medium ambæ ineſſe, interdum enim iuxta defectum, aliquando iuxta exceſſum inſunt, quorum cauſa ſunt duo illa ſuprà commemorata, paucitas erga iucunda inſenſatorũ, & quod contrarium magis eſſe videtur, in quo magis peccatur: tertium verò, quòd rarius, minus contrarium videtur: vt audacia ad fortitudinem, & prodigalitas ad liberalitatem. De reliquis igitur virtutibus laudabilib. ferè dictum eſt: itaque de iuſtitia deinceps dicendum erit.

Pro Quarto, Quinto, & Sexto ſequentibus libris, lege Quintum, Sextum, ac Septimum Nicomachiorũ. hunc enim ex eo loco tranſlati fuere, nullo penitus mutato verbo: ut in Græcis exemplaribus videre licet.

ARISTOTELIS MORALIVM Eudemiorum,

LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De amicitia, ac eius ſpeciebus. De amicis: ac multis, quæ circa hæc ſunt conſideranda. De beneuolentia concordia, ac probitate.

De amicitia, ubi dubitatur, an ſit in ſimilibus, uel in contrarijs. Cap. I.

DE amicitia, quid ſit, & quale ſit, quis item amicus: ac vtrum ſimpliciter tantum dicatur amicitia, an multifariam: & ſi multifariam, quotnam modis: inſuper quo pacto ſit amico vtendum, quidue iuſtum amicum, nihilominus excutienda nobis ſunt, quàm ea quæ de moribus circa honeſta, eligibiliaque traduntur. Nam inter ciuilia officia, vel potiſſimum eſt, amicitias inter ſe hominum mutuas conciliare. Eamque ob cauſam virtutem vtilem exiſtere dicimus, quòd amici eſſe nequeunt, qui mutuis inter ſe iniurijs confliɛtantur. Præterea iuſtum iniuſtumque maximè circa amicos verſari omnes confitemur. Et ſanè videtur uir bonus etiam amicus eſſe, ac amicitia moralis qui-

dam habitus: ut ſi iniuriam quis cauere inſti-tuat, homines inuicem reddat amicos, eo quod ueri amici nunquam mutuò, quemadmodum & iuſti, inferant iniuriam: quocircà aut idem prorſus, aut cognata inter ſeſe amicitia iuſtitiaque exiſtunt. Præterea inter bona præſtantiſſima reputamus paratum eſſe amicum: & malum grauiſſimum ſolitudinem, amicorumque carentiā interpretamur: quòd omnis uita, ſpontaneaq; hominum conuerſatio his conſtet, quæ cum familiaribus aut cognatis, aut alijs nobiſcum degentibus vel liberis vel parentibus uel vxore tranſigitur. Et propria quidem iuſta, quæ ad amicos ſpectant, ſolùm ad nos pertinent. uerum quæ lege conſtituta, non equidem nos, ſed alios reſpiciunt. Verùm multa ambigi circa amicitiam ſolent. Primùm quidem quòd foris aſſumitur, vt plerunq; dicitur, Videtur enim nonnullis ſimile ſimili amicum eſſe, unde natum eſt quod fertur, Deus ſimilem ſemper adducit ad ſimilem: etenim graculus ad graculum, & furfurem cognoſcit, & lupus lupum. Sed & Phyſiologi vniuerſam naturam rerum deſcribentes, principium hoc conſtituunt, ſimilia ad ſimilia contendere. Quocirca & Empedocles canem fœmellam fictili incumbere aiebat, ob ſimilitudinem, quam cum eo plurimum haberet. Atque hi quidem ad hunc modum amicum definiunt. Alij verò contrarium contrario amicum aſſerūt. amabilia enim deſiderabiliaque omnibus amica ſunt: & ſiccum humida, non ſicca appetit. unde & terra pluuiam optare dicitur, & rerum omnium mutationem gratam eſſe: ea verò in contrarium fit. Et ſimile ſimili inimicum, & figulus (quod dicitur) odit figulum. Inſuper &

animan-

animantia quibus ex eodem victus ſuppetit, hoſtilia inuicem ſunt. Opiniones igitur hę tantum diſtant ab ijs, quæ ſimile amicum, & cõtrarium inimicum cenſent. Minus certè ſemper ei quod plus eſt, hoſtile exiſtit, inimicitiamque dies exorditur. Præterea & loca inter ſe diſſita, contrariorum ſunt: amicitia enim contrahere videtur. Alij verò contraria amica putant, & Heraclitus increpat Poetam dicentem, quòd lis inter Deos & homines pereat. Neque enim harmoniam conſiſtere inquit, citra acutum & grauem ſonum: neque animalia abſque mare & fœmina duobus contrarijs: quæ duæ opiniones de amicitia ſunt in vniuerſum plurimùm diſcrepantes. Verùm aliæ magis cognatæ ſunt, & propriè apparentium: alijs enim inter paruos amicitiã conſtare non poſſe, ſed inter bonos tantùm: alijs contrà, abſurdum videtur, ſi mater liberos non amare aſſeratur, cùm & inter bruta amicitia intercedat tanta, vt etiam pro ſoboſe ſua mori nõ recuſent. Alij tantùm vtile amicum arbitrãtur, argumento illis eſt, quòd omnes id proſequuntur. inutilia verò abijciunt. Vnde Socrates ſenex ille ſaliuam proijciens, & capillos vngueſque præſcindens, particulas ſe inutiles omnes abijcere dicebat; & poſtremo etiam corpus ipſum cùm mortuum fuerit, & quòd nullis porrò vſibus accommodari queat: verùm vbi vſui eſt, velut in Aegypto, reſeruant; quæ omnia contraria inter ſe maximè videntur. nam inutile ſimili, & contrarietas ſimilitudini, ac contrarium inutiliſſimum contrario ſuo maximè repugnat, quippe ꝙ contrarij ſit contrarium corruptiuum. Inſuper videtur alijs quidem facilè amicos comparare, alijs verò rariſſimum hunc cognoſcere,

quo-

quoniam citra ſucceſſum non contingit. Cum felicibus amicitiam omnes captant, verùm alij, ne in iiſdem quidem infortunijs perſiſtentibus, credendum iudicant, quippe qui fallacia quadam, fictaque cum calamitoſis conuerſatione, bonorum amicitiæ ſeſe inſinuent. Sed adducendus et poſtremus, & qui opiniones de his rectiſſime exponit, & dubitationes contrarietateſque ſoluit; quod fit, dum appoſitè explicantur, quæ videntur contraria: eiuſmodi enim ratio maximè apparentibus conſonat. Contingit autem oppoſitiones manere, quando quod dictum eſt, verum ſumptum fuerit: interdum verò ſecus.

Quale ſit id, quod ametur, iucundum, an bonum.
Cap. II.

Dubitationem autem habet, vtrum iucundum, an bonum id ſit, quod ametur. Nam ſi id maxime concupiſcimus, erit eiuſmodi potiſſimum amor. Neque enim amator dicitur, qui non amet ſemper. Et cupiditas ſemper ad iucunda fertur nam & iucundum, quod uolumus, bonum amamus: verùm aliud eſt iucundum ac bonum; de quibus & aliis cognatis determinare conabimur, his principijs conſtitutis. Quæ cupiditate aut voluntate appetuntur, aut bona ſunt, aut apparentia bona. Quapropter & iucundum concupiſcibile eſt, quia appares bonum: quippe quòd alijs bonum iudicetur, alijs appareat tantum, etiamſi non iudicetur: neque enim in eadē animæ parte ſunt, phantaſia. Patet igitur amicū & bonum & iucundum eſſe; quo determinato, altera tam ſuppoſitio præmittenda. Bonorum enim alia ſimpliciter bona ſunt, alia alicui non

ſimpli-

ſimpliciter, atq; eadem ſimpliciter & bona, ſimpliciterque iucunda. Nam quæ ſano corpori cōducunt, ſimpliciter corpori bona: quæ verò laboranti tm̄, non ſimpliciter appellamus, velut ſunt medicamenta, & ſectiones. Similiter & iucunda ſimpliciter uocamus, quæ integrum ſanumque corpus oblectant: vt in clara luce, nō in tenebris cernere: verùm laboranti ex oculis contrarium. & vinum iucundius eſſe iudicat, non linguæ ex uinolentia corruptæ, quæ ne infuſum quidē acetū diſcernat, ſed ſenſui ſyncero. Similiter & in ijs q̄ animā ſpectant, nō quæ puæris, aut beſtijs, ſed cordatis probant: vtrorumq; igit̄ memores, hæc eligimus. Et quemadmodū pueri ac beſtiæ habent ad cordatum, ſic prauus, ſtoliduſque ad moderatum & ſapientem, iis verò iucunda ſūt, q̄ iuxta habitus incidūt, q̄ ſunt bona, & honeſta.

De Tribus amicitiæ ſpeciebus: & quæ ipſarum propriè ſit amicitia. Cap. III.

QVia verò bona multifariam dicuntur, aliud enim quia tale ſit, aliud quia vtile ac frugiferum: ſic & iucundum, aliud ſimpliciter ac bonum, ſimpliciter, aliud verò quod alicui videatur bonum, quemadmodum inanimatis contingit ob ſingula hęc aliquid nos eligere & amare: ut & hominem: alium enim quòd virtute prædītus, alium quia bonus & frugiferus, alium quia iucundus ob uoluptatem. Amicus autem fit, quando amatus redamat: neque id ignoratur ab ipſis. Quocirca neceſſum tres amicitiæ ſpecies eſſe: neque iuxta vnum aliquid omnes, neq; vt vnius generis ſpecies, neque omnino æquiuocè dicantur. ad vnam enim quandam primamque referuntur, quemadmodum medicinale.

nale: etenim animam medicinalem, & corpus, atque idſuper etiam inſtrumentum, & opus dicimus, ſed propriè primum, per quod ratio eius nobis ineſt, uelut inſtrumentum medicinale, quo medicus utitur, nec tamen inſtrumenti ratio me dici rationi ineſt. quocirca in omnibus primum illud quæritur. Et quia primũ vniuerſale eſt, vniuerſaliter etiam capitur quod fallit, itaq; & de amicitia non poſſunt omnia apparentia reddere. Ratione.n. una minus congruente non arbitrantur cæteras amicitias eſſe, aliæ verò ſunt quidẽ, ſed non ſimiliter: aliæ uerò, cùm prima non conuenit, ut uniuerſalis, ſiquidem prima fuerit, neque alias eſſe amicitias inquiunt. Verum, vt modo dictum eſt, multæ amicitiæ ſpecies ſunt: quoniam tripliciter dici amicitiã determinauimus, cum alia ob uirtutem, alia ob vtilitatem, alia ob iucunditatem oriri dicatur. Et ſanè quæ commodorum gratia nata eſt, plerunq; eſt amicitia, qui ſcinuicem, quia vtiles diligere ſolent.

Γλαῦκ', ἐπίκουρος ἀνὴρ τῷ σὸν φίλον
ἐσκεμάχηται.

Et nondum Athenienſes cognouerunt Megarenſes. Quæ verò ob uoluptatem contrahitur, iuuenum eſt: mutatis enim pro ætate moribus, etiam iucundũ mutant. Quæ uerò à virtute proficiſcitur, optimorum: vnde manifeſtum eſt primam amicitiam, bonorum eſſe mutuum erga ſeinuicem amorem, mutuamq; electionẽ. Amicum enim eſt amatum amanti, amicusq; item redamans amato. Ea igitur ſola inter homines eſt, quippe qui ſoli electionem ſentiunt: cæteræ autem etiam feris inter ſe ſunt, vbi etiam aliqua mediocris eluceet vtilitas. Atq; ita etiam

& quem-

& quemadmodum vates de confeſſibus tranſitio nibuſq; loquuntur. Et mali malos, cùm ob vtilitatem, tum ob iucunditatem amant: neque tamen amicos fatentur, cùm primæ ſint expertes: quippe quod prauus iniuriam prauæ inferat; quod amicitiæ legibus repugnat. Alij itidem amant citra amicitiam primam, quos tamen reliquas colere nihil vetat: ob voluptatem enim incontinentes ſeipſos ſuſpectos habent, nec ab iniuria mutua abſtinent. Quocirca nec ob voluptatem ſe mutuò amantes, dici amici debent: quando accuratè diſquirentibus planè primam non eſſe cōſtet: illa enim firma eſt amicitia, hæc verò prout hactenus diximus. non illa quidem, ſed ab illa profecta. Quapropter vt illo tantùm pacto amicus eſſe aſſeratur cogere, eſt apparentia abſurdaque dicere: nam iuxta rationem communem quandam affirmare omnes amicitias licet. Supereſt igitur, vt prima tantùm amicitia vocetur, interdum verò etiam omnes: neque vt æquiuocè, neque ad ſeipſas quomodocunque habentes, neque iuxta vnam ſpeciem, ſed potius ad vnum aliquod relatas.

De amicorum diuerſitate: & qui propriè ſint dicendi amici. Cap. I I I I.

Et quia ſimpliciter bonum, iucundumque idem & ſimul eſt, niſi quid obſtet: & primus verus, & ſimpliciter amicus (nam talis propter ſe ipſum eligibilis, idque neceſſario: quemadmodum enim propter ſe bona quiſpiam appetit, ſic & ipſum talem eligi oportet) verus autem amicus etiam iucundus eſt ſimpliciter: videtur igitur quomodocunq; amicus iucūdus eſſe. Verum

magis

magis de his determinandum, utrum quod ipſi, an quod ſimpliciter bonum amicum ſit; & utrũ actu amare cum uoluptate, unde & amabile iucundum, an non. hæc enim ad idem reducenda ſunt, & quod non ipſi bonum fuerit, non etiam ad ipſum pertinet. Atque hoc ipſum eſt quod quæritur, ſic eſſe bona, quæ ſimpliciter bona ſunt. eligibile enim eſt ſimpliciter bonum: ipſi verò, quod ipſi bonum: quæ conuenire oportet. Et uirtus una talẽ efficit, & ciuilis facultas etiam quibus hæc non inſunt, ingignit, modo iam ante accõmodatus & homo exiſtat. naturaliter enim ei bona ſunt, quæ ſimpliciter bona. Similiter & uir pro fœmina, & ſtupidus pro prædito indole; ob dulce verò, neceſſe eſt quæ pulchra ſunt, ſint & dulcia: vbi uerò diſſonant hæc, iam non prorſus bonum, nam intemperantia inter uenire poteſt. Cùm enim honeſtũ iucundumq; diſconueniunt, in affectionibus intẽperantia eſt. Quia cùm prima amicitia eſt ſecundum uirtutẽ, erunt & ipſi ſimpliciter boni: non quia utiles, ſed alio quopiam modo: quandoquidem bifariam, huic & ſimpliciter bonum capitur, & ſimiliter quemadmodum in conducibili, & habitibus, ubi aliud eſt ſimpliciter conducibile, & honeſtum, uelut ſe exercitatio ad medicationem habet: Itaque & habitus hominis uirtus. Sit igitur homo ex rebus natura præſtantibus. nam virtus natura præſtantis ſimpliciter, alterius uerò alicuius nequaquam, ſed huic bonum dicitur. Eadem quoque ratio dulcis eſt. Hinc igitur ueſtigandum, vtrum abſque uoluntate ſit amicitia, quidue differat, & in utro amare conſiſtat: & utrùm bonus eſſe etiam non iucundus queat, ſed non propter idipſum tamen. Amor igitur cùm

dicatur

dicatur bifariam, utrum qui actu eſt, eo quòd bonum iudicat, nō abſq; uoluptate eſſe apparet. patet autem, quemadmodum in ſcientia rerum cognatæ contemplationes diſciplinæq; ſpecie ſua facilè intelliguntur, ita etiam familiarum re cognitiones expeditæ fiunt: cuius rei ratio eadē in utriſq; eſt. Natura igitur ſimpliciter bonum & ſimpliciter iucundum: & quibus bonum, iiſdem etiam iucundum eſt. Quapropter ſimilia ſimilibus mox gaudent, & homini homo iucundiſſimus. Et quia imperfecta ea conditione ſunt, etiam abſoluta eiuſmodi erunt. Eſt autē uir bonus perfectus, ſiquidem ergo amare actu mutuæ familiaritatis & notitiæ, electio cum uoluptate eſt, ſcilicet & amicitia prorſus ſimpliciter bonorum & iucundorum, quia bona iucundaq; ſunt, mutua electio. Atq; ea amicitia habitus, ex quo eiuſmodi electio proficiſcitur. nam opus eius actus eſt, qui non extra, ſed in ipſo amāte conſiſtit, cum potētia extra, vel in alio inſit, vel diuerſum ſaltem exiſtat. Quocirca in amante, non in amato gaudium eſt. Amari enim amabilis rei, illud uerò etiam amicitiæ actus eſt, & animati tā tùm, cum prius etiam inanimatis competat, quādo & ea quoq; diliguntur. Et quia amare actu eſt gaudere amato, quatenus amatum: & amicus ēt eſt, qui amatur uiciſſim, exit amicus amico, non quà muſicus uel medicus. Voluptas igitur ab ipſo percepta, quà amicus, propriè amica uoluptas appellatur. ipſum enim diligit non ob aliud quidquiam, quā ob rem niſi eo quatenus bonus eſt delectatur, non fuerit amicitia prima. neque rem ullam interuenientem obſtare decet, ut bonum ipſum non delectet. itaq; etiam ſi grauecolentia fuerit, aliqua obliterare, & mentis induſtriam

ſtriam ampleсti verus amicus ſolet. Hanc igitur primam amicitiam eſſe omnes confitentur: aliæ verò propter hanc, & aliquo modo videntur, & in controuerſiam veniunt. Conſtantiam enim quandã habere amicitia videtur, ac ſola ea conſtans eſt. nam pronunciatum à grauibus eſt, conſtans id eſſe, quod non citò fiat; neq; facile diſſoluatur. cœtera iudicio ſyncero vocant. Porrò nec citra fidem conſiſtit amicitia firma: ea verò experimentum requirit, vt inquit Theognis. Neque enim viri mulierisve mẽtem cognoueris ante periculum, velut de vi mentis ſumptum. Eodem pacto & tempus requirit amicus, quia etiã amici ante contractam amicitiam cupiunt: qui habitus velut iam conſummata amicitia, latet. nam quia ad mutuam amicitiam propendent, & ſibi inuicem omnia officia præſtant, putantur non velle amici, ſed reipſa amici eſſe, verùm quemadmodum in cęteris, ita hic quoque vſu venit. quemadmodum enim ſani non ſunt ſtatim qui id velint, ita nec amici qui eſſe uolunt, argumento eſt, quòd facile tales nondum aſſumpto experimento, ita nec calumnia circunueniantur. quod experimentum quib. in reb. habent, in his facilè ſe calũniæ non præbent; in quibus antẽ non habent, perſuadeantur, ſi coniecturas calũniator adhibeat. Simul uerò patet, nec inter prauos amicitiam conſtare poſſe: quippe qui iniqui ſunt, & nemini ſeſe committunt, ex ſeipſis alios metientes. Vnde & boni facilius decipiuntur, niſi ea periclitatione diffidant. Etenim praui natura bona amico præferunt, neq; quiſquiã amicum magis quàm res amat. nã tales amici non ſunt: repugnant enim legi amicitiæ, amicorũ cõmunia omnia aſſerenti. quandoquidẽ

amicus

amicus rebus ipſis præferendus eſt, non amicis res. Vnde prima amicitia inter paucos incidit: eo quòd difficile ſit multorum capere experimẽtum, quandoquidem non omnibus, quemadmodum oportebat, poſſis conuiuere. Neque ex æquo de ueſte & amico deliberare conuenit. equidem quod inter duo melius extiterit, eliget mentis ſaltem compos, & quo eſt vſus olim vt deteriore, non præferet ei quod iudicet melius. In amicitia autem non facilè pro uetere amico, incognitum aſſumet. neque enim abſque experimento eſt, neque vnius diei amicus. quapropter in prouerbium abiit, Salis modius. Simul autem nõ eo tantùm, quòd ſimpliciter bonus quiſpiam ſit ad amicitiam ſufficit, ſed ut etiam tibi ſit amicus. Bonus enim quiſque dicitur ſimpliciter, eo quòd bonus eſt: amicus autem, qui alteri bonus. ſimpliciter autem bonus amicusq; in quo utraq; iſta concurrunt. Itaque quod ſimpliciter bonum alteri, hoc quanquam non ſimpliciter bono: alteri verò bonus, eo quòd vtilis. amare autem vnà multos, & ipſum hunc amorem auertere, impoſſibile erga plures operari. In his autem conſtat rectè dici, amicitiam conſtantium bonorum eſſe, quemadmodum felicitas ſufficiẽtium. etenim natura, non facultates, firmitatem habet. Verùm multo rectius virtutem naturæ eſſe affirmatur, & tempus amantem indicare, infortuniaq; magis quàm ſucceſſus. In illis enim uerè declaratur quod dicitur, Communia amicorum omnia: quippe qui ſoli bonis malisq; natura, circa infortunia & ſucceſſus in quibus conſiſtunt, hominem præferunt, uel ut illa ſint, alia uerò non ſint. Succeſſus autem arguit non ueros amicos, & ad vtilitatem tantùm compara-

tos. Tempus uerò utroſque: neque enim vtilis ſtatim amicus eſt, uerùm ſuauis & iucundus. Sed nec qui ſtatim, ſuauis ſimpliciter eſt: quando perinde ut uino ciboque partim ſuauitas, partim vero celeritas percipitur, uerùm mediocri tempore ſuauitatem voluptatemque amittit, ſic etiam hominibus uſu uenit. nam quod ſimpliciter iucundum eſt, ſine temporeque determinari debet. Fateatur autem & vulgus, dulce vocans, non ſolùm quod compererunt, ſed ueluti cùm bibunt, cùmq; adhuc in manibus poculum eſt. Non enim id inde dulce eſt, quia compererit aliquis, ſed quia non frequenter bibit, ac quia primum decipitur. Prima igitur amicitia, à qua cæteræ nomen trahunt, ſecundùm uirtutem eſt iuxtaq; eius delectationem, uelut dictum eſt prius. Reliquæ etenim inter pueros, brutaque, & prauos contingunt. Vnde prouerbio dicitur, Aequalis æqualē delectat: &, Malus malo iucunde conuiuit. nam & praui nonnunquam ſe mutuo oblectant, non quatenus praui, nec quatenus neutri, ſed quatenus uel ambo (exempli gratia) ſtreperi: vel hic quidē ſtreperus, ille uero parcus: quatenusq; bonum aliquod omnes habent, eatenus congruunt ſibi. Præterea vtiles ſibi etiam hos eſſe contingit, non quidem ſimpliciter, ſed inſtitutis. Sic eriam bono uiro amicum malum eſſe contingit, nempe ad inſtitutum aliquod utilem: ut malus boni uiri inſtituto, quale bonus habet, inſeruiat. bonus intemperanti quidem ad illud quod habet inſtitutum, malo autem ad id quod iuxta naturam exiſtit. Valentq; bona ſimplicia quidem ſimpliciter, illi verò ex ſuppoſitione, nempe quatenus aut paupertati aut morbis confert,

idque

idq; bonorum ſimplicis cauſa: quemadmodum & pharmachũ bibit: non em̃ bibere uult ipſum, ſed huius mali pellendi gratia vult. Præterea amici hi eſſe poſſunt inuicẽ, qualiter & ij ſunt, qui boni non ſunt. Iucundus enim eſſe poteſt, nõ quatenus malus, ſed quatenus aliquid commune habet: vt ſi ſit muſicus. inſuper quatenus vnũ quiddã eſt omnibus, quòd ferre poſſis. ideo quidem ad colloquiũ apti boni habeantur, aut quatenus deniq; vnicuique congruant: aliquid enim boni omnes habẽt. Tres igitur hæ ſpecies amicitiæ ſunt, & in his omnibus iuxta æqualitatem quodammodo amicitia appellatur. Nam & amici ſecundùm virtutem in ęqualitate quadam uirtutis ſibi inuicem amici ſunt.

De amicitia ſecundùm exceſſum. *Cap. V.*

Alia porrò in his differentia ſecundum exceſſum: velut eſt Dei erga hominem uirtus (id enim aliud amicitiæ genus eſt) & in vniuerſum uelut principis erga ſubditum. quemadmodum & iuſtum aliud eſt proportione enim æquale, numero uerò minime. quo in genere ſunt pater erga filium, & beneficus erga beneficia paſſum. In ijs verò ipſis diſcrimina quædam elucent, quando alia eſt patris erga filium ratio, & uiri erga uxorem: hæc quidem ut principis erga ſubditum, illa verò ut benefici erga beneficia paſſum. In iis aut prorſus non, aut certè non ſimiliter redamare contingit. Ridiculum enim fuerit, ſi quis Deo exprobret, ſi non pro eo ac ab hominibus amatur, uiciſſim ipſe diligat: aut principi, quod non æqualem amorem ſubditis præſtet. Imperanti enim ut ame-

tur non vt amet, aut certè alio pacto conuenit. Verùm oblectatione nihil eſt diſcriminis, ſiue vt in opulente érga facultates domeſticas, & ſobolem ſuam;vel vt egens erga id quo potitur. Quocirca ſimiliter ſe habet in amicis qui ob vtilitatem,& qui ob delectationem conciliantur. Nam hi quidem iuxta æqualitatem, illi vero iuxta exceſſum amici ſunt. proin quemadmodum illi ex poſtulant, ſi non ex æquo vtiles ſint, ac beneficijs reſpondeant: ſic hi etiam ob delectaionẽ. quod in amatorijs vſu venit, vbi perſæpe ex eiuſmodi cauſis rixæ ſuboriuntur, ignorante ſcilicet eo qui amat, rationem eſſe diuerſam in ijs quæ animi promptitudinem ſpectant, quo circa contentionis cauſam amatus ſe meminiſſe arbitratur. hæc (inquit) non diceret amãs, ex eo ſcilicet, quòd rationem eandem eſſe exiſtimat. Cùm igitur tres amicitiæ ſpecies ſint, ſecundùm virtutem, ſecundùm vtilitatem, & ſecundùm voluptatem, rurſum hæ in duo diſtinguuntur. aliæ enim iuxta æqualitatem, aliæ iuxta exceſſum ſunt: amicitiæ quidem vtræque: amici verò iuxta æqualitatem tantùm. Abſurdũ enim ſit, amicum vocare virum puero, eò quod amet,& ametur. Nam etſi excellentem virum amare alicubi conuenit: ſi tamen redamet ipſe, vt dedecus improperatur, vt qui amet indignum nam dignitate quadam; æqualitateque ponderatur amicitia. Quædam igitur ex ætatis defectu, quædam vero ex virtutis, generis, aut alio quopiam, indigna æquali amore ſunt. Semper autem ab excellente, ſiue vtilitatem, ſiue iucunditatem, ſiue virtutem ſpectes, aut nullus, aut minor amor requiri debet. Verùm in mediocribus exceſſibus meritò controuerſiæ oriun-

oriuntur: paruum enim nonnunquam minimè debet robore æſtimari, veluti non ligni, ſed au rei vaſis pondus præualet. Atqui paruum illud homines perperam iudicant, quibus domeſticum bonum, magnum videtur, quia propinquum: alienum uerò exiguum, quia remotum. cumque exceſſus interuenit, nec tamen quidem inquirunt, quo modo, ac an ſimiliter redamari oporteat, perinde ſi quis amorem à Deo repoſcat. Manifeſtum eſt igitur amicos in æqualitate quadam conſiſtere: redamare autem licere, vt amici ſint. Neque verò obſcurum eſt, quia homines amicitiam iuxta exceſſum; ei quæ ad æqualitatem comparata eſt, anteponant: eo ſcilicet, quia & excellentia & amore potiuntur. quocirca nonnullis aſſentator amico gratior eſt, quippe qui vtrunque cui adulatur, videtur adſtruere. ac ſunt ferè ambitioſi tales. nam in admiratione eſſe, excellentiæ cuiuſdam ſpeciem habet. Natura autem alij amatorij, alij verò ambitioſi naſcuntur. Amatorius quidem, qui magis oble&atur amando, quàm dum amatur. Ambitioſus autem magis amari & in admiratione eſſe cupit, excellentiæ amicus: alter uerò voluptatis, quàm percipit amando. nam in actu neceſſario amans eſt. redamari autem per accidens contingit, & latère poteſt: amans autem non poteſt. Et eſt amicitiæ hoc peculiare, vt amare potius, quàm amari cupiant. amari verò iuxta id quod amabile fuerit contingit. argumento eſt, quòd amicus, ſi non contingat vtrunque, cognoſcere vult magis quàm cognoſci uelut in exceſſibus ſummis faciunt fœminæ. vt Andromache Antiphontis, quæ cognoſci uelle uidetur ipſius gratia, vtque

bono aliquo afficiatur, non afficiat: cognoſcere verò, afficiendi amandique gratia. Quocirca in amorem etiam erga mortuos perſiſtentes laudamus, quippe qui cognoſcant, non cognoſcantur. Plures igitur modos amicitiæ eſſe, & quot, tres nempe: item quòd amari & amici differant, qui iuxta æqualitatem & qui iuxta exceſſum amici ſunt inuicem, dictum eſt.

Quo pacto ſimilium, quòue contrariorum dicatur eſſe amicitia. *Cap. VI.*

QVia verò amicus etiam vniuerſaliter dicitur, velut principio, adductis extrarijs quibuſdam opinionibus, oſtendimus (nam alij ſimile, alij contrarium amicum pronunciant) dicendum etiam de his eſt, quo pacto habeant erga expoſitas hactenus amicitias. Simile autem tam ad iucundum quàm bonum refertur: Bonum enim ſimplex eſt, malum verò multiplex. & bonus ſimilis ſibi ſemper, neque mores mutat: prauus autem & ſtultus ſibi diſpar eſt mane & veſperi. Quocirca niſi inter ſe paciſcantur mali, amici ſibi inuicem non erunt, ſed diſſiliunt: quę amicitia minimè firma eſt. Quare eatenus ſimile amicum eſt, dum ſimile bonum ſit. Interdum autem iuxta voluptatem conſiſtit: ſimilibus enim eadem iucunda ſunt, & natura quodque cuiq; iucundum eſt. Vnde & voces, & habitudines, & conuerſationes cognatis inter ſe ſuauiſſimæ ſolent eſſe, cùm hominibus, tum cœteris animantibus. atq; hac poſſunt & à praui ſe inuicem diligere, & malus malo iucundè conuiuit. Contrarium autem contrario amicum, quemadmodum vtile. nam quod ſibi ſimile, id

ſe, id inutile eſt. quapropter dominus ſeruo, & ſeruus domino indiget, & vir fœminaque inter ſeſe mutuò. ac iucundum & deſiderabile contrarium, vt vtile, non quà in fine, ſed quà ut ad finem. Nã ubi cõſequutus eſt quod concupiebat, in fine quidem iam eſt, ſed contrarium non concupiſcit: veluti calidum, ipſum frigidum. Porrò & contrarij boniq; amicitia quædam eſt: ſe inuicem enim per media deſiderant, vt ſymbola, non vt ex ambobus unum medium fiat. Per accidens autem contrarij deſiderium eſt, per ſe autem mediocritatis. neque enim ſeinuicẽ, ſed medium concupiſcent contraria. nimium enim algentes, ad medium reducuntur cùm calefiũt, & calentes cùm frigefiunt. ſimiliter & in reliquis. Sin uerò nõ ſemper flagrauit cupiditas, nõ in medio erit, ſed gaudebit natura iucundis citra cupiditatem in medio conſtitutus. Alij verò omnibus, quæ naturalem habitudinem egrediũtur, quæ ſpecies etiam inanimatis competit. Amare autem contingit, quando fuerit in animatis. quocirca nonnunquam diſſimilibus gaudent, velut auſteri facetis, irritabiles ad iram tardis, vt qui à ſe inuicem ad medium reducuntur. Per accidens igitur, uelut oſtenſum eſt, contraria amica propter bonum ſunt. Quot igitur ſpecies amicitiæ ſint, & quæ differentiæ, iuxta quas diſcernuntur amantes ac amati, idque ſic vt amici abſque illo uocentur, dictum eſt hactenus.

An quiſquam ſibiipſi amicus eſſe queat.
Cap. VII.

VErùm an ſibi quiſquam ipſi eſſe amicus queat, ueſtigationem vberiorem requirit.

Nonnullis enim videtur, ſibi quiſque amicus eſſe maximè: qui eodem utentes canone, amicitias erga alios etiam iudicant. verùm ſecundum rationes, iuxtaque ea, quæ amicis cēſentur inexiſtere, partim repugnant, partim verò ſimilia eſſe videntur. Quodammodo enim iuxta analogiam hæc amicitia eſt, ſimpliciter uerò nequaquam, eò quòd amari, ac amare in diſiunctis duobus conſiſtat, iuxta quæ magis hic ſibi amicus eſt: uelut in continente & in incontinente dictum eſt, quì idem uolens nolenſque agit, quando partes aliquo ad ſe inuicem pacto habent. Ac rationem habent hęc omnia eandem, num qui ſibi amicus eſt, etiam inimicus ſit, aut iniuria num ſe quiſpiam afficiat. Quæ omnia in duobus diſiunctim conſiderantur: aut enim anima duplex quidpiam eſt, aut hæc diſiuncta non conſiſtent: uerum ab habitudine erga in ſeipſum pendent, uelut etiam reliqui amandi modi determinati, iuxta quos rationes exquirere has ſolemus: uidetur enim amicus eſſe, qui alicui uel uere bona, vel quæ arbitretur bona, alij euenire cupiat, non ſui, ſed alterius gratia.

* Alio verò modo, quo conuiuere optat ob ipſam cōuerſationem tantùm, non ob aliud quidpiam. ueluti patres liberis quidem bona optant, ſed alijs conuiuunt tamen: quæ inter ſe inuicem omnia pugnant. ille enim ſi non quod ſibi, hic autem ſi non quod eſt. Alij verò conuiuendi deſiderium non ad amorem referunt. condolere quoque dolenti, non ob aliud quidpiam nos dilectionem uocabimus: ſolent enim ſerui ita erga dominos condolere, qui ægrotantes plerunque ſunt moroſiores, non ob ipſos quidem, ſed uero affectu,

velut

velut matres ſolent liberis, & aues nõnullæ unà cum enitentibus ſimiliter dolore affligi: amicus enim non ſolum amico condelore vel maximè ſtudet, ſed ſimili etiam conturbatione affici, veluti ſimul cum ſitiente ſitire: alioquin enim non fuerit coniunctiſſimus. Eadem quoque in gaudendo ratio: amicitiæ enim eſt, non ob aliud quidpiam, ſed ipſum tantum gaudet. Præterea eiuſmodi de amicitia dicuntur, vt æqualitas quædam ſit amor: nec una tantum amicitia iungantur veri amici, ſed cuncta hæc ſimul conferantur in vnum: bona enim cupit alteri verus amicus. Quemadmodum & nemo ſibi ipſi ob aliud quidpiam benefacit, neque ob gratiã: neque indicat quod fecit, quatenus vnus eſt: nã qui amorem patefacit, non amare quidem, ſed uelle amare uidetur. Itaque & ſimul eſſe, & cõuiuere, congaudere, condolere, abſque ſe mutuo ne viuere quidem poſſe, (vna enim anima ſunt) ſed commori, unius illius veræque amicicitiæ eſt: ſic enim vnus ille habet, ac ſibi in hunc modum conuiuit. Omniaque hæc in bono conſpirant, in prauo autem diſſentiunt, velut in incontinente. vnde & aduerſus aliquando ipſe ſibi exiſtit. Quatenus vero quiſque vnus eſt, indiuiſibilis ac per omnia deſiderabilis ſibi eſt: quales boni ſunt, & ſecundum uirtutem amici: malus autem non vnus, ſed multi, & die eadem varius, & importunus ipſe ſibi. Quamobrem recté cuiuſque erga ſeipſum amicitia, ad boni probatique amicitiam reducitur: quia enim ſibi ipſi & ſimilis eſt & commodus ac vnus inſuper, vtiq; etiam amicus ſibi eſt & deſiderabilis, qualis eſt ſecundum naturam: contra verò prauus. Porrò bonus ſibi nihil exprobrat, incontinentis

inſtar:

inſtar: nec poſterior prioribus ſuccenſet, uelut mutabiles:neque prior poſteriori, velut leues va niq; ſolent. Præterea qui ſimpliciter bonus eſt, quærit vt ipſe etiam ſibi amicus exiſtat, quemad modum & dictum eſt ſuprà, duo in ſeſe comple cti, quæ ad amicitiam mutuam propendeāt, quæ diſiungere ſit impoſſibile. Quocirca in homine amicitia erga ſeipſum conſtare poſſe videtur, nō etiam in reliquis amantibus: neque.n.equus ſibi ipſi amicus eſt, neque pueri, donec electionem per ætatem conſequantur: iam tum.n. puer pro cupiditate à ſeipſo diſſentit. Cognatorum amici tiæ ſimilis videtur ea, quę cuiq; eſt erga ſeipſum, quandoquidem neutrum à ſe queas diſtinguere; & ſi maxime differant, cognati tamen illi ſunt, ac vnus ille quoad vixerit. Quot igitur modis amare dicatur, quodq; omnes amicitiæ ad vnam primam reducantur, ex dictis patet.

De beneuolentia. *Cap.* *VIII.*

PRoprium verò huius cōſiderationis fuerit de concordia, beneuolentiaq; diſquirere; quæ alijs eadem, alijs verò abſq; ſe mutuò non eſſe videntur. Eſt autem beneuolentia cum amicitia neq; prorſus idem, nec planè diuerſum: nā amicitia tribus modis diſtincta, neq; in ea quæ utile, neque ea quę uoluptatem ſpectat, conſiſtit: ſiue enim utilitatem uolunt, non ob illum, ſed ob ſe hanc cupiunt. Videtur autem beneuolentia quemadmodum & amicitia, non beneuolentis eſſe, ſed eius, cui is bene vult: ſi in iucundo amicitiam conſtituus, beneuolētiam etiam inanimatis tribues; quapropter beneuolentia circa mora

lem

lem amicitiam cōſiſtit: verùm beneuoli tantùm eſt uoluntas: amici verò, vt quod vult præſtet etiam. Ac amicitiæ omnis principium eſt beneuolentia, ac omnis quidem amicus beneuolus: non contrà omnis beneuolus amicus: incipienti.n. ſimilis beneuolus eſt: vnde & amicitiæ principiū, non amicitia appellatur.

De concordia. *Cap. IX.*

CAeterùm & conſentire amici uidentur, & conſentientes inter ſe concordeſque amici eſſe: verum non circa omnia amica uerſatur concordia, ſed circa res concordibus propoſitas, quæque ad conuictum mutuum conducant: nec iuxta cogitationem cupiditatemq; tantum; concupiſcere enim contraria licet, ueluti in incontinente hæc ipſa quoque ſibi repugnant. Neque oportet ſimul pro electionis, ſimul & cupiditatis inſtinctu conſtare concordiam; quippe quæ bonorum eſt tantum; praui autem eadem eligentes & appetentes ipſi ſibi incommodant. Videtur autem concordia, quemadmodum & amicitia, non dici ſimpliciter; verùm alia prima quædam, & natura recta, qua mali concordes eſſe nequeunt; alia qua etiam praui inter ſeſe conſpirant, quando pro electione ſua cupiditateque res ſuccedunt; quodq; concupiſcunt & eligunt, eiuſmodi ſit oportet, quo potiri ambo queant. Nam ſi ea res appetant, quæ nequeant ambobus contingere, certamen oritur; cùm contrà inter ſeſe concordes non ſoleant contendere. Eſt autem concordia, eadem de principatu, ſubiectioneque electio & uoluntas, non alterutrius, ſed

publici

publici boni gratia. quocirca amicitia quædam ciuilis concordia eſt. De concordia igitur beneuolentiaque hæc dicta ſint.

Cur magis amantes beneficijs afficientes, quàm affecti dicantur. *Cap. X.*

DVbitatur autem, cur magis amantes dicantur, qui ipſos affectos, quàm qui affecti ſeipſos facientes reddant: cùm videatur contrarium iuſtum eſſe, quod crediderit quis ob vtile quidpiam, & quia commodare ei contingit: alium enim iuuari, alium verò impendere decet. Neque id tantum eſt, ſed natura etiam eligibilior eſt actio: rationemque prorſus eandem habet opus & actio: & qui beneficium accipit, opus eſt bene facientis. quocirca & in animantibus peculiare in generando, natoſque conſeruando, ſtudium eſt. Et magis parentes ſobolem ſuam diligunt, quàm diligantur viciſſim ipſi; & effuſiore charitate hanc matres complectuntur, quàm patres. ac nati itidem magis ex ſe genitos, quàm genitores amant: quia præſtantiſſima eſt actio; & matres effuſius, quàm patres amant, quia magis ſuum opus eſſe liberos arbitrantur: & quia opus difficultate definiunt, magis vtique generando mater affligitur. De amicitia igitur, quæ unicuique eſt erga ſe, quæque in pluribus verſatur, hoc pacto determinatum ſit.

Amicitiam omnem in æqualitate quadam conſiſtere: vbi de ciuilitatis ſpeciebus quædam. *Cap. XI.*

VIdetur autem iuſtum æquale quidpiam eſſe, & amicitia in æqualitate quadam conſiſte-

re:

re: niſi fruſtra dicatur, amatoria eſt æqualitas. Porrò omnes ciuilitates iuſti, quædam ſpecies ſunt: communicatio enim quædam eſt: & commune omne ex iuſto conflatur. Quocirca hæc omnia amicitia, iuſto, & communicatione quis dijudicarit, ac diſcrimina quidem tenuia habet. Et quia ſimiliter habet anima ad corpus, vt artifex ad inſtrumentum, & ſeruus ad dominum: horum quidem nulla communicatio eſt, quia duo non ſunt, ſed illud quidem unum; & quod vnius, nullum: neque diuiſibile utrique bonum, ſed amborum unius, cuius gratia eſt. Corpus enim inſtrumentum eſt congenitum, & ſeruus domini, velut particula, & inſtrumentum ſeparabile: inſtrumentum autem, uelut ſeruus inanimatus. Reliquæ autem communicationes ſunt, aut particula communicationum ciuitatis, uelut contribulium eſt, & quæ uocatur orgiorum. præterea quæſtuariæ reſpublicæ. Verùm ciuitates omnes communicationibus quibuſdam continentur, & rectæ, & tranſgreſſoriæ: quemadmodnm enim in harmonijs, ſic & in ciuitatibus vſu venit: quæ in regia quidem, parentis eſt: in optimipotentia, velut viri & vxoris: ſimplici autem Republ. fratrum: exceſſus autem in his, tyrannis, pauciporentia, & plebs, & iuſta quidem totidem ſunt. Quemadmodum verò æquale aliud quiuem numero eſt, aliud proportione: ſic & iuſti & amicitiæ communicationis ſpecies ſunt; ſecundum numerum quidem, vt ſocialis amicitia: nam ipſa definitione terminatur. ſecundum proportionem uero optimipotentia, optima, & regia. Neque enim idem principi, ſubditoque iuſtum eſt, ſed ſecundum proportionem. Sic & amicitia ſimiliter patris &

filij,

filij, neque abſimilis in communicationibus ratio. Amicitię autem ſunt, naturalis, ſocialis, communicatiua, & quæ ciuilis appellatur. Et naturalis quidem multas ſpecies habet; alia quidem vt fratrum, alia vt patris & filiorum; illa iuxta proportionem, hæc verò ſecundum numerum; propinqua enim ſocialis eſt, in qua ſinguli dignitate participant. Ciuilis autem maxime ad vtilitatem comparata eſt; nam quia ſibi per ſe nõ ſufficiunt, conuenire uidentur & conuictus mutui gratia; ſola autem ciuilis, & quæ in illa trãſgreſſio committitur, non ſolùm vt amicitiæ ſunt, ſed vt amici iuxta eas inter ſeſe communicant, aliæ uerò iuxta exceſſum. Potiſſimum uerò iuſtum in vtilium amicitia conſiſtit, eò quòd hoc ipſum ciuile iuſtũ exiſtat: alio enim pacto ſerra & ars ſimul conueniunt, non communis alicuius(nã ut organum & anima) ſed utentis gratia: contingitque, vt eam induſtriam id inſtrumentum conſequatur, quæ ad opus iuſtè conueniat, vt cuius gratia exiſtit: ac in terebro id ipſum dupliciter: præſtantior enim actus eſt perforatio ipſa. & in hac quidem ſpecie corpus & ſeruus, velut dictũ eſt prius. Quærere igitur quo pacto amico conuiuendum ſit, ipſum eſt iuſtum quærere. Nam in vniuerſum omne iuſtum ad amicum pertinet: iuſtum enim aliquibus & inter ſeſe mutuò communicantibus iuſtum eſt, & amicus communis eſt, alius genere, alius verò vitæ ratione. Homo enim ſolus non ſolum ciuile, ſed œconomicum animal eſt: & non vt cętera aliquando ſe alteri, aut viro, aut mulieri coniungens, aliqñ verò fugitans & latitans: ſed communicabile animans homo eſt erga ea, quibus cum naturalis cognatio illi intercedit. quocirca & commu-

catio & iuſtum quodpiam erit, etiam ſi vrbs nõ ſit. nam & domus & amicitia quædam eſt. Serui equidem & domini, velut artis & inſtrumentorum animæ & corporis communicatio eſt, uerùm nec amicitiæ neque iuſtitiæ ſunt, ſed proportionale quippiam: quemadmodum & ſalubre non iuſtum eſt, ſed proportionale. Mulieris autem & uiri amicitia, uelut vtile quodpiam, & communicatio. patris uerò & filij, uelut Dei erga hominem, & benefici erga accipientem, & in vniuerſum natura imperantis ad natura ſubiectum. fratrum autem ad ſe inuicem, maximè ſecundùm æqualitatem eſt ſocialis. Neq; enim ſpurius huic eſt demonſtratus. ambobus autem pater Iupiter vocatus eſt meus princeps: hæc enim à quærentibus æquale dicuntur. Quocirca in domo primum fons & principium amicitiæ, ciuitatiſque & iuſti oritur.

In omni amicitia compenſationem fieri debere. Cap. XII.

QVia verò tres amicitiæ ſpecies numerantur, iuxta virtutem, iuxta vtilitatem, iuxtaque iocundum, ſingulæ hæ in duo diſtribuuntur: quandoquidem unaquæque harum & ſecundùm exceſſum, & ſecundùm æqualitatem exiſtit. Iuſtum autem circa has ex controuerſijs patet. nam in eo quod ex iuxta exceſſum, proportione quæritur, non ſimpliciter, ſed excellẽs conuerſim proportionale erga inferiorem flagitat: ſic quod ab inferiore fit, in idem tendit. unde ita inter ſe diſponuntur hæc, uelut imperans ad ſubditum. ſin minus, numero æquale quæretur, quemadmodum & in reliquis communi-

municationibus vſu venit, vbi interdum numero, interdum proportione æquale poſtulatur. Nam ſi æquale numero argentum illatum fuerit, id ęquale numero diſtinguunt: ſin uerò numero non æquale fuerit, proportionale erit. Excellens verò contrariè conuertit proportionale, iuxtaque diametrum iungit. Ac ſic quidem uideatur inferior reddi excedens, & miniſteriũ publicum fuerit amicitia & cõmunicatio. quocirca aliquo alio æquare, & proportionale reddere conuenit, honore ſcilicet, qui & natura Principi & Deo tribuitur à ſubiectis. Sed & lucrũ æquare cum honore conuenit. Ac amicitia quidem ad æqualitatem conſtituta ciuilis eſt: ciuilis autem utilitati deſtinata eſt, & quemadmodum vrbes, ſic etiam ciues ſibi inuicem amici exiſtunt. Et eodem modo non cognoſcuntur ab Athenienſibus Megarenſes, ac ciues ipſi, niſi inuicem utiles fuerint. verùm ex manu in manum hæc amicitia eſt. Porrò hic & præſes eſt & ſubditus, non naturale nec regium, ſed quod in parte conſiſtit: neq; eius gratia ut benefaciat Deus, ſed vt æqualitas ſit boni ac muneris honorarij. ad æqualitatem autem prorſus comparata eſſe vult ciuilis amicitia.

Vtilem amicitiam, aliã legalem, moralem aliã eſſe: in eaq; accuſationes fieri. Cap. X I I I.

CAeterùm vtilis amicitiæ duæ ſpecies ſunt: alia enim legalis eſt, alia moralis. ac reſpicit ciuilis in æqualitatem & rem ipſam, quemadmodum ementes & vendentes. vnde dicitur: Merces viro amico. Quando igitur ex pacto conuenitur, ciuilis eſt legaliſq; amicitia. verùm

cùm

cùm rem arbitrio committunt,ad moralem amicitiam accedit, & ſocialem. quocirca potiſſimũ in hac amicitia expoſtulatio eſt, eo quòd præter naturam: reliquæ enim amicitiæ ſunt,& quæ vtilitatem ſpectat, & quæ eſt ſecundùm virtutem. Nonnulli verò vtraque complecti volunt, & quidem vtilitatis gratia conſuetudinem cum alio habent. moralem autem faciunt,vt moderati, proinde fidem habentes legitimam nõ faciunt. Nam inter tres iſtas vtilis illa expoſtulationes habet frequentiores: virtus enim accuſationis expers eſt. ſuaues autem, habentes aroganteſq; conciliantur.utiles autem,non facile in gratiam redeunt, niſi legitimè, atque ut ſocios decet inter ſeſe congrediantur. Inter vtiles autem amicitias, legitima ipſa quoque criminatione uacat: pecunia enim de controuerſijs decidit legitima, qua & æquale menſuratur. Moralis autem uoluntaria conuentio eſt.quocirca lex alibi ita cõuiuentibus poſita eſt,quæ in contractibus voluntarijs vtrum rectè habeant, non interponitur: bonis enim inter ſeſe iuſtum nullum eſt: hi uerò ut boni,etiam contrahentibus. Licet autem in hac amicitia utrinque accuſationes ancipites fieri,quonam pacto vtrinque vtantur, quando iuxta mores non legitimè fidem habent. ac dubium quidem, vtronam modo iuſtum iudicare conueniat, an reſpectu rei præſtitæ, quanta ſit & qualis,an accipientis.Cõtingit enim interdum, quod inquit Theognis.

Tibi quidem Dea id paruum eſt,mihi verò ingens.

Nam contrarium euenire poteſt, velut etiam in oratione ait:

Tibi quidem luſus ſit,quod mihi mortem adferat.

Hinc igitur accuſationes petuntur.nam ille qui-

dem repetit officium, ut qui rem magnam præſtiterit, cum adeſſet egenti: aut ſi quid aliud dicat, allatum quãtum quidem potuerit, ſed quod illi expediebat. hic autem contrà, quantum illi par fuiſſet, non quantum ſibi commodaſſet: interdum uerò tranſſumpta expoſtulatione controuertit: ille enim quantulum ipſi contigit, hic verò quàm magnum pro facultatibus præſtiterit. velut ſi in periculo conſtitutus, ille drachmæ pretio adiutus ſit, hic quidem pericali, alius uero argẽti magnitudinem reputabit, uelut in retributione pecuniæ fieri ſolet: nam & hic de his controuertitur. nam alius vt tum, hic verò ut in præſentiarum res eſt, niſi concilient, iudicandum arbitratur. Ciuilis igitur amicitia conuentionem & rem ipſam intuetur; moralis autem ad electionem reſpicit. quocirca iuſtum hoc magis eſt & iuſtitia inter amicos uſurpata contentionis cauſa. Vnde honeſtior amicitia moralis, utilis autem neceſſaria magis. Equidem nõnulli moralem amicitiam præſeferunt: verùm ubi quid aduerſum experiuntur, declarant ſeſe diuerſos. nam quidam ex bonorum facultatumque copia, honeſtum perſequuntur: quapropter & honeſtiori rei amicitia quædam eſt. Quocirca manifeſtum, ut hæc diſtinguenda ſint. Nam ſi morales amici ſunt, ad electionem ſpectãdũ eſt, num æquale vel ſecus alteri ſit ab altero poſtulandum: verùm ſi vtilitatis mutuæ gratia conueniunt, & ciuiles, quantum quiſque commodarit, expenditur. Quòd ſi hic quidem ex more, ille verò ex utili ſtatuat, non pulchrum quidem, ſed factu neceſſarium tamẽ, vt boni id conſulamus. ſimiliter & in altero: vt quia moraliter quidem de rebus non iudicat, at nihil

ſimulat,

ſimulat, in amicitia tamen contentus alter in talem amicum incidiſſe ſit. Moralem igitur ſecundum electionē eſſe patet: quoniam etſi magnis beneficijs acceptis vel ob facultatum penu riam non rependit, ſed quantum potuit præſtitit, rectè habet. Atque ita Deus pro facultatum modulo noſtrarum ſacrificia æſtimat. Verùm ementi, ac mutuò ad vſuram danti, niſi amplius iſtinc prouenturum polliceare, non ſuffecerit. Vnde multæ accuſationes in amicos oriuntur, niſi iuſtum illud puro iudicio proſpiciatur: difficile enim eſt ad vnum quidem exqnirere quæ non recta ſe inuicem ſpectant, velut inter aman es vſu venit: alius enim ob conuiuendi uoluptatem complectitur alium: ille verò ipſum pro pter vtilitatem. Verùm quando is amor refrigeſcit alio ſuperueniente aliquo, fit alius, ac tum inter ſeſe ratiocinantur, velut Fython & Pammenes alterabantur, & in vniuerſum quæ præceptoris erga diſcipulum ratio eſt. Neque enim ſcientiam & facultates uno aliquo metiri conuenit. Ac uelut Prodicus medicus erga mercedem malignè perſoluētem & citharœdus & rex, hic enim vt iucundo, ille verò vt vtili conuerſatur. & quia perſoluere beneficium oportet, iucundū ſeipſum exhibet, & ad hilaritatem prouocat, ſic viciſſim ille alia promittit. Quo autem pacto hæc dijudicanda ſint, etiam hinc manifeſtum fit. nam vtique hoc loco vno quopiam hæc menſuranda ſunt, verum non termino, ſed ratione: proportio enim menſuranda eſt, quemadmodum & ciuilis communicatio ſolet. Nam quo pacto inter agricolam ſutoremq; communicatio conſtabit, niſi ex proportione æquetur opera? Nam qui non eodem reſpectu ad inuicē

agunt, menſuram habent proportionem, velut ſi hic quidem ſapientiam, alter verò pro ſapientia pecuniam à diuite poſtulet. Deinde verò quid datum ſit, conſiderandum erit: nam ſi alter ex aceruo minori partem dederit, ille verò ex maiore non multiplicem, iniuria, vtique afficit.

An bono, an retribuenti præſtandum ſit beneficium. Cap. XIIII.

AC recurrit quidem hoc loco prima controuerſia, an vt vtiles conuenire ſeipſos affirmandum ſit, ille verò minimè, ſed iuxta aliam quampiam amicitiam. Porrò diſcutiẽdum, an bono iuxta virtutem amico præſtandum ſit beneficium, & auxilium, an retribuenti facultatibuſq; inſtructo. Quod idem Problema eſt prorſus, an amico potius, quàm viro bono ſit benefaciendũ. Et ſiquidem amicus idem etiam vir bonus fuerit, non ſit difficile iudicare; niſi fortaſſe quis alterum amplificet, alterum verò imminuat, amicitiæ vehementiam tribuens, bonitati verò mediocritatem: ſin ſecus fiat, multæ quæſtiones oriuntur. Velut ſi hic quidem erat, non erit autem; ille autem erit, ſed nõdum, vel hic quidem factus eſt, non eſt tamen; vel eſt, non erat, neque erit: verum illud laborioſius fuerit. Quocirca nihil dicit Euripides, ſcribens, rationem rectam adferri, vbi merces rationis inferatur, opera illis operum vice præbuit. Nec omnia patri conueniunt, ſed & matri alia, quamlibet ſit præſtantior pater. Neque enim Ioui ſacrificantur omnia, neque omnes honores, ſed quoſdam admittit. Fortaſſe igitur ſunt, quæ vtili præſtare oporteat, alia rurſum quæ bono: nempe cui non alimentum, & neceſſa-

ria

ria propriè competant: conuiuere enim illi oportet. Et qm̃ viuere rectè decet, ei præſtanda non quæ ipſe, ſed vtilis largiatur: verũ qui id faciunt, præter quàm decet, omni amato idem præſtant. Neque iuſtæ ſunt, quæ in orationibus amicitiæ definitiones conſtituuntur: etſi enim omnes amicitiam exprimant, non tamen eandem determinant: vtili enim competit velle alteri bona, & benefacienti. Nec tamen hæc amicitiæ definitio id verè exprimit, ſed alij eſſe, alij verò conuiuere aſſignatur: ei verò qui voluptuarius amicus eſt, communis dolor: communiſq; lætitia tribuitur. Atq; omnes quidem hæ definitiones amicitiam quandam oſtendunt, nulla verò propriè vnã exprimit. Nec ſingulæ ſingulis amicitijs congruũt, etiam ſi videãtur, velut electio eſt exiſtendi, quæ & ei quidem ſecũdum exceſſum, & faciẽdi competit, qui ſuo operi id inexiſtere vult, ac eroganti vtique conuenit, & ut ſit, & vt retribuat; verùm non huic, ſed iucundo conuiuere decet. Nõnulli autem amici ſeinuicem iniuria afficiunt: res enim magis, ſed non habentem amant: quocirca & illis amici. vt, cur voluptuarius vinum ſuſcipit? & qui vtilitati deditus diuitias? vtiliores.n. idcirco moleſtè ferendum eſt, ac ſi minus pro maiori ſuſceperit, hoc autem obijciunt: illud enim nunc quærunt bonum, iucundum prius aut vtile quærentes.

An ſibi in omnibus ſufficiens, amico indigeat: de amicorum numero: & interdum nos amatum abeſſe velle. Cap. XV.

Conſiderãdum autem eſt de ſufficientię amicitiæque conditione, quo pacto habeant ad

ſeinuicem ipſarũ facultates. Quærat enim fortè quiſpiam, num per omnia ſufficiẽti amicus ſit: cumque vir bonus ſufficientiſſimus, & vnà cum virtute beatus, qui habeat opus amico. neque enim vel vtilibus, vel prouidis, vel alieno conuictu ſufficiens opus habet, quippe qui abundè ſibi ipſi conuiuere, adeſſeq; poſſit. Veluti Deus, qui cùm nulla re egeat, nec amico etiam opus habet: quocirca & homo beatiſſimus minimè omnium eget amico, niſi quatenus impoſſibile eſt ex ſeſe ſibi ſufficientem eſſe. Vnde neceſſum eſt optimè viuẽti amicos pauciſſimos eſſe, neq; comparandis amicis operã illum dare. ſed negligere non vtiles tantùm, ſed ad mutuum conuictum etiam ſuaues. Atque hinc ſane perſpicuum euadit, nec vſus, nec vtilitatis gratia, ſed propter virtutem tantùm verum amicum eſſe. Nam cùm re nulla egemus, tum magis omnes, ſuis etiam bonis fruituros, magiſque in quos conferant, quàm à quibus accipiant beneficia, quærunt. Et accuratiore iudicio pollemus, rerum copia affluentes, quàm egeni; magiſque tamen amicos conuictui idoneos requirimus. De hac autem quæſtione conſiderandum eſt, vtrum aliud quidem rectè dicatur, aliud vero lateat propter parabolam. Manifeſtum equidem id quidem, ſumentibus quid viuere actu ſit, atque vt finis. patet enim id eſſe ſentire & cognoſcere. quocirca & conuiuere eſt ſimul ſentire & cognoſcere. Verùm idẽ ſentire & cognoſcere cuique maximè expetitur, ob congenitam omnibus viuendi cupiditatem, ac viuere ipſum cognitionem quandam diſponit. Verum ſi quis detrahat hæc, & cognitionem conſtituat ipſam per ſe & non per ſe (id equidem latebit, velut in

oratione

oratione ſcriptum eſt, re ipſa tamen licet non latere) nihil referat, ſi alium pro ſeipſo cognoſcat. Sed quod ſimile viuere alium pro ſeipſo diuerſum eſt: rationabile autem eſt, ſuum cognoſcere & ſentire eligibilius eſſe; quocirca coniungere hæc duo in oratione oportet, viuere & eligibile, quod bonum ex his conſtat, quando id ineſt eadem natura participantibus. Quoniam igitur in eiuſmodi ſerie, altera ſemper in alterius ordine continetur, & cognoſcibile vtique eligibile eſt, & vt in ſumma communicatio determinatæ naturæ, quocirca idem velle ſentire, eſt eundem talem quendam eſſe velle. Et quoniam non ſecundùm nos ipſos horum vnumquodq; ſumus, ſed participatione facultatum ſentiendo, cognoſcendoque (ſentiens enim ſenſibilis redditur, vt iuxta hoc, vt ſecundùm prius ſentit qua & cuius, & cognoſcibilis redditur cognoſcens) eodem pacto & uiuere ſemper uolumus ob iuge cognoſcendi deſiderium, hoc eſt, quia & ipſe cognoſcibile quippiam eſſe cupit, electionem eſſe cupit, electionem autem cõuictus ſtultum fortè quiſpiam iudicarit. In congreſſibus primùm etiã animalium cæterorum, vt ſimul edere, ſimul bibere: quid enim aut in communi, aut ſeorſim ſermonem conferre differt? deinde etiam ſermone communicare, cuiuſlibet eſt. Adde, quòd qui amicus idoneus eſt, diſcere videri non vult. Docentis enim amicus non eſt, quando ſimilitudo quædam eſt amicitia, ſed videtur tamen. Equidem ſuaues bonũ omnes eum amicis communicamus, quantum ſcilicet quodque ſuauitatis adijcit, & qua præſtantiſſima quiſque pollet. Ex his autem alia voluptatem corporalem, alia muſicam, alia phyſicam contemplationem

habent. Audacia porrò congrediendi amicos decet. Vnde quidam inquit, Labor, ſunt procul amici, quocirca voluptate allata non diſiunctos eſſe oportuit. Vnde amor maximè, vt videtur, amicitiæ ſimilis. bene enim viuere amor cupit, non equidem quàm oportuit potiſſimum, ſed iuxta ſenſus. ratio ergo illa dubitando profert: ipſum autem opus ſic cōtigiſſe videtur. Vnde patet hęc ambigentem nobis imponere. Veritas autē hinc conſideratur, amicus enim eſſe vult, vt prouerbium habet, *Alter Hercules, & alter ipſe*. At qui diuulſus eſt: difficileq́; quæ ab vno diſceſſerunt, vnum eſſe. Atqui iuxta naturam quidam, quæ cognitiſſima eſt, ſimilis eſt, iuxta corpus verò diuerſus, ac etiam iuxta animam diuerſus eſt: iuxtaq́; partes animæ diuerſus, nihilominus idem in diuiſusque amicus eſſe vult. Itaque amicum ſentire, ſeipſum quodammodo ſentire neceſſariò eſt, cognoſcereq́ue, ac ſi quid moleſtum amico incidit, in eo collætari, ac conuiuere amico ſine dubio iucundum eſt. accidit enim, vt illius ſenſus aliquis nobis ſimul ingeratur, præſertim ſi qua diuina voluptas eſt. Cauſa uerò huius eſt, quia ſuauius eſt ſemper in meliore bono ſeſe contemplari. Hoc autem nunc quidem affectus, nunc verò negotium, nunc aliquid aliud eſt, in quo bene viuere, & amico ſit poſſibile. Conuiuere igitur oportere, idque maximè uelle omnes, tum beatiſſimum optimumque potiſſimum talē eſſe. Verùm quod ex ratione id non eluxerit, & rationabiliter id conſecutum ſit, ex verè dictis, vtputa compoſitione collationis, in promptu ſolutio eſt: quòd eiuſmodi Deus non ſit, vt amico egeat, aut ſimilem requirat, & non reputabit pari ratione vir bonus. Neque enim in hūc

modum

modum Deus habet, vt qui pro ſua excellentia nihil præter ſeipſum cogitat. nobis autem bonū aliunde euenit : unde & neceſſum habemus multos amicos conquirere, cùm ipſe ſibi bonū ſit. Simul autem amicum eſſe nullum, vti multi amici, rectè vtrunque affirmatur. Quia enim multis conuiuere licet, ſimul etiam ſentire nobiſcum quàm plurimos vtique gratiſſimum ſit. Rurſum, quia difficile in paucioribus, neceſſum eſt actum in mutua ſenſatione conſiſtere. quare non ſolùm multos comparare arduum eſt, ſed etiam comparatis vti. Et interdum quidem abeſſe amatum volumus proſperè degentem: interdum verò participare iiſdem ſimul cum eo, quod amicum gratumq; eſſe cupimus. Nam cùm bonum obuenit, eo vtiq; omnes participare uolunt, non obueniente autem ſecus. Et quemadmodū Herculem mater potius Deū eſſe uolebat, quàm vnà cum ipſa manentem, Euryſtheo mercenariam operam locare. Sic enim diceret, & quem Lacon Dicterio irriſit. Vocantem fortè, dum tempeſtate affligeretur, iubens Caſtorem & Pollucem implorare. Videtur enim amantis eſſe, à moleſtorum participatione arcere, alterius autem ſimul eadem ſuſtinere velle: quocirca vtraque rationabiliter eueniunt. nihil enim decet amico tam acerbum iudicari, ut non teneat priorem iucunditate amicum. Videtur tamen nō malum ipſius expetendum, quandò ſatis eſt ipſos affligi; vnde & participationē eiuſmodi vetāt, ſed ne videantur ſua ſpectare, in qua amici perturbatione lætitiam affectare. Sed & leuius mala tolerantur. cùm non ſoli ferunt. Et quia eligibile eſt, & ut bonum nobis contingat, & ut ſimul potiatur amicus; patet, quod ſimul in

minore

minore bono uerſari quodãmodo eligibile ſit, aut cum maiore ſeorſim. Et quia incertum eſt quantum, iuxta ſimul illud diſtinguuntur, ac ſimul quidem omnibus participatione amicum eſt, quemadmodum & ſimul conuiuari iucundius aiunt hæc habentes, alij autem contrà non uolunt. Quoniam hyperbolas quis probauerit confitentibus, in perturbatione magna ſimul cõmunicãdum: in ſucceſſu autem magno ſeorſim agendum. Similiter etiam circa infortunia. interdum enim amicos præſto eſſe uolumus, neque dolere, quando ſcilicet nihil ſint nobis amplius effecturi. Interdum verò iucundiſſimum præſto eſſe, id quod ob prædicta contingit, quandoquidem natura afflictũ, & in mala habitudine conſtitutum uidere, non minus quàm in nobis ipſis refugimus: gaudentem autem iucundumque & non dolentem amicum, uelut rem multo ſuauiſſimam intuemur propter cauſam prędictam. Quocirca vtrumlibet horũ fuerit magis ſuaue, adeſſe vel non adeſſe propenſionem reddit, idq; non deterioribus ex eadem cauſa. Maximè em̃ cupiunt amicos nõ felices eſſe, ſed & nec in aduerſis cruciari, quocirca nonnunquam ſimul quos amant interimũt. Maius enim id eſt, quàm ſi proprium ſentiatur malum: quemadmodũ & recordantes in quo ſucceſſu vixerint, magis quã ſit perpetuo ſe male habiturum arbitretur.

Quo pacto amico utendum. Et uirtutes non eſſe ſcientias. Cap. XVI.

DVbitarit autem quis, an amico quolibet, & ad quæcunque idoneus eſt, & aliter etiam, vti liceat, vt oculo ad uiuendum, aut eo diſtorto peruer-

peruerſe, ac vt vnum duo eſſe appareat intueri. Ambo igitur illa, & oculus & quod oculi eſt reuera & per ſe ſunt, alterum verò per accidens quemadmodū & in cibo eſus & vomitio: ſimiliter & in ſcientia veritas & error. Nam qui, volens non rectè ſcribit, ignorantia uti ſolet, veluti qui conuerſis membrorū officijs pedibus manuum, & manibus (quod ſolent ſaltatriculæ) pedum vice vtuntur: quæ ratio omniū etiam præſtantiſſima eſt ſcientiarum, atque ita iuſtitiam vt iniuſtitia licet vſurpare, velut qui ex iuſtitia iniuſta agit, perinde vt qui imperita & ſtolida ex ſcientia. Verùm ſi id impoſſibile, manifeſtum eſt virtutes non eſſe ſcientias: quando non licet ex ſcientia ignorare, ſed errare tātum, eademq; ex ignorantia facere, nec minus tamen ex iuſtitia & iniuſtitia quippiam agit. Sed enim quādo prudentia ſcientia eſt, & verum quippiam idem faciet ea: liceat enim ſtudio à prudentia deſipere in ijſdem, quibus & ſtolidus. Verùm ſi ſimplex cuiuſque quatenus quidq; eſt, vſus fuerit, etiam ita agentes fecerint ſapienter. In cæteris igitur ſcientijs alia quædam princeps eſt, quæ alimenta miniſtrat. Et principis rurſum illius alia quædam, nō tamen ſcientia uel intellectus. Sed nec virtus, vt qua vtitur, quando temperantis virtus etiam ſubdit virtutem ſibi vſurpat. Quid igitur eſt, an vt intemperantia, vitium irrationalis animæ partis, & quònam pacto intemperans mente præditus fuerit. Verùm præualens euertit mentem, ratiocinaturq; contraria.

† Et ſi virtus quidem in illo, in ratione verò ignorantia reſideat, vbi reliquæ iam vendicantur: ſic etiam licet iuſtitia, iuſtè quoque maleque & prudentia ſtultè abuti, vnde

contra

contraria eueniant. Abſurdum enim ſi quod in rationali parte vitium inſidens, euerſa ratione ignorantiam inducat. Virtus autem inexiſtentē in ratione ſtultitiam non euertit hanc, rectumq; de rebus iudicium format. Rurſum autem prudentia rationalem partem occupans, ex irrationali intemperantia ſublata, moderatas actiones efficit, id quòd continentiæ videtur proprium. Itaque licèt ab ignorantia prudenter, aliterq; à prudentia imprudenter rebus vti, quod in cœterarum nulla euenire cernimus. Velut cum medicinam & grammaticam nutrit intemperantia. † Iniuſtus enim omnia quæ & iuſtus poteſt, & in vniuerſum potentiæ ineſt impotentia. Quocirca ſimul prudentes, & bonæ eorum etiam cœteræ habitudines, & corpus firmū, quando nihil fortius prudentia eſt. Verùm quòd ſcientiam dixit, non rectè habet. virtus enim eſt, & non ſcientia, ſed genus diuerſum.

An fortunatus, infortunatuſue quis natura ſit. Cap. XVII.

QVoniā verò non prudētia ſolùm ſucceſſum virtutemq; efficit, ſed fortunatos ēt bene agere, tanquā fortuna ſecunda proſperos gignēte ſucceſſus, affirmamus, quæ eadē etiam ſciētiæ ſunt. Conſiderandum igitur naturane fortunatus hic, infortunatus ille ſit, an ſecus, & quo pacto res habeat. Fortunatos.n. quoſdam eſſe cernimus. ſtulti enim in multis, quorum ſcilicet fortuna domina eſt, proſperè agunt, quandoquidem & quę arte adminiſtrantur, fortunam admittūt, in militia & gubernatoria. Vtrum igitur ab habitudine aliqua ſucceſſibus eiuſmodi conficiēdis, aut

aut non idonei homines fiunt? Nunc equidem naturæ id quidem aſſignant, in quibuſdam quæ tales quoſdam efficit, quibus & à natiuitate ſtatim, tale quippiam ingignit, vt uelut cæſijs nigriſq; oculis, certa aliqua forma inter ſe diſtinguuntur: ſic fortunati & infortunati. Tales enim non per prudentiam proſperè agere inde manifeſtum eſt, quia non irrationalis prudentia eſt, ſed ratione prædita, qua res adminiſtrat, eam ſibi adſcribere illi nequeunt, quippe quòd horum fortuna cauſa exiſtat, vtcunque etiam pateat, circa alios ſtupidos non eſſe: neque.n.id abſurdum, quemadmodum Hippocratem, cùm Geometer eſſet præſtantiſſimus, in cæteris tñ imperium ſtupidumque fuiſſe cōſtat, qui pecuniæ plurimum amiſit, ob ſtultitiam Byzantij πεντηκοστολόγων Sed & in nonnullis proſperè agunt ſtolidi. Et non raro, uelut in arte nauium gubernatrice, peritiſſima etiam parum ſecundam fortunā experiuntur: ac uelut in aleæ iactu, alius nihil alius multum lucratur: quam felicitatem vel naturæ beneficio accepit, vel, ut inquiunt, beneuolentia Dei, qua etiam in exilio & eiectus benignitatem fortunæ experitur, non ſecus ac malè compacta nauis rectius ſæpe agitur, non per ſe quidem, ſed quia peritum gubernatorem nacta: ſic enim fortunatus ille genium optimum gubernatorem habet. Sed enim abſurdū eſt, talem à Deo, geniove diligi, non præſtantiſſimum potius ſapientiſſimumque. Quapropter ſi neceſſum eſt, aut natura, aut intellectu, aut procreatione diuina fortunam ſecundam contingere, & neutro poſteriorum eueniat, naturæ itaq; ea proſperitas fuerit aſſignanda. Verùm natura, vel rerum ſemper ſic ſe, vel vt plurimum habentium cauſa eſt: contrà

autem

autem fortuna. Si igitur, quòd præter rationem euenit, fortunæ eſſe videtur, perq; fortunam homines fortunati dicuntur, non equidem natura cauſa fuerit, vt quę, velut dictum, ſemper aut vt plurimum, ſic ſe habentibus adſcribitur. Aut inſuper talis vel voto potitur, vel fruſtratur, quemadmodũ cęſius, cui non fortuna, ſed natura quominus cernat acutè, cauſa exiſtit: quocirca non fortunatus, ſed bona natura præditus dicitur. quocirca ſic de his dicendum eſt, vt quos fortunatos dicimvs, nõ fortunæ beneficio id eſſe aſſeramus. Vnde nec fortunati etiam ſunt: fortunæ nanq; bona ſunt, quorum ipſa eſt cauſa. Sic rurſum quæritur, an fortuna ſit in vniuerſum aliqua; vel cũ ſit, an non ſit, etiam vnde. Atqui neceſſum eſt & eſſe fortunã, & cauſam eſſe, vnde & bonorum quorũdam & malorũ cauſa fuerit. Etenim ſi excipienda hæc ſint, & nihil aſſignandum fortunę, ſed alij cuipiam cauſæ, non tamen quare hanc non cernimus, fortunã cauſam eſſe affirmamus. Quocirca definientes fortunam, cauſam proportionalem hominis ratiocinationi cõſtituunt, tanquam ſit quædam natura. Verum hæc iam alia quæſtio fuerit: quãdoquidem quos cernimus ſemel proſpera vſos fortuna, quare ij non rurſus, & rurſum? eadem enim eius cauſa. Non igitur eſt fortunæ, neque aliud etiam quippiam indeterminatorum infinitorumq; contingat: erit enim bonum & malum. Scientia verò non erit eius per imperitiam, quãdo & quidam fortunati didicerunt: aut omnes ſcientiæ (quod Socrates dixit) ſcientiæ ſint. Quid igitur vetat, quominus cuidam ex ordine, non quòd oporteat, contingat, ſed velut ſortes procul ſint iaciẽdæ? Quid enim autem num impetus in anima non

non ſunt, atqui alij à ratione, alij à cupidita (qui & priores) proficiſcũtur: ſiquidem naturalis eſt per cupiditatem iucundæ rei appetitus, ac natura omnia ad bonum feſtinant. Quòd ſi quidã bene nati ſunt, & velut cantionis imperiti, & citra rationem ferantur, vt dictat natura, ac concupiſcant,quod,quando,& quo pacto oportuit,proſpereq́ue agunt,& conſequantur ſtolidi, præterq́ue rationem,eadem quæ harum rerum præceptores, tales vtique fortunati cenſendi ſunt, quotquot ſcilicet præter rationem plurimum proſperè agunt. Natura igitur quidam fortunati ſint,ſiquidẽ multifariam dicatur ſecunda fortuna: alia enim ex impetu,& prælectione ſinnt,alia verò ſecus,& prorſus cõtrarium: nam & malè ratiocinari videntur benè agentes,& ſecunda tamen fortuna vſos confitemur,ac rurſus quidem in illis cùm voluerint, at minus bonum acceperint:& licèt quidem iſtis per naturam proſperitatem conſequantur. nam impetus animi cupiditaſque, quo oportebat delata ſucceſſu eſt vſa: ratiocinatio autẽ ſtulta, quàm fortuna dum proſperè afflat, ex ijs quorum cauſa exiſtit, non rectam expellit, interdũ verò per cupiditatem quis male ratiocinatus aduerſam expertus eſt: in cæteris autem quo pacto iuxta appetitus cupiditatiſque ingenuitatem ſucceſſus erit. Verùm hic ſucceſſus & fortuna duplex,quæ iſthic eadẽ, vel plures proſperitates. Quia verò præter omnes ratiocinationes rectas, ſcientiasq; quoſdam fortuna ſecunda affluentes videmus, manifeſtũ eſt aliam quãpiam ſucceſſus cauſam eſſe, prior autem iſta proſperitas,aut nõ eſt, aut quæ oportuit concupiuit: cumq́ue ratiocinatio humana deſit,non fuerit ipſius: neque enim prorſus rationis

tionis expers, nec naturalis eſt cupiditas, ſed ab aliquo corrumpitur. Secunda igitur fortuna in iis, vbi præter rationem ipſa cauſa exiſtit, locum habet. id uerò improuiſum. nam præter ſcientiam præterq; vniuerſale, nec tamen à fortuna profectum videtur, uerum propter hoc uidetur. Quocirca hæc quidem ratio non probatur, naturale eſſe uti ſecunda fortuna: ſed potius quod non omnes, quibus ſecunda fortuna videtur affluere, id ex fortuna, ſed ex natura habeant. neque nullius eſſe cauſam fortunam demonſtrat; ſed non omnium quorum exiſtimatur.

An fortuna cauſa ſit, ut concupiſcamus, & quid ſit motus in anima principium. Cap. XVIII.

QVæret forſan quiſpiam, an fortuna eius ipſius cauſa ſit, ut quid & quando oporteat, concupiſcatur. An ſic omnium erit: nam & cognoſcendi conſultandiq́ue. Neque enim conſultans conſultauit, & hoc conſultauit, ſed principium eſt quoddam: neque cogitans cogitauit id prius cogitare, atque in infinitum eiuſmodi fiat progreſſio. neque igitur conſiderandi iunctum principium, neque conſultandi conſilium. Quid igitur aliud niſi fortuna? quocirca à fortuna omnia proficiſcuntur, & quoddam eſt principium, extra quod aliud nullum reperiatur. Ipſa autẽ (quæritur) cuiuſmodi facultate inſtructa efficere eiuſmodi queat. quod perinde eſt, ac ſi principium motus in anima quid ſit, inquiratur. Patet autem, ſic eſſe, quemadmodum in uniuerſo eſt Deus, & uiciſſim cuncta in illo: mouentur enim omnia ab inexiſtente in nobis numine. Rationis autem non ratio, ſed

ſed præſtantius quidpiam eſt principium. Quid autem ſcientia præſtantius eſt, niſi Deus? virtus enim organum intellectus eſt. Quocirca veteres dixerunt felices ex fortuna, qui irrationabiles ad rectè agendum impellerentur, nec uelle ipſis confert: principium enim habēt, & intellectu & voluntate præſtantius. Alij verò rationem habent. illud uerò non habent, quales ſunt furores animi: hoc enim non poſſunt hi: quippe qui ſine ratione feruntur. Itaq; horum qui prudentes ſapientesq; ſunt, celeris eſt vaticinatio & durabilis, qui non à ratione profectam eſſe ſuſpicari debemus, ſed alij experimento, alij conſuetudine, ſpeculando utuntur. item hi, quorum eſt ratio ſoluta. Itaque & melancholici recta valde, ſubitaq; inſomnia habēt. Patet autem, quòd ſpecies felicitatis duæ ſunt. altera diuina, ideoque qui felix eſt, numine adiutum aliquid feciſſe dicunt: is autem eſt, qui aliquid iuxta impetum diuinum facit: alter eſt, qui aliquid præter hunc impetum facit. Irrationales verò ambo: ac illa frequens magis felicitas eſt, iſta frequēs minus. Sigillatim igitur de unaquaque virtute determinatum eſt prius.

De probitate: & quis ſit animæ præſtantiſſimus terminus. Cap. XIX.

QVia verò ſeorſim ipſarum vim diſtinximus, etiam de virtute, quam probitatem vocamus, dicendum erit. Singulas igitur habere reliquas, qui huius appellationem ſit conſtitutus, neceſſum eſſe patet. nam neque in cæteris aliter id veniat vſu. Nec enim toto corpore ſanus ſit, parte autem nulla: ſed neceſſum aut omnes,

aut certè præſtantiſſimas rectè habere. Non diſſimilis etiam in toto ratio. Bono enim eſſe ac honeſto ſimul & bono licet, non ipſius ſolum nominibus, ſed rerum ipſarum differentia participanti. Omnium enim bonorum ſunt ipſi per ſe ſuiq; gratia eligibiles; & inter hos honeſta quoque, quæ per ſe ipſa omnia laudabilia ſunt. Vt enim ipſa, ita actiones ab ipſis profectæ laudari ſolent: actiones enim & modeſti: ipſaque modeſtia celebratur: non etiam ſanitas laudabilis; nā nec opus eius: quando nec quod fortiter fit laudabile eſt, tametſi bona hæc confiteamur. Similiter autem id etiam in cæteris per inductionem manifeſtum eſt. Bonus enim eſt, qui natura bonis egregiè ſit inſtructus: præſtantiſſima enim omniaq; ſui deſiderio excitantia bona ſunt. Honor diuitiæ, corporis uirtus, facultates, natura quidem ſunt bona: ſed noxia nonnullis ob habituum corruptionem. Neq; enim vel ſtultus, uel iniuſtus, vel intemperans aliquid ex eorum poſſeſſione commodum referat: quemadmodum nec æger ex ſani hominis alimento, neque infirmus mutilusve, ex ſani integriq; hominis ornatu. Honeſtus autem bonuſque dicitur, & ex eo, quòd honeſta bona per ſe ipſa inſunt illi: & eo quòd bonorum, idque ipſorum gratia effectiuus exiſtat, honeſta autem ſunt virtutes, operaq; ab ipſis profecta. Sed & habitudo quædam ciuilis eſt, qualem & Lacones habent, & alij ſimili ingenio haberent, ità comparata. Sunt enim qui virtutem non eſſe ſequendam putent, niſi natura bonorum gratia. quocirca viri boni ſunt, quòd ijs natura bona exiſtant. Verùm iſtam probitatem non ſunt nacti: neque enim honeſta per ſe illis ſunt, ſed boni honeſtiq; eſſe eligunt: neq;
id

id tantum, ſed & quæ non honeſta natura: boni tamen natura honeſtorum loco illis habentur. Honeſta enim ſunt, cùm eius gratia faciunt eliguntq; honeſta; vel ꝙ honeſto bonoq; natura bona, honeſta ſunt. Honeſtum.n.iuſtum eſt, id verò ſecundùm dignitatem cenſetur: hic autem ijs vtique dignum exiſtit: ſed & decens honeſtum: decentia autem illum ſunt, nobilitas, diuitię, potentia. quocirca honeſto, bonoq; ea quoq; honeſta vtilia ſunt, quæ in alijs diſconueniunt: neque enim ſimpliciter bona eis bona ſunt. bono autẽ honeſta bonaque: quippe qui multas honeſtas actiones per ea conficiat. Verùm qui virtutes æternarum rerum gratia complectendas arbitratur, per accidens honeſta facit: quocirca virtus perfecta eſt probitas. Porrò de voluptate dictum eſt, quali & quo pacto ſit, tum ꝙ alia ſimpliciter iucunda ſint honeſtaq;, alia vero ſimpliciter bona iucundaq;, neque voluptas niſi in actione naſcitur. quocirca ſimpliciter beatus iucundiſſimè uiuit: neq; id temerè homines arbitrantur. Quoniam autem eſt quidam medico terminus, ad quem referens ſanum corpus iudicat, & cuius reſpectu aliquouſq; progrediendo ſanum ſit efficiendum corpus, non etiam ſi plus ſit minuſve; ſic & uiro bono circa actiones electioneſq; natura bonorum non laudabilium tamen, terminum quendam & de habitudine, & de electione ac fuga, uel paucitatis uel copiæ diuitiarum, deque ſucceſſibus conſtituere oportuit. In priorib. quidem oſtenſum eſt, ut ratio dictat: quod idem eſt, ac ſi quis dicat ſe alimento ſumendo omnia obſeruare, vt medicina ac ratio dictat: quod uerum quidem, ſed parum manifeſtum eſt. Oportuit igitur iuxta quod imperat, iuxtaque habitudinem

& actionem imperantis vitam inſtituere: velut ſeruus iuxta domini, ſingulaq; iuxta conuenientem ſuum principatum. Quandoquidem & homo ex imperante ſubditoque conſtituitur, ac vnumquodque neceſſum habet ad principis ſui mores accommodare. is autem duplex eſt. aliter enim medicina: aliter ſanitas imperat, & huic illa deſtinatur. Sic & in contemplatiuo principatus habet. Neque enim iubendo Deus imperat, ſed cuius gratia prudentia eſt. quod verò alij cuius gratia iubet, in alijs determinatũ eſt, quoniam ille nullo eget. Quæ igitur electio poſſeſſio que natura bonorum vel corporis, vel amicorũ, vel reliquorum, conſiderare maximè Deum facit, præſtantiſſima eſt, atque hic terminus eſt pulcherrimus: quæ verò vel ob defectum, vel ob exceſſum conſiderare colereque Deum permittit minimè, ea eſt peſſima. Atque ſic quidem res habet animæ: & is terminus eius præſtantiſſimus eſt, minimum, inquam, alteram irrationalemq; animæ partem ſentire, qua tenus talis eſt. Quis igitur probitatis terminus ſit, & quis ſimpliciter bonorum ſcopus, hunc in modum ſit dictum.

Librorum Septem Moralium Eudemiorum finis.

Subſequentem de virtutibus libellum, cùm ſub Ariſtotelis nomine legatur (etſi fortè ab alio autore editus fuerit) & ipſum alijs ſubnectendũ eſſe cenſuimus.

ARISTOTELIS DE VIRTVTIBVS LIBELLVS.

Alexandro Chamillardo interprete.

Quæ ſint laudabilia, quæue vituperabilia: & cuius animæ partis, ſingula ſint uirtutes.

LAudabilia quidem ſunt, honeſta: vituperabilia verò, turpia. Et quidem in honeſtis principem locū obtinent virtutes, in turpibus autem uitia. Laudabilia porrò ſunt, & cauſæ virtutum, & quæ virtutes conſequuntur, & quæ exoriūtur ab iјs, & opera ipſarum: vituperabilia uerò, contraria. Cùm autem anima ſecundùm Platonem in tres diſtribuatur partes: rationalis quidem, uirtus eſt prudentia: animoſæ autem, manſuetudo, & fortitudo: cupidæ uero, temperantia & continētia: totius autem animæ, iuſtitia, liberalitas, & animi magnitudo. Vitium verò eſt, rationalis quidem, imprudentia: animoſæ uerò, iracundia, & ignauia; cupidæ autem, intemperantia & incontinentia: totius uerò animæ, iniuſtitia, illiberalitas, & animi prauitas.

Quid ſit vnaquæque virtus.

Prudentia.

EST autem prudentia virtus animæ rationalis, ea præparans quæ ad felicitatem ſpectant.

Manſuetudo.

Manſuetudo verò eſt virtus animoſæ, qua qui præditi ſunt, difficulter ira concitantur.

Fortitudo.

Fortitudo autem virtus eſt animoſæ, per quā non facilè mortis metu percelluntur.

Temperantia.

Temperantia verò eſt virtus appetentis, per quam à malarum voluptatum appetētia redduntur alieni.

Continentia.

Continentia autem virtus eſt cupidæ, qua cupiditatem, quæ in malas fert voluptates, ratione inhibet.

Iuſtitia.

Iuſtitia verò eſt virtus animæ, eius diſtributiua, quod quiſque meruit.

Liberalitas.

Liberalitas autem eſt virtus animæ, honeſtorum ſumptuum miniſtra.

Magnanimitas.

Magnanimitas autem eſt virtus animæ, per quam ferre poſſunt vtranque fortunam, honorem, & ignominiam.

Quid ſit vnumquodque vitium.

Imprudentia.

IMprudentia verò eſt vitium rationalis, malè viuendi cauſa.

Ira-

Iracundia.

Iracundia autem vitium eſt animoſæ, per quod fiunt ad iram præcipites.

Ignauia.

Ignauia autem vitium eſt animoſæ, per quod periculis, & maximè mortis conſternantur.

Intemperantia.

Intemperantia autem vitiū eſt appetentis, per quod amplectuntur malas voluptates.

De incontinentia quidem nihil: ſic autem tu potes definire.

Incontinentia.

Incontinentia verò vitium eſt cupidæ, per q̄ ſtoliditate huc illucque cupiditatem circumagunt, impellentem ad malarum voluptatum delectationes.

Iniuſtitia.

Iniuſtitia verò eſt vitium animæ, per quod circunſcriptores fiunt præter dignitatem.

Auaritia.

Auaritia autem eſt vitium animæ, per quod appetunt vndequaque lucrum.

Puſillanimitas.

Puſillanimitas autem vitium eſt animæ, per quod neutram poſſunt fortunam ferre, nec honorem, nec ignominiam.

Quæ ſint uniuſcuiuſque virtutis propria.

Prudentiæ.

PRudentiæ autem eſt, conſilium agitare, diſcernere bona & mala, & omnia quę ſunt in vita ſequenda & fugienda, honeſtè uti omnibus bonis, cum alijs rectè uerſari, proſpicere occa-

Iuſtitiæ.

Iuſtitiæ autem eſt, diſtributiuũ eſſe eius quod eſt ſecundum cuiuſq; dignitatẽ, & tueri patrias conſuetudines & inſtituta, & ſeruare ſcriptas leges, & ueridicum eſſe in controuerſiis, & ſtare conuentionibus. Eſt autem prima iuſtitiarum, aduerſus Deos: proxima, in dæmonas: deinde, in patriam & parentes: deinde, erga defunctos: in quibus eſt pietas, vel pars iuſtitiæ, uel eius comes. Sectatur autem iuſtitiam, & ſanctitas, & veritas, & fides, & vitiorum odium.

Liberalitatis.

Liberalitatis autẽ eſt, erogare pecunias in laudabilia, & largitio ad honeſtos ſumptus faciendos, & præſto eſſe ad auxiliũ in aduerſa fortuna, & non accipere unde non oportet. Eſt autem liberalis, & circa indumẽta nitidus, & circa habitationẽ: eſt & iuſtructor permagnarũ rerum, & elegantiũ, & oblectationẽ habentium, nulla cõmodi ducta ratione: eſt & altor animaliũ, mirum quid aut ſuaue habẽtium. Comitatur autẽ liberalitatem, morum facilitas, & comitas, & humanitas: & eſſe miſericordem, & erga amicos beneuolum, & hoſpitalem, & honeſti ſtudioſum.

Magnaminitatis.

Magnanimitatis autẽ eſt, pulchrè ferre & felicitatem & infelicitatem & honorẽ, & ignominiam, & non admirari neq; delicias, neq; clientelas, neq; poteſtates, neq; victorias gymnicas: habere autem quandam animi altitudinem & magnitudinem. Eſt autem magnanimus, neque vitam magnifaciens, neque uitæ amans, ſimplex porrò moribus, & generoſus, iniuria potens laceſſiri, & non vindex. Sequitur autem magnanimitatem, ſimplicitas, & veritas.

Quæ ſint vniuſcuiuſque vitij propria.

Imprudentia.

IMprudentiæ autem eſt, iudicare peruersè de rebus, deliberare perperam, uti nequire præſentibus bonis, in falſam adduci opinionem de ijs, quæ ad vitam ſunt bona, & honeſta. Sectatur autem imprudentiam, inſcitia, incontinentia, ruſticitas, obliuio.

Iracundia.

Iracundiæ autem ſunt ſpecies tres, excandeſcentia, ſæuitia & vecordia. Eſt aūt iracundi non poſſe ferre fœdas cō emptiones, neq; imminutiones: eſſe aūt plagoſum, & vindictę cupidū, & de facili ad iram facto verbove quouis moueri. Aſſectat autem iracūdiam moroſitas, & incōſtantia, & ſordida illiberalitas, & de paruis angi, & ab iiſdem de repente affici, & per breue tempus.

Ignauia.

Ignauiæ autem eſt quouis metu facile percelli, & mortis maximè, & noxarū corporis, & arbitrari præſtabilius eſt, qūocūq; ſeruari, q̄ pulchrè mortem obire. Comitat aūt ignauiā mollities, effœminatio, torpor, vitæ ſtudium. Subeſt etiā quædam timiditas, & contentionis detractatio.

Intemperantia.

Intemperantiæ autem eſt, ſequi delectationes volu-

voluptatum noxiarum & turpium, & arbitrari maximè ſelices eos eſſe, qui in huiuſmodi voluptatibus verſantur, & facetum eſt, & dicacem, & vrbanum, & verſutum, tam in verbis, quàm rebus. Sectatur autem intemperantiam, ordinis perturbatio, impudentia, confuſio, incuria, negligentia, diſſolutio.

Incontinentiæ.

Incontinentiæ autem eſt prohibente ratione, delectationes voluptatum ſectari, & ducere præſtabilius eſſe, nō frui autem nihilominus, & opinari quidem oportere ſacere, & pulchra, & conferentia, abhorrere tamen ab ipſis propter uoluptates. Eſt autē comes incontinentiæ, mollities, & pœnitentia, & plura eiuſmodi, quæ intemperantiam comitantur.

Iniuſtitiæ.

Iniuſtitiæ autem ſunt ſpecies tres, impietas, auaritia, immanior, improbitas. Impietas quidē eſt aduerſus Deos, & dæmones, & circa defunctos, & circa parentes, & circa patriam. Auaritia autem circa commercia, præter dignitatem eligens præcipuum. Immanior autem improbitas eſt, per quam voluptates ſibi comparāt, ludibrio alios habentes: vnde Euenes de ea dicit.

Quæ lucrum captant: nil tamen ipſa nocet.

Eſt autem iniuſtitiæ, patriæ violare & inſtituta & iura, nec parere legibus, nec magiſtratibus, mentiri, peierare, tranſgredi conuentiones, & fidem fallere. Comitem autem iniuſtitiæ ſe addit calumnia, iactantia, humanitatis aſſimulatio, malignitas, calliditas.

Auari-

Auaritia.

Auaritiæ autem ſpecies ſunt tres, turpis quæſtus, tenacitas, illiberalitas. Turpis quæſtus quidem, per quem diteſcere quærunt vndecunque, & lucrum quàm pudorem pluris faciunt. Tenacitas autem, per quam ſumptui parcunt, & impenſæ in re honeſta. Illiberalitas autē eſt, per quam expendunt quidem, minutatim autem malè, & plus iacturæ facientes, nullo ſcilicet habito temporis delectu. Eſt autem auaritiæ, plurimi facere pecunias, nec id probrum putare quod quæſtuoſum ſit: vita mercenaria, & ſeruilis, & ſordida, à munificentia & illiberalitate aliena. Conſequuntur autem illiberalitatem, ſordes, ægrimonia, puſillanimitas, humilitas, immodeſtia, ignobilitas, hominum odium.

Puſillanimitas.

Puſillanimitatis autem eſt, neque honorem, neque ignominiam, neque felicitatem, neque infortunia poſſe ferre, ſed honoratum quidem tumeſcere, & leui ſucceſſu proſpero auctum efferri & ſubſultare, ignominiam autem ne minimã quidem ferre poſſe. Aberratio porrò eſt, infortunium non dijudicare magnum: conqueri verò de omnibus, & ægro animo ferre. præterea autem talis eſt puſillanimus, vt omnes neglectus contumeliam vocet & ignominiam, etiam per imprudentiam, vel obliuionem admiſſos. Comitantur autem puſillanimitatem ſordes, quærimonia, diffidentia, humilitas.

Quid virtutis ſit in vniuerſum.

IN vniuerſum autem virtutis quidem eſt, facere ſtudioſum & probum affectum in animo,

quietis

quietis & conſtitutis motibus vtentem, omnib. ex partibus conſonantem. quapropter videtur inſtituti atque rationis boni animi eſſe honeſtus affectus. Eſt porrò virtutis, & beneficijs dignos afficere, & diligere bonos, & neque ad ſumẽdas pœnas, neque ad uindictam ardenti eſſe animo, ſed clementi placido, & miſericordi. Aſſecla eſt autem virtutis, benignitas, ęquitas, animi cãdor, ſpes bona, & quæ eiuſdem ſunt generis, veluti familiarium ſtudioſum, & amicorum eſſe, ſociabilem, hoſpitalem, humanum, elegantem ſe exhibere, quæ vtique omnia laudabilium ſunt: vitij autem, contraria.

Libelli di Virtutibus finis.

LEONARDI ARETINI in libros Politicorum Proœmium.

INter moralis diſciplinę pręcepta, quibus humana vita inſtituitur & docetur, eminentisſimum quodammodo locum obtinent, quæ de ciuitatibus, earumque gubernatione conſeruationeque traduntur. Quippe diſciplina huiuſmodi omnis felicitatem hominibus conficere ſtudet. Felicitatem verò ſi vni acquirere præclarum eſt, quanto magnificentius erit uniuerſæ ciuitati beatitudinem adipiſci? Bonum enim, quanto latius patet, tanto diuinius eſt exiſtimandum. Cumque homo imbecille ſit animal, & quam per ſeipſum non habet ſufficientiam, perfectionemq; ex ciuili ſocietate reportet, nulla profectò conuenientior diſciplina homini eſſe poteſt, quàm quid ſit ciuitas, et quid reſpublica intelligere; & per quæ conſeruetur intereatq; ciuilis ſocietas non ignorare. Mihi quidem, qui hæc ignorat, ſeipſum pariter ignorare videtur, ac ſapientisſimi Dei præceptum deſpicere. Itaque & Plato decem illis præclaris libris, qui ſunt ab eo de Republica ſcripti, in hac parte oſtendenda docendaq; plurimum nixus eſt. Et Marcus Cicero noſter ſex inclytis libris, quos de Republica ſcripſit, hanc ipſam materiam eſt proſecutus. Et Ariſtoteles in hoc uolumine, quod nunc in Latinum conuertimus, hæc ipſa complexus eſt, tanto quidem nitore & copia & ornatu, ut uerè mereatur flumen aureum vocitari. Materia igitur operis talis eſt. Conuertendi autem interpretandique mihi cauſa fuit eadem illa, quæ iam decem & octo annis ad conuerſionem Ethicorum induxit. Nam cùm uiderem hos Ariſtotelis libros, qui apud Græcos elegantisſimo ſtylo perſcripti

ſcripti ſunt, vitio mali interpretis ad ridiculam quandam ineptitudinem eſſe redactos, ac præterea in rebus ipſis errata permulta ac maximi ponderis, laborem ſuſcepi nouæ traductionis, quo noſtris hominibus in hac parte prodeſſem. Quid enim opera ea vtilius? quid laude dignius efficere poſſim, quàm ciuibus meis primum, deinde cæteris qui Latina utuntur lingua, ignaris Græcarum literarum, facultatem præbere, vt non per ænigmata ac deliramenta interpretationum ineptarum ac falſarum; ſed de facie ad faciem poſſint Ariſtotelem intueri, & ut ille in Græco ſcripſit, ſic in Latino perlegere. Excitauit quoque me utilitas maxima, quam ex interpretatione Ethicorum proueniſſe conſpexeram. Homines enim ingenuè eruditi, quos primò ueteris interpretationis ineptitudo, ac barbaries à legendo repellebat, ita poſtmodum eos libros complexi ſunt, ut in maximam lucem illarum rerum cognitio ſit perducta. Quod idem fore ſpero in his, de quibus nunc agimus, Politicorum libris. Atque eo magis, quo hæc materia ciuilis, & uerba ad exprimendum alia, quàm in ſuis diſputationibus ſcholaſtici utantur, & maiorem quendam efflagitat dicendi ornatum, quæ duo interpres nedum ille conſequi, ſed ne ſuſpicari qu dem potuit. Ariſtoteles certè tanta facundia, tanta uarietate & copia, tanta hiſtoriarum exemplorumque æmulatione hos libros referſit, ut oratorio penè ſtylo ſcriptis uideantur. Sic enim argumentationes totas interdum explicat, ut cuncta dicendi ornamenta in eas ſtudioſè coniecta liceat intueri: nec eſt in his libris quæſtio ulla paulò uberior, quæ tractata ab illo ſit abſque rethorico pigmento aut colore, quorum etſi non expreſſionem, attamen adumbrationem quandam diligens Lector in hac traductione noſtra deprehendet. Fuit enim Ariſtotelis ſtudioſiſſimus eloquentiæ; quod artes Rhetoricæ eius, pluribus uolumi-

nibus explicatæ, declarant. Quæ ſit igitur horum librorum materia, & qua de cauſa laborem hunc ſuſceperimus, & quales libri ipſi in Græco ſint, hęc præfatos eſſe ſufficiat. Hortamur autem omnes uehementer ad huius operis diligentiſſimam lectionem, utpote doctrinam uberrimam, ac rerum prope innumerabilium cognitionem, & quidem neceſſariam ad uitam ſuſcepturos.

ARISTOTELIS STAGIRITÆ,

PERIPATETICORVM PRINCIPIS,

Politicorum

LIBER PRIMVS.

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI I.

De ciuitate, domo, pago, re familiari, ſeruis, dominationibus ac ſeruitutibus, poſſesſione, acquiſitionibus neceſſariaac numularia, & perſonarum in re domeſtica exiſtentium virtutibus.

De ciuitate, eius gubernatore, partibus, domo, pago. *Cap. I.*

QVoniam uidemus omnem ciuitatem eſſe ſocietatem quandam, & omnem ſocietatem boni alicuius gratia conſtitutam (nam eius gratia quod bonum videtur, omnia omnes agunt) patet quòd bonum aliquod omnes coniectant, maximè uerò principaliſſimum omnium quę eſt principaliſſima, & cæteras omnes complectitur. eſt autem hæc illa, quæ ciuitas appellantur, & ciuilis ſocietas. Quicunque vero putant gubernatoris ciuitatis, & Regis, patriſque familias, & do-

mini eandem eſſe rationem, non bene dicunt. Multitudine enim & paucitate, ſed non ſpecie illorum ſingulos putant differre, ueluti ſi paucorum quidem, dominum: ſi verò plurium, patrem familias: ſin etiam plurium, gubernatorem ciuitatis vel Regem: quaſi nihil differat magna domus & parua ciuitas, gubernatorque ciuitatis & Rex. quãdoquidem ipſe præſidet, Rex: quando verò ſecundùm rationem talis ſcientiæ in parte præſidet, & in parte ſubeſt, gubernator ciuitatis. Sed hæc vera non ſunt, quod manifeſtum erit ſecundum hanc doctrinam cõſiderantibus. Vt enim alijs compoſitum vſq; ad incompoſita diuidere neceſſarium eſt (hæ nanque ſunt minimæ totius particulæ) ità ciuitatem, ex quibus componitur conſiderãtes, & quomodo illa differant inter ſe, & ſi quid artificij recipiũt ſingula ipſorum, magis intuebimur. Si quis igitur ab initio rerum originem inſpiciat, vt in alijs, ſic & in iſtis optimè diſcernet. Primũ igitur neceſſe eſt combinare illos, qui non poſſunt eſſe niſi ſimul, ceu marem & fœminã generationis cauſa. Et hoc non ex electione, ſed velut in cęteris animalibus & plantis natura eſt deſiderium, quale ipſum eſt, tale alterum relinquendi. Imperans verò natura & parens propter conuerſationem. nam quod poteſt mente proſpicere, natura imperat ac dominatur; quod autem poteſt corpore hoc facere, paret natura & ſeruit. quapropter domino & ſeruo id confert. Natura igitur diſtincta ſunt fœmina, & ſeruus. Nihil enim natura facit tale, quale ſtatuarij delphicum gladium ob inopiam, ſed vnum ad vnum: ſic enim optimè inſtrumenta proficient, ſi eorum ſingula non multis, ſed vni deſeruiant. Verum apud

Barbaros fœmina & ſeruus eodem gradu habẽtur. cauſa verò huius eſt, quoniam quod natura dominetur nõ habent, ſed fit eorum ſocietas ex ſeruo & ſerua. Quamobrẽ aiunt poetæ, Græcos Barbaris dominari oportere: ꝙ idem ſit natura, Barbarus & ſeruus. Ex his duabus igitur societatibus domus prima. Recteque Heſiodus inquit:

Domum in primis, mulieremque & bouem aratorem.

bos enim pro ſeruo pauperibus eſt. Quotidiana igitur ſocietas ſecundum naturã conſtituta domus eſt: quos Charondas quidem homoſypios, Epimenides verò Cretenſis homocapnos appellat. Sed quæ ex pluribus domibus conſtituitur ſocietas prima, vtilitatis gratia non quotidianæ, pagus eſt. Maximè vero ſecundum naturam videtur pagus, propagatio quædam eſſe domus eorum, quos dicimus coalitos, & natos eſſe natorum. Quapropter primò ſub regibus ciuitates erant: nunc verò etiam gentes. nam ex his qui ſuberant regno, proceſſerunt. Omnis autem domus regitur à ſeniore: quare & coloniæ inde propagatæ propter conſanguinitatem. Et hoc eſt, quod inquit Homerus:

Iura dant ſinguli natis & vxoribus.

ſparſim nanq; etiam ſic antiquitus habitabant: Et Deos ob hoc ipſum putant cuncti regẽ habere: qm̃ & ipſi partim nunc, partim antiquitus ſub regibus degebant. Quẽadmodũ verò formas humanas Dijs attribuunt hoĩes, ſic etiam vitas.

Quid ciuitas, quod homo ciuile ſit animal, quòd partibus ciuitas prior ſit. Cap. II.

QVæ autem ex pluribus pagis conficitur ſocietas, ciuitas eſt. quæ quidem (vt ita dixe-

rum totius ſufficientæ finem habet, conſtituta quidem gratia viuendi, exiſtens autem bene viuendi gratia. Quapropter omnis ciuitas natura eſt: ſi quidem & prima ſocietas. nam hæc illarum finis: natura vero finis eſt. Quale.n.vnumquodque eſt generationis perfectæ, hanc vniuſcuiuſque naturam eſſe dicimus: ceu hominis equi, domus. Inſuper cuius gratia & finis, optimum: ſufficientia verò finis, & optimum. Ex his igitur patet ciuitatē eſſe ex his, qui natura ſunt, & quod homo natura ciuile eſt animal. Et qui abſque ciuitate eſt per naturam, non per fortunam, aut nequam eſt, aut potior quàm homo: vt ab Homero per contumeliam increpatur:

Sine tribus, ſine iure, ſine domo.

nam ſimul talis eſt & belli cupidus, veluti qui nullo retinetur iugo, vt neque volatila. Ex quo patet ſociale animal eſſe hominem, magis quàm omnes apes, & quam omne gregarium animal. nihil enim (vt diximus) fruſtra natura facit. Sermonē verò homo habet ſolus omnium animalium. Nam vox quidem moleſti atque iocundi ſignificatio eſt. quapropter alijs quoque exiſtit animalibus. huc uſque enim natura proceſſit in his, vt ſenſum habent iocundi & moleſti, & hoc inter ſe ſignificare poſſint. At ſermo ad hoc datus eſt nobis, vt oſtendamus vtilitatem & damnum, atque ita iuſtū & iniuſtum. hoc enim præter cætera animalia hominibus proprium eſt, vt boni & mali, ac iuſti & iniuſti, & aliorū huiuſmodi ſenſum habeāt ſoli. horumque ſocietas facit domum, & ciuitatem. Et certè ſecundum naturam prius eſt ciuitas quā domus, & quàm ſinguli noſtrū. Nam totum prius eſſe q̃ partem, neceſſariū eſt. perempto enim toto, nō erit pes nec manus, niſi

niſi æquiuocè, veluti ſi quis dicat lapidem. nam corrupta quidem erit talis, cunctæ autem opere definitæ ſunt & potentia. itaq; cùm amplius nõ ſint tale, non eſt dicendum illas eſſe eaſdem, ſed æquiuocas. Eſſe igitur ciuitatem natura, & prius quàm ſinguli, manifeſtum eſt. Sic enim nõ eſt ſufficiens vnuſquiſque ſeparatus, perinde ſe habet ac reliquæ partes ad totum. Qui autem in communi ſocietate nequit eſſe, quique nullius indiget propter ſufficientiam, nulla pars eſt ciuitatis: quare aut beſtia aut Deus. natura igitur omnibus ad huiuſmodi ſocietatem eſt apperitus. Qui autem primus inſtituit, maximorum bonorum cauſa fuit. vt enim perfectione ſuſcepta, optimum cunctorum animalium eſt homo, ita ſi alienus fiat à lege & à iudicijs, peſſimũ eſt omnium animalium. Sæuiſſima eſt enim iniuſta tenes arma. Homo verò arma tenet per innatam prudentiam atq; virtutem, quibus plurimũ valet in contrarium vti. Itaque impijſſimum & immaniſſimum eſt ſine virtute, & ad libidinem cibationemque deterrimum. iuſtitia verò ciuile quiddam eſt. nam ius ordinatio eſt ciuilis ſocietatis: iudicatio autem iuſti iudicium.

De re familiari, domino, ſeruo, re poſſeſſa, imperandi ac parendi neceſsitate, ac vtilitate. Cap. III.

QVoniam verò declaratum eſt quibus ex partibus ſit conſtituta ciuitas, neceſſarium videtur primum de re domeſtica dicere. Omnis enim ciuitas ex domibus conſtat, rei domeſticæ rurſus partes ſunt, ex quibus domus eſt conſtituta: domus aũt perficitur ex ſeruis & liberis. Cùm verò prima quæq; ſint in minutiſſimis perquirenda:

quirenda: primæ verò ac minutiſſimæ partes domus exiſtũt dominus & ſeruus, maritus & vxor, pater & filij: de his vtiq; tribus conſiderandum fuerit, quid vnumquodque, & quale eſſe oportet: hoc eſt de dominica; de coniugali (nam & ipſa proprio nomine non nominatur) & de paterna diſciplina. Sint autem hæ tres quas diximus. Eſt inſuper quædam pars, quæ videtur quibuſdam eſſe diſciplina rei familiaris: quibuſdam verò maxima eius pars. Loquor autem de illa parte, quæ verſatur circa acquirendum: quæ & ipſa quemadmodum ſe habeat, conſiderandum erit. At primùm de ſeruo & domino dicamus: vt quæ neceſſaria ſunt intueamur: & ſi quid de his melius comprehendere poſſimus, quàm ea quæ nunc exiſtimantur. Quibuſdam porrò videtur ſcientia quædam eſſe dominatio, eadémque eſſe diſciplina domeſtica, & dominatio, gubernatioque ciuilis & regia: vt in principio diximus. Alijs autem, præter naturam videtur eſſe dominatio, quoniam natura nihil differat, ſed lege duntaxat inductũ ſit, vt alij liberi ſint, alij ſerui, quapropter neq; iuſtum, violentum enim. Cùm igitur poſſeſſio ſit pars domus, certè & illa per quam acquirimus, pars erit domeſticæ diſciplinæ. nam ſine neceſſarijs impoſſibile eſt & viuere, & bene viuere. Vt verò in artibus definitis neceſſarium eſt ſubeſſe propria inſtrumenta, ſi opus modo confici debeat: ſic etiam in re familiari. Inſtrumentorũ verò quædam inanima ſunt, quædam animata, ueluti gubernatori, nauis quidem inanimis eſt, qui verò proram regit, animatus. nam miniſter in artibus locum inſtrumẽti obtinet. Sic & res poſſeſſa inſtrumentum eſt ad vitam: poſſeſſio autem

multi-

multitudo inſtrumentorum: & ſeruus poſſeſſum quidam animatum, & tanquam inſtrumentum ante inſtrumenta omnis miniſter. Si poſſent em̃ inſtrumenta ad iuſſum vel nutum domini opus ſuum conficere, quemadmodū Dædali, aut Vulcani tripodes (quos inquit Poeta ſponte ſua diuinum prodijſſe in certamen) ſic & pectines texerent, & plectra cithara pulſarent, nec architecti ſanè miniſtris, neque domini indigerent ſeruis. Quæ igitur inſtrumenta dicuntur, factiua ſunt: quod verò poſſidemus, actiuum eſt. à pectine quidē enim aliquid fit præter illius vſum: à veſte verò atque lectica vſus ſolùm. Præterea cum ſpecie differant facere & agere, & indigeat vtrunque inſtrumentis, neceſſarium eſt & illa eandem habere differentiā. Vita certè actio eſt, & non factio, quapropter ſeruus miniſter eſt ad actionem. Id autem quod poſſidetur, dicitur quemadmodū & pars ad totum: pars enim non ſolum alterius eſt pars, ſed etiam omnino alterius, ſimiliter & quod poſſidetur. Quapropter dominus ſerui eſt dominus ſolū, ſed illius non eſt, ſeruus autem non ſolùm domini ſeruus, ſed oīno illius. Quæ igitur ſit natura ſerui, & quæ poteſtas, ex his patet. quicunque enim ſuijpſius non eſt ſecundùm naturam ſed alterius, homo autem eſt, hic naturà eſt ſeruus, alterius autem homo eſt, qui poſſidetur, homo exiſtens, res poſſeſſa verò inſtrumentum ad acquirendum actiuum & ſeparabile. Vtrum verò ſit aliquis natura talis vel non, & vtrū melius ac iuſtius ſit alicui ſeruire vel non, ſed omnis ſeruitus ſit præter naturam, conſiderandū poſtea erit. Nec ſanè difficile eſt ratione perſpicere, & ex his quæ fiunt cognoſcere. Imperare enim & parere nō ſolùm

neceſſariorum ſunt, verumetiam vtilium, at ſta-tim ex generatione quædam diſtincta ſunt, alia quidem ad imperãdum, alia verò ad parendum, & ſpecies multæ & imperantium & parentium ſunt. & ſemper melius imperium meliorum parentiũ eſt, ceu hominis, quàm beſtiæ. Nam quod à melioribus perficitur, melius eſt opus. Vbi verò aliud imperat, aliud paret, eſt aliquod horum opus: nam quæcunque ex pluribus conſtant, & vnum quid commune fiunt, ſiue ex continuis, ſiue ex diſcretis, in omnibus apparet & quod imperat, & quod paret; & hoc ex tota natura ineſt animalis. nam & in his quæ expertia ſunt vitæ, eſt quoddam imperium inſtar harmoniæ, ſed hæc forſan aliena ſunt ab iſta conſideratione. Animal verò conſtat primũ ex anima & corpore: quorum alterum imperat ſecundùm naturam, alterum paret. Oportet autem conſiderare naturam non in corruptis, ſed in his quæ magis ſe habent ſecũdum naturam: quocirca eum hominem, qui & animo & corpore optimè diſpoſitus ſit, inſpiciendum, in quo certè id manifeſtum eſt. nam prauorum quidem aut prauè diſpoſitorum ſæpe inuenietur corpus imperare animo, ex eo quia peruerſæ ac præter naturam ſe habent. Eſt igitur (vt dicimus) primũ in animali perſpicere imperium dominicum & ciuile. Nam animus quidem in corpus, dominicum habet imperium: mens verò in appetitum, ciuile & regium: in quibus clarum eſt ſecundùm naturam & vtilitatem imperari ab animo corpori, & ab ea parte quæ habet rationem, ei parti quæ ſubiacet perturbationi, æqualitatem verò ac uiciſſitudinem omnibus nocere. Rurſus in homine & alijs animalibus eodem modo, manſueta

quidem

quidem meliora ſunt quàm fera. his autem uniuerſis melius eſt, ut homini pareant: nam ſalutem ita recipiunt. Præterea autem maſculus & fœmina, alter melior ſecundum naturam, altera deterior: & hic imperans, iſta uerò parens, eodemque modo neceſſe eſt in cunctis hominibus eſſe. Quicunque igitur diſtant tantum, quantum animus à corpore: & homo à beſtia, per hunc modum ſe habent. Quorumcunq; eſt opus in corporis vſu, & hoc eſt in eis potiſſimum; hi ſunt natura ſerui, quibus melius eſt vt imperetur, hoc imperio quemadmodum in præmiſſis. Eſt enim natura ſeruus, qui poteſt alterius eſſe, quapropter & alterius eſt, & qui tantum particeps eſt rationis, vt ſentiat quidem, at non habeat. Nam certa quidem animalia rationẽ quidem non ſentiunt, ſed paſſionibus inſeruiunt. Vſus etiam uariat parumper. neceſſariorũ enim corpori auxilium fit ab vtriſque, à ſeruis uidelicet, ac manſuetis animalibus. Vult autem natura, & differentia facit corpora liberorum & ſeruorum, alia quidem robuſta ad neceſſarios vſus, alia verò recta & inutilia ad tales operationes: verùm vtilia ad ciuilem vitam, hæc autẽ diuiſa eſt in belli opportunitates & pacis. Accidit verò ſæpe & contrà, hos quidem corpora habere liberorum, illos vero animos. Nam id quidem patet, quod ſi tantum præcellant corpore ſolùm, quantum Deorum imagines, reliqui omnes digni apparent illis ſeruire. Id ſi verum eſt corporibus, multo iuſtius in animo idem putare, ſed non vt corporis, ita & animi pulchritudinem diſcernere facile. Quòd igitur ſint ſecundũ naturam, alij liberi, alij ſerui, patet: quibus & ſeruire prodeſt ac iuſtum eſt.

De du-

De duplici ſeruo, potentia gubernandi, dominationis, ac gubernationis differentia.
Cap. IIII.

QVòd autem & contradicentes quodammodo rectè dicunt, non difficilè fuerit intueri. Dupliciter enim dicitur ſeruire & ſeruus. Eſt.n. aliquis ſecundum leges ſeruus, & ſeruiens. nam lex conſenſio quædam eſt, per quam bello capta illorum fieri dicuntur qui ceperunt. Hoc autem ius multi eorum qui circa leges verſantur, accuſant, tanquam oratorem qui iniqua decreuerit: quaſi ſit graue, ſi eius qui vim afferre poteſt, & potentia præcellit, ſeruus fiat & ſubditus is qui vim patitur, & quibuſdam hoc modo videtur, quibuſdam illo, etiam ſapientum. Cauſa verò ambiguitatis & variationis ſermonum huiuſmodi eſt: quia quodammodo virtus freta potentia, vim poteſt maximè afferre, & ſemper id quod ſuperat, eſt in excellentia alicuius boni ex quo fit, vt uis non abſque virtute eſſe uideatur, ſed circa iuſtum ſolum eſſe ambiguitatem: propter hoc ſanè, quod alijs quidem beneuolentia videtur eſſe iuſtum, alijs hoc ipſum videtur iuſtũ, potentiorem dominari, quoniam diſcordantibus inuicem huiuſmodi ſermonibus, cum alteri nec validum quicquam, neque perſuaſiuum continent, quòd non oporteat meliorem ſecundum virtutem præeſſe ac dominari. Omnino vſurpantes quidam, ut arbitrantur, aliquod iuſtum (nam lex iuſtum quid eſt) ſeruitutem quæ ex bello prouenit, iuſtam poſuere, & ſimul non iuſtam eſſe aiunt. nam fieri poteſt, ut belli principium nequaquam ſit iuſtum. Et indignum ſeruire, nemo diceret eſſe ſeruũ, alioquin

contingit eos qui nobiliſſimi videntur, ſeruos eſſe: atque ex ſeruis, ſi cõtingat eos capi atque venundari. itaque iſtos non uolunt ſeruos dicere, ſed Barbaros. Atqui cum iſta dicũt, nihil quærunt aliud quàm natura ſeruos, ut ab initio diximus. neceſſe eſt enim dicere aliquos eſſe, & hos quidem vbique ſeruos eſſe, alios uerò nuſquam Eodemq; modo de nobilitate. ipſos enim non ſolum apud ſeipſos nobiles, ſed vbique exiſtimant, Barbaros verò domi ſolum nobiles, quaſi exiſtat alia ſimpliciter nobilitas, alia non ſimpliciter: vt Theodecti Helena inquit: *Ex Diis ab utraque ſtirpe prognatam quiſquam appellabit ſeruam?* Sed cùm hoc aiunt, nullo alió quàm uirtute & uitio definiunt ſeruum & liberum, nobileſque & ignobiles: putant enim, vt ex hominibus hominem, & ex beſtijs beſtiam. ſic ex bonis bonum generari. ſed natura quidẽ hoc vult, attamen plerunque non poteſt. Quòd igitur hęc dubitatio habet rationem quandam, & quòd ſunt alij natura ſerui, alij liberi manifeſtum eſt. Et quòd in quibuſdam determinatum eſt eſſe tale aliquid, quibus quod ob idipſum prodeſt & iuſtum eſt, alium ſeruire, alium eſſe liberum: & conuenit alium imperare, alium parere eo imperio qđ innatum eſt: quare & dominari. Quod autem malè utriſque inutiliter fit. Nam idem prodeſt toti & parti, & animæ & corpori, & ſeruus pars quædam eſt domini, quaſi animata quędam corporis, ſed ſeparata pars, quapropter aliquid eſt quod ſimul profit, & amicitia eſt ſeruo & domino inuicem, ſecũdum naturã ita diſpoſitis: illis verò, qui ſecundum legem & per uiolentiam, cõtrarium. Patet autem ex his, quòd nõ idem eſt dominatio & gubernatio reipublicæ,

nec

nec omnes inter ſe principatus, vt quidã aiunt. nam aliud liberorum ſecundum naturam, aliud ſeruorum eſt. Et in re familiari imperium eſt vnius. nam ab vno regitur omnis domus: in republica autem liberorum & æqualium eſt gubernatio. Dominus ergo non dicitur ſecundum ſciẽtiam, ſed quia eſt talis, eodemq; modo, & ſeruus & liber. Scientia verò eſt & dominica, & ſeruilis. Seruilis quidem, qualem Syracuſis ille docebat. nam ibi quidam mercede pueros docebat * ſeruitutẽ. Fuerit ſanè etiam compluriũ talium diſciplina, ceu coquinaria, & alij huius generis famulatus. ſunt enim opera alia honeſtiora alijs, alia verò neceſſaria magis, & vt eſt in prouerbio, ſeruus pro ſeruo, dominus prę domino. hæ igitur omnes ſcientiæ ſeruiles ſunt. Domini autem ſciẽtia eſt, per quam vtitur ſeruis. nam dominus eſt, nõ in poſſidendo ſeruos, ſed in vtẽdo ſeruis. Continet autẽ hæc ſcientia nõ magnũ aliquid, neq; glorioſum. quæ enim ſeruum ſcire facere oportet, illum oportet ſcire iubere. Quapropter quibuſcunque eſt facultas à laboribus ceſſandi, * vicarius quidem hunc honorem ſuſpicit, ipſi autem reipublicæ adminiſtrandæ, aut ſtudijs philoſophiæ intendunt. Acquirendi verò diſciplina, alia eſt ab vtraque iſtarum, ceu bellica quædam iuſta, aut venatica. De ſeruo igitur & domino in hunc modum determinatum ſit.

De poſſeſſione, acquiſitioneq; ſecundum naturam ac neceſſaria, animalium præcipueq; hominum vi tiis varijs, ac veris diuitijs. Cap. V.

OMnino autem de vniuerſis poſſeſſione & de acquiſitione intuebimur ſecundum anteceden-

cedentem modum , quandoquidem & ſeruus poſſeſſionis erat pars. Primùm igitur dubitaret vtique aliquis, vtrum illa diſciplina, quæ ad acquirendum ſpectat, idem ſit, quod facultas rei familiaris, vel pars aliqua eius, vel miniſtra. Et ſi miniſtra, vtrum quemadmodum pectinaria textoriæ: aut quemadmodum æraria, ſtatuariæ. non enim eodem modo ſubminiſtrant: ſed altera quidem organa præbet, altera materiam. Dico autem materiam, ceu id quod ſubiacet, ex quo aliquod perficitur opus, ceu textori lana, ſtatuario æs. Quòd quidem igitur non ſit eadem rei familiaris diſciplina illi, quæ pertinet ad acquirendum, manifeſtum eſt. Nam huius quidem * parare eſt, illius verò vti. quæ enim vtitur his quæ ſunt in domo, niſi rei familiaris diſciplina? Sed vtrum ſit eius pars, vel alia ſpecies, dubitationem habet. Nam ſi eſt diligentis patrisfamilias videre quomodo pecuniæ & poſſeſſiones aſſint: poſſeſſio autem & pecuniæ multas complectuntur partes: itaque primùm dubitatio eſt, agricultura vtrum pars aliqua ſit illius acquirendi diſciplinæ, an aliud quoddam genus: & omnino circa alimentum cura, & acquiſitio. Atqui ſpecies alimentandi multæ ſunt: quapropter & vitæ plures ſunt, animalium, & hominum. non enim fieri poteſt, vt viuatur ſine alimento. Itaque diuerſitates alimentorum diuerſas fecerunt animalium vitas. Nam ferarum quidem aliæ gregales ſunt, aliæ ſoliuagæ: vt hoc, vel illo modo, illis conducit ad victum, quoniam aliæ viuis animalibus, aliæ fructibus, aliæ cunctis paſcuntur: quare ad facultatem victus atque delectum, ipſarum vitas natura diſtinxit. Cùm verò non idem cuique

dulce

dulce ſit ſecundum naturam, ſed alijs alia, & illarum quæ animalia, & illarum quæ fructus comediunt, uitæ inter ſe differunt. Hoc idem eſt in hominibus: differunt enim multæ eorum uitæ, nam pigerrimi qui ſunt, paſtoralem vitam ſequuntur: quoniam à manſuetis animalibus ſine labore educatio ipſis prouenit otioſis, cumque ſit neceſſe mutare locum animalibus, & ipſi coguntur unà ſequi, quaſi agriculturam quãdam uiuam colentes. Alij verò ex præda viuunt, & p̃da quidem alia alij, ceu alij uenantes, alij piſcãtes: ut qui paludes, & ſtagna, & flumina, & mare accolũt: alii ab auibus & feris, ſed maxima pars hominum à terra uiuit, & à fructibus non ſyluestribus. Vitæ igitur ferè tot ſunt quot ſecundum propriam & innatam habent operationem, nec per commutationem & commercia ſibi præparant alimentum; paſtoralis, agricultura, prædatoria, piſcatoria, uenatoria. Sunt & qui iſta miſcẽtes, iucunde uiuant, ſupplentes deficientem uitam qua deficiens eſt, vt ſufficientia aſſit: ceu paſtoralem ſimul quidem & prædatoriam, alij verò agriculturam & uenationem, eodem modo & circa alias, ut indigentia compellit, in hũc modum degunt. Talis igitur acquiſitio ab ipſa uidetur natura hominibus data, ut ſtatim poſt genituram, ſic etiam ad perfectionem deductis. nã ab ipſo generationis initio quædam animalium ſimul exprimunt tantum alimenti, ut ſufficiat donec poſſit ſibiipſi acquirere quod generatum eſt: ut quæcunque ex putredine, uel ex ouis gignuntur: quæ uerò pariunt uiuentia, alimẽtum habent in ſeipſis, ad natorum educationem uſq; ad tempus quoddam, quàm lactis naturam dicimus. Quare ſimiliter eſt de perfectis quoque exiſtiman-

ſtimandum, plantaſque animalium eſſe gratia, & cætera animalia hominum cauſa, manſueta quidem propter vtilitatem & cibum: fera verò (etſi non omnia, at plurima illorum) propter cibum, & alia adiumenta, vt & ueſtis ac cætera inſtrumenta ex aliis fiant. Si igitur natura nihil neque imperfectum facit, neque fruſtra, manifeſtum eſt illa omnium hominum gratia feciſſe naturam. Quapropter & bellica ſecundum naturam quodammodo acquiſitiua erit. Nam & venatoria pars illius eſt, qua vti oportet cōtra beſtias, & cōtra eos homines, qui ad parendū nati ſunt, nec uolunt parere: quia natura id bellum iuſtū exiſtat. Vna igitur acquirendi ſpecies ſecundum naturam, pars eſt rei familiaris; quam oportet ſubeſſe iam aut illam parare, quo ea ſubſint, quorum eſt comparatio rerum in vita neceſſariarum, & utilium eſt ſocietatem ciuitatis & domus. Et videntur veræ quidem diuitiæ ex his cōſtare. Nam ſufficientia huius poſſeſſionis ad vitam bonorum non infinita eſt, vt Solon Poetico more dicebat: Diuitiarum nullus eſt finis conſtitutus hominibus. At certè conſtitutus eſt, vt in alijs artibus; nullum enim inſtrumentum cuiuſquam artis infinitum eſt, neque multitudine, neque magnitudine, diuitiæ autem ſunt multitudo inſtrumentorum rei familiaris & reipublicę. Quòd igitur ſit aliqua acquiſitio ſecundùm naturam partibus familias & gubernatoribus reipublicæ, & propter quam cauſam, patet.

De numularia acquiſitione, quòd eſt præter naturam, & quòd differat à cura rei familiaris; ubi multa de numi vſu. Cap. VI.

EST aliud genus acquirendi, quod maximè vocant, & meritò vocari debet, pecuniarium: in quo nullus finis eſſe videtur diuitiarum & poſſeſſionis: quod eſſe vnum cum illo ſpecie, de quo ſuprà diximus, plerique crediderunt, propter vicinitatem. Sed neq; eſt idem, neque ab illo valde remotum. eſt enim alterum illorum ſecundùm naturam, alterum non ſecundùm naturam, ſed magis ſecundùm experientiam & artem. de quo dicere ſic exordiamur. Cuiuſque enim, quæ poſſidetur, rei duplex eſt vſus, vterq; verò ſecundùm ipſam rem, ſed non ſimiliter: uerùm alter proprius, alter non proprius rei ceu calcei quidem eſt calceatio, & venditio: vterque enim vſus calcei eſt: nam qui calceum indigenti vendit pro pecunia vel cibo, vtitur calceo qua calceus eſt, ſed non ſecundùm proprium vſum: non enim commutationis gratia factus eſt calceus Eodem modò ſe habet in alijs rebus, quas poſſidemus. Eſt enim permutatio in omnibus, cœpta quidem ab initio ex eo quod eſt ſecundùm naturam, quod alij plura quàm opus ſit, alij pauciora habeant homines Ex quo manifeſtum eſt, pecuniariam non eſſe ſecundũ naturam eius, quæ pertinet ad acquirendum; quo ad enim ipſi ſufficeret, neceſſarium erat permutationem feciſſe. In prima igitur ſocietate, id eſt in domo, manifeſtum eſt nihil opus eſſe illius, ſed iam maiori exiſtente ſocietate. Alij enim illorum communiter habebant omnia.

alij

alij ſeparatim multa rurſus & alia, quorum ſecundum indigentiam neceſſe erat permutationem facere. quemadmodum adhuc faciunt Barbarorum nationes multæ, alia pro alijs dantes, recipientesq́ꝫ. vtilia enim pro vtilibus tradunt, vltra verò nihil: ceu vinum pro tritico, & certis talibus. Huiuſmodi ergo permutatio neque præter naturam eſt, neque ad amplificationem patrimonij pertinet, cùm ſit in ſupplementum indigentiæ ſecundum naturam. Ex hac tamẽ illa proceſſit ſecundum rationem. Nam cùm à remotioribus quæreretur auxilium, importando illa quibus indigebant, & exportando illa quibus abundabant, neceſſario numi introductus eſt vſus. non enim faciliter deferri poſſunt ſingula ad vitam neceſſaria. Quare ad permutationes faciendas tale aliquid compoſuerunt inter ſe dare & accipere, quod vtilium quippiam exiſtens, haberet vſum commutandi facilem ad vitam: ceu ferrum, & argentum, & ſi quid aliud tale, primo ſimpliciter definitum quantitate & pondere, poſtmodum verò etiam ſigno impreſſum, quo à menſura liberi eſſent. nam ſignum poſitum eſt ad quantitatem demonſtrandam. Reperto igitur numo, ex neceſſaria permutatione, alia ſpecies acquirendi emerſit numularia: primò forſan ſimpliciter, poſtea per experientiam artificioſior. vnde quodammodo permutando, plurimum faciat lucrum. Quapropter videtur numularia maximè circa quæſtum pecuniarum verſari, & illius eſſe opus poſſe diſcernere, vnde proueniat multitudo pecuniarum: numerorum enim & diuitiarum effectiua eſt. nam & diuitias plerunque ponunt eſſe multitudinem pecuniæ, ex eo videlicet, quòd circa

illam intendunt pecuniaria & quęſtuaria. Contrà verò interdum futile quiddam videntur numus & lex omnino, & nequicquam ſecundùm naturam, quoniam mutatis ijs qui vtuntur, nullius pretij aut vtilitatis eſt ad aliquod neceſſariorum. & locuples numis penuriam patietur neceſſarij alimenti. Atqui abſurdium eſt, tales eſſe diuitias affirmare, quarum abundans quis fame perire poſſit, vt de Mida fabulis traditur, cui propter inſatiabilitatem deſiderij, quicquid apponebatur, fiebat aurum. Quamobrem quærunt diuitias alias, & aliam acquirendi rationẽ. Et rectè quidem. eſt enim alia acquirendi ratio, & diuitię ſecundum naturam. & hęc quidem rei familiaris diſciplina: illa verò pecuniaria, pecuniarum effectiua non ſimpliciter, ſed per ipſarum pecuniarum commutationem. & videtur circa nummum iſta verſari: nam numus primũ eſt, & vltimum in commutatione. Et infinitæ ſunt huiuſmodi diuitiæ, quæ ab hac ratione rei augendæ proficiſcuntur. Vt enim medicina ſanitatis in infinitum eſt, & vnaquæque ars finis in infinitum: nam quam maximè uolunt illum efficere: eorum verò quæ ſunt ad finem, non in infinitum: finis enim extremum omnibus: ſic & huius rationis augendum rei non eſt finis termi nus. Finis autem tales diuitiæ, & pecuniarũ poſſeſſio: ſed rei familiaris, non augendæ rei nõ eſt finis. non enim hoc eſt rei familiaris opus. qua propter in hac uidetur neceſſarium, vt ſit finis omnium diuitiarum. Sed contra uideo fieri: omnes enim in infinitum augent, qui pecunijs ſtudẽt. Cauſa verò huius eſt illarum propinquitas: uariatur enim uſus eiuſdem rei, cùm ſit utriuſq; acquiſitionis. ipſius enim vſus acquiſitio, ſed

non ſecundùm idem. ac huius quidem alius finis, illius uero amplificatio. Quare uidetur quibuſdam hoc eſſe rei familiaris opus, & perſeuerant exiſtimantes oportere aut conſeruare, aût augere pecuniam in infinitum. Cauſa uerò eſt huius diſpoſitionis ſtudium uiuendi, ſed non benè uiuendi. cùm ergo cupiditas in infinitum extendatur illa quoque quæ efficiunt infinita cupiunt. Sed qui benè uiuere ſtudent, ad fruitionē corporis diuitias quærunt. Vnde cùm hoc quoque in acquiſitione conſiſtere uideatur, omnis eorum cura circa acquirendum eſt: & altera augendi ſpecies hinc proceſſit. cum enim fruitio modum excedat, illa adhibent quæ huiuſmodi exceſſum adimplere poſſit. & ſi per hanc acquirendi ſpeciem nequeant parare, per aliam cauſam efficere conantur: vnaquaq; freti potentia non ſecundùm naturam. Fortitudinis enim non eſt pecuniam parare, ſed fiduciam animi. neq; rei militaris, aut medicinę: ſed illius quidē victoriam, huius verò ſanitatem. At illi cuncta ad pecuniam conuertunt, quaſi hic ſit finis: ad finem verò cuncta oportet tendere. De illa igitur acquirendi ſpecie, quæ neceſſaria non eſt, & quæ nam ea ſit, & propter quam cauſam illa indigemus, diximus: & de illa quæ neceſſaria eſt, quòd altera ab illa, & diſciplina rei familiaris, ſecundùm naturam circa alimentum, nec in infinita ſicut illa, ſed finem habens.

De acquiſitione neceſſaria, numularia, & ſpeciebus eius. Cap. VII.

EX hoc patet id, de quo ab initio dubitabatur vtrum gubernatoris domus & ciuitatis

ſit acquirere vel non, ſed oporteat prius eſſe acquiſitum. ſicut enim homines non facit reſpublica, ſed factos à natura ſuſcipiens vtitur illis. ſic & alimentum oportet naturam præbere, aut à terra, aut à mari, aut alio quopiam. Sed quemadmodum hæc ad miniſtranda ſint, ad gubernatorē pertinet domus. neque enim textoriæ eſt lanas facere, ſed factis vti, & diſcernere qualis ſit bona & apta, & mala & inepta. Enimuero dubitaret vtique aliquis, cur ea diligentia quæ ad acquirendum pertinet, pars rei familiaris ſit: medicina verò non ſit eius pars. Atqui ſanam eſſe familiam oportet, quemadmodum & victum habere, aut aliud quiddam neceſſariorum. Sed cùm ſit vt patrisfamiliàs & gubernatoris de ſalute prouidere, ſit etiam vt non, ſed medici: ita etiam de pecunijs eſt vt patrisfamiliàs, eſt etiam vt non, ſed vt lucro inſeruientis. Maximè verò (vt prius dictum eſt) natura oportet hæc exiſtere. naturæ enim opus eſt alimentum genito præbere. cuique enim ex quo generatur, ex eo alimentum relinquitur. itaque ſecūdùm naturam eſt parandi facultas omnibus ex fructibus & animalibus. Cùm verò & hæc ſit duplex, vt diximus, & altera pecuniaria, altera diſciplina rei familiaris: & hæc quidem neceſſaria & laudabillis, illa verò tranſlata & merito improbanda, quia non ſecundùm naturam, ſed ab hominibus acquirit: rationabiliſſimè habetur odio ipſa numularia: quoniam à numo ipſo facit acquiſitionem, & non ad quod inductus eſt. Commutationis enim cauſa numus inductus fuit, fœnus autem ſeipſum maius facit. vnde & nomen venit: quoniam illa quæ patiuntur, ſimilia ſunt gignentibus: in fœnore autem numus numum

parit:

parit: quare maximè præter naturam eſt hic acquirendi modus. Quoniam verò quæ ad cognitionem pertinebant, determinauimus ſufficienter; illa quæ ad vſum pertinent, diſcutienda ſunt. cuncta enim hęc conſiderationem habent liberalem, experientiam verò neceſſariam. Sunt autem circa acquirendum partes vtiles rerum ipſarum quæ acquirendæ ſunt, peritiam habere quæ optimæ ſint, & vbi, & quomodo: ceu quales equi comparandi ſint, quales boues, aut pecudes. eodem modo in alijs animalibus: oportet enim peritum eſſe, quæ iſtorum potiſſima, & vbi, & qualia. nam alia alibi potiora gignuntur. Deinde agriculturæ, eiusque ſpecierum, vt nudi ſoli, & conſiti, & apium, & aliorum animalium natatilium, tum volatilium, ex quibus ſit vtilitas prouentura. maximè igitur propriæ acquiſitionis iſtæ ſunt partes, & primæ. Eius verò quæ per tranſlationem dicitur, potiſſima pars eſt mercatura. Et huius partes tres: nauigatio, deuectio, negociatio. differunt autem hæc inter ſe, cùm alia ſecuriora ſint, alia fructuoſiora. Secunda pars eſt fœneratio. Tertia mercenaria. & huius alia vilium artium: alia ſine arte, ſolo corpore miniſtrante. Eſt & quarta acquirendi ſpecies, media inter hanc & primam (habet enim partem eius quæ eſt ſecundùm naturam, & partem eius quæ per tranſlationem dicitur) & eſt in his omnibus quæ à terra, & ab his quæ terræ ſunt, non à fructibus, ſed ab vtilibus, ceu ſylua cędua, & omni metallica. hæc rurſus multas complectitur partes: nam multæ ſunt ex terra metallorum ſpecies. De ſingulis horum in genere dictum eſt nunc: in ſpecie verò de his dicere vtile quidē foret ad opera

conficienda, ſed graue nimis in his edocendis perſiſtere. Sunt enim operationes illæ artificioſiſſimæ in quibus minimum fortunæ eſt: illæ ſordidiſſimæ, in quibus maximè inquinatur corpus: illæ ſeruiliſſimæ, in quibus corporis eſt vſus plurimum: illæ verò ignobiliſſimæ, in quibus minimum requiritur virtutis. Cùm verò ſit à quibuſdam de his ſcriptum, vt à Charete Pario, & Apollodoro Lemnio de cultu agrorum tam nudorum quàm conſitorum, & ſimiliter ab alijs, & alijs ea quidem, cui cura eſt, præcepta conſideret. Etiam quædam à frugi patribus familiàs dicta colligere oportet. hæc enim cuncta vtilia ſunt his qui augere patrimonium curant. Quale eſt illud Thaletis Mileſij. id enim conſideratio quædam eſt ad acquirendum, ſed illi quidem attributum propter ſapientiam. eſt autem vniuerſale quiddam. cui cùm obijceretur philoſophiæ ſtudium propter inopiam, quaſi inutile & infructuoſum, proſpexiſſe illum ferũt per Aſtrologiam, oliuarum vbertatem futuram. cumque coegiſſet pauxillum pecuniarum, hyeme adhuc vigente emptionem olei feciſſe in Mileto, & in Chio, pro paruo admodum pretio, vtpote nemine plus offerente, arthaſque dediſſe. Cùm itaq; poſtea tempus veniſſet, multis ſubito quærentibus, vendidiſſe oleum, quanti ipſe voluit: ac magnam vim pecuniarum inde ſuperlucratum, oſtendiſſe amicis, perfacile eſſe philoſophis ditari ſi vellent: ſed hoc non eſſe illis curæ. Thales igitur in hunc modum dicitur ſapientiam ſuam oſtẽdiſſe. Eſt autem (vt diximus) vniuerſalis hic quærendi modus, ſiquis poſſit ſibi ſoli venditionem comparare. Quapropter ciuitates quædam hunc faciunt quæſtum, cùm

indigent pecunijs: venditionem enim ſibi ſolis reſeruant. In Sicilia quidam cum apud eum pecunia repoſita eſſet, ferri quicquid erat ex ferrarijs emit: poſtea vero mercatoribus illuc accedentibus vendebat ſolus, non magnum exceſſum pretij faciens, ſed tamen ita, vt pro quinquaginta talentis, centum conficeret. Hoc itaque ſentiens Dionyſius, pecunias quidem illi non abſtulit, ſed amplius Syracuſis morari vetuit: vt qui reditus reperijſſet ſuis rebus inutiles. Iſte vidit aliquid tale, quale Thales viderat: vterque enim ſibi ſoli venditionem parauit. Hoc eſt vtile videre etiam in republica. nam ciuitates pecunijs indigent, & huiuſmodi quæſtibus, quemadmodum domus, ſed & magis. quamobrem in Republica quidem huic ſoli parti intendunt.

De partibus rei domeſticæ, ac differentia, virtutibus mulieris, ſerui, pueri, imperantis, parentis, & artificum. Cap. VIII.

QVoniam verò tres erant partes rei domeſticæ, vna dominica, de qua ſupra diximus, alia paterna, tertia coniugalis: Nam & vxori præeſt & filijs, tanquam liberis quidem ambobus, ſed non eodem imperij modo, ſed vxori quidem ciuiliter, filijs autem regie: Maſculus enim quàm fœmina natura principalior eſt, niſi alicubi contra naturam conſtiterit, & quod antiquius eſt & perfectum, iuniore & imperfecto: In ciuilibus igitur principatibus plerunque commutatur is qui præeſt, & is qui ſubeſt. nam æquales eſſe volunt ſecundùm naturam nec quicquam differre. attamē cùm hic quidem

præeſt, ille verò ſubeſt, requirit differentiam, & figuris, & ſermonibus, & honoribus. vt Amaſis inquit, de pedum lotore. enimuerò maſculus ad fœminam ſemper ita ſe habet. Filiorum autem imperium eſt regium. Quod enim genuit, quodque per amicitiam præeſt & per ætatē, id ipſum eſt idem quod ſpecies quædam regij imperij. Ideo benè Homerus de Ioue inquit:

Hominum pater, atque Deorum.

ſic appellans horum omnium regem. Natura enim excellere regem oportet, genere autem eſſe eundem: quod accidit ſeniori ad iuniorem & parenti ad natum. Manifeſtum ergo eſt, quod plus ſtudij domeſticæ diſciplinę eſt circa homines, quàm circa poſſeſſionem inanimatorum: & circa horum virtutes, quàm circa uirtutes poſſeſſionis, quas diuitias appellamus: & circa liberos magis, quàm circa ſeruos. Primùm igitur de ſeruis dubitauerit quiſpiam, vtrum præter miniſteria, & corporalia opera, ſit aliqua virtus ſerui excellentior: puta modeſtia, & fortitudo, & iuſtitia, & alij huiuſmodi habitus; vel non ſit vlla, præter corporalia miniſteria. Ambiguitatem ſanè id vtraque ex parte habet. nam ſiue ſit aliqua, excellentiores erunt ſerui quàm liberi: ſiue non eſt aliqua, cum ſint homines rationis participes, abſurdum videbitur. Eadem eſt ferè quæſtio de muliere & puero, vtrum & horum ſint virtutes, & oporteat mulierē eſſe modeſtam, & fortem, & iuſtam: & an puer ſit intemperans, & modeſtus, an non. Et vniuerſaliter id quærendum eſt de imperante natura & parente, vtrum eadem virtus, an alia. Si enim oportet vtroſque participes eſſe virtutis, cur tandem alter imperare debet, alter parente

penitus?

penitus? Non enim ſecundùm magis & minus poſſunt differre. nam imperare & parere ſpecie differunt, & non ſecundùm magis & minus. Sin verò alium oportet, alium non, admirabile eſt. Nam ſi imperans non erit temperatus & iuſtus, quomodo benè imperabit? Sin is cui imperatur, quomodo benè parebit? intemperatus enim & timidus, nihil faciet vt oportet. Conſtat igitur oportere vtroſque habere virtutem. ſed in ipſa virtute eſſe differentiam: quemadmodum in ijs quæ natura obediunt, id apertè in animo inſpicitur: eſt enim in animo quod natura imperat, & quod paret: quorum diuerſam cenſemus eſſe virtutem, & vt rationem habentis, & irrationabilis. patet igitur eodem modo ſe habere in alijs. Quare pleraque ſunt natura imperantia, & parentia. Alio enim modo liber præeſt ſeruo, & maſculus fœminæ, & vir puero: & omnibus inſunt partes animæ, ſed differenter inſunt: ſeruus enim omnino non habet deliberandi arbitrium. mulier verò habet quidem, ſed inualidum: puer autem habet, ſed imperfectum. Eodem igitur modo ſe habere neceſſe eſt & circa morales virtutes. Putandum eſt autem omnes participes eſſe oportere, ſed non eodem modo, ſed quantum cuique opus eſt. Ex quo fit, vt is qui imperat, perfectam virtutem ſe habere debeat moralem (nam eius opus eſt ſimpliciter præcipientis ac præſidentis: ratio autem præcipit atque præſidet) aliorum verò vnuſquiſque quantum ſibi competit. Quare patet virtutem moralem eſſe omnium ſupradictorum. Nec eadem temperantia mulieris, & viri, neq; fortitudo, neque iuſtitia, vt Socrates putabat: ſed hæc quidem iubens

fortitu-

fortitudo, illa verò obediens. eodem modo & in alijs. Patet autem id magis particulariter cõſiderantibus. nam qui vniuerſaliter dicũt, quòd benè ſe habere animum virtus eſt, & rectè agere, aut aliquid tale, ſeipſos decipiunt. multò enim melius dicunt, qui enumerant virtutes, quẽadmodum Gorgias, quàm qui ita definiunt. Quapropter oportet ſicut poeta de muliere dixit, ita cenſere in omnibus: *Mulieri decus affert taciturnitas, ſed non ita viro*. Cum verò puer ſit imperfectus, patet, quòd & huius virtus non ipſius ad ſeipſum eſt, ſed ad perfectum & ducem. ſimiliter & ſerui ad dominum. poſuimus autem ſeruum eſſe utilem ad neceſſaria. quapropter patet ipſum virtute indigere parua, & tanta vt neque propter intemperantiam, neque propter timiditatem in operibus deficiat. Dubitabit verò aliquis (ſi verum eſt quod nunc diximus) vtrum artifices oportet habere virtutem. nam ſæpe propter intemperantiam deficiunt in operibus. An hoc longè differt. nam ſeruus quidem adhæret nobis communione vitæ: ille autem remotior eſt: & tantum ſibi competit virtutis, quantum ſeruitutis. vilis enim artifex determinatam quãdam habet ſeruitutem. Et ſeruus eſt ſecundùm naturam: ſed nemo ſutor, nec alius opifex. Patet ergo quòd huius quidem virtutis cauſam eſſe oporteat dominum ſeruo, non enim qui doctrinam habet in operibus dominicam. quapropter non benè dicunt, qui ſeruos ſpoliant ratione, dicentes præcepto uti duntaxat. admonendi ſunt enim magis ſerui quàm pueri. Et de his in hunc modum determinatum ſit. De viri autem & mulieris, filiorumq; & patris virtute, & conuerſatione ad inuicem, quid rectè vel contrà, &

quomodo

quomodo oportet, hoc quidem facere, ab illo autem abſtinere in his quæ in republica conſpiciuntur, neceſſe eſt intueri. Nam cum omnis domus ſit ciuitatis pars: illi autem domus: partis autem virtus ad totum reſpicere debeat: neceſſarium eſt reſpicienti ad rempublicam filios vxoreſq; inſtituere. ſi quidem refert ad rectam inſtitutioně reipublicæ pueros & mulieres eſſe bene inſtitutos. Enimuerò referat neceſſarium eſt. nam mulieres media pars ſunt hominum liberorum: ex pueris autem ſumuntur qui rempublicam gubernent. Quare cùm de his determinatum ſit, de reliquis autem in alijs ſit dicendum, omiſſis propoſitis, tanquam finem habentibus, alio ſumpto principio diſſeramus: ac primum illa diſcutiamus, quę tradita ſunt de optimo ciuitatis ſtatu.

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER SECVNDVS.

SVMMA LIBRI.

Diuerſæ Reſpublicæ examinantur, inuicem comparantur, ac improbantur.

Non omnem unionem, ac communitatem in ciuitate quærendam eſſe, contra Socratis rempublicam, apud Platonem. Cap. I.

QVoniam propoſuimus conſiderationem facere de ciuili ſocietate, quæ ſit optima omnium ijs, qui poſſunt viuere maxime ad votum: oportet alias quoque conſiderare reſpublicas, quibus vtuntur ciuitates aliquæ earum, quæ bene legibus inſtitutæ videntur: & ſi aliquæ ſint aliæ ab aliquibus ſcriptæ, quæ bene ſe habere videantur, vt recta inſtitutio vtilitasque appareat. Nec putetur eſſe ad oſtentationem & ſuperfluitatem, quærere aliud quidpiam præter illas: ſed quia illæ non ſe habent, ideo hunc laborem à nobis eſſe ſuſceptum. Incipiendum eſt autem ab eo, quod eſt ſecundum naturam huius conſiderationis principium. Neceſſarium quidē eſt, aut omnia eſſe communia inter ciues, aut nulla, aut quædam. Enimuerò nulla eſſe communia, impoſſibile conſtat eſſe: cùm ciuitas ſit com-

communio quædam. Ac primo neceſſe eſt locum eſſe communem nam locus quædam paritas eſt vnius ciuitatis: ciues autem ſocij vnius ciuitatis. Sed vtrum melius fuerit in bene inſtituenda republica, quæcunque recipere communionem poſſunt, ea omnia eſſe communia: an quędam communia eſſe, quædam non eſſe? Nam fieri poſſet vt filij, vt vxores, & res quæ poſſidentur, communes eſſent, quemadmodum in Platonis Republica: ibi enim Socrates inquit, oportere communes eſſe filios, & mulieres, & facultates. Id verò vtrum præſtant ita fieri, vt nunc fit, vel ſecundùm legem illam in republica ſcripta? Cōtinet porrò & alias turbationes permultas iſta mulierum communio. & id, propter quod cenſuit legem hanc eſſe ferendam, nō videtur conſequi ex rationibus. Præterea ad finem, quem inquit oportere ciuitati exiſtere (vt nunc quidem dictum eſt) impoſſibile. Quomodo autem diſtinguere oporteat, nihil ab eo determinatum eſt. dico autem, vt quòd vna videlicet ſit ciuitas tota, tanquam id ſit maximè optimum: ſuſcipit enim hanc ſuppoſitionem Socrates Atqui conſtat, quòd ea ſi procedat, vt vna fiat magis, ciuitas non erit. Eſt enim ciuitas multitudo quædam ſecundùm naturam, quædam ſit vna magis, domus erit ex ciuitate, & homo ex domo. vnam enim magis domum cenſemus eſſe quàm ciuitatem, & hominem vnum quàm domum, quare etiam ſi poſſet quiſpiam hoc facere, tamen non eſſet faciendum, quia perimit ciuitatem. Nec ſolum ex multitudine hominum conſtat ciuitas: verum etiam ex eorum multitudine, quia ſpecie differunt: non fit enim ciuitas ex ſimilibus. alium enim ad bellum confœ-

deratio quàm ciuitas. illa enim quantitate prodeſt, & ſi eadẽ ſit ſpecie, cùm auxilij gratia fiat, ceu ſi pondus magis attrahat. Differt autem & eo modo ciuitas à gente, quando per pagos diuiſa non ſit multitudo, ſed quemadmodum Arcades. Ex quibus autem vnum fieri oportet, ſpecie differunt. quapropter æquale repenſum ciuitatem cõſeruat, vt in Ethicis dictum eſt prius. quoniam inter liberos & æquales neceſſariũ eſt hoc eſſe. nam omnes ſimul magiſtratum gerere impoſſibile eſt, ſed aut per annum, aut per aliam præfinitionem, & tempus, atque iſto modo fit, vt omnes gerant magiſtratum: ceu ſi mutarentur ſutores & fabri, nec ſemper idem ſutores ac fabri eſſent. Cùm verò melius, ſit ita ſe habere ea quæ ſunt circa ſocietatem ciuilem, manifeſtum eſt melius fore, ſi ijdem ſemper magiſtratum gererent, modò id fieri poſſet. Sed in quibus hoc fieri nequit, propterea quòd omnes natura ſunt pares, ſimul eũ iuſtum (ſiue bonum, ſiue prauum ſit gerere magiſtratum) vt omnes huius muneris particeps fiant, & in eo imitari viciſſim æquales, cedendo inuicem alios alijs, vtpote qui ex principio ſint æquales. nam alij regunt, alij reguntur in parte, tanquam ſi ipſi alij fiant. eodem modo illorum qui regunt, alij alios gerunt magiſtratus. Patet igitur ex his, quòd non recipitur ſic vnam aptam eſſe ciuitatem, ceu dicunt quidam: & quod maximum fore commodum ciuitatibus dicebatur, id interimit ciuitates. atqui ſingulorum bonum ſingula conſeruat. Patet etiam alio modo, quòd quærere nimium vnire ciuitatem, non eſt melius. Domus enim magis ſufficiens eſt, quàm homo vnus: ciuitas autem quàm domus: & vult quidẽ tum eſſe ciuitas, cùm

habet

habet ſufficientiam multorum ſocietas. Si igitur magis expetēdum eſt, quod magis ſufficientiam habet, certè & minus, vnum eo quod eſt magis, expetibilius eſt.

Socraticæ opinionis improbatio, mulierum, ac filiorum communitatem in republica conſtituentis. *Cap. II.*

ENimuero nec ſi optimum ſit vnum quàm maximè eſſe ciuitatem, tamen id demonſtrare non videtur ex ſermone, ſi omnes ſimul dicant meum, & non meum. hoc enim Socrates putat ſignum eſſe ciuitatis perfectè vnitæ. At enim verbum, Omnes, duplex eſt. Si igitur tanquam ſinguli, forſan eſſet magis, quod officere vult Socrates. ſinguli enim eundem filium ſuum dicerent, & mulierem eandē, & de facultatibus, & de quibuſuis alijs alia eodem modo. Hunc autem non ita dicunt, qui communibus vtūtur mulieribus, & filijs: ſed omnes quidē, at non vt ſinguli ipſorum. eodemq; modo de facultatibus, omnes quidem, ſed non vt ſinguli eorum. Quòd igitur aberratio quædam ſit in verbo, Omnes, manifeſtum eſt. nam & vtraque, & imparia, & paria dicit propter duplicitatem, & in ſermonibus poſitum litigioſos facit ſyllogiſmos. quare hoc ipſum, Omnes, dicere, vno quidem modo bonum eſt, ſed nequaquam poſſibile, alio autē modo nihil conſentaneum Habet præterea quod dicitur, nocumentum aliud. quod enim multorum commune eſt, in eo minima adhibetur diligentia. nam de proprijs maximè curant homines, de communibus autem minus quàm quantū ſingulis competit. tanquam enim alio curante, ab alijs negliguntur,

guntur, quemadmodum in ſeruilibus miniſterijs, famulantes multi interdum deterius inſeruiunt, quàm pauci. Fiunt autem vnicuiq; ciuium mille filij, & hi non ſingulorum, ſed vt cuiuſuis quiuis ſimiliter eſt filius. quare omnes ſimiliter negligent. Præterea iſto modo ſinguli ſuum dicent benè agentem aut malè quotieſcunq; cõtingat numero. puta, meus eſt aut illius, hoc modo dicens de ſingulis ex mille, vel ex quot ciuitas ſit, & hoc dubitans: nam incertum eſt cui cõtigerit genuiſſe filium, & ſaluum eſſe genitũ. Atqui vtrum præſtat ſic dicere ſuum, ita vocantes vnumquemque duorum millium, & decem millium: an magis vt nunc in ciuitatibus ſuum vocãt, hic quidem filium ſuum, ille fratrem ſuum, ille nepotem ſuum, aut per aliam quandam coniunctionem & ex cõſanguinitate, vel familiaritate, & affinitate ſui primum, vel ſuorum. & præterea alterum ſodalem, alterum contribulem? præſtat enim eſſe proprium nepotem, quàm illo modo filium. Quinimo nec vitari quidẽ poteſt, quin agnoſcantur à quibuſdam fratres & filij, & patres & matres. nam per ſimilitudines natorum ad parentes, neceſſarium eſt vt fidem recipiant de ſeſe inuicẽ. Quod tradunt ſcriptores quidam populi ſuperioris Libyę euenire. Habere.n. mulieres communes, filios tamèn partiri inter ſe ſecundùm ſimilitudines. Sunt enim mulieres quędam, & animalia, ceu equi & boues, quorum ea natura eſt, vt ſimillimos genitoribus edant fœtus, vt equa illa apud Pharſaliam, Iuſta nuncupata. Et præterea huiuſmodi moleſtias non facile erit uitari ab ijs, qui eam ſtatuunt cõmunitatem: puta, plagas & neces partim voluntarias, partim inuoluntarias, & rixas, & iurgia,
quæ

quæ nefas committere aduerſus parentes & propinquos magis, quàm aduerſus extraneos. Sed frequentius illa euenire neceſſe eſt, vbi ignorant quàm vbi ſciunt & ea ſi contingant à ſcientibus expiari debito modo poſſunt, ab ignorantibus verò non poſſunt. Illud etiam abſurdum, quòd qui filios communes fecerunt, coire ſolum amãtes vetuerunt, amare verò non vetuerunt: nec alios vſus, quos eſſe patri ad filios, & fratri ad fratrem, omnium deformiſſimũ eſt, cum & amare ſolum. Abſurdum etiã non aliam ob cauſam coitionem illorum vetuiſſe, niſi quia nimia voluptas inde ſit prouentura: ſed quia pater ſit, aut filius, aut fratres ob eam rem nihil putare referre. Videtur autem magis prodeſſe, vt agricolis communes ſint mulieres & filij, quàm cuſtodibus: minus enim erit amicitia, ſi communes ſint nati & mulieres. enimuero tales ſint quibus imperantur, oportet, quo ipſi pareant imperio, nec res nouas in ciuitate moliantur. Penitus autem contrarium eueniat neceſſarium eſt ex huiuſmodi lege, quàm ea quorum cauſa optimas lege eſſe oportet, & quàm id cuius gratia Socrates cenſet ita inſtituendum de natis & mulieribus. Amicitiam enim putamus maximum eſſe bonũ ciuitatibus. nam ſic minimè ſeditionibus agitabuntur. Et vnam eſſe ciuitatem laudat maximè Socrates: quod & videtur, & ipſe inquit eſſe amicitiæ opus, vt in amatorijs ſermonibus ſcimus dicentem Ariſtophanem, propter eximiam amantium cupiditatem, applicari ſimul, & ex duobus fieri vnum. hic ergo neceſſarium eſt ambos corruptos eſſe, vel vnum. At in ciuitatibus neceſſe eſt amicitiam infirmam fluxamque fieri propter huiuſmodi communitatem, & minimè dicere

ſuum,aut filiũ patrem,aut patrẽ filium.Vt enim parum mellis multa in aqua diffuſum , inſenſibilem facit mittionem , ſic accidit communitatem iſtam,nequaquam neceſſariam in tali republica , à nominibus extimantibus vel patrem vt filij vel filium vt patris, vel fratres inuicem exilem profectò beneuolentiam efficere.Duo enim ſunt, quæ faciunt homines curam habere & amare : propriũ ſcilicet,& affectio . quorum neutrum ſit neceſſe eſt in huiuſmodi republica. Inſuper trrnſlatio illa natorum ex agricolis , & artificibus in cuſtodes, & ex his in illos , magnam continet difficultatem, quemadmodum tandem fiet: & cognoſcant neceſſe eſt dantes & trãsferẽtes , quibus quos dedant . Præterea & ſuperius dicta magis in his neceſſarium eſt euenire , puta rixas,& plagas,& amores,& cædes. nam non amplius appellant cuſtodes fratres, & filios , & patres & matres , qui alijs ciuibus deduntur : & rurſus qui ex cuſtodibus,alijs ciuibus , vt tales caueant aliquid perpetrare propter conſanguinitatem . De communitate igitur natorum & mulierum determinatum ſit in hunc modum .

Contra eundem de facultatum communitate , ac magiſtratuũ in repub.conſtitutione:ubi erroris ſui cauſa exponitur . Cap. I I I.

HIS conſequens eſt de rebus, quæ poſſidentur,conſiderare , quomodo ſit conſtituendum illis , qui in optima republica verſari debeant: vtrum communes eſſe debeant . vel non communes . Hoc ſeorſum determinandum eſt, nec ſimul cum his quæ de natis & mulieribus conſtituuntur . Dico autem circa res,vtrum & ſi

ſint

ſint nati mulieresque ſeparatim, quemadmodum nunc ſunt omnibus, præſtet tamen res eſſe communes & vſus. puta, vtrum præſtet fundos proprios eſſe, fructus verò in commune conferre: quod apud quaſdam fit gentes. vel contrà, ſolum quidem commune eſſe, & communiter coli, fructus autem partiri in proprios vſus: quod etiam facere dicuntur quidem Barbarorum, vel & fundos, & fructus eſſe communes. Si ergo alij forent agricolæ, alius eſſet modus & facilior: ſed cùm ipſi ſibi laborent, ea quæ ad poſſeſſiones attinent, plures præbebunt difficultates. Nam ſi in fruendo & laborando non ſint pares, neceſſe eſt incuſationes exiſtant. contra fruentes quidem & conſumentes multa, parum verò laborantes, ab his qui minus conſumunt, & multum laborant. Omnino autem conuictus, & communitas rerum humanarum omnium difficilis eſt, & maximè in his rebus. Probant autem eorum qui vnà peregrinantur societates, quorum plerique ferè diſſident inter ſe de paruis vilibusque rebus offenſi. nos quoq; miniſtris illis plurimum iraſcimur, quibus maximè vtimur ad circularem famulatum. Communes igitur habere res, has & huiuſmodi alias cōtinet difficultates. Eo autem modo quo nunc fit, ſi inſuper moribus & moderatione legum rectarum honeſtetur, non parum diſtabit. habebit enim vtriuſq; commoda. dico autem vtriuſq;, videlicet, eius quod communes ſint res, & eius quod propriæ. Oportet enim omnino vt res ſint propriæ, ſed quodammodo communes. curæ enim diuiſæ incuſationes adinuicem non parient: imò proficient, vtpote ad proprium vnoquoque ſedulò incumbente. at verò per vir-

tutem erunt ad vſum (vt eſt in prouerbio) quæ ſunt amicorum communia. Eſt autem etiam nunc quibuſdam in ciuitatibus in hunc modum ſubſcriptum, ne putetur impoſſibile. & pręcipuè in ijs, quę bene gubernantur, aliqua ſunt, aliqua eſſe poſſunt: propria enim ſua quiſq; poſſidens, partim vtilia facit amicis, partim vtitur communibus. vt in Lacedæmone ſeruis vtuntur viciſſim, tanquàm forent vniuſcuiuſque: & præterea equis, & canibus, & vehiculis. Patet igitur eſſe melius vt propriæ ſint res, ſed vſu facere illas communes, quemadmodum autem hoc fiat, legiſlatoris erit prouiſio. Eſt ſanè inenarrabile, quantum interſit ad voluptatem, conſiderare aliquid eſſe proprium ſui. non enim fruſtra quiſq; ad ſeipſum amicitiam habet eſt. verò id naturale. Sed cum amatio ſui reprehenditur, non illud reprehenditur, quia ſe amet, ſed quia magis quàm oportet ſe amat: quemadmodum amatio pecuniarum. nam amant omnes, vt ita dixerim, talia. Atqui & largiri, & opem ferre amicis, & hoſpitibus, & familiaribus, dulciſſimum eſt. quod fit, ſi propriæ ſint facultates. hæc autem non cōtingunt illis, qui nimis vnam efficiunt ciuitatem. Et præterea duarum virtutum opera manifeſtè tollunt, temperantiæ erga mulieres alienas (an his enim opus laudabile eſt ſe ob temperantiam abſtinere) & liberalitatis circa res poſſeſſas: neque enim diſcerni poterit liberalis, neque liberalem operationem faciet vllam. nam in vſu earum rerum quas ipſi poſſidemus, liberalis eſt opus. Illiuſmodi itaque legis poſitio faciem habet apparentem, & humana videri poſſit, auditor enim libenter recipit, putans fore mirabilem quandam amicitiam om

nibus

nibus erga omnes: præſertim cùm quis incommoda accuſat rerum publicarum, nunc prouenientia ex eo, quia non ſint communes omnium facultates: ceu litigia ex contractibus, falſorum teſtium accuſationes, diuitum adulationes: quorum nihil fit propter proprietatem, ſed propter improbitatem. Cùm etiam res in communi poſſidentes, rerumque vtentes communione, multo magis inter ſe litigare videamus, quàm eos qui ſeparatim poſſident, ſed videmus vel paucos qui in commune degant, magis diſſidere, quàm multi, quorum propria quiſq; ſua habeat, ſi conferamus vtroſq;. Inſuper æquum erat referre, non ſolum quantis malis priuabantur, ſi communitatem rerũ habebunt, ſed etiam quantis bonis. videtur autem omnino impoſſibilis eſſe illa vita. Cauſſam verò Socrati huius erroris putandum eſt fuiſſe, ſuppoſitionem non rectam. Oportet enim quodammodo vnam eſſe ciuitatem & domum, ſed non penitus: eſt enim quò ſi procedat, non erit ciuitas. eſt etiam quò erit quidem propè vt non ſit ciuitas, deterior ciuitas: velut ſi quis concentum faciat vniuocum, & verſum pedem vnum: ſed oportet cùm ſit multitudo (vt prius diximus) per diſciplinã, communem & vnam efficere. Et qui diſciplinã ſit adhibiturus, volens per illam ſtudioſam facere ciuitatem, abſurdum eſt, ſi per talia quædam inſtituendam putet, ac non per mores, & per philoſophiam, & per leges: veluti ſeruorum iumentorumq; poſſeſſionem in Lacedæmone, & comeſſationem in Creta legiſlator communem induxit. Neque illud ſanè ignorandum eſt, quia oportet ad longum temporis, ac multos annos inſpicere, in quibus haudquaquam poterit la-

tere,an rectè ſe habeant. fermè enim omnia inuenta ſunt quidem, ſed alia non inducta, alia ab expertis repudiata. Maxime autem id apparet, ſi quis opera inſpiciat rempublicam ſic inſtitutam: non aliter enim poterit feciſſe ciuitatem, niſi ſeparet illa atque diſtinguat, partim in comeſſationes, partim in genera, partim tribus. Itaque nihil, aliud contigit lege prouiſum eſſe, niſi vt cuſtodes agros non colant, quod nunc Lacedæmonij facere cœptant. Modus verò totius reipublicæ quis futurus ſit in commune degentibus, neque Socrates ipſe inquit, neque dictu facile eſt. Atqui multitudo ciuitatis, diuerſorum ciuium eſt multitudo, de quibus nihil determinatum eſt, an & agricolis communes eſſe facultates oportet, vel proprias ſingulorum: præterea vtrum mulieres & pueros proprios,vel communes.Si enim eodem modo communia ſunt omnia omnium, quid different iſti ab illis cuſtodibus? vel quid plus accedet ſuſtinentibus eorum imperium? vel quam ob cauſam imperium ſuſtinebũt? niſi forte prætexunt aliquid tale quale Cretenſes, qui cætera omnia ſeruis permittentes gymnaſia ſolùm illis vetuerunt,& armorum poſſeſſionem. Quòd ſi vt in alijs ciuitatibus, ita apud illos talia erũt, quis modus erit communitatibus? neceſſe eſt enim duas ciuitates in vna eſſe ciuitate, & eas inter ſe contrarias. facit enim alios quidem cuſtodes, quaſi in præſidio conſtitutos, alios agricolas, & artifices,& cæteros, ciues. Litigia verò, & iurgia, & quæcunque alia mala ciuitatibus prouenire inquit, omnia prouenient etiam iſtis, quanquam dicat Socrates, fore, vt non multum legibus indigeant,propter diſciplinam

veluti

veluti circa res vrbanas, & circa forum, & alijs huiſmodi legibus, tribuens ſolùm diſciplinam cuſtodibus. Inſuper dominos facit ſuarum rerum, agricolas, ac tollere permitit. At multo magis putandum eſt fore illos graues & inſolentes, quàm illas quæ apud quoſdam ſunt, Iloteias, & peneſteias, & dulcias. Enimuerò ſiue neceſſaria ſint hæc ſimiliter, ſiue non, nihil nunc quidem determinatum eſt, neque de conſequentibus quæ ſit eorum adminiſtratio & diſciplina, & leges quædam. Eſt autem neque facile reperire, neque parum referens, quales hos eſſe oporteat ad conſeruandam cuſtodum communionem. Atqui ſi mulieres faciet communes, facultates verò proprias, quis curam habebit rei domeſticæ, vt habeant agriculturæ viri, quanuis ſint communes facultates, & agricolarum mulieres? Abſurdum etiam ex beſtijs facere ſimilitudinem, quod conueniat eadem exercere mulieres, quæ viri, ad quos rei domeſticæ cura nequaquam pertinet. Periculoſa eſt inſuper magiſtratuum conſtitutio, quam ſic facit Socrates, vt ſemper ſint ijdem. At hoc ſeditionis eſt cauſa, etiam apud illos qui nullam poſſident dignitatem, quid ergo apud bellicoſos & animoſos viros? Quòd autem ipſi neceſſarium ſit, eoſdem ſemper magiſtratus facere, patet. non enim aliorum modò, & modò aliorum miſcetur animis diuinum illud aurum, ſed ſemper eiſdem. Inquit autem quibuſdam ſtatim à genitura aurum miſceri, quibuſdam argentum, æs verò & ferrum illis, qui artifices futuri ſunt, aut agricolæ. Præterea cuſtodibus felicitatem auferens, totam, inquit, ciuitatem facere beatam oportet le-

giſlatorem. Vt impoſſibile eſt totam eſſe beatam, niſi aut plurimæ, aut omnes partes, aut quædam habent felicitatem. non enim eorundem eſt felicitas, quorum & par. fit enim vt inſit toti, & ſi nulli partium, at felicitatem impoſſibile eſt. Quòd ſi cuſtodes non erunt felices, qui tandem alij? non enim artifices quidem, neque vulgus. Illa igitur reſpublica, de qua Socrates locutus eſt, has continet difficultates, & alias his non minores.

De ea reipub. Socratis parte, in qua de legibus agit, & eius redargutio. *Cap.* IIII.

FErmè autem ſimiliter circa leges quoque ſe habet poſtea ſcriptas: quapropter & de illa reipublicæ parte hic cogitare parum, melius erit. Etenim in republica de paucis admodum determinauit Socrates: vt de mulierum & natorum communitate, & de rebus poſſeſſis, ac de inſtitutione reipublicæ. Diuiſit enim in duas partes multitudinem habitantium, in agricolas, & propulſatores belli: tertiam ex ijs fecit, eos qui conſultant ac deliberant, & in quibus ſumma reipublicæ conſiſtit autoritas. Agricolæ verò & artifices, vtrum nullius magiſtratus, an alicuius participes ſint, & vtrum arma poſſidere debeant & vnà pugnare, nihil determinauit Socrates, ſed mulieres cenſet vnà pugnare debere, ac diſciplinam habere eandem, quam cuſtodes: cætera verò extraneis peregit ſermonibus, & diſciplinam cuſtodum qualem eſſe illam oporteret. Legum autem maxima quidem pars leges exiſtunt publicæ, pauca verò de republica dixit: quam dum pergit communiorem facere, paulatim

latim circumagit in aliam rempublicam. Præter communitatem enim mulierum & rerũ poſſeſſarum, cætera eadem vtriſque attribuit: nam & diſciplinam eandem, & vt abſtinentes viuant ab operibus neceſſarijs. Et de comeſſationibus eodem modo: præterquam quòd hic exiſtimat mulierum quoque comeſſationes eſſe debere, & hanc mille habentium arma, illã verò quinq; millium. Superfluum ergo quiddam, & comptũ, & nouum, & dubitatiuum omnes Socratis habent ſermones, ſed cuncta rectè, forſan difficile. Nam etiam multitudo illa, de qua nunc dicebatur, latere non oportet, cum tanta ſit, quòd Babylonia, aut alia quadam infinita regione indigebit, ex qua ocioſorum quinque millia cum mulierum, ac miniſtrantium multiplici turba alantur. Suppppoſitiones quidẽ ſunt pro arbitrio faciendæ, non tamen impoſſibiles. Dicitur autem debere legiſlatorem ad duo reſpicere in ferenda lege: ad regionem, & homines. addendũ eſt & ad vicina loca, ſi oportet ciuiliter viuere ciuitatem: non ſolũ enim neceſſarium eſt ipſam talibus vti ad bellũ armis, quæ vt illa ſint in ſua regione, verumetiã quæ in aliena. Quòd ſi quis huiuſmodi non recipit vitam, neque priuatim, neque publicè, nihilominus tamen oportet terribilem eſſe hoſtibus, non venientibus ſolum in regionem, verumetiam abeuntibus. De modo quoque rerum poſſidendarum uidendum eſt, ne forſan melius ſit aliter definite & clarius. Tantas, inquit, poſſidere oportet, vt modeſte viuatur: perinde ac ſi dicat, vt bene viuatur. Verum hoc eſt nimis generale: & eſt modeſtè viuere; ærumnosè tamen, at melius eſt dicere modeſte, & liberaliter. ſeparatim enim vtrunq;, alterum

luxuriæ accõmodabitur , alterum difficultati, cum ſolæ huiuſmodi virtutes habitus ſint circa vſum facultatum noſtrarum : puta , patrimonio manſuetè vel fortiter vti non dicimur ; at modeſtè & liberaliter dicimur : quare neceſſarium eſt circa illud iſtas verſari virtutes. Abſurdum quoque eſt cum facultates adæquauerit , de ciuium multitudine nihil determinare , ſed indefinitam relinquere multitudinem filiorum, quaſi ſufficienter adæquatam propter ſterilitates, quotcunq; contingant : quod videtur nunc quoque euenire in ciuitatibus . Sed opus eſt vt aliam certitudinem tunc habeat,quã nunc. nam nunc quidem nemo dubitat, eo quòd in ſingulos diuiſæ ſunt facultates in quãtamcunq; multitudinem : tunc verò cum ſint indiuiſæ,neceſſarium diſpares nihil habere , ſiue pauciores ſint multitudine, ſiue plures. Magis autem putaret quis oportere determinatum eſſe modum procreandorum filiorum,quàm facultatum: vt non plures quàm determinatum ſit procreari oporteat,& numerus definiendus eſt reſpectu habito ad fortunas,ſi contingat decedere aliquos,& ad defectum procreandi cæterorum. Prętermittere autem id,vt in pleriſque ciuitatibus, neceſſe eſt egeſtatis ſit cauſa ciuibus: egeſtas verò ſeditiones & delicta parit. Itaque Phidon Corinthius, vnus ex vetuſtis legumlatoribus, familias cenſuit æquales permanere debere, & ciuium multitudine , quamuis ſortitiones habebant prius omnes inæquales ſecundũ magnitudinem . at in his legibus cõtrarium eſt. Verùm de his, quemadmodum ſtatuendum putemus, poſtea erit dicendũ.Omiſſum eſt etiam in illis legibus,quemadmodum differant præſides à ſubiectis. Inquit

enim

enim oportere, quemadmodum ex alio lanæ filium ducitur quàm lini, ſic & eos q̃ pręſunt, ſe habere debere ad eos qui ſubſunt. Cum verò totam ſubſtantiam augeri dixerit vſque ad quantuplum, quare hoc vtique non erit in regione? Vſque ad aliquid? Videndum eſt etiamne ædificiorum diuiſio non profit ad rem familiarem. duas enim cuique domos attribuit: at difficile eſt duas habitare domos. Tota verò conſtitutio vult eſſe neque plebis gubernatio, neque paucorum potentium, ſed horum media, quam vocant rempublicam. eſt enim ex ijs qui arma ferunt. Si igitur vt communiſſimã omnium hanc ciuitatibus conſtituit rempublicam, rectè forſan dixit: ſin vt optimam poſt primam rempublicã, non rectè. forſan enim Lacedæmoniorum rem publicam quis magis probabit, vel aliam quandam magis optimatium. Sunt qui dicant optimam rempublicam ex omni genere gubernatiorum admiſtam eſſe debere, atque ob id Lacedæmoniorum laudant rempublicam: cõſtare quidem illam ex paucorum potentia, item ex vno principe & populari ſtatu affirmant, ponentes regem illorum pro vnius gubernatione, ſenatum verò pro paucorum potentia: ephoros autem pro ſtatu populari, quoniam ephori ipſi ex plebe ſumuntur, alij ephoratum quidem tyrannidem putant, ſed populariter regi per comeſſationes, & alium quotidianum nictum. Sed in his legibus dictum eſt, optimam rempublicã ex populari ſtatu conſtare debere: ac ex tyrannide: quas aut non reponat quis omnino inter ſpecies rerum publicarum: aut deterrimas omnium eſſe fateantur. Melius ergo dicunt, qui plures commiſcent: nam quæ ex pluribus conſtat

reſpu-

reſpublica, melior eſt. Deinde nihil videtur habere ex vnius gubernatione, ſed ex paucorũ potentia ac populari ſtatu, verum ad paucorum potentiã inclinare magis, quod patet ex magiſtratuum creatione: nam quod ex delictis ſortitio fiat, commune eſt utriſq;. Sed quòd neceſſe ſit ditiores concionẽ habere, & magiſtratus creare, vel aliud quippiã huiuſmodi publicorum negotiorum facere, alios verò præteriti, id paucorũ potentiæ eſt. Inſuper conari, vt plures ex diuitibus ad dignitates ſumãtur, & ad maximas quidem ex maximo cẽſu, paucorũ potẽtia eſt, & ſenatus delectio. Deligũtur enim cuncti ex neceſſitate, ſed ex primo cẽſu: poſtea totidẽ ex ſecundo, poſtea ex tertio, verùm non omnes neceſſe erat ex tertio vel quarto aſſumi, ex quarto autẽ quartorum ſolis neceſſe eſt primis & ſecundis, poſtea ex his æqualem ex ſingulis cenſibus numerum eſſe ſumendum inquit. erunt itaq; plures & potentiores, qui ex maximo cenſu ſumũtur, quia neceſſe non eſt. Quod igitur non gubernatione plebis, ac vnius principatu conſtabit huiuſmodi reſpublica, ex his: patet patebit etiam poſtea, cùm de ea ſpecie reſpublicæ tractabimus. Habet etiam circa magiſtratuũ creationem, quòd ex delectis deligantur, periculoſum quippiam. Nam ſi aliqui conſpirare velint hoc etiam mediocri numero, ſemper ſecundùm horum voluntatem fiet aſſumptio. In legibus igitur illa reſpublica ita ſe habet.

De Phalea, quæ & Chartaginenſium eſt, reſpublica. Cap. V.

SVnt verò & aliæ quędam reſpublicæ tum idiotarum, tum philoſophorum, & in adminiſtratione

ſtratione ipſarum verſatorum. Omnes autem hæ propinquiores ſunt illis, ſecũdùm quas nunc regunt, quàm iſtæ duæ. nullus enim neque de communitate filiorum, neque de mulieribus talem aliquam introduxit nouitatem, neq; etiã de fœminarum commeſſationibus, ſed neceſſarijs magis inchoant. Videtur quibuſdam maximũ, vt de patrimonijs rectè conſtituatur: nam hinc ſeditiones oriri cunctas aſſerunt. Quamobrem Phaleas Carthaginienſis ante omnia de hac parte cõſtituit. Inquit enim patrimonia ciuiũ æqualia eſſe debere, hoc autem perfacile factu eſſe, ſi ſtatim ab ipſa cõditione ciuitatis prouideretur. Poſtquam verò cõdita foret, difficilius quidem, attamen ſatis mature adæquari poſſe; ſi diuites dotes dent neque accipiant, pauperes autẽ contrà, accipiant dotes, & nõ tradant. Plato autem in legibus ſuis vſq; ad aliquid cenſuit eſſe permittendum: nam ſupra quincuplum eius quod foret minimum, nemini licere ciuiũ poſſidere, vt prius diximus. Sed oportet ne id quidem latere legiſlatorem (quod certè nunc latet) quòd qui patrimonio modum imponit, debet etiam filiorum numero modum imponere: nam ſi excedat multitudo filiorũ patrimonij facultatem, neceſſarium erit legem abrogare: & ſine illa abrogatione improba lex erit: quoniam ex diuitibus pauperes facit. opus eſt ergo, ne tales ſeditioſi efficiantur. Quod igitur valet aliquid in republica patrimoniorum exæquatio, & veterum aliqui videntur cognouiſſe, vt Solon conſtituit, & apud alios lege cauetur, vt non quantum quiſque velit, ſed quantum lex permittit, agri poſſideant. Eadem quoque ratione patrimonia ſua alienare leges vetant: ut eſt apud Lo-

cres

cros lege cautum, ne quis patrimonium alienare poſſit, niſi euidentem calamitatem oſtenderit ſuperueniſſe, præterea vt antiquæ hæreditates conſeruētur. Quòd ſublatum apud Leucada, valde popularem eorum ciuitatem effecit. non enim amplius euenit, ex taxatione cenſus ad magiſtratus aſſumi. Sed & æqualitatem quidem patrimoniorum conſtituit: verùm hæc aut ita magna eſſe, vt deliciari liceat: aut ita exigua, vt tenuiter victum agant. Patet igitur non ſufficere patrimonia exæquata fuiſſe à legiſlatore, ſed medium coniectandum eſſe. Præterea ſi quis mediocria ſtatuat omnibus patrimonia, nulla vtilitas. eſt magis enim cupiditates adæquandæ ſunt, quàm patrimonia: hoc autem fieri non poteſt, niſi ſufficienter diſciplina ciuibus adhibita per leges. Sed forſan reſponderet Phaleas, hoc ipſum ſe dicere. Cenſet enim horum duorum æqualitatem ciuitatibus ineſſe debere, patrimonij ſcilicet, ac diſciplinæ, ſed quæ tandem hæc diſciplina ſi exprimendum fuit: & vnam eandemque eſſe, nihil prodeſt. nam fieri poteſt. vt ſit vna eademque diſciplina, verùm eiuſcemodi, per quam cupidi fiant pecuniarum, aut honoris, aut vtriuſque. Inſuper ſeditiones oriuntur, non ſolùm ob patrimoniorum, verùm etiam ob honorum inęqualitates, & hoc diuerſum in vtroque, nam multitudo quidem grauiter fert inæqualitatem patrimoniorū. præſtantes autē viri honorum æqualitatem. vnde illud natum eſt:

Honor incumbit tam ignauus, quam bonus.

Non ſolùm verò homines propter neceſſaria iniuriantur, quorum remedia putant adæquationem patrimoniorum, ne ſpolient alios propter frigora, ut propter famem, verumetiam vt

gau-

gaudeant, neque concupiſcant. nam ſi maiorem habeant neceſſariorum cupiditatem, ob huius medelam iniurias inferunt. Non ergo ob hanc ſolùm, verumetiam ſi concupiſcant vt moleſtia careant, & voluptate fruantur. Quod igitur horum trium remedium eſt? his quidem exiguum patrimonium & opificium, illis autem temperãtia: tertium verò ſi quis velit per illa delectari, non aliunde quàm à philoſophia quærat remedium. nam cæteræ quidem hominibus egent, cùm iniurias inferunt plurimum propter ſuperflua, nõ propter neceſſaria: puta tyrannidem inuadunt, non vt frigus repellant: quapropter honos maximus habetur, non ei qui furem occiderit, ſed ei qui tyrannum. Itaque Phaleas paruis duntaxat iniurijs ac ſua reipublicæ conſtitutione ſuccurrit. Præterea multa ſtatuere pergit, per quæ ad ſeipſos rectè inſtituti erunt, ſed oportebat quoque ad finitimos, & peregrinos omnes. Neceſſe eſt ergo conſtitutam eſſe rempublicam ab bellicum robur: de quo ille nil dixit. Eodem modo de facultatibus. tantas enim eſſe opertet, vt non ſolùm ad ciuium vſum, verumetiam ad pericula externa ſufficiant. quare nec ita magnas eſſe decet, vt finitimi concupiſcant, quibus reſiſti non poſſit. nec rurſus ita per uas, vt cum paribus & ſimilibus bellum nequeant ſuſtinere: ille quidem nihil determinauit. Oportet autem neque id latere, quantas facultates habere conducat. Forte recta determinatio fuerit, tantos eſſe debere, vt lucrum ſuperantibus bello, afferre non poſſint, ſed ita quaſi nihil ſuperacquirant. Quare Eubolus conſiderare iuſſit Autophradatem cum Atanea obſidere vellet, cogitaret vt quanto tempore circa expugnatio-

gnationem eius loci diſtineretur, ac exiſtimaret huius temporis iacturam: uelle enim pro minori pretio iam tunc Atarnea relinquere. quę cum dixiſſet, Autephradatem in ſententiam traxit, & obſidionem prætermittere fecit. Habet igitur utilitatem exæquatio patrimoniorum inter ciues, ne inde ſeditiones oriantur, verùm (ut ita dixerim) non admodum magnam: nam & præſtantiores conqueri poſſent, quaſi ipſi plus habere debeant. ex quo fit ut ipſi ſæpe inſurgant, ac ſeditiones concitent. Præterea, improbitas hominũ inſatiabilis eſt. & primo quidem ſufficere dicunt in pauca atque minima: mox verò, ubi illa ſunt conſecuti, plura appetũt ſemper, quouſq; in infinitum procedant: infinita eſt enim cupiditatis natura, ad cuius expletionem plurimi uiuunt. Horum igitur principiũ eſt magis, quàm patrimoniorum exæquatio ciuitatem ſic inſtituere, ut boni quidem uiri plus quàm ſibi competat, habere non quærant: improbi autem etſi quærant, habere non poſſint. hoc autẽ fiet, ſi inferiores ſint, nec iniuriam patiantur. Nec uerò in hac ipſa exequatione patrimoniorũ, rectè eſt ab eo diſpoſitum, cùm fundos & agros exæquet ſolùm: ſed ſint ſeruorum quoq; armentorumq; & pecuniarũ diuitiæ, & apparatus ingens earum rerum, quas ſupellectilem uocitamus. An igitur horum omnium exæquatio quærenda eſt, uel moderatio quędã mediocris, an cuncta omittenda? videtur autem ex ipſarum legum poſitione ciuitatem exiguã conſtituere: ſi quidem artifices omnes publici erũt, nec multitudinem augebunt ciuitatis. ſed certè publicos eſſe eos qui publica faciunt opera oportet, quemadmodum & Epidamni: & Diophantus

tus quandoque Athenis conſtituit. De Phaleæ igitur republica ferè ex his deprehendi poteſt, ſi quid ab eo ſit benedictum, vel non bene.

De Hippodami, & Mileſiorum republica.
Cap. VI.

HIppodamus autem Euryphōtis Mileſius qui & ciuitatum diuiſionem inuenit, & Piræum abſcidit, cùm eſſet in cætera quoque vita moroſior propter gloriæ cupiditatem, vſque adeo vt quibuſdam videretur, ſuperfluus capillorum prolixitate & ornatu ſumptuoſo, præterea veſtitu vtili quidem, ſed admodum farcto, non in hieme ſolum, verum etiam in æſtate: ſtudioſus autem de omni natura eſſe volens primus omnium, qui non in republica verſati eſſent, aggreſſus eſt aliquid dicere de optimo ciuitatis ſtatu. Conſtituit autem ciuitatem multitudine decem millium, in tres diuiſam partes faciebat enim vnam partem artifices, alteram agricolas, tertiam propulſatores belli atque arma tenentes. Diuiſit quoque regionem in tres partes, vt eſſet pars vna ſacra, alia publica, tertia priuata. vnde cultus Dijs fieret, ſacra: vnde verò propulſatores belli alerentur, publica: quæ autem agricolarum foret, priuata. Legum quoque tres eſſe ſpecies ſolùm putabat: de quibus verò iudicia fierent, totidem eſſe numero, iniuriam, damnum, cædem. Ponebat quoque vnum iudicium principale, ad quod omnia malè iudicata reuocarentur: idque conſtituebat ex ſenibus quibuſdam delectis. Sententias verò in iudicijs, non calculis ferendas eſſe cenſebat, ſed vnumquenque iudicem tabellam afferre, in qua ſcri-

beret, ſi condemnaret ſimpliciter, ſententiam: ſin abſolueret ſimpliciter, vacuum: ſin partim condemnaret, partim abſolueret, idipſum definiret. nam vt nunc quidem fit, non rectè proui uiſum à lege exiſtimabat: quia cogantur homines aut hoc, aut illud iudicantes, peierare. Ferebat quoque legem de ijs, qui vtile quippiam ciuitati reperiſſent, vt honoribus afficerentur. Filios autem eorum, qui pro patria bellando occubuiſſent, ex publico alendos eſſe: quaſi id non prius fuerit lege prouitum. nam eſt nunc Athenis ea lex, & in alijs quibuſdam ciuitatibus. Magiſtratuum vero omnium electiones populo attribuit. Populum autem faciebat tria illa genere ciuium: qui verò delecti eſſent, eos rerum publicarum curam habere debere, item hoſpitalium, & pupillarium. Plurima igitur ac maximè digna memoratu in Hippodami conſtitutione iſta ſunt. Sed primò dubitabit aliquis de partitione ciuium. nam & artifices, & agricolæ, & qui arma tenent, omnes in rei publicæ commutatione verſantur. verùm agricolæ quidem arma non habent: artifices autem neque arma, neque agros: itaque fiunt quodammodo ſerui eorum qui habent arma. participes igitur eſſe omnium bonorum impoſſibile eſt, cùm ſit quidem neceſſarium ex ijs qui habent arma, conſtitui belli duces, & cuſtodes ciuium, & principaliſſimos (vt ita dixerim) magiſtratus: quòd ſi participes non ſint reipublicæ, quomodo bono animo eſſe potuerunt in republica? Enimuero potentiores eſſe oportet illos qui arma tenent ambabus partibus. id autem non facile eſt, niſi multitudine exuperent. quòd ſi hoc erit, quid opus eſt alios participes eſſe

eſſe reipublicæ,& ſuffragia magiſtratuū habere? Præterea, agricolæ quid vtilitatis afferant ciuitati? Artifices enim eſſe neceſſarium eſt. nam omnis ciuitas artificibus indiget, & poſſunt proficere ex artibus, quemadmodum in alijs ciuitatibus. ſed agricolæ ſi habentibus arma victum parant, meritò forent pars aliqua ciuitatis. at illic priuatim habent, priuatimque colunt. Inſuper autem publicos agros, ex quibus propulſatores belli victum habere oportet, ſi ipſi idem colant, non eſſet aliud agricola, aliud propulſator belli, quod legiſlator eſſe vult. ſin alij quidam ab agricolis & propulſatoribus, quartum erit membrum ciuitatis nullius participes, ſed alienum à republica. Quòd ſi quis dicat eoſdem agricolas, & proprios colere & publicos agros, primò fructuum multitudo non ſufficere, ex quibus ſinguli binis domibus habeant miniſtrare. deinde, quamobrem non ſtatim ex eiſdem agris pro ſeque alimenta ſumant, & pro propulſatoribus exhibeant. hæc ſanè omnia magnam continent turbationem. Nec de iudicio quoque rectè ſe habet lex, qua iudicandum putant cum diſtinctione, lite ſimpliciter ſcripta, ita vt ex iudice fiat arbiter. hoc enim in compromiſſo in plures facto recipitur (conferunt enim inter ſe de ſententia ferenda) ſed in iudicijs non recipitur: imò legumlatores plerique contrà ſtatuunt: ne iudices inter ſe colloquantur. Deinde, quomodo non erit litigioſa ſententia, cum iudex non putat tantum deberi, quantum petitur: nam ſi petitor viginti minas poſtulabat: iudicum autem vnus decem iudicet, alter quinque, alter quatuor, & hoc modo diuidant: & alij in to-

tum condemnent, alij in nihilum: quis erit modus ſententiarum concordandarum? Præterea, nemo peierare cogit ſimpliciter condemnātem vel abſoluentem, ſi ſimpliciter petatur. nō enim eum abſoluit, nihil debere iudicat, ſed viginti minas non debere. at ille peierat, qui cùm putet viginti minas non deberi, tamen condemnat. De eo autem, quod inuenientibus aliquid commodum ciuitati, honores tribuendi ſunt, non eſt tutum lege cauere, ſed apparentiam ſolùm probabilem habet: continet enim calumnias, & motum forſan reipublicæ. Sed incidit hæc in aliam quæſtionem & conſiderationem aliam. Nam dubitant nonnulli, vtrum damnoſum ſit vel vtile ciuitatibus leges patrias mutare, ſi ſit alia melior; quapropter non eſt facilè dicto ſtatum aſſentiri, ſiquidem non conducit mutare. fieri autem poteſt vt inducatur aut legum, aut reipublicæ diſſolutio, tanquam commune bonum. Sed cùm in hanc mentionem inciderimus, etiam pauca de eo perſtringenda ſunt: habet enim, vt diximus, dubitationem: & melius videri poteſt, vt mutationem recipiant nam alijs quidem ſcientijs hoc prodeſt: ceu ſi medicina ab inſtitutis patrijs mutetur, & gymnaſtica & aliæ artes, atque facultates. quarum cum vna ponenda ſit ciuilis diſciplina, patet in ea quoque eandem rationem eſſe tenendam. Probari autem hoc dicet aliquis, & in ipſis rebus. antiquas enim leges nimirum rudes eſſe & barbaras. armati ſi quidem ferro incedebant Græci & vxores emebant inuicem. & quæcunque vetuſta iura alicubi extant, penitus rudia ſunt. ceu apud Cumas de cæde lex eſt, ſi accuſator multos teſtes inducat ex agnatis proprijs, reum

eſſe cædis, contra quem brobatur. Quærunt autem omnino non partium, ſed bonum omnes. putandumque eſt priſcos illos homines, ſiue ex terra geniti fuerint, ſiue ex corruptione aliquâ ſeruati, fuiſſe ignaros & imprudentes, vt de terra natis dicitur, quàm abſurdum eſt in eorum opinionibus perſiſtere velle. Præterea neque leges ſcriptæ meliores ſunt, ſi ſunt immutabiles. vt enim in alijs artibus, ſic etiam circa ciuilem. conſtitutionem impoſſibile eſt ſingula adminimum vſque ſcriptis comprehendere. neceſſe eſt enim, vt generaliter ſeribantur: actiones autem circa ſingularia fiũt. Ex his ergo videtur, & quaſdam leges, & quandoque eſſe mutandas. Alio autem modo conſiderantibus, cauendum videtur eſſe maximè. cùm enim vtilitatis quidem àcceſſio parua ſit, aſſueſcere verò faciliter leges mutare improbandum, conſtat errata quædam eſſe toleranda, & legumlatorum & magiſtratuum. non enim tantum proderit, qui corrigere perget, quantum nocebit aſſuefactio ſuperioribus non parendi. Mendax & de artibus exemplum. neque enim ſimile eſt mutare artem atque legem. nam lex nullam uim habet, vt ipſi pareatur, niſi ex more: mos autem non fit niſi temporis longitudine. quare faciliter mutare leges ex præſentibus in alias nouas, infirmam facere eſt vim legis. Preterea ſi mutandæ ſunt leges, vtrum omnes & in omni republica, an non? & vtrum à quocũque, aut quibuſdam? in his enim magna eſt differentia. Quapropter nunc quidem omittamus conſiderationem hanc, nam aliorum eſt temporum.

De Lacedæmoniorum republica. *Cap. VII.*

DE Lacedæmoniorum autẽ republica, & Cretenſium, fermè autem & de aliorum Rebuſpublicis duo ſunt conſideranda. vnum, ſi quid rectè vel non rectè ad optimam conſtitutionem in illis ſit ordinatum: alterum, ſi quid ad ſuppoſitionem, & modum aduerſantis ab illis reipublicæ. Quod igitur neceſſarium eſt in bene conſtituenda republica neceſſariorum adeſſe facultatem, omnes fatentur: ſed quemadmodum id futurum ſit, non facile eſt comprehendere: nam & Peneſtiæ Theſſalorum multoties in ipſos Theſſalos inſurrexerunt: & illos Lacedæmoniorum: nam in caſibus eorum aduerſis nunquam inſidiari deſtituerunt. Verùm apud Cretenſes nihil adhuc tale accidit. cauſa forſitan eſt, quia vicinæ ciuitates, quamuis inuicem bellum gerant, tamen earum nulla rebelles recipit: quoniam id non conducit, quando & ipſa periæcos habent. At Lacedæmoniorum finitimi omnes inimici erant, Argiui, Meſſenij, & Arcades. nam & Theſſalis ab initio rebellarunt, dum cum finitimis Archæis, & cum Perrhæbis & Magneſijs gererent bellum. Videtur autem etſi nihil aliud, attamen hoc ipſum eſſe per difficile, quemadmodum cum eis ſia conuerſandum. Nam ſi remiſsè erga illos te geras, ſuperbiunt illi quidem, ac ſe pares dominantibus exiſtimant: ſin aſperè tractentur, inſidiantur, atque odio habent. patet igitur non reperire optimum modum eos, quibus iſta contingunt circa ſubiectos. Præterea lenitas in mulieres & ad propoſitum reipublicæ nocet, & ad directionem

nem ciuitatis. Vt enim domus pars ſunt vir & vxor, ita & ciuitatem bifariam diuidi cenſendum eſt, in virorum multitudinem ac mulierum. quocirca in quacunque republica malè prouiſum eſt circa mulieres, in ea putandum eſt medietatem ciuitatis eſſe neglectam: quod ibi contigit. Volens enim legiſlator totam ciuitatem eſſe duram ac laborum patientem, in viris quidem id feciſſe conſtat, in mulieribus autem non feciſſe. viuunt enim molliter, ac in omnem licentiam diſſolutæ. Itaque neceſſarium in tali republica diuitias haberi in pretio: præſertim cum viri ſunt mulieribus obnoxij. quod accidit omnibus fermè militaribus bellicoſiſque gentibus, præterquam Celtis, aut ſiqui alij coitũ maſculorum palam receperunt. Videtur autem qui primus fabulatus eſt, non irrationabiliter Venerem Marti coniunxiſſe: quoniam omnes huiuſcemodi homines proni ſunt ad Venerea aut maſculorum, aut mulierum, illiſque obnoxij. Itaque apud Lacedæmonios hoc fuit, multaque in eorum principatu à mulieribus adminiſtrabantur. Etenim quid refert, vtrum mulieres ipſæ gubernent, an eos qui gubernant, à mulieribus gubernari? idem enim accidit. Cumq; inſolentia ad nullum obſequium vtilis ſit, niſi fortè ad bellum, maximè nociuæ etiam ad hoc ipſum Laconum mulieres erant. Patefecerunt hoc in Thebanorum aduentu: non enim magis vtiles præſtiterunt ſe quàm aliarum ciuitatum mulieres: ſed turbam inferebãt magis quàm hoſtes. Ab initio igitur rationabiliter contigiſſe Lacedæmonijs videtur in mulieris indulgentia, cùm per militiam multum domo abeſſent Argiuis primò, mox Arcadibus, & Meſſenijs,

bellum inferentes.exercentes.n.ſeipſos, legumlatori præſtabant aſſuefactos pp militarem uitã. multas.n.continet virtutis partes. Mulieres autẽ fertur Lycurgus deducere conatus ad leges: at vbi repugnabant abſtinuiſſe.Cauſæ igitur factorum hæ ſunt:itaq; & huius peccati.Sed nos non id conſideremus,cui venia danda ſit vel non dan da, ſed rectũmne ſit an non rectum. Quæ porrò circu mulieres non benè ſe habent, videntur (vt diximus ante) non ſolum ipſa per ſe indecen tiam quandam facere in republica, ſed impellere quoque ad cupiditatem pecuniæ. poſt illa eñ quæ nunc dicta ſunt, tuentes inæqualem rerum poſſeſſionem quis reprehendat? nam eorũ quibuſdam hoc euenit,ut magnam nimium opulen tiam haberent: alijs verò vt penitus exiguam: quapropter ad paucos deuenerunt agri. hoc autem ex eo accidit, quia malè fuerat lege prouiſum.emere enim, aut uendere quod habeas,fecit non honeſtum. & rectè id quidem:ſed donare ac teſtamento relinquere conceſſit.atq; idem accidat neceſſe eſt, per hunc modum & illum. Sunt enim mulierum ferè ex quinque partibus totius regionis duæ, multis hæredibus inſtitutis & traditione dotium magnarum. atqui melius erat aut nullam,aut paruam,aut mediocrem eſſe conſtitutam.nunc autem licet donare ex teſta mento cuicunque. & ſi nullo inſtituto hærede deceſſerit, hic cui uoluerit, dat. Ex quo factum eſt, ut regio ſufficiens mille & quingentos equites alere, peditum uerò triginta millia, ne mille quidem totos habeat,probauit autem res ipſa praue apud illos in hac parte fuiſſe prouiſum: quóniam una plaga ſuſcepta ciuitas cacorruit, nec ultra pertulit ob hominum paucitatem.

Aiunt

Aiunt etiam per tempora priorum regũ, nouos homines per multos donatos, ob numerum ciuium, qui bello diminuti fuerant ad augendum. & aiunt fuiſſe quandoque Spartiatis decem millia. & tamen ſiue ſint iſta uera, ſiue non ſint, melius eſt per adæquationem poſſeſſionum replere hominibus ciuitatem. Contraria etiam quodam modo eſt huic prouiſioni lex illa circa prolem. volens .n. legumlator quamplurimos fore Spartiatas, inducit ad multitudinem procreandam. Eſt enim lex, qui tres genuerit filios, eũ eſſe immunem à cuſtodia: qui vero quatuor, immunem eſſe ab omnibus. Atqui patet, quòd ſi multi gignantur, regione ſic diſtributa, neceſſarium eſt multos fieri pauperes. At enim & quæ circa Ephoros conſtituta ſunt, praue ſe habent. hic.n. magiſtratus maximarum apud illos rerum poteſtatem habet. ſumuntur autem ex plebe omnes: vt multoties contingat homines valde pauperes in hac poteſtate conſtituti, qui propter egeſtatem venales ſint. Oſtenderunt id & ſæpe prius, & nunc in Andrijs, corrupti enim pecunia quidam, quantum in ſe fuit totam rempublicam euerterunt: & propter eius magiſtratus & nimiã poteſtatem, ac & tyrannidi parem, reges ipſos populares fieri compulerant, ut in hac quoque parte reſpublica læderetur. popularis enim ſtatus ex optimate reſultauit. Continet tamen rempublicam magiſtratus iſte. acquieſcit enim plebs ex eo quia maximi magiſtratus capax eſt. itaque ſiue per legiſlatorem, ſiue per fortunam euenit hic, utiliter ſe habet rebus. Oportet enim rempublicam, quæ diuturna ſit, velle, ut omnes ciuitatis partes conſtent, atque in ſtatu ſuo permaneant Reges ergo propter honorẽ ſuum ita

ſe habebunt. præſtantes autem viri propter ſenatum: nam ea dignitas virtutis eſt præmium. plebs autem propter ephoriam: nam conſtituitur ex omnibus. Sed oportebat hunc magiſtratum ſumi quidem ex omnibus, non tamen per hunc modum, per quem nunc fit, eſt enim nimium puerile. Præterea autem & iudicandi de magnis rebus poteſtatem habent homines contingentes. itaque melius foret non ſecundùm propriam mentem eos iudicare, ſed ſecundùm literas & leges. Et etiam Ephororum vita nequaquam conueniens propoſito ciuitatis. nam Ephori quidem molliter viuunt, in cæteris autem tanta aſperitas eſt vitæ, vt nequeant homines illam perferre, ſed clam tranſgredientes legem voluptatibus fruantur. Senatorum quoque poteſtas non rectè apud illos conſtituta eſt. nam quòd ſint viri boni ac ſufficienter ad virtutem eruditi, dicet forſitan aliquis ciuitati conducere, enimuero quòd per omnem uitam magis de rebus decernendi poteſtatem habeant, periculoſum eſt: eſt enim vt corporis, ſic etiam & ciuitatis ſenectus. Per hunc autem modum eruditis, vt & legiſlator ipſe diffidat, tanquam non bonis viris nequaquam tutum. Videntur autem hi, qui in hac poteſtate conſtituti ſunt, largiendi gratificandique permulta facultatem habere. quapropter melius erat eos rationi reddendæ ſubiectos eſſe: nunc autem non ſunt. Videtur autem Ephororum magiſtratus omnes alios magiſtratus corrigere. in hoc autem nimium certè illis permiſſum: & non per hunc modum dicimus rationem reddere oportere. Inſuper creatio ipſa ſenatorum, quam per ſuffragia faciunt, perleuis eſt, ac ipſum petere magiſtratum

qui eligendus ſit, non rectè ſe habet: oportet.n. & volentem & non volentem ad magiſtratum aſſumere, ſi dignus ſit eo magiſtratu. Nunc autē idem facere in hoc videtur legiſlator, quod in alia republica. ambitioſus enim faciens ciues, illis vtitur ad ſenatorum delectum. nemo enim magiſtratum petet, niſi honoris ſit affectator. atque pleraque eorum quæ homines iniuſtè faciunt, per ambitionem, & auaritiam committuntur. De regia poteſtate, vtrum melius ſit eam in ciuitatibus exiſtere necne, alia foret diſputatio. attamen melius, non vt nunc quidem, ſed pro vita cuiuſque regis iudicare. Quòd autem ne ipſe quidem legiſlator credit ſe facere bonos & honeſtos, manifeſtum eſt: diffidit enim quaſi non ſint ad ſufficientiam boni viri. Itaque legatos ſimul mittebant inimicos, ac ſaltem ciuitatis eſſe putabant, ſeditiones regum. Non bene etiam circa comeſſationes, quæ illi Phiditia nominant, conſtitutum eſt ab initio. Oportebat enim magis ex publico eſſe conuentum, quemadmodum in Creta, ſed apud Lacedæmonios vnuſquiſque conferre habet: etſi ſunt quidam longè pauperrimi, qui huiuſmodi ſumptum nequeant ſufferre, ex quo fit, vt legumlatori contrà eueniat quàm ipſe voluerit. Voluit enim ciuitatem popularem facere per comeſſationes. ſed contrà accidit, cùm non ſit facile pauperibus comeſſationum participes eſſe. more enim maiorum ſic apud eos definitur, vt qui comeſſationum particeps eſſe nequeat, is ad reipublicæ gubernationem non amittatur. Legem verò quæ eſt circa præfectos claſſis, & alij quidam improbarunt: & rectè quidem improbantes: eſt enim ſeditionis cauſa. nam cùm reges ſint belli

duces,

duces, præfectura illa perpetua ferè alterum eſt imperium. Et ſic quoque ſuppoſitioni legiſlatoris ſuccenſeri poteſt: quod & Plato in legibus ſuis cenſuit. Ad partem enim virtutis tota ordinatio illarum legum contendit, ſcilicet bellica: hæc autem vtilis ad victoriam conſequendam. Itaque ſalui erant bellum gerentes, peribant verò vbi rerum potiti eſſent: quoniam nec otium agere, nec quicquam aliud exercere ſciebant præſtabilius, quàm rem militarem. Illud quoque erratum non ſanè minus, quòd putant bona illa, quæ ad bellum pertinent, ex virtute magis quàm ex vitio fieri. & in hoc quidem recte. ſed quòd hæc fortiora quam virtutem ipſam putant, in hoc non recte. Malè etiam circa pecunias publicas apud Spartiatas conſtitutum eſt. quia neque in publico habent quicquã, & magna bella gerere coacti pecunias ægrè conferunt, nam quia Spartiatarum eſt plurimum agri, non examinant inuicem collationes. & euenit legumlatori contra quàm commodum eſt, publice inopiam, priuatim auaritiam inducere. De Lacedæmoniorum igitur republica hactenus dictum ſit. nam hæc ſunt, quæ maxime quis reprehendat.

De Cretenſium republica. *Cap. VIII.*

CRetenſium verò reſpublica huic finitima eſt. Habet autem quædam non deterius, ſed plurima minus nitide. Videtur autem & fertur Lacedæmoniorum reſpublica in pluribus imitata Cretenſem, vetuſta autem pleraque rudiora ſunt nouis. Ferunt enim Lycurgum poſt dimiſſam Carilli Regis tutelam, cum longo tem

pore

pere peregrinaretur, in Creta plurimum fuiſſe diuerſatum propter cognationem. erant enim Lyctij Lacedæmoniorum coloni. ſuſceperant autem ij, qui in eam coloniam venerant, inſtituta legum, tunc in antiquis habitatoribus obtinentia. quapropter & nunc Periœci eodem modo illis legibus vtuntur, quomodo eas Minos conſtituit primus. Videtur autem hæc inſula ad principatum Græciæ eſſe nata, ac præclarè ſita. cuncto nanque imminet mari: cùm ferè Græci omnes circum mare ſint poſiti. abeſt enim hinc modicum à Peloponneſo: illic verò ab Aſiæ loco, qui circa Triopium eſt & Rhodum. Quare imperium maris obtinuit Minos, ac & inſularum alias ſubegit, alias verò dudum incultas habitari fecit. tandem Siciliam aggreſſus, circa Camerinam defunctus eſt. Habet autem conuenientiam Cretica inſtitutio cum Laconica. Agriculturam exercent apud hos quidem Ilotæ, apud illos verò Periœci. Et commeſſationes ſunt apud vtroſque: & antiquis nuncupabant Lacedæmonij non Phiditio, ſed Andria, quemadmodum Cretes, ex quo palam eſt inde proueniſſe. Inſuper autem & reipublicæ inſtitutio. Ephori nanque eandem vim habent, quam in Creta hi qui Coſmi appellantur: niſi quòd Ephori quinque ſunt, Coſmi autem decem. Senatores autem pars ſunt Senatoribus, quos vocant Cretes conſilium. Regia autem poteſtas fuit primò apud Cretas, poſtea illam ſuſtulerunt, imperio in bello ad Coſmos tranſlato. Concio autem omnibus communis eſt, ſed aliã nullam habet autoritatem, quàm ea comprobandi, quæ à ſenatoribus & Coſmis fuerit antè decreta. Quæ igitur de comeſſationibus conſti-

tuta

tuta ſunt, melius apud Cretas, quàm apud Lacedæmonios habent. Nam apud Lacedæmonios vnuſquiſque certum quid in ſingula capita taxatum ſoluit: quod niſi faciat, à republica lex repellit, ut prius diximus. at in Creta communis eſt. ex cunctis enim quæ à terra proueniunt vel armentis, ex publicis, & his quæ afferunt periœci, diuiſio fit. ut pars una ad Deorum cultum & ad publica onera, pars ad comeſſationes deputetur. at ita ex publico educant omnes, & mulieres, & pueros, & uiros. Ad temperantiam autem cibi quaſi utilis ſit, multa legiſlator philoſophatus eſt, & de mulierum diuortijs, de earum congregatione ad uiros, ne ſuperfluam pariant multitudinem proſpexit. quod vtrum prauè uel non prauè conſtitutum ſit, aliud erit conſiderandi tempus. Sed quòd circa comeſſationes melius prouiſum ſit apud Cretas, quàm apud Lacedæmonios, manifeſtum eſt. At circa Coſmos deterius, quàm circa Ephoros. Quod enim mali habet Ephororum magiſtratus, idem & in illis eſt: ſumuntur enim quiuis, ſed quod in his prodeſt reipublicæ, illic non eſt. Nam hic, quia ex omnibus aſſumptio eſt, particeps populus ampliſſimi magiſtratus, vult manere rempublicam: illic autem non ex omnibus ſumuntur Coſmi, ſed ex quibuſdam familijs, & Senatores ex ijs, qui Coſmi iam fuerunt. De quibus idem dici poteſt, quod de ijs quæ apud Lacedæmonios fiunt. Nam eſſe liberum magiſtratum atque perpetuum, maius eſt munus quàm dignitas eorum mereatur. & non ſecundùm legem ſcriptam iudicare, ſed ſecundum quod ſibi uidetur, periculoſum eſt. Quieſcere autem plebem non participantem, nullum ſignum eſt bene conſti-

tutæ ciuitatis. Nec quicquam ſuſceptionis eſt Coſmis, quemadmodum Ephoris: abeuntq; per inſulam longè contendentibus. Medicina verò quam huic delicto adhibent, ridicula eſt, nec ciuilis, ſed tyrannica. ſæpenumero enim aut collegæ illorum, aut priuati homines inſurgentes per ſeditionem Coſmos expellunt. Licet etiam Coſmis ſeipſos magiſtratu abdicare. enimuerò hæc omnia præſtabat lege fieri, quàm pro hominum voluntate: non enim ſecuta eſt regula. Omnium verò deterrimum eſt potentum depoſitio: quam tam ſæpe concitant, cùm ſententias dare nolunt. per quam manifeſtum eſt habere eam inſtitutionem aliquid reipublicæ, ſed non eſſe rempublicam, at potentatum magis. Conſueuerunt autem concitata plebe & amicis ad unius arbitrium rem deferre, ſeditioneſque, & prælia inter ſe miſcere. At uerò id quid differt ab eo. quòd tandem ea ciuitas non ſit, diſſoluta ciuili ſocietate? Eſt autem periculoſus hic reipublicæ ſtatus, ſi qui velint poſſintque inuadere. ſed, ut ſupra diximus, ſeruatur propter locum, quia omnes aduenas procul excludit. Itaque Perioeci manent Cretenſibus. uerùm Ilotes per ſæpe à Lacedæmonijs defecere. non enim erat in Creta potentatus ullus externus: ſed nuperrimè bellum peregrinum irrupit in eam inſulã, quod patefecit imbecillitatem legum ſuarum. De hac igitur republica hæc dixiſſe ſufficiat.

Superiorum rerumpublicarum comparatio. Cap. IX.

Videtur etiam Carthaginenſium reſpublica bene conſtituta, multaque habere præter alias,

alias, quædam verò maximè ſimilia Lacedæmonijs. Tres enim iſtæ reſpublicæ quodammodo inter ſe proximæ ſunt, multumque diſtant ab alijs, Cretica dico, & Laconica & Carthaginienſis: multaque in ipſis prouiſa ſunt rectè. Signum autem eſt reipublicæ bene inſtitutę, quòd populus in ſuo permaneat loco, neque ſeditionem vllam (quod dictu dignum ſit) vnquam fecit, neque tyrannum. Continet autem ſimilia Lacedæmoniorum reipublicæ, commeſſationes quidem ſodalitiorum, Phiditij: centum autem & quatuor virorum poteſtas, Ephoris: præterquàm quòd non debitor. nam illi ex contingentibus ſunt: hanc autem poteſtatem ſuſcipiunt optimates. Imperator verò & Senatus conueniunt Lacedæmoniorum regibus & ſenibus. melius autem quòd imperatorem non ſecundùm genus, neque ex uili & præexcellenti magis eligunt quam ſecundùm virtutem. nam qui magnam habent poteſtatem, ſi ipſi nùllius pretij ſint, multum nocent, nocueruntque iam Lacedæmoniorum ciuitati. Plurima igitur reprehenſiorum propter tranſgreſſionem communia ſunt omnibus ante dictis. Sed quantum ad inientionem optimatum attinet & reipublicæ, quędam ad popularem ſtatum magis declinant, quædam ad paucorum potentiam. Nam referendi quidem ad populum, aut non referendi aliqua imperatores vnà cum ſenatu domini ſunt, ſi omnes concordent. ſi non concordent, populus ipſorum dominus eſt. quæcunque autem retulerint magiſtratus, de his non approbandi modò illorum ſententias poteſtas permiſſa eſt populo, verùm etiam pro arbitrio conſtituendi prouidendique, & cuius contradicere reatis illorum

licet,

licet,quod non eſt in alijs rebuſpublicis. Quinqueuiratum verò, qui multarum ac magnarum rerum poteſtatem habet, ab illis eligi, & centum uirorum hos eligere,qui eſt maximus magiſtratus, & hos longiori tempore quàm alios imperium retinere. nam & percunfti magiſtratu imperant, & deſignari ad magiſtratum, ad paucorum potentiam ſpectat. Eſſe autem ſine mercede,& ſine electione quæ ſorte fit, optimatium eſt ponendum,& ſi quid aliud tale. Iudica quoque omnia à cũctis magiſtratibus iudicari,& nõ ab alijs alia, vt apud Lacedæmonios. Transgreditur autem maximè ab optimatibus ad paucorum potentiam inſtituito Carthaginienſium ſecundùm aliquam intelligentiam in eo, quod etiam multi comprobaat. non ſolùm enim optimos, verumetiam ditiſſimos cenſent in magiſtratibus eſſe ponendos:quaſi impoſſibile ſit qui egenus exiſtat, eum bene magiſtratum gerete, aut quietem optare. Si igitur ſumere diuitem, paucorum potentiæ eſt,per virtutem autem,optimatum: iſta quædam fuerit ſpecies tettia, per quam conſtituta eſt apud Carthaginienſes reſpublica. creant enim magiſtratus ad hæc duo reſpicientes, & præſertim maximos, vt imperatores & duces bellorum. Putandum autem eſt huiuſcemodi exceſſum ab optimatibus eſſe errorem legis conditoris: quem ab initio prauidiſſe valde neceſſarium fuit, vt optimi valerent quietem agere, nec quicquam indecorum facere, non ſolum in magiſtratu, ſed etiam in vita priuata. Quòd ſi inſpicere oportet ad opes gratia quietis, paruum eſt maximos magiſtratus eſſe venales, imperium, & belli ducatum. hæc enim lex pretioſas magis facit diuitias quàm

virtutes, ac ciuitatem totam ad ſtudium pecuniarum conuertit. Nam quicquid apud ciuitatis principes habetur in pretio, neceſſarium eſt & aliorum ciuium opinionem ſubſequi. ubi autem non maximè honoratur uirtus, ubi non eſt poſſibile firmum optimorum eſſe in republica ſtatum. Aſſueſcere verò ad lucra rationabile eſt, quando per largitionem adipiſcuntur dignitates. abſurdum eſt enim ſi pauper quidem aliquis, uerùm bonæ mentis lucrari uelit: improbior autem nō uelit, cùm ſumptus fecerit. Quocirca oportet eos, qui poſſunt optimè gerere magiſtratum, aſſumere ad magiſtratum. probabiliusque fuiſſet ſi autor legis opulentiam præſtantium uirorum abieciſſet, ac eorum qui in magiſtratu forent, quieti proſpexiſſet. Prauum etiam uideri poteſt plures magiſtratus ab uno homine geri: quod in honore eſt apud Carthaginenſes. unicū enim ab uno optimè perficitur opus, hoc autem ut fieret, prouidendum fuit à legumlatore, neque cogendum eundem tibicinem eſſe atque ſutorem. Quare ubi non parua eſt ciuitas, magis ciuile eſt, ut plures ſint participes magiſtratum, magisque populare. communius enim, ut diximus, & melius ſingula conficiuntur atq; celerius, Patet autem hoc in bellicis rebus, & nauticis, in his enim ambobus per omnes (ut ita dixerim) tranſit imperare & parere. Sed cùm ad paucorum potentiam uergat reſpublica eorum, optimè illud effugiant, ut ſemper aliqua plebis pars dicetur ad oppida mittentes. per hoc enim illi arbitrantur ac certè efficiunt, ſtatum ciuitatis permanere. Sed hoc eſt fortunæ opus, oportebat uerò non per fortunam ſine ſeditionibus eſſe, ſed per legiſlato-

rem

rem id fieri. nunc autem ſi diuiſa fortuna incidat, & plebs à gubernatoribus ſecedat, nullum eſt remedium legis ad quietem adhibitum. Lacedæmoniorum igitur, & Cretenſium, & Carthaginienſium reſpublicæ, quæ meritò habentur inſigniores, in hunc modum ſe habent.

De republica Solonis, & varijs inſtitutoribus rerum publicarum. *Cap. X.*

EOrum autem qui de republica aliquid tradiderunt, quidam nunquam verſati ſunt in gubernatione ciuitatis, ſed in priuata vita ocioſi vixerunt. de quibus ſi quid dignum relatũ fuit, de omnibus ferè ſuprà diximus. Quidam autem legiſlator fuere, gubernaueruntque vel in proprijs ciuitatibus, vel in alienis. Et horum quidam ſolùm modo legum autores fuere. quidam etiam reipublicæ conſtituendæ, veluti Lycurgus & Solon. hi enim leges & rempublicam condidere: Licurgus quidem Lacedæmonijs, vt dictum eſt: Solon autem Athenienſibus. Eſtimant autem quidam Solonem legiſlatorem fuiſſe præclarum. nam & paucorum potentiam ſuſtuliſſe, quæ nimis intemperans erat, & plebem à ſeruitute liberaſſe, ac ſtatum popularem in patria conſtituiſſe, optimeque rempublicam temperaſſe. nam eſſe conſilium Areopagi paucorum gubernationis eſt: delectus vero magnitudinem, optimatium: iudicia verò, populare. Sed videtur Solon illa duo (cùm eſſent prius) non ſuſtuliſſe conſilium Areopagi, & magiſtratuum delectus: at populum aſſeruiſſe, iudicijs ex omnibus conſti-

tutis. Quapropter quidam illi ſuccenſent, quòd alterum diſſoluerit, cùm autoritatem omnem ad iudicium traduxerit, quod per ſortitionem eſt. nam cùm hoc inualuit, tanquam tyranno gratificantes populo, in eum qui nunc eſt, popularem ſtatum, rempublicam redegerunt. Et conſilium Areopagi Ephialtes inhibuit, & Pericles. Iudicibus vero ſalaria Pericles induxit, ac per hunc modum vnuſquiſque eorum qui apud plebem poſſe voluerunt, populi vim augere perſeuerauerunt, donec in iſtam quæ nunc eſt, licentiam peruenit. Apparet autem hoc, non tam Solonis voluntate, quàm caſu eueniſſe. Nauali enim potentia aduerſus Medos victor populus, maiora de ſeſe ſapere cœpit. & acceſſerunt patroni ſeditioſi contra bonos & modeſtos ciues, qui rempublicam gubernabant. cùm videatur quidem Solon eam quæ maximè neceſſaria fuit, poteſtatem populo tradidiſſe, vt magiſtratus crearet, & malefacta corrigeret. niſi enim populus hanc habeat poteſtatem, ſeruus erit & inimicus. At magiſtratus omnes conſtituit ex nobilibus ac locupletibus, ex cenſu quingentorum modiorum, & iugerum: tertium ex equitibus: quartum ex opificibus ſordidis, quibus nullum magiſtratus aſſequendi ius erat. Fuerunt etiam legum poſitores Zaleucus apud Locros occidentales, & Charondas Catanienſis ciuibus ſuis, cæteriſque ciuitatibus Calcidicis, quę ſunt circa Italiam & Siciliam. Tentant vero quidam inducere quaſi Onomaeritus fuerit primus legum ferendarum peritus. hunc verò exercitatum in Creta, cùm eſſet Locrus. profectum autem per artem diuinationis, ei familiarem fuiſſe Thaletem. Thaletis autẽ auditores fuiſſe Ly-

curgum

curgum & Zaleucum : Zaleuci autem Charondam . ſed qui iſta dicunt, tempora non ſupputant . Fuit etiam Philolatus Corinthius legumlator Thebanis . Erat autem Philolatus ex familia Bacchiadū amicus vero Dioclis, qui in Olympijs vicit . ſed vbi ille ciuitatem deſeruit, commotus ob amorem matris Alcyones, Thebas migrauit . atque ibi ambo defuncti ſunt, monſtranturque etiam nunc illorum ſepulcra quæ ab inuicem facilè ſpectant . verùm ita conſtituta, vt ex Dioclis quidem ſepulcro non ſit proſpectus in Corinthium agrum ob animi infectionem, ex Philolai autem ſit proſpectus . Habitarunt igitur ob huiuſmodi cauſam apud Thebanos, legesque illis Philolaus deſcripſit, & de alijs quibuſdam, & de ſobole procreanda, quas illi leges proletarias appellant . Et hoc eſt præcipuè ab illo prouiſum, vt numerus hæreditatum conſeruetur . Charondæ autem nihil eſt proprium, niſi iudicia falſorum teſtium . Primus enim de his legem poſuit : diligentia autem & claritate etiam elegantior quàm hi qui nunc ſunt legum conditores. Philolai proprium eſt patrimoniorum diſparitas : Platonis autem mulierum & natorum & patrimoniorum communitas,& comeſſationes fœminarum, & præterea lex circa ebrietatem , vt reges conuiuiorum ſobrij ſint . & in rebus bellicis exercitatio , per quam ambidextri fiant : cùm oporteat non alteram manum vtilem , alteram inutilem habere . Draconis quoque leges ſunt . ſed iam conſtituta republica leges tulit . Proprium autem Draconis eſt nihil quod ſit memoria dignum , niſi rigiditas ob magnitudinem pœnarum . Fuit quoque Pittacus legum conditor, ſed

non in republica verſatus. Lex eſt propria illius, ebrios ſi quem pulſauerint, maiori pœna damnari, quàm ſi ſobrij feciſſent, quòd enim plures delinquunt ebrij quàm ſobrij, non ad id reſpexit, quòd magis eſſe debeat ebrijs venia, ſed ad vtilitatem. Fuit etiam Androdamas Regius legum conditor Chalcidentibus, qui ſunt in Thracia, de homicidio & hæreditatibus, nihil tamen huius propriũ referre quis poteſt. De his ergo rebuſpublicis, quę principales ſunt, & de his quæ ſunt ab aliquibus ſcriptæ, in hunc modum cognouiſſe ſufficiat.

*

ARISTOTELIS POLITICORVM.

LIBER TERTIVS.

SVMMA LIBRI.

De ciuitate, ciue, rerum publicarum ſpeciebus, dominatore ciuitatis, viris eam conſtituentibus, vnius viri virtute ſuperexcellente, ac regia gubernatione.

De ciuitate, & ciue, quid ſit vtrunque, de ciuitate, donatis, de magiſtratibus, de iuſtè & iniuſtè ciuibus. Cap. I.

QVi de republica conſiderat, quæ ſit unaquæque & qualis, ferè prima illa conſideratio occurrit, uidere quid ſit ciuitas. Nam ea nonnunquam in controuerſiam uenit, cùm alij dicant à ciuitate factum, alij non à ciuitate, ſed à potentibus quibuſdam, uel à tyranno. gubernatoris autem reipublicę ac legum poſitoris totum negotium verſari videmus circa ciuitatem. Eſt autem reſpublica, eorum qui in ciuitate degunt, inſtitutio quædam. Cùm verò ſit ciuitas compoſitum quidam, quemadmodum alia tota ex pluribus partibus conſiſtentia, manifeſtum eſt primò de ciue eſſe perquirendum. nam ciuitas eſt ciuium multitudo quædam. Qua-

re & quem oporteat ciuem vocari, & qui ſit ciuis, eſt conſiderandum:nam & de ciue ſæpe contenditur, nec eundē omnes eſſe fatentur ciuem: & qui in populari ciuitate ciuis eſt, perſæpe in paucorum gubernatione non erit ciuis. Eos igitur qui alio quodammodo appellationem ſortiuntur, ceu eos qui in ciuitatis donati ſunt, omittamus. Nec habitatio ciuem facit. nã iſto modo peregrini qui circa nos habitant, & ſerui, ciues eſſent. Nec rurſus qui fori ac iudicij ius habent. nam hoc exiſtit etiam illis qui ſimul contrahunt, cùm per contactum forum ſortiantur, quanquam multis in locis peregrini ne id quidem perfectè habeant. ſed neceſſe eſt vt patronũ accipiant. Ex quo fit, vt imperfectè quodammodo ſint fori iudiciorum participes. ſed vt pueri nondum ætate perfecti, & ſenes ob ætatem à muneribus publicis vacantes, non ſimpliciter ciues dicēdi ſunt, ſed quodammodo ciues. At nos quærimus eum, qui ſimpliciter ciuis dicatur, nec habeat aliquam adiunctionem quæ reſtringat & corrigat: cum & de infamibus & de exulibus eodem modo vt ſupra dubitari, & reſponderi poteſt. Ciuis ſimpliciter nulla alia re definitur magis, quàm participatione poteſtatis publicæ iudicandi, decernendi. Poteſtates autem, aliæ ſunt determinatæ ſecundùm tempus, ita vt non liceat interdũ, nec ſemel eandem habere, aut per alia temporum ſpatia: aliæ ſunt indeterminatæ, ceu illius qui in concione deliberat, & qui iudicat, quanquam fortaſſe diceret aliquis, tales non eſſe in poteſtate conſtitutos. Atqui ridiculum foret, qui de maximis rebus deliberant & decernunt, eos poteſtatem dicere non habere. Sed nihil referat, cùm de nomine ſit quæſtio.

ſtio. eſt enim abſque nomine publica poteſtas iudicantis decernentisque in concione, ſed ſit definitionis gratia indeterminata poteſtas. Ponimus autem eos eſſe ciues, qui huius poteſtatis vnà cum alijs participes ſunt, maximè igitur propriè ciuis, ſuper omnes alios qui ciues dicuntur, ferè talis eſt. Nec latere nos debet, quòd in rebus, quarum ſubiecta differunt ſpecie, & aliud eorum eſt primum, aliud ſecundum, aliud cōſequens, aut omnino nihil eſt (qua talia ſunt) commune, aut vix. Reſpublicas autem videmus ſpecie differre: & alias eſſe poſteriores, alias priores. Quæ enim aberrauerunt ac prolapſæ ſūt, neceſſe eſt vt poſteriores ſint integris & incorruptis, quomodo autē dicamus eas labi, poſtea patebit. Quare ciuem quoq; eſſe alium atq; alium, neceſſe eſt ſecūdum differentiam rerum publicarum. Itaque ille, quod diximus, in populari quidem ſtatu maximè eſt ciuis: in alijs verò ſpeciebus eſſe quidem poteſt, non tamen neceſſe eſt. In quibuſdam enim ciuitatibus nec populus eſt, neq; concionis vſus, ſed ſenatum habent & iudicia: vt apud Lacedæmonios de contractibus cognoſcunt hi, qui Ephori nuncupantur, alij alios, de cæde autem ſenatus, & forſan alius magiſtratus de alijs, eodemq; modo apud Carthaginenſes, de omnibus quidem cauſis magiſtratus quidam cognoſcunt. Sed recipit correctionem quandam definitio ciuis, quòd in alijs rebus publicis non eſt indeterminata illa poteſtas, quæ in concione decernit & iudicat, ſed determinata ſecundum iuriſdictionem. horum enim, aut omnibus, aut quibuſdam conceſſum eſt deliberare ac iudicare, vel de omnibus vel de quibuſdam. Quis igitur ſit ciuis, ex his patet.

Cui

Cui enim habilitas eſt participandi poteſtatis publicæ deliberatiuæ & iudiciariæ, hunc ciuem eſſe dicimus eius ciuitatis, ciuitatem verò talium multitudinem, quæ ipſa per ſe ſufficiens ſit, vt ſimpliciter dixerim, ad viuendum. Conſueuerunt autem eum etiam dicere ciuem, qui ex duobus ciuibus ortus ſit, & non ex altero ſolùm, ceu ex patre & matre: alij verò magis vltra requirunt, ceu auos & proauos vel plures. His itaque definitis ciuiliter & ſuccinctè, dubitant quidam, tertius ille aut quartus, quomodo erit ciuis. Gorgias quidem Leontinus partim dubitans fortaſſe, partim ludens, inquit: *Quemadmodum mortaria ſunt illa, quæ à factoribus mortariorum, fiunt, ſic Lariſſæos eſſe qui ab artificibus eorum fiunt, eſſe nanque aliquos Lariſſaorum factores*. Eſt autem ſimplex. ſi enim participarent adminiſtrationis reipublicæ ſecundum determinationem iam dictam, eſſent vtique ciues. Etenim neq; poſſibile congruere definitionem illam primis conditoribus aut habitatoribus, vt ex patre matreq; ciuibus ſint exorti. Sed forſan de eo magis dubitari poteſt, cùm facta mutatione recipiuntur quidam ad communionem reipublicæ, quemadmodum Athenis fecit Cliſthenes, poſt tyrannorum eiectionem. complures enim in tribus deſcripſit, peregrinos, & ſeruos, & inquilinos, de quibus dubitari poteſt non qui ciuis, ſed an iuſtè vel iniuſtè. Atque de eo inſuper quis dubitabit, an ſi non iuſtè ciuis, ne ciuis ſit: quaſi idem valeat iniuſtus & falſus. Sed cùm videamus quoſdã iniuſtè ſe in magiſtratibus gerere, quos tamen magiſtratus eſſe dicimus, ſed nequaquam iuſtè: ciuis autem poteſtate quadam definitus ſit: (nam qui parti-

ceps

ceps eſt talis poteſtatis, eſt ciuis, vt diximus:) patet quòd hos quoq; ciues eſſe dicendum eſt. Iuſtè autem vel iniuſtè, pertinet ad primam illam quæſtionem, in qua quæritur nunquid à ciuitate factum ſit, vel non à ciuitate, ceu cùm ex paucorum potentia vel tyrannide, ad populare statum fit mutatio. Tunc enim neque mutuatā pecuniam ſoluere quidam uolunt, quaſi non ciuitas eam ſuſcipiat, ſed tyrannus: nec alia huiuſmodi permulta, quaſi reſpublica vi ac victoria conſtet, non publica vtilitate. Si igitur per hunc modum, quædam in populari ſtatu fiunt, eſſe ſimiliter dicēdum eſt huius ciuitatis acta, & paucorum potentiæ & tyrannidis.

Qua pacto ciuitatem eandem, vel non eandem dicere debeamus. *Cap. II.*

VIdetur autem proprius huius quæſtionis locus, quomodo aliquando dicamus ciuitatem eſſe eandem & non eandem, ſed aliam Potiſſimè igitur inueſtigatio dubitationis huius eſt circa locum, & homines. fieri enim poteſt, vt ſeparetur locus & homines, & alios alibi habitare. Sed hæc leuior eſt dubitatio. nam cùm multipliciter dicatur ciuitas, perfacilis eſt huiuſmodi quæſtio. Similiter quoq; eorum qui eundem inhabitant locum, quoad dicendum ſit vnā eſſe ciuitatem. non enim mœnibus id definitur, liceret enim Peloponneſum totam vnis mœnibus circundari, talis fortaſſe eſt Babilon, quæ capta cùm eſſet ab hoſtibus, ferunt partem aliquā eius ciuitatis tertia die nondū aliquid ſenſiſſe, ſimiliter & quæcunq; alia magis habet circunſcriptionē gentis quam ciuitatis. Sed huius quæſtionis alio loco vtilis erit conſideratio. nam de

magni

magnitudine ciuitatis, & quantam eſſe vtile ſit, & virum vnam vel plures, latere nõ debet ciuilẽ hominem. At manẽtibus eiſdem habitatoribus eodem loco, vtrum quoad ſit idem genus habitantium eandem eſſe ciuitatem dicendum ſit, quanuis ſemper alij intereant, alij oriantur? vt & flumina ſolemus eadem dicere, & fontes eoſdẽ, quãuis ſemper vnda noua superueniat ac defluat. An homines dicendum ſit eoſdẽ eſſe propter eandem cauſam, ſed ciuitatem aliam? Nã ſi ciuitas eſt ſocietas quædam (ſocietas autẽ ciuium) variata reipublicæ gubernandæ forma, & alia effecta, neceſſarium vtiq; videretur, ciuitatem quoque non eãdem permanere, vt & chorum alium eſſe dicimus dum tragicus eſt, quam dum comicus: & ſi ijdem ſint homines, eodemq́ue item modo, omnem aliam ſocietatem & cõpoſitionem, ſi ſpecies compoſitionis alia fiat: ceu harmoniam earundem vocum aliam eſſe dicimus, & modo Doricam, modũ Phrygiam vocitamus. Id ſi ita eſt, patet quòd maximè dicendum eſt eandem ciuitatem, ad rempublicam reſpicientes, nomine autem vocari alio, aut eodem licet, eiſdem habitantibus eandem, vel alijs penitus hominibus. Vtrum autem iuſtum ſit reddere pecuniam mutuo ſumptam mutata reipublicæ gubernandæ ſpecie, an non iuſtum, alia eſt dubitatio.

De virtute abſolutè uiri boni, & boni ciuis, num ſi eadem an altera. De uirtute ciuis qui præeſt, & qui paret. An opifices ſint dicendi ciues. Cap. III.

His verò quæ nunc dicta ſunt, conſequens eſt uidere, utrum eadem ſit uirtus boni uiri, & boni

boni ciuis, an non eadem. Atque ſi hoc eſt perquirendum, prius de uirtute ciuis ſub compendio conſiderare oportet. Vt igitur nautâ unus aliquis eſt eorum, qui ſunt, in communi ſocietate, ita & ciuem dicimus. Nautarũ uero, quanquam diſſimiles ſint ſecundùm potentiam (nam alter eſt remex, alter gubernator, alter proram dirigens, alter alteram huiuſmodi appellationem habens) patet quòd expreſſiſſimus uniuſcuiuſque ſermo proprius erit illius uirtutis. Similiter autem & commune quiddam conuenit omnibus. ſalus enim & conſeruatio nauigantium, commune eſt omnium opus. ad hoc enim unuſquiſque eorum intendit. ſic igitur & ciuibus, licèt diſſimiles ſint, opus eſt conſeruatio communis ſocietatis: ſocietas verò eſt reipublica, quapropter neceſſe eſt uirtutem eſſe ciuis ad rempublicam. Si quidem igitur plures ſunt rerumpublicarum ſpecies, pares non eſſe recipiendum, ut ſtudioſi ciuis una ſit uirtus, eaq; perfecta. at uiri boni perfecta eſt uirtus. Quod igitur fieri poſſit, ut ciuis ſtudioſus non poſſideat uirtutem illam, per quam dicitur uir bonus, manifeſtum eſt. Quinetiam & alio modo inquirentibus, peruenire licet ad eandem rationem circa optimam rempublicam. Nam ſi impoſſibile eſt ex omnibus ſtudioſis eſſe ciuitatem: & oportet ſingulos opus ſuum benefacere, hoc autem à uirtute: ſit uerò impoſſibile ſimiles eſſe ciues omnes: nequaquam una eſſet uirtus ciuis & uiri boni. Nam virtutem ſtudioſi ciuis omnibus eſſe oportet. ſic enim optima foret ciuitas vtiq;. at viri boni uirtutem impoſſibile eſt omnibus eſſe, niſi neceſſarium ſit in ſtudioſa ciuitate ciues omnes eſſe viros bonos.

Præterea

Præterea cùm ex diſſimilibus conſtet ciuitas, vt animal ex anima & corpore: anima verò ipſa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquiſitio ex domino & ſeruo eodem modo cùm ciuitas ex his omnibus, ac præterea ex alijs diſſimilibus conſtet ſpeciebus, neceſſe eſt non vnam eſſe ciuium omnium virtutem, quemadmodum nec chorum agentium, ſupremi & aſſiſtentis: quòd igitur non eadem ſimpliciter ex his patet. Sed an erit alicuius eadem virtus ciuis ſtudioſi & viri boni? Dicimus vtique ſtudioſum in magiſtratu, bonum eſſe atq; prudentem: ciuilem autem hominem neceſſarium eſt eſſe prudentem, & ſtatim aliam eſſe diſciplinam præſidentis aiunt quidam, vt patet in regum filijs, qui ad æqueſtrem bellicamq; diſciplinam in adoleſcentia erudiuntur. & Euripides inquit,

Non mihi ſpecioſa, ſed ea quorum ciuitas indiget.

Tanquam ſit præſidentis diſciplina quædam. Si autem eſt eadem virtus præſidentis boni, ac viri boni: ciuis autem eſt & qui regitur: non eadem virtus ſimpliciter eſſet ciuis & viri boni, ſe tamen cuiuſdam ciuis. non enim eadem virtus eſt eius qui præſidet, & ciuis. Et ob hoc forſam Iaſon inquit grauiter ferre, ſi non regnaret, quaſi neſciret priuatùs eſſe. Sed nihilominus laudandum eſt poſſe imperare, & parere: ac præclari ciuis virtus eſt poſſe præeſſe, & ſubeſſe laudabiliter. Si ergo virtutem boni viri poſuimus præſidentem, ciuis autem vtranque: non vtique fuerint ambę ſimiliter laudę dignę. Cum ergo aliquando videatur vtraque, ſed non eadē, eum qui imperat & cum qui paret, addiſcere debere. ciuem autem vtraq; ſcire, & participare ambarū: quid ſequatur deprehēdere quis poteſt.

Eſt

Eſt enim præſidentia dominatiua, hac verò in his quæ neceſſaria vocantur ſcire facere, nequaquam neceſſarium eſt ei qui præſidet, ſed vti magis, alterum vero ſeruile eſt: dico autem alterum, poſſe exhibere miniſteria. Seruorum autem ſpecies plures eſſe dicimus, cum ſint miniſteria plura: quorũ partem vnã obtinent manuales, hi ſunt, vt nomen ſignificat, qui ex manibus viuũ, in quibus ſunt opifices. Quapropter apud quoſdam antiquitus huiuſmodi homines excludebantur à reipublicæ honoribus, antequã populus extremus fieret. Hæc igitur opificia eorum qui ita ſubſunt, neque rectorem diſcere oportet, neq; eum qui in republica verſatur, neque bonum ciuem: niſi forte iſſe quandoque ſui ipſius priuatim gratia. Non enim amplius contingeret eſſe alterum dominum, alterum ſeruũ, ſed eſt præſidentia quædam per quam præeſt ſimilibus genere & liberis hominibus. & hanc dicimus eſſe ciuilem præſidentiam, quam eum qui præeſt, didiciſſe parẽdo oportet: ceu præfectum equitũ eſſe, cùm ipſe prius ſub alio eſſet: & exercitum ducere, cum ipſe prius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus ſit. Quamobrem rectè dicitur, neminem benè imperare poſſe, qui non prius ſub imperio fuerit. Sed horum diuerſa eſt uirtus, & oportet bonum ciuem ſcire ac poſſe præeſſe & ſubeſſe. & hæc uirtus ciuis, ſcire rectè ſe habere in utraque parte, & boni uiri utraque, quanquam alia eſt ſpecies eius temperantiæ & iuſtitiæ quæ præeſt. nam eius qui ſubeſt ac liber eſt, non una profectò fuerit uirtus ac boni ueri, utputa iuſtitia alias ſpecies habet cùm præeſt, alias cùm ſubeſt. Quemadmodum uiri & mulieris alia temperantia, & forti-

tudo

tudo. nam uideretur utique timidus eſſe vir, ſi ita fortis eſſet, vt fœmina fortis, & mulier inhoneſta uideretur, ſic honeſta foret, ut uir honeſtas: adminiſtratio quoque domus, alia mulieris, alia uiri. nam uiri eſt acquirere, mulieris ſeruare. Prudentia uerò propria uirtus eſt præſidentis. nam cæteræ quidem uirtutes uidentur communes, tam eorum qui præſunt, quàm eorum qui ſubſunt: at prudentia nō eſt virtus eius qui ſubſit, ſed opinio uera. qui enim ſubeſt, ut is eſt qui fiſtulam facit: qui uerò præeſt, ut is qui utitur fiſtula. Vtrum igitur eadem ſit uirtus viri boni, & ciuis ſtudioſi, uel alia, & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet. Reſtat adhuc una dubitatio circa ciuem: utrū reuera ciuis ſit his ſolum, cui participatio eſt publicæ poteſtatis, an opifices etiam ac mercenarij ſint ciues nuncupandi. Nam ſi ponamus hos quoque eſſe ciues, qui magiſtratuùm ſint expertes, nequaquam poſſibile eſt uniuſcuiuſque ciuis tale eſſe uirtutem: ſi uero nullus horum eſt ciuis, in qua parte ſunt huiuſmodi homines reponendi? neque enim in eorum miniſtrorum loco qui nobiſcum habitant, neque rurſus ut peregrini. An ſecundū hanc rationem nihil dicemus euenire abſurdum, neque enim ſerui ſuprà dictorū quicquam, neque liberti. Illud autem uerum, quod non omnes illi dicendi ſunt ciues, ſine quibus ciuitas eſſe non poteſt: cùm neque pueri ita ciues ſunt, ut uiri: ſed hi quidem ſimpliciter, illi uero ex ſuppoſitione, ciues enim ſunt, ſed imperfecti. Vetuſtis quidem tēporibus apud quoſdam opifices erant ſerui, aut peregrini. quapropter etiam nunc pleriq; tales ſunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem,

quòd

quòd ſi hi ciues, ciuis autem virtus, quam diximus, dicendum eſt non eſſe cuiuſq; ciuis, neque liberi modo, ſed eorum qui à miniſterijs neceſſarijs ſunt alieni. neceſſaria verò qui vni miniſtrat, ſeruus eſt: qui autẽ publicè, viles & ſordidi. Patebit autem hinc parum adhuc conſiderantibus, quemadmodum in his res ſe habeat: hoc enim quod diximus, id oſtendit. Cùm enim plures ſint rerumpublicarũ ſpecies, plures quoque ſpecies ciuium ſint neceſſe eſt, ac maximè eorum ciuium qui ſubſunt. Itaq; in quadam republica opifices & ſordidi ciues erunt: in quibuſdam verò impoſſibile eſt, vt ciues ſint: puta in optimatum gubernatione, ſiqua illa eſt, in qua ſecundum virtutem dantur honores, & ſecundùm dignitatem. neq; enim virtutem exercere poteſt qui vilibus opificibus occupatus eſt. In paucorum quoque gubernatione tenues homines ad rempublicam non recipiuntur: ex magno etiam cenſu ad honores reipublicæ peruenitur. Artifices tamen ad hanc ſpeciem peruenire poſſunt, etſi ſordidi ſint: quoniam plerumque diuitijs abundant. Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis eſſet ad honores reipublicæ ſuſcipiendos, niſi decem annis à mercatura deſtitiſſet. In multis autem rebuſpublicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Eſt etiam lex in quibuſdam ciuitatibus, vt ſatis ſit ex matre ciue eſſe genitum. & eodem pacto ſpurios multæ recipiunt: atque propter defectum legitimorum ciuium tales ciues faciunt. paucitate enim hominum inducti, his vtuntur legibus quòd ſi abundent multitudine, paulatim excludũt, primò libertini generis homines, deinde eos qui ex matre ſolummodo ciues ſint:

tandem non niſi ex vtroq; parente natos ciues ; pro ciuibus habent. Quòd igitur plures ſint ſpecies ciuium,ex his patet : & quòd maximè dicitur ciuis ille, qui habilis ſit ad honores ſuſcipiendos, vt Homerus inquit. ſed vbi id occultum eſt ex deceptione habitatorum, tãquam in honoratum quendam reptitium, repellunt. vt inquilinus enim eſt & aduena, qui honores capere non poteſt. Vtrum igitur alia, an eadem virtus ſit, per quam eſt vir bonus & ciuis ſtudioſus,patet ex ſupra dictis, quòd cuiuſdã ciuitatis idem,cuiuſdẽ verò alius, & ille non omnis, ſed qui præeſt reipublicæ, & poteſtatem habet, aut ſolus,aut cum alijs gubernationem exercens.

Quid ſit reſpublica, & ipſius finis. Quot ſint imperij in re familiari modi. Quid reſpublica recta, quidue lapſa Cap. IIII.

HIS ita determinatis,videndum iam eſt, vtrũ vna ſit ponenda reſpublica, an plures. Et ſi plures, quæ, & quot, & quæ nam differentię earum ſint. Eſt autem reſpublica ordinatio ciuitatis & circa magiſtratus alios, & maximè circa id quod ſummam in ciuitate habeat autoritatem,& ſi ſit principaliſſimum. Principaliſſimum autem eſt id, quod vbique gubernat & regit ciuitatem: ceu in populari quidem populus, in paucorum verò potentia pauci. Dicimus autem [illegible]ublicam aliam eſſe ab iſtis,eodemque [illegible]icemus de alijs. Supponendum eſt pri-[illegible]s gratia ciuitas ſit conſtituta, & quot [illegible]rnandi ſpecies circa hominem, & cir-[illegible]ſocietatem. In ſuperioribus libris, vbi [illegible]rnatione rei domeſticæ, ac de domino &

& ſeruo determinauimus, dictũ eſt, natura eſſe hominem ciuile animal ac ſociale. Ex quo fit vt ſi etiam nihil indigeant mutuo auxilio, nihilominus affectent vitæ ſocietatem. quinetiam & communis vtilitas coniungit eos, inquantum confert ſingulis partem bene viuendi. maximè igitur hic eſt finis & publicè omnibus, & priuatim. Congregantur etiam ipſius vitæ gratia. forſan enim ineſt ſibi aliqua particula honeſti, & continet ciuilem ſocietatem, etiam viuendi gratia ſolùm, ſi non moleſtiæ in vita admodum exuperent. Patet autem, quòd tolerant homines multa aſpera, propter viuendi cupiditatem, vt exiſtente in eo quadã proſperitate, & naturali dulcedine. Atqui & modos imperij facile eſt diuidere, cùm ſæpe ſit de his à nobis in externis ſermonibus determinatum. Dominatio enim, licet re uera vtilis exiſtat natura ſeruo, & natura domino, nihilominus imperat pro domini vtilitate, pro vtilitate autem ſerui contingenter. neq; enim fieri poteſt, vt ſeruo deficiente ſeruetur dominatio. Filiorum verò imperium, & vxoris, & domus totius, quam vocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia eſt eorum qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod ſit vtriſq; commune. Gratia eorum qui gubernantur, vt videmus & alias artes, ceu medicinam & gygmnaſticam illorum quibus imperatur, vtilitatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, eſſe poteſt. nihil quippe vetat, magiſtrum ipſum gymnaſij eſſe vnum eorum qui exercentur, quemadmodum gubernator ſemper eſt vnus ex his qui ſunt in naui. Magiſter igitur gymnaſij & gubernator conſiderant ſemper eorum vtilitatem, quos gubernant. ſed

quando horum vnus eſt, per accidens ipſe quoque ſuſcipit vtilitatem, hic quidem nauta, ille autem vnus eorum qui gymnaſio exercentur. Quapropter ciuilia quoque imperitia, cùm ſint ſecundùm æqualitatẽ ciuiũ conſtituta, & ſecundùm paritatem, viciſſim exigunt ea gerere, quà natura fert: cenſentes inuicem munera ſubire, & conſiderare viciſſim quoddam illius bonum, quemadmodum ille prius dum præeſſet, conſiderauit vtilitatem iſtius. nunc autem ratione commodorum ex reipubl. gubernatione prouenientium, volunt continuo in poteſtate eſſe uelunt ſi ſemper contingeret magiſtratum gerentibus ex valetudinarijs antè, ſanos degere: nam forſitan ita magiſtratus amplectentur. Conſtat igitur, quòd quęcunque reſpublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæ certè rectæ ſunt ſecundum ſimplicetur iuſtum: quæcunque verò ad propriam eorum qui præſunt vtilitatem ſolùm, aberrant quidem, ſuntq; omnes rectarum rerumpublicarum tranſgreſſiones & labes. gubernantur enim quaſi à dominis: ciuitas autem eſt liberorum ſocietas.

De diuiſione & definitionibus rerumpublicarum, & de earum tranſgreßione. Cap. V.

HIs determinatis, conſequens eſt reſpublicas, conſiderare, quot ſunt & quæ: & primò quidem eas quę ſunt rectæ: nam labes earum ex illis pareſcunt. Cùm vero gubernatio ciuitatis & regimen idem ſignificent, regimen autem eſt poteſtatis ciuitatis: neceſſe eſt poteſtatem huiuſmodi aut penes unum eſſe, aut penes paucos, aut penes multos. Quando igitur, unus, uel

pauci,

pauci, uel multi communem utilitatem in gubernatione ſequuntur, has eſſe rectas rerumpublicarum ſpecies neceſſe eſt. quando autem ad propriam utilitatem, vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis gubernat, tranſgreſſiones ſunt & labes. Aut enim dicendum eſt non eſſe ciues, aut ad participationem utilitatis ſunt recipiendi. Vocare autem conſueuimus, cum vnus ad vtilitatem communem reſpiciens gubernat regiam poteſtatem. Cùm verò pauci gubernant, plures tamē vno optimatium gubernationem: vel ex eo quia optimi præſunt, vel ex eo quia ad optimum publicum adminiſtrant. Cum autem multitudo gubernat ad communem utilitetem, vocatur communi nomine rerumpublicarum omnium, reſpublica Contingit autem rationabiliter. unum enim excellere ſecundum virtutem, aut paucos datur: vt verò multitudo excellat ad omnem uirtutem, difficile eſt, ſed maximè ad bellicam. hæc enim in multitudine fit. Quare in hac reipublicę ſpecie principaliſſimum ac potentiſſimū eſt id, quo robur belli cōſiſtet. & in his ipſi illi ſunt, qui ſunt in poſſeſſione armorum. Prolabuntur verò ac tranſgrediuntur huiuſmodi ſpecies, ex regia quidem gubernatione, in tyrannidē: ex optimatibus verò, in paucorum potentiam: ex republica autem, in popularem ſtatum. Dyrannidem enim eſſe dicimus, dominatum vnius ad proprium commodū intendentis. Paucorum autem potentiam, cùm ad opulentorum commodum gubernatur. popularem autem ſtatum, cùm ad commodum egenorum. harum enim nulla ad communem vtilitatē reſpicit. Oportet autem paulò vberiùs explicare quæ ſit unaquæque iſtarum. habent

enim dubitationes quaſdam . Philoſophantis enim circa ſingularum diſciplinam , & non ſolùm ad agendum reſpicientis, proprium eſt nihil negligere neque prætermittere , ſed demonſtrare in ſingulis veritatem . Tyrannidem enim eſſe diximus vnius dominationem ciuili ſocietati præſidentis. Paucorum autem potentiam, quando rempublicam tenent opulenti & diuites . Popularem verò gubernationē, cùm tenues homines & non poſſidentes diuitias gubernant. Prima igitur dubitatio eſt circa definitionem. Nam ſi plures ſint opulenti & diuites, ac rempublicam teneant : popularis autem gubernatio ſi·, cùm multitudo regit : eodemque modo, ſicubi contingat inopes eſſe pauciores quàm opulenti, ſed potentiores ac rempublicam teneant, & vbi pauci rempublicam obtinent paucorum potentiam nuncupamus : non rectè viderentur iſtæ definitioues eſſe poſitæ . Enimuero ſiquis adiungens opulentiæ quidem paucitatem , inopiæ verò multitudinem , ſic appellet rerumpublicarum ſpecies, vt dicat paucorum potentiam eſſe, in qua gubernationem republicæ habent opulenti, numero pauci : popularem verò, in qua inopes rempublicā teneant multi exiſtentes aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus eas reſpublicas, eam videlicet in qua plures opulenti, & eam in qua pauciores inopes gubernant:ſiquidem nullæ ſunt aliæ reſpublicæ præter ſupra dictas . Videtur igitur ratio iſta oſtendere , quòd paucos eſſe vel multos qui gubernant,contingens eſt, aliud paucorum potentiæ, alterum populari . propterea quòd vbiq; accidit,vt pauci ſunt opulenti, multi verò inopes. Ex quo fit, vt huiuſmodi cauſæ non faciāt diffe-

xen-

rentiam : ſed in eo differat popularis guberna-tio à paucorum potentia, quod alibi opulenti, alibi inopes rempublicam obtinent. Neceſſariũ que, eſt vbicunque per opes ac diuitias præſunt, ſiue hi pauciores ſint, ſiue plures, hanc eſſe ſpeciem illam quę vocatur paucorum potentia: vbicunque autem inopes, hanc eſſe popularem gubernationem. Sed accidit (vt diximus) hos quidem paucos eſſe, illos verò multos. opibus enim ac diuitijs pauci abundant, libertatis tantùm omnes participes ſunt, propter quas cauſas contendunt vtrique de republica.

De iuſto paucorum, ac popularis gubernationis. De ciuitatis fine, virtute, ac vitio. Cap. VI.

SVmendum eſt prius, quos terminos eſſe dicunt paucorum potentiæ & popularis gubernationis, & quid ſit iuſtum in vtraque. Omnes enim attingũt iuſtum quoddam, ſed vſq; ad aliquid, & aiunt non omne iuſtum propriè. puta videtur æqualitas iuſtum quidam eſſe, & eſt, ſed non omnibus, at æqualibus. & inæqualitas videtur iuſtum eſſe: & eſt quidem, ſed non omnibus, at inæqualibus. Alij verò hoc auferunt, videlicet quibus, & malè iudicant. cauſa verò eſt, quia de ſeipſis iudicium fit. qui verò de proprijs iudicant, vt plurimum non recti ſunt iudices. Itaq; cùm iuſtum aliquibus, & diuiſum ſit eodem modo in rebus & perſonis, vt diximus in Ethicis, æqualitatem rei confitentur, ſed de perſonis contendunt, maximè ob id quod dictum eſt modo, quia de ſeipſis non rectè iudicant. Deniq; quia vſq; ad aliquid vtriq; eorum iuſtum quiddam dicentes, putant ſe dicere ſimpliciter

iuſtum. illi enim ſi in aliquo ſint ſuperiores, ceu opibus & diuitijs, alios omnino putant impares eſſe: hi verò ſi in aliquo ſint pares, puta libertate, omnino putant eſſe pares. Cæterum quod eſt principaliſſimum, non dicunt. Si enim poſſeſſionum gratia ſocietatem inijſſent, atque vnà conueniſſent, tantum caperent ciuitatis, quantum poſſeſſionis. itaque ratio illa valeret, quæ eſt paucorum potētium, qui aiunt non eſſe iuſtum, vt qui vnum contulit, tantum participet de centum minis, quantum is qui contulit omne reliquum: neq; de ijs quæ ab initio, neq; de ijs quæ poſtea ſuperueniant. Quòd ſi non viuendi ſolum gratia, ſed magis bene viuendi: nam ſic ſeruorum & aliorum animalium ciuitas eſſe poſſet: quod non eſt ex eo quia, felicitatis non ſunt capacia, nec viuendi ſecundùm electionem: neque ſocietatis gratia bellicæ, ne à quoquam iniuria afficiātur: neq; propter commercia ac naturam vtilitatem: nam ſic Tuſci & Carthaginenſes, & omnes ij, quibus eſt commercium inuicem, tan q n ciues eſſent vnius ciuitatis: ſunt nempe illis fœdera circa res importandas & pacta, ne iniuria afficiantur, & ſcripturæ circa mutuam bellorum ſocietatem, ſed neque magiſtratus communes his deputati ſunt: verùm alij apud alios. nec quales eſſe oportet alteri de alteris cogitant. neque vt nemo eorum iniuſtus ſit, qui ſub fœdere comprehenduntur, neque vt prauitatem nullam habeant, ſed ſolùm vt non inuicem ſe iniuria afficiant. At enim de virtute ac vitio publicè cogitant, quicunque curam habēt benè inſtituendi ciuitatem. Ex quo manifeſtum eſt, de virtute curam eſſe habendam ei, quæ reuera ciuitas ſit nominanda, non orationis gratia.

nam

nam ſit communicatio ſocietas aliorum ad bellum, loco ſolùm differens ab alijs ſocijs longè exiſtentibus. & lex pactio, vt ait Lycophron Sophiſta, fideiuſſor inuicem iuſtorum, ſed non talis, vt bonos & iuſtos ciues efficiat. Et quòd ita ſe habeat, patet. nam ſi quis coniungat loca in vnum: vt Magarenſium Corinthiorumque ciuitas ſeſe inuicem contingant mœnibus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec ſi ſimul coniugia ineant: quanquam hoc vnum ſit de his communibus, quæ propriè ſunt ciuitatum. Eodemque modo ſi quis habitent ſeparati quidem, non tamen ita longè vt nequeant ſimul communicare, legesque habeant, iniuriam ſibi inuicem in commercijs prohibendi: ceu ſi vnus faber, alter agricola, alter ſutor, alter aliquis huiuſmodi foret, eſſentque hi decem millia numero, nec aliæ eis forēt communiones, niſi talium rerum, puta contractuum & bellorum confœderationis: nec ſic quidem ciuitas adhuc foret. propter quam vtique cauſam? Non enim, quia non propinqua ſit communicatio. nam ſi in vnum conuenirent ita communicantes, vnuſquiſque tamē vtatur propria domo vt ciuitate. ac ſibi ipſis vt confœderati auxilium ferant contra iniuriantes ſolùm, ne ſic quidem ciuitas eſſe videretur rectè conſiderantibus, ſiquidem eodem modo conuerſarentur ſimul, coniunctim, & ſeparatim. Ex quo patet, quòd ciuitas non eſt communicatio loci, & non iniurandi ſibi ipſis, & commercij gratia, ſed iſta quidem vt adſint, neceſſariū eſt, ſi quidē futura ſit ciuitas. nec tamē ſi iſta adſint omnia, ciuitas adhuc erit. At bene viuendi ſocietas & domibus, & gentibus, vitæ perfectæ gratia, & per ſe ſufficientis. hoc tamē nō erit niſi

Præterea cùm ex diſſimilibus conſtet ciuitas, vt animal ex anima & corpore: anima verò ipſa ex ratione & appetitu, & domus ex viro & vxore, & acquiſitio ex domino & ſeruo eodem modo cùm ciuitas ex his omnibus, ac præterea ex alijs diſſimilibus conſtet ſpeciebus, neceſſe eſt non vnam eſſe ciuium omnium virtutem, quemadmodum nec chorum agentium, ſupremi & aſſiſtentis: quòd igitur non eadem ſimpliciter ex his patet. Sed an erit alicuius eadem virtus ciuis ſtudioſi & viri boni? Dicimus vtique ſtudioſum in magiſtratu, bonum eſſe atq; prudentem: ciuilem autem hominem neceſſarium eſt eſſe prudentem, & ſtatim aliam eſſe diſciplinam præſidentis aiunt quidam, vt patet in regum filijs, qui ad æqueſtrem bellicamq; diſciplinam in adoleſcentia erudiuntur. & Euripides inquit,

Non mihi ſpecioſa, ſed ea quorum ciuitas indiget.

Tanquam ſit præſidentis diſciplina quædam. Si autem eſt eadem virtus præſidentis boni, ac viri boni: ciuis autem eſt & qui regitur: non eadem virtus ſimpliciter eſſet ciuis & viri boni, ſe tamen cuiuſdam ciuis. non enim eadem virtus eſt eius qui præſidet, & ciuis. Et ob hoc forſam Iaſon inquit grauiter ferre, ſi non regnaret, quaſi neſciret priuatùs eſſe. Sed nihilominus laudandum eſt poſſe imperare, & parere: ac præclari ciuis virtus eſt poſſe præeſſe, & ſubeſſe laudabiliter. Si ergo virtutem boni viri poſuimus præſidentem, ciuis autem vtranque: non vtique fuerint ambę ſimiliter laudę dignę. Cum ergo aliquando videatur vtraque, ſed non eadē, eum qui imperat & cum qui paret, addiſcere debere. ciuem autem vtraq; ſcire, & participare ambarū: quid ſequatur deprehēdere quis poteſt.

Eſt

Eſt enim præſidentia dominatiua, hac verò in his quæ neceſſaria vocantur ſcire facere, nequaquam neceſſarium eſt ei qui præſidet, ſed vti magis, alterum vero ſeruile eſt: dico autem alterum, poſſe exhibere miniſteria. Seruorum autem ſpecies plures eſſe dicimus, cum ſint miniſteria plura: quorũ partem vnã obtinent manuales, hi ſunt, vt nomen ſignificat, qui ex manibus viuũ, in quibus ſunt opifices. Quapropter apud quoſdam antiquitus huiuſmodi homines excludebantur à reipublicæ honoribus, antequã populus extremus fieret. Hæc igitur opificia eorum qui ita ſubſunt, neque rectorem diſcere oportet, neq; eum qui in republica verſatur, neque bonum ciuem: niſi fortaſſe quandoque ſui ipſius priuatim gratia. Non enim amplius contingeret eſſe alterum dominum, alterum ſeruũ, ſed eſt præſidentia quædam per quam præeſt ſimilibus genere & liberis hominibus. & hanc dicimus eſſe ciuilem prӕſidentiam, quam eum qui præeſt, didiciſſe parẽdo oportet: ceu præfectum equitũ eſſe, cùm ipſe prius ſub alio eſſet: & exercitum ducere, cum ipſe prius in exercitu per inferiores militiæ gradus ductus ſit. Quamobrem rectè dicitur, neminem benè imperare poſſe, qui non prius ſub imperio fuerit. Sed horum diuerſa eſt uirtus, & oportet bonum ciuem ſcire ac poſſe præeſſe & ſubeſſe. & hæc uirtus ciuis, ſcire rectè ſe habere in utraque parte, & boni uiri utraque, quanquam alia eſt ſpecies eius temperantię & iuſtitiæ quæ præeſt. nam eius qui ſubeſt ac liber eſt, non una profectò fuerit uirtus ac boni ueri, utputa iuſtitia alias ſpecies habet cùm præeſt, alias cùm ſubeſt. Quemadmodum uiri & mulieris alia temperantia, & forti-

tudo

tudo. nam uideretur utique timidus eſſe vir, ſi ita fortis eſſet, vt fœmina fortis, & mulier inhoneſta uideretur, ſic honeſta foret, ut uir honeſtas: adminiſtratio quoque domus, alia mulieris, alia uiri. nam uiri eſt acquirere, mulieris ſeruare. Prudentia uerò propria uirtus eſt præſidentis. nam cæteræ quidem uirtutes uidentur communes, tam eorum qui præſunt, quàm eorum qui ſubſunt: at prudentia nõ eſt virtus eius qui ſubſit, ſed opinio uera. qui enim ſubeſt, ut is eſt qui fiſtulam facit: qui uerò præeſt, ut is qui utitur fiſtula. Vtrum igitur eadem ſit uirtus viri boni, & ciuis ſtudioſi, uel alia, & quomodo eadem, & quomodo alia, ex his patet. Reſtat adhuc una dubitatio circa ciuem: utrũ reuera ciuis ſit his ſolum, cui participatio eſt publicæ poteſtatis, an opifices etiam ac mercenarij ſint ciues nuncupandi. Nam ſi ponamus hos quoque eſſe ciues, qui magiſtratuùm ſint expertes, nequaquam poſſibile eſt uniuſcuiuſque ciuis tale eſſe uirtutem: ſi uero nullus horum eſt ciuis, in qua parte ſunt huiuſmodi homines reponendi? neque enim in eorum miniſtrorum loco qui nobiſcum habitant, neque rurſus ut peregrini. An ſecundũ hanc rationem nihil dicemus euenire abſurdum, neque enim ſerui ſuprà dictorũ quicquam, neque liberti. Illud autem uerum, quod non omnes illi dicendi ſunt ciues, ſine quibus ciuitas eſſe non poteſt: cùm neque pueri ita ciues ſunt, ut uiri: ſed hi quidem ſimpliciter, illi uero ex ſuppoſitione, ciues enim ſunt, ſed imperfecti. Vetuſtis quidem tẽporibus apud quoſdam opifices erant ſerui, aut peregrini. quapropter etiam nunc pleriq; tales ſunt. Optima quidem ciuitas nunquam opificem faciet ciuem.

quòd

quòd ſi hi ciues, ciuis autem virtus, quam diximus, dicendum eſt non eſſe cuiuſq; ciuis, neque liberi modo, ſed eorum qui à miniſterijs neceſſarijs ſunt alieni. neceſſaria verò qui vni miniſtrat, ſeruus eſt: qui autẽ publicè, viles & ſordidi. Patebit autem hinc parum adhuc conſiderantibus, quemadmodum in his res ſe habeat: hoc enim quod diximus, id oſtendit. Cùm enim plures ſint rerumpublicarũ ſpecies, plures quoque ſpecies ciuium ſint neceſſe eſt, ac maximè eorum ciuium qui ſubſunt. Itaq; in quadam republica opifices & ſordidi ciues erunt: in quibuſdam verò impoſſibile eſt, vt ciues ſint: puta in optimatum gubernatione, ſiqua illa eſt, in qua ſecundum virtutem dantur honores, & ſecundùm dignitatem. neq; enim virtutem exercere poteſt qui vilibus opificibus occupatus eſt. In paucorum quoque gubernatione tenues homines ad rempublicam non recipiuntur: ex magno etiam cenſu ad honores reipublicæ peruenitur. Artifices tamen ad hanc ſpeciem peruenire poſſunt, etſi ſordidi ſint: quoniam plerumque diuitijs abundant. Apud Thebanos lex fuit, vt nemo habilis eſſet ad honores reipublicæ ſuſcipiendos, niſi decem annis à mercatura deſtitiſſet. In multis autem rebuſpublicis attrahuntur lege ad ciuitatem etiam peregrini. Eſt etiam lex in quibuſdam ciuitatibus, vt ſatis ſit ex matre ciue eſſe genitum. & eodem pacto ſpurios multæ recipiunt: atque propter defectum legitimorum ciuium tales ciues faciunt. paucitate enim hominum inducti, his vtuntur legibus quòd ſi abundent multitudine, paulatim excludũt, primo libertini generis homines, deinde eos qui ex matre ſolummodo ciues ſint:

tandem non niſi ex vtroq; parente natos ciues pro ciuibus habent. Quòd igitur plures ſint ſpecies ciuium, ex his patet: & quòd maximè dicitur ciuis ille, qui habilis ſit ad honores ſuſcipiendos, vt Homerus inquit. ſed vbi id occultum eſt ex deceptione habitatorum, tãquam in honoratum quendam reptitium, repellunt. vt inquilinus enim eſt & aduena, qui honores capere non poteſt. Vtrum igitur alia, an eadem virtus ſit, per quam eſt vir bonus & ciuis ſtudioſus, patet ex ſupra dictis, quòd cuiuſdã ciuitatis idem, cuiuſdẽ verò alius, & ille non omnis, ſed qui præeſt reipublicæ, & poteſtatem habet, aut ſolus, aut cum alijs gubernationem exercens.

Quid ſit reſpublica, & ipſius finis. Quot ſint imperij in re familiari modi. Quid reſpublica recta, quidue lapſa Cap. IIII.

HIS ita determinatis, videndum iam eſt, vtrũ vna ſit ponenda reſpublica, an plures. Et ſi plures, quæ, & quot, & quæ nam differentię earum ſint. Eſt autem reſpublica ordinatio ciuitatis & circa magiſtratus alios, & maximè circa id quod ſummam in ciuitate habeat autoritatem, & ſi ſit principaliſſimum. Principaliſſimum autem eſt id, quod vbique gubernat & regit ciuitatem: ceu in populari quidem populus, in paucorum verò potentia pauci. Dicimus autem & rempublicam aliam eſſe ab iſtis, eodemque modo dicemus de alijs. Supponendum eſt primo cuius gratia ciuitas ſit conſtituta, & quot ſint gubernandi ſpecies circa hominem, & circa vitæ ſocietatem. In ſuperioribus libris, vbi de gubernatione rei domeſticæ, ac de domino

&

& ſeruo determinauimus, dictũ eſt, natura eſſe hominem ciuile animal ac ſociale. Ex quo fit vt ſi etiam nihil indigeant mutuo auxilio, nihilominus affectent vitæ ſocietatem. quinetiam & communis vtilitas coniungit eos, inquantum confert ſingulis partem bene viuendi. maximè igitur hic eſt finis & publicè omnibus, & priuatim. Congregantur etiam ipſius vitæ gratia. forſan enim ineſt ſibi aliqua particula honeſti, & continet ciuilem ſocietatem, etiam viuendi gratia ſolùm, ſi non moleſtiæ in vita admodum exuperent. Patet autem, quòd tolerant homines multa aſpera, propter viuendi cupiditatem, vt exiſtente in eo quadã proſperitate, & naturali dulcedine. Atqui & modos imperij facile eſt diuidere, cùm ſæpe ſit de his à nobis in externis ſermonibus determinatum. Dominatio enim, licet re uera vtilis exiſtat natura ſeruo, & natura domino, nihilominus imperat pro domini vtilitate, pro vtilitate autem ſerui contingenter. neq; enim fieri poteſt, vt ſeruo deficiente ſeruetur dominatio. Filiorum verò imperium, & vxoris, & domus totius, quam vocamus rei familiaris gubernationem, aut gratia eſt eorum qui gubernantur, aut gratia alicuius, quod ſit vtriſq; commune. Gratia eorum qui gubernantur, vt videmus & alias artes, ceu medicinam & gygmnaſticam illorum quibus imperatur, vtilitatem quærere: contingenter tamen & eorum qui præcipiunt, eſſe poteſt. nihil quippe vetat, magiſtrum ipſum gymnaſij eſſe vnum eorum qui exercentur, quemadmodum gubernator ſemper eſt vnus ex his qui ſunt in naui. Magiſter igitur gymnaſij & gubernator conſiderant ſemper eorum vtilitatem, quos gubernant. ſed

quando horum vnus eſt, per accidens ipſe quoque ſuſcipit vtilitatem, hic quidem nauta, ille autem vnus eorum qui gymnaſio exercentur. Quapropter ciuilia quoque imperitia, cùm ſint ſecundùm æqualitatẽ ciuiũ conſtituta, & ſecundum paritatem, viciſſim exigunt ea gerere, quà natura fert: cenſentes inuicem munera ſubire, & conſiderare viciſſim quoddam illius bonum, quemadmodum ille prius dum præeſſet, conſiderauit vtilitatem iſtius. nunc autem ratione commodorum ex reipubl. gubernatione prouenientium, volunt continuo in poteſtate eſſe uelunt ſi ſemper contingeret magiſtratum gerenti bus ex valetudinarijs antè, ſanos degere: nam forſitan ita magiſtratus amplectentur. Conſtat igitur, quòd quęcunque reſpublicæ ad communem vtilitatem intendunt, hæ certè rectæ ſunt ſecundum ſimplicetur iuſtum: quæcunque verò ad propriam eorum qui præſunt vtilitatem ſolùm, aberrant quidem, ſuntq; omnes rectarum rerumpublicarum tranſgreſſiones & labes. gubernantur enim quaſi à dominis: ciuitas autem eſt liberorum ſocietas.

De diuiſione & definitionibus rerumpublicarum, & de earum tranſgreßione. Cap. V.

HIs determinatis, conſequens eſt reſpublicas, conſiderare, quot ſunt & quæ: & primò quidem eas quę ſunt rectæ: nam labes earum ex illis pateſcunt. Cùm vero gubernatio ciuitatis & regimen idem ſignificent, regimen autem eſt poteſtatis ciuitatis: neceſſe eſt poteſtatem huiuſmodi aut penes unum eſſe, aut penes paucos, aut penes multos. Quando igitur, unus, uel

pauci,

pauci, uel multi communem utilitatem in gubernatione ſequuntur, has eſſe rectas rerumpublicarum ſpecies neceſſe eſt. quando autem ad propriam utilitatem, vel vnius, vel paucorum, vel multitudinis gubernat̃, tranſgreſſiones ſunt & labes. Aut enim dicendum eſt non eſſe ciues, aut ad participationem utilitatis ſunt recipiendi. Vocare autem conſueuimus, cum vnus ad vtilitatem communem reſpiciens gubernat regiam poteſtatem. Cùm verò pauci gubernant, plures tamẽ vno optimatium gubernationem: vel ex eo quia optimi præſunt, vel ex eo quia ad optimum publicum adminiſtrant. Cum autem multitudo gubernat ad communem utilitetem, vocatur communi nomine rerumpublicarum omnium, reſpublica Contingit autem rationabiliter. unum enim excellere ſecundum virtutem, aut paucos datur: vt verò multitudo excellat ad omnem uirtutem, difficile eſt, ſed maximè ad bellicam. hæc enim in multitudine fit. Quare in hac reipublicę ſpecie principaliſſimum ac potentiſſimũ eſt id, quo robur belli cõſiſte. & in his ipſi illi ſunt, qui ſunt in poſleſſione armorum. Prolabuntur verò ac tranſgrediuntur huiuſmodi ſpecies, ex regia quidem gubernatione, in tyrannidẽ: ex optimatibus verò, in paucorum potentiam: ex republica autem, in popularem ſtatum. Dyrannidem enim eſſe dicimus, dominatum vnius ad proprium commodũ intendentis. Paucorum autem potentiam, cùm ad opulentorum commodum gubernatur. popularem autem ſtatum, cùm ad commodum egenorum. harum enim nulla ad communem vtilitatẽ reſpicit. Oportet autem paulò vberiùs explicare quæ ſit unaquæque iſtarum. habent

enim dubitationes quaſdam. Philoſophantis enim circa ſingularum diſciplinam, & non ſolùm ad agendum reſpicientis, proprium eſt nihil negligere neque prætermittere, ſed demonſtrare in ſingulis veritatem. Tyrrannidem enim eſſe diximus vnius dominationem ciuili ſocietati præſidentis. Paucorum autem potentiam, quando rempublicam tenent opulenti & diuites. Popularem verò gubernationẽ, cùm tenues homines & non poſſidentes diuitias gubernant. Prima igitur dubitatio eſt circa definitionem. Nam ſi plures ſint opulenti & diuites, ac rempublicam teneant: popularis autem gubernatio ſi, cùm multitudo regit: eodemque modo, ſicubi contingat inopes eſſe pauciores quàm opulenti, ſed potentiores ac rempublicam teneant, & vbi pauci rempublicam obtinent paucorum potentiam nuncupamus: non rectè viderentur iſtæ definitioues eſſe poſitæ. Enimuero ſiquis adiungens opulentiæ quidem paucitatem, inopiæ verò multitudinem, ſic appellet rerumpublicarum ſpecies, vt dicat paucorum po tentiam eſſe, in qua gubernationem republicæ habent opulenti, numero pauci: popularem verò, in qua inopes rempublicã teneant multi exiſtentes, aliam habet dubitationem. Quas enim dicemus eas reſpublicas, eam videlicet in qua plures opulenti, & eam in qua pauciores inopes gubernant: ſiquidem nullæ ſunt aliæ reſpublicæ præter ſupra dictas. Videtur igitur ratio iſta oſtendere, quòd paucos eſſe vel multos qui gubernant, contingens eſt, aliud paucorum potentiæ, alterum populari. propterea quòd vbiq; accidit, vt pauci ſunt opulenti, multi verò inopes. Ex quo fit, vt huiuſmodi cauſæ non faciãt diffe-

rentiam : ſed in eo differat popularis guberna-tio à paucorum potentia, quod alibi opulenti, alibi inopes rempublicam obtinent. Neceſſariū que, eſt vbicunque per opes ac diuitias præſunt, ſiue hi pauciores ſint, ſiue plures, hanc eſſe ſpeciem illam quę vocatur paucorum potentia: vbicunque autem inopes, hanc eſſe popularem gubernationem. Sed accidit (vt diximus) hos quidem paucos eſſe, illos verò multos. opibus enim ac diuitijs pauci abundant, libertatis tantùm omnes participes ſunt, propter quas cauſas contendunt vtrique de republica.

De iuſto paucorum, ac popularis gubernationis. De ciuitatis fine, virtute, ac vitio. *Cap. VI.*

SVmendum eſt prius, quos terminos eſſe dicunt paucorum potentiæ & popularis gubernationis, & quid ſit iuſtum in vtraque. Omnes enim attingũt iuſtum quoddam, ſed vſq; ad aliquid, & aiunt non omne iuſtum propriè. puta videtur æqualitas iuſtum quidam eſſe, & eſt, ſed non omnibus, at æqualibus. & inæqualitas videtur iuſtum eſſe: & eſt quidem, ſed non omnibus, at inæqualibus. Alij verò hoc auferunt, videlicet quibus, & malè iudicant. cauſa verò eſt, quia de ſeipſis iudicium fit. qui verò de proprijs iudicant, vt plurimum non recti ſunt iudices. Itaq; cùm iuſtum aliquibus, & diuiſum ſit eodem modo in rebus & perſonis, vt diximus in Ethicis, æqualitatem rei confitentur, ſed de perſonis contendunt, maximè ob id quod dictum eſt modo, quia de ſeipſis non rectè iudicant. Deniq; quia vſq; ad aliquid vtriq; eorum iuſtum quiddam dicentes, putant ſe dicere ſimpliciter

iuſtum. illi enim ſi in aliquo ſint ſuperiores, ceu opibus & diuitijs, alios omnino putant impares eſſe: hi verò ſi in aliquo ſint pares, puta libertate, omnino putant eſſe pares. Cæterum quod eſt principaliſſimum, non dicunt. Si enim poſſeſſionum gratia ſocietatem inijſſent, atque vnà conueniſſent, tantum caperent ciuitatis, quantum poſſeſſionis. itaque ratio illa valeret, quæ eſt paucorum potētium, qui aiunt non eſſe iuſtum, vt qui vnum contulit, tantum participet de centum minis, quantum is qui contulit omne reliquum: neq; de ijs quæ ab initio, neq; de ijs quæ poſtea ſuperueniant. Quòd ſi non viuendi ſolum gratia, ſed magis bene viuendi: nam ſic ſeruorum & aliorum animalium ciuitas eſſe poſſet: quod non eſt ex eo quia, felicitatis non ſunt capacia, nec viuendi ſecundùm electionem: neque ſocietatis gratia bellicæ, ne à quoquam iniuria afficiatur: neq; propter commercia ac naturam vtilitatem: nam ſic Tuſci & Carthaginenſes, & omnes ij, quibus eſt commercium inuicem, tan q n ciues eſſent vnius ciuitatis: ſunt nempe illis fœdera circa res importandas & pacta, ne iniuria afficiantur, & ſcripturæ circa mutuam bellorum ſocietatem: ſed neque magiſtratus communes his deputati ſunt: verùm alij apud alios. nec quales eſſe oportet alteri de alteris cogitant. neque vt nemo eorum iniuſtus ſit, qui ſub fœdere comprehenduntur, neque vt prauitatem nullam habeant, ſed ſolùm vt non inuicem ſe iniuria afficiant. At enim de virtute ac vitio publicè cogitant, quicunque curam habēt benè inſtituendi ciuitatem. Ex quo manifeſtum eſt, de virtute curam eſſe habendam ei, quæ reuera ciuitas ſit nominanda, non orationis gratia.

nam

nam ſit communicatio ſocietas aliorum ad bellum, loco ſolum differens ab alijs ſocijs longè exiſtentibus. & lex pactio, vt ait Lycophron Sophiſta, fideiuſſor inuicem iuſtorum, ſed non talis, vt bonos & iuſtos ciues efficiat. Et quòd ita ſe habeat, patet. nam ſi quis coniungat loca in vnum: vt Magarenſium Corinthiorumque ciuitas ſeſe inuicem contingant mœnibus, nihilominus vna non erit ciuitas: nec ſi ſimul coniugia ineant: quanquam hoc vnum ſit de his communibus, quæ propriè ſunt ciuitatum. Eodemque modo ſi quis habitent ſeparati quidem, non tamen ita longè vt nequeant ſimul communicare, legesque habeant, iniuriam ſibi inuicem in commercijs prohibendi: ceu ſi vnus faber, alter agricola, alter ſutor, alter aliquis huiuſmodi foret, eſſentque hi decem millia numero, nec aliæ eis forẽt communiones, niſi talium rerum, puta contractuum & bellorum confœderationis: nec ſic quidem ciuitas adhuc foret. propter quam vtique cauſam? Non enim, quia non propinqua ſit communicatio. nam ſi in vnum conuenirent ita communicantes, vnuſquiſque tamẽ vtatur propria domo vt ciuitate. ac ſibi ipſis vt confœderati auxilium ferant contra iniuriantes ſolùm, ne ſic quidem ciuitas eſſe videretur rectè conſiderantibus, ſiquidem eodem modo conuerſarentur ſimul, coniunctim, & ſeparatim. Ex quo patet, quòd ciuitas non eſt communicatio loci, & non iniurandi ſibi ipſis, & commercij gratia, ſed iſta quidem vt adſint, neceſſariũ eſt, ſi quidẽ futura ſit ciuitas. nec tamẽ ſi iſta adſint omnia, ciuitas adhuc erit. At bene viuendi ſocietas & domibus, & gentibus, vitæ perfectæ gratia, & per ſe ſufficientis. hoc tamẽ nõ erit niſi

vno

vno eodemque loco habitantibus, & coniugia ſimul ineuntibus. propter quod propinquitates in ciuitatibus extiterunt, & ſodalitia, & ſacra, & conuerſationes familiarum. idque eſt amicitiæ opus. nam ſimul videndi electio amicitia eſt. Finis eſt igitur ciuitatis bene viuere: illa verò gratia finis. Ciuitas autem eſt generum pagorumque ſocietas, vitæ perfectę, ac perſufficientis: hoc eſt (vt diximus) bene ac beatè viuere. Benè igitur agendi gratia ponendum eſt eſſe ciuilem ſocietatem, non autem gratia ſimul viuendi. Quapropter quicunq; plus conferunt ad huiuſmodi ſocietatem, his plus iuris competit in ciuitate, quàm his qui libertate ac genere pares ſunt, vel maiores, ſed ciuili virtute ſunt impares: & quàm ijs qui diuitijs ſuperant, ſed virtute ſuperãtur. Quod igitur omnes qui de republica cõtendunt, partem aliquam iuſti dicunt, manifeſtum eſt ex ſupradictis.

Quem oporteat in ciuitate dominari: & nonnulla de repetundis rationibus. Cap. VII.

EST autem dubitatio quid oporteat dominans eſſe in ciuitate, nunquid populum, an eos qui diuitias habent, an bonos & equos, vel vnum qui ſit optimus omniũ, vel tyrrannũ. Verùm hæc omnia videtur habere difficultatẽ. Quid enim inopes quia plures ſint, ſi partiantur ea, quæ ſunt opulentorum, hoc non iniuſtum eſt? decreuerunt enim qui poteſtatem habent. iniuria igitur ſumma, quæ tandẽ dicenda eſt? Ruſsúq; omnibus acceptis, ſi plures ea ſibi tribuãt, quæ ſunt paucorum, conſtat quòd ciuitatẽ corrumpunt, atqui virtus nunquam corrumpit id, quod

quod eam habet, neque iuſtum ciuitatis corruptiuum eſt, ex quo patet legem iſtam non poſſe iuſtam eſſe. Prӕterea illa quoque quӕ facta fuerint à tyranno, neceſſarium foret iuſta eſſe omnia. vim enim adfert propter potentiam, vt multitudo diuitibus. Sed an paucos & opulentos iuſtum eſt dominari? an ergo ſi & illi hoc agant, & rapinas exerceant, auferantq́ue multitudinis bona, hocne erit iuſtum? & cętera ergo. hӕc igitur omnia conſtat eſſe praua, & non iuſta. Verùm bonos & ӕquos dominari oportet, autoritatemq́ue habere omnium. Ergo alij omnes cùm magiſtratus non capiant, inhonorati manebunt? nam honores quidem magiſtratus poteſtatesq́ue appellamus: quos ſi boni ſemper habeant, neceſſarium eſt alios excludi ab honoribus reipublicӕ. Sed nunquid vnus qui ſit optimus, dominari debet? at enim hoc etiam grauius eſt; quoniam plures erunt ab honoribus excluſi. Sed forſan dicet aliquis, legem dominari debere, non autem hominem, in quem cadunt animi perturbationes. Si igitur ſit lex quidem, ſed vel paucorum potentiam, vel ad multitudinis fauorem declinans, quid tandem refert in his, de quibus dubitatum eſt? euenient enim eadem, quӕ ſupra dicta ſunt. de his igitur ſit alius quidem ſermo. Quòd autem magis penes multos debeat eſſe poteſtas, quàm penes paucos, licet optimos, videtur ſolui poſſe, & quandam habere dubitationem, imò forte veritatem. Nam ſi plures ſint, quorum vnuſquiſq; non ſit ſtudioſus, tamen fieri poteſt, vt in vnum conuenientes, omnes meliores ſint quàm illi, non vt ſinguli, ſed vt omnes: quemadmodum cœna in qua plures conferunt, quàm ea quӕ ex vnius

vnius erogatione fit. nam cùm plures ſint, unuſquiſque partem habet virtutis ac prudentiæ, ac fiunt in vnum collati, quaſi homo vnus qui multos pedes habeat, multaſque manus, multoſque ſenſus. & eodem modo circa mores & intelligẽtiam. quapropter melius iudicant multi & in muſica, & in poetarũ operibus: alij enim aliud, & cuncti cuncta diſcernunt. Sed in hoc differũt ſtudioſi viri ab vnoquoque aliorum ex multitudine: quemadmodũ decoros à non decoris aiunt, & picta artificioſè à veris, eò quòd ſeorſum diſtincta in vnum colligũntur. cùm ſi ſeparatio fiat, pulchrius ſe habebit, huius quidam picti oculos, alterius verò cuiuſdam alia particula. Si igitur de omni populo omnique multitudine recipitur hanc eſſe differentiam multitudinis ad paucos ſtudioſos, incertum eſt, imò per Iouem certum, quòd de quibuſdam eſt impoſſibile. nam eadem ratio de beſtijs eſſet, quãquam quid differunt quidam, vt dixerim, à beſtijs? ſed de aliqua multitudine nihil vetat, quod dictũ eſt eſſe verum. Quapropter dubitationem illam priorẽ per iſta ſoluere quis poteſt, ac ſimiliter aliã ſubſequentem, quorum oporteat poteſtatẽ habere liberos homines ac multitudinem ciuium, quales ſunt quicunq; neq; opes habẽt, neq; virtutis vllam exiſtimationem. Etenim permittere iſtis magnos magiſtratus, nequaquam eſt tutũ, propter iniuſtitiam & ignorantiã, per quas quibuſdam iniurarentur, in quibuſdam errarent. Rurſus verò excludere illos penitus ab honoribus, periculoſum eſſet. cum enim multitudo inopũ eſt in ciuitate, eademque ab honoribus excluſa, neceſſe eſt eam ciuitatẽ eſſe plenam hoſtiũ reipublicæ. reſtat igitur vt ad conſultãdũ, & decernendum

nendum iſti recipiantur. Quapropter & Solon, & alij quidam eorum qui leges condidere, huiuſcemodi homines ad repetendas geſtorū rationes, & ad ſuffragia electionesq; magiſtratuum admittunt: ſolis autem vt magiſtratus committantur, nequaquàm permittunt. Dum enim cum alijs vnà decernunt, atq; conſultant, capiunt omnes ſimul ſufficientem ſenſum, & permiſti melioribus proſunt reipublicæ: quemadmodum nō purum alimentum vnà cum puro, totū facit vtilius, quàm paucum. ſeparatim verò vnuſquiſque imperfectus eſt ad iudicandum. Sed habet dubitationem huiuſmodi ordinatio reipublicæ. Primùm, quia videretur eiuſdem eſſe hominis ſcire iudicare quis rectè medelā attulit, qui ipſe ſciat etiam mederi, ac ſanitatem ægrotantib. afferre: hic autem eſt medicus. eodem modo de aliis facultatibus & artibus. vt enim medicum rationem ſuæ medelæ apud alios medicos reddere oportet, ita & alios apud ſimiles. Medicus autem eſt & ille qui agit, & ille qui præcipit & oſtendit, & tertio loco ille qui à pueritia expertus eſt circa artem. ſunt enim quidam tales in cunctis (vt ita dixerim) artibus. tribuimus vero iudicium non minus expertis quàm ſcientibus. Deinde & circa electionem eodem ſe videtur modo habere. nam rectē eligere ſcientis eſt opus: ceu geometrā in geometria, & gubernatorem in nauigatione. etſi enim in quibuſdam operibus & artibus concurrunt alij quidā ignorantes, non tamen melius iudicant quàm ſcientes. Itaq; ſecundum hanc rationem autoritas multitudini danda nō eſſet, neq; in electionibus magiſtratum, neq; in rationibus adminiſtratorum repoſcendis. At enim forſan hæc omnia nō bene dicuntur, etiam propter

pter ſuperiorem ſermonem, ſi ſit multitudo non nimis ſeruilis. erit enim unuſquiſq; deterior iudex, quàm hi qui ſciunt. veruntamen ſimul omnes, vel melius iudicabunt, vel nõ deterius. & de quibuſdam quidem non ſolum is qui fecerit, neq; melius iudicat, quàm quicunq; qui opera cognoſcunt etiam non habentes artem. puta domum, non ſolũ is intelligit & iudicat qui fecit, ſed melius is qui vtitur: vtitur autem paterfamilias. & de temone gubernator, non faber: & de epulis conuiua, non coquus. Hoc igitur dubium per hunc modum videtur ſufficienter ſolui. Eſt & alia dubitatio cum hac annexa quia inconueniens uidetur, vt deteriores qui ſunt. maiorum rerum habeãt poteſtatem, quàm probi. rationes verò adminiſtratorum à magiſtratibus repoſcere, & magiſtratus ipſos deligere maximum eſt. quæ duo in quibuſdam ciuitatibus (vt dictũ eſt) à populo fiunt. concio enim talium omnium domina eſt. atqui concionis quidẽ participes ſunt, & deliberant, & decernunt exigui cenſus homines, & cuiuſq; ætatis: quæſturam verò & militũ præturam & maximos magiſtratus ſuſcipiunt ex cenſu magno, atq; ætate. Quæſtio illa poteſt eodẽ modo ſolui: nam forſan id ſe rectè habet. neq; enim Iudex, neq; cõſultor, neque is qui in concione exiſtit, dominatur, ſed iudicium, & Senatus, & populus: dictorum verò vnuſquiſq; eſt particula iſtorũ. dico autem particulam, conſultorem, concionatorẽ, & Iudicem itaq; iuſtè domina maiorum eſt multitudo. ex multis enim populus cõſtat, & ſenatus, & iudicium, maiorq; cenſus eſt vniuerſorũ quàm ſingulorum per ſe, & quàm illorum paucorum, qui magnos ſuſcipiunt magiſtratus. Hæc igitur in hunc modum

determinata ſint. Prima verò illa quæſtio manifeſtum facit, nihil adeo vt leges rectè poſitas debere dominari. illũ autem, qui reipublicæ præeſt, ſiue vnus hic ſit, ſiue plures, debere in his poteſtatẽ habere, in quibus leges expreſſe cauere nõ poſſunt, ex eo quia non facile ſit, generali ſermone ſingulos caſus comprehendere. Quas tamẽ leges recte poſitas dicamus, nondũ apparet, ſed adhuc ſupereſt anterior dubitatio. atq; tales eſſe leges, quales ſunt reſpublicæ. neceſſariũ eſt, prauas vel ſtudioſas, iuſtas vel iniuſtas, & hoc vnum manifeſtum eſt oportere ad ſpeciem reipublicæ leges eſſe accommodatas. Quod ſi ita ſit, patet quòd leges illas, quæ ad rectas gubernationes accõmodatæ ſunt, neceſſe eſt eſſe iuſtas: illas verò quæ ad earum labes, eſſe non iuſtas.

Ex nobilibus, ingenuis, opulentis uiris conſtituendam eſſe ciuitatem: iuſtitia, uirtute bellica in ea opus eſſe: & ad quos legiſlator reſpice debeat. Cap. VIII.

CVm verò in cunctis ſcientijs & artibus finis ſit bonum, maximum autem & maxime in principaliſſima omnium: hæc autem eſt ciuilis poteſtas, eſt autem ciuile bonum, iuſtum id autem communis vtilitas: videtur autem omnibus æquum, quoddam eſſe iuſtum, & vſq; ad aliquid cenſentiunt philoſophicis rationibus, in quibus determinatum eſt de moralibus: quid enim & quibus. iuſtũ, & oportere paribus par exiſtere: quorum certè paritas, & quorũ imparitas ſit, oportet non latere (habet enim id dubitationẽ) & philoſophiã ciuilem. Forſan enim diceret aliquis, ſecundùm omnis boni præeminentiam oportere impariter magiſtratus tribuere

tuere, ſi in alijs non differant, ſed pares ſint. differentibus enim aliud eſſe iuſtum, & quod ſit ſecundùm dignitatem. Atqui ſi hoc verum ſit, erit & ſecundùm colorem & ſecundùm magnitudinem, & ſecundùm vnumquodq; bonorum plus tribuendum de ciuili iuſto illis qui ſuperexcellunt. an hoc quidem apertè falſum eſt: quod patet in alijs ſcientijs, & artibus. Paribus enim fiſtulatoribus quantum, ad artem, danda non eſt prerogatiua fiſtularum illi qui ſit nobilior (nihil enim melius caneret) ſed oportet his qui in opere ipſo ſuperexcellunt, tribuere fiſtularum prærogatiuam. Quod ſi nondum patet quod dicimus, etiam magis deducentibus erit manifeſtum. nam ſi erit aliquis excellens fiſtulatoria arte, inferior tamen nobilitate generis, vel forma, & ſi maius quodlibet illorum eſt bonum quàm fiſtulatoria (dico autem nobilitatem & formam) & ſecundum proportionem fiſtulatoriæ ſunt anteponenda: tamen huic dandæ ſunt meliores fiſtulæ. oportet enim in opus ipſum prærogatiuam conferre. diuitiarum vero & nobilitatis reſpectus nihil confert. Praterea, ſecundùm iſtam rationem, omne bonum ad omne bonum eſſet utiq; comparabile. Nam ſi magis aliqua magnitudo, & certè omnino magnitudo comparabilis foret & ad diuitias, & ad libertatem. itaque ſi magis hic excelleret magnitudine quàm ille uirtute, & magis ſupereminet omnino magnitudo uirtuti, eſſent omnia conferenda. quanto enim magnitudo huius illum ſuperaret, tanto conſtat eſſe parem. Cum verò hoc ſit impoſſibile, patet, quod in rebus ciuilibus, nō ſecundùm omnem imparitatem de magiſtratibus rectè contendunt. ſi enim ſint hi quidē tardi,

illi autem veloces, nihil ob hoc oportet alios plus, alios minus habere: ſed in gymnicis certaminibus horum excellentia honorem capit. At ex quibus conſtat ciuitas, in his eſt neceſſe contentiones cadere. Quapropter rationabiliter ſibi arrogant honorẽ nobiles, & ingenui, & opulẽti, oportet enim ingenuos eſſe, & cenſum habere, ad onera perferenda. non enim ciuitas eſſe poteſt ex pauperibus omnibus, quemadmodũ nec ex ſeruis. At ſi hæc requiruntur, patet quod & iuſtitia & virtus bellica requiritur. ſine his enim ſtare ciuitas non poteſt. Hoc tamẽ intereſt, quod ſine primis illis ciuitas eſſe non poteſt, ſine his autem non bene permanere. Ad hoc igitur vt ſit ciuitas, videri poſſunt vel omnia, vel quædam iſtorum rectè ſibi honores vendicare. ad vitam tamen optimã diſciplina & virtus iuſtiſſimè ſibi vendicare honores vtique videretur, vt ſuprà dictum eſt. Cùm vero nec omnium parium par habere debeant qui in vno aliquo ſint pares, nec impar impares ſecũdùm vnum; neceſſarium eſt omnes huiuſmodi rerumpublicarum tranſgreſſiones eſſe, & labes. dictum verò eſt prius, quia inter ſe quodammodo omnes iuſtè contẽdunt, ſimpliciter autem non omnes iuſtè. opulenti quidem, quòd plus regionis poſſident: regio autem commune quiddam, præterea in commercijs magis creditur eis vt plurimum. Ingenui autem & nobiles, quaſi prope inter ſe. ciues enim magis generoſiores quàm ingeneroſi. nobilitas autem apud omnes in honore habetur. Inſuper conſentaneum eſt, ex melioribus ortos eſſe meliores: eſt enim generis virtus nobilitas. Similiter quoque dicimus virtutem meritò contentionem inducere. ſociabilem enim virtutem dici-

mus eſſe iuſtitiam, quam cæteræ omnes virtutes neceſſario conſequuntur. atqui & plures ad pauciores: nam & potentiores & ditiores & meliores ſunt, vt ſuſceptis pluribus ad pauciores. An ergo, ſi omnes iſti forent in vna ciuitate, ceu boni, & diuities & nobiles, eſſetque alia multitudo populi, vtrum in dubium veniret, quibus gubernatio reipublicæ foret tribuenda, an non eſſet dubium? In vnaquaque igitur republica earũ quas diximus, indubitatum eſt iudicium, quinã debeant gubernare. principatibus enim inter ſe differunt, ceu aliqua quatenus per diuites ſunt, alia quatenus per ſtudioſos, & aliorum vnaquæque eodem modo. Sed tamen cõſiderandum eſt, quando circa idem tempus iſta exiſtunt, quomodo ſit determinandum. nempe ſi ſtudioſi ſint in ciuitate admodum pauci, quomodo eſt agendum. An conſiderare oportet ſi pauci ad opus gubernandi rempublicam ſufficiant, an tot eſſe oporteat, vt ex his ciuitas conſtet. Eſt autem dubitatio quædam in cunctis, qui de honoribus in republica contendunt. Nam qui vel propter diuitias, vel propter genus gubernationem ſibi tribuendam putant, nihil iuſtè dicere viderentur. ſequeretur enim, vt ſi quis vnus omnium ditiſſimus foret, is eodem iure gubernare alios omnes deberet, eodem modo qui nobilitate antecelleret, eorum gubernator eſſet, qui cũ ipſi ſint ingenui, de honore contendunt. Hoc idem forſan cõtigeret in optimarum gubernatione circa virtutem. Siquis enim vnus probitate antecellat alijs, qui in eadem republica verſentur, hunc dominari oportebit ſecundum illam rationem, ergo ſi & multitudinem dominari oportet ex eo, quia potentior eſt quàm pauci, etiam ſi vnus

vel

vel plures vno, pauciores tamen quàm multitudo, potentiores ſint alijs, hos oportebit gubernare potius quàm multitudine. Hęc itaque omnia videntur oſtendere, quòd harum determinationum nulla eſt recta, ſecundùm quam cenſent ſibi quiſque gubernationem eſſe tribuendã, ceteros verò omnes ſub eorum gubernatione eſſe debere. Nam profectò & ad eos qui per virtutem ſibi arrogant gubernandi autoritatem, & ad eos qui per diuitias, reſpondere poſſet multitudo iuſtum ſermonem. nihil enim vetat multitudinẽ quandoque meliorem eſſe, quàm pauci ac ditiorem, non ſecundùm ſingulos, ſed ſecundùm vniuerſos. Ex quo ad quæſtionem illam, quam afferunt nonnulli, per hunc modum reſponderi poteſt. Quærunt enim nonnulli, ad quid reſpicere legis conditor debeat in legibus rectiſſimè conſtituendis, vtrum ad meliorum, an ad plurimum vtilitatem, quando contingat quod modo diximus. Rectum quidẽ accipiendum eſt æque. æque verò rectum ad totius ciuitatis vtilitatem, & ad communem ciuium. ciuis autem communiter qui particeps eſt imperandi & parendi, licèt alius ſecundùm vnamquamque ſpeciem rerumpublicarum. ſecundùm autem optimam ſpeciẽ, qui poteſt & eligit parere & imperare ad vitam ſecundùm virtutem degendam.

An vnus qui cæteros virtute excellat ciuitatis pars ſit ponendus. De oſtraciſmo. Et quid ab optima republica de viro illo agendum ſit,

Cap. IX.

QVòd ſi vnus ſit vſque adeo ſuperexcellens virtute, vel plures quàm vnus, nec tamen

tot numero vt implere ciuitatem poſſint, vt neq; comparanda ſit aliorum omnium virtus; neque facultas gerendi rempublicam ad hanc plurium ſi plures ſint, vel vnius tantùm ſi vnus, non amplius: hi ponendi ſunt ciuitates pars. fieret enim illis iniuria, ſi pariter atque alij cēſerentur: cùm ſint vſque adeo ſuperiores ſecundùm virtutem ac ciuilem potētiam. putandum eſt enim talem virum, tanquam Deum in hominibus eſſe. Ex quo manifeſtum eſt poſitionem legum neceſſariam eſſe circa æquales genere potentia. ſed in illos tales non eſt lex: ipſi enim lex ſunt. etenim ridiculus foret, qui illos legi ſubijcere conaretur. Dicerent enim fortaſſe quemadmodum de leone ſcribit Antiſthenes, concionantibus lepuſculis, ac cenſentibus equum omnes habere debere. Quapropter à ciuitatibus, quæ populariter reguntur. Oſtraciſmus repertus eſt. hæ ſiquidem ciuitates æqualitatem maximè complectuntur. Itaq; qui ſuperexcellere videtur, vel propter diuitias, vel propter amicos, vel propter aliquam aliam ciuilem potentiam, extra ciuitatem relegatur ad tempus aliquod terminatum. Tradunt etiam fabulæ, ob huiuſmodi cauſam, Herculem ab Argonautis fuiſſe relictum non enim vnà cum alijs nauē regere illum voluiſſe, vt nimium ſuperexcellentem inter nauigantes. Quapropter qui vituperant tyrannidem, & conſilium Periandri Thraſibulo datum, non ſimpliciter exiſtimādi ſunt rectè dicere. Ferunt etiam Periandrum nihil reſpondiſſe ei, qui conſilij petendi cauſa ad ipſum miſſus fuerat: ſed ſupereminentes ſpicas demetendo ſegetem adæquaſſe. cuius cauſam cùm non intelligeret nuntius, ac factum ab eo narraret, intellexiſſe Thraſibulum,

quòd

quòd oportebat ſupereminentes ciues auferre. Hoc autem nec prodeſt ſolum tyrannis, nec ſolum faciunt tyranni, ſed & in paucorum potentia, & in populari ſtatu ſimiliter ſe habet. Oſtraciſmus enim eandem quodammodo vim habet, tollendo eos qui ſupereminent, & in exilium pellendo. Hoc idem & in ciuitatibus & in gentibus faciunt qui dominantur, velut Athenienſes circa Samios & Chios & Lesbios. quamprimùm enim imperium firmiter habuerunt, eos in multis peſſundarunt contrà fœderis æquitatem. Perſarum autem rex Medos, & Aſſyrios, & alios qui magnum aliquid de ipſis ſapiebant ob imperium prius habitum, ſæpe contriuit. Quæſtio autem propoſita circa omnes eſt rerũpublicarum ſpecies vniuerſaliter, & quæ ſunt rectæ. nam illæ quæ tranſgrediuntur, ad propriam reſpicientes vtilitatem, hoc agunt: quinimo & illæ quę ad commune reſpiciunt bonum, eodem modo ſe habent. Patet hoc in alijs quoque artibus & ſcientijs. neque enim pictor pedem mẽſuram excedentem, animal habere pateretur, quanuis pulcherrimus ille pes eſſet: neque nauium faber proram, aut aliam partem nauis: neque certè magiſter chori eum, qui pulchriorem ac meliorem toto choro vocem emitit, ſinet in choro eſſe. Itaque ob hoc quidem nil prohibet eos qui domini ſunt, conuenire cum ciuitatibus, ſi propriæ dominationis gratia quæ ciuitatibus vtilis ſit, id agant. Quare ſecundùm eas quas confitemur ſuperexcellentias, quãdam habet vtilitatem ratio illa, per quam oſtraciſmus fuit repertus. Melius tamen foret ſic ab initio per legis conditorem prouideri, vt reſpublica non indigeret tali medicina, ſecundo autem

loco,ſiquid tali accidat, conãdum eſt tali aliquo remedio corrigere: quod tamen factum non eſt à ciuitatibus.non enim reſpexerunt ad commodum publicum,ſed per ſeditionem vſi ſunt ciuili pulſione. In his igitur ſpeciebus gubernandi,quæ lapſæ ſunt,quod ad priuatum commodũ pertinet ac iuſtum eſt, patet, forſan autem non ſimpliciter iuſtum: & hoc eſt manifeſtum. Sed in optima republica magna habetur dubitatio,ſi non per excellentiam aliorum bonorum,ceu iurium & diuitiarum, & amicitiarum, ſed ſi quis excellat virtute, quid de eo ſit faciendum. Non enim dicendum eſt, vt talis vir ſit de ciuitate pellendus. atqui neque gubernationi aliorum talis vir erit ſubijciendus: perinde enim eſt, ac ſi qui Iouem gubernare velint poteſtatem diuidentes. Reſtat ergo, vt videtur, naturam huius talem eſſe, vt omnes ſponte ſua illi parere debeant; itaque huiuſmodi quidem homines reges eſſe perpetuos in ciuitatibus.

De republica regia, & regum ſpeciebus.
Cap. X.

FOrſan verò poſt hæc congruum fuerit conſiderare de regia gubernatione.Diximus enim hanc eſſe vnam ex rectis ſpeciebus rerumpublicarum. Conſiderandum eſt autem,vtrum conducat ciuitati & regioni, quam rectè gubernari oporteat,regem habere,an non,ſed alia quędam ſpecies gubernandi magis conducat:an quibuſdam conducat quibuſdam non. Ante omnia verò diſtinguendum eſt,an ſit vnum genus eorum, vel differentias habeant plures. Et facile eſt intueri, quòd plura genera ſunt, nec eſt omnium

regum

regum modus vnus poteſtatis. In Lacedæmoniorum.n. republica videtur rex eſſe maximè ſecundùm leges. neq; enim poteſtatem habet omniũ: ſed cùm egreditur extra regionem, imperium habet eorum quę pertinent ad bellum, prætere a ſacrificia, Deorumq; ceremoniæ ei commiſſa ſunt: hæc igitur regia poteſtas eſt, quaſi autoritatem belli perpetuam habere. vitæ enim necisq́ue alicuius non habet poteſtatem, niſi dum bellum gerit, vt etiam apud antiquos fuiſſe videtur, quod oſtendit Homerus. nam Agamemnon in concionibus, maledictis & iurgijs vexabatur, ſed cum à concione digreſſus in prælio erat, occidendi habebat poteſtatem. Itaque, inquit, quem ego procul à pugna fugientem conſpexero, non ſibi ſat erit fugere canes & aues: nam penes me occidendi poteſtas. Vna ergo ſpecies regni eſt autoritas belli perpetua, & quandoque per genus, quandoque per electionem huiuſmodi regnum obtinetur. Eſt & alia inſuper monarchiæ ſpecies, qualia ſunt apud quoſdam Barbaros regna, vim habentia proximam tyrannidi, licèt legitima & ſecundùm morem parta. Ob id enim, quia magis aptæ ſunt nature ad ſeruiendum nationes Barbarorum quàm Græcorum, & eorum qui incolunt Aſiam, quàm eorum qui Europam, perferunt ſeruile iugum æquo animo. Et ob hoc tyrannica ſunt huiuſmodi regna: ſed habent ſecuritatem, quia more & legibus conſiſtunt. Et ea de cauſa cuſtodiam habent regiam, non tyrannicam. reges enim à ciuibus cuſtodiuntur: tyranni verò ab externis mercede conductis, & reges ſecundùm leges, & volentibus: tyranni verò inuitis dominantur, itaque alteri à ciuibus cuſtodiuntur, alteri contra ci-

ues cuſtodiam parant: ſunt igitur hæ, de quibus dictum eſt, duæ ſpecies monarchiæ. Tertia eſt ſpecies, vt antiquitus in Græcia fuere, quos vocabant Aeſymnetas. Eſt autem hæc, vt ſimpliciter dicamus, electiua tyrannis, differens à Barbarica, non eò quòd non legitimè. ſed eo quòd non conſuetè: poteſtas autem huiuſmodi, aut viuente eo durabat, aut tempore quodam præfinito, vel rebus geſtis finiebatur, qualem elegerunt quandoque Mitylenæi Pitacum aduerſus exules ſuos, quibus præeant Antimenides & Alcæus poeta. oſtendit hoc Alcæus in quodã loco ſuorum carminum. increpat enim, quòd Pittacum hominem obſcuri generis laboranti ciuitati præfecerint, tyrannum plauſu frequentantes. Huiuſmodi igitur ſpecies, quia tyrannicæ ſunt, dominationem habent: quia verò electiuæ ſunt, & volentium, regiæ. Quarta ſpecies regni eſt, quales erant heroicis tẽporibus ſpontaneæ ſecundùm morem & legem: propter beneficia enim à patribus collata in populos, vel per artes, vel per bellum, vel per congregationem in vnum, vel propter acquiſitionem regionis delatum fuit eis regnum de populorum voluntate & ſucceſſoribus. Id erant ſecundum morem. Hi & imperium habebant belli, & rei diuinæ cultum exercebant: niſi talia eſſent ſacrificia; quæ ſacerdotium requirerent, & præterea de cõtrouerſiijs iudicabant: & hoc faciebant alii iureiurando præſtito, alij ſine iureiurando, erat autem illis iuſiurandum, per ſceptri eleuationem Veteres igitur illi Reges antiquis temporibus ciuitates, & gentes, & nationes externas continuò gubernabant? poſtea verò, partim ipſis regibus dimittentibus, partim multi-

tudine

tudine detrectante, illud ſolum in quibuſdam ciuitatibus relictum eſt regibus, vt ceremoniarum erga Deos haberent facultatem, ac belli duces in externis eſſent.

De ſpeciebus iterum regiæ poteſtatis. An ab optimo viro regi, vel ab optimis legibus gubernari magis expediant. Cui vbi lex prouidere non poteſt prouidendi danda ſit poteſtas. De permutatione ex vna in alteram reipub. ſpeciem. Et de cuſtodibus regis. Cap. XI.

REgiæ ergo poteſtatis tot ſũt ſpecies, quatuor videlicet. Vna qualis erat tẽporibus heroũ, volentium, ſ. & in quibuſdam determinatis rebus. Dux enim belli, & iudex controuerſiarum erat rex, & dominus ceremoniarum erga Deos. Altera erat Barbarica, ex progenie ſcilicet, dominatio ſecundum leges. Tertia, quam Aeſymnetiam vocant, quam eſſe diximus electiuam tyrannidem. Quarta, Laconica: ea autem eſt, vt ſimpliciter dicam, imperium belli in quodam genere perpetuum. Iſta quidem igitur per hunc modum inter ſe differunt. Quinta eſt ſpecies regni, quando vnus omnium habet poteſtatem, quemadmodum vnaquæque gens, & ciuitas vnaquæque publicè ordinata, ad exemplar gubernationis domus. Vt enim gubernatio patrisfamiliàs eſt regia quædam poteſtas domi, ita regia poteſtas eſt ciuitatis & gentis vnius, aut plurium quaſi domeſtica quædam gubernatio. Ferè autem duæ ſunt regni ſpecies, de quibus conſiderationem facere expedit, vna hæc, de qua diximus: altera Laconica. nam aliarum pleræque inter has mediæ ſunt. pauciorum enim dominæ, quàm omnimoda

modo poteſtas regia: plurium verò quàm Laconica. Itaque conſideratio ferè circa duo verſatur. Vnum, conducatne ciuitatibus perpetuum belli ducem habere: & hunc vel per genus, vel per electionem. Alterum, conducatne, vnum habere poteſtatem omnium, an non conducat. De duce igitur belli conſiderare, ad leges potius pertinet, quàm ad aliquam ſpeciem reipub. nam in omni republica id cadere poteſt, quare dimittamus hanc primam partem. De rege autem, quoniam hæc eſt gubernandi legitima ſpecies, conſiderare oportet, & dubitationes quæ in ea cadunt percurrere. Caput verò huius quæſtionis eſt, vtrum expediat magis ab optimo homine regi, vel ab optimis legibus gubernari. Qui gubernationem hominis præferunt, aiunt leges ſolum vniuerſaliter prouidere, non autem de ſingulis quæ accidunt iubere, itaque in quacunque arte literis præcipere fatuum eſſe. Et in Aegypto poſt tertiam diem mouere licet medicis, quòd ſi prius, periculo id agunt ſuo. Patet ergo propter eandem cauſam, non eſſe per literas & leges optimam gubernationem, atqui & illam adeſſe oportet gubernantibus vniuerſalem rationem. Et melius certè cui non adeſt turbatio aliqua omnino, quàm cui naturaliter ineſt, hac autem turbatione lex caret, mens verò humana non caret. Sed forſan dicet aliquis, quod per huiuſmodi rationem probabilius deliberabit circa ſingula. Quòd igitur neceſſe ſit ipſum legis conditorem eſſe, ac leges poni, manifeſtum eſt: ſed non inuiolabiles, quatenus tranſgrediuntur. nam in cæteris quidem inuiolabiles eſſe oportet. At de quibuſcunque lex aut prouidere non poteſt omnino,

aut

aut non bene prouidere, vtrum in his vni viro optimo danda ſit poteſtas, an multis? Etenim nunc plures ſimul cognoſcunt de cauſis, & deliberant, & iudicant, ſunt autem huiuſmodi iudicia omnia de ſingularibus, & cum vnuſquiſque per ſe fortaſſe deficiat, ciuitas autem ex multitudine conſtet: vt conuiuium, ad quod plures conferunt, melius eſt, quàm vna atque ſimplex menſa, ſic iudicia multorum ſæpe meliora ſunt, quàm uniuſcuiuſque. Præterea multitudo minus ſubiacet corruptioni, quemadmodum aquæ magna congeries: ſic etiam plures quàm pauci incorruptibiliores ſunt. at cùm vnus iudicat, ſi ita vel alia huiuſmodi perturbatio uincat, neceſſarium eſt iudicium corrumpi: ſed in multitudine, difficile foret omnes iraſci atque errare. Sit autem multitudo liberorum hominum, qui nihil agant præter legem, niſi in quibus lex ipſa neceſſario deficiat, quòd ſi hoc non facilè in pluribus, ſi plures ſint boni uiri & ciues, utrum incorruptior erit unus in gubernando, an cum erunt plures & boni omnes? an patet quod plures? enimuero plures intet ſe factionibus contendunt, vnus autem non contendit. Sed aduerſus hoc forſan ponendum eſt, quòd ſtudioſi viri ſunt omnes, ut ille vnus. Si ergo plurium gubernatio, bonorum autem virorum omnium, optimatium dicitur, vnius autem regnum, optabilius eſſet ciuitatibus ab optimis gubernari quàm à rege, & ſi cum poteſtate, & ſi ſine poteſtate ſit imperium, modo reperiri queant plures ſimiliter, & ob hoc forſan rex ab initio repertus eſt, quòd difficile erat, viros plures excellente uirtute reperiri. præſertim cùm tunc ciuitates paruæ forent. Præterea ob beneficia accepta regem creauere:

nere: quod opus eſt bonorum virorum. ſed cùm
poſtea contingeret vt plures pari virtute reperi-
rentur, non amplius tolerarunt regem, ſed com
mune quiddam quærentes, reſpublicas conſti-
tuere. Cùm vero deteriores facti, lucrum ſibi
quærerent ex gubernatione reipublicæ, pauco-
rum hinc potentiam exortam fuiſſe credendum
eſt. Honorabant enim diuitias: ex his verò in ty-
rannides tranſire: ex tyrannidibus rurſus ad ple-
bem, ſemper enim ad pauciores redigentes, pro-
pter quæſtus cupiditatem, multitudinem corro-
borauerunt, vt tandem inſurgens multitudo ad
popularem ſtatum ciuitates redegerit, factis in-
ſuper maioribus ciuitatibus, non facilè eſt aliam
quam popularem gubernandi ſpeciem rema-
nere. Si autem quis ponat optimum eſſe ciuita-
tibus à rege gubernari, quomodo fiet in filijs?
vtrum per genus erit ſucceſſio. At ſi natorum,
qualeſcunque perniciosum eſt. Sed dices, non
relinquet regnum huiuſmodi natis rex, cũ id in
ſua ſit poteſtate. At non facile iam eſt in hoc
fidem habere: arduum enim ac maioris virtutis,
quàm ſecundùm humanam naturam. Quæſtio
eſt etiam, vtrum habere debeat qui regnaturus
eſt, circa ſe potentiam quandam, qua poſſit com
pellere non parentes, vel quomodo gubernatio-
nem exercebit? Si enim habeat poteſtatem à le-
gibus conceſſam, & nihil ex voluntate ſua fa-
ciat præter leges, tamen neceſſaria erit ſibi po-
tentia, per quam leges tueri queat. Forſan qui-
dem de huiuſmodi rege non difficile eſt deter-
minare. nam oportet ipſum vires habere, ſed ta-
les vt vnoquoque ſeparatim & ſimul pluribus
potentior ſit, populo tamen ſit impotentior: ut
antiqui ſolebant cuſtodias ciuitati dare, cum ali-
quem

quem ciuitati præfeciſſent, quem Aeſymnetam vocitabant, vel tyrannum. Et Dionyſio poſtulanti circa ſe habere aliquos cuſtodiæ cauſa, conſuluit quidam Syracuſanis tot eſſe dandos.

De regia vnius tantum & abſoluta poteſtate: & an ipſum, legem ve dominari melius ſit. Ea quæ multitudo à regibus, quæ ve ab alijs viris apta ſit gubernari. Cap. XII.

VErùm de eo rege, qui cuncta ex voluntate ſua gerit, conſideratio nunc eſt facienda: nã ille qui ſecundum leges dicitur rex, non ſacit (vt diximus) regiæ gubernationis ſpeciẽ, quia in cunctis rebuſpublicis cadere poteſt vt ſit quidã ducendo exercitui, cũ ciuitas bellũ gerit, perpetuò præfectus, puta in populari ſtatu, & optimatiũ gubernatione, pluresq; autoritatẽ vni committunt belli gerendi. Eſt aũt talis quædã deputatio apud Doracium, & apud Sypontinos: licèt apud Sypontinos paulò conſtrictior. Sed regia illa poteſtas pleniſſima, per quam rex omnia ex volũtate ſua gubernat, videtur quibuſdam non eſſe ſecundùm naturam: vt vnus omnium dñs ſit ciuium, cùm ex ſimilibus ciuitas conſtet. nã ſimilib. natura idem ius eſſe neceſſarium eſt, & eandẽ dignitatem ſecundùm naturam: quare vt parẽ habere impares alimoniam, aut veſtem, nociuum eſt corporibus: ita & in honoribus res ſe habet ſimiliter ergo & inæqualem inæqualibus, ex quo non magis præeſſe quàm ſubeſſe iuſtũ eſt, & per viciſſitudinem eodem modo, & hæc iam lex. nam inſtitutio lex eſt. Melius eſt igitur, vt lex dominetur, quàm aliquis ciuium, eademque iſta ratione ſi quos præeſſe oportet, ita ſunt præficiendi, vt

cuſtodes legum atq; miniſtri. neceſſe eſt enim eſſe aliquos magiſtratus cum poteſtate, ſed non vnum hûc eſſe debere aiunt in ciuium paritate. Quæcunq; tamen uidentur per legem quidem terminari non poſſe, per hominē uerò cognoſci poſſe prudenter cauens lex adiungit, cætera iuſtiſſima intentione iudicari debere per eos qui iudicijs præſunt, ac inſuper emendare permittit quid videatur, conantibus vt melius diſponatur quàm ſicuti iacet. Qui igitur legem pręeſſe iubent, videntur iubere Deum pręeſſe & leges: qui autem hominem iubet præeſſe adiungit & beſtiam, libido quippe talis eſt, atq; obliquos agit: etiam uiros optimos qui ſunt in poteſtate, ex quo mens abſq; appetitu lex eſt. Videtur autem de artibus falſum eſſe exemplum. quòd ſecundū literas medicari uanū eſſet, meliuſq; fore ſi poſſidentibus artem vtamur. nam illi quidē nihil contra rationem per amicitiam agunt: ſed recuſant mercedem accipere, cum ſanos fecerint. At in ciuilibus magiſtratibus multa per affectionem & gratiam conſueuerunt, delinquere, cum ſi de fide medici timeretur, ac ſuſpitio foret, ne ſuſcepto ab inimicis pretio necare velit, tunc ex literis curam magis optaremus. Atqui ægrotantes medici alios ad ſe medicos vocant, & magiſtri palæſtræ alios magiſtros: quaſi nequeant verum diſcernere qui de Proprijs iudicant, & in affectu conſtituti ſunt. quare manifeſtum eſt, quòd iuſtū quęrentes, mediū quærunt. Lex enim medium eſt. Pręterea validiores, & de ualidioribus rebus leges ſunt illæ, quæ ex mo tibus proueniunt, quàm quæ ex literis: quare ſi minus fallitur homo magiſtratum gerens quàm hi qui ſecundùm literas, nō tamen quàm hi qui

ſecun-

ſecundùm conſuetudinem. Atqui nec facile eſt unum diſcernere: opus erit ergo, ut plures ſint ſub eo magiſtratum gerentes, itaq; quid refert hoc, ſtatim ab initio prouidere, uel expectare, ut ipſe unus aliis iſta committat? Inſuper qđ prius dicebatur, ſi quidem uir ſtudioſus, quoniam melior ſit, præeſſe debet, uno autem duo boni meliorer ſunt. Hoc enim eſt quod Homerus ait:

Duo ſimul euntes. Et operatiò Agamemnonis:

Vtinam tales mihi decem conſultores adeſſent.

Sunt autem etiam nunc magiſtratum cum poteſtate iudicandi de quibuſdã, ceu judex de quibus lex prouidere nõ poteſt. nam de quibus lex determinare poteſt, nemo dubitaret. Sed cum quædam comprehendi legibus poſſint, quædam non poſſint: & hæc ſint illa quæ dubitationẽ & quæſtionem faciunt, utrum melius ſit ab optima lege, an ab optimo uiro gubernari: nam quæ in conſultationem ueniunt, de eiſdem ferri legem impoſſibile eſt: nõ igitur hoc aiunt, quòd neceſſarium ſit hominem de huiuſmodi rebus iudicate, ſed quod non unum ſolum ſed plures, iudicat enim unuſquiſque in magiſtratu benè, ſi ſit eruditus primo à lege. Forſan uerò abſurdum uideri poſſet, ſi melius cernat duobus oculis, & duabus auribus audiat, & duobus pedibus, duabuſque manibus agat, quàm plures pluribus; cũ & nunc quidem reges & tyranni oculos plures ſibi comparent, & aures, & manus, & pedes præficiendo amicos, & curationem rerum eis committendo, qui niſi ſint amici, non faciunt ſecundum illorum intentionem: ſi verò ſint amici, & ſtatus illorum & perſonarum: amicus autem par & ſimilis. quare ſi eos cenſet præficiendos, certè pares ac ſimiles gubernationi præeſſe cen-

ſet

ſet oportere, Quæ igitur contendentes contra regiam gubernationem aiunt, ferè iſta ſunt. Sed hæc forſan in quibuſdam ita ſe habent, in quibuſdam autem non ita. Eſt enim quiddam natura dominabile, aliud regibile, aliud populare, & iuſtum, & utile. tyrannicum uerò non eſt ſecundùm naturam, nec vlla aliarum gubernationum, quæ rectam tranſgrediuntur formam. hęc enim fiunt præter naturam. Sed ex his quæ dicta ſunt, patet, quòd in ſimilibus & paribus nec vtile eſt neque iuſtum, ut unus ſit dominus omnium: neque ſi non ſint leges, ſed tanquam ipſe ſit lex: neq; ſi ſint leges, neq; bonus bonorũ, neque non bonorum non bonus: neq; ſi ſecũdum uirtutem ſit melior, niſi per quendam modum. Quis autem iſte ſit modus, dicendum eſt. diximus uerò aliqualiter & antè. Et primò determinandum eſt, quid congruat regi, quid optimatibus, quid reipublicæ. Regibus congruit huiuſmodi multitudo, quæ natura apta ſit ferre genus præſtans uirtute ad principatum ciuilem. Optimatibus uerò congruens eſt multitudo liberorum, quæ nata ſit ad ferendum gubernationem eorum, qui ſunt ſecudùm uirtutem primarij. Ad ciuilem gubernationem autem reipublicæ congruit ea multitudo, in qua populus innaſcitur bellicus, qui gubernari poſſit, & gubernare ſecundùm leges & æquitatem, impartiens tenuioribus honores & magiſtratus. Quãdo igitur aut totum genus, aut inter alios unum aliquem ita uirtute præcellere contingat, ut unius ipſius uirtus maior ſit aliorum omnium uirtute, tunc iuſtum eſt hoc eſſe regium genus, & omnium dominari, & hunc unum eſſe Regem. Vt enim dictum eſt prius, non ſolùm id habet

habet iuſtitiam, quam præferre ſolent rerumpublicarum inſtitutores, & qui optimatum, & qui paucorum potentiæ, & qui popularis. omnes.n. ſecundùm excellentiam tribuunt, ſed excellentiam non eandem, ſed ſecundũ prius dicta. neq; interficere, neque in exilium agere, neque relegare hunc poſſe decet, neq; dignari vt per vices gubernet. non enim natura fit, vt pars ſuperet totum. habenti verò tantam excellentiam hoc accidit. reſtat ergo ut huic ſuadenti pareatur, & poteſtatem eum habere, non per vices, ſed ſimpliciter. De regia igitur gubernatione, & quas differentias habeat, & vtrum vtile ſit ciuitatibus vel non, & quibus & quomodo, in hunc modum determinatum ſit. Cùm verò tres dixerimus eſſe rectas gubernandi ſpecies: harum verò neceſſarium ſit eam eſſe optimam, quæ ab optimis gubernetur: talis autem eſt, in qua contingit, aut vnum aliquem omniũ, aut genus totum, aut multitudinem virtute præſtãtem gubernare eos, qui gubernari valeãt, ad eam vitam quæ ſit maximè expetenda: & in primis libris oſtenſum ſit neceſſarium eſſe, vt ſit eadem virtus boni viri & ciuis optimæ ciuitatis: patet quòd eodẽ modo & per eadem fit vir bonus, & ciuitatem ſtatueret quis ab optimis gubernari, vel à rege. itaque eadem ferè diſciplina & ijdem mores facient ſtudioſum virum, qui faciunt ciuilem & regium. His determinatis, conandum iam erit de optima republica dicere, quemadmodum fiat, & quomodo conſtituatur. nam neceſſe eſt de illa conuenientem conſiderationem facere.

ARISTOTELIS POLITICORVM.

LIBER QVARTVS.

SVMMA LIBRI.

De varijs rebuſpublicis, ac ipſarum ſpeciebus: & tandem de optima. Qui apti ſint ad vnam rempublicam, quive ad aliam. De earum mutuis deceptionibus. De reipublicæ partibus, conſilijs ſcilicet, magiſtratibus, & iudicijs.

De optima republica, & alijs etiam a legiſlatore cognoſcendis. Cap. I.

IN cunctis artibus & ſcientijs, quæ non circa partem, ſed circa genus aliquod perfectè exiſtunt, vnius eſt conſiderare, quid cuique conueniat generi. ceu exercitatio corporis qualis quali conueniat, & quæ ſit optima. optime enim natura diſpoſito & optime diſtributo, optimam conuenire neceſſarium eſt, quæ plurimis, vna omnibus: etenim hoc gymnaſticæ eſt. Præterea verò, ſi quis non exactum illum cupiat habitum & ſcientiam circa certamina, nihilominus magiſtri gymnaſiorum eſt hanc potentiam præparare. eodemque modo in medicina, & in fabricatione nauium, & veſtium,

ſtium, & in omni alio artificio videmus contingere. Quare manifeſtū eſt, quòd eiuſdem eſt ſcientiæ uidere quæ ſit optima reſpublica, & qualis maximè ad uotum foret, nullo externorum eam impediente. & quæ quibus conueniat nam plures optimam aſſequi, forſan impoſſibile eſt. Itaq; & ea quæ ſit ſimpliciter optima, & ea quę quantum fieri poteſt optima, latere non debet legis conditorem, ac uerè ciuilem hominem. Ac præterea tertia quæ ſit ex ſuppoſitione. nam oportet datam quoque conſiderare poſſe, quemadmodum ab initio conſtituatur, & conſtituta ſeruaretur quamplurimo tempore Dico autem ceu ſi cui ciuitati contingerit, neque optimam gubernationem habere, neque neceſſaria illi adeſſe, neque illis ipſis quæ aſſint rectè uti, ſed alijs deterioribus. præter hæc autem omnia, eam gubernationem, quæ omnibus maximè congruat ciuitatibus, noſſe oportet: vt tradunt plurimi eorum qui de republica tractant. Et ſi de alijs rectè dicant, de utilibus certe aberrant: non ſolùm enim optimam rempublicam cōſiderare oportet, ſed etiam illam quæ in vſum cadere poſſit, & quæ ſit facilior & communior omnibus. Nunc autem alij ſupremam quęrunt ſolùm, multis adminiculis indigentem: alij magis commūnem aliquam tradentes tollenteſque eas quæ in uſu ſunt, Laconicam, vel aliam quandam commendant. At enim oportet talem inſtitutionem reipublicæ inducere, ut uelint ac poſſint homines ex his quæ ſibi aſſunt, faciliter eam recipere. Nam eſt non minus difficile corrigere rempublicam iam inſtitutam, quàm ab initio inſtituere, quemadmodū & poſt diſcere, quàm ab initio didiciſſe.

Quapropter non ſolùm his quæ libris ſcriptæ ſunt rebuſpublicis, verumetiam illis quæ re vera exiſtunt auxiliari poſſe decet ciuilem hominem, ut diximus. Hoc autem facere non poteſt, ſi ignoret quot ſint ſpecies earum. nam nunc quidam putant vnam eſſe popularem, & vnam paucorum potentum: quod non eſt verum. Itaq; oportet non latere differentias omnium, & quot ſint, & quotupliciter componantur. Leges etiam ſimul cum his conſiderandæ erũt, quæ ſunt optimæ, & quæ cõueniant vnicuique gubernationi. Sunt enim leges omnes ad rempublicam accommodandæ, non autem reſpublica ad legem. eſt nanque reſpublica inſtitutio ciuitatis circa magiſtratus honoreſque publicos, quemadmodum debeant impartiri, & in quo poteſtas autoritaſq; ſumma debeat conſiſtere, & qui ſit finis cuiuſq; ſocietatis. Leges autem earum variæ ſunt, per quas modus reipublicæ gubernandæ ſignificatur, ſecundùm quas debeant illi qui ſunt in poteſtate, imperare, & prohibere tranſgreſſores. Ex quo patet, quòd neceſſarium eſt differentias & numerum tenere ſingularum rerumpublicarũ, etiam ad legum poſitiones neque enim fieri poteſt, vt eædem leges vtiles ſint paucorum potentiæ, ac popularibus omnibus. ſiquidem plures ſunt, & non vna popularis poteſtas, neque vna duntaxat paucorum potentia.

De ſpeciebus rerumpublicarum, tranſgreſſionibus, ac de ijs quæ à ciuili viro ſunt exquirenda. Cap. II.

CVm verò in præcedentibus dictum ſit à nobis, tres eſſe rerumpublicarum ſpecies rectas,

ctas, Regnum, Optimatum, & eam quæ appellatur Reſpublica: ac tres earum tranſgreſſiones & labes, cùm regnum in tyrannidem, optimorum autem gubernatio in paucorum potentiam, reſpublica autem in popularem ſtatum labatur: & de optimatum gubernatione & regia ſit dictum: nam de optima republica conſiderare idem eſt, ac de illis dicere: vult enim vtraque illarum per virtutem, cæteris opportunius concurrentibus conſiſtere: & inſuper quid inter ſe differat regia poteſtas, & optimorum gubernatio: & quando regia gubernatio putanda ſit, determinauimus: reſtat nunc, vt de illa quę appellatur reſpublica dicamus, & de cæteris gubernandi formis, vt de paucorum potentia, ac de populari ſtatu, & de tyrannide. Patet igitur harum tranſgreſſionum quæ deterrima ſit, quæ ve ſecunda. neceſſe eſt enim primæ & diuiniſſimæ tranſgreſſionem eſſe deterrimam: Regiam quippe gubernationem neceſſe eſt aut nomen habere ſolum, cùm non ſit: aut propter magnam illius, qui regit excellentiam, eſſe. Ex quo ſit, tyrannidem deterrimum exiſtere, ac plurimum à recta ſpecie gubernandi abeſſe: ſecundo autem loco, paucorum potentiam. nam optimorum gubernatio multum ab hac ſpecie diſtat. maximè verò mediocrem eſſe popularem ſtatum. Fuit & prius quidam, qui iſto modo tradidit, non tamen in idem aſpiciens nobiſcum. ille enim exiſtimabat ſpecierum omnium, quæ rectè ſanè eſſent, velut paucorum potentiæ & aliarum, deterrimam eſſe popularem: improbarum verò optimam. Nos autem eas quæ tranſgrediuntur, aberrare omnes dicimus, nec paucorum potentia, quòd melior

ſit altera quàm altera rectè dicitur, ſed quòd minus improba. verum de his nũc diſcutere omittamus eſt à nobis primo diſtinguendum, quot ſint differentię rerumpublicarum, ſi quidem plures ſunt ſpecies popularis gubernationis ac paucorum. Deinde quæ communiſſima & optabiliſſima ſit poſt optimam rempublicam, & ſi qua contingit alia ad optimatium naturam declinans rectè conſtituta, & quamplurimis congruẽs ciuitatibus, quænam iſta ſit. deinde aliarum, quę à quibus expetenda Forſan enim quibuſdam neceſſaria eſt popularis gubernatio magis quàm paucorum potentia: quibuſdam verò hæc magis quàm illa. Deinde quemadmodum diſpoſitum eſſe conueniat illum, qui velit has gubernationes recipere. dico autem popularem ſecundùm ſingulas ſpecies, ac rurſus paucorum potentiam. Tandem verò omnium iſtarum cùm facta fuerit breuiter mentio, conandum erit referre quęnam labes, & quæ conſeruationes ſint rerumpublicarum & communiter omnium, & particulariter vniuſcuiuſque, & per quas cauſas illas maximè euenire contingat.

Quæ ſit rerumpublicarum diuerſitatis cauſa: & quæ ſint earum ſpecies præcipuę, iam ex aliorum, tum vero ex propria opinione. Cap. III.

VT igitur ſint plures rerumpublicarum ſpecies, illa eſt cauſa, quod cuiuſque ciuitatis partes ſunt plures. Videmus enim primo, ex domibus conſtare ciuitatem: deinde rurſus ex hac multitudine alios eſſe diuites, alios pauperes, alios medio: diuitumque & pauperum, partem eſſe bellicam, partem imbellem: & rurſus ex ple

be partem agrorum culturæ deditam videmus, partem mercaturæ, partem opificijs & ſordidis miniſterijs. Nobilitatis quoque differentiæ ſunt ſecundũ opulentiam, & magnitudinem cenſus. ſunt enim alij equites: quod munus nemo faciliter ſupportare poteſt, niſi ſit diues. Itaque antiquis temporibus quæcunq; ciuitates equeſtri potentia excellebant, in his paucorum potentia gubernabat: equitatu autem bella contra finitimos exercebant: ceu Eretrienſes, & Chalcidenſes, & Magneſij, qui ſunt ſuper Mæandro, & aliæ plures Aſiaticorum ciuitatem. Præterea ſunt aliæ quàm iuxta diuitias nobilium differentiæ, quoſdam enim genus, quoſdam virtus extollit, & ſi quid aliud tale ciuitatis partem eſſe oporteat, dictum eſt, vbi de optimatibus tractauimus. ibi nanque diſtinximus, ex quot partibus neceſſarijs omnis conſtat ciuitas. & hæ quidem partes, quandoque concurrunt omnes ad rempublicam gubernãdam, quandoque plures. Patet igitur, quòd neceſſe eſt plures reſpublicas eſſe inter ſe differentes ſpecie. nam & hæ partes earum inter ſe ſpecie differunt. Reſpublica enim eſt inſtituito gubernatorum. hanc verò diſtribuunt omnes, vel ſecundùm potentiam eorum qui participes ſunt, vel ſecundùm aliquam æquitatem communem. dico autem, veluti tenuiorum, & opulentiorum, vel communem aliquam amborum. Neceſſarium eſt ergo reſpublicas tot eſſe, quot ſunt inſtitutiones circa earum ſupereminentias, & ſecundùm differentiam partium. Maximè verò duæ videntur eſſe, quemadmodum de vẽtis dici ſolet, alios quidem eſſe boreales, alios auſtrales, cæteros autem ventos horum eſſe exceſſus: ſic etiam reſpublicas duas eſſe

popularem ſcilicet, & paucorum potentiam. nam optimates ſpeciem eſſe paucorum potentium. poſuere, & eam quæ vocatur reſpublica, dicebant eſſe popularem: quemadmodum de ventis Zephyrum quidem borealem; Eurum autem auſtralem. Eodemque modo in harmonijs, vt quidam tradunt. nam & in illis poſuerunt duas ſpecies, vnam Doricam, alteram Phrygiam: cęteras verò omnes, vel ad Doricam, vel ad Phrygiam referri. maximè quidem igitur conſueuerunt, de rebuſpublicis ſic exiſtimare. Sed certè verius ac melius eſt, vt nos diuiſimus, duarum vel vnius rectè conſtitutæ cęteras eſſe transgreſſiones, & aliquas eſſe probè temperatę harmoniæ, alias verò ipſius optimæ reipublicæ, ad paucorum verò potentiam inclinant quę duriores ſunt, ac magis violentæ: quæ verò remiſſę & molles, ad popularem ſtatum.

De populari gubernatione, ciuitatis partibus, ſpeciebus plebis, nobilium, ac popularis gubernationis. Cap. IIII.

NEque verò popularis ita ſimpliciter ponenda, vt quidam ponunt, vbi multitudo dominatur. nam & in paucorum potentijs, & vbique maior pars præualet. Etenim ſi eſſent vniuerſi mille trecenti, & horum mille forent opulenti, neque partem gubernationis darent trecentis illis pauperibus ingenuis, ac in cæteris paribus, nemo certè diceret hanc eſſe popularem. Eodemq; modo, ſi pauci quidem inopes in ciuitate plus poſſent quàm multi & opulenti, nec honores illi impartirentur, nemo vtique dice-

diceret hanc eſſe ſpeciem, quæ appellatur paucorum potentium. Potius itaque dicendum fuerit popularem quidem eſſe, cùm penes ingenuos homines eſt gubernatio: paucorum autem potentium, cùm penes opulentos. ſed contingit vt alteri multi ſint, alteri pauci. plerique enim ingenui ſunt, rari verò diuites. Etenim ſi magiſtratus, honoresque publici ſecundùm magnitudinem diſtribuerentur, ut in Aethiopia quidam tradunt fieri, vel ſecundùm pulchritudinẽ, paucorum eſſet gubernatio, cùm parua ſit multitudo magnorum & formoſorum. Veruntamen non iſto modo ſat eſt reſpublicas iſtas determinaſſe ſed cùm plures ſint partes & multitudinis & paucorum potentium, adhuc reſumendũ eſt, vt neq; ingenui pauci exiſtentes pluribus, neq; multitudo ingenuis dominetur. vt in Apollonia, quæ erit in Ionio & Thera. in vtraque enim iſtarum vrbium honores dignitatesque erant illorum qui nobilitate præſtabant, & qui primi in eas colonias venerant, qui erant pauci: non autem diuitum ſuperaret populus. vt in Colophone antiquitus: ibi enim poſſidebat magna patrimonia multitudo, antequam bellum gererent aduerſus Indos. Sed eſt multitudinis quædam gubernatio, quando ingenui homines & inopes multi exiſtentes gubernant rempublicam. Paucorum verò potentium, quando opulenti & nobiliores pauci exiſtentes gubernant. Quòd igitur plures ſint rerumpublicarum ſpecies, & quibus de cauſis, patet. Quamobrem verò plures ſint, quàm illæ quas dictum erat, & quæ nam iſtæ ſint, & propter quid deinceps dicemus, principio vnde prius aſſumpto. fatemur enim non vnã partem, ſed plures omnem habere ciuitatem.

Vt igitur ſi animalis vellemus ſpecies capere, pri mo ſegregaremus id quod neceſſarium ſit animal omne habere,ceu quædam ſenſoriorum.& quòd cibum conficiat atque receptet, puta os & ventrem,& præterea illas,quibus mouentur par tes.Si itaque tot ſpecies ſolum,harum verò differentiæ forent, dico autem ceu oris genera plura,& ventris,& ſenſoriorum,& præterea earum quibus mouentur,partium, harum coniugationis numerus neceſſariò efficiet plura genera animalium.non enim fieri poteſt,vt idem animal habeat plures differentias oris, ſic etiam neque aurium . itaque , quando ſuſceptæ fuerint omnes combinationes iſtorum , facient ſpecies animalis: & tot quidem ſpecies, quot coniugationes ſunt partium neceſſariarum. Eodem modo de dictis rebuſpublicis . ciuitates enim non ex vna , ſed ex multis partibus conſtant, vt ſæpius dictum eſt. Vna quædam pars eſt circa alimenta multitudo , quos agricolas dicimus.Altera verò pars ea quæ vocatur mechanica . hæc autem verſatur circa miniſteria , ceu artes , ſine quibus ciuitas habitari non poteſt.harum verò artium aliæ ſunt neceſſariæ , aliæ ad delicias pertinent , & ad vitæ cultum . Tertia pars eſt forenſis multitudo , quæ circa emendum , vendendumque , & circa mercaturam & numulariam verſatur . Quarta pars,mercenarij . Quinta, propulſatores belli . quæ quidem pars non minus neceſſaria eſt ciuitati quàm aliqua ſuperior,aduerſus inuadentes, ſi velint tueri libertatem . impoſſibile eſt enim vt quæ ciuitas vocari mereatur,ſit natura ſerua per ſe enim ſufficiens ciuitas : ſeruus autem non per ſe ſufficiens eſt. Quapropter in libris de Republica ornatè

qui-

quidem hoc, ſed non ſufficienter dictum eſt à Socrate. inquit enim ex quatuor maximè neceſſarijs ciuitatem conſtare. hos autem eſſe, textorem, agricolam, coriarium, ædificatorem. rurſus verò adiungit, quaſi illa non ſufficiant, fabrũ ferrarium & paſtorem: & inſuper negotiatoremq́, & numularium. & hæc omnia complent primam ciuitatem. Quaſi verò ciuitas omnis neceſſariorum gratia ſit conſtituta, ac non magis gratia honeſti, & quaſi æquè indigeat coriarijs, & agricolis. propulſatores autem belli non primam facit partem, antequàm aucta regione, ac vicinis coactis, ad bellum deueniatur. Atqui & in quatuor illis, & in quotcunq; communicantibus, neceſſarium eſt eſſe aliquẽ, qui ius dicat; ac decernat. Siquidem ergo animam quis ponat animalis eſſe partem magis quàm corpus, & ciuitatum magis talia ponendum eſt eſſe partes, quàm ea quæ pertinent ad neceſſarium uſum, propulſatores belli uidelicet, ac iuſtitiæ iudiciariæ exhibitores, ac præterea conſultores, quod eſt ciuilis prudentię opus. & hoc ſiue ſeparatim exiſtat quibuſdam, ſiue eiuſdem, nihil refert ad hunc ſermonem. nam & in armis eſſe, & agros colere, ſæpe cõtingit eiſdem. Quare ſi hæc & illa ponenda ſunt ciuitatis eſſe partes, manifeſtum eſt. quòd & propulſatores belli pars neceſſaria ſunt ciuitatis. Septima pars eſt eorum, qui magna patrimonia habentes, reipublicæ onera ſuſtinent, quos opulentos uocamus. Octaua, eorũ qui publicam operam exhibent, & qui in magiſtratibus gerendis occupati exiſtũt. ciuitas enim abſq; magiſtratibus eſſe non poteſt. neceſſariũ igitur eſt, eſſe quoſdã qui magiſtratibus gerere valeant, & hoc munus ſufferre uel perpetuò,

vel

vel ad tempus. Reliqua uerò ſunt illa, de quibus paulò antè determinauimus, in conſulendo, & ius litiganti in ciuitate reddendo uerſari. Si igitur hæc ciuitatibus adeſſe oportet, rectéq; fieri & iuſtè, neceſſarium eſt eſſe aliquos, qui uirtutem habeant rerum ciuilium. Cæteras ergo potentias eiſdem adeſſe poſſe uidentur pluribus, ceu eoſdem eſſe propulſatores belli, & agricolas, & artifices, & præterea conſultores & iudicantes. Arrogant quoque ſibi uirtutem cuncti, & multifariam ſe idoneos exiſtimant ad gubernandum. uerùm pauperes ac diuites eoſdē eſſe impoſſibile eſt. quapropter hæ partes præcipuè videntur eſſe ciuitatis, inopes ſcilicet & opulenti. Et præterea ex eo, quòd ut plurimum alij pauci ſunt, alij multi, maximè omnium contrariæ inter ſe partes iſtæ apparent. itaq; & reſpublicas ſecundùm earum præualentiam conſtituerunt: ac duæ uidentur, ſcilicet popularis & paucorum potentia. Sed quòd ſint plures, & ob quas cauſas, dictum eſt prius. Quòd uerò & popularis ipſius ſpecies ſint plures, & paucorum potentium, oſtendemus. Patet autem hoc ex his quæ dicta ſunt. nam & in plebe, & in nobilitate plura ſunt genera. Plebis quidem una ſpecies, agricolæ, alia artifices, alia negotiatores, qui emendis uendendiſque rebus interdunt: alia circa rem maritimam, & horum alij bellatores, alij mercatores, alij nautæ, alij piſcatores. multis enim locis horum omnium turba ingens, ut piſcatores Tarenti & Byzantij, naualis multitudo Athenis, mercatores in Aegina & Chio, portiores in Tenedo. inſuper manuales & paruas facultates habentes, qui ocioſi eſſe non poſſunt. Præterea qui non ex utroſque parente ciue ſunt

orti,

orti, liberi tamen homines, & ſi qua huiuſmodi plebeiorum hominum ſpecies altera. Nobilitas verò, diuitiæ, genus, uirtus, diſciplina, & his ſimilia, quæ dicuntur ſecundùm eadem differentiam. Popularis igitur prima ſpecies dicitur maximè ſecundum æqualitatem. uult enim lex huius popularis pares eſſe diuites & pauperes, nec alteros plus poſſe, alteros minus, ſed vtroſque eſſe æquales. ſiquidē maximè liber eſt in populi ſtatu, ut putans quidam, & æqualitas certò eſſe maximè pariter omnibus republicæ participantibus. cùm uerò populus ſit multitudo, & id obtineat quod pluribus videatur, neceſſe eſt vt hæc ſit popularis gubernatio. vna igitur ſpecies popularis eſt hæc. Alia verò ſpecies, vt magiſtratus honoreſque in reſpublica ſecundùm cenſum patrimoniorum, & eum quidem paruum, tribuantur, ita ut qui tanta poſſidet, habilis ſit ad honores reipublicæ ſuſcipiendos: qui verò non poſſidet, ſit inhabilis. Alia ſpecies popularis eſt, vt omnibus omnino ciuibus habilitas ſit, modò non ſint aliqua ex cauſa obnoxij: dominetur autem lex. Alia ſpecies popularis eſt, vt omnes omnino habiles ſint ad magiſtratus gerendos, modò ſint ciues, & dominetur lex. Alia ſpecies eodem modo, niſi quòd non lex dominatur, ſed multitudo. hoc autem fit, quando populi decreta præualent legibus. Accidit verò ob præpotentes quoſdam, qui populum ducunt. nā in ijs rebuſpublicis, in quibus dominatur lex, præpotens aliquis non fit, qui populum ducat, ſed optimi ciuium republicam gubernant. At ubi leges dominantur, ibi ductores populi oriuntur. ſolus enim populus regit, compoſitus unus ex pluribus. multitudo

enim autoritatem dominandi habet, non vt ſinguli, ſed vt omnes. Homerus autem cùm dicit non eſſe bonum vt plures regant, vtrum de hac dicit, vel de illa cum plures gubernant, vt ſinguli, incertum eſt. Talis ergo populus, vtpote abſolutam poteſtatem habens dominari ſolus quærit, nec vlli legi ſubeſſe, efficiturque dominator. itaque aſſentatores eius in pretio habentur. Et eſt huiuſmodi populus in gubernatione ſua tyranno perſimilis. ijdem nempe mores, & vtrobique meliores deprimuntur. & decreta huius populi perinde ſunt, vt tyranni præcepta. & ductores, ſuaſoresque huius populi ſunt velut adulatores illi, qui circa tyrannos verſantur, & vtriſque apud vtroſque potentia par, tam adulatoribus penes tyrannum, quàm ductoribus ſuaſoribusque populi apud ipſum populum. Hi au tores ſunt, vt decreta legis infringant, & ad voluntatem populi cuncta referantur: cōtingit autem illis fieri potentes ex eo, quia populus domi natur omnium. ipſi autem voluntatem populi maximè ducunt, quoniam fides à populo eis adhibetur. Præterea qui de magiſtratibus conqueruntur, ad iudicium populi negocia referunt: populus autem gratanter audit eorum prouocationes. quare per hunc modum magiſtratus irritan tantur omnes. Meritò autem reprehendere videntur qui dicunt huiuſmodi popularem non eſſe legitimam reipublicæ ſpeciem. vbi enim leges non præualent, non eſt reſpublica. nam lex dominari omnibus debet, in particularibus autem magiſtratus & reſpublica prouidere. Itaque ſi eſt popularis vna ſpecierum reipublicæ, clarum eſt quod talis gubernatio, in qua decretis cuncta efficiuntur, non eſt propriè popularis: nullum

nullum enim decretum recipit eſſe vniuerſale. De popularis igitur ſpeciebus in hũc modum determinatum ſit

Quòd quatuor ſint ſpecies paucorum gubernationis, & de permiſtis gubernationibus. Cap. V.

PAucorum verò gubernationis ſpecies vna eſt in qua magnum habentes cenſum ad gubernationem reipublicæ recipiuntur, atque ita magnum, vt tenues homines ad eum peruenire non poſſint. is verò qui tanta poſſidet, habilis ſit ad rempublicam gerendam. Alia ſpecies eſt, cum à paruo cenſu eſt magiſtratus habilitas, & eligunt ipſi eos qui deſunt. ſi igitur ex omnibus hoc faciunt, videtur hoc eſſe potius optimatum: ſin verò ex paruo numero, paucorum potentiæ. Alia ſpecies eſt, cùm filius patri ſuccedit. Quarta ſpecies, cùm hoc fit quod modo diximus, vel lex non dominetur, ſed illi qui regunt. Et hæc ſpecies in paucorum gubernatione correſpondens eſt, vt tyrannis in monarchia, & vt eſt in populari ſtatu vltima illa ſpecies de qua diximus: & vocant huiuſmodi ſpeciem paucorum potentiam. gubernationis igitur paucorum hæ ſpecies ſunt. Nec latere nos debet, quòd multis locis accidit. rempublicam quæ ſecundùm leges non ſit popularis; more & tamen & geſtione populariter gubernari. ſimiliter autem econuerſo apud alios contingit rempublicam ſecundum leges eſſe popularem, moribus tamen & geſtione ad pa- -orum gubernationem magis referri. Contingit autem hoc maximè poſt mutationem rerumpublicarum. non enim

ſtatim mutantur, ſed contenti ſunt ab initio homines parua acceſſione potentiæ. Itaque leges quidem manent vt prius erant, prçualent tamen qui rempublicam mutauerunt.

De ſpeciebus popularis, & paucorum potentiæ. & cauſis earum.
Cap. VI.

QVòd autem tot ſint popularis & paucorum gubernationis ſpecies, ex his patet. Neceſſe eſt enim aut omnes partes, populi, quas ſupra enumerauimus, reipublicæ gubernationem habere, aut quaſdam habere, quaſdam non habere. Cùm igitur agricolę, & mediocria poſſidentes rempublicam gubernant, ſecundum leges eſt gubernatio. victum enim ex opera ſua quærere habent, nec otioſi eſſe poſſunt. itaque lege conſtituta, ſolummodo neceſſarijs concionibus intendunt. alijs autem recipi ad rempublicam licet, cùm tanta poſſidebunt, quanta determinat lex. omnino enim non licere omnibus, paucorum potentiæ eſt. otiari autem eum qui non redditus habeat, impoſſibile. Hæc igitur his de cauſis vna eſt ſpecies popularis gubernationis. Altera verò ſpecies eſt, ob adhibitam electionem omnibus licere qui prohibiti non ſint per genus, vt poſſint tamen in otio eſſe. quapropter in huiuſmodi quidem populari adminiſtratione leges præualent & gubernant, quia reditus non eſt. Tertia ſpecies eſt, omnibus omnino licere rempublicam gerere, qui liberi ſint, non tamen licere ob ſupradictam cauſam. quare neceſſarium in hac quoque legem dominari. Quarta verò ſpecies eſt illa, quæ poſteris

ſteris temporibus in ciuitatibus eſſe cœpit. maioribus enim factis ciuitatibus quàm ab initio fuerant, & reditibus facultatibusque abundantibus, participant omnes reipublicæ propter multitudinis præualentiam: verſanturque in republica gubernanda, ex eo quia poſſunt otioſi eſſe, etiam inopes, mercedem capientes. maximeque huiuſmodi multitudo otioſa eſt. non enim cura rei familiaris propriè eos impedit, quæ diuites ita occupat, vt ſæpe à communionibus abſint & à iudicijs. ex quo fit, vt multitudo pauperum dominetur in republica, non autem leges. Species igitur popularis gubernationis tot ac tales ſunt, ob neceſſitates ſupra dictas. Paucorum autem gubernationis prima ſpecies eſt, quando plures habent patrimonia, ſed non admodum ampla. faciunt enim poteſtatem participandi ei qui tanta poſſidet. Et propter multitudinem eorum qui ad rempublicam recipiuntur, neceſſe eſt non hominem, ſed legem dominari. quanto enim magis diſtant à monarchia, neque tam amplas habent facultates, vt eas negligendo otiari valeant; neque ita exiguas, vt à ciuitate victum quærant, neceſſe eſt vt legem velint dominari, non autem ipſos. Quod ſi pauciores ſint qui poſſident patrimonia, ſiquidem plura quàm prius, ſecunda ſpecies fit gubernationis paucorum. magis enim potentes, plus habere ſe dignos putant. quapropter ipſi ſumunt ex alijs, qui ad rempublicam ſe conferunt, propterea quia nondum ita robuſti ſunt, vt abſque lege gubernare poſſint, legem huiuſmodi poſuere. Quòd ſi eò deueniant, vt ipſi pauciores numero maiores facultates habeant, tertia cumulatio fit gubernationis paucorum.

ipſi enim per ſe magiſtratus & imperia retinent, ſecundùm legem iubentem, vt parentum defunctorum loco filij ſuccedant. Quòd ſi magis etiã ſubnixi ſint opibus & amicitijs, prope eſt talis potentia ad monarchiam, & dominantur homines, non autem lex. & hæc eſt quarta ſpecies gubernationis paucorum, correſpondens vltimæ ſpeciei popularis.

In quot ſpecies Plato reſpublicas diuiſerit: & de optimatum varijs ſpeciebus. Cap. VII.

SVnt inſuper duo alia genera rerumpublicarum præter eas, in quibus aut multitudo, aut pauci gubernant: quarum alteram aiunt omnes ſpeciem eſſe vnam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam, quam vocant optimatem. Eſt & quinta, quam communi nomine omnium appellant rempublicam. ſed quia non ſæpe fit, latet numerare volentes: & ita ſuſcipiunt, quaſi ſint quatuor ſolùm: vt Plato in libris de Republica facit. Optimatem igitur ſe rectè habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. quæ enim ob optimis viris ſimpliciter per virtutem eſt gubernatio reipublicæ, & non ad ſuppoſitionem quandam bonorum virorum, eam ſolùm iuſtum eſt optimatem appellari. in ſola enim ſimpliciter idem eſt vir bonus & ciuis. in alijs autem boni ſunt ad ſpeciem gubernandi ſuam. Sunt tamen quædam, quæ differentiam habeant à paucorum gubernatione (& appellantur optimates) & ab ea quæ vocatur, reſpublica; vbi non ſolùm

reſpectu diuitiarum, ſed etiam reſpectu virtutis ad gubernationem reipublicæ ſumuntur. Hæc reſpublica differt ab illis, & naturam optimatis ſapere videtur. nam in his ciuitatibus non faciunt publicè curam virtutis: ſunt tamen quidam præſtantiores, qui videntur eſſe boni viri. Vbi ergo reſpublica reſpicit ad diuitias, & ad virtutem, & ad populum, ut eſt apud Carthaginienſes, ea naturam optimatum ſapere videtur. & vbi ad duo illorum ſolùm, vt Lacedæmoniorum, ad virtutem & ad populum: & eſt hæc miſtura popularis ac uirtutis. Optimatum igitur poſt illam primam optimam rempublicam gubernandi formam, hæ duę ſpecies ſunt. & tertia, quæcunque illius, quæ appellatur reſpublica, inclinant ad paucorum gubernationem.

De ea quæ nomine generis reſpublica peculiariter appellatur. Quid ſit ea quam cenſu poteſtatem dicunt. De bonis legibus. De finibus optimatis, popularis, & paucorum potentia. Cap. VIII.

Reliquum eſt, vt de ea quæ appellatur reſpublica, dicamus, & de tyrannide. Ordinauimus autem ipſam nos, cum prius non eſſet, neque hæc tranſgreſſio, neque illæ, de quibus modò diximus, optimates, quia re vera omnes aberrant à rectiſſima gubernandi forma. poſtmodum cum iſtis numerantur, & ſunt harum tranſgreſſiones & labes, vt in ſuperioribus circa principium diximus. merito autem poſtremo loco tyrannidem reſeruauimus, propterea quòd iſta minimè eſt reſpublica: noſtra verò materia eſt de republica tractare. Quia igitur de

cauſa ſic ordinauimus, dictum eſt. Nunc autem eſt à nobis de illa quæ communi nomine appellatur reſpublica, oſtendendum. nam clariùs eius vis apparebit poſt determinationem eorum quæ ad paucorum gubernationem, & ad popularem ſpectabant. Eſt enim reſpublica (vt ſimpliciter dicamus) miſtura paucorum gubernationis ac popularis. Conſueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, vocare reſpublicas: eas verò quæ ad paucorum gubernationem vocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atque nobilitas magis adeſſe conſueuerunt. præterea qui diuitias habent, ea videntur habere, propter quæ cæteri iniurias faciunt, vnde & honeſtos, & bonos, & nobiles iſtos appellant. Cùm ergo optimatum gubernatio velit excellentiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem eſſe dicant ex bonis & honeſtis magis, videtur impoſſibile quæ ciuitas non ab improbis, ſed ab optimis gubernetur, eam non benè gubernari: eodemque modo quæ leges non habeat bonas, gubernari ad optimatibus. Habere autem leges bonas, non id eſt, ſi rectè ſint poſitæ, nec eis pareatur. Itaque vna rectè legum inſtitutio putanda eſt, legibus parere: altera, vt rectè ſint leges poſitæ, quibus parere oportet. fieri enim poteſt vt parent ciues malè poſitis legibus. id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipſis, aut ſimpliciter optimis. Videtur autem optimatum eſſe, maximè honores tribuere ſecundum virtutem. finis enim optimatum virtus: paucorum verò gubernationis diuitiæ, popularis autem libertas. Quod autem pluribus videtur, commune eſt omnium; nam in paucorum, & multitu-

dinis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum qui in republica verſantur, id obtinet. In pleriſque igitur ciuitatibus, hæc ſpecies gubernandi reſpublica vocatur. ſola enim miſtio conie&uram facit opulentorum & inopum, diuitiarum & libertatis. Ferè enim apud plurimos, illi & qui diuitijs pollent, bonorum, & honeſtorum locum obtinere videntur. Cùm verò tria ſint, quæ circa æqualitatem reipublicæ contendant, libertas, diuitię, virtus (nam quartum illud quæ appellatur nobilitas, duobus conſequens eſt: nobilitas enim eſt antiquæ diuitiæ, & virtus) manifeſtum eſt, quòd duorum miſtura diuitum, & pauperum eſt reſpublica appellanda. trium verò, optimatum gubernatio maximè aliarum, præter illam veram & primam. Quòd igitur ſint aliæ reſpublicæ præter monarchiam & popularem, & paucorum potentium, dictum eſt: & quales iſtæ, & in quo differant inter ſe, & optimatum gubernatio, & aliæ ſpecies quæ ad optimates decliuant, & quomodo non longe diſtant inter ſe, manifeſtum eſt.

Quo pacto ea quæ reſpublica appellatur, conſtituatur ex paucorum potentia, & populari, & de modis miſtionis. Cap. IX.

QVomodo autem fiat præter popularem & paucorum potentiam illa quæ appellatur reſpublica, & quo in ordine reponenda ſit, deinceps dicemus. & ſimul apparebit quibus definiant popularem & paucorum gubernationem. ſumenda eſt enim horum diſtinctio. poſtea ex his ab vtraque tanquam regulam ſumentes

tes componere oportet. Sunt autem definitiones tres compoſitionis ac miſturæ. aut.n. ambo ſumenda, quorum vtraq; leges ponunt: ceu circa iudicia. In paucorum enim potentia diuitibus pęnam conſtituunt, niſi iudicãdo adſint, pauperibus verò mercedem nullam: in popularibus autem, pauperibus mercedem, diuitibus autem pœnam nullam, commune ac medium iſtorum ambo hęc, itaque & ciuile. miſtum eſt enim ex ambobus, vnus igitur modus hic eſt combinationis. Alius autem medium capere eorum quæ ab vtriſque iubentur: ceu concionari, hi quidem à nullo cenſu vel exiguo penitus, illi vero à magno cenſu, commune certè neutrum, ſed mediũ vtriuſque cenſus. Tertius verò ex duobus iuſſis, hæc quidem ex populari lege, illa autem ex paucorum gubernatione, dico autem tale aliquid, vt videtur, popularis quidem magiſtratus ſortiri, paucorum autem gubernationis eligere: & popularis, non ex cenſu tribuere, paucorum autem ex cenſu. Optimatum igitur ac ciuile, ab vtraq; vtrunq; accipere: ex paucorum quidem gubernatione electiuos facere magiſtratus: ex populari autem ſumere, non per cenſum, modus igitur admiſcendi talis. Bene autem admiſcuiſſe popularem & paucorum gubernationem finis eſt, quando eadem reſpublica dici poteſt popularis, & paucorũ gubernatio. Patet enim hoc accidere dicentibus eas bene eſſe commiſtas, accidit hoc etiam medio: conſpicitur nanq; in eo vtrunque extremorum: quod contingit Lacedæmoniorum reipublicæ. Sunt enim per multi qui aggrediuntur dicere eam eſſe popularem, propterea quòd populariter complura in illa ſunt conſtituta, ceu primum circa educationem

puero-

puerorûm. pari enim modo diuitum filij educantur,& pauperum,& erudiuntur per eũ modum, per quem valeant pauperum filij eruditi, ſimiliterque in ſequenti ætate cum viri facti ſunt. in illo non magis conſpicuus diues quàm pauper. Cibi quoq; ijdem vtriſque in comeſſationibus. Veſtitu etiam tali diuites vtuntur,qualem & pauperum quiuis habere poteſt. Præterea,duorum maximorum magiſtratuum, alterum eligit populus, alterum gerit: ſenatores enim per populum eliguntur, ephori autem ex popularibus conſtituuntur. Alij verò dicunt eſſe illam paucorum gubernationem, quoniam multa habeat quæ paucorum potentiam afferunt, ceu omnes dignitates per electionem conferri, per ſortem verò nullam, & inſuper apud paucos poteſtatem eſſe necandi,& in exilium pellẽdi,ac cætera huiuſmodi per multa. Oportet enim in republica bene temperata vtrunque videri ineſſe, & neutrum,& conſeruari per ſeipſam,non aliunde, & per ſeipſam,non per alios multos extraneos,qui velint. nam & prauæ reipublicæ hoc poteſt contingere, ſed nec velle quidem gubernationem alteram quoquomodo partium ciuitatis omnino. Quemadmodum igitur oporteat rempublicam conſtituere, & ſimiliter illas quę appellantur optimates,dictum eſt.

De tyrannide, & modis tyrannidis. Cap. X.

Reſtat nunc, vt de tyrannide dicamus: non quòd multis verbis indigeat, ſed vt habeat in hoc tractatu locum ſuum, quandoquidem hanc quoq; poſuimus partẽ eſſe aliquã publicæ gubernationis. De regno igitur determinauimus

in ſuperioribus libris, vbi tractatum eſt à nobis, nūquid regis gubernatio vtilis foret ciuitatibus, an inutilis,& quam,& vnde conſtituere oportet, & quomodo. Tyrannidis verò ſpecies duas ibidem diſtinximus, propterea ꝙ earum potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ poteſtates iſtæ ſunt ſecūdùm leges. nam & apud Barbarorum quoſdā eliguntur aliqui ad gubernandum ſoli, cum abſoluta omnimodaq; poteſtate. Et apud Græcos olim eodem modo quidem eligebātur, qui ſoli gubernarent, quos vocabant Aeſymnetas. Habent verò hæ inter ſe differentias quaſdam. erant enim regiæ, ex eo quia ſecundùm leges,& eo quia volētibus imperabant: tyrannicæ autem ex eo, quia pro arbitrio dominationem exercebant. Tertia ſpecies tyrannidis, quæ maximè propriè videtur id nomē habere, oppoſita eſt regiæ poteſtati abſolutè nam neceſſe eſt tyrannidem monarchiā, quæ nullis ſubiaceat legibus, & dominetur per vim æqualibus & melioribus, ac reſpiciat ad propriam vtilitatem, non ad vtilitatem ſubditorum, quapropter inuoluntaria eſt, cùm nemo liber ſponte ſua ferat huiuſmodi ſeruitutem. Species igitur tyrannides tot,& tales ſunt.

De optima republica; partibus ciuitatis, mediocritate ſcilicet, exceſſu, atque defectu. Cap. XI.

QVæ verò ſit optima reſpublica, & quæ vita optima pluribus ciuitatibus & hominibus, neque per virtutem iudicant quæ ſupra vulgus emergat, neque per doctrinam quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neque per guber

nationem quæ ad uotum fiat: ſed uitam eam probant, quam plurimi conſequi poſſint, & gubernationem eam, quam plurimæ ciuitates ualeant recipere. nam quas uocāt optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadūt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi quæ reſpublica uocatur, quomobrem de ambabus tanquam vna ſit, dicendum eſt. Iudicium autem de omnibus iſtis ex eiuſdem principijs eſt. Si enim rectè dictum fuit in Ethicis, vitam beatam eſſe ſecundum uirtutem non impeditam, uirtutem autem ipſam eſſe mediocritatē: neceſſe eſt mediam vitam optimam eius, quam ſinguli adipiſci valeant, mediocritatis, & has omnes definitiones neceſſe eſt eſſe circa ciuitatis uirtutem, vitium, & rempublicam. eſt enim reſpublica uita quædam ciuitatis. In cunctis autem ciuitatibus partes ſunt tres. nam alij diuities excellunt: alij paupertate nimia deprimuntur: alij ſunt inter hos medij. Cùm igitur cōfeſſi ſimus mediocritatem, & medium eſſe optimū. palàm, quòd bonorum fortunæ mediocris poſſeſſio, eſt optima omnium exiſtimanda. hæc enim facilis eſt ad obedientiam mandatorum. At verò ſi modū excedant in alterutram partem (ceu ſi forma, ſi uiribus, ſi nobilitate generis, ſi diuitijs, uel ijs contrarijs, ceu ſi paupertate nimia, ſi imbecillitate egregia, ſi ignominia multa) difficile eſt ut rationi obediant: fiunt enim iſtorum alij ſuperbi & delinquentes apertè in rebus magnis, alij occultè praui, & in rebus exiguis fraudatores, iniuriæ verò inferuntur quandoque per contumeliam, quandoque per dolum. Inſuper hi minimè circa gubernationem reipublicæ afficiuntur, minimeque conſulunt: hæc autem utraque

damnoſa ſunt ciuitatibus. Præterea qui bonis fortunæ ſuperabundāt, ceu opibus, diuitijs, amicis, & alijs huiuſmodi, nec imperiū cuiuſquam pati volunt, neq; ſciunt, & hoc ſtatim domi eòrum natis exiſtit: propter delicias enim ne in ſcholis quidem præceptoribus obedire conſueuerunt. Qui autem eorū ſunt in indigentia nimia conſtituti, deiecto nimium animo, vileſq; exiſtunt, ex quo fit, vt magiſtratum gerere neſciant, ſed ad parendum ſeruiliter ſint apti, illi verò ſibi imperari nullo modo patiuntur, ſed ipſi alijs tanquam domini, volunt imperare. Efficitur ergo ſeruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidētium, aliorum ſpernentium, quod plurimum abeſt ab amicitia & ciuili ſocietate. nam ſocietas amicabile quiddā eſt. cùm inimicis enim ne via quidem communicare volunt homines. Vult quidem ciuitas ex paribus ac ſimilibus eſſe, quantum maximè id fieri poteſt, hoc autem maximè exiſtit medijs. itaque neceſſariò fit, vt huiuſmodi ciuitas optimè gubernetur, ex quibus diximus natura conſtare ciuitatem. Conſeruantur quoque in ciuitatibus iſti maximè cæterorum ciuium. neque enim aliena concupiſcunt, vt faciunt pauperes: neque eorum bona cupiūtur ab alijs, ut accidit diuitibus, & quia neque inſidiantur alijs, neque alij ipſis, ſine periculo degunt. Quapropter benè optauit Phocylides, multa mediocribus optima, mediocris eſſe volens in ciuitate. Patet igitur, quòd ciuilis ſocietas optima eſt, quæ per mediocres fit, eaſque ciuitates recipere, vt optimè gubernentur, in quibus mediocres plurimi ſunt, ac plus poſſunt: maximè quidem ambabus, vel ſaltem altera parte. hæc enim

addita præualere facit, & prohibet contrarios exceſſus fieri. Quapropter ualde optandum eſt, vt ij qui in republica uerſantur. facultates habeant mediocres, ac ſufficientes. nam vbi alij nimis multa poſſident, alij nihil, vel plebs infima iuſurgit, uel paucorum potentia illa extrema, uel tyrannus propter utrunque exceſſum, ex populari enim ſtatu nimium ſuperbo, & ex paucorum potentia ad tyrannidem deuenitur: ex mediocribus autem ac prope paribus, multominus, cuius rei cauſam poſtea, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus. Quòd autem media ſit optima, manifeſtum eſt. ſola enim ſeditionibus caret. vbi enim per multum eſt mediocre, minium ſeditiones, & diſcordiæ ciuium innaſcuntur: magnæq; ciuitates ob hanc ipſam cauſam minus ſeditionibus ſubiacent, quia magna in his eſt mediocrium hominum multitudo. paruas autem ciuitates facile eſt in duas partes diuidi omnes, ita ut nihil medium relinquatur, & ferè cuncti uel inopes ſunt uel opulenti. Populares quoque gubernationes tutiores ſunt, & diuturniores, quàm paucorum potentium propter medios. Plures enim ſunt, & magis honoris participant in populari gubernatione quàm paucorum. nam quando ſine his multitudo inops plus poteſt, malè res ſe habent ac cito pereũt. Signum verò huius putandum eſt, quòd qui optimè leges condiderunt, ex mediocribus ciuibus fuere. nam & Solon huiuſmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus: & Lycurgus (non enim erat, rex) & Charondas, & plurimi aliorum. Patet autem ex his, & quia plurimæ reſpublicæ aut populares ſunt, aut paucorum gubernationes. propter id enim

quod

damnoſa ſunt ciuitatibus. Præterea qui bon
fortunæ ſuperabundāt, ceu opibus, diuitijs, am
cis, & alijs huiuſmodi, nec imperiū cuiuſqua
pati volunt, neq; ſciunt, & hoc ſtatim domi eo
rum natis exiſtit: propter delicias enim ne i
ſcholis quidem præceptoribus obedire conſue
uerunt. Qui autem eorū ſunt in indigentia n
mia conſtituti, deiecto nimium animo, vileſ
exiſtunt, ex quo fit, vt magiſtratum gerere n
ſciant, ſed ad parendum ſeruiliter ſint apti, i
verò ſibi imperari nullo modo patiuntur, ſ
ipſi alijs tanquam domini, volunt impera
Efficitur ergo ſeruorum & dominorum ciuit
non autem liberorum: & aliorum inuidētiu
aliorum ſpernentium, quod plurimum abeſt
amicitia & ciuili ſocietate. nam ſocietas a
cabile quiddā eſt. cùm inimicis enim ne via q
dem communicare volunt homines. Vult q
dem ciuitas ex paribus ac ſimilibus eſſe, qua
tum maximè id fieri poteſt, hoc autem maxi
exiſtit medijs. itaque neceſſariò fit, vt huiuſr
di ciuitas optimè gubernetur, ex quibus d
mus natura conſtare ciuitatem. Conſerua
quoque in ciuitatibus iſti maximè cætero
ciuium. neque enim aliena concupiſcunt, v
ciunt pauperes: neque eoru[illegible] cupiūt
alijs, ut accidit diuitib[illegible] e in
tur alijs, neque ali[illegible] eg
Quapropter h[illegible]
diocribus [illegible] ns
tate. [illegible] etas
[illegible]

addita præualere facit, & [illegible]
exceſſus fieri. Qua[illegible]
eſt, vt ij qui in republica [illegible]
habeant mediocres, ac [illegible]
lij nimis multa poſſidere [illegible]
ſima inſurgit, uel paucor[illegible]
ma, uel tyrannus propter [illegible]
ex populari enim ſtatu [illegible]
paucorum potentia ad [illegible]
ex mediocribus autem ac [illegible]
tominus, cuius rei cauſam [illegible]
tionibus tractabitur, [illegible]
media ſit optima, manifeſtum [illegible]
ſeditionibus caret. vbi enim [illegible]
mediocre, minimum ſeditionum [illegible]
uium innaſcuntur: [illegible]
ipſam cauſam minus [illegible]
quia magna in his eſt [illegible]
multitudo. paruus autem [illegible]
duas partes diuidi omnes [illegible]
relinquatur, & ferè cuncti [illegible]
opulenti. Populares quoque [illegible]
tutiores ſunt, & [illegible]
rum potentium [illegible]
ſunt, & magis [illegible]
gub[illegible] quam [illegible]

aliam
[illegible]uco-
[illegible]er
[illegible]s qua-
[illegible]ctare,
cūctis.
[illegible] rem-
[illegible]àm illa
[illegible].Eſt au
[illegible]quale,
[illegible]bilita-
populi
[illegible]le exi-
[illegible]s ciui-
[illegible]eu ma-
[illegible] nobi-
[illegible] tamen
[illegible]ſuperari
[illegible]ferenda
[illegible]udo eam
[illegible]laris gu-
popularis
[illegible]rantiam,
[illegible]ſit, prima
[illegible]ercenariò-
, quæ ſunt
[illegible]in qua ſunt
[illegible]e, quàm de-
[illegible]entia, guber
[illegible]do ſingulæ ſpe-
cies

ipſi enim per ſe magiſtratus & imperia retinent, ſecundùm legem iubentem, vt parentum defunctorum loco filij ſuccedant. Quòd ſi magis etiã ſubnixi ſint opibus & amicitijs, prope eſt talis potentia ad monarchiam, & dominantur homines, non autem lex. & hæc eſt quarta ſpecies gubernationis paucorum, correſpondens vltimæ ſpeciei popularis.

In quot ſpecies Plato reſpublicas diuiſerit: & de optimatum varijs ſpeciebus. Cap. VII.

SVnt inſuper duo alia genera rerumpublicarum præter eas, in quibus aut multitudo, aut pauci gubernant: quarum alteram aiunt omnes ſpeciem eſſe vnam ex quatuor. Dicunt autem eas quatuor, monarchiam, paucorum gubernationem, popularem, & quartam, quam vocant optimatem. Eſt & quinta, quam communi nomine omnium appellant rempublicam. ſed quia non ſæpe fit, latet numerare volentes: & ita ſuſcipiunt, quaſi ſint quatuor ſolùm: vt Plato in libris de Republica facit. Optimatem igitur ſe rectè habet appellare illam, de qua tractauimus in primis libris. quæ enim ob optimis viris ſimpliciter per virtutem eſt gubernatio reipublicæ, & non ad ſuppoſitionem quandam bonorum virorum, eam ſolùm iuſtum eſt optimatem appellari. in ſola enim ſimpliciter idem eſt vir bonus & ciuis. in alijs autem boni ſunt ad ſpeciem gubernandi ſuam. Sunt tamen quædam, quæ differentiam habeant à paucorum gubernatione (& appellantur optimates) & ab ea quæ vocatur, reſpublica: vbi non ſolùm

reſpectu diuitiarum, ſed etiam reſpectu virtutis ad gubernationem reipublicæ ſumuntur. Hæc reſpublica differt ab illis, & naturam optimatis ſapere videtur, nam in his ciuitatibus non faciunt publicè curam virtutis: ſunt tamen quidam præſtantiores, qui videntur eſſe boni viri. Vbi ergo reſpublica reſpicit ad diuitias, & ad virtutem, & ad populum, ut eſt apud Carthaginienſes, ea naturam optimatum ſapere videtur. & vbi ad duo illorum ſolùm, vt Lacedæmoniorum, ad virtutem & ad populum: & eſt hæc miſtura popularis ac uirtutis. Optimatum igitur poſt illam primam optimam rempublicam gubernandi formam, hæ duę ſpecies ſunt. & tertia, quæcunque illius, quæ appellatur reſpublica, inclinant ad paucorum gubernationem.

De ea quæ nomine generis reſpublica peculiariter appellatur. Quid ſit ea quam cenſu poteſtatem dicunt. De bonis legibus. De finibus optimatis, popularis, & paucorum potentia. Cap. VIII.

Reliquum eſt, vt de ea quæ appellatur reſpublica, dicamus, & de tyrannide. Ordinauimus autem ipſam nos, cum prius non eſſet, neque hæc tranſgreſſio, neque illæ, de quibus modò diximus, optimates, quia re vera omnes aberrant à rectiſſima gubernandi forma. poſtmodum cum iſtis numerantur, & ſunt harum tranſgreſſiones & labes, vt in ſuperioribus circa principium diximus. merito autem poſtremo loco tyrannidem reſeruauimus, propterea quòd iſta minimè eſt reſpublica: noſtra verò materia eſt de republica tractare. Quia igitur de

cauſa ſic ordinauimus, dictum eſt. Nunc autem eſt à nobis de illa quæ communi nomine appellatur reſpublica, oſtendendum. nam clarius eius vis apparebit poſt determinationem eorum quæ ad paucorum gubernationem, & ad popularem ſpectabant. Eſt enim reſpublica (vt ſimpliciter dicamus) miſtura paucorum gubernationis ac popularis. Conſueuerunt autem eas quæ inclinant ad popularem, vocare reſpublicas: eas verò quæ ad paucorum gubernationem vocare optimates: ex eo quia opulentioribus doctrina atque nobilitas magis adeſſe conſueuerunt. præterea qui diuitias habent, ea videntur habere, propter quæ cæteri iniurias faciunt, vnde & honeſtos, & bonos, & nobiles iſtos appellant. Cùm ergo optimatum gubernatio velit excellentiam tribuere optimis ciuibus, & paucorum gubernationem eſſe dicant ex bonis & honeſtis magis, videtur impoſſibile quæ ciuitas non ab improbis, ſed ab optimis gubernetur, eam non benè gubernari: eodemque modo quæ leges non habeat bonas, gubernari ad optimatibus. Habere autem leges bonas, non id eſt, ſi rectè ſint poſitæ, nec eis pareatur. Itaque vna rectè legum inſtitutio putanda eſt, legibus parere: altera, vt rectè ſint leges poſitæ, quibus parere oportet. fieri enim poteſt vt pareant ciues malè poſitis legibus. id autem dupliciter accidit: aut enim optimis quantum datur ipſis, aut ſimpliciter optimis. Videtur autem optimatum eſſe, maximè honores tribuere ſecundum virtutem. finis enim optimatum virtus: paucorum verò gubernationis diuitiæ, popularis autem libertas. Quod autem pluribus videtur, commune eſt omnium; nam in paucorum, & multitu-

dinis gubernatione, & in optimorum, quod videtur maiori parti eorum qui in republica verſantur, id obtinet. In pleriſque igitur ciuitatibus, hæc ſpecies gubernandi reſpublica vocatur. ſola enim miſtio coniecturam facit opulentorum & inopum, diuitiarum & libertatis. Ferè enim apud plurimos, illi & qui diuitijs pollent, bonorum, & honeſtorum locum obtinere videntur. Cùm verò tria ſint, quæ circa æqualitatem reipublicæ contendant, libertas, diuitię, virtus (nam quartum illud quæ appellatur nobilitas, duobus conſequens eſt: nobilitas enim eſt antiquæ diuitiæ, & virtus) manifeſtum eſt, quòd duorum miſtura diuitum, & pauperum eſt reſpublica appellanda. trium verò, optimatum gubernatio maximè aliarum, præter illam veram & primam. Quòd igitur ſint aliæ reſpublicæ præter monarchiam & popularem, & paucorum potentium, dictum eſt: & quales iſtæ, & in quo differant inter ſe, & optimatum gubernatio, & aliæ ſpecies quæ ad optimates decliuant, & quomodo non longe diſtant inter ſe, manifeſtum eſt.

Quo pacto ea quæ reſpublica appellatur, conſtituatur ex paucorum potentia, & populari, & de modis miſtionis. Cap. IX.

QVomodo autem fiat præter popularem & paucorum potentiam illa quæ appellatur reſpublica, & quo in ordine reponenda ſit, deinceps dicemus. & ſimul apparebit quibus definiant popularem & paucorum gubernationem. ſumenda eſt enim horum diſtinctio. poſtea ex his ab vtraque tanquam regulam ſumentes

tes componere oportet. Sunt autem definitiones tres compoſitionis ac miſturæ. aut.n. ambo ſumenda, quorum vtraq; leges ponunt: ceu circa iudicia. In paucorum enim potentia diuitibus pęnam conſtituunt, niſi iudicãdo adſint, pauperibus verò mercedem nullam: in popularibus autem, pauperibus mercedem, diuitibus autem pœnam nullam, commune ac medium iſtorum ambo hęc, itaque & ciuile. miſtum eſt enim ex ambobus, vnus igitur modus hic eſt combinationis. Alius autem medium capere eorum quæ ab vtriſque iubentur: ceu concionari, hi quidem à nullo cenſu vel exiguo penitus, illi vero à magno cenſu, commune certè neutrum, ſed mediũ vtriuſque cenſus. Tertius verò ex duobus iuſſis, hæc quidem ex populari lege, illa autem ex paucorum gubernatione, dico autem tale aliquid, vt videtur, popularis quidem magiſtratus ſortiri, paucorum autem gubernationis eligere: & popularis, non ex cenſu tribuere, paucorum autem ex cenſu. Optimatum igitur ac ciuile, ab vtraq; vtrunq; accipere: ex paucorum quidem gubernatione electiuos facere magiſtratus: ex populari autem ſumere, non per cenſum, modus igitur admiſcendi talis. Bene autem admiſcuiſſe popularem & paucorum gubernationem finis eſt, quando eadem reſpublica dici poteſt popularis, & paucorũ gubernatio. Patet enim hoc accidere dicentibus eas bene eſſe commiſtas, accidit hoc etiam medio: conſpicitur nanq; in eo vtrunque extremorum: quod contingit Lacedæmoniorum reipublicæ. Sunt enim per multi qui aggrediuntur dicere eam eſſe popularem, propterea quòd populariter complura in illa ſunt conſtituta, ceu primum circa educationem

puero-

puerorùm. pari enim modo diuitum filij educantur,& pauperum,& erudiuntur per eũ modum, per quem valeant pauperum filij eruditi, ſimiliterque in ſequenti ætate cum viri facti ſunt,in illo non magis conſpicuus diues quàm pauper. Cibi quoq; ijdem vtriſque in comeſſationibus. Veſtitu etiam tali diuites vtuntur,qualem & pauperum quiuis habere poteſt. Præterea,duorum maximorum magiſtratuum, alterum eligit populus, alterum gerit: ſenatores enim per populum eliguntur, ephori autem ex popularibus conſtituuntur. Alij verò dicunt eſſe illam paucorum gubernationem, quoniam multa habeat quæ paucorum potentiam afferunt, ceu omnes dignitates per electionem conferri, per ſortem verò nullam, & inſuper apud paucos poteſtatem eſſe necandi,& in exilium pellẽdi,ac cætera huiuſmodi per multa. Oportet enim in republica bene temperata vtrunque videri ineſſe, & neutrum,& conſeruari per ſeipſam,non aliunde, & per ſeipſam,non per alios multos extraneos,qui velint. nam & prauæ reipublicæ hoc poteſt contingere, ſed nec velle quidem gubernationem alteram quoquomodo partium ciuitatis omnino. Quemadmodum igitur oporteat rempublicam conſtituere, & ſimiliter illas quę appellantur optimates,dictum eſt.

De tyrannide, & modis tyrannidis. *Cap. X.*

Reſtat nunc, vt de tyrannide dicamus: non quòd multis verbis indigeat, ſed vt habeat in hoc tractatu locum ſuum, quandoquidem hanc quoq; poſuimus partẽ eſſe aliquã publicæ gubernationis. De regno igitur determinauimus

In ſuperioribus libris, vbi tractatum eſt à nobis, nũquid regis gubernatio vtilis foret ciuitatibus, an inutilis,& quam,& vnde conſtituere oportet, & quomodo. Tyrannidis verò ſpecies duas ibidem diſtinximus, propterea ꝙ earum potentia quodammodo alteratur ad regiam gubernationem, ex eo quia ambæ poteſtates iſtæ ſunt ſecũdùm leges.nam & apud Barbarorum quoſdã eliguntur aliqui ad gubernandum ſoli,cum abſoluta omnimodaq; poteſtate. Et apud Græcos olim eodem modo quidem eligebãtur, qui ſoli gubernarent,quos vocabant Aeſymnetas.Habent verò hæ inter ſe differentias quaſdam. erant enim regiæ,ex eo quia ſecundùm leges,& eo quia volẽtibus imperabant:tyrannicæ autem ex eo,quia pro arbitrio dominationem exercebant. Tertia ſpecies tyrannidis,quæ maximè propriè videtur id nomẽ habere, oppoſita eſt regiæ poteſtati abſolutè nam neceſſe eſt tyrannidem monarchiã, quæ nullis ſubiaceat legibus, & dominetur per vim æqualibus & melioribus, ac reſpiciat ad propriam vtilitatem,non ad vtilitatem ſubditorum, quapropter inuoluntaria eſt, cùm nemo liber ſponte ſua ferat huiuſmodi ſeruitutem. Species igitur tyrannides tot,& tales ſunt.

De optima republica; partibus ciuitatis, mediocritate ſcilicet, exceſſu, atque defectu. Cap. XI.

QVæ verò ſit optima reſpublica, & quæ vita optima pluribus ciuitatibus & hominibus,neque per virtutem iudicant quæ ſupra vulgus emergat,neque per doctrinam quæ ingenio indiget & adiumentis externis, neque per guber nationem

nationem quæ ad uotum fiat: ſed uitam eam probant, quam plurimi conſequi poſſint, & gubernationem eam, quam plurimæ ciuitates ualeant recipere. nam quas uocãt optimates, de quibus modo diximus, partim exterius cadũt plurimis ciuitatibus, partim appropinquant illi quæ reſpublica uocatur, quomobrem de ambabus tanquam vna ſit, dicendum eſt. Iudicium autem de omnibus iſtis ex eiuſdem principijs eſt. Si enim rectè dictum fuit in Ethicis, vitam beatam eſſe ſecundum uirtutem non impeditam, uirtutem autem ipſam eſſe mediocritatẽ: neceſſe eſt mediam vitam optimam eius, quam ſinguli adipiſci valeant, mediocritatis, & has omnes definitiones neceſſe eſt eſſe circa ciuitatis uirtutem, vitium, & rempublicam. eſt enim reſpublica uita quædam ciuitatis. In cunctis autem ciuitatibus partes ſunt tres. nam alij diuities excellunt: alij paupertate nimia deprimuntur: alij ſunt inter hos medij. Cùm igitur cõfeſſi ſimus mediocritatem, & medium eſſe optimũ, palàm, quòd bonorum fortunæ mediocris poſſeſſio, eſt optima omnium exiſtimanda. hæc enim facilis eſt ad obedientiam mandatorum. At verò ſi modũ excedant in alterutram partem (ceu ſi forma, ſi uiribus, ſi nobilitate generis, ſi diuitijs, uel ijs contrarijs, ceu ſi paupertate nimia, ſi imbecillitate egregia, ſi ignominia multa) difficile eſt ut rationi obediant: fiunt enim iſtorum alij ſuperbi & delinquentes apertè in rebus magnis, alij occultè praui, & in rebus exiguis fraudatores, iniuriæ verò inferuntur quandoque per contumeliam, quandoque per dolum. Inſuper hi minimè circa gubernationem reipublicæ afficiuntur, minimeque conſulunt: hæc autem utraque

damno-

damnoſa ſunt ciuitatibus. Præterea qui bonis fortunæ ſuperabundāt, ceu opibus, diuitijs, amicis, & alijs huiuſmodi, nec imperiū cuiuſquam pati volunt, neq; ſciunt, & hoc ſtatim domi eòrum natis exiſtit: propter delicias enim ne in ſcholis quidem præceptoribus obedire conſueuerunt. Qui autem eorū ſunt in indigentia nimia conſtituti, deiecto nimium animo, vileſq; exiſtunt, ex quo fit, vt magiſtratum gerere neſciant, ſed ad parendum ſeruiliter ſint apti, illi verò ſibi imperari nullo modo patiuntur, ſed ipſi alijs tanquam domini, volunt imperare. Efficitur ergo ſeruorum & dominorum ciuitas, non autem liberorum: & aliorum inuidētium, aliorum ſpernentium, quod plurimum abeſt ab amicitia & ciuili ſocietate. nam ſocietas amicabile quiddā eſt. cùm inimicis enim ne via quidem communicare volunt homines. Vult quidem ciuitas ex paribus ac ſimilibus eſſe, quantum maximè id fieri poteſt, hoc autem maximè exiſtit medijs. itaque neceſſariò fit, vt huiuſmodi ciuitas optimè gubernetur, ex quibus diximus natura conſtare ciuitatem. Conſeruantur quoque in ciuitatibus iſti maximè cæterorum ciuium. neque enim aliena concupiſcunt, vt faciunt pauperes: neque eorum bona cupiūtur ab alijs, ut accidit diuitibus, & quia neque inſidiantur alijs, neque alij ipſis, ſine periculo degunt. Quapropter benè optauit Phocylides, multa mediocribus optima, mediocris eſſe volens in ciuitate. Patet igitur, quòd ciuilis ſocietas optima eſt, quæ per mediocres fit, eaſque ciuitates recipere, vt optimè gubernentur, in quibus mediocres plurimi ſunt, ac plus poſſunt: maximè quidem ambabus, vel ſaltem altera parte. hæc enim

addita

addita præualere facit, & prohibet contrarios exceſſus fieri. Quapropter ualde optandum eſt, vt ij qui in republica uerſantur. facultates habeant mediocres, ac ſufficientes. nam vbi alij nimis multa poſſident, alij nihil, vel plebs infima iuſurgit, uel paucorum potentia illa extrema, uel tyrannus propter utrunque exceſſum, ex populari enim ſtatu nimium ſuperbo, & ex paucorum potentia ad tyrannidem deuenitur: ex mediocribus autem ac prope paribus, multominus, cuius rei cauſam poſtea, vbi de mutationibus tractabitur, dicemus. Quòd autem media ſit optima, manifeſtum eſt. ſola enim ſeditionibus caret. vbi enim per multum eſt mediocre, minium ſeditiones, & diſcordiæ ciuium innaſcuntur: magnæq; ciuitates ob hanc ipſam cauſam minus ſeditionibus ſubiacent, quia magna in his eſt mediocrium hominum multitudo. paruas autem ciuitates facile eſt in duas partes diuidi omnes, ita ut nihil medium relinquatur, & ferè cuncti uel inopes ſunt uel opulenti. Populares quoque gubernationes tutiores ſunt, & diuturniores, quàm paucorum potentium propter medios. Plures enim ſunt, & magis honoris participant in populari gubernatione quàm paucorum. nam quando ſine his multitudo inops plus poteſt, malè res ſe habent ac cito pereũt. Signum verò huius putandum eſt, quòd qui optimè leges condiderunt, ex mediocribus ciuibus fuere. nam & Solon huiuſmodi fuit, vt apparet ex eius carminibus: & Lycurgus (non enim erat, rex) & Charondas, & plurimi aliorum. Patet autem ex his, & quia plurimæ reſpublicæ aut populares ſunt, aut paucorum gubernationes. propter id enim

quod

quod in his frequẽter pauci ſunt medij, ſemper qui præualent (ſiue hi ſint qui facultates habẽt. ſiue populares qui medium tranſcendunt) per ſeipſos gubernationem agunt: itaq; aut multitudo populi inſurgit, aut paucorum potentia. Præterea, ex eo quia ſeditiones fiunt, & pugnæ inter multitudinem & opulentos, quibuſcunq; uincere contingit, hi neque communem amplius habent rempublicam neque æqualem, ſed quaſi victoriæ præmium reportant rempublicam obtinere: & alteri popularem ſtatum, alteri paucorum potentiam faciunt. Præterea qui principatum Græciæ habuerunt, hi ad propriam reſpicientes rempublicam, aut popularem ſtatum in ciuitatibus conſtituerunt, aut paucorum gubernationem, non ad ciuitatum illarum commoda reſpicientes, ſed ad ſua, atque ita per iſtas cauſas effectum eſt, vt vel nunquam mediorum illa gubernatio extiterit, vel admodum rarò, & apud paucos. vnus enim vir conſenſit ſolus ex ijs qui antiquitus in principatu fuere, hunc gubernandi modum conſtituere. Iamque in ciuitatibus conſuetudo obtinuit, non velle æquale, ſed aut imperare quærere, aut victos obedire. Quæ igitur optima ſit reſpublica, & quam ob cauſam, ex his patet. De alijs autẽ rebuſpublicis, cùm plures populares & plures paucorum gubernationes eſſe dixerimus, quæ prima ponenda ſit, & quæ ſecunda, & quæ deinceps potior ſit aut deterior, determinata optima, nõ erit difficile intueri. neceſſe eſt enim eſſe meliorem, quæ proximè huic accedit: deteriorem verò, quæ plurimũ diſtat à medio, niſi ad ſuppoſitionem quis iudicet. dico autem ad ſuppoſitionem, quia multoties alia reipubli-

cæ

ex forma eligibiliori exiſtente, nihil vetat aliam quibuſdam magis vtilem eſſe.

Quæ multitudo apta ſit ad popularem aut paucorum gubernationem: Eſt legiſlatores ſemper ad medio reſpicere debere.
Cap. XII.

QVæ autem reſpublica quibus, & qualis qualibus conferat, conſequens eſt tractare, ſed capiendum prius eſt vniuerſaliter de cũctis. Oportet enim partem illam ciuitatis quæ rempublicam ſtare vult, potentiorem eſſe, quàm illa pars, quæ non vult rempublicam manere. Eſt autem ciuitas ex quali & quanto: dico aũt quale, ceu libertatem, diuitias, diſciplinam, nobilitatem: quantum verò, ceu multitudinem populi præualentem. Fieri autem poteſt, vt quale exiſtat vel ciuitatis parti, ex quibus partibus ciuitas eſt conſtituta: alteri verò quantum: ceu maiorem eſſe numerum ignobilium quàm nobilium, & pauperum quàm diuitum. neque tamen tantum ſuperare quantitate, quantum ſuperari qualitate, propter hoc ad inuicem conferenda ſunt. Vbi ergo ſuperat pauperum multitudo eam quam diximus proportionem, hic popularis gubernatio exoritur, ac ſpecies ſingulæ popularis ſtatus, ſecundùm multitudinis exuperantiam, ceu ſi agricolarum multitudo plus poſſit, prima ſpecies: ſi multitudo tenuiorem ac mercenariorum, vltima ſpecies. & ſic de alijs, quæ ſunt harum mediæ. Vbi autem ea pars, in qua ſunt opulenti & nobiles, ſuperat qualitate, quàm deficiat quantitate, hic paucorum potentia, gubernatioque exoritur: ac eodem modo ſingulæ ſpecies

cies huius ſecundum exuperantium iſtiuſmodi hominum. Debet autem qui legem ponit in republica, ſemper ad medios reſpicere. ſiue enim ad paucorum gubernationem dirigantur leges, de medijs eſt coniectandum: ſiue ad popularem ſtatum, hos reſpicere debent. Vbi enim mediocrium ſuperat multitudo, vel vtrunque extremum, vel alterum tantùm, hæc reſpublica recipit ſtabilitatem. non enim eſt metus, ne quandoque diuites cum pauperibus conſpirent contra mediocres. nunquam enim alteri ſeruire alteris vellent. Quòd ſi communiorem aliquam quærunt, nullam aliam quàm iſtam reperirent. nam per vices gubernare non paterentur, propter diffidentiam quæ inter eos exiſtit. In cunctis verò locis arbiter eſt fideliſſimus, arbiter autem medius, quantoque melior eſt gubernatio tẽperata, tanto durabilior. Aberrant etiam pleriq; illorum, qui optimates reipublicæ gubernationes efficere volunt, non ſolùm in tribuendo nimium diuitibus, verumetiam in excludendo plebem. neceſſe eſt enim procedente tempore, ex falſis bonis verum malum euenire: diuitũ enim cupiditates plus habendi magis deſtruunt rempublicam, quàm multitudinis.

De ſimulatis legibus paucorum, ac popularium contra ſe inuicem, ac earum temperamento: de gubernatoribus, & cur ex regia prius, in alias gubernationes facta ſit mutatio. *Cap. XIII.*

SVnt autem illa circa quæ ſimulant, ac fallaciter prætexunt ad populum, quinq; numero: concio, magiſtratus, iudica, armatura, exercitatio. Circa concionem quidem, licere omnibus adeſſe,

adeſſe, ſed pœna appoſita diuitibus, ſi non adſint, vel maiorem quam multitudini. Circa magiſtratus autem, non licere his qui cenſum habent magnum, renunciare magiſtratui, pauperibus autem licere. Circa iudicia verò, pœnam eſſe diuitibus, niſi iudicent; pauperibus autē impunitatem, aut illis magnam, his paruam pœnam, vt eſt in Charondæ legibus. Quibuſdā vero locis, omnibus licet deſcriptis, in concionibus iudicijsque adeſſe, quòd ſi deſcripti ſint & non exerceant, in pœnis incidunt permagnas, vt metu pęna vitent deſcriptionem, neq; iudicia, neq; conciones exerceant. Eodem modo circa arma, & circa gymnaſia legibus ſtatuunt. pauperibus enim licet non habere arma. diuitibus autem pœna conſtituta eſt, niſi habeant. & ſi gymnaſio ſe non exerceant paupere, nulla pœna eſt: diuitibus autem eſt pœna, vt alij metu pœnę ſe exercere compellantur, alij qui nullam formident pœnam, non faciant. Hæc igitur paucorum potentiæ ſunt machinamenta. In populari autem ſtatu contra hæc, alia excogitant. Pauperibus enim ſalaria ſtatuunt concionantibus atque iudicantibus: diuitibus autem nullam pœnam imponunt. Itaq; manifeſtum eſt, ſi quis velit iuſtè hæc temperare, quòd oportet utrinque aſſumere & illis quidem ſalaria conſtituere, his autē pęnā, ſic enim omnes communicarent: nā illo quidem modo, reſpublica fit alterorum ſolùm, oportet quidem rempublicam eſſe ex ijs ſolùm qui arma poſſident. Cenſus autem magnitudo definiri ſimpliciter non poteſt, ſed conſiderate qualitate, attinet maximum, vt qui participant republica ſint plures quàm ijs qui non participant, hunc inſtituere. Volunt enim pauperes

& ho-

& honorum expertes, quietem agere, ſi neque contumelia eos quis afficiat, neque bona illis auferat. ſed hoc non facilè: non enim ſemper contingit, ut qui rempublicam gubernant, ſint mites & humani. & conſueuerunt quoties bellum eſt, grauiter ferre, niſi ſuſcipiant alimenta, nam ſunt egeni: & ſi quis alimenta porrigat, cupiunt bellum. Apud quoſdam gubernatio reipublicæ exiſtit, non in ijs qui ad armaturam ſunt habiles, ſed in ijs qui exercebant arma. in Malienſibus quidem gubernatio reipublicę erat in iſtis: & magiſtratum creabant ex ijs qui militabant. Primaque reſpublica apud Gręcos conſtituta eſt ex his qui bellum gerebant, poſteaqàm deſierunt regna: ab initio quidem ex equitibus, nam robur belli tunc in equitibus habebatur. peditatus enim niſi ordo ac diſciplina adſit, inutilis eſt. huiuſmodi autem diſciplina & ordo antiquis illis temporibus nondum erat: ex quo fiebat, ut in equitatu robur belli haberetur. ſed auctis ciuitatibus, quæ in armis potentiam habebant, plures ad communionem reipublicæ recepti ſunt. ex quo factum eſt, ut quas nunc reſpublicas uocamus, tunc popolaris ſtatus diceretur. Fuerat enim antiqua ciuitatum gubernatio rationabiliter paucorum, & regia: propter paucitatem enim hominum non erat magnus numerus mediocrium. itaque pauci cum eſſent multitudine & inſtitutione, magis ferebant ab alijs gubernari. Quam igitur ob cauſam plures ſunt rerum publicarum formæ, & quamobrem præter eas quæ dicuntur aliæ ſint (neque enim popularis gubernationis una eſt ſpecies, nec aliarum ſimiliter) ac præterea quæ differentiæ ſint inter eas, & quare accidat

& inſu-

& inſuper quæ ſit optima reſpublica, & vt plurimum dici poſſit, & aliarum qualis qualibus congruat, dictum eſt.

De partibus reipublicæ, conſilijs ſcilicet, magiſtratibus, iudicijs, de conſultandi poteſtate, & membris eius.
Cap. XIIII.

RVrſus autem & cõmuniter & ſeparatim de vnaquaque dicemus, eorum quæ poſt hoc ſequuntur, conuenienti ſumpto principio. Sunt ergo tres partes omnium rerumpublicarum in ſingulis, quarum ſtudioſus legis poſitor conſiderare debet vtilitatem: quibus bene ſe habentibus, neceſſe eſt rempublicam bene ſe habere, & gubernandi formas inter ſe differre, in eo quod ſingulæ iſtarum differũt. Harum trium partium vna eſt quæ verſatur in publicis conſilijs. Altera in magiſtratibus, hoc eſt quos eſſe oportet, & quam poteſtatẽ habere, & quemadmodum debeant creari. Tertia pars in iudicijs conſiſtit. Ea pars quæ conſulit, autoritatem habet de bello & pace, de ſocietate belli ineunda vel diſſoluenda, de legibus ferendis vel abrogandis, de morte, de exilio, de publicatione bonorum, & rationibus repoſcendis. Neceſſe eſt enim vel omnibus ciuibus hæc omnia decernẽda tribuere, vel quibuſdam, ceu vni cuidam magiſtratui, aut vniuerſalibus, vel alijs alia: vel quædam illorum omnibus, quædam quibuſdam. Omnia igitur & de omnibus popula re eſt: talem enim æqualitatem affectat populus. Sũt autem plures huiuſmodi. Vnus ſi ſingulariter & non ſimul omnes: vt eſt in republica

Teleclei Mileſij, & in alijs rebuſpublicis, deliberant magiſtratus ſimul cõllecti. ad magiſtratũ verò vadunt omnes ſingulatim ex tribubus & partibus etiam minutis, donec tranſeat per omnes. congregatur autem populus ſolummodo pro legibus ferendis, & pro his quæ pertinent ad reipublicæ ſtatum, & pro ijs audiendis quæ à magiſtratibus nuntiantur. Alius modus eſt, omnes ſimul conuenire, aut ſolummodo ad magiſtratus creandos & ad ferendas leges, & pro bello vel pace, & ad rationes repoſcendas: in cęteris vero eos, qui magiſtratum gerunt, decernere ad ſingula deputatos, uel per electionem, uel per ſortẽ. Alius modus eſt, ut ad magiſtratus creãdos & ad rationes depoſcendas conueniant omnes ciues, & ad deliberationem belli ſuſcipiendi, vel ſocietatis ineundæ: cætera verò magiſtratus exæquantur per electionem creati: quod fieri poteſt. tales verò ſunt quot exercere neceſſarium eſt eos qui ſciunt. Quartus modus eſt, ut omnes de omnibus conuenientes deliberent, magiſtratus uerò de nullo ſtatuant, ſed tamen primo loco ſententiam dicant: quemadmodum fit in extrema illa gubernatione populari, quam in paucorum gubernatione ſpeciei illi violentæ, & in gubernatione unius tyrannidi correſpondere diximus. Hi ergo modi populares omnes. Quoſdam verò de omnibus paucorum potentiæ. habet autem & hoc differentias plures. quando enim à mediocri cenſu fiat aſſumptio, & multi aſſumentur, propter eam cenſus mediocritatem, & quæ lex uetat non moueant, ſed ſequantur, & liceat poſſidenti cenſum, habere, paucorum eſt huiuſmodi gubernatio, ſed tamen ciuilis pro-

pter

pter eius mediocritatem. Quando verò non omnes participes ſunt, ſed qui eliguntur, & ſecundùm leges gubernant, ut & prius, paucorum potẽtiæ eſt. Quando autem ipſi ſe eligunt, qui deliberandi autoritatem habent, & quando filius patri ſuccedit, ac domini ſunt legum, neceſſe eſt huiuſmodi gubernationem eſſe paucorum potentium. Sed quando aliquorum aliqui, ceu cùm de bello & pace, & repetendis rationibus uniuerſi: de alijs autem magiſtratus electi, uel ſorte aſſumpti optimatum, id eſt, uel eius quæ appellatur reſpublica. Quòd ſi de quibuſdam electi, de quibuſdam verò ſortiti, & ſortiti vel ſimpliciter, uel ex prælatis, vel communiter electi ac ſortiti, partim optimatum eſt, partim reipublicæ ipſius. Diſtinguitur ergo ea pars, quæ inconſulendo deliberandòve conſiſtit in hunc modum pro natura rerumpublicarum: & adminiſtratur vnaquæque reſpublica ſecundùm huiuſmodi terminationem. Confert autem & gubernationi illi, quæ nunc maximè videtur eſſe popularis (dico autem ei in qua: populus dominus eſt etiam legum in deliberando, ac melius diſponendo) hoc idem facere in communibus, quod ſit circa iudicia in paucorum potentiam. imponunt enim pœnam illis quos iudicare uolunt, ut iudicent: populares verò mercedem ſtatuunt pauperibus. Confert & hoc idẽ circa conciones agere. melius enim deliberabunt, ſi omnes conſilio interſint, populus quidem cum nobilioribus, iſti autem cum populo. Confert etiam per electionem aſſumi eos, qui deliberaturi ſunt, vel per ſortem æqualiter ex partibus ciuitatis. Confert etiam ſi plurimum excellat multitudo plebis eos qui ſunt in gu-

bernanda republica peritiores, vel non omnibus mercedem tribuere, ſed quantum reſpondet numero nobilitatis, vel ſortiri plures. In paucorùm verò gubernationibus, aut eligere quoſdam ex multitudine, aut tale aliquid conſtituere, quale eſt in quibuſdã ciuitatibus, quos appellant præcõſultores, ac legum cuſtodes, ac de his ſolummodo rebus ad conſilium referre, de quibus iſti antè deliberauerint. Per hunc enim modum populus interueniet in deliberãdo, nec tollere quicquam de republica valebit, inſuper aut illa decernere poterit populus, aut nihil contrarium illis, quæ præponentur: vel conſiderandi quidem omnes participes facere, deliberandi verò magiſtratibus poteſtatem relinquere. Et oppoſitum eius facere, quod fit in populari ſtatu. populi enim decretum in condemnando ratum nõ ſit, ſed ad magiſtratus rurſus referatur. quod contra fit in popularibus. magiſtratus enim abſoluendi, domini ſunt omnino: condemnandi verò non, ſed ad populum habetur recurſus. De conſultando igitur & deliberando, eiuſque poteſtate, in hunc modum determinatum ſit.

De magiſtratibus proprijs, qui neceſſarijs, & honeſtis & de magiſtratuum conſtitutionibus.
Cap. XV.

Conſequens his eſt circa magiſtratus diſtinguere. habet enim & hæc pars differentias multas: quotque magiſtratus eſſe, & quarum rerum autoritatem habere oporteat, & pro quo tempore ſingulos: (nam alij ſemeſtres, alij breuiores, alij annuos, alij diuturniores ſtatuunt magiſtratus:) & vtrũ oportet eſſe ꝑpetuos, an ad

lon-

longum tempus, aut neutrum, an multoties eoſdem, aut non eundem bis, ſed tantùm ſemel; & præterea circa conſtituendum magiſtratus, ex quibus oportet creari, & à quibus, & quomodo: de his enim omnibus oportet poſſe diſtinguere quot modis fieri poſſet, & qui quibus conferāt gubernationibus reipublicæ. Eſt autem nec hoc quidem facile determinare, quales magiſtratus ſunt nuncupandi: indiget enim ciuilis ſocietas multis præſidentibus. Quapropter non omnes, qui vel eliguntur vel aſſumuntur ſorte, ſunt magiſtratus exiſtimandi: vtpote ſacerdotes. hoc enim aliud quiddam ponendum eſt à ciuilibus magiſtratibus. Præterea qui pompas ducunt, & præcones, & legati qui eliguntur. huiuſmodi enim curæ ciuiles aut omnium ciuium ſunt ad vnam actionem, puta dux eorum qui militant: aut ſecundùm partem, vt mulierum, puerorumque curatores. aliæ diſpenſatiuæ: ſæpe enim eliguntur quidam ad diſtribuendam annonam. aliæ miniſtratiuæ, ad quas ſi opulenti eligantur, ſubſtituunt ſeruos. Maximæ verò, vt ſimpliciter dicamus, illi ſunt magiſtratus appellandi, quibus datum eſt deliberare de quibuſdam, & ſtatuere, & maximè hoc extremum. nam iubere imperioſius eſt. Verùm iſta quātum ad vſum nihil differunt, vt ita dixerim. nondum enim determinata eſt huiuſmodi de nomine controuerſia: habet autem quandam aliam intellectiuam conſiderationem. Quales autem magiſtratus, & quot neceſſarij ſunt ciuitati: & quales neceſſarij quidem, inutiles verò ad bonam reipublicæ gubernationem magis vtique quiſpiam dubitabit: & ad omnem rempublicam, & præſertim ad paruas ciuitates. Nam in magnis quidem

licet, & debent ſinguli magiſtratum ad ſingula opera deputari. ſufficit enim multitudo ciuium ad magiſtratus gerendos: quare alios cum intermiſſione magna temporis, alios ſemel duntaxat gerunt: meliusque ſingula curantur, quàm ſi in multis cura noſtra diſtrahatur. Sed in paruis ciuitatibus neceſſe eſt in paucos, magiſtratus plures conferre nam cùm ſit paucitas hominum, non facile eſt multos in magiſtratibus eſſe. qui enim poſtea forent ſucceſſores horum? indigent quandoque magiſtratibus eiſdem & legibus, paruę magnæque ciuitatis: niſi quòd hę quidem ſæpe indigent eiſdem, illis verò multò tempore intermiſſo id accidit. quapropter nihil prohibet multas ſimul curas illis demandare: nō enim ſe impediunt. & propter hominum paucitatem neceſſarij ſunt magiſtratus quidam quaſi luminaria obeliſcis impoſita. Si ergo dicere poſſumus, quot neceſſarij ſunt omni ciuitati, & quot nō neceſſarij quidem, ſed opportuni, facilè quis ſciens iſta, coniungat, quales coniungere congruat in vnum magiſtratum. Debet etiam hoc non latuiſſe, quales conueniant ſecundùm locum magiſtratus plurium curam habere, & qualium vbique in vnum magiſtratum poteſtate habere, ceu honeſtatis. vtrum in foro præfectum annonæ, & alium alibi, aut vbique eundem. & vtrum ſecundùm negocia partiendum eſt, an ſecūdùm perſonas. dico autem, ceu vnum curam honeſtatis, alium puerorum, & alium mulierum. & in rebuſpublicis, vtrum differunt ſecundùm vnamquanque & magiſtratuum genus, vel nihil. ceu in populari ſtatu, & paucorum gubernatione, & optimatum, & monarchia, vtrum idem ſunt magiſtratus poteſta-

teſtatem habentes, ſed non ex æqualibus, aut ſimilibus, ſed alij in alijs. veluti in optimatibus quidem ex hominibus doctis, in paucorum autem potentia ex opulentis, in popularis ſtatu ex ingenuis. vel exiſtant quidam ſecundùm iſtas differentias magiſtratum, & alicubi conferat eoſdem eſſe, alicubi diuerſos. alicubi enim congruit magnos eſſe, alicubi paruos eoſdem magiſtratus. Veruntamen ſunt aliqui proprij, ceu eorum qui ante deliberant. hæc enim poteſtas non eſt popularis, conſilium verò populare. oportet enim eſſe aliquid tale, cui cura ſit populum conſilio præuenire, ne ocioſus ſit. hi autem ſi pauci ſunt numero, paucorum potentia eſt. eſt autem neceſſe vt illi ſint pauci, qui antè deliberant; itaque paucorum potentia eſt. ſed vbi ſunt ambo hi magiſtratus, illi qui antè deliberant: conſiliarijs conſtituunt conſiliarius enim popularis: qui verò ante venit in conſulendo & deliberando paucorum potentiæ. Diſſoluitur etiam poteſtas conſilij in huiuſmodi gubernationibus, in quibus populus ipſe conueniens de omnibus conſtituit. hoc autem accidere conſueuit, cùm eſt vtilitas. quædam aut merces conſtituta his qui in contentionem conueniunt. ocioſi enim conueniunt perſæpe, & de cunctis ipſi ſtatuunt. Qui autem puerorum curam habent, & qui mulierum, & ſi quis alter eſt qui poteſtatem habet & curam huiuſmodi, optimatum id eſt, & non populare (fieri enim non poteſt vt prohibere pauperum mulieres alterius ſit quàm paucorum potentiæ) cùm mulieres ipſorum in delicijs viuant. Sed de his quidem eatenus dixiſſe nunc ſatis ſit. De conſtituendis autem magiſtratibus conandum eſt iam

tranſigete. Conſiſtunt autem differentiæ in tribus definitionibus, quibus compoſitis neceſſe eſt omnes modos eſſe comprehenſos: vnum ex tribus eſt, qui ſint illi qui magiſtratus conſtituāt: alterum, ex quibus conſtituatur: tertium, per quem modum. Cuiuſque verò iſtorum differentiæ ſunt tres, aut enim ciues omnes conſtituūt, aut quidam: & vel ex omnibus, vel ex quibuſdam determinatis: ceu per cenſum, vel per genus, vel per virtutem, vel per aliud quiddam tale, quale apud Megarenſes, ex his qui vnà cum populo ad bella coniuncti redierūt. & hoc aut per electionem, aut per ſortem. Rurſus autem hæc ſimul conduplicat. dico autem hæc ceu quoſdam aliqui, quoſdam omnes: & quidam ex omnibus, & quidam ex quibuſdam: & quidam electione, quidam ſorte. Vniuſcuiuſque iſtorum differentiæ modi erunt quatuor, aut enim omnes ex omnibus per electionem: aut omnes ex omnibus per ſortem: & vel ex cūctis, vel quaſi diuiſim per tribus & conuentus & ſocietates, quouſque tranſeat per vniuerſos ciues: aut ſemper ex omnibus, & partim ſic, partim in illo modo. Rurſus verò, ſi pauci ſunt illi qui conſtituunt magiſtratus, aut ex omnibus per electionem, aut ex omnibus per ſortem, aut ex quibuſdam per electionem, aut ex quibuſdam per ſortem, vel partim iſto modo, partim illo. dico autem quædam ex omnibus per electionem, quędam per ſortem. atque ita duodecim modi efficiuntur ſeorſum, duobus conduplicatis, Horum autem duæ conſtitutiones ſunt populares, hoc eſt omnes ex omnibus electione, vel ſorte: vel partim ſorte, partim electione. At enim non omnes ſimul, ſed ex omnibus

bus conſtituere, vel ex quibuſdam, vel ſorte, vel electione, vel vtroque modo: aut partim ex omnibus, partim ex quibuſdam vtroque modo. dico autem vtroque modo, partim ſorte, partim electione illius ſpecie eſt, quæ appellatur reſpublica. Quoſdam verò ex omnibus conſtituere, partim electione, partim ſorte, aut vtroq; modo, hos quidem ſorte, illos autem electione, paucorum potentiæ eſt, multoque magis ſi vtroque: ſed quoſdam ex omnibus, quoſdam ex quibuſdam, ciuile optimatum: vel quoſdam electione, quoſdam ſorte: quoſdam verò ex quibuſdam, paucorum potentiæ, etiam ſi per ſortem fiat vel non fiat: & quoſdam ex quibuſdam vtroque modo: quoſdam autem ex omnibus, & ex quibuſdam omnes per electionem optimatum. Modi igitur circa magiſtratus tot ſunt, & diſtinguuntur ita ſecundùm rerumpublicarum formas. Qui autem quibus conducant, & quomodo conſtitutiones eorum faciendæ ſunt vnà cum poteſtatibus magiſtratuum, & qui ſint hi, manifeſtum erit. dico autem poteſtatem magiſtratus, ceu circa reditus autoritatem habere & circa cuſtodiam. alia enim poteſtatis ſpecies, quemadmodum circa bellum, & circa contractus forens.

De iudicijs, & eorum ſpeciebus, & de modis iudiciorum. Cap. XVI.

Reliquum ex tribus eſt, de iudicijs dicere. Capiēdi verò ſunt iſtorum modi per eandē uiam. eſt enim differentia iudiciorum in tribus terminis, ex quibus, & de quibus, & quomodo Dico autem ex quibus, vtrum ex omnibus, vel

ex quibuſdam. de quibus, quot ſpecies iudiciorum. quomodo, vtrum per ſortem, vel per electionem. Primò igitur diſtinguamus quot ſint iudiciorum ſpecies. Sunt autem octo. Vnum, rationes repoſcere. Alterum ſi publicè quis cui iniuriatus ſit. Aliud, quot ad ſtatum ciuitatis pertinent. Quartum, ex magiſtratibus & priuatis hominibus, quæcunque circa pœnas verſantur. Quintum, de priuatis contractibus habentibus magnitudinem. at præterea de homicidijs, & peregrinis. Homicidij rurſus ſpecies, ſiue in ipſis iudicijs, ſiue in alijs ex prouidentia fecerit vel inuitus, & quotcunque confitemur quidem facta, ſed de iure controuerſiam facimus. & quę pro homicidio exultantibus circa reditum ſtatuuntur. vt Athenis dicitur, & quot in Phreati iudicium. Contingunt autem alia & in omni tempore pauca, & in magnis ciuitatibus: De peregrinis autem vna pars eſt, ſi peregrinus contra peregrinum agat: altera, ſi peregrinus contra ciuem. Et inſuper vltra hæc omnia, de paruis rebus cognitio, quæ drachmas quinque, aut non excedant, aut parum. oportet enim & de his ius dici: nec incidit in iudiciorum multitudinem. Sed omittamus de his, & de homicidijs & de peregrinis: dicamus autem de ciuilibus, in quibus ſi non rectè iudicetur, ſeditiones ac rerumpublicarum motus gignuntur. Neceſſe eſt enim vel omnes de omnibus ſupra dictis iudicare electione vel ſorte: vel omnes de omnibus partim ſorte, partim electione: vel de quibuſdam eorũ aliquos, partim ſorte, partim electione aſſumptos. hi ergò modi ſunt quatuor. Totidem alteri, qui ſecundùm partem. rurſus enim ex quibus, & qui iudicant de omnibus per electionem, aut ex

quibus

quibus de omnibus per ſortem: vel partim forte, partim electione. vel quædam iudicia de eiſdem ex ſortitis & electis. Iſti ergo, vt dictum eſt, ſunt modi in prædictis. Inſuper eadem conduplicata. ut quædam ex omnibus, quædam ex quibuſdam, quędam ex vtriſque. ceu ſi eiuſdem iudicij eſſent, alij ex omnibus, alij ex quibuſdã: & vel per ſortem, vel per electionem, vel ex ambabus. Quot igitur modi iudiciorum eſſe poſſunt, dictum eſt. Horum autem prima, popularia ſunt, quæcunque ex omnibus vel de omnibus. Secunda, paucorum potentium, quæcunque ex quibuſdam de omnibus. Tertia, optimatum & ciuilia, quæcunque partim ex omnibus, partim ex quibuſdam.

*

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER QVINTVS.

SVMMA LIBRI.

De rerumpublicarum mutationibus ſeditionibus, earum cauſis, ac medelis. De diuerſarum ſpecierum rerumpublicarum mutationibus, ac ipſarum conſeruandarum modis. De regni, ac tyrannidis mutationibus, ac conſeruatione.

De cauſis mutationum rerumpublicarum, & de earum inæqualitate, & æqualitate, & iuſto & ſtabilitate. Cap. I.

DE alijs quidem omnibus, de quibus dicere propoſuimus, ferè dictum eſt. ex quibus autem mutantur reſpublicæ, & quot ea ſint & qualia, & quæ nam ſint ſingularum rerumpublicarum corruptiones & labes, & ex qualibus in quales maximè mutantur: præterea quæ remedia generaliter & ſpecialiter cuiuſque, & per quæ maximè conſeruari poſſit vnaquæque rerumpublicarum, conſiderãdum deinceps erit. Oportet autem prius illud principium aſſumere, quòd plures ſunt formę rerumpublicarum. & in his confitentur quidem omnes iuſtitiam & conuenientem æquitatem, ſed aberrant ab ea,

ea, vt eſt antè dictum. Nam populus conſtat ex ijs qui cùm ſint ſecundum quid pares, putant ſe ſimpliciter pares; Paucorum vero potentia ex ijs qui cùm præſtent aliqua re, ſe in cunctis præſtare arbitrantur. opibus enim ſuperantes, ſimpliciter exiſtimant ſuperare. Deinde vero illi quaſi pares exiſtentes in cunctis, dignum putant ſe parem portionem habere. hi autem quaſi ſuperiores ſint, maiora ſibi competere arbitrantur: maius enim inæquale. Habent verò omnes aliquid iuſtum, ſed ſimpliciter aberrant. Et ob eam cauſam, quando non pro opinione ſua vtrique reportent de republica, ſeditiones concitant. Omnium verò iuſtiſſimè hoc facerent, qui virtute præcellunt: qui tamen minimè omnium id faciunt. nam hi ſimpliciter rationabile eſt, vt ſoli præferantur. Sunt autem quidam, qui præſtantes genere, plus habere ſe dignos putant. Videntur nobiles eſſe illi, quorum maiores virtute & diuitijs præditi fuere. hinc principia & fontes, vt ita dixerim, ſeditionum oriuntur. Quapropter mutationes meritò fiunt, quandoque ex præſenti ſtatu alium: ceu ex populari gubernatione ad paucorum potentiam, vel ad popularem ex paucis, vel ad rempublicam & optimatem ex illis, vel ad illas ex iſtis. quandoque præſentem gubernandi formam non quærunt mutare, ſed in ea permanentes, pro ſe illam ſuſcipiunt, vt paucorum potentiam vel monarchiam. Inſuper circa magis & minus: ceu vel paucorum potentiam exiſtentem magis extendere vel coercere, vel popularem ſtatum ampliare, vel reſtringere. Eodemq; modo de alijs ſpeciebus ampliandis vel reſtringendis, vel in parte aliqua reipublicæ mouenda, ceu magiſtratum

tum quendam de nouo inducere, vel remouere: vt apud Lacedæmonios ferunt Lyſandrum tentâſſe regiam poteſtatem tollere, & Pauſaniam regem Ephoros. & Epidamni mutata eſt reſpublica, parte: cùm pro tribuum præfectis, ſenatores creauerunt. Apud Elienſes verò neceſſarium eſt illorum etiam, qui verſantur in republica, dignitates inuadere, quando creatur magiſtratus aliquis. Paucorum autem potentiæ erat in hac republica, quod vnus ſolus ad magiſtratum ſumebatur. Vbique enim propter inęqualitatem oritur ſeditio: diſparibus tamen non exiſtit proportio; perpetua enim poteſtas regia iniqua foret, ſi eſſet in paribus. omnino enim quærentes æquum, in ſeditiones incidunt. At enim duplex eſt æquum: vnum numero, alterum dignitate. numero quidem, ceu multitudine ac magnitudine idem, & æquum: dignitate autem dico, id quod eſt ſecundum rationem. ceu tria excedunt duo ſecundùm æqualem numerum, & hæc vnum. dico autem quatuor excedere duo, & hæc vnum: æqua enim pars duo ex quatuor, & vnum duorum: ambo enim medietates. Fatentes autem ſimpliciter eſſe iuſtum id, quod eſt ſecundùm dignitatem, contendunt, vt prius dictum eſt. alij quia ſi in aliquo ſint pares, ſe penitus pares exiſtimant: alij, quia ſi in aliquo præſtant, in cunctis ſe ſuperare arbitrantur. Quamobrem duæ præcipuè fiunt gubernandi formæ, populus ſcilicet, & paucorum potentia. nobilitatem enim ac virtutem in verbis quidem omnes ferè vſurpant. etenim qui reuera nobiles ac boni ſint, nuſquam centum reperiunt: diuites autem multis in locis. Simpliciter omnino ſecundùm alterutrum ſtatuere æqualita-

æqualitatem, improbum eſt; patet autem ex eo; quòd contingit: nulla enim huiuſmodi rerumpublicarum recipit ſtabilitatem. Cauſa vero huius, quia impoſſibile eſt ex primo errore in principio commiſſo, non euenire ad extremum aliquid mali. quare opus eſt partim arithematica æquitate vti, partim ea quæ eſt ſecundùm dignitatem. Veruntamen tutior eſt, ac minus ſeditioni ſubiacet popularis gubernatio, quàm paucorum. nam in paucorum gubernatione duæ gignuntur ſeditiones: vna inter ſeipſos, alia ad populum. in gubernationibus autem populi, vna tantùm ſeditio fit, ad paucorum potentiam. ipſis verò inter ſe, quod quidem dignum dictu ſit, non accidit ſeditio populi. Inſuper mediocrium hominum gubernatio, propinquior eſt populari gubernationi, quàm illi quæ paucorum: quę quidam eſt magis tuta, quàm aliqua huiuſmodi rerumpublicarum.

De ſeditionibus paucorum, & popularium: pro quibus rebus ſeditiones oriantur, & quæ ſint earum cauſa. Cap. II.

CVm verò conſideremus quibus de cauſis ſeditiones mutationesque rerumpublicarum euenerint, capienda ſunt primò vniuerſaliter principia, & cauſę earum. Sunt autem ferè tria, de quibus ipſis primò ſuccinctè determinandum eſt. Videre enim oportet quemadmodum diſpoſiti ad ſeditiones deueniunt: & quarum rerum gratia: & tertiò quę ſunt initia ciuilium turbationum, ac ſeditionum inter ciues. Quòd quidem igitur diſponatur ad res nouas appetendas, illa eſt potiſſima cauſa, de qua iam

dixi-

diximus. quia alij pares eſſe volunt his qui plus poſſunt,& niſi hoc ſit non acquieſcunt:alij verò, ſe prętare dignos putantes, indignè ferunt niſi plus habeant.hæc autem quandoq; iuſtè cupiuntur,quandoque iniuſtè.inferiores quidem vt pares ſint, res nouas exoptant: & pares qui ſunt,vt præſtent. Quemadmodum igitur diſpoſiti ſint qui res nouas quęrunt, dictum eſt. Res autem, pro quibus contendunt,ſun lucrum,& honor, atque his contrària. dedecus.n. & damnum vel ipſorum vel amicorum fugientes, ſeditiones in ciuitatibus agunt. Cauſæ verò ac principia motus, vnde ipſi ita diſponuntur,& pro ijs de quib. diximus,ſunt ut ſeptem,ſunt etiam vt plura.quorum duo ſunt eadem cũ illis quæ dicta ſunt,non tñ eodem modo.pp lucrum.n.& pp honorem irritãtur inuicē, non vt acquirãt ſibijpſis, ſed quia vident alios partim iniuſtè,partim iuſtè plus habere.Inſuper propter contumeliam, pp metum, propter præpotentiam,propter contemptũ propter incrementum exceſſuum: præterea & alio modo pp verecundiam, propter negligentiã,propter puſillanimitatem, propter imparitatem.

Quo pacto ob dictas cauſas eueniunt ſeditiones. Cap. III.

EX quibus contumelia & lucrum, quam habeant vim, & quot cauſæ, ferè eſt manifeſtum. Superbia enim, & auaritia eorum qui gubernant homines, prouocant contra ſe, & contra ſtatum eius reipublicæ, quæ iſta fieri patiatur.auaritia verò quandoq; ex priuatis rebus fit, quandoq; ex publicis. De honore etiam clarum eſt, & quid valeat,& quomodo cauſa ſit co en-

dei.di.

dendi. ipſi enim inhorati, & alios honoratos cernentes, ſeditionem aggrediuntur. Hęc autem iniuſtè quidem fiunt, cùm præter dignitatem honoratur quidam, uel inhonorantur: iuſtè uerò, cùm ſecundùm dignitatē. Propter prępotentiam autem, quando maior ſit & potentior, vel vnus uel plures, qui ſecundùm dignitatem & potētiam reipublicæ. conſueuit enim ex talibus fieri unius dominatio, uel gubernatio violēta. Quapropter quibuſdam in locis Oſtraciſmo utuntur, ceu Argis & Athenis. atqui melius erat ab initio prouidere, ne in huiuſmodi potentiā augeri homines permitterentur, quàm poſt cōtra auctores remedium quærere. Propter metum uerò ad ſeditionem deueniunt, qui pœnas formidant ob maleficia commiſſa: & hi contra quos paratur violentia, præuenire uolentes, priuſquàm malum patiantur. vt apud Rhodum nobilitas contra plebem inſurrexit metu iudiciorum, quæ ſibi parabantur. Propter contemptum verò ad ſeditiones deueniunt ceu in paucorum potentia, quando plures ſunt illi, qui à republica excludiuntur: potentiores enim ſe putant. Et in populari ſtatu, opulenti contemnentes inordinationem & incurium eorum qui gubernant. ceu apud Thebanos poſt pugnam in Onophytis commiſſam, mala gubernatione popularis ſtatus interijt. & in Megarenſibus, ceu per inordinationem & negligentiam magiſtratuum ſuperati ſunt. & Syracuſis ante Gelonis tyrannidem. & Rhodi populus, antequam contra inſurgeretur. Fiunt etiam propter incrementum mutationes rerumpublicarum. ut enim corpus ex partibus ſuis cōſtat, & oportet eas ſimul pro modo quanq; ſuo creſcere, vt conuenientia

permaneat, ac niſi hoc fiat corrumpitur (ceu quando pes quatuor cubitorum ſit, cęterum verò corpus duarum palmarum longitudinem habeat: interdum vero & in alterius animalis figuram tranſiret, ſi non ſolum quantitate, uerumetiam qualitate immoderatum fieret incremen tum) ita & ciuitas ex partibus conſtat, quarum interdum aliqua paulatim ſubcreſcit, ceu egenorum hominum multitudo in popularibus gubernationibus & rebuſpublicis. Contingit verò quandoq; id per fortunam: uel ut apud Tarentum cùm ſuperati prælio ab Iapygenſibus, nobilitatis magnam partem amiſiſſent (fuit autem id prælium paulò poſt id tempus, quo Medi Græciam inuaſerunt) ad popularem ſtatum ex republica eſt facta mutatio. Et Argiui poſt cædem ſuorum in Hebdomaà Cleomene Spartiata factam, coacti ſunt inquilinos quoſdam ad rempublicam recipere. Et Athenis, cùm terra malè pugnaretur aduerſus Lacedęmonios, nobilitas attenuta eſt, cùm ex deſcripto ſubmittere ſe ad bellum congeretur. Contingit aũt hoc & in popularibus gubernationibus, rarius tamen. pluribus enim diuitibus exiſtentibus, uel diuitijs in pluribus auctis, mutatio fit in paucorum potentiam. Mutantur etiam reſpublicæ abſque ſeditione propter uerecundiam: ut in Hærea. cùm enim per electionem ſumere magiſtratus ſolerẽt, poſtea ſortiti ſunt, ex eo quòd electiones eorum in homines turpes pudendoſque cadebant. Et propter negligentiam, quando ſinunt ad ſummas poteſtates eos aſſumi, qui non ſunt amici ſtatus eorum: per quem quidem modum apud Horeum euerſa eſt paucorum gubernatio per Heracleodorum, qui magiſtratum

nactus

nactus gubernationem ciuitatis ex paucorum potentia ad popularem ſtatum traduxit. Inſuper propter puſillum: dico autem puſillum, quando latet paulatim ſubcreſcens reipublicę mutatio, quę ad magnitudinem latenter euadit, ſi negligatur. quemadmodum apud Ambrociotas à paruo cenſu prius erant magiſtratus, tandem vero à nullo: quaſi nihil aut prope foret inter parum & nihil. Seditiones quoq; concitat peregrinitas, donec in eadem ſimul conſpirationem deuenerit. vt enim non ex quauis multitudine conſtituitur ciuitas, ita etiam neque in quouis tempore. Quapropter quicunq; adhuc inquilinos ſuſceperunt vel aduenas, omnes ferè ſeditionibus iactati ſunt. ceu apud Sybarim vna cum Trœzenijs incoluerunt Achęi: poſtea maiorem in numerũ creſcentes Achæi Trœzenios pepulerunt. vnde pollutio illa exorta eſt Sybaritis, & Thurijs. Idem fecerunt Sybaritę contra eos qui illos receperant, nam plus habere volentes, quaſi de ſuis agris pulſi ſunt. Et apud Byzantium peregrini in oppreſſionem ciuium coniurati, cognita re, prælio & armis expulſi ſunt. Et Antiſſęi exules ex Chio ſuſceptos, tandem armis deijcere coacti ſunt. Zanclei verò, qui Samios receperunt, mox ab eis ſunt propria ciuitate deiecti. Apolloniatę qui ſunt in Ponto, incolis receptis, ſeditione agitati ſunt. Et Syracuſani poſt tyrannos expulſos, cum hoſpites & conductos milites feciſſent ciues, in ſeditionem & prelium inciderunt. Et Amphipolitæ, receptis Chalcidenſium colonis, pulſi tandem ab illis ſunt ferè omnes. Seditionem autem concitant, in paucorum quidem potentia, multitudo indignè ferens, vt dictum eſt prius, quòd cùm

ipſi ſint pares, non pariter honorantur. In populari vero ſtatu nobilitas, quòd par fiat cæteris, cùm ipſi ſint præſtatiores. Incidunt etiam quandoque in ſeditionem ciuitates propter ſitum, quando talis eſt locus, vt non ad vnã eandemq; gubernationem ſit aptus. vt Clazomonijs accidit, qui in Chytre habitant, contra eos qui habitant in inſula. Et Colophonijs erga Notios. Athenis quoque non eodem modo, ſed multo magis populares ſunt, qui in Pyræo habitant quàm qui in vrbe. vt enim in prælijs tranſitus foſſarum, etiam ſi admodum paruæ ſint, interrumpit ordines militum; ita & in ciuitate diſſidentia omnis videtur diſiunctionem facere. Maximè forſan diſſident virtus & vitium: deinde paupertas & diuitiæ, & alia magis quàm alia: quarum vna eſt illa, de qua diximus.

De medelis, & documentis circa ſeditiones. *Cap.* IIII.

ORiuntur autem ſeditiones non pro paruis rebus, ſed ex paruis ad magna proueniunt: maximè etiam paruæ corroborantur, quando in principalibus fiunt, vt contigit, Syracuſanis antiquitus. Mutatus eſt enim ciuitatis ſtatus propter duos adoleſcẽtes, qui in magiſtratu conſtituti, ſimultatem inter ſe habuerunt ex amatoria cauſa. altero enim abſente (cùm ſodalis eius eſſet) alter puerum, quem amabat, ſibi conciliauit. at ille reuerſus, cùm id grauiter ferret, vxorẽ illius habere ſtuduit. ex hoc, omnes qui verſabantur in republica, diuerſo fauore diuerterunt. Quamobrem ab iſtis principijs cauendum eſt diligenter, ac diſſoluendæ ſta

tim ſunt eorum diſcordiæ, qui multum in republica poſſunt. In principio enim peccatur. principium autem dicitur eſſe dimidium totius, itaq; paruum in principio erratum, correſpondens eſt ad alias partes. Omnino autem excellentium virorum diſcordiæ totam poſt ſe trahunt ciuitatem: vt contigit apud Heſtiçam poſt popularem ſtatum. Duobus enim fratribus de diuiſione patrimonij contẽdentibus, vnus eorum qui erat pauperior, quaſi non exhibente altero fratre bona omnia, neq; theſaurum quem pater inuenerat, proferente, querebatur, ac populum in ſuos fauores pertraxerat: alter verò qui diuitijs pollebat, locupletes ſibi aſciuerat. Et in Delphis ex fauore partium contentione exorta, principium fuit ſeditionum omnium, quæ poſtea fuerunt in ea ciuitate ſecutæ. hic enim cùm ſibi triſte augurium incidiſſet, vt venit ad ſponſam, ſuſcipere illam noluit. parentes verò puellæ quaſi ſpreti atque contempti, ſacrorum quiddam eo ſacrificante iniecerunt, atq; vt ſacrilegum accuſantes capite damnari fecerunt. Mitylenæ quoque ſeditio ex hæreditate coorta, magnorum malorum fuit origo. indeque bellum Athenienſibus contra Mitylenços ſuſceptum, in quo vrbs eorum à Pachete duce capta fuit. Timophane enim quodam opulento homine vita functo, cùm duæ filiæ ſuperſtites fuiſſent, Doxandrus quidam dari illas filijs in matrimonium concupiuit. quod cùm aſſequi non potuiſſet, alios ſibi prælatos dolens, res nouas moliri aggreſſus: Athenienſibus quibus erat publicè hoſpes, bellum ſuſcipere perſuaſit. Et apud Phocenſes ſeditio exorta eſt ex hæreditate inter Mnaſeam Mnaſonis patrem & Euthycratem Onomarchi,

hæc ſeditio Phocenſibus initium fuit eius belli, quod ſacrum appellauerunt. Mutatus eſt etiam Epidamni ciuitatis ſtatus ex nuptijs. deſponderat enim quis filiam, cùm verò pater ſponſi magiſtratum gerens illi mulctam irrogaſſet, quaſi deſpectus, omnes qui præſenti ciuitatis ſtatui infenſi erant, per factionem ad ſe recepit. Fiunt etiam mutationes & in paucorum potentia, & in populari ſtatu, & in ea quæ appellatur reſpublica, ex eo quòd aliquod collegium; vel alia pars ciuitatis, famam ſit vel augmentum maiorem in modum cōſecuta: vt apud Athenienſes, Areopagi conſilium per tempora belli Perſarum famam conſecutum reipublicæ gubernandi formam ſeueriorem videtur feciſſe. Et rurſus naualis turba, ꝙ cauſa victoriæ Salaminenſi bello fuiſſe videbatur, & ob eam victoriam principatum maris acquiſiſſe ciuitati, popularem ſtatum magis aſſeruit. Et apud Argiuos nobilitas, quòd in prælio contra Lacedæmonios apud Mantiniam vrbem commiſſo, magnam famam conſecuta erat, popularem ſtatum delere tentauit. Et apud Syracuſanos multitudo vrbana, quòd cauſa victoriæ belli aduerſus Athenienſes videbatur fuiſſe, rempublicam mutauit ad popularem ſtatum. Et apud Chalcidenſes, quòd ſimul cum nobilitate ad opprimendum Phoxum tyrannum plebs inſurrexiſſet, ſtatim reipublicæ gubernationem ſuſcepit. Et apud Ambraciam eodem modo, populus vnà cum aggreſſoribus Periandro tyranno expulſo, in ſeipſum gubernationem conuertit. Et omnino hoc latere non oportet, quòd qui potentiæ cauſa fuerunt, ſiue priuati homines, ſiue collegia publica, ſiue tribus, ſiue & pars aliqua ciuitatis, ſiue quæcunque

multitudo, ſeditionem commouent. aut enim qui honori illorum inuident ſeditionē faciunt, aut ipſi propter prǫualentiam parem habere cũ cǫteris,non acquieſcunt. Mouetur quoq; reſpublica, quando partes illǫ ciuitatis, quǫ contrariǫ videntur eſſe,parificantur (ceu diuites & plebs) medium autem parum aut nihil omnino ſit.ſi.n. quæuis pars ita robuſta fiat. vt ad illam quǫ prǫdominabatur, proximè accedat,non tolerat poſt hac diſcrimina ſubire. Quapropter & cui virtute prǫcellunt, nullam(vt ita dixerim)faciunt ſeditionem. pauci.n.ſunt, alij verò permulti. Vniuerſaliter ergo in cũctis rebuſpublicis ipſius initia cauſaq; ſeditionum ac mutationum, in hunc modum fiunt.Mutatur aũt reſpublica quandoq; per vim,quandoq; per dolũ. Per vim autem aut ſtatim,aut poſtea compellẽdo.nã & fraus duplex eſt.nonnunquam.n.decepti ab initio, ſua demũ ſponte recipiunt aliũ gubernandi modũ,deinde poſtea violenter conſeruant:vt accidit, cum quadringenti illi Athenienſium rempublicam ſuſceperunt affirmantes.n. ꝙ Perſarum Rex pecunias ad bellum contra Lacedǫmonios ſubminiſtraret,ac in eo mentiti,nihilominus poſtea vi retinere gubernationem conati ſunt. Interdum autem ab initio perſuadentes, at poſtea rurſum perſuaſis ſponte ac volentibus retinent gubernationẽ. Simpliciter ergo circa oẽs reſpublicas, ex his quǫ dicta ſunt, contingit mutationes fieri.

De mutationibus popularis gubernationis: & earum modis. *Cap. V.*

SEd oportet in vnaquaque ſpecie rerumpublicarum hoc idem conſiderare. Popularis ergo

ſtatus maximè recipit mutationes, propter eorum hominum perfidiam, qui ſunt quaſi duces in populo. Hi enim priuatim egregium quenq; calumniando, conſpirare eos ſimul compellunt (cogit enim in vnum communis metus etiam eos, qui prius erant inimiciſſimi) publicè verò multitudinem irritant. & hoc ferè vbiq; in hunc modum fieri videmus. Nam & apud Coum popularis ſtatus interijt, ob prauitatem eorum qui populum ducebant. nobilitas enim conſpiratione facta, regionē ciuitatis arripuit. Et apud Rhodum. impoſitis enim pecunijs, quę conductis militibus ſoluerentur, potentes quidam in populo pro ſe eas retinebant, eratq; id impedimento, quo minus ea redderentur, quæ præfectis debebantur triennium: præfecti autem claſſis, cùm pecunias non haberent, ac nihilominus nauigare ex lege cogerentur, veriti pœnam iudicij, conſpirationem inierunt ad popularem ſtatum euertendum. Apud Heracleam quoque populus oppreſſus eſt illico poſt coloniarum emiſſionem, ob populi ductores. potentes enim quidam in populo, illaris iniurijs, nobilitatem expulerunt: illi verò poſtea conſpirantes, & in vnum conuenientes, in vrbem reuerſi, populum oppreſſerunt. Nec multo diſſimiliter apud Megarenſes popularis ſtatus interijt. Ductores enim populi, quo pecunias per bonorum publicationem haberent, multos è nobilitate pepulerant, vt tandem facta ſit permagna exulum multitudo: exules ergo in vnum conuenientes prælio ſuperarunt, oppreſſoque populo, paucorum potentiam cōſtituerunt. Contigit hoc idem apud Cumas in populari ſtatu, quem deſtruxit Thraſimachus, & apud alios ferè quis inſpiciat mu-

tationes eodem modo contigiſſe. Interdũ enim, vt gratificentur iniuriantes, nobilitatem conſpirare faciunt, vel patrimonia ęquè diuidentes, vel reditus muneribus publicis ſubijcientes: interdum verò calumniantes, ut bona opulentorum publicari faciant. Vetuſtis quidem temporibus, quando idem erat potens in populo ac belli dux, populares res in tyrannidm mutabantur, & profectò antiquorum tyrannorũ plurimi ex popularibus hominibus facti ſunt. Cauſa uerò, cur tunc fierent, non autẽ nunc, illa eſt, quòd tunc qui in populo maximè poterant, erãt ex his qui bello gerendo præficiebantur. nondũ enim dicendi peritiam habebant: nunc autem Rhetorica arte ſuperueniente, qui dicendi facultatem habent, populos ducunt quidem: ſed quia imperiti ſunt rerum bellicarum, tyrannidem inuadere nõ audent, niſi vbi parum aliquid tale incidit. Tyrannides certè frequentius fiebat prius, quàm nunc, & propter magnas poteſtates quibuſdam cõmiſſas, ceu Mileti ex conſulatu. multarum enim ac magnarum rerum poteſtatem habeat conſul. Ac etiam ob id, quia tunc vrbes non erant magnæ: ſed rure homines habitabant, otium agẽtes præter quàm ab agris. qui autem patroni erant in populis, cùm uiri militares eſſent, tyrannidem inuadebant: idque agebant omnes, pręſtita ſibi prius fide à populo, quę acquirebatur ex inimicitia aduerſus opulentos, ut Athenis, Piſiſtratus per factionem contra Pediacos ſuſceptam, & Megaris, Theagenes, armentis opulentorum occiſis, quę iuxta flumen repererat paſcentia, & Dionyſius accuſans Daphnęum & diuites, meruit tyrannidem Syracuſis obtinere, propter inimicitiam nobilitatis,

tatis, ſibi fide à populo præſtita, quaſi popularis eſſet. Mutantur etiam reſpublicæ, ex conſueta gubernatione in vltimam ſpeciem popularitatis. cùm enim per electionem ſunt magiſtratus, non tamen à cenſu, eligit autem populus ambientes populum magiſtratuum gratia, eò rem deducunt, vt ſit populus dominus etiam legum. Remedium autem, ne hoc omnino fiat, vel vt minus fiat, illud eſt, vt tribus quidem magiſtratum eligant, non populus vniuerſus. Popularium igitur ſtatuum mutationes ferè omnes per has fiunt cauſas.

De mutationibus paucorum potentiæ, & earum modis. Cap. *VI.*

PAucorum autem gubernationes mutãtur per duos maximè modos manifeſtiſſimos: Vnũ, ſi iniurijs afficiant multitudinem. quilibet enim patronus ſufficit, & maximè ſi ex numero paucorum dux aliquis exiſtat, quemadmodum in Naxo Lygdamis, qui tyrannidem poſtea Naxiorum inuaſit. Habet autem etiam ex aliis initium ſeditionis differentias. quandoque enim ab ipſis opulentis, qui non honorantur magiſtratibus, fit diſſolutio, cùm perpauci ſint illi, qui dignitates vſurpant: vt in Maſſalienſibus, & in Iſtro, & apud Heracleam, & in alijs ciuitatibus accidit. Nam qui honores non ſuſceperant, res nouas moliri non ceſſabant, donec ipſi quoque honorarentur, primò quidem ſeniores ex fratribus, deinde iuniores quibuſdam enim locis non ſimul ad rempublicam gubernandam recipiuntur filius & pater: alicubi verò frater ſenior ac iunior, & illic quidem paucorum potentia ci-

uilior

uilior facta eſt. In Iſtro autem ad populum recidit. in Heraclea verò à paucioribus ad ſexcentos deuenit. Murata eſt & Guidi paucorum potentia, ſeditione inter nobilitatem ipſam coorta ex eo quòd pars eorum ab honoribus excludebatur: ſiquidem pater filium impediebat, & frater fratrem, nec niſi qui ſenior foret honorabatur inſurgens enim populus per illorum diſcordiam, ac ducem nactus ex ipſa nobilitate, irruens peruicit. imbecillis enim aduerſa pars erat. Et apud Erythrienſes, in paucorum gubernatione regiarum vrbium antiquis temporibus, licèt diligenter curarent qui in gubernatione illarum verſabantur, tamen quia perpauci erant, non tulit populus, ſed rempublicam mutauit. Mutantur etiam paucorum gubernationes ex ſeipſis, propter factiones ipſorum qui plus poſſe apud populum volũt. Hoc autem dupliciter fit. quandoque enim ſibi aſciſcunt, & coniungunt alios ex ipſo numero paucorum: vt Athenis in triginta illis fecit Charicles, & in quadringentis Phrynichus ſimilimodo. quandoque verò ipſi, qui ſunt ex paucorum numero, vendicant vbi plebem, vt apud Lariſſam, nobilitas plebem colebat, ex eo quia per plebem fiebat electio magiſtratus illius, qui cuſtodia reipublicæ vocabatur: & in quibuſcunque gubernationibus paucorum, non illi ipſi eligunt ad magiſtratus, qui & gerere illos poſſunt, ſed ex cenſibus magnis tribuuntur, vel ex aliquo corpore. electio tamen eorum per ciues fit, aut per plebem, vt Abidi, & vbi iudicia non ſunt ex his qui rempublicam gubernant, colendo plebem, quo eorum ſuffragia promereantur, rempublicam mutant, vt apud Heracleam contigit, quæ
eſt

eſt in Ponto, quod idem accidit, quando in gubernatione paucorum quidam exiſtētes, ad pauciores etiam rempublicam trahunt. pares enim cæteris eſſe quærentes, compelluntur populum in ſui auxilium adhibere. Fiunt etiam mutationes in gubernatione paucorum, quando prodigaliter viuentes qui gubernant, per luxuriam patrimonia conſumpſerunt. Optant enim res nouas huiuſmodi homines, tyrannidemque vel ſibijpſis, vel alteri affectant, quemadmodum Hipar Dionyſiū Syracuſis, & Amphiboli Cleotimus Chalcidēſes colonos ſuperinduxit, & cùm veniſſent, ſeditionem cum illis cōtra diuites fecit. & in Aegina qui negotium in Chariti Athenienſi fecerat, res nouas molitus eſt, propter huiuſmodi cauſam. Hi ergo homines conſumptis patrimonijs, aut res nouas commouent, aut rem publicam furtis expilant, itaque ſeditiones aut ab ipſis, aut ab illis concitantur, qui eorum furta non tolerant: vt Apolloniæ quę eſt in Ponto accidit. Concors verò ſi ſit paucorum gubernatio, ex ſeipſa non facilè interijt. Huius ſignum eſt apud Pharſatum vrbem reipublicæ ſtatus: pauci ſiquidē in ea ciuitate gubernatores, multorū ſunt domini, quia ipſi inter ſe rectè ac debito more ſe gerunt. Euertuntur etiam, quando in paucorum gubernatione aliam paucorum gubernationem efficiunt: id eſt quando eorum, ad quos pertinet gubernatio reipublicæ, qui pauci ſunt, ſelectio quædam fit, neque habilitas eſt omnibus ad maximos magiſtratus, dignitateſque poſſe aſſumi. Quod apud Elidem vrbem quandoque contigit. nam cùm paucorum eſſet gubernatio reipublicæ, admodum pauci eorum ad ſenatorium ordinem, quæ erat perpetua dignitas,

gnitas, peruenire poterant, ob id quòd erat potentium hic ordo ac perſimilis Lacedæmoniorum ſenatui. Fit autem mutatio gubernationis paucorum & in bello & in pace. In bello quidē, quòd populo diffidentes, conducto milite vti compelluntur, & qui illis præficitur, ſæpe tyrannus euadit: vt Corinthi Timophanes: quod ſi plures præficiuntur, ipſi ſibi potentiam parant. interdum verò iſta formidantes qui regunt, populum recipiunt ad reipublicę communionem, quoniam neceſſitas cogit populo vti. In pace autem propter diffidentiam, quam inter ſe habent, conductis militibus cuſtodiam tradunt, præficiuntque illis virum aliquem, qui ad neutram partem magis inclinare videatur. at iſte ſæpe fit dominus partis vtriuſque: quod accidit in Lariſſa vrbe Leucadēſibus, qui circa Samum rempublicam tenentibus, & apud Abidum tempore ſodalitatum, quartum erat iphiadę. Oriuntur etiam ſeditiones per excuſſionem aliorum ab alijs factam, eorum ipſorum qui ſunt in paucorum gubernatione, quando de nuptijs, vel de iudicijs concertant, quemadmodum de nuptijs ſuprà diximus. In Erethria paucorum gubernatio equitum ſublata eſt per Diagoram, qui affectus iniuria fuerat ex nuptijs. Ex iudicio autem apud Heracleam ſeditio extitit, & Thebis ob adulterij iudicium. Atqui vtroque in loco non iniuſta fuerat accuſatio, ſed per factionem pœna nimis exaſperata: apud Heracleam quidem aduerſus Eutionem, Thebis verò aduerſus Archium, quos inimici peruincentes in foro ligari, ac ceruicem eius annulo ferreo includi fecerunt. Sæpe etiam paucorum gubernationes diſſolutæ fuerunt ob nimiam dominationem, non

pro-

probantibus quibuſdam ex ipſis qui gubernabant, huiuſmodi exceſſum; vt accidit his qui apud Gnidum, & apud Chium per paucorum potentiam gubenabant. Fiunt etiam caſu mutationes illis quæ vocantur reſpublicæ, & gubernationes paucorum, vbicunque à cenſu ſumuntur ad deliberandum, & iudicandum, & ad cæteros magiſtrarus. Sæpe enim conſtitutus primo cenſu ad præſens tempus, vt participent in paucorum quidem gubernatione pauci, in republica verò medij, felicitate aliqua ſuperuenien te, vel per pacem, vel per aliam cauſam, contingit eaſdem poſſeſſiones multo maioris pretij fieri: itaque omnes efficiuntur habiles ad cunctos reipublicæ gradus, dignitateſque ſuſcipiendas, idque contingit interdum ſenſim & latenter, interdum celeriùs. Paucorum igitur gubernationes mutantur, & ſeditionem recipiunt per huiuſmodi cauſas. Omnino autem & popularis ſtatus, & paucorum potentiæ conueituntur interdum non in contrarias ſpecies, ſed in eas quæ ſunt proprij generis, ceu ex inſtitutis popularibus & paucorum, in ipſa propria, & ex illis ſurſus in iſta.

De mutationibus optimatum potentiæ, & earum modis. Cap. VII.

IN optimatibus autem ſeditiones fiunt, interdum quidem ex eo ꝙ pauci ſunt honorum participes, quod in paucorum gubernatione diximus ſeditionem mouere. nam & optimatum gubernatio quodammodo paucorũ eſt: in vtraq; enim pauci gubernant, nõ tamen propter idem pauci, cùm videatur propterea optimatum gu-

bernatio

bernatio eſſe paucorum. maximè verò id accidere neceſſe eſt, quando fuerit multitudo aliter ſentientium, quaſi ſimilis ſecundùm virtutem, velut apud Lacedæmonios ijs qui Partheniç nũcupabantur (ex ſimilibus enim erat) quç deprehenſos res nouas moliri, in coloniam Tarentum miſere: vel quando aliqui inhonorantur, cùm ſint magni, & nihilo inferiores virtute quàm illi, qui honores capiunt, quemadmodum Lyſander à regibus, vel quando vir foris & magni animi non ſit participes honorum: quemadmodum Cinadon ille, qui coniuratione facta per Ageſilai tempora, Spartiatas opprimere tentauit. Præterea cùm alij paupertate nimia præmuntur, alij diuitijs abundant: quod maximè in bello contingit, & accidit hoc Lacedæmonijs Meſſenenſi bello. Oſtendit hoc Tyrtæus Poeta in illo carmine, quod inſcribitur εὐνομία, exhauſti enim quidam per id bellum ac pauperes facti, cenſebant agros æqua portione ciuibus eſſe diuidẽdos. Inſuper ſiquis magnus, & potens, etiam maior fieri ac ſolus damnari velit, vt apud Lacedæmonios videtur Pauſanias ille feciſſe, qui dux belli aduerſus Medos fuit, & apud Carthaginienſes Hanno. Diſſoluuntur autem maximè & reſpublicæ & optimatum gubernationes, propter tranſgreſſionem iuſtitiæ in ipſis factam. Huius autem origo eſt, non benè temperatam ſimul eſſe ac permiſtam, in republica quidem popularem gubernationem & paucorum, in optimatibus verò iſta ſimul atq; virtutem maximeq; illa duo, popularem dico atque paucorum. hæc enim & reſpublicæ conantur miſcere, & multæ illarum quæ optimates vocantur. differunt enim optimates,

mates ab illis quæ appellantur reſpublicæ in hoc: & ob id ſunt aliæ earum minus, aliæ magis durabiles. illas enim quæ magis declinant ad paucorum potentiam, optimates appellant: illas verò quæ ad multitudinem, reſpublicas vocant, quapropter tutiores ſunt iſtę, quàm alię. Fortius enim eſt id quod plus eſt, ac magis acquieſcunt æquum habentes. Qui verò diuitijs abundant, ſi reſpublica excellētiam eis tribuat, contumelia cæteros afficere pergunt, nec par habentes conquieſcunt. Penitus enim ad quamcunq; ſpeciē declinet gubernatio ciuitatis, in eam tranſmutatur, vtriſque ſuum augentibus: velut reſpublica ad populum, optimates ad paucorum potentiam: vel in contraria, ceu optimatum gubernatio in popularem. tanquam enim iniuriam patientes, in contrarium trahunt, qui magis ſunt inopes: reſpublica verò in paucorum potentiam tranſmutatur. ſolum enim ſtabile eſt ſecundum dignitatem æquum, & habere ſua quæ ſunt. Contingit verò id quod modò diximus, in Thutijs. quod enim à maiore cenſu erat magiſtratus, in minorem facta eſt mutatio, & in plures gubernatores. & quia agros totos poſſidebat nobilitas contra legem (nam gubernatio eius ciuitatis erat ipſorum) itaqne plus habere poterant. At populus bello exercitatus, ac potentior effectus quam illorum cuſtodes, nobilitatem compulit agros, qni contra legem tenebantur, dimittere. Inſuper quia omnes optimatum ſpecies ad paucorum potentiam declinant, nobilitas in illis plus habet: velut apud Lacedæmonios, opes & diuitiæ in paucis ſunt, ac magnam licentiam habet nobilitas faciendi quodlibet, & cui velit gratificandi: quæ cauſa fuit, vt Lo-

cro-

ctorum ciuitas interiret, propter Dionyſij clientelas, quod non contigiſſet in populari ſtatu, neque in ea optimatum gubernatione, quæ optimè mixta & temperata fuiſſet. Maxime vero latent optimatum gubernationes, paulatim ſeſe diſſoluentes, quod quidem dictum eſt prius vniuerſaliter de omnibus rebuſpublicis, idque inter cauſas mutationis minuta paruitas appellatur. quando enim omittunt aliquid ex his quę ad rempublicam pertinent, ac deinde aliud paulo maius, facilius mouent, quouſque totam moueant reipublicę formam. Quod in Thuriorum accidit republica. cum enim legem haberent, per quam non niſi intermiſſo quinquennio præturam gerere licebat. iuniores quidem rei militaris periti, & apud multitudinem famam habentes, cum cæteros qui in rebus gerendis verſabantur, ſpernerent ac faciliter ſe conſecuturos arbitrarentur, legem totam illam tollere aggreſſi ſunt lata altera lege, vt liceret continue eoſdem prætores eſſe. At enim magiſtratus, qui præerant ſuffragijs, appellabantur vero conſultores commoti prius ad reſiſtendū, tamen poſtea deſtiterunt, putantes, quamuis hac vna lege ſoluta, tamen cæteras eſſe permanſuras, poſtea verò prohibere volentes, ne aliæ mouerentur, nihil proficere valuerunt, ſed mutata eſt eorum reſpublica in potentiam eorum, qui nouas res aggrediebantur. Diſſoluuntur vero cunctæ reſpublicæ interdum per ſeipſas, interdum per externam cauſam, quando contraria gubernatio ſit, vel propè vel longè quidem, ſed admodum potens: quod quidem contingit Athenienſibus & Lacedæmonijs. Athenienſes enim vbique potentiam paucorum: Lacedæmonij

verò vbique popularem ſtatum euerterūt. Vnde igitur rerumpublicarum mutationes, ſeditioneſque exoriantur, ferè dictum eſt.

De conſeruatione rerumpublicarum modi viginti.
Cap. VIII.

DE conſeruationem aūt earum, & communiter & ſeorſum de vniuſcuiuſq;, cōſequens eſt vt dicamus. Illud ergo ante omnia patet, ꝙ ſi ſciamus per quæ corrumpūtur reſpublicæ, ſcimus etiam per quæ conſeruantur. cōtrariorum enim contrarij effectus: corruptioni autem conſeruatio eſt contraria. In illis igitur rebuſpublicis quæ laudabiliter permiſtæ ac tēperatæ ſunt, illud eſt diligenter obſeruādum, ne quid ex legibus inſtitutiſq; moueatur, maximeq; ab eo cauēdum, ꝙ paulatim repit. latet enim corruptio, quia non tanta ſimul fit: decipiturq; mens ab illis, vt ſophiſtica illa ratio, ſi vnumquodque puſillum, & omnia. hoc autē eſt, vt ſic, & eſt vt non. totum enim & omnia non puſillum, ſed compoſita ex puſillis. vna igitur cuſtodia aduerſus hoc principium eſt opponenda. Deinde non confidere his quæ finguntur quodammodo, & adumbrantur ad populum: reprobantur ex ipſis operibus. qualia verò dicamus rerumpublicarum figmenta, ſuperius eſt oſtenſum. Intueri licet quaſdā reſpublicas durare nō ſolùm ex optimatibus, verumetiam ex paucorum potentijs, non quia per ſe ipſæ ſtabiles ſint, ſed quia hi qui gubernant, rectè ſe gerunt, tam erga eos qui ſunt extra rempublicam, quàm erga eos qui in reipublicæ gubernatione verſantur. Erga eos quidem qui non participes ſunt gubernationis, nō afficien-

afficiendo ipſos iniurijs, ac præſtantiores ipſorum ad participationem reipublicæ recipiendo, cupidosque honoris non deprimendo, neque multitudinem ſuis commodis fraudando. Erga illos verò, qui ſocij in gubernanda republica ſunt, humanè inuicem ac populariter ſe gerendo. æqualitas enim illa, quæ in populari ſtatu affectatur, ea in ſimilibus non ſolum iuſta eſt, verumetiam vtilis. Quamobrem ſi plures ſint in gubernatione reipublicæ conſtitui, eis permulta popularium inſtitutorum vtilia ſunt: ceu ſemeſtres eſſe magiſtratus, vt omnes qui ſimiles ſunt, adipſci valeant ſunt enim tanquam populus quidam illi, qui inter ſe pares ac ſimiles ſunt. itaq; in illis frequenter exiſtunt, velut duces quidam populi, vt prius diximus. Deinde minus in potentias incidunt paucorum gubernationes & optimates. non enim ſimiliter facilè eſt latere malè agentem in breui tempore magiſtratus & in longo. nam ob hoc, in paucorum gubernationibus, & popularibus tyrannides fiunt. aut enim hi, qui maximi ſunt in vtraque, tyrannidem inuadunt (hic ductores populi, ibi potentes) vel qui maximos gerunt magiſtratus, quando longo tempore durant. Conſeruantur autem reſpublicę non ſolùm ex eo quia procul ſint à periculis, verùm etiam interdum quia propinquæ ſunt. homines enim formidantes, vigilantius intendunt ad reipublicæ cuſtodiam. Itaq; oportet eos qui rempublicam ſaluã eſſe volunt, formidines quaſdam parare, vt caueant, neque diſſoluant quaſi nocturnam quandam cuſtodiam, reipublicæ obſeruationem: & quod longè abeſt, propinquum facere. Etiam nobilium cõtentiones ſeditionesque, per leges

quoque oportet cuſtodire conari, & qui extra contentiones ſunt, eos antè capere, tanquã malum ab initio exoriens cognoſcere non cuiuſuis ſit, ſed ciuilis viri. Ad mutationes vero, quæ propter cenſum fiunt, ex paucorum potentia atque ex republica, quando contingit hoc manentibus eiſdẽ cenſibus, aut pecuniarum copia facta, vtile eſt conſiderare vniuerſum totis ciuitatis cenſum, ac præſens tempus ad præteritum conferre. nam in quibuſdam ciuitatibus cenſus agitur annuatim: in maioribus vero per triennium aut quinquennium. & ſi multiplicatus ſit, ac multo maior factus quàm prius erat ille, ſecundùm quem ſtatuta fuerat reipublicæ gubernandæ habilitas, lege prouidere vt cenſus vel augeatur vel relaxetur. ſi quidẽ excedat, augeatur ſecundum multiplicationem: ſi verò deficiat, relaxetur ac minor fiat cenſus taxatio. in paucorum enim gubernationibus, & rebuſpublicis niſi hoc fiat, hic paucorum gubernatio, ibi potentia nimia inſurget. illo autem modo ex republica quidem popularis ſtatus, ex paucorum vero gubernatione reſpublica, aut populus. Cõmune autem eſt & in populari, & in paucorum gubernatione & in omni republica, neque augere nimium quenquam ſupra modum, ſed magis conari paruos & longi temporis honores præbere, quàm confeſtim magnos. corrumpuntur enim, nec cuiuſuis eſt hominis proſperitatem ferre. Quod ſi accumulatè dati ſint alicui honores, non ſunt ſimul omnes poſtea auferendi, ſed paulatim. Maximè vero lege ita prouidere conandum eſt, ne alicui nimium ſit exceſſiua potentia, neque amicorum, neque pecuniarum: quod ſi ita contingat, per abſentiam remouen-

mouendæ ſunt huiuſmodi hominum clientelæ. Cùm verò ex priuata etiam vita res nouæ oriantur, magiſtratus conſtituendus eſt quidam, qui ſit quaſi in ſpecula ad mores ciuium intuendos, ne quis ita viuat, vt reipublicæ nocere poſſit. in populari quidem ſtatu, ne alienè viuat à popularitate: in paucorum autem potentia, ne alienè à natura eius gubernationis. Eodemque modo de alijs ſpeciebus rerumpublicarum. Et ſi quid exultet, proſperitateque ſit elatum in ciuitate, per partes obſeruare propter eaſdem cauſas. cuius remedium eſt, ſemper contrarijs partibus magiſtratus & res agendas committere. contrarias partes voco, ceu præſtantes viros multitudini, & diuites pauperibus. Conandumque eſt vel admiſcere pauperes cum diuitibus, vel medios augere. hi enim diſſoluent ſeditiones ob imparitatem procedentes. Maximum verò illud eſt in omni republica & legibus, & cætera omni diligentia conſtituendum; ne ex magiſtratibus lucra proueniant. id autem maximè in paucorum gubernatione eſt obſeruandum. leuius enim ferunt populi, qui à republica excluduntur, quinimo gaudent, quòd ſua agere non impediuntur. At ſi exiſtiment eos qui magiſtratus gerunt, ex republica ditari, duplicem capiunt moleſtiam, & quòd ab honore excluduntur, & quòd à lucro. Vnice verò contingit ſimul exiſtere popularem ſtatum & optimatum, ſi ita quis inſtituat: foret enim vt & nobiles & plebei haberent quæ vtrique vellent. Licere enim omnibus rempublicam gerere, populare eſt: magiſtratus verò à nobilibus teneri, optimatum. hoc autem accidit, quando ex magiſtratibus non prouenient lucra,

pauperes enim magiſtratus non volent, ſi nil inſit lucri, ſed potius ſuis rebus proprijs intendere.diuites autem, quia non indigent ex republica lucrari,magiſtratus gerent.atque ita continget egenis quidem ditari ob operam rebus ſuis impenſam, nobilibus verò non ſubijci cuicunque. Ad hoc autem vt non ſubripiantur pecuniæ publicæ, editio fiat pecuniarum præſentibus ciuibus omnibus,& deſcriptæ per ſocietates,& ordines,& tribus deponantur.Quòd verò magiſtratus ſint abſque lucro, ſtatuẽdi per legẽ ſunt honores ijs qui optimè ſe geſſerint. Oportet autem in populari ſtatu diuitibus parcere,ac non modò poſſeſſiones eorum non auferre,ſed ne fructus quidem earum :quod in quibuſdam ciuitatibus imprudenter fit. Melius etiam eſt volentibus prohibere,ne munera illa ſubeant,quę ſint magni ſumptus, ac nullius vtilitatis, ceu choros exhibere & ludos & faces, inſtar Chiorum,& cætera huiuſmodi munera. In paucorũ verò gubernatione,cura eſt pauperum ſuſcipiẽda diligenter,& officia quibus ſunt ſalaria conſtituta,iſtis tradenda.& ſi quis diuitum eos contumelia affecerit,maior pœna eſt conſtituenda, quàm ſi ipſi inter ſe idem feciſſent. Et ſucceſſio in hæreditatibus per cognationem ſit, non per donationem. nec valeat quiſquam plures hæreditates capere,ſed vnam ſolummodo. Per hunc enim modum magis æquales erunt facultates, & egenorum permulti ad abundantiam traducentur. Vtile eſt & in populari ſtatu,& in paucorum gubernatione, aliorum vel æqualitatem vel præſtantiam tribuere his qui minus participant reipublicæ. in populari quidem diuitibus, in paucorum verò gubernatione, egenis:

nis: exceptis tamen his magiſtratibus, in quibus ius autoritasque reipublicæ conſiſtit. hi enim ſolis ijs qui ſunt ex republica, committi debent.

Quæ conditiones habere oporteat præcipuos magiſtratus ſuſcepturos. De præceptis, quibus popularis ſtatus, aut paucorum potentia ſeruentur. Cap. IX.

TRia verò debent habere illi, qui principales magiſtratus ſunt ſuſcepturi. Primũ, vt amẽt pręſentem ciuitatis ſtatũ. Deinde, vt habeant potentiam maximam ad ea exequenda, quæ agiſtratus requirit. Tertium, vt habeãt virtutem & iuſtitiam in vnaquaque republica, ad ipſam rem publicam. niſi enim iuſtum idem ſit in cunctis rebuſpublicis, neceſſe foret & iuſtitiæ eſſe differentias. Habet autem dubitationem, quãdo hæc omnia non concurrunt in eodem, quemadmodum ſumere oportet. ceu ſi ſit quidam aptus ad rem militarem, ſit autem ille idem improbus, nec reipublicę amator: alter verò iuſtus & amator, ſed ad rem militarem non aptus: cuius facienda ſit electio. Videtur inſpiciendum eſſe ad duo, cuius magis participẽt omnes, & cuius minus. Quapropter in re militari quidem ad peritiam magis quàm ad probitatem eſt reſpiciendũ: pauciores enim ſunt rei militaris periti, plures probitatis. Cõtrà verò, in cuſtodia & adminiſtratione ęrarij: plus enim prohibitatis requirit, quàm quantum habeant multi. ſcientia verò huius communis eſt omnibus. Dubitari enim poteſt, ſi potentia adſit reipublicæ & amicitia, quid opus eſt virtute? ſufficient enim illa duo

ad reipublicæ vtilitatem. An, quia fieri poteſt, vt duo illa habentes ſint intemperantes: itaque vt ſibi ipſis non obtemperant ſcientes & amantes, ſeipſos, ſic etiam erga rempublicam nihil vetat ita ſe habere quoſdam. Simpliciter autem quæcunque in legibus prodeſſe diximus, cuncta illam rempublicam ſeruant. Et quod ſæpe iam diximus, maximum fundamentum eſt, cuſtodire vt potentior ſit ea pars, quæ rempublicam ſaluam eſſe velit, quàm illa quæ nolit. Præter hæc autem omnia, latere non oportet, quod modo latet eas reſpublicas, quæ tranſgrediuntur medium. Multa enim quæ popularia videntur, popularem ſtatum diſſoluunt: multa etiam quæ paucorum eſſe videntur, diſſoluunt paucorum gubernationem. qui verò exiſtimant hanc eſſe vnam virtutem, trahunt ad exceſſum, ignorantes quòd quemadmodum naſus excedit rectitudinem laudabilem ad aquilinum eſſe vel ſimum, ſed tamen adhuc pulchritudinem ac gratiam retinet. at ſi quis magis trahat ad exceſſum, primò quidem abijcit congruẽtem menſuram partis: tandem verò ita diſponitur, vt non naſus appareat propter exceſſum ac defectum contrarium. eodem modo & de alijs partibus. Contingit autem hoc & circa alias gubernatione. nam paucorum quidem potentiam, & popularem ſufficienter ſe habere contingit, & ſi tranſgrediantur ab optimo ſtatu: quòd ſi quis intendat magis vtranque earum, deteriorem primùm faciet rempublicam, tandem verò neque rempublicam eſſe. Quapropter non ignorari oportet à legis conditore ac ciuili homine, qualia popularia ſeruent populi ſtatum, & qualia paucorum apparentia euertant paucorum gubernatio-

tionem. neutra enim iſtarum videtur ſtare poſſe abſque opulentia & multitudine. ſed quando adæquatio fiat facultatum, aliam neceſſe eſt eſſe rempublicam itaque diſſoluētes leges, quę ſunt circa exceſſum, diſſoluunt reſpublicas. Aberrant vero & in populari ſtatu, & in paucorum gubernatione. In populari quidem ductores populi, vt multitudinem dominam legum efficiant. ob id enim faciunt ſemper ciuitatem opulentis repugnantem. at oportebat contrarium videri ſemper dicere pro opulentis. In paucorum verò gubernatione pro populo, eos qui rempublicam gubernant. & contra iurare quàm nunc iurent paucos gubernantes. in quibuſdam enim ciuitatibus nunc iurant, Populum odio habebo, & conſilio annitar vt malè habeat. expedit autem ſimulare ac fingere contrarium, atque ita iuramentum concipere, Non afficiam populum iniurijs. Maximum autem omniū quę dicta ſunt, ad reipublicę ſtabilitatem eſt id, quod nunc paruifaciunt omnes, erudiri ad reipublicæ diſciplinam. nihil enim proſunt vtiliſſimæ leges, quæ à gubernatoribus decernuntur, niſi moribus inſtituti & diſciplina imbuti in republica homines fuerint: ſi leges populares, populariter: ſi paucorum potentiæ, ad hanc ipſam gubernationem. Nam ſi eſt in vno intemperantia, eſt etiā in ciuitate. diſciplina autem reipublicæ eſt, non ea facere per quæ lætentur pauci potentes, aut populares; ſed per quæ valeant, illi quidem paucorum gubernationem tenere, hi verò popularem. Nunc autem in paucorum potentia gubernatorum filij delicijs intendunt: tenuiorum autem filij gymnaſijs laboribusq; exercentur, itaque & volūt magis & poſſunt res nouas moliri.

In po-

In populari uerò ſtatu qui maximè videtur eſſe popularis,contra quàm utile ſit conſtitutum eſt. huius rei cauſa eſt, quòd malè definiunt libertatem. Duo ſunt enim, quibus popularis ſtatus deſinitur. poteſtate ſumma populi, ac libertate. Iuſtum autem æquum uidetur eſſe. æquum verò quodcunq; videatur multitudini, id eſſe ſtabilitum. liberum autem & æquum quodcunque velit quis facere. itaq; viuit vnuſquiſq; ut vult in huiuſmodi populari ſtatu, & ad quod gliſcit, vt ait Euripedes. Sed hoc eſt prauum. non enim putandum eſt eſſe ſeruitutem, viuere ad formã reipublicę, ſed ſalutem. Ex quibus igitur mutantur reſpublicæ, & corrumpuntur: & per quæ ſeruantur, & permanẽt, vt ſimpliciter dicamus, tot & talia ſunt.

De mutationibus Regni, & tyrannidis. Cap. X.

REſtat nunc videre de vnius gubernatione, ex quibus corrumpatur, & per quæ ſeruari valeat. Ferè autem ſimilia ac propinqua ſunt illis, quæ diximus ſuprà de cæteris gubernationibus, illa quæ circa regnum, & circa tyrannidem contingunt. nam regia quidem poteſtas optimatum gubernationi reſpondet: Tirannis autem, ex paucorum potentia illa poſtrema, & ex populari componitur. quapropter pernicioſiſſima eſt his,qui ſub ea ſunt: vtpote ex duobus compoſita malis, & tranſgreſſiones & delicta continens, quę ex ambabus illis prouẽniunt. Exiſtitq; generatio ſtatim ex contrarijs vtriq; iſtarum. nam regia poteſtas pro tutela præſtantium uirorum contra populum reperta eſt: & ſit Rex ex præſtantibus per excellentiam virtutis,

tis, uel rerum geſtarum quæ ſint à uirtute, uel per excellentiam huiuſmodi generis. Tyrannus verò originem habet à populo ac multitudine, cõtra nobilitatem, ut populus iniuriam ab illis non patiatur. Patet hoc ex ipſis his, quæ contigerunt. ferè enim tyranni ut plurimũ facti ſunt ex ductoribus populorum, fidem adepti ab initio propter calumnias contra nobilitatem iactas. Tyrannides igitur aliæ in hunc modum conſtitutæ ſunt, ciuitatibus iam adductis. Aliæ prius ex regibus tranſgredientibus patria iura, & affectantibus magis dominari. Aliæ ex electis ad principales magiſtratus: antiquitus enim populi conſtituebant diuturniores adminiſtrationes & procurationes. Aliæ ex paucorum potentia, elegentium unum aliquem ad maximos magiſtratus. Omnibus iſtis modis facultas fuit id perficiendi, ſi modò uoluiſſent, per potentiam ſibi præexiſtentem, uel ex regia poteſtate, vel ex honoribus à populo exhibitis, ceu Phidon apud Agros, & alij alibi regiam poteſtatem habentes tyranni ſunt facti. circa Ioniam uerò tyranni, Phalaris, ex honoribus. Panętius quoq; in Leontinis, & Cypſelus Corinthi, & Piſiſtratus Athenis, & Dionyſius Syracuſis, & alij eodem modo ex fauore populorum, apud quod multum poterant. Vt ergo diximus, regia poteſtas inſtituta eſt ſecundùm optimatum gubernationem. eſt enim ſecundùm dignitatem, uel per uirtutem propriam, uel generis, uel per beneficia collata, uel per iſta ſimul ac potentiam. Omnes enim qui maxima beneficia in ciuitates genteſque contulerunt, uel qui eam facultatem habuerunt vt conferre ualerent, hoc honore potiti ſunt, alij bello conſeruatis populis ne in ſeruiturem
deue-

deuenirent, quemadmodum Codrus. alij à ſeruitute liberatis, vt Cyrus. alij quòd condidiſſent vrbem, vel quòd regionem acquiſiſſent, quemadmodum Lacedæmoniorum, & Macedonum & Moloſſorum Reges. Vult autem Rex eſſe cuſtos, vt qui diuitias habent, nihil iniuſtum patiantur, nec etiam populus, afficiatur contumelijs. Tyrannus autem, vt ſæpe iam diximus, ad nullam communem reſpicit vtilitatem, niſi gratia proprij commodi. Eſt autem obiectnm tyranni, quod placeat: regis, quod honeſtum ſit. quamobrem & illa in quibus plus habent, ſunt tyrannis quidem pecuniæ, regibus autem honores; & cuſtodia regi à ciuibus ſuis eſt, tyranno autem à peregrinis. Quòd verò tyrannis contineat illa mala quæ ſunt & popularis gubernationis & paucorum potentiæ, manifeſtum eſt. Ex paucorum quidem potentia finem eſſe diuitias. per has enim ſolas neceſſe eſt permanere, vt conductos retineat cuſtodes, vt ſumptus faciat in educando, vt populo ſuo in nulla parte confidat. itaque arma ciuibus ſuis adimere, ac multitudinem populi conculcare, ac ex vrbe pellere, & vacuam habitatoribus ciuitatem reddere, communia ſunt vtrarunque, paucorum ſcilicet potentiæ, & tyrannidis. Ex populari autem vexare nobilitatem, clam euertere & palam, & in exilium pellere, tanquàm aduerſarios & machinatores contra potentiam ſuam. Ex his enim & conſilia aduerſus eos iniri contingit, alijs dominationem affectantibus, alijs ſeruitutem fugientibus. Vnde Periandri conſilium Thraſybulo datum, ſupereminentes ſpicas decerpere, tanquàm opportunum fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Vt igitur ferè dictum eſt, eadem

dem principia mutationum ſunt exiſtimanda, & in rebuſpublicis & in vnius gubernatione. per contumeliam enim, & per metum, & per cõtemptum inſurgũt plerique ſubiectorum aduerſus dominantes. iniuriæ verò maximè per contumeliam, nonnunquàm & per ablationem rerum fiunt. Sunt autem & fines ibi tales, quales ſunt circa tyrannides & regna. opes enim & honores qui in tyrannis regibusq; maximi conſpiciuntur, affectant omnes. Inſurgitur autem quãdoq; in corpus dominantis, quandoq; in ipſam dominationé. Quando enim per contumeliã adducuntur homines ad inſurgendum, impetus fit in corpus. cùmq; ſint contumeliæ partes plures, vnaquæq; illarum concitat ad iram. iraſcentium verò plurimi vltionis cauſa impetum faciunt, non cauſa potentiæ. Quale fuit illud filiorum Piſiſtrati: ob contumeliam enim ſorori Harmodij illatam, & ipſum Harmodium compellatũ, impetus in eos factus eſt: ab Harmodio quidem propter ſororé, ab Ariſtogitone autem propter Harmodium. Aduerſus Periandrum quoque Ambraciæ tyrannum inſidiæ factæ ſunt, ex eo quia in potu quem amabat puerũ interrogauit, an nondum ex ſe prægnans eſſet. Philippus verò à Pauſania occiſus eſt, quia nõ vlciſcebatur contumeliam ſibi factam ab Attalo. Et Amyntas paruus à Derda, quia iactaret ſe illius ætate abuſum eſſe. Et Eunuchus ab Euagora Cyprio. ꝙ enim mulier renueret eius filium, quaſi contumelia affectus eum necauit. Plurimæ verò inuaſiones factę ſunt ex eo, quia in corpus verecundiam intuliſſent, qualis fuit inuaſio illa Cratei aduerſus Archelaum: ſemper enim moleſta illi fuerat conſuetudo eius. Itaq; parua etiam occaſio ſufficiẽs

fuit, uel quia filiarum nullam ſibi dederat, cum ſe daturum promiſiſſet. ſed primam occupatus bello aduerſus Syrram Arabeum tradidit regi Elibię: alteram verò filiam minorem natu filio Amyntæ coniugauit: exiſtimans per hunc modum minimè ſibi fore aduerſaturum ex Cleopatra genitum. ſed indignationis principium extitit, quòd grauiter ferebat ſe ad libidinis gratiam haberi. Fuit vnà cum illo ad rem patrandam Hellanocrates Lariſſæus ob eandem cauſam quòd enim abuſus ætate illius non, vt promiſerat, deducebat, ob contumeliam id fieri ratus eſt, non ob amorem. Paron uero & Heraclides Aenij Cotyn peremerunt, patri mactantes. Adamas uerò a Coty rebellauit, quaſi contumelia affectus, quòd ab eo in pueritia exectus eſſet. Multi etiam ob verberatum corpus uel interfecerunt ira perciti, uel impetum fecerunt quaſi contumelia affecti, & contra homines in poteſtate conſtitutos, & contra Reges. vt Megacles apud Mitilenem Penthalidas circumeuntes & clauis pulſantes, cum amicis aggreſſus interfecit. & poſtea Smerdes verberibus cęſus, & à muliere tractus Phentilon interimit. Archelai uerò necis princeps fuit Decbamnicus. is enim primus cæteros aggreſſores commouit & irritauit causa uerò fuit ita, quòd illum Archelaus Euripidi poetæ verberandum tradidiſſet. erat uerò inſenſus illi Euripides ob maledictum in ipſius inſuauitatem oris iactatum. Et alij compluresˌ tali de cauſa uel interfecti ſunt, vel in periculum inſidiarum venerunt. Similiter quoque propter metum. hæc enim vna ex cauſis eſt, ut in republica, ſic etiam vna in gubernatione. ceu Xerxem Arthapobanes metuens calumniam de Dario,

rio, quòd eum ſuſpendiſſet Xerxe non iubente, ſed putans illi ueniam eſſe datam propter cœnam, quaſi ab ignoſcente. Aliæ uerò propter contemptum. ut uidens quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres penſa diuidentem, ſi modo hæc fabula uera fuit: & ſi non in illo, attamē hoc in alio uerum eſſet. Et Dionyſium poſteriorem Dion inuaſit, quod eum contemnebat conſpiciens ipſum Dionyſium ſemper ebrium, & ciues Syracuſanos ita ſe habere. Amicorum etiam quidem inſurgunt propter contemptum. ob fidem enim eis adhibitam ſpernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi, & putantes ſe dominationem obtinere poſſe, quodammodo per contemptum inuadunt. Tanquam enim potentes & contemnentes periculum, propter ſuam potentiam faciliter inſurgunt: ut duces quidam exercituum aduerſus principes ſuos. quemadmodū Cyrus contra Aſtyagen, cuius & uitam & potentiam contemnebat, cernens & copias eius iam conſenuiſſe, & ipſum in delicijs uitam agere. & Teuthes Thracius, cùm eſſet dux exercitus Amadoci. Quidam uerò huiuſmodi plurium gratia inſurgunt, ceu propter contemptum, & propter lucrum. uelut contra Ariobarzanē Mithridates. Maximè uerò propter hanc cauſam inſurgunt ij, qui ſunt natura ſuperbi, & honorem habent ex rebus bellicis apud dominantes & principes. fortitudo enim potentiam habens, ſuperbia eſt, per quas ambas quaſi faciliter ſuperaturi eos aggrediuntur. Eorum uerò qui ob honoris cupiditatem inſurgunt, alius modus eſt cauſæ, ultra iam dictos. Non enim ut quidam tyrannos inuadunt ſpe magnorum commodorum magnorumq; honorum quos in illis

cernunt,

cernunt,inducti, ſic & qui ob honoris cupiditatem: eos aggrediuntur: ſed illi quidem ut ea ſibi arripiant,quæ in tirannis admirantur: hi autem, vt ex re geſta memorabili atque egregia famā ac celebritatem nominis conſequantur, non dominationem acquirere uolentes, ſed gloriam. Sunt tamen numero per pauci, qui ob hanc cauſam moueantur: conſtituendum eſt enim ſibi viuendum non eſſe, niſi rem confecerint: quibus adeſſe oportet Dionis propoſitum, ſed non facile quidem eſt ut fiat in multis. ille enim cum paucis militibus contra Dionyſium profectus, ait quantumcunq; progredi poſſet, ſatis id ſibi fore, ut ſi uel parum terræ illius inuaſiſſet, pulchrum iam ſibi mori exiſtimaret. corrumpuntur autem tyrānides, vno quidem modo, ut unaquæq; aliarum rerumpublicarum ab extra, ſi aliqua ſit contraria reſpublica robuſtior. nam voluntas quidem aderit, propter contrarietatem electionis: quæ autem uolunt, omnes efficiunt, modò poſſint. Contrariæ uerò ſunt gubernationes, populus quidem tyrannidum ſecundùm Heſiodum, ut figulo figulus. nam gubernatio populi illa poſtrema, tyrannis eſt regia verò poteſtas & optimatum gubernatio, propter contrarietatem gubernandi. Quapropter Lacedæmonij multas euerterunt tyrannides, & Syracuſani per id tempus, quo reſpublicæ eorum rectè gubernabantur. Alio autem modo corrumpuntur, cùm in ſeipſis ſeditionem habent: quemadmodum circa Gelonem factum eſt, & nunc circa Dionyſium. Gelonis enim filium Thraſybulus Hieronis frater per illecebras & voluptates traducebat, vt ipſe dominaretur. domeſtici verò ac neceſſarij per factionem repugnabant, vt non

tyrannis omnino diſſolueretur, ſed Traſybulus. verùm alij inter hæc conſpirantes, eam occaſionem nacti, ipſos omnes pepulerūt. Dionyſium autem Dion, cōtra eum copijs ductis, cùm eſſet affinis, ſuſcepto populo, illum pepulit, ipſe verò interfectus eſt. Cùmq; duæ ſint cauſæ, propter quas maximè contra tyrannos inſurgunt, odium ſcilicet, & contemptus: odium quidem exiſtat oportet in tyrannos: ex contemptu autem plurimę fiūt euerſiones. Huius uero ſignum fuerit, quod plerique eorum qui dominationes adepti ſunt, eas uſq; ad extremum conſeruauerunt: ſed qui ab illis ſuſceperunt, confeſtim, ut ita dixerim, perierunt omnes. in uoluptatibus enim uiuentes, efficiuntur facile contemnendi, ac multas præbent occaſiones opprimendi ſui. Particulam verò quandam odij debemus iram exiſtimare. nam quodammodo earundem rerum cauſa exiſtit, & eſt interdum ira efficacior quàm odiū: vehementius enim inſurgunt, quia perturbatio illa non vtitur ratione. Maximè uerò contingit, vt ira deferantur, qui contumelija fuerūt affecti: per quam quidem cauſam & Piſiſtratidarum deleta eſt tyrannis, & multæ aliarū. Sed odium magis ratione utitur. nam ira cum dolore fit: quare nō facile ratione vtitur: odium uerò ſine dolore. Vt autē ſummatim dicamus, quotcunq; cauſas diximus paucorum potentiæ illius poſtremę & nimię, ac popularis gubernationis extremæ totidē & tyrannidis cauſas eſſe ponendum eſt. nam & hæ ſunt diuiſione tyrannides quædam. Regnum autem ab his, quæ extra ſunt, minimum corrumpitur, quapropter & diuturnius eſt: ex ſe autem ipſo vt plurimum euerti contingit. Corrumpitur autem duobus

modis. vno, ſi ſeditio oriatur inter eos qui participes ſunt regni: alio modo, ſi tyrannicè gubernare pergant, volentes eſſe domini plurium, & contra legem. Non fiunt nunc amplius regna, ſed ſi qua fiunt, monarchiæ & tyrannides magis ſunt, ob id, quia regnum ſpontanea gubernatio eſt, ac maiorum propriè. & plurimi pares ſunt neque vſqueadeo præcellentes, vt ad magnitudinem dignitatemque huius gradus ſe poſſint attollere. atque ex eo fit, vt ſponte illi non pareatur quòd ſi deceptione quis aut vi dominetur, iam apparet hanc eſſe tyrannidem. In regnis autem illis, in quibus ſucceditur per genus, ponendum eſt corruptionis eſſe cauſam, vltra illas quæ ſuprè ſunt dictæ, quòd plerunque contemnendi homines ſuccedunt in regnum, & quòd cùm non habeant potentiam tyrannicam, ſed regiam, ſuperbiant. Eſt enim facilis deiectio regis. ſi enim nolint, ſtatim non erit Rex. at tyrannus etiam nolentium eſt. Corrumpuntur ergo gubernationes vnius per has, & huiuſmodi cauſas.

Per quæ, regna ſeruantur, & quibus modis retineatur tyrannides. Cap. XI.

SEruantur autem ſimpliciter loquendo, ex contrarijs, ſingulariter autem loquendo per deductionem illatum ad mediocrem modum. Quanto enim paucorum eſt poteſtas omnis, tanto maiori tempore neceſſe eſt eam durare. nam & ipſi & qui regunt, minus ſuperbiunt, magiſque moderati fiunt, & illi qui reguntur inuident minus. Propter hoc enim & apud Moloſſos longo tempore durauerunt reges, & apud

Lacedæmonios, quod ab initio ſtatim in duas partes diuiſa fuerit regia poteſtas. Et poſtea Theopompus ad mediocritatem magis illam deducens, Ephoros ſuperaddit, poteſtate quidem minuens, ſed tempore augens regiam autoritatem, vt faceret eam quodammodo non minorem, ſed maiorem. vt ad vxorem reſpondiſſe ferunt dicentem, an non erubeſceret, quod filijs minorem poteſtatem regiam derelinqueret, quā à parentibus ipſe accepiſſet. Non profectò, inquit, nam relinquo eis multo durabiliorem. Tyrannides verò ſeruantur duobus modis inter ſe cōtrarijſſimis. Quorum alter eſt is, quem per ſucceſſionem traditum plurimi tyrannorum obſeruant. Horum autem multa conſtituiſſe ferunt Periandrum Corinthium. multa etiam ex gubernatione Perſarum eſt aſſumere. Sunt autē hæc, illa pernicioſa, quæ ſupra retulimus omni conatu à tyrannis fieri, ꝙ dominationem retineant, veluti potentiores decerpere, & ſapientes perimere. Et neque comeſſationes permittere, neq; ſodalitates, neq; diſciplinam, neque aliud quicquam tale, ſed omnia cauere, vnde conſueuerit oriri inter ciues intelligentia, & fides. Et neque ſcholas, neque conuentus aliquos ſcholaſticos fieri concedere: & omnia facere, ex quib. ciues inter ſe quàm maximè incogniti ſint: cognitio enim fidem generat inter ipſos. Et ſatellites eius apparere ſemper, ac verſari foris, quominus latere poſſit quid quiſque agat, aſſueſcantque animum ſubmittere per ſeruitutem continuam. & alia quæcunque talia Perſica & Barbarica, tyrannidis ſunt. cuncta enim idem poſſunt. Et ne lateant conari, quæcunq; quis dixerit aut fecerit, ſed eſſe exploratores, quemadmodum Syracuſis

cuſis hi qui traductores noncupabantur, & auricularij, quos ſubmittebat Hieron, vbicunque foret congregatio aliqua vel conuerſatio. minus enim audent qui hæc timent, & ſi audeant minus latere poſſunt. Calumniari quoq; inuicem, & committere amicos cum amicis, & plebem cum nobilitate, & diuites inter ſeipſos, & ſubditos ad paupertatẽ redigere, tyrannicæ eſt prauitatis. vt neque ſumptus fiat in cuſtodia, & illi quo idianis moleſtijs occupati vacare non poſſint ad conſilia contra tyrannos ineunda. Exemplum huius ſunt pyramides Aegypti, & donaria Cypſelidarum & olympi ædificatio à Piſiſtratidis facta, & Polycratis opera circa Samum. Hæc enim omnia fuerunt inſtituta ad otiũ, ad quietem populorum tollendam, & ad inducendam paupertatem per tributorũ penſionem: vt etiam Syracuſis factum eſt. Dionyſio enim eam ciuitatem tenente, contingit Syracuſanos in quinq; annorũ tempore cunctas facultates ſuas in ſoluendis tributis conſumpſiſſe. Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negotijs occupentur ciues, & indigentia ducis cõtinuò detineantur. Et regnum quidem per amicos ſeruatur: tyrãni autem eſt maximè amicis diffidere, quaſi velint omnes. poſſint autem maximè amici eum ſubuertere. Et quæ fiunt circa vltimam popularem guberna ionem, tyrannica ſunt omnia: vt potentia mulierum domi, quò reuelent virorum ſecreta. & manumiſſio ſeruorum eadem de cauſa. non enim inſidiantur ſerui & mulieres tyranno, & ſi proſperè degant, neceſſe eſt beneuolos fore, & erga tyrannidem, & erga popularem ſtatum. nam & populus dominus eſſe vult. Ex quo fit, vt adulatores apud vtroſque

in honore

in honore habeantur eſt enim qui populum colit & ducit, populi adulator. Tyrannorum verò qui aſſentando conuerſatur: quod eſt opus adulatoris. nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quod adulationibus gaudent: Id autem nemo faceret, qui mentem haberet libero homine dignam: ſed amant boni viri, vel non adulantur, & viles praui ad praua. clauus enim clauo, vt dictat prouerbium. Nullo quidem honeſto, nulloque libero delectari, tyrannicum eſt. ſe enim ſolùm eſſe talem, putat tyrannus. Qui autem ſubditorum vel honeſtati ſtudent, vel libertati, minuere excelletiam & pręeminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyranni. tanquam euerſores poteſtatis ſuæ. Peregrinos etiã in conuiuia & familiarem vſum magis recipere quàm ciues, tyrannorũ eſt: quaſi illos quidem habeant hoſtes, hos vero nõ aduerſantes. Hæc & huiuſmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquã omittunt prauitatis. Sunt autem (vt ita dixerim) hæc omnia tribus ſpeciebus comprehenſa. Tria enim coniectat tyrannus. Vnum, vt animos imminuat ciuium. nemo enim parui animi contra tyrannum inſurgit. Secundum, vt ciues inter ſe diffidentes reddat. non euertitur enim tyrannus, niſi ciuium aliqui inter ſe fidem habeant, quapropter & bonos viros perſequitur, quaſi peſtiferos & aduerſarios dominationi ſuę, non ſolùm quia non acquieſcunt ſeruitute viuere, verumetiã quia fides eis & interſe, & ab alijs plurima adhibetur. neque accuſant alios, neque ipſi inter ſe accuſantur. Tertium, impotentia agendi nemo enim ſibi impoſſibilia aggreditur: itaque neque tyrannidem tollere, ſi

deuenirent, quemadmodum Codrus. alij à ſeruitute liberatis, vt Cyrus. alij quod condidiſſent vrbem, vel quòd regionem acquiſiſſent, quemadmodum Lacedæmoniorum, & Macedonum & Moloſſorum Reges. Vult autem Rex eſſe cuſtos, vt qui diuitias habent, nihil iniuſtum patiantur, nec etiam populus, afficiatur contumelijs. Tyrannus autem, vt ſæpe iam diximus, ad nullam communem reſpicit vtilitatem, niſi gratia proprij commodi. Eſt autem obiectum tyranni, quod placeat: regis, quod honeſtum ſit. quamobrem & illa in quibus plus habent, ſunt tyrannis quidem pecuniæ, regibus autem honores; & cuſtodia regi à ciuibus ſuis eſt, tyranno autem à peregrinis. Quòd verò tyrannis contineat illa mala quæ ſunt & popularis gubernationis & paucorum potentiæ, manifeſtum eſt. Ex paucorum quidem potentia finem eſſe diuitias. per has enim ſolas neceſſe eſt permanere, vt conductos retineat cuſtodes, vt ſumptus faciat in educando, vt populo ſuo in nulla parte confidat. itaque arma ciuibus ſuis adimere, ac multitudinem populi conculcare, ac ex vrbe pellere, & vacuam habitatoribus ciuitatem reddere, communia ſunt vtrarunque, paucorum ſcilicet potentiæ, & tyrannidis. Ex populari autem vexare nobilitatem, clam euertere & palam, & in exilium pellere, tanquàm aduerſarios & machinatores contra potentiam ſuam. Ex his enim & conſilia aduerſus eos iniri contingit, alijs dominationem affectantibus, alijs ſeruitutem fugientibus. Vnde Periandri conſilium Thraſybulo datum, ſupereminentes ſpicas decerpere, tanquàm opportunum fuerit eminentiores ciuium de medio tollere. Vt igitur ferè dictum eſt, ea-

dem principia mutationum ſunt exiſtimanda, & in rebuſpublicis & in vnius gubernatione. per contumeliam enim, & per metum, & per cõtemptum inſurgũt plerique ſubiectorum aduerſus dominantes. iniuriæ verò maximè per contumeliam, nonnunquàm & per ablationem rerum fiunt. Sunt autem & fines ibi tales, quales ſunt circa tyrannides & regna. opes enim & honores qui in tyrannis regibusq; maximi conſpiciuntur, affectant omnes. Inſurgitur autem quãdoq; in corpus dominantis, quandoq; in ipſam dominationẽ. Quando enim per contumeliã adducuntur homines ad inſurgendum, impetus fit in corpus. cùmq; ſint contumeliæ partes plures, vnaquæq; illarum concitat ad iram. iraſcentium verò plurimi vltionis cauſa impetum faciunt, non cauſa potentiæ. Quale fuit illud filiorum Piſiſtrati: ob contumeliam enim ſorori Harmodij illatam, & ipſum Harmodium compellatũ, impetus in eos factus eſt: ab Harmodio quidem propter ſororẽ, ab Ariſtogitone autem propter Harmodium. Aduerſus Periandrum quoque Ambraciæ tyrannum inſidiæ factæ ſunt, ex eo quia in potu quem amabat puerũ interrogauit, an nondum ex ſe prægnans eſſet Philippus verò à Pauſania occiſus eſt, quia nõ vlciſcebatur contumeliam ſibi factam ab Attalo. Et Amyntas paruus à Derda, quia iactaret ſe illius ætate abuſum eſſe. Et Eunuchus ab Euagora Cyprio. ꝗ enim mulier renueret eius filium, quaſi contumelia affectus eum necauit. Plurimæ verò inuaſiones factę ſunt ex eo, quia in corpus verecundiam intuliſſent, qualis fuit inuaſio illa Cratei aduerſus Archelaum: ſemper enim moleſta illi fuerat conſuetudo eius. Itaq; parua etiam occaſio ſufficiẽs

fuit, uel quia filiarum nullam ſibi dederat, cum ſe daturum promiſiſſet, ſed primam occupatus bello aduerſus Syrram Arabeum tradidit regi Elibię: alteram verò filiam minorem natu filio Amyntæ coniugauit: exiſtimans per hunc modum minimè ſibi fore aduerſaturum ex Cleopatra genitum, ſed indignationis principium extitit, quòd grauiter ferebat ſe ad libidinis gratiam haberi. Fuit vnà cum illo ad rem patrandam Hellanocrates Lariſſæus ob eandem cauſam quòd enim abuſus ætate illius non, vt promiſerat, deducebat, ob contumeliam id fieri ratus eſt, non ob amorem. Paron uero & Heraclides Aenij Cotyn peremerunt, patri mactantes. Adamas uerò a Coty rebellauit, quaſi contumelia affectus, quòd ab eo in pueritia exectus eſſet. Multi etiam ob verberatum corpus uel interfecerunt ira perciti, uel impetum fecerunt quaſi contumelia affecti, & contra homines in poteſtate conſtitutos, & contra Reges. vt Megacles apud Mitilenem Penthalidas circumeuntes & clauis pulſantes, cum amicis aggreſſus interfecit. & poſtea Smerdes verberibus cęſus, & à muliere tractus Phentilon interimit. Archelai uerò necis princeps fuit Decbamnicus. is enim primus cæteros aggreſſores commouit & irritauit. cauſa uerò fuit ita, quòd illum Archelaus Euripidi poetæ verberandum tradidiſſet. erat uerò inſenſus illi Euripides ob maledictum in ipſius inſuauitatem oris iactatum. Et alij complures tali de cauſa uel interfecti ſunt, vel in periculum inſidiarum venerunt. Similiter quoque propter metum. hæc enim vna ex cauſis eſt, ut in republica, ſic etiam vna in gubernatione. ceu Xerxem Arthapobanes metuens calumniam de Dario,

rio, quòd eum ſuſpendiſſet Xerxe non iubente, ſed putans illi ueniam eſſe datam propter cœnam, quaſi ab ignoſcente. Aliæ uerò propter contemptum. ut uidens quidam Sardanapalum regem inter eas mulieres penſa diuidentem, ſi modo hæc fabula uera fuit: & ſi non in illo, attamẽ hoc in alio uerum eſſet. Et Dionyſium poſteriorem Dion inuaſit, quod eum contemnebat conſpiciens ipſum Dionyſium ſemper ebrium, & ciues Syracuſanos ita ſe habere. Amicorum etiam quidem inſurgunt propter contemptum. ob fidem enim eis adhibitam ſpernunt, tanquam facultatem habentes clam moliendi, & putantes ſe dominationem obtinere poſſe, quodammodo per contemptum inuadunt. Tanquam enim potentes & contemnentes periculum, propter ſuam potentiam faciliter inſurgunt: ut duces quidam exercituum aduerſus principes ſuos. quemadmodũ Cyrus contra Aſtyagen, cuius & vitam & potentiam contemnebat, cernens & copias eius iam conſenuiſſe, & ipſum in delicijs vitam agere. & Teuthes Thracius, cùm eſſet dux exercitus Amadoci. Quidam uerò huiuſmodi plurium gratia inſurgunt, ceu propter contemptum, & propter lucrum. uelut contra Ariobarzanẽ Mithridates. Maximè uerò propter hanc cauſam inſurgunt ij, qui ſunt natura ſuperbi, & honorem habent ex rebus bellicis apud dominantes & principes. fortitudo enim potentiam habens, ſuperbia eſt, per quas ambas quaſi faciliter ſuperaturi eos aggrediuntur. Eorum uerò qui ob honoris cupiditatem inſurgunt, alius modus eſt cauſæ, ultra iam dictos. Non enim ut quidam tyrannos inuadunt ſpe magnorum commodorum magnorumq; honorum quos in illis cernunt,

cernunt,inducti, ſic & qui ob honoris cupiditatem eos aggrediuntur: ſed illi quidem ut ea ſibi arripiant,quæ in tirannis admirantur: hi autem, vt ex re geſta memorabili atque egregia famã ac celebritatem nominis conſequantur, non dominationem acquirere uolentes, ſed gloriam. Sunt tamen numero per pauci,qui ob hanc cauſam moueantur: conſtituendum eſt enim ſibi viuendum non eſſe, niſi rem confecerint: quibus adeſſe oportet Dionis propoſitum,ſed non facile quidem eſt ut fiat in multis. ille enim cum paucis militibus contra Dionyſium profectus, ait quantumcunq; progredi poſſet, ſatis id ſibi fore, ut ſi uel parum terræ illius inuaſiſſet, pulchrum iam ſibi mori exiſtimaret. corrumpuntur autem tyrãnides, vno quidem modo,ut una quæq; aliarum rerumpublicarum ab extra, ſi aliqua ſit contraria reſpublica robuſtior. nam voluntas quidem aderit, propter contrarietatem electionis: quæ autem uolunt, omnes efficiunt, modò poſſint. Contrariæ uerò ſunt gubernationes, populus quidem tyrannidum ſecundùm Heſiodum, ut figulo figulus. nam gubernatio populi illa poſtrema, tyrannis eſt regia verò poteſtas & optimatum gubernatio, propter contrarietatem gubernandi. Quapropter Lacedæmonij multas euerterunt tyrannides, & Syracuſani per id tempus, quo reſpublicæ eorum rectè gubernabantur. Alio autem modo corrumpuntur, cùm in ſeipſis ſeditionem habent: quemadmodum circa Gelonem factum eſt, & nunc circa Dionyſium. Gelonis enim filium Thraſybulus Hieronis frater per illecebras & voluptates traducebat,vt ipſe dominaretur. domeſtici vero ac neceſſarij per factionem repugnabant, vt non

tyrannis

tyrannis omnino diſſolueretur, ſed Traſybulus. verùm alij inter hæc conſpirantes, eam occaſionem nacti, ipſos omnes pepulerūt. Dionyſium autem Dion, cōtra eum copijs ductis, cùm eſſet affinis, ſuſcepto populo, illum pepulit, ipſe verò interfectus eſt. Cùmq; duæ ſint cauſæ, propter quas maximè contra tyrannos inſurgunt, odium ſcilicet, & contemptus: odium quidem exiſtat oportet in tyrannos: ex contemptu autem plurimę fiūt euerſiones. Huius uero ſignum fuerit, quod plerique eorum qui dominationes adepti ſunt, eas uſq; ad extremum conſeruauerant: ſed qui ab illis ſuſceperunt, confeſtim, ut ita dixerim, perierunt omnes. in uoluptatibus enim uiuentes, efficiuntur facile contemnendi, ac multas præbent occaſiones opprimendi ſui. Particulam verò quandam odij debemus iram exiſtimare. nam quodammodo earundem rerum cauſa exiſtit, & eſt interdum ira efficacior quàm odiū: vehementius enim inſurgunt, quia perturbatio illa non vtitur ratione. Maximè uerò contingit, vt ira deferantur, qui contumelia fuerūt affecti: per quam quidem cauſam & Piſiſtratidarum deleta eſt tyrannis, & multæ aliarū. Sed odium magis ratione utitur. nam ira cum dolore fit: quare nō facile ratione vtitur: odium uerò ſine dolore. Vt autē ſummatim dicamus, quotcunq; cauſas diximus paucorum potentiæ illius poſtremę & nimię, ac popularis gubernationis extremæ totidē & tyrannidis cauſas eſſe ponendum eſt. nam & hæ ſunt diuiſione tyrannides quædam. Regnum autem ab his, quæ extra ſunt, minimum corrumpitur, quapropter & diuturnius eſt: ex ſe autem ipſo vt plurimum euerti contingit. Corrumpitur autem duobus
 modis,

modis. vno, ſi ſeditio oriatur inter eos qui participes ſunt regni: alio modo, ſi tyrannicè gubernare pergant, volentes eſſe domini plurium, & contra legem. Non fiunt nunc amplius regna, ſed ſi qua fiunt, monarchiæ & tyrannides magis ſunt, ob id, quia regnum ſpontanea gubernatio eſt, ac maiorum propriè. & plurimi pares ſunt neque vſqueadeo præcellentes, vt ad magnitudinem dignitatemque huius gradus ſe poſſint attollere. atque ex eo fit, vt ſponte illi non pareatur quòd ſi deceptione quis aut vi dominetur, iam apparet hanc eſſe tyrannidem. In regnis autem illis, in quibus ſucceditur per genus, ponendum eſt corruptionis eſſe cauſam, vltra illas quæ ſuprè ſunt dictæ, quòd plerunque contemnendi homines ſuccedunt in regnum, & quod cùm non habeant potentiam tyrannicam, ſed regiam, ſuperbiant. Eſt enim facilis deiectio regis. ſi enim nolint, ſtatim non erit Rex. at tyrannus etiam nolentium eſt. Corrumpuntur ergo gubernationes vnius per has, & huiuſmodi cauſas.

Per quæ, regna ſeruantur, & quibus modis retineatur tyrannides. Cap. XI.

SEruantur autem ſimpliciter loquendo, ex contrarijs, ſingulariter autem loquendo per deductionem illatum ad mediocrem modum. Quanto enim paucorum eſt poteſtas omnis, tanto maiori tempore neceſſe eſt eam durare. nam & ipſi & qui regunt, minus ſuperbiunt, magiſque moderati fiunt, & illi qui reguntur inuident minus. Propter hoc enim & apud Moloſſos longo tempore durauerunt reges, & apud

Lace-

Lacedæmonios, quod ab initio ſtatim in duas partes diuiſa fuerit regia poteſtas. Et poſtea Theopompus ad mediocritatem magis illam deducens, Ephoros ſuperaddit, poteſtate quidem minuens, ſed tempore augens regiam autoritatem, vt faceret eam quodammodo non minorem, ſed maiorem. vt ad vxorem reſpondiſſe ferunt dicentem, an non erubeſceret, quod filijs minorem poteſtatem regiam derelinqueret, quã à parentibus ipſe accepiſſet. Non profectò, inquit, nam relinquo eis multo durabiliorem. Tyrannides verò ſeruantur duobus modis inter ſe cõtrarijſſimis. Quorum alter eſt is, quem per ſucceſſionem traditum plurimi tyrannorum obſeruant. Horum autem multa conſtituiſſe ferunt Periandrum Corinthium. multa etiam ex gubernatione Perſarum eſt aſſumere. Sunt autẽ hæc, illa pernicioſa, quæ ſupra retulimus omni conatu à tyrannis fieri, ꝙ dominationem retineant, veluti potentiores decerpere, & ſapientes perimere. Et neque comeſſationes permittere, neq; ſodalitates, neq; diſciplinam, neque aliud quicquam tale, ſed omnia cauere, vnde conſueuerit oriri inter ciues intelligentia, & fides. Et neque ſcholas, neque conuentus aliquos ſcholaſticos fieri concedere: & omnia facere, ex quib. ciues inter ſe quàm maximè incogniti ſint: cognitio enim fidem generat inter ipſos. Et ſatellites eius apparere ſemper, ac verſari foris, quominus latere poſſit quid quiſque agat, aſſueſcantque animum ſubmittere per ſeruitutem continuam. & alia quæcunque talia Perſica & Barbarica, tyrannidis ſunt. cuncta enim idem poſſunt. Et ne lateant conari, quæcunq; quis dixerit aut fecerit, ſed eſſe exploratores, quemadmodum Syra-

cuſis hi qui traductores noncupabantur, & auricularij, quos ſubmittebat Hieron, vbicunque foret congregatio aliqua vel conuerſatio. minus enim audent qui hæc timent, & ſi audeant minus latere poſſunt. Calumniari quoq; inuicem, & committere amicos cum amicis, & plebem cum nobilitate, & diuites inter ſeipſos, & ſubditos ad paupertatē redigere, tyrannicæ eſt prauitatis. vt neque ſumptus fiat in cuſtodia, & illi quotidianis moleſtijs occupati vacare non poſſint ad conſilia contra tyrannos ineunda. Exemplum huius ſunt pyramides Aegypti, & donaria Cypſelidarum & olympi ædificatio à Piſiſtratidis facta, & Polycratis opera circa Samum. Hæc enim omnia fuerunt inſtituta ad otiū, ad quietem populorum tollendam, & ad inducendam paupertatem per tributorū penſionem: vt etiam Syracuſis factum eſt. Dionyſio enim eam ciuitatem tenente, contingit Syracuſanos in quinq; annorū tempore cunctas facultates ſuas in ſoluendis tributis conſumpſiſſe. Studet etiam bellum concitare tyrannus, vt negotijs occupentur ciues, & indigentia ducis cōtinuò detineantur. Et regnum quidem per amicos ſeruatur: tyrāni autem eſt maximè amicis diffidere, quaſi velint omnes, poſſint autem maximè amici eum ſubuertere. Et quæ fiunt circa vltimam popularem guberna ionem, tyrannica ſunt omnia: vt potentia mulierum domi, quò reuelent virorum ſecreta. & manumiſſio ſeruorum eadem de cauſa. non enim inſidiantur ſerui & mulieres tyranno, & ſi proſperè degant, neceſſe eſt beneuolos fore, & erga tyrannidem, & erga popularem ſtatum. nam & populus dominus eſſe vult. Ex quo fit, vt adulatores apud vtroſque

in honore habeantur eſt enim qui populum colit & ducit, populi adulator. Tyrannorum verò qui aſſentando conuerſatur: quod eſt opus adulatoris. nam propter hoc prauos amicos habent tyranni, quod adulationibus gaudent. Id autem nemo faceret, qui mentem haberet libero homine dignam: ſed amant boni viri, vel non adulantur, & viles praui ad praua. clauus enim clauo, vt dictat prouerbium. Nullo quidem honeſto, nulloque libero delectari, tyrannicum eſt. ſe enim ſolùm eſſe talem, putat tyrannus. Qui autem ſubditorum vel honeſtati ſtudent, vel libertati, minuere excellẽtiam & præeminentiam tyranni videntur. Oderunt ergo illos tyranni. tanquam euerſores poteſtatis ſuæ. Peregrinos etiã in conuiuia & familiarem vſum magis recipere quàm ciues, tyrannorũ eſt: quaſi illos quidem habeant hoſtes, hos vero nõ aduerſantes. Hæc & huiuſmodi à tyrannis fiunt pro dominatione retinenda, nec quicquã omittunt prauitatis. Sunt autem (vt ita dixerim) hæc omnia tribus ſpeciebus comprehenſa. Tria enim conicctat tyrannus. Vnum, vt animos imminuat ciuium. nemo enim parui animi contra tyrannum inſurgit. Secundum, vt ciues inter ſe diffidentes reddat. non euertitur enim tyrannus, niſi ciuium aliqui inter ſe fidem habeant, quapropter & bonos viros perſequitur, quaſi peſtiferos & aduerſarios dominationi ſuę, non ſolùm quia non acquieſcunt ſeruituti viuere, verumetiã quia fides eis & interſe, & ab alijs plurima adhibetur. neque accuſant alios, neque ipſi inter ſe accuſantur. Tertium, impotentia agendi nemo enim ſibi impoſſibilia aggreditur: itaque neque tyrannidem tollere, ſi

potentià deſit. Ad quos ergo fines referant tyrannorum conſilia, tres iſti ſunt. Ad has enim ſuppoſitiones tyrannica redigi poſſunt vniuerſa, partim ne confidant inter ſe ciues, partim vt potentia eis deſit, partim vt puſillanimi efficiantur. Vnus ergo modus, quo vtuntur tyranni, talis eſt. Alter verò modus, contrariam iſtis quæ dicta ſunt, diligentiam facit. Eſt autem deprehẽdere ipſum ex regnorũ corruptione. vt enim regi modus corruptiones vnus eſt, gubernationem ipſam regiam magis reducere ad tyrannicam: ita tyrannidis conſeruatio eſt, ad regiam gubernationem magis eam referre, vnum ſolummodo cuſtodientem, vt potentiam retineat, per quam non modò volentibus, verumetiam nolentibus dominari poſſit. nam ſi hanc abijciat, ſimul abijcit & tyrannum eſſe. Sed hoc tanquam ſuppoſitionem quandam manere oportet: cætera verò partim facere, partim quàm optimè ſimulare, vt regia gubernatio videatur. Primùm enim videri communium commodorum curam habere, non effundẽtem largitiones tantas, vt ciues moleſtè ferant: quandoquidem ab illis capit operantibus ac laborantibus in ſua tenuitate, donat verò ſcortis, & peregrinis, & hiſtrionibus effuſè: rationem reddentem eorum quæ acceperit & expẽderit, quod iam factum eſt à quibuſdam tyrãnis. ſic enim adminiſtrans, nõ tyrannus videbitur, ſed legitimus gubernator. nec erit ei formidandum, ne quãdoque ſibi deſint pecuniæ, cùm ſit dominus ciuitatis, ſed diſpergentibus tyrannis ex propria domo. Et prodeſt hoc magis, quàm relinquere congregatas. minus enim cuſtodes ipſi contra tyrannum ob res ipſas inſurgent. Sunt autem formidabiliores

abſentibus

abſentibus tyrannis, qui cuſtodiunt, quàm ciues nam illi quidem vnà abſunt, hi autem remanent. Deinde reditus & impenſas apparare oportet, tum gratia diligentis adminiſtrationis, tum etiam, vt ſi quando foret opus illis vti poſſit ad belli neceſſitates, omninoque ſeipſum præbere cuſtodem & quęſtorem, non vt ſuarum pecuniarum, ſed vt communium publicarum. Et videri velle non aſperum, ſed cum grauitate honeſtum, & talem, vt eum non timeant obuij, ſed magis reuereantur: hoc autem non facile eum aſſequi, qui foret contemnendus. Quapropter opus eſt, vt ſi non aliarum virtutem, at ſaltem ciuiles eum curã habere, ac talem de ſeipſo opinionem afferre. Inſuper nõ ſolùm ipſum videri nulli protinus ciuium contumeliam facere, ſed etiam nemini illorum qui circa eum ſunt. Eodemque modo ſe habere mulieres ſuas erga cæteras mulieres. nam & per contumelias mulierum permultæ iam tyrãnides perierunt. Et circa voluptates corporis contrarium facere, quàm nunc faciant quidam tyranni. non ſolùm enim ſtatim ab aurora id agunt, conuiuanturque per dies plures, verumetiam apparere volunt alijs, quòd ita faciant, vt tanquam felices beatoſque admirentur. Sed in talibus maxima erit moderatio adhibenda, vel ſaltem videantur illa fugere. non enim faciliter inuadi poteſt, nec faciliter cõtemni qui ſobrius ſit, ſed qui ebrius: neq; qui vigilet, ſed qui dormiat, cõtrariumq; agendum eſt ſuprà dictorum ferè omnium. corroboranda enim & ornanda ciuitas eſt ab eo, tanquã à curatore, ac non tyranno. Videri etiam oportet ipſum erga religionem Deorum affici vehementer. minus enim formidabunt populi, ne

quid contra iuſtitiam fiat, ſi religioni deditum illum exiſtimabunt, ac Deorum timorem habere: minusque contra illum audebunt inſurgere, quaſi Deos habeat propitios & fauentes. Veruntamen oportet ſine improbitate talem videri, atque eos viros qui aliqua in re laudabiliter ſe geſſerint, honorare, ita vt non exiſtiment vnquam ſe magis honorari à ciuibus ſuis, in libertate degentibus potuiſſe. Hos autem honores ipſemet tribuere debet tyrannus: pœnas verò & animaduerſiones per alios infligere, per magiſtratus videlicet, & iudicia. Communis verò cuſtodia omnis dominationis vnius eſt, neminem vnum præ cæteris magnum facere, ſed plures: nam ſe inuicem cuſtodient. Quòd ſi quẽ extollere oporteat, non tamen eum qui ſit moribus audax, nam huiuſmodi homines aptiſſimi ſunt ad inuadendum circa res omnes. Si verò cuiuſquam potentia minuẽda eſt, modicè ac non vno ſimul impetu omnis poteſtas eſt auferenda. Inſuper ab omni contumelia abſtinendum, præcipuè tamen à duabus: ne in corpus flagris, neve in ætatem libidine inſultum agat. Maximeque id cauendum in illis hominibus, qui honorem magnifaciunt. nam in pecunias illatã iniuriam, auari homines grauiter ferunt: in honorem verò illatã, & qui boni ſunt viri, & qui honorem magnifaciunt, permoleſtè patiũtur. quapropter aut non huiuſmodi hominum opera vtendum eſt, aut animaduerſiones in illos patrio more, ac ſine vlla cõtumelia ſunt faciendæ. In ætatem verò ex amore ſit conuerſatio, non ex licentia; deniq; hoc dedecoris omnino, impenſione maiorum honorũ eſt redimendum. Eorum autem qui ad vim inferendã contra corpus tyranni inſurgunt,

ſurgunt, illi ſunt formidandi & cauendi, qui ita diſpoſiti ſunt, vt amplius viuere non curent, eum occiderint. Quapropter maximè cauendum eſt ab his, qui vel ſeipſos, vel eos quos habebant chariſſimos, cõtumelia affectos putant. ſine vlla enim cura propriæ ſalutis irruunt, qui per indignationem & iram aggrediuntur, quemadmodum & Heraclitus inquit, durum eſſe dicens pugnare aduerſus iram. vitam enim id emi. Cum verò ciuitates ex duabus conſtent partibus, ex inopibus ſcilicet, & opulentis, maximè quidem de vtriſque partis ſalute cogitandum eſt ab eo qui gubernat, & alteros ab alteris nulla iniuria affici. Quicunque tamen eorum ſint potentiores, hi præcipuè ſunt à gubernatione vendicandi, ac velunt proprij efficiendi. nam ſi hoc extiterit, neq; ſeruorum liberationem facere co pelletur tyrannus, neq; arma adimere. altera nanq; pars tyranni potentiæ adiuncta, ſufficiens erit ad ſuperandum eos qui cõtra inſurgere vellent. Superfluum autem particulariter dicere de omnibus iſtis, intentio enim manifeſta eſt, quòd oportet non tyrannicum, ſed tanquam patremfamiliàs & regem eſſe putari ab illis, qui ſubeo ſunt, nec pro ſe capientem, ſed pro cõmunis vtilitatis cautela & cura, & mediocritatem in vita ſequi, non exceſſus. Præterea egregios viros per familiaritatem ſibi cõgiungere, plebem verò ac multitudinem per fauorem & gratiam in obſequio retinere. Ex his enim neceſſe eſt non ſolùm dominationem eius eſſe pulchriorem, & optabiliorem, ex eo quia melioribus imperet, & non abiectis, neque affectis, neq; ex eo quòd ipſe neque odio ſit neque formidetur: uerùm etiam ex eo quòd longiorem & durabiliorem

eius dominationem fore contingat. Inſuper moribus talem eſſe, vt vel recté ſe habeat ad virtutem, vel ſemibonus quidam ſit, & non malus, ſed ſemimalus.

Quæ gubernationis minimum durant. Quæ fuerit Socratis opinio apud Platonem, & eius reprobatio. Cap. XII.

ATqui omnium gubernationum breuiſſimè durare ſolent paucorum potentia, & tyrannis. Quippe illa quæ plurimo durauit tempore Orthagorę & filiorũ, qui apud Sicyonios tyrãnidẽ habuere, ad cẽteſimũ vſq; annũ peruenit. Durationis verò cã fuit, ꝙ mediocritate quadã erga ſubditos vtebantur, multaq; legib ſeruiẽtes agebãt. Et quia aptus rei militari fuit Cliſthenes, nõ facilè contemnendus habebatur. Plurimũ verò conuerſatione, & vſo familiari fauorẽ & gratiã hominũ acquirebant. fertur.n. Cliſthenes coronaſſe iudicem, qui victoriæ illius contradixerat. Aiunt quidam huius iudicis ſtatuam eſſe illam, qui in foro ſedet. Piſiſtratus quoque fertur, aliqñ apud conſiliũ Areopagi citatus iudiciũ ſubijſſe. Secũda verò apud Corinthum Cypſelidarum tyrannis nã ea durauit annis tribus & ſeptuaginta & menſibus ſex. Cypſelus enim ipſe tyrannidem exercuit annis triginta, Periandrus verò quadraginta quatuor, Pſammeticus autẽ Gordij annis tribus. Cauſa verò durationis eadem fuit. cùm enĩ popularis eſſet Cypſelus, ac gratia apud multitudinẽ præualeret, ſiue vlla corporis cuſtodia in dominatione perſeuerauit. Periandrus autem eius filius, magis tyrannicè ſe geſſit, ſed vir erat bello egregius. Tertia Piſiſtratidarum Athenis

hęc

hæc autem non fuit cōtinua. bis enim tyrānide pulſus fuit Piſiſtratus, itaque ex annis triginta tribus, ſolum annis ſeptem & decem tyrannidē exercuit: filij verò eius annis decē & octo: atque ita omnes ſimul anni fuerūt quinq; & triginta. Ex reliquis verò illa quæ apud Syracuſas fuit, Hieronis, & Gelonis, ſed non longa fuit, hæc annis enim non amplius quàm duo de viginti durauit. Gelon enim ſeptem annis cum tyrannidē exercuiſſet, octauo defunctus eſt: Hieron autē decem: Thraſybulus verò menſe decimo excidit. cæterarum verò tyrannidum plęreque breui tempore durauerunt omnes. Quæ igitur ſint tam circa gubernationes plurium, quàm circa gubernationem vnius ſolius, per quæ & corrūpātur & ſeruentur, ferè dictum eſt de omnibus. In republica verò Platonis Socrates de mutationibus loquitur, nec tamen rectè. Illius enim reipublicæ, quæ eſt optima atque prima, mutatio nullo propria aſſignatur. inquit enim, cauſam eſſe mutationis, quia ſic natura comparatum ſit, vt nihil permaneat, ſed in ambitu quodam temporis mutationem recipiat; eſſe verò principium horum, inquit, quorū ſeſquitertius cubus quinario coniugatus duas exhibet harmonias, inquiens, quando numerus diagrammatis huius efficiatur ſolidus, vtpote natura producente prauos, & meliores diſciplina. Hoc ergo forſan inquit non malè. fieri enim poteſt vt ſint aliqui, quos diſciplina inſtitui, ac bonos fieri viros impoſſibile eſt. Sed hæc non propria mutatio foret illius reipublicæ, quam optimam eſſe vult, magis quàm aliarum omnium, & vniuerſorum quæ fiunt, & ex tempore, per quod inquit omnia mutari. & quę non ſimul incipiūt,

ſimul quoque mutantur: ceu ſi pridie mutationis facta eſſent, ſimul fortè mutantur. Præterea quam ob cauſam ex illa tranſit ad Lacedęmoniorum rempublicam? ſępius enim in contraria transeũt reſpublicæ omnes, quàm in ea quæ ſint propinqua. Eadem ratio eſt de alijs quoq; mutationibus. Ex Laconica enim, inquit, mutatio fit ad paucorum potentiam: ex iſta uerò ad popularem ſtatum: ex illo rurſus ad tyrannidem. Atqui & è contrario mutantur: ceu ex populari in paucorum potentiam, & magis quidẽ quam in tyrannidem. Prętereà tyranidis vtrum mutatio ſit, vel non ſit, nihil dicit propter quam cauſam, nec in quam reipublicæ ſpeciem tranſit. Huius verò cauſa eſt, quòd non faciliter dicere valebat: indifinitum enim. nam ſecundùm eum oportebat in primam & optimam. ſic enim vtiq; fieret continuo circulus, ſed mutatur in tyrannidem tyrãnnis, vt ea quæ apud Siconyos ex Myronis tyrannide in Cliſthenis; & in paucorũ potentiã, ut illa quæ in Chalcide fuit Anticleontis; & in popularem ſtatum, vt illa quę Gelonis fuit Syracuſis; & in optimates, ut illa quæ Chafilai apud Lacedæmonios & Carthaginienſes. Et in tyrannidem fit mutatio ex paucorum potentia, ut in Sicilia plurimæ vetuſtarum: in Leontinis in Panætij tyrannidem: & apud Gelam in Cleãdri: & apud Regium in Anaxilai: & in alijs compluribus ciuitatibus eodem modo. Abſurdum etiam putare, in paucorum potentiam ideo tranſire, quia homines cupidi & pecuniarum ſtudioſi in magiſtratibus verſantur, ac non quia plurimi diuitijs ſuperabundantes, non iuſtum exiſtimant par habere in ciuitate eos qui non habent facultates, & eos qui habent. In multiſq;

pauco-

paucorum potentijs non licet pecunias quærere, ſed leges ſunt prohibentes. apud Carthahinē autem quæ populariter gubernatur, pecunijs ſtudent, nec tamen adhuc mutati ſunt. Abſurdum etiam dicere, eſſe duas ciuitates ſub paucorum gubernatione opulentorum & inopum. Quid enim aliud huic formæ quàm Laconicæ accidit, vel alteri cuicunque, vbi non omnes æqualia poſſideant, aut non omnes æqualiter ſint boni viri? nullo autem pauperiore facto, nihilominus ex paucorum tranſmutantur gubernatione ad popularem ſtatum, ſi plures ſint inopes: & ex populari in paucorum potentiam, ſi potentiores ſint opulenti quàm multitudo: & alteri negligant, alteri intendant. Cumque plures ſint cauſæ, ex quibus mutationes fiunt, eas non dicit, ſed vnam ſolùm, quòd prodigaliter viuentes vſuris confecti pauperes efficiuntur, quaſi vero fuerint omnes ab initio diuites, vel plurimi eorum: ſed hoc falſum. At quando ipſorum potentium quidam patrimonia conſumpſerint, res nouas moliuntur quando autem alij, nil graue accidit; & mutantur nihilò magis in popularem ſtatum, quàm in aliam ſpeciem gubernationis. Inſuper verò & ſi honores vnà cum alijs nō capiant, ſi iniurias inferant, ſi contumelijs afficiant, ſeditiones oriuntur, & mutationes in republica, Fiunt etiam etſi nulla diſſipatio patrimonij interceſſerit, ex eo quòd liceat quicquid volunt efficere, cuius rei cauſam eſſe ferunt, nimiam libertatem. Cumque plures ſint paucorum, plures etiam populi gubernationes, tanquā vtraque vna ſit, mutationes aſſignat Socrates.

ARISTO-

ARISTOTELIS POLITICORVM LIBER SEXTVS

SVMMA LIBRI.

De popularium, ac paucorum gubernationum institutionibus, ſpeciebus, legibus, ac partibus: Nec non de magiſtratuum ſpeciebus, ac eorum officijs.

Quòd, quæ rebuſpublicis, paucorum potentijs, & popularibus gubernationibus conueniant, conſiderandum ſit. Cap. I.

QVot igitur ſint differentiæ, & quales eius quod deliberandi habet poteſtatem, & in quo ſumma reipublicæ conſiſtit, & circa magiſtratuum ordinationem, & de iudicijs, & qualia ad qualem ordinentur rempublicam, & præterea de corruptionibus, & conſeruationibus rerumpublicarum, ex quibus proueniant, & quas ob cauſas, dictum eſt prius. Sed cum plures ſint ſpecies popularis, & ſimiliter aliarum gubernationum, de illis ſi quid reſtat, non peius fuerit conſiderare, ac ſimul vnicuique earum proprium & conuenientem modum reddere: ac præterea conſiderare coniunctiones ſimul ipſorum modorum. nam eorum coniunctio parit rerumpublica-

blicarum varietatem : vt & optimatum gubernationes ad paucorum declinent potentiam, & reſpublicæ magis populares exiſtant. Dico autem coniunctiones, quas conſiderare oportet, & nunc vſque conſideratæ non ſunt ceu ſi pars illa quæ in deliberando verſatur, & illa quæ circa electiones magiſtratuum conſiſtit, ita inſtituta ſit, vt conferat paucorum potentiæ, aut quæ circa deliberandum ad paucorum potentiam; quæ autem circa electiones, ad optimatum gubernationem magis declinet: vel per alium quendam modum non omnia inſtituta ſint reipublicæ congruentia. Qualis igitur popularis quali congruat ciuitati, & qualis paucorum potentia quali multitudini, & aliarum gubernationum quæ quibus conferat, dictum eſt prius. Verumtamen oportet fieri manifeſtum, non ſolum quę nam iſtarum gubernationum optima ſit ciuitatibus, ſed etiam quomodo conſtituendę ſint & iſtę & alię, breuiter eſt explicandum. Et primò de populari dicemus. nam per hanc etiam de contraria illius gubernatione patebit. hæc eſt autem, quam vocant quidam paucorum potentiam. Capienda ſunt autem ad hanc diſciplinam cuncta popularia, & quę videntur popularium eſſe ſequacia. ex his enim ſimul poſitis, reſultant ſpecies gubernationis popularis, & plures eſſe eas quàm vnam & differentes continget. Duæ ſunt cauſę, per quas plures exiſtunt populares. Primùm illa quæ dicta eſt prius, quia inter populos differentia eſt. ſunt enim alij agricolæ, alij opifices, alij miniſtri: quorum primi à ſecundis, & tertij ab vtriſque, non in eo modo differunt, quòd melior aut deterior popularis ſtatus, verum etiam in eo ꝙ non idem ſit. Secunda verò

cauſa eſt, de qua nunc dicimus. quæ enim popularem ſtatum ſequūtur, ac videntur eſſe propria ipſius, coniuncta ſimul faciunt varietatem. nam alicui pauciora conſequentia ſunt, alicui plura, alicui omnia. Vtile verò horum ſingula cognoſcere, & ad conſtituendum quam velit quis & ad corrigendum. quærunt enim qui rempublicam inſtruunt cuncta, quæ illi propria & conuenientia ſint, in vnum colligere ad propoſitum ſuum. ſed aberrant dum hoc faciunt, vt ſupra dictum eſt à nobis, vbi de corruptionibus rerumpublicarum tractauimus. Nunc autem dignitates & mores, & quæ flagitent, dicemus.

Quis ſit finis popularis gubernationis: & de quibuſdam popularium gubernationum peculiaribus. Cap. 11.

PRopoſitum igitur popularis reipublicæ eſt libertas. hoc enim dicere conſueuerunt, quaſi in hac ſolummodo republica libertatem quærentes: ad hanc enim reſpicere dicunt omnem popularem ſtatum. Libertatis verò ipſius pars vna in eo conſiſtit, vt per vices imperent & pareant. nam iuſtum populare eſt æquū habere ſecūdùm numerum, non ſecundùm dignitatem. Ex quo fit, vt ſecundùm hoc iuſtum multitudo ex neceſſitate dominetur: & quicquid decreuerit populus, id eſſe ratum, & id eſſe iuſtum. Aiūt enim oportere, vt vnuſquiſque ciuium æquum habeat. atque ita contingit in popularibus gubernationibus inopes plus poſſe, quàm opulentos. plures enim ſunt & id obtinet quod pluribus videatur. Vtrum igitur libertatis ſignum hoc eſt, quod ponūt omnes popularis reipublicæ finem. Alterum

verò

verò viuere, vt quiſque velit. hoc enim aiunt opus eſſe libertatis: ſiquidem ſerui eſt viuere non vt vult. hic eſt igitur ſecundus popularis rei publicæ finis. Hinc profectum eſt, nemini potiſſimum ſubeſſe velle: quòd ſi hoc non datur, at ſaltem per vices ſubeſſe ac præeſſe: idq́; pertinet ad libertatem quæ eſt ſecundùm æquum. His præſuppoſitis, ac tali exiſtente principio, popularia, huiuſmodi ſunt. Sumi ad magiſtratus omnes ex omnibus, ac præeſſe omnes vnicuique, & vnumquenque viciſſim omnibus. Per ſortem tribuere magiſtratus, vel omnes penitus, vel illos ſaltem, qui non peritia indigent & arte. A nullo cenſu eſſe magiſtratus, vel ſaltem à minimo. Non niſi ſemel eundem magiſtratum ab aliquo geri poſſe, vel perrarò, & paucos, exceptis his qui verſantur in bello. Parui temporis eſſe magiſtratus, vel omnes, vel quot recipiunt: Iudicare omnes, & ex omnibus, & de omnibus, vel de plurimis & maximis & principaliſſimis: puta de corrigendo, & de republica, & de priuatis contractibus. Et concionem eſſe omniũ dominam, magiſtratum verò nullius. aut domi nam eſſe concionem rerum maximarum, magiſtratum verò minimarum. Inter magiſtratus autem populariſſimum eſt conſilium, vbi non omnibus eſt mercedis facultas. nam tunc quidem adimunt & huius magiſtratus potentiam. ad ſe enim reducit iudicia cuncta populus mercede abundans, vt diximus ſuprà, vbi de hac parte tractauimus. Deinde mercedem capere potiſſimum quidem omnes, concionem, iudicia, magiſtratus: vel ſaltem magiſtratus, & iudicia, & conſilium, & conciones principales: vel eos magiſtratus, quos neceſſe eſt in eadẽ ſimul eſſe

comeſſationes principales: vel eos magiſtratus, quos neceſſe eſt in eadem ſimul eſſe comeſſatione. Præterea cùm paucorum gubernatio genere, & diuitijs, & eruditione definiatur, videntur quæ popularitatis ſunt, contraria eſſe, ignobilitas, inopia, ſordidum opificium. Præterea poteſtatem nullam perpetuam eſſe. quòd ſi reliqua ſit aliqua ex antiqua mutatione, illius auferre potentiam, & ex electione ad ſortem reducere. Hæc igitur omnia communia ſunt gubernationum popularium. Contingunt autem ex eo iuſto, quod fatentur eſſe populare: hoc eſt æquum habere omnes ſecundùm numerum, quod maximè videtur eſſe popularis ſtatus & populi. ęquum eſt enim, cùm nihilo magis gubernant diuites quàm pauperes, nec ſoli poteſtatem habent, ſed omnes ex æquo ſecundùm numerum. ſic enim demum exiſtimant paritatem in republica eſſe, ac libertatem.

Quo pacto in populari gubernatione cenſus partiendi ſint. Cap. III.

SEd quæritur poſt hæc, quemadmodum habebunt æquum, vtrum oportet partiri in mille eos cenſus qui ſunt quingentorum, & mille æqualiter poſſe quingentis: vel non ſic ponere oportet iſtam paritatem, ſed partiri quidem ſic, deinde ex quingentis pares accipientem, & ex mille, hos poteſtatem habere partionum & iudiciorum. Vtrum igitur reſpublica iſta iuſtiſſima eſt ſecundùm populare iuſtum, vel magis illa quæ ſecundùm multitudinem? Aiunt enim populares, id eſſe iuſtum, quod videtur vtique pluribus: potentes verò, quòd videtur his qui

plus

plus poſſident. pro multitudine enim facultatũ aiunt eſſe ſtatuendum. Sed habent hæc vtraque imparitatem & iniuſtitiam. Si enim quod pauci poſſunt, tyrannis eſt: nam ſi vnus habeant plura quàm alij opulenti, ſecundùm paucorum iuſtũ, is ſolus dignus eſt qui gubernet. ſi verò quod plures ſecundùm numerum, iniuriabuntur publicantes bona opulentorum ac paucorum, vt ſuperius dictum eſt. Quæ igitur ſit æqualitas, quam ambo profitentur, conſiderandum eſt ex his quæ vtrique definiunt iuſta. Inquiunt enim quicquid videatur maiori parti ciuium, id oportere eſſe ratum. Sit quidem hoc, attamen non penitus. ſe cùm duæ partes ſint, ex quibus ciuitas conſtat, diuites ſcilicet & pauperes: quod ambabus uideatur aut pluribus, id ratum ſit. quòd ſi contraria videatur, quòd pluribus & habẽtibus maiorem cenſum. puta ſi alij decem, alij viginti, videatur autem diuitum ſex, pauperum verò quindecim, accedant verò pauperibus quatuor diuitum, diuitibus autem quinq; pauperum, quorumcunq; cenſus exuperat, connumeratis ambabus vtriſq;, id ratum ſit. Quòd ſi forſan æquales eſſe contigerit, communem eſſe hanc ambiguitatem putandum eſt: vt nunc accidit, ſi vtrinq; paria ſuffragia concionis ſint, aut pares in iudicio ſententiæ. nam aut ſorte dirimendum eſt, aut aliud quiddam huiuſmodi agendum. Sed de ęquò & iuſto, quanquam ſit admodum difficile in illis reperiri veritatem, tamen facilius eſt ſortiri, quàm perſuadere ijs qui plus habere poſſunt. Semper enim qui imbecilliores ſunt, æquum & iuſtum quærunt: ſed qui plus poſſunt, iſta non curant.

De quatuor ſpeciebus populariũ, ad quos pertineãt. de earum legibus atq; vaframentis.

Cap. IIII.

CVm verò quatuor ſint gubernationes populares, optima eſt illa, quam primo gradu poſuimus, vt ſuperioribus libris dictum eſt. eandem quoq; antiquiſſima omnium. Dico autē primam ſecundùm diſtinctionem populorum. nam optimus populus eſt ille, qui ex agricolis conſtat. itaq; & popularis ſtatus effici datur, vbi multitudo ab agricultura uiuit, vel paſcuo: negocioſa quidem, quia nondum multum habet. Ex quo fit, ut rarò concionem agant. cum enim laborandum ſit illis circa neceſſaria ad victum, operibus deſtinantur ſuis, & aliena non appetunt: dulciuſque illis eſt opus facere quàm in republica uerſari, niſi magna in gubernãdo ſint emolumenta ſuſcepturi. plerique enim magis lucrum appetunt, quàm honorem. Signum huius eſt, quod tyrãnides antiquitus pertulerunt, & nunc paucorum potentiam perferunt, modò ſuam rem agere illis permittatur, neque diripiantur quæ habent. citò nanque alij eorum diuites efficiuntur, alij egere deſiſtunt. Prçterea, ſi quæ cupido honorum eis ineſt, facilè adimpletur per poteſtatem, quam in cōcionibus habent creandi magiſtratus, & corrigendi delicta. Nam in quibuſdam ciuitatibus, etſi non eligit populus magiſtratus, ſed quidam per partes deputati ex omnibus, vt apud Mantineam, tamen ſatis eſſe putant, quod conſulendi, deliberandiq; habent poteſtatem. Ac putandum eſt hanc eſſe tanquam formam aliquam popularis gubernatione, vt fuit quandoque apud Mantineam.

Qua-

Quapropter vtile eſt prius dictæ populari gubernationi, & ita conſuetudo fuit, eligere quidē magiſtratus, & corrigere, & iudicare omnes. Magiſtratus autem maximos geri per eos qui electi ſint, & à cenſibus maioribus maiores, vel à cenſibus nullum, ſed per eos qui poſſunt. Neceſſe eſt autem, cùm ita gubernantur reſpublicæ, eas bene gubernari. nam magiſtratus ſemper ab optimis gerentur, populo ita volente neque præſtantioribus inuidēte. nobilibus autem ipſis & præſtantibus hic gradus ſufficiet. non enim ſuberūt alijs deterioribus. ipſi verò magiſtratus gerent iuſtè, quia pœnam formidabunt, quoniam corrigere ad alios pertinet. compeſci enim; ac non licere facere quicquid quis velit, vtile eſt. nam licentia agendi quod quiſq; velit, cuſtodire non poteſt ingenitam vnicuiq; hominum prauitatem. itaq; neceſſe eſt illud euenire, quod optimum eſt in rebuſpublicis, vt magiſtratus à præſtantioribus gerantur, ſine vlla pōpuli diminutione. Quòd igitur hæc popularium gubernationum eſt optima, patet: & qua de cauſa, quia ob talem aliquem eſſe populum. Ad conſtituendum autem populum agricolam, tum leges quędam antiquitus apud multos latæ, vtiliſſimę ſunt; tum illud vniuerſaliter, ne liceat cuiquam habere plus agri quàm mēſuram certam, vel aliquo loco ad oppidum & ciuitatem. Erat antiquitus in multis ciuitatibus lege cautum, non licere venditionem facare bonorū primæ hæreditatis. Eſt etiam lex, quam dicunt Oxili fuiſſe, ne liceat cuiquam fœnerari ſuper aliqua fundi parte, quam quis haberet. Dirigere etiam id oportet Aphycalorum lege. eſt enim vtilis ad id quod dicimus. Illi enim

quanquam ſint per multi, poſſideant autem exiguam regionem, tamen omnes agricolę ſunt, quoniam pretia conſtituunt non totarum poſſeſſionum, ſed per tales partes diuidentes, vt etiã pauperes faciliter eas pretijs ſuperare poſſint. Poſt agricolarum multitudinem optimus eſt populus, ubi paſtores ſunt, & uiuunt ex animalibus. In multis uerò hæc cum agricultura conuenientiam habet. vtique enim corporibus exercitati ad bellicas expeditiones utiliſſimi ſunt, ac potentes ſub dio conſiſtere Cæteræ verò multitudines, quaſi omnes, ex quibus alij ſtatus populares conſtant, multo quàm hi deteriores ſunt. nam opificum quidem, ac forenſiũ, & mercenariorum uilis eſt uita, nullumq; uirtutis opus eorum quæ tractat multitudo. & inſuper quia huiuſmodi genus hominum circa forũ vrbemq;, ut ita dixerim, aſſidue hęret, faciliter, conciones agitat. at agricolæ, quia ſparſim habitant per agros, neq; in vnum coeunt faciliter; neq; ſimiliter indigent huiuſmodi congregatione. Quibus uerò contingit ſitum regionis talem eſſe, ut longè diſtent ab vrbe, in ijs facile eſt popularem ſtatum laudabilem conſtituere ac rem publicam vi enim ipſa compellitur multitudo, quaſi colonias per agros efficere. Quare & ſi forenſis turba ſit, tamen conciones in populari ſtatu non facit abſq; multitudine illa, quæ per agros habitat. Quomodo ergo conſtituenda ſit optima illa ac prima popularis gubernatio, dictum eſt. patet etiam quomodo aliæ: ſubſequenter enim eſt deſecendendum, & deterior ſemper multitudo ſeparanda. Poſtremam verò ſpeciẽ, quia omnis multitudo ad illam recipitur, neque cuiuſcunque ciuitatis eſt eam perferre, neque

que facile permanere eam, niſi legibus & moribus bene ſtabilitam. A quibus uerò labefacta ri contingat, & hanc & alias reſpublicas. ferè di ctum eſt prius in plurimis. Sed ad conſtituendam hanc popularem gubernationem, & ad populum roborandum, conſueuerunt præſidentes, ad populum recipere complures, ac ciues efficere non ſolùm legitimos, verumetiam ſpurios ex quouis ciue, id eſt, ſiue ex patre, ſiue ex matre. omnes enim hoc huic populo magis conueniens eſt. Conſueuerunt igitur ij qui populos ducunt, ita conſtituere. Oportet tamen id facere, quoad exuperet nobilium mediorumq; multitudo neq; vltra progredi. nam ſi tranſcendũt, turbatiorem efficiunt rempublicam, ac nobilitatem exaſperando magis irritant: quæ cauſa ſeditionis fuit apud Cyrenem. paruũ enim inconueniens conniuendo tranſigitur: magnum verò in oculis hæret. Inſuper talia cõſtituta vtilia ſunt ad popularem ſtatum huiuſmodi, & ad populi corroboratione͂, qualia Cliſthenes Athenis factitauit, quo populi gubernationem augeret: & apud Cyrenem, qui populum conſtituerunt. Tribus enim aliæ conſtituendæ ſunt plures, & ſodalitates priuatorum ſacrorum redigendæ ſunt ad pauca & publica. Et cuncta diligenter ex cogitanda, quo quàm maximè omnes ſimul admiſceantur familiaritates, conuerſationesq; primæ diſiungantur. Præterea tyrannica machinamenta omnia videntur eſſe popularia: ceu: licentia ſeruorum, & mulierum, & puerorũ, vt ſine metu viuant vt velint. permulti enim huiuſmodi ſtatum ciuitatis amabunt, cùm pleriſq; dulcius ſit diſſolutè viuere quam modeſtè.

Ad popularis inſtitutiones præcepta.
Cap. V.

EST autem opus legis poſitoris, & eorum qui volunt ſtatum aliquem talem conſiſtere. nã ut conſtituatur talis ſtatus, non magnum negocium eſt, neq; ſolum, ſed magis vt ſeruetur. vno enim vel duobus vel tribus diebus permanere, quomodocunq; gubernantibus, haud difficile eſt. Quapropter opus eſt ex his, quas ſupra retulimus, conſeruationibus & corruptelis rerumpublicarum, cautelam aſſumere, cauendo illa quæ corruptiua ſunt, ac leges tales ponendo, & ſine ſcripto & ſcriptas, quæ conſeruationes ſtatus maximè comprehendant. neque putare id eſſe populare, neque paucorum potentiæ, quòd efficiat ciuitatem maximè à multis vel à paucis gubernari, ſed quòd quam plurimo tempore. At nunc ij, qui ſunt potentes in populis, gratificantes multitudini, multa populariter agunt per publicationes bonorum in iudicijs factas. Quare oportet eos, qui curam ſalutis habent reipublicæ, contra moliri, leges ponendo, vt damnatorum bona ſacra ſint, & non in publicum, ſed in ſacrum referantur. hæc enim lex nihilominus iniurias compeſcet. nam pœna eadem erit. populus autem minus cupidè damnabit, cùm nihil ſit utilitatis ex damnatione ſuſcepturus. Inſuper publicas accuſationes quàm rariſſimas facere, magna pœna conſtituta aduerſus eos, qui falsò accuſarint. non enim populares in iudicium vocari conſueuerunt, ſed nobiles. Oportet autem erga ſtatum reipublicę, quantũ fieri poteſt, omnes reddere beneuolos. quòd ſi id fieri nequeat, ſaltem conari, ne hoſtes exiſtiment

ſtiment eos qui gubernant. Cum verò poſtremę illæ ſpecies gubernationum popularium in multitudine conſiſtant, ac difficile ſit vt concionibus vacare poſſint ſine alicuius mercedis ſuſceptione, hoc autē niſi reditus habeat ciuitas, maximè inimicum eſt præſtantibus viris. Nam ex tributo & publicatione bonorum, & ex iudiciorum improbitate neceſſe eſt prouenire, quod multas iam popularium reſpublicas ſubuertit. Vbi ergo publici reditus non ſunt, facere oportet conciones raras, & iudicia magna quidem, ſed paucis diebus duratura. hoc autem confert ad illud, quòd non formidabunt impenſas opulenti, ſi diuites non capiant mercedem iudicij, ſed pauperes. Confert etiam ad rectè iudicandum multo magis. nam qui magna patrimonia habent, multis diebus abeſſe nolunt à rebus ſuis, modicum verò abeſſe tempus non moleſtè ferunt. Vbi verò ſunt reditus publici, non id facere, quod nunc magni quidam in populo faciunt. ſuperflua enim diuidunt, ac ſimul capiunt, moxq; rurſus indigent eiſdem. eſt enim pauperibus, ceu vas perforatū huiuſmodi emolumentum. Sed oportet eum qui uerè popularis ſit, uidere ne multitudo pauperie nimia prematur: nam egeſtas prauam reddit populi gubernationem. Conandum eſt igitur ingenioſè, vt abundantia adſit diuturna. nam id prodeſt etiā diuitibus. Congregantes verò illa, quę ex reditibus proueniunt, ſimul omnia egenis tribuere oportet: præſertim ſi quis poſſit, tantum congreget, quantum ſat eſt ad agelli comparationem, uel ſaltem ad facultatem negotiandi, & agrum colendi. & ſi non omnibus poſſibile; at ſecundùm tribus, aut partem aliam id facere.

In

In hoc autem ad neceſſarios conuentus mercedem diuites conferre, cupidos inanium munerum. Per talem aliquem modum Carthaginienſes gubernantes, amicum retinent populum: ſemper enim quoſdam à populo mittentes in aliquas gubernationes, eos diuites faciunt. gratioſorum verò, ac mentum habentium nobilium eſt ſuſcipere egenos, & occaſionem præbentes conuertere ad res agendas. Rectè quoquo ſe habet Tarentinorum exemplum imitari, illi enim iumenta facientes communia ad pauperum vſum, beneuolam per hunc modum ſibi plebem conſtituunt. Magiſtratus inſuper omnes duplices faciunt, vt ſint alij per electionem alij per ſortem. quo enim populus capiat, per ſortem: quo autem melius gubernetur, per electionem. Eſt autem hoc facere etiā in vno eodemq; magiſtratu, vt alij ſorte, alij electione ad eum gerendum aſſumantur. Quemadmodum ergo oporteat popularium gubernationes inſtituere, dictum eſt.

De ſpeciebus paucorum potentiæ, ordinatione cēſus ex populo aſſumendi, quæ paucorum gubernationes potiores, & quæ deterrima. Cap. VI.

DE paucorum quoque gubernationibus quo modo agendum ſit, patet ferè ex eiſdem. Nam per contrarium agendum eſt in omni paucorum gubernatione, ad oppoſitam ſibi popularis gubernationis ſpeciem, reputando maximè moderatam illam ac ſummam cæterarum gubernationem paucorum, & primam. Hæc aūt eſt propinqua illi, quæ reſpublica nuncupatur, in qua oportet cenſus diuidere, & alios minores,

alios

alios maiores facere. minores quidem, à quibus neceſſarijs magiſtratus capiantur: maiores vero, à quibus capiantur ij magiſtratus, qui ſunt principaliores. Et qui tantum adepti fuerint cenſum, habiles ſint ad rempublicam gerendam, afferente populo tantam multitudinem per ipſum cenſum, vt cum illa potentiores ſint qui gubernant rempublicam quàm illi qui nõ gubernant. Semper autem ex meliori populo capiendi ſunt illi, qui ad ſocietatem reipublicæ recipiuntur. Similiter autem in ea gubernatione paucorum quæ ſequitur, intendentes parumper, eſt inſtituendũ. In ea verò quæ oppoſita eſt extremæ popularitati, quæ eſt paucorum potentia, tyrannidi perſimilis, quanto deterrima eſt, tanto maiori opus eſt cuſtodia. Vt enim corpora bene diſpoſita ad ſanitatem, & nauigia bene inſtructa ad nauigandum, multos ferunt errores, nec ob eos ſuccumbunt: valetudinaria autem corpora, & nauigia parum firma, nautiſq; inſtructa prauis, ne paruos quidem ferunt errores: ita rerumpublicarum eæ quæ deterrimę ſunt, plurima indigent cuſtodia. Populares igitur gubernationes per multitudinem hominum omnino ſeruantur. hoc enim opponitur ad illud iuſtum, quod eſt ſecundùm dignitatem. Paucorum verò potentium contrà, videlicet per rectam ordinationem oportet aſſequi firmitatem.

Quot partes multitudinis præcipuæ ſint, & quæ: ac totidem ſint partes vtiles ad bellum: & præcepta ad paucorum potentias. Cap. VII.

CVm verò ſint multitudinis potiſſimum partes quatuor agricolæ, artifices, negotiatores

res mercenarij: quatuor etiam vtiles ad bellum, equites, pedites grauis armaturæ, expediti leuis, & turba naualis: vbi contingit regionem eſſe ad equitatum aptam, ibi locum habet aptiſſimum, paucorum potentia illa ſumma. nam conſeruatio habitatorum ab equitibus prouenit. equos verò nutrire eorum eſt, qui magnas habent facultates. Vbi autem regio ad peditatum eſt apta, alteram ſpeciem affectat paucorum potentiæ. nam grauis armatura, diuitum eſt magis quàm pauperum. expediti autem leues & nautica turba à plebe eſt omnis. Nunc autem vbi talis turba multa eſt, quando ſeditio fit, deterius certāt. Sed oportet huius medicinam capere à belli ducibus, qui ad equitu ac peditum robur, expeditos leuis armaturæ ſolent coniungere: & cum his ſuperant populi in ſeditionibus opulentos. nam leues & expediti contra equites & contra grauis armaturæ pedites facilè pugnant. inſtituere igitur potentiam iſtam, contra ſeipſos eſt inſtituere. Sed oportet diuiſis ætatibus, cùm alij ſeniores, alij iuniores exiſtāt, in iuuenili adhuc ætate conſtitutos filios ſuos erudire ad leues & expeditas operationes: delectos quidem ex pueris, Athletas eſſe ipſos operationum. Conceſſio autem reipublicæ populo facienda eſt, vel cùm ad cenſum peruenerint, vt dictum prius eſt: vel, vt faciunt Thebani, cùm certum tempus à mercatura & huiuſmodi exercitijs deſtiterint, vel, vt apud Maſſiliam iudicio facto, qui digni ſint ad rempublicam recipi, & qui excludi. Præterea dignitatibus ijs, quæ ſunt principaliſſimæ, quas ſuſcipere oportet eos qui in reipublicæ gubernatione verſantur, adiungenda ſunt onera publica, vt populus ſpōte ſua eas nolit, & veniam habeat

habeat illis qui huiuſmodi magiſtratus ſuſci-piunt, vtpote mercedem permagnam pro ea dignitate ſoluentibus. Congruit autem cùm huiuſmodi magiſtratus ineunt, & ſacra magnificentiſſimè facere, & publica quædam ædificia ad vſum populi conſtruere: vt multitudo cernens vrbem ornari tum muneribus erga Deos, tum ædibus ad vſum publicum, libenter aſpiciat poteſtatem ſtatuum ciuitatis. Continget etiam præſtantibus viris hæc eſſe monumenta ſuæ largitatis. Sed hoc non fit nunc per eos homines, qui magni ſunt in paucorum potentia, ſed contrarium. lucrũ enim quærunt non minus quàm honorem. itaque dici poteſt rectè, hos eſſe populares ſtatus paruos. Quomodo igitur inſtituendæ ſint, & paucorum gubernationes, & multitudinis, in hunc modum determinatum ſit.

De magiſtratibus, & eorum ſpeciebus, & quibus rebus præficiendi ſint. Cap. VIII.

Conſequens eſt circa magiſtratus videre diligenter, quot hi ſint. & quales, & quibus de rebus, vt ſupra dictum eſt. Sunt enim quidam magiſtratus, ſine quibus ciuitas eſſe non poteſt. ſunt etiam quidam ad cultum ornatumq; pertinentes, ſine quibus bene habitari ciuitas non valet. Præterea neceſſarium eſt & in paruis quidem ciuitatibus pauciores eſſe magiſtratus: in magnis autem plures, vt prius oſtendimus. Quales ergo congruat ſimul coniungere, & quales ſeparare, non debet eſſe clam. Primum ergo cura rerum neceſſariarum, vt in foro adſint venundenturq;. ſuper qua quidem cura magiſtratus quidem eſt conſtituendus, cuius offi-

cium

cium ſit circa contractus & circa honeſtatem. nam cunctis ferè ciuitatibus neceſſarium eſt, emptiones, venditionesque fieri inuicem, pro vſu rerum neceſſarium. & hæc facultas maxima & expeditiſſima eſt ad eandem ſufficientiam conſequendam, cuius gratia in vnam videntur conueniſſe reipublicæ ſocietatem. Altera verò cura huic coniuncta ac propinqua eſt circa vrbem, de publicis priuatisque rebus, de ædificatione decenti, de viarum conſeruatione ac directione, de finibus regendis, vt ſine querela ſint, & de ſimilibus. vocant autem huiuſmodi magiſtratum ædilitatem. partes eius verò ſunt plures, vt magnis ciuitatibus aliæ ſuper alias incidunt: ceu mœnibus reficiendis præfecti, & fontium curatores, & portuum conſeruatores. Alia verò eſt cura, & quidem neceſſaria atque huic propinqua. nam de eiſdem rebus, cæterum non in vrbe, ſed extra vrbem in agro verſatur. vocant autem huiuſmodi magiſtratum, alij definitores, alij cuſtodes agrorum. hæ igitur procurationes ſunt tres. Eſt & alius magiſtratus, ad quem reditus publici referuntur, qui apud eos conſeruati, mox diſtribuuntur ad ſingulas opportunitates vocant verò iſtos, receptores, & quæſtores. Alter verò magiſtratus eſt, apud quem præſcribi oportet priuatos contractus, & ſententias iudicum, apud quos etiam poſtulationes vocationesque in ius præſcribi debent. quibuſdam in locis huiuſmodi magiſtratum diuidunt in partes plures. ſed eſt vna eademque autoritas iſtorum omnium: appellantque eos, qui hunc magiſtratum gerunt, tum præfectos, tum memoriales, vel ſimilibus nuncupationibus. Qui verò poſt hunc ſequitur, ſumme

me neceſſarius eſt, & difficillimus omnium magiſtratum. verſatur autem circa executiones eorum qui damnati ſunt, & circa eorum pœnas atque cuſtodias. Eſt autem grauis huiuſmodi adminiſtratio propter multas quæ inde proueniunt inimicitias. itaque niſi magna emolumenta ex eo capiantur, gerere illum omnes recuſant, & ſi gerant, ſecundùm leges facere non tolerant. ſed eſt neceſſaria res. nam nihil prodeſſent de rebus iuſtis iudica aut ſententiæ, niſi forent qui eas executioni mandarent. quare ſi hæc deſint, communio inter ſe ciuium permanere non poteſt. Propterea melius eſt non vnum hũc eſſe magiſtratum, ſed partiri in plures, vt alij de alijs iudicia exequantur. & circa actiones eodem modo conandum eſt diſtinguere. adhùc etiam magiſtratus alios alijs exequendis, & nouorum magis nouos: & præſentium alios condemnare, alij ſunt qui exigant, ceu prætores vrbani ædilium condemnationes, ac rurſus iſtorum alij. quanto enim minus inimicitiarum ſit illis qui executioni demandant, tanto magis res finem ſuſcipient. Si ſint ergo ijdem qui condemnant & qui condemnationes exigunt, duplex contrahitur odium. in omnibus autem eoſdem, cunctis inimicum eſt. Multis etiam locis ſeparatur ille qui cuſtodit reos, ab illo qui animaduertit in eos: vt Athenis illi, qui vndecimuiri nuncupantur. Quapropter melius eſt hunc quoque diuidere magiſtratum, & quaſi adumbrare & mitigare: eſt enim neceſſarius nõ minus quàm ſuperior. Contingitque in eo, vt viri boni maximè vitent hoc officium: prauos autem nequaquam tutum ſit ei præficere, cùm ipſi potius indigeant cuſtodia & carcere, quàm

alios debeant cuſtodire. Itaque oportet hoc non vnum eſſe officium, neque continuò ab eiſdem fieri, ſed ubi eſt aliquis iuniorum ordo, aut cuſtodum, aut magiſtratuum, deputandi ſunt pro tempore alij atque alij, qui horum officiorum ſuſcipiant curam. Hos ergo magiſtratus tanquam ſummè neceſſarios ponendum eſt eſſe primò. Poſt hos autem alij ſunt magiſtratus, nec ſanè minus neceſſarij, & maioris quidem dignitatis. nam plurima indigent experientia & fide. Tales verò ſunt circa cuſtodiam vrbis, & circa illa omnia quæ ordinatur ad bellicas expeditiones. opus eſt enim & in pace & in bello permultis. nam & mœnia ciuitatis curanda tuendaque ſunt, & diſquiſitiones deſcriptioneſque ciuium agendæ. Alicubi ergo ſuper his plures ſunt magiſtratus, alcubi pauciores: ueluti in paruis quidem urbibus unus ſuper omnibus. appellant uerò hos prætores uel conſules. Inſuper ſi ſint ęquites, aut pedites, aut ſagittarij, aut turba naualis, ſuper vnoquoq; eorũ præfecti quidem ſtatuuntur: appellanturque præfecti equitum, pręfecti legionum, præfecti nauales. & ſeorſum ſub his præfectus triremis, præfectus cohortis, tribunus millitum, & alia huiuſmodi particularia. totum uerò una quędam ſpecies eſt, procuratio ſcilicet rerum bellicarum. & erga huiuſmodi magiſtratum, hoc modo ſe habet. Cùm verò quidam magiſtratum, & ſi non omnes, pertractent multa negotiorum publicorum, neceſſe eſt eſſe alium magiſtratum, qui rationes repetat atque corrigat, ipſe uerò nihil tractet. vocant verò hos alij correctores, alij rationales, alij ſcrutator es, alij procuratores. Præter hos verò omnes magiſtratus vnus

eſt maxime principaliſſimus omniū. idem enim plerunque habent finem & introductionem, qui præſidet multitudini, ubi populus dominatur. Oportet autem id quod cogit, ſummam habere in republica autoritatem. appellant verò quibuſdam in locis Præconſultores ex eo, quia antè deliberant: ubi uerò multitudo eſt, conſilium magis. Ciuitatum igitur magiſtratus ferè tot aliqui ſunt. Alia ſpecies curationis eſt circa rem diuinam, ceu ſacerdotes, & æditui circa templa: vt conſeruentur quæ ſunt, & erigantur ruinoſa ædificia, & cætera omnia quę pertinent ad diuinum cultum. Euenit autem alicubi curam hanc eſſe vnam, ut in paruis ciuitatibus. alibi uerò plures ſeparatas à ſacerdotio, ut ſacrificuli, ac æditui, & cuſtodes ſacrarum pecuniarum. Huic conſequens eſt illa, quæ circa ſacrificia publica, quotcunque ſacerdotibus lex non committit, ſed ex publico fiunt. uocant autem eos qui iſtis præſunt, alij Reges ſacrorum, alij Pontifices maximos. Neceſſario ergo officia ſunt circa hęc, ut illa repetamus, circa rem diuinam, circa rem bellicam, circa reditus publicos & impenſas, circa forum, circa vrbem & portus & regionem: inſuper circa iudicia, & contractus, poſtulationes, & executiones, & cuſtodias, & ſuper rationibus, & diſquiſitionibus, & ſuper correctionibus eorum quæ quis geſſerit in magiſtratu, & poſtremè circa conſilia rerum communium. Propria autem harum ciuitatum quæ magis pacatæ atque tranquillæ ſunt, curam facere de mulierum diſciplina, de legibus ſeruandis, de diſciplina iuuentutis, de gymnaſiorum gubernatione: præterea de ludis gymnaſticis ac muſicis, & ſi qua alia huiuſce-

modi ſpectacula continget fieri. Horum verò quædam manifeſtæ ſunt non popularia, veluti diſciplina mulierum & puerorum. nam pauperibus neceſſe eſt vti mulieribus, & pueris tanquàm miniſtris, quoniam ſeruos non habent. Cumque tres ſint magiſtratus, per quos aſſumũt quidam ſummas poteſtates, conſeruatores legũ, & præconſultores, & conſilium: conſeruatores legum optimatum magiſtratus eſt, præconſultores verò paucorum potentia, conſilium autem populare. De magiſtratibus ergo, vt in figura, ferè dictum eſt de omnibus.

*

ARISTOTELIS POLITICORVM

LIBER SEPTIMVS.

SVMMA LIBRI.

De optima uita, ac ciuitate beata. De eius conuenienti multitudine, rebus maritimis, ciuibus, partibus, diſtributione, ædificijs, ac locis varijs. De ciuium inſtitutione. De coniugites, filiorum procreatione, uictu, inſtitutione.

De optima uita, & ciuitate beata. Cap. I.

DE optima republica rectè quęrere volent, neceſſarium eſt prius determinare, quæ vita ſit maximè expetenda: nam ſi id ignotum ſit, neceſſe eſt & optimam rempublicam ignorari. optimè enim agere conſentaneum eſt, qui ſub optima reipublicæ diſciplina reguntur, ex his quæ ſibi adſint, niſi quid accidat pręter rationem. Quare primò ſtatuendum eſt, quæ vita ſit cunctis, vt ita dixerim, maximè optanda: deinde vtrũ publice & priuatim eadem ſit, an alia. Putantes igitur multa ſufficienter eſſe dicta de optima vita, etiam in externis ſermonibus, & nunc illis vtendum cenſemus. Nempe aduerſus hanc diuiſionem nemo vtiq; refragabitur, quòd

tria cùm ſint bonorum genera, externa, corporis, & animi, iſta omnia adeſſe felici homini oportet. nemo enim felicem diceret eum, qui nullam partem fortitudinis habeat, neq; temperantiæ, neque iuſtitiæ, neque prudentiæ, ſed timentem etiam circumuolantes muſcas, temperantem vero à nulla penitus edendi bibendique extrema cupiditate, & gratia quadrantis vnius dilectiſſimos interficientem. ſimiliter & mente tam ſtultum atque ignarum, quaſi puerum quendam vel inſanum. Sed iſta quidem ſic, vt dicta ſunt, omnes concederent. Diſcordant tamen in quanto atque exceſſu. nam virtutis quidam ſatis habere ſe putant, quantulumcũq; habeant: diuitiarum verò atq; pecuniæ, potentiæque & famæ, & huiuſmodi omnium infinitum exceſſum ſequuntur. At verò nos illis dicemus, quia facile eſt de his etiam per opera ipſa fidem ſuſcipere, cernentes, quia homines acquirunt & conſeruant non virtutes externis bonis, ſed externa virtutibus. Ipſaque beata vita, ſiue in gaudio poſita eſt, ſiue in virtute, ſiue in ambobus, magis exiſtit moribus & intellectu in exceſſu ornatis, mediocria verò externa poſſidentibus, quàm his qui in externis plura poſſident quàm opus ſit, & qui in illis deficiunt. Quinetiam ratione licet hoc probè intueri. nam externa quidem bona finem habent tanquam inſtrumentum quoddam. omne autem vtile tale eſt, vt exceſſus vel noceat habenti, vel certè nil proſit. At bona animi, quanto magis excedunt, tanto magis vtilia ſunt: ſiquidem non ſolùm honeſti, verumetiam vtilis appellationem tribuere illis oportet. Omninoque patet, quòd ſequi dicemus diſpoſitionem optimam cuiuſq;

rei ad

rei ad inuicem,ſecundum exceſſum diſtantię illorum , quorum dicimus eas eſſe diſpoſitiones. quare , ſi eſt anima pretioſior corpore & pecunijs , & ſimpliciter & nobis , neceſſarium eſt & diſpoſitionem vtriuſq; optimum eodem modo illis correſpondere . Inſuper animi gratia illa expeti nata ſunt, & ita rectè ſentientes expetere omnes oportet, non autem animum gratia illorum . Quòd igitur felicitatis tantum vnicuiq; contingit , quantum virtutis atque prudentiæ, & quantum ſecundum has operatur,confeſſum nobis exiſtat, teſte Deo fretis dicente , felicem eſſe atque beatum,non per aliquid externorum ſed per ſeipſum , quia talis eſt ſecundum naturam . Cùm & bonam fortunam aliud eſſe quàm felicitatem , propter hæc neceſſarium eſt . nam externorum quidem bonorum cauſa eſt fortuna & caſus : at iuſtus & tẽperatus nemo à fortuna eſt, neque per fortunam . Conſeqnens verò eſt , & ijſdem rationibus conſentaneum , ciuitatem quoque beatam eſſe , quæ optima ſit, & quæ bene agat . impoſſibile autem bene agere eos, qui bona non agant . nulla verò bona actio eſt neque viri neque ciuitatis, ſine virtute atq; prudentia . Fortitudo autem & iuſtitia & prudentia ciuitatis eandem habent vim ac formã ijs, ſecundum quas vnuſquiſque hominum dicitur iuſtus,& prudens, & temperatus. Sed hæc hactenus præmiſſa ſint . neque enim non attingere illa poſſibile fuit,neque omnino omne eorum rationes explicare . nam alterius otij iſta ſunt . Nunc autem ſupponatur nobis , quòd vita optima , & priuatim vnicuique & publicè ciuibus eſt cum virtute , intantum externis facultatibus adiuta , vt actiones ſtudioſas conficere

poſſit. Sed de his nunc prætermiſſis, poſteà conſiderandum erit. ſi quis forſan dictis non acquieſcit..

An eadem ſint felicitas, & optima vita. An contemplatiua, an actiua vita ſit præferenda. De optima reipub. diſpoſitione, placitis aliorum, & officio legiſlatoris. Cap. II.

VTrum autem eadem ſit dicenda felicitas ſingulorum hominum & ciuitatis, vel non eadem reliquum eſt videre. Manifeſtum verò & hoc. omnes enim faterentur eſſe eandem. nam quicunque in diuitijs beatam vitam poſuerunt, hi ciuitatem quoque totam, ſi opulenta ſit, beatam fatebuntur. Et quicunque tyrannicam vitam alijs præferunt, hi ciuitatem latè dominantem beatiſſimam eſſe dicent. Qui verò id vnum per virtutem recipit, is & ciuitatem beatiorem dicet, ſi ſit ſtudioſior. Sed hæc iam duo ſunt, quæ indigent conſideratione. Vnum, nunquid vita illa præferenda ſit, quæ verſatur in republica & in communi ſocietate, an potius vita peregrina, & à ciuili ſocietate remota. Præterea quam ſpeciem reipublicæ, & quam diſpoſitionem ciuitatis optimam putare debemus, ſiue ab omnibus expetẽda ſit communio ciuitatis, ſiue à quibuſdam non, ſed tamen à pluribus. Cùm verò ciuilis intelligentiæ & ſpeculationis hoc ſit opus (non autem circa vnumquodque expetendum) præferamus & nos hanc conſiderationem. nam illud quidem extra propoſitum eſſet, hoc autem ſecundum propoſitum huius inueſtigationis. Quòd igitur neceſſarium ſit illam eſſe optimam rempublicam, per cuius inſtitutionẽ vnuſquiſq;

optimè agat,& beatè viuat,manifeſtum eſt. Sed dubitatur etiam ab ijs, qui vitam cum virtute maximè eligendam putant: vtrum vita ciuilis & actiua ſit præferenda, an potius illa vita, quæ ſit ab omnibus externis ſoluta. ceu contemplatiua: quam ſolam putant quidam eſſe ſapientis. Ferè enim has duas vitas, præſtantiſſimi ad virtutem homines anteponere videntur,& antiqui, & recentes: dico autem duas, ciuilem,& philoſophicam. Sed refert non parum,vtrum hoc vel illo modo veritas ſe habet. neceſſe eſt enim illũ qui rectè ſapit, ad melius propoſitum ſe diſponere, & priuatim vnumquenque hominem, & publicè ciuitatem. Putant autem quidam in gubernando alios, ſi cum dominatu fiat, iniuriam eſſe ſummam, ſi ciuiliter ceſſare quidem iniuriam,ſed impediri vitæ tranquillitatem. Alij verò contra hæc,omnino putant ciuilem & actiuã vitam ſolam eſſe viri. in ſingulis enim virtutibus nulli eſſe maiorem operandi facultatem, quàm his qui in reipublicæ guberuatione verſantur. Sunt etiam qui alijs dominari,& tyrannicum reipublicæ modũ putant ſolum eſſe beatum,& in quibuſdam ciuitatibus hic eſt finis legum,vt finitimis dominentur. Itaque cùm pleraque conſtituta paſſim (vt ita dixerim) iaceant apud plurimos: tamen ſi quid vnum leges reſpiciunt, id coniectant omnes, vt ciuitas dominetur. Sicut in Lacedæmone & Creta, ad bellum ferè ordinata eſt diſciplina iuuentutis,& legum multitudo. Præterea apud gentes omnes, quæ poſſunt præualere,huiuſmodi honoratur potentia: ceu apud Scythas, & Perſas, & Thraces, & Gallos. Quibuſdam enim leges ſunt ad huiuſmodi prouocantes virtutem, vt apud Carthagi-

nienſes ferunt ornatum annulorũ accipere pro numero expeditionum, in quibus militauerint. Fuit etiam quandoque in Macedonia lex, eum qui nullum hoſtem interfeciſſet, capiſtro cingi. Apud Sycthas verò non licebat ſolennibus epulis pateram circunlatam accipere ei, qui nullum occidiſſet hoſtem. Apud Iberos quoque pugnacem gentem, tot obeliſcos erigere circa ſepulcrum mos eſt, quot homines ex numero hoſtiũ necauerit. Et alia apud alios ſunt huiuſmodi complura, legibus aut moribus conſtitúta: Atqui videretur forſan nimis abſurdum eſſe, ſiquis cõſiderare velit, an hoc propoſitum eſſe debeat eius, qui legibus inſtituit ciuitatem, prouidere ſcilicet, vt illa dominetur finitimis, & volentibus, & inuitis. Quomodo enim id ciuile, aut lege ſanciendum, quod ne legitimum quidem eſt? neq; enim legitimum, non ſolùm iuſtè, verumetiam iniuſtè dominari: ſubdere verò eſt, & non iuſtè. Atqui nec in alijs ſcientijs ita videmus. nec enim medici, neque gubernatoris eſt, vel perſuadere ægrotis & nautis, vel vim afferre. Sed plerique videntur exiſtimare ciuilem diſciplinam eſſe dominari, & quod in ſeipſos fieri nollent, hoc in alios facere non erubeſcunt, ipſi pro ſe iuſtitiam quærunt, pro alijs verò nulla eis iuſtitiæ cura eſt. Hoc autem abſurdum, niſi tales ſint natura, vt alter dominari debeat, alter non. Quòd ſi eſt ita, non eſt conandũ omnibus dominari, ſed illis duntaxat qui dominabiles ſunt, ſicut nec venari homines ad menſam vel ſacrificium, ſed illud quod venabile eſt. eſt aũt venabile omne animal, quod ſit natura ferum & eſui aptum. Enimuerò fieri poteſt, vt ſit ciuitas vna ſeorſum per ſeipſam beata, uidelicet ſi guberne-

tur rectè. nam poteſt eſſe ſita in loco penitus ſeparato, & legibus uti laudabilibus: cuius reipublicæ conſtitutio, non ad bellum neq; ad ſuperandum hoſtes ſit. Patet igitur, quòd rei bellicæ ſtudia bona ſunt exiſtimāda, ſed non vt finis ſupremus, ſed gratia illius. Studioſi autem legum poſitoris eſt conſiderare urbem, ac naturam hominum, & omnem aliam communionem uitæ laudabilis, quo participent, quantum fieri poteſt, felicitatem. Differentia tamen erit in quibuſdam conſtituendis. & hoc pertinet ad eandem diſciplinā, quæ eſt de legibus ponendis, uidere, ſiqui ſunt finitimi populi, qualia ad quales exercenda ſint, & quemadmodum cum ſingulis conuerſandam. Verùm de hoc poſtea ſuo loco conſiderationem faciemus, ad quem finem debeat optima reipublicæ conſtitutio tendere.

De controuerſia in vſu vitæ cum virtute, dominatu & præſtantia vitæ contemplatiuæ.

Cap. III.

AD confitentes autem uitam cum uirtute eſſe maximè recipiendam, ſed contendentes de illius uſu, dicendum eſt nobis ad utroſque. Sunt enim qui deſcipiciunt magiſtratus ciuitatis, putantes, ingenui hominis eſſe aliam uitam quàm ciuilis, & omnibus præferendam. alij uerò hanc optimam putant. impoſſibile enim nihil agentem benè agere. benè autem agere ac felicem eſſe, idem eſt. Vtrique eorum quædam dicunt rectè; & quædam non rectè. nam liberi quidem hominis uitam meliorem eſſe, quàm in dominando occupati uerum eſt. nihil enim egregium eſt, ſeruo uti in quantum ſeruus. iuſſus enim domini in rebus neceſſarijs nihil habet

bet decorum. At putare omnem gubernationem eſſe dominationem, nequaquam eſt verum. non enim minus diſtat liberorum gubernatio à dominatione ſeruorum, quàm differat natura liber à natura ſeruo: de quo ſufficienter ſuperioribus libris determinatum fuit. Sed laudare magis nihil agere quàm agere, non eſt rectum. nam felicitas actio eſt, præterea multorum & præclarorum finem habent, iuſtorum temperatorumque actioues. Quinimò reſpondebit fortaſſe aliquis, quòd poteſtatem habere optimum eſſet, ſic enim plurimas, ac pulcherrimas res agere poſſet. Itaque is qui dominus agendi eſſe poteſt, hanc facultatem dimittere alijs non debet, ſed ſibi arripere, & neque filium patris, neque parentem filij, neque amicum amici hac in parte rationem habere. nam quod optimum ſit, id nobiſipſis adſciſcere debemus, optimum autem eſt benè agere. Hoc illi forſan rectè dicerent, ſi modo exiſteret afferentibus ac violantibus, illud quod eſſet omnium maximè optandum, ſed fortaſſis id fieri non poteſt, falſoq; hoc ſupponunt. Non enim amplius bonas actiones illas eſſe contingit, niſi tantùm ipſe præſtet quantum vir mulieri, & pater filijs, & dominus ſeruo. Quare is qui violaret, nihil tantum proficeret poſtea, quantũ iam à virtute ipſa receſſit. paribus enim honeſtum & iuſtum in parte. hoc enim iuſtum ac par, non par autem paribus, & non ſimile ſimilibus, præter naturam eſt, nihil autem bonum, quod ſit pręter naturam. Quapropter & ſi alius quidem ſit melior ſecundum virtutem, & ſecundum potentiam actiuam in rebus optimis, hunc ſequi honeſtum eſt, & huic parere iuſtum, ſed oportet illi non virtutem ſolùm, verum

rum etiam potentiam exiſtere, per quam ſit actiuus. Quòd ſi hæc vera ſunt, & felicitas in bene agendo eſt reponenda, & publice totius ciuitatis, & priuatim ſingulorum vita illa erit optima, quæ ſit actiua. Veruntamen actiuam non eſt neceſſarium eſſe ad alios, quemadmodum quidam putant. neque eas meditationes ſolùm eſſe actiuas, quæ gratia eorum fiunt, quæ ex agendo proueniunt, ſed multo magis quæ in ſeipſis perfectæ ſunt ac ſuiipſarum gratia fiunt contemplationes & meditationes. bene agere enim finis eſt: quare & actio quædam, maximè autem propriè dicimus agere etiam externis actionibus eos, qui intelligentia & cogitatione operib. præſunt, vt architecti. Quinimo neque ſine actione eſſe neceſſarium eſt eas ciuitates quę poſitæ ſint in ſolitudine, & ita viuere eligentes. fieri enim poteſt, vt partibus inter ſe agere contingat. multæ enim communicationes adinuicem ſunt partibus ciuitatis. Similiter autem hoc exiſtit vnicuique homini. vix enim Deus bene ſe haberet, & mundus totus, quibus non ſunt actiones externę præter proprias ipſorum. Quod igitur neceſſarium ſit eandem eſſe uitam optimam priuatim unicuique hominum, & publicè ciuitatibus, & hominibus, manifeſtum eſt.

Quanta debeat eſſe multitudo ad conuenientem ciuitatis magnitudinem.
Cap. IIII.

CVm verò iſta nunc præmiſſa ſint, ac de alijs rebuſpublicis fuerit prius à nobis conſideratum, de reliquis dicendi initium faciamus, quales aliquas ſuppoſitiones eſſe oportet ꝑ ea

ciuitate, quæ maximè ſecundùm votum ſit, conſtitutionem ſuſceptura. Neq; enim fieri poteſt vt optima ſit reſpublica niſi opportunæ adſint facultates: ex quo neceſſe eſt multa præſuppone re quaſi optantes, eſſe tamen nullum eorum impoſſibile: dico autem ceu de multitudine ciuium, ac de regione. Vt enim cœteris artificibus, puta textori & nauiculario, materiam ſubeſſe oportet aptam ad opificium: nam quanto melior hæc exiſtit, tanto id quod fit ex arte, erit præclarius: ſic & gubernatori reipublicæ & legum poſitori oportet propriam ſubeſſe materiam apta ſe habentem. Eſt autem ciuilis facultatis primò videre de multitudine hominum, quàm multos & quales natura eſſe oportet. De regione quoque eodem modo, & quãta & qualis eſſe debet. Putant pleriq; magnam eſſe debere beatam ciuitatem. id etſi verum eſt, ignorare tamen videntur qualis magna & qualis parua dicenda ſit ciuitas: exiſtimant enim magnã ex numero habitantium. Sed oportet non tantum ad numerum, ſed magis ad potentiam reſpicere. eſt enim ciuitatis opus quoddã. quare quæ maximè id efficere poteſt, hanc exiſtimandum eſt eſſe maximam ciuitatem, ceu Hippocratem, non hominem, ſed medicum quis diceret eſſe maiorem quàm alium, qui magnitudine corporis eum excedat. Quinimò ſi ex multitudine iudicandum ſit, non ex quauis multitudine id eſt exiſtimandum: neceſſe eſt enim forſan in ciuitatibus eſſe ſeruorum, & inquilinorũ & hoſpitium grandem numerum, ſed ex ijs qui ſunt pars ciuitatis, & ex quibus ciuitas conſtat. horum enim præcellens multitudo ſignum eſt magnæ ciuitatis, ex qua verò ciuitate operarij

quidem

quidem permulti exeunt, bellatores autem pau ci, hanc impoſſibile eſt eſſe magnam. non enim idem eſt magna ciuitas & populoſa, quinetiam re & effectu patet, quia difficilè eſt & forſan impoſſibile, vt quæ nimium populoſa ſit ciuitas, optime gubernetur. Earum certè quæ benè gubernari dicuntur, nullam videmus in populoſam multitudinem eſſe diffuſam. Patet etiam ex rationum fide. nam lex ordinatio quædam eſt, & bonam legis poſitionem neceſſarium eſt eſſe bonam ordinationem: at multitudo nimiũ magna non poteſt recipere ordinationem. diuinæ enim potentiæ id opus eſſet, quæ & hoc totum cõtinet, cùm & bonum quidem in multitudine ac magnitudine cõſueuit, fieri quapropter & ciuitatẽ illam, cuius cùm magnitudine dictus terminus exiſtit, optimam eſſe neceſſe eſt. Sed eſt quædam mẽſura magnitudinis ciuitati, quemadmodũ & aliorum omnium, animalium, plantarum, inſtrumentorum. nam horum ſingula, neque parua nimium, neque magnitudine exceſſiua ſuam potentiam retinebunt, ſed aut deſtituta erunt omnino à natura, vel malè ſe habebunt. Ceu nauis vnius palmæ non erit penitus nauis, neque duorum ſtadiorum: ſed ſi proceſſerit ad aliquam magnitudinem, quandoque propter paruitatem malefaciet nauigationem, quãdoque propter exceſſum. ita & ciuitas, ſi ex nimium paucis fit, non eſt per ſufficiens: ſin ex nimium multis, ſufficiẽs quidem in neceſſarijs erit vt gens, ſed nõ vt ciuitas. rempublica enim non facile eſt in illis conſtitui. nam quis dux eſſet, tam exceſſiuæ multitudinis, aut quis præco non ſtentorius? Quocirca neceſſe eſt primam eſſe ciuitatem illã, quæ ex ea multitudine conſtat,

ſtat, quę multitudo prima per ſeipſam ſufficiēs ſit ad benè uiuendum in ciuili ſocietate, recipitur uerò, ut ea quæ multitudinem hāc excedit, ſit maior ciuitas: ſed hoc non eſt, ut diximus, infinitum. Quæ verò ſit huius exceſſus determinatio, ex operibus intelligi faciliter poteſt. ſunt enim actus ciuitatis imperatium atque parentium: imperantis quidem opus eſt iubere, ac indicare: ad iudicandum verò ſecūdùm iuſtitiam, & ad magiſtratus demandandos ſecundum dignitatem, neceſſarium eſt, ut ſeinuicem cognoſcant ciues quales ſint. quare ubi hoc non fieri contingit, neceſſe eſt ut malè res procedant circa magiſtratus demandandos, & circa iudicia. In utroque certè horū, nequaquam eſt temerè procedendum: quod in nimia multitudine manifeſte contingit. Inſuper hoſpitibus & inquilinis facile eſt ad rempublicam aſpirare, cùm non difficile ſit in tanta hominū multitudine latere. Patet igitur quòd eſt optima determinatio ciuitatis, vt ſit maximus multitudinis exceſſus. quæ ſit per ſe ſufficiens ad uiuendum, & facile inter ſe cognoſci poſſit. De magnitudine ergo ciuitatis determinatum ſit in hunc modum.

Optimæ regionis, & ſitus vrbis cōditiones. Cap. V.

DE regione autem eadem ferè dici poſſunt: nam qualis eſſe debeat: clarum eſt, quòd ſufficiētiſſimam omnes laudabunt. Hanc autem neceſſe eſt feracem eſſe omnium: nam omnia in ſeipſa habere & nullius indigere, ſufficientis eſt. Multitudinem verò ac magnitudinem tantam, ut queat habitatores ocioſos nutrire, liberaliter ſimul temperateq; uiuentes. Hoc autem

vtrum

vtrum bene vel non bene dicatur, poſtea diligentius erit conſiderandum, vbi de poſſeſſionibus & facultatibus mentionem fieri continget, qualiter & quemadmodũ ſe habere erga vſum ipſum oportet. Permultæ enim circa conſiderationem iſtam dubitationes cadunt, propter trahentes in vtranq; partem vitæ exceſſum, alios ad tenuitatem, alios ad largitatem. Formam verò regionis non eſt difficile præſcribere, credendumque eſt in quibuſdam, rei militaris peritis. aſſerentibus talem eſſe oportere, vt ab hoſtibus quidem non facilè inuadi poſſit, ciuibus autem facilis ſit in aliena egreſſio. Prętereа vt hominũ multitudinem facilè inter ſe cognoſci poſſe diximus oportere, ſic etiam regio ſit ſubiecta conſpectui, id eſt vt cognoſci, & ſuccurri faciliter poſſit. Vrbis autem ſitus, ſi formanda nobis illa eſt ſecundùm votum, oportune, & ad terram, & ad mare debet iacere. Vna iam determinatio præmiſſa eſt, oportere ad auxilia ferenda communem eſſe locorum omnium. Vnde quoque afferenda altera, ad importationem fructuum. Præterea ad lignorum materiem, & ad, ſiquid aliud ſimile opificium regio in ſe habeat, facilem aduectionem.

An communio maris turba nautica, & naualis potentia ciuitatibus rectè inſtitutis expediat, vel ne, Cap. VI.

COmmunio autem maris, vtrum vtilis ſit ciuitatibus, vel damnoſa, permultæ ſunt diſceptationes. Nam & frequentare aduenas quoſdam, alieris educatos legibus inutile putant ad rectam ciuiatis diſciplinam & turbam

popu-

populatem multiplicari ex vſu maris, tranſmittentibus, ac recipientibus negociatorum multitudinem, contrarium eſſe dicunt rectæ ciuium inſtitutioni. Quòd igitur, ſi iſta non contingant, melius ſit & ad ſecuritatem & ad copiam rerùm neceſſariarum, communione maris habere vrbem & regionem, non eſt obſcurum: nam ad faciliùs ferendum hoſtes peropportuna facultas ſuccurendi auxiliandique ſuis terra & mari eſſe debet, & ad nocendum inuadentibus, ſi non vtrinque poſſibile. at altera ex parte magis exiſtit ambarum participantibus. Et quæ apud eos non exiſtunt, importari, & quæ ſuperabundant, deportari ex neceſſarijs eſt, ſibi enim ipſi mercabilem non alijs ciuitatem eſſe oportet. Qui autem omnibus mercatum apud ſe præbent, hi faciunt quæſtus cupiditate, quòd ſi non expedit ciuitati hanc cupiditatem habere, neque mercatum certè huiuſmodi debet recipere. Nam & nunc quidem videmus multis regionibus & ciuitatibus ſtationes ac portus opportunè iacere: vt neque intra urbem ſint, neque valde diſtantes, muriſq; circundari, & alijs huiuſcemodi munitionibus. Clarum eſt enim, quòd ſi quid boni proueniet ex tali communione, ciuitas id bonum ſuſcipiet: ſin aliquid mali, caueri ab eo facile erit per leges iubentes ac determinantes, quos oportet, & quos non oporteat inuicem admiſceri. De nauali autem potentia, quòd melius ſit eam habere vſque ad aliquam quantitatem, manifeſtum eſt non ſolùm enim ſibiipſis, ſed & finitimis quibuſdam oportet & auxiliari poſſe, & eſſe terrori, quemadmodum terra ſic etiam mari. Magnitudo autem & multitudo huius potentiæ, ad mores

res ciuitatis erit accommodanda. nam ſi ea fuerit ciuitas, quæ magnam pręſtantiam autoritatemque habere conſueuerint, neceſſarium erit hanc potentiam rebus eſſe cōformen. Turbam verò nauticam, & huiuſmodi hominum multitudinem, non neceſſarium eſt ciuitatibus exiſtere, nulla enim ciuitatis pars huiuſmodi homines eſſe debent. Nam pugnatores qui naues conſcendunt, ingenui ſunt homines, terra quoque militare conſueti, hi præſunt nauali turbæ & imperant. Exiſtente verò multitudine tenuis fortunæ hominum, qui circa nos habitant, & agricolarum qui in regione rem ruſticam exercent, neceſſarium eſt abundantiam eſſe nautarum. Videmus etiam nunc iſtud fieri in quibuſdam ciuitatibus, ceu in ciuitate Heracleotarum, multas enim implent triremes, vrbem poſſidentes magis exiguam quàm cæteri. De regione igitur, & portubus, & vrbibus, & mari, & nauali potentia, in hunc modum determinatū ſit. De multitudine quoque ciuitatis, quā determinationem habere decet, prius diximus.

Quales debeant eſſe natura ciues, de quo laudantur Græci, & quales vrbis cuſtodes.

Cap. VII.

NVnc autem quales natura ciues eſſe oportet, à nobis dicetur. Forſan verò id deprehendet quis, ſi inſpiciat ad ciuitates Gręcorum, quæ bene gubernari dicuntur, & ad totum terrarum orbem, vt à gentibus varijs incolitur. Nā quæ frigidas regiones incolunt gentes & quæ per Europam, animo quidem abundant, ingenij verò & artificij parum habent: quapropter in libertate magis perſeuerant. diſciplinam verò reipublicæ difficulter recipiunt,

ac finitimis dominari non poſſunt. Quæ verò Aſiam incolunt, ingenio & arte abundant, ſed animoſitatem non habent: propter quod & parere dominantibus, & ſeruire perſeuerant. At Græcorum genus, vt mediam regionem locorum ſortitum eſt, ſic etiam amborum eſt particeps. nam & animoſum & ingenioſum eſt. Ex quo fit, vt in libertate degat, & diſciplinam reipublicę optimè recipiat, & vnius reipublicæ conſtitutionem ſortitum, imperare omuibus poſſit. Eandem quoq; differentiam habent Græcorum gentes inter ſe. quædam enim habēt naturam ad vnum illlorum: quædam verò permiſtæ ac temperatæ ſunt ad vtranque illarum potentiarum. Patet igitur, quod oportet & intelligentiam & vigorum animi natura exiſtere illis, qui futuri ſint idonei, quos legum poſitor ad virtutem inſtituat. Nam quod de cuſtodibus aiunt quidam opus eſſe, vt beneuoli ſint erga notos, erga ignotos verò infeſti, vigore animi eſt qui beneuolentiam facit. illa eſt enim potentia animæ, per quam amamus ac beneuoli ſumus. cuius rei ſignum eſt, quòd magis irritatur animus contra familiares & amicos, quàm contra ignotos, ſi contemptũ ſe putet Quapropter Archilochus rectè cùm amicos incuſaret, ad animum loquitur inquiens: *Non tu quidem ab amicis lanceis transfixus es?* Quod dominatur & quod libertatem ſeruat, ab hoc potentia animi exiſtit: dominās enim & inuictus eſt animus. Nec bene ſe habet dicere, quod aduerſus ignotos debent eſſe infeſti: nam aduerſus neminem tales eſſe oportet. neq; ſunt magnanimi homines natura infeſti, niſi contra iniuriantes. Hoc autem magis contra notos familiareſq; patiuntur,

tur, quod dictum eſt prius, ſi iniuratos ſibi exiſtimant. Et hoc non ſine ratione cõtingit à quibus enim deberi ſibi beneficium expectant, ab eiſdem non ſolùm priuari beneficio, ſed inſuper lædi ſe putant. Vnde in prouerbio dicitur, *Fratrum contentiones & iræ ſunt acerbiſſimæ. & qui ſi nimium amant, hi ſe nimium oderunt*. De hominibus igitur qui in republica futuri ſint, & quot eſſe oportet, & quales natura, & de regione, quãtam, & qualem ferè determinatum eſt. nõ enim eadẽ certitudo quęrenda eſt, in his quæ per rationes, & in his quæ fiunt per ſenſum.

Quòd non omnia: ſine quibus ciuitas ſtare nequeat, ſint eius partes. & quæ ſint ipſius partes propriæ. Cap. VIII.

CVm vero vt aliorum ſecũdùm naturam conſiſtentium, non hæ ſunt partes totius conſiſtentiæ. ſine quibus totum eſſe nõ poteſt. palàm quòd nec ciuitatis ponendum eſt eſſe partes, quæcunque ciuitatibus exiſtere neceſſario oportet, nec alterius cuiuſq; communionis, ex qua fit vnum aliquod genus. Vnum enim quid & commune eſſe debet communicantibus, ſiue ęquale, ſiue inæquale ſuſcipiant: ceu ſiue alimentum id ſit, ſiue agri quantitas, ſiue aliud tale. ſed quando hoc gratia huius, hoc autem non gratia, nihil in his commune: ſed aut huic quidem facere, huic autem accipere: dico autem velut organo omni ad id opus, quod fit, & opificibus. Domui enim ad ædificatorẽ nihil eſt quod fiat commune, ſed eſt domus gratia ædificatorum ars. Quapropter poſſeſſione quidem indiget ciuitas: nulla tamen pars ciuitatis eſt poſſeſſio, multa vero animata ſunt poſſeſſionis partes. Ciuitas autem communio quædam

eſt ſimilium gratia vitæ, ut maximè fieri poteſt optimæ. Cùm vero ſit felicitas optimũ, ipſa autem virtutis operatio, & vſus quidam perfectus: contingat autem ita vt aliqui illius recipiant participationem, alij parum aut nihil, manifeſtum eſt quòd hæc eſt cauſa, quare ciuitatis ſpecies & differentiæ exiſtunt, pluresq; rerumpublicarum formę, per alium enim modum, & alijs vijs ſinguli hoc appetẽtes, & alios viuendi modos fecerunt, & alias reipublicæ diſciplinas. Conſiderandum autem eſt, quot ſint illa, ſine quibus ciuitas eſſe non poteſt, nam quaſi dicimus eſſe ciuitatis partes, eas neceſſarium eſt in iſtis eſſe. Capiendus eſt igitur operum numerus: ex his enim id apparebit. Primum igitur debent exiſtere alimenta. Deinde artes: multis enim inſtrumentis indiget vita. Tertium arma: nam qui ſimul in communione viuunt, neceſſarium eſt in ipſis habere arma, quibus & magiſtratibus parere inobedientes compellantur, & quibus vis propulſetur externa. Præterea pecuniarum habendarũ facultas quædam, quo illas habere poſſint & ad proprias indigentias, & ad bellum. Quintum ac primum, circa rem diuinam cultus, quod vocant ſacrificium. Sextum, quod eſt omnium ſumme neceſſarium, iudicium pro vtilitate & iuſtitia contrahentium. Hæc ſunt igitur opera, quibus indiget ciuitas omnis. eſt enim ciuitas multitudo non quæcunq; , ſed illa quæ ad vitam per ſe ſufficiens ſit, vt diximus. Si verò aliquid horum deficiat, impoſſibile eſt ſimpliciter per ſe eſſe ſufficientem huiuſmodi ſocietatem, neceſſarium eſt ergo his operibus ciuitatem conſtare. Eſſe igitur oportet multitudinem agricolarum,

colorum, qui victum conferant, & artifices, & pugnatores, & locupletes, & ſacerdotes, & iudices neceſſariorum atque utilium.

Quæ ciuitatis partes quibus hominum generibus conueniant. Cap. IX.

HIs determinatis, reliquum eſt conſiderare, utrum omnes communicare debēt horum omnium (fieri enim poteſt, ut ijdem ipſi ſint & agricolæ, & artifices, & conſultores, & iudicantes) vel in unoquoque opere ſupra dictorum alios ponendum eſt, uel quædam eſſe propria, quædam verò communia neceſſarium eſt. Sed non in omni republica hoc, ut diximus, contingit: nam fieri poteſt, ut omnes participent omnium, & non omnes omnium, ſed quidam quorundam, hæc enim faciunt rerumpublicarum varietatem: nam in populari quidem participant omnes omnium: in paucorum autem potentia contrarium eſt. Cùm autem conſideratio noſtra ſit de optima republica, ea verò eſt, per quam ciuitas eſſet maximè felix, felicitatem autem, quòd ſine uirtute impoſſibile eſt exiſtere primò diximus, manifeſtum, quòd in ciuitate quæ optimè gubernetur, & quæ iuſtos habent ciues ſimpliciter, ac non ad ſuppoſitionem, neque artifices, neque mercatores ciues eſſe oportet: uilis eſt enim huiuſmodi uita, & uirtuti aduerſa, nec certè agricolas eſſe oportet eos, qui futuri ſint ciues: opus eſt enim quiete & otio ad virtutem comparandam, & ad rempublicam gerendam. Cùm verò hi ſuperſint qui bello intendunt, & qui conſultant de vtilibus, & iudicant de iuſtis & non iuſtis, qui quidem maximè videntur partes ciuitatis, vtrum & hos eſſe alios ponendum

ſit, vel eiſdem hominibus ambas partes tribuendum? Clarum eſt, quòd quodam modo eiſdem, & quodam modo alijs. quà enim alterius vigoris vtrunq; opus. & alterum prudentia, alterum viribus indiget, alijs: quà verò impoſſibile eſt, eos qui afferre vim & prohibere hos poſſunt, ſubiectionem pati ſemper eiſdem, qui enim armorum domini ſunt, itidem etiam ſunt domini ſtatus vel mutationis reipublicæ. Reſtat igitur, vt eiſdem quidem ambobus reſpublica tradatur non ſimul quidem, ſed vt natura fert. Vires quidem in iunioribus ſunt, prudentia verò in ſenibus. ſic inter eos diſtribui, commodum eſt, & iuſtum eſſe videtur. habebit enim hæc diſtributio id, quod eſt ſecundũ dignitatem. Atqui poſſeſſiones quoque circa hos eſſe oportet. neceſſe eſt enim facultates adeſſe ciuibus, hi autẽ ſunt ciues. nam turba quidem vrbana vilium miniſtrorum nulla pars eſt ciuitatis, nec aliud genus quodcunq;, quod non ſit virtutis effector. Patet hoc ex eo quod præmiſimus. felicitas enim neceſſe eſt, vt per virtutem fiat. felicem verò dicere ciuitatem debemus, non ad partem aliquam eius reſpicientes, ſed ad omnes ciues. Manifeſtum igitur, quòd horum eſſe poſſeſſiones oportet: ſiquidem neceſſe eſt agricolas eſſe ſeruos, vel Barbaros, vel miniſtros. Reliquum eſt ex his qui ſupra numerati ſint, genus ſacerdotum eſſe, quorum inſtitutio manifeſta eſt. neq; enim agricola, neq; artifex, neq; vilium exercitiorũ quiſquam ſacerdos eſt deputãdus. honos enim Dijs eſt à ciuibus impendendus. Sed cùm diſtincti ſint ciues in partes duas, hoc eſt in eos qui arma tenent, & in eos qui conſultant, & decens ſit Dijs cultum exhibere, & requiem ſuſcipere

eos,

eos, qui pro tempore in his laborauerunt ac defeſſi ſunt, his vtiq; eſſe ſacrorum cura demandanda. Quæ ſint igitur, ſine quibus ciuitas ſtare non poteſt, & quot ſint ciuitatis partes, dictū ſit. Agricolas enim & artifices, & omne miniſteriū ciuitatibus exiſtere neceſſariū eſt. Sed partes ciuitatis ſunt qui arma tenent, & qui conſultant. & ſeparatum eſt vnumquodque iſtorum: hoc quidem ſemper, hoc verò ſecundùm partem.

De diſtributione ciuitatis, comeſſationibus, partitione regionis, cultoribus, & agriculis,

Cap. X.

Videtur autem nō nunc neq; paulò ante hoc notum fuiſſe his, qui de republica philoſophantur, ꝙ per genera ſit ciuitas diſtinguenda. & pugnatorum genus aliud eſſe, aliud agricolarum. nam & in Aegypto vſque ad hoc tempus, in hunc modum ſe habet, & in Creta. in Aegypto quidem Seſoſtri legem ferente, in Creta verò Minoe. Antiqua videtur etiam commeſſationum inſtitutio. quod in Creta factum eſt Minoe regnante: ſed multo prius hoc in Italia quàm in Creta conſtitutum fuit. Tradunt enim periti homines illorū locorum, fuiſſe Italum quendam Oenotriæ Regem, à quo mutato nomine pro Oenotris Itali ſunt vocitati, oramque illam maritimam Europę, quæ eſt inter Scyllaticum & Lameticum ſinum (diſtant verò hæc loca inter ſe meridiei iter) Italiæ nomen primò cœpiſſe. Hunc ergo Italum tradunt agri culturam Oenotros docuiſſe, cùm prius eſſent paſtores vagi, ac palantes, illiſq; leges poſuiſſe, & comeſſationes inſtituiſſe primum. Quapropter etiam nunc quidam illorum populorum comeſſationibus vtuntur, & legibus quibuſdam

dam ab illo poſitis. Incolebant autem eam Italiæ partem, quæ ad Tyrrheniam verſa eſt Opici, qui nunc Auſonij nominantur. Alteram verò partem quæ ad Iapygiam & Ionium pertinet, incolebant Chaones, Syctim appellatam: & ipſi quoque ab Oenotris orti. Inuentio igitur comeſſationum hinc primùm extitit. Diuiſio autem ciuitatis per genera, apud Aegyptum incœpit. Seſoſtris enim multis temporibus antè fuit, quàm Minos in Creta regnaret. Et alia fere credendum eſt eodem modo inuenita fuiſſe multoties in longo tempore, imò verò infinities. Nam quæ neceſſaria ſunt ad uſum vitæ, in digentiam ipſam docuiſſe rationabile eſt: & illis repertis additamenta poſtmodo facta fuiſſe, ad expolitiorem uiuendi formam, quod eodem modo in conſtitutione rerumpublicarum accidiſſe credendum eſt. Eſſe verò cuncta vetuſta, ſignum eſt, quòd Aegyptij (quorum antiquitas maxima putatur) leges habuerunt, & ciuilem inſtitutionem. Quapropter utendum eſt ijs quæ ſufficienter tradita ſunt, & quæ deficiunt reperire conandum. Quòd igitur agri & poſſeſſiones eorum eſſe debent qui arma tenent, quiquè partes ſunt ciuitatis, dictum eſt: & qua de cauſa cultores illarum alios eſſe oportet, & quanta & qualis debet eſſe regio. De diſtributione uerò ipſius regionis, & qui, & quales debent eſſe cultores, dicendum eſt. Quandoquidem neque communes omnium cenſemus eſſe debere poſſeſſiones, vt quidam tradidere: ſed vſu amicabili communes fieri, neque deeſſe vlli ciuium alimenta. De commeſſationibus uidetur quoq; omnibus utile eſſe, vt adſint bene inſtitutis ciuitatibus. Quam verò ob cau-

ſam nobis quoque idem videatur; poſtea dicemus. Oportet autem ciues uniuerſos ad earum communionem admitti: at non facile eſt, ut qui pauperes ſint, contribuere ſtatutam penſionem ex proprio poſſint, & cęteram domum gubernare. Præterea in ſacrificijs, cultuque deorum ſumptus communes eſſe debent totius ciuitatis. Eſt igitur neceſſarium in duas partes regionem diuidere, & aliam eſſe publicam, alia priuatorum. Vtranque illarum partium rurſus uidenda eſt: illius nanque partis, quam publicam eſſe debere diximus, una pars deorſum cultui deputanda eſt, altera verò ad comeſſationum impenſam. Rurſus verò priuati agri pars vna ad proprias neceſſitates eſt deputanda, altera vero ad ciuitatem: ut duabus ſortibus vtrinq; diſtributis, amborum locorum omnes participes ſint: æquum enim & iuſtum ita ſe habet, & ad finitima bella concordantius. Vbi enim hic modus non ſeruatur, alij faciliter, proſiliunt ad finitimorum inimicitias: alij nimium illas refugiunt, & contra dignitatem. Quamobrem apud quoſdā lex eſt, vt qui agros habent vicinos, hi non admittantur ad conſilium belli aduerſus illos ſuſcipiendi, quaſi ob priuatam ſui cauſam rectè conſilium dare non valentes. Agrorum igitur per hunc modum facienda partitio eſt, ob cauſas antè dictas. Cultores autem ipſi, maximè quidem ſi ſecundum votum optandum eſt ſerui eſſe debent: neq; omnis unius generis, neq; animo elati: ita & ad faciendum opus vtiles forẽt & nihil noui ab eis metueretur. Secundo autem loco Barbari miniſtri, natura ſimiles his quos ſuprà diximus. Horum autem in priuatis quidem agris & ipſi priuatorum dominorum

rum

ſum ſint, in publicis vero publici. Quemadmodum autem ſeruis utendum ſit, & quare melius eſt omnibus ſeruis præmium libertatis eſſe propoſitum, poſtea dicemus.

De ſitu vrbis, locis in ea ad diuerſa accommodatis, priuatis ædibus, mœnÿs, & ipſius ornatu. Cap. XI.

VRbs autem, ꝙ terræ mariſq; particeps eſſe debet, & ꝙ ad totam regionem ſimiliter debet eſſe communis quantum fieri poteſt dictum eſt prius. Ipſius autẽ ad ſeipſam, optandũ eſt poſitionem ſortiri, ad quatuor reſpicientes. Primũ ad ſanitatem, ad orientẽ enim Solem conuerſæ vrbes, & ad eos ventos qui inde perflant, ſalubriores ſunt: ſecundo loco quę ſunt ſecundũ Boream ſitæ. hæ nanq; ſunt ad hyberna potiores. In reliquis verò, ut ad ciuiles res & ad bellicas oportunè ſe habeat: ad bellicas quidem, ut facilis ſit ciuibus in aliena egreſſio; hoſtibus autẽ difficilis aditio, ac difficilis circundatio. Aquarum autem & ſtagnorũ abundantiã habeat, maximè naturalem, quòd ſi naturalis deficiat, ex aqua pluuia ciſternæ & lacus, qui magnam vim aquarum ſuſcipiant, comparentur, ita ut deeſſe aqua, ſi quando obſiderentur, nunquam poſſit. Sed cùm oporteat de ſanitate habitantium curam habere, hoc autem ſit primũ in ſitu & qualitate loci ſecundum in aquarum ſalubriũ uſu, in ea quoque re eſt diligentia meritò adhibenda. Quibus enim plurimum & frequintiſſimè vtimur ad corpus, ea plurimum important ad ſanitatem. aquarum autem & ventorum potentia talem habent naturam. Quapropter in ciuitatibus, quæ rectè ſapiunt, diſtinguendus eſt aquarum vſus, ſi non omnes ſunt pares, nec

abundantia ſit earum aquarum, ut aliæ ſeorſim aquæ ad cibum & potum, aliæ ad aliam indigentiam deputentur. Loca autem munita, non pariter cunctis ciuitatibus utilia ſunt. utputa arx ad dominationum unius, uel paucorum: in populari verò uiuendi modo æqualitas loci. in optimatum verò gubernatione, neutrum iſtorum, ſed magis loci plures ardui. Priuatarum autem domorum forma gratior & commodior ad cæteras res eixiſtimatus ſecundùm nouiorem iſtum Hippodamium morem: ſed ad ſecuritatem tutelamq; ciuitatis utilior erat antiquorum ædificatio habent enim illorum ædificia inextricabiles aditus, ex quibus niſi conſueti euadere uix poſſunt, & inſcrutabiles latebras, ſiqui aggrederentur: ex quo utriuſque horum participare debent. poteſt enim hoc fieri, ſi quis ita diſponat, ut ſolent agricolæ illos, quos vocant quidem uinearum tramites. Et totam vrbem nō facere penetrabilem, ſed partes quaſdam & loca. ſic enim ad ſecuritatem, & ad ornatum ſe bene habebit. Mœnia uero qui dicunt non oportere adeſſe ciuitatibus illis, quæ uirtutem poſſideant, nimium priſcè loquūtur: & hoc vident per experientiam reprobatum in ijs ciuitatibus, quæ ſibi id ad gloriam iactabant. eſt enim ad pares ac non multo excedentes multitudine, non ſatis decorum per mœniam ſeruari velle. ſed cùm aliquando contingat & fieri poſſit, vt multo maior hominum multitudo, & maiori virtute ſuperueniant, ſi ſaluos eſſe oportet, neq; perire, neque contumelijs affici, firmiſſimam munitionem murorum putandum eſt opportuniſſimam eſſe in bello: præſertim hoc tempore in quo tormenta & machinæ ad obſidiones

nes

nes vrbium cum omni ſubtilitate ſunt adinuenta. Simile eſt enim ciuitatem non circũdandam mœnibus cenſere, & regionem facilem ad inuadendum quærere, & deijcere montuoſa loca, & priuatis domibus non circundare parietes, quaſi viles futuri ſint habitatores. Atqui ne id quidẽ latère oportet, quòd qui mœnibus circũdantur, eis licet in vtranque partem vti vrbibus, & tanquam muros habentibus, & tanquam non habentibus: ſed eis qui mœnia non habent, non licet. Si ergo per hunc modum ſe habet, non ſolũ mœnia circundanda ſunt vrbi, verumetiam curandum vt & ad ornatum ciuitatis ſe habeant decenter, & ad bellicas opportunitates, tũ alias, tum ad illas quæ nunc repertæ ſunt. Vt enim aggreſſoribus cura eſt quibus modis vincant, ita quædam iam reperta ſunt, quædam inueſtigare atque philoſophari oportet eos qui defendunt. principiò enim non aggrediuntur eos qui bene ſe præparauerunt expugnare.

De ædibus ſacris, foris, & locis commeſſationem. Cap. XII.

CVm verò multitudo ciuium in commeſſationes diſtributa eſſe debeat, mœnia verò ſint præſidijs quibuſdam, & turribus per opportuna loca interpoſitis munienda, clarum eſt, quòd res exigit aliquas comeſſationum, in illis ipſis præſidijs collocari. & hæc quidem per hunc vtique modum videntur conſtituenda. Aedes verò Deorum, ac principaliſſimæ magiſtratuum comeſſationes, idoneum locum habere debent, & eundem ſacra quotcunque lex non ſeparat, aut reſponſum oraculi. Eſſet autem talis locus quiſquis ſupereminentiam haberet & ad edendam virtutem ſufficienter, & ad vicinas parteſ ciui-

ciuitatis excellenter. Decet autem ſub hunc locum conſtructionem fori eſſe talem, qualis eſt in Theſſalia eius quod liberum vocant, id eſt qđ debet eſſe purum ab omni mercatu, & neque opifices, neque agricolas, neque alios vllos tales illi appropinquare, niſi à magiſtratibus vocarentur. Eſſet verò hic locus gratior, ſi & gymnaſia ſeniorum in eo ſint conſtituta. decet enim ſecundùm ætates diſtribui hunc ornatum, & in iunioribus magiſtratus quoſdam verſari, ſeniores autem magiſtratibus aſſiſtere. præſentia enim magiſtratuum ante oculos poſita gignit veram reuerentiam, liberalemque pudorem. Venalium autem rerum, aliud forum eſſe debet & alio loco ſitum, acceſſu facile, quo & à terra & à mari facilis ſit importatio omniũ. Cùm verò multitudo ciuium diuiſa ſit in ſacerdotes & magiſtratus, decens eſt ſacerdotibus circa ædes ſacras eſſe comeſſationes inſtitutas. Magiſtratuum autem quicunque de contractibus ius dicunt, & qui de accuſationibus cognoſcunt, & qui circa vocationes in ius, & aliam huiuſmodi adminiſtrationem intendunt, & inſuper qui ędilitatis & vrbanarum rerum curam gerũt, iuxta forum in loco celebri, communiq; ſunt comeſſationes ſtatuendæ. talis eſt locus illius fori, in quo neceſſaria venundantur. nam alterum illud forum ſuperiori loco ſitum, debere eſſe diximus otioſum. hoc autem ad negotia rerum deputari. Hunc eundem ordinem in regione quoque imitandum eſſe dicimus. ſunt enim magiſtratus quidam apud ruſticos quos alij ſyluarum cuſtodes, alij rectores appellant: quibus & loca ad cuſtodiam regionis, & comeſſationes ſunt ijſdem in locis conſtituendę.

tuendæ. Templa quoque per regionem diſtributa eſſe debẽt, partim Dijs, partim heroibus. Sed immorari nunc circa illa ſuperfluũ eſt, cũ ſint illa non difficilia cognitu, ſed magis factu. dicere enim, voti eſt: euenire autẽ, fortunę. Quapropter circa talia inſiſtere, ad præſens omittamus.

In quibus benè agere conſiſtat. De felicitate, & de ijs quibus homines fiunt ſtudioſi.

Cap. XIII.

DE republica autem ipſa, ex quibus & qualibus conſtare debet ciuitas, quæ beata ſit futura, & rectè gubernari, dicendum eſt. Duo ſunt, in quibus omnis commendatio benè agẽdi conſiſtit. vnum, vt propoſitum ac finis agendi rectè ſubiaceat: aliud, vt eas, quæ ad illum finem ferant, actiones inueniamus. Fieri enim poteſt, vt & concordent hæc inter ſe, & diſcordent. nam quandoq; illud ad quod intenditur, rectè iacet: ſed in actionibus, per quas illo potiri credimus, aberratur. quandoq; autem omnia ad finem dirigũtur: ſed finis ipſe eſt prauè poſitus. quandoque etiã in vtroque eſt error, veluti circa medicinam. neq; enim quale aliquid eſſe oportet ſanum corpus, rectè iudicat interdum, neque ad ſubiectum ſibi finem opera dirigũtur. Oportet autem in artibus & ſciẽtijs hæc vtraq; obtineri, finem, & eas quæ ſunt ad finem actiones. Quòd igitur bene viuere ac felices eſſe omnes cupiunt, manifeſtum eſt. ſed alijs poteſtas eſt adipiſcendi, alijs non, propter fortunam aliquam, vel naturam. opus eſt enim adiumentis quibuſdam ad bene viuendum, minoribus quidem illis, qui melius diſpoſiti ſunt, maioribus autem, qui peius. alij verò, ſtatim nõ rectè quærunt felicitatem, cum poſſint. Cùm autem propoſi-

poſitum noſtrum ſit optimam rempublicam vi-
dere: ea vero eſt, per quam ciuitas optimè gu-
bernetur: optimè autem gubernatur, ſi felicita-
tem maximè recipiat: manifeſtum eſt, quid
ſit felicitas, latère non debet. Diximus autem in
Ethicis, ſi modò illorum librorum vtilitas vlla
eſt, operationē eſſe, & vſum virtutis perfectum,
& hunc non ex ſuppoſitione, ſed ſimpliciter. Di
co autem ex ſuppoſitione, quæ neceſſaria ſunt:
ſimpliciter autem, quod in ſeipſo commenda-
tionem habet: veluti circa res iuſtas iudicare, pu
nire, ſupplicio afficere, à virtute quidem eſt, ſed
ex neceſſitate, commendationemque habet ex
compulſione. eligibilius nanque foret nullo tali
indigere, neque hominem neque ciuitatem. At
enim ad honores & opes, ſimpliciter ſunt opti-
mæ actiones. nam alterum quidem illud mali
alicuius electio eſt: hæ autem cōtra, effectiones
enim bonorum ſunt, & generationes. Studioſus
enim vir, & paupertate, & morbo, & alij fortu-
næ aduerſitatibus laudabiliter vtitur: verumta-
men felicitas in contrarijs exiſtit. nam & hoc
determinatum fuit in Ethicorū libris, quòd ta-
lis eſt ſtudioſus, cui per virtutem bona, ſunt ſim
pliciter bona. patet autem, quòd & vſus iſtos
neceſſarium eſt ſtudioſos & bonos eſſe ſimplici
ter. Quapropter exiſtimant homines, externa
bona cauſam eſſe felicitatis: ceu ſi quis bene pul
ſandi cauſam putat eſſe lyram magis quàm ar-
tem. Neceſſarium eſt ergo ex his quę dicta ſunt,
alia ſubeſſe, alia parare legis poſitorem. ex quo
ſecundùm votum optamus conſtitutionem ci-
uitatis in his, quorum domina eſt fortuna: do-
minam enim illam poſuimus. ſed ſtudioſam eſ-
ſe ciuitatem, non eſt fortunæ opus, ſed ſcien-
tiæ

tiæ ac electionis. At ſtudioſa ciuitas eſt, vt ciues qui in republica verſantur, ſint ſtudioſi. nobis autem omnes ciues participes ſunt reipublicæ. Hoc igitur conſiderandum eſt, quomodo fiant ſtudioſi. nam ſi contingat omnes eſſe ſtudioſos, non autem ſingulos ciuium, ſic fore optabilius ſequitur enim ad ſingulos eſſe, & omnes eſſe. atqui boni quidem & ſtudioſi fiũt propter tria. Sunt autem hæc, tria, natura, mos, & ratio. etenim naſci oportet primum, ceu hominem, & non aliud animali: & ſic qualem aliquem ſecundùm corpus & animam. Quædam etiam naſci nulla vtilitas eſt: mores enim mutari faciunt. nam aliqua per naturam ad vtrunque apta, per mores ad peius vel ad melius conuertuntur. Cætera igitur animalia maximè viuunt ſecundum naturam, parum verò aliquid & ſecũdum mores homo autem & ſecundùm rationem: ſolus enim rationem habet. Ita oportet hæc ſimul concordare. multa enim præter mores, & præter naturam agunt homines propter rationem, ſi perſuadeatur melius eſſe aliter agere. Natura igitur qualiter eſſe oportet eos, qui legum poſitori ſint parituri, determinatum eſt prius. reliquum opus eſt iam diſciplinæ quædam enim aſſueſcendo diſcuntur, quædam audiendo.

Quos oporteat eſſe imperantes, & parentes, eoſdemne ad diuerſos: pariter & ipſorum diſciplinam. Et ad quæ reſpicere debeat legum poſitor, ac de quibus ipſe non laudatur.
Cap. XIIII.

CVm verò omnis ſocietas ciuilis cõſtet ex imperantibus & parentibus hoc iam conſiderandum

randum eſt , vtrum alios eſſe oportet qui imperant,& alios qui parent,an eoſdem per vitam; paret.n. ꝙ & diſciplina ſecundum hanc diuiſionem ſequi debebit.Si ergo tantum different alteri ab alijs,quantum Dij,& heroes ab hominibus differre putantur, vt primum ſtatim corpore,ac poſtea animo longè antecelerent, ac manifeſtè indubitateq́; appareret eorum ſupereminentia; clarum eſt,quòd ſemper eoſdem iſtos melius foret imperare,alios verò parere.Sed cū facile non ſit hoc reperire,nec ſic (vt apud Indos Scylax eſſe ait)reges tantum à populi differre : manifeſtū eſt, quòd propter multas cauſas neceſſarium eſt,vt omnes ſimiliter participes ſint viciſſim imperandi & parendi . æquum.n.idem ſimilibus: & difficile eſt ſtare rempublicam , quæ conſtituta ſit præter iuſtitiam . cum illis.n. qui ab imperando excluderētur, cōcurrent omnes qui ſunt in regione,ſtatum mutare cupientes:& tantam eſſe multitudinem in reipublicæ gubernatione, vt ſit potētior iſtis, vnum aliquid impoſſibilium eſt.At enim, quòd oportet eos qui in magiſtratu ſunt differre à ſubiectis, indubitabile eſt : quomodo ergo hæc futura ſint, & quomodo participent,conſiderare debet legiſlator, vt prius diximus. Natura enim oſtendit quemadmodum hæc diſtinguenda ſunt. fecit enim eoſdem genere,alios iuniores,alios ſeniores: quorum alteri debent parere gubernantibus, alteri gubernare. Indignatur autem nemo propter ætatem maiori concedere.nec putat illum cui cedit,potiorem eſſe ſe:præſertim cùm & ipſe quando ad id ætatis peruenerit,eundem honorem ſit recepturus. eſt ergo, vt eoſdem eſſe dicere eos qui parent & imperant:eſt etiam vt diuerſos.Itaque

& diſciplinam, ut eandem dicere neceſſe eſt, & vt diuerſam. qui enim imperare uelit rectè, oportere, aiunt, prius ſub imperio fuiſſe. Imperium verò, ut in primis libris dictum fuit, aut gratia imperantis eſt, aut gratia ſubiectorum. horum alterum ſeruorum eſſe diximus, alterum liberorum. Mandatorum uerò quędam inter ſe differunt, non in agendo, ſed in cuius gratia. Quapropter multa quę uidentur eſſe miniſtrorum opera & adoleſcentium, liberis hominibus pulchrum eſt miniſtrare: ad pulchrum enim & non pulchrum non tantum differunt actiones propter ſeipſas, quantum in fine & gratia cuius. Cùm uerò ciuis & præſidentis eandem uirtutem eſſe dixerimus, quæ optimi uiri, & eundem primus parere debere, poſtea imperare: hoc utique erit legũ poſitori intuendũ laborandumq́;, vt boni uiri efficiantur, & per quæ exercitia, & quis finis optimæ vitæ. Diuerſæ autem ſunt quę partes animæ, quarum altera rationem per ſe habet, altera non habet quidem per ſe. verumtamen rationi obtemperare poteſt: quarum diximus eſſe virtutes illas, per quas uir bonus dicitur quodammodo. Sed in utra iſtarum magis eſt finis? Qui ita diuidunt ut nos facimus, his ambiguum nõ eſt quomodo ſit dicendum. ſemper enim deterius meliori gratia eſt. patet hoc in his quæ ſunt ſecundùm artem, & in his quæ ſunt ſecundum naturam: melius autem illud quod rationem habet. Diuiditur autem dupliciter, ut nos conſueuimus diuidere: eſt enim ratio alia actiua, alia contemplatiua. Sic ergo neceſſe eſt & hanc partem diuidere, & actiones clarum eſt, quòd correſpondenter ſe habere dicemus. & oportet eas actiones, quæ ſunt melio-

res ſecundùm naturam, magis expetendas eſſe ab illis qui conſequi poſſunt, aut omnia, aut illa duo: ſemper enim cuiq; id eſt maximè expetendum, cuius potiri eſt ſummum. Diuiſa eſt autem uita tota in negotiū & otium, bellumq; & pacem. Et agibilium quædam ſunt neceſſaria & utilia, quædam honeſta: in quibus neceſſe eſt eandem eſſe optionem & partibus animæ & ipſarum actionibus: bellum quidem gratia pacis, negotium autem gratia otij; neceſſaria & utilia, gratia honeſtorum. Ad cuncta igitur hæc aſpicere debet, qui legem ponit, & ad partes animæ, & ad illarum actiones: magis uerò ad ea quę meliora ſunt & finis. Eodem modo & circa uitas & rerum diuiſiones. poſſe enim oportet & in negotio uerſari, & in bello: præferenda tamen eſt pax & otium. neceſſaria & utilia poſſe agere, præferenda ſunt tamen honeſta. Itaq; ad hæc tanquam ad ſignum, & pueri adhuc exiſtentes, & aliæ ætates quę indigent, per diſciplinam ſunt dirigendæ. Nam qui nunc Græcorum rectè gubernari uidentur, & legumlatores qui eas reſpublicas inſtituere, neque ad optimum finem videntur aſpexiſſe, neque id ad omnes virtutes diſciplinam & leges direxiſſe: ſed onerosæ declinauerunt ad illas virtutes, quæ videntur vtiles ac plus habere faciunt. Similiter quoque poſterorum quidam ſcriptores opinionem ſuam eandem oſtenderunt. laudātes enim Lacedęmoniorum rempublicam admirantur & commendant legiſlatores eius propoſitū, quòd omnia ad potentiam & ad bellum direxerit: quæ & per rationem refelli poſſunt, & per facta ipſa nunc reprobata ſunt. Vt enim plurimi hominum dominari latè cupiunt, quoniam exin-

de multa proueniunt fortunæ cōmoda: ſic Thibron admirari laudareq; videtur Lacedæmoniorum legumlatorem,& quicunque alter de republica illorum ſcripſit, ꝙ propter exercitationem eorum ad pericula, multorum dominationē ſibi compararunt. Atqui patet, ꝙ cum non habeant nunc dominationem Lacedæmonij, nec felices amplius eſſent, nec legumlator eorū bonus. Inſuper illud ridiculum, ſi permanentes in legibus eius nulloq; impediente illis legibus vti, amiſerunt bene viuere. Non rectè verò ſuſcipiunt, neque de dominatione, ad quam intendiſſe legiſlatorem oſtendunt. nam imperium liberorum melius eſt, ac magis ex virtute, quàm dominari, vt ſeruis. Præterea non per hoc ciuitas fœlix eſt exiſtimanda, neque legislator laudandus, ꝙ vincere docuerit,& finitimis dominari. hæc.n.magnum continent nocumentum.nam aduerſus ciues hoc aget qui poterit,& ciuitati ſuę dominari quæret.de quo accuſant Lacedęmonij Pauſaniam, licèt in tanta dignitate conſtitutum. Nec ſanè aliqua huiuſmodi ratio eſt, aut lex ciuilis, neque vtilis neque vera.eadem.n.optima & priuatim & publicè legumlatorem inducere oportet in animos hominum. Neq; exercitatio rerū bellicarum ob id eſt meditāda, vt in ſeruitutem adigant immerentes: ſed primum ne ipſi ſeruire alijs cōpellantur: deinde, vt imperium quærāt gratia vtilitatis ſubiectorum, nō ante omnia dominationem: tertio, vt eis dominentur, qui ſeruire ſunt digni. Quòd autem oporteat legis poſitorem ſtudere, ut prouiſio ſua circa res bellicas & circa alias inſtitutiones ad otium & ad pacē referatur, id atteſtatur, quòd pleraq; talium ciuitatum bellum gerētes conſeruantur: ſed cū do

minatione adeptæ ſunt, deſtruuntur: ſplēdorem enim veluti ferrum per pacem amittunt. Cauſa huius eſt legumpoſitor, qui non ita inſtituit, vt in otio ſtare poſſint.

Quibus virtutibus & pacis, & belli tempore opus ſit, & à quo primùm eruditio facienda ſit. Cap. XV.

CVm ergo idem finis eſſe videatur publicè & priuatim hominibus, & eandē definitionē eſſe neceſſe ſit viro optimo & optimè reipublicæ: manifeſtum eſt oportere virtutes eas quæ ad otium ſpectant, illi exiſtere. finis eſt.n. vt ſæpe iā diximus, belli pax, negotij otium. Sunt autē vtiles ad otium & quietem virtutes, quarum opus in otio eſt, & quarū in negotio. oportet autē multa negotiorum nobis exiſtere, vt liceat in otio eſſe. Quapropter temperatam ciuitatem eſſe oportet, ac fortem & patientem. nam, vt eſt in prouerbio, nullum otium ſeruis. qui vero non poſſunt fortiter pericula ſubire, ſerui ſunt inuadentiū. fortitudine igitur & cōſtantia opus eſt ad negotium: philoſophia verò ad otium, tēperantia aūt & iuſtitia in vtroq; tempore, ſed magis in pace & otio. nam bellum quidem ipſum cogit homines eſſe iuſtos ac tēperatos: fortunæ autē proſperæ fruitio, & otium cum pace, petulantes magis facit. Multa igitur iuſtitia, multaq; temperantia indigent hi, qui in optimo ſtatu conſtituti videntur, & in fruitione omnium rerum, quæ beatos facere putantur. veluti ſiqui ſunt, vt Poetæ tradunt in beatorum inſulis. maximè enim hi philoſophia, & temperantia & iuſtitia indigerent, quanto magis otioſi ſunt in abundantia talium

 bonorum.

bonorum. Qua igitur de cauſa beata & ſtudioſa futura ciuitas his indigeat virtutibus, manifeſtum eſt. turpe eſt enim, non poſſe frui bonis: ſed in negotiis quidem & bello viros probos videri, in otio autem & pace ſeruiles. Quamobrē oportet, nō quemadmodum Lacedæmoniorum ciuitas, virtutem exercere. illi enim non eo ab alijs differunt, quod nō putent eadem maxima bona quæ cæteri: ſed eo quòd prouenire illa exiſtimant magis per aliquam virtutem. Cùm vero maiora ſint hæc bona, quàm ea quæ belli, & fruitio eorū quàm virtutum, & quia illius gratia, manifeſtum ex his. Quomodo autem, & per quæ id erit, vtiq; conſiderādnm. Diximus ſuprà diuidentes, quòd natura, & more, & ratione indigemus: ex his autē quales aliquos natura eſſe oportet, determinauimus. Reſtat videre, vtrum ratione prius, an moribus ſit eruditio facienda. hæc enim ſimul concordare debent optima concordatione. contingit enim rationem aberrare ab optima ſuppoſitione, & ſimiles per mores duci. Clarum eſt hoc primum quidem, quemadmodum in alijs, quòd generatio eſt à principio, & finis à principio aliquo alterius finis, ratio autem nobis & mens naturæ finis: quare ad hæc generationem ac morum inſtitutionem parare oportet. Deinde vt anima & corpus duo ſunt, ita quoque duas videmus eſſe animæ partes, vnam irrationalem, alteram quæ habet rationem: habitus quoque earum duos, quorum alter eſt appetitio, alter mens. Vt autem corpus in generationem antecedit animam, ſic pars irrationalis antecedit eam partem, quæ habet rationem. Patet id in pueris, quibus ſtatim ira & voluntas & concupiſcentia exiſtit: at ratio &

mens,procedente ætate, in illis fieri natæ ſunt. Quapropter corporis curam neceſſe eſt prius ſuſcipere, quàm animi, deinde appetitus, curã tamen appetitus qui gratia mentis: curam verò corporis, qui gratia animi. Si ergo ab initio prouidendum eſt à legis poſitore, vt optima ſint corpora eorum qui educantur, primò quidem circa coniugia prouidere debet, qua ætate & cuiuſmodi exiſtente, ſint in matrimonium copulandi.

Quæ circa coniugia, ac liberorum procreationem conſideranda ſint, ac peragenda. Cap. XVI.

HOc autem inſtituet legis poſitor, inſpiciens ad ipſos,& ad vitæ tempus, vt ætatibus in idem concurrant, nec diſcrepet gignendi potentia. Viro enim adhuc generare potente, ſi mulier ipſa concipere non poſſit: vel muliere quidem ad concipiendum apta, ſi vir ipſe non poſſit, lites ac diſcordiæ inter eos oriuntur. Ad filiorum quoque ſuſceptionem eſt inſpiciendum, ne nimis diſtent ab ætate paterna: quoniam nec ipſi ſenioribus gratiam referre vllam poſſunt, nec parentes filijs adiumenta præſtare. Nec etiam nimis proximi ad ætatem paternam accedere debent filij. habet enim hoc turbationem non paruam: cùm neque tanta ſit reuerentia huiuſmodi filij erga genitores, vtpote quaſi æqualibus, & circa gubernationem domus querelę ex iſta quaſi paritate ſoleant prouenire. Inſuper, quod dicere incipientes huc digreſſi fuimus, vt corpora natorum ſint ſecundum legis poſitoris voluntatem, ferè quidem, hæc omnia proueniente per vnam diligentiam. Nam cùm ſit finis gignendi, vt plurimum viris

quidem ſeptuageſimus annus, mulieribus autem quinquageſimus: ita coniugandi ab initio ſunt, vt ętatibus ad hunc finem concurrant. Eſt autem adoleſcentium coniunctio improba ad filiorum procreationem. in cunctis enim animalibus iuueniles partus imperfecti ſunt, & fœminæ crebrius quàm mares, & parua corporis forma gignuntur, quocirca neceſſe eſt hoc idem in hominibus prouenire. Huius autem cõiectura fuerit, quòd in quibuſcunque ciuitatibus conſuetudo eſt adoleſcentes mares puellaſque coniugari, in eiſdem inutilia ac puſilla hominum corpora exiſtunt. in partu quoque laborant magis puellæ, ac pereunt plures. Ex quo reſponſum oraculi Trœzenijs datum quidam exiſtimant, ob iſtam cauſam, quaſi multis pereuntibus propter immaturitatem nuptiarũ, non propter fructuum collectionem. Ad continentiam quoque vtile eſt nuptias fieri ſetiores. intemperatiores enim eſſe videntur, cùm puellæ veneri aſſueſcunt. At maſculorum corpora creſcere impediuntur, ſi adhuc augente ſemine conſuetudinem ineant. nam huius terminus quiſpiam eſſe videtur, quem non multo excedit amplius. Quapropter puellas quidem circa ætatem decem & octo annorum nuptui tradere congruit, maſculos autem circiter ætatem annorum ſeptem & triginta. in hoc enim tempore, & vigentibus corporibus coniungentur, ac procedente tempore ſimul apte deſinent procreare poſſe, & filiorum ſuſceptio partim erit ab initio eis ætate vigentibus adhuc, ſi rectè procedat ſtatim generatio: partim iam vergentibus ad annum ſeptuageſimum. Quibus igitur ætatibus coniugia ſint facienda, dictum

ſit.

ſit. Tempus autem anni, vt nunc multi obſeruant, rectè per hyemem aptius ad nuptias eſſe videtur: ſed conſideranda ſunt in procreatione liberorum, quæ à medicis & quæ à phyſicis traduntur. Medici enim tempora corporum ſufficienter oſtendunt: phyſici autem de ſpiritibus, boreales magis quàm auſtrales laudant. Quæ autem corpora, maxime vtilia ſint, magis dicendum eſſet, vbi diſciplina liberorum tractatur, ſummatim verò ſat fuerit nunc dixiſſe. neque enim Athletarum habitudo vtilis foret ad ciuilem habitum, neque ad ſanitatem, & procreationem liberorum: nec rurſus humilis & imbecilla nimium, ſed media iſtarum. laborioſam enim habitudinē habere oportet, exercitatam verò laboribus non violentis, neque ad vnum laborem ſolum, vt Athletarum habitudo, ſed ad liberalia opera. hæc autem ſimiliter viris mulieribuſque exiſtere debent. Prægnantes quoq; mulieres curam habere corporum oportet, non pigreſcentes, neque ſubtili vtentes alimonia. hoc autem facile eſt legum poſitori prouidere, ſi iubeat ſingulis diebus iter quoddam facere debere ad Deorum ſacra mulieres, quæ ſortitæ ſint concipiendi honorem. Mens tamen contra quàm corpus, in tranquillitate eſt traducenda. quæ enim fiunt, ab ea quæ continet, capere videntur: quemadmodum illa quæ naſcuntur à terra. Circa expoſitionem autem vel educationem filiorum lex ſit, nihil orbatum natura fore educandum. In alijs verò, ſi mores inſtitutioque ciuitatis prohibeant natos exponere, ac multitudo tanta prolis alicui contigerit, vt duplicatus ſit filiorum numerus (nam is definitus eſſe debet)

ad multitudinem nimiam euitandam anteuenire oportet, vt non concipiantur. nam poſtquàm concepti ſunt, & ſenſum aut vitam acceperint, nefas eſt attingere eos. Cùm verò determinatum ſit, qua ætate vir & vxor ſint ab initio coniungandi, quanto tempore liberis operatiouem dare conueniat, determinemus. Seniorum enim fœtus, quemadmodum iuniorum imperfecti ſunt, & corporibus & in intellectibus: ſeneſcentium quoque fœtus ſunt irrobuſti: quapropter illud maximè tempus probandum eſt, in quo maximè intelligentia viget in nobis: id autem eſſet in plurimis circiter annum quinquageſimum, vt Poetarum quidam dixerunt, ſeptenario numero ætatem dimetientes. Itaque qui quatuor aut quinque annis hanc ætatem exceſſerint, derelinquere debent in aperto procreandi ſtudium, ac de cætero vel ſanitatis, vel alterius huiuſmodi cauſa concubitum facere videri. Coitus verò omnis alterius quàm coniugis, penitus ſit interdictus, quãdoquidem ſit & appalletur coniunx. Quòd ſi quis deprehendatur contra facere per tempus procreationis, dignam pro delicto pœnam reportet.

De victu, & inſtitutione puerorum.

Cap. XVII.

SVſceptis autem filijs, multum referre putandum eſt ad corporis robur, quali victu nutriantur. Apparet verò ex cæteris animalibus, & ex gentibus, quibus cura eſt aſſidua bellicæ habitudinis, nutrimentum lactis maximè proprium eſſe corporibus: abſtemium autem magis propter ægritudines. Et prætcrea motus quoſcunque in ea ætate fieri datur, conferunt.

Ne

Ne membra verò ob teneritudinem diſtorta fiant, vtuntur adhuc gentes aliquę organis quibuſdam & machinis, quæ corpus à talibus illęſum conſeruant. Confert etiam ſtatim à pueritia frigori aſſueſcere. hoc enim & ad ſanitatem, & ad res bellicas vtile eſt. Quapropter apud multos Barbarorum conſuetudo eſt, vel gelido amne natos immergere; vel parua veſte a icire, vt faciunt Galli: ad cuncta enim ad quæ poſſibile eſt, ſtatim ab initio melius eſt aſſueſcere: eſt autem apta puerorum natura ob eorum calorem, ad frigus exerceri. Circa primam igitur ætatem hęc & huiuſmodi diligentia eſt adhibenda. Sequenti verò ętate vſque ad annos quinque, quia nondum ad diſciplinam aliquam ſunt admouendi, neque labores perferre cogendi, ne creſcere impediantur, motus ſolummodo quoſdam ſuſcipere debent, quo pigritiam corporis euitent: qui motus præparandi ſunt illis, & per alios actus, & per ludum: ludi verò ipſi, neque illiberales neque laborioſi eſſe debent, neque remiſſi. Quas autem narrationes & fabulas illa ætate pueri audire debeant, cura ſit ijs qui pueris publicã praficiuntur. cuncta enim talia ad conuerſationes poſtea futuras accommodanda ſunt. itaq; ludi ut plurimum tales eſſe debent, vt ſint imitationes eorum quæ poſtea ſeriò erunt facienda. Cohibitiones verò puerorum & interruptiones ploratus qui legibus prohibent, non rectè faciunt. ſunt enim vtiles ad augmentum, cùm ſint quodammodo exercitationes corporum. ſpiritus enim compreſſio facit robur laborãtibus, quod contingit etiam pueris ploratum cohibentibus. Prouidendum eſt ab his, quibus puerorum cu-

ra publicè commiſſa eſt, circa huiuſmodi educationem, & alia, & vt quàm minimè cum ſeruis verſentur. hæc enim ætas vſque ad annos ſeptẽ, neceſſarium eſt vt domi alatur: rationabile eſt ergo præcipuè in hac ætate, vt ab auditu & viſu ſeruilium rerum abſint. Omnino igitur obſcœnitas verborum, vt & quicquam aliud, per legiſlatorem exterminanda eſt de ciuitate. ex turpiter enim loquendi licentia ſequitur & turpiter facere. Potiſſimum igitur ſtatim à pueris, neq; dicant, neque audiant quicquam turpe. Si quis verò dicere aut facere quicquam prohibitorũ deprehenſus fuerit, is ſi liber ſit, ſed nondũ in conuentum commeſſatorum dignatus aſſumi, honore prohibeatur, & verberibus caſtigetur: ſed ſi ſit maioris ætatis, ſeruili infamia afficiatur admiſſi ſeruilis officij gratia. Cũ verò dicere quicquam interdixerimus, clarum eſt quod & aſpicere aut picturas, aut actus deformes prohibemus. Sit igitur cura magiſtratibus, nullam neque picturam, neque ſtatuam eſſe talium rerum imitatricem, niſi apud Deos quoſdam, quibus etiã laſciuiam mos tribuit, apud hos permittet lex iam homines factos pro ſe, & filijs, & vxoribus ſacra facere. Iuniores autem neque iamborum, neque tragediarum ſpectatores eſſe ſinat, niſi cùm ad eam peruenerunt ætatem, vt in comeſſationibus vna cum alijs ſedere, & potus etiam participes eſſe poſſunt, & ab ebrietate & huiuſmodi labe inſontes diſciplina omnes præſtabit. Nos quidem nunc curſim iſta attigimus, poſtea verò inſiſtentes oportebit determinare magis, ſiue oportet, ſiue non oportet primò quærentes, & quomodo, ſed in præſentim mentionem de his facere neceſſarium fuit

Forſitam enim nō male circa hoc cēſebat Theodorus tragœdiarum actor: nulli enim unquam concedere uoluit, ut ante ſe ageret, neq; ex vilibus ēt hiſtrionibus, quaſi magis faueant auditores illis, quos primò audierint. Contingit hoc idē in conuerſationib. hominum & rerum: omnium enim prima nos magis delectant. Quapropter oportet à pueris omnia turpia procul remouere, & maximè quæcunq; habent in ſe vel obſcœnitatē, vel improbitatē. Trāſactis vero annis quinq;, in duobus vſq; ad ſeptē oportet iā diſciplinas ſpectare, quas addiſcere eos oportet. Duę autem ſunt ætates, in quas neceſſarium eſt diſciplinas diuidere, vna poſt ſeptimum annum vſque ad pubertatem: altera à pubertate vſque ad annum uigeſimum primum, nam qui hebdomadibus diuidunt ętates, vt plurimum non dicunt bene. itaque ſequenda eſt naturalis diſtinctio: omnis. enim ars & diſciplina implere vult id, quod deeſt naturę. Primùm igitur videndum eſt ſi facienda ſit inſtitutio quędam circa pueros: deinde, ſi vtile ſit publicè curam eorum ſuſcipere vel magis priuatim, quomodo nunc fit in plurimis ciuitatib. Tertio qualem hanc eſſe curam oportet.

ARISTOTELIS POLITICORVM

Liber Octauus.

SVMMA LIBRI.

De puerorum inſtitutione, & de ijs quæ ipſi addiſcere conſueuerunt. De Muſica, eius ſpeciebus, ac muſicalibus inſtrumentis: quæque quibus conueniant.

Quòd facienda ſit circa pueros inſtitutio: & ea quidem publicè. Cap. I.

QVod igitur à legis poſitore maximè intendendum ſit circa diſciplinã iuuentutis, nemo vtiq; dubitabit: nã id quidem neglectũ in ciuitatibus affert reipublicæ detrimentum. Oportet. n. ad ſingula gubernandi genera diſciplinam accõmodari: nam mos vniuſcuiuſq; proprius conſueuit & ſeruare rempublicã, & ab initio conſtituere: ceu popularis mos popularẽ, & paucorum potẽtiæ accommodatus mos, eam quæ conſiſtit in paucorum gubernatione: ſemper autem melior mos cauſa eſt melioris reipublicæ. Præterea in cunctis facultatibus & artibus ſunt quædam, ad quæ erudiri prius oportet, & aſſuefieri ad earum opera: itaque manifeſtum eſt, quòd & ad virtutis actiones. Cùm verò vnus ſit finis ciuitati

tati toti, clarum eſt oportere diſciplinam, quoq; eſſe unam & eandem omnium, & huius curam eſſe publicam & non priuatam: quemadmodũ nunc unuſquiſque curam habet ſuorũ filiorum, priuatimq; docet, & priuatam diſciplinam prout ei uidetur Sed oportet publicorũ publicè exercitationem fieri: & ſimul non debet quiſque ciuis ſe ſuum exiſtimare, ſed omnes ciuitatis particula enim ciuitatis unuſquiſq; eſt: cura uerò ſingularum particularum reſpicere nata eſt ad curam totius. Laudari poſſunt in hoc Lacedæmonij: nã plurimam circa pueros diligentiam faciunt, & quidem publicè. Quòd igitur lege prouidendum ſit circa diſciplinam iuuentutis, & hoc publicè faciendum patet.

Qualis quarumq; rerum, & cuius gratia debeat eſſe puerorum inſtitutio. Cap. II.

QVænam uerò iſta ſit diſciplina, & quomodo tradenda, latere non debet. Nam nunc quidem in ambiguo eſt, neque eadem omnes cenſent iuuentutem addiſcere debere, neque ad uirtutem, neque ad uitam optimam: neque conſpicuum eſt, utrum per intelligentiam magis debeat, uel per animi morem. Impedimentorum quoque reſpectus conſiderationem diſciplinæ conturbat: cum manifeſtum non ſit, utrum exercitatio noſtra accommodanda ſit ad ea quæ ſunt utilia ad uitam, uel ad ea quæ tendunt ad uirtutem, uel ad ea quæ ad maiorem quendam ſuperfluumque pertinẽnt apparatum. hæc enim omnia patronos quoſdam ſuſcepere. De his quoque quæ ad uirtutem tendunt, nihil confeſſum exiſtit, etenim uirtutem non eandem omnes ſtatim honorant: ex quo fit ut diſcordent circa illius exercitationem. Quod igitur ex utilibus

(vt ſæpe dictum eſt)non ſolùm in negotio rectè, verumetiam in otio laudabiliter poſſe uerſari. Hoc enim principium eſt omnium, ut rurſus de illo dicamus. ſi enim utroq; opus eſt, magis autem expetendum eſt otium quam negociũ, nec id quidem in ioco: nam ſic neceſſe foret iocum eſſe finem uitæ, quòd ſi ſit impoſibile, & magis in negocijs utendum eſt ioco: nam qui laborat, indigent relaxatione: & huius gratia eſt iocus: negocia uero ſunt cum labore & conatu: & proptera oportet iocum adhibere, qui tanquam medicinam eo tempore afferat. nam relaxatio eſt huiuſmodi motus animi, & requies per uoluptatem. Otium autem ipſum uidetur in ſe voluptatem habere, & felicitatem & uitam beatam: & hoc non negotioſis, ſed otioſis exiſtit. nã qui negociatur, alicuius gratia negotiatur, quod ſibi deſit: felicitas autem finis eſt, quam non cum dolore, ſe cum uoluptate eſſe omnes putant. Hanc tamen voluptatẽ non eandẽ omnes poſuerunt, ſed ſecundũ ſe unuſquiſq;, & ſecundũ ſuum habitum: optimus tamen optimã, & eam quæ ſit ab honeſtiſſimis. Itaq; manifeſtũ eſt, quòd oporteat ad otium quoq; degẽdum addiſcere quædam, & erudiri: & has eruditiones ac diſciplinas ſui ipſarum eſſe gratia: illas verò quæ ad negotium, tanquàm neceſſarias & gratia illorum. Quapropter Muſica antiqui inter diſciplinas collocauere: non tanquã rem neceſſariam, nihil enim habet tale: neq; tanquam vilem ut literæ ad lucrum, & ad rem familiarem, & ad ſtudia, & ad ciuiles actiones cõplurimas. Videtur quoq; figurandi peritia utilis eſſe ad iudicandum melius artificũ opera, neq; ut gymnaſtica ad ſanitatem & robur: nihil enim horũ

videmus ex muſica fieri: reſtat ergo ꝙ addigendum in olio, ad quod & apparet eam adhiberi: quam enim putat degentiam eſſe ingenuorum hominum, in ea conſtituunt. Quapropter Homerus in poemate ſuo ita inquit:

Sed quale eſt vocari ad menſam opipare paratam.

Deinde nominans quoſdam alios, ſubdit:

Et accerſunt citharœdum, qui omnes demulceat.

& alio loco ait Vlyſſes:

Optimam eſſe degendi rationem, quando lætis omnibus conuiuæ audiunt citharœdum, ſedentes per ordinem.

Quod igitur ſit diſciplina quædam, quam non vt vtilem, neque vt neceſſariam docendi ſunt filij, ſed vt liberalem & honeſtã, manifeſtum eſt. Vtrum autem vna ſit numero, an plures, & quænam iſtæ, & quomodo, poſterius dicetur. Nunc tãtùm id præmiſſum ſit, quòd apud antiquos habemus teſtimonium ex his diſciplinis quas diximus, muſica hoc enim manifeſtat. Ac etiam de vtilibus, quod aliqua addiſcere pueros oportet, non modò propter vtilitatem, vt patet in literis, verùm etiam propter multas diſciplinas alias, quæ per literas addiſcuntur. Similiter vero figurandi peritiam, non vt in venundando emendoque vaſa non decipiantur, ſed potius quia contemplari facit pulchritudinem corporum: quærere verò vtilitatem vbique, minimè congruit magnanimis, & ingenuis hominibus. Cum verò manifeſtum ſit, vtrum moribus an ratione ſit diſciplina tradenda, & an circa corpus primò, vel circa mentem, patet ex his quod adoleſcentes gymnaſticæ & pædotribicæ ſunt tradendi: quarum altera qualem aliquam facit habitudinem corpori, altera operationes.

De

De gymnaſtic, & puerorum exercendorum diſciplina. *Cap. IIII.*

NVnc aũt quę ciuitates curam habere puerorum maximè videntur, partim athletarum habitudinẽ inducere ſtudent, in quo deformant corpora ac augmentationem eorum impediũt. Lacones verò in hoc quidem non errant, ſed efferatos laboribus reddunt adoleſcentes, quaſi hoc vtile ſit maximè ad fortitudinem. Atqui, vt iam ſæpius diximus, neque ad vnam virtutẽ, neque ad hanc maximè reſpiciẽdum eſt ab eo qui curam facit inſtitutionis, & ſi ad hanc, non tamen id conſequuntur: neq;.n. alijs in animalibus, neque in gentibus videmus fortitudinẽ adeſſe maximè efferatis, ſed potius mãſuetioribus & leoninis moribus; multæq; ſunt gentes quæ ad cædes hominum, & ad eorum comeſtionem inſultant: vt circa Pontum Achæi & Heniochi, & ex mediterraneis aliæ gẽtes ſimiliter his: vel magis: quæ quidem gentes clanculum per inſidias latrocinantur, ad bellica tamen opera nihil valent. Prętereà ſcimus Lacones, dum ipſi ſoli exercebantur, præſtitiſſe cæteris: nunc aũt eſſe alijs inferiores, non .n. ob id præſtabant, ꝙ iuuentutẽ exercerent, ſed quòd ipſi exercitati, contra non exercitatos pugnabant. Itaque honeſtas, at nõ feritas eſt in certaminibus præferenda, neq;.n lupus, neq; alia beſtia, honeſtum periculũ pugnãdo ſubiret, ſed magis vir bonus. Qui uero adoleſcentes in hac nimiũ tradunt, & in neceſſarijs abſq; diſciplina dimittũt, verè illos ſordidos red dunt: ad vnum .n. opus reipublicæ vtiles faciunt, & illud ipſum deterius, vt ratio oſtẽdit: oportet aũt nõ ex prioribus operibus, ſed ex his quę nũc fiũnt, iudicare nã nunc quidẽ illi qui repugnant,

diſciplinam habent, tunc verò non habebant. Quod igitur vtendū ſit gymnaſtica, & quomodo utendum conceſſum exiſtat; vſq; enim ad puber tatē leuiores exercitationes ſunt adhibendæ abſq; victu illo violēto & laboribus coactis, ne cor pora creſcere impediātur. Signū erit nō paruum, quòd ita contingat: quia inter eos qui Olympia vicerunt, duo vel tres tātū reperiuntur, qui iidē adoleſcentes & viri ſint victoriam conſecuti: propterea quòd per exercitationes pueris adhibitas ſublata ſit vis ac robur à violentis laboribus. Poſt pubertatem verò cùm annis tribus ad alia perdiſcenda intenderit, tunc congruit & laboribus & victu neceſſario illos occupare, nam ſimul mente & corpore laborare non oportet: cùm ſeinuicem impedire nata ſint: labor quidem corporis, mentem: mentis autem, corpus.

De muſica pulchra diſceptatio: de eius effectibus: & eam ad puerorum diſciplinam eſſe adhibendam. Cap. V.

DE muſica verò dubia quædam poſuimus antea, & nūc rectum erit illa reſumere, vt tanquam cōſentanea fiant rationibus quas quis de ea dicens oſtēdat. Neq; enim facile eſt demōſtrare, quā potētiā habeat, neq; cuius gratia illā adiſpici oportet, vtrū ſolatij cauſa & quietis, quēadmodū ſomnus, & potus. nā hæc per ſeipſa non ſunt honeſta, ſed iocunda, & ſimul ceſſare curas faciūt, vt inquit Euripides. Quapropter inſtituunt in illa & vtūtur cunctis iſtis ſimiliter, ſomno, & potu, & muſica, in his quoq; ſaltationē po ſuerūt. An magis putādum eſt ad virtutē tēdere muſicā, vt potentem, quemadmodum gymnaſtica tale aliquod corpus reddit, ſic & muſicam talem aliquem morem efficere, aſſuefacientem

poſſe

poſſe rectè lætari. An ad degendi rationem aliquid confert,& ad prudentiam: nam hoc tertiũ ponendum eſt, ex his quæ dicũtur. Quòd igitur oporteat pueros non ſolatij gratia diſcere, manifeſtũ eſt: non enim ſolantur diſcẽtes: nã cum labore eſt diſciplina. Atqui nec ad degendi rationem pueris, neq; illa ætati congruit attribuere, nulli enim imperfecto cõpetit perfecto. Sed forſan videbitur puerorum ſtudium ſolatij eſſe gratia viris factis & perfectis. Quòd ſi hoc tale eſt, cuius gratia oportet ipſos addiſcere? ac nõ potius, inſtar Perſarum Medorumq; regũ, per alios idem faciẽtes voluptatis ac diſciplinę participes fieri? etenim neceſſe eſt melius perfici ab his, q hoc opus ſuum fecerunt & artẽ, quã ab his, qui tanto ſolũ tempore in eo laborauerunt, quanto addiſcunt. Quòd ſi oportet in his eos laborare, ſimiliter & circa epularum apparatum oportebit vtiq; eos addiſcere: quod eſt abſurdum. Eadẽ quoq; dubitatio cadit, ſi poſſit mores facere meliores, quid.n. opus eſt eos hæc addiſcere, ac nõ ex alijs audiẽtes rectè lætari, & iudicare poſſe quẽadmodũ Lacones? Illi.n. quamquã non didicerint, poſſunt tamẽ rectè iudicare, vt aiunt, q̃ ſit bona, vel non bona melodia. Eadẽq; ratio fore ad ſolatiũ, & ad rationem degendi otij libero homine dignã. quid. n. oportet eos diſcere, ac non alijs vtentib. frui? Conſiderare hoc licet ex opinione, quã habemus de Dijs: non enim Iupiter cãtat, aut citharam pulſat ſecũdùm poetas: imò illos qui talia faciunt, appellamus viles: & opus illud non viri neq; ſobrij, ſed iocántis. At enim de his poſtea erit conſiderandũ. Prima verò quæſtio eſt, vtrum muſica ſit in ioco reponendi, vel non: & quid poteſt efficere de his tribus

in dubitatione propoſitis, vtrum diſciplinam an ſolatium, an rationem otij degendi. Rationabiliter quidem ad omnia inſtituitur & videtur omnium participes. nã & iocus gratia requietis eſt, ac requietem neceſſe eſt eſſe iocundã, eſt. n. medicina moleſtię illius, quę per labores ſuſcipitur & ratio degendi otij non ſolùm honeſtatem habere debet, verũ etiam voluptatem: felicitas. n. ex ambabus iſtis eſt. Muſicam verò omnes fatemur eſſe ex iocũdiſſimis, ſiue nuda ſit, ſiue cum modulatione. Inquit profectò & Muſæus, Carmen dulciſſimam rem eſſe mortalibus. Quapropter & ad cœtus familiarum, & ad vitam in otio degendam, rationabiliter illam recipiunt, vt potentem lætitiam afferre. Vnde & ex hoc quis intelligat illam pueris eſſe perdiſcendam, quæcunque. n. iocunda ſunt, atque eadem innocua non ſolum congruũt ad finem, verumetiam ad quietem, cùm verò cõtingat hominibus perrarò eſſe in fine, per ſæpe aũt ceſſent & vtantur iocis, non ob aliud modò, ſed etiã ob delectationem, vtile foret requieſcere in his, quæ ab illis proueniunt, voluptatibus. Contingit aũt hominibus feciſſe iocus finem, cũ & habeat fortaſſe finis voluptatem quandã, ſed non quamcunq;. Quærentes verò iſtam, accipiũt hanc pro illa, ex eo quòd cum fine agendi ſimilitudinem habet. nam finis gratia nullius futuri expetitur: & tales voluptates nullus futuri gratia. ſed gratia eorum quæ anteceſſerunt, laborum. ſ. & moleſtiarum. per quam igitur cauſam quærunt felicitatem fieri per huiuſmodi voluptates, hanc vtique aliquis rationabiliter exiſtimet cauſam. De communione autẽ muſicæ non per hæc ſolùm, ſed etiam quia vtilis ſit ad ceſſationes, vt videtur nec per eas mo-

do,

do, ſed inſuper quærendũ, num aliquando aliud ex ea proueniat, pretioſior quidem natura eius eſt, quàm ſecundùm eum vſum, & de quo ſupra dicitur: & oportet non ſolum ab ipſa voluptatẽ capere, quam participant omnes ſ'm ſenſum, habet.n. muſica naturalem voluptatem, per quam illius vſus cunctis ætatibus, cunctiſque moribus eſt acceptus Sed uiuendum eſt, ſi quo modo ad mores extẽditur & animum: id aũt patebit, ſi aliquando tales aliqui ſ'm mores per illam efficiamur. Atqui quòd afficiamur, per olympi moderationem manifeſtum eſt: ea nanque abſtrahit animã, & quodãmodo rapit: raptus vero & abſtractio animæ circa morẽ affectio eſt. Præterea audientes repreſentationes. oẽs efficiuntur etiã ſine melodijs & verſibus. Cum vero contigerit muſicam eſſe delectabiliũ, virtutẽ aũt eſſe circa lætandum rectè, & amare & odiſſe, oportet profecto addiſcere & aſſueſieri ad nullam rẽ adeò, vt ad iudicandum rectè & ad gaudendum manſuetis motibus, & laudabilibus operibus. Sunt autem in rhytmis & melodijs ſimilitudines maximè penes veras naturas iræ, & manſuetudinis ac fortitudinis & temperantiæ, & contrariorum his, & aliorum omnium quæ ad mores pertinẽt. Patet id ex effectu: mutamus.n. animum talia audientes, mos autem dolendi ac lętandi in ſimilibus prope eſt, vt erga veritatem eodem modo ſe habeat: ceu ſiquis gaudet imaginem alicuius videns, non propter aliam cauſam, ſed propter formam ipſam, neceſſarium eſt huic & aſpectũ ipſum illius, cuius imaginem cõtemplatur, eſſe iucũdum. Contingit aũt in alijs quidem ſenſibilibus, nullam exiſtere ſimilitudinẽ motum: vt in his quę tactu vel guſtu percipiuntur: in his etiã

quæ viſu,admodũ parum , figuræ. n. ſunt talia, ſed ad modicum:& omnes huiuſcemodi ſenſus participant : inſuper non ſnnt hæ ſimilitudines morum,ſed ſigna magis,quæ fiunt figuræ & colores morũ,& ſunt hęc à corpore in paſſionibus. Attamen quantum refert circa horũ viſionem, oportet pueros nõ figuras inſpicere Paſonis, ſed Polygnoti: & ſi quis alter pictor vel ſtatuarius ſit moralis.At ĩ melodijs ipſis ſunt imitationes morũ,& hoc eſt manifeſtum.ſtatim.n. harmoniarũ diſtincta eſt natura,ita vt qui audiunt, aliter diſponãtur,nec eodem modo ſe habeant ad vnam quamq; ipſarum, ſed ad quaſdã flebiliter & con tractè magis,puta ad eam quæ appellatur Lydia miſta:ad quaſdam verò mollius ſecundùm mentem,ceu ad illas quæ ſunt remiſſæ:ad aliam verò mediocriter & compoſitè plurimũ,vt videtur Dorica facere ſola hominũ harmoniarum.Phrygia verò diſtrahit ac rapit animum, & quaſi extra ſe ponit.hæc.n.rectè dicunt, qui circa huiuſmodi diſciplinã philoſophantur: capiunt. n.verborũ teſtimonia ex rebus ipſis. Eodem modo ſe habet circa rhythmos : alij enim morẽ continẽt grauius,alij concitãt , alij violentiores afferunt motus,alij liberaliores.Ex his igitur patet,quod muſica poteſt animi morem aliquem facere. Quòd ſi hoc poteſt muſica, clarũ eſt ꝙ ad puerorũ diſciplinam eſt adhibẽda , & in ea pueri ſunt inſtituendi.Congruit autem naturæ huiuſmodi diſciplina : nam pueri propter ætatem nihil ferunt ſponte , quod non habeat in ſe iocunditatem: Muſica verò ex his eſt, quæ ſunt iocundæ ſecundùm naturam. Et videtur cognatio quædam eſſe nobis cum harmonijs & rhythmis, quapropter multi ſapientum dixere . alij quidem ani-

mam

mã eſſe harmoniã, alij verò habere harmoniã.

De Muſica quid dicendum, hæc ea vtenaum, quidue minimè: vbi de muſicis inſtrumentis quam plura. Cap. VI.

VTrum autem addiſcere eos oportet cantando, & manibus agendo, vel nõ, quemadmodum prius dubitatum eſt, nũc erit dicendũ. Nõ eſt obſcurum intereſſe multũ ad hoc, vt efficiamur aliquales, ſi quis operum ipſe ſit particeps: nẽpe impoſſibile eſt vel certè admodũ difficile, vt qui opera ipſa non tractat, perite valeat iudicare. Eſt ſimul opus eſt vt pueri habeant exercitationem aliquam, & Architæ tabella rectè reperta eſt, quam pueris dant, vt in ea occupati, illa q̃ ſunt domi, nõ frangant: neſcit.n. pueritia quieſcere. hic eſt ergo infantibus conueniens ludus: diſciplina vero maioribus tanquàm tabella quędã. Quòd igitur docendi ſint muſicam, ita vt in opere ipſo verſentur, ex ipſis patet. Quid autem deceat vel non deceat ſecundùm ætates, nõ difficile eſt determinare, ac reſpondere vituperatoribus, vile huiuſmodi exercitium eſſe dicentib. Primùm igitur cum iudicandi cauſa ſint hæc opera perdiſcenda, oportet in pueritia illis operã dare. in maiori verò ætate exercitationem dimittere: tantummodo autem iudicare poſſe per diſciplinam adeptam, ac lętari rectè. Vituperatoribus autem, qui aiunt ſordidos ac viles muſicam facere, non difficile eſt reſpondere, ſi conſideremus, quouſque illi opera danda ſit ab his, qui ad virtutem ciuilem erudiuntur, & quę melodiæ, quivè rhythmi ſint addiſcẽdi, & præterea quibus inſtrumẽtis percipiatur. nam in eo quidem plurimum refert, conſiſtitque in his obiectionibus ſolutio. nihil. enim vetat, modos quoſ-

dam

dam muſicæ illud,quod aiunt,efficere.Clarũ eſt igitur oportere diſciplinam eius neque impedimentum afferre cæteris operationibus,neq; corpus efficere inutile ad bellicas ciuileſq; exercitationes:ad vſus quidẽ iam, ac diſciplinas vero poſtea.Erit aũt hoc, ſi neq; in illis laborabunt quæ ad certa artificia pertinent,neque circa admirabilia quędã & ſuperflua,quę in certamina prius, & de certaminibus in doctrinã venere : ſed couſq;, ut gaudere ualeant probabilibus melodijs & rhytmis,& non cõi ſenſu muſicæ ſolũ,ut animalia quædã, & turba ſeniorum ac puerorũ.Patet etiã ex his,quibus inſtrumentis ſit utendum. neq;.n.tibiæ ſunt in diſciplina recipiendæ , nec aliud artificioſum inſtrumentum , ut cithara,& ſiquid aliud tale: ſed quæcũq; faciunt auditores bonos,uel muſicę diſciplinæ, uel alterius.Inſuper tibia nõ eſt moralis,ſed potius ſuſcitatiuũ & concitatiuum, itaque ad huiuſmodi tempora eſt utendũ illa, in quibus ſpectacula magis purificationem patiuntur,q̃ diſciplinam. Adiungamus aũt & illud ꝙ contrarium diſciplinę efficit impediẽs rationẽ,uti tibiarum ſonus. Quapropter bene reprobauerũt illarũ uſum antiqui, licet prius uſi fuiſſent. Studioſiores.n.facti propter diuitias, & animoſiores ad uirturẽ, poſt uitoriam contra Medos habitã, ac ex rebus geſtis magnum de ſe opinantes, diſciplinarũ omniũ arripuerunt,non iudicantes,ſed experientes . Quapropter tibiarũ quoq; uſus tunc receptus eſt.nã & apud Lacedæmonios quidã qui ludos exhibebat , ipſemet tibijs modos fecit & Athenis eouſq; in conſuetudinem uenit,ut ferè ingenui oẽs addiſcerent.qđ patet ex tabula a Traſippo poſita,cùm ludos pro tribus ſua dedit. Poſtea uerò in deſuetudinem

abijt,

abijt,& improbari cœpta eſt, cũ iam melius per experientiam iudicare poſſent, quid ad uirtutẽ pertineret,& quid non. Eodemq; modo permul ta inſtrumẽtorum antiquorum improbata ſunt, ueluti Pectides & Barbiti, & quæ ad uoluptatẽ audientium intendebãt,heptagona, & trigona, & ſambucæ, & cuncta quæ indigent perita manuũ geſticulatione. Rationabiliterq; illud ſe habet, quod antiqui de tibijs fabulantur. aiunt.n. Mineruã repertricem, tibias abieciſſe ob deformitatem oris.atqui non malè ſe habet dicere,feciſſe hoc Deam, deformitate oris infenſam:ſed tamen multo magis ob id, quia nihil confert tibiarum uſus ad intelligentiã & mentẽ, cùm ſciẽtia & ars Mineruæ ſit attributa.Cùm uerò inſtrumentorum & operis probauerimus artificioſam diſciplinam: artificioſam uerò illam poſuimus, quæ uerſatur in certaminibus:in illis.n.qui agit non propriæ uirtutis gratia agit, ſed ut audientes delectet, & oneroſa quidẽ delectatione:quapropter non ingenui hominis cenſemus eſſe huiuſmodi opus, ſed per uiles ac ſordidos cõtingit illud fieri.nam finis,cuius gratia faciunt, improbus eſt,cùm ſpectator oneroſus exiſtens, modo hoc, modo illud exigere conſueuit:ita ut artifices quoque placere ſtudentes, illiuſmodi efficiãtur,& corpora ſimiliter propter motus.

Harmonijs, & rhythmis omnibus vtendum eſſe: diuerſis tamen ad diuerſa, ac ſecundum ætates diuerſas: vbi de harmoniarum differentijs multa. Cap. *VII.*

CONſiderandum eſt autem, utrum omnibus utendum ſit harmonijs & omnibus rhithmis,an diſtinguendum. Deinde utrum illis, qui eruditionis cauſa laborant, eandem dictionem tribua-

tribuamus,an tertium quiddam aliud. Quoniã uidemus muſicã eſſe per melodiã & rhythmos, horum utrunque latere non debet quam uim habeat ad doctrinam: & utrum præferenda ſit ea pars,quæ in melodijs conſiſtit, an ea quæ in rhythmis. Putans igitur multa de his eſſe dicta recte à muſicis quibuſdã,qui nunc ſunt,& à philoſophis qui peritiam habent huius diſciplinę,diſcuſſionem & examen ſingularum partiũ illis dimittemus,qui perquirere uolent: nos autẽ legitimè ſolummodo in genere de ipſis dicamus. Cùm illa probetur à nobis melodiarũ diuiſio, quã faciunt quidã philoſophi,quòd alię ſunt morales,aliæ effectiuæ,aliæ abſtractiuę,ponẽtes naturã earũ ad ſingula iſtorum propriam: dicimus autem,non vnius utilitatis gratia oportere muſica uti,ſed multarum: nam & doctrinæ gratia & purificationis. (quid autem purificationẽ intelligamus, nunc ſimpliciter, aliàs verò diligentius in his quæ de Poetica ſcribimus, dicemus) tertiò gratia degendi otij quietiſq; cauſa, & remiſſionis curarum: patet omnibus harmonijs eſſe vtendum, ſed non eodem modo: verùm ad doctrinam quidem moralibus eſt vtendum maxime:ad eruditionem verò aliorum pulſante, effectiuis & abſtractiuis. nam affectio illa,quæ contingit circa animos quorundam vehementer,in cunctis exiſtit. Differt autem ſecundum magis, & minus, ceu miſeratio, & metus, & prrterea abſtractio animi.nam per hunc motum deuoti, & ſupplices quidam fiunt. Videmus autem & ſacris melodijs ita affici, quando vtuntur expiantibus animam carminibus, quaſi medicina fretis,& purificatione.Hoc idem euenire neceſſum eſt ijs qui commiſeratione, & qui metu, & qui

alijs

alijs affectibus detinentur, & alijs, quatenus cuique talia cōtingāt: fieriq; in omnib. purificationē quandā & leuationem cum uoluptate. Similiter autem carmina purificatiua lætitiam afferūt innocuā hominibus, quapropter talibus harmonijs, & talibus carminibus ſpectandi ſunt hi, q theatralem muſicam tractant certatores. Sed cū ſpectator ſit duplex, alter ingenuus & doctus, alter uilis, & indoctus, ex opificibus turbaq; vrbana, his quoq; accommodanda ſunt certamina, & ſpectacula ad ceſſationem, & requietem. vt enim illorum animæ diſtortæ ſunt à naturali habitudine, ſic harmoniarum & melodiarū diſtortiones ſunt quædam, illæ quæ ſunt vehementes, & infractę. Delectat vero ſingulos id quod ſuæ naturæ ſit aptum. quamobrem licentia permittenda eſt his, qui de arte muſica certant in theatro, ut ad huiuſmodi ſpectatorē tali genere vtantur muſicæ. Ad doctrinā uerò, quemadmodū dictum eſt, moralibus melodijs eſt vtendū, & talibus harmoniis, qualis eſt Dorica, ut ſupra diximus. Recipienda eſt & alia quācunq; nobis ſuadent, qui in philoſophia muſicaq; uerſantur. Socrates verò in libris de Republica nō rectè Phrygiam tantummodo adiungit ad Doricam, licet improbans tibiam ex inſtrumentis. habet enim eandem uim Phrygia in harmonijs, quam habet tibia in inſtrumentis. ambæ enim concitant animos, & in affectus impellunt. Oſtendit hoc Poeſis: tota enim bacchatio, & tota huiuſmodi concitatio maximè omnium Inſtrumētorum per tibias fit. harmonia uerò Phrygia maximè hunc modum habet: ceu Dithyrambus manifeſtè videtur eſſe Phrygius. Cuius quidem rei plura afferunt argumenta, qui circa huiuſmodi

rerum

rerum intelligentiam uacant.& inter cætera illud, ꝙ Philoxenus aggreſſus Dorice facere Dithyrambos in fabulis, non potuit, ſed ui illius naturæ tractus ſui ad Phrygiam harmoniam, quæ maximè illis congruebat. Doricam autem fatentur omnes cōſtantem eſſe ac firmam, moremq; ſummopere cōtinere uirilem. Præterea cùm medium extremorum ſumendum eſſe diximus. Dorica autem hanc habet naturam ad alias harmonias: manifeſtum eſt, ꝙ Doricam prę cæteris decens eſt iuniores addiſcere. Sed duo conſideranda ſunt. unū, quid poſſit: alterum, quid deceat. nam poſſibilia quiſq; aggredi, & cōuenientia ſibi debet. Sunt autem hęc diſtincta ętatibus, ceu defeſſis iam tempore non facile eſt alti ſpiritus cantilenas canere, ſed talibus ſubijcit natura remiſſas. Ex quo Socratem in hoc quoque meritò reprehēdunt quidam ex his, qui circa muſicam uerſantur, ꝙ remiſſiores harmonias improbauit ad doctrinam quaſi uinolentas accipiens eas, nō ſecundùm uinolentiæ naturam (nam uinolentia magis debacchari facit) ſed defeſſas, quare & ad futuram ętatem ſeniorum, opus eſt huiuſcemodi harmonias attingere, & huiuſcemodi melodias. Pręterea, ſi qua eſt talium harmoniarum, quę conueniat puerorum ætati ex eo quia poſſit ornatum ſimul doctrinamque afferre: quod Lydia maximè omnium harmoniarum habere uidetur: manifeſtum quòd hę tres determinationes ſunt in doctrina faciendę, medium, poſſibile, ac docens.

Librorum Octo Politicorum finis.

ARI-

ARISTOTELIS STAGIRITÆ, PERIPATETICORVM Principis, Æconomicorum.

LIBER PRIMVS.

Leonardo Aretino interprete.

SVMMA LIBRI.

De ijs, quæ ad rem attinet familiarem, eiq; ſunt propria. De varijs erga diuerſos Oeconomi legibus.

Quomodo differant & conueniant inter ſe Politica & Oeconomica, & quis earum ſit ordo. Cap. I.

RES familiaris & reſpublica inter ſe differunt, non ſolum quantum domus & ciuitas: (hæc enim ſunt eorum ſubiecta:) uerùm etiam illo, quòd in republica quidem plures imperant, in re familiari uero unus duntaxat eſt imperator & rector. Quędam enim artes diſtinguuntur, nec eſt eiuſdem feciſſe, ac facto uti: quemadmodum lyra & fiſtulis. ſed reipublicę diſciplinę, eſt ciuitatem ab initio conſtituiſſe, & conſtituta bene uti itaque patet etiã eſſe rei familiaris, parere domum, & illa uti. Ciuitas quidem eſt multitudo domorum, agro & pecu-

pecuniſs ſufficiēter abūdans ad bene viuēdū Id aūt ex eo patet, ꝙ ſi cōpotes horū eſſe nequeūt, ſocietas ſoluitur. Inſuper huius gratia in vnum coeunt. cuius aūt gratia vnumquodq; eſt, & fit, & ſubſtantia ipſius hæc exiſtit. Itaque patet prio rē eſſe rem familiarē quem rē publicā: nā & opus illius eſt: pars.n. ciuitatis eſt domus. Conſiderandum eſt igitur de re familiari, q̄d ſit illius opus.

De partibus domus, & vnde ſit ſumenda poſſeſſio. Cap. II.

DOmus quidem partes ſunt, homo & poſſeſſio. Quoniam verò primum in minimis natura cuiuſque inſpicitur, in domo quoque ſe habet ità. Quare ſecundum Heſiodum hoc ad eſſe conuenit:

Domiciliū in primis, mulieremq;, & bouem aratorē.

Alterum enim primum in victu eſt, alterum in liberis. itaque oportet ea quæ ad vxorē ſpectant, rectè diſpoſuiſſe, hoc eſt prouidiſſe, vt talis ſit qualis eſſe debeat. Poſſeſſionis autem prima cura eſt ea, quæ ſecundùm naturam. ſecundùm naturam verò potiſſima eſt agricultura. Secundo loco, omnia quæ ſunt à terra: ceu metallorū, & ſi qua alia huiuſmodi, ſed agricultura præcipuè, quoniam iuſta. non enim ab hominib. nec volentibus vt cauponaria & mercenariæ: nec inuitis quærit, quēadmodum bellicæ artes: & eſt earū rerum quæ ſunt ſecundùm naturam. natura.n. omnis educatio eſt à matre: quare & hominib. à terra. Prodeſt etiam hæc plurimum ad fortitudinē. non enim, quemadmodum viles artiū, corpora eneruat, ſed talia facit, vt & ſub dio conſiſtere, & tolerare laborem valeant, & aduerſus hoſtes pericula capeſſere. ſoli enim hi res ſuas extra munitiones habent.

Quod

Quod viri, & mulieris ſocietas ſecundum naturam ſit & neceſſaria, & quod multa commoda contineat. Cap. III.

SEd eius diligentiæ, quę eſt circa homines, primæ ſunt partes circa vxorem. ſocietas enim eſt maximè ſecundum naturam mari & fœminæ. Præmiſſum eſt enim à nobis & alijs locis, deſiderare naturam multa efficere talia, veluti vnumquodq; animalium. eſt enim impoſſibile fœminam ſine mare, aut marem ſine fœmina hoc adimplere. quare eorum ſocietas neceſſitate conſtituta eſt. Enimuero in cœteris animalibus abſque ratione id fit, & inquantum naturæ capacia ſunt, & procreandi gratia ſolùm: in cicuribus autem & prudentioribus diſtinguuntur magis. apparent enim in his magis mutua auxilia, & dilectiones & cooperationes: maximeque in homine id conſpicitur, quòd non eſſendi cauſa ſolum, verumetiam bene eſſendi mas & fœmina ope mutua coniunguntur. filiosque procreant, non ſolum vt id naturæ tributum ferant, verumetiam vt commoda exinde ſuſcipiant. valentes enim ipſi, imbecilles ſuos labore tuentur, & alunt. mox imbecilles ob ſenium facti, à valentibus eadem reportant Et ſimul natura per hunc circuitum adimplet ſempiternitatem: ex quo ſecundum numerum non poteſt, at ſecundùm ſpeciem. ſic enim diuina prouidentia vtriuſque natura ordinata eſt, viri ſcilicet, & mulieris ad ſocietatem. Tendũt enim eorum omnia in idem vtilitatis, licèt contraria quædam videantur. Alterum enim robuſtum facit, alterum imbecillius. vt hoc quidem ob timorem cautius, illud verò propter fortitudinẽ pugnacius eſſet. & alterum parat foris, alterum

parta domi conſeruat. Ad operis verò effectionem alterum ſedulitatem intra limen agit, ad externam, verò peruagationem imbecillum: alterum ad ſedulitatem deterius eſt, ad motus autem valentius. Circa prolem autem, generatio quidem propria eſt, vtilitas verò communis. alterius enim nutrire eſt, alterius erudire.

Leges viri ad vxorem. *Cap. IIII.*

PRimùm igitur leges ſint viro ad vxorem, & iniuria ceſſet. ſic enim nec ipſe iniuriam patietur. hoc enim & communis lex inducit, vt Pythagorici dicunt, quemadmodum ſeruam à lare abductam, quam minimè decet videri iniuria afficere, eſt autem viri iniuria externarum mulierum coitus, in vſu vero, vt neq; deſit præſentibus, nec abſentibus impotens ſit acquieſcere: ſed ita aſſuefieri, vt ſufficienter ſe habeat in præſentia & abſentia. Rectè vero ſe habet & illud Heſiodi: *Puellam accipere oportere, vt gratis moribus eam imbuere poſſit.* diuerſitates enim morũ nequaquam ſunt ad dilectionē aptæ. Circa ornatum vero, quemadmodum in moribus fictionem eſſe non decet, ſi ſimul appropinquare debent, ſic etiam nec in corpore. nam illa, quæ per ornatum fiunt, nihil differunt ab hiſtrionũ vſu, Tragœdias in ſcena agentium.

Leges domini ad ſeruos. *Cap. V.*

POſſeſſionum autem prima quidem, ac maxime neceſſaria eſt illa, quæ optima & principaliſſima: id autem eſt homo. quapropter oportet primo ſeruos parare ſtudioſos. Seruorum autem ſpecies duæ, curator, & opifex. cùm vero cernamus, quod diſciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes, neceſſarium eſt poſtquàm paraueris, imbuere illos, quibus liberalia officia

fuerint

fuerint committenda. Cùm ſeruis autem verſetur ita, vt neque ſuperbos eſſe ſinat, neq; abiectos. & liberalioribus quidem honorem, opificibus verò cibum abundè tribuat. Et quoniam vini potus etiam liberos ad inſolentiam impellit, & apud multas nationes ingenui quoque ab illo ſe abſtinent, vt Carthaginienſes dum militant: patet quòd vini, aut nihil aut valde rarò ſeruis tradendum eſt. Tria verò cùm ſint: opus, cibus, & caſtigatio; cibus quidem ſine caſtigatione & opere petulantem reddit: opus verò, & caſtigatio ſine cibo, violẽta res eſt. & infirmum facit ſeruum: reſtat igitur, vt opus faciendum illi tribuat, & cibum ſufficientem. ſine mercede enim dominandum non putant. merces autem ſerui, cibus eſt. Verùm vt alij deteriores fiunt, quando nec melioribus tribuitur melius, neque præmia ſunt virtutis & vitij propoſita: ſic etiam ſerui. quapropter oportet conſiderationem habere. ac indulgere illis, & permittere ſingula ſecundum merita, & cibum, & veſtem, & quietem, & caſtigationem verbo, & opere, medicorum artem imitantes, in medicinæ loco proſpicientes, ꝙ quidem cibus medicina non eſt propter continuationem. Genera verò ſeruorum ad opus faciendum optima eſſent, neque timida, neque fortia nimis, in vtriſque enim peccatum eſt: nam & nimis timidi non ferunt laborem. & ferocibus non commodè imperatur. Oportet quoque finem omnibus eſſe terminatum. eſt enim iuſtum ſimul & vtile, libertatem eſſe propoſitã. libenter enim labores ſubibunt, ſi & propoſitum præmium conſpexerint, & tempus definitum. Sunt etiam procreatis filijs, tanquam obſidibus obligandi. Nec plures habendi

ſunt eiuſdem generis, quemadmodum in ciui tatibus. Sacra quoque & largiores epulas ſeruorum gratia magis faciendum, quàm liberorum. plura enim ipſi habent, cuius utique gratia talia inſtituta ſunt.

Leges Oeconomi. *Cap.* *VI.*

QVatuor habere oportet patremfamiliàs circa pecunias. nam & quęrere poſſe conuenit, & quæſita tueri alioquin nulla quęrendi foret utilitas. nam cribo haurire nihil aliud eſt, quàm (quod dici ſolet) terebratum uas. Eſſe præterea talem, ut & ornati præſentibus & frui ſciat. horum enim gratia habere illas expedit, diſtinguenda quidem ſunt ſingula, & plura habenda fructuoſa quàm infructuoſa, & negotia ſic ſequeſtranda, ut omnium ſimul periculum non ſubeatur. Circa tuendum autem quæſita, utiles ſunt Perſicæ & Laconicæ, utilis etiã Attica diſpenſatio. uendentes enim emunt, & penoris inſtitutio non eſt in exilioribus adminiſtrationibus. Eſt autẽ Perſica, ipſum omnia iubere, omniaq; inſpicere. Et quod de Dionyſio inquit Dion. nullus enim parem curam habet alienorum & ſuorũ. itaque quæcũque per ipſum geri poſſunt, circa illa cũ diligẽtia intẽdat. in quo Perſæ ſimul & Libyci dictum rectè ſe habet. Perſa enim rogatus, quid equũ maximè pinguẽ faceret: Oculus domini, reſpõdit. Libycus verò rogatus, quod ſterquiliniũ agro foret optimũ: Domini, inquit, veſtigia. Sunt igitur inſpiciẽda negotia diligẽter viro, inſpiciẽda etiã ab vxore, prout inter eos diſtinctæ ſunt curæ. Et hoc faciẽdũ eſt, in exilioribus quidem adminiſtrationibus, raro: in grandioribus autem, quorum cura alijs committitur, ſæpe. niſi enim quis bonũ exẽplũ de ſe

præbuerit,

præbuerit, imitatorem diligentiæ habiturū non exiſtimāt neque in re familiari neq; in alijs: quoniā impoſſibile ſit nō diligētis domini diligētes eſſe vicarios. Cùm verò hæc ad virtutē honeſta ſint, & ad rē familiarē vtilia, expergiſci decet prius dominū quàm ſeruū, & cubitum ire poſterius. nec vnquā in cuſtoditā eſſe domū, quemadmodū nec vrbā, quando opus eſt, neq; die, neq; noctu. Et ante lucē ſurgere, quod & ad ſanitatē, & ad curā rei familiaris, & ad ſtudiū Philoſophię prodeſt quāplurimū. In paruis igitur adminiſtrationibus Attica regula circa fructus vtēdū eſt: in magnis verò diſtinctio facienda eſt eorū quæ in annū, & eorū quæ in ſingulos menſes, cōſumere oportet. Eodēque modo in inſtrumētis ſeparāda ſunt eo quorū vſus quotidianus eſt, ab his quæ rarò ſunt vſui. hæc tradenda ſunt ijs, quibus negotia cōmiſeris. ac certo tempore inſpectio eorū facienda erit, vt non lateat, quid ſaluū ſit, quidve perierit. Aedes quoque ita parādæ ſunt, vt & rerū poſſeſſarū, & ſalubritatis, cōmoditatiſque rationē habeamus. Rerū poſſeſſarū dico, ceu fructuū & veſtiū, quales his cōducāt. & fructuū, quales aridis, & quales liquidis: & aliarū rerū, & quales animatis, & quales inanimatis, ſeruiſq; & liberis, maribuſque & fęminis, ciuibus & peregrinis. Commoditatis verò & ſalubritatis, vt æſtate quidem uentorū afflatū, hyeme verò Solē recipiat: eſſent autem tales, ſi auerſo Borea fuerint, nec æqualiter latæ. Videtur quoque in magnis domibus vtilis eſſe ianitor, qui ſit ad cætera inhabilis, prò obſeruatione importandorum, & exportandorum. Ad rectum verò vſum inſtrumentorum illud Laconicum valet, ſingula ſuo loco iacere ſic enim parata non requirentur.

ARISTOTELIS ÆCONOMICORVM,

Liber Secundus.

SVMMA LIBRI I.

De officiis & legibus, tum propriis, tum mutuis viri & mulieris.

Leges probæ mulieris. *Cap. I.*

PRobã mulierẽ omnib. quæ ſũt intus, dominari oportet, curamque habere omniũ ſecũdum præſcriptas leges, nõ permittentẽ quẽ quã ingredi ſine præcepto viri, veritã maximè verba, quæ de mulierũ corruptela circunferũtur & ſiquid intus accidat, vt ſibi notũ ſit ſoli: & ſi quod malum ab ingredientibus committatur, vt penes virum ſit culpa. Dominam verò impenſarũ ad feſtos dies. quos permiſerit vir. Sumptu, & veſtitu, & apparatu minori etiam vtatur, quã leges permiſerint ciuitatis: conſiderans, ꝙ nec veſtimẽtorum nitor, nec excellẽtia formę nec auri magnitudo tantũ valet ad mulieris laudẽ, quantum modeſtia in rebus, ac ſtudiũ honeſtè decoreq; viuendi etenim omnis huiuſmodi ornatus animi optabilis eſt. multoq; firmior ad ſenectutem vſque, veras laudes ſibi natisq; afferre. Se igitur ipſam in his virtutibus inanimet

met mulier, pergatque laudabiliter rebus præeſſe nam viro quidem indecens videtur ea ſcire, quæ intra ædes fiunt. In cæteris verò omnibus parere mulier viro contendat. Nec audiens quicquam de republica, nec tractans quicquam eorum quæ ad connubia ſpectare videntur, ſed cùm tēpus poſcet, aut filias tradere nuptui, aut nurus accipere, obediat penitus in his viro: atque ſic vnà deliberet, vt ſententiam viri ſequatur: intelligens non ita turpe viro eſſe quicquā eorum quæ domi ſunt facere, ſicut mulieri quæ foris perquirere. Exiſtimare autem debet mulier benè compoſita, mores viri eſſe legem ſuæ vitæ impoſitam ſibi à Deo, per coniunctionem matrimonij atq; conſortij, quos ſi quidē æquo ferat animo, perfacile reget domum: ſin contrà, difficilius. Quapropter decet non ſolū in proſperis rebus, ſecundisque fortuna vnanimem ſe viro præſtare, & inſeruire velle, verumetiam in aduerſis. Si ſit in rebus defectus, vel corporis ægrotatio, vel alienatio mentis, æquo ferat animo, & obſequatur: niſi forte turpe aliquid ſit, vel indignum. Ne ſi quid perturbatione animi vir deliquerit, memoriter ſeruet, ſed ægritudini ignorántiæq; adſcribat. nam quanto in his diligentius obſequetur, tanto ſibi maiorem gratiam habebit, cùm ab ægritudine fuerit liberatus. & ſi iubenti aliquid turpe non paruerit, melius recognoſcet ad ſanitatē reuerſus. quapropter ab his cauere debet mulier. In alijs autem multo magis obtemperare, quàm ſi empta veniſſet in domum, magno enim pretio empta fuit, ſocietate vitæ, & procreatione liberorum: quibus nec maius, nec ſanctius quicquam eſſe poteſt Præterea, ſi cum fortunato vixiſſet viro,

non vſque adeo virtus eius illuſtrata eſſet. Non eſt ſanè parum ſecundis rebus bene vti: attamẽ aduerſas moderatè perferre. multo maius eſt exiſtimandum. nam in magnis calamitatibus & iniurijs, nihil abiectè facere, celſi eſt animi. Præcandum eſt igitur, ne quid tale accidit viro: quòd ſi quid accidat aduerſi, putare debet hinc optimam ſibi laudem, ſi rectè ſe geſſerit, prouenturam: ſecum ipſa repetens, quia nec Alceſte tãtam ſibi gloriam comparaſſet, nec Penelope tot tantasq; meruiſſet laudes, ſi cum fortunatis viris vixiſſent: verum Admeti, & Vlyſſis aduerſitates pararunt illis memoriam ſempiternam. In aduerſitatibus. n. virorum ſuorum fidem, ac iuſtitiam erga illos ſeruantes, gloriam non immeritò ſunt conſecutæ. nam proſperitatis quidem facile eſt reperire participes: aduerſitatis verò, nĩ optimæ ſint mulieres, participes eſſe renuunt. Ob quæ omnia, multò magis decet virum in honore habere, nec illum contemnere, ſi ſacra pudicitia, & opes animoſitatis filiæ ſecundum Herculem non ſequantur. Mulier igitur huiuſmodi ſeſe moribus ac legibus cuſtodire debet.

Leges viri ad vxorem. *Cap. I I.*

VIr autem vniuerſa, leges ſibi reperiat ad vxoris vſum, quæ tanquam filiorum vitæq; ſocia in viri domum peruenit, natos relictura, genitorum viri ſuique nomina habituros, quibus quid ſanctius eſſe poteſt, aut circa quę magis ſtuderet vi, ſanæ mentis, quàm ex optima laudabiliſſimaq; muliere filios procreare, ſenectutis paſtores quaſi optimos, ac reuerentes, patris matriſq; cuſtodes, ac totius domus ſeruatore? Edu-

caci

cati ſiquidem rectè à parentibus per ſanctos & iuſtos mores, boni meritò euadent. contra verò ſi fiat, ſentient detrimentū. Niſi. n. parentes exēplum vitæ filijs præſtent, euidentem excuſationis cauſam erga ſe illis relinquunt. ac timendū eſt, ne cōtempti à filijs, quaſi non bene vixerint, in ſenectute deſerantur. Quapropter nihil prætermittendum eſt, quod ad vxoris pertineat diſciplinam, vt ex quam maxime fieri poteſt, optima filios generet. Nam agricola quidem nihil omittit, quo ſemen in optima terra, ac maximè exculta ferat, ſperans ita demum fructus optimos inde ſe recepturum, at ſiqua vis imminet, mori præliando magis vult aduerſus hoſtes, quàm illius vaſtationem pati. & huiuſmodi mors laudatur maximè. Cum ergo tanta adhibeatur cura pro corporis eſca, quid pro liberis, & matre educatrice? nōne protinus omne ſtudium fuerit adhibendum? Hoc. n. ſolo, hominum conditio mortalis per ſucceſſionem ſempiternitatem conſequitur: omniaque parentum vota huc tendunt. quamobrem qui iſta negligit, & Deos ipſos videtur negligere: propter Deos igitur, quibus præſentibus ſacra fecit, & vxorem duxit, ac multo magis ſe poſt parentes, vxori tradidit ad honorem. Maximus autem honor eſt ſobriæ mulieri. ſi cernat virum ſuum obſeruantem ſibi caſtitatem, nec de vlla muliere magis cogitantem, ſed præ cæteris omnibus hanc, & ſuam, & fidam ſibi exiſtimantem. tanto enim magis ſtudebit mulier, ſe talem præſtare, quanto ſe cognouerit fideliter, atque iuſtè à viro diligi. Ergo prudentem ignorare non decet, qui parentibus, quive vxori & filijs honores conueniant, vt tribuens vnicuique quę ſua ſunt, iuſtus & ſanctus habeatur.

tur.

tur. pergrauiter.n.vnuſquiſque fert honore ſuo priuari,nec ſi aliena quis permulta tribuat,contentus erit,ſi ſua ſibi auferantur.Nihil vero magis ſuum eſt vxori,nec magis illi à viro præſtandum,quàm ſancta & intemerata ſocietas. Quapropter non decet hominem ſanæ mentis, vbicunque contingerit ſemen exponere:ne de vilibus & iniquis ſimiles liberis legitimis procreentur.ex quo & vxor honore ſuo priuatur, & filijs iniuria fit, ac ſibi pro his omnibus dedecus incumbit. Appropinquandum vero eſt vxori cum magna temperantia atque modeſtia : ſitque pudor in verbis, in operibus verò fas atque honeſtas,in conuerſatione fides & moderatio, parua quidem peccata etſi voluntaria fuerint, ignoſcendo:ſiquid verò per ignorantiam deliquerit, commonendo. Nec metum incutiat ſine verecundia & pudore : hæc enim meretrices ad mœchos pati decet.at uerò cum uerecundia & pudore iuſta diligere & timere id ingenuæ eſt mulieris erga proprium uirum. Duplex eſt.n.timoris ſpecies: una cũ reuerentia & pudore, qua utuntur ad patres filij modeſti, ciues benè moratí ad beneuolos gubernatores:altera cum inimicitia & odio:ſicut ſerui ad dominos, & ciues ad tyrannos iniuſtos & iniquos. Ex his quoque omnibus meliora eligens, uxorẽ ſibi cõcilict,ac fidelem probamq; efficiat,vt ſiue pręſens ſit uir, ſiue abſens,non minus utilis ſit,quàm ſi ſemper adeſſet,tãquam rerum communium curator:& quando uir abeſt, ut ſentiat uxor nullum ſibi, neque meliorem, neque commodiorem,neque magis ſuum eſſe quàm uirum oſtendatque hoc ab ipſo initio, ad commune bonum ſemper intendens,quamuis puella ſit ac noua in talibus.

Teſti-

Teſtimonia ſuperiorum præceptorum ex Homero. Cap. III.

ET ſi ipſe ſibi maximè dominetur, optimus totius uitę rector exiſtet, & uxorem talibus uti docebit. Nam neque amorem, neque timorem abſque uerecundia laudauit Homerus, ſed ubique amare pręcepit cum modeſtia, & pudore. Eo quidem modo Helenam timere Priamum, inquit, ita dicentem.

O metuende mi ſemper, ſemperq́ tremende,

Chare ſocer. nihil aliud dicens, quam eam cum pudore diligere. Rurſus uerò Vlyſſes ad Nauſicaam inquit.

Te mulier valde equidem admiror & metuo.

Cenſet autem Homerus, uirum & uxorem ſic inuicem ſe habere debere. nam nemo deteriorē ſe admiratur ac uéretur: ſed huiuſmodi affectus accidunt inuicem melioribus, & a natura benignis: minoribus etiam ſapientia, ad ſe meliores. Hunc animum Vlyſſes ergà Penelopem gerens abſens licèt, nihil deliquit. Agamemnon autem propter Chryſeidem erga propriā peccauit uxorem, auſus dicere in concione Græcorum, Captiuam mulierem, nec natura præſtantem, imò ut plenè dixerim Barbaram, in nullo Clytemneſtra deteriorē eſſe: ex qua cū liberos haberet, nō rectè ſeſe gerere uiſus eſt. Quō.n. rectè, qui antequā ſciret qualis erga ſe foret, ut ductam ſibi illā coniunxerat? At Vlyſſes rogante Atlantis filia, ut ſecū maneret, ac ſempiternitatē pollicēte: ne ob id quidē prodere uoluit uxoris affectū, & amorē & fidē: maximū ſibi ſupplicium arbitratus, ſi malus dum eſſet: immortalitatē haberet. Cum Circe etiam manere noluit, quanquā inſuper ſo-

ciorum

ciorum ſalutem pollicente. imo reſpondit, nihil ſibi dulcius uideri poſſe, quàm patriam incultā & aſperam: magisq; optauit mortalem vxorem filiumq; videre, quàm fieri ipſum immortalem. ſic ille firmam ſtabilemq; vxori fidem ſeruabat, pro quibus meritò ab vxore eadem reportabat. In oratione quoque illa, quam habuit ad Nauſicaam, apparet Poetam maximè probare viri & vxoris pudicam ſocietatem. precatus eſt. n. Deos vt darent illi virum, & familiam, & vnanimitatem cum viro, non quamlibet, ſed honeſtam. inquit enim, nihil melius eſſe poſſe hominibus, quàm ſi concordi voluntate vir & vxor domum gubernarent, & hic igitur, vt patet, laudat Poeta vnanimitatem mutuam viri & vxoris, non eam quidem quæ circa improba obſequia, ſed eam quæ animo & prudentia iuſtè cōiuncta eſt. nam voluntate domum gubernare, hoc deſignat. Idē etiam inquit, quòd cum huiuſmodi inter virum & vxorem viget concordia, inimici quidem eorum anguntur plurimum, amici vero permagna ſuſcipiunt gaudia: quem tanquam vera dicentē probat. Nam viro quidem atque vxore circa res optimas concordi ſtudio vacantibus, neceſſe eſt vtriuſque animos idem ſentire, deinde propter concordiam potentes facti, & inimicis ſpem auferunt, & amicis proſunt; quod ſi ipſi diffideant, amici quoque diffidebunt, & infirmitatem ipſi ſentient maximè.

Communes leges Viri, & Vxoris. Cap. IIII.

ITaque manifeſtè præcipit Poeta, & virū & vxorem in his quæ improba & impudica ſunt, ſi hi inuicem conſentire nequaquam debere. In his verò, quæ quàm maximè fieri poteſt, pudica ſunt

ſunt & iuſta, concorditer ſibi inuicem inſeruire. Studentes primo quidam curam omnem parentibus exhibere: vir quidem vxoris parētibus non minus, quàm proprijs: vxor autem viri. Deinde filiorum & amicorum & rerum, domusque totius tanquam communis curam habeant, ſeipſos ſtudio & diligentia ſuperare certantes, & quiſque plurimorum bonorum ſit autor & cauſa, meliorque exiſtat & iuſtior, Depoſita quidem ſuperbia, induſtria verò ſuſcepta, cum benignitate & manſuetudine gubernantes: vt cum ad ſenectam peruenerint, depoſito adminiſtrationis onere, & concupiſcentijs liberati, poſſint & ſibi ipſis inter ſe, ac filijs ſuis rationem reddere. vter eorum magis profecerit in familiæ gubernatione, ac ſtatim ſcire, aut per fortunam malum, aut per virtutem bonum. In quibus qui ſuperauerit, maximum præmium à Dijs conſequitur, vt Pindarus, inquit. Dulce enim ſibi cor, & ſpes mortalium multiplicem ait voluptatem, ſecundùm verò à filijs, in ſenectutem feliciter educari. Quapropter & priuatim & publicè decet eum, qui vitam gerit, ad omnes Deos hominesque, reſpicere, multumque & ad vxorem, & ad filios, & parentes.

Præcedens liber, ſiue is ſecundus, ſiue Primi pars ſit, in Græcis exemplaribus (quod notum ſit) minimè reperitur.

ARI-

ARISTOTELIS STAGIRITÆ PERIPATETICORVM Principis, de Re Familiari

LIBER PRIMVS.

Bernardino Donato Veronenſi interprete.

De differentia & conuenientia Rei familiaris & publicæ, & ordine earum. Cap. I.

RES familiaris & publica nō modo ita differunt vt domus & ciuitas: has.n. ſibi res illæ habent ſubiectas) ſed etiam, quod publica ex multis conſtat principibus; familiaris autem vnū duntaxat principē habet. Quū igitur nonnullæ artes inter ſe diuiſæ ſint, nec omnino eiuſdem ſit & conficere, & eo quod confectum ſit: vti quemadmodum vſu venire in lyra & tibijs videmus reipublicæ tamen eſt, & conſtituere ab initio ciuitatem, & conſtituta vti præclarè. proinde haud dubium, quin rei quoque familiaris ſit & domum, hoc eſt, rem ac familiam parare, & eadem bene vti. Quod aūt ciuitas ſit & domorum & regionis & poſſeſſionum multitudo tanta, quanta ad benè

nè viuendum ſit ſatis, apparet perſpicue; nam ſi quando contingit vt ipſum hoc obtinere nõ poſſint, ſocietas etiam ipſa diſſoluitur. Præterea huius ipſius rei gratia conueniunt, & qua gratia eſt vnumquodque, hac idem ipſa extitit ab initio, ab eademque habet vt ſit idipſum quod eſt, ex quo haud dubium relinquitur, quin ortu ipſo res familiaris publicam antecedat, quando huius item opus antiquius, etenim particula ciuitatis, domus. Quam ergo rem familiarem conſiderandam ſuſceperimus, tum eiuſdem opus quodnam ſit, videndum putamus.

De partibus domus, & vnde ſumenda poſſeſſio,
Cap. I I.

Domus autem partes illæ ſunt, homo atque poſſeſſio: quare cùm in ijs primo quæ minima ſunt vniuſcuiuſq; rei natura ſpectetur, etiã ea quæ ad domum pertinent, ſimili ratione conſtabunt. Itaq; vt Heſiodus ait, oportebit quidem vt in primis domus, & mulier bosq; adſit arator nam alterum in ijs quæ vitam alunt, alterum in ijs qui liberi ſunt, obtinet principatum, quocirca quæ ad conſuetudinem cum muliere pertinent ea optimè conſtituere neceſſe fuerit, hoc ipſum porro eſt incumbere, vt cuiuſmodi hanc eſſe oporteat, promptum habeatur. At ex poſſeſſionibus quæ ſecundum naturam ſit, ea principem curam merebitur, quare ſecundùm naturã res ruſtica antecedet, ſequentur quæcunque ad terram ipſam pertinent: cuiuſmodi eſt quæ metalla exquirit, & ſi qua eſt alia eiuſdem generis, res autem ruſtica maximè, propterea quod iuſta eſt, nam neque à volentibus aufert, vt caupone, & quæ mercenarias operas exercent: neque ab inuitis, vt quæ bello atque armis

pecunijs ſufficiẽter abũdans ad bene viuẽdũ Id aũt ex eo patet, ꝙ ſi cõpotes horũ eſſe nequeũt, ſocietas ſoluitur. Inſuper huius gratia in vnum coeunt.cuius aũt gratia vnumquodq; eſt, & fit, & ſubſtantia ipſius hæc exiſtit. Itaque patet prio rẽ eſſe rem familiarẽ quem rẽpublicã: nã & opus illius eſt: pars.n.ciuitatis eſt domus. Conſiderandum eſt igitur de re familiari, qđ ſit illius opus.

De partibus domus, & vnde ſit ſumenda poſſeſsio. Cap. II.

DOmus quidem partes ſunt, homo & poſſeſſio. Quoniam verò primum in minimis natura cuiuſque inſpicitur, in domo quoque ſe habet ita. Quare ſecundum Heſiodum hoc ad eſſe conuenit:

Domiciliũ in primis, mulieremq;, & bouem aratorẽ.

Alterum enim primum in victu eſt, alterum in liberis. itaque oportet ea quæ ad vxorẽ ſpectant, rectè diſpoſuiſſe, hoc eſt prouidiſſe, vt talis ſit qualis eſſe debeat. Poſſeſſionis autem prima cura eſt ea, quæ ſecundùm naturam. ſecundùm naturam verò potiſſima eſt agricultura. Secundo loco, omnia quæ ſunt à terra: ceu metallorũ, & ſi qua alia huiuſmodi, ſed agricultura præcipuè, quoniam iuſta. non enim ab hominib. nec volentibus vt cauponaria & mercenariæ: nec inuitis quærit, quẽadmodum bellicæ artes: & eſt earũ rerum quæ ſunt ſecundùm naturam. natura.n. omnis educatio eſt à matre: quare & hominib. à terra. Prodeſt etiam hæc plurimum ad fortitudinẽ. non enim, quemadmodum viles artiũ, corpora eneruat, ſed talia facit, vt & ſub dio conſiſtere, & tolerare laborem valeant, & aduerſus hoſtes pericula capeſſere. ſoli enim hi res ſuas extra munitiones habent.

Quod

Quod viri, & mulieris ſocietas ſecundum naturam ſit & neceſſaria, & quod multa commoda contineat. Cap. III.

SEd eius diligentiæ, quę eſt circa homines, primæ ſunt partes circa vxorem. ſocietas enim eſt maximè ſecundum naturam mari & fœminæ. Præmiſſum eſt enim à nobis & alijs locis, deſiderare naturam multa efficere talia, veluti vnumquodq; animalium. eſt enim impoſſibile fœminam ſine mare, aut marem ſine fœmina hoc adimplere. quare eorum ſocietas neceſſitate conſtituta eſt. Enimuero in cœteris animalibus abſque ratione id fit, & inquantum naturæ capacia ſunt, & procreandi gratia ſolùm. in cicuribus autem & prudentioribus diſtinguuntur magis. apparent enim in his magis mutua auxilii, & dilectiones & cooperationes: maximeque in homine id conſpicitur, quòd non eſſendi cauſa ſolum, verumetiam bene eſſendi mas & fœmina ope mutua coniunguntur. filiosque procreant, non ſolum vt id naturæ tributum ferant, verumetiam vt commoda exinde ſuſcipiant. valentes enim ipſi, imbecilles ſuos labore tuentur, & alunt. mox imbecilles ob ſenium facti, à valentibus eadem reportant Et ſimul natura per hunc circuitum adimplet ſempiternitatem: ex quo ſecundum numerum non poteſt, at ſecundùm ſpeciem. ſic enim diuina prouidentia vtriuſque natura ordinata eſt, viri ſcilicet, & mulieris ad ſocietatem. Tendūt enim eorum omnia in idem vtilitatis, licèt contraria quædam videantur. Alterum enim robuſtum facit, alterum imbecillius. vt hoc quidem ob timorem cautius, illud verò propter fortitudinē pugnacius eſſet. & alterum parat foris, alterum

parta domi conſeruat. Ad operis verò effectionem, alterum ſedulitatem intra limen agit, ad externam, verò peruagationem imbecillum: alterum ad ſeduli atem deterius eſt, ad motus autem valentius. Circa prolem autem, generatio quidem propria eſt, vtilitas verò communis. alterius enim nutrire eſt, alterius erudire.

Leges viri ad vxorem. Cap. IIII.

PRimùm igitur leges ſint viro ad vxorem, & iniuria ceſſet. ſic enim nec ipſe iniuriam patietur. hoc enim & communis lex inducit, vt Pythagorici dicunt, quemadmodum ſeruam à lare abductam, quam minimè decet videri iniuria afficere, eſt autem viri iniuria externarum mulierum coitus. In vſu vero, vt neq; deſit præſentibus, nec abſentibus impotens ſit acquieſcere: ſed ita aſſueſieri, vt ſufficienter ſe habeat in præſentia & abſentia. Rectè vero ſe habet & illud Heſiodi: *Puellam accipere oportere, vt gratis moribus eam imbuere poſſit*, diuerſitates enim morũ nequaquam ſunt ad dilectionẽ aptæ. Circa ornatum vero, quemadmodum in moribus fictionem eſſe non decet, ſi ſimul appropinqnare debent, ſic etiam nec in corpore. nam illa, quæ per ornatum fiunt, niſi differunt ab hiſtrionũ vſa, Tragœdias in ſcena agentium.

Leges domini ad ſeruos. Cap. V.

POſſeſſionum autem prima quidem, ac maxime neceſſaria eſt illa, quæ optima & principaliſſima: id autem eſt homo. quapropter oportet primo ſeruos parare ſtudioſos. Seruorum autem ſpecies duæ, curator, & opifex. cùm vero cernamus, quod diſciplinæ tales aliquos faciunt iuuenes, neceſſarium eſt poſtquàm paraueris, imbuere illos, quibus liberalia officia

fuerint

fuerint committenda. Cùm ſeruis autem verſetur ita, vt neque ſuperbos eſſe ſinat, neq; abiectos. & liberalioribus quidem honorem, opificibus verò cibum abundè tribuat. Et quoniam vini potus etiam liberos ad inſolentiam impellit, & apud multas nationes ingenui quoque ab illo ſe abſtinent, vt Carthaginienſes dum militant: patet quòd vini, aut nihil aut valde rarò ſeruis tradendum eſt. Tria verò cùm ſint: opus, cibus, & caſtigatio; cibus quidem ſine caſtigatione & opere petulantem reddit: opus verò, & caſtigatio ſine cibo, violēta res eſt, & infirmum facit ſeruum: reſtat igitur, vt opus faciendum illi tribuat, & cibum ſufficientem. ſine mercede enim dominandum non putant. merces autem ſerui, cibus eſt. Verùm vt alij deteriores fiunt, quando nec melioribus tribuitur melius, neque præmia ſunt virtutis & vitij propoſita: ſic etiam ſerui. quapropter oportet conſiderationem habere. ac indulgere illis, & permittere ſingula ſecundum merita, & cibum, & veſtem, & quietem, & caſtigationem verbo, & opere, medicorum artem imitantes, in medicinæ loco proſpicientes, ꝙ quidem cibus medicina non eſt propter continuationem. Genera verò ſeruorum ad opus faciendum optima eſſent, neque timida, neque fortia nimis, in vtriſque enim peccatum eſt: nam & nimis timidi non ferunt laborem. & ferocibus non commodè imperatur. Oportet quoque finem omnibus eſſe terminatum. eſt enim iuſtum ſimul & vtile, libertatem eſſe propoſitā. libenter enim labores ſubibunt, ſi & propoſitum præmium conſpexerint, & tempus definitum. Sunt etiam procreatis filijs, tanquam obſidibus obligandi. Nec plures habendi

ſunt eiuſdem generis, quemadmodum in ciui tatibus. Sacra quoque & largiores epulas ſeruorum gratia magis faciendum, quàm liberorum. plura enim ipſi habent, cuius utique gratia talia inſtituta ſunt.

Leges Oeconomi. Cap. VI.

QVatuor habere oportet patremfamiliàs circa pecunias. nam & quęrere poſſe conuenit, & quæſita tueri alioquin nulla quęrendi foret utilitas. nam cribo haurire nihil aliud eſt, quàm (quod dici ſolet) terebratum uas. Eſſe præterea talem, ut & ornati præſentibus & frui ſciat. horum enim gratia habere illas expedit, diſtinguenda quidem ſunt ſingula, & plura habenda fructuoſa quàm infructuoſa, & negotia ſic ſequeſtranda, ut omnium ſimul periculum non ſubeatur. Circa tuendum autem quæſita, utiles ſunt Perſicæ & Laconicæ, utilis etiã Attica diſpenſatio. uendentes enim emunt, & penoris inſtitutio non eſt in exilioribus adminiſtrationibus. Eſt autẽ Perſica, ipſum omnia iubere, omniaq; inſpicere. Et quod de Dionyſio inquit Dion. nullus enim parem curam habet alienorum & ſuorũ. itaque quæcũque per ipſum geri poſſunt, circa illa cũ diligẽtia intẽdat. in quo Perſæ ſimul & Libyci dictum rectè ſe habet. Perſa enim rogatus, quid equũ maximè pinguẽ faceret: Oculus domini, reſpõdit. Libycus verò rogatus, quod ſterquiliniũ agro foret optimũ: Domini, inquit, veſtigia. Sunt igitur inſpiciẽda negotia diligẽter viro, inſpiciẽda etiã ab vxore, prout inter eos diſtinctæ ſunt curæ. Et hoc faciẽdũ eſt, in exilioribus quidem adminiſtrationibus, raro: in grandioribus autem, quorum cura alijs committitur, ſæpe. niſi enim quis bonũ exẽplũ de ſe

præbuerit,

præbuerit, imitatorem diligentiæ habiturũ non exiſtimãt neque in re familiari neq; in alijs: quoniã impoſſibile ſit nõ diligẽtis domini diligẽtes eſſe vicarios. Cùm verò hæc ad virtutẽ honeſta ſint, & ad rẽ familiarẽ vtilia, expergiſci decet prius dominũ quàm ſeruũ, & cubitum ire poſterius. nec vnquã in cuſtoditã eſſe domũ, quemadmodũ nec vrbã, quando opus eſt, neq; die, neq; noctu. Et ante lucẽ ſurgere, quod & ad ſanitatẽ, & ad curã rei familiaris, & ad ſtudiũ Philoſophię prodeſt quãplurimũ. In paruis igitur adminiſtrationibus Attica regula circa fructus vtẽdũ eſt: in magnis verò diſtinctio facienda eſt eorũ quæ in annũ, & eorũ quæ in ſingulos menſes, cõſumere oportet Eodẽque modo in inſtrumẽtis ſeparãda ſunt eo quorũ vſus quotidianus eſt, ab his quæ rarò ſunt vſui. hæc tradenda ſunt ijs, quibus negotia cõmiſeris. ac certo tempore inſpectio eorũ facenda erit, vt non lateat, quid saluũ ſit, quidve perierit. Aedes quoque ita parãdæ ſunt, vt & rerũ poſſeſſarũ, & ſalubritatis, cõmoditatiſque rationẽ habeamus. Rerũ poſſeſſarũ dico, ceu fructuũ & veſtiũ, quales his cõducãt. & fruſtuũ, quales aridis, & quales liquidis: & aliarũ rerũ, & quales animatis, & quales inanimatis, ſeruiſq; & liberis, maribuſque & fęminis, ciuibus & peregrinis. Commoditatis verò & ſalubritatis, vt æſtate quidem uentorũ afflatũ, hyeme verò Solẽ recipiat: eſſent autem tales, ſi auerſo Borea fuerint, nec æqualiter latæ. Videtur quoque in magnis domibus vtilis eſſe ianitor, qui ſit ad cætera inhabilis, pro obſeruatione importandorum, & exportandorum. Ad rectum verò vſum inſtrumentorum illud Laconicum ualet, ſingula ſuo loco iacere ſic enim parata non requirentur.

ARISTOTELIS ÆCONOMICORVM, Liber Secundus.

SVMMA LIBRI I.

De officiis & legibus, tum proprijs, tum mutuis viri & mulieris.

Leges probæ mulieris. *Cap. I.*

PRobā mulierē omnib. quæ ſūt intus, dominari oportet, curamque habere omniū ſecūdum præſcriptas leges, nō permittentē quē quā ingredi ſine præcepto viri, veritā maximè verba, quæ de mulierū corruptela circunſerūtur & ſiquid intus accidat, vt ſibi notū ſit ſoli: & ſi quod malum ab ingredientibus committatur, vt penes virum ſit culpa. Dominam verò impenſarū ad feſtos dies. quos permiſerit vir. Sumptu, & veſtitu, & apparatu minori etiam vtatur, quā leges permiſerint ciuitatis: conſiderans; ꝙ nec veſtimētorum nitor, nec excellētia formę nec auri magnitudo tantū valet ad mulieris laudē, quantum modeſtia in rebus, ac ſtudiū honeſtè decoreq; viuendi etenim omnis huiuſmodi ornatus animi optabilis eſt. multoq; firmior ad ſenectutem vſque, veras laudes ſibi natiſq; afferre. Se igitur ipſam in his virtutibus inanimet

met mulier, pergatque laudabiliter rebus præeſſe nam viro quidem indecens videtur ea ſcire, quæ intra ædes fiunt. In cœteris verò omnibus parere mulier viro contendat. Nec audiens quicquam de republica, nec tractans quicquam eorum quæ ad connubia ſpectare videntur, ſed cùm tẽpus poſcet, aut filias tradere nuptui, aut nurus accipere, obediat penitus in his viro: atque ſic vnà deliberet, vt ſententiam viri ſequatur: intelligens non ita turpe viro eſſe quicquã eorum quæ domi ſunt facere, ſicut mulieri quæ foris perquirere. Exiſtimare autem debet mulier benè compoſita, mores viri eſſe legem ſuæ vitæ impoſitam ſibi à Deo, per coniunctionem matrimonij atq; conſortij, quos ſi quidẽ æquo ferat animo, perfacile reget domum: ſin contrà, difficilius. Quapropter decet non ſolũ in proſperis rebus, ſecundisque fortuna vnanimem ſe viro præſtare, & inſeruire velle, verumetiam in aduerſis. Si ſit in rebus defectus, vel corporis ægrotatio, vel alienatio mentis, æquo ferat animo, & obſequatur: niſi forte turpe aliquid ſit, vel indignum. Ne ſi quid perturbatione animi vir deliquerit, memoriter ſeruet, ſed ægritudini ignorantiæq; adſcribat. nam quanto in his diligentius obſequetur, tanto ſibi maiorem gratiam habebit, cùm ab ægritudine fuerit liberatus. & ſi iubenti aliquid turpe non paruerit, melius recognoſcet ad ſanitatẽ reuerſus. quapropter ab his cauere debet mulier. In alijs autem multo magis obtemperare, quàm ſi empta veniſſet in domum, magno enim pretio empta fuit, ſocietate vitæ, & procreatione liberorum: quibus nec maius, nec ſanctius quicquam eſſe poteſt. Præterea, ſi cum fortunato vixiſſet viro,

non vſque adeo virtus eius illuſtrata eſſet. Non eſt ſanè parum ſecundis rebus bene vti: attamē aduerſas moderatè perferre. multo maius eſt exiſtimandum. nam in magnis calamitatibus & iniurijs, nihil abiectè facere, celſi eſt animi. Precandum eſt igitur, ne quid tale accidit viro: quòd ſi quid accidat aduerſi, putare debet hinc optimam ſibi laudem, ſi rectè ſe geſſerit, prouenturam: ſecum ipſa repetens, quia nec Alceſte tātam ſibi gloriam comparaſſet, nec Penelope tot tantasq; meruiſſet laudes, ſi cum fortunatis viris vixiſſent: verum Admeti, & Vlyſſis aduerſitates parauerunt illis memoriam ſempiternam. In aduerſitatibus. n. virorum ſuorum fidem, ac iuſtitiam erga illos ſeruantes, gloriam non immeritò ſunt conſecutæ. nam proſperitatis quidem facile eſt reperire participes: aduerſitatis verò, niſi optimæ ſint mulieres, participes eſſe renuunt. Ob quæ omnia, multò magis decet virum in honore habere, nec illum contemnere, ſi ſacra pudicitia, & opes animoſitatis filiæ ſecundum Herculem non ſequantur. Mulier igitur huiuſmodi ſeſe moribus ac legibus cuſtodire debet.

Leges viri ad vxorem. Cap. II.

VIr autem vniuerſa, leges ſibi reperiat ad vxoris vſum, quæ tanquam filiorum vitæq; ſocia in viri domum peruenit, natos relictura, genitorum viri ſuique nomina habituros, quibus quid ſanctius eſſe poteſt, aut circa quę magis ſtuderet vi, ſanæ mentis, quàm ex optima laudabiliſſimaq; muliere filios procreare, ſenectutis paſtores quaſi optimos, ac reuerentes, patris matriſq; cuſtodes, ac totius domus ſeruatorc? Edu-

cati

cati ſiquidem rectè à parentibus per ſanctos & iuſtos mores, boni merito euadent.contra verò ſi fiat,ſentient detrimentũ.Niſi.n.parentes exẽplum vitæ filijs præſtent, euidentem excuſationis cauſam erga ſe illis relinquunt. ac timendũ eſt,ne cõtempti à filijs,quaſi non bene vixerint, in ſenectute deſerantur. Quapropter nihil prætermittendum eſt,quod ad vxoris pertineat diſciplinam,vt ex quam maxime fieri poteſt,optima filios generet.Nam agricola quidem nihil omittit,quo ſemen in optima terra,ac maximè exculta ferat, ſperans ita demum fructus optimos inde ſe recepturum, at ſiqua vis imminet, mori præliando magis vult aduerſus hoſtes, quàm illius vaſtationem pati.& huiuſmodi mors laudatur maximè. Cum ergo tanta adhibeatur cura pro corporis eſca,quid pro liberis,& matre educatrice?nõne protinus omne ſtudium fuerit adhibendum?Hoc.n.ſolo,hominum conditio mortalis per ſucceſſionem ſempiternitatem conſequitur: omniaque parentum vota huc tendunt. quamobrem qui iſta negligit, & Deos ipſos videtur negligere: propter Deos igitur, quibus præſentibus ſacra fecit, & vxorem duxit,ac multo magis ſe poſt parentes, vxori tradidit ad honorem. Maximus autem honor eſt ſobriæ mulieri.ſi cernat virum ſuum obſeruantem ſibi caſtitatem, nec de vlla muliere magis cogitantem, ſed præ cæteris omnibus hanc,& ſuam,& fidam ſibi exiſtimantem. tanto enim magis ſtudebit mulier,ſe talem præſtare, quanto ſe cognouerit fideliter,atque iuſtè à viro diligi. Ergo prudentem ignorare non decet, qui parentibus, quive vxori & filijs honores conueniant, vt tribuens vnicuique quę ſua ſunt,iuſtus & ſanctus habeatur.

tur. pergrauiter.n.vnuſquiſque fert honere ſuo priuari, nec ſi aliena quis permulta tribuat, contentus erit, ſi ſua ſibi auferantur. Nihil verò magis ſuum eſt vxori, nec magis illi à viro præſtandum, quàm ſancta & intemerata ſocietas. Quapropter non decet hominem ſanæ mentis, vbicunque contingerit ſemen exponere: ne de vilibus & iniquis ſimiles liberis legitimis procreentur. ex quo & vxor honore ſuo priuatur, & filijs iniuria fit, ac ſibi pro his omnibus dedecus incumbit. Appropinquandum verò eſt vxori cum magna temperantia atque modeſtia: ſitque pudor in verbis, in operibus verò fas atque honeſtas, in conuerſatione fides & moderatio, parua quidem peccata etſi voluntaria fuerint, ignoſcendo: ſiquid verò per ignorantiam deliquerit, commonefaciendo. Nec metum incutiat ſine verecundia & pudore: hæc enim meretrices ad mœchos pati decet. at uerò cum uerecundia & pudore iuſta diligere & timere id ingenuæ eſt mulieris erga proprium uirum. Duplex eſt.n. timoris ſpecies: una cũ reuerentia & pudore, qua utuntur ad patres filij modeſti, ciues benè morari ad beneuolos gubernatores: altera cum inimicitia & odio: ſicut ſerui ad dominos, & ciues ad tyrannos iniuſtos & iniquos. Ex his quoque omnibus meliora eligens, uxorẽ ſibi cõciliet, ac fidelem probamq; efficiat, vt ſiuè pręſens ſit uir, ſiue abſens, non minus utilis ſit, quàm ſi ſemper adeſſet, tãquam rerum communium curator: & quando uir abeſt, ut ſentiat uxor nullum ſibi, neque meliorem, neque commodiorem, neque magis ſuum eſſe quàm uirum oſtendatque hoc ab ipſo initio, ad commune bonum ſemper intendens, quamuis puella ſit ac noua in talibus.

Teſti-

Teſtimonia ſuperiorum præceptorum ex Homero. Cap. III.

ET ſi ipſe ſibi maximè dominetur, optimus totius uitę rector exiſtet, & uxorem talibus uti docebit. Nam neque amorem, neque timorem abſque uerecundia laudauit Homerus, ſed ubique amare pręcepit cum modeſtia, & pudore. Eo quidem modo Helenam timere Priamum, inquit, ita dicentem.

O metuende mihi ſemper, ſemperq; tremende,

Chare ſocer. nihil aliud dicens, quam eam cum pudore diligere. Rurſus uerò Vlyſſes ad Nauſicaam inquit.

Te mulier valde equidem admiror & metuo.

Cenſet autem Homerus, uirum & uxorem ſic inuicem ſe habere debere. nam nemo deteriorē ſe admiratur ac uéretur: ſed huiuſmodi affectus accidunt inuicem melioribus, & a natura benignis: minoribus etiam ſapientia, ad ſe meliores. Hunc animum Vlyſſes ergà Penelopem gerens abſens licèt, nihil deliquit. Agamemnon autem propter Chryſeidem erga propriā peccauit uxorem, auſus dicere in concione Græcorum, Captiuam mulierem, nec natura præſtantem, imò ut plenè dixerim Barbaram, in nullo Clytemneſtra deteriorē eſſe: ex qua cū liberos haberet, nō rectè ſeſe gerere uiſus eſt. Quō.n. rectè, qui antequā ſciret qualis erga ſe foret, ut ductam ſibi illā coniunxerat? At Vlyſſes rogante Atlantis filia, ut ſecū maneret, ac ſempiternitatē pollicēte: ne ob id quidē prodere uoluit uxoris affectū, & amorē & fidē: maximū ſibi ſupplicium arbitratus, ſi malus dum eſſet: immortalitatē haberet. Cum Circe etiam manere noluit, quanquā inſuper ſo

ciorum

ciorum ſalutem pollicente. imo reſpondit, nihil ſibi dulcius uideri poſſe, quàm patriam incultā & aſperam. magiſq; optauit mortalem vxorem filiumq; videre, quàm fieri ipſum immortalem. ſic ille firmam ſtabilemq; vxori fidem ſeruabat, pro quibus meritò ab vxore eadem reportabat. In oratione quoque illa, quam habuit ad Nauſicaam, apparet Poetam maximè probare viri & vxoris pudicam ſocietatem. precatus eſt. n. Deos vt darent illi virum, & familiam, & vnanimitatem cum viro, non quamlibet, ſed honeſtam. inquit enim, nihil melius eſſe poſſe hominibus, quàm ſi concordi voluntate vir & vxor domum gubernarent, & hic igitur, vt patet, laudat Poeta vnanimitatem mutuam viri & vxoris, non eam quidem quæ circa improba obſequia, ſed eam quæ animo & prudentia iuſtè cōiuncta eſt. nam voluntate domum gubernare, hoc deſignat. Idē etiam inquit, quòd cum huiuſmodi inter virum & vxorem viget concordia, inimici quidem eorum anguntur plurimum, amici vero permagna ſuſcipiunt gaudia: quem tanquam vera dicentē probat. Nam viro quidem atque vxore circa res optimas concordi ſtudio vacantibus, neceſſe eſt vtriuſque animos idem ſentire, deinde propter concordiam potentes facti, & inimicis ſpem auferunt, & amicis proſunt; quod ſi ipſi diffideant, amici quoque diffidebunt, & infirmitatem ipſi ſentient maximè.

Communes leges Viri, & Vxoris. Cap. IIII.

ITaque manifeſtè præcipit Poeta, & virū & vxorem in his quæ improba & impudica ſunt, ſi hi inuicem conſentire nequaquam debere. In his verò, quæ quàm maximè fieri poteſt, pudica

ſunt

ſunt & iuſta, concorditer ſibi inuicem inſeruire. Studentes primo quidam curam omnem parentibus exhibere: vir quidem vxoris parētibus non minus, quàm proprijs: vxor autem viri. Deinde filiorum & amicorum & rerum, domusque totius tanquam communis curam habeant, ſeipſos ſtudio & diligentia ſuperare certantes, & quiſque plurimorum bonorum ſit autor & cauſa, meliorque exiſtat & iuſtior, Depoſita quidem ſuperbia, induſtria verò ſuſcepta, cum benignitate & manſuetudine gubernantes: vt cum ad ſenectam peruenerint, depoſito adminiſtrationis onere, & concupiſcentijs liberati, poſſint & ſibiipſis inter ſe, ac filijs ſuis rationem reddere, vter eorum magis profecerit in familiæ gubernatione, ac ſtatim ſcire, aut per fortunam malum, aut per virtutem bonum. In quibus qui ſuperauerit, maximum præmium à Dijs conſequitur, vt Pindarus, inquit. Dulce enim ſibi cor, & ſpes mortalium multiplicem ait voluptatem, ſecundùm verò à filijs, in ſenectutem feliciter educari. Quapropter & priuatim & publicè decet eum, qui vitam gerit, ad omnes Deos hominesque, reſpicere, multumque & ad vxorem, & ad filios, & parentes.

Præcedens liber, ſiue is ſecundus, ſiue Primi pars ſit, in Græcis exemplaribus (quod notum ſit) minimè reperitur.

ARI-

ARISTOTELIS STAGIRITÆ PERIPATETICORVM Principis, de Re Familiari

LIBER PRIMVS.

Bernardino Donato Veronenſi interprete.

De differentia & conuenientia Rei familiaris & publicæ, & ordine earum. *Cap. I.*

RES familiaris & publica nõ modo ita differunt vt domus & ciuitas: has.n. ſibi res illæ habent ſubiectas) ſed etiam, quod publica ex multis conſtat principibus; familiaris autem vnũ dun taxat principẽ habet. Quũ igitur nonnullæ artes inter ſe diuiſæ ſint, nec omnino eiuſdem ſit & conficere, & eo quod confectum ſit: vti quemadmodum vſu venire in lyra & tibijs videmus reipublicæ tamen eſt, & conſtituere ab initio ciuitatem, & conſtituta vti præclarè. proinde haud dubium, quin rei quoque familiaris ſit & domum, hoc eſt, rem ac familiam parare, & eadem bene vti. Quod aũt ciuitas ſit & domorum & regionis & poſſeſſionum multitudo tanta, quanta ad be-

nè

nè viuendum ſit ſatis, apparet perſpicue; nam ſi quando contingit vt ipſum hoc obtinere nō poſſint, ſocietas etiam ipſa diſſoluitur. Præterea huius ipſius rei gratia conueniunt, & qua gratia eſt vnumquodque, hac idem ipſa extitit ab initio, ab eademque habet vt ſit idipſum quod eſt, ex quo haud dubium relinquitur, quin ortu ipſo res familiaris publicam antecedat, quando huius item opus antiquius, eſt.n. particula ciuitatis, domus. Quam ergo rem familiarem conſiderandam ſuſceperimus, tum eiuſdem opus quodnam ſit, videndum putamus.

De partibus domus, & vnde ſumenda poſſeſſio,
Cap. I I.

DOmus autem partes illæ ſunt, homo atque poſſeſſio: quare cum in iis primo quæ minima ſunt vniuſcuiuſq; rei natura ſpectetur, etiā ea quæ ad domum pertinent, ſimili ratione conſtabunt. Itaq; vt Heſiodus ait, oportebit quidem vt in primis domus, & mulier bosq; adſit arator nam alterum in iis quæ vitam alunt, alterum in iis qui liberi ſunt, obtinet principatum, quocirca quæ ad conſuetudinem cum muliere pertinent ea optime conſtituere neceſſe fuerit. hoc ipſum porro eſt iucumbere, vt cuiuſmodi hanc eſſe oporteat, promptum habeatur. At ex poſſeſſionibus quæ ſecundum naturam ſit, ea principem curam merebitur. quare ſecundùm naturā res ruſtica antecedet, ſequentur quæcunque ad terram ipſam pertinent: cuiuſmodi eſt quæ metalla exquirit, & ſi qua eſt alia eiuſdem generis, res autem ruſtica maximè, propterea quod iuſta eſt, nam neque à volentibus auferr, vt caupone, & quæ mercenarias operas exercent; neque ab inuitis, vt quæ bello atque armis

mis utuntur: ſed ab ipſa protinus ſumit natura, omnibus quippe à matre alimentum certo natu ræ inſtituto ſuggeri conſueuit, quocirca hominibus item ab ipſa terra, ſtrenuitati præterea hominum ac fortitudini maximè conducit:non.n. quemadmodum eæ artes,quæ ſordidę vocãtur, corpora exercentium inutilia reddit, ſed idonea quæ & aſſiduæ foris excubent, & labores tolerent: præterea quæ aduerſus hoſtes periclitentur,nam eorum tantummodo poſſeſſiones extra ſepta & munitiones habentur.

Qualis viri & mulieris œconomica ſocietas. *Cap.* III.

IN ijs autem quæ ad homines ſpectant, prima fuerint vxoris cura, ſi quidem inter marem ac fœminam ſocietas in primis eſt, nanque alibi apud nos pro conceſſo habetur,naturæ hunc eſſe appetitum,ut eiuſdem generis multa efficiat, veluti item ex animalibus vnumquodq;. fieri autem non poteſt,vt vel fęmina ſine mare, vel mas ſine fęmina hoc ipſum per ſe compleat munus, quare amborum ſocietas neceſſariò conſtituta eſt. Cæterum hoc in alijs quidem eſt animalibus temerè, & eatenus quo ad eis natura ſeipsã impertit,& ſobolis duntaxat gratia propagandę, in ijs aũ: quæ & mitiora ſunt & prudentiora,diſtinctum eſt magis, apparent.n.magis adiumẽta quæ præſtantur & charitate & operum ſocietates inter ipſa:idque in homine maximè, propterea quòd in hoc genere mas & fœmina ſociata inter ſe ſunt non modo vt ipſa ſint,ſed etiam ut ipſis benè ſit: & liberorum poſſeſſio non ea modo de cauſa huic generi data eſt à natura, vt habeantur qui miniſtrent, ſed vt etiam qui adiuuent:

iuuent : quæ.n.ipſi valentes conferent in infirmos,ea viciſſim poſt à valentibus accipiẽnt,cùm ob ſenectutem imbecilles facti erunt. Hec ipſo prẽterea circuitu natura id conſequitur atque explet, vt quando numero non poteſt, at ſaltem ſpecie ſit ſemper, ſic ab ipſo Deo vtriuſque & maris & fœminæ natura ad ſocietatem proniſa atque inſtituta eſt. hæc.n. ipſa in eo diſtincta ſunt,quòd non omnia ad eaſdem res vtilem habent vim, ſed nonnulla ad contrarias quidem : attamen quæ eundem finem ſpectent,eodemq; contendunt.nam eorum alterum robuſtius,alterum imbecillius efficit, vt illud eſſet magis ad cauendum idoneum ob timiditatẽ, hoc ad propulſandum atque vlciſcẽdum ob fortitudinem : & hoc quidem ea foris ſuppeditaret,quæ neceſſaria ſunt;illud autem intus eadem cõſeruaret. itemq; ad opus faciendum, quum illud ſedendo poſſet durare, eſſet tamen ad labores foris tolerandos imbecillius : hoc uerò contra, quum ad quietem atque otium eſſet minus aptum, tum autem ad omnem motum exiſteret valentius : nec non in ſobole,vt procreatio amborum eſſet communis, adiumentum ſinguli ſuum propriũ præſtarent : nam horum quidem alere eſt,illorũ autem inſtituere.

Leges viri ad vxorem. *Cap. IIII.*

PRimùm igitur leges erga vxorẽ habeãtur : in quibus ẽt illa, ne uir eã afficiat iniuria: ſic.n. ne ipſe quidem afficietur. hoc ipſum porrò etiã cõmunis lex prẽcipit, ut Pythagorici dicũt,quaſi ſupplicem & ab ara & foco abductam, ita videri, minimè oportere illam afficere iniuria ; à ui-

ro autem iniuriæ, ſi foris cum alijs fœminis cõſueſcat. Porro conuictus & conſuetudo ſit talis, vt venter alterius congreſſum reformidet, vel abſentis deſiderium ferre nequeat: ſed ita aſſueſcat, vt vel præſente vel contra, ſecum bene agi arbitretur. etiam Heſiodus præclare illud.

Virginem habeto, tuos vt diſcat ſedula mores.

nam diſſimilitudines morum minimè ad conciliandas voluntates, idoneæ. De ornatu verò, quemadmodum in moribus non oportet falſa quædam poſitiones ad ſe mutuo inter ipſos accedente, ita ne corporibus quidem. qui autem tũ ornatu & fuco inter ſe cõſueſcunt, in nulla re differunt ab Hiſtrionibus, qui cum ſcenicis indumentis vitam vnà degere aſſiduè ſolent.

Leges domini ad ſeruos. *Cap. V.*

AT eorum quæ poſſidentur, primum quidem illud maximeq; neceſſarium, quod & optimum, & imperandum aptiſſimum: hoc vero ipſum hominem eſſe meminimus, proinde ſeruos comparare ſedulos oportet. ſunt autem ſeruorũ duo genera, villicus, & operarius, verum quum diſciplinis videamus adoleſcentes, nouos quoſdam habitus accipere, operæ precium fuerit & parare & alere etiam eos, quibus liberalia officia rectè credantur. Cum ſeruis autem ita eſt cõſueſcendum, vt neque in petulentiam euadere, neque in ſegnitiem declinare permittantur; & ijs quidem qui magis ingenui ſint, honores impertinenti: operarijs autem cibi copia ſubminiſtranda videtur. & quoniam vini vſus etiam eos qui ingenui ſunt, contumelioſus atque inſolen-

tes

tes efficere ſolet, mulaq; liberæ gentes eo obſtinent, vt Carthaginenſes cùm militiæ degunt, haud dubium quin ex eo, aut nihil prorſus, aut perexiguum quiddam ſit concedendum. Verùm tria quum ſint, opus, caſtigatio, cibus; ſi quis cibum quidem præbeat, nunquam autem neque opus facere cogat, neque caſtiget, reddet petulentes: ſin contra, & ad opus cogat & caſtiget, cibum verò non præbeat, rem violentam inducet ipſosque imbecillos efficiet. ſupereſt igitur vt & opere faciendo exerceat, & abunde paſcat: etenim fieri nequaquam poteſt, vt hominibus nullam accipientibus mercedem quis imperet: ſerui autem merces cibus. Porro quod in alijs contingit, vt ſi ijs, qui meliores ſint, meliùs nihil fiat, neque ſint uirtuti uitioue ulla propoſita præmia, deteriores euadant, idem in ſeruis quoque uſu uenit, quare & inſpicere ac cognoſcere diligenter quid ab ijs agatur oportebit, & ijſdem pro meritis ſingula, cibum, ueſtimenta, otium, ſupplitia, tum uerbo, tum re & tribuere & remittere, medicorum artem imitantes, & conſiderantes, ut medicamenti locum obtinet cibus: non eſt autem medicamentum propter aſſiduum uſum. Seruorum autem ad opus faciendum optimum fuerit genus eorum, qui neque timidi, neque fortes ſint ſupra modum: in utriſque enim offenſio eſt, nam timidiores laboris onus non ſuſtinent: animoſioribus non facilè imperatur. Oportet autem finem aliquem ſtatuere omnibus: & iuſtum quippe eſt, & expedit, libertatem illis præmij loco eſſe propoſitum: tunc enim ſunt ad laborem promptiores, quum aliquod laboris, quaſi cer-

taminis præmium expectant: tempus quoq; definitum habeatur. operæ etiam pretium fuerit, illos procreatione filiorum quaſi pignore quodā obligare, nec eiuſdem nationis multos poſſidere, ſicut ne in ciuitatibus quidem, ſacra autem facere, & conuiuiorum voluptatibus operam dare, ſeruorum potius gratia quàm liberorum: plus enim hi decerpunt ex eo, cuius gratia illa inſtituta ſunt.

Leges Oeconomicorum. Cap. VI.

QVatuor porrò ſunt, quæ partem familias habere oporteat in re pecuniaria: nam nō minus ad ſeruandum quàm ad comparandum idoneum eſſe oportet: alioqui vanus fuerit omnis comparandi labor. cribro.n.haurire hoc ipſum fuerit, & perforatum, quod dicitur, dolium. Præterea & ordinis adhibendi rebus quæ poſſidentur ac ſupellectilibus, & ijſdem vtendi peritum: horum quippe gratia, reliquis quoque illis indigemus. Etiam quæ poſſidentur, ita ſingula diuidere oportet, vt quæ fructum ferāt, plura ſint, quàm contra: quidquid verò operis faciundi fuerit, ita diſtribuendum, vt non omnibus ſimul periculum impendeat. Ad conſeruandum autem ratione & Perſica & Laconica vti commodum eſt etiam Attica vtilis. vendunt enim viciſſim atque emunt, ac ne penuariæ quidem rationis cōſtitutio in ijs, quę ad rem familiarem pertinent, minimum obtinet locum. eſt autem Perſica ratio, vt ipſe per ſe vnuſquiſque & diſponat omnia & inſpiciat. nam (quod de Dionyſio referebat Dion) nemo æquè diligenter ſuam atq; alienam rem ſolet curare. quare quo ad eius fieri

poterit,

poterit, vnumquenque per ſeipſum adhibere diligentiam oportet, & quod Perſæ cuiuſdam atq; Afri dictum fertur, ad hanc rem commodè applicabitur. ille quippe interrogatus, quidam eſſet, quod maximè equum pinguem efficeret, domini oculum eſſe reſpondit. Afer autem rogati cuipiam, quodnam ſtercus optimum, ipſius, inquit, domini veſtigia. Ergo alia erūt à viro, alia autem ab vxore inſpicienda, prout inter vtrunque domeſtica fuerint munia diſtributa, hocque ipſum in paruis quidem curationibus, rarius eſt faciendum: in ijs autem, quæ alijs commiſſæ ſunt, ſæpius. neque enim fieri poteſt, vt, niſi quis pulchrè exemplum præbeat, pulchrè alius quiſpiam imitetur, neque in alijs rebus, neque in procuratione domeſtica. quare non eſt putandum fieri poſſe, vt ſine diligentia dominorum, procuratores, ſeu villici ſint diligentes. Et quoniam hæc ipſa & ad virtutem egregia, & ad rationem domeſticam vtilia ſunt, ipſis prius dominis quàm ſeruis, è lecto ſurgendum, poſterius dormiendum, nunquam domus ſine cuſtode relinquenda, quaſi ciuitas: & quæcunque facienda ſunt ſiue noctu, ſiue interdiu, eorum nihil prætermittendum. De nocte etiam ſurgendum, quando hoc & ad bonam ualetudinem, & ad rem familiarem, & ad philoſophicam vitam vtile. In paruis igitur facultatibus, Attica diſpondendarum frugum ratio vtilis in magnis autem, ſeorſum ea quæ in totum annum ab ijs quæ in ſingulos menſes impendi ſolent, habendà erunt. ſimilis eſt in vaſis & ſupellectilibus ratio. nam quibus, ſingulis vtimur diebus, ſeparanda ſunt ab ijs, quibus rarius: hocque muneris genus ijs eſt

aſſignādum, qui rebus domeſticis præſint: adhæc eorum inſpectio repetenda eſt certo tempore, ne nos lateat quidquam ſiue quod cōſeruatum ſit ſiue quod perierit. In conſtruenda autem ædificandaque domo habenda eſt ratio rerum quæ in ea collocandæ ſunt, non modo incolumitatis earum gratia, verumetiam commoditatis. Dico autem res collocādas, vt ſi dicam, quæ fructibus ſint ac veſtimentis conducibilia: in ipſis autem fructibus, quæ aridis ſint, queve humidis vtilia magis: in cæteris autē quæ poſſidentur, quæ ſint animalibus, quæ inanimis, quæ ſeruis & liberis, quæ fœminis & viris, quæ hoſpitibus & ciuibus aptiora. Præterea ad commoditatem ſalubritatemque æſtate quidem ſalubrioribus ventis patere oportebit, hyeme vero apricam eſſe: hoc autem cōtinget, ſi parte altera preſſior anguſtiorque fuerit, nec longitudini æqualem habuerit latitudinem. Videtur autem, vbi magna quędam eſt res familiaris, ibi ſeruus hoſtiarius is eſſe apprime vtilis, qui reliquis inutilis ſit muneribus, vt quę intro, quęve foras feruntur, ſolua habeantur. Ad vſum autem vaſorum, Laconicus mos erit vtilis, ſingula enim oportet ſuis ſedibus collocata eſſe, ita in promptu ſita nullum afferent quęrentibus laborem.

Qui ſequitur liber in Græcis codicibus pro Secundo habetur.

ARISTOTELIS DE RE FAMILIARI

Liber Secundus.

Qui continet ea, quæ ad rationem rei comparandæ atque adminiſtrandæ pertinent.

QVI res aliquas certa ratione eſt curaturus hunc neque locorum, in quibus negotia ſint gerenda, imperitum eſſe, & ſuapte natura ſolertem, atque induſtriũ, & ipſo vitę propoſito ſtrenuum, ac iuſtum oportet. harum.n. partiũ vbi quævis una defuerit, tũ in eo negotij genere, quod tractandum aſſumpſerit, multa peccata committet. Curationum autẽ domeſticarum genera (ut ſummatim ei diſtribuimus,) ſunt quatuor. nam ſi qua forte alia proferentur ea in hęc ipſa recidere facile reperiemus: Regium, Satrapicum, Ciuile, priuatum. ex quibus Regium & ampliſſimũ & ſimpliciſſimum eſſe conſueuit. Ciuile autem tum maxime uarium, tum facillimum. at uero & perexiguum, & apprime uarium quod priuatum appellauimus. porro his omnibus communia inter ſe multa ſint neceſſe eſt. nobis autem ea nunc conſideranda aſſumpſimus, quę per ſe maxime unicuique contingunt.

Primum igitur uideamus id quod Regium diximus. Eſt autem regia quidem adminiſtratio,

ea quæ ſummam rerum obtinet poteſtatem: ſed in partes diſtributa eſt quatuor. aut enim nummi rationem habere conſueuit, aut rerum quæ exportantur, aut earum quæ importantur, aut impenſarum. horum ſingula ſuum proprium habent munus: Nummi quippe rationem haberi tunc dico, quum ex quo genere, & quo tempore illi precium, uel addendum, uel minuendum ſit conſideratur. Eorũ autẽ quæ exportantur aut importantur, quum, & qñ, & quænam ex his à præfectis accepta, qui Satrapæ appellantur, Regi ipſi diſponere expediat. Impenſarum autem quum quænã ex his ſubducendæ ſint: & quo tpe in ſumptus ipſos, ſiue in ea quæ nũmo parari ſolẽt, erogandus ſit nũmus: & an omnino erogandus.

Secundo autem loco id, quod Satrapicum appellauimus. cuius ſane generis partes ſunt ſex: quæ omnes penes ipſos prouentus conſiderantur. aut enim hi capiuntur à terra, aut ab iis quæ regionis ipſius propria ſunt, aut à mercatoribus, aut à tributis, aut ex re pecuniaria, aut ex reliquis rebus. Horum autem ipſorum, & primus & optimus, qui à terra percipitur: hic porro eſt, quod alii fructuarium, alii decimam vocant. Proximus is qui de rebus propriis comparatur: alibi enim gignitur aurum, alibi argentum, alibi æs, alibi alia quæcunque gigni poſſunt. Tertius qui ex mercatibus. Quartus qui ex iis conficitur tributis, quæ & ad terram, & ad fora pertinent. Quintus ex paſtione, quæ & fructuoſitas, & decima appellatur. Sextus ex aliis rebus, qui quidem ſingula capita ipſosque operarios attingit: vnde etiam nomen apud Græcos accepit, ἐπικεφάλαιον τε καὶ χειρωνάξιον.

TERTIO loco Ciuile quod nominauimus genus exequamur. Huius optimus eſt prouentus ille, qui de iis, quæ propria ſunt regionis, percipitur. Proximus, qui de mercatibus, & iis quæ ad certamina ludoſque pertinent. Poſtremus is qui ex annuis, & in orbem redeuntibus.

Quarto autem atque extremo loco Priuatum quod uocauimus. quod genus inæquale quidem eſt, propterea quòd non vnum quiddam ſpectari ab adminiſtrante oportet: minimum autem idcirco, quòd & prouentus & ſumptus modici exiſtunt. Cæterùm huius ipſius generis prouentus is maximè probabilis, qui de terra colligitur. proximus is qui ab aliis in orbem redeuntibus rebus. Tertius qui ex argento. Præter hæc autem, quòd omni domeſticæ curæ tanquam faſtigium imponi debet, eius ratio in cæteris quidem generibus eſt habenda non negligenter, in hoc autem ipſo præcipua, ut prouentibus ipſis maiores ſumptus non fiāt. Quum ergo ipſas partitiones expoſuerimus, tum rurſus nobis id fuerit conſiderandum, ſiue regia ſit præfectura, ſiue ciuitas, quam curandam ſuſceperimus, & ſi omnes illas partes, quas proxime numerauimus, vel earum præcipuas & maximas ferre poſſit, utrum tamen iis omnibus ſit vtendum. deinde quænam genera prouentuum, aut non adſint omnino, poſſint tamen parari: aut exigua quum ſint, in maius augeri: vel impenſarum quæ nunc fiant, quænam & quot ſi totæ ſubtrahantur, nihil offendant. Ita nos quidem hactenus quum ea quæ ad curationes domeſticas, tum ea quæ ad harum ipſarum partes attinent, iam diximus. Sequitur

quitur deinceps, ut huic parti i ur ũ colleƈta ſub iungamus, quæ nonnulli priorũ æta ũ ad prouẽtum pecuniarũ parandum, fecerunt, aut ẽt artifi cioſe moderati ſunt: ea duntaxat quæ memoratu digna i dicauimus: quippe qui ne hãc quidẽ hiſto iam inu ilẽ fore cenſeamus. erũt enim nõ nulla ex his, quæ quiſpiã iis facile accommodabit, quæ ipſe adminiſtranda ſuſceperit.

1 CYPSELLVS Corinthius, quum Ioui vouiſſet, ſi dñs fieret ciuitatis, ſe illi oĩa quæcunq; eſſent Corinthiis, dicaturum; eos quæcunque haberẽt, iuſſit deſcribere deinde a ſingulis, ubi ad hunc modũ deſcripta habuit, decimã partem accepit. reliquis autem partibus eos ad lucrum exerceri iuſſit. tum anno vertente, rationem eandem ſeruauit. ita decem annorum ſpatio contigit, vt & ille haberet omnia, quæcunque ſacraſſet, & alia Corinthii, quæ adepti erant poſſiderent.

2 LYGDAMIS Naxius quum exules eieciſſet, nec qui illorum res vellet emere, niſi paruo precio, inueniretur, ipſis exulibus vendidit. Statuas quoque; & alia eiuſdem generis dona Diis immortalibus dicanda, quæcunque illi in quibuſdam officinis imperfeƈta reliquerant, partim ipſis exulibus, partim cæterorum cuique volenti ita uendidit, vt ementis nomen vnicuique rei ſic emptæ inſcriberetur.

3 AT Byzantii quum pecuniarum indigerent, loca ſacra quæ apud ipſos publicauerant, vendiderunt, fruƈtuoſa quidem ad certum tempus; nullum autem ferentia fruƈtuum, in perpetuũ. Eadem ratione vſi ſunt in ijs quæ ſodalitia, & quæ tributũ ſingularum propria erant, itẽ quæcunque in priuatis locis ſita. magno enim precio emabant ij quorum erat reliqua poſſeſſio

ipſis

ipſis autem ſodalibus alia publica precio addixerunt quæcunq; vel gymnaſium,uel forū,uel portum attingerent.loca autem in foro vbicunque quid quia venderet,necnon ex mari piſcationē, omnemq; ex ſalis venditione prouentum, loca prętereà vbi,& præſtigiarū oſtentatores, & qui diuini appellantur,& pharmacopulæ, aliique eiuſdem generis homines ſuas artes exercerent tertiæ partis eius,quod in ipſis conficeretur, tributo onerarunt: ius vero cōmutandæ pecuniæ uni menſæ addixerunt,alias autē aut alteri vendere,aut emere ab altero nemo prorſus poterat alioqui illis ipſis mulctabatur bonis. Rurſus quū apud eoſdē lex eſſet,vt ne quis ciuis haberetur, qui nō utroq; ex ipſis parente progenitus foret, ipſi vero pecuniarum indigerent,decreto ſanxerunt,ut qui ex vno duntaxat ipſorū natus eſſet, ſi tricenas minas conferret,ciuis exiſteret. Rurſus quum vno eodemq; tpe & annonæ caritate, & pecuniarum indigentia premerentur, nauigia quæ ex Ponto venerant,deduxerunt in portum, quum autem poſt aliquod tempus, mercatores moleſtius eam rem ferrent,uſuras illis decimas pro tributo impoſuere.ementibus autem quippiam idoneis impoſuerūt,vt decimam partem ſeorſum a precio penderent. apud eoſdē vero quū inquilini nonnulli poſſeſſiones fœnore obligatas haberent,ſoluendoq; non eſſent, ſtatuerunt,ut quicunq; tertiam fœnoris partem attuliſſet,omni obligatione ſolutus, proprium ius poſſidenti retineret.

21 HIPPIAS Athenienſis cœnaculorū eas partes quæ in uias publicas eminebant,ipſoſque aſcenſus, ſeptimentaque ante domos veſtibulis ſimilia,item ianuas quæ foras aperientur venire

iuſſit

iuſſit emebant ergo ij quorum poſſeſſiones ipſæ erant. itaque magnam pecuniariam uim coegit: nummum vero, qui tunc Athenienſibus in uſu erat, ab uſu amouit: certoq; illo precio conſtituto, iuſſit iterum ad ſe referri. quum autem cõuenifſent, ut nouum monetæ genus excuderent, idem argentum expoſuit. ſi qui verò aut nauibus præficiendi, aut tribuum ſuarum duces futuri, aut choris ſumptum præbituri erant, aut aliqua eius generis munia obituri, in quæ eſſet aliquid impendendum, ijs primum tolerabilem ac modicam irrogauit mulctam: deinde iuſſit, volentem vnumquenque, vbi eam mulctam perſoluiſſet, numero eorum adſcribi, qui ſuo munere perfuncti eſſent. Mineruæ autem ſacerdoti, cuius templum erat in arce, afferri pro quolibet mortuo ordei menſuram unam, & tritici alterã, & obolum unum. ſi cui uero puer, aut puella naſceretur, hoc ipſum nihilominus.

ATHENIENSES vero, qui Potidæam incolebant, quum pecuniarum ad gerendum bellum indigerent, iuſſerunt res, quæ poſſiderentur ab omnibus conſcribi, non coniunctim apud ſuum cuiuſque populum, ſed ſingillatim, in quo quiſque loco eſſet; vt qui pauperes eſſent, ipſi quoque cenſeri poſſent: cuicunque autem nullum omnino erat poſſeſſionis genus, huius corpori mulctam indicebant, minas duas: ab his igitur rebus, quod concriptum fuerat, integrum quiſque ciuitati repræſentabant.

6 ANTISSAEVS autem, quum ciuitas indigeret pecuniis, ſolicitique eſſent Dionyſia quæ dicuntur ſacra ſplendide celebrare, in quæ quum alia multa inſumebant, quę per annum cõparabant, tum etiam victimas ingenti precio, iamque inſta

ret

ret hic ſolennis dies: tum illis perſuaſit, ut, & vo uerent in proximum annum Dionyſio ſe eadem duplicata redditu ros, & ea ipſa, quæ collegiſſent nunc uenderent. ſic igitur ab illis non mediocris pecuniarum ſumma, qua pro tempore vti poſſent, coacta eſt.

LAMPSACENI autem quum magnus apud 7
ipſos triremium numerus expectaretur, & farinæ medimnus quaternis drachmis veniret; ijs qui in foro vendebant, imperarunt, vt ſenis drachmis venderent. olei quoque mēſuræ quæ triobolo amplius quaternis venibat, viniquē atque aliarum eiuſmodi rerum, eadem ratione precium auxere. ita ſuum is recipiebat, qui priuatim rei ipſius dominus erat; quod autem eo amplius ſupererat, ipſa ciuitas. itaque pecuniis abūdauit.

HERACLIENSES quo tempore iis, qui apud 8
Boſphorum erant, tyrannis, naues miſerunt quadraginta, pecuniis indigebant. ergo à mercatoribus, & frumentum omne, & oleum, & vinum, & ſi quid aliud in foro venale habere ſolent, coemerunt. quum autem inſtaret tempus, quo iam precium ſolui oportebat: & mercatoribus optimum factu viſum eſt, ab ipſis non ſingillatim dimenſa, ſed confertim omnia venundari onera: & illi alia ratione tribuentes, non mercedem, ſed ipſum forum onerarijs nauibus impoſuerunt: & quæſtorem ſingulis naui bus præfecere. quum autem in hoſtilem regionē perueniſſent, emebant, ſcilicet ab illis milites. omneque prius coactum eſt, quàm imperatores pro mercede argentum iterum redderent. quare contigit, vt idem argentum impederetur, donec domum rediſſent.

LACE-

9 LACEDAEMONII uero pecunias ſibi ad redditam in partim poſtulantibus Samiis, decreto ſanxerunt vnum diem & ſe, & ſeruos, & iumenta nihil omnino guſtare, quantumque in cibum ſolitus eſſet vnuſquiſque impendere, tantum Samijs dare.

10 AT Carthaginienſes, quum multo in ciuitate haberent mercenarios milites, nec mercedem quam illis debebant, diſſoluere poſſet; edixerunt, vt cuicunq; ciui, aut inquilino ius eſſet rapinæ aduerſus ciuitatẽ aut priuatum quẽpiã, ſi uelle recipere, is deſcriberetur. ita quũ frequentes deſcripti eſſent, nauigia quę in Pontũ nauigabant, probabili quadam obiecta cauſa diripuerunt: certumq; conſtituerunt tempus, in quo ſe ius redditu os de iis ipſis rebus dicerent. quũ ergo multa eſſet coacta pecunia, ipſos quidẽ milites dimiſerunt, de direptionibus autẽ iudicio diſceptarunt, iis autem qui iniuſte direpti fuerant ciuitas ipſa de ſuis prouentibus ſatisfecit.

11 DYZICENI autem ſeditione orta inter ipſos. & in ea ſeditione victoriam obtinente plebe diuitibus comprehenſis, quum pecunias deberent militibus, decreuerunt, non morte afficere eos quos comprehenderant, ſed mulctatos pecunia in exilium mittere.

12 CHII uero pecuniis indigentes, quum apud ipſos lex eſſet, vt æs alienum publicæ ſcripturæ mandaretur, decreuerunt, ut qui quidem deberent id ipſum quod deberent, ciuitati repræſentarent, ciuitas uero ipſa ex ſuis prouentibus vſuras ijs qui fœnerauerant, redderet, donec ſortẽ adæquarent.

13 MAVSOLVS Cariæ tyrannus, rege à ſe tributum per nuncios exigente, regionis opulentiſſimos

mos coegit, ac regem tributum flagitare indicauit, ſibi vero non eſſe vnde illud diſſolueret tum quidam ad hoc ipſum comparati uiri è ueſtigio illi polliciti ſunt quantum quiſq; eſſet collaturus. qui quũ hoc feciſſent, opulentiores qui erãt partim pudore adducti, partim metu, longe illis plura polliciti ſunt. idq; ipſum præſtitere. Iterũ pecuniis indigens Mylaſſenſes congregauit, eiſque dixit: ciuitatem quidem illam, quæ ipſius eſſet mater, ſine muro eſſe à rege autem exercitũ duci aduerſus eam. velle ergo ſe à Mylaſſenſibus conferri pecunias ab vnoquoq; quam plurimas. Hiſce, inquit, pecuniis quas nunc in medium cõferetis, etiam eas quæ uobis ſupererunt conſeruabitis. quum autem multi contuliſſent, ipſe q-dem pecunias habuit murum autem condi in præſentia Deo, inquit, non placet.

14 CONDALVS Mauſoli legatus, vbi ipſi iter per prouinciam facienti pecudem quiſpiam, aut uitulum attullerat, deſcribebat & nomen eius qui dediſſet, & tempus quo dediſſet. tum eum ipſum alere iubebat, donec ipſe reuerteretur. at vero vbi ſatis diu ſe commoratum putauerat, ratiocinabatur quantum interim fructus ex eo percipi potuiſſet: & utrunque, tum animal ipſum, tum fructum ab eo qui nutriuerat, exigebat. Arborũ etiam quæ in uias regias aut impendebant, aut cadebant, fructum precio addicebat: quod ſi quis miles deceſſiſſet, vectigalem drachmam pro corpore efferendo imperabat. inde ergo ſimul ipſe argentum capiebat, ſimul duces eundem fallere non poterant, quo tempore miles occidiſſe. Idem quum Lycios animaduerteret capillo impenſius gaudere, literas à Rege dixit veniſſe, quæ iuberent capillos ad ca

pitum

pitum ornamenta ex ijs conficienda ſubmittere: itaque ſibi à Mauſolo eſſe imperatum, ut eos tonderet, ſe tamen ſi certam pro ſingulis capitibus pecuniam velint pendere, aduecturum ex Græcia capillum, illi vero libenter quod petebat tribuerunt, multęque ex ingenti turba coactæ ſunt pecuniæ.

15 ARISTOTELES Rhodius Phocęam Imperio obtinens, quum pecunijs indigeret, duaſque Phocæorum cerneret factiones, ad alteram eorum ſecreto verba fecit, affirmans ſibi alteros pecuniam polliceri, ſi rempublicam inclinare ad ipſos mallet; ſe autem malle ab ijs accipere, & ciuitatis curam ad eos adminiſtrationemque transferre. vbi ergo hæc audiuerunt qui tum aderant, illico quantum poſtulauerat pecuniarũ præbuere, tum ille rurſus alteris indicauit, quæ ab illis prioribus tuliſſet: itaque hi quoque dederunt non pauciora. quum ergo ab vtriſque accepiſſet, tum vtroſque alteris concilians, ad concordiam reuocauit: ipſos autem ciues compluribus controuerſijs cernens implicitos, magnaſque inter ſe ex multo tempore habere illatas, acceptaſque iniurias, forum ijs conſtituit, quo poſt hac tanquam bello decertarent: præmonuitque ſi qui iudicio foroque illo vſi non eſſent, (legem autem tulit quatenus uterentur) nulla iis amplius fore de prioribus criminibus iudicia; tum multarum cauſarum temerariam uel aggreſſionem uel omiſſionem, item eas quarum crimina mulctarentur pecunia ad ſeipſum reuocans & ab utriſque per alteros capiens, pecuniarum non exiguam ſummam coegit.

16 CLAZOMENII autem, quum eodem tempore & annonę & pecuniarum indigentia

pre-

premerentur, decreuerunt, vt quibuſcunq; apud ipſos oleum eſſet priuatim, hi fœnerarentur illud ciuitati. nã huiuſce generis fructus magna eſt in regione eorum copia. vbi ergo illi fœnerati ſunt, tum hi conducta mercede nauigia ad mercatus emiſerunt, vnde ipſis veniret frumentum, olei pretium pignoris loco obligantibus. Rurſus talenta viginti mercedẽ militibus debẽtes, nec habentes vnde tantam ſummam diſſoluerent, ductoribus annuam vſuram quaterna talenta conſtituerunt, ſic vero: quũ nihil amplius de ſorte ipſa detraherent, ſemper autem incaſſum impenderent, nummum pro argenteo ferreum excuderunt, ad viginti talentorum ſummam: quem deinde ijs qui opulentiſſimi in ciuitate erant, ſingulis tamen pro rata portione tribuentes, ab illis ipſis tantundem recepere. hac ratione & vnuſquiſque ex priuatis ciuibus habuit, quid in quotidianum vſum impenderet, & ciuitas ipſa ære alieno liberata eſt. poſt autem quum ex prouentibus vſuram illis detuliſſent, atque vnicuique ſemper diuidẽtes pro rata parte diſtribuiſſent, ferreos nummos retulerunt.

SELYBRIANI vero egeſtate pecuniæ laborãtes, quum apud ipſos lex eſſet, ne frumentum ab ipſis ad eos qui fame premerentur, exportari liceret, frumentoque veteret abundarent, decreto ſanxerunt, vt à priuatis frumentum ciuitati præberetur certo conſtituto pretio, ita quidem vt apud ſingulos annuus relinqueretur victus. deinde vbi quod ipſis pretium rectum uiſũ eſt, conſtituerunt, exportandi poteſtatem vnicuique volenti fecere. 17

ABYDENI autem quum propter ſeditionẽ, agrum incultum atque inertem haberent, 18

nec inquilini quidquam ipſis concederent, pro-pterea q́ etiam tum ipſis deberent, ſciuerunt, vt cuique volenti liceret. ruſticis fœnerari quo ſuũ opus facerent, primique ipſi ex eo fructu emolumentum perciperent: cæteri vero ex ijs quæ reliquo eſſent.

19 AT Epheſij in pecuniarum inopia legem tulerunt, ne fœminæ apud ipſos aurum geſtarent, & quodcunque in præſentia haberent, ciuitati mutuum darent. Columnis autem quæ in templo erant, certo argenti definito numero, quem conferre oporteret, nomen eius qui argentum dediſſet, inſcribi permiſerunt, tanquam is dedicaſſet.

20 AT Dionyſius apud Syracuſanos, dum pecuniam cogere vult, concione aduocata, dixit, viſam ſibi eſſe Cererem, quæ omnem muliebrem ornatum ferri in templum iuberet. ac ſe quidẽ primum omnium, ſuarum fœminarum ornatũ iam attuliſſe, poſtulare ergo vt cęteri quoque idem faciant, ne qua Deæ indignatio aduerſus ciuitatem oboriatur: quòd ſi quis hoc ſibi faciẽdum nõ putauerit, hunc ſe pro ſacrilegij reo habiturum. itaque quum omnes quæ apud ſe erãt, & propter Deam & propter illum, attuliſſent; Deæ quidem ſacram fecit. at ornatum omnem ipſe abſtulit, tanquam ab ipſa Dea mutuatus. quum autem progreſſu temporis, fœminæ rurſus geſtarent, idem iuſſit ſi qua vti vellet aureo geſtamento, ab ea res quaſdam, certas ac definitas in templo dicari. Idem ædificaturus triremes, quum ſciret futurum, vt indigeret pecunijs, concione aduocata, dixit, quandam ſibi tunc prodi ciuitatem, ad quam accipiendam pecunia eſſet opus: ergo & ille poſtulauit vt ſin-

guli ciues ad ſe binos afferrent ſtateres, & hi iuſſi ſunt attulerunt. poſt autem bidui ſiue tridui interuallo interiecto, quum diceret, ſe ab incœpto aberraſſe, neque rem ad exitum potuiſſe perducere, homines laudauit, ſinguliſq; quod attulerant reddidit, quo facto & animos ſibi ciuium reconciliauit. & illi haud ita multo poſt, quum iterum ſe recepturos ſperarent, iterũ attulerũt: quod ille ad naues conſtruendas retinuit. Item Dionyſius dum argenti copiam non habet, plũbeum nummum percuſſit, deinde quum aduocaſſet concionem, multa de percuſſo nummo verba fecit: illi autem quamuis inuiti, tamen qđ ab illo propoſitum eſt, ſciuerunt. ita vnuſquiſq; vt quod plumbeũ erat pro argenteo haberet, animum induxit. Rurſus idem pecuniarũ inopia laborans, poſtulabat, vt ciues ſibi afferrẽt: qui quũ ſe habere negarent, tum ille quæ domi habebat ſupellectilia, producere cœpit ac vendere, tãquã is qui inopia coactus hoc faceret: quæ dum Syracuſani emunt, ille interim quid quiſque emeret conſcribebat: vbi autem pretium a ſingulis depoſitum eſt, tum ille quam quiſque ſupellectilem emiſſet, eam ad ſe ab ijſdem iuſſit referri. Quum autem ciues propter huiuſcemodi tributa pecora ſiue iumenta non alerent, dixit ſibi ex ſatis eſſe, quæ hactenus contuliſſent: quod ſi qui nunc acquirerent, ea fore ijs qui acquiſiuiſſent immunia. ita quum multi breui tempore tanquam habituri immunem, rem multam pecuniariã comparaſſent, vbi tempus eſſe iudicauit, ea cenſeri iuſſit, tributumque impoſuit. ciues ergo indignati, quòd ſe deceptos animaduerterent, ea mactabant & vendebant, ſed vbi aduerſus hoc, ille ea mactari iuſſit dun-

taxat quibus in diem opus eſſet, tum illi ea ſacris offerebant occidenda. at contra ille edicto prohibuit, ne fœminini generis vllæ hoſtiæ cæderentur. Idem rurſus quum pecuniarum indigeret, iuſſit omnium apud ſe deſcribi pecunias quicunque domi ſuæ pupilli eſſent: vbi vero horum pecuniæ ab alijs quibuſdam deſcriptæ sũt, his ipſe tam diu eſt abuſus, quoad illorum quiſque ad legitimam peruenit ætatem. Rhegio vero à ſe capto, concionem coegit, dixitque, a ſe quidem illos iure optimo venire poſſe: tamen ſi ab illis nunc ea recipiat, quæ in bellum illud impenderit, ternaſq; pro ſingulis corporibus minas, dimiſſurum illos. Rhegini ergo hæc audientes, quæcunque apud ſe vnquam occulta habuerant, ea in apertum proculerunt, & qui pauperiores erant, partim à ditioribus, partim ab hoſpitibus ſuis mutuantes, præbuerant quantum ille rei pecuniariæ poſtulauerat. quæ quum ab illis accepiſſet, eorum nihilominus corpora venire iuſſit. necnon quæcunque ab illis tunc è latebris prolata fuerant ſupellactilia, omnia omnino prehendit. Mutuatus etiam à ciuibus pecunias, quòd diceret eas ſe illis redditurum: vbi illi quod dederant, repetere cœperunt, iuſſit ſingulos quantum quiſque haberet argenti, ad ipſum ferre. quòd ſi quis non tuliſſet, mulctam huic irrogauerat mortem. quum ergo allatum eſſet argentum, monetam percuſſit, atque edidit drachmam, videlicet quæ duabus drachmis valeret. ita factum eſt, vt illud quoque ipſum, quod antea debebatur, ad eũdem referrent. Idẽ nauibus centum in Hetruriam aduectus, ex matris Matutæ fano, & auri & argenti magnum numerum, itemque reliquũm ornatum nõ exiguũ diripuit.

diſipuit. Deinde haud ignoras nautis item haberi non pauca, per præconem edixit, vt ſingulis eius quod quiſque haberet, dimidium apud ſe repræſentarent; reliquum verò dimidium illius foret, qui illud prehenſum haberet. quòd ſi quis dicto audiens non fuiſſet, mortem ei dixerat pro mulcta futuram. naturæ igitur rati ſi dimidium attuliſſent, reliquũ ſe habituros impune, id ipſum attulerunt. at ille vbi priora accepit, reliqua nihilomiuus afferri ad ſe iuſſit.

MENDAEI vero, quẽ è portubus reliquiſque vectigalibus capiebant, prouentũ, hunc in ciuitate adminiſtranda vſurpabant: quæ autem ipſis vel à terra, vel ex domicilis pendebantur tributa, ea non exigebant, ſed eos qui haberent deſcribebant. ꝙ ſi quando pecuniarũ aliqua indigentia eueniſſet, tum verò debentes, qui erãt, eam ipſam ſoluebant. ita fiebat, vt præteritum illud tẽpus, quo omni eadem pecunia abuſi fuerant ſine vſura, lucrarentur. iidem cũ Olinthijs bellum gerantes, indigenteſque pecunijs, quum abundarent mancipijs ſciuerunt, vt relictis vni cuique mare vno & fœmina, vna cuncta alia venderenter, vt priuati qui eſſent, poſſent ciuitati commodare pecunias. 21

CALLISTRATVS autem in Macedonia, quũ portorium ſi quãdo maximi venibat, vicenis nõ amplius talentis veniret, effecit, vt eius ſummæ duplum inueniretur. animaduertens enim nullos vnquam emere niſi opulentiores. propterea quòd vicenum talentorum ſponſores dare oportebat maximi cenſus viros per præconem edixit, vt qui vellet emeret, ſponſoreſque tertiæ partis exhiberet, aut quanti quiſque perſuadere alteri poſſet. 22

TIMOTHEVS Athenienſis quum bellum aduerſus Olynthios gereret, argentoque indigeret, æs percuſſit diſtribuitque militibus. indignantibus autem illis affirmauit, & mercatores, & quicunque in foro venderent, eadem ratione vendituros ipſis autem mercatoribus prædixit, quæcunque æreum nummum quis accepiſſet, eodem vt rurſus ea quæ regio ferret venalia, quæque producerentur ex præda, mercaretur, quibuſcunque autem ipſis æreus relinqueretur nummus, ij vt hunc ad ſe referrent, & pro ære, argenti tantundem acciperent. Idem apud Corcyram bellum gerens, laboranſque inopia, militibus ſtipendium flagitatibus, nec iam ipſi fidem habentibus, ſed minantibus ſe ad hoſtes tranſituros, concionem aduocauit, dixitque argentum propter aduerſas tempeſtates ad ſe ferri nequiuiſſe, ſed quod antea illis trium menſium ſtipendium dediſſet, hoc ſe nunc illis impunè gratiſque remittere, tantam ſibi eius copiam adeſſe. itaque ſuſpicati milites nunquam illum tantam pecuniæ ſummam ipſis tam prodigè elargiturum, niſi re vera in expectatione haberet quas dicebat pecunias; quieuere poſt hac, nec efflagitanda mercede moleſtiores ei fuerunt, donec ille geſſit quæ voluit. poſt autem dum Samũ obſidet, fructus omnes, omnẽque ex agris prouentũ Samijs ipſis vẽdidit, ita ad mercedẽ militibus ſoluẽdã pecunijs abũdauit. Idẽ quũ rerũ quæ ad viuendũ neceſſariæ ſunt, in caſtris penuriã cerneret propter eos, qui adueniebant; quicquid tritici venale habendum erat, molere vetuit; nec idem dimenſum vendere medimno minus: neq; item de liquoribus partem vi

la m

iam ea menſura minorem, quæ proprie metreta uocatur: ergo ipſorũ ordinũ duces, quique mani pulis præerant, quę aceruatim cõgeſta emerant, ea minuatim, poſtea militibus diſtruebãt, & qui ventitabant ſecũ ferebãt, quæ neceſſaria ſibi pu tarent ad victum, qui deinde abuntes vendebãt, ſi quid reſidui ipſis foret, ex quo id euenit, vt mi lites victu abundarent.

DIDALES Perſa quum haberet milites, ea q dem quæ ad quotidianum victum neceſſaria e- rant, illis ex hoſtili terra ſuppeditabat: ſed quũ ab ijſdem militibus nummus flagitaretur, nec haberet vnde diſſolueret, iamque diſſoluendi tempus adeſſet, tale quiddam machinatus eſt, cogit ad concionem milites, aitque ſibi quidem pecuniarum nunc copiam non ſuppetere, verũ eas adeſſe in quodã loco: & locum ipſum vbi eſ ſent, nominabat, quinetiam motis caſtris illuc ire cœpit, deinde vbi ad locum propius acceſsit, progreſſus in illum, accepit ex ijs quæ in loco e- rant, ſanis, quidquid vaſorum argenteorum de- prehendit: deinde ſtratis iumentis tanquam ar- gentum geſtantibus, aliaque præ ſe ferentibus procedebat, quod milites conſpicati, ratiq; omne illud argentum eſſe, quod veheretur, ani- mis quidem ipſi confirmati ſunt, tanquam mer cedem recepturi. at ille dixit oportere ad Amiſ- ſum peruenire, ibique ipſos autorari. iter por- ro ad Amiſum & multorum erat dierum, & hy berno tempore faciendum, itaque toto hoc ip- ſo tempore eodem exercitu facile eſt abuſus: quippe qui illi ad victum neceſſaria tantummo- do præberet; ipſe autem tum opifices, tum caupones, atque inſtitores, apud quos quidpiã commutari poſſet, in ſuis caſtris habeat: alij ve-

ro nulli quidpiam proſus talium rerum facere
licebat.

25 CHABRIAS Athenienſis Taoni Regi Aegy-
ptiorũ exercitum quidem habenti, ſed pecunijs
indigenti, hoc conſilium dedit, vt ſacerdotibus
diceret oportere tum ex ſacris nonnulla, tum
etiam ſacerdotum multitudinem propter ſum-
ptum amoueri: quod quum audiuiſſent ſacerdo
tes, & vellent omnes ſuum penes ſe quiſque ſa-
crum manere, pecunias, tam communes quàm
priuatas illi afferebant: verùm vbi ab omnibus
accepit, tum iuſſit illis imperati decimam dun-
taxat partem eius, quod ante hac ſoliti eſſent,
tam in ſeipſum, quàm in ſacrum impendere:
reliquas vero nouem partes ſibi ipſi fœnerarent-
tur, donec quod aduerſus regem Perſarum ge-
rebatur bellum finem acciperet. Quicunque au
tem ædes aut domicilia haberent, ab ijs omni-
bus conferri iuſſit, quantum ipſe oportere con
ſtituiſſet, ſingulis item corporib. eadem ratio-
ne tributum impoſuit: qui vero frumẽtum, aut
vendebant, aut emebant, hos vltra pretiũ ipſum
abolum vnum pendere in ſingulas mẽſuras iuſ-
ſit. ad hæc in ſingula nauigia ſingulaſq; offici-
nas, aliaq; itẽ quod uis aliud opificij genus præ-
ferentia, decimam operis effecti partem tribu-
ti loco ſoluendam imperauit. Idẽ extra fines du-
cturo exercitũ iuſſit quidquid ab vnoquoq; nõ
ſignati argenti aut auri poſſideretur, id à ſingu-
lis ad illũ illatũ repræſentari: quũ aũt quãpluri-
mi attuliſſent, argẽto qdẽ ipſe vti illũ iuſſit; eos
vero qui illud dediſſent, commendari nauium
præfectis, vt his illi ex tributis ſatisfacerent.

26 IPHICRATES Athenienſis quum Cotys mi-
litiam coegiſſet, ei pecunias ſuppeditauit ad

hunc modum iuſſit imperare hominibus qui ſub imperio ſuo eſſent, vti tantum ſibi terræ ſinguli ſererent, quantum terna medimna caperet. quo facto magna frumenti copia coacta eſt. hoc ille ad loca vbi mercatus agerētur, miſſum ſub vendidit, itaque pecunijs abundauit.

COTYS Thrax cogendi exercitus cauſa mutuabatur à Perinthijs pecunias. Perinthij autem eas illi non dabant. poſtulauit ergo, vt è ciuibus ſuis ſaltem aliquos darent in quorundam locorum cuſtodiam, vt ipſe interim ijs quos tunc in præſidijs habebat, militibus, liberius vti poſſet. rati vero Perinthij ſe dominos locorū futuros rati è veſtigio quod iubebātur fecere. at Cotys eos qui miſſi fuerant ſub cuſtodia aſſeruatos retinuit, iuſſitq; quas mutuabatur ab illis pecunias miſſis damnum qui acceperent, ad ſe referre. 27

MENTOR filius quum Hermeam comprehendiſſet, iamque eius loca obtineret, cura tores quoſcunq; Hermeas ipſe præfecerat, ſuis ſe tenere locis iuſſit. vbi vero animo confirmati ſunt omnes, & quod prius apud ſe habuerant, non amplius aut occultum, aut exportatum haberi oportere rati ſunt, tum vero correptis illis omnia pariter quæ illis erant, comprehendit. 28

MEMNON Rhodius Lampſacum imperio obtinens atque indigens pecuniarum, ditiſſimo cuique certam argenti ſummam conferendam adſcripſit. his porro ab alijs ciuibus ſatiſfactum iri affirmabat: vbi verò alijs ciues contuliſſe, tum idem hanc quoque pecuniam ſibi ad tempus iuſſit commodari: & lingua nūcupauit ad quod vſque tempus illis eſſet redditurus. Idem rurſus quum pecuniarum indigeret, poſtulauit vt illi afferent: recepturos autem ex prouētibus 29

tibus, tantundem addebat. itaque illi attulerunt ſperantes è veſtigio ſatisfactionem futurã, quũ vero iam percipiendorum prouẽtuũ tẽpus adeſſet, ſibi his item pecunijs eſſe opus affirmauit, illis autem poſt redditurũ cum fœnore. Idem militantibus mercedem ac ſtipendia ſex anni dierũ denegabat, illos dictitans per hoſce dies, neque in cuſtodia, neque in itinere vllo eſſe, neq; ſumptũ facere conſueuiſſe, dicebat aũt priuatim libertati dicatos, atq; ex intercalatione vocantes dies. Idem militib. antehac proximo à calendis die ſtipendia dare ſolitus, tres primi mẽſis dies prætetijt ſequentis quinq;, atq; ad hunc modũ progreſſus peruenit tandem ad triceſimum.

30 CHARIDEMVS Oreitanus Aeolidis quædam obtinens loca, Artabazo exercitum contra ipſũ ducẽte, pecuniarum quibus militi ſatisfaceret, indigebat. initio igitur proferebant, poſtea ſe amplius non habere dixerunt. at vero Charidemus quem maximi prouentus locum eſſe cenſebat, huius incolas ſiue nummorum quidpiam, ſiue aliud ſuppellectilis genus pretioſius haberẽt, iubebat in alium locum tranſmittere, ſe illis trãſmittentib. præbiturum comitatum ipſeq; princeps hoc ipſum palam faciebat. itaq; quum hominis perſuaſiſſet, eoſq; ad hunc modũ ab vrbe paululum abduxiſſet, ſcrutatus quæcunq; ferebant, abſtulit quantum ſibi opus eſſe putauit, illoſq; rurſus in ſuum locum reduxit. Idem quũ per præconem edixiſſet, vt quibus ciuitatib. ipſe imperaret, in ijs nemo vlla arma domi poſſideret. quòd ſi quis dicto audiens non fuiſſet, huic dependendum fore argentum pro mulcta. quod edixerat negligebat, nec vlli prorſus curæ ſibi eſſe ſignificabat: at homines quum exiſtima-

rent

rent illum temerè edixiſſe, quæ ſinguli fortè poſſidebant ſuis locis immota tenuere. ſed ille repente vniuſcuiuſq; ſuppellectilem ſcrutatus, apud quoſcunq; armorum vllum genus deprehendit, ab his mulctam quam indixerat exegit.

31 PHILOXENVS quidam Rhodius quũ Cariæ prouinciæ præeſſet, pecunijſq; indigeret, dixit ſe Dionyſia celebraturum:& qui choris ſumptum ſuggererent homines conſcripſit maxime omnium fructibus abundantes:quib. etiam quæ ap parare opus eſſet, imperauit: ſed eos videns hãc rem ægrius ferentes, per certos homines quib. internuncijs vtebatur, rogitabat, quid tandẽ ſpõderẽt ſe daturos, quo illius adminiſtrationis mo leſtia liberarentur:tũ vero illi eo ſumptu, quem ſe facturos ſperabãt, multo amplius dare pollici ti ſunt, vt ſic & ea moleſtia carerent, neq; à ſuis procul abeſſent: at ille & ab his quidquid datũ eſt accepit, & alios loco illorum cõſcripſit, quoad & ab his ipſis accepit quod voluit & ab omnibus ſigillatim repræſentatum eſt aliquid.

32 EVAESES Syrus, Aegypti prouinciæ præpoſitus, quum Præfectos ſingularum terræ Aegypti partiũ à ſe defecturos ſenſiſſet, cõuocatos in aulam omnes ſuſpendit, familiaribus autem ac domeſticis eorũ iuſſit renunciari, à ſe illos haberi in cuſtodia. ergo ex neceſſaris quiſq; pecunias comparabat, vt pecuniis redimeret cõprehẽſos: illo aũt vbi ſpopondit ſe ſingulos reddi vrum, ac pro ſingulis quod quiſque profitebatur accepit, tum vero vnicuiq; ſuum mor mortuum reddidit.

33 CLEOMENES Alexandrinus Aegyptum prouinciam imperio obtinens, fame in alijs quidem locis vehementi exorta, in Aegypto

autem

pro autem ſai è tolerabili, frumentum exportaris vetuit: ſed quum ij qui ſinguli Aegypti partibus præfecti erant, iactarent, nequaquam futurum vt tributa pendere poſſent, niſi frumentum exportari liceret, exportationem quidem illis cõceſſit, ſed ingens tributum frumento impoſuit, ex quo euenit, ut ex fruméti exigua ſumma quę exportaretur, ingens tributum acciperet, & præfecti excuſatione deſtituerentur. Idem dum naui per eam uehitur præfecturã, in qua pro Deo colitur Crocodilus, raptus eſt unus ex pueris eius: conuocatis igitur ſacerdotibus, dixit, quum ipſe prior læſus eſſet, uelle ſe Crocodilos ulciſci: itaque uenationem eorum imperauit. at ſacerdotes, ne ipſorum Deus ludibrio haberetur, argenti ſummam quantamcunque cogere potuere, illi attulerũt: itaque ille quieuit. Idem ab Alexandro rege iuſſus apud Pharum, urbẽ condere, & mercatorum cõuentum, qui prius apud Canobum agebatur. ibi conſtituere, ad Canobũ naue peruenit: conuenit: conuocatisq; ſacerdotibus, & ijs qui poſſeſſiones habebãt, dixit, ſe ea de cauſa ueniſſe, ut eos migrare iubebat, ſacerdotes autem cæteriq; locum incolentes, ut mercatum ille apud ſe eodem loco relinqueret, pecuniam illi à ſe coactam attulerunt, qua accepta tunc quidem ille abijt, at idem non ita multo poſt, ubi quę condendæ urbi neceſſaria erant parata habuit, naues ad illos reuectus, immenſam quandam ab ijſdem & immodicam poſtulauit pecuniam, tanti dicẽs ſua intereſſe apud ſe mercatum illum agi potius quàm apud illos æquiquum dicerent ſe non poſſe tantam ſummam præſtare, tum uerò ab eo nihilominus traducti ſunt. Idem quum quędam miſiſſet, ut ſibi uena-

lia quędam emeret, ſentiens illum, quanquam ea nactum quę paruo precio uenirent, ad ſe tamen ut magno empta relaturum, allocutus eſt illius emptoris notos ac familiares, audiuiſſe ſe illum immoderato precio emiſſe, haud tamen futurum ut ipſe animum aduertat, ſimulq; ſtoliditatem illius cum quadam ſimulatione irę inſectabantur atque obiurgabat. illi autem quũ hęc audiuiſſent, reſponderunt, nõ oportere illum ijs qui aduerſus hunc aliquid dicant, cedere priuſquam ipſe reueniat, rationemque illi reddat: ita quum emptor reueniſſet, renunciauerunt ei familiares ſui, quę à Cleomene audiuerant. ille autem dum & illis & Cleomeni operam ſuam probare uult, quanti uere emerat, indicauit. Idem quum frumentum in illa regione denis drachmis ueniret, conuocatos ad ſe cultores interrogauit, quanti uellent ſibi operam frumentariam locare, qui tum reſponderunt, minoris quàm ſoliti eſſent mercatoribus uendere: at ille iuſſit illos quidem ſibi tantidem prębere, quanti alijs uenderent. ipſe autem frumento binas & tricenas drachmas pretium conſtituens, tanti alijs uendebat. Idem ſacerdotibus conuocatis dixit: & immoderatos & multos in ſacra ſuę ipſorum regionis fieri ſumptus oportere igitur & ex ſacris nonnulla, & ex ſacerdotibus quàm plurimos diſſolui tum uero ipſi ſacerdotes exiſtimãtes hoc illum uere facturum, & priuatim quiſque & communiter uniuerſi ſacras prebuere pecunias, quum & quiſque uellet ſuum apud ſe ſacrum immobile ſeruari, nec ipſe ſacerdos eſſe deſinere.

ANTIMENES Rhodius quum Alexandri itineribus ex dimidia parte pręeſſet, pecunia- 14

rum

rum copiam hoc modo apud Babylonem inuenit.uetus in terra Babylonia lex erat, ut earum rerum quæ importarentur, decima ſolueretur pars,nec ea lege quiſquam utebatur:obſeruauit ergo & ſatrapas oẽs qui in expectatione erant, & milites,& legatos non paucos, item artifices aliunde arceſſitos, qui alios ſecum adducerent, & qui priuatim peregrinarentur,& dona cõplura quæ afferebantur:à quibus omnibus ſecundũ priſcã legem,decimam exegit. Idem rurſus dũ mancipia promit, quæ in caſtris erant,iuſſit cuicunque libitum eſſe,profiteri quanti uellet,eundemq; octonas drachmas annuas ſoluere:quòd ſi mancipium fugiſſet, precium quod profeſſus eſſet, reciperet. compluribus ergò deſcriptis mancipijs: non exigua ſumma argenti confecta eſt:ſi quod uero mancipium fuge ſe dediſſet,ſatrapam iubebat eum,in cuius prouincia caſtra poſita eſſent,illud præſtare, aut repreſentare ipſi domino precium.

34 OPHELAS Olynthius quum curatorem conſtituiſſet in eam præfectoram quæ nomus Arthridites uocatur, & ad ipſum eius præfecturæ principes acceſſiſſent,qui ſe longe plura collaturos pollicerentur, ſi modo eum quẽ nunc curatorẽ conſtitueret,amoueret, interrogauit illos, num ea præſtare poſſent,quę profitebantur?qui quum ſe poſſe dixiſſent.ille nihilominus,& curatorem eodem loco reliquit, & ab illis tantum tributi exigi iuſſit quãtum ipſi profeſſi erant.neque igitur quem conſtituerat. ignominia afficere uoluit,neque tributi illis plus imponi, quàm quanti ipſi ſeipſos cenſuiſſent: ipſe uero ex ea re multiplicem pecuniam comparauit.

35 PYTHOCLES Athenienſis Athenieſibus ſuaſit,

ſit, ut plumbum quod à Tyrijs ſubuehebatur, ciuitas à priuatis quo precio illi uendebant, binis uidelicet drachmis caperet, deinde conſtituto illi ſenarum drachmarum precio ea ratione diuenderet.

36 CHABRIAS Supplementis in centum & uiginti naues coactis, quum ipſi ſexaginta duntaxat opus eſſet, imperaſſe dicitur ijs qui in alteris ſexaginta erant, quæ uidelicet remanebant, aut frumentum in duorũ menſium ſtipendium præbere, aut ipſos nauigare. at illi dum in ſuis rebus uerſari potius uolũt, dederũt q̃ illi imperauerat.

37 ANTIMENES theſauros, hoc eſt rerum magis neceſſarium aceruos, qui prope regias uias habebantur, à Satrapis ſecundum regionis legem complere iuſſit: quum autem indigere ſe diceret exercitus, aut aliud multitudinis genus ſine rege, eo mittebat aliquem, & ſic ex theſauris deprompta uendebat.

38 CLEOMENES quum iam calendæ adeſſent, ac militibus ſtipendium dimetiri oporteret, nauigauit de induſtria neſcio quo: ubi uero mẽſis abijt, tum naui reuectus diſſoluit ſtipendium ac deinde altero menſe ineunte ac progrediente intermiſit ſolutionem uſque ad proximas calendas. milites ergo propterea quòd recens ſtipendium acceperant, quieſcebant: ille autem uno totius anni menſe intermiſſo, menſtruam ſemper mercedem auferebat.

39 STABELBIVS Myſiæ præfectus, quum mercedem militibus deberet, conuocatis ducibus, dixit, priuatis ſibi nuſquam eſſe opus militibus; quòd ſi quãdo illis indigeret, tum ſe ductoribus ſingulis erogare ſolitum argentum, eosq́; ad cogendam militiam mittere; mercedem uero, quã

illis deberet, libentius ipſis ductoribus ſoluere. iuſſit ergo vnumquemque quidquid deſcriptorum militum haberent, extra regionem emittere: at duces, rari ſibi ipſius ex ea re quæſtuoſam pecuniam fore, milites ipſos, quemadmodum ille iuſſerat, emiſſerunt, deinde breui interiecto tempore, ubi eodem, cogit, dixit uideri ſibi, NEQVE SINE CHORO tibicinem, neque ſine priuatis militibus duces vtilitatis quidquam habere, itaque ilios migrare è prouincia imperauit.

DIONYSIVS quum fana Deorum circumiret, ſicubi boni dæmonis auream aut argenteam menſam appoſitam uidiſſet, libari illi Deo imperabat: ac deinde menſam auferri ſi quod vero ſimulacrum porrecta manu phialam ſuſtineret, dicebat ſe accipere: & ſic auferri iubebat. Idem aura amicula, & coronas ſimulacrorum tollebat, dicens ſe & leniora & odoratiora daturum: ita illis amiculum quidem album, coronas autem populeas circundabat.

FINIS.

BIBLIOTECA NAZ. ROMA VITTORIO EMANUELE

825